

KÜTAHYA

PROCEEDING BOOK EMIDWORLD'23

09-11 NOVEMBER 2023

PROCEEDING BOOK EMIDWORLD'23

Dumlupınar University®

Copyright © All publishing rights of this book in Turkey belong to Kütahya Dumlupınar University.

All rights reserved. The whole or part of the book may not be reproduced or published electronically/mechanically, by photocopying or by any recording system without the prior permission of the publisher and the authors by the provisions of Law No. 5846.

All publication rights of the published book chapters belong to the publisher and the content responsibility of the published articles belongs to the authors. The opinions in the book chapters are the personal opinions of the authors and do not reflect the official opinion of any institution or organization.

"This research has been supported by Kutahya Dumlupınar University Scientific Research Projects Coordination Office under grant number #2023-4."

PROCEEDING BOOK EMIDWORLD'23

Editors

Prof. Dr. Niyazi KURNAZ

Assoc. Prof.Dr. Adil AKINCI

e-ISBN:**978-975-7120-50-6**

EMIDWORLD'23

1st International Congress on Economics Public Finance Business
& Social Sciences

09-11 NOVEMBER 2023

KÜTAHYA / TÜRKİYE

E-mail: info@emidworld.com

www.emidworld.com

Welcome Message

**Prof. Dr.
M. Hasan EKEN**
President of TEMAR

Dear EMIDWORLD Conference delegates, Meeting you in Kütahya at the EMIDWORLD'23 1st International Congress on Economics Public Finance Business & Social Sciences was a great pleasure. Kütahya Dumlupınar University hosted the conference, and we had the pleasure of utilizing the university's on-campus facilities and meeting students at almost all sessions of presentations.

It is my pleasure to explain that we received 143 Manuscripts from 32 countries and personally meeting 217 delegates on the campus. The presentations were completed on consecutive days and the third day of the conference we had an opportunity to visit the ancient city of Aizanoia where the first-ever commodity exchange was founded during the Roman Era.

We are planning to organize the next conference in Istanbul and after that, it is the aim of the EMIDWORLD Association to organize the third conference in another country which will be decided next year in Istanbul at the closing session of the conference.

As the conference chairman, I would like to thank to both Dr. Kurnaz and Dr. Akıncı and their team for working at all the steps involved in organizing this conference successfully. Special and sincere thanks to all the delegates and attendees of the conference.

On behalf of the EMIDWORLD'23 Association, I wish to see all of you at our next conference to be held in Istanbul.

Yours sincerely,

About the Congress

After drawing the interdisciplinary theoretical framework, we set out to organize a series of international congresses that are expected to make a significant contribution to the literature on Economics, Finance, Business Administration research and related social sciences.

Through the congress and congress series, it is aimed to create a pool of human resources by bringing together academics interested in the subject.

Another aim of the congress is to put the developed joint projects into practice in the relevant sectors and to ensure their follow-up.

In this context, the objectives of the congress are

- To bring together scientists and sector representatives from Turkey and various countries of the world,
- To discuss issues, problems and new developments related to the fields of economics, finance and business administration and their sub-disciplines,
- To present new findings and opinions of academicians and sector representatives on related issues,

**Prof. Dr.
Niyazi KURNAZ**
*Coordinator of
EMIDWORLD'23*

- To share their methods and approaches to the solutions of related problems and to put forward suggestions,
- To become a center for national and international cooperation and information sharing.

The congress also serves to explore the existing trends in academic and intellectual circles in Turkey and the world. The Congress is planned to be organized in a different center with a different theme each year.

In the 2023 Industry and Technology Strategy document, Turkey's vision of "National Technology Strong Industry" is set out. This year's theme is "Technological Innovation, Sustainable Development" in line with the strategy, which consists of 5 main components: "High Technology and Innovation", "Digital Transformation and Industrial Move", "Entrepreneurship", "Human Capital" and "Infrastructure".

In line with this theme, EMIDWORLD'23 prioritized papers on all social science topics related to Economics, Finance and Business and all social sciences related to Technology, Innovation and Sustainable Development.

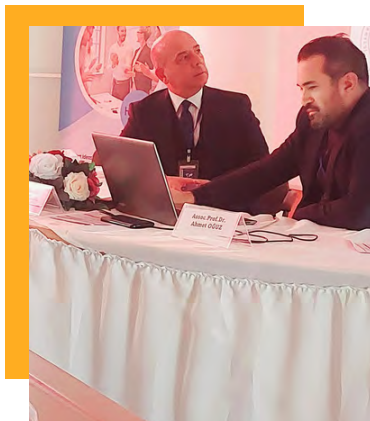
A total of 217 local and foreign participants (online and face-to-face) from 32 different countries participated in our congress with a total of 143 papers.

It was decided to organize EMIDWORLD 2024 in **Istanbul** with a different theme.

Photo Gallery

Photo Gallery

COORDINATORS OF THE CONGRESS

Prof. Dr. Mehmet Hasan EKEN	Türkiye Ekonomik ve Mali Araştırmalar Vakfı	Türkiye
Prof. Dr. Niyazi KURNAZ	Kütahya Dumlupınar University	Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Adil AKINCI	Bilecik Şeyh Edebali University	Türkiye

ORGANIZING COMMITTEE

Prof. Dr. Yusuf GÜMÜŞ	Dokuz Eylül University	Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Ali KESTANE	Kilis 7 Aralık University	Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Esra N. KILCI	İstanbul-Cerrahpaşa University	Türkiye
Dr. Erkan ÇAKIR	Kütahya Dumlupınar University	Türkiye
Dr. Eren AKDAĞ KURNAZ	Kütahya Dumlupınar University	Türkiye
Dr. Rıza Feridun ELGÜN	University of New York Tirana	Albania

SCIENTIFIC AND REFEREE COMMITTEE*

Prof. Dr. Ahmet Sedat AYBAR, Bahçeşehir University, Türkiye
Prof. Dr. Akmatali ALIMBEKOV, Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Prof. Dr. Ali KARTAL, Anadolu University, Türkiye
Prof. Dr. Anarkül URDALETOVA, Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Prof. Dr. Ariton DOINITA, Danubius University of Galati, Romania
Prof. Dr. Ayşe CİNGÖZ, Erciyes University, Türkiye
Prof. Dr. Bayan ZHUBATOVA, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan
Prof. Dr. Belgin AYDINTAN, Hacı Bayram Veli University, Türkiye
Prof. Dr. Boraş Smailoviçti MIRZALIEV, Akhmet Yassawi University, Kazakhstan
Prof. Dr. Burçin Cevdet ÇETİNSÖZ, Alanya Aladdin Keykubat University, Türkiye
Prof. Dr. Cantürk KAYAHAN, Afyon Kocatepe University, Türkiye
Prof. Dr. Celaleddin SERİNKAN, Pamukkale University, Türkiye
Prof. Dr. Cengiz DURAN, Kütahya Dumlupınar University, Türkiye
Prof. Dr. Dick NG'AMBI, ETILAB, University of Cape Town, South Africa
Prof. Dr. Doaa SALMAN, MSA University, Egypt
Prof. Dr. E. J. ETUK, University of Calabar, Nigeria
Prof. Dr. Elmira JAFAROVA, Baku State University, Azerbaijan
Prof. Dr. Emaad Hamdi Mohammed MUHANNA, Bursa Uludağ University, Türkiye
Prof. Dr. Filiz EKİNCİ, Bilecik Seyh Edebali University, Türkiye
Prof. Dr. Florence OLELE, Delta State University, Nigeria
Prof. Dr. Gabriel UMOH, University of Uyo, Nigeria
Prof. Dr. Gadaf Rexhepi, South East European University, North Macedonia
Prof. Dr. Galiimaa Nyamaa, Mongolian university of Science and Technology, Mongolia
Prof. Dr. Gulnar NADIROVA, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan
Prof. Dr. Gulnara NYUSSUPOVA, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan
Prof. Dr. Gülsen Serap ÇEKEROL, Eskişehir Teknik University, Türkiye
Prof. Dr. Gülten Eren GÜMÜŞTEKİN, Çanakkale 18 Mart University, Türkiye
Prof. Dr. Gülüzar KURT GÜMÜŞ, Dokuz Eylül University, Türkiye
Prof. Dr. Hacer Şaduman OKUMUŞ, Dogus University, Türkiye
Prof. Dr. Hassan ALY, Ohio State University, USA
Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY, Gaziantep University, Türkiye
Prof. Dr. Hakan ÇETİNTAŞ, Balıkesir University, Türkiye
Prof. Dr. Hasan Fehmi BAKLACI, Yasar University, Türkiye
Prof. Dr. Hüseyin SELİMLER, İstanbul Aydın University, Türkiye
Prof. Dr. İsmail Sadi UZUNOĞLU, Trakya University, Türkiye
Prof. Dr. Hab. Joanna Paliszkievicz, Warsaw University, Poland
Prof. Dr. József KÁPOSZTA, Szent István University, Hungary

Prof. Dr. Kemal VATANSEVER, Alanya Alaaddin Keykubat University, Türkiye
Prof. Dr. Kubatbek TABALDIYEV, Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Prof. Dr. Lina ARTEMENKO, National Technical University of Ukraine Kiev Polytechnic Institute, Ukraine
Prof. Dr. Mehmet KARA, Mustafa Kemal University, Türkiye
Prof. Dr. Nagy HENRIETTA, Szent István University, Hungary
Prof. Dr. Niyazi BERK, Bahçeşehir University, Türkiye
Prof. Dr. Oraye Dicta OGISI, Delta State University, Nigeria
Prof. Dr. Özcan SEZER, Bülent Ecevit University, Türkiye
Prof. Dr. Rafet AKTAŞ, University of New York Tirana, Albania
Prof. Dr. Sadettin PAKSOY, Kilis 7 Aralık University, Türkiye
Prof. Dr. Selahattin KARABINAR, İstanbul University, Türkiye
Prof. Dr. Seval KARDEŞ SELİMOĞLU, Anadolu University, Türkiye
Prof. Dr. Sheripzhan NADYROV, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan
Prof. Dr. Sudi APAK, Bahçeşehir University, Türkiye
Prof. Dr. Süleyman KALE, Kırklareli University, Türkiye
Prof. Dr. Süleyman UYAR, Akdeniz University, Türkiye
Prof. Dr. Şakir SAKARYA, Balıkesir University, Türkiye
Prof. Dr. Valentin VASILEV, Higher School of Security and Economics - Plovdiv, Bulgaria
Prof. Dr. Victor Shaw, California State University, USA
Prof. Dr. Yusuf GÜMÜŞ, Dokuz Eylül University, Türkiye
Prof. Dr. Zinaida ZHYVKO, Lviv State University, Ukraine
Prof. Irina Chudoska BLAZHEVSKA, Fon University, Macedonia
Assoc. Prof. Dr. Ahmet Hakan ÖZKAN, İstanbul Gedik University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Ali KESTANE, Kilis 7 Aralık University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Anukrati SHARMA, University of Kota, India
Assoc. Prof. Dr. Ayben KOY, İstanbul Commerce University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Berna AK BİNGÜL, Kırklareli University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Bobir TURSUNOV, Tashkent State University of Economics, Uzbekistan
Assoc. Prof. Dr. Burcu MUCAN ÖZCAN, Celal Bayar University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Eda GEMİ, University of New York Tirana, Albania
Assoc. Prof. Dr. Emir ÖZEREN, Dokuz Eylül University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Fariz AHMADOV, Azerbaijan State University of Economics, Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Gülçin Elif YÜCEL, İstanbul Beykent University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Hicabi ERSOY, İstanbul Commerce University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Ilir KALEMAJ, University of New York Tirana, Albania
Assoc. Prof. Dr. Ines NURJA, University of New York Tirana, Albania
Assoc. Prof. Dr. Jozsef KAPOSZTA, Szent István University, Hungary
Assoc. Prof. Dr. Juna MİLKA, University of New York Tirana, Albania
Assoc. Prof. Dr. Khalid KISSWANI, Gulf University, Kuwait
Assoc. Prof. Dr. Liudmyla SHKULIPA, University of the State Fiscal Service of Ukraine, Ukraine
Assoc. Prof. Dr. Nagy HENRIETTA, Szent István University, Hungary
Assoc. Prof. Dr. Nur Çağlar ÇETİNKAYA, Çankırı Karatekin University, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Nursaule AYTAYEVA, Akhmet Yassawi University, Kazakhstan
Assoc. Prof. Dr. Oltiana Muharremi PELARİ, Bentley University, USA
Assoc. Prof. Dr. Olena DENYSIUK, Zhytomyr State Technological University, Ukraine
Assoc. Prof. Dr. Olena TKACHENKO, Mariupol State University, Ukraine
Assoc. Prof. Dr. Pınar İŞILDAR, Dokuz Eylül University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Andela Jaksic STOJANOVIC, Mediterranean University, Montenegro
Asst. Prof. Dr. Azamat MAKSÜDÜNOV, Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Asst. Prof. Dr. Boren SARGON, Cyprus International University, Turkish Republic of Northern Cyprus
Asst. Prof. Dr. Ezgi KOVANCI, Adıyaman University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Gamze ÖZÖĞÜL, Dokuz Eylül University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Mariya Simeonova Bagasheva-Koleva, South-West University of Neofit Rilski, Bulgaria
Asst. Prof. Dr. Marwa MAHMOUD, The British University (BUE), Egypt
Asst. Prof. Dr. Özay Emre YILDIZ, Dokuz Eylül University, Türkiye
Asst. Prof. Dr. Raziya ABDIYEVA, Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Asst. Prof. Dr. Seyil NAJIMUDINOVA, Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Dr. Altynbek JOLDOSHOV, Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Dr. Andromahi KUFO, University of New York Tirana, Albania
Dr. Anwar Shah, The Brookings Institution, USA
Dr. Besmira LAHI, University of New York Tirana, Albania
Dr. Eriona SHTEMBARI, University of New York Tirana, Albania
Dr. Irisi KASAPI, University of New York Tirana, Albania
Dr. Maggie Houshaimi, Beirut Arab University, Lebanon
Dr. Nazim CAFEROV, Azerbaijan State University of Economics, Azerbaijan
Dr. Sabrina HAMMEL, Université Abdelhak Benhamouda de Jijel, Algérie
Dr. Sood KIRAN, Chitkara University, India

SECRETARIAT

Dr. Meryem USLU
Ali Osman ŞAN

GRAPHIC – DESIGN

Assoc. Prof. Dr. Serkan ÇALIŞKAN

* The lists are written in title and surname alphabetical order.

TEMAR
T.C. KUTAHYA BELEDİYESİ

T.C. KUTAHYA BELEDİYESİ

EMİD

Ekonomi
Maliye
İstatistik
Denetim

MALİYE FİNANS YAZILARI

PROGRAMME (Oral Presentations)

EMIDWORLD INTERNATIONAL CONGRESS ON ECONOMICS PUBLIC FINANCE BUSINESS & SOCIAL SCIENCES

09-11 NOVEMBER 2023 / KÜTAHYA-TÜRKİYE

09 November 2023, THURSDAY

10.00-11.00	Introduction - Registration
11.00-13.00	Opening Ceremonies
	Protocol Speeches
	Keynote Speakers: Prof. Dr. Necmi GÜRSAKAL

Exhibitions

Foyer	"Turkish Flag" in the 100th Anniversary of the Republic of Turkey
-------	---

13.00-14.00

LUNCH BREAK

09 NOVEMBER 2023, THURSDAY

PANEL SMART CITIES SPECIAL SESSION		SESSION CHAIR: Prof. Dr. Murat YAMAN	T.C. KUTAHYA BELEDİYESİ
13.00 - 14.00	Session 1 GERMİYAN	Prof. Dr. Alim İŞİK Smart Cities and Example City of Smart Cities: Kütahya PhD. Erkan ÇAKIR Smart City Approach in Turkey and the Case of Kütahya	

SESSION CHAIR: Assoc. Prof. Dr. Esra N. KILCI

13.00 - 14.00	Session 1 GERMİYAN	A Study on the Analysis of the Effect of Inflation and Interest Rates on the Stock Market in Türkiye - Assoc. Prof. Dr. Esra N. KILCI
		A Financial Assessment of Agriphotovoltaics – Res. Asst. PhD. Bilge ŞENTÜRK
		Analyzing the Effect of Various Volatility Indices on the Bist100 Index - Student Ecrin ŞARK Asst. Prof. Dr. Erkan AĞASLAN
		The Necessity of the Source Being Sacred in Behavioral Finance - Asst. Prof. Dr. İsmail ÇELİK

CONFERENCE

14.00-16.00 AMFİ II	"MAVİ VATAN" AND TURKISH MARITIME HISTORY Assoc. Prof. Dr. Cihat YAYCI
------------------------	---

SESSION CHAIR: Prof. Dr. Gülnur KEÇEK

14.00 - 15.00	Session 1 GERMİYAN	Natural Disaster Insurance in Agriculture: A Multi-Criteria Decision Making (MCDM) Based Financial Performance Evaluation of Turkish Agricultural Insurance Pool (TARSIM) - Asst. Prof. Dr. Hasan Arda BURHAN
		The Importance of Ecological Innovation for the Prevention and Mitigation of The Negative Macroeconomic Impacts of Climate Change in Turkey - Assoc. Prof. Dr. Gülçin GÜREŞÇİ Assoc. Prof. Dr. Ahmet OĞUZ
		Bibliometric Analysis of Articles Published on Internal Auditing Between 2006-2023 (August) in Five Selected Journals Published in The Field of Auditing - Student Yasemin KAYA Prof. Dr. Niyazi KURNAZ
		Bibliometric Analysis of Analytic Hierarchy Process Studies - Student Sakina MAHARRAMOVA Prof. Dr. Gülnur KEÇEK

SESSION CHAIR: Prof. Dr. Hatice DAYAR

14.00 - 15.00	Session 2 EVLİYA ÇELEBİ	Fiscal Rule Implementations in Public Procurement Law - Assoc. Prof. Dr. Hakan GÜNEŞ
		Green Budgeting and the Role of Local Governments in Green Budgeting - Asst. Prof. Dr. Semra ALTINGÖZ ZARPLI
		Review Of the Changes Made in the Tax Procedure Law by Law Number 7338 - Asst. Prof. Dr. Şebnem EKERYILMAZ
		Sustainable Welfare State: Empirical Evidence from The Case of Turkey - PhD. Metin DOĞAN

SESSION CHAIR: Prof. Dr. Cengiz DURAN

15.15 - 16.15	Session 1 GERMİYAN	Predicting Future Climate Change-Related Business Research within Bibliometric Analysis - Res. Asst. Tri DAMAYANTI Prof. Dr. Suphi ASLANOĞLU
		A Research on the Moderating Role of Intrinsic Motivation in the Effect of Person Organization Fit on Job Satisfaction - Asst. Prof. Dr. Sevcan FIRIN
		"Because I Am Worth It." A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF PSYCHOLOGICAL ENTITLEMENT - Asst. Prof. Dr. Burcu AKDENİZ - Assoc. Prof. Dr. Nezire Derya ERGUN ÖZLER - Prof. Dr. Ceren GİDERLER KARAVELİOĞLU
		The Effect of Information Sharing in Family Businesses on the Job Satisfaction of Employees: A Research in Kütahya Province - Student Kemal HEYBET - Prof. Dr. Cengiz DURAN

SESSION CHAIR: Prof.Dr. Emin ZEYTİNOĞLU

15.15 - 16.15	Session 2 EVLIYA ÇELEBİ	Corporate Governance and Sustainability Accounting: A Research in BIST - Asst.Prof.Dr. Ali ALTINBAY
		A Research on Accounting Professionals' Views on Sustainability Reporting and Sustainability Related Financial Disclosures: The Case of Kütahya - Assoc.Prof.Dr. Filiz YÜKSEL
		Perceptions of Accounting Professional Candidates Towards Gender Discrimination: Research at Kilis 7 Aralık University - Prof.Dr. Niyazi KURNAZ - Assoc.Prof.Dr. Ali KESTANE -Student Hemin Ali HAMA
		The Relationship Between the Readability of Annual Reports and Financial Failure: A Research on Bist 100 Companies - Res.Asst. Nesil İŞBİL Prof. Dr. Emin ZEYTİNOĞLU

SESSION CHAIR: Dr. Muhammed ADİL

16.15 - 17.30	Session AMFI II	The Role of Productive Universities in Fostering Human Capital in Arab Societies -Prof. Dr. Habes HATAMLEH
		Arab-Turkish Cultural, Economic and Commercial Relations are Based on the Past and Focused on the Future Prof.Dr. Ihsan orsan AL-RABBAEI
		Global Value Chain Analysis for Dates in Iraq Prof.Dr. Abdallah Ali MUDHI Asst.Prof.Dr. Hasan Turki Omaid Al.WAISI
		Strategies for Building a Digital Economy to achieve Economic Development in Algeria - PhD. B. GUEMIDE Prof. Dr. A. SAHRAOUI
		Islamic Banking and Its Relations with International Institutions or its Impact Development in Arab Countries- Prof. Dr. G. MOULOUD
Success Criteria for International Economic Partnerships - PhD. Muhammed ADIL		

SESSION CHAIR: Assoc. Prof.Dr. Selami ERDOĞAN

17.30 - 18.30	Session AMFI II	Analysis of the Democratization Process in Türkiye (1946-1960)- Assoc.Prof.Dr. Selami ERDOĞAN
		Comparison of the Periods of Mehmet Ali Aybar and Behice Boran in the Turkish Labour Party - Asst.Prof.Dr. Çağdaş ZARPLI Student Eda Nur DOĞAN
		An Evaluation on the Name Changes of the Organization of Turkic States - PhD. Kadir Kürşat YILMAZ
		Reading Administration Thought Through Economic History: An Evaluation within the Framework of Public Administration Discipline Discussions - PhD. Sinan SUNAR

10 NOVEMBER 2023, FRIDAY**SESSION CHAIR: Assoc.Prof.Dr. Ahmet Salih İKİZ**

10.00 - 11.00	Session 1 GERMİYAN	Paid Military Service as A Public Financing Tool and Türkiye- Assoc.Prof.Dr. Ahmet Salih İKİZ
		Social Innovation and Sustainability in Business Organizations: Innovative Approaches to Solving Societal Problems- Asst.Prof.Dr. Ayşe Meriç YAZICI
		Bibliometric Analysis of Research on Workaholism- Student Yeşim ANKARA Assoc.Prof.Dr. Gözde KOCA
		Augmented Reality in Health: Bibliometric Analysis - Student Çağla ÖZÇELİK Asst.Prof.Dr. Bahar ÇELİK
		A Bibliometric Analysis on Emotional Intelligence Concept in Management Field- Lec. Meltem BAŞARAN Assoc.Prof.Dr. Özüm EĞİLMEZ

SESSION CHAIR: Prof. Dr. Ercan TAŞKIN

10.00 - 11.00	Session 2 EVLIYA ÇELEBİ	Assessment of the International Competitiveness of the Turkish Packaging Industry- Expert Elçin ŞEN SADAY - Prof.Dr. Habibe Yelda ŞENER - Prof.Dr. Ercan TAŞKIN
		Examination Of Career Satisfaction Levels of Accounting Professionals In Terms of Personality Traits- Asst.Prof.Dr. Meryem USLU Ph.D(c). Hasan ÖZYAŞAR
		Do the Determinants of the Arrears on Planned Installments and Debt Payments in Türkiye Differ from Region to Region? Asst.Prof.Dr. İsmail ÇAKMAK
		Globalization Regionalization and Sustainable Development - Asst.Prof.Dr. Zeki YILMAZ
		Analyzing Turkey's "New Economic Policies" In 2018 And Beyond in the Context of Monetary Transmission Mechanisms - Asst.Prof.Dr. Havva NESRİN TIRYAKI

SESSION CHAIR: Prof.Dr. Yusuf GÜMÜŞ

11.15 - 12.30	Session 1 GERMİYAN	Bibliometric Analysis on Financial Performance: A Study on the Wos Database- Lec.PhD. Rıdvan YÜKSEL
		Factors Affecting Audit Effort- Asst.Prof.Dr. Işık ALTUNAL
		The Effect of Perceptions of Dissatisfaction with Digitalization and Technological Products of Professional Accountants on Their Retirement Planning Process- Asst.Prof.Dr. Ali ÖZBEK
		Modeling the Integration Process of Lean Production Philosophy and Techniques into Mass Catering Production-Student Kardelen Öykü TURHAN Prof.Dr. Yusuf GÜMÜŞ
		Technology, Innovation and Unemployment Dynamics in Modern Economies - Assoc.Prof.Dr. Gülçin GÜREŞÇİ Assoc.Prof.Dr. A.OĞUZ

SESSION CHAIR: Asst.Prof.Dr. Bahar ÇELİK

11.15 - 12.30	Session 2 EVLIYA ÇELEBİ	The Mediating Role of Thriving at Work in Effects of Psychological Resilience on Work-Non-Work Life Balance Satisfaction- Asst.Prof.Dr. Hilal BARAN Student Fatma AYYILDIZ
		Evaluation of Health Literacy of Mothers and Expectant Mothers Receiving Education from Primary Health Care Organizations- Asst.Prof.Dr. Bahar ÇELİK Student Elif BIYIK
		The Mediating Role of Emotional Commitment in the Effect of Perceived Organizational Support on Work Engagement- Asst.Prof.Dr. Nida PALABIYIK Lec. Esra AKAY
		The Role of Corporate Governance in The Impact of Corporate Sustainability on Market Value - Lec. Nihal ÖZTOP -Asst.Prof.Dr. Meryem USLU
		Empirical analysis of the implementation of the fourth industrial revolution in the Albanian economy- Oltiana MUHARREMI Filloreta MADANI - Marie Solange LOPES - Ada ALIAJ

PANEL

14.00
Amfi 2
CAPITAL MARKETS FROM PAST TO PRESENT IN THE 100TH ANNIVERSARY OF THE REPUBLIC OF TURKEY
Prof. Dr. Sadi UZUNOĞLU – Dr. Barış ESEN – Dr. Nuri SEVGİN

16.15-17.00 Closing Session
Amfi 2

Keynote Speakers: Prof. Dr. M. Hasan EKEN-Tevfik ALTINOK
Assoc. Prof. Dr. Adil AKINCI

Next EMIDWORLD for 2024

TEMAR

T.C. KÜTAHYA BELEDİYESİ

Turkish Arab African Association
المملكة العربية السعودية الأردنية

EMİD

Ekonomi Maliye İktisadi Bilimler

MALİYE YAZILARI

PROGRAMME (Virtual Presentations)

EMIDWORLD INTERNATIONAL CONGRESS ON ECONOMICS PUBLIC FINANCE BUSINESS & SOCIAL SCIENCES

09-11 NOVEMBER 2023 / KÜTAHYA-TÜRKİYE

09 NOVEMBER, THURSDAY

SESSION CHAIR: Assoc.Prof.Dr. Mouloud BELGACEMI

13.00 - 14.00	Session 1	Environmental Issues between the Conflict over Fossil Energy and the Inevitability of Renewable Energy - Assoc.Prof.Dr. Mouloud BELGACEMI
		MENA Region's Role for Laws on Gender Equality, Women's Empowerment, and Digitalization - Doaa SALMAN
		Investigating the Effects of NFTs and Gamification on Brand Identity in the Digital Era – Zahid KASBIT
		Augmented Reality as a part of Retailers Mix: An Evidence from Generation Z in Egypt - Asst.Prof.Dr. Marwa MAHMOUD - Asst.Prof.Dr. Rasha IHAB
		Does Income Inequality affect the Effectiveness of Monetary Policy Transmission Channels in Nigeria between 1986 and 2021? A DSGE Approach – Apanisile OBAFEMI

SESSION CHAIR: Asst.Prof.Dr. İrem ERASA AKÇA

14.00 - 15.00	Session 2	Privatization Reform For Public Finance: The Example of Kütahya Sugar Factory - Asst.Prof.Dr. İrem ERASA AKÇA
		One Example of Tax Authority Practice: Reporting Tax Evasion and the Whistleblower Reward - PhD. Özcan KARATAY
		The Cost of Tax Evasion The Cost of Tax Evasion - Asst.Prof.Dr. Fehiman EMINER
		A Conceptual View of Tax Literacy - Student Ayhan TÜRKOĞLU - Asst.Prof.Dr. Medet İĞDE

SESSION CHAIR: Prof.Dr. Hüseyin SELİMLER

15.00 - 16.00	Session 3	Economic Complexity and Environment: The Case of EU Countries - PhD. Selin Zengin TAŞDEMİR - Assoc.Prof.Dr. Ebru TOPCU
		Evaluation on the Relationship between Inflation, Interest Rate and Exchange Rate in Türkiye - Lec. Halit YALÇIN - Assoc.Prof.Dr. Resul YAZICI
		The Role of the Audit Committee in Carbon Emission Disclosures: A Research on BIST-100 - Lec.PhD. Rıdvan SEZGIN
		The Search for Interest-Free Financing Models in A Capitalist Economic - Lec. Ubeydullah ŞENER
		Long-Term Asymmetric Relationship between Interest and Dollar/TL Variables and Foreign Currency-Protected TL Time Deposit -Asst.Prof.Dr. Özge DEMİRKALE - Prof.Dr. Hüseyin SELİMLER

SESSION CHAIR: Prof. Dr. Valentin VASILEV

16.00 - 17.00	Session 4	Management of Human Resources, Changes and Crisis - In Search of New Solutions For Sustainable Organizational Development - Prof.Dr. Valentin VASILEV
		The Impact of Political Stability and Absence of Violence on the Development of Sustainable Innovation - PhD. Agnesa İBRAHİMİ
		The Impact of Individual Differences in Innovative Work Behavior. A Mediation Effect of General Decision-Making Style - PhD. Qendresa İBRAHİMİ
		A Research on the Relationship between Mobbing and Organizational Commitment - Student Abdüllatif PEKDEMİR
		Sustainable Supply Chain Management in Oil and Gas Industry in Developing Countries as a Part of the Quadruple Helix Concept: A Systematic Literature Review - Prof.Dr. Dzintra ATSTAJA - Prof.Dr. Kevin Wilclif MUKEM - PhD. Măris PURVIŃȘ - Assoc.Prof.Dr. Natălîja CUDECKA-PURINA

SESSION CHAIR: Prof.Dr. Zhukeyvych SVITLANA

17.00 - 18.00	Session 5	Sustainability Reporting in the Greek Business Environment Sustainability Reporting in the Greek Business Environment - Lec.PhD. Triantafyllos PAPAFLORATOS
		Advancing Financial Reporting in the Western Balkans: A Bibliometric Analysis of AI And IFRS Integration for Sustainable Accounting - Asst.Prof.Dr. Luan VARDARI - Res.Asst.PhD. Isuf QABRATI
		Stock Market Manipulation and Corporate Venture Capital Investments - Student Yuan LI - Prof.Dr. Douglas CUMMING - Expert Yimeng YU
		Analytical Support for the Formation of A Financial Security Strategy - Prof.Dr. Zhukeyvych SVITLANA - Lec.PhD. Zhuk NATALA
		The Impact of International Financial Reporting Standards (IFRS) on the Quality of Financial Reporting in Turkey in the 100th Year of the Republic - Assoc.Prof.Dr. Saime DOĞAN

10 NOVEMBER, FRIDAY

SESSION CHAIR: Asst.Prof.Dr. Belesti WODAJE

09.00 - 10.00	Session 6	Proposed Strategies for Corporate Social Responsibility and Corporate Performance in Chinese It Industry - Student Yangguang CHEN
		The Importance of the Compatibility of the Reforms in Algeria with the International Accounting Standards in the Public Sector for the FDI Attractiveness - Asst.Prof.Dr. Himrane MOHAMMED
		Proposed Management Accounting Skills among Chinese Online Shopping Companies - PhD. Qin YONGHAN
		Proposed Development Plan in Forest Wellness Destination of Mengshan Kanggu, Shandong Province, China - PhD. Ding JIE
		Effect of Internal Audit Effectiveness on Firm's Performance of Private Banks in Ethiopia - Asst.Prof.Dr. Belesti WODAJE
		Knowledge Capital, Dynamic Capability and Financial Performance Among Smes in China: A Basis for Proposed Strategies to Optimize Financial Performance of SMEs - Student He FENGJIE

SESSION CHAIR: Asst.Prof.Dr. Bilgi YILMAZ		
10.00 - 11.00	Session 7	Analyzing Factors That Are Effective in Financial Investment Decisions Via Spherical Fuzzy Sets - Assoc.Prof.Dr. Çağlar KARAMAŞA - Asst.Prof.Dr. Şule Bayazit BEDIRHANOĞLU - Assoc.Prof.Dr. Željko STEVIĆ - Res.Asst.PhD. Stefan JOVČIĆ
		Analyzing of Macro Level Matter Factors of Circular Economy in OECD Countries: An Integrated Hybrid MEREC based MARCOS Approach - PhD. Ezgi DEMİR - Res.Asst.PhD. Melike TORUN
		Exploring Labor Market Participation from a Domestic Vantage: The Economic Implications of Migration and Remittances - Res.Asst. Genc ZHUSHI
		Robust Portfolio Construction for Large Investors in Housing Markets Under Extreme Conditions - Asst.Prof.Dr. Bilgi YILMAZ
		Factors Affecting the Adoption of Artificial Intelligence in the Lebanese Education Sector - Asst.Prof.Dr. Soumaya Mounir El KAKOUR

SESSION CHAIR: Prof.Dr. Hayrettin ÖZLER		
11.00 - 12.00	Session 8	Global Energy Crisis and Windfall Profit After the Russia-Ukraine War: An Examination of Energy Companies' Windfall Profits - Asst.Prof.Dr. Derya DEMİR -
		The Collaboration between Public and Non-Governmental Organizations (NGOS) with Project Management Governance in the New Public Management (NPM) Approach A Research on the Doctors Worldwide Turkey - Student Evren EJDER - Prof.Dr. Hayrettin ÖZLER
		How Culture Affects Task-Sharing in Global Teams - Student Marsela ÇENGELI - PhD. Mirësi ÇELA
		Navigating Economic Challenges in Yemen: A Comprehensive Analysis - Student Ramzi Abdullah Ahmed HASSAN
		19th Century Evaluations On "Müntehabü't-Tevârih," An Important Source for Turkistan History- Assoc.Prof.Dr. Cengiz BUYAR

SESSION CHAIR: Assoc.Prof.Dr. Davran YULDASHEV		
12.00 - 13.00	Session 9	Impact of Financial Distress and Competitors' Specific Characteristics on the Firm's Cash Handling: An Evidence from Pakistan - Assoc.Prof.Dr. Saleem HASSAN
		New Institutional Theory Perspective: Water Safety Plan Implementations in Thailand, Australia, Indonesia and Nepal - PhD. Sasipha TANGWORACHAI-Fang-Yi LO
		Assessing the Role of Energy Diversification on Green Growth in Emerging Economies - Prof.Dr. Muhammed ASHIQ
		The Role of Innovations in the Economy the Role of Innovations in the Economy - Assoc.Prof.Dr. Davran YULDASHEV

SESSION CHAIR: Assoc.Prof.Dr. Oltiana MUHARREM		
13.00 - 14.00	Session 10	Directions for Efficiency Increase in Oil and Gas Resources Usage in Azerbaijan - Asst.Prof.Dr. Nasimi AHMADOV
		Empirical Analysis of the Implementation of the Fourth Industrial Revolution in the Albanian Economy - Assoc.Prof.Dr. Oltiana MUHARREMI - Filloreta MADANI - Marie Solange LOPES - Ada ALIAJ
		Macroeconomic Determinants on Base Erosion and Profit Shifting: A Systematic Literature Review - Student Athanasios VASILAKIS
		Strategies for building a digital economy to achieve economic development in Algeria - PhD. Boutkhil GUEMIDE - PhD. Abd Allah SAHRAOUI

SESSION CHAIR: Assoc.Prof.Dr. Selim TÜZÜNTÜRK		
14.00 - 15.00	Session 11	Identifying and Measuring the Associations among Two Sets of Variables: An Application Canonical Correlation Analysis - Assoc.Prof.Dr. Selim TÜZÜNTÜRK
		Ranking of Online Catering Establishments with Multi-Criteria Decision-Making Methods - Asst.Prof.Dr. Elçin NOYAN
		Happy Planet Index Towards Sustainable Prosperity: Evidence from Central and Eastern European Countries (Ceese) - Assoc.Prof.Dr. Melihat BATU AĞIRKAYA
		The Liminal Space of the Border Facilitates Cross-Border Contractual Relations between Different Social Actors – The KIO, The Chinese Company Investors, and Local Kachin Farmers - Ins. Lashi NU RA
		Role of Big Data in Indian Banking Operations - Assoc.Prof.Dr. Shalini R.

SESSION CHAIR: Asst.Prof.Dr. Aynura TURDALIEVA		
15.00 - 16.00	Session 12	The Relationship Between Sustainable Development Goals and Logistics Performance: A Study on Turkey and Selected Countries - Res.Asst. Ümit GEZİCİ
		Relationship between Financial Worrying and Borrowing during Covid-19 in Turkic Countries - Asst.Prof.Dr. Aynura TURDALIEVA - Asst.Prof.Dr. Raziya ABDIEVA
		Does Female Education Boost Economic Growth in Transition Economies? - Asst.Prof.Dr. Zamira OSKONBAEVA - Asst.Prof.Dr. Seyil NAJIMUDINOVA
		Economic Thought of Contemporary Muslim Scientists - PhD. Hilmi DZAK - PhD. Uswatun KHASANAH - PhD. Hilda SAFITRI - PhD. M. Farhan AHNAF - PhD. Muhammad Aris Syafi'i M. E. I
		Stimulating an Ailing Economy: The Crucial Role of Science, Technology, and Innovation - Dr. Mimoun ELBOUJDAINI
		An Analysis of India Retail Market: Growth, Challenges and Opportunities and Forecast to 2027 - Prof.Dr. Sandeep KUMAR - Asst.Prof.Dr. Sweta BAKSHI

SESSION CHAIR: Assoc.Prof.Dr. İclal ÜNÜVAR		
16.00 - 17.00	Session 13	The Effect of The EU Common Agricultural Policy on Turkey's Agricultural Exports - Student Seda ÖZKUL
		Transparency and Consumers' Right in Banking Industry (Case of Albania) - Assoc.Prof.Dr. Adriatik KOTORRI - Res.Asst.PhD. Blisard ZANI
		Crypto Coins in Terms of Conceptual Framework - Student Fatma KILIÇ
		Economic and Financial Development in Bitlis from the Foundation of the Republic to the Present - Asst.Prof.Dr. Beyhan KILINÇER - Asst.Prof.Dr. Suat ÖZDAĞ
		Policies to Prevent Income Distribution Inequality in Turkey in the Context of Social Welfare State - Lec. Çiğdem BAL - Assoc.Prof.Dr. İclal ÜNÜVAR

SESSION CHAIR: Assoc.Prof.Dr. Şerif Ahmet DEMİRDAĞ		
17.00 - 18.00	Session 14	An Evaluation of the Role of Mindfulness in Organizational Studies - Student İper İNCEKARA - Prof.Dr. İpek KALEMCI TÜZÜN
		The Effect of the Job-Related Self-Efficiency of Employees Working in Restaurants on Constructive Voice Making: A Study in Ordu - Asst.Prof.Dr. Eray TURPCU - Assoc.Prof.Dr. Şerif Ahmet DEMİRDAĞ
		The Role of Metacognitive Awareness in the Emergence of Innovative Work Behavior: A Qualitative Research - Student İper İNCEKARA - PhD. Almula Umay KARAMANLIOĞLU
		Online Secondhand Luxury Shopping: A Sustainable and Accessible Trend - Lec.PhD. İbrahim Halil EFENDIOĞLU
		The Role of Digital Leaders in Shaping Innovative Business Behavior: A Qualitative Study - PhD. Almula Umay KARAMANLIOĞLU - Lec.PhD. Gülten ŞENKUL
		Organizational Change and Its Impact on the Performance of Individuals Working in the Organization - Asst.Prof.Dr. Samyah Hani AJEEL - Asst.Prof.Dr. Mariam Ibrahim Hamood ALKARRAWI - Prof.Dr. Azhar Neama ABUGNUM - PhD. Adel Turki FARHAN

SESSION CHAIR: PhD. Ziyadhan HASANOV		
18.00 - 19.00	Session 15	The Question of Meaning in the Crisis of Modernity - Expert Rümeysa BILEN - Prof.Dr. Hayrettin ÖZLER
		The Main Ways to Ensure Economic Security of the State - Dilnora ABDUKHOLIKOVA
		State Officials During the Period of Baburid State Ruler Farrukhsiyar - PhD. Sevilay Karataş YOZGAT
		The Role of Civil Society Organizations in Domestic and Foreign Policy During Ilham Aliyev's Period - PhD. Ziyadhan HASANOV
		Dimensions of Organization Culture and Its Role in Enhancing Quality Management in Telecommunications Companies - PhD. Kawa Muhamad ROSTAM
		The Chronicle of the Greek Economic Crisis: A Political Economy Analysis - PhD. Nikos ASTROULAKIS - Themis ANTHRAKIDIS
Assessing Environmental and Financial Factors in The Energy Market After the Russia-Ukraine War: Evidence From The EU- Assoc.Prof.Dr. Neriman YALÇIN Asst.Prof.Dr. Mehmet GÜNEŞ		

11 NOVEMBER, SATURDAY		
SESSION CHAIR: Prof.Dr. Zuo SHIHUA		
10.00 - 11.30	Session 16	Stakeholders' Perspectives on State Subsidies for The European Aviation Market During Covid-19 Crisis - PhD. Tania PANTAZI - Prof.Dr. Andreas PAPATHEODOROU
		Strategy Research on Employee Management of The Service Industry from the Perspectives of Emotional Labor - A Case Study of Shunfeng Express – Guanyu XU
		Proposed Development Plan for Open Innovation Activities and Innovation Capability in Small and Medium-Sized Enterprises in Shandong Province, China - PhD. Li LI
		Integration of Management Accounting Tools and Dual Innovation in Chinese Enterprises: Basis in Proposing Strategies to Improve Sme's Performance - PhD. Yao MANHUA
		Exploring the Relationship between Policy Biases and Effective Legal Institutions on Enterprises: A Study in Vietnam - Asst.Prof.Dr. Yu-Chun CHEN
		A Proposed Marketing Performance Strategies for Natural Landscape Tourist Attractions in Inner Mongolia, China - PhD. Li ZONGWEI
		New Methods in Learning and Teaching in Accounting Education – PhD. Eren AKDAĞ KURNAZ
		Proposed Strategy of Internal Control in Guangxi Universities - PhD. Chen JUN
		Proposed Marketing Strategies for Anhua Dark Tea in Hunan Province China - Prof.Dr. Zuo SHIHUA

SESSION CHAIR: Prof.Dr. Sandeep KUMAR		
12.00 - 13.30	Session 17	An Analysis of India Retail Market: Growth, challenges and opportunities and forecast to 2027 - Prof.Dr. Sandeep KUMAR - Asst.Prof.Dr. Sweta BAKSHI
		Travel Tourism and Tourism Industry in Indonesia - PhD. Hendri Hermawan ADINUGRAHA - PhD. Muhammad SHULTHONI
		Role of Big Data in Indian Banking Operations - Student Yashvanth M. - Student Shivani Singh - Asst.Prof.Dr. Shalini R.
		Natural Language Processing Models and Their Impact on Higher Education - Prof.Dr. Neera JAIN
		Examining the Obstacles and Measures Toward the Green Buildings for Smart Cities Development - PhD. Komal BATOOL - Assoc.Prof.Dr. Ghaffar ALI
"Home" in Moroccan Culture: Tinghir as a Case Study - Student Mbarek Oukhouya ALI		

SESSION CHAIR: Professor Igor TROFIMOV		
13.30 - 15.00	Session 18	Legal Mechanisms for Patrimonial Responsibility in Environmental Law - Lec. Luminita DIACONU
		Dietary Habits of Serbian Restaurant Guests After the Restrictive Measures of the Covid-19 Pandemic Are Rescission. Analysis of Four Destinations - Student Vukolić DRAGAN - PhD. Gajić TAMARA - Other Knežević SNEŽANA - PhD. Zrnić MILOŠ
		The Impact of Internal Marketing Strategies on Employee and Brand Dynamics in the Banking Sector - Res.Asst. Granit BACA
		The Influence of Cognitive, Social and Consumer Individual Characteristic Factors on Green Purchase Intention: Evidencefrom Eco-Friendly Products - Res.Asst.PhD. Samaneh MOHAMMADI
		Marketing Policy of Tourism Enterprises in Nakhchivan Economic District – Memmedov TURAL
Different Approaches Concerning The Framework of Legal Reports: Environmental Protection and The Instruments Used in Environmental Law Professor Igor TROFIMOV - Lec. Luminita DIACONU		

<u>Sıra</u>	<u>Türkiye'den Katılan Katılımcılar</u>		
1	Assoc.Prof.Dr. Suzan URGAN	58	Lec. Halit YALÇIN
2	PhD. Almula Umay KARAMANLIOĞLU -	59	Lec. Meltem BAŞARAN
3	Assoc. Prof.Dr. Esra N. KILCI	60	Lec. Nihal ÖZTOP
4	Assoc.Prof.Dr. Ahmet OĞUZ	61	Lec.PhD. Gülten ŞENKUL
5	Assoc.Prof.Dr. Ahmet Salih İKİZ	62	Lec.PhD. İbrahim Halil EFENDIOĞLU
6	Assoc.Prof.Dr. Ali KESTANE	63	Lec.PhD. Rıdvan SEZGIN
7	Assoc.Prof.Dr. Aysel ÇETİNDERE FİLİZ	64	Lec.PhD. Rıdvan YÜKSEL
8	Assoc.Prof.Dr. Çağlar KARAMAŞA	65	Ph.D(c). Hasan ÖZYAŞAR
9	Assoc.Prof.Dr. Ebru TOPCU	66	PhD. Almula Umay KARAMANLIOĞLU
10	Assoc.Prof.Dr. Filiz YÜKSEL	67	PhD. Eren AKDAĞ KURNAZ
11	Assoc.Prof.Dr. Gözde KOCA	68	PhD. Kadir Kürşat YILMAZ
12	Assoc.Prof.Dr. Gülçin GÜREŞÇİ	69	PhD. Özcan KARATAY
13	Assoc.Prof.Dr. Hakan GÜNEŞ	70	PhD. Selin Zengin TAŞDEMİR
14	Assoc.Prof.Dr. İclal ÜNÜVAR	71	PhD. Sevilay Karataş YOZGAT
15	Assoc.Prof.Dr. Melahat BATU AĞIRKAYA	72	PhD. Sinan SUNAR
16	Assoc.Prof.Dr. Neriman YALÇIN	73	PhD.Metin DOĞAN
17	Assoc.Prof.Dr. Nezire Derya ERGUN ÖZLER	74	Prof. Dr. Emin ZEYTİNOĞLU
18	Assoc.Prof.Dr. Özüm EĞİLMEZ	75	Prof.Dr. Cengiz DURAN
19	Assoc.Prof.Dr. Resul YAZICI	76	Prof.Dr. Ceren GİDERLER KARAVELİOĞLU
20	Assoc.Prof.Dr. Saime DOĞAN	77	Prof.Dr. Ercan TAŞKIN
21	Assoc.Prof.Dr. Selami ERDOĞAN	78	Prof.Dr. Gülnur KEÇEK
22	Assoc.Prof.Dr. Selim TÜZÜNTÜRK	79	Prof.Dr. Habibe Yelda ŞENER
23	Assoc.Prof.Dr. Şerif Ahmet DEMİRDAĞ	80	Prof.Dr. Hayrettin ÖZLER
24	Asst. Prof. Dr. Medet İĞDE	81	Prof.Dr. Hüseyin SELİMLER
25	Asst.Prof.Dr. Ali ALTINBAY	82	Prof.Dr. İpek KALEMCI TÜZÜN
26	Asst.Prof.Dr. Ali ÖZBEK	83	Prof.Dr. Niyazi KURNAZ
27	Asst.Prof.Dr. Ayşe Meriç YAZICI	84	Prof.Dr. Suphi ASLANOĞLU
28	Asst.Prof.Dr. Bahar ÇELİK	85	Prof.Dr. Yusuf GÜMÜŞ
29	Asst.Prof.Dr. Beyhan KILINÇER	86	Res. Asst. PhD. Bilge ŞENTÜRK
30	Asst.Prof.Dr. Bilgi YILMAZ	87	Res.Asst. Nesil İŞBİL
31	Asst.Prof.Dr. Burcu AKDENİZ	88	Res.Asst. Ümit GEZİCİ
32	Asst.Prof.Dr. Çağdaş ZARPLI	89	Res.Asst.PhD. Melike TORUN
33	Asst.Prof.Dr. Derya DEMİR	90	Student Ayhan TÜRKÖĞLU
34	Asst.Prof.Dr. Elçin NOYAN	91	Student Çağla ÖZÇELİK
35	Asst.Prof.Dr. Eray TURPCU -	92	Student Ecrin ŞARK
36	Asst.Prof.Dr. Erkan AĞASLAN	93	Student Eda Nur DOĞAN
37	Asst.Prof.Dr. Hasan Arda BURHAN	94	Student Elif BIYIK
38	Asst.Prof.Dr. Havva NESRİN TİRYAKİ	95	Student Evren EJDER
39	Asst.Prof.Dr. Hilal BARAN	96	Student Fatma AYYILDIZ
40	Asst.Prof.Dr. Işık ALTUNAL	97	Student Fatma KILIÇ
41	Asst.Prof.Dr. İrem ERASA AKÇA	98	Student İper İNCEKARA -
42	Asst.Prof.Dr. İsmail ÇAKMAK	99	Student Kardelen Öykü TURHAN
43	Asst.Prof.Dr. Medet İĞDE	100	Student Kemal HEYBET
44	Asst.Prof.Dr. Mehmet GÜNEŞ	101	Student Seda ÖZKUL
45	Asst.Prof.Dr. Meryem USLU	102	Student Yasemin KAYA
46	Asst.Prof.Dr. Nida PALABIYIK	103	Student Yeşim ANKARA
47	Asst.Prof.Dr. Özge DEMİRKALE		
48	Asst.Prof.Dr. Semra ALTINGÖZ ZARPLI		
49	Asst.Prof.Dr. Sevcan FIRIN		
50	Asst.Prof.Dr. Suat ÖZDAĞ		
51	Asst.Prof.Dr. Şebnem EKERYILMAZ		
52	Asst.Prof.Dr. Şule Bayazıt BEDIRHANOĞLU		
53	Asst.Prof.Dr. Zeki YILMAZ		
54	Expert Elçin ŞEN SADAY		
55	Expert Rümeyza BİLEN -		
56	Lec. Çiğdem BAL		
57	Lec. Esra AKAY		

<u>Sıra</u>	<u>Türkiye Dışından Katılımcılar</u>		
1	Prof. Dr. Habes HATAMLEH	57	PhD. Gajić TAMARA
2	PhD. Zrnić MILOŠ	58	PhD. Hendri Hermawan ADİNUGRAHA
3	Prof.Dr. Neera JAIN	59	PhD. Hilda SAFITRI
4	Student He FENGJIE	60	PhD. Hilmi DZAKI
5	Student Hemin Ali HAMA	61	PhD. Kawa Muhamad ROSTAM
6	Ada ALIAJ	62	PhD. Komal BATOOL
7	Assoc.Prof.Dr. Adriatik KOTORRI	63	PhD. Li LI
8	Assoc.Prof.Dr. Cengiz BUYAR	64	PhD. Li ZONGWEI
9	Assoc.Prof.Dr. Davran YULDASHEV	65	PhD. M. Farhan AHNAF
10	Assoc.Prof.Dr. Ghaffar ALI	66	PhD. Māris PURVIŅŠ
11	Assoc.Prof.Dr. Mouloud BELGACEMI	67	PhD. Mirësi ÇELA
12	Assoc.Prof.Dr. Natālija CUDEČKA-PURIŅA	68	PhD. Muhammad Aris Syafi'i M. E. I
13	Assoc.Prof.Dr. Oltiana MUHARREMI	69	PhD. Muhammad SHULTHONI
14	Assoc.Prof.Dr. Saleem HASSAN	70	PhD. Muhammed ADIL
15	Assoc.Prof.Dr. Željko STEVIĆ	71	PhD. Nikos ASTROULAKIS
16	Asst.Prof.Dr. Aynura TURDALIEVA	72	PhD. Olumuyiwa T. APANISILE
17	Asst.Prof.Dr. Belesti WODAJE	73	PhD. Qendresa IBRAHIMI
18	Asst.Prof.Dr. Fehiman EMINER	74	PhD. Qin YONGHAN
19	Asst.Prof.Dr. Hasan Turki Omair Al.WAISI	75	PhD. Sasipha TANGWORACHAI
20	Asst.Prof.Dr. Himrane MOHAMMED	76	PhD. Tania PANTAZI -
21	Asst.Prof.Dr. Luan VARDARI	77	PhD. Uswatun KHASANAH
22	Asst.Prof.Dr. M. Ibrahim Hamood ALKARRAWI	78	PhD. Yao MANHUA
23	Asst.Prof.Dr. Marwa MAHMOUD	79	PhD. Ziyadhan HASANOV
24	Asst.Prof.Dr. Nasimi AHMADOV	80	Prof. Dr. Abd Allah SAHRAOUI
25	Asst.Prof.Dr. Rasha IHAB	81	Prof. Dr. Doaa SALMAN
26	Asst.Prof.Dr. Raziya ABDIEVA	82	Prof. Dr. Gamouh MOULOUD
27	Asst.Prof.Dr. Samyah Hani AJEEL	83	Prof.Dr. Andreas PAPTHERODOROU
28	Asst.Prof.Dr. Seyil NAJIMUDINOVA	84	Prof.Dr. Azhar Neama ABUGNUM
29	Asst.Prof.Dr. Shalini R.	85	Prof.Dr. Douglas CUMMING
30	Asst.Prof.Dr. Soumaya Mounir El KAAKOUR	86	Prof.Dr. Dzintra ATSTAJA
31	Asst.Prof.Dr. Sweta BAKSHI	87	Prof.Dr. Ihsan orsan AL-RABBAEI
32	Asst.Prof.Dr. Yu-Chun CHEN	88	Prof.Dr. Kevin Wilclif MUKEM
33	Asst.Prof.Dr. Zamira OSKONBAEVA	89	Prof.Dr. Mohammad Abdullah Al-MOMANI
34	Dilnora ABDUKHOLIKOVA	90	Prof.Dr. Muhammed ASHIQ
35	Dr. Mimoun ELBOUJDAINI	91	Prof.Dr. Sandeep KUMAR
36	Expert Yimeng YU	92	Prof.Dr. Valentin VASILEV
37	Filloreta MADANI	93	Prof.Dr. Zhukeyvych SVITLANA
38	Guanyu XU	94	Prof.Dr. Zuo SHIHUA
39	Igor TROFIMOV	95	Res.Asst. Genc ZHUSHI
40	Ins. Lashi NU RA	96	Res.Asst. Granit BACA
41	Lec. Luminita DIACONU	97	Res.Asst. Tri DAMAYANTI
42	Lec. Ubeydullah ŞENER	98	Res.Asst.PhD. Blisard ZANI
43	Lec. Zahid HUSSAIN	99	Res.Asst.PhD. Isuf QABRATI
44	Lec.PhD. Triantafyllos PAPAFLORATOS	100	Res.Asst.PhD. Samaneh MOHAMMADI
45	Lec.PhD. Zhuk NATALA	101	Res.Asst.PhD. Stefan JOVČIĆ
46	Marie Solange LOPES	102	Student Abdüllatif PEKDEMİR
47	Memmedov TURAL	103	Student Athanasios VASILAKIS
48	Mohanad Abdulabbas Jasim AL-Janabi	104	Student Marsela ÇENGELI
49	Other Knežević SNEŽANA	105	Student Mbarek Oukhouya ALI
50	PhD. Abd Allah SAHRAOUI	106	Student Ramzi Abdullah Ahmed HASSAN
51	PhD. Adel Turki FARHAN	107	Student Sakina MAHARRAMOVA
52	PhD. Agnesa IBRAHIMI	108	Student Shivani Singh
53	PhD. Boutkhil GUEMIDE	109	Student Sy Thang DINH
54	PhD. Chen JUN	110	Student Vukolić DRAGAN
55	PhD. Ding JIE	111	Student Yangguang CHEN
56	PhD. Ezgi DEMİR	112	Student Yashvanth M.
		113	Student Yuan LI
		114	Themis ANTHRAKIDIS

ÜLKELERE GÖRE KATILIMCI DAĞILIMI

	103		3
	10		3
	9		2
	8		2
	8		2
	7		1
	6		1
	6		1
	6		1
	5		1
	4		3
	4		1
	4		1
	4		1
	4		1
	3		2

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÇEŞİTLİ OYNAKLIK ENDEKSLERİNİN BIST100 ENDEKSİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ	1
Ecrin ŞARK, Erkan AĞASLAN	
DIMENSIONS OF ORGANIZATION CULTURE AND ITS ROLE IN ENHANCING QUALITY MANAGEMENT IN TELECOMMUNICATIONS COMPANIES A FIELD STUDY AT KOREK TELECOM COMMUNICATIONS COMPANY IN SULAYMANIYAH	20
Kawa Muhamad ROSTAM	
ENVIRONMENTAL ISSUES BETWEEN THE CONFLICT OVER FOSSIL ENERGY AND THE INEVITABILITY OF RENEWABLE ENERGY	33
Mouloud BELGACEMI	
DOES INCOME INEQUALITY AFFECT THE EFFECTIVENESS OF MONETARY POLICY TRANSMISSION CHANNELS IN NIGERIA BETWEEN 1986 AND 2021? A DSGE APPROACH	36
Olumuyiwa T. APANISILE	
MENA REGION'S ROLE FOR LAWS ON GENDER EQUALITY, WOMEN'S EMPOWERMENT, AND DIGITALIZATION	70
Doaa SALMAN	
INVESTIGATING THE EFFECTS OF NFT'S AND GAMIFICATION ON BRAND IDENTITY IN THE DIGITAL ERA	122
Zahid HUSSAIN	
PREDICTING FUTURE CLIMATE CHANGE-RELATED BUSINESS RESEARCH WITHIN BIBLIOMETRIC ANALYSIS	139
Tri DAMAYANTI, Suphi ASLANOĞLU	
ANALYTICAL SUPPORT FOR THE FORMATION OF A FINANCIAL SECURITY STRATEGY	158
Zhukeych SVITLANA, Zhuk NATALA	
İŞKOLİKLİK KONUSUNDA YAPILAN ARAŞTIRMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ	175
Yeşim ANKARA, Gözde KOCA	
TÜRKİYE'DE VERGİ İHBARININ VERGİ BİLİNCİ VE VERGİ AHLAKI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ	195
Özcan KARATAY	
EMPIRICAL ANALYSIS OF THE IMPLEMENTATION OF THE FOURTH INDUSTRIAL REVOLUTION IN THE ALBANIAN ECONOMY	207
Oltiana MUHARREMI, Filloreta MADANI, Marie Solange LOPES, Ada ALIAJ	
DIETARY HABITS OF SERBIAN RESTAURANT GUESTS AFTER THE RESTRICTIVE MEASURES OF THE COVID-19 PANDEMIC ARE RESCISSION. ANALYSIS OF FOUR DESTINATIONS	228
Vukolić DRAGAN, Tamara GAJİĆ, Snežana KNEŽEVIĆ, Miloš ZRNİĆ	
YALIN ÜRETİM SİSTEMİ İLE BEDENİ ARASINDA SIKIŞAN ÇALIŞANLARDA KAROSHİ, KAROJİSATSU VE JOHATSU	245
Suzan URGAN, Aysel ÇETİNDERE FİLİZ	

DIRECTIONS FOR EFFICIENCY INCREASE IN OIL AND GAS RESOURCES USAGE IN AZERBAIJAN.....	261
Nasimi AHMADOV	
SÜRDÜRÜLEBİLİR REFAHA DOĞRU MUTLU GEZEĞEN ENDEKSİ: ORTA VE DOĞU AVRUPA ÜLKELERİNDEN (CEESE) KANITLAR	280
Melahat BATU AĞIRKAYA	
TÜRKİYE’DE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN OLUMSUZ MAKROEKONOMİK ETKİLERİNİN ÖNLENMESİ VE AZALTIMI İÇİN EKOLOJİK YENİLİĞİN ÖNEMİ.....	303
Gülçin GÜREŞÇİ, Ahmet OĞUZ	
“Çünkü ben buna değerim.” PSİKOLOJİK AYRICALIK KAVRAMININ BİBLİYOMETRİK ANALİZİ.	311
Burcu AKDENİZ Nezire Derya ERGUN ÖZLER Ceren GİDERLER KARAVELİOĞLU	
FAİZ VE DOLAR/TL DEĞİŞKENLERİ İLE KUR KORUMALI MEVDUAT ARASINDAKİ UZUN DÖNEM ASİMETRİK İLİŞKİ	326
Özge DEMİRKALE Hüseyin SELİMLER	
RESTORANLARDA ÇALIŞAN İŞGÖRENLERİN MESLEĞE İLİŞKİN ÖZ YETERLİLİKLERİNİN YAPICI SES ÇIKARMA ÜZERİNE ETKİSİ: ORDU İLİNDE BİR ÇALIŞMA.....	350
Eray TURPCU Şerif Ahmet DEMİRDAĞ	
NEW INSTITUTIONAL THEORY PERSPECTIVE: WATER SAFETY PLAN IMPLEMENTATIONS IN THAILAND, AUSTRALIA, INDONESIA AND NEPAL	372
Sasipha TANGWORACHAI Fang-Yi LO	
MANAGEMENT OF HUMAN RESOURCES, CHANGES AND CRISIS - IN SEARCH OF NEW SOLUTIONS FOR SUSTAINABLE ORGANIZATIONAL DEVELOPMENT	394
Valentin VASILEV	
BİLİNÇLİ FARKINDALIĞIN ÖRGÜT ÇALIŞMALARINDAKİ YERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	405
İper İNCEKARA İpek KALEMCİ TÜZÜN	
YENİLİKÇİ İŞ DAVRANIŞININ ORTAYA ÇIKIŞINDA ÜST BİLİŞSEL FARKINDALIĞIN ROLÜ: NİTEL BİR ARAŞTIRMA.....	424
İper İNCEKARA Almula Umay KARAMANLIOĞLU	
MODERNİTENİN KRİZİNDE ANLAM MESELESİ.....	444
Rümeysa BİLEN Hayrettin ÖZLER	
TÜRKİYE’DE ENFLASYON, FAİZ ORANI VE DÖVİZ KURU ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRME	455
Halit YALÇIN, Resul YAZICI	
"TRANSPARENCY AND CONSUMERS' RIGHT IN BANKING INDUSTRY (CASE OF ALBANIA)".	471
Adriatik KOTORRI, Blisard ZANI	
TÜRKİYE’DE 2018 VE SONRASINDA UYGULANAN “YENİ EKONOMİ POLİTİKALARININ” PARASAL AKTARIM MEKANİZMALARI ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ	485
Havva Nesrin TİRYAKİ	
BABÜRLÜ DEVLETİ HÜKÜMDARI FERRUHSİYER DÖNEMİNDE ERKÂNI DEVLET (1713-1719) .	503
Sevilay KARATAŞ YOZGAT	

EXPLORİNG THE RELATIONSHIP BETWEEN POLİCY BİASES AND EFFECTİVE LEGAL INSTITÜTİONS ON ENTERPRISES: A STUDY İN VİETNAM.....	519
Yu-Chun CHEN, Thang DINH	
SOSYAL REFAH DEVLETİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMI EŞİTSİZLİĞİNİ ÖNLEMeye YÖNELİK POLİTİKALAR	529
Çiğdem BAL, İclal ÜNÜVAR	
BİRİNCİ BASAMAK SAĞLIK KURULUŞLARINDAN EĞİTİM ALAN ANNE VE ANNE ADAYLARININ SAĞLIK OKURYAZARLIĞININ DEĞERLENDİRİLMESİ.....	553
Bahar ÇELİK, Elif BIYIK	
SAĞLIKTA ARTTIRILMIŞ GERÇEKLIK: BİBLİYOMETRİK ANALİZ.....	568
Çağla ÖZÇELİK, Bahar ÇELİK	
TÜRKİYE AMBALAJ SEKTÖRÜNÜN SWOT ANALİZİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ..	583
Elçin ŞEN SADAY, Habibe Yelda ŞENER, Ercan TAŞKIN	
VERGİ OKURYAZARLIĞINA KAVRAMSAL AÇIDAN BAKIŞ.....	593
Ayhan TURKOĞLU, Medet İÇDE	
TECHNOLOGY, INNOVATION AND UNEMPLOYMENT DYNAMICS IN MODERN ECONOMIES....	605
Gülçin GÜREŞÇİ, Ahmet OĞUZ	
İLHAM ALİYEV DÖNEMİ İÇ VE DIŞ POLİTİKADA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ROLÜ.....	612
Ziyadhan HASANOV, Agil MAMMADOV	
AN ANALYSIS OF INDIA RETAIL MARKET: GROWTH, CHALLENGES AND OPPORTUNITIES AND FORECAST TO 2027	626
Sandeep KUMAR, Sweta BAKSHI	
ONLINE SECONDHAND LUXURY SHOPPING: A SUSTAINABLE AND ACCESSIBLE TREND	637
İbrahim Halil EFENDİOĞLU	
RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI SONRASI KÜRESEL ENERJİ KRİZİ VE DÜŞEŞ KAZANÇ: ENERJİ ŞİRKETLERİNİN AŞIRI KAZANÇLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME.....	658
Derya DEMİR	
ECONOMIC THOUGHT OF CONTEMPORARY MUSLIM SCIENTISTS.....	678
Hilmi DZAKI, Uswatun KHASANAH, Hilda SAFITRI, Farhan AHNAF, Muhammad Aris SYAFI'I	
KAVRAMSAL ÇERÇEVE AÇISINDAN KRİPTO PARALAR	687
Fatma KILIÇ, Medet İÇDE	
CUMHURİYETİN KURULUŞUNDAN GÜNÜMÜZE BİTLİS'TE EKONOMİK VE FİNANSAL GELİŞİM	705
Beyhan KILINÇER, Suat ÖZDAĞ	
MUHASEBE ALANINDA YAYINLANAN SEÇİLMİŞ BEŞ DERGİDE (2006-2023 YILLARI ARASINDA) İÇ DENETİM KONUSUNDA YAYINLANMIŞ MAKALELERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ.....	738
Niyazi KURNAZ, Yasemin KAYA	

YÖNETİM ALANINDAKİ DUYGUSAL ZEKA MAKALELERİNİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ	763
Meltem BAŞARAN, Özüm EĞİLMEZ	
TÜRKİYE'DE ENFLASYON VE FAİZ ORANLARININ HİSSE SENEDİ PİYASASI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ANALİZİNE YÖNELİK BİR ÇALIŞMA	780
Esra N. KILCI	
DIFFERENT APPROACHES CONCERNING THE FRAMEWORK OF LEGAL REPORTS: ENVIRONMENTAL PROTECTION AND THE INSTRUMENTS USED IN ENVIRONMENTAL LAW	791
Igor TROFIMOW, Luminita DIACONU	
LEGAL MECHANISMS FOR PATRIMONIAL RESPONSIBILITY IN ENVIRONMENTAL LAW	799
Luminita DIACONU	
TÜRKİYE'DE AKILLI KENT YAKLAŞIMI VE KÜTAHYA ÖRNEĞİ	808
Erkan ÇAKIR	

ÇEŞİTLİ OYNAKLIK ENDEKSLERİNİN BIST100 ENDEKSİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Ecrin ŞARK¹, Erkan AĞASLAN²

Öz

Korku endeksleri, finansal piyasalardaki belirsizlik seviyelerini ölçen önemli göstergeler arasında yer almaktadır. Bu endeksler, yatırımcıların ve finansal karar alıcılarının belirli bir dönemdeki piyasa koşulları hakkında daha net bir fikir edinmeleri konusunda ele aldıkları önemli kriterlerdir. Bununla beraber, korku endeksleri, finansal krizler veya önemli ekonomik olaylarda piyasanın nasıl tepki verebileceğini öngörmek açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Piyasalardaki dalgalanmaları, belirsizlikleri ve riskleri izlemek için ihtiyaç duyulan bilgileri bünyesinde barındırması nedeniyle korku endeksleri karar alıcıların, olası risklere karşı hazırlıklı olmalarına büyük katkı sağlamaktadır. Bu çalışma, finansal piyasalardaki belirli korku endekslerinin yatırım kararları üzerindeki etkilerini araştırmayı amaçlamaktadır. BIST100 endeksinin oynaklığı üzerindeki faktörlerin analizi, yatırımcıların risk toleransını değerlendirmesine ve stratejik yatırım kararları almasına yardımcı olabilmektedir. Bu nedenle bu çalışmada, VIX, JNIV, NVIX, VKOSPI, VHSI, RVI, JSAVI, VDAXN, VSMI, VIXC, AXVI, VXD, VXN, RVX ve VSTOXX gibi önde gelen oynaklık endekslerinin BIST100 endeksine olan etkileri VAR Analizi, etki tepki ve varyans ayrıştırması analizleri kullanılarak incelenmiştir. Analizde işlem gördükleri piyasalardan ve investing.com internet sitesinden temin edilen 16 Nisan 2014 ile 29 Mart 2023 aralığında yer alan günlük frekanstaki verilerden faydalanılmıştır. Elde edilen sonuçlar, belirli korku endekslerinin BIST 100 endeksinin oynaklığına olan etkilerini vurgulamıştır. Bu durum, özellikle ekonomik belirsizlik dönemlerinde, küresel olaylarda veya finansal krizlerde yatırımcıların risk alma eğilimlerinin belirleyicileri arasında yer almaktadır.

Anahtar Sözcükler: Oynaklık Endeksi, Korku Endeksleri, VIX Endeksi, BIST100 Endeksi, VAR Analizi, Varyans Ayrıştırması

¹ Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, LEE, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi

² Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İ.İ.B.F, Ekonometri Bölümü, Dr.Öğr.Üyesi

ANALYZING THE EFFECT OF VARIOUS VOLATILITY INDICES ON THE BIST100 INDEX

Abstract

Fear indices are among the important indicators that measure the level of uncertainty in financial markets. These indices are important benchmarks for investors and financial decision makers to get a clearer idea about market conditions in a given period. Moreover, fear indices have an important role in predicting how the market may react during financial crises or major economic events. Fear indices provide information needed to monitor market volatility, uncertainties and risks, and thus contribute to decision-makers' preparedness against potential risks. This study aims to investigate the effects of certain fear indices in financial markets on investment decisions. Analyzing the factors affecting the volatility of the BIST100 index can help investors assess their risk tolerance and make strategic investment decisions. Therefore, in this study, the effects of leading volatility indices such as VIX, JNIV, NVIX, VKOSPI, VHSI, RVI, JSAVI, VDAXN, VSMI, VIXC, AXVI, VXD, VXN, RVX and VSTOXX on the BIST100 index are analyzed using VAR, impulse response and variance decomposition analysis. The analysis is based on daily frequency data from April 16, 2014 to March 29, 2023 obtained from the markets in which they are traded and the investing.com website. The results highlighted the impact of certain fear indices on the volatility of the BIS100 index. This is one of the determinants of investors' risk-taking tendencies, especially during periods of economic uncertainty, global events or financial crises.

Key words: Volatility Index, Fear Indices, VIX Index, BIST100 Index, VAR Analysis, Variance Decomposition

1.Giriş

Küreselleşme ile finansal piyasalar entegrasyonunun artması, uluslararası piyasaları birbiri ile ilişkili hale getirmiştir. Böylece herhangi bir piyasada yaşanan veya yaşanabilecek bir riskin varlığı diğer piyasaların da bu riskten etkilenebilecek bir konuma gelmesine yol açmıştır. Bu durum finansal piyasa katılımcılarının, politika yapıcıların ve akademisyenlerin riskin minimize edilmesi gerektiği yönünde beklentilerini beraberinde getirmiştir. (Münyas & Bektur, 2021, s. 559). Bu beklentiler doğrultusunda piyasadaki risk algısının ölçülmesini amaçlayan oynaklık endeksleri geliştirilmiştir. Bu oynaklık endekslerinden ilki Whaley (1993)'in çalışmasına dayanan ve Chicago Board Options Exchange (CBOE) tarafından tanıtılan ilk resmi düzeyde CBOE Oynaklık Endeksi VIX (artık VXO olarak bilinmekte)'dir. VXO, dayanak varlığı S&P 100 endeksi olan sentetik başabaş opsiyonlarının (OEX) Black-Scholes opsiyon değerlendirme modeli ile 30 günlük zımni oynaklığının hesaplandığı bir oynaklık endeksidir. VXO endeksi Amerika Birleşik Devletleri Finansal piyasasının oynaklığına yönelik tutarlı tahminler sunduğundan dolayı "korku endeksi" olarak adlandırılmaya başlanmış ve çeşitli finansal piyasaların da bu endekse benzer nitelikte bir oynaklık endeksi geliştirme arayışlarına girmesine neden olmuştur. VXO endeksinin yayınlanmaya başlamasından on yıl sonra 2003'te Chicago Board Options Exchange tarafından VIX adında yeni bir oynaklık endeksi geliştirilmiştir. Bu oynaklık endeksi VXO'dan farklı olarak, S&P 500 endeksine dayalı alım satım opsiyon fiyatlarının ağırlıklı ortalamasını alarak 30 günlük zımni oynaklığı modelden bağımsız bir şekilde hesaplamaktadır (Fassas & Siriopoulos, s. 304). İlk başlarda bu oynaklık endekslerinin hesaplanmasını motive eden gerekçenin hisse senedi piyasasına yönelik oynaklığın tahmin edilmesi olmuştur. Buna rağmen daha sonraları emtia, döviz kurları, faiz oranları, borsa yatırım fonları ve son olarak oynaklık üzerine ticaretin yapılması sağlayan oynaklık türevleri gibi farklı varlık sınıflarına dayalı oynaklık endeksleri geliştirilmiştir (Pati, Barai, & Rajib, 2018, s. 2553).

Ülkemizde henüz bir oynaklık endeksinin var olmaması durumu yatırımcıların ve karar vericilerin piyasada oluşan belirsizlik üzerinde bir ön fikir edinebilmesi zorlaştırmıştır. Dolayısıyla piyasaların entegrasyonu ile birlikte çeşitli oynaklık endekslerinin Borsa İstanbul bünyesinde bulunan BİST 100'ü ne kadar etkilediği ve bu etki ile piyasa katılımcılarının ele alınan bu oynaklık endekslerinden

ne derece yararlanması gerektiğinin araştırılması amacıyla, belirli oynaklık endekslerinin BIST 100 endeksi üzerindeki etkisi incelenmiştir.

2.Literatür Taraması

(Kuzu, 2019) BİST 100 endeksi ile VIX oynaklık endeksi arasındaki kısa, orta ve uzun vadelerdeki ilişkiyi nedensellik analizi ile araştırmışlardır. Çalışma 2000-2019 dönemlerindeki günlük frekanstaki verileri kapsamaktadır. İlişkinin bulunabilmesi amacıyla frekans alanı nedensellik analizi, Johansen eş bütünleşme testi ve son olarak hata düzeltme modelinden yararlanılmıştır. Yapılan analizlerin ardından, VIX endeksinden BİST 100 endeksine kısa, orta ve uzun vadeli tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilirken, BİST 100 endeksinden VIX endeksine doğru herhangi bir nedensellik ilişkisine ulaşılamamıştır.

(Ögel & Fındık, 2020) Çalışmalarında VIX endeksi ile Dow Jones 30, Bovespa, South Africa Top 40, NSE 30, S&P/ASX 200, NZX 50, Nikkei 225, Shanghai, DAX, BİST 100 hisse senedi endeksleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. 2012-2020 tarihleri arasındaki günlük frekanstaki veriler Johansen eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi ile incelenmiştir. Yapılan analiz sonuçlarına göre VIX endeksinin ele alınan tüm hisse senedi endeksleri ile uzun vadeli bir ilişkiye sahip olduğu kısa dönemde ise VIX endeksinin Dow Jones 30 endeksine yönelik herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Diğer yandan DAX, BİST 100, Shanghai, S&P/ASX 200 South African Top 40, Bovespa, NZX 50, NSE 30, Nikkei 225 endekslerine yönelik bir nedensellik ilişkisi gözlemlenmiştir.

(Kamışlı & Temizel, 2019) VIX endeksi ile Euro Stoxx 50, Euro Currency, CBOE altın ve petrol oynaklık endeksleri arasında ilişkinin varlığı frekans alanı nedensellik testi ile araştırılmıştır. Çalışma sonucunda ele alınan tüm oynaklık endeksleri arasında nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

(Akçalı, Mollaahmetoğlu, & Altay, 2019)Çalışmalarında BİST 100 ile JP Morgan gelişmekte olan ülkeler endeksi, Dow Jones endeksi, Amerikan doları endeksi, VIX ve Brent petrol fiyatları arasındaki oynaklık etkileşimi 2009-2018 yıllarını kapsayan günlük frekanstaki veriler GARCH ve DCC GARCH modelleri ile incelenmiştir. Sonuçlar, BİST 100 endeksi ile diğer tüm değişkenler arasında oynaklık devamlı bir etkiye sahip olarak, söz konusu piyasalarda oynaklık kümelemelerinin olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca brent petrol JP Morgan gelişmekte olan ülkeler

endeksinin BİST 100 endeksinin oynaklığını arttırdığı ve Amerikan doları endeksinin BİST100'ün oynaklığını en çok etkileyen değişken olduğu tespit edilmiştir.

(Başarır, 2018) VIX endeksi ile BİST 100 endeksi arasındaki nedensellik ilişkisinin tespit edilmesi amacıyla 2000-2018 yılları arasındaki günlük frekanstaki veriler ile frekans alanı nedensellik analizi yapılmıştır. VIX endeksinden BİST 100 endeksine yönelik hem geçici hem de kalıcı nedensellik ilişkisi tespit edilirken, BİST 100 endeksinden VIX endeksine herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

(Emna & Myriam, 2017) Almanya, İsviçre, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerinin hisse senedi endeksleri ile hisse senedi oynaklık endeksleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Araştırma dönemi 2010-2015 tarihleri arasındaki günlük frekanstaki verileri kapsamaktadır. Veriler GARCH ve Granger nedensellik analizi ile incelenmiştir. Sonuçlar, çalışmaya dahil edilen tüm oynaklık endekslerinin hisse senedi endeks getirileri ve hisse senedi endeks oynaklığına yönelik bilgi içerdiği gözlenmiştir. Ayrıca hisse senedi endeks getirileri ile oynaklık endeksleri arasında negatif ilişkiye rastlanırken, yalnızca Almanya için bu ilişkiye ulaşılamamıştır.

(Kenourgios, 2014) Avrupa borç krizi ve Küresel mali kriz dönemlerinde Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri hisse senedi piyasasındaki oynaklık bulaşıcılığını araştırmışlardır. VDAX, VCAC, VIX, VSMI ve VFTSE oynaklık endekslerinin kullanıldığı veri seti 2003-2013 tarihleri arasındaki günlük frekansta GJR-GARCH modeli ile incelenmiştir. Analiz sonunda ele alınan oynaklık endeksleri arasında bulaşıcılık etkisi tespit edilirken Küresel mali krizin ilk dönemleri, Avrupa borç krizinin son dönemlerinde borsada yaşanan belirsizliğin ve yatırımcıların riskten korunma eğilimlerinin arttığı gözlemlenmiştir.

3. Veri Seti ve Gözlem

Çalışmada, modelden bağımsız metodoloji ile hisse senetleri endekslerine dayalı oluşturulan; VIX, JNIV, NVIX, VKOSPI, VHSI, RVI, JSAVI, VDAXN, VSMI, VIXC, AXVI, VXD, VXN, RVX ve VSTOXX oynaklık endekslerinin BİST 100 endeksi üzerindeki etkisinin incelenmesi amacıyla 16 Nisan 2014 tarihinden 29 Mart 2023 tarihine kadar günlük frekanstaki veriler kullanılmıştır. Analizde kullanılan veriler işlem gördükleri piyasalardan ve investing.com internet sitesinden temin edilerek ADF ve Zivot Andrews birim kök testleri, VAR analizi, Etki tepki analizi ve son

olarak Varyans Ayrıştırması yapılarak analizler tamamlanmıştır. Analizde kullanılan oynaklık endekslerinin sembolleri, isimleri ve dayanak varlıkları Tablo 1'de belirtilmektedir.

Tablo 1. Analizde Kullanılan Bağımsız Değişkenler

KISALTMA	İSİM	DAYANAK VARLIK
VIX	VIX oynaklık endeksi	S&P 500 endeksi
JNIV	NIKKEI STOCK AVERAGE oynaklık endeksi	Nikkei 225 endeksi
NVIX	İNDİA VIX oynaklık endeksi	NIFTY endeksi
VKOSPI	VKOSPI oynaklık endeksi	KOSPI 200 endeksi
VHSI	HSI oynaklık endeksi	Hang Seng endeksi
RVI	RUSSIAN MARKET oynaklık endeksi	RTS endeksi
JSAVI	JSE Securites South African Oynaklık Endeksi	FTSE/JSE Africa Top 40 endeksi
VDAXN	VDAX NEW oynaklık endeksi	DAX endeksi
VSMI	SMI oynaklık endeksi	SMI endeksi
VIXC	S&P/TSX 60 VIX endeksi	S&P/TSX 60 endeksi
AXVI	S&P/ ASX 200 VIX oynaklık endeksi	S&P/ ASX 200 endeksi
VXD	DJIA oynaklık endeksi	Dow Jones Industrial Average endeksi
VXN	NASDAQ oynaklık endeksi	Nasdaq 100 endeksi
RVX	RUSSEL 2000 oynaklık endeksi	Russell 2000 endeksi
VSTOXX	EURO STOXX 50 oynaklık endeksi	Euro Stoxx 50 endeksi

*VSTOXX oynaklık endeksi piyasanın 60 günlük beklenen oynaklığını verirken diğer tüm oynaklık endeksleri 30 günlük beklenen oynaklığı vermektedir.

3.1. Birim Kök Testi

Durağan bir seri, verilen her bir gecikme için sabit ortalamaya, sabit varyansa ve sabit otokovaryansa sahip bir seri olarak tanımlanmaktadır. Bir serinin durağanlığı veya başka durumu, serinin davranışını ve özelliklerini güçlü bir şekilde etkileyebilir. Örneğin şokların etkisi durağan bir zaman serisinde yavaş yavaş ortadan kalkma eğilimindedir. Diğer bir ifade ile t zamanındaki bir şok, t+1 zamanında daha küçük bir etkiye sahip olacak ve t+2 zamanında daha da küçük bir etkiye sahip olacaktır. Bu durum durağan olmayan değişken üzerinde şokların kalıcılığının her zaman sonsuz olacağı böylece durağan olmayan bir seri için t zamanındaki bir şokun etkisinin t+ zamanında daha küçük bir etkiye sahip olmayacağı şekilde tanımlanabilir. (Granger & Newbold , 1974) Çalışmasında durağan olmayan verilerin analizlerde kullanılmasının sahte regresyona yol açabileceğine değinmişlerdir. İki durağan olmayan değişkenin arasında herhangi bir ilişki olmamasına rağmen aralarında bir ilişki varmış gibi görünebilir. İki değişkende zaman içinde trend görünüyorsa, değişkenler tamamen ilgisiz olsa bile yüksek R² değerine sahip olabilir. Dolayısıyla

eğer standart regresyon teknikleri durağan olmayan verilere uygulanırsa, standart ölçümler altında anlamlı görünen (önemli katsayı tahminleri ve yüksek R^2) ancak gerçekte anlamsız bir regresyon olabilir. Böyle bir modele sahte regresyon (spurious regression) adı verilmektedir (Brooks, s. 318). Ele alınan oynaklık endeksleri ve BİST 100 endeksi verilerinin durağanlığının sınanması amacıyla ADF birim kök testi ve Zivot Andrews birim kök testi uygulanmıştır.

(Dickey & Fuller, 1981) Hata teriminin beyaz gürültü olması muhtemel olmadığından otokorelasyonu ortadan kaldırmak amacıyla bağımlı değişkenin ekstra gecikmeli terimlerini içeren testin genişletilmiş versiyonunu önererek test prosedürlerini genişletmişlerdir. Bu ekstra terimlerdeki gecikme uzunluğu ya Akaike bilgi kriteri (AIC) ya da Schwartz Bayesian kriteri (SIC) tarafından belirlenir. ADF testinin üç olası formu aşağıdaki denklemlerde verilmektedir.

$$\Delta y_t = \gamma y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta y_{t-i} + u_t$$

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \gamma y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta y_{t-i} + u_t$$

$$\Delta y_t = \alpha_0 + \gamma y_{t-1} + a_2 t + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta y_{t-i} + u_t$$

(Zivot & Andrews, 1992), Perron'un sıfır hipotezleri kırılma fonksiyonu Model A'nın dışsal olduğu varsayımını sorgulayarak, bunun yerine yapısal kırılmayı içsel bir olay olarak ele almışlardır. Birim kökü test etmek amacıyla üç regresyon denklemi önermişlerdir. Bunlar şu şekildedir;

$$\text{Model A: } y_t = \hat{\mu}^A + \hat{\theta}^A DU_t(\hat{\lambda}) + \hat{\beta}^A t + \hat{\alpha}^A y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \hat{c}_j^A \Delta y_{t-j} + \hat{e}_t,$$

$$\text{Model B: } y_t = \hat{\mu}^B + \hat{\beta}^B t + \hat{\gamma}^B DT_t^*(\hat{\lambda}) + \hat{\alpha}^B y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \hat{c}_j^B \Delta y_{t-j} + \hat{e}_t,$$

$$\text{Model C: } y_t = \hat{\mu}^c + \hat{\theta}^c DU_t(\hat{\lambda}) + \hat{\beta}^c t + \hat{\gamma}^c DT_t^*(\hat{\lambda}) + \hat{\alpha}^c y_{t-1} + \sum_{j=1}^k \hat{c}_j^c \Delta y_{t-j} + \hat{e}_t$$

Çalışmada bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki (Sims, 1980) tarafından tanımlanan VAR modeli ile araştırılmıştır. Bir zaman serisinin başka bir zaman serisi ile ilişki olabilir. Bu nedenle

herhangi bir değişkenin farklı bir değişken ile ilişkisi içsel veya dışsal olabilmektedir. İçsel veya dışsal olarak ayırım yapılmadan bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri ile arasındaki ilişki ortaya konularak geleceğe yönelik tahminler VAR modeli ile sunulmaktadır. VAR modelinin açıklanması etki tepki ve varyans ayrıştırması analizleri ile sağlanabilmektedir. Etki tepki analizi bağımsız değişkenlerde yaşanan bir birimlik şokun bağımlı değişkenler tarafından nasıl bir tepkiye neden olduğu grafikler yardımı ile ortaya konulmaktadır. Varyans ayrıştırması ise, değişkenlerde yaşanan değişimlerin yüzde kaçının kendi tarafından yüzde kaçının diğer değişkenler tarafından kaynaklandığını ölçmektedir (Levendis, 2018, s. 263).

Tablo 2. Bağımlı değişken ADF Birim Kök Testi

Değişken	Düzey Değerleri		Birinci Fark	
	Test İstatistiği	Kritik Değer	Test İstatistiği	Kritik Değer
Bist100_1	2,9002	-2,86	-34,9636	-3,41
Bist100_2	3,0188	-2,86	-34,6374	-3,41
Bist100_3	2,8255	-2,86	-33,3894	-3,41
Bist100_4	2,9043	-2,86	-33,8984	-3,41
Bist100_5	2,9797	-2,86	-34,0232	-3,41
Bist100_6	2,9269	-2,86	-34,8560	-3,41
Bist100_7	2,9199	-2,86	-34,9633	-3,41
Bist100_8	2,8938	-2,86	-33,9429	-3,41
Bist100_9	2,9338	-2,86	-34,3872	-3,41
Bist100_10	2,8077	-2,86	-32,1955	-3,41
Bist100_11	2,9466	-2,86	-34,8220	-3,41
Bist100_12	2,9596	-2,86	-34,2455	-3,41
Bist100_13	2,9423	-2,86	-34,3154	-3,41
Bist100_14	2,9596	-2,86	-34,2455	-3,41
Bist100_15	2,9020	-2,86	-34,1023	-3,41

Değişkenlerin tümü 0,05 anlamlılık düzeyinde incelenmiştir.

Tablo 2’de bağımlı değişken olarak analize dahil edilen BİST 100 endeksinin ADF test sonuçları görülmektedir. BİST 100 endeksi ile on beş ayrı oynaklık endeksi arasındaki ilişki ayrı ayrı araştırıldığı için on beş ayrı BİST 100 değişkeni oluşturulmuştur. Sonuçlara bakıldığında tüm BİST 100 değişkenlerinin kritik değerlerinin test istatistiklerinden küçük olduğu dolayısıyla tüm BİST 100 değişkenlerinin durağan olmadığına ulaşılmıştır. Durağan olmayan değişkenlerin farkı alınarak

durağan hale getirilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak farkı alınan BİST 100 değişkenlerinin tümünün I(1) birinci fark durağan olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 3. Bağımlı Değişken Zivot Andrews Birim Kök Testi

Değişken	Düzyer Değerleri			Birinci Fark		
	Test İstatistiği	Kritik Değer	Potansiyel Kırılma	Test İstatistiği	Kritik Değer	Potansiyel Kırılma
Bist100_1	-4,2916	-5,08	1744	-45,7715	-5,08	2156
Bist100_2	-4,3087	-5,08	1727	-46,1471	-5,08	2080
Bist100_3	-4,2536	-5,08	1708	-44,6064	-5,08	2018
Bist100_4	-4,2867	-5,08	1703	-44,8039	-5,08	2008
Bist100_5	-4,3407	-5,08	1745	-45,3638	-5,08	2100
Bist100_6	-4,4380	-5,08	1739	-45,7833	-5,08	2136
Bist100_7	-4,2963	-5,08	1719	-44,7910	-5,08	2080
Bist100_8	-4,2985	-5,08	1747	-45,7686	-5,08	2159
Bist100_9	-4,3168	-5,08	1774	-45,7886	-5,08	2140
Bist100_10	-4,0206	-5,08	1427	-42,5403	-5,08	1827
Bist100_11	-4,3675	-5,08	1790	-45,6098	-5,08	2152
Bist100_12	-4,3757	-5,08	1791	-46,0922	-5,08	2141
Bist100_13	-4,3509	-5,08	1787	-45,9223	-5,08	2139
Bist100_14	-4,3757	-5,08	1791	-46,0922	-5,08	2141
Bist100_15	-4,2910	-5,08	1760	-45,8835	-5,08	2174

Tablo 3'te görüldüğü üzere BİST 100 endeksi değişkenlerinin tek yapısal kırılmaya izin veren Zivot Andrews birim kök testi sonuçları yer almaktadır. ADF test istatistiğinde olduğu gibi BİST 100 değişkenlerinin kritik değerlerinin test istatistiğinden küçük olması dolayısıyla değişkenlerin durağan olmadığı ve farkı alındıktan sonra birinci fark I(1) durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca tablodaki potansiyel kırılma adlı sütununda değişkenlerin potansiyel kırılma yaşadığı gözlem numarası verilmiştir. Her değişkenin aslında aynı bir endeks olduğu göz önünde bulundurulduğunda potansiyel kırılmaların gözlem numaralarının değiştiği görülmektedir. Bunun nedeni yukarıda da belirtildiği üzere BİST 100 endeks serisinin ve oynaklık endeks serisinin ortak zaman periyoduna göre ayarlanmış olmasıdır. Dolayısıyla tek bir yapısal kırılma tarihi her değişken için farklı gözlem sayısında yer almaktadır.

Tablo 4. Bağımsız değişkenlerin ADF Birim Kök Testi

Değişkenler	Test İstatistiği	Kritik Değer
VIX	-5,7544	-3,41
JNIV	-6,0228	-3,41
NVIX	-4,8523	-3,41
VKOSPI	-5,5259	-3,41
VHSI	-6,4148	-3,41
RVI	-4,5314	-3,41
JSAMI	-4,5923	-3,41
VDAXN	-5,3879	-3,41
VSMI	-6,1182	-3,41
VIXC	-5,8124	-3,41
AXVI	-5,5400	-3,41
VXD	-5,2161	-3,41
VXN	-5,6584	-3,41
RVX	-4,8336	-3,41
VSTOXX	-5,6615	-3,41

Tablo 4'te on beş ayrı oynaklık endeksinin ADF birim kök testi sonuçları görülmektedir. Tüm oynaklık endekslerinin kritik değerleri incelendiğinde her birinin kendi test istatistiğinden büyük olduğu böylece tüm oynaklık endekslerinin düzeyde durağan $I(0)$ olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 5. Bağımsız değişkenlerin Zivot Andrews Birim Kök Testi

Değişkenler	Test İstatistiği	Kritik Değer	Potansiyel Kırılma
VIX	-8,3623	-5,08	1421
JNIV	-7,5709	-5,08	1380
NVIX	-6,0769	-5,08	1397
VKOSPI	-7,9349	-5,08	1387
VHSI	-7,8148	-5,08	524
RVI	-7,1576	-5,08	1904
JSAMI	-5,8601	-5,08	1364
VDAXN	-7,0204	-5,08	1428
VSMI	-6,5735	-5,08	1415
VIXC	-9,0306	-5,08	454
AXVI	-8,0250	-5,08	1429
VXD	-7,6093	-5,08	1420
VXN	-8,1938	-5,08	1415
RVX	-9,0508	-5,08	1420

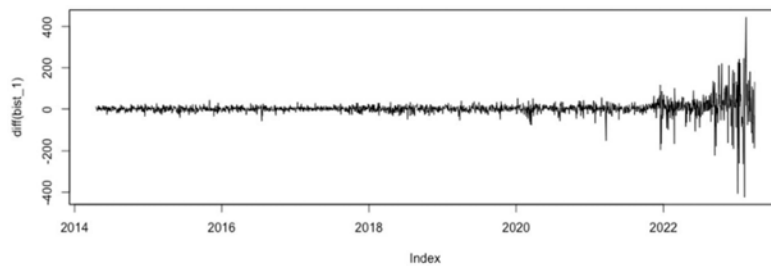
Tablo 5' te bağımsız değişken olan oynaklık endekslerinin Zivot Andrews birim kök testi sonuçları yer almaktadır. Oynaklık endekslerinin ADF testindeki gibi benzer sonuçlar neticesinde tüm endekslerin düzeyde durağan $I(0)$ olduğunu sonucuna varılmıştır.

3.2. VAR Analizi

Çalışmada bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki (Sims, 1980) tarafından tanıtılan VAR modeli ile araştırılmıştır. Bir zaman serisinin başka bir zaman serisi ile ilişkisi olabilir. Bu nedenle herhangi bir değişkenin farklı bir değişken ile ilişkisi içsel veya dışsal olabilmektedir. İçsel veya dışsal olarak ayırım yapılmadan bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri ile arasındaki ilişki ortaya konularak geleceğe yönelik tahminler VAR modeli ile sunulmaktadır. VAR modelinin açıklanması etki tepki ve varyans ayrıştırması analizleri ile sağlanabilmektedir. Etki tepki analizi bağımsız değişkenlerde yaşanan bir birimlik şokun bağımlı değişkenler tarafından nasıl bir tepkiye neden olduğu grafikler yardımı ile ortaya konulmaktadır. Varyans ayrıştırması ise, değişkenlerde yaşanan değişimlerin yüzde kaçının kendi tarafından yüzde kaçının diğer değişkenler tarafından kaynaklandığını ölçmektedir (Levendis, 2018, s. 263).

Var analizine geçilmeden önce Tablo 3'te BİST 100 endeksi için oluşturulan on beş ayrı farkı alınmış değişkendeki yapısal kırılma tarihleri incelendiğinde bu tarihin her değişken için 21 Aralık 2021 tarihli olduğu tespit edilmiştir. Bu tarih incelendiğinde, dolarda yaşana ani yükseliş neticesinde döviz piyasasının dengelenmesi amacıyla geliştirilen kur korumalı mevduat politikasının (KKM) başlangıç tarihi olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla böyle bir kırılmanın var olduğu bir seri ile yapılacak analizlerin yanıltıcı sonuçlara neden olacağından dolayı 21 Aralık 2021 tarihinden önceki veriler 0 değeri ile bu tarihten sonraki veriler 1 değeri ile kukla değişken olarak analize dahil edilmiştir.

Grafik 1. BİST 100 Fark Serisi

Grafik 1'de yalnızca bist100_1'e yer verilmiştir. Ancak BİST 100 endeksi için oluşturulan tüm değişkenler aynı tarihte bir yapısal kırılma yaşamıştır. Çalışmanın tablo ve grafikleri çok sayıda olduğu için örnek teşkil etmesi amacıyla sadece bir değişkenin fark serisine yer verilmiştir.

VAR modelinin tahmin edilebilmesi için modelde yer alan değişkenlerin gecikmeleri eklenerek elde edilen bilgi kriteri değerleri hesaplanır ve en uygun gecikme uzunluğuna en küçük bilgi kriteri değeri elde edilerek karar verilir.

Tablo 6. Bilgi Kriterlerine İlişkin Uygun Gecikme Uzunlukları

Değişkenler	AIC (n)	HQ (n)	SC (n)	FPE (n)
VIX	22	5	4	22
JNIV	10	2	2	10
NVIX	30	5	4	30
VKOSPI	19	4	4	19
VHSI	30	5	4	30
RVI	30	23	4	30
JSAVI	20	4	4	20
VDAXN	26	4	4	26
VSMI	20	4	4	20
VIXC	30	4	4	30
AXVI	19	4	4	19
VXD	24	4	4	24
VXN	22	4	4	22
RVX	24	4	4	24
VSTOXX	26	4	4	26

AIC: Akaike bilgi kriteri, HQ: Hannan-Quinn bilgi kriteri, SC: Schwarz bilgi kriteri, FPE: Son kestirim hatası

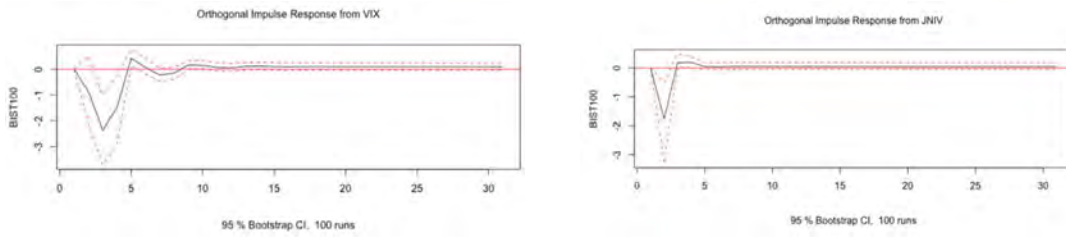
Tablo 6'da görüldüğü üzere VAR gecikme uzunluğunun belirlenmesi amacıyla AIC, HQ, SC ve FPE kriterlerine göre gecikme uzunlukları verilmiştir. Tablo 6'da tüm oynaklık endeksi değişkenlerinin minimum gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre verdiği anlaşılmıştır. Ayrıca sadece JNIV oynaklık endeks değişkeninin hem Hannan-quinn hem de Schwarz bilgi kriterine göre aynı minimum gecikme uzunluğuna sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla tüm değişkenler için Schwarz bilgi kriteri gecikme uzunlukları kullanılmıştır.

3.3. Etki Tepki Analizi

Etki tepki analizi, bir ekonometrik yöntem olan Vektör Otoregresif (VAR) modeli kullanılarak gerçekleştirilen bir yöntemdir. Bu analiz, birbirine bağlı birden fazla değişken arasındaki dinamik ilişkileri ve karşılıklı etkileşimleri inceleyerek sistemdeki değişimleri anlamayı kolaylaştırmaktadır.

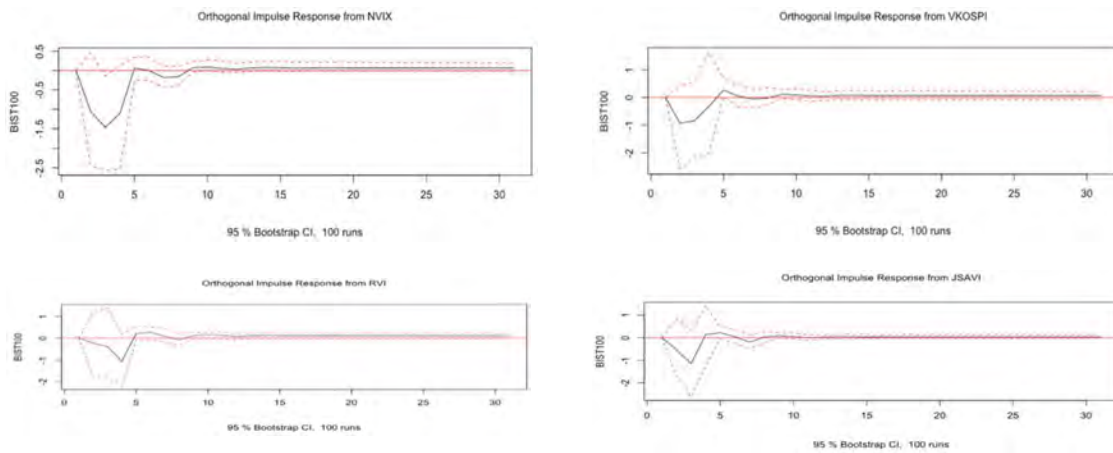
Etki tepki grafikleri, belirli bir değişkenin diğer değişkenlere nasıl tepki verdiğini ve bu tepkinin ne kadar süreyle devam ettiğini gösterir. Grafiklerde yer alan kırmızı kesikli çizgiler standart hata bant aralıklarını gösterirken, sürekli olan siyah çizgiler etkilediği düşünülen açıklayıcı değişkene verilen bir standart sapmalı şok sonrasında tepki vermesi beklenen değişkendeki değişimi göstermektedir.

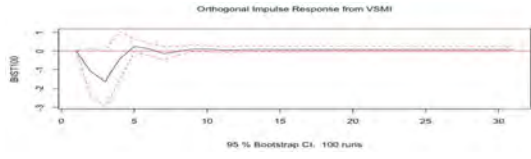
Grafik 2. VIX ve JNIV Değişkenlerine İlişkin Etki Tepki Analizi Sonuçları

Grafik 2 incelendiğinde VIX değişkenine bir standart sapmalı şok verildiğinde, BİST 100'ün ilk iki dönem tepkisi anlamsız iken beşinci döneme kadar anlamlı ve negatiftir ve beşinci dönemden sonra dengeye giden bir tepkisi vardır. JNIV değişkenine bir standart sapmalı şok verildiğinde, BİST 100'ün ilk dört dönem anlamlı tepki verdiği gözlemlenmiştir. İlk iki dönem negatif sonra dengeye giden bir tepkisi vardır.

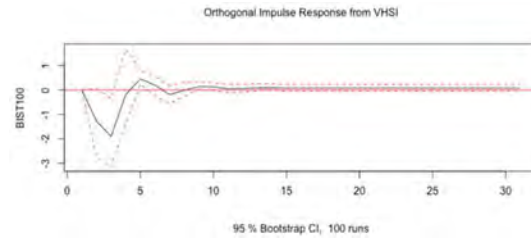
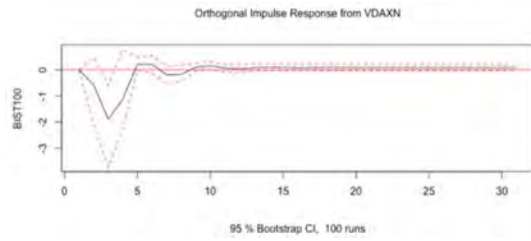
Grafik 3. NVIX, VKOSPI, RVI, JSAVI ve VSMI Değişkenlerine İlişkin Etki Tepki Grafikleri

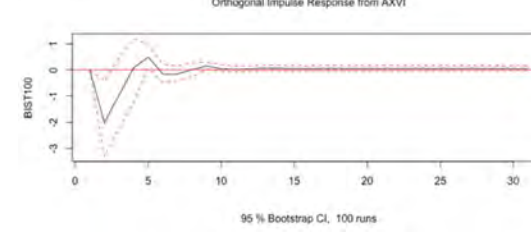
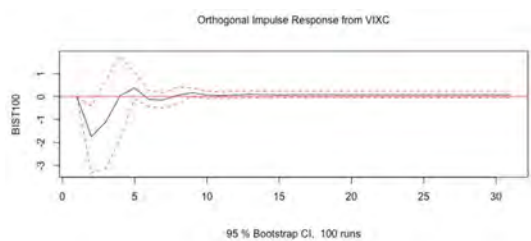
Grafik 3'te yer alan görseller incelendiğinde ise NVIX, VKOSPI, RVI, JSAVI ve VSMI değişkenlerine bir standart sapmalı şok verildiğinde, BİST 100'ün verdiği tepkinin anlamsız olduğu gözlemlenmiştir.

Grafik 4. VDAXN ve VHSI Değişkenlerine İlişkin Etki Tepki Grafikleri

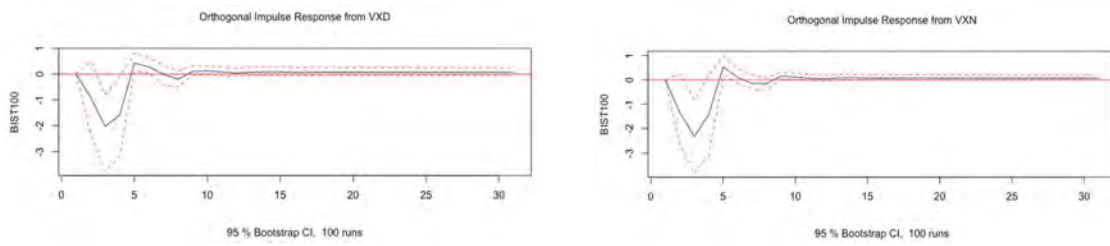
Grafik 4'te yer alan VHSI değişkenine bir standart sapmalı şok verildiğinde, BİST 100'ün ilk iki dönem boyunca anlamsız tepki verdiği ikinci dönemden sonra anlamlı negatif bir tepki verdiği üçüncü dönemden sonra ise dengeye giden bir tepki verdiği gözlemlenmiştir. VDAXN değişkenine bir standart sapmalı şok verildiğinde, BİST 100'ün tepkisi ikinci dönemden sonra negatif anlamlı olurken, üçüncü dönemden sonra anlamsız tepki verdiği gözlemlenmiştir.

Grafik 5. VIXC ve AXVI Değişkenlerine İlişkin Etki Tepki Grafikleri

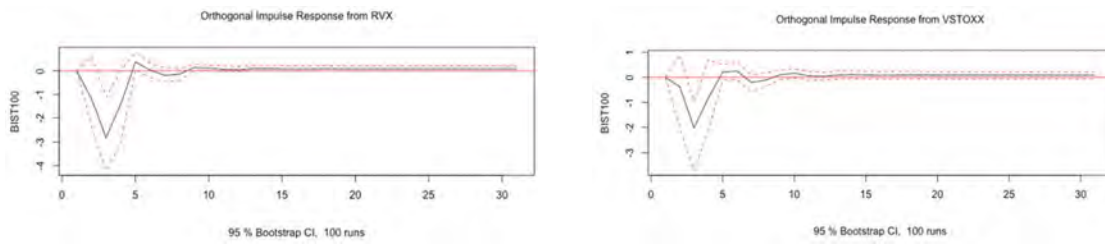
Grafik 5'e bakıldığında VIXC değişkenine bir standart sapmalı şok verildiğinde, BİST 100'ün ilk iki dönem negatif anlamlı bir tepki verdiği gözlemlenirken ikinci dönemden sonra anlamlı bir tepkisine rastlanılmamıştır. AXVI değişkenine bir standart sapmalı şok verildiğinde, BİST 100'ün tepkisi ilk iki dönem negatif anlamlı olurken, ikinci dönemden sonra anlamlı bir tepkiye ulaşamamıştır.

Grafik 6. VDX ve VXN Değişkenlerine İlişkin Etki Tepki Grafikleri

Grafik 6'da bulunan VXD değişkenine bir standart sapmalı şok verildiğinde, BİST 100'ün ilk dönem herhangi bir tepki vermediği, ikinci dönemden dördüncü döneme kadar anlamlı negatif bir tepki verdiği gözlemlenmiş olup, daha sonra dengeye giden bir tepkisi vardır. VXN değişkenine bir standart sapmalı şok verildiğinde, BİST 100'ün ikinci dönemden dördüncü döneme kadar negatif anlamlı iken sonra dengeye giden bir tepkisi vardır.

Grafik 7. RVX ve VSTOXX Değişkenlerine İlişkin Etki Tepki Grafikleri

RVX değişkenine bir standart sapmalı şok verildiğinde, BİST 100'ün ikinci dönemden dördüncü döneme kadar negatif anlamlı, sonra dengeye giden bir tepkisi vardır. VSTOXX değişkenine bir standart sapmalı şok verildiğinde, BİST 100'ün ikinci dönemden üçüncü dönem kadar negatif anlamlı, sonra dengeye giden bir tepkisi vardır.

3.4.Varyans Ayırıştırma Analizi

Varyans ayırıştırması, değişkenler arasındaki doğrudan ve dolaylı etkileşimleri belirlemede kritik bir rol oynamaktadır; bu yöntem aynı zamanda değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin gücü hakkında da önemli bilgiler sunar (Artan, 2015). Eğer ε_{zt} şokları incelenen dönemde y_t serisinin tahmini hata varyansını açıklamıyorsa, yani değişkende oluşan değişmelerin tamamı kendi şokundan kaynaklanıyorsa, y_t serisinin z_t 'nin kendisinden ve ε_{zt} şoklarından bağımsız hareket ettiği ve y_t değişkeninin tamamen dışsal bir değişken olduğu kabul edilmektedir. Ters durumda, ε_{zt} şoklarının y_t serisinin tahmini hata varyansını açıklayabilmesi halinde değişkendeki değişimlerin diğer değişkenlerden kaynaklı olduğu ve y_t serisinin bütünüyle içsel bir değişken olduğu ifade edilmektedir. Bir değişkenin kısa dönemde kendi tahmini hata varyansının neredeyse tamamını açıklamakta olduğu, uzun dönemde ise açıklama oranının giderek azaldığı yapılan ampirik çalışmalarla ortaya konulmuştur (Enders, 2004).

Tablo 7. BİST 100 ile Korku Endeksi Değişkenleri Arasındaki Varyans Ayırıştırması

Korku Endeksleri							
Dönem	VIX	JNIV	NVIX	VKOSPI	VHSI	RVI	JSVI
1	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
2	0,0649	0,2528	0,0928	0,0743	0,1360	0,0000	0,0228
3	0,5330	0,2538	0,2711	0,1342	0,4336	0,0000	0,1316
4	0,7185	0,2567	0,3713	0,1404	0,4338	0,0011	0,1329
5	0,7186	0,2569	0,3616	0,1427	0,4417	0,0011	0,1332
6	0,7186	0,2571	0,3613	0,1427	0,4447	0,0011	0,1332
7	0,7227	0,2573	0,3638	0,1430	0,4476	0,0011	0,1362
8	0,7241	0,2576	0,3654	0,1428	0,4474	0,0011	0,1362
9	0,7260	0,2578	0,3657	0,1437	0,4487	0,0011	0,1367
10	0,7278	0,2580	0,3663	0,1444	0,4500	0,0012	0,1369
Korku Endeksleri							
Dönem	VDAXN	VSMI	VIXC	AXVI	VXD	VXN	VSTOXX
1	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
2	0,0284	0,1029	0,2293	0,3459	0,0676	0,1531	0,0125
3	0,3365	0,3235	0,3224	0,4227	0,4091	0,5863	0,3660
4	0,4382	0,3372	0,3208	0,4216	0,6111	0,7514	0,4208
5	0,4288	0,3340	0,3228	0,4324	0,6160	0,7616	0,4119
6	0,4320	0,3350	0,3240	0,4343	0,6218	0,7622	0,4168
7	0,4348	0,3366	0,3255	0,4364	0,6218	0,7640	0,4203
8	0,4365	0,3364	0,3255	0,4362	0,6248	0,7657	0,4208
9	0,4370	0,3372	0,3272	0,4378	0,6256	0,7672	0,4213
10	0,4388	0,3380	0,3275	0,4380	0,6268	0,7683	0,4234

Tablo 7 incelendiğinde anlamlı olan etki tepki grafiklerinden hareketle elde edilen varyans ayrıştırması sonuçlarına ilişkin sütunlar incelendiğinde en yüksek etki RVX korku endeksine sahip iken en az etkileyen korku endeksi olarak JNIV endeksi olarak gözlenmiştir.

4.Sonuç

Yapılan analizler doğrultusunda, BİST 100 endeksi üzerinde seçilen oynaklık endeksinden on tanesinin anlamlı bir etkiye sahip olduğu, ancak beş tanesinin anlamsız olduğuna ulaşılmıştır. Bu etki incelendiğinde en çok etkileyenden en az etkileyene doğru sırasıyla; RVX, VXN, VIX, VXD, VHSI, VDAXN, AXVI, VSTOXX, VIXC, JNIV oynaklık endeksleri şeklindedir. Ulusal literatüre bakıldığında oynaklık endeksleri üzerine yapılan çalışmaların asıl odak noktasını VIX endeksi oluştursa da yapmış olduğumuz analizler sonucunda RVX ve VXN oynaklık endekslerinin VIX endeksine kıyasla BİST 100 endeksi üzerinde daha yüksek bir ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak finansal karar alıcıların Borsa İstanbul'da yatırım kararı alırken çeşitli göstergelerden yararlanmasının yanı sıra söz konusu oynaklık endeksleri de yararlanılacak bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Kaynakça

- Akçalı, B., Mollaahmetoğlu, E., & Altay, E. (2019). Borsa İstanbul ve küresel piyasa göstergeleri arasındaki volatilité etkileşiminin DCC-GARCH yöntemi ile analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(3), 597-614.
- Artan, S. (2015). Türkiye'de Enflasyon, Enflasyon Belirsizliği Ve Büyüme. *Uluslararası İktisadi Ve İdari İncelemeler Dergisi*(, 113-138.
- Başarı, Ç. (2018). Korku Endeksi (VIX) ile Bist 100 Arasındaki İlişki: Frekans Alani Nedensellik Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 19(2), 177-191.
- Brooks, C. (tarih yok). *Introductory Econometrics For Finance* (Cilt Second Edition). Cambridge University Press.
- Dickey, D., & Fuller, W. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 1057-1072.

Emna, R., & Myriam, C. (2017). Dynamics of the relationship between implied volatility indices and stock prices indices: The case of European stock markets. *Asian Economic and Financial Review*, 7(1), 52-62.

Emna, R., & Myriam, C. (2017). Dynamics of the relationship between implied volatility indices and stock prices indices: The case of European stock markets. *Asian Economic and Financial Review*, 7(1), 52.

Enders, W. (2004). *Applied Econometric Time Series*. Hoboken: John Wiley & Sons, Inc.

Fassas, A., & Siriopoulos, C. (tarih yok). Implied volatility indices—A review. *The Quarterly Review of Economics and Finance*(79), 303-329.

Granger, C., & Newbold, P. (1974). Spurious regressions in econometrics. 2(2), 111-120.

Kamışlı, M., & Temizel, F. (2019). Finansal korku endeksleri arasındaki ilişkilerin analizi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 14(2), 167-176.

Kenourgios. (2014). On financial contagion and implied market volatility. *International Review of financial analysis*, 34, 21-30.

Kenourgios, D. (2014). On financial contagion and implied market volatility. *International Review of financial analysis*, 34, 21-30.

Kuzu, S. (2019). Volatilite Endeksi (VIX) İle BIST 100 Arasındaki Johansen Eş-Bütünleşme ve Frekans Alanı Nedensellik Analizi. *Electronic Turkish Studies*, 14(1).

Levendis, J. (2018). *Time Series Econometrics*. International Publishing.

Münyas, T., & Bektur, Ç. (2021). Korku endeksi (Vix) ile kredi temerrüt swap (Cds), dolar kuru, euro kuru, Bist 100 ve altın arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi: Türkiye örneği. *TESAM Akademi Dergisi*, 2(8), 555-571.

Ögel, S., & Fındık, M. (2020). Farklı Kıtalarda Yer alan Borsa endekslerinin VIX (Korku) Endeksi İle İlişkisi. *Journal of Economics & Administrative Sciences/Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1).

Pati, P., Barai, P., & Rajib, P. (2018). Forecasting stock market volatility and information content of implied volatility index. *Applied Economics*, 23(50), 2552-2568.

Sims, C. (1980). Macroeconomics and reality. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 48(1), 1-48.

Zivot, E., & Andrews, D. (1992). Further evidence on the great crash, the oil-price shock, and the unit-root hypothesis. *Journal of business & economic statistics*, 10(3), 251-270.

**DIMENSIONS OF ORGANIZATION CULTURE AND ITS ROLE IN ENHANCING
QUALITY MANAGEMENT IN TELECOMMUNICATIONS COMPANIES A FIELD
STUDY AT KOREK TELECOM COMMUNICATIONS COMPANY IN
SULAYMANIYAH**

Kawa Muhamad ROSTAM¹

Abstract

The study consists of two chapters; the first is the organizational culture and the second is quality management.

The first chapter is organizational culture that refers to the set of shared values, beliefs, ways of behaving and tools that control the interactions of the members of the organization with each other also with the suppliers, customers, and other people outside the organization.

The second is quality management, which is a completed managerial method also a new philosophy with a culture that used values and beliefs related to continuous improvement processes for all tasks throughout all the layers of the organization in order to achieve development throughout the organization and to also enhance the level of employee performance, naturally elevating the position of the organization.

The summary of the hypothesis of the study demonstrates organizational culture and quality management are intertwined.

The palpable conclusion that is comprehended is that there is a relationship of cause and effect between organizational culture and quality management.

The noticeable recommendation that is comprehended and makes the research important to publish is that the research showcases how the values of quality management among the employees of the organization makes a strong base for the organization's culture.

¹ Department of Administration, Technical College of Administration, Sulaimani Polytechnic University, Kawa.Rostam@spu.edu.iq

1. Introduction

Most organizations adopt different cultures that help them achieve their missions and strategic goals by including the culture's set of values, beliefs, and symbols that have been developed over time and the organization adopts them in directing employees' behavior towards a specific goal. Culture serves as a guide for employees as they perform their work, through the values, beliefs and traditions it contains, and those values, beliefs and traditions motivate the employees to follow unified methods and routes in performing or in dealing with the daily problems they face. It also forms and monitors the culture of the desired performance of employees and directs their response to different situations, that is, making them use the same basic approaches to solve the problems they face, which enables employees to achieve an outstanding performance, since culture is nothing but a work philosophy and a philosophy of high-level performance.

This is due to the quality, for it is the most important goal for the organizations, whether production or service, as it is a competitive weapon adopted by contemporary organizations in order to achieve leadership and distinction in competitive markets. Organizations cannot achieve these goals if they do not possess an organizational culture that makes them capable of adopting the quality project as a philosophy of distinguished performance during all stages of the process. Productivity or service at all levels within the organization.

2. Research Methodology

2.1. The Research Problem

Organizational culture is an essential element of the internal environment of the contemporary organization, which serves as a guide for employees related to their performance of the work assigned to them through the beliefs, values, traditions and stories that this culture contains that have been developed over the years of the organization's life as ideal models for performing work that make that performance a common behavior among all members of the organization.

This is after the issue of quality management has become an important topic for the organization as it is a management philosophy that guarantees the organization's survival and continuation of the high-quality products and services it provides through which it achieves customer satisfaction and exceeds their expectations.

On this basis, the research problem can be determined through the following main question:

Does the organization's culture have a role in enhancing quality management in the telecommunication companies in the sample studied?

The following sub-questions branch out from the main question:

Is there sufficient knowledge among employees about the meaning and concept of organizational culture in the sample studied?

Is there sufficient knowledge among employees about the meaning and concept of quality management in the sample studied?

Do the employees of the company under study have a clear perception of the relationship and impact of the dimensions of organizational culture and quality management?

2.2. The Importance of Research

The importance of the research is evident in the fact that it deals with very important topics that dictate the need for organizations to adopt and develop them, because they relate to the secret of their existence, survival, and competitive success in the world of business, which is merciless to weak organizations that are unable to realize what strong leading organizations (productive or service) have achieved in the field of adopting cultures. Strong organizational, especially quality cultures, through which high-quality products or services are provided and they manage to live up to the level of approved international standards or perhaps exceed them, and through which you can achieve customer satisfaction, thus achieving the organization's planned goals. Therefore, the importance of the research can be summarized in the following points:

Highlighting the importance and implications of organizational culture and quality management among all employees and at all levels in the organization as an important element for the survival and success of the organization.

Creating a conceptual and theoretical framework for the relationship between organizational culture and quality management as a culture, life philosophy, and work platform for profitable organizations.

From a field perspective, reaching results that can contribute to strengthening quality management, as well as the possibility of generalizing the results to organizations in sectors related to them in general.

2.3. Research Objectives

The research objectives can be determined by the following points:

Theoretical objectives: Building or formulating a theoretical framework that includes concepts related to the dimensions and variables of the research, as well as framing the theoretical relationship between the dimensions.

Practical (field) objectives: A. Measuring the level of awareness of the researched sample about the importance of the research dimensions and the sub-variables they contain. B. Measuring and analyzing the nature of the relationship and the impact of the research variables for both organizational culture and quality management, by testing hypotheses according to the hypothesis plan.

2.4. Research Hypothesis

Based on the above-mentioned presentation of the problem, importance, and objectives of the research, the researchers formulated the hypothesis specified by the following two points, through which it aims to prove the validity of the answers and opinions of the research sample after analyzing and studying them statistically:

There is a statistically significant relationship between organizational culture and quality management in the company.

2. Organizational culture affects quality management with statistical significance in the researched company.

2.5. The Concept of Organizational Culture

The internal environment of the organization includes a group of elements, the most important of which are (organizational culture, technology, organizational structure, and other support facilities), but culture occupies special importance for the organization and its competitive role and often constitutes a competitive advantage for it. When the organization's culture is compatible with

the organization's strategy and the requirements of its external environment, it makes employees more enthusiastic and drives them to create effective organizational performance. We present below a number of definitions of the concept of organizational culture by a number of writers and researchers.

Culture, as defined by (Daft, 2003.88) (is a set of basic values, beliefs, concepts, and common rules prevailing among members of a single organization). Accordingly, culture is a pattern of common assumptions and values that revolve around how work is accomplished within the organization.

As for culture, in the eyes of (Slocum & others.2005.512), they described it as a unique pattern of assumptions, values, localization, common rules, symbols, language, stories, narratives, and people's experiences.

As defined by (Allen & others, 2002.96) it is (a dynamic system of values, beliefs, philosophies, experiences, expectations, customs, rules, and shared behaviors that give the organization the ability to perform distinctively).

Jones (2001.9) referred to it as culture (a set of shared rules and values that control and monitor the interaction of organizational members with each other, as well as with suppliers, customers, and with others who are outside the organization). Jones adds that culture, like the organizational structure, shapes and monitors performance and behavior within the organization also affects how employees respond to different situations.

(Al-Rifai and Al-Basiouni, 2009, p. 627) added that culture is: "a cognitive framework consisting of trends, values, standards of behavior, and expectations shared by workers in the organization."

Culture was defined by (Al-Amiri and Al-Ghalbi, 2008, 128) as "a system of values and beliefs that are shared by organizational members and become a guide to individual, group, and organizational behavior." Its construction is influenced by the role of strategic leaders and their previous practices, the experiences and expertise that the organization has gone through, and finally the business environment in which it operates. the organization.

2.6. Dimensions of Organizational Culture

The culture of members of organizations and their different types has various dimensions. Many writers have pointed this out according to their point of view and the exclusivity of copyright and

academic rights, but in general the following dimensions are among the dimensions of the most interesting ones in this field:

2.6.1. Values and Beliefs

They are rules that enable the individual to distinguish between what is wrong and what is right, what is desirable and what is undesirable, and between what should be and what is, that is, as a guide and observer of human behavior because it provides a vision of the trends of individuals and the nature of the culture of the institution. Organizational values contribute to directing the behavior of employees in the work environment, within different organizational circumstances, and among these values are equality between employees, attention to time management, attention to performance, and respect for others.

2.6.2. Teamwork

This dimension is related to the extent of the organization's interest in teamwork and its encouragement of it through values, assumptions and standards of behavior that support teamwork, by focusing on cooperation between employees, the group's preservation of its traditions of monitoring its members, the extent to which the organization encourages the existence of informal groups, and the work of the organization. To achieve moral security for both superiors and subordinates, collective responsibility for the success of the organization, reduce conflict, encourage group trips to achieve harmony among employees, strengthen common enthusiasm, and form work groups that compete to achieve the highest level of performance. Robbins, 1998, 584

2.6.3. Human relations

This dimension is related to the extent of the organization's interest in the human element, and the priority that the organization gives to this element. This is demonstrated through the values, assumptions, and standards of behavior that support good relations between employees, tolerance for simple mistakes, social integration, non-adherence to formalities in dealing, appreciation and respect for old workers, be kind, listen with open arms to others, respect the official symbols of the organization, and deal with the spirit of one family. The availability of these elements confirms that the organization cares greatly about the human element (Khattab. 2001: 26).

2.6.4. Innovation and Renewal

This dimension reflects the extent of the organization's orientation towards innovation, which appears in its encouragement of new ideas and proposals, the encouragement of individual initiative, the willingness to accept change and focus on creativity as a duty for every individual in his position, and activating training as the first step in development, by holding periodic meetings to exchange knowledge and ideas, honoring creators and innovators, holding competitions among employees to encourage new ideas, strengthening flexibility, and working to create a system of effective communications between different units within the organization. (584-585) Robbins, 1998

2.7. The Role of Culture in Organizations

Every organization has one official culture, meaning there is a set of common values, rules, beliefs, and expectations that prevail among employees. However, in large organizations, there are a number of subcultures that live with the general culture. What is meant by subculture is that which prevails among workers in the organization's separate sections or departments. It is differentiated by the differentiation of functions, but the general culture controls all subcultures to reflect the identity of the parent organization. The subculture cannot be considered a different culture from the general culture of the organization, but rather it is considered a subculture that falls under the general culture of the organization. (Al-Rifai and Al-Basiouni, 2009, p. 630) This organizational culture constitutes a hidden force. The organization has multiple influences and plays many roles in the life of organizations, the most important of which are:

It gives employees a sense of identity, and the more employees are able to realize the values and rules that prevail in the organization, the more connected the employees will be to the organization's mission.

Commitment to the organization's mission. If employees feel a strong sense of belonging to the organization due to the prevailing culture, their interest in the organization and its reputation increases more than their personal interests.

The organization's culture supports and clarifies the standards of behavior required in the organization so that employees, especially the new ones, understand what is required of them and what should be done in each case.

2.8. The Concept of Quality Management

The concepts of quality have varied and differed to some extent due to differences in appreciation according to each researcher's perspective and vision of the subject of quality as a term that is still considered new. Some writers view quality as the quality of the product or service, while others view it as practical quality.

(Al-Sayegh, 2011, 260) defined quality as meaning superiority, so that it can be distinguished and recognized once it is seen. Or the quality must depend on the product itself, so that a high-quality product must be harder, stronger, softer, or more beautiful than other similar products.

As (Al-Ajarmah, 2005, 329) pointed out, quality is: the characteristics and overall image of the product that strengthen the ability to satisfy specific or implicit needs of the customer. It also means that the service is free from defects during its provision and that it is the result of judgment related to the customer's perceived expectations of the service and its actual performance.

Quality is not only satisfying the customer, but bringing happiness to himself, and quality has a relationship with the customer's expectations in terms of accuracy, mastery, outstanding performance, and distinguished specifications. Quality also means an indicator of freedom from defects, distinguished design, effective control, low cost, best investment of time, and efficient use. For resources, speed in performance, achieving a minimum of loss and waste, and when the customer's satisfaction and feeling of happiness are achieved through the quality of the product or service provided, this means that total quality management has achieved its goals. (Al-Wadi and Al-Zoubi, 2011, 73)

2.9. Scientific foundations of quality management application requirements:

It is extremely difficult to implement quality management in organizations without a number of necessary requirements for its implementation. Researchers have differed in determining the type or number of these requirements, but in general, quality management requirements can be determined by the following points: (Alwan, 2005, 104 and Hammoud, 2002, 227):

Support and endorsement of senior management:

One of the most important requirements for the success of implementing quality management is the conviction of the organization's senior management of the inevitability and necessity of continuous development and improvement through the adoption of the quality management program as a competitive weapon that guarantees the organization's success and superiority over competitors in the market.

Orientation to the consumer and deepening the idea:

The consumer is the focus of all the organization's activities, starting from design and ending with after-sales services. The organization must work to achieve consumer satisfaction, which is one of the most important requirements for implementing (QM) in the organization and to deepen the idea of consumer care.

Creating organizational culture and work environment:

The success of implementing the quality management program in the organization is linked to the necessity of having an appropriate organizational culture that is consistent with the quality management philosophy, which can be called a quality management culture that includes beliefs and values related to the various dimensions, work organization structure, and work style.

Training and continuous improvement:

The process of applying the quality management philosophy requires continuous training and qualification of all employees in the organization in order to ensure continuous improvement.

Work teams:

The success of implementing quality management in the organization depends on the active participation of all employees, which is achieved through building cooperative work teams, providing freedom of action and initiative for each employee within those teams, and taking into account the opinion of employees in the field of design, distribution of roles, performance evaluation systems, level of wages, incentives, promotion... etc.

2.10. Quality Management Objectives:

Quality management generally aims to achieve the ambition of customers to obtain the product or service that satisfies their desires, taking into account the achievement of the various operations carried out by the organization with high efficiency and reducing costs, time and effort. The following are the most important objectives of the comprehensive quality program: (Al-Sayegh, 2011, 263)

1. Creating an institutional culture that focuses on customers, also creating an administrative climate that is geared toward development.
2. Follow up and develop tools for measuring the performance of operations and training employees.
3. Focus on processes to obtain a valuable product/service for customers and improve quality.
4. Spreading the spirit of cooperation between departments and involving all employees in development.
5. Improving profitability and productivity.
6. Developing methods for making collective decisions.
7. Achieving customer satisfaction during the first service encounter.

3. Analyzing the Answers of the Research Sample

3.1. Research Population and Sample

This research was conducted on a sample of individuals employed at Korek Telecom Company in the city of Sulaymaniyah. The sample size in this research was set at (60) individuals from the overall population of 120 employees at Korek Telecom Company. Questionnaires were randomly distributed, and 49 retrieved questionnaires were deemed suitable for statistical analysis.

3.2. Brief Overview of Korek Telecom Company

Korek Telecom Company is a limited liability company registered in Iraq to operate and provide wireless communications services. Korek commenced working in the telecommunications sector in Iraq in the year 2000, specifically in the northern regions of Iraq. As the oldest

telecommunications company in Iraq, Korek Obtained a national operating license for a mobile phone network across the country on August 17, 2007. Since then, Korek has been providing services throughout Iraq to all residents. Additionally, Korek Telecom Company played a pioneering role in introducing mobile communications services in Iraq.

3.3. Stability

Reliability implies that a measure is stable and consistent, providing results with a probability equal to the coefficient's value when applied again to the same population. To ensure the stability of the utilized scale, the Cronbach Alpha coefficient was used to assess the accuracy of responses from the study population. The values of the Cronbach Alpha coefficient are considered statistically acceptable when these values are equal to or greater than (60%), specifically in administrative research. In this study, the value of (Cronbach Alpha) is equal to (0.951) at the total level for all variables.

3.4. Hypothesis Testing

1. To test the first main hypothesis, stating that there is a significant relationship between organizational culture and quality management in the organization with statistical significance, the researcher examined the variables of the organization's culture and their correlation with the dimensions of quality. The Pearson coefficient was used to assess this hypothesis concerning the organization' culture variables, as follows:

Table (11) Correlation and Level of Significance

	The culture	The quality
The culture	1	0.483
The quality	0.482	

Source: Prepared by the researcher

Table (11) presents the correlation coefficient and the level of significance between the study variables, specifically the organization's culture and quality management in the investigated company. The findings reveal a moderate, direct, and positive relationship, with a correlation coefficient of (0.482) and a significance level of (0.000). These numerical results emerged during the analysis, signifying that organizational culture has a positive impact on the application of quality management in the company. This indicates that the company embraces a clear, acceptable,

and strong culture, motivating employees to adopt the quality project as both a cultural norm and a philosophy of performance and work.

2. The second main hypothesis states that there is an impact of organizational culture on quality management in the surveyed company. The researcher examined this hypothesis by assessing the organization's culture variables and their influence on quality management variables. For this analysis, a linear regression coefficient was used, as outlined below:

Table (12) linear egression

				F	Sig
Regression				14.18	0.00
	B	T	Sig		
Constant	1.31	2.06	0.044		
Thaqqa	0.58	3.76	0.000		

Source: Prepared by the researcher

The responses from the research sample of Korek Telecom Company concerning the linear regression are summarized in Table No. (12). Notably, the F-value is recorded at (14.18) with a significant level of (0.000). The T-value for the independent variable is (2.06) at a significant level of (0.04), while the dependent variable shows a T-value of (3.76) with a significant level of (0.000). Additionally, the B coefficient is (1.31) for the independent variable and (0.58) for the dependent variable. These results suggest the existence of other effects in the model beyond the main variables, emphasizing a significant and statistically palpable impact.

4. Conclusions

It became clear that there is a relationship between organizational culture and quality management in the researched company.

Organizational culture significantly impacts quality management, indicating a commitment to delivering services of appropriate quality in the investigated company.

Culture helps to continuously improve communications services and provide them with high quality, which is the goal of the company's management.

4- The results of the research showed that culture has become a competitive weapon for contemporary organizations, because it creates uniform, stereotypical behaviors and general approaches on dealing with problematic incidents with employees.

5- The results of the research showed that management is working to encourage employees to work in a team spirit.

Recommendations

The necessity to review and build a strong organizational culture by identifying the negative points in the company. These points should be transparent and comprehensible to all employees.

2. The necessity of adopting quality management programs as part of the organizational culture, meaning that quality is one of the most important elements of culture in the company.

3. Emphasizing the importance of error avoidance while performing various tasks and making this a part of the employees' culture.

4. The need for management to involve employees in the company's decisions that represent programs for completing tasks and to accept their opinions and suggestions in developing methods of business conduction.

5. The necessity of urging and encouraging employees to work in the spirit of one team, discouraging isolationism and fostering unity in performance.

**ENVIRONMENTAL ISSUES BETWEEN THE CONFLICT OVER FOSSIL ENERGY
AND THE INEVITABILITY OF RENEWABLE ENERGY**

Mouloud BELGACEMI¹

Abstract

This intervention attempts to shed light on the trilogy of environment, energy and economy, by addressing economic practices and their impact on the environment, the relationship of energy consumption to economic growth, and the world's dependence on fossil energy causing environmental changes, in addition to keeping all environmental solutions hostage to political and economic calculations. the difficulty of shifting toward renewable energy, which has become inevitable in light of the high cost of renewable energy and the difficulty of putting this energy in the priorities of public policy because of the control of oil on the energy market and on the path of development in countries, and the shift after it to natural gas and nuclear energy instead of green energy.

Keywords: Environmental Issues, Fossil Energy, Renewable Energy

¹ Assoc.Prof.Dr., Health Management and Scientific Research / Algeria, belgacemi.mouloud@yahoo.com

1. What is the relationship between energy consumption and environmental issues?

1.1. Through this intervention, we aim to:

-First: Highlighting economic practices and their role in the destruction of the environment through the relationship of economic growth rates to the ratio of fossil energy consumption, and analyzing the triad of environment, economy and energy through impact and impact.

-Second: Studying environmental issues through the calculations of politics and economics, and dealing with the calculations of countries in maintaining their power and economic development by preserving and protecting their energy resources, and protecting their geopolitical interests, which explains wars and conflicts over energy.

-Third: Addressing the inevitability of the transition toward renewable and green energy, with the emergence of the high cost and the problem of the transfer of technology from developed to developing countries, and the transformation of many countries to natural gas and nuclear energy as an alternative energy to oil.

-Fourth: Analyze the relationship of energy to the environment through the conflict over fossil energy and the future of many countries that rely on hydrocarbons for their economic growth, and the historical imperative imposed by the reality of climate change in the transition to renewable energy.

-The methodological and theoretical framework adopted to analyze the subject of the intervention includes:

1.2. First: The methodological framework adopted for the analysis of the subject of the intervention:

The analytical (descriptive) method, which helps in the study, analysis, and interpretation of the phenomena in question; By identifying their characteristics and dimensions, and describing the relationships between their variables, with the aim of reaching an integrated scientific description of them. The "descriptive analytical approach" is one of the most important scientific approaches adopted in international universities in the study and analysis of phenomena through which it aims to disentangle the existing relations of correlation between their variables.

1.3. Second: (TNE Scientific approaches) approaches adopted to analyze the subject of the intervention:

To create a kind of logical structure in describing and interpreting the relationship of the environment to energy, we relied on an economic-political approach through state interests and conflicts over energy resources and sources, and trying to maintain economic growth through the continuous consumption of fossil fuels.

2. Proposed Plan of Intervention:

2.1. The First Theme is Economic Practice and the Overall Destruction of the Environment

-**First**, the relationship between economic growth and energy consumption.

-**Second**: Fossil energy as the most important source of energy in the world and the problem of environmental pollution.

2.2. The Second Theme is Environmental Issues between the Calculations of Politics and Economics

-**First**, environmental issues and conflicts of interest between states.

-**Second**, the environment and the problem of energy resource conflict.

-**Third Theme: Environmental issues and the imperative of transition to Renewable Energy.**

-**First**, the cost problem in the transition to renewable energy

-**Second**: Renewable energies and the general policy of the state.

DOES INCOME INEQUALITY AFFECT THE EFFECTIVENESS OF MONETARY POLICY TRANSMISSION CHANNELS IN NIGERIA BETWEEN 1986 AND 2021? A DSGE APPROACH

Olumuyiwa T. APANISILE¹

Abstract

Income inequality is a menace in Nigeria. The problem is so great that about 1% of the population is controlling over 75% of the resources. This is believed to affect the poor's access to financial services; thereby affecting the effectiveness of monetary policy transmission channels. To verify this claim, the study estimates a sticky-price DSGE to evaluate the effect of income inequality on the effectiveness of monetary policy transmission channels in Nigeria. Quarterly data between 1986:1 and 2021:4 was employed. The Ricardian equation that captures the fiscal policy actions is included. The results show that income inequality has positive effect on all the channels of transmission considered in the study. This is because the financial inclusion makes financial services available to the low income group in the country. The study concludes that government should intensify the awareness financial inclusion as it increases the poor's access to financial services.

Keywords: Income Inequality, Monetary Policy, DSGE, Interest rate, Exchange Rate

Declarations

Conflicts of Interest: We declare that there are neither conflicts of interest nor competing interest between the authors.

Funding

The authors received no funding for this research

Ethical Approval

The researchers adhered to the accepted ethical standards of a genuine research study.

Consent to Participate

All Authors gave their consent to participate in this research work.

Consent to Publish

The authors gave their consent towards publishing this work

¹ PhD. Olumuyiwa T. APANISILE, Obafemi Awolowo University, mapanisile@gmail.com

1. Introduction

Income inequality has become a raging issue across the globe. According to the United Nations 2020 Report, over 71 percent of the world's population live in countries with high income inequality. In developed and middle-income countries, including China and India, income inequality has been on the increase. While the spate of this menace is increasing in some countries, it has fallen in few countries. For instance, in Latin America and the Caribbean, income inequality has decreased considerably. The average Gini coefficient of the region fell from 0.56 in 2000 to 0.51 in 2017. This feat is attributed to the redistribution of wealth through tax transfers (Worldbank, 2020). However, in Africa, despite the impressive progress recorded in the region, the region is rated as the second most inequitable region in the world. Besides, six out of the ten most unequal countries in the world in 2010 were in Africa (ADI, 2008/2009; World Bank, 2011).

In Nigeria, income inequality has reached an extreme level. The gap between the rich and the poor keeps increasing. According to Oxfam International (2017), the number of poor people in Nigeria increased from 69 million in 2004 to 112 million in 2010. This implies that 69% of the entire population was living below the poverty line of \$1.90 per day in 2010. Theoretically, income inequality is detrimental to the standard of living of the people by reducing their access to basic services and life expectancy. Furthermore, it promotes uncertainty, vulnerability and insecurity, weakens people's trust in institutions and government, increases discord, and promotes conflicts (United Nations Report, 2020).

Apart from the social dimension of the effects of income inequality, Voinea, Lovin, and Cojocaru (2018) argued that high-income inequality also distorts the functioning of the economy. It lowers economic growth, impairs growth sustainability, and weakens the effectiveness of monetary policy (Berg and Ostry, 2011; Coibon et al., 2014; Cornia and Court, 2001; Ostry, Berg and Tsangarides, 2014; Voinea et al., 2018). Monetary policy works through the financial system and its impulses are transmitted to the economy through different channels. Because of the significance of the financial system to the implementation of monetary policy and its channels of transmission, any development that affects the financial institution can distort the workings of monetary policy and weakens monetary policy transmission channels. High inequality, therefore, reduces people's demand for financial products and services; thereby limiting the effectiveness of monetary policy

(Voinea et al., 2018). Since it has been established that high inequality limits monetary policy effectiveness, it becomes pertinent to also verify its effect on the monetary policy channels of transmission. This is because monetary policy channels require the existence of a developed and functional financial system for effectiveness and whatever affects the conduct and implementation of monetary policy has the potential of affecting its channels of transmission (Apanisile and Osinubi, 2020).

This study, therefore, examines the effects of high-income inequality on the effectiveness of monetary policy transmission channels in Nigeria between 1986 and 2019. To achieve this objective, the study considers four channels of transmission namely; interest rate, exchange rate, credit, and expectation channels. The inclusion of the expectation channel is informed by the argument of Lucas (1972) and Sargent and Wallace (1975), as put forward by Akinlo and Apanisile (2019) and Apanisile and Osinubi (2020) that agents consider expectation in their decision-making and that expectation is the main channel through which government policies affect the economy. Besides, the study employs Dynamic Stochastic General Equilibrium (DSGE) models with a forward-looking ability to capture economic agents' expectations in decision making. Also, the models are micro-founded thereby having the capacity to describe the behaviour of economic agents in the economy in response to changes in government policy. Lastly, the models are structural. This quality enables the models to identify channels through which policy interventions are transmitted to the economy and provide alternative policies in case of failure.

Apart from this introduction, the study has four other sections. Section 2 reviews the existing literature about income inequality-monetary policy transmission mechanism nexus. Section 3 explains the proposed methodology while section 4 presents the empirical analysis, and section 5 discusses the results. Lastly, section 6 concludes.

2. Review of the Existing Literature

In an attempt to examine the effect of income inequality on an economy, studies have identified different channels through which income inequality affects an economy. For instance, Okun (1975), Bourguignon (1990), Benabou (1996), Li and Zou (1998), Aghion and Howitt (1998), and Forbes (2000) posited that income inequality affects an economy through economic growth. According to these studies, income inequality has a positive effect on an economy. This is done by increasing

the level of savings in the economy through an increase in the savings of the rich; thereby increasing investment and economic growth. Another strand of the literature (Murphy et al., 1989; Perotti, 1993; Alesina and Rodrik, 1994; Persson and Tabellini, 1994; Perotti, 1996; Alesina and Perotti, 1996; Acemoglu, 1997; Helpman, 2004; Tachibanaki, 2005; Sukiassyan, 2007; Quin et al., 2009; Kennedy et al., 2017; Breunig and Majeed, 2019) also confirmed that income inequality affects an economy through the economic growth. However, their argument differs on the effect of income inequality on economic growth. The studies argued that income inequality reduces economic growth. This is because it restrains the poor from investing and consequently reduces investment and economic growth.

Given the inconclusive results about the income inequality-economic growth nexus, Shu-Hua (2020) analyzed the mediating role of progressive tax in the income inequality-growth nexus in the U.S. before and after the Tax Reform Act of 1986. The paper employed a one-sector representative agent model of endogenous growth as proposed by Romer (1986). Results showed that pursuing an equitable income distribution enhances growth in the country. Besides, Shin (2012) employed the stochastic optimal growth model with heterogeneous agents to verify the effect of income inequality on economic growth using U.S. data. The study concluded that the effect of income inequality on the economic growth of a country depends on the country's stage of development. High-income inequality will retard economic growth if the economy is at the early stage of development. However, it will enhance growth if the economy is at a near steady state. This finding supports the result of Barro (2000) and Brida et al., (2020) that income inequality hinders economic growth in poor countries and spurs economic growth in rich countries.

Furthermore, Luo and Xie (2020) identified life expectancy as one of the channels through which income inequality affects an economy. Using China as a case study, the study simulated improvement in life expectancy by assuming a constant income inequality. Results showed that high-income inequality is responsible for the reduction in the country's health care performance with a greater impact on men and a lesser impact on women. Besides, Schenck-Fontaine and Gassman-Pines (2020) examined the role of income inequality in the economic recession-child maltreatment nexus using 48 out of 50 states in the U.S. The argument was based on the fact that since income inequality differs among states, therefore, the relationship between economic

recession and child maltreatment would vary due to variation in income inequality across states in the country. The economic recession was measured using large-scale involuntary job losses and different measures of child maltreatment (such as neglect, physical abuse, sexual abuse, other abuse, and no abuse) were considered. The results showed that the effects of economic recession on income inequality are more pronounced in the low-income inequality states. This is attributed to the fact that the prospect of gaining new employment opportunities for families in low-inequality states is very low, thereby leading to more stress and uncertainty.

Lastly, Voinea et al. (2018) investigated the impact of income inequality on monetary policy transmission in Romania. The study disaggregated Romania's economy into three income groups (High-income, Middle-income, and Low-income households). The paper adapted the model of Bunn and Rostom (2015) and run the model for each income distribution. The results showed that middle-income households affected the monetary transmission mechanism the most. This is because low policy rates ease consumption constraints on these households. This is followed by the top-income households. Low-income households respond to budgetary policies as against policy rates because an increase in disposable income matters to them. Apanisile (2021) examined the effects of the nature of monetary policy shocks on income inequality in Nigeria. The study disaggregated the nature of monetary policy shocks into anticipated and unanticipated monetary policy shocks. Using DSGE, the study discovered that impacts of anticipated and unanticipated monetary policy shocks on income inequality are symmetry.

Based on the above review, it is obvious that studies have examined the effects of income inequality on an economy by investigating different channels of pass-through. However, the effect of income inequality on the effectiveness of monetary policy transmission channels is missing in the literature. The argument is that high-income inequality reduces the number of customers that patronizes financial institution for loans and other services. This, thereby, weakens the implementation of monetary policy and the transmission of its impulses to the real sector because monetary policy and its transmission work through financial institutions. Since it has been confirmed in the literature that income inequality affects the implementation of monetary policy, it is important to examine its resultant effect on the transmission mechanism. This study, therefore, examines the effect of

income inequality on the effectiveness of monetary policy transmission channels in Nigeria, a developing country with a prevalence of income inequality between 1986 and 2020.

3. Methodology

The study employs a new version of the New Keynesian monetary model that combines rational expectation with other features of the traditional models. Other features include sticky prices, imperfect competition, wage setting, and policy rules. The model is preferred to the traditional models because they capture how people's expectations and microeconomic behavior change over time in response to policy interventions; thereby viewed as a better approach for evaluating policies. The models are also characterized by capital accumulation, utilization, and investment. This makes them different from the models estimated in Akinlo and Apanisile (2019), Apanisile and Osinubi (2020), and Apanisile (2021).

The new model is inhabited by households that decide on the amount of income that would go for consumption as against saving and the number of labour-hour to supply to maximize lifetime utility, monopolistically competitive firms that hire labour to produce a differentiated product, the monetary authority that implements policies that affect real activity in the short-run due to nominal rigidities, and the government that collects lump-sum taxes and consume part of the final goods. It is important to also state here that firms, in this model, do not act under perfect competition, but under monopolistic competition. This assumption converts them from price takers to price-setters and allows the introduction of price stickiness into the model. It is worthy of note that firms can only reset prices once in a while due to price stickiness property. These models follow the explanations of Schmidt and Wieland (2013).

3.1 Households

The model of the economy contains a large number of identical households that are characterized by consumption, labor, and real money balances preferences:

$$\max_{C_t, N_t, \frac{M_t}{P_t}} E_0 \sum_{t=0}^{\infty} \beta^t [U \left(C_t, \frac{M_t}{P_t} \right) - V(N_t)] \quad (1)$$

Equation (1) represents households' expected discounted lifetime utility. The constraints are $C_t \leq Y_t$; $B_{t+j} \leq 0$; $N_t \leq \int_{t=0}^1 N_{it} d_t$ and No Ponzi game. E_0 denotes expectation operator condition on

time 0 information, β is the discount factor, C_t denotes the household's consumption of differentiated goods, M_t measures the money balances, P_t is the price of the commodities in terms of money, N_t denotes the number of hours worked, and $\frac{M_t}{P_t}$ is the real money holding. C_t consists of a continuum of differentiated goods:

$$C_t \equiv \left(\int_0^1 C_t(i)^{\frac{\epsilon-1}{\epsilon}} di \right)^{\frac{\epsilon}{\epsilon-1}} \quad (2)$$

where $\epsilon > 1$ and $C_t(i)$ denotes consumption of good i . The price index P_t is then defined as the minimum expenditure at which the household can buy one unit of C_t :

$$P_t = \left(\int_0^1 P_i(i)^{1-\epsilon} di \right)^{\frac{1}{1-\epsilon}} \quad (3)$$

$P_t(i)$ in equation (3) represents the price of good i and $P_t C_t = \int_0^1 P_t(i) C_t(i) di$. Thus, $C_t(i)$ is given as:

$$C_t(i) = \left(\frac{P_t(i)}{P_t} \right)^{-\epsilon} C_t \quad (4)$$

Thus, household demand for good i depends on its relative price, with ϵ representing the elasticity of demand. A 1% increase in the relative price of good i leads to a reduction in the demand for this good of ϵ %. Equation (4) is based on the condition that equation (1) is increasing and concave in each of its arguments. Also, it is assumed that $V(N_t)$ is increasing and convex. Lastly, the discount factor is assumed to be between zero and one ($0 < \beta < 1$). Based on rational expectations, the representative household maximizes equation (1) subject to budget constraints;

$$P_t C_t + Q_{t,t+1} B_t + M_t \leq M_{t-1} + B_{t-1} + W_t N_t + T_t + J_t \quad (5)$$

Where $C_t(i)$ represents the amount of commodity i purchased by household in period t , for $i \in [0,1]$, $t = 0, 1, 2, \dots$, $P_t(i)$ is the price of commodity i , N_t is the number of hours worked, W_t is

the nominal wage, B_t is the quantity of a one-period, riskless, nominal government bond that pays one unit of money per bond in period $t + 1$ purchased at a price $Q_{t,t+1}$. $Q_{t,t+1}$ equals $\frac{1}{i_t}$, where i_t is defined as the riskless one-period gross nominal interest rate. B_{t-1} is the total number of a bond bought the previous year, M_t represents demand for money, T_t is the lump-sum transfers of the government and J_t denotes firms' profits distributed to the household sector. To obtain the FOC conditions of equations (1) and (5), we employ the Kuhn-Tucker optimization approach. The marginal utility derived are given below:

$$I = \beta(1 + i_t)E_t \left\{ \frac{U_{c(t+1)/P_{t+1}}}{U_{c(t)/P_t}} \right\} \quad (6)$$

$$- \frac{V_{N(t)}}{U_{C(t)}} = \frac{W_t}{P_t} \quad (7)$$

$$\frac{U_{M(t)}}{U_{C(t)}} = \frac{i_t}{1+i_t} \quad (8)$$

Equations (6), (7), and (8) are the Euler, labor-leisure choice, and the demand for money equations respectively. They determine the forward-looking allocation decision of a rational household. Given the assumption of one-period utility, the marginal utilities of consumption, labor, and money demand become:

$$U_{Ct} = C_t^{-\sigma}$$

$$U_{Nt} = -N_t^\varphi$$

$$U_{Mt} = \left(\frac{M_t}{P_t} \right)^{-\nu}$$

Substituting the additional utilities into equations (6) – (8), we have the following:

$$1 = \beta Q_t^{-1} E_t \left\{ \left(\frac{C_{t+1}}{C_t} \right)^{-\sigma} \frac{P_t}{P_{t+1}} \right\} \quad (9)$$

$$C_t^\sigma N_t^\varphi = \frac{W_t}{P_t} \quad (10)$$

$$\frac{M_t}{P_t} = C_t^{\frac{\sigma}{v}} \left(\frac{1 + i_t}{i_t} \right)^{\frac{1}{v}} \quad (11)$$

Log- linearizing equations (9) – (11), we have:

$$c_t = E_t c_{t+1} - \frac{1}{\sigma} (i_t - \rho - E_t \pi_{t+1}) \quad (12)$$

$$w_t - p_t = \sigma c_t + \varphi n_t \quad (13)$$

$$m_t - p_t = c_t - \eta i_t \quad (14)$$

3.2 Firms

In the model, a continuum of firms represented by $i \in [0, 1]$, is assumed. Individual firm i produces a differentiated product. However, they adopted the use of the same production technology. This is denoted as:

$$Y_{it} = A_t N_{it}^{1-\alpha} \quad (15)$$

From equation (15), Y_{it} represents the amount of locally produced commodities in the country, A_t represents the production technique commonly employed by all firms, and N_{it} is the labour input employed by firms. The basic attribute of the New Keynesian model is that prices are rigid. Firms in the model have every opportunity to review their prices, however, they are not sure of when such an opportunity will come. As a result, the probability of rigidity in price changes during a period is denoted as θ . This represents the proportion of firms that are victims of price rigidity. The rest $1 - \theta$ can reset their prices as and when due. It is worthy of note that all firms operate under a similar elastic demand schedule having a price elasticity of ϵ , aggregate price level P_t , and aggregate consumption index C_t . In addition, the dynamics of the aggregate price function are given as:

$$\pi_t^{1-\epsilon} = \theta + (1 - \theta) \left(\frac{P_t^*}{P_{t-1}} \right)^{1-\epsilon} \quad (16)$$

$\pi_t \equiv \frac{P_t}{P_{t-1}}$ denotes the total rate of inflation and P_t^* represents the price of the optimizing firm during the period t . Period t is defined as the period the affected firms are re-optimizing their prices. Because all firms are faced with the same problem, they choose the same price. Therefore, the steady-state condition with zero inflation becomes $\pi = 1$. At steady-state, all prices are equal i.e. $P_t^* = P_{t-1} = P_t$. Log linearising the steady-state aggregate price index with zero inflation condition gives:

$$\pi_t = (1 - \theta)(P_t^* - P_{t-1}) \quad (17)$$

The above equation (equation 17) implies that current inflation is the difference between the price of the re-optimizing firms and the lag of the economy's average price. Thus, understanding the dynamics of inflation requires analyzing factors influencing a firm's decision as regards price-setting. This is achieved by examining the price P_t^* of a re-optimizing firm that gives the maximum profit value in the current period when the market price remains the same. The optimization problem becomes:

$$\max P_t^* \sum_{k=0}^{\infty} \theta^k E_t \left[Q_{t,t+k} \left(P_t^* Y_{t+k/t} - \varphi_{t+k}(Y_{t+k/t}) \right) \right] \quad (18)$$

Subject to:

$$Y_{t+\frac{k}{t}} = \left(\frac{P_t^*}{P_{t+k}} \right)^{-\epsilon} C_{t+k} \quad (19)$$

Equation (19) is the demand constraints faced by every re-optimizing firm. The marginal equation (FOC) becomes:

$$\sum_{k=0}^{\infty} \theta^k E_t (Q_{t,t+k} Y_{t+k/t} [P_t^* - M\omega_{t+k/t}]) = 0 \quad (20)$$

$\forall k = 0, 1, 2, \dots$, $Q_{t,t+k}$ denotes the stochastic discount factor for nominal payoffs, $\varphi_t(\cdot)$ represents the cost relation and $Y_{t+k/t}$ is the output of a forward-looking firm that changes its price in the current period, θ^k represents the likelihood of a firm being stuck with the current price during any of the periods in K and M is the expected mark-up. The optimum price P_t^* is then defined as:

$$p_t^* = \mu + (1 - \theta\beta)E_t \sum_{k=0}^{\infty} \theta^k \beta^k [mr_{t+k|t}^r + p_{t+k}] \quad (21)$$

The equilibrium condition required for market-clearing in the goods market is stated as:

$$Y_{it} = C_{it} \quad (22)$$

Total output produced by firms and offered for sale in the market is given as:

$$Y_t = \left(\int_0^1 Y_{it}^{\frac{\epsilon-1}{\epsilon}} di \right)^{\frac{\epsilon}{\epsilon-1}} \quad (23)$$

Solving for (22) in (23) produces:

$$Y_t = C_t$$

The logarithm of the above equation gives:

$$y_t = c_t \quad (24)$$

The overall equilibrium condition in the goods market is depicted in equation (24). Besides, the market-clearing condition for the demand and supply of labour is given as:

$$N_t = \int_0^1 N_{it} di \quad (25)$$

Solving for N_{it} in equation (15) gives:

$$N_{it} = \left(\frac{Y_{it}}{A_t} \right)^{\frac{1}{1-\alpha}}. \quad (26)$$

Solving for equations (24) and (26) in equation (15) and taking the logarithm of the result, the new equation (15) becomes:

$$y_t = a_t + (1 - \alpha)n_t \quad (27)$$

3.3. Monetary Authority

The central bank, as an agent of the government, controls the supply of money in the economy by implementing policies that are termed policy rules. The implementation of the central bank policies follows the Taylor-type rule where the interest rate is used as the policy instrument. Whenever the inflation rate is beyond its steady-state value, the interest rate is increased to bring inflation back to base. The Taylor-type equation is presented as:

$$i_t = \alpha_1 i_{t-1} + \alpha_2 \pi_t + \alpha_3 \hat{y}_t + v_t \quad (28)$$

Where:

$i_t = \text{short term interest rate}$

$i_{t-1} = \text{lag of short term interest rate}$

$\pi_t = \text{inflation rate}$

$y_t = \text{output gap}$

$v_t = \text{is the monetary shock}$

3.4. Log-linearized model

Linearizing a system of non-linear equations removes computational complexity and allows easy estimation of such equations. To this end, equations derived in this study are linearized for easy estimation and the results are presented below:

$$y_t = E_t y_{t+1} - \sigma(i_t - E_t \pi_{t+1}) \quad (29)$$

$$\pi_t = \beta E_t(\pi_{t+1}) + k\check{y}_t \quad (30)$$

$$i_t = \alpha_1 i_{t-1} + \alpha_2 \pi_t + \alpha_3 \hat{y} + v_t \quad (31)$$

$$G_t = \omega_1 G_{t-1} + \omega_2 \pi_t + \omega_3 \hat{y} + \omega_4 p_t + \omega_5 e_t + \omega_6 d_t + \omega_7 t_t + \gamma_t \quad (32)$$

Equation (29) is the IS curve with a forward-looking attribute. The forward-looking attribute explains the role of people's expectations in determining the number of goods produced in an economy in a given period. It also states that output in the current period is a function of future output value and interest rate. According to the equation, the current value of output is the difference between the expected inflation rate and the nominal interest rate. In addition, the equation shows the linearized version of Euler's function that links the inter-temporal marginal rate of substitution of an optimizing household with its real interest rate. Equation (30) represents the NK Philip curve that describes the most favourable behaviour of the monopolistically competitive firm that is subjected to the cost of nominal price adjustment (Rotemberg, 1982) or determines the price following the Calvo (1983) random approach. The next equation (equation 31) represents the

Taylor-type interest rate rule developed by Taylor (1993). The equation shows how the central bank tinkers with the interest rate as the policy instrument to maintain price stability. The fourth equation (equation 32) represents the government expenditure equation. It implies that government expenditure is determined by the past value of government expenditure, domestic inflation, output gap, oil price, exchange rate, debt stock, and tax. The four equations involve eleven variables. These include output gap (y_t), domestic inflation (π_t), a nominal exchange rate (e_t), nominal interest rate (i_t), government expenditure (g), oil price (o), debt stock (d), terms of trade (a), bank credit to the private sector (c), inequality (u), and taxes (t).

4. Empirical Analysis

Estimating the DSGE model requires the use of the appropriate estimation technique to overcome the embedded difficulties associated with its estimation. Problems associated with DSGE estimation include identification problems and lack of precision during estimation. To overcome these problems, the study employs the Bayesian estimation technique, as recommended by Ajemian, (2013), Akinlo and Apanisile, (2019), Apanisile and Osinubi, (2020), and Apanisile (2021). The Bayesian approach requires choosing the initial values for some or all the coefficients to be estimated in the model. This process is called calibration. It is important because it helps in resolving the problem of identification and lack of precision that are usually emanated in DSGE estimations. Calibration involves the selection of fixed values which are seen as a way of enforcing a strict value called prior. More importantly, initial values are selected for parameters that define the equilibrium condition. This is because they become the basis for determining how informative the data is in the process of estimating the equations. This implies the parameters to be calibrated are those that are germane to attaining the equilibrium conditions. Furthermore, they must show the equilibrium condition for all the key parameters in the model, whether their reliable estimates already exist or not. This process allows the inclusion of priors that are based on theoretical knowledge and the probability function in the model. The prior and the probability function jointly produce the posterior distribution that determines the appropriateness of the selected priors.

4.1 Data

The study employs quarterly data between 2000Q1 to 2020Q4. The estimation involves ten variables such as output gap, nominal interest rate, domestic inflation rate, nominal exchange rate,

domestic credit to the private sector, oil price, government expenditure, debt, taxes, inequality, and terms of trade. Inequality is proxied by the Gini coefficient. The output gap was obtained by detrending output using the Hodrick-Prescott filter and taking the natural logarithm (Ajilore and Ikhide, 2013; Apanisile and Ajilore, 2013; Akinlo and Apanisile, 2019; Apanisile, Osinubi, 2020; Apanisile, 2021). All other sources of noise are removed from the data. This is because the exercise is important for the stability of the model. To check the robustness of the model, the study considers periods 2000Q1 – 2009Q4 and 2010Q1 – 2020Q4. The two samples were considered because they covered the period of external crisis (global financial crisis and Covid-19 pandemic) in Nigeria.

4.2. Estimation Technique

The posterior density is defined by Bayes' theorem as:

$$p(\phi|M_1^T, Y) = \frac{L(\phi|M_1^T, Y)p(\phi|Y)}{p(M_1^T|Y)}$$

ϕ and M_1^T represent the entire coefficients of the model and the set of data respectively. L represents the probability function. $p(\phi|Y)$ and $p(M_1^T|Y)$ represent the “prior density” and the “marginal data density conditional” on M_i . We construct and evaluate $L(\phi|M_1^T, Y)$ using the Kalman filter and simulating the posterior kernel, $L(\phi|M_1^T, Y_i)p(\phi|Y_1)$ by “random-walk Metropolis-Hastings (MH) algorithm”. This approach is a “Markov Chain Monte Carlo (MCMC) method” commonly used in simulating DSGE models. The model is estimated using Dynare 4.3.3 and Matlab software. We also estimate the $\log[p(M_1^T|Y_i)]$ using Geweke's (1999) approach, following Lubik and Schorfheide (2004), An and Schorfheide (2007), Traum and Yang (2015), Li and Liu (2017), Akinlo and Apanisile (2019), Apanisile and Osinubi, (2020), and Apanisile (2021).

4.3. Calibration

Calibration is the process of selecting an initial value for all the coefficients to be estimated in DSGE estimation. The selected initial values are called priors. This process shows that the researcher understands economic theories and identifies the position of the structural parameters in the model. In reality, priors are selected based on the theoretical knowledge and past values of the structural parameters from the existing literature. Furthermore, facts from published studies with

Bayesian estimation techniques are important in choosing initial values. Based on the foregoing, the selection of priors, used in this study, is informed by economic theory, stylized facts, and extant literature. The study benefited from the works of Adebisi and Mordi (2011), Mordi *et al.* (2013), Akinlo and Apanisile (2019), Apanisile and Osinubi (2020), Apanisile (2021), and Akinlo and Jolayemi (2021). The selected initial values are depicted in table 1. Further verification of the appropriateness of the selected priors was carried out by simulation. The simulation exercise also provides an opportunity to confirm whether a unique solution exists for the model before estimation using data. The simulation result is presented in appendix 1. The graphs generated from the simulation show that all variables return to their steady state after responding to the shock processes in the model. The result implies the selected priors are appropriate and a unique solution exists for the model.

Table 1: Priors of the Estimated Parameters

Parameter	Description	Density	Mean	Std Deviation
α_2	Inflation expectation coefficient in IS equation	beta	0.320	0.050
α_3	Terms of trade coefficient in IS equation	beta	0.620	0.050
α_4	Inequality coefficient in IS equation	beta	0.340	0.050
α_5	Interest rate coefficient in IS equation	beta	0.230	0.049
α_6	Bank credit coefficient in IS equation	beta	0.290	0.050
α_7	Exchange rate coefficient in IS equation	beta	0.500	0.050
α_8	Oil price coefficient in IS equation	beta	0.750	0.050
α_9	Government expenditure coefficient	beta	0.220	0.050
α_{10}	Tax coefficient in IS equation	beta	0.330	0.050
α_{11}	Debt coefficient in IS equation	beta	0.520	0.050
β_1	Output gap coefficient in Philip curve equation	beta	0.240	0.051
β_2	Inflation expectation coefficient in Philip curve equation	beta	0.150	0.050
β_4	Inequality coefficient in Philip curve equation	beta	0.270	0.050
β_5	Interest rate coefficient in Philip curve equation	beta	0.260	0.050
β_6	Bank credit coefficient in Philip curve equation	beta	0.320	0.050
β_7	Exchange rate coefficient in Philip curve equation	beta	0.170	0.050
β_8	Oil price coefficient in Philip curve equation	beta	0.280	0.050
β_9	Government expenditure coefficient in Philip curve equation	beta	0.530	0.050
β_{10}	Tax coefficient in Philip curve equation	beta	0.530	0.050
β_{11}	Debt coefficient in Philip curve equation	beta	0.270	0.050

φ_1	Measures policy persistence	gamma	0.320	0.050
φ_2	Measures weight put on inflation by policymakers	gamma	0.260	0.051
φ_3	Measures weight put on output gap by policymakers	gamma	0.260	0.050
γ_1	Output gap coefficient in Ricardian equation	gamma	0.430	0.050
γ_2	Inflation coefficient in Ricardian equation	gamma	0.126	0.050
γ_5	Interest rate coefficient in Ricardian equation	gamma	0.240	0.050
γ_8	Oil price coefficient in Ricardian equation	gamma	0.620	0.050
γ_9	Lag of government expenditure coefficient in Ricardian equation	gamma	0.390	0.050
γ_{10}	Tax coefficient in Ricardian equation	gamma	0.250	0.050
γ_{11}	Debt coefficient in Ricardian equation	gamma	0.270	0.050
eps_v	Measures monetary policy shocks	invg	0.525	0.0267
eps_p	Measures oil price shocks	invg	0.500	0.0301
eps_x	Measures output gap shocks	invg	0.059	0.0426
eps_u	Measures income inequality shocks	invg	0.060	0.0098
eps_a	Measure terms of trade shocks	invg	0.055	0.0455

eps_n Measure aggregate supply shocks invg 0.054 0.5540

5. Discussion of Results

The calibration process generated the posterior density for all the parameters estimated. A posterior density of 20,000 draws was generated from the random walk MH algorithm. 56 out of the available 144 data points available were used in generating the posterior. The logarithm data density of the estimation process is -70.160683. The estimation result contains the prior mean, posterior mean, prior standard deviations, and confidence interval. In addition, the values of the estimated shocks are also part of the results generated. The study considered six shocks namely; aggregate demand (eps_x), aggregate supply(eps_n), monetary policy (eps_v), Oil price (eps_p), terms of trade (eps_a), and income inequality (eps_u) shocks. The result is presented in table 2.

Table 2: Priors and Posterior of the Estimated Parameters

Parameter	Density	Prior Mean	Posterior Mean	Standard Deviation	Confidence Interval at 90%
α_2	beta	0.320	0.3202	0.050	0.3172 - 0.3282
α_3	beta	0.620	0.6201	0.050	0.6127 - 0.6284
α_4	beta	0.340	0.3394	0.050	0.3301 - 0.3482
α_5	beta	0.230	0.2306	0.049	0.2229 - 0.2389
α_6	beta	0.290	0.3381	0.050	0.2520 - 0.4186
α_7	beta	0.500	0.2616	0.050	0.1718 - 0.3494
	beta	0.750	0.7505	0.050	0.1946 - 0.2098

α_8	beta	0.220	0.2174	0.050	0.1370 - 0.2935
α_9	beta	0.330	0.3501	0.050	0.3428 - 0.3577
α_{10}	beta	0.520	0.5227	0.050	0.4945 - 0.5481
α_{11}					
β_1	beta	0.240	0.2400	0.051	0.2321 - 0.2476
β_2	beta	0.150	0.1505	0.050	0.2500 - 0.3215
β_4	beta	0.270	0.2705	0.050	0.2623 - 0.2783
β_5	beta	0.260	0.2602	0.050	0.2522 - 0.2678
β_6	beta	0.320	0.3200	0.050	0.3118 - 0.3282
β_7	beta	0.170	0.1702	0.050	0.1614 - 0.1781
β_8	beta	0.280	0.2799	0.050	0.2714 - 0.288 6
β_9	beta	0.530	0.5288	0.050	0.5200 - 0.5361
β_{10}	beta	0.530	0.5293	0.050	0.5211 - 0.5371
β_{11}	beta	0.270	0.2750	0.050	0.2630 - 0.2780
φ_1	gamma	0.320	0.2824	0.050	0.1116 - 0.4344
φ_2	gamma	0.260	0.2616	0.051	0.1842 - 0.3378
φ_3	gamma	0.260	0.2434	0.050	0.1507 - 0.3236
γ_1	gamma	0.430	0.4298	0.050	0.4221 - 0.4381
γ_2	gamma	0.126	0.1291	0.050	0.0095 - 0.2443
γ_5	gamma	0.240	0.2448	0.050	0.1642 - 0.3206
γ_8	gamma	0.620	0.6204	0.050	0.6127 - 0.6276
γ_9	gamma	0.390	0.3907	0.050	0.3827 - 0.3990
γ_{10}	gamma	0.250	0.2505	0.050	0.2420 - 0.2584
γ_{11}	gamma	0.270	0.2692	0.050	0.2613 - 0.2772
eps v	invg	0.525	0.1594	0.267	0.1050 - 0.2148
eps p	invg	0.500	0.1840	0.301	0.1201 - 0.2477
eps x	invg	0.059	0.0456	0.426	0.0153 - 0.0911
eps u	invg	0.060	0.0469	0.098	0.0161 - 0.0787
eps a	invg	0.055	0.0364	0.455	0.0127 - 0.0621

eps_n invg 0.054 11.5869 0.554 5.5880 - 18.1199

The result in table 2 shows that the values of the posterior and the prior means are different. The implication is that the available data provide information about the Nigerian economy. Looking at the output gap equation, one could see the consistency in Nigeria's household consumption and that the posteriors are higher than the priors. These findings support the result of Adebisi and Mordi (2010), Mordi et. al.(2013), Akinlo and Apanisile (2019), Apanisile and Osinubi, (2020), and Apanisile (2021).

Furthermore, basic information about the pattern of inflation in the country is revealed by the results of the Phillip's curve equation. The results of the prior and posterior parameters of Philip's curve equation provided this proof. Measures of output gap expectation (β_1), measures of expected inflation (β_2), measures of income inequality (β_4), measures of interest rate (β_5), measures of bank credit (β_6), measures of exchange rate (β_7), measures of oil price (β_8), measures of government

expenditure (β_9), measures of tax revenue (β_{10}), and measures of debt (β_{11}) determine the behavior of the economy. The posterior value of β_2 (0.1505) showed that 15 percent of the firms in the economy failed to re-optimize their prices in the quarters under consideration. The posterior value of β_4 (0.2705) showed that, on the average, inflation persistence will increase by 27 percent in the economy, as higher inequality increases inflation (Nantob, 2015). The effect of monetary policy on inflation is measured by the posterior value of output and exchange rate parameters which must be greater than zero. The output gap ($\beta_1 = 0.2400$) and exchange rate ($\beta_7 = 0.1702$) satisfy this condition. This implies that the Central Bank of Nigeria has effective tools in output gap and exchange rate to control inflation. The estimates of the reaction function of the monetary policy provided adequate information about the design of monetary policy in the country in the period under investigation. Following the estimation of an implicit Taylor-type reaction function and the coefficient of bank credit, the monetary policy is active and shows a strong effect on the output gap. This shows the operation of monetary policy is in tandem with the Taylor-type. In addition, the operation of the Central Bank is concerned with output stabilization as against price stability in the long-run period.

The posterior value of the lag of interest rate ($\varphi_1 = 0.2824$) indicates that the short-term interest rate follows a smoothing path. The result of this estimate differs from (0.623) of Adebisi and Mordi (2010) and (0.43) of Mordi *et. al.* (2013). The policy reaction function results revealed that monetary policy design is effective in achieving the primary objective of price stability and economic growth as its supporting objective. Examining the posterior estimate of the standard deviations, the aggregate supply shock is the most volatile shock (0.554) and inequality shock (0.098) is the least volatile. The results of these parameters revealed that they are data driven. In addition, posterior values of the parameters of ricardian equation show that the values are greater than their priors except the lag of government expenditure and total debt. This implies the data is informative about the determinants of government expenditure

The diagram of the prior and the posterior of the parameters is presented in figure 1. The Grey color represents the posterior while the black color represents the posterior. The green line in each chart is the posterior mode generated from the numerical optimization of the simulations. It could be observed from the result that both the prior and the posterior estimates are the same except in a

few cases. This result validates the likelihood of our estimation. In addition, the posterior values are close to normality. The implication is that the model is a replica of the Nigerian economy.

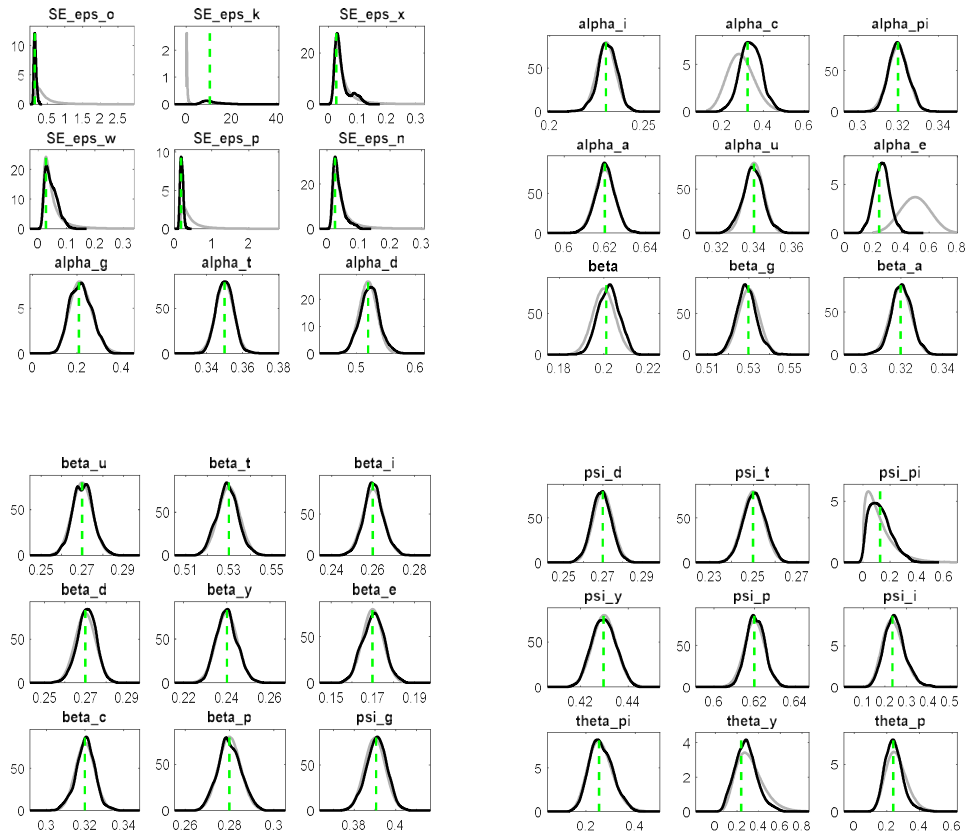

Figure 1: Priors and Posterior Distributions

5.1 Estimating the Viability of the Model

A set of diagnostic tests was employed to examine whether the estimation process pass the statistical integrity test. The diagnostic test results generated a set of diagrams that contained the historical and the smoothed graphs of the estimated parameters In addition, the study used the univariate and the multivariate MCMC test to verify how sensible is the Metropolis-Hastings. The sensibility level of the MH algorithm calls for the similarity of the simulation’s result both within and across the chain. The lines are expected to vary for a while and later converge at the end of the process (Griffoli, 2007; Modi et. al., 2013; Akinlo and Apanisile, 2019; Apanisile and Osinubi, 2020; Apanisile, 2021). The generated graphs are presented in figure 2 and figure 3. From the

diagram in figure 2, it can be deduced that the lines of all the estimated parameters satisfy the conditions.

The results of the multivariate MCMC test are summarized in three graphs, as presented in figure 3. Each graph represents two different lines that show the within and between chain results. The results explain the analysis of parameters mean (interval), variance (m2), and third moment (m3). The condition requires that both lines converge to their steady state at the same time. The results affirmed the stability and convergence of all the models.

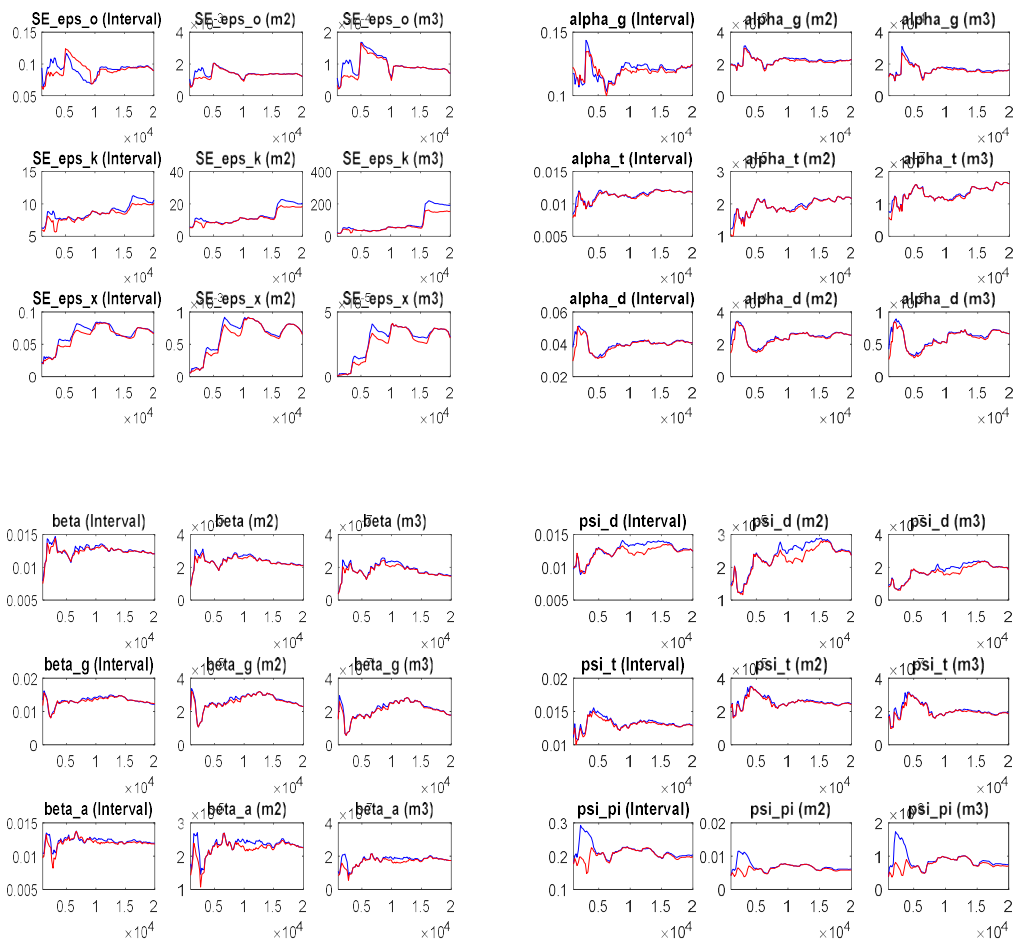

Figure 2: Univariate Diagnostic

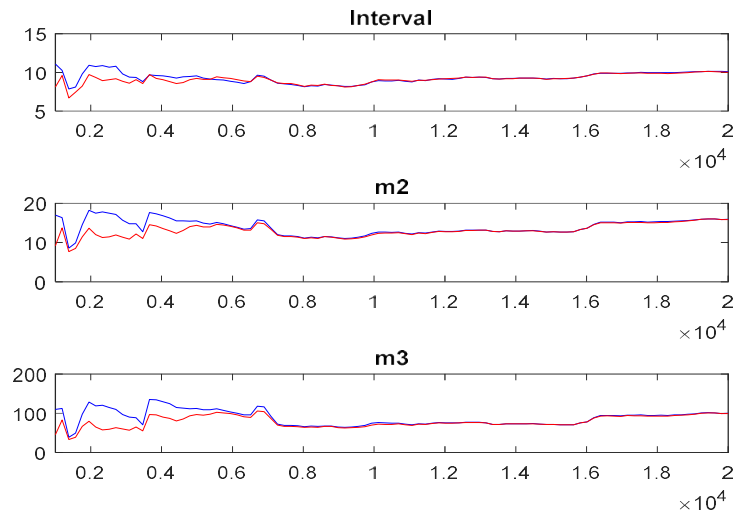

Figure 3: Multivariate Diagnostics

5.2. Result Sensitivity

The sensitivity of the selected priors was confirmed by changing the prior means and standard deviation by one percent and re-estimate the model. Results of the re-estimated model show that changes noticed in the re-estimated model were not significant, when compared with the benchmark result. Sensitivity result is available upon request.

5.3. Impulse Response Results

The section presents the responses of the observable variables to the six stochastic shocks estimated in the model. Figures 4 – 9 show the decomposition of the shocks among the variables of interest.

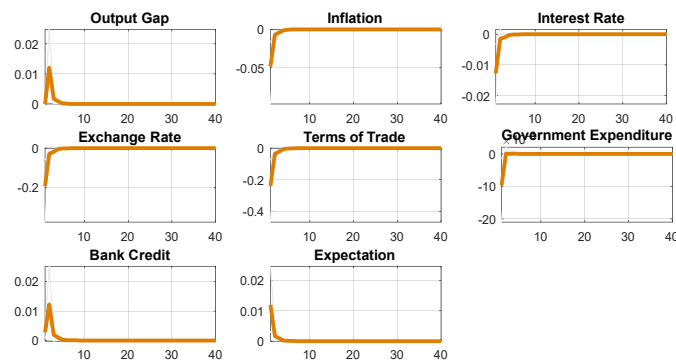

Figure 4: Response to Demand Shock

Figure 4 reveals the responses of the variables to a shock to the demand side of the economy. Our major interest is to see how aggregate demand shock affects the channels of transmission in the economy. Of the four channels considered in the study, interest rate and exchange rate channels responded positively to aggregate demand shock. Expectation channel responded negatively as it reduces from 0.01 to 0.00 within the period under consideration. However, credit channel exhibited different trait as it responded positively in the short-run and later fell in the short run. Looking at the other variables, aggregate demand shock increases terms of trade, government expenditure, and inflation but reduces output gap in the long-run. All variables converged to their steady states.

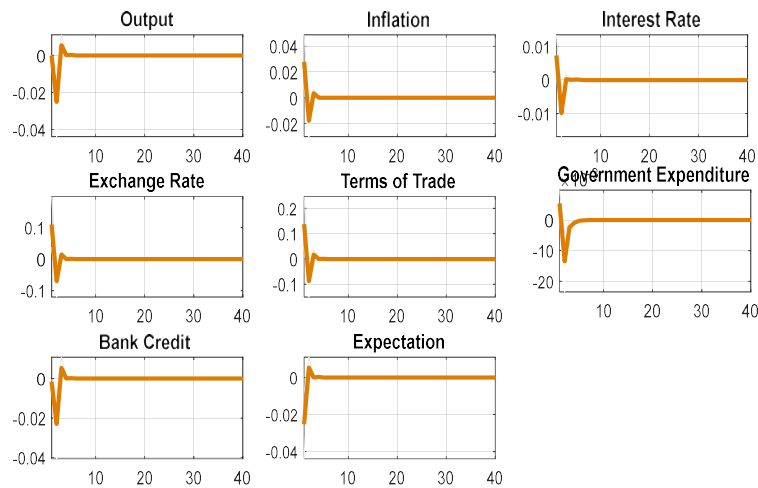

Figure 5: Response to Supply Shock

Figure 5 presents the decomposition of shocks among the variable of interest estimated in this study. As noted under the aggregate demand shock, interest rate and exchange rate channels also exhibited the same response to aggregate supply shock. A shock to the supply side of the economy weakens interest rate and exchange rate channels in the short-run before picking-up in the long-run. However, it is observed that the rate of increase in the long-run is less than that of decrease in the short-run periods. Credit and expectation channels respond positively to aggregate supply shock. All other variables exhibited the same trait in their responses to the supply shock. While the rate of increase is higher in output gap and government expenditure, the case is not the same for inflation and terms of trade. However, all the variables converged to their steady state in the long-run.

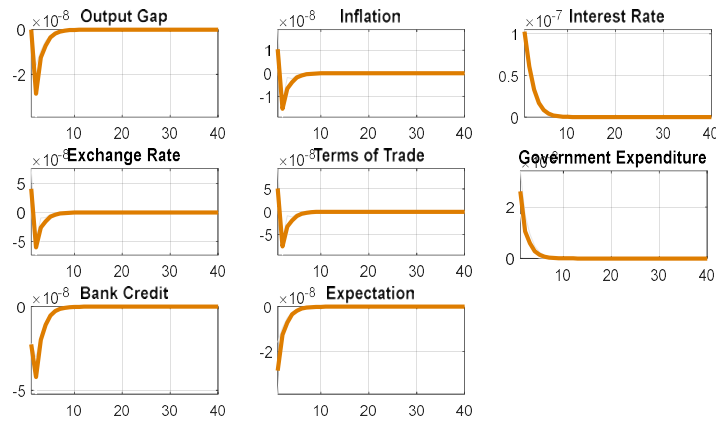

Figure 6: Response to Monetary Policy shock

Responses of the selected variables to monetary policy shock is presented in figure 6. A monetary policy shock weakens interest rate channel but increases exchange rate, credit and expectation channels. However, credit and expectation channels are stronger than exchange rate channel. In addition, while government expenditure responded negatively to monetary policy shock, output gap, inflation, and terms of trade responded positively. It is worthy of note that all variables converged to steady state.

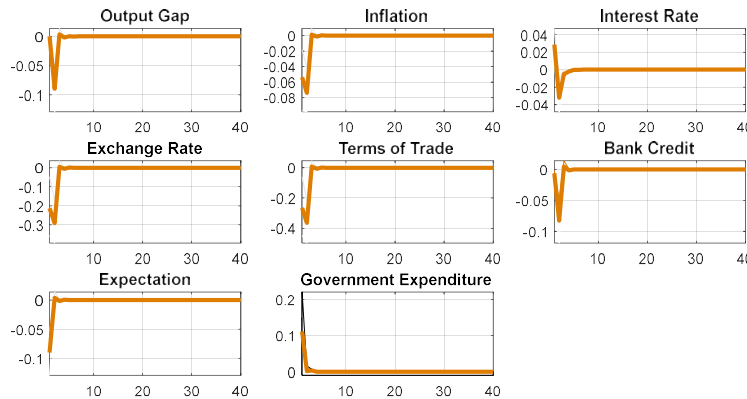

Figure 7: Response to oil price shock

Revenue from oil is the major contributor to external reserve in the country. Therefore, it is important to examine the effect of a shock to oil price on macroeconomic variables and monetary policy channels of transmission in the country. The result is presented in figure 7. It can be deduced

that all the channels responded positively to oilprice shock except interest ate channel that responded negatively in the short-run before picking-up in the long-run. For the macroeconomic variables, output gap, inflation, and terms of trade responded positively except government expenditure. It responded negatively. This confirms the assertion that oil revenue is the mainstay of the economy and any shock to oil price will affect government expenditure.

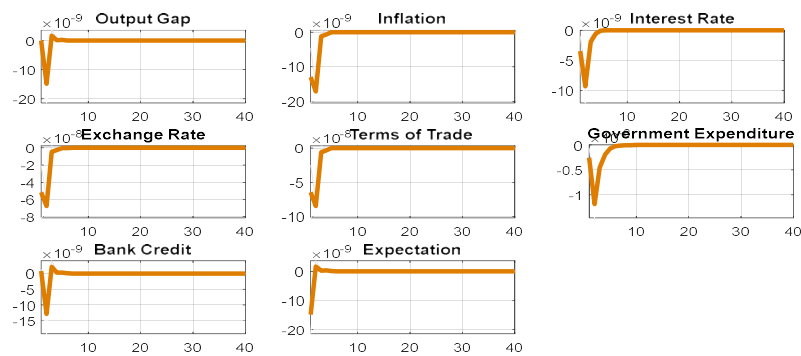

Figure 8: Response to income inequality shock

The crux of this study is to examine the effect of income inequality on the monetary policy transmission channels. Figure 8 presents responses of transmission channels and macroeconomic variables to income inequality shocks. It can be deduced that all the channels responded positively to inequality shocks. Furthermore, all the macroeconomic variables under consideration responded positively to inequality shocks. The result implies that despite income inequality gap in the country, people still have access to financial services. This is attributed to financial development that brought about financial inclusion-access to financial services through technological development. The variables converged to steady state in the long-run.

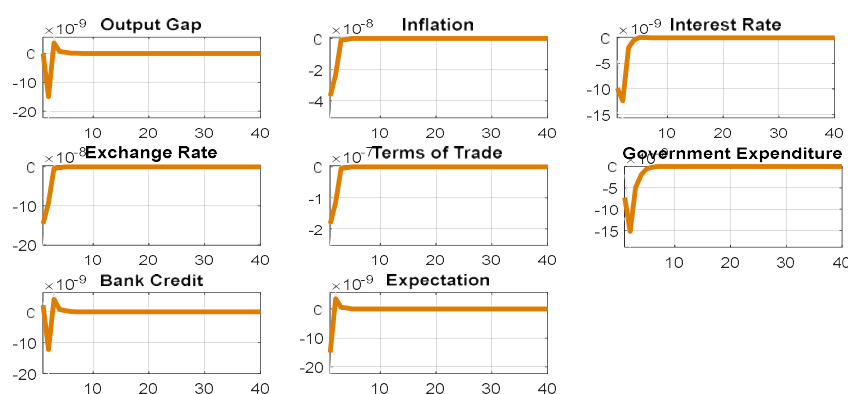

Figure 9: Response to terms of trade shock

Figure 9 presents responses of the selected variables to terms of trade shocks. All the channels considered responded positively to terms of trade shock. However, interest rate and credit channels fell in the short-run and later increase in the long-run. Other variables, output gap, inflation, terms of trade and government expenditure, responded positively to terms of trade shocks.

5.4. Robustness Check

We check the robustness of our results using two approaches, as suggested by Li and Liu (2017), Akinlo and Apanisile (2019), Apanisile and Osinubi, (2020), and Apanisile (2021). In the first approach, we used two different sample periods 2000Q1 – 2009Q4 and 2010Q1 – 2020Q4. This is done to with the aim of examining if the period of external crisis (global financial crisis and Covid-19 pandemic) will affect the outcome of this research. The Second approach used different measures to proxy the variables and confirm whether the results will change significantly. For instance, we replaced credit to the private sector, as a measure of credit channel, by domestic credit to private sector by banks. In addition, for the same variable, we also used monetary sector credit to private sector. Besides, we replaced consumer price index (with 2010=100), as a measure of inflation with consumer prices (annual percentage). Lastly, the market determined exchange rate (real effective exchange rate) was replaced with the official exchange rate, as a measure of exchange rate channel. It turns out that our baseline results do not change qualitatively in the robustness check mentioned above.²

² The results of the robustness check are available upon request.

6. Conclusion

The increasing gap between the rich and the poor is one of the attributes of developing country. Nigeria, one of the developing countries, is not exempted from this menace. The widening gap has reduced the access of the poor masses to the financial sector products and services. Since monetary policy works through the financial system, it is believed that lack of access to financial services, due to low income, will affect the effectiveness of monetary policy transmission channels in Nigeria. To investigate this argument, the study estimates a sticky-price Dynamic Stochastic General Equilibrium (DSGE) model to examine the effects of income inequality on the effectiveness of monetary policy transmission channels using Quarterly data from 1986:1 to 2021:4. The version of the DSGE model estimated includes a Ricardian equation that captures the government fiscal policy in the country. Six different shocks; demand, supply, monetary policy, oil price, income inequality and terms of trade shocks, were considered. Results showed that income inequality has positive effects on all the four channels of transmission considered in the study. This implies that despite the gap between the rich and the poor in the economy, financial inclusion programme of the government, aided by advancement in technology, has increased access to financial services thereby increasing the effectiveness of the monetary policy transmission channels in the country. This result is supported by the study of Okun (1975), Bourguignon (1990), Benabou (1996), Li and Zou (1998), Aghion and Howitt (1998), and Forbes (2000) that argued that income inequality has positive effects on the economy. It was also discovered that income inequality has positive effects on output gap, inflation, terms of trade, and government expenditure. Generally, the selected data were found to be informative as the prior and the posterior means are not the same.. Also, the prior and posterior estimations of the hybrid Philip equation show that the data provide useful information in explaining inflation behavior in Nigeria. The study concluded that government should intensify the awareness of financial inclusion as it increases access to financial services thereby enhancing the effectiveness of monetary policy in the country.

References

- Acemoglu, D., (1997). Matching, heterogeneity, and the evolution of income distribution. *Journal of Economic Growth* 2 (1): 61–92.
- Adjemian, S. (2013): “Bayesian Estimation of DSGE models”. Universite du Maine , GAINS & CEPREMAP, January 24, 2013.
- Africa Development Indicators 2008/2009. “Youth Employment in Africa: The Potential, the Problem, the Promise”, World Bank.
- Aghion, P., and Howitt, P., (1998). Endogenous growth theory. MIT Press, Cambridge.
- Ajilore T. and Ikhide S. (2013): “Monetary Policy Shocks, Output and Prices in South Africa: A Test of Policy Irrelevance Proposition”. *Journal of Developing Areas*, 42(2):363-386.
- Akinlo A. E. and Apanisile O.T. (2019): Monetary Policy Shocks and Effectiveness of Channels of Transmission in Nigeria: A Dynamic Stochastic General Equilibrium Approach. *Global Business Review*, 20(2):331-353.
- Alesina, A., Perotti, R., 1996. Income distribution, political instability, and investment. *European Economic Review* 40 (6), 1203–1228.
- Alesina, A., and Rodrik, D. (1994). Distributive politics and economic growth. *Quarterly Journal of Economics*, 109(2), 465–490.
- An, S., and F. Schorfheide (2007): “Bayesian Analysis of DSGE Models (with discussion).” *Econometric Reviews*, 26(2-4), 113-219.
- Apanisile O. T. (2021): Monetary Policy Shocks and Income Inequality in Nigeria. Do Effects of Anticipated and Unanticipated Shocks Differ? *African Journal of Economic Review*, 9(2), 1-18.
- Apanisile O. T. (2021): Remittances, Financial Development and the effectiveness of monetary Policy Transmission Mechanism in Nigeria. A DSGE Approach. *Indian Economic Review*, 56(1): 91-112.

- Apanisile O.T. and Ajilore T. (2013): “Inflation Targeting Monetary Policy Rule in Nigeria: Estimates of the Policy Reaction Function” *International Journal of Economics and Finance*, 5(7): 139-144.
- Apanisile O. T. and Osinubi T. T. (2020): Financial Development and The Effectiveness of Monetary Policy Channels in Nigeria: A DSGE Approach. *Journal of African Business*, 21(2), 193-214.
- Barro, R. (2000). Inequality and Growth in a Panel of Countries. *Journal of Economic Growth*, 5(1), 5–32.
- Benabou, R., (1996). Inequality and growth. In: Bernanke, B.S., Rotemberg, J. (Eds.), NBER Macroeconomics Annual. MIT Press, Cambridge.
- Berg, A., and Ostry, J., (2011). “Inequality and Unsustainable Growth; Two Sides of the Same Coin?” IMF Staff Discussion Note No. 11/08 (Washington: International Monetary Fund).
- Bourguignon, F.J., (1990). Growth and inequality in the dual model of development: the role of demand factors. *Review of Economic Studies* 57 (2): 215–228.
- Breunig, R., Majeed, O. (2019). Inequality, poverty and economic growth. *International Economics*. doi: <https://doi.org/10.1016/j.inteco.2019.11.005>.
- Brida, J. G., Sanchez Carrera, E. J., and Segarra, V. (2020). Clustering and regime dynamics for economic growth and income inequality. *Structural Change and Economic Dynamics* 52(1): 99-108.
- Calvo, G.A. (1983): “Staggered Prices in a Utility-Maximizing Framework”, *Journal of Monetary Economics*, 12(1): 383-398.
- Coibion, O., Gorodnichenko, Y., Kudlyak, M., Mondragon, J., (2014). Does Greater Inequality Lead to More Household Borrowing? New Evidence from Household Data.
- Cornia, G., Court, J., (2001). Inequality, Growth and Poverty in the Era of Liberalization and Globalization. Policy Brief No. 4, United Nations University World Institute for Development Economics Research.

Federal Reserve Bank of Richmond Working Paper 14-01.

Forbes, K. (2000). A reassessment of the relationship between inequality and growth. *American Economic Review, American Economic Association*, 90(4), 869–887.

Geweke, J. (1999). Using Simulation Methods for Bayesian Econometric Models: Inference, Development, and communication. *Econometric Review* 18(1): 1-73.

Helpman, E., (2004). *The Mystery of Economic Growth*. Belknap Harvard.

Jolayemi, L. B., and Akinlo, A. E. (2021). Fiscal Policy Transmission Channels and Macroeconomic Variables Performance in Nigeria. *European Journal of Economics, Law and Politics* 8(2):11-28.

Kennedy, T., Smyth, R., Valadkhani, A., and Chen, G. (2017). Does income inequality hinder economic growth? New evidence using Australian taxation statistics. *Economic Modelling*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.econmod.2017.05.012>

Li, B., and Liu, Q. (2017). “Identifying Monetary Policy Behaviour in China: A Bayesian DSGE approach”. *China Economic Review*, 44(1): 166-185.

Li, H., and Zou, H. (1998). Income inequality is not harmful for growth: theory and evidence. *Review of Development Economics*, 2(3): 318–334.

Lubik, T.A., and F. Schorfheide (2004): “Testing for Indeterminacy: An Application to U.S. Monetary Policy.” *American Economic Review*, 94(1), 190-217.

Lucas, R. E. (1972). Expectations and the neutrality of money. *Journal of Economic Theory*, 4(1), 103–124.

Luo, W. and Xi, Y. (2020). Economic growth, income inequality and life expectancy in China. *Social Science & Medicine* 256 (1): 1-9.

Mordi Charles O. and Adebisi Micheal A. (2011): “Building Dynamic Stochastic General Equilibrium Models for Monetary Policy Analysis”. *CBN Economic and Financial Review* 49(1):1-24.

Mordi Charles *et. al.*(2013): “Dynamic Stochastic General Equilibrium Model for Monetary Policy Analysis in Nigeria”. Research Department, Central Bank of Nigeria.

Murphy, K.M., Shleifer, A., Vishny, R.W., (1989). Income distribution, market size, and industrialization. *Quarterly Journal of Economics* 104 (3), 537–564.

Nantob, N. (2015). Income Inequality and Inflation in Developing Countries : An Empirical Investigation. *Economics Bulletin* 35(4):2888-2902.

Okun, A.M., 1975. Equality and Efficiency: The Big Trade-Off. Brookings Institution, Washington, DC.

Oustry, J., Berg, A., and Tsangarides, C., 2014, “Redistribution, Inequality, and Growth,” IMF Staff Discussion Note No. 14/02 (Washington: International Monetary Fund).

Perotti, R., (1993). Political equilibrium, income distribution, and growth. *Review of Economic Studies* 60 (4):755–776.

Perotti, J. (1996). Growth, Income distribution and democracy: What the data say. *Journal of Economic Growth*, 1(1): 149–187.

Persson, T., & Tabellini, G. (1994). Is inequality harmful for growth? Theory and evidence. *American Economic Review*, 84, 600–621.

Qin, D., Cagas, M. A., Ducanes, G., He, X., Liu, R., and Liu, S. (2009). Effects of income inequality on China’s economic growth. *Journal of Policy Modeling* 31 (1) 69–86.

Romer, P.M., (1986). Increasing returns and long-run growth. *Journal of Political Economy* 94(1): 1002–1037.

Rotemberg, J.J. (1982). “Sticky Prices in the United States”. *Journal of Political Economy* 90(1): 1187 -1211.

Sargent, T. J., & Wallace, N. (1975). Rational expectations, the optimal monetary instrument, and the optimal money supply rule. *Journal of Political Economy*, 83(1), 241–254.

Schenck-Fontaine, A, and Gassman-Pines, A. (2020). Income inequality and child maltreatment risk during economic recession. *Children and Youth Services Review* 112(1): 1-8.

Schmidt, S. and Wieland, V. (2013). The New Keynesian Approach to Dynamic General Equilibrium Modeling: Models, Methods and Macroeconomic Policy Evaluation. Handbook of

CGE Modeling - Vol. 1 SET. ISSN 2211-6885, <http://dx.doi.org/10.1016/B978-0-444-59568-3.00022-5>

Shin, I. (2012). Income Inequality and Economic Growth. *Economic Modelling* 29(1): 2049-2057.

Shu-Hua Chen (2020). Inequality-growth nexus under progressive income taxation. *Journal of Macroeconomics* 63(1): 1-13.

Sukiassyan, G., (2007). Inequality and growth: what does the transition economy data say? *Journal of Comparative Economics* 35 (1), 35–56.

Tachibanaki, T., (2005). Confronting income inequality in Japan – a comparative analysis of causes, consequences, and reform. MIT Press.

Taylor J. (1993): “Discretion versus Policy Rule in Action” *Carnegie Rochester Conference Series on Public Policy* 39: 195-214.

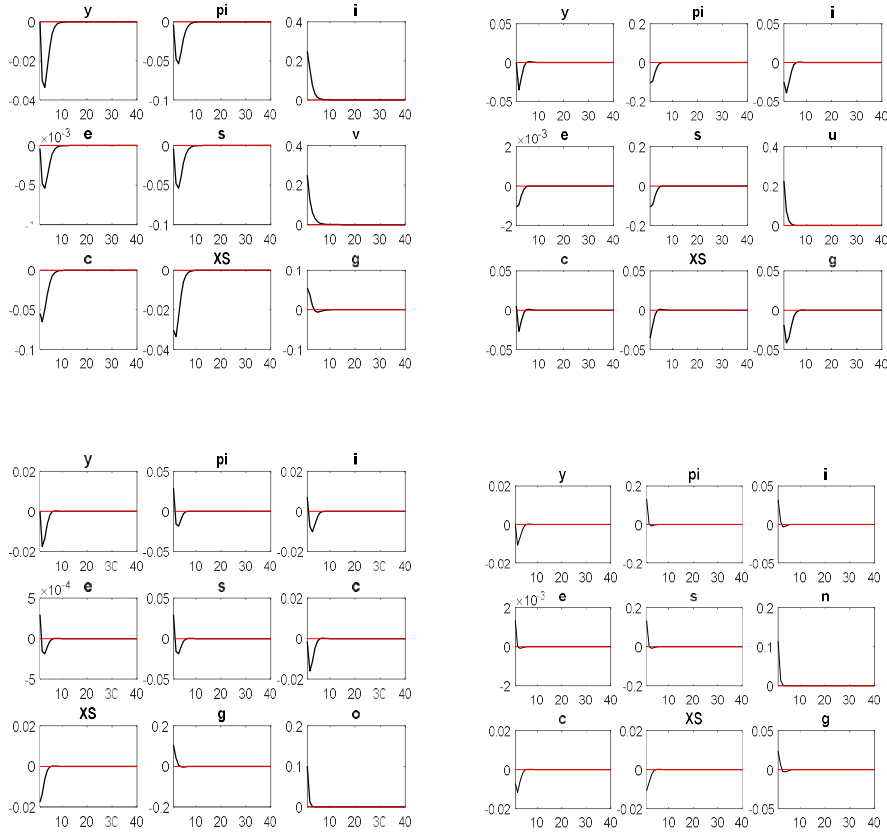
Traum, N. and Yang, S. S. (2015). When Does Government Debt Crowd Out Investment? *Journal of Applied Econometrics* 30(1): 24-45.

Voinea, L., Lovin, H. Cojocaru, A. (2018). The Impact of Inequality on the Transmission of Monetary Policy. *Journal of International Money and Finance*, 85(1): 236-250.

World Bank (2020). Inequality and Social Unrest in Latin America: The Tocqueville Paradox Revisited. World Bank Blogs. February 24, 2020. [Blogs.worldbank.org](https://blogs.worldbank.org)

Appendix 1

Simulation Results

Appendix 2

The Model

model(linear);

$$y = XS + \alpha_{pi} \cdot \pi(+1) + \alpha_a \cdot a + \alpha_u \cdot u + \alpha_e \cdot e + \alpha_i \cdot i + \alpha_c \cdot c + \alpha_g \cdot g + \alpha_{ha_t} \cdot t + \alpha_{d} \cdot d + \alpha_p \cdot p + x;$$

$$\pi = \beta + \beta_y \cdot y(+1) + \beta_{pi} \cdot \pi(+1) + \beta_a \cdot a + \beta_u \cdot u + \beta_i \cdot i + \beta_c \cdot c + \beta_e \cdot e + \beta_g \cdot g + \beta_t \cdot t + \beta_d \cdot d + \beta_p \cdot p + n;$$

$$i = \theta_i \cdot i(-1) + \theta_{pi} \cdot \pi + \theta_y \cdot y + \theta_p \cdot p + v;$$

$$g = \psi_g \cdot g(-1) + \psi_{pi} \cdot \pi + \psi_y \cdot y + \psi_t \cdot t + \psi_d \cdot d + \psi_p \cdot p + \psi_i \cdot i + o;$$

$$c = y - \theta_i i + k;$$

$$e = (1 - \beta) s + w;$$

$$s = e + \pi_i;$$

$$m = y - X S(-1);$$

$$v = \rho_v v(-1) + \epsilon_v;$$

$$k = \rho_k k(-1) + \epsilon_k;$$

$$x = \rho_x x(-1) + \epsilon_x;$$

$$a = \rho_a a(-1) + \epsilon_a;$$

$$w = \rho_w w(-1) + \epsilon_w;$$

$$n = \rho_n n(-1) + \epsilon_n;$$

$$u = \rho_u u(-1) + \epsilon_u;$$

$$o = \rho_o o(-1) + \epsilon_o;$$

$$t = \rho_t t(-1) + \epsilon_t;$$

$$d = \rho_d d(-1) + \epsilon_d;$$

$$p = \rho_p p(-1) + \epsilon_p;$$

END.

MENA REGION'S ROLE FOR LAWS ON GENDER EQUALITY, WOMEN'S EMPOWERMENT, AND DIGITALIZATION

Doaa SALMAN¹

Abstract

This paper investigates the relationship between digitalization and women empowerment in the MENA region using panel data from 21 countries spanning 1992 to 2019. The study employs various statistical models to analyse the impact of information communication technology (ICT), specifically mobile cellular subscription and internet usage, on women's empowerment, measured by the female labour force participation rate. The findings show that mobile cellular subscription has a positive and significant effect in the short term but becomes insignificant in the long run. In contrast, internet usage does not exhibit significant effects in either the short or long term. However, when considering the interaction term, mobile cellular subscriptions have a positive and significant impact on women's empowerment in the long run, although the interaction term itself is negatively significant in the long run. Internet usage remains insignificant in both the short and long term, but the interaction term shows a positive and significant relationship with women's empowerment in the long run. These results suggest that laws and regulations supporting women's rights enhance the effectiveness of digitalization, particularly internet usage, in promoting women's empowerment. In conclusion, this study enhances our understanding of the relationship between digitalization and women empowerment in the MENA region. By considering ICT variables and the moderating role of women-supportive laws, the research emphasizes the importance of mobile cellular subscriptions for long-term women's empowerment and highlights the positive influence of legal frameworks in facilitating the impact of digitalization, particularly internet usage, on women's empowerment

Keywords: Female Empowerment, ICT, Mobile Cellular Subscription, Individuals Using Internet

Jel Codes: J16, O33

¹ Prof. Dr., October University for Modern Sciences & Arts, dsalman@msa.edu.eg

1. Introduction:

There is significant empirical evidence that higher social status and empowerment of women within a society correlates positively with greater economic growth both between countries and over time. Based on these findings, policymakers have posited a causal link between female empowerment and development outcomes. If valid, strengthening women's empowerment and agency would not only be an objective in its own right on moral and equality grounds, but could also accelerate economic progress at the national level. Indeed, women's empowerment has increasingly been recognized as a critical component of broader economic development strategies. For example, the World Bank's 2006 Gender Action Plan Progress Report specifically highlighted the impacts of increasing women's power on economic growth (Doepke & Tertilt, 2019).

Digitalization is also an important modern factor influencing life and economic activity globally, as technological innovation continues to advance in most sectors. Women's empowerment, as a key determinant of development and innovation potential, could be significantly aided by greater access to information and communication technologies (ICTs). ICT skills are considered instrumental for achieving broader development goals. Therefore, to raise female labor force participation rates, women must have opportunities to develop technological capabilities. Examining the impact of ICT access indicators like mobile subscriptions and internet usage on women's empowerment, as measured by labor participation, could provide insights into these relationships.

2. Literature Review

2.1. Theoretical Literature Review

Economists have studied labor force participation by age, gender, race, and income. According to the neoclassical school, people work because they want to make more money and because they think working is better than staying home. Working hours are separated from leisure time, which is unpaid. Thus, the income-leisure model. The income-leisure model examines labor supply and wages. It ignores "preferences" that are endogenous to the model and non-financial. Thus, wages, nonlabor incomes, and preferences affect whether and how long to work. Labor becomes more attractive as salaries rise. Two results follow. First, increased earnings may encourage unemployed people to join the workforce. Second, higher incomes make work more tempting than leisure for working people. However, more work becomes less desirable since less labor can earn the same

amount. Thus, the effect of higher compensation on work duration (and, consequently, participation rates) is mixed and depends on taste. This theory stated that males labor force participation rate is always higher than the FLFPR as it stated that female labor supply is less than the male labor supply and it differs from a country to another according to the population so to solve this gender inequality, they must employ women who are qualified to the jobs according to the job requirements of age, digital skills, education, and abilities (Psacharopoulos, & Tzannatos, 1989).

Social Empowerment on Digital Libraries theory argues that because of interplay between social environment, system design, and implementation, technology may either empower or exclude its users. This theory represents three strategies to library resources application: making online storage services accessible from current computer systems in people's office buildings and the reading room (the traditional approach); making information systems, and thus online databases, accessible in communal areas (in this case, intensive care wards); and using knowledge marketing channels to collaborate with employees and librarian assets. These various techniques resulted in various interpretations of technology. The conventional approach resulted in views of technology as unimportant to contemporary demands and social behaviors. Making technology available in shared virtual space but with inadequate layout, maintenance, and deployment methods was commonly regarded as a challenge to present organizational frameworks. In contrast, community-implemented technology that could adapt and adjust behaviors based on individual and collective needs, aided by an informational middleman, was viewed as enabling to both the society and the person. As well as the idea of communities of practice. Innovation has been acknowledged for not just increasing the effectiveness of task processes, but also for substantially rethinking such processes by increased interaction and collaboration (Adams, et al., 2005).

The Theory of Women Empowerment argues that the feminist movement has four waves. The first wave happened during the nineteenth and early twentieth century campaign for women's suffrage. The second wave, which occurred in the 1960s and 1970s, advocated for equivalent legal and social privileges. The third wave, which started in the 1990s, is a development and reaction to the second wave. The fourth wave, which started in 2012 and is still going on, is about female power. The fourth wave advocates for enhanced gender equality by concentrating on social standards and the social marginalization of women. Women have always been regarded as marginalized group,

particularly people of color and transsexual women. Fourth-wave feminism called for increased incorporation of these communities in parliament and industry, arguing that policies and practices that reflect all people's viewpoints will make society more equal. The fourth generation of feminism argues persuasively for fair wages and equivalent chances for girls and women, as well as to conquer societal expectations (for example, openly voicing emotional reactions and sentiments, presenting themselves physiologically as they wish, and being involved family members to their children) and to achieve equality for abusive behavior and sexual assault.

2.2. Empirical Literature Review

In the context of the digitalisation of economies impulse by the so-called 'cloud revolution', business opportunities are expanding, thus boosting the economy, Salman et al. (2021). Analyzing the determinants of female labor force participation in underdeveloped nations reveals push forces that force women to work, as opposed to pull ones that entice women into the labor market including well nations. A variety of factors impact female labor force participation. To begin with, despite the widely held belief that women's empowerment and economic growth are strongly tied, economic growth alone is inadequate to enable meaningful advancement in women's empowerment. Through this empirical will be divided in to two regions developing and developed countries as FLFPR differs from a developed country to the developing one. According to Nikulin (2017) through using these variables ICTs, female labor force participation & income inequality in 60 different developing countries from 2000 till 2014 using GLS and panel data regression model. The direct relation shows that any increase in digital skills will impact the employment rates in both genders in terms of wages, income, production, and consumptions. GNP per capita, birth rates, and economic inequality all have an impact on the degree of women's labor-force participation. Such findings were stable in the face of various control factors and ICT indicators. According to the study findings, "The outcomes point out the existence of a positive significant impact by the EG on the EFLFP and a fluctuating relation between fertility rates and the EFLFP" (Salman. D, 2021). The study also emphasizes the challenges faced, noting that the EFLFP is often underestimated due to the increase in the informal economy and the exclusion of non-monetarist activities such as household work. These results offer valuable insights for policymakers in formulating post-pandemic strategies and policies

Teachers have a high level of digital evaluation, which could be attributed to what they were educated on by the Education ministry during the application of the Future Entrance proposal, which was one of the projects of the Ministry of Education's Tatweer Company as a proactive and creating innovative step to support teachers in the use of e-learning. The survey also discovered that instructors had a high level of technological empowerment in the axis of the supporting digital environment in terms of the availability of all skills required to administer e-learning in the Ministry of Education's digital learning platforms. Pappas (2018) stated that in Greece over the last 10 years from 2008 till 2018, using the regression model, because of the growing need for skillful employees in the Information and Communication Technology (ICT) segment in the European workforce market over the next few years, as well as Greece's internet deficit to the European average because of the continuing financial downturn, they sought out creative ways to address the present circumstance from a basic science standpoint. The inclusion of a growing part of the Greek people in the ICT industry might result in a turnaround of Greece's uneasy status. They aimed to look at the influence of ICT on women's employment and enterprise, as well as on job possibilities in management roles in Greece, in addition to sketch the current situation, identify requirements, and recommend education. Data on the effects of ICT skills on female employment and entrepreneurship were obtained from 1035 women via surveys and interviews. According to the data, while women think that Skill sets are of the most important criteria of achievement in the twenty-first century, they also believe that they are undervalued in the digital world. Pappas stated that there is a negative relation between age and FLFPR as age increases working women decreases and a positive relation between education and FLFPR as education increases skills and ICT knowledge increasing in return women employment. So, mainly the skillful digital and technological labor are targeted with no discrimination in Greece as a developed country. The more the country is developed the less sexual discrimination in employment.

Moreover, Riber-Giner (2018) stated using the following variables: Gender gap, female entrepreneurship, gender Labor force gap that not all OECD countries target the skillful digital and technological labor with no discrimination. To conduct a cross-national examination of female enterprise using fiscal technique to discover the combinations of economic and social elements connected to female entrepreneurship in OECD countries. He examined 2015 data for 29 OECD nations in various geographical locations. Data were obtained from data sets (Global Innovation

Screen, Nation Hazard Ratio, and Women In leadership positions Index), and the correlation between entrepreneurship by sexual preference and nation circumstances, particularly some socially linked to trans people under female labor employment conditions, was investigated. The findings suggest that a strong national risk score combined with a low prevalence of women in powerful roles is linked to high female entrepreneurialism and a small gender labor-force gap. In contrary, low female business is achieved by a mix of great gender labor-force and wage gaps. First, entrepreneurship is stated as the instrument and method by which people capitalize on business possibilities by establishing new businesses. Entrepreneurs are those who start a firm or enterprises and take investment risk in the intention of making a gain. As a result, they help to boost growth in the economy, production, and the regeneration of effective and communication tools.

In compliance, Arroyo (2020) used regression model over the last 10 years from 2010 till 2020. Then, agreed with others who suggested a positive relation between digitalization and empowerment in Spain as a developed country, where they (Spain) know the importance of digitalization and female empowerment and their relation together to improve the economy, using the following variables: digital gender gap, digital inclusion, gender division of labor, gender inequality and Internet use and finally stated that since the days before the internet, people have debated the impact of digital technology for the development of gender interactions and identities. Despite gender role studies have found evident gender disparities in the field of digital participation as well as opportunities for the change of women's consciousness, scientific data of the influence of digitalization on time usage from a gender viewpoint is lacking. Although government actions have started to target the electronic discrimination against women, the adoption of a sociological point of view in digital inclusion in addition to promoting women's liberation through questioning the genders partition of time through internet use has not been included in the digital strategies agenda. The sample was comprised of 32 females who have been digitally enrolled in a continuous learning system in Spain who had been affected by the Spanish financial downturn. According to the research, digital participation does not inevitably result in a more equal allocation of time usage for women, but instead puts a higher priority on women's leisure time.

Spain & United nations as 2 developed nations were studied by Camelia (2021) over the last ten years as Arroyo from 2010 till 2020 to finally agree with Arroyo as both studied Spain that

developed countries knows the importance of digitalization and female empowerment and their relation together to improve the economy in Spain and united nations using the following variables gender gap, female entrepreneurship, law, education to reach expectations and policy structures can act as either impediments or enablers in the progress of female enterprise initiatives. Organizations examine their policies using actual information on gender inequality. However, researchers and organizations should examine the influence of societal ideas upon that effectiveness of these programs and efforts, according to the literature, focusing on the role of these attitudes in encouraging female entrepreneurship. As a result, these views eventually influence women's entrepreneurial inclinations. The findings have strategic consequences for businesses and governmental institutions seeking to modify the gender stereotype around entrepreneurship and develop policies and programmers to assist women in overcoming cultural hurdles and successfully promoting female entrepreneurship. Through using the regression model.

on the other hand, Isabel (2021) was the only one to state the impact of covid pandemic on empowerment and lock down that had a great effect through increasing ICT knowledge so this improvement increased female employment and digital empowerment, The paper used variables like: female entrepreneurship, GDP, human capital, education, labor, trade, and monetary freedom in Europe as developed state and because of the Covid-19 epidemic, female entrepreneurship was predicted to skyrocket beginning in 2021. The implementation of telecommuting and delayed hours at the national or company level in many countries will allow for the conciliation of work and family life. The goal of this study is to determine the most important explanatory elements in female entrepreneurial behavior in Europe to offer efficient fiscal policy measures to encourage it. The contrast between opportunity and need has been examined for female entrepreneurs since motivation and reasons change in each scenario. The Covid-19 epidemic has had an impact on the labor market models of several modern nations. Teleworking and staggered hours, for example, are being implemented at the national or company level in many countries, allowing for the conciliation of work and family life. As a result, female business is expected to grow.

The previous researchers stated there are many variables that affect female labor force participation rate some positively like education, digital skills, mobile cellular subscription, individuals using internet and accessibility of jobs and many other variables also some negatively significant

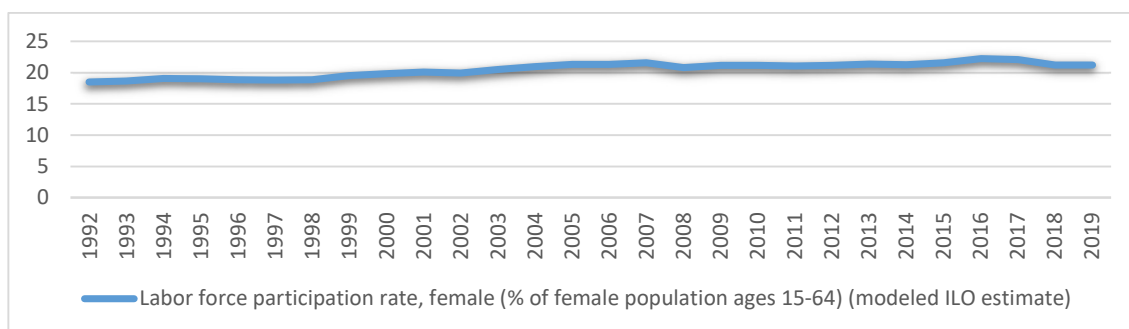
variables that impact FLFPR for example fertility rate and other variables. Laws' impact was not fully mentioned in all the previous research papers. So, this research would contribute the importance of women business and law index to impact digitalization to enhance women empowerment. Will show the role of laws in enhancing FLFPR regulating laws that enforce women to work and to decrease gender-based discrimination in employment would eventually increase female labor force participation rate. This research tackles the importance of these encouraging laws for women to work on digitalization impact on women empowerment.

3. Stylized Facts

3.1. Female Labor Force Participation Rate

MENA region shows mainly a constant female labor force participation rate (FLFPR) , although quickly growing female academic achievement as well as the closure, if not reversing, of the educational gender gap, female labor force participation rates in the Middle East and North Africa (MENA) area remained modest & consistent. This is what has been referred to as the "MENA paradox." Even when gains in involvement are documented, they frequently appear in the appearance of growing jobless instead of increased occupation. This was mainly because of a decrease in the chance of working in the government area for qualified women relates to a higher rate of unemployed or a decrease in engagement (Assaad, etal, 2020).

Figure 1: female labor force participation rate in MENA region from 1992 till 2019

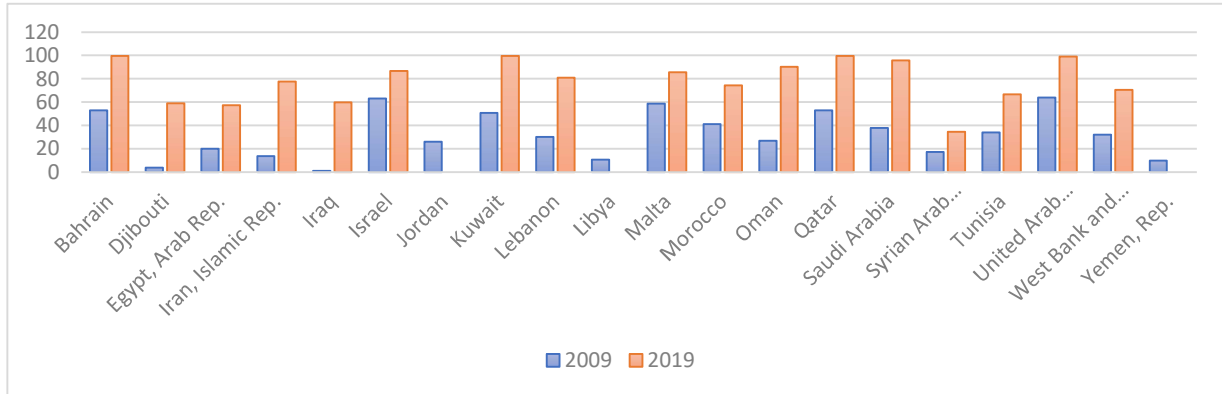

Source: (constructed by the author based on world development indicators, world bank data)

In Figure 1, Over the past few decades, there has been massive international development in terms of female accessibility to schooling, healthcare, and other elements commonly regarded as leading to empowering women. These elements are expected to enhance female labor-force performance,

as well as in terms of labor-force participation and work effectiveness. Nevertheless, recent developments in female labor supply in several emerging nations have fallen short of these expectations, with female labor force participation rates (LFPRs) stagnant or dropping.

Figure 2: Female labor force participation rate in all MENA region countries in 2009 and 2019

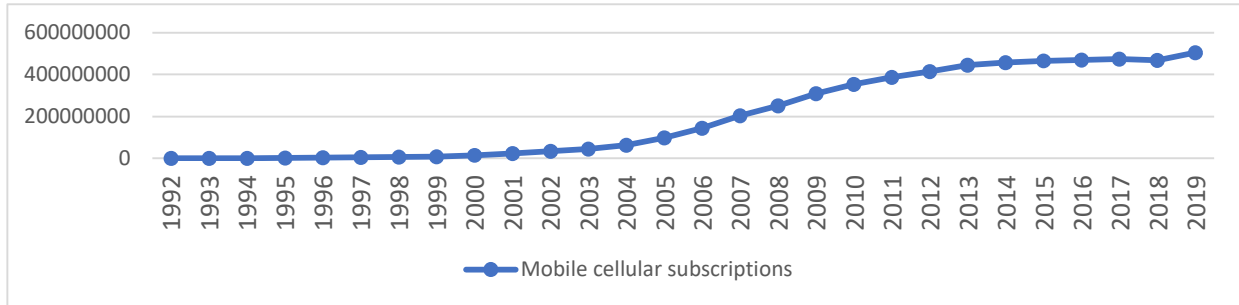

Source: (constructed by the author based on world development indicators, world bank data)

As shown in the above graph Bahrain and Qatar showed the greatest increase in the FLFPR from 2009 till 2019. A comprehensive analysis of the Arab Gulf region's globalized labor market environment, which includes Bahrain, Kuwait, Oman, the United Arab Emirates (UAE), Saudi Arabia, and Qatar, exposes the incredibly quick expansion of the number of migrants. Arab Gulf governments spend significant amounts on managing migrant laborer, since they have a significant impact on the economy and petroleum expenditures. The proportion of women in the work force in the Arab Gulf states is around half that of the global average. The women's rights in labor and public laws in Gulf Arabs in (2004) that states the women rights to work in public and private jobs. Which helped increases the FLFPR due to the role of the women rights law in Bahrain, Qatar and all other gulf countries (Lari, etal, 2022).

3.2. Mobile Cellular Subscriptions

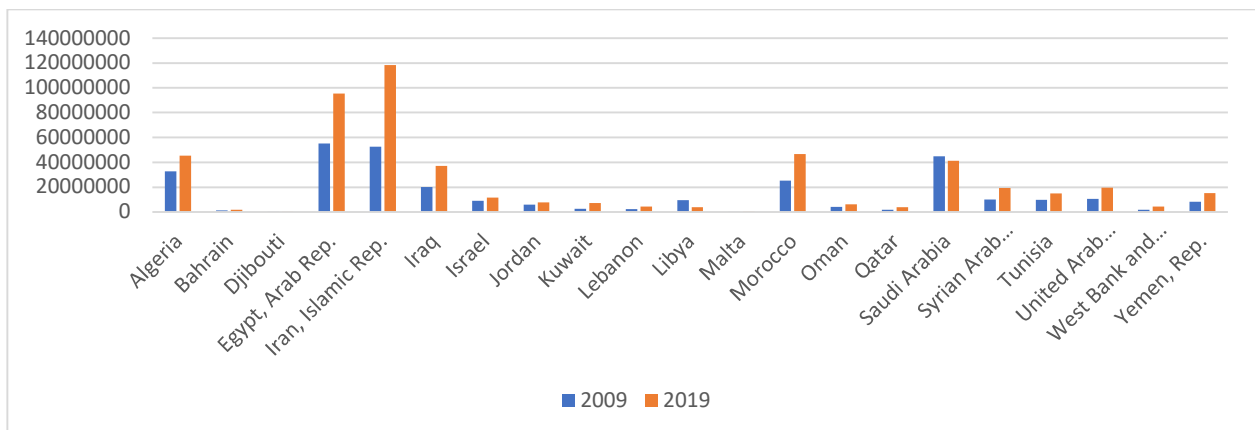
Figure 3: Mobile Cellular subscription in MENA region from 1992 till 2019

Source: (constructed by the author based on world development indicators, world bank data)

A great graduate increase in mobile cellular subscriptions in MENA region from 62 million to 505 million subscriptions in 2009 till 2017 is shown in the figure above due to the new wave of e-banking and e-payment methods also the new apps for shopping instead of the hours lost and physical effort to get to buy anything online is way easier now. Also through mobile subscription you can order things from abroad. (Jarrett, 2016). Many Mobiles are now becoming utilised in numerous regions of the globe to revolutionise the distribution of social goods to consumers and to restructure connections among authorities and their active compounds (Kyem, 2016). As well as, the increase in the access of internet we mentioned later would in return increase the mobile cellular subscription.

Figure 4: Mobile cellular subscription in all MENA region countries for 2009 and 2019

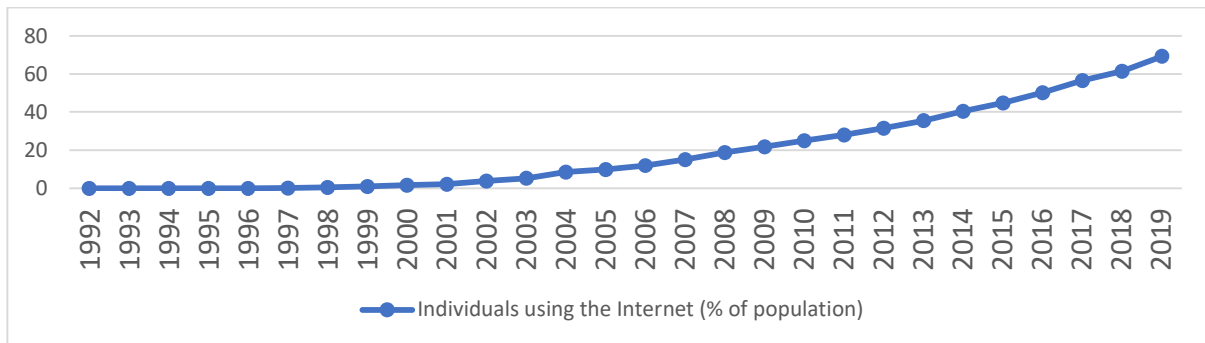

Source: (constructed by the author based on world development indicators, world bank data)

Egypt and Iran are showing the highest mobile subscriptions all over the MENA region countries. Egypt showed a great increase in mobile cellular subscription from 2009 to 2019 through the growth of the video streaming sector in Egypt, a nation with a substantial share of young customers and engaged digital news users in the Arab world (Allam, et al, 2021). Also, Iran showed a great increase in mobile cellular subscription from 2009 to 2019 through assisting programmers in prioritising difficulties in order to properly integrate e-learning in Iran. One of most successful aspect in e-learning acceptability in Iran is its utility. Furthermore, because of Iran's cultural and social framework, technology readiness has little effect on e-learning acceptability. Furthermore, educational aspects influence assessed utility, whereas technical and personal impacts recognized simplicity in usage (Chavoshi, et al, 2019).

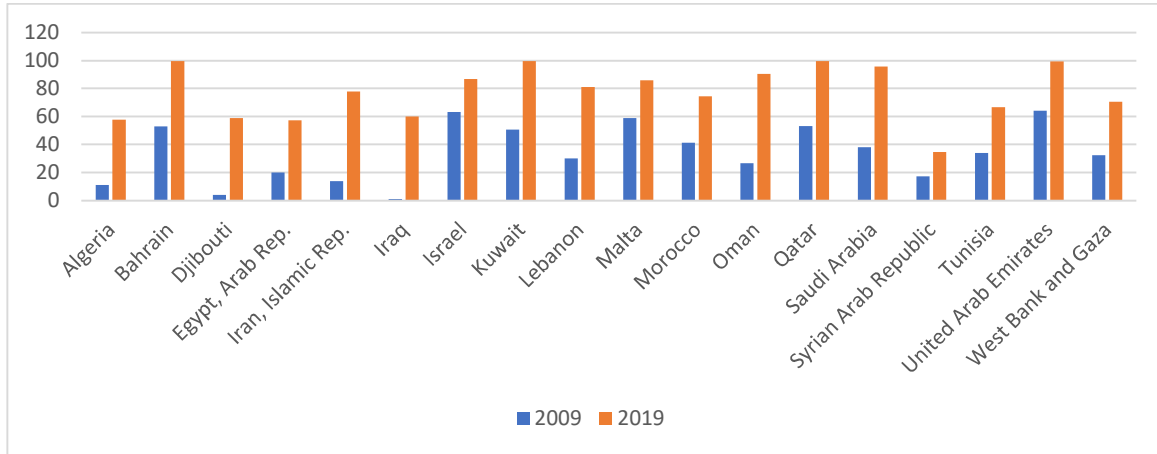
3.3. Individuals Using Internet

Figure 5: Individuals using internet in MENA region from 1992 till 2019

Source: (constructed by the author based on world development indicators, world bank data)

The above figure shows an increase in internet usage in MENA region. As globalization in terms of higher interaction and connection between economies are getting more necessary to help trade. In addition, Digital usage represents an important defining aspect in humanity growth as the globe becomes more integrated, both financially and politically. In this regard, there has been a notable increase. Also, innovation, internet usage and technology are main factors of achieving the sustainable development goals SDGs. Also, internet and e-government would help control corruption and government effectiveness (Dhaoui, 2022).

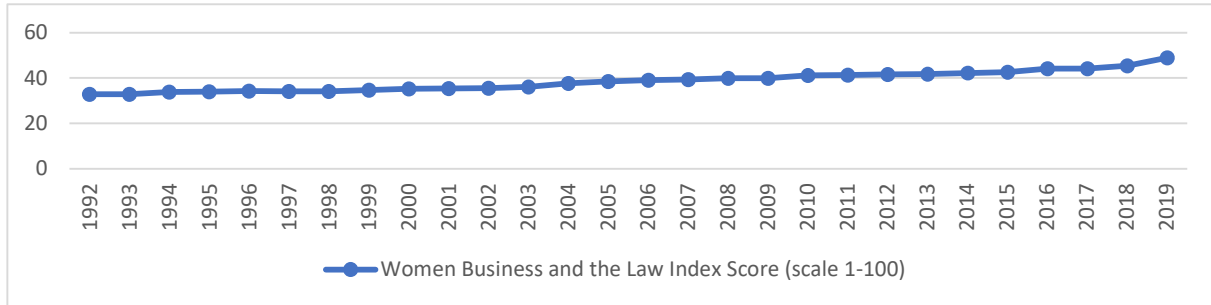
Figure 6: Individuals using Internet in all MENA region countries in 2009 and 2019

Source: (constructed by the author based on world development indicators, world bank data)

A great development in internet usage in Bahrain and Qatar from 2009 till 2019 is shown in the figure through E-health represents the latest current medical innovation that individuals in developed nations are adopting to increase healthcare data exchange and to improve quality, efficiency, cost, and communication. E-health facilitates promotes client participation. It allows clients to establish an open connection with all organizations in e-health systems and instantaneously communicate important data (Zolait, et al, 2019). In Syria specific websites were filtered and banned for ethical or economic concerns. The UAE and Bahrain in 2018 to 2019 started to generation of digitalization and more technology due to the innovation and development over years it was so usefull and needed in the pandemic lock down due to online working programs to atchieve the required production (Charfeddine, et al, 2021).

3.4. Women Business and Law Index:

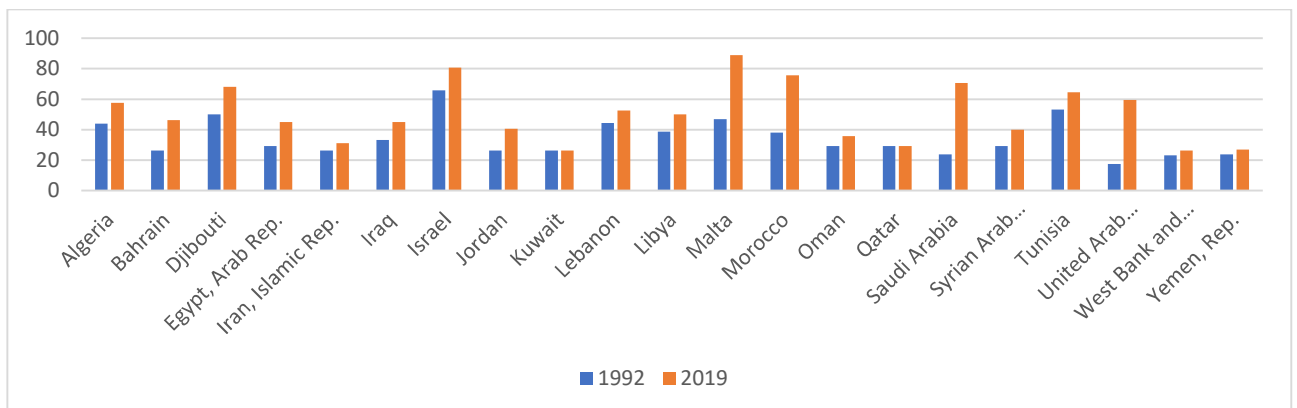
Figure 7: Women business and law index in MENA region from 1992 till 2019

Source: (constructed by the author based on world development indicators, world bank data)

An overall increase in the women business and the law index score due to changing laws and breaking barriers for women's Economic Empowerment in some of the Mena region countries. Due to the women's rights in labor and public laws in Gulf Arabs in (2004) that states the women rights to work in public and private jobs. Which helped increases the FLFPR due to the role of the women rights law Furthermore, with affected nations the risk of a severe depression, it is necessary to remove the last obstacles to female's full economic involvement. Female equality is a significant motivator that policymakers must employ to reach their industries back on track and achieve on the 2030 Agenda for Sustainable Development. For example, ILO the International Labor Organizations tended to stand for labor force gender equality (OECD/ILO/CAWTAR, 2020).

Figure 8: Women business and law in all MENA region countries for 1992 and 2019

Source: (constructed by the author based on world development indicators, world bank data)

Malta and Morocco have the greatest women and business law in 2019 among all the MENA region countries. Females owned just 1.5% of enterprises in Malta. Males are most likely to make bold judgments, to be creative, and to take risks. Females, in contrast, are far more hesitant, emotional, and needed time to make judgments. Furthermore, some business fields, such as building, property investment, and transportation, appeared to be less favorable to women. Many females work in enterprises in an informal capacity as part of the family company. Women faced challenges such as strong rivalry, access to funding, and regulation. Whereas the phenomena of female empowerment have acquired substantial traction throughout all regions and areas in Malta and Morocco, limitations on women's capacity to freely own property, engage into agreements, and access financing continue to be major barriers for female entrepreneurs. In some circumstances, women entrepreneurs are lower than males to possess a background of dealing with the official banking markets. According to the United Nations ESCAP (2013), In Malta and Morocco, 41% of women entrepreneurs reported receiving no exterior monetary assistance and that one 's business owners were completely self-funded; 29% acquired external financing, 24% collected small profit state debts for limited and middle businesses, and 5% gained grant money from authorities, non-governmental entities, or worldwide aid organizations (Azzopardi, etal., 2019).

4. Data and Methodology

4.1. Data and Variables

The current study investigates the impact of digitalization on women empowerment. The research uses a sample of MENA countries covering the period from 1992 to 2019. The main dependent variable is women empowerment which is measured using female labor force participation rate as % of female population ages 15-64. The main variable of interest is the information and communication technology proxied by mobile cellular subscription as percentage of the population, and individuals using internet. In addition, the research controls for the role of laws in favor of women economic empowerment which is mainly measured as women business and law index (scale 1-100) where the higher the score the better the situation. In addition, the research controls for women education measured as gross primary school enrollment, annual percentage population, Fertility rate as total births per woman, women health measured by adult female mortality rate per

1000 females, and economic growth measured by the GDP growth rate. All the variables are retrieved from the world development indicators from the world bank data.

Table 1: List of Variables

Variable	Initial	Definition	ss sources
Mobile cellular subscription	LMOB	Mobile cellular telephone subscriptions are subscriptions to a public mobile telephone service that provide access to the PSTN using cellular technology. The indicator includes (and is split into) the number of postpaid subscriptions, and the number of active prepaid accounts (i.e. that have been used during the last three months). The indicator applies to all mobile cellular subscriptions that offer voice communications. It excludes subscriptions via data cards or USB modems, subscriptions to public mobile data services, private trunked mobile radio, telepoint, radio paging and telemetry services.	World development indicators, world bank
Individuals using internet	IUI	Internet users are individuals who have used the Internet (from any location) in the last 3 months. The Internet can be used via a computer, mobile phone, personal digital assistant, games machine, digital TV etc.	World development indicators, world bank
Female labor force participation rate	FLFPR	Female labor force as a percentage of the total shows the extent to which women are active in the labor force. Labor force comprises people ages 15 and older who supply labor to produce goods and services during a specified period.	World development indicators, world bank
Secondary school enrolment	SSE	Net enrollment rate is the ratio of children of official school age who are enrolled in school to the population of the corresponding official school age. Secondary education completes the provision of basic education that began at the primary level and aims at laying the foundations for lifelong learning and human development, by offering more subject- or skill-oriented instruction using more specialized teachers.	World development indicators, world bank
GDP growth annual rate	GDPG	Annual percentage growth rate of GDP at market prices based on constant local currency. Aggregates are based on constant 2015 prices, expressed in U.S. dollars. GDP is the sum of gross value added by all resident producers in the economy plus any product taxes and minus any subsidies not included in the value of the products. It is calculated without making deductions for depreciation of fabricated assets or for depletion and degradation of natural resources.	World development indicators, world bank
Population growth rate	PG	Annual population growth rate for year t is the exponential rate of growth of midyear population from year t-1 to t, expressed as a percentage. Population is based on the de facto	World development indicators, world

		definition of population, which counts all residents regardless of legal status or citizenship.	
Female population	FP	Female population is the percentage of the population that is female. Population is based on the de facto definition of population, which counts all residents regardless of legal status or citizenship.	World development indicators, world bank
Fertility rate	FR	Total fertility rate represents the number of children that would be born to a woman if she were to live to the end of her childbearing years and bear children in accordance with age-specific fertility rates of the specified year.	World development indicators, world bank
Women business and law index	WBLI	The index measures how laws and regulations affect women's economic opportunity. Overall scores are calculated by taking the average score of each index (Mobility, Workplace, Pay, Marriage, Parenthood, Entrepreneurship, Assets and Pension), with 100 representing the highest possible score.	World development indicators, world bank

-Proposed Model: The research aims to study the role of digitalization on women empowerment following (Nikulin D. 2017), the research uses the widely used panel techniques. It utilizes a fixed effects model, pooled OLS, ARDL, GLS on a panel of 21 MENA countries.

$$EMPOWER_{it} = \alpha + \beta_1 DIGIT_{it} + \beta_2 FP_{it} + \beta_3 GDPG_{it} + \beta_4 PGR_{it} + \beta_5 GDPC_{it} + \beta_6 SSE_{it} - \beta_7 FR_{it} + \varepsilon_{it}$$

EMPOWER is the dependent variable which measures women empowerment measured as the female labor force participation rate, α is the constant term. The main independent variable is digitalization measured with ICT in terms of mobile cellular subscription and individuals using internet. FP, GDPG, PGR, GDPC, SSE, FR are the control variables that includes women education measured as gross secondary school enrollment, annual percentage population, female population, Fertility rate as total births per woman, & economic growth measured by the GDP growth rate and GDP constant. Finally adding an error term all with the MENA countries from 1992 to 2019. The research adds to the existing literature by contributing for the role of women business & law index and its impact on the empowerment, hence the research adds an interaction term between DIGIT & women business and law index.

$$EMPOWER_{it} = \alpha + \beta_1 DIGIT_{it} + \beta_2 WBLI_{it} + \beta_3 ICT_{it} \times WBLI_{it} + \beta_4 FP_{it} + \beta_5 GDPG_{it} + \beta_6 PGR_{it} + \beta_7 GDPC_{it} + \beta_8 SSE_{it} - \beta_9 FR_{it} + \varepsilon_{it}$$

5. Results

5.1. Descriptive Statistics

Individuals using the internet as a percentage of usage has maximum of 100% and minimum of 0%, reaching an average in the Mena region of 26% which is less than 50% which shows a low knowledge in the internet usage. Female labor force participation rate as a percentage rate of the total labor force which is the maximum 48% and minimum is 8%. In the Mena region the average reached 21.5% of the total labor force participation rate. Fertility rate total as a total birth per woman has an average of 3 kids the maximum birth per women is 8 kids and the minimum is 1 kid. Population of female as a percentage from total population so the maximum percentage is the percent of females from the total population which is 51% the minimum is 23% so the average of female population percentage in the Mena region is 46%. Population growth annual as a % of total population as a maximum % is 19% and minimum is -28% which shows a high death rate due to the increase in the spread of diseases and low health development index in the countries of the Mena region and the average reached 2.5% which means the fertility rate is more than the death rate, see table 2

Table 2: Descriptive Statistics

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
IUI	672	26.484	30.848	0	100
FLFPR	672	21.511	8.322	8.128	47.779
FR	651	3.29	1.257	1.13	8.606
PF	672	46.121	6.447	23.394	51.481
PGR	672	2.533	2.923	-27.722	19.36
SSE	672	68.263	22.802	9.372	100
WBLI	672	40.83	16.783	17.5	88.75
GDPG	672	3.917	9.494	-103.162	86.827
LGDP	672	24.771	1.25	21.468	27.244
LMOB	672	13.872	2.978	4.7	18.727

School secondary enrollment for females as a percentage its maximum is 100% and its minimum is 9% in the Mena region females school enrollment reached an average of 68%. Women business and laws index has a maximum rate of 89 and a minimum rate of 17.5 the average rate reached in the Mena region is 41 which is relatively low, so this means that law supporting women are

relatively low. GDP growth annual % the maximum % of growth rate in the GDP is 87% and minimum growth rate is -103% which means that this shows a decline by 103% while the average of the Mena region GDP growth annual percentage 4%. LGDP is the GDP constant with a maximum of 27 million dollars and a minimum of 21.5 million dollars the average reached in the Mena region is 25 million dollars. LMOB measures the mobile cellular subscriptions with a maximum of 19 million subscriber and minimum of 5 million subscribers, so the average is 14 million subscribers in the Mena region.

5.2 Correlation Analysis

Table 3: Correlation Analysis

Variables	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)
(1) IUI	1.000									
(2) FLFPR	0.198*	1.000								
(3) FR	-0.522*	-0.343*	1.000							
(4) PF	-0.322*	0.366*	0.231*	1.000						
(5) PGR	0.005	-0.221*	0.100*	-0.357*	1.000					
(6) SSE	0.267*	0.308*	-0.177*	-0.143*	0.041	1.000				
(7) WBLI	0.314*	0.718*	-0.408*	0.372*	-0.247*	0.134*	1.000			
(8) IGDPG	0.229*	-0.141*	-0.160*	-0.265*	0.078*	-0.042	-0.071	1.000		
(9) LMOB	0.529*	0.023	-0.343*	-0.007	-0.037	0.098*	0.136*	0.416*	1.000	
(10) GDPC	0.278*	-0.122*	-0.186*	-0.233*	0.012	0.057	-0.041	0.840*	0.383*	1.000

Source: based on author's own calculations, *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

Individuals using internet has weak positive relation with most of the other variables and a strong positive relation with mobile cellular subscriptions except for the fertility rate strong negative and population female weak negative relations. Labor force participation rate it shows a weak negative significant relation with the fertility rate, population growth, GDP growth and the GDP constant and a weak positive significant relation with population of female and school secondary enrollment, the only strong positive relation is with women business and the law index. Fertility rate has a weak negative yet significant relation with almost all the variables except for two weak yet positive relations with the population female and the population growth rates. Population female has weak negative relation with all variables except the women business and law index which has a weak but positive relation. Population growth has only two weak significant relations a positive weak with GDP growth and a weak negative with women business and law index. Secondary school

enrollment has only two weak positive significant relations with both women business and law index and mobile cellular subscriptions. Women business and law index has only one weak positive significant relation with mobile cellular subscriptions. GDP growth has a strong and a weak positive relation with GDP constant and mobile cellular subscriptions. Mobile cellular subscriptions have a weak positive relation with GDP constant. All significant relations are at 99% confidence level as their p-values are less than 0.1.

5.3 Panel Unit Root Test

Table 4: Panel Unit Root Test

Source: based on author's own calculations, *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

Variables	LLC		HT		Breitung		IM		Fisher-type		Hadri LM stationarity	
	Level	1st Diff	Level	1st Diff	Level	1st Diff	Level	1st Diff	Level	1st Diff	Level	1st Diff
Labor force female of total												
Intercept	-6.2009***	-11.0631***	0.9754	0.2888***	7.0608	-7.9830***	-1.2069	-	50.1288	264.1696***	36.4585***	3.4797***
Inter & Trend	-8.4448***	-13.0765***	0.8919	0.3516***	5.4380	-4.6712***	-1.1204	-3.6185***	8.1731	237.7300***	42.7113***	6.8811***
Fertility rate total births per woman												
Intercept	-10.1824***	-8.7877***	0.9338	0.7041***	11.4823	-1.9116**	-5.0386***	-2.5964***	546.6843***	138.3350***	76.1517***	41.1725***
Inter & Trend	-10.9272***	-11.2821***	0.9092	0.7505	9.4201	-2.1721***	-2.1353	-3.0062***	94.8200***	154.9152***	61.6580*	24.0318***
Population female of total population												
Intercept	-7.0219***	-9.1863***	0.9613	0.7668***	8.8073	-0.5005	-0.1715	-1.5859	66.9409***	47.3710	64.7487***	4.7421***
Inter & Trend	-13.8125***	-12.6048***	0.9464	0.7750	10.3008	2.4960	-0.6631	-1.6705	54.0559**	17.4663	34.4095***	20.9497***
Woman business and the law index												
Intercept	-2.6962	-17.0503***	1.0219	0.2389***	4.1809	-10.5262***	-0.1265	-4.8309***	18.9719	455.9380***	60.5747***	5.8172***
Inter & Trend	-8.9209	-18.3525***	0.9382	0.2701***	5.0258	-3.9304***	-1.5207**	-4.9142***	36.4585	371.9098***	28.6037***	4.4587***
Mobile cellular subscription												
Intercept	-10.3059***	-12.1967	0.8827*	-0.2872***	6.6942	-4.3728***	-3.0289***	-6.5283***	193.7448***	623.3045***	69.6834***	-0.9722
Inter & Trend	-4.3395	-18.4710	0.6634***	-0.2760***	7.1457	-6.4773***	-1.9197	-7.3578***	134.5202***	619.9147***	38.3930***	-0.9810
Secondary school enrollment												
Intercept	-11.1154***	-23.7786***	0.4820***	-0.3252***	-2.6153***	-13.2066***	-3.2680***	-7.3633***	195.2068***	968.7784***	19.4970***	-3.6001
Inter & Trend	-14.8746***	-24.3976***	0.3557***	-0.3252***	-4.6222***	-12.1413***	-3.6933***	-7.3666***	183.5600***	847.9396***	12.9269***	-4.5794
GDP growth annual												
Intercept	-5.3271***	-27.5470***	0.7469***	-0.5284***	9.4407	-10.0438***	-2.0959**	-8.3960***	100.6778***	1122.5074***	46.8643***	-3.4861
Inter & Trend	-14.1930***	-27.5571***	0.5322***	-0.5285***	4.8536	-4.1490***	-1.9433**	-8.3131***	64.3427**	1014.8928***	28.3140***	-4.5776
Individuals using internet												

Intercept	-0.2748	-10.8900	0.9790	-0.1655***	8.6967	-8.8746***	0.2359	-3.4004***	10.4777	271.0840***	79.9031***	2.0301**
Inter & Trend	-6.3628	-12.0715	0.8075	-0.1433***	8.7981	8.0701	-1.5889	-3.3779***	23.4018	255.2288***	38.6369***	6.9192***
Population growth rate												
Intercept	-11.9091***	-28.1905***	0.5631***	-0.0099***	2.1436	-8.1094***	-2.2619***	-4.0568***	114.0805***	314.5754***	8.8102***	-0.0346
Inter & Trend	-14.4058***	-28.3612***	0.5622***	-0.0025***	1.1653	-7.2842***	-2.3038***	-4.1130***	71.5122***	252.7061***	19.1324***	-1.3504
GDP constant												
Intercept	-5.3271***	-80.0937***	0.8004***	-0.1780***	10.1610	-7.7020***	-0.9749	-4.9153***	77.1754***	476.5475***	62.7008***	-4.0047
Inter & Trend	-14.1930***	-73.8644***	0.3932***	-0.1655***	4.8307	-4.0189***	-1.8603	-5.0635***	67.7193***	404.7377***	13.0817***	-4.3396

Among our 6 tests Levin-Lin-Chu , Harris_Tzavalis , Breitung , Im-Pesaran-Shin , Fisher-type , Hadri LM stationarity. Levin-Lin-Chu test showed almost all the results with all the variables to be significant except for individuals using internet showed both the level and the difference were insignificant. Harris_Tzavalis test is showing all difference level in all variables to be significant thus in the level it showed (MOB , SSE , GDPG , PGR , GDPC)and the (FLFPR , FR , FP , WBLI , IUI). Breitung test is mostly insignificant in the level except for SSE and mostly significant in the first difference except for FP. Im-Pesaran-Shin test is 90% significant in all variables in the first difference except for FP and 50% significant in the level for (FR , MOB , SSE , GDPG , PG) and insignificant for (FLFPR , FP , WBLI , IUI , GDPC). Fisher-type test shows almost 90% of the first difference is significant except for PF what is the level only three variables are insignificant (FLFPR , WBLI , IUI) while all other variables are significant. Hadri LM stationarity test shows 100% significance in that level for all the variables, but 50% significant in the first difference for (FLFPR , FR , PF , WBLI , IUI) and 50% insignificance for (MOB , SSE , GDPG , PG , GDPC).

The labor force participation rate is mostly significant in all tests which means that it is stationary in both the level and the first difference. fertility rate total births per woman is also mostly significant which means that it is stationary in both the level and the first difference. Half of the Population female of total population is significant in all tests and the other half is non-stationary that's why we got the first difference. Women business and the law index is mostly significant in all tests which means that it is stationary in both the level and the first difference. Mobile cellular subscriptions are mostly significant in all tests which means that it is stationary in both the level and the first difference. Secondary school enrollment is 90% significant in all tests which means that it is stationary in both the level and the first difference. GDP annual growth is mostly significant in all tests which means that it is stationary in both the level and the first difference. Individuals using the internet is mostly insignificant which means its non-stationary. Population growth rate is mostly significant in all tests which means that it is stationary in both the level and the first difference. GDP constant is mostly significant in all tests which means that it is stationary in both the level and the first difference. it is obvious that our variables have different levels of integration, hence the study applies ARDL model in the econometric analysis.

5.4 Estimation of the Baseline Model

5.4.1 Pooled OLS

Table 5: The Impact of Digitalization of female labor force participation using pooled OLS

	FLFPR	FLFPR
LMOB	0.162	
	(3.70)**	
SSE	0.028	0.021
	(5.63)**	(4.45)**
logGDPG	0.628	0.325
	(3.97)**	(2.19)*
PGR	-0.046	-0.004
	(1.37)	(0.12)
FR	-0.415	-0.120
	(2.71)**	(0.90)
PF	0.452	0.741
	(6.56)**	(10.48)**
IUI		0.043
		(10.20)**
_cons	-17.635	-22.882
	(3.25)**	(4.50)**
<i>N</i>	651	651
<i>R</i> ²	0.2257	0.3176
<i>F</i> – statistic	0.0000	0.0000

(Based on author's own calculations), * $p < 0.05$; ** $p < 0.01$

In the previous figure we have two models with two different main independents log mobile subscription and individuals using internet they both have positive and significant effect on the dependent variable female labor force participation rate.

In the first model ,there is a positive and significant relation between mobile subscriptions and female labor force participation rate , so whenever mobile subscriptions increase by 1% FLFPR increases by 1.62% by confidence level of 99% holding everything else constant. When secondary school enrollment increases by 1-unit FLFPR increases by 0.028 units by confidence level of 99% holding everything else constant. When GDP growth rates increases by 1% FLFPR increases by 6.28% by confidence level of 99% holding everything else constant. When fertility rate has a negative relation with FLFPR, so it increases by 1 unit decreasing in return the FLFPR by 0.415 units by confidence level of 99% holding everything else constant. When female population increases by 1-unit leading FLFPR to increase by 0.452 units by confidence

level of 99% holding everything else constant. the results show that population growth rates is insignificant.

However, for the second model, there is a positive and significant relation between individuals using internet and female labor force participation rate. so, whenever individuals using internet increases by 1-unit FLFPR increases by 0.043 units by confidence level of 99% holding everything else constant. As secondary school enrollment increases by 1-unit FLFPR increases by 0.021 units by confidence level of 99% holding everything else constant. GDP growth rates increases by 1% FLFPR increases by 3.25% by confidence level of 95% holding everything else constant. As female population increases by 1-unit leading FLFPR to increase by 0.741 units by confidence level of 99% holding everything else constant. Results show the population growth rate, and the fertility rates are both insignificant.

The first model R² is 22%, which means that the variations in the FLFPR is explained in all the independent variables by 22%. The constant is -17.63 which means if all independent variables are zero have no effect the dependent FLFPR is equal to -17.63 . In the second model R² is 31% which means that the variations in the FLFPR is explained in all the independent variables by 31%. The constant is -22.88 which means if all independent variables are zero have no effect the dependent FLFPR is equal to -22.88 . Based on the f statistic the small p value indicates that both models are significant at 99% confidence level. Based on the Hausman test, as p-value is shown to be 0.008 then we reject the H₀ so in this research will be using fixed effect. Moreover, regarding the cross-dependence test, the p-value is shown to be 0.000 then we reject the H₀ so in this research will be using fixed effect (see table 1, Appendix B).

Moreover, the paper applied diagnostic tests to check for the validity of the data. First the residuals fitted plot shows that the residuals "bounce randomly" around the 0 line. This suggests that the assumption that the relationship is linear is reasonable. While no one residual "stands out" from the basic random pattern of residuals, which suggests that there are no outliers. (See figure 1, Appendix B). The paper used the Breusch pagan test for heteroskedasticity where the results show that there is a problem of heteroskedasticity in our data (see table 3, Appendix B), while the paper applied the GLS technique to solve for that. Lastly the paper shows that there is no problem of multicollinearity in our data based on the Variance inflation factor (VIF) tests since that all the values are less than 10 (See table4, Appendix B).

5.4.2 Fixed Effect Model

Table 6: The Impact of Digitalization of female labor force participation using Fixed Effects

	FLFPR	FLFPR
IUI	0.043 (10.20)**	
SSE	0.021 (4.45)**	0.028 (5.53)**
logGDPG	0.325 (2.19)*	0.648 (4.09)**
PGR	-0.004 (0.12)	-0.047 (1.42)
FR	-0.120 (0.90)	-0.363 (2.37)*
PF	0.741 (10.48)**	0.441 (6.11)**
LMOB		0.170 (3.89)**
_cons	-22.882 (4.50)**	-17.798 (3.33)**
N	651	651
R²	0.3178	0.2201
f- statistic	0.0000	0.0000

(Based on the author's calculations) * $p < 0.05$; ** $p < 0.01$

In the previous table, there is a positive and significant relation between mobile subscriptions and female labor force participation rate, so whenever mobile subscriptions increase by 1% FLFPR increases by 1.70% by confidence level of 99% holding everything else constant. secondary school enrollment increases by 1-unit FLFPR increases by 0.028 units by confidence level of 99% holding everything else constant. When GDP growth rates increase by 1% FLFPR increases by 6.48% by confidence level of 95% holding everything else constant. When fertility rate has a negative relation with FLFPR, it increases by 1 unit decreasing in return the FLFPR by 0.363 units by confidence level of 99% holding everything else constant. When female population increases by 1-unit leading FLFPR to increase by 0.441 units by confidence level of 99% holding everything else constant.

There is a positive and significant relation between individuals using internet and female labor force participation rate. So, whenever individuals using internet increases by 1-unit FLFPR increases by 0.043 units by confidence level of 99% holding everything else constant. As secondary school enrollment increases by 1-unit FLFPR increases by 0.021 units by confidence level of 99% holding everything else constant. As GDP growth rates increase by 1% FLFPR

increases by 3.25% by confidence level of 95% holding everything else constant. As female population increases by 1-unit leading FLFPR to increase by 0.741 units by confidence level of 99% holding everything else constant.

The first model R2 is 22%, which means that the variations in the FLFPR is explained in all the independent variables by 22%. The constant is -17.63 which means if all independent variables are zero have no effect the dependent FLFPR is equal to -17.63. In the second model R2 is 31% which means that the variations in the FLFPR is explained in all the independent variables by 31%. The constant is -22.88 which means if all independent variables are zero have no effect the dependent FLFPR is equal to -22.88. Both models are significant by 99%.

5.4.3 Panel ARDL

Table 7: The Impact of Digitalization of female labor force participation using ARDL

ec	LMOB	0.049	
		(1.52)	
	IUI		0.033
			(5.97)**
	FR	-1.426	-0.004
		(12.41)**	(0.02)
	FP	0.898	0.062
		(10.11)**	(0.39)
	SSE	-0.020	0.000
		(2.82)**	(0.07)
	LGDPG	0.182	1.908
		(2.19)*	(4.37)**
SR	ec	0.124	0.175
		(3.79)**	(4.24)**
	D.LMOB	0.105	
		(2.21)*	
	D.IUI		0.003
			(0.14)
	D.FR	-0.814	-0.478
		(1.78)*	(0.92)
	D.FP	5.001	2.299
		(1.87)*	(1.50)
	D.SSE	0.0004	0.001
		(0.11)	(0.14)
	D.LGDPG	0.945	1.213
		(1.89)	(1.83)*
	cons	2.785	5.452
		(3.78)**	(3.91)**
N		630	603
Log Likelihood		-37.65241	-17.79413

(Based on the author's calculations) * $p < 0.05$; ** $p < 0.01$

In this table, In the long run of the first model secondary school enrollment increases by 1-unit FLFPR decreases by 0.020 units by confidence level of 99% holding everything else constant. GDP growth rates increase by 1% FLFPR increases by 1.82% by confidence level of 95% holding everything else constant. fertility rate has a negative relation with FLFPR, so it increases by 1 unit decreasing in return the FLFPR by 1.426 units by confidence level of 99% holding everything else constant. increases by 1-unit leading FLFPR to increase by 0.898 units by confidence level of 99% holding everything else constant.

In the short run of the first model, mobile subscription has a positive and significant relation with FLFPR so as FLFPR increases by 1 % mobile cellular subscriptions increases by 1.05% by confidence level of 95% holding everything else constant. Whenever fertility rate has a negative relation with FLFPR, it increases by 1 unit decreasing in return the FLFPR by 0.814 units by confidence level of 99% holding everything else constant. When female population increases by 1-unit leading FLFPR to increase by 5.001 units by confidence level of 95% holding everything else constant.

In the long run of the second model, individuals using internet has a positive and significant relation with FLFPR so as FLFPR increases by 1-unit individuals using internet increases by 0.033 units by confidence level of 99% holding everything else constant. As GDP growth rates increase by 1% FLFPR increases by 0.019% by confidence level of 99% holding everything else constant. While, in the short run of the second model, GDP growth rates increase by 1% FLFPR increases by 0.0545% by confidence level of 95% holding everything else constant. The constant is 2.785 which means if all independent variables are zero have no effect the dependent FLFPR is equal to 2.785 The constant is 5.452. which means if all independent variables are zero have no effect the dependent FLFPR is equal to 5.452. Both models are significant by 99%.

5.4.4 Pooled OLS with the Role of Law

Table 8: The Impact of Digitalization of female labor force participation with the role of law using Pooled Interaction

	FLFPR	FLFPR
LMOB	-0.324	
	(2.74)**	
WBLI	-0.023	0.031
	(0.46)	(1.54)
MOBWBL	0.009	
	(3.30)**	
SSE	0.022	0.020
	(4.71)**	(4.38)**
logGDPg	0.411	0.281
	(2.77)**	(1.96)*
PGR	-0.005	-0.001
	(0.16)	(0.03)
FR	-0.470	-0.318
	(2.94)**	(2.26)*
PF	0.409	0.559
	(6.39)**	(7.91)**
IUI		-0.010
		(1.06)
INTWBL		0.001
		(4.50)**
cons	-7.350	-13.605
	(1.32)	(2.72)**
N	651	651
R2	0.4875	0.3761
F- statistic	0.0000	0.0000

(Based on the author's calculations) * $p < 0.05$; ** $p < 0.01$

In the previous table, there is a negative and significant relation between mobile subscriptions and female labor force participation rate, so whenever mobile subscriptions increase by 1% FLFPR decreases by -3.24% by confidence level of 99% holding everything else constant. secondary school enrollment increases by 1-unit FLFPR increases by 0.022 units by confidence level of 99% holding everything else constant. GDP growth rates increase by 1% FLFPR increases by 4.11% by confidence level of 99% holding everything else constant. fertility rate has a negative relation with FLFPR, so it increases by 1 unit decreasing in return the FLFPR by 0.470 units by confidence level of 99% holding everything else constant. female population increases by 1-unit leading FLFPR to increase by 0.409 units by confidence level of 99%

holding everything else constant. As shown that the mobile effect is solely negative, yet the Interaction term is shown to be positive and significant so whenever WBLI increases the effect of the mobile subscriptions on the FLFPR increases. So, in the first model, by introducing the interaction term the effect of mobile on FLFPR depends on the WBLI. Hence, we need to interpret it as partial effect where the equation is $0.324+0.009WBL$, to be able to interpret it we will use the two extreme cases of the WBLI in our data. For the maximum value of WBLI that is (88.75), it is found that when mob increases by 1-unit FLFPR increases in return by 0.4747 units, while for the minimum value that is (17.5) as when MOB increases by 1-unit FLFPR decreases by 0.1665 units, holding everything else constant by confidence level of 99%.

In the second model, secondary school enrollment increases by 1-unit FLFPR increases by 0.020 units by confidence level of 99% holding everything else constant. GDP growth rates increase by 1% FLFPR increases by 2.81% by confidence level of 95% holding everything else constant. fertility rate has a negative relation with FLFPR, so it increases by 1 unit decreasing in return the FLFPR by 0.318 units by confidence level of 95% holding everything else constant. female population increases by 1-unit leading FLFPR to increase by 0.559 units by confidence level of 99% holding everything else constant. Yet, the interaction term is shown to be positive and significant so whenever WBLI increases the effect of the individual's using internet on the FLFPR increases. So, in the second model, by introducing the interaction term the effect of IUI on FLFPR depends on the WBLI. Hence, we need to interpret it through partial effect the equation is as following $-0.010+0.001WBL$ which has two extremes a maximum and a minimum effect on the relation between the mobile cellular subscription on the FLFPR. Where the maximum value is (88.75) so when IUI increases by 1-unit FLFPR increases in return by 0.078 units while the minimum value is (17.5), while the minimum effect is shown as when IUI increases by 1-unit FLFPR increases by 7.5 units, holding everything else constant. by confidence level of 99%.

The first model R2 is 48%, which means that the variations in the FLFPR is explained in all the independent variables by 48%. The constant is -7.35, which means if all independent variables are zero have no effect the dependent FLFPR is equal to -7.35. In the second model R2 is 37% which means that the variations in the FLFPR is explained in all the independent variables by 317%. The constant is -13.605. which means if all independent variables are zero have no effect the dependent FLFPR is equal to -13.605. Both models are significant by 99%.

5.4.5 Fixed Effects with the Role of Law

Table 9: The Impact of Digitalization of female labor force participation with the role of law using Fixed Effects

	FLFPR	FLFPR
LMOB	-0.324 (2.74)**	
WBLI	-0.023 (0.46)	0.031 (1.54)
MOBWBL	0.009 (3.30)**	
SSE	0.022 (4.71)**	0.020 (4.38)**
LGDPG	0.411 (2.77)**	0.281 (1.96)*
PGR	-0.005 (0.16)	-0.001 (0.03)
FR	-0.470 (2.94)**	-0.318 (2.26)*
PF	0.409 (6.39)**	0.559 (7.91)**
IUI		-0.010 (1.06)
INTWBL		0.001 (4.50)**
_cons	-7.350 (1.32)	-13.605 (2.72)**
N	651	651
R2	0.4741	0.3759
f- statistic	0.0000	0.0000

(Based on the author's calculations) * $p < 0.05$; ** $p < 0.01$.

In the previous figure we have two models with two different main independents log mobile subscription and individuals using internet they both have effect on the dependent variable female labor force participation rate. The first model R2 is 47%, which means that the variations in the FLFPR is explained in all the independent variables by 47%. The constant is -7.35, which means if all independent variables are zero have no effect the dependent FLFPR is equal to 7.35. In the second model R2 is 37% which means that the variations in the FLFPR is explained in all the independent variables by 317%. The constant is -13.605. which means if all independent variables are zero have no effect the dependent FLFPR is equal to -13.605. Both models are significant by 99%.

There is a negative and significant relation between mobile subscriptions and female labor force participation rate, so whenever mobile subscriptions increase by 1% FLFPR decreases by -3.24%

by confidence level of 99% holding everything else constant. secondary school enrollment increases by 1-unit FLFPR increases by 0.022 units by confidence level of 99% holding everything else constant. GDP growth rates increase by 1% FLFPR increases by 4.11% by confidence level of 99% holding everything else constant. fertility rate has a negative relation with FLFPR, so it increases by 1 unit decreasing in return the FLFPR by 0.470 units by confidence level of 99% holding everything else constant. female population increases by 1-unit leading FLFPR to increase by 0.409 units by confidence level of 99% holding everything else constant. As shown that the mobile effect is solely negative, yet the Interaction term is shown to be positive and significant so whenever WBLI increases the effect of the mobile subscriptions on the FLFPR increases. So, in the first model, by introducing the interaction term the effect of mobile on FLFPR depends on the WBLI. Hence, we need to interpret it as partial effect where the equation is $0.324+0.009WBL$, to be able to interpret it we will use the two extreme cases of the WBLI in our data. For the maximum value of WBLI that is (88.75), it is found that when mob increases by 1-unit FLFPR increases in return by 0.4747 units, while for the minimum value that is (17.5) as when MOB increases by 1-unit FLFPR decreases by 0.1665 units, holding everything else constant by confidence level of 99%.

In the second model, secondary school enrollment increases by 1-unit FLFPR increases by 0.020 units by confidence level of 99% holding everything else constant. GDP growth rates increase by 1% FLFPR increases by 2.81% by confidence level of 95% holding everything else constant. fertility rate has a negative relation with FLFPR, so it increases by 1 unit decreasing in return the FLFPR by 0.318 units by confidence level of 95% holding everything else constant. female population increases by 1-unit leading FLFPR to increase by 0.559 units by confidence level of 99% holding everything else constant. Yet, the interaction term is shown to be positive and significant so whenever WBLI increases the effect of the individual's using internet on the FLFPR increases. So, in the second model, by introducing the interaction term the effect of IUI on FLFPR depends on the WBLI. Hence, we need to interpret it through partial effect the equation is as following $-0.010+0.001WBL$ which has two extremes a maximum and a minimum effect on the relation between the mobile cellular subscription on the FLFPR. Where the maximum value is (88.75) so when IUI increases by 1-unit FLFPR increases in return by 0.078 units while the minimum value is (17.5), while the minimum effect is shown as when IUI increases by 1-unit FLFPR increases by 7.5 units, holding everything else constant. by confidence level of 99%.

5.4.6 ARDL with the role of law

Table 10: The Impact of Digitalization of female labor force participation with the role of law using ARDL.

ec	LMOB	0.862	
		(2.22)*	
	WBLI	0.557	0.326
		(2.39)*	(5.29)**
	MOBWBL	-0.031	
		(2.26)*	
	IUI		0.022
			(0.59)
	INTWBL		0.002
			(1.69)*
	FR	-0.814	0.106
		(2.40)*	(0.49)
	FP	0.605	1.163
		(8.11)**	(14.10)**
	SSE	-0.011	-0.018
		(1.46)	(3.36)**
	LGDPG	1.058	-0.718
		(3.08)**	(2.68)**
SR	ec	0.109	0.095
		(3.51)**	(3.29)**
	D.LMOB	0.838	
		(1.11)	
	D.WBLI	0.558	-0.034
		(1.23)	(0.51)
	D.MOBWBL	-0.034	
		(1.23)	
	D.IUI		-0.077
			(1.35)
	D.INTWBL		0.002
			(1.01)
	D.FR	-0.645	-0.735
		(1.63)	(1.47)
	D.FP	4.170	4.058
		(1.76)*	(2.34)*
	D.SSE	-0.002	-0.004
		(1.08)	(0.83)
	D.LGDPG	1.144	0.250
		(2.10)*	(0.51)
	cons	5.318	2.954
		(3.50)**	(3.58)**
N		630	603
Log likelihood		-23.45185	62.86723

(Based on the author's calculations) * $p < 0.05$; ** $p < 0.01$.

In the previous figure we have two models with two different main independents log mobile subscription and individuals using internet they both have effect on the dependent variable female labor force participation rate in the long run and the short run. The constant is 5.318

which means if all independent variables are zero have no effect the dependent FLFPR is equal to 5.318. The constant is 2.954. which means if all independent variables are zero have no effect the dependent FLFPR is equal to 2.954. Both models are significant by 99%.

In the long run of the first model GDP growth rates increase by 1% FLFPR increases by 0.105% by confidence level of 99% holding everything else constant. fertility rate has a negative relation with FLFPR, so it increases by 1 unit decreasing in return the FLFPR by 0.814 units by confidence level of 95% holding everything else constant. female population increases by 1-unit leading FLFPR to increase by 0.605 units by confidence level of 99% holding everything else constant. women business and law index who has a positive and significant relation with FLFPR where WBLI increases by 1 unit increasing FLFPR by 0.557 units in return. by confidence level 95% holding everything else constant. As shown that the mobile effect solely is positive, yet the

Interaction term is shown to be negative and significant so whenever WBLI increases the effect of the mobile subscriptions on the FLFPR decreases. So, in the first model, by introducing the interaction term the effect of mobile on FLFPR depends on the WBLI. Hence, we need to interpret it as partial effect where the equation is $0.862 - 0.031 \text{WBLI}$, to be able to interpret it we will use the two extreme cases of the WBLI in our data. For the maximum value of WBLI that is (88.75), it is found that when mob increases by 1-unit FLFPR decreases in return by 1.88925 units, while for the minimum value that is (17.5) as when MOB increases by 1-unit FLFPR decreases by 0.3195 units, holding everything else constant by confidence level of 95%. For the short run, when female population increases by 1-unit leading FLFPR to increase by 4.170 units by confidence level of 95% holding everything else constant. GDP growth rates increase by 1% FLFPR increases by 0.01144% by confidence level of 95% holding everything else constant.

For the second model, In the long run, GDP growth rates increase by 1% FLFPR decreases by 7.18% by confidence level of 99% holding everything else constant. female population increases by 1-unit leading FLFPR to increase by 1.163 units by confidence level of 99% holding everything else constant. women business and law index who has a positive and significant relation with FLFPR where WBLI increases by 1 unit increasing FLFPR by 0.326 units in return by confidence level 99% holding everything else constant. Secondary school enrollment has a negative and significant relation with FLFPR as secondary school enrollment increases by 1-unit FLFPR decrease by 0.018 unit. As shown that the internet effect solely is

insignificant, yet the Interaction term is shown to be positive and significant so whenever WBLI increases the effect of the mobile subscriptions on the FLFPR increases. So, in the second model, by introducing the interaction term the effect of mobile on FLFPR depends on the WBLI. Hence, we need to interpret it as partial effect where the equation is $0.022+0.002 \text{ IUI}$, to be able to interpret it we will use the two extreme cases of the WBLI in our data. For the maximum value of WBLI that is (88.75), it is found that when mob increases by 1-unit FLFPR increases in return by 0.1995 units, while for the minimum value that is (17.5) as when MOB increases by 1-unit FLFPR increases by 0.057 units, holding everything else constant by confidence level of 95%. Yet, in the short run of the second model, female population increases by 1-unit leading FLFPR to increase by 4.058 units by confidence level of 95% holding everything else constant.

5.4.7 Impact of Digitalization on Women Empowerment Using GLS

Table 11: Impact of Digitalization on Women Empowerment using GLS

	FLFPR	FLFPR	FLFPR	FLFPR
LMOB	-0.444		-0.843	
	(4.63)**		(3.80)**	
FR	-3.046	-2.286	-1.293	-0.840
	(14.29)**	(9.86)**	(5.80)**	(3.84)**
FP	0.674	0.662	0.312	0.239
	(16.42)**	(15.98)**	(7.59)**	(5.67)**
SSE	0.115	0.097	0.090	0.083
	(10.53)**	(8.61)**	(9.74)**	(8.84)**
LGDPG	0.007	-0.509	-0.087	-0.261
	(0.03)	(2.43)*	(0.46)	(1.50)
IUI		0.031		-0.019
		(3.08)**		(0.98)
WBLI			0.092	0.281
			(1.17)	(11.70)**
MOBWBL			0.012	
			(2.43)*	
INTWBL				0.000
				(0.41)
cons	-1.545	3.680	8.307	2.929
	(0.25)	(0.60)	(1.30)	(0.57)
N	651	627	651	627

(Based on the author's calculations) * $p < 0.05$; ** $p < 0.01$.

GLS model is used to solve for heteroskedasticity and autocorrelation. In the first model, the table shows a negative significant relation between the mobile cellular subscriptions and female labor force participation rate, so as the mobile subscribers increase by 1%, FLFPR would

decrease by 4.44 units at 99% confidence level holding everything else constant, when fertility rate increases by 1 unit FLFPR decreases by 3.046 units at 99% confidence level holding everything else constant, as school enrollment for females increases by 1 unit FLFPR increases by 0.115 units at 99% confidence level holding everything else constant. when female population increases by 1-unit FLFPR increases by 0.674 units at 99% confidence level holding everything else constant,

After introducing the interaction term (MOBWBLI) results showed a negative significant relation between the mobile cellular subscriptions and female labor force participation rate, so as the mobile subscribers increase by 1% , FLFPR would decrease by 8.43 units at 99% confidence level holding everything else constant, when fertility rate increases by 1 unit FLFPR decreases by 1.293 units at 99% confidence level holding everything else constant, as school enrollment for females increases by 1 unit FLFPR increases by 0.090 units at 99% confidence level holding everything else constant. when female population increases by 1-unit FLFPR increases by 0.312 units at 99% confidence level holding everything else constant, we use this equation $-0.843+0.012WBLI$ to tackle the impact of the interaction term (MOBWBLI), so first through the minimum $0.843+0.012 * 17.5 = 1.053$, so whenever the MOB increases by 1 unit FLFPR increases by 1.053 units, second with the maximum $0.843+0.012 * 88.75 = 1.908$ so whenever the MOB increases by 1 unit FLFPR increases by 1.908 units at 95% confidence level, while holding everything else constant.

In the second model, Individuals using internet is positively significant so as internet usage increases by 1-unit FLFPR increase by 0.031 units at 99% confidence level holding everything else constant. when fertility rate increases by 1 unit FLFPR decreases by 2.289 units at 99% confidence level holding everything else constant, as school enrollment for females increases by 1-unit FLFPR increases by 0.097 units at 99% confidence level holding everything else constant. when female population increases by 1-unit FLFPR increases by 0.662 units at 99% confidence level holding everything else constant. as GDP increases by 1-unit FLFPR decreases by 5.09 units at 95% confidence level holding everything else constant.

After introducing the interaction term (IUIWBLI) when fertility rate increases by 1 unit FLFPR decreases by 0.840 units at 99% confidence level holding everything else constant, as school enrollment for females increases by 1 unit FLFPR increases by 0.083 units at 99% confidence level holding everything else constant. when female population increases by 1-unit FLFPR increases by 0.239 units at 99% confidence level holding everything else constant, we use this

equation $-0.019+0.000WBLI$ to tackle the impact of the interaction term (MOBWBLI), so first through the minimum $0.019+0.000 * 17.5 = 0.019$, so whenever the MOB increases by 1 unit FLFPR increases by 0.019 units, second with the maximum $0.019+0.000 * 88.75 = 0.019$ so whenever the MOB increases by 1 unit FLFPR increases by 0.019 units at 99% confidence level, while holding everything else constant.

Estimation by countries:

Table 12: Impact of Mobile Subscriptions on female labor force participations, short run effect by country

	LR	Algeria	Bahrain	Djibouti	Egypt	Iran	Iraq	Israel
ec		-0.008 (0.30)	-0.008 (0.29)	-0.009 (0.25)	0.275 (3.02)**	0.155 (1.14)	0.098 (1.16)	0.036 (0.60)
LMOB	0.049 (1.52)	-0.056 (0.74)	0.645 (2.86)**	-0.003 (0.15)	0.575 (1.48)	0.096 (0.73)	0.063 (0.63)	-0.001 (0.01)
FR	-1.426 (12.41)**	0.449 (0.89)	-0.209 (0.39)	-0.216 (0.16)	3.088 (1.28)	-1.998 (1.22)	1.237 (0.61)	0.153 (0.18)
FP	0.898 (10.11)**	-0.420 (0.25)	0.584 (3.95)**	-2.041 (0.37)	8.271 (0.50)	6.175 (0.69)	-5.753 (0.81)	8.083 (1.27)
SSE	-0.020 (2.82)**	0.002 (0.58)	-0.005 (1.51)	0.000 (0.20)	0.001 (0.17)	0.003 (0.27)	-0.006 (0.95)	0.082 (0.86)
LGDPG	0.182 (2.19)*	5.681 (2.59)**	0.713 (0.60)	-0.020 (0.48)	-1.949 (0.16)	4.295 (0.89)	0.095 (0.18)	0.450 (1.99)*
cons		-0.088 (0.13)	-0.083 (0.23)	0.058 (0.09)	5.753 (2.48)*	4.270 (1.13)	2.969 (1.19)	0.316 (1.66)
	Jordan	Kuwait	Lebanon	Libya	Malta	Morocco	Oman	Qatar
ec	0.295 (4.32)**	0.108 (1.93)	0.153 (2.40)*	-0.112 (7.36)**	0.156 (2.32)*	0.091 (0.84)	-0.004 (0.16)	0.057 (1.54)
LMOB	0.038 (0.27)	0.149 (1.51)	0.015 (1.11)	-0.013 (2.20)*	-0.009 (0.10)	0.340 (2.55)*	0.253 (2.06)*	0.054 (0.36)
FR	-0.366 (0.32)	-2.653 (5.02)**	-2.063 (1.95)	-0.129 (1.74)	2.069 (1.48)	0.333 (0.29)	-0.588 (2.19)*	-0.635 (1.18)
FP	0.779 (1.42)	0.685 (16.18)**	0.595 (1.64)	1.184 (22.89)**	5.923 (1.92)	8.095 (1.53)	0.493 (11.37)**	0.576 (20.60)**
SSE	-0.004 (0.95)	-0.003 (2.19)*	0.001 (0.46)	0.001 (1.02)	-0.047 (0.88)	0.000 (0.06)	0.000 (0.24)	0.001 (0.36)
LGDPG	0.369 (0.14)	-0.024 (0.64)	1.205 (3.73)**	0.005 (0.37)	3.559 (1.39)	3.171 (3.07)**	-1.384 (1.36)	0.005 (0.23)
cons	6.650 (3.16)**	1.053 (1.49)	3.395 (2.17)*	-0.931 (1.69)	2.795 (2.32)*	1.778 (0.80)	-0.138 (0.26)	0.718 (1.97)*
	Saudi Arabia	Syrian	Tunisia	UAE	West bank Gaza	Yemen		
ec	0.504 (7.41)**	0.142 (1.78)	0.052 (1.22)	0.054 (1.72)	0.440 (3.45)**	0.124 (3.71)**		
LMOB	-0.138 (0.78)	-0.107 (1.87)	0.085 (0.62)	0.403 (1.24)	-0.053 (0.82)	-0.123 (1.57)		
FR	-2.794 (1.60)	-2.040 (0.62)	-0.139 (0.23)	-0.203 (0.50)	-6.619 (2.34)*	-3.775 (2.41)*		
FP	2.461 (3.11)**	6.663 (0.62)	-3.498 (0.94)	0.381 (3.93)**	10.692 (3.03)**	55.086 (3.95)**		
SSE	-0.002 (0.43)	0.002 (0.14)	-0.004 (1.70)	0.004 (1.51)	-0.007 (0.73)	-0.009 (2.02)*		
LGDPG	2.993	-2.645	4.306	1.553	-0.173	-2.354		

	(1.52)	(1.46)	(3.05)**	(1.59)	(0.75)	(1.57)		
cons	12.006	3.220	1.135	0.864	9.825	2.927		
	(5.11)**	(1.48)	(1.32)	(2.08)*	(2.89)**	(2.40)*		

(Based on the author's calculations) * $p < 0.05$; ** $p < 0.01$.

The results by country shows that Bahrain's MOB is positively significant with 95% confidence level, Libya's MOB is negatively significant, Morocco and Oman are both positively significant all by 90% confidence level on the FLFPR all other 17 countries are insignificant.

Table 13: Impact of individuals using internet on female labor force participations, short run effect by country

	LR	Algeria	Bahrain	Djibouti	Egypt	Iran	Iraq	Israel
ec		0.072	0.118	-0.004	0.511	0.429	0.465	0.005
		(1.23)	(4.29)**	(0.27)	(4.93)**	(2.76)**	(4.54)**	(0.07)
IUI	0.033	-0.041	-0.007	0.008	0.239	0.039	-0.085	-0.007
	(5.97)**	(1.44)	(1.50)	(0.84)	(3.23)**	(0.54)	(3.03)**	(0.67)
FR	-0.004	0.229	-0.505	-0.578	3.869	-4.659	-2.285	0.038
	(0.02)	(0.41)	(1.16)	(0.46)	(1.85)	(2.27)*	(1.18)	(0.05)
FP	0.062	-0.408	0.740	-2.245	-2.894	19.321	-9.476	3.720
	(0.39)	(0.25)	(5.89)**	(0.41)	(0.20)	(1.88)	(1.67)	(0.96)
SSE	0.000	0.000	-0.004	0.000	0.004	0.006	-0.004	0.074
	(0.07)	(0.01)	(1.41)	(0.12)	(1.12)	(0.65)	(0.48)	(0.81)
LGDPG	1.908	4.887	0.689	-0.023	11.602	2.283	0.193	0.426
	(4.37)**	(2.54)*	(0.70)	(0.55)	(1.16)	(0.55)	(0.42)	(2.00)*
cons		2.810	3.605	0.082	14.692	15.569	17.569	0.323
		(1.20)	(2.11)*	(0.23)	(2.08)*	(2.02)*	(2.38)*	(0.50)
	Jordan	Kuwait	Lebanon	Libya	Malta	Morocco	Oman	Qatar
ec	0.424	0.023	0.120	-0.013	0.331	0.103	0.020	-0.001
	(7.13)**	(2.55)*	(2.21)*	(1.45)	(2.79)**	(3.14)**	(1.80)	(0.12)
IUI	0.063	-0.001	0.025	-0.003	0.010	0.007	-0.009	0.012
	(3.72)**	(0.22)	(2.08)*	(0.39)	(0.26)	(0.87)	(0.75)	(1.49)
FR	-1.691	-1.994	-0.422	-0.487	1.748	-0.451	-0.417	-0.159
	(2.21)*	(3.50)**	(0.32)	(4.90)**	(1.33)	(0.52)	(1.26)	(0.33)
FP	0.081	0.717	1.740	1.281	8.126	7.443	0.501	0.581
	(0.25)	(15.96)**	(4.55)**	(21.89)**	(2.36)*	(1.72)	(9.91)**	(20.40)**
SSE	-0.001	-0.003	0.004	-0.002	-0.029	-0.001	0.001	-0.001
	(0.52)	(2.25)*	(1.82)	(0.82)	(0.57)	(0.47)	(0.48)	(0.22)
LGDPG	1.155	-0.056	1.158	-0.030	3.438	3.090	-1.052	-0.002
	(0.69)	(1.61)	(3.88)**	(1.77)	(1.48)	(3.25)**	(1.04)	(0.11)
cons	12.631	0.552	3.092	-0.105	5.785	2.747	0.771	0.028
	(2.30)*	(1.50)	(1.49)	(0.51)	(1.35)	(1.79)	(1.56)	(0.08)
	Saudi Arabia	Syrian	Tunisia	UAE	West bank Gaza	Yemen		
ec	0.347	0.201	0.370	-0.132	0.215	0.074		
	(3.79)**	(1.38)	(4.45)**	(1.77)	(2.10)*	(1.36)		
IUI	-0.132	0.170	-0.055	-0.011	-0.095	-0.072		
	(5.07)**	(0.64)	(4.12)**	(0.95)	(1.67)	(0.45)		
FR	5.769	-4.067	-0.411	-0.004	0.170	-3.729		
	(3.15)**	(1.16)	(0.78)	(0.01)	(0.05)	(2.15)*		

FP	-0.117	2.068	-8.767	0.515	6.649	18.702		
	(0.13)	(0.17)	(3.03)**	(4.73)**	(1.63)	(0.81)		
SSE	-0.006	-0.002	-0.003	0.005	-0.018	-0.008		
	(1.40)	(0.16)	(1.78)	(2.12)*	(1.38)	(1.54)		
LGDPG	-0.982	-3.038	2.501	1.856	-0.085	-2.546		
	(0.52)	(1.59)	(2.17)*	(1.92)	(0.31)	(1.27)		
cons	15.684	5.581	9.308	-5.097	6.958	1.910		
	(2.88)**	(1.14)	(1.80)	(1.41)	(1.87)	(0.85)		

(Based on the author's calculations) * $p < 0.05$; ** $p < 0.01$.

The results showed 7 significant countries 6 (Algeria, Egypt, Iraq, Jordan, Saudi Arabia, Tunisia) of them at 95% confidence level and at 90% significance level is Lebanon. The rest of the 14 countries are insignificant. Algeria, Iraq, Saudi Arabia, and Tunisia are negatively significant which means that individuals using internet have a negative impact on FLFPR. While in Egypt, Jordan and Lebanon individuals using internet have a positive impact on FLFPR.

Table 14: Impact of introducing laws on mobile subscriptions on female labor force participations, short run effect by country

	LR	Algeria	Bahrain	Djibouti	Egypt	Iran	Iraq	Israel
_ec		-0.017	0.020	-0.003	0.270	0.170	0.048	0.004
		(0.96)	(0.57)	(0.19)	(3.00)**	(1.18)	(0.52)	(0.10)
LMOB	0.862	-1.549	1.189	-1.018	0.601	12.778	2.987	-1.782
	(2.22)*	(2.05)*	(2.66)**	(1.19)	(0.55)	(1.21)	(0.14)	(1.52)
WBLI	0.557	-0.568	0.281	-0.209	0.098	8.279	1.566	-0.348
	(2.39)*	(2.00)*	(1.39)	(1.06)	(0.21)	(1.15)	(0.14)	(1.39)
MOBWBL	-0.031	0.034	-0.022	0.019	-0.000	-0.487	-0.088	0.025
	(2.26)*	(1.98)*	(1.56)	(1.18)	(0.01)	(1.19)	(0.13)	(1.49)
FR	-0.814	0.530	-0.391	-0.436	2.650	-1.547	1.601	-0.522
	(2.40)*	(0.90)	(0.70)	(0.36)	(1.08)	(0.88)	(0.72)	(0.61)
FP	0.605	3.766	0.678	-2.974	3.044	9.624	-4.679	8.275
	(8.11)**	(1.42)	(4.85)**	(0.41)	(0.17)	(1.02)	(0.66)	(1.23)
_cons		0.004	-0.006	0.000	0.003	0.005	-0.006	-0.003
		(0.95)	(1.80)	(0.03)	(0.57)	(0.53)	(0.90)	(0.03)
	Jordan	Kuwait	Lebanon	Libya	Malta	Morocco	Oman	Qatar
_ec	0.382	0.094	0.039	-0.033	0.215	-0.104	0.116	0.047
	(3.86)**	(2.26)*	(0.86)	(2.80)**	(2.74)**	(1.33)	(1.77)	(1.45)
LMOB	3.270	2.171	-1.240	-0.495	1.175	-0.305	-0.521	3.440
	(1.14)	(1.80)	(0.92)	(1.97)*	(1.26)	(0.80)	(1.55)	(0.80)
WBLI	2.023	1.238	-0.392	-0.202	0.265	-0.195	-0.279	1.689
	(1.18)	(1.72)	(0.94)	(1.92)	(1.26)	(1.50)	(2.23)*	(0.85)
MOBWBL	-0.122	-0.082	0.028	0.013	-0.025	0.012	0.024	-0.120
	(1.13)	(1.78)	(0.93)	(1.95)	(1.25)	(1.54)	(2.38)*	(0.82)
FR	-0.561	-1.807	-0.925	-0.418	2.422	1.149	-0.489	-0.464
	(0.42)	(3.54)**	(0.91)	(3.66)**	(1.79)	(0.88)	(1.33)	(0.98)
FP	0.342	0.718	0.941	1.193	6.306	2.050	0.531	0.589
	(0.63)	(20.11)**	(2.45)*	(13.77)**	(2.19)*	(0.39)	(12.26)**	(20.22)**
_cons	-0.004	-0.003	0.003	0.001	-0.037	0.001	0.001	0.001

	(0.88)	(2.48)*	(1.27)	(0.73)	(0.63)	(0.39)	(0.68)	(0.49)
	Saudi Arabia	Syrian	Tunisia	UAE	West bank Gaza	Yemen		
ec	0.476	0.153	0.043	0.019	0.242	0.116		
	(3.69)**	(1.65)	(1.49)	(0.50)	(2.26)*	(2.75)**		
LMOB	-0.252	-5.956	0.482	0.110	0.342	2.170		
	(0.09)	(0.99)	(0.81)	(0.41)	(0.52)	(0.18)		
WBLI	-0.086	-3.150	0.087	-0.026	0.208	1.430		
	(0.04)	(0.94)	(0.52)	(0.25)	(0.50)	(0.18)		
MOBWBL	0.007	0.199	-0.007	0.001	-0.017	-0.097		
	(0.06)	(0.97)	(0.69)	(0.09)	(0.62)	(0.19)		
FR	-3.143	-2.116	-1.435	0.437	-4.335	-3.746		
	(1.85)	(0.65)	(1.28)	(1.29)	(1.53)	(2.41)*		
FP	1.786	1.934	-4.255	0.455	8.519	48.722		
	(2.25)*	(0.18)	(1.03)	(4.51)**	(2.36)*	(3.17)**		
_cons	-0.000	0.001	-0.003	0.006	0.001	-0.009		
	(0.04)	(0.07)	(1.40)	(2.73)**	(0.09)	(1.95)		

(Based on the author's calculations) * $p < 0.05$; ** $p < 0.01$.

After introducing the interaction term significance of the countries decreased to be only 2 Significant countries at 90% in the interaction term (Algeria, Oman). All other 18 countries are insignificant. And other 3 countries in the mob all at 90% (Algeria, Bahrain, Libya).

Algeria is negatively significant in the mobile cellular subscription effect on female labor force participation rate while it is positively significant in the interaction term effect on the relation between MOB and FLFPR, Bahrain's MOB is positively significant on female labor force participation rate, this shows a negatively significant mobile cellular subscription impact on the female labor force participation rate. On the other hand, Oman has a positive interaction term effect on the relation between mobile cellular subscription and female labor force participation rate.

Table 15: Impact of introducing laws on individuals using internet on female labor force participations, short run effect by the country

	LR	Algeria	Bahrain	Djibouti	Egypt	Iran	Iraq	Israel
ec		0.091 (1.47)	0.051 (2.82)**	0.103 (4.59)**	0.503 (5.00)**	0.538 (3.32)**	0.079 (1.50)	0.049 (1.37)
IUI	0.076 (3.33)**	-0.212 (1.53)	0.014 (1.06)	-0.041 (1.22)	0.503 (2.10)*	-0.334 (0.70)	0.415 (3.39)**	-0.100 (1.25)
WBLI	0.040 (1.24)	-0.021 (0.93)	0.037 (0.91)	0.020 (0.76)	0.194 (1.37)	-0.294 (1.06)	0.481 (4.12)**	0.002 (0.08)
IUIWBL	-0.000 (0.33)	0.003 (1.20)	-0.001 (1.74)	0.001 (1.72)	-0.005 (1.06)	0.014 (0.93)	-0.012 (3.81)**	0.001 (1.16)
FR	-0.561 (1.93)	0.119 (0.20)	-0.159 (0.38)	-2.368 (2.65)**	3.350 (1.64)	-5.494 (2.60)**	-0.255 (0.15)	-0.218 (0.28)
FP	-0.196 (0.55)	-0.161 (0.10)	0.714 (6.60)**	1.320 (0.37)	-5.750 (0.39)	24.439 (2.31)*	-3.245 (0.64)	6.827 (1.98)*
_cons		0.000 (0.06)	-0.006 (2.40)*	-0.001 (0.91)	0.004 (0.94)	0.004 (0.53)	-0.002 (0.32)	0.042 (0.46)
	Jordan	Kuwait	Lebanon	Libya	Malta	Morocco	Oman	Qatar
ec	0.233 (4.46)**	0.018 (2.85)**	0.132 (3.90)**	-0.007 (1.47)	0.464 (2.79)**	0.106 (3.27)**	0.015 (1.66)	-0.007 (0.97)
IUI	0.045 (0.67)	0.019 (0.90)	-0.041 (1.04)	0.018 (1.24)	0.011 (0.12)	-0.161 (1.82)	0.088 (0.44)	0.293 (1.18)
WBLI	0.085 (0.83)	0.011 (0.16)	-0.022 (0.98)	0.011 (2.20)*	-0.005 (0.10)	-0.006 (0.73)	0.018 (0.45)	0.302 (1.31)
IUIWBL	-0.001 (0.33)	-0.001 (0.88)	0.001 (1.80)	-0.000 (1.49)	0.000 (0.12)	0.002 (1.93)	-0.003 (0.48)	-0.010 (1.15)
FR	-2.244 (2.25)*	-2.212 (4.86)**	-0.842 (0.81)	-0.564 (4.83)**	1.910 (1.44)	0.458 (0.44)	-0.292 (0.83)	-0.515 (1.07)
FP	0.254 (0.62)	0.715 (18.82)**	2.307 (6.25)**	1.378 (21.77)**	9.113 (2.39)*	7.591 (1.69)	0.504 (9.55)**	0.599 (20.90)**
cons	-0.001 (0.43)	-0.003 (2.40)*	0.004 (2.39)*	0.002 (0.96)	-0.021 (0.38)	-0.001 (0.37)	0.001 (0.34)	-0.000 (0.04)
	Saudi Arabia	Syrian	Tunisia	UAE	West bank Gaza	Yemen		
ec	0.157 (2.03)*	0.226 (1.72)	0.292 (4.44)**	-0.032 (1.25)	0.431 (3.47)**	0.042 (0.76)		
IUI	-0.151 (3.29)**	-0.388 (0.87)	-0.081 (1.27)	-0.008 (0.78)	-0.019 (0.27)	-0.003 (0.00)		
WBLI	-0.081 (0.61)	-0.327 (0.82)	-0.011 (0.17)	0.001 (0.05)	-0.139 (0.80)	-0.063 (0.15)		
IUIWBL	0.002 (1.11)	0.019 (1.14)	0.001 (0.53)	-0.000 (0.99)	0.001 (0.38)	-0.006 (0.09)		
FR	6.797 (3.99)**	-4.368 (1.25)	-1.007 (1.55)	0.255 (0.71)	-5.750 (1.89)	-3.852 (2.29)*		
FP	0.917 (1.18)	12.982 (1.04)	-7.934 (2.55)*	0.452 (5.74)**	6.970 (2.01)*	21.264 (1.01)		
cons	-0.008 (1.88)	-0.006 (0.44)	-0.004 (2.17)*	0.007 (3.12)**	0.010 (0.92)	-0.007 (1.38)		

(Based on the author's calculations) * p<0.05; ** p<0.01

After introducing the interaction term significant countries decreased in the IUI variable to only be 3 countries at 95% confidence level (Iraq, Saudi Arabia) and Egypt at 90% confidence level. And only one country for the interaction term (Iraq) significant at 95% . Iraq has a positively significant impact from individuals using internet on FLFPR. While after introducing the interaction term it became a negatively significant effect on the female labor force participation rate. While Saudi Arabia has a negative significant internet usage effect on the FLFPR.

6. Discussion of the Findings

The results showed that in the long run the mobile cellular subscription was insignificant but positively significant in the short run. Mobile cellular subscription was positively significant in the long run but insignificant in the short run. After introducing the interaction term mobile cellular subscription became negatively significant in the long run but insignificant in the short run. Mobile cellular subscription being significantly positive in the short run aligns with social empowerment on digital libraries theory as this theory shows a highly positive and significant relation between digitalization skills and knowledge and the increase of labor force participation rate. On the long run mobile cellular subscription is considered insignificant on female labor force participation rate.

After introducing the interaction term, in the first model there was a great change in in both the dependents and interaction terms and their impact on female labor force participation rate. The mobile cellular subscription became positively significant in the long run and insignificant in the short run as the. Interaction term is introducing laws supporting using digital techniques in female labor force participation rate. After this law enforcement mobile cellular subscription became positively significant as shown in the female labor force participation rate theory. While the interaction term MOBWBLS is negatively significant on the long run and insignificant on the short run. There is a Positive and significant relation between mobile cellular subscription and female labor force participation rate in the short run due to the new wave of innovation, artificial intelligence and technology females tend to work more online rather than working offline in the short run. The percentage of rural homes enjoying high-speed internet access has increased 3.5 times in the previous ten years. Which helps them reach online jobs instead of offline ones. (Amber, et-al, 2023). Later, on the long run they tend to search for offline work with high salaries after finding offline jobs working online and mobile cellular subscriptions become insignificant as it automatically reduces mobile access and online jobs in return. Also,

the low knowledge of mobile subscription on the long run would cause a reduction in online labor force participation rate so it is insignificant on the long run. (Guldi & Herbst, 2017).

After introducing the interaction term MOBWB, mobile cellular subscription is now significant and positive on long run but insignificant in short run as women business and the laws and its enforcement impact on mobile cellular subscription relation with female labor force participation rate differs from the short run and the long run it takes long time to be efficiently applied that's why its positively efficient on the long run and insignificant on the short run. While the interaction term itself MOBWB is negatively significant on the long run that's because of the long period laws take to be efficiently enforced people tend to work offline instead and the reason behind that is the zero percent ease of doing business for women and the laws that are not implemented of promoting female labor force participation which is a main problem in most of developing countries positive and effective laws are always de jure as in our sample of the Mena region. (Pimkina, et-al, 2020).

The individual using Internet is also positively significant in the long run but insignificant in the short run. Individuals using Internet was insignificant in both long run and short run. After introducing the interaction term individuals using internet became positively significant in the long run and insignificant in the short run. Individuals using internet is positively significant on long run as more and more digitalization skills increase over time which also aligns with the social empowerment on digital libraries theory as digital skills increase increasing in return labor force participation rate. On the short run individuals using internet has an insignificant relation with labor force participation rate. In the second model after introducing the interaction individuals using Internet was insignificant in both short and long run, but the interaction term IUIWB was positively significant on the long run and insignificant in the short run. There is a Positive and significant relation between individuals using internet and female labor force participation rate in the long run. (Hohnhold, et-al, 2015, August). As when ICT skills and knowledge on how to use it individuals using internet increases and becomes more significant with FLFPR as it increases online working increases and efficiently becomes more effective than in the short run knowledge is way more less than on the long run that's why the relation between LFPR and individuals using internet in the short run is insignificant as it needs a time to practice using ICT in online jobs. (Kohavi, et-al, 2013, August).

After introducing the interaction term IUIWB, individuals using internet became insignificant with FLFPR in both short and long run this shows the importance of laws to implement the

usage of internet in labor market efficiently that's why the interaction term IUIWBL is positively significant on the long run as the laws takes time to be defacto these laws are meant to promote FLFPR through using internet and prevent the abuse of internet that's why its insignificant on the short run. (Young, 2010). Fertility rate is always negatively significant with FLFPR in both long and short run. As motherhood always comes with so much more responsibilities so women who are mothers also tend to be unemployed to take good care of their children also family size matters the larger the size the smaller employed are the women. (Agüero, et-al, 2008). Female population is always positively significant with FLFPR in both long and short run. As the females increases the FLFPR increases and through the laws that aim to reduce gender discrimination employed females increases in the short and the long run. (Stack, 1998). Secondary school enrollment is negatively significant in the long run, the longer it takes to end education the longer it takes to start applying for jobs and working that's why it has a negatively significant relation with FLFPR. (Gillies, 2015). GDP growth rate is always positive in both short and long run as when female labour force participation rate increases productivity increases increasing GDP growth rate in return. (Lechman et-al , 2015). Woman business and law index is always positive on the long run as it always takes time to implement those promoting female labor force participation rate laws, so women business and law index is positively significant with labor force. Pacification rate on the long run as laws would be defacto and this would encourage females to have jobs. (Pimkina, et-al, 2020).

7. Conclusion

This research aims to examine the impact of information communication technology, specifically measured through mobile cellular subscription and internet usage, on women's empowerment in the MENA region over the past three decades. The study seeks to explore how digitalization can support female empowerment in this particular context. The research objectives include analyzing the relationship between internet usage and female empowerment, assessing the influence of mobile usage on female labor force participation rates, and investigating the connection between ICT skills, as measured by the Women Business and Law Index, and female labor force participation.

The findings of the study reveal both positive and negative relationships. For instance, mobile cellular subscription demonstrates a positive and significant impact in the short run but becomes insignificant in the long run. On the other hand, individuals using the internet do not show significant effects on female labor force participation rates in either the short or long run.

Fertility rate exhibits a negative and significant relationship in both time frames, while female population demonstrates a positive and significant association. Secondary school enrollment, however, shows a negative and significant impact in the long run. GDP growth rate and the Women Business and Law Index show positive and significant relationships in both the short and long run.

Furthermore, when introducing the interaction term in the second model, the results indicate a positive and significant impact in the long run, while the first model demonstrates a negative and significant relationship over the same time frame.

In summary, this research sheds light on the complex dynamics between information communication technology, female empowerment, and various socioeconomic factors in the MENA region. The findings highlight both the potential and limitations of digitalization in supporting women's empowerment, providing valuable insights for policymakers and stakeholders in this context.

7.1. Policy Recommendations

Implementing gender-based anti-discrimination laws for job opportunities has proven to be an effective measure in promoting gender equality and ensuring fair treatment in the workplace (Government laws and policies for gender equality, 2021, March 4). By enacting these laws, it becomes possible to address issues such as equitable wages for duties of equal value, prevention and elimination of workplace violence and harassment, encouragement of female representation in positions of authority, and investment in a future where work benefits women.

7.2. Limitations

This research faced some problems throughout the research of missing data in some countries like Djibouti and missing data in some variables like in primary school enrollment ending up by omitting it. Some other variables had missing data we solved this problem by interpolating the data and getting the averages.

7.3. Recommendation for Future Researchers

For future researchers I would advise to control for the access of ICT, female entrepreneurship, and ease of doing business in the countries as these are important variables that may impact female labor force participation rate and women empowerment. After the unit root tests set up the diagnostic tests to know what the problems is facing your research and try solving it as early

as possible to be able to complete your research with the best efficient results. Future researchers should use dummy variables to test for the age, marriage status.

References

Adams, A., Blandford, A., & Lunt, P. (2005). Social empowerment and exclusion: a case study on digital libraries. *ACM Transactions on Computer-Human Interaction (TOCHI)*, 12(2), 174-200. Retrieved from <https://dl.acm.org/doi/abs/10.1145/1067860.1067863>

Agüero, J. M., & Marks, M. S. (2008). Motherhood and female labor force participation: evidence from infertility shocks. *American Economic Review*, 98(2), 500-504. Retrieved from <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdf/10.1257/aer.98.2.500>

Akinwande, M. O., Dikko, H. G., & Samson, A. (2015). Variance inflation factor: as a condition for the inclusion of suppressor variable (s) in regression analysis. *Open journal of statistics*, 5(07), 754. Retrieved from https://www.scirp.org/html/11-1240578_62189.htm

Allam, R., & Chan-Olmsted, S. (2021). The development of video streaming industry in Egypt: examining its market environment and business model. *Journal of Media Business Studies*, 18(4), 285-303. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/16522354.2020.1853436>

Amber, H., & Chichaibelu, B. B. (2023). Narrowing the gender digital divide in Pakistan: Mobile phone ownership and female labor force participation. *Review of Development Economics*. Retrieved from <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/rode.12994>

Arroyo, L. (2020). Implications of digital inclusion: Digitalization in terms of time use from a gender perspective. *Social Inclusion*, 8(2), 180-189. Retrieved from <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/69795>

Asghar, N., Qureshi, S., & Nadeem, M. (2015). Institutional Quality and Economic Growth: Panel ARDL Analysis for Selected Developing Economies of Asia. *South Asian Studies*, 30(2), 381. Retrieved from: http://pu.edu.pk/images/journal/csas/PDF/Dr_Shazia_30_2.pdf

Assaad, R., Hendy, R., Lassassi, M., & Yassin, S. (2020). Explaining the MENA paradox: Rising educational attainment, yet stagnant female labor force participation. *Demographic Research*, 43, 817. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8345317/>

Azzopardi, R. M., & Lubis, R. L. (2019). Factors affecting women entrepreneurs in Malta and Indonesia. Retrieved from <https://www.um.edu.mt/library/oar/handle/123456789/58199>

Backhaus, A., & Loichinger, E. (2022). Female Labor Force Participation in Sub-Saharan Africa: A Cohort Analysis. *Population and Development Review*, 48(2), 379-411. Retrieved from <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/padr.12492>

Bagheri, F., Ghaderi, Z., Abdi, N., & Hall, C. M. (2022). Female entrepreneurship, creating shared value, and empowerment in tourism; the neutralizing effect of gender-based discrimination. *Current Issues in Tourism*, 1-18. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13683500.2022.2126749>

Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1979). A simple test for heteroscedasticity and random coefficient variation. *Econometrica: Journal of the econometric society*, 1287-1294. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/1911963>

Budiono, S., & Purba, J. T. Cross-Sectional Dependency and Panel Unit Root Tests: Foreign Direct Investment in Indonesia. Retrieved from: <https://ieomsociety.org/proceedings/2022istanbul/348.pdf>

Charfeddine, L., & Kahia, M. (2021). Do information and communication technology and renewable energy use matter for carbon dioxide emissions reduction? Evidence from the Middle East and North Africa region. *Journal of Cleaner Production*, 327, 129410. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0959652621035927>

Chavoshi, A., & Hamidi, H. (2019). Social, individual, technological, and pedagogical factors influencing mobile learning acceptance in higher education: A case from Iran. *Telematics and Informatics*, 38, 133-165. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S073658531830618X>

Dhaoui, I. (2022). E-government for sustainable development: Evidence from MENA countries. *Journal of the Knowledge Economy*, 13(3), 2070-2099. Retrieved from <https://link.springer.com/article/10.1007/s13132-021-00791-0>

Doepke, M., & Tertilt, M. (2019). Does female empowerment promote economic development?. *Journal of Economic Growth*, 24(4), 309-343. Retrieved from https://idp.springer.com/authorize/casa?redirect_uri=https://link.springer.com/article/10.1007/s10887-019-09172-4&casa_token=nD-

LrnUYGuwAAAAA:vwtOhRzay2MWEQ3h3IPX6IJuRxxh_lpWpC10IuYMb4VfuKYIJVnl0TIBesgCphjveuTLUxwyAMxVHx7dx

European Institute for Gender Equality, EIGE. (2023). Supporting work life balance to get more women into ICT. Retrieved May 13, 2023, from https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjP-brc_vL-AhWYH-wKHeZoBjwQFnoECA0QAQ&url=https%3A%2F%2Feige.europa.eu%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2Fdocuments%2F20192513_mh0419394enn_pdf.pdf&usg=AOvVaw3XdPOHxbX7ZeL930DFbWBf

Ezzeldin, S. M. Y., & Alsharidah, M. A. M. (2021). Teacher Digital Empowerment Level in Light of the Kingdom of Saudi Arabia s Vision 2030: Reality and Aspirations. *Elementary Education Online*, 20(2), 96-96. Retrieved from <https://www.ilkogretim-online.org/fulltext/218-1612607815.pdf>

Gil-García, J. R., & Puron-Cid, G. (2014). Using panel data techniques for social science research: an illustrative case and some guidelines. *Ciencia Ergo-Sum, Revista Científica Multidisciplinaria de Prospectiva*, 21(3), 203-216. Retrieved from: <https://www.redalyc.org/pdf/104/10432355004.pdf>

Gillies, D. (2015). Human capital theory in education. In *Encyclopedia of educational philosophy and theory*. Springer Science+ Business Media. Retrieved from <https://research-portal.uws.ac.uk/en/publications/human-capital-theory-in-education>

Government laws and policies for gender equality. (2021, March 4). Empowering Women at Work: Government Laws and Policies for Gender Equality. Retrieved from http://www.ilo.org/empent/Publications/WCMS_773233/lang--en/index.htm

Guldi, M., & Herbst, C. M. (2017). Offline effects of online connecting: the impact of broadband diffusion on teen fertility decisions. *Journal of Population Economics*, 30, 69-91. Retrieved from <https://link.springer.com/article/10.1007/s00148-016-0605-0>

Herranz, E. (2017). Unit root tests. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Computational Statistics*, 9(3), e1396. Retrieved from <https://wires.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/wics.1396>

Hofheinz, A. (2005). The Internet in the Arab world: Playground for political liberalization. *International Politics and Society*, 3(1), 78-96. Retrieved from https://www.fes.de/ipg/IPG3_2005/07HOFHEINZ.PDF

- Hohnhold, H., O'Brien, D., & Tang, D. (2015, August). Focusing on the long-term: It's good for users and business. In Proceedings of the 21th ACM SIGKDD International Conference on Knowledge Discovery and Data Mining (pp. 1849-1858). Retrieved from <https://dl.acm.org/doi/abs/10.1145/2783258.2788583>
- Hyland, M., Djankov, S., & Goldberg, P. K. (2020). Gendered laws and women in the workforce. *American Economic Review: Insights*, 2(4), 475-90. Retrieved from <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/aeri.20190542>
- Ilie, C., Monfort, A., Fornes, G., & Cardoza, G. (2021). Promoting female entrepreneurship: The impact of gender gap beliefs and perceptions. *SAGE Open*, 11(2), 21582440211018468. Retrieved from <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/21582440211018468>
- Im, K. S., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74. Retrieved From: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0304407603000927>
- internet society. (2017, April). A policy framework for enabling Internet access. Retrieved May 13, 2023, from <https://www.internetsociety.org/wp-content/uploads/2017/08/bp-EnablingEnvironment-20170411-en.pdf>
- Jarrett, J. E. (2016). Internet banking and e-commerce: A consumer perspective. *The Journal of Internet Banking and Commerce*. Retrieved from <https://www.icommerceland.com/open-access/internet-banking-and-ecommerce-a-consumer-perspective.php?aid=66848>
- Kohavi, R., Deng, A., Frasca, B., Walker, T., Xu, Y., & Pohlmann, N. (2013, August). Online controlled experiments at large scale. In Proceedings of the 19th ACM SIGKDD international conference on Knowledge discovery and data mining (pp. 1168-1176). Retrieved from <https://dl.acm.org/doi/abs/10.1145/2487575.2488217>
- Kyem, P. A. K. (2016). Mobile phone Expansion and Opportunities for E-Governance in Sub-Saharan Africa. *The electronic Journal of information systems in developing countries*, 75(1), 1-15. Retrieved from <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/j.1681-4835.2016.tb00548.x>
- Lari, N., Awadalla, A., Al-Ansari, M., & Elmaghraby, E. (2022). Determinants of female labor force participation: implications for policy in Qatar. *Cogent Social Sciences*, 8(1), 2130223. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/23311886.2022.2130223>

- Lechman, E., & Kaur, H. (2015). Economic growth and female labor force participation—verifying the U-feminization hypothesis. New evidence for 162 countries over the period 1990-2012. New evidence for, 162, 1990-2012. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2551476
- Levin, Lin, and Chu (2002). Panel Data Workshop. Retrieved From: <https://estima.com/ecourse/samples/PanelSampleChapter.pdf>
- Martínez-Rodríguez, I., Quintana-Rojo, C., Gento, P., & Callejas-Albinana, F. E. (2022). Public policy recommendations for promoting female entrepreneurship in Europe. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 18(3), 1235-1262. Retrieved from <https://link.springer.com/article/10.1007/s11365-021-00751-9>
- Menke, W. (2015). Review of the generalized least squares method. *Surveys in Geophysics*, 36, 1-25. Retrieved from <https://link.springer.com/article/10.1007/s10712-014-9303-1>
- Nikulin, D. (2017). The impact of ICTs on women's economic empowerment. In *Catalyzing development through ICT adoption* (pp. 15-24). Springer, Cham. Retrieved from https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-56523-1_2
- OECD/ILO/CAWTAR. (2020). *Changing Laws and Breaking Barriers for Women's Economic Empowerment in Egypt, Jordan, Morocco and Tunisia, Competitiveness and Private Sector Development*.
- Pappas, M. A., Drigas, A. S., Papagerasimou, Y., Dimitriou, H., Katsanou, N., Papakonstantinou, S., & Karabatzaki, Z. (2018). Female entrepreneurship and employability in the digital era: The case of Greece. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 4(2), 15. Retrieved from <https://www.mdpi.com/290232>
- Pimkina, S., & de La Flor, L. (2020). Promoting female labor force participation. Retrieved from <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/34953>
- Psacharopoulos, G., & Tzannatos, Z. (1989). Female labor force participation: An international perspective. *The World Bank Research Observer*, 4(2), 187-201. Retrieved from <https://academic.oup.com/wbro/article-abstract/4/2/187/1681327>
- Ramilo, Hafkin, & Jorge. (2005, September). Gender equality and empowerment of women through ICT. Retrieved May 13, 2023, retrieved from <https://www.un.org/womenwatch/daw/public/w2000-09.05-ict-e.pdf>

Riber-Giner, G., Moya-Clemente, I., Cervelló-Royo, R., & Perello-Marin, M. R. (2018). Domestic economic and social conditions empowering female entrepreneurship. *Journal of Business Research*, 89, 182-189. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S014829631730499X>

Salman Abdou, D. M. (2021). Future of Egyptian female entrepreneurs post COVID-19. *World Journal of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development*, 17(3), 526-536.

Salman, D., Rashdan, A., & Amr, L. (2020). Egyptian female entrepreneurship as driving factors in the digital era, a hope or a challenge. *Economics & Law*, 2(2), 33-49.

Sheytanova (2014). The Accuracy of the Hausman Test in Panel Data: a Monte Carlo Study. Retrieved From: <http://oru.diva-portal.org/smash/get/diva2:805823/FULLTEXT01.pdf>

Stack, S. (1998). The relationship of female labor force participation to suicide: a comparative analysis. *Archives of Suicide Research*, 4(3), 249-261. Retrieved from <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13811119808258300>

Young, K. (2010). Policies and procedures to manage employee Internet abuse. *Computers in Human Behavior*, 26(6), 1467-1471. Retrieved from <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0747563210001196>

Zolait, A., Radhi, N., Alhowaishi, M. M., Sundram, V. P. K., & Aldoseri, L. M. (2019). Can Bahraini patients accept e-health systems?. *International journal of health care quality assurance* Retrieved from. [https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/IJHCQA-05-2018-](https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/IJHCQA-05-2018-0106/full/html?casa_token=ux35v4ObwZMAAAAAA:PdNNkLoEfx9wElo1At3podahz1H8Bk_ID7lp1URPz1lJt2k8MSJajjv1nDs5H31uCyH_Y-f91fltRb39RZr6Sb4VBMpwGcCgCQwakzx2EUouzW7Lrpxx)

[0106/full/html?casa_token=ux35v4ObwZMAAAAAA:PdNNkLoEfx9wElo1At3podahz1H8Bk_ID7lp1URPz1lJt2k8MSJajjv1nDs5H31uCyH_Y-f91fltRb39RZr6Sb4VBMpwGcCgCQwakzx2EUouzW7Lrpxx](https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/IJHCQA-05-2018-0106/full/html?casa_token=ux35v4ObwZMAAAAAA:PdNNkLoEfx9wElo1At3podahz1H8Bk_ID7lp1URPz1lJt2k8MSJajjv1nDs5H31uCyH_Y-f91fltRb39RZr6Sb4VBMpwGcCgCQwakzx2EUouzW7Lrpxx)

Appendix

Appendix A

Table 1: List of countries:

Libya	Algeria
Malta	Bahrain
Morocco	Djibouti
Oman	Egypt, Arab Rep.
Qatar	Iran
Saudi Arabia	Iraq
Syrian Arab Republic	Israel
Tunisia	Jordan
United Arab Emirates	Kuwait
West Bank and Gaza	Lebanon
Yemen	

Appendix B

Table 1: Hausman (1978) specification test

	Coef.
Chi-square test value	17.457
P-value	.008

Figure 1: Residuals Versus Fitted Plot

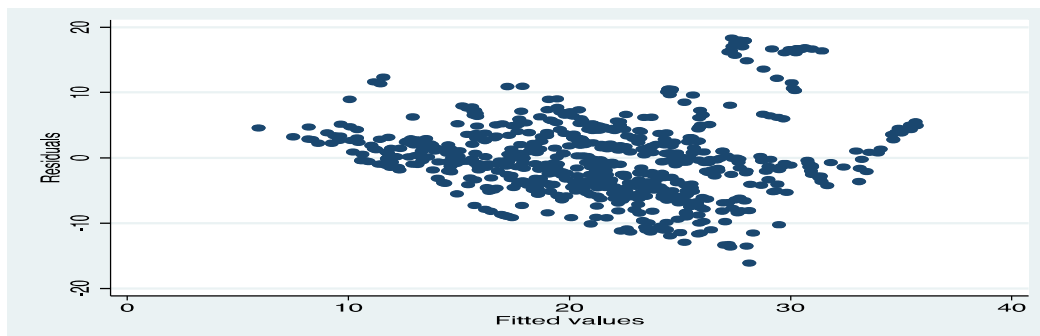

Table 2: Jarque-Bera Normality test

jb resid

Jarque-Bera normality test: 3.345 Chi(2) .1878

Jarque-Bera test for Ho: normality:

Table 3: Variance inflation factor

	VIF	1/VIF
IUI	1.991	.502
LMOB	1.786	.56
FR	1.4	.714
LGDPG	1.349	.741
FP	1.321	.757
SSE	1.103	.906
Mean VIF	1.492	.

Appendix C

List of abbreviations

FLFPR: Female Labor Force Participation Rate
 MOB: Mobile Cellular Subscriptions
 IUI: Individuals Using the Internet.
 SSE: Secondary School Enrollment
 GDPG: Gross Domestic Product Growth Rate
 GDPC: Gross Domestic Product Constant
 FP: Female Population
 PGR: Population Growth Rate
 FR: Fertility Rate
 WBLI: Women Business and Law Index
 Lfprs: Labor Force Participation Rates
 MENA Region: Middle East North Africa
 ICT: Information Communication Technology
 ARDL: Autoregressive Distributed Lag
 OLS: Ordinary Least Square
 GLS: Generalized Least Square.
 UAE: United Arab Emirates
 ILO: International Labor Organization
 ESCAP: Economic and Social Commission for Asia and The Pacific
 LLC: Levin-Lin- And Chu
 ADF: Augmented Dickey Fuller
 GNP: Gross National Product
 OECD: Organization for Economic Co-Operation and Development
 COVID-19: Corona Virus
 IPS: Im-Pesaran and Shin
 LSDV: Least Squares Dummy Variables
 VIF: Variance Inflation Factor

INVESTIGATING THE EFFECTS OF NFT'S AND GAMIFICATION ON BRAND IDENTITY IN THE DIGITAL ERA

Zahid HUSSAIN¹

Abstract

This study aimed to investigate how gamification and non-fungible tokens (NFTs) impact brand identity in the digital era. The study used a quantitative approach, using a sample of 100 participants calculated using the multivariate linear regression analysis and the Slovin formula. The findings demonstrated that both NFTs and gamification had a favorable effect on brand identification. The investigation showed that NFTs have a strong positive impact on brand identity because the calculated t value for NFTs, which was 2.976, was higher than the table t value, 1.983. The t-count value for gamification was 2.582, higher than the t-table value of 1.982, indicating that gamification significantly impacts brand identity. These results were statistically significant at 0.011, lower than the accepted significance threshold of 0.05. Additionally, the determined F score of 31.022 is greater than the F table value of 3.08, which resulted in F0, the alternate hypothesis, and the rejection of the null hypothesis F1 being accepted. A combination and significant influence of NFTs and gamification on brand identity was shown by the significant value of 0.000, significantly below the 0.05 mandated threshold for significance. The findings of this study broaden our understanding of how new technologies, such as NFTs and gamification, impact brand identity in the digital era. The results indicate companies could enhance their brand identity by utilizing NFTs and gamification strategies. These insights could be used by marketers, brand managers, and practitioners to create digital marketing and branding strategies that connect and engage with their target audience in the ever-changing digital landscape.

Keywords: Non- Fungible Tokens, Gamification, Brand Identity, Digital Era, Branding

¹ Lec., KASB Institute of Technology (KASBIT), Zahidhussain9341@gmail.com

1. Introduction

As new technologies developed, numerous business and marketing aspects experienced significant shifts in the digital era. In recent years, gamification and non-fungible tokens (NFTs) have emerged as two key developments that have gained much attention. While gamification introduces game elements into nongame contexts to engage and inspire users, NFTs offer an exclusive digital ownership experience. Gamification and NFTs can improve consumer engagement in the digital age while developing brand identity (Wang et al., 2023). Prior studies have acknowledged the significance of brand identity as a critical element of effective branding strategies. Brand identity is the distinctive and recognizable elements that make a brand distinct and impact consumers' views and relationships. Businesses must have a distinctive brand identity to differentiate themselves in highly competitive marketplaces and foster consumer loyalty. Wang et al. (2023) found that integrating NFTs into digital art platforms improved the perception of the value and distinctiveness of works of art, enhancing brand identity. Similarly, Wanick et al. (2023) demonstrated that gamifying a mobile application enhanced users' attachment to the brand and their level of engagement, which positively affected brand identity. These results indicate that gamification and NFTs can establish brand identity in the digital era. Additional empirical research is required to understand their impacts and potential synergies on brand identity thoroughly. Investigating the objective of this paper, the separate and combined impacts of NFTs and gamification on brand identity using a quantitative method and multiple linear regression analysis. This investigation aims to further knowledge of digital marketing and branding strategies by examining the influences of NFTs and gamification on brand identity. The study's findings provide valuable insights for marketers, brand managers, and practitioners seeking to use NFTs and gamification to enhance brand identity in a dynamic digital context. Companies can establish effective strategies that connect with their target audience and build enduring brand connections by understanding the impact of these constantly changing technologies.

2. Literature Review

2.1. Non-Fungible Tokens (NFTs)

Proprietary digital items called NFTs (Non-Fungible Tokens) have been updated on a decentralized digital ledger blockchain (Wanick et al., 2023). NFTs are unique and cannot be copied or replaced, unlike cryptocurrencies like Bitcoin or Ethereum, which are interchangeable

and have the same value (Wang et al., 2023). NFTs may represent a variety of digital and tangible aids, such as works of art, music, collectibles, virtual properties, and more. Each NFT has a distinctive identity that demonstrates its ownership and authenticity. By offering unique and limited-edition digital products or experiences, NFTs provide companies with a cutting-edge means of engaging with their audience (Noris et al., 2023). By interacting with digital art and creative communities, brands using NFTs may enhance their brand identity. NFTs can boost a brand's exposure on social media, viral sharing, and visibility (Eyada et al., 2023). NFTs' distinctiveness and exclusivity may increase a brand's perceived value and attractiveness (Colicev et al., 2023). By generating more customer value and monetizing digital assistance, NFTs enable brands to access new revenue streams (Wang et al., 2023). Direct and open communication between brands and customers is made accessible through NFTs, which promote authenticity and trust (Colicev et al., 2023). Brands can use NFTs to reward and encourage consumer loyalty, fostering a deeper relationship with their audience (Zhu et al., 2023). NFTs allow marketers to experiment with cutting-edge marketing techniques like gamified NFT collections or interactive experiences (Hackl et al., 2022). Brands can enhance their reputation by positioning themselves as early adopters of cutting-edge technology and embracing NFTs. NFTs allow businesses to work with creators and artists to produce unique relationships with brands and co-creation experiences (Wanick et al., 2023). By enabling ongoing updates, enhancements, and interactions, NFTs can increase the lifespan and value of brand assets (Alzubi et al., 2021). Consumers' perceptions of exclusivity and ownership are influenced by the ownership and transferability of NFTs, which promote brand advocacy and brand loyalty (Zhu et al., 2023). In the digital era, NFTs have the potential to have significant effects on brand identity. Brands may improve their distinctiveness, value proposition, and customer engagement by embracing NFTs (Colicev et al., 2023). NFTs allow businesses to stand out, establish relationships with their audience, and access new revenue sources due to their limited availability, transparency, and interactive nature (Hackl et al., 2022). For developing everlasting brand relationships and remaining at the forefront of digital innovation, integrating NFTs into a brand strategy can be a powerful tool (Zhu et al., 2023).

2.2. Gamification

The term "gamification" describes the incorporation of gaming components. Integrating mechanics and dynamics into nongame scenarios can boost user engagement, motivation, and engagement (Thomson et al., 2021). By utilizing gamification strategies, brands can promote

desirable behaviors, create immersive experiences, and increase users' feelings of enjoyment and accomplishment (Lee et al., 2023). Gamification techniques may increase user engagement and participation in a company's digital applications and services (Xi et al., 2020). By developing memorable and enjoyable experiences, brands using gamification approaches can increase brand identity and awareness (Kaczynski et al., 2021). Gamification favors brand loyalty and advocacy by encouraging and rewarding user behavior (Noris et al., 2023). Gamification allows brands to engage audiences more deeply by generating a sense of challenge and mastery (Lee et al., 2023). Gamification can assist with social interactions and community building, strengthening a brand's identity (Thomson et al., 2021). Gamification is a tool brands may use to connect with and educate customers about their products and services (Alzubi et al., 2021).

By providing distinctive and engaging experiences, gamification can increase a brand's perceived value and distinguished status (Xi et al., 2020). Gamification tools, including leaderboards and badges, can promote user competition and increase their motivation to participate (Lee et al., 2023). Gamification can create positive brand associations and perceptions by evoking positive emotional experiences (Hakkarainen et al., 2023). Brands can use gamification to gather insightful user data and enable customized marketing strategies (Thomson et al., 2021). Gamification may enable customers to learn more about a business by encouraging them to explore and discover novel aspects of it (Thorpe et al., 2019). Brands can use gamification to foster a sense of fun and entertainment, which improves brand experiences and customer satisfaction (Lee et al., 2019). Using gamification methods, brands can promote user engagement, brand loyalty, and positive brand views (Alzubi et al., 2021). Gamification experiences' interactive, immersive, and entertaining components might leave a lasting impression on users and enhance brand awareness, customer satisfaction, and advocacy (Xi et al., 2019). Utilizing gamification methods may help a brand distinguish itself in crowded marketplaces and build strong relationships with its target audience (Hsu et al., 2023).

2.3. Brand Identity

To identify a brand and set it against its competitors, it must have a unique and distinctive combination of traits, values, attributes, and interpersonal connections (Fuchs et al., 2014). It stands for the foundation and personality of a brand, influencing how stakeholders and customers perceive it (Nobre et al., 2017). Brand identity includes various components, such as the company name, logo, messaging, design, positioning, and overall brand image (Harwood et

al., 2015). Consumer brand identity and recall are positively impacted by a solid and well-designed brand identity (Mokhtari et al., 2021). Consumer perceptions of a brand's quality and credibility are significantly affected by its brand identity (Harwood et al., 2015). Brand trust and loyalty are influenced by brand identity consistency across many touchpoints (Hsu et al., 2023). Brand differentiation may be developed through brand identity, which helps companies stand out in crowded markets (Micheletti et al., 2017). Brands with a distinct and unforgettable brand identity are more likely to attract customers and maintain repeat business (Chan et al., 2023). An effective brand identity connects to consumers' emotions and their identities (Xi et al., 2019). To ensure consistency and balance, brand identity guides brand communication and messaging (Brieger et al., 2013). Strong brand identities are more likely to attract premium prices and be valued more (Yang et al., 2022). A clearly defined brand identity helps build brand equity, which increases market share and gives businesses an advantage over their competitors (Kunkel et al., 2021). Brand identity drives consumer decision-making by creating a sense of familiarity and trust (Kaur et al., 2023). Employees and stakeholders are likelier to become engaged with and connected to brands with a strong and genuine brand identity (Jain et al., 2023). An effective brand identity increases brand adaptability and resilience to market shifts (Esmaeilzadeh et al., 2021). Brand identity is essential for influencing consumer perceptions, encouraging brand loyalty, and driving business achievement (Hsu et al., 2018). It gives a brand a distinctive and recognizable identity that directs its positioning, communication, and overall brand strategy (Rodrigues et al., 2021). Brands can differentiate themselves from the competition, build long-lasting connections with their target audience, and evoke strong emotions with a solid and consistent brand identity (Loureiro et al., 2020). Brands can develop credibility, market presence, and trust by constantly communicating their brand identity (Sreejesh et al., 2021).

3. Methodology

This quantitative study examines how gamification and NFTs impact brand identity among South Asian consumers who buy online. The Slovin formula is used to calculate the sample size, which results in 100 respondents for a population of 182,000. A questionnaire must be distributed to every ecommerce customer to collect data. The SPSS version 21 for the Windows program is used to process the collected data. Before interpreting the regression results, the investigating the study model's reliability is checked using the standard assumption tests that generate normality, linearity, multicollinearity, and heteroscedasticity. This study's research

methodology takes a quantitative approach and includes multiple linear regression analysis, questionnaire-based data collection, and sample size estimation. The research model is validated using the traditional assumption tests, determining the reliability of the results.

4. Results

SPSS 2.0 statistical tests were used to present the research's findings. According to an examination of consumers' replies to disseminated questionnaires, gamification and NFTs are crucial for businesspeople looking to establish their brand identity.

Table 1. One-Sample Kolmogorov-Smirnov Test

		Unstd. Residual
N		100
	Mean	.000000
Normal Parameter ^{a, b,}	Std. D	3.26678148
	Unconditional	.090
Most Profound Disparities	Positive	.38
	Negative	-.94
Smirnov-Kolmogorov Z		.930
Asymp. Sig. (2-tailed)		.345

Source: SPSS O

The unstandardized residuals of the regression analysis's one-sample Kolmogorov-Smirnov test are shown in Table 1 as the results. The mean in this situation is 0.000000, showing that the residuals are typically very close to zero. The residuals' dispersion around the mean is shown by the standard deviation, which is 3.26678148. The highest deviation from the mean value is indicated by an absolute difference of 0.090. The positive and negative differences indicate the directions of the extreme deviations from the mean. The test statistic used to evaluate the most significant deviation between the observed data distribution and the expected normal distribution is called the Kolmogorov-Simonov Z value, equal to 0.930. The Asymp. A Sig (2-tailed) value of 0.345 indicates that the regression analysis could be reliably interpreted because the p-value associated with normality for the unstandardized residuals is satisfied.

Table 2. ANOVA

			Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
Brand Identify	Among Groups	(Combined)	781.412	18	43.462	4.182	.000
NFTs		Linearity	564.174	1	564.172	54.416	.000
		Deviation From Linearity	216.237	ji	12.776	1.226	.260

	Within Groups		839.222	81	10.382		
	Total		1623.630	99			

Source: SPSS

The ANOVA results for NFTs, gamification, and brand identity are shown in Table 3 and evaluate the statistical significance of differences between groups and within groups. 782 is the sum of the squares, with 412 representing the variation across groups. There are 18 independent variables, which is the degree of freedom. By dividing the total squares by their degrees of freedom, the mean square is determined to be 43.462. The proportion of its mean squared among groups and across groups is represented as its f value, which is 4.182. At the significance level, the cumulative effect of the different variables upon the dependent variable's value is significant of.000, which is less than the threshold of 0.05. The sum of squares is 564.172 showing the linearity's fluctuations. Indicating the linearity deviation factor, the DF is 1, which is 1. The sum of squares is divided by the DF to get the mean square, reaching 565.176. The average squared deviation ratio to linearity is demonstrated by the f value, which is 54.416. A significant deviation from linearity is shown by the significance level of.000. The variability resulting from a deviation from linearity is represented by the sum of squares, which is 216.237. The degrees of freedom for the variations from linearity are indicated by the DF, which is 12. By subtracting the DF from the total of the squares, the mean square is 17.932. The ratio of the mean squares for the deviation from linearity is represented by the f value, which is 1.226. The deviation from linearity is not statistically significant, according to the significance level.261, which is considered low. The squares' sum is 839.222, reflecting the group variation. The degree of freedom within groups is represented by the DF, which is 81. By dividing the total squares by the DF, 10.382 is obtained as the mean square.

Table 3. ANOVA

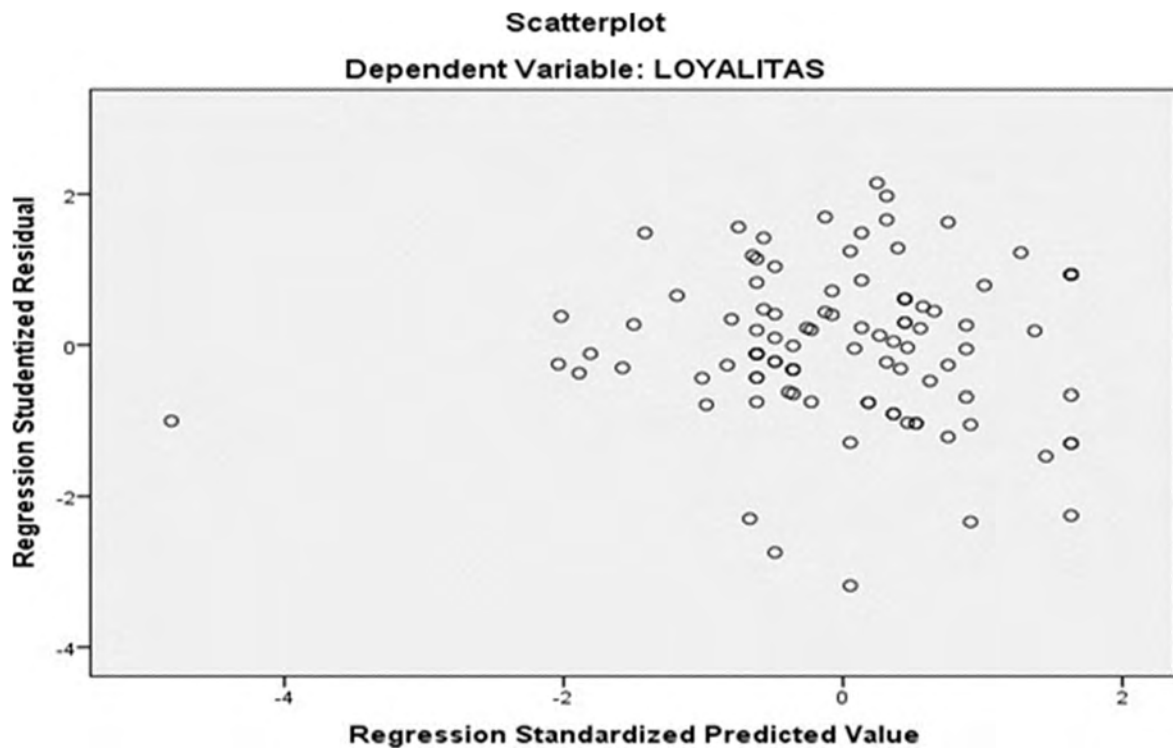
			Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
Brand Identify	Among Groups	(Combined)	609.906	11	55.444	4.812	.000
Gamification		Linearity	542.800	1	540.800	47.116	.000
		Deviation from linearity	67.124	10	6.710	.581	.822
	Within Groups		1013.706	88	11.520		
	Total		1623.630	99			

Source: SPSS

The ANOVA findings for the brand identity and gamification variables are shown in Table 3. With a sum of squares of 608.904 and 11 degrees of freedom, the brand identity diversity between groups is significant. The f value is 4.812, and the mean square is 55.444. A significant impact of the independent variable on brand identity is shown by the significance level below 0.05. With a sum of squares of 540.800 and one degree of freedom, gamification has high variability compared to linearity. The f value is 47.116, and the mean square is 540.800. Since gamification significantly differs from linearity, the significance level is less than 0.05. Gamification-related variability that results from variations in linearity is not statistically significant. There are 10 degrees of freedom and a 67.124 square sum. The f value is 0.581, and the mean square is 6.710. Since there has been no significant effect on brand identity, the significance level is over 0.05. With a total square of 1.013.706 and 88 degrees of freedom, brand identity and gamification both exhibit significant variation within groups. There are 11.520 squares in all. The total square sum with 99 degrees of freedom is 1.623.630. According to the ANOVA results, brand identity and gamification significantly affect the dependent variable. Additionally, gamification shows a significant divergence from linearity, although the change has little effect on brand identity.

Table 4. Coefficient

Model	Unstd. Coefficient		Std. Coefficient			Collinearity Statistics	
	B	Std. Error	Beta	T	Sig.	Tolerance	VIP
(Constant)	13.600	3.124	4.346	-	-	-	-
NFTs	0.326	0.11	0.354	2.976	0.004	0.434	2.284
Gamification	0.452	0.172	0.31	2.582	0.011	0.434	2.284

The results of the scatterplot show that there is a mix of positive and negative values because the data points are distributed both above and below the line of zero. The fact that the data points are spaced throughout and not only concentrated above or below line 0 indicates an inconsistent distribution. There is no pattern of increasing or narrowing in the distribution of the data points, which suggests that there is no systematic change. The distribution of data points is uniform, and no apparent outliers or extreme values are present. It is suggested that the assumption of equal variance is satisfied by the absence of the heteroscedasticity problem. Since the correlation test returned negative, there is no evidence of a meaningful relationship between the variables. The scatterplot analysis indicates a balanced distribution of data points without any apparent heteroscedasticity concerns or significant correlations between the variables.

5. Multiple Linear Regression Test

Table 5. Coefficient

Model	B	Std. Error	Beta	t	Sig.
(Constant)	13,600	3.124	4.346	-	0.000
NFTs	0.326	0.106	0.354	2.976	0.004
Gamification	0.452	0.172	0.306	2.582	0.011

Source: SPSS

Unstandardized values, standard errors, and standardized values of the multivariate regression linear model, t values, and significance levels are shown in this table for each predictor variable.

The standard error is 3.124, with a coefficient of 13.600 for the constant term. The corresponding t value of 4.346 shows that the constant term differs significantly from zero. The p-value indicates an extremely high correlation between the dependent and independent variables at 0.000, which is less than the typical level of 0.05. NFTs have a coefficient of 0.326 and a standard deviation of 0.106. The t-value and p-value are both 2.976 and 0.004, respectively. This indicates that the model's inclusion of NFTs significantly improves the dependent variable. It is expected that the factor that depends is to rise by 0.354 units for every unit increase in NFTs, according to the beta value of 0.354. Gamification is a variable with a coefficient of 0.452 and a standard deviation of 0.172. The p-value is 0.011, while the t-value is 2.582. This suggests that the dependent variable receives significant advantages from the model's inclusion of gamification. According to the beta value of 0.306, the dependent variable should rise by 0.306 units for every unit increase in gamification.

Table 6. Hypothesis Test

	B	Std. Error	Beta	t	Sig.
(Constant)	13.600	3.126	4.346	-	0.000
NFTs	0.326	0.108	0.354	2.976	0.004
Gamification	0.452	0.174	0.306	2.582	0.011

Source: SPSS

This table shows the t values and significance levels for each predictor variable in the model, along with the unstandardized coefficients, standard errors, standardized coefficients, and unstandardized coefficients. The constant figure, 13.600, is the marketplace's standard for customer satisfaction. The brand identity increases as the NFTs variable goes up by 1 unit, according to the coefficient for NFTs of 0.326. The gamification coefficient is 0.452, meaning that a 1-unit increase in gamification results in a 1-unit increase in brand identification. The correlation between the predictor factors and the analyzed variable is decisive, as evidenced by the t-values of 2.976 for NFTs and 2.582 for gamification. Furthermore, these coefficients appeared to be p values of 0.005, implying that the results are significantly different at a significance threshold of 5% for NFTs and 0.011 for gamification.

6. Simultaneous Test

Table 7. ANOVA

	Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
Regression	632.414	3	314.706	31.020	0.000b
Residual	988.214	96	10.204	-	-
Total	1622.628	99	-	-	-

Source: SPSS

The regression row in this table shows the regression component of the analysis's squared sum, degrees of freedom, mean squares, and f value, as well as the significance level. The regression's total squares are 632.414, which shows how much variability the model can explain. Two degrees of freedom exist. The mean square is determined using the level of freedom as the ratio of the total squares, providing 314.706 as a result. By dividing the regression's mean square by its residuals' average square, the f value of 31.020 is determined. The regression model is statistically significant at the level of 0.000b. With 96 degrees of freedom, the residuals' square sum is 988.214. The residuals' mean square, which represents the average unexplained variability per degree of freedom, is 10.204. The sum of squares is 1622.628 with 99 degrees of freedom; however, the information does not include the exact values for the total mean square, f value, or significance level.

7. Efficiency Test of Determination

Table 8. Model Summary

Model	R	R Square	Adjusted Square	R	Std. Error in the Estimate
1	0.622a	0.386	0.374		3.192

Source: SPSS

The standard error associated with the estimation, r value, r squared, and adjusted r squared as well & all are shown in the model summary row of this table. The correlation coefficient distinction between the outcome's anticipated values and the actual numbers variable is given by the r value of 0.622. The proportion of the dependent variable's variance that the model's predictor variables can explain is expressed as R squared = 0.386. It shows that the regression results t the model. A coefficient of 0.374 might be found for the revised r squared, a variation of r squared that considers the number of predictor factors and the sample size. The model t measure is typically more reliable when there are several predictors. The mean variation

between the predicted and actual values is indicated by the standard error in the estimate, which is 3.192%. This demonstrates the way the regression model predicts the outcome variable.

8. Findings

According to this study, gamification and NFTs significantly enhance brand identity among South Asian e-commerce consumers. Various data points were distributed around the line of 0 in the scatterplot analysis, showing a mix of positive and negative values. Since there were no heteroscedasticity issues, the data appeared to have equal variance. The Kolmogorov-Smirnov test confirmed that the unstandardized residuals' normality assumption was satisfied. The brand identity and gamification factors showed significant variations between and among groups in the ANOVA findings. Although linearity and divergence from linearity considerably impacted gamification, brand identity was not significantly impacted. The investigation's findings employing multiple linear regression techniques, demonstrated that gamification and NFTs significantly improved brand identity. Further hypothesis testing supported these results. According to the simultaneous test (ANOVA), the regression model was statistically significant in its ability to adjust for brand identity fluctuations. According to the coefficient of determination (R Squared), gamification and NFTs may account for about 38% of the variation in brand identity. Given the number of predictors and the sample size, the adjusted R squared validated the validity of the model t. The estimate's standard error demonstrated how well the regression model predicted brand identity. These results demonstrate the value of NFTs and gamification for boosting brand identity in the South Asian e-commerce market, providing insightful information for companies and marketers seeking to increase customer engagement and loyalty.

9. Conclusion

In conclusion, this quantitative research study examined how gamification and NFTs impact brand identity among South Asian e-commerce customers. The research found a significant positive relationship among brand identity, gamification, and NFTs. NFTs and gamification significantly influence how a brand is perceived, demonstrating its importance in the e-commerce industry. A variety of data points were distributed around the line of 0 in the scatterplot after analysis, which indicated a combination of positive and negative values. Furthermore, there was no proof of heteroscedasticity, which would have supported the premise of equal variance. The reliability of the regression analysis was further supported by the

assessment for Kolmogorov-Smirnov, which established the normality of the unstandardized residuals. According to the ANOVA findings, brand identity and gamification variables substantially varied across and among groups. While linearity and divergence from linearity significantly impacted gamification, brand identity was not significantly impacted. The conclusions of the evaluation of multiple regression showed that gamification and NFTs both significantly enhanced brand identity. Hypothesis testing was used to confirm these results further. The simultaneous test (ANOVA) showed that the regression model was statistically significant in its ability to compensate for brand identity fluctuations. According to the coefficient of determination (R-squared), NFTs and gamification could account for about 38% of the variation in brand identity. Given the number of predictors and the sample size, the adjusted R squared validated the reliability of this model. The conclusions of the above study show how essential NFTs and gamification are for creating a unique brand identity in the field of e-commerce. Marketers and businesses can deploy these strategies to increase customer engagement and loyalty. The study offers insightful and significant implications for practitioners and researchers working in e-commerce and brand management.

10. Recommendations

NFTs and gamification techniques should be actively incorporated into the strategies of e-commerce companies. These components enhance consumer engagement and loyalty while positively impacting brand identity. Businesses may stand out from the competition and give customers unique experiences by utilizing NFTs and gamification. Brand identity is significantly impacted by personalization. Businesses should put their efforts into personalizing experiences for each customer. This can involve interactive gamified experiences, personalized offers, and product recommendations. Businesses can improve their brand identity and create more profound customer relationships by providing personalized experiences (Mattke et al., 2021). Customer data associated with NFTs and gamification must be regularly monitored and evaluated. This involves maintaining checks on customer engagement, satisfaction, and feedback. Businesses can gain significant insights into the successful outcome of their initiatives and make wise decisions for improvement by gathering and analyzing this data. Collaborating with NFT creators and gamification specialists can give companies access to valuable knowledge and insights. These experts can assist in creating and implementing successful NFTs and gamified experiences that complement the brand's identity and connect with customers (Hsu et al., 2018). This knowledge can help deliver memorable and meaningful

customer experiences. Conducting consumer research and asking for feedback from e-commerce customers is essential. Businesses may change their strategy to full customer expectations by understanding how customers respond to NFTs and gamification. Customer feedback can also provide novel strategies and opportunities for boosting brand identity via NFTs and gamification. NFTs and gamification methods should be strategically incorporated into a company's marketing strategies. The core values, messaging, and target market of the brand should all be consistent with this integration. Careful planning and implementation ensure a consistent and united brand identity across all channels and touchpoints. For the implementation to be successful, staff must get instructions and training on NFTs and gamification. Employee education on the advantages, best practices, and ethical concerns around these strategies is part of this. The knowledge and abilities required to successfully use NFTs and gamification to develop a strong brand identity are provided to employees through proper training. By implementing the recommendations mentioned above, e-commerce companies in Pakistan can use gamification and NFTs to reinforce their brand identities, increase customer engagement, and gain a competitive edge.

References

- Wang, J., Jiang, H., Sun, J., & Deng, L. (2023, July). Motivation to Adopt Gamification in NFT. In *International Conference on Human-Computer Interaction* (pp. 610-623). Cham: Springer Nature Switzerland.
- Wanick, V., & Stallwood, J. (2023). Brand Storytelling, Gamification and Social Media Marketing in the “Metaverse”: A Case Study of the Ralph Lauren Winter Escape. In *Reinventing Fashion Retailing: Digitalizing, Gamifying, Entrepreneuring* (pp. 35-54). Cham: Springer International Publishing.
- Kaczynski, S., & Kominers, S. D. (2021). How NFTs create value. *Harvard business review*, 10.
- Colicev, A. (2023). How can non-fungible tokens bring value to brands? *International Journal of Research in Marketing*, 40(1), 30-37.
- Hackl, C., Lueth, D., & Di Bartolo, T. (2022). *Navigating the metaverse: A guide to limitless possibilities in a Web 3.0 world*. John Wiley & Sons.

Noris, A., Sabatini, N., & Cantoni, L. (2023, July). Fashion Games, Fashion in Games and Gamification in Fashion. A First Map. In *International Conference on Human-Computer Interaction* (pp. 477-491). Cham: Springer Nature Switzerland.

Thomason, J. (2021). Metahealth-how will the metaverse change health care?. *Journal of Metaverse*, 1(1), 13-16.

Zhu, Y. (2023). Digitalization of Luxury Brands in China. *New Directions in Art, Fashion, and Wine: Sustainability, Digitalization, and Artification*, 251.

Eyada, B. (2023). Advertising in the Metaverse: Opportunities and Challenges. *International Journal of Marketing Studies*, 15(1).

Wanick, V., & Bazaki, E. (2023). The State of Fashion Retailing Post-pandemic: Trends, Challenges and Innovations. In *Reinventing Fashion Retailing: Digitalising, Gamifying, Entrepreneurising* (pp. 1-15). Cham: Springer International Publishing.

Hakkarainen, T., & Colicev, A. (2023). Blockchain-enabled advances (BEAs): Implications for consumers and brands. *Journal of Business Research*, 160, 113763.

Lee, C. T., Ho, T. Y., & Xie, H. H. (2023). Building brand engagement in metaverse commerce: The role of branded non-fungible tokens (BNFTs). *Electronic Commerce Research and Applications*, 58, 101248.

Alzubi, A., & Hamarsheh, F. (2021). Engagement of users and enhancement of user experience via mobile payment gamification: A systematic review of academic literature. *Journal of Positive Psychology and Wellbeing*, 5(3), 369-385.

Lee, J. Y., & Jin, C. H. (2019). The role of gamification in brand app experience: The moderating effects of the 4Rs of app marketing. *Cogent Psychology*, 6(1), 1576388.

Thorpe, A. S., & Roper, S. (2019). The ethics of gamification in a marketing context. *Journal of business ethics*, 155, 597-609.

Lu, H. P., & Ho, H. C. (2020). Exploring the impact of gamification on users' engagement for sustainable development: A case study in brand applications. *Sustainability*, 12(10), 4169.

Xi, N., & Hamari, J. (2020). Does gamification affect brand engagement and equity? A study in online brand communities. *Journal of Business Research*, 109, 449-460.

- Mokhtari, L., Khoddami, S., & Osanlou, B. (2021). The impact of the experience of gamification marketing activities on the dimensions of brand appeal: Focusing on the role of brand value. *Journal of Business Management*, 13(1), 184-208.
- Nobre, H., & Ferreira, A. (2017). Gamification as a platform for brand co-creation experiences. *Journal of Brand Management*, 24, 349-361.
- Fuchs, M., Fizek, S., Ruffino, P., & Schrape, N. (2014). Rethinking gamification (p. 344). Meson press.
- Harwood, T., & Garry, T. (2015). An investigation into gamification as a customer engagement experience environment. *Journal of Services Marketing*, 29(6/7), 533-546.
- Chan, T. H. (2023). How brands can succeed communicating social purpose: engaging consumers through empathy and self-involving gamification. *International Journal of Advertising*, 42(5), 801-834.
- Hsu, C. L. (2023). Enhancing brand love, customer engagement, brand experience, and repurchase intention: Focusing on the role of gamification in mobile apps. *Decision Support Systems*, 114020.
- Micheletti, A. (2017). Motivating and involving users through gamification: a proposal. In *Digital Libraries and Multimedia Archives: 12th Italian Research Conference on Digital Libraries, IRCDL 2016, Florence, Italy, February 4-5, 2016, Revised Selected Papers 12* (pp. 20-30). Springer International Publishing.
- Brieger, C. (2013). Exploring new communication strategies for a global brand: Transmedia storytelling and gamification (Master's thesis).
- Hsu, C. L., & Chen, M. C. (2018). How gamification marketing activities motivate desirable consumer behaviors: Focusing on the role of brand love. *Computers in human behavior*, 88, 121-133.
- Xi, N., & Hamari, J. (2019). Does gamification satisfy needs? A study on the relationship between gamification features and intrinsic need satisfaction. *International Journal of Information Management*, 46, 210-221.
- Rodrigues, I. M., Soares, N. F., Lopes, J. M., Oliveira, J. C., & Lopes, J. M. (2021). Gamification as a new trend in the co-creation process. *RAM. Revista de Administração Mackenzie*, 22.

- Yang, C., Yang, P., & Feng, Y. (2022). Effect of achievement-related gamification on brand attachment. *Industrial Management & Data Systems*, 122(1), 251-271.
- Loureiro, S. M. C., Bilro, R. G., & de Aires Angelino, F. J. (2020). Virtual reality and gamification in marketing higher education: a review and research agenda. *Spanish Journal of Marketing-ESIC*, 25(2), 179-216.
- Mattke, J., & Maier, C. (2021). Gamification: Explaining brand loyalty in mobile applications. *AIS Transactions on Human-Computer Interaction*, 13(1), 62-81.
- Sreejesh, S., Ghosh, T., & Dwivedi, Y. K. (2021). Moving beyond the content: The role of contextual cues in the effectiveness of gamification of advertising. *Journal of Business Research*, 132, 88-101.
- Esmailzadeh, P. (2021). The influence of gamification and information technology identity on postadoption behaviors of health and fitness app users: empirical study in the United States. *JMIR serious games*, 9(3), e28282.
- Kaur, J., Lavuri, R., Parida, R., & Singh, S. V. (2023). Exploring the impact of gamification elements in brand apps on the purchase intention of consumers. *Journal of Global Information Management (JGIM)*, 31(1), 1-30.
- Jain, S., Mishra, S., & Saxena, G. (2023). Luxury customer's motivations to adopt gamification. *Marketing Intelligence & Planning*, 41(2), 156-170.
- Kunkel, T., Lock, D., & Doyle, J. P. (2021). Gamification via mobile applications: A longitudinal examination of its impact on attitudinal loyalty and behavior toward a core service. *Psychology & Marketing*, 38(6), 948-964.

PREDICTING FUTURE CLIMATE CHANGE-RELATED BUSINESS RESEARCH WITHIN BIBLIOMETRIC ANALYSIS

Tri DAMAYANTI¹, Suphi ASLANOĞLU²

Abstract

Based on research published in Scopus-indexed international journals, this study aims to predict the future direction and focus of climate change-related business research. Using Vos Viewer application, this study examines 1428 papers published in last five years. This study assist future researches of climate change-related business topics. The commitment of among countries to Paris Agreement encourages to implement climate change taken into business processes. Climate change caused some adjustments in industry and financial decisions. According to the results, the direction and focus of climate change-related business research begins within opportunities and challenges of industry regarding climate change issues. Then, some scholars a few years later focused on the renewable energy-related business studies. Last published articles showed that some scholars interested on the green financing, green supply chain, green innovation, green credit policy, and digital finance-related to green business. The result concludes that researches on the climate change-related business are tend to green finance issues. Companies are predicted to apply green financing instrument in order to take financing for renewable energy for their manufactures.

Keywords: Climate Change, Renewable Energy, Green Business, Green Financing, Bibliometric Analysis

¹ Res.Asst. Universitas Bandar Lampung, tri.damayanti@ubl.ac.id

² Prof.Dr. Kırıkkale University, s_aslanoglu@hotmail.com

1. Introduction

Climate change has emerged as a significant global concern over an extended period of time. The global community has also undertaken efforts to establish an ecosystem that can guarantee the uninterrupted sustenance of human life in the future, mitigating the potential disruptions caused by natural imbalances. Commencing with the matter of non-renewable energy utilisation, it is imperative to acknowledge the global concern surrounding greenhouse gas emissions, which have the potential to deplete the ozone layer. Furthermore, the adverse effects of air, water, and land pollution, stemming from both individual consumption and industrial production, have also garnered significant global attention. At the climate change conference, the participating countries have collectively identified and established a minimum of four collaborative opportunities for addressing global challenges.

The inaugural discussion on environmental matters took place in Stockholm in 1972. A conference was convened in Rio de Janeiro two decades later, with the primary objective of achieving greenhouse gas stabilisation to preserve the Earth's atmospheric composition. The issue of climate change gained significant global attention when the Kyoto Protocol was ratified in 1997. This international agreement involved the participation of 38 industrialised nations, who pledged to decrease their greenhouse gas emissions to a level that is less than 5% of the emissions recorded in 1990. This commitment was to be achieved during the period spanning from 2008 to 2012. In 2015, there was a notable surge in global awareness surrounding the imperative to mitigate global warming, as evidenced by the introduction of the Paris Agreement, which aimed to curtail global temperatures. The signatory nations of this agreement have made a commitment to effectively regulate the emission of greenhouse gases, with the aim of mitigating the rise in global temperatures to a maximum of 2°C (3.6°F), and ideally limiting it to 1.5°C (2.7°F).

The commitments made by nations in various global climate agreements have significant implications for the economic dimensions affecting individuals, businesses, and the nation as a whole. The issue of reducing greenhouse gas emissions stemming from energy consumption, both in personal and business contexts, is a matter of significant concern for every nation. There exist various strategies for mitigating greenhouse gas emissions, including the adoption of renewable energy sources such as wind energy, solar energy, and natural gas, as well as the implementation of reforestation initiatives. Nevertheless, the endeavour to mitigate greenhouse

gas emissions necessitates substantial financial commitment, thereby necessitating businesses to allocate a dedicated budget for investment in such endeavours.

The responsibility for financial commitments aimed at mitigating greenhouse gas emissions lies with countries that have demonstrated their commitment to the Paris Agreement through the implementation of environmentally friendly policies. Private companies should be obligated to adhere to green policies, and the allocation of green financing should also follow the same principles. Certain pressures associated with international agreements can be categorised as voluntary, while others are deemed obligatory and necessitate compliance. Businesses must adhere to various requirements when it comes to complying with regulations pertaining to legal business practises and environmental protection. The topic of environmental sustainability in the business sector is experiencing a growing significance, prompting businesses to implement specific innovations that consider the perspectives of diverse stakeholders within their respective organisations. In order to facilitate the adherence of private enterprises to their obligations of mitigating greenhouse gas and carbon emissions, the government additionally offers tax incentives. The Turkish government implemented measures to incentivize the manufacturing industry to decrease their greenhouse gas and carbon emissions, as documented by Sakar (2019) in relation to green bond holders. According to Braga et al. (2021), the incorporation of subsidies and carbon taxation can serve as a valuable complement to the de-risked interest rate, facilitating the acceleration of the transition towards sustainable energy sources.

Li, et al. (2022) argued that enhancing energy efficiency and investing in renewable sources are regarded as crucial catalysts within climate change policies and it provided rationale for the moderating function of green regulations in enhancing the association between green financing and investment in renewable energy. Green finance policies can reduce green innovation financing constraints, but private companies rarely receive green credits. Innovation is found in these financially constrained companies (Yu et al., 2021). Sohag et al. (2023) stated that green investments' effectiveness in meeting environmental goals, benefiting green project managers, investors, and policymakers. The demand for financial resources to support business endeavours aimed at mitigating greenhouse gas emissions, in alignment with the objectives outlined in the Paris Agreement to combat global warming, is on the rise. The increasing global demand for businesses to actively engage in economic initiatives that mitigate global warming has prompted them to develop innovative financing mechanisms with a focus on environmental

sustainability. The theme of green financing is a compelling subject of discourse in contemporary business research on climate change.

The objective of this study is to forecast forthcoming research pertaining to the ramifications of climate change within the domains of economics, business, management, and finance. The remainder of the paper is as follows, the introduction section, review of the existing literature, research methodology, result and discussion, and ended up by concluding remarks.

2. Literature Review

According to Li, et al. (2022), enhancing energy efficiency and investing in renewable sources are regarded as crucial catalysts within climate change policies, with the potential to yield sustainable outcomes over an extended timeframe. The objective of this study is to offer novel perspectives on the significance of green financing, volatility, and geopolitical risk in the context of investment in renewable energy sources in China. This will be achieved through an analysis of micro and macro-level data spanning the period from 2015 to 2020. Various benchmarks and regression estimation methods were utilised to tackle the research topic, taking into account both the direct and indirect relationships between the terms of interest.

In their study, Wang and Fan (2023) investigate the impact of green finance on the investment behaviour of renewable energy enterprises. The application of a dynamic panel threshold model is employed in the experimental setting of China, taking into account the economic development level and financing constraints encountered by enterprises. The research demonstrates that the implementation of green finance has the potential to enhance the investment capacity of renewable energy enterprises. The promotion of investment in renewable energy enterprises can be facilitated by high-quality economic development, which can serve a comparable function to green finance.

Nevertheless, the efficacy of green finance in promoting sustainable practices may be diminished or negated due to the excessive financial limitations imposed on enterprises. The findings contribute to our comprehension of the impact of green finance on the investment decisions made by renewable energy companies. The results indicate that promoting sustainable economic growth and addressing the financial challenges faced by these enterprises will enhance the effectiveness of green finance in supporting their investments.

The examination of bibliographic data contained within articles and journals can be done quantitatively using a method known as bibliometric analysis. The analysis described above is frequently utilised for the purposes of examining citations to scientific articles contained within

a journal, defining the scientific domain of the journal in question, and classifying scientific articles in accordance with the research fields to which they are most closely related. The application of this methodology can be found in a variety of fields, including sociology, the humanities, communications, marketing, and other social sciences (Waltman, et al., 2010). In bibliometric analysis, two types of analysis are used: citation analysis and co-citation analysis. Citation analysis is used to determine which articles are cited by other articles, and co-citation analysis determines which articles are cited by multiple articles at the same time.

Bibliometrics uses mathematical and statistical analysis to study academic journal author relationships. Bibliometric analysis helps identify authors, journals, and the number of authors who have cited a journal. This includes the number of terms in an article or abstract within a title. The more terms used in research, the more likely the term will be noticed. Bibliometric analysis software automates the process of determining the number of authors associated with keywords. Additionally, the author's institutional affiliation and article language can be determined. He also claimed this functionality could identify the journal's publisher. The number of publishers in a journal makes it harder to find the most productive publisher, or one that publishes the most journals (Van Eck, et al, 2010).

Bibliometric analysis has two main goals, to evaluate research performance by evaluating individuals and institutions' research and publication achievements, and to map a study topic's structure and dynamics (Zupic & Tomaž, 2015). Each field has its own technicalities. Research performance is measured using quantitative metrics like total citations, average citations, and collaboration index. Co-word analysis is useful in scientific mapping analysis for examining the relationships between subjects within a discipline.

Numerous free bibliometric analysis tools and software exist. The suite includes bibexcel, SITKIS, citespace, PoP, UCInet, rstudio, Gephi, and VOSviewer. VOSviewer is the easiest tool for visualising and analysing author connections. VOSviewer visualises academic publication keywords by frequency and association. First, we must access relevant seminal literature. Microsoft Excel, Tableau, and other software can also aid metric analysis. Use more legible visuals to improve illustration clarity. Small nodes from VOSviewer exports may be obscured by other nodes. One solution is to use a mindmap or treemap model for visualisation. Exporting visualisation results to VOSviewer allows public evaluation and accessibility. Additional bibliometric articles should be thoroughly examined.

VOSviewer visualises bibliographies, or data sets with bibliographic fields—title, author, author, journal, etc. VOSviewer is used for bibliometric analysis in academia. This includes finding untapped research areas and the most cited works in specific academic fields, among other applications. VOSviewer also reads CSV, RIS, Endnote, and RefWork datasets. Van Eck and Waltman (2011) claims that not all databases support all analyses. Web of Science and Scopus are popular databases that support many types of analysis. Different data structures and policies mean different types of analysis for each database. The table shows that Pubmed does not support citation, bibliographic pair, or co-citation analysis. Since Dimensions supports many analytical methods, it is similar to WOS and Scopus.

VOSviewer's bibliometric analysis results reveal co-authorship patterns, allowing researchers to examine an author's collaborations. The analysis will create visual representations of the results by author, organisation, or country. Co-occurrence analysis shows keyword relationships in a network graphically. Citations visualise the document under review Van Eck and Waltman (2011). Observed or tested documents will be linked to others if they reference other articles that have been observed or tested. This analysis illuminates document citations and author self-citation. It helps analyse bibliographic coupling. If articles have identical references, they will be visualised and linked. This analysis shows how interconnected the documents are.

Co-citation is distinct from citation and bibliographic coupling. Co-citation involves visualising the references used by the documents under review. If references are used, the article will hyperlink them according to academic conventions. Article A cites references 1 and 2. References 1 and 2 are linked. If article B cites references 1 and 5, it can be inferred that 1 is linked to 5, except for reference 2. Co-citation visualisation depends on the cited reference, the journal, and the work's authors. This analysis helps identify the main sources in a set of articles. VOSviewer uses full and fractional counting. Full counting remains unchanged, while fractional counting depends on the document's co-authors. When using Vosviewer to access data, note that it truncates title and abstract words. It then visualises the fragmented words' connections (Waltman, et al, 2010). Visualised terms' connections will be shown by the network. The overlay feature shows past research, while the density feature shows research group concentration or significance. Density can help examine rare research topics.

3. Research Methods

For the purpose of data analysis, this study makes use of metadata taken from the Scopus database and stored in CSV format. After applying selection criteria that limited the scope to

the fields of business, management, economics, and finance, a total of 1,640 publications from the database were included in the analysis. These publications were included as a result of the selection criteria being applied. These publications were selected in careful consideration due to the fact that they make use of the keyword "green financing." The bibliometric analysis that was carried out as part of the purview of this research was based on the publications that are detailed in the following table, which presents the specific information regarding those publications.

Table 1. Types of publication

No	Type	Amount	No	Type	Amount
1	Article	1.212	7	Editorial	12
2	Book Chapter	216	8	Conference Review	10
3	Conference Paper	67	9	Erratum	7
4	Book	44	10	Short Survey	4
5	Review	43	11	Retracted	3
6	Note	22			

Source: Scopus Database

Table 1 presents the sample data collected in this study, consisting of 1,640 publications. The table provides an overview of the different types of publications included in the sample. The predominant form of publication observed in this research sample was articles, specifically comprising 1,212 instances, accounting for approximately 73% of the entire sample. Book chapters accounted for 216 instances, or 13% of the overall research sample, making it the second most prevalent form of publication. The third category of sample publication comprises conference papers, which account for 67 instances or 4% of the overall sample. The research sample includes books, reviews, and notes, which respectively account for 44 instances or 3% of the total sample, 43 instances or 3% of the total sample, and 22 instances or approximately 1.3% of the total sample, occupying the fourth, fifth, and sixth positions. In the present study, it was observed that the proportion of publications falling under the categories of editorial, conference review, erratum, short survey, and retracted types were 12, 10, 7, 4, and 3, respectively. These figures collectively accounted for less than 1% of the total sample.

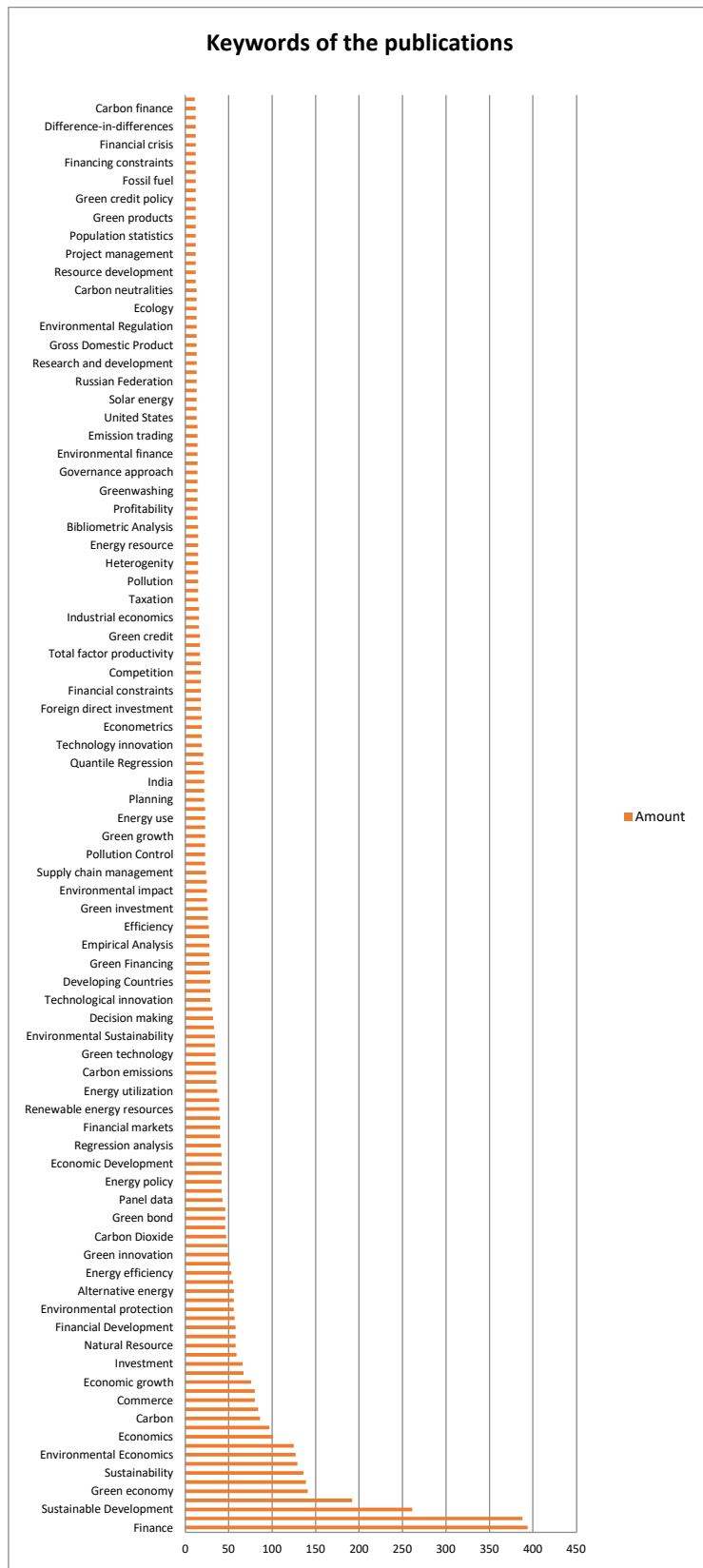

Figure 1. Keywords in the publication

Source: Scopus Database

Figure 1 depicts the keywords employed in the publication of this research sample. Based on the visual representation provided, it is evident that the predominant keywords utilised in the sample publications are "finance," "sustainable development," and "green economy." In contrast, the least frequently utilised keywords encompass "carbon finance," "difference-in-differences," "financial crisis," "financial constraints," "green credit policy," "green product," and various others.

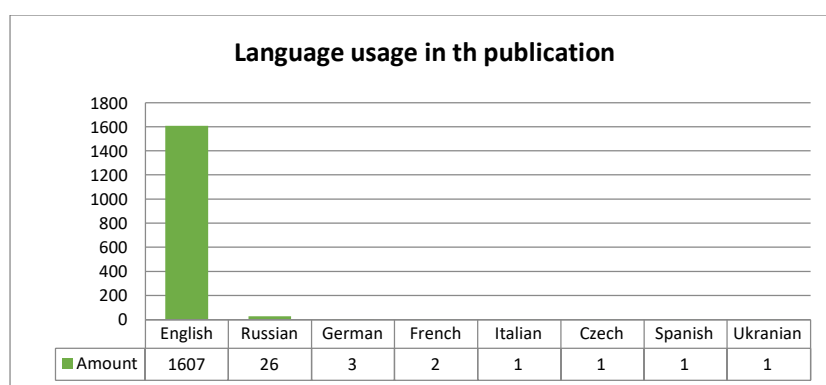

Figure 2. Languages uses in the publication

Source: Scopus Database

Figure 2 depicts the utilisation of language within the publications of the selected research sample. The research sample consisted of 1607 English-language publications. Additional languages that have been utilised in the research include Russian, which has been featured in 26 publications, German, which has been featured in 3 publications, French, which has been featured in 2 publications, and Italian, Czech, Spanish, and Ukrainian, each of which has been featured in 1 publication.

4. Result and Discussion

This section explains VOSviewer's bibliometric analysis of sample publication frequency in this study. Three graph categories explain bibliometric analysis findings in three areas. These include research term relationships, publication history, and research group concentration. An analysis of the three bibliometric results follows.

4.1 Result

The diagram presented in Figure 3, 4, 5, 6, 7 illustrates the results of a bibliometric analysis that examines the interrelationships between research terms used by researchers in a specific sample of publications. The figure presented herein illustrates numerous networks depicting the

interrelationships among terms within a collection of sample publications that have been subjected to analysis using bibliometric techniques. Figure 8 provides a visual representation of the overlay, while Figure 9 presents the density of the sample publications.

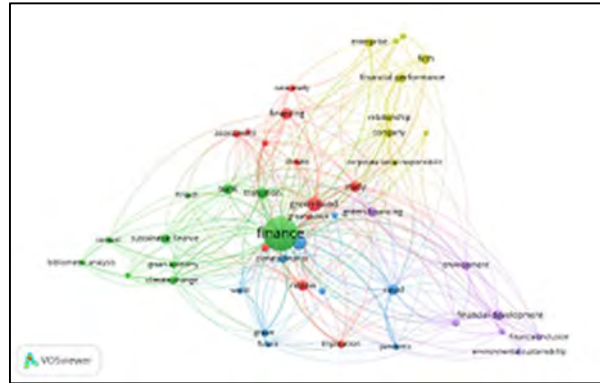

Figure 3. Bibliometric Result (Network)

Source: VOSviewer output

In their study, Waltman et al. (2010) put forth a comprehensive methodology for the mapping and clustering of bibliometric networks. The authors demonstrate that the VOS mapping technique and a variant of modularity-based clustering, which incorporates weighting and parameterization, can be derived from a shared fundamental principle. The network of sample publication terms in this study is depicted in Figure 3. The network bibliometric analysis reveals that the publications within the selected sample, focusing on the topic of "green financing," exhibit interrelationships among various research terms. The term denoted as "finance" exhibits the strongest correlation with other terms, as indicated by its largest circle size. The term that exhibits the second highest level of variability and is also interconnected with other terms is referred to as "green bonds." In the interim, it is observed that certain terms exhibit a modest degree of correlation with one another. The diagram presented in Figure 4 depicts the apparent centrality of the term "finance" in relation to other terms. Various terms, including "green bonds," "climate finance," "bank," "fintech," "sustainable finance," and "climate change," exhibit a correlation with the term of "finance."

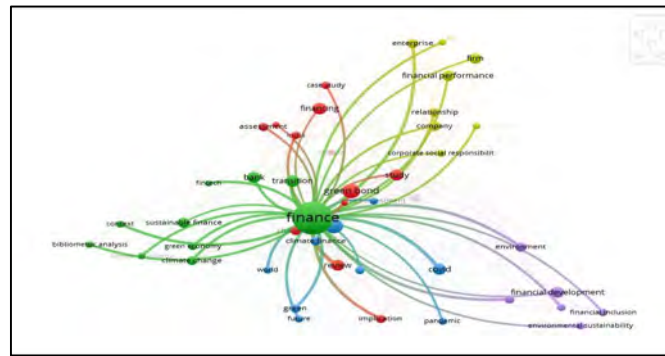

Figure 4. Bibliometric Result (Network “Finance”)

Source: VOSviewer output

Figure 4 illustrates the network pertaining to the domain of "finance," while Figure 5 presents the interconnections between "green bonds" and other terms within the publications analysed in this research sample. Green bonds are intricately linked to the fields of finance, climate change, climate finance, financing, financial performance, the environment, energy efficiency, and various other related domains. Based on the obtained output results, it is evident that there exists a correlation between the research on "Greenbond" and the aforementioned terms

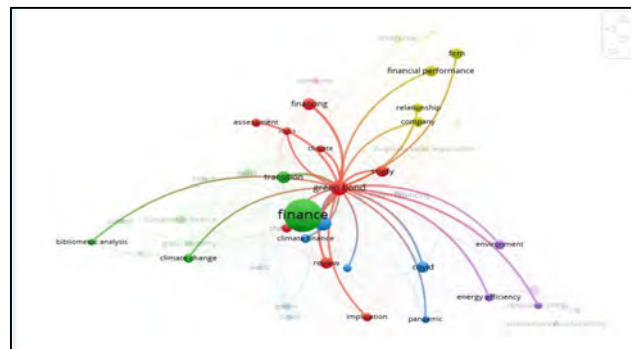

Figure 5. Bibliometric Result (Network “Green Bond”)

Source: VOSviewer output

Figure 6 depicted in this study showcases the relationship of "green financing" as observed in the sample publications. Based on the visual representation provided, it can be observed that the circle representing "green financing" appears comparatively smaller in size when compared to the circles representing "finance" and "green bonds". This discrepancy suggests that "green financing" may possess a relatively lesser degree of association or correlation with other terms, as compared to "finance" and "green bonds". The sample publications of this research explore various topics that are interconnected with the concept of "green financing." These topics

include but are not limited to financial inclusion, energy efficiency, climate change, corporate social responsibility, environmental regulation, and green sukuk.

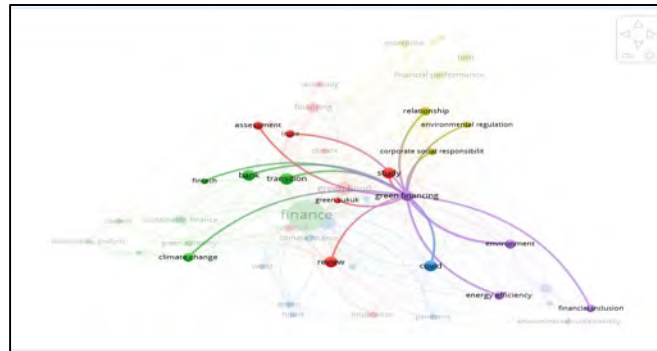

Figure 6. Bibliometric Result (Network “Green Financing”)

Source: VOSviewer output

Figure 7, presented below, depicts the correlation between the term "renewable energy" and other relevant factors within the sample publications of this research study. Similar to the concept of "green financing," terms associated with "renewable energy" encompass factors such as "corporate social responsibility," "financial development," "environmental sustainability," "green bonds," "finance," and other related elements.

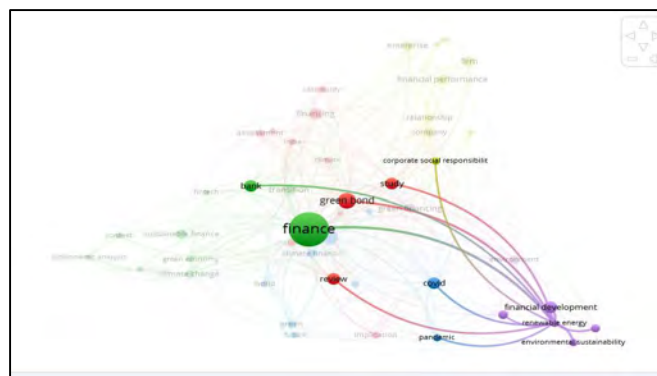

Figure 7. Bibliometric Result (Network “Renewable energy”)

Source: VOSviewer output

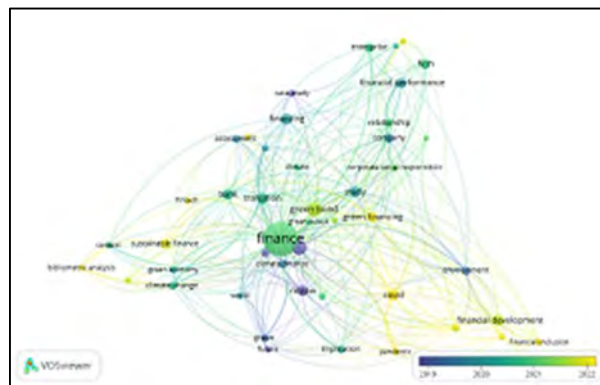

Figure 8. Bibliometric (Overlay) Result

Source: VOSviewer output

The VOSviewer output, denoted as Figure 8, presents the findings of the overlay bibliometric analysis. The overlay provides a chronological representation of a publication's release dates, highlighting the specific terms that were investigated in each respective year of publication. The selection of colours for the circles and the lines that link them to other terms is derived from the colour lines depicted in the graph. The utilisation of darker colours in this context serves as an indicator of publications that were released at an earlier point in time, while lighter colours are suggestive of more recent publications. The initial terms investigated in the publications of this research sample included concepts such as "environment", "green future", and "financial performance". Subsequent additions to the aforementioned terms encompass the concepts of "green economy" and "climate change". The subsequent terms encompass "finance," "green sukuk," "financial development," "green bond market" and "green bonds." The subsequent publications that have been recently investigated in the sample include "esg", "green investment", "green financing," "COVID," and "financial inclusion."

Figure 9. Bibliometric (Density) Result

Source: VOSviewer output

The output of the bibliometric density analysis is depicted in Figure 9. Density is a measure that quantifies the frequency distribution of a term under investigation as reported in scholarly publications. The utilisation of dark colours in the study serves to represent a diminished frequency level of the term under examination. Conversely, a vivid hue signifies that the term exhibits a substantial frequency within the realm of scholarly investigation. According to the findings presented in Figure 9, it is evident that the category labelled "finance" exhibits the highest degree of brightness in comparison to the other categories.

The terms "climate change," "green bond," and "green sukuk" exhibit a slightly deeper hue in comparison to the term "finance." Conversely, the remaining terms are situated within the darker colour range. Therefore, the field of economics, business, management, and finance offers numerous research possibilities in relation to climate change, particularly in exploring various terms that have not been extensively studied in existing literature. The terms that hold promise for both present and future research encompass concepts such as "corporate social responsibility," "environmental sustainability," "financial development," "financial inclusion," "sustainable finance," "green economy," "climate change," "fintech," and other unidentified areas.

4.2 Discussion

The findings of bibliometric analysis tests, encompassing network, overlay, and density analyses, reveal that within the realm of climate change research in the domains of economics, business, management, and finance, the sample publications examined in this study indicate promising research prospects in the areas of "green financing," "financial development," "financial inclusion," and "environmental sustainability." These topics are deemed intriguing and offer substantial research opportunities for both present and future scholars. The topic of green financing has been examined by multiple scholars in a range of academic publications, encompassing studies on the issuance of green bonds. Notable contributions include the works of Gilchrist et al. (2021), Boutabba and Rannou (2022), Li et al. (2022), Husain, et al. (2022) and Tang et al. (2023). However, Abbas et al. (2023) found that the interplay between green financing, geopolitical risk, and the environmental tax nexus in renewable energy investments that contribute to electricity generation. These factors play a crucial role in advancing

environmental sustainability and offer significant insights for environmentalists and policymakers in formulating and executing ecological strategies aimed at attaining sustainable development goals. Their study connected green financing with geological risk and environmental tax in the term of environmental sustainability.

The study conducted by Gilchrist et al. (2021) focused on examining the constraints associated with green financing, specifically within the context of green bonds and green debt. Boutabba and Rannou (2022) conducted a study to investigate the term structure of the liquidity premium in the green bond market, aiming to fill a gap in the existing literature. Boutabba and Rannou (2022) discovered that investors in green bonds demonstrate a propensity for adopting buy and hold strategies. This inclination arises from their ability to receive compensation for undertaking higher liquidity risks across the entire spectrum of bond maturities. According to Li et al. (2022), the utilisation of green financing, particularly through the issuance of green bonds, along with the implementation of green regulations such as environmental taxes, has a significant and positive effect on the promotion of investments in renewable energy sources. Moreover, Li et al. (2022) assert that the augmentation of energy efficiency and the allocation of resources towards renewable sources are widely recognised as pivotal drivers in climate change policies, offering the potential to generate sustainable results over a protracted period. Husain et al. (2022) stated that a positive association between green financial investment and Climate Policy Uncertainty (CPU) in the context of a longer memory, particularly during periods characterised by high levels of uncertainty. The long-term duration exhibits a more pronounced manifestation of the asymmetric behaviour, indicating that both the green bond and green equity indices exhibit superior portfolio performance over an extended period compared to the short term. In their study, Tang et al. (2023) assert that policymakers should incorporate their research findings into the development of a policy framework that adequately tackles the issue of volatility in the green bond market. This market volatility is predominantly influenced by external uncertainties and risks. Furthermore, it has been determined that the inclusion of uncertainties is essential in the decision-making procedure regarding investments in green bonds and the administration of investment portfolios.

The term "green financing" represents a promising area of research for both current and future scholars. It is associated with various topics, as evidenced by several cited studies. Multiple studies have indicated that the implementation of green financing often results in the issuance of green bonds. Green bonds are a financial instrument that is employed within the realm of

green financing practises. The association between the term "financial inclusion" and green bonds presents potential avenues for promoting financial inclusion through the implementation of policies that align with financial mechanisms, funds flow systems, transaction systems, and diverse forms of support for financial institutions (Liu et al., 2021).

Recent scholarly studies have demonstrated a growing emphasis on various aspects of sustainable energy investment, eco-friendly technological advancements, and industrial frameworks aimed at mitigating carbon dioxide emissions (Fang, 2023). Additionally, researchers have explored the correlation between green finance and the mineral market (Sohag, et al., 2023), as well as the utilisation of Islamic green bonds, also known as sukuk (Billah, et al., 2023). In their study, Billah et al. (2023) observed that the presence of global risk factors does not exert a statistically significant influence on the Sukuk and green bond markets across various quantiles, including the middle, upper, and lower segments. The analysis of the portfolio demonstrates that Sukuk serves as a hedge for both green bonds and global risks.

The investigation of "green financing" as evidenced by the selected publications in this study indicates the current and future prospects for further research in this area. Furthermore, it is anticipated that the concept of "financial inclusion" will experience growth as a means of deriving advantages from the utilisation of financial instruments for the purpose of green financing. One potential area of research for current and future scholars is the examination of the policies implemented by national governments regarding the utilisation of green financial instruments, as well as the trading mechanisms associated with these instruments. Additionally, investigating the influence of these policies on the financial inclusion of their respective countries could also be a fruitful avenue for academic exploration. The examination of profit and risk assessment within the green financial instrument market presents a viable avenue for research pertaining to climate change, which significantly influences the economic, business, management, and financial domains of individual nations. A recent study conducted by Yu et al. (2021) has examined the phenomenon of green financing in China. Similarly, in the context of tax policies concerning tax incentives provided to green bond holders in Turkey (Sakar, 2019) and policies aimed at mitigating credit risk associated with debt instruments to facilitate the reduction of corporate carbon emissions (Braga, et al., 2021).

5. Conclusion

The objective of this study is to identify prospective research areas pertaining to climate change within the domains of economics, business, management, and finance. The 1640 publications included in this study were subjected to bibliometric analysis using the VOSviewer application. The bibliometric analysis reveals that within the sample publications published in this Scopus indexed journal, the terms 'finance' and 'greenbond' exhibit the highest degree of connectivity and have been the subject of extensive research. Nevertheless, it should be noted that the terms "finance" and "green bonds" do not represent the earliest terminology employed within the realm of climate change research in the disciplines of economics, business, management, and finance. Conversely, the concept of "green financing" refers to the practise of providing financial resources for projects and initiatives that are environmentally sustainable. The terms "financial inclusion" and "environmental sustainability" are distinct concepts that have emerged relatively recently in the sample publications, without any apparent interrelation with other terms.

This study offers guidance to present and prospective researchers regarding the exploration of climate change matters within the domains of economics, business, management, and finance. It highlights various terminologies that warrant investigation both presently and in subsequent research endeavours. The concept of "green financing" as discussed in various recent scholarly research papers primarily pertains to the allocation of funds towards the renewable energy industry, with a specific focus on evaluating risks, taxation implications, financial instruments, trading of green financial instruments, and uncertainties associated with such instruments. There is potential for research on policies pertaining to green financial instruments and the integration of green finance in promoting financial inclusion. This research can explore the trading mechanisms of green financing financial instruments and their potential influence on enhancing financial inclusion.

A potential limitation of this study is the restricted sampling approach, which solely relied on publications indexed by Scopus. Other researchers have the ability to conduct bibliometric examinations using comparable analyses on alternative databases such as PubMed, Crossref, WoS, and other similar platforms. Furthermore, it is also possible to conduct a comparative analysis of bibliometric outcomes across various databases or a composite of multiple databases.

References

- Abbas, J., Wang, L., Belgacem, S.B., Pawar, P.S., Najam, H., & Abbas, J. (2023). Investment in renewable energy and electricity output: Role of green finance, environmental tax, and geopolitical risk: Empirical evidence from China. *Energy* 269 (126683), 1-8.
- Billah, M., Elsayed, A.H., & Hadhri, S. (2023). Asymmetric relationship between green bonds and Sukuk markets: The role of global risk factors. *Journal of International Financial Markets, Institutions & Money*, 83 (101728), 1-24.
- Boutabba, M.A., & Rannou, Y. (2022). Investor strategies in the green bond market: The influence of liquidity risks, economic factors and clientele effects. *International Review of Financial Analysis* 81 (102071), 1-18.
- Braga, J.P., Semmler, W., & Grass, D. (2021). De-risking of green investments through a green bond market – Empirics and a dynamic model. *Journal of Economic Dynamics & Control* 131 (104201), 1-25.
- Fang, Z. (2023). Assessing the impact of renewable energy investment, green technology innovation, and industrialization on sustainable development: A case study of China. *Renewable Energy*, 205,772–782.
- Gilchrist, D., Yu, J., & Zhong, R. (2021). The limits of green finance: A survey of literature in the context of green bonds and green loans. *Sustainability*, 13 (478), 1-12.
- Husain, S., Sohag, K., & Wu, Y. (2022). The response of green energy and technology investment to climate policy uncertainty: An application of twin transitions strategy. *Technology in Society* 71 (102132), 1-15.
- Li, Z., Kuo, T.H., Siao-Yun, W., & Vinh, L.T. (2022). Role of green finance, volatility and risk in promoting the investments in Renewable Energy Resources in the post-covid-19. *Resources Policy* 76 (102563), 1-10.
- Liu, H., Yao, P., Latif, S., Aslam, S., & Iqbal, N. (2021). Impact of green financing, fintech, and financial inclusion on energy efficiency. *Environmental Science and Pollution Research*, 29, 18955-18966.
- Sakar, A.Y. (2019). Tax incentives provided for green bonds in financing of energy efficiency and its importance for Turkey. 34. International Public Finance Conference, April 24-27, 2019, Antalya – Turkey.

Sohag, K., Sokolova, Y., Vilamov, S. & Blueschke, D. (2023). Volatility transmission from critical minerals prices to green investments. *Resources Policy* 82 (103499), 1-18.

Tang, Y., Chen, X.H., Sarker, P.K., & Baroudi, S. (2023). Asymmetric effects of geopolitical risks and uncertainties on green bond markets. *Technological Forecasting & Social Change* 189 (122348), 1-12.

Van Eck, N.J., Waltman, L., Dekker, R., & Van Den Berg, J. (2010). A comparison of two techniques for bibliometric mapping: Multidimensional scaling and VOS. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 61(12), 2405-2416.

Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2011). Text mining and visualization using VOSviewer. arXiv preprint arXiv:1109.2058.

Wang, Q. & Fan, Z. (2023). Green finance and investment behavior of renewable energy enterprises: A case study of China. *International Review of Financial Analysis* 87 (102564), 1-11.

Waltman, L. Van Eck, N., & Noyons, C.M. (2010). A unified approach to mapping and clustering of bibliometric networks. *Journal of Informetrics*, 4(4), 629-635

Yu, C.H., Wu, X., Zhang, D., Chen, S., & Zhao., J. (2021). Demand for green finance: Resolving financing constraints on green innovation in China. *Energy Policy* 153 (112255), 1-12.

Zupic, I., & Tomaž, Č. (2015). Bibliometric Methods in Management and Organization. *Organizational Research Methods*, 18 (3), 429–472.

ANALYTICAL SUPPORT FOR THE FORMATION OF A FINANCIAL SECURITY STRATEGY

Zhukevych SVITLANA¹, Zhuk NATALA²

Abstract

The phenomenon of mobbing has been seen as a concept that we encounter at every stage of our lives, especially in recent times. Especially in organizations where there is an intense competitive environment, psychological violence exerted by superiors against their subordinates or subordinates against their superiors within the hierarchical order is defined as mobbing. In order for an organization or a community to be successful, employees' motivation, job satisfaction and commitment to the organization must be high. Increasing commitment to the organization naturally enables employees to do their jobs more efficiently and effectively. When evaluated in this context, the decrease in the commitment of individuals who are faced with mobbing to the organization they are in prevents the organization from being successful. The aim of this research is to reveal the relationship between mobbing and organizational commitment.

Keywords: Mobbing (psychological violence), Organizational Commitment, Job Satisfaction

¹ Prof.Dr., West Ukrainian National University, sveta_zyke@ukr.net

² Lec.PhD., National Academy of the Security Service of Ukraine

1. Introduction

Managerial activity of managers, owners regarding issues and problems of financial security of business entities involves their consideration at the strategic level. In today's conditions, an integral element of the enterprise management system and the strategic task of financial policy is not only the determination of the level, but also the implementation of measures and actions to ensure financial security. Such management can be identified with a functional strategy of financial security, which is a component of the general (general) strategy of the enterprise. The allocation of a separate strategic direction of financial security is justified by the rapid globalization and integration processes of entrepreneurial activity, the variability and instability of the market space, and force majeure circumstances.

To achieve the set goals, it is necessary to develop an optimal financial strategy of the enterprise to maintain the level of financial security aimed at achieving its market stability in the short and long term. Priority importance in the development of a financial strategy has its justification, which is possible by conducting a comprehensive analysis of financial and economic activity with the identification of strengths and weaknesses of influence, risks and threats, external and internal factors on the financial security of the enterprise.

The analysis of the activities of industrial enterprises showed that, along with external factors, there is an inefficiency of the financial security management system. This caused crisis phenomena and managerial orientation towards correcting the results of the negative impact of external and internal factors, rather than predicting, preventing and mitigating possible threats and risks. The solution to this problem can be seen in the development of an analytically based financial security management strategy, which is aimed at creating mechanisms for long-term behavior and adaptation to changes in the market space, generating a high degree of resistance to existing and possible threats in order to improve the efficiency of operations, guaranteeing financial support for the current and future periods.

2. Literature Review

Strategic management as an independent science of management and the very term "strategic management (management)" became the subject of comprehensive research in the 1960s and 1970s. And it was in the scientific works of scientists I. Ansof 1979, S. Donel, P. Drucker, K. Emanuel, B. Karloff, G. Kunz, H. Mintzberg, A. Strickland, A. Thompson, A. Chandler and other scientists that key categories and principles of this direction were developed, the main

stages of the strategic management process were characterized. In recent times, strategic management has been a topical area of research among scientists in the post-Soviet space. We can single out the works of Ukrainian scientists: I. Blank, M. Volodkina, V. Vasylenko, V. Nemtsov, S. Oborska, H. Osovskaya, M. Pushkar, V. Rudnytskyi, T. Tkachenko, O. Fishchuk, I. Farion, Z. Shershnyova, M. Chumachenko and Russian researchers G. Azoev, V. Vinokurov, A. Gradov, L. Dovgan, A. Lyukshinov, A. Panov, V. Markova and S. Kuznetsova, R. Fathutdinov.

An important task of management is the formation of the strategy of the enterprise, as a general plan of action for the long-term perspective, a component of which is the strategy of financial security. The formation and analytical support of the financial security strategy requires an understanding of the content of the "strategy". Classic theories of strategies of economic systems offer different interpretations. Namely, as: a method of establishing the organization's long-term goals, its program of actions, and attracting the resources necessary to achieve the goals (A. Chandler, 1962); a set of rules for making managerial decisions (I. Ansoff, 1965); a set of goals and tasks of the enterprise, policies and plans for achieving goals (K. Andrews, 1971); a method of planning goals for corporate, business and functional levels (K.R. Ansoff, 1965); the method of determining the competitive positions and goals of the organization (M. Porter, 1980-1985 p. p.); consistent, agreed and integrated structure of management decisions (M. Mintzberg, 1987); a detailed comprehensive comprehensive plan designed to ensure the implementation of the organization's mission and the achievement of its goals (M. Meskon, M. Albert, T.F. Hedouri, 1992); generalizing model of actions necessary to achieve set goals through coordination and distribution of company resources (A. Thompson, A. Strickland, 1995); . program, plan, general course of the management entity to achieve strategic goals (A. Gradov, 1999, R. Fathutdinov, 2001); a comprehensive plan of the company's activities to achieve long-term goals, aimed at consolidating positions (K. Redchenko, 2000, V. Nemtsov, L. Dovgan, 2002, M. Volodkina, 2002).

The management system is the unity of the organizational and legal form and management structure of a certain socio-economic object. Strategic management is considered a process by which managers carry out long-term management of the organization, determine specific activity goals, develop strategies to achieve these goals, taking into account all relevant external and internal conditions, and also ensure the implementation of developed relevant plans with constant changes and development (A. Thompson and M. Strickland, 1998). R. Fathutdinov (2001) notes the focus of strategic management on "ensuring competitiveness and efficiency of

decisions by developing the organization's strategy." The conceptual approach is characteristic of the definition of strategic management in Z. Shershnova and S. Oborska (1999), who highlight that "strategic management is the implementation of a concept that combines targeted and integral approaches to the organization's activities, which makes it possible to establish development goals, comparing them with the capabilities of the organization and bring them into line by developing and implementing a system of strategies."

Accordingly, strategic management is a process by which managers carry out long-term management of the organization, determine specific activity goals, develop strategies to achieve these goals, taking into account all relevant external and internal conditions, and also ensure the implementation of developed relevant plans with constant changes and development.

The works of V.O. Arefieva, I.A. Blanka, T.G. Vasylytseva, K.S. Horyacheva, M.M. Ermoshenko, V.V. Karkavchuk are devoted to the study of issues of financial security and strategic management of the financial security of enterprises in Ukraine. ., Kuzenko T.B., Malik O.V., Mohylynoi L.A., Oleksyuk T.V., Ponomarenko E.E., Ponomaryova V.P., Sablinoi N.V., Sudakova O.I., Cherevko O.V., Cherep O.G., Shiyanova K.A. etc.

Scientific views on this issue are quite debatable and require generalization and consideration of the features and specifics of the activities of enterprises in crisis economic conditions.

Scientific views on this issue are quite debatable and require generalization and consideration of the features and specifics of the activities of enterprises in crisis economic conditions. First of all, the debate is traced in the interpretations of the strategy of financial security, namely as: a scientific and methodological toolkit (technology) for the formation of long-term financial goals (); the strategy of the enterprise, aimed at maximizing the level of its financial security by neutralizing the negative impact of the factor of economic instability (); one of the types of functional strategies of the enterprise, which ensures the protection of its financial interests from threats of the internal and external environment by forming long-term goals, choosing ways to achieve them in the form of tactical actions, adequate adjustment of forms of protection when the influence of factors of the financial environment of the enterprise's functioning changes ().

Zachosova N., Kutsenko D., Koval O. (2022) established the characteristic features and signs, the mechanism of the strategy for managing the financial and economic security of domestic enterprises in the war and post-war recovery periods, as well as in the conditions of the

development of Industry 4.0 trends in the realities of the BANI world. The development of a new paradigm of strategic management of financial and economic support for the post-war recovery of economic entities allows to expand the limits of the application of tools and the transformation of the financial and economic mechanism of security management to ensure its readiness to counteract the influence of the enterprise's corporate resources from the threat of military aggression, global pandemics, the development of the Industry 4.0 trend and BANI world. And the peculiarities of the strategy and mechanism of managing the financial and economic security of enterprises are characterized by different models of the world system.

Oriekhova K. & Golovko O. & Gayda P. (2022) the construction of an integrated system of ensuring financial security in the conditions of the spread of the Covid-19 pandemic involves the development of a scientific approach to the strategic provision of financial security of the enterprise in the conditions of Covid-19, which is based on the identified relationships between financial security and risk management, anti-crisis management. Strategic provision of financial security of the enterprise is based on strategic management, which should include a number of elements: strategic analysis, strategic planning, controlling, budgeting and auditing. Strategic analysis involves a comprehensive study of positive and negative factors that can affect the economic and financial situation of the enterprise in the future, as well as ways to achieve the strategic goals of the enterprise. To carry out a strategic analysis of the company's financial security, it is advisable to use the following methods: SWOT-analysis, PEST-analysis and SNW-analysis, methods of expert assessments, the method of developing scenarios of events.

Khoma D. & Lopatovskyi V. & Shpylovyi V. (2023) Consider the strategic aspects of the company's financial rehabilitation policy and emphasize the relevance of this problem. The dynamism of the external and internal environment of enterprises, the emergence of new systemic and critically complicated threats, such as war and its negative consequences, determine the need for further development of the methodological and applied foundations of strategizing the policy of financial rehabilitation of business entities. Summarizing the principles of the formation of information and analytical support of the management subsystem of the financial rehabilitation of the enterprise, the provisions of strategic analysis of financial security in the system of financial rehabilitation of the enterprise are defined.

Pronoza P. & Kuzenko T. & Sablina N. (2022) also raise the issue of developing strategic measures for managing the company's financial security. The authors researched the development trends of industrial enterprises, which determine the level of their security. Building a regression model enables the company's management to monitor the impact of deterministic factors on changes in the level of financial security of the industry. A tree of goals and a strategic map were built, which reflected the interrelationship of all processes and helps to increase the level of financial security. Reasoned expediency of developing a financial security strategy using regression and hierarchical models.

Technologies of implementation of strategic analysis in agricultural enterprises were studied by Zelisko N. (2023). The authors distinguish the following stages of strategy development: identification of important factors affecting the enterprise, identification of opportunities and threats of the enterprise, construction of the enterprise strategy.

To improve the decision-making process for choosing financial security strategies Piletska S. & Korytko T. (2023) propose to carry out an analysis of the intensive influence of the elements of the system on the indicators of the financial security of the enterprise. The application of this method allows to determine the strategy and increase the company's income, the number of jobs and the development of the infrastructure of the region.

Peculiarities of the formation of the mechanism for the implementation of the strategy for ensuring the economic security of the enterprise, taking into account the operating environment of domestic enterprises, were studied by Matiukh S. (2023). The informational nature of the mechanism for the implementation of the strategy for ensuring the economic security of the enterprise, which includes eight components, was substantiated.

Shakalov A. & Nosan N. (2023) proposed a project approach to managing financial and economic security. In the conditions of war, the purpose of the project to manage the financial and economic security of the business entity should be: ensuring uninterrupted work in accordance with the statutory goals and strategic objectives of the business and guaranteeing the maximum level of protection of all types of corporate resources from destruction or loss due to the direct or indirect impact of military actions.

The theoretical and methodological approaches to the management of financial security in the conditions of martial law and the need to develop a strategy of financial activity are systematized by researchers Yepifanova I. & Dzhedzhula V. & Rozvodyuk O. & Shevchuk D.

(2023). Financial security is defined by the authors as a certain financial condition, the characteristics of which are the level of provision of financial resources, the ability to stimulate and expand economic processes. The authors provide a detailed classification of threats and generalized factors affecting financial security. The formation of a financial security strategy is substantiated in order to reduce the impact of threats and the effective operation of the enterprise.

The purpose of the article is to study the main approaches to strategy development, methods and models of analytical support for the process of managing the formation of the financial security strategy of industrial enterprises.

2.1. Methods

Achieving the goal is possible when using general scientific, special, economic-mathematical methods and integral discriminant models of knowledge of the investigated processes and phenomena. Comparison, generalization, analysis, synthesis, and systematization are used to understand strategy, strategic management, and financial security. Structural-logical, tabular, graphic methods, the economic-mathematical method of integral analysis of the degree of financial potential of enterprises is used to determine the criteria and priority of risks in the system of financial security of industrial enterprises.

2.2. Research Results

The strategy of financial security of enterprises contributes to the prevention and solution of financial problems and is aimed at ensuring the necessary financial stability of the enterprise, neutralizing the impact of threats on its financial activity, and minimizing financial risks in the long term. Formation The strategy of financial security of enterprises is formed at the functional level of enterprise management, which determines the strategic orientation of the functional subsystem of enterprise management - financial management.

The main principles of developing a strategy for the financial security of enterprises are: understanding that the enterprise is an open system whose activity is influenced by factors of the external environment; taking into account the basic strategies of the enterprise's operational activity; focus mainly on the entrepreneurial style of strategic management of financial security; selection of dominant areas of strategic financial development; ensuring the flexibility of the financial security management strategy; ensuring alternative strategic financial choices; consideration of existing or potential risks in the process of making strategic decisions; ensuring

the developed strategy of managing the company's financial security with the appropriate organizational structure and management culture.

The goal of the strategy is to increase profitability, turnover of capital, expand positions in modern market relations in accordance with socio-economic development.

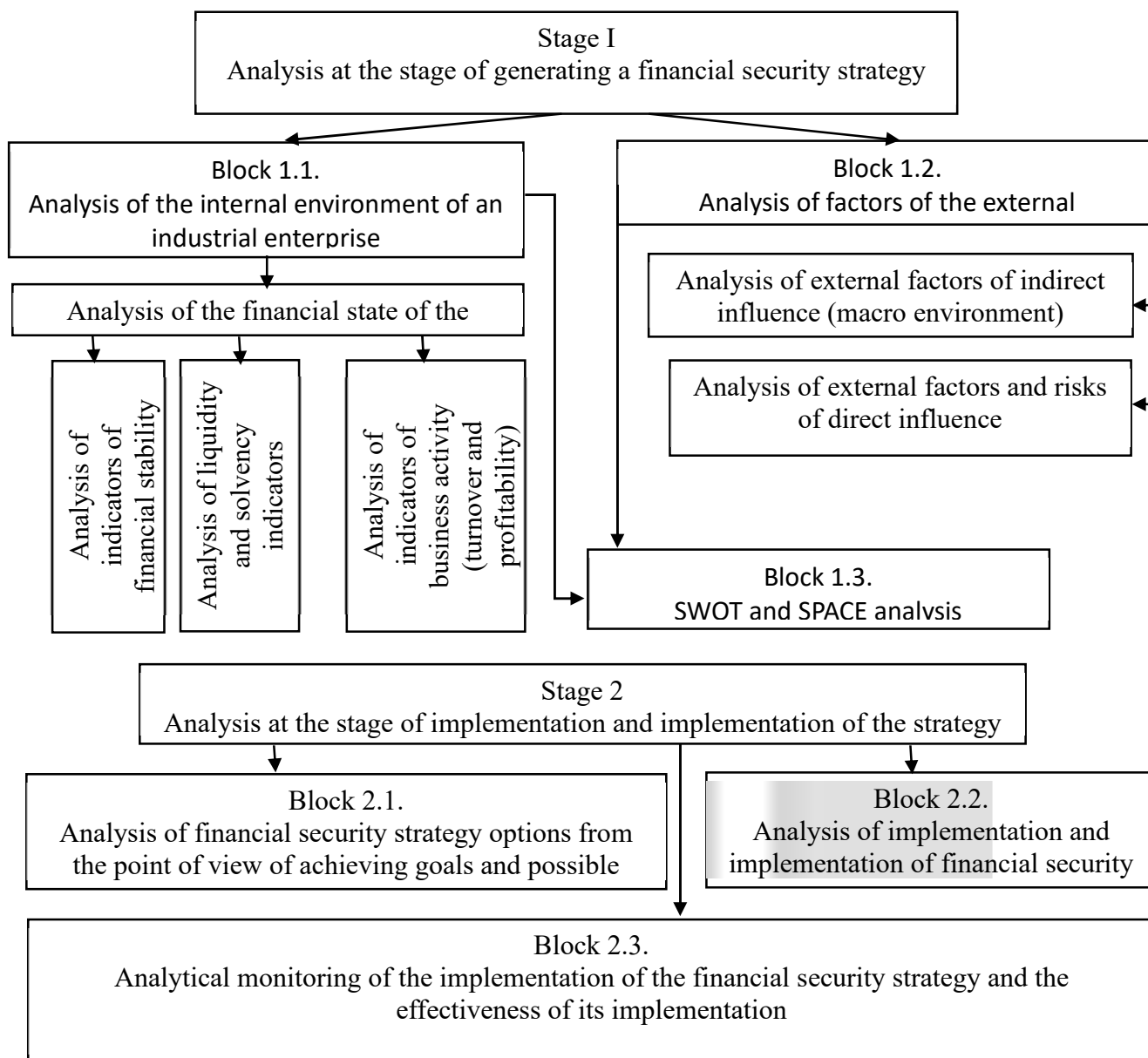
Developing a strategy for the financial security of enterprises is an important functional task and a complex management process that encompasses a set of certain works and stages. The effectiveness of developing a financial security strategy is determined by its analytical support. It should be noted that the analytical component is present at all stages of developing a financial security strategy.

The above confirms that the strategy of managing the financial security of enterprises is an important component of the production and implementation of the general strategy of the business entity. It generates the main directions of development of financial activity and relations of the enterprise.

However, we note that the general function of strategic management is analytical activity. Analysis in the management of the formation and implementation of the strategy of financial security is a continuous process. Since the variability of internal and external prerequisites creates the need to edit the strategy, the analysis process is a closed (continuous) cycle, and the assessment of activity and the introduction of corrections in the generation of the financial security strategy are both the initial and final stages of analytical activity. Variability, instability, aggressiveness of the external environment and changes in the internal envisage a monitoring system and, if necessary, revision of the mission, goals, management decisions regarding measures to guarantee financial security.

Therefore, the main stages of analytical support for the formation of a financial security strategy are: preliminary analysis of the generation of a financial security strategy; analysis at the stage of implementation and realization of the strategy of financial security of enterprises; analysis at the stage of control over the implementation of the financial security strategy, the effectiveness of its implementation and correction if necessary (Fig. 1).

Fig. 1. Model of Analytical Support for the Strategy of Financial Security of Industrial Enterprises

First, the current and strategic goals of managing the financial security of the business entity are determined, which includes: defining the overall goal; building a hierarchy of goals; formulation of individual goals and objectives as a basis for guaranteeing their implementation. Taking into account the task of the prospective financial development of industrial enterprises, the maximization of their market value and improvement of efficiency are achieved with the simultaneous prevention and minimization of the risks of financial and economic activity.

At this stage of strategy formation, an analysis of the factors of the external and internal environment of industrial enterprises is carried out, the information support of which consists of the financial reporting of the enterprise, analytical reviews, special studies, the study of the current state of financial markets, etc.

The analysis of the external environment in today's conditions is of particular importance and is necessary for the clear definition, monitoring and assessment of factors of the macro environment that do not have a direct impact on the enterprise and factors and risks of the immediate environment. This enables the management system to predict threats in a timely manner, makes it possible to form situational, alternative plans in the event of unforeseen circumstances, which helps generate a strategy for financial security and achieving goals and transform potential threats into useful opportunities. Also, at this stage, there is an analysis of the factors of the internal environment that have an impact on the state of financial security of the business entity, which will allow to form measures to improve the financial state and development and ensure its success.

The analysis at the stage of implementation and implementation of the financial security strategy covers the block – analysis of options for the financial security strategy from the point of view of achieving goals and predicting the consequences, which allows generating various opportunities for predictive assessment.

Analysis at the stage of strategy implementation makes it possible to analytically justify management decisions on strategic management of financial security of enterprises. One of the components of the analysis model is the formation of a portfolio of strategies for managing the financial security of industrial enterprises. The creation of a strategic portfolio of financial security of the enterprise involves the development and analytical evaluation of alternatives for managing the financial security of the enterprise, their selection and the generation of a strategic set. The criteria of the strategy are the achievement of maximum efficiency and adaptation of the financial and economic activity of enterprises to the unpredictable, changing market environment and the achievement of strategic goals.

With the help of analytical models and methods in the control of the implementation of the strategy, it is possible to monitor the fidelity of the chosen strategy, measures for its implementation and, if necessary, to make timely adjustments to the strategy of financial security of food industry enterprises.

Each stage and its components perform specific tasks, while using different types, methods, and models of analytical research. At the same time, each of the structural components of the study, the division between which is quite conditional, are mutually determined and interconnected, the main goal of which is to achieve the outlined results of financial security management.

It is important for determining financial security to determine the strategic position of the enterprise in the market space, which is possible by carrying out a comprehensive analysis of external and internal factors using SWOT and SPACE analysis methods.

However, the complexity of business conditions requires the application of more complex research methods using economic and mathematical methods. Therefore, the formation of the financial security strategy of industrial enterprises is proposed to be carried out with the help of the potential function of the integral assessment of the financial potential, the economic interpretation of the significance of the signs in which they are formed according to certain groups of criteria of the system in order to determine priorities in the management of financial risks. Selection of priorities is carried out according to calculations and involves the ranking of problems and risks. Taking into account the methodology of determining the main determinants of financial security, which is identified by the financial condition, a hierarchy of the system of indicators - financial coefficients of industrial enterprises according to the following groups was formed (Fig. 2).

Fig. 2. Indicators of quantitative risk assessment of food industry enterprises

liquidity indicators	<ul style="list-style-type: none"> •Absolute liquidity ratio - X11 •Quick liquidity ratio - X12 •Coverage factor - X13
indicators of financial stability	<ul style="list-style-type: none"> •The coefficient of financial independence - X21 •The coefficient of financial risk - X22 •The coefficient of maneuvering - X23
indicators of business activity (turnover)	<ul style="list-style-type: none"> •Asset turnover ratio - X31 •Inventory turnover ratio - X32 •The turnover ratio of receivables - X33 •Accounts Payable Turnover Ratio - X34
profitability indicators	<ul style="list-style-type: none"> • Return on assets - X41 • Return on equity - X42 • Net return on sales - X43

Analyzing the potential function of the integral assessment of the level of financial potential of the enterprise, the group with the greatest weight in its structure, which needs strengthening, is selected. We also investigate the significance of signs of the potential function of a certain group of criteria, with the possibility of choosing indicators with maximum and minimum significance. The order of selection from the potential function of the level of financial potential is carried out as follows: a group of criteria is determined by importance, the component criteria are ranked by the priority of the value of this group, etc. The ranking of groups and individual criteria is carried out by determining the priority of risks, with the aim of minimizing them and ensuring the financial security of the business entity (table 1).

Table 1: Determination of the integral assessment of the financial potential of enterprises

Calculation parameters	Enterprise 1					Enterprise 2				
	y1	y2	y3	y4	Σ	y1	y2	y3	y4	Σ
The reference value of the potential function t_{0k}^*	25,684	13,425	7,574	3,505		35,00	41,787	7,574	3,505	
$\tilde{\alpha}_k \frac{(y_k^*)^2}{y_k^*}$	659,67	180,238	57,367	12,288	909,568	1225,0	1746,112	57,367	12,288	3040,78
	0,852	0,445	0,251	0,116		0,635	0,758	0,137	0,064	
$\tilde{\alpha}_k y_k^*$	21,873	5,976	1,902	0,407	30,159	22,215	31,665	1,040	0,223	55,143

The potential function of the integral analysis of the degree of financial potential of industrial enterprises according to the data in Table 1 has the form:

$$\text{Enterprise 1: } \tilde{y} = 0,852y_1 + 0,445y_2 + 0,251y_3 + 0,116y_4$$

$$\text{Enterprise 2: } \tilde{y} = 0,635y_1 + 0,758y_2 + 0,137y_3 + 0,064y_4$$

The potential function of the complex assessment by groups (Table 1) has the form:

by financial stability group:

Enterprise 1: $y_1 = 0,348 P_{11} + 0,932 P_{12} + 0,1P_{13}$

Enterprise 2: $y_1 = 0,108Z_{11} + 0,044Z_{12} + 0,993Z_{13}$

by liquidity group:

Enterprise 1: $y_2 = 0,522P_{21} + 0,268P_{22} + 0,030P_{23} + 0,809P_{24}$

Enterprise 2: $y_2 = 0,628 P_{21} + 0,095 P_{22} + 0,063 P_{23} + 0,770P_{24}$

by group of business activity:

Enterprise 1: $y_3 = 0,53P_{31} + 0,66P_{32} + 0,3P_{33} + 0,44P_{34}$

Enterprise 2: $y_3 = 0,756P_{31} + 0,345P_{32} + 0,340P_{33} + 0,440P_{34}$

by profitability group:

Enterprise 1: $y_4 = 0,621P_{41} + 0,564 P_{42} + 0,544P_{43}$

Enterprise 2: $y_4 = 0,621P_{41} + 0,564 P_{42} + 0,544P_{43}$

We will rank the significance values of the groups and their components of the potential function of the integral assessment of financial potential, which characterize the comprehensive assessment and will make it possible to determine the importance and sequence of measures to minimize financial security risks (table 2-3).

Table 2: Ranking of priorities in the management of financial security of the enterprise 1

Groups	Financial stability			Liquidity				Business activity				Profitability		
Weight value	0,852			0,445				0,251				0,116		
Rank	1			2				3				4		
Comprehensive assessment														
Indexes	X11	X12	X13	X21	X22	X23	X24	X31	X32	X33	X34	X41	X42	X43

Table 3: Ranking of priorities in financial security management enterprises 2

Groups	Financial stability			Liquidity				Business activity				Profitability		
Weight value	0,635			0,758				0,137				0,064		
Rank	2			1				3				4		
Comprehensive assessment														
Indexes	X11	X12	X13	X21	X22	X23	X24	X31	X32	X33	X34	X41	X42	X43
Weight value	0,108	0,044	0,993	0,628	0,095	0,063	0,77	0,756	0,345	0,34	0,44	0,62	0,564	0,544
Rank	2	3	1	2	3	4	1	1	3	4	2	1	2	3

For enterprise 1, the priority of the blocks in order of importance is as follows: financial stability (financial stability, independence, maneuverability), liquidity (absolute liquidity, provision of current assets with own working capital, general and quick liquidity), business activity (turnover of assets, accounts payable, inventories, receivables), profitability (return on assets, equity, net return on sales).

For enterprise 2, the priority of the blocks is as follows: liquidity (absolute liquidity, provision of current assets of own working capital, general and quick liquidity), financial stability (maneuverability, independence, financial stability), business activity (turnover of assets, payables, inventories, receivables), profitability (return on assets, equity, net return on sales).

Generation of a financial security strategy with a preliminary study of external and internal factors and prioritization of risks by the ranking method enables the management of industrial enterprises to develop a system of management decisions and necessary measures (strategy and tactics) to improve the financial condition and achieve a competitive level of the enterprise's potential, and will ensure flexibility in the market spacious.

It should be noted that predicting possible losses in the future in order to prevent or minimize the level of risk and, accordingly, ensure the financial security of the enterprise, is possible using strategic options: avoiding risk, limiting the concentration of risks, diversification, risk distribution, self-insurance both individually and and the set of risks accepted by the company.

3. Conclusions

Therefore, the formation and implementation of the financial security strategy requires analytical support. In order for these processes to be effective, the analysis should be comprehensive and provide justification for all stages and processes of financial security strategy management. In addition, the formation of a strategy and tactical actions for its implementation require taking into account external and internal factors that can be both threats and opportunities for the effective implementation of financial and economic activities and determine financial security. The development and analysis of the financial security strategy involves increasing the value of the enterprise, profitability, turnover of capital, expanding positions in modern market relations in accordance with socio-economic development. When analyzing and forming a financial security strategy, it is necessary to use methods of quantitative and qualitative analysis, including SWOT and SPACE analysis, brainstorming, and Delphi. However, the most effective are models using economic-mathematical methods and modeling. This confirmed the use for research of the integral assessment of the level of the financial potential of the enterprise. The use of such methods makes it possible to take into account risk factors that have an impact on the effective operation of the enterprise when developing a financial security strategy.

References

- Azoev G. L. Competition: analysis, strategy and practice. M.: Center of Economics and Marketing, 1996. 208 p.
- Akoff R. Planning of the future corporation. Moscow: Progress, 1995.
- Ansoff I. New corporate strategy: Trans. with English St. Petersburg: Peter Kom. 1999.
- Ansoff I. Strategic management: Trans. with English M.: Ekonomika, 1989. 519 p.
- Bowman K. Fundamentals of strategic management: Trans. with English M.: Banks and Exchanges, UNITY, 1997. 175 p.
- Volodkina M.V. Strategic management: Study guide. K.: Znannia-Press, 2002. 149 p.
- Kono T. Strategy and structure of Japanese enterprises. Moscow: Progress, 1987.
- Markova V. D., Kuznetsova S. A. Strategic management: Course of lectures. M.: INFRA-M; Novosibirsk: Siberian Agreement, 2001. 288 p.

Mintzberg H., Quinn J.B., Goshal S. Strategic process / Trans. with English under the editorship L.G. Zaitseva, M.I. Sokolova. M.: Banks and Exchanges, UNITY, 1998. 576 p.

Meskon M. Kh. Fundamentals of management: trans. with English / M. Kh. Meskon, M. Albert, F. Khedoury. M.: "Delo", 1992. 702 p

Nemtsov V.D., Dovgan L.E. Strategic management: Training manual. LLC "UVPC "Ex Ob", 2002. 560 p.

Oberemchuk V.F. Enterprise strategy: Short course of lectures. K.: MAUP, 2000. 128 p.

Porter Michael E. Strategy of competition / Trans. from English A. Oliynyk, R. Skilskyi. K.: Osnovy, 1998. 390 p.

Thompson A. A., Strickland A. J. Strategic management. The art of strategy development and implementation: Textbook for universities / Trans. with English under the editorship L. G. Zaitseva, M. I. Sokolova. M.: Banks and Exchanges, UNITY, 1998. 578 p.

Fathutdinov R. A. Strategic management: Textbook. 4th ed., revised. and additional M.: Delo, 2001. 448 p.

Shershnyova Z. E., Oborska S. V. Strategic management: Education. manual. K.: KNEU, 1999. 384 p.

Boston Consulting Group Staff. Perspectives on Experience. Boston: Boston Consulting Group. (1968, reprint. 1970, 1972).

Day G. S. Analysis for Strategic Marketing Decisions. West Publishing Company, 1986.

Hax, Arnaldo C. and Majluf. Nicolas S. (1983). The Use of the Growth-Share Matrix in Strategic Planning. Interfaces, Vol.13. No. 1(February), pp. 46–60.

Hichens R.E., Robinson S.J.Q. and Wade D.P.. The Directional Policy Matrix: Tool for strategic Planning. Long Range Planning, Vol. 11 (June 1978), pp. 8–15.

Johnson, Gerry and Scholes, Kevan. Exploring Corporate Strategy: Text and Cases (3rd edition). New York: Prentice Hall (1993).

Monieson. D.D. Effective Marketing Planning: An Overview. 1986.

Naylor, Thomas H. The Corporate Strategy Matrix. New York: Basic Books, 1986.

Osel, Roger R. and Wright Robert V.L. Allocating resources: How to Do It in Multi-Industry Corporations. Handbook of Business Problem Solving. New York: McGraw-Hill. 1980.

Per Senster, David Hussey. Company analysis: determining strategic capability.: John Wiley SOWS, LTD, 2003. 368 c.

Sharplin Arthur. Strategic Management. New York: McGraw-Hill Book Company, 1985.

Zachosova N., Kutsenko D., Koval O. Strategy and mechanism of management of financial and economic security of enterprises in the conditions of war, industry 4.0 and the world of BANI. Financial and credit activity Problems of theory and practice, 4(45), 2022. 223–233. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.45.2022.3819>

Oriekhova, Kateryna & Golovko, Olena & Gayda, Pavel. (2022). Strategic provising of enterprise financial security in COVID-19 conditions. Social Economics. 63-78. 10.26565/2524-2547-2022-64-07.

Khoma, Dmytro & Lopatovskyi, Viktor & Matiukh, Serhii. (2022). The conceptual basis of financial management in the sphere of ensuring the economic security of the enterprise. Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology. 7. 145-152. 10.36887/2415-8453-2022-4-21.

Khoma, Dmytro & Lopatovskyi, Viktor & Shpylovyi, Viktor. (2023). Aspects of strategic policy of financial reconstruction of the enterprise. Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences. 314. 226-232. 10.31891/2307-5740-2023-314-1-34.

Kolenda, N. V., Matviychuk, N. M., Cherchyk, L. M., Nakonechna, G. Ya., & Kumar, A. (2021). A strategic approach to managing the financial security of the enterprise. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice, 4(35), 79–85. <https://doi.org/10.18371/fcaptp.v4i35.221797>

İŞKOLİKLİK KONUSUNDA YAPILAN ARAŞTIRMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Yeşim ANKARA¹, Gözde KOCA²

Öz

İş görenlerin, kendisinden beklenenden daha fazla çalışması ve kendisini işine adanması olarak bilinen işkoliklik kavramı örgütsel açıdan oldukça önemli bir husustur. Bu çalışmanın amacı da 1980-2023 yılları arasında işkoliklik konusunda yayımlanan 887 çalışmanın bibliyometrik analizini ve işkoliklik konusunun Google trendini ortaya koymaktır. Böylece gelecekteki araştırmalara işkoliklik konusunda yapılan çalışmalarla ilgili temel bilgilerin verilmesi sağlanmış olacaktır. Web of Science Collection veri tabanı ile “workaholism” anahtar kelimesi ile tarama yapılmıştır. Tarama sonucunda elde edilen çalışmalar R Studio programında biblioshiny ile analiz edilmiştir. Yapılan çalışmalar ülkeler, atıflar, tematik evrim ve yıllara göre incelenmiştir. Veriler ayrıca Google Trends ve Google Ngram araçları ile de çözümlenmiştir. Sonuçlar; işkolik kavramının son dönemlerde araştırılmasının artış gösterdiğini somut olarak doğrulamıştır. İşkoliklik konusunda yapılan bu çalışmanın gelecek araştırmalara yol haritası çıkararak, amaca yönelik bir bilinç oluşmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İşkoliklik, Bibliyometrik Analiz, Web of Science, R Programlama Dili

¹ Bilecik Şeyh Edebali University, yesim.atak1@gmail.com

² Assoc.Prof.Dr., Bilecik Şeyh Edebali University, gozde.koca@bilecik.edu.tr

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF RESEARCH ON WORKAHOLISM

Abstract

The concept of workaholism, which is known as employees working more than expected and devoting themselves to their work, is a very important issue in terms of organizational aspects. The purpose of this study is to conduct a bibliometric analysis of 887 studies published on workaholism between 1980 and 2023 and to reveal the Google Trend of workaholism. Thus, it is aimed to provide basic information about the studies on workaholism for future studies. Web of Science Collection database was searched with the keyword "workaholism". The studies obtained as a result of the screening were analyzed with biblioshiny, one of the R Studio program libraries. The studies were analyzed by country, citations, thematic evolution and years. The data was also analyzed with Google Trends and Google Ngam tools. The results concretely confirm that research on the concept has increased recently. It is thought that this study on workaholism will provide a road map for future research and contribute to raising awareness for the purpose.

Keywords: Workaholism, Bibliometric Analysis, Web of Science, R Programming Language

1. Kavramsal Çerçeve

İşkoliklik kavramı, ilk olarak Amerikalı dil bilimci Wayne Oetas (1971) tarafından alkolik teriminden esinlenerek, çoğunlukla kişinin yaptığı işe alışılmışın dışında olacak şekilde kendisini adaması şeklinde kullanılmıştır (McMillan, vd.,2001). Akademik anlamda işkolik kavramının ilk kullanımı ise Spence ve Robbins (1992) tarafından gerçekleştirilmiştir. Spence ve Robbins' e (1992) göre işkolik bir birey; aşırı yüksek seviyede işine bağlı, yaşanan içsel zorlamadan dolayı çalışmayı arzu eden veya çalışmaya zorunlu hisseden kişiler olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte; aşırı mükemmeliyetçi, stres seviyesi yüksek ve bu durumun sonucunda sağlığı olumsuz anlamda etkilenen bireyler de işkolik olarak nitelendirilmektedir.

İşkolikliğin özünde teknolojik, mali ve sosyal etkenlerin olduğu belirtilmektedir. Böylece kişinin, çalışmış olduğu ortamda daha fazla çalışırsa ücretinin artabileceği veya mevkisinin yükseltilebileceği fikri, aile bireylerinin ve sosyal çevresinin kişiye karşı olan beklentisi, teknolojinin gelişmesiyle iş ortamında meydana gelen değişiklikler işkolikliğin artış göstermesine neden olabilmektedir (Aydın, 2006).

İşkolikler kendilerinden beklenen çalışmanın üzerinde performans göstermekte ve işlerinde değilken dahi işlerini düşünmektedirler. Ayrıca çalışma arkadaşlarına göre daha fazla çalışan bireyler iş ve sosyal hayatları arasındaki dengeyi sağlayamazlar ve böylece özel yaşamlarına gereken özeni gösteremezler. İşkoliklerin fazla çalışma sebepleri ise, ücret artışı, mevkii yükselmesi veya özel hayattan kaçma gibi dışsal etkenlerle değil, bu kişilerin içsel olarak çalışmaya mecbur hissetmeleri ve içsel motivasyonlarıdır (Schaufeli-Taris vd. 2008).

İşkoliklik kavramı ile ilgili tanımlar incelendiğinde; yazarların bu kavramı olumsuz olarak da değerlendirdikleri görülmektedir. İşkolik bireyler, fazlasıyla mutsuz, obsesif, saplantıları sebebiyle işlerinde iyi olmayan, yapılan işin devri konusunda problemler çıkaran, sağlık sorunları bulunan kişiler şeklinde belirtilmiştir. Ayrıca iş ve diğer rolleri arasında denge kuramayan ve sosyal hayatlarında problemlili kişiler de işkolikliğin olumsuz yanları olarak ifade edilmektedir (Akdağ ve Yüksel, 2010).

İşkoliklikle ilgili yapılan tanımların çoğunluğu benzerlik taşıması ile birlikte çeşitli farklılıkları da barındırmaktadır. Ayrıca alan yazında, üzerinde mutabık kalınan çeşitli özelliklerinde olduğu gözlenmiştir. Bu özellikleri şu şekilde sıralamak mümkündür (Aziz ve Zickar, 2006):

İşkoliklik bir bağımlı olma durumudur.

İşkolikliğin, kişilerin normalin dışında fazla ve yoğun bir şekilde çalışması ile bağlantılı olduğu düşünülür.

İşkoliklik bir takıntı ve çalışma mecburiyetidir.

İşkoliklik bir sendromdur.

Sonuç olarak işkolikliğin geçmişten günümüze kadar çeşitli ifadeler ile ele alındığı görülmektedir. Bu çalışma ile de 1980-2023 yıllarında WoS'ta yayınlanmış olan çalışmaların bibliyometrik özelliklerinin ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Böylece gelecekte yapılacak olan çalışmalara işkoliklik konusu ile ilgili temel bilgiler verilerek fayda sağlaması hedeflenmektedir.

2. Yöntem

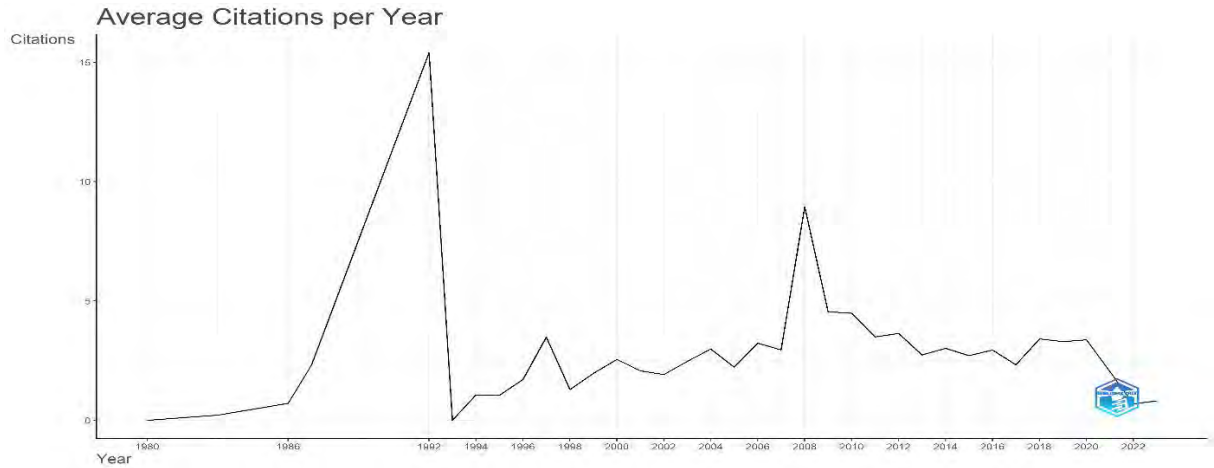
Bibliyometri teriminin temeli 1922 yılında Hulme tarafından “istatistiksel bibliyografya” teriminin kullanılmasıyla atılmış ve terimi ilk kez kullanan kişi Hulme olmuştur (Gençoğlu, 2022). İncelenen konuyu matematiksel olarak değerlendiren bibliyometri, konunun bilim alanında ilerleyişini göstermeye çalışmaktadır. Bibliyometri ile herhangi bir konuda yayımlanan bilimsel çalışmalar sayısal olarak analiz edilerek, literatür ortaya konulmaya çalışılmaktadır (Broadus, 1987).

Bibliyometrik analiz, akademik alanda yapılan çalışmaların atıf sayısı ve anahtar kelimeler gibi çeşitli niteliklerine göre istatistiksel olarak inceleyerek bulguların ortaya çıkarılması ve bu bulguların raporlanmasıdır (Barca ve Hızıroğlu, 2009). Son dönemlerde verilerin işlenmesi ve veri işlemede kullanılan uygulamaların gelişmesiyle beraber bu verilerin istatistiksel olarak daha güvenilir bir hal aldığı görülmektedir. Böylece bu verileri hem nicel hem de nitel olarak incelemek mümkün hale gelmiştir. Bibliyometrik analiz, ortaya çıkarılan verilerin diğer verilerle birlikte istatistiksel olarak da analizini belirtmesiyle diğer analizlerden ayrılmaktadır (Eğilmez, 2021). Bibliyometrik analizlerin kullanıldığı araştırmalar, ortaya koyulan eksiklikler gelecekte yapılacak çalışmalara veya bu konuda çalışma yürütmek isteyen araştırmacılara, daha verimli araştırmalar yapılabilmesi konusunda aydınlatmaktadır (Hood ve Wilson, 2001).

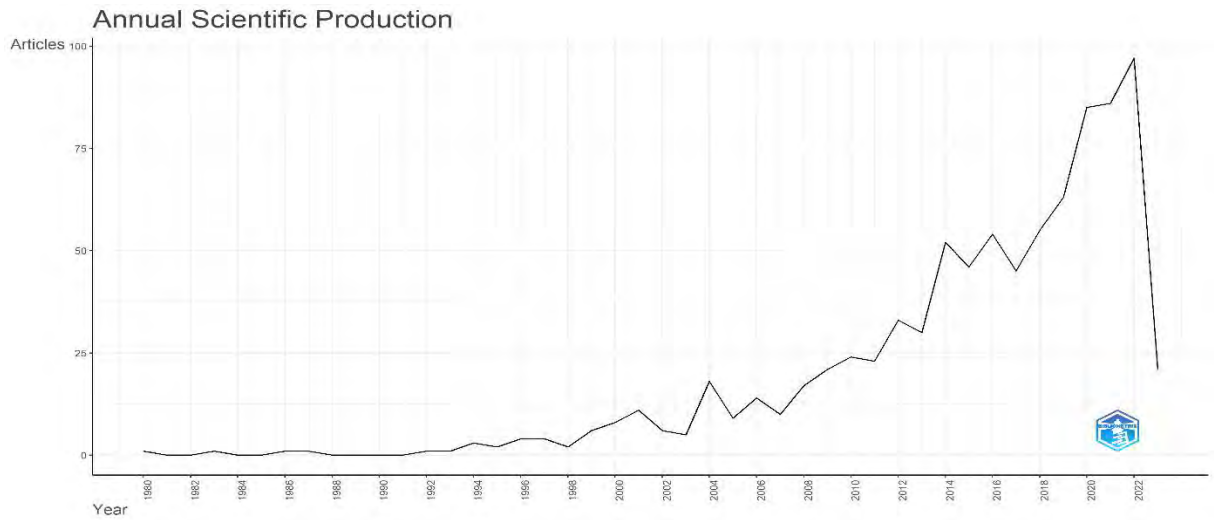
3. Bulgular ve Tartışma

Web of Science veri tabanında 1980-2023 yılları arasındaki 887 yayın incelenmiştir. Yayınların dağılımının %90'nını makaleler oluştururken; bildiriler ve kitap bölümleri de bulunmaktadır. İşkoliklik konusunun araştırıldığı konu bölümlerinde yönetim, psikoloji, toplumsal cinsiyet ve cinsellik çalışmaları, sosyal psikoloji ve spor bilimi alanlarının öne çıktığı görülmektedir. Bulgular incelendiğinde, doküman başına ortalama atıf sayısının 26,47; yıllık bazda doküman

başına ortalama atıf sayısı ise 546 olduğu tespit edilmiştir. Tek yazarlı olan yayınların sayısı 94 bulunurken, yazar başına 0.475 yayın düştüğü görülmüştür. Doküman başına çok yazarlı olma hali ise 3.4 şeklindedir. Şekil 1’ de işkoliklik konusunda yapılan çalışmaların ortalama atıf sayısının yıllara göre seyri sunulmuştur. Şekil 2 ise işkoliklik konusunda yazılmış çalışmaların yıllara göre sayıları verilmiştir.

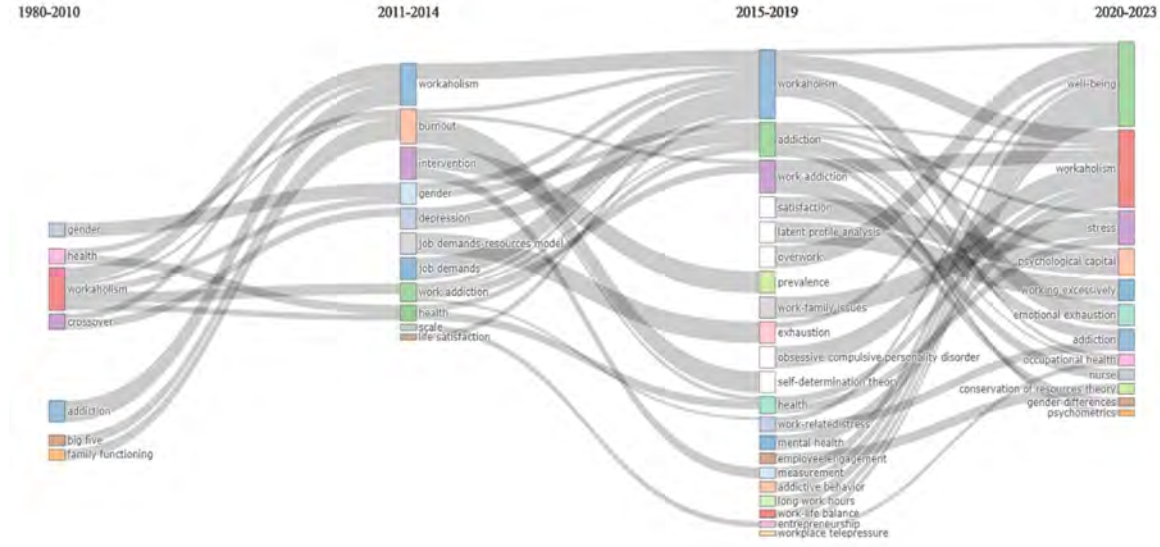
Şekil 1: Yıl Bazında Ortalama Atıf Sayısı

Şekil 2: Yıllık Bilimsel Yayın Sayısı

Şekil 1’de incelendiğinde kavramın ele alındığı yılların başında atıf sayısında yükselme sonrasında düşüş yaşandığı görülmektedir. Şekil 2 incelendiğinde ise işkoliklik konusunda yapılan çalışmaların zamanla sayısının arttığı görülmüştür. 1980 ve 2000 yılları arasında yıllık bilimsel yayın sayısında dikkat çeken bir artış veya azalış gözlenmezken, 2018 ve 2022 yılları arasında işkoliklik alanında bilimsel yayın sayısında yoğun bir artış olduğu görülmüştür.

Bununla beraber 2022 yılından sonra ise bilimsel yayın sayısı azalmıştır. İşkoliklik konusunda analizlerin tematik evrimi ise Şekil 3' te verilmiştir.

Şekil 3: İşkoliklik kavramının tematik evrimi

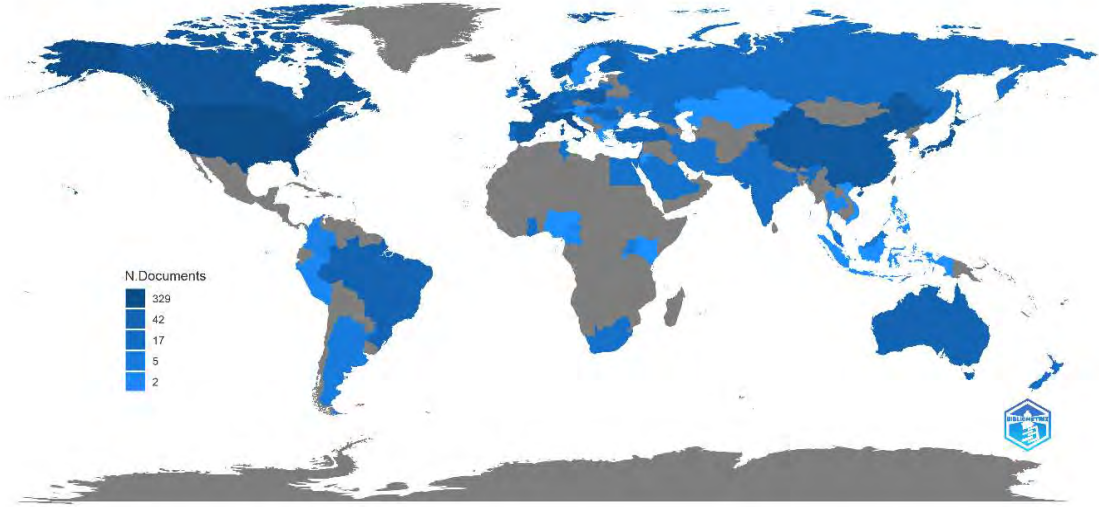
Şekil 3 incelendiğinde; 1980-2010 yıllarında işkoliklik *tükenmişlik*, *cinsiyet*, *depresyon*, *sağlık* temaları ile eşleşmiştir. 2011-2014 yılları arasında *iş talepleri*, *yaşam doyumu*, *müdahale* temaları araştırılmıştır. 2015-2019 yılları arasında *cinsiyet*, *iş talepleri*, *depresyon*, *iş bağımlılığı* ve *yaşam doyumu* temaları *işkoliklik* temasına evrilmiştir. Son olarak tematik evrimin son dönemi olan 2020-2023 yılları incelendiğinde *obsesif kompulsif kişilik bozukluğu*, *sağlık* temalarının işkoliklik temasına evrildikleri görülmüştür. Bununla beraber bu dönemde *fazla çalışma*, *bitkinlik*, *uzun çalışma saatleri* ve *iş yaşam dengesi* temalarının evrildiği *iyi olma hali* dikkat çekmektedir. Tablo 1'de ise kavramı ele alan en üretken ülkeler sunulmuştur.

Tablo 1: En Üretken Ülkeler

Ülke	Makale Sayısı	%	h-index	Atıf Sayısı	Ortalama Atıflar
Amerika Birleşik Devletleri	195	21,98	46	7124	36,53
İtalya	103	11,61	25	1813	17,60
Hollanda	90	10,15	45	7581	84,23
Kanada	89	10,03	29	3508	39,42
İngiltere	58	6,54	26	1981	34,16
Polonya	56	6,31	15	643	11,48
Japonya	55	6,20	23	2060	37,45
Çin Halk Cumhuriyeti	50	5,64	16	1356	27,12
Fransa	46	5,19	11	438	9,52
Norveç	42	4,74	23	1825	43,45
İspanya	37	4,17	13	1054	28,49
Belçika	31	3,49	19	1405	45,32
Avustralya	27	3,04	12	407	15,07
İsrail	27	3,04	11	639	23,67
Romanya	25	2,82	7	233	9,32
Almanya	23	2,59	10	606	26,35
Türkiye	19	2,14	5	136	7,16
Güneyy Kore	18	2,03	7	148	8,22
Finlandiya	17	1,92	12	818	48,12
Brezilya	16	1,80	5	128	8

Tablo 1 incelendiğinde, işkoliklik konusunda en üretken ülkenin Amerika Birleşik Devletleri (195; %21,98) ikinci olarak ise İtalya (103; %11,61) olduğu gözlenmiştir. Sonraki sıralama ise, Hollanda (90; %10,15), Kanada (89; %10,03), İngiltere (58; %6,54), Polonya (56; 6,31), Japonya (55; %6,20) şeklinde devam etmektedir. Ülkelerin h-index değerleri incelendiğinde ise Amerika Birleşik Devletleri'nin (46) yine ilk sırada olduğu görülmektedir. H- İndex değerleri Hollanda (45), Kanada (29), İngiltere (26) ve İtalya (25) şeklinde sıralanmaktadır. Ortalama atıflar değerlendirildiğinde, makale sayısı da yüksek olan Hollanda %84,23, Finlandiya ise 17 yayım ile %48,12 ortalama atıf olarak dikkat çekmektedir. Şekil 4'te ülke üretkenliği açısından harita sunulmuştur.

Country Scientific Production

Şekil 4: Ülke Üretkenliği Açısından Dünya Haritası

Dünya iş birliği haritasında, koyu renkle belirtilen ülkelerin konu üzerinde çalışma sayısının fazla olduğu, gri renkli olan alanların ise konu ile ilgili çalışmaları bulunmadığı anlamı taşımaktadır. Tablo 2’de ise ülkeler arası iş birlikleri sunulmuştur.

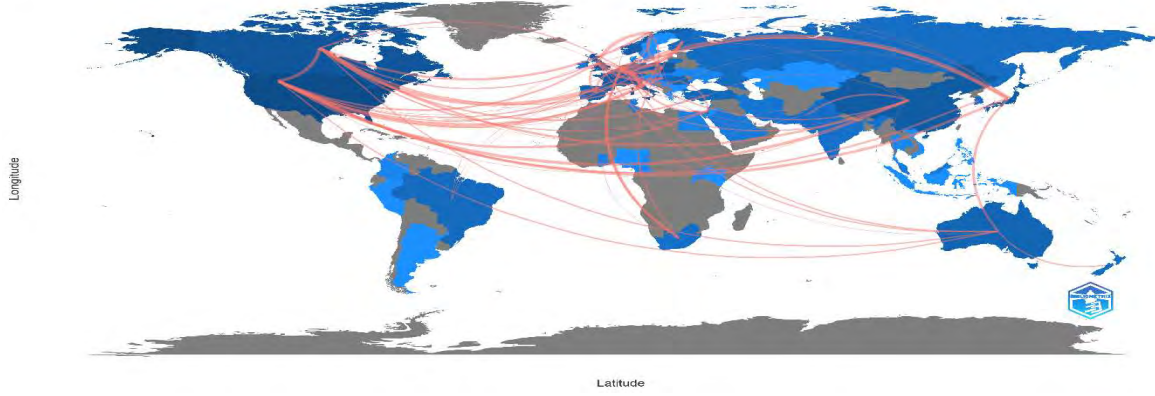
Tablo 2: Ülkeler Arası İş Birlikleri

Nereden	Nereye	Frekans
Hollanda	Belçika	22
Japonya	Hollanda	19
Kanada	Fransa	14
İtalya	Hollanda	13
Norveç	Birleşik Krallık	10
Amerika Birleşik Devletleri	Kanada	10
Amerika Birleşik Devletleri	Çin	10
Amerika Birleşik Devletleri	İtalya	9
İtalya	Belçika	8
İtalya	Birleşik Krallık	8
Hollanda	Finlandiya	8
Birleşik Krallık	Polonya	8
Birleşik Krallık	Macaristan	7
Amerika Birleşik Devletleri	Japonya	7
Kanada	Çin	6
Kanada	Norveç	6
Hollanda	Güney Afrika	6
Amerika Birleşik Devletleri	İsrail	6
Belçika	Finlandiya	5
Kanada	Türkiye	5

Tablo 2 incelendiğinde, Amerika Birleşik Devletleri’nin toplam 42 iş birliği ile ülkeler arası iş birliği konusunda ilk sırada olduğu görülmüştür. Bununla beraber Amerika Birleşik Devletleri;

Kanada, Çin, İtalya, Japonya, İsrail ülkeleri ile iş birliği içerisinde. Kanada ise 31 yaygın ile iş birliği yüksek diğer bir ülke olarak ön plana çıkmakta ve Çin, İtalya, Japonya ve İsrail ile çalışmaları görülmektedir. Şekil 5'te ise ülkeler arası işbirliği haritası verilmiştir.

Country Collaboration Map

Şekil 5: Ülkeler Arası İş Birlikleri Dünya Haritası

Tablo 3'te ise işkoliklik konusunda en çok yayın yapan kaynaklar sunulmuştur.

Tablo 3: İşkoliklik konusunda en çok yayın yapan kaynaklar

Kaynaklar	Makale Sayısı	%	h-index	Toplam Atf	Ortalama Atf
INTERNATIONAL JOURNAL OF ENVIRONMENTAL RESEARCH AND PUBLIC HEALTH	35	8,728	13	520	14,86
FRONTIERS IN PSYCHOLOGY	30	7,481	14	395	13,17
JOURNAL OF BEHAVIORAL ADDICTIONS	25	6,234	15	925	37
AMFITEATRU ECONOMIC	18	4,489	6	92	5,11
HEAVY WORK INVESTMENT: ITS NATURE, SOURCES, OUTCOMES, AND FUTURE DIRECTIONS	16	3,990	5	66	4,13
INTERNATIONAL JOURNAL OF STRESS MANAGEMENT	15	3,741	12	599	39,93
PSYCHOLOGICAL REPORTS	15	3,741	11	305	20,33
SUSTAINABILITY	15	3,741	6	119	7,93
TPM-TESTING PSYCHOMETRICS METHODOLOGY IN APPLIED PSYCHOLOGY	14	3,491	13.5	189	13,5
PERSONALITY AND INDIVIDUAL DIFFERENCES	12	2,993	10	513	42,75
WORK AND STRESS	12	2,993	10	1540	128,33
NEW HORIZONS IN MANAGEMENT	11	2,743	8	430	39,09
CURRENT PSYCHOLOGY	10	2,494	6	99	9,9
EUROPEAN JOURNAL OF WORK AND ORGANIZATIONAL PSYCHOLOGY	10	2,494	9	450	45
INDUSTRIAL HEALTH	10	2,494	7	431	43,1
INTERNATIONAL JOURNAL OF MENTAL HEALTH AND ADDICTION	10	2,49	4	103	10,3
JOURNAL OF MANAGERIAL PSYCHOLOGY	10	2,49	9	532	53,2
JOURNAL OF OCCUPATIONAL AND ENVIRONMENTAL MEDICINE	9	2,24	6	157	17,44
JOURNAL OF ORGANIZATIONAL CHANGE MANAGEMENT	9	2,24	8	432	48
PLOS ONE	9	2,24	8	318	35,33

İşkoliklik konusunda en fazla yayın yapan 20 kaynak Tablo 5'te belirtilmiştir. Tablo 5 incelendiğinde, en fazla işkoliklik kavramının olduğu kaynaklar için, ilk sırada International Journal Of Environmental Research And Public Health (35; 8,728) kaynağı bulunurken devamında Frontiers In Psychology (30; 7,481), Journal Of Behavioral Addictions (25; 6,234), Amfiteatru Economic (18; 4,489), Heavy Work Investment: Its Nature, Sources, Outcomes, And Future Directions (16; 3,990) dergileri yer almaktadır. Atıf sayıları toplamı incelendiğinde ise sıralamada değişiklikler olduğu gözlenmiştir. En fazla atıf alarak ilk sırada Work and Stress (1540) kaynağı dikkat çekmektedir. Sıralama Journal Of Behavioral Addictions (925), International Journal Of Stress Management (599), International Journal Of Environmental Research And Public Health (520), Personality And Individual Differences (513) şeklinde devam etmektedir. Atıf sayılarının ortalaması değerlendirildiğinde ilk iki sırada Work And Stress (128,33) ve Journal Of Managerial Psychology (53,2) dergileri ön plana çıkmıştır. Kaynakların h-index değerlerine bakıldığında Journal Of Behavioral Addictions 15 ve Frontiers In Psychology 14 h-index değeri ile dikkat çekmektedir. Tablo 4' te ise WOS Bilim Alanı Bazında* İşkoliklik çalışmalarının ayrışmalarına yer verilmiştir.

Tablo 4: WOS Bilim Alanı Bazında* İşkoliklik Araştırmaları

WOS Bilim Alanı	h- index	Toplam Atıf	Ortalama Atıf	Yayın Sayısı
Psychology Applied Management	53	10462	52,84	198
Psychology Multidisciplinary	47	5938	35,99	165
Public Environmental Occupational Health	26	2400	16,90	142
Psychiatry	26	2730	20,07	136
Business	22	1591	21,79	73
Environmental Sciences	22	2269	33,87	67
Psychology Social	17	1070	17,83	60
Psychology Clinical	22	1890	39,38	48
Industrial Relations Labor	17	1207	30,18	40
Economics	9	332	8,74	38
Psychology	8	416	13	32
Social Sciences Interdisciplinary	9	440	15,17	29
Substance Abuse	13	1174	48,92	24
Education Educational Research	7	195	9,29	21
Hospitality Leisure Sport Tourism	3	52	3,06	17
Environmental Studies	8	143	8,41	17
Multidisciplinary Sciences	6	119	7,44	16
Green Sustainable Science Technology	8	328	20,6	16
Nursing	6	119	7,93	15
	4	80	5,71	14

*Çeviri karışıklığını önleyebilmek ve kontrollü olmak için bilim alanlarına olduğu haliyle yer verilmiştir.

Tablo 4' e göre en fazla araştırma yapılan ve atıf sayısı en fazla olan alanların Uygulamalı Psikoloji (Psychology Applied; 10.462), Yönetim (Management; 5.938), Multidisipliner Psikoloji (Psychology Multidisciplinary; 2.400) olduğu görülmüştür. İşkoliklik konusunda öne çıkan psikoloji ve yönetim alanı bu konunun örgütsel davranış konusunda değerlendirilebilir olduğunu düşündürmektedir. Tablo 7'de ise işkoliklik konusunda dikkat çeken yazarlar ve bu yazarların yayınları görülmektedir.

Tablo 5: İşkoliklik araştırmalarında dikkat çeken yirmi yazar, yayın ve dergi bilgileri

Ön Plana Çıkan Yazar	Başlık	Yılı	Makalenin Yayınlandığı Dergi	Makalenin Toplam Atf Sayısı	Makalenin Ortalama Atf Sayısı	Yazarın Makale Sayısı/Yzr.Yapılan Toplam Atf Sayısı
SCHAUFELI WB	Work Engagement: An Emerging Concept In Occupational Health Psychology	2008	WORK AND STRESS	1097	68,56	57/5850
BURKE RJ	Workaholism and Relationship Quality: A Spillover-Crossover Perspective	2009	JOURNAL OF OCCUPATIONAL HEALTH PSYCHOLOGY	200	13,33	31/1159
GRIFFITHS MD	The relationships between behavioral addictions and the five-factor model of personality	2013	JOURNAL OF BEHAVIORAL ADDICTIONS	293	26,64	29/1334
ANDREASSEN CS	The relationships between behavioral addictions and the five-factor model of personality	2013	JOURNAL OF BEHAVIORAL ADDICTIONS	293	26,64	29/1334
SHIMAZU A	An Ultra-Short Measure for Work Engagement The UWES-3 Validation Across Five Countries	2019	EUROPEAN JOURNAL OF PSYCHOLOGICAL ASSESSMENT	284	56,8	28/1716
PALLESEN S	The relationships between behavioral addictions and the five-factor model of personality	2013	JOURNAL OF BEHAVIORAL ADDICTIONS	293	26,64	29/1334
BAKKER AB	Work Engagement: An Emerging Concept In Occupational Health Psychology	2008	WORK AND STRESS	1097	68,56	57/5850
FALCO A	The Mediating Role of Psychophysics Strain in the Relationship Between Workaholism, Job Performance, and Sickness Absence A Longitudinal Study	2013	JOURNAL OF OCCUPATIONAL AND ENVIRONMENTAL MEDICINE	48	4,36	18/312
KAWAKAMI N	Workaholism vs. Work Engagement: the Two Different Predictors of Future Well-being and Performance	2015	INTERNATIONAL JOURNAL OF BEHAVIORAL MEDICINE	189	21	18/648
AZİZ S	A cluster analysis investigation of workaholism as a syndrome	2006	JOURNAL OF OCCUPATIONAL HEALTH PSYCHOLOGY	105	5,83	18/355
GİLLET N	Workaholism profiles: Associations with determinants, correlates, and outcomes	2017	JOURNAL OF OCCUPATIONAL AND ORGANIZATIONAL PSYCHOLOGY	45	6,43	16/211
LOSCALZO Y	Clinical conceptualization of workaholism: A comprehensive model	2017	ORGANIZATIONAL PSYCHOLOGY REVIEW	38	4,43	16/114

Tablo 5: İşkoliklik araştırmalarında dikkat çeken yirmi yazar, yayın ve dergi bilgileri (devam)

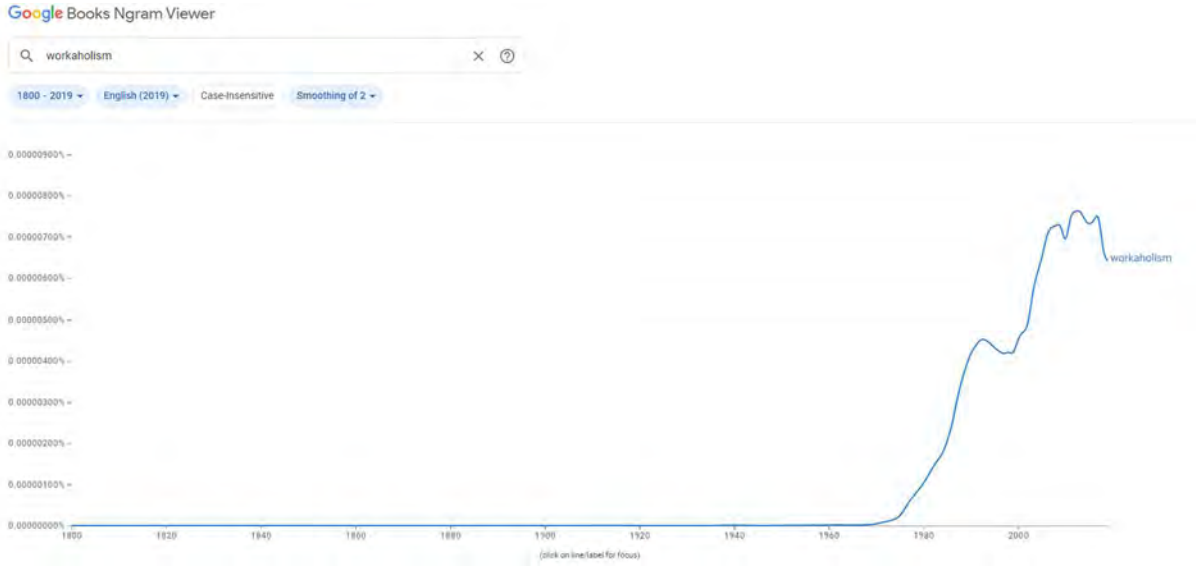
Ön Plana Çıkan Yazar	Başlık	Yılı	Makalenin Yayınlandığı Dergi	Makalenin Toplam Atıf Sayısı	Makalenin Ortalama Atıf Sayısı	Yazarın Makale Sayısı/Yazara Yapılan Toplam Atıf Sayısı
ATROSZKO PA	Ten myths about work addiction	2018	JOURNAL OF BEHAVIORAL ADDICTIONS	68	11,33	16/343
GIRARDI D	The Mediating Role of Psychophysic Strain in the Relationship Between Workaholism, Job Performance, and Sickness Absence A Longitudinal Study	2013	JOURNAL OF OCCUPATIONAL AND ENVIRONMENTAL MEDICINE	48	4,36	14/230
SPAGNOLİ P	Workaholism and Technostress During the COVID-19 Emergency: The Crucial Role of the Leaders on Remote Working	2020	FRONTIERS IN PSYCHOLOGY	50	12,5	14/166
SNIR R	Beyond workaholism: Towards a general model of heavy work investment	2012	HUMAN RESOURCE MANAGEMENT REVIEW	158	13,17	14/490
CLARK MA	All Work and No Play? A Meta-Analytic Examination of the Correlates and Outcomes of Workaholism	2016	JOURNAL OF MANAGEMENT	236	29,5	13/492
GIANINI M	Clinical conceptualization of workaholism: A comprehensive model	2017	ORGANIZATIONAL PSYCHOLOGY REVIEW	38	5,43	13/107
BALDUCCI C	Exploring the relationship between workaholism and workplace aggressive behaviour: The role of job-related emotion	2012	PERSONALITY AND INDIVIDUAL DIFFERENCES	56	4,67	13/275
BURKE RYAN J	Uncovering the relationship between workaholism and workplace destructive and constructive deviance: an exploratory study	2006	INTERNATIONAL JOURNAL OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT	82	4,56	11/272

Tablo 5 incelendiğinde Work and Stress dergisi en yüksek atıf sayısı (h- index değeri 10 ve 1.540 atıf toplamı) ve işkoliklik konusunda 12 araştırmasıyla ön plana çıkmaktadır. İşkoliklik alanında bu dergide “Work Engagement: An Emerging Concept In Occupational Health Psychology” başlıklı yayını olan W.B. Schaufeli ve A.B. Bakker hem çalışmalarına yapılan atıf sayısı (1097) hem de yazara yapılan atıf sayısı (5850) ile dikkat çekmekte ve alanda öncülük ettikleri görülmektedir. Şekil 6’ da ise işkoliklik konusunda yapılan çalışmaların başlıklarında en fazla tekrarlanan kelimelerden oluşturulan kelime bulutu verilmiştir.

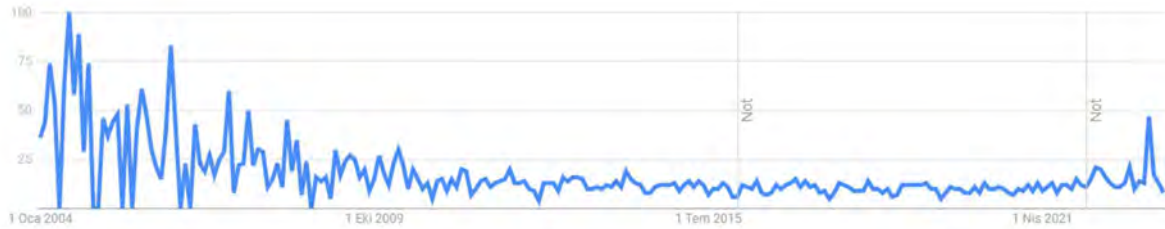
Şekil 6: Çalışmanın Başlıklarından Oluşturulan Kelime Bulutu

Şekil 6’ya göre araştırma başlıklarında en sık tekrar eden kelimeler “workaholism”, “engagement”, “addiction”, “study”, “role” ve “relationship” şeklindedir. Bununla birlikte tükenmişlik, sağlık, örgütsel ve verim kelimeleri de dikkat çekmektedir. En sık tekrarlanan ilk beş anahtar kelime ise işkoliklik (389), iş bağlılığı (135), iş bağımlılığı (89), tükenmişlik (52) ve iş tatmini (36) şeklindedir. Şekil 7’de ise “workaholism” kavramının Google Ngram Görüntüleyicisi ile incelemesi verilmektedir. Google Ngram Görüntüleyici, bir konu, kavram veya terim ile ilgili belirli tarihler arasında yayınlanmış kaynaklarda tespit edilen Ngram sayıları ile arama yapan bir arama motorudur. Bununla birlikte bu kavramların kaynaklarda bulunma yoğunluğuna göre grafik şeklinde sunan bir ara yüzü bulunmaktadır. Google Ngram Görüntüleyici ile ortalama olarak 5,2 milyon kaynak taraması yapılabilmektedir (Smallwood, 2015).

Şekil 7: Google Ngram Görüntüleyicisi

Şekil 7 incelendiğinde “x” ekseninde tarihler “y” ekseninde ise “workaholism” kavramının yüzde olarak göreceli yoğunluğu görülebilmektedir. Grafikte 1980’li yıllarda başlayan artışım 1992’li yıllara kadar oldukça ciddi bir şekilde ilerlediği, 1992 yıllardan sonra ise düşüşe geçtiği gözlenmektedir. 1992 ve 1998 yılları arasında düşüş eğilimi gösteren kavram, 1998 yılından sonra tekrar ivme kazanarak 2016 yılına kadar artış göstermektedir. Şekil 8’de ise “Workaholism” kavramının dünyada Google trend ile arama sonuçlarının dağılımı verilmiştir.

Şekil 8: “Workaholism” kavramının dünyada Google trend ile arama sonuçlarının dağılımı

Google Trends, Google arama terimlerinin sorgulanma hacimlerini belirli tarihler ve bölgeler seçme imkanı ile zaman içerisinde bu terimlerin aranma sıklığındaki değişimi görme olanağı sağlayan ücretsiz bir Google aracıdır. Şekil 8 incelendiğinde “workaholism” kavramının 2004 ve 2007 yılları arasında ciddi artışlar ve azalışlar olduğu görülmektedir. Kavramın devam eden yıllarda daha az arandığı ve popüleritesinin düşüş eğiliminde olduğu görülürken 2023 yılı

itibariyle arama sıklığında görülen artış dikkat çekmektedir. Şekil 9’da ise “workaholism” kavramının dünya haritası üzerinde arama hacminin belirtildiği görülmektedir.

Şekil 9: “Workaholism” Kavramının Dünya’ da Arama Sonuçlarının Haritada Dağılımı

Şekil 9 incelendiğinde, “workaholism” kavramının arama hacmi en yüksek ilk beş ülkenin Tunus, Singapur, İtalya, Romanya ve Kanada olduğu görülebilmektedir. Bununla birlikte Tablo 3’te en verimli ülkeler sıralamasında da İtalya ve Kanada’nın ilk beş sırada yer aldığı dikkat çekmektedir.

4. Sonuç

Bu çalışmada Web of Science veri tabanında, Google Ngram Görüntüleyici ve Google Trends ile dünya genelinde işkoliklik kavramı üzerine yapılan araştırmalar analiz edilmiştir. Web of Science veri tabanının taranması ile elde edilen 887 kaynak R programı yardımıyla çözümlenmiştir. Analiz dahilinde atıf sayıları, yayın sayıları, tematik evrim, ülkelerin üretkenliği ve ülkeler arası iş birliği, kaynaklar, konu kategorileri ve sık kullanılan kelimeler incelenmiştir.

İşkoliklik kavramı ile ilgili araştırmalar konusunda en üretken ülkelerin ilk beşinin Amerika Birleşik Devletleri (195), İtalya (103), Hollanda (90), Kanada (89), İngiltere (58) olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Google Trends analizi sonucunda da dünya genelinde “workaholism” kavramı üzerinde arama hacmi en yüksek beş ülke arasında İtalya ve Kanada

olduğu tespit edilmiştir. Ülkeler arasında üretkenliği en fazla olan Amerika Birleşik Devletleri'nin diğer ülkeler ile iş birliğinin de yoğun olduğu görülebilmektedir.

İşkoliklik kavramı hakkında araştırma yapan yazarların yayın ve atıf sayıları değerlendirildiğinde ise W.B. Schaufeli (57;5850), A.B. Bakker (57;5850), R.J. Burke (31;159), M.D. Griffiths (29;1334), C.S. Andreassen (29;1334), A. Shımazu (28;1716) dikkat çekmektedir.

Web of Science kategorilerine göre değerlendirilme yapıldığında işkoliklik kavramının, uygulamalı psikoloji, yönetim ve multidisipliner psikoloji dikkat çeken alanlardır. Kavramın hem yönetim alanında hem de psikoloji alanında çalışılmış olması sebebiyle işkolikliğin bir örgütsel davranış konusu olduğu görülebilmektedir. Bireylerde içsel bir zorlama hissi ile geliştiği düşünülen işkolikliğin hem kişinin mental sağlığını hem de görev yapmakta olduğu örgütü olumsuz anlamda etkileyebilme imkanı bulunmaktadır.

İşkoliklik kavramının tematik evrimi incelendiğinde, kavramın tüm dönemlerinde sağlık alanı ile ilgili gelişmeler olduğu görülmektedir. 2014 yılına kadar ana tema yalnızca sağlık olurken 2014 sonrası tematik evrim şekli değerlendirildiğinde, mental sağlık, depresyon, tükenmişlik temaları ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu bağlamda işkolikliğin uzun vadeli dönemlerde kişinin sağlığını olumsuz etkileyen bir etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki tematik evrimin son dönemi olan 2020-2023 yılları arasında *iyi olma hali, stres, psikolojik sermaye, mental yorgunluk* temaları dikkat çekmektedir.

Bu çalışma ile işkoliklik kavramının gelişiminin bir resmi ortaya çıkarılmıştır. Kullanılan metodoloji farklı yöntemlerle ve farklı konulara uygulanabilir. Çalışma, konu ile ilgilenen araştırmacılara araştırmalarını ilerletmelerinde ve değerlendirmelerinde fayda sağlayabilir. Farklı bibliyometrik araçların kullanılmasıyla çalışma genişletilebilir.

Kaynakça

Akdağ, F., ve Yüksel, M. (2010). İnsan Kaynakları Yönetimi Açısından İşkoliklik ve Algılanan Stres İlişkisinden Kontrol Odağının Rolü. *Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, 47-55.

Andreassen CS, Griffiths MD, Gjertsen SR, Krossbakken E, Kvam S, Pallesen S. (2013). The Relationships Between Behavioral Addictions And The Five-Factor Model Of Personality. *J Behav Addict*. 2013 Jun;2(2):90-9.

Aydın, Ö. (2006). En Ünlü İşkolikler. Capital İş & Ekonomi. <http://www.capital.com.tr/en-unlu-iskolikler-haberler/19118.aspx> adresinden 12 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.

Aziz S, Zickar MJ. (2006). A Cluster Analysis Investigation Of Workaholism As A Syndrome. *J Occup Health Psychol.* 2006 Jan;11(1):52-62.

Bakker, A. B., Demerouti, E., ve Burke, R. (2009). Workaholism And Relationship Quality: A Spillover-Crossover Perspective. *Journal Of Occupational Health Psychology, 14(1), 23–33.*

Bakker, A. B., Schaufeli, W. B., Leiter, M. P., ve Taris, T. W. (2008). Work Engagement: An Emerging Concept İn Occupational Health Psychology. *Work & Stress, 22(3), 187–200.*

Balducci, C., Cecchin, M., Fraccaroli, F., & Schaufeli, W. B. (2012). Exploring The Relationship Between Workaholism And Workplace Aggressive Behaviour: The Role Of Job-Related Emotion. *Personality And Individual Differences, 53(5), 629–634.*

Barca, M. ve Hızıroğlu, M., (2009), "2000'li Yıllarda Türkiye'de Stratejik Yönetim Alanının Entellektüel Yapısı", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 4(1), ss. 113-148.

Broadus, R. N. (1987). Toward a Definition of “Bibliometrics”. *Scientometrics, 12(5- 6), 373-379.*

Clark, M. A., Michel, J. S., Zhdanova, L., Pui, S. Y., & Baltes, B. B. (2016). All Work And No Play? A Meta-Analytic Examination of The Correlates And Outcomes of Workaholism. *Journal Of Management, 42(7), 1836–1873.*

Eğilmez, Ö. (2021), CEO İtibarının Bibliyometrik Analizi, 12th SCF International Conference on “Contemporary Issues in Social Sciences”.

Falco A, Girardi D, Kravina L, Trifiletti E, Bartolucci GB, Capozza D, De Carlo NA. (2013) The Mediating Role Of Psychophysic Strain İn The Relationship Between Workaholism, Job Performance, And Sickness Absence: A Longitudinal Study. *J Occup Environ Med.* 2013 Nov;55(11):1255-61.

Galperin, B. L., & Burke, R. J. (2006). Uncovering The Relationship Between Workaholism And Workplace Destructive And Constructive Deviance: An Exploratory Study. *The International Journal Of Human Resource Management, 17(2), 331–347.*

- Gillet, N., Morin, A. J. S., Cougot, B., & Gagné, M. (2017). Workaholism profiles: Associations with determinants, correlates, and outcomes. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 90(4), 559–586.
- Griffiths MD, Demetrovics Z, Atroszko PA. (2018). Ten Myths About Work Addiction. *J Behav Addict*. 2018 Dec 1;7(4):845-857.
- Hood, W. W., & Wilson, C. S. (2001). The Literature of Bibliometrics, Scientometrics and Informetrics. *Scientometrics*, 52(2), 291-314.
- Loscalzo, Y., & Giannini, M. (2017). Clinical Conceptualization Of Workaholism: A Comprehensive Model. *Organizational Psychology Review*, 7(4), 306-329.
- McMillan, L., O'Driscoll, M., Marsh, N., Brady, E. (2001). “Understanding workaholism: data synthesis, theoretical critique, and future design strategies”, *International Journal of Stress Management*, 8, ss. 69-91.
- Oates, W. E. (1971). *Confessions of a Workaholic: The Facts About Work Addiction*. World Publishing Company.
- Schaufeli, W. B., Shimazu, A., Hakanen, J., Salanova, M., & De Witte, H. (2019). An Ultra-Short Measure For Work Engagement: The UWES-3 Validation Across Five Countries. *European Journal Of Psychological Assessment*, 35(4), 577–591.
- Schaufeli, W. B., Taris, T. W., ve Van Rhenen, W. (2008). Workaholism, Burnout, and Work Engagement: Three of a Kind or Three Different Kinds of Employee Well-being?. *Applied Psychology*, 57(2), 173-203.
- Shimazu, A., Schaufeli, W.B., Kamiyama, K. et al. (2015) Workaholism vs. Work Engagement: the Two Different Predictors of Future Well-being and Performance. *Int.J. Behav. Med.* 22, 18–23
- Smallwood, C.,(2015). *The complete guide to using Google in libraries: instruction, administration, and staff productivity (Vol. 1)*. Rowman & Littlefield.
- Snir, R., & Harpaz, I. (2012). Beyond Workaholism: Towards A General Model Of Heavy Work Investment. *Human Resource Management Review*, 22(3), 232–243.

Spagnoli P, Molino M, Molinaro D, Giancaspro ML, Manuti A, Ghislieri C. (2020). Workaholism And Technostress During The COVID-19 Emergency: The Crucial Role Of The Leaders On Remote Working. *Front Psychol.* 2020 Dec 23; 11: 620310.

Spence, J.T., ve Robbins, A.S. (1992). "Workaholism: Definition, Measurement and Preliminary Results." *Journal of Personality Assessment*, 58: 160- 178.

TÜRKİYE'DE VERGİ İHBARININ VERGİ BİLİNCİ VE VERGİ AHLAKI BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Özcan KARATAY¹

Öz

Vergi, kamu hizmetlerinin finansmanı için en önemli gelir kaynağıdır. Bu açıdan verginin tam olarak tahsil edilmesi ve bütçeye aktarılması gerekmektedir. Vergileme sürecinin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi için vergileme işlemlerinin her aşamasında devlet ile mükellef ilişkileri büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda vergi alacaklısı olan devlet, mükelleflerin yükümlülüklerini tam olarak yerine getirmesini beklemektedir. Vergi bilinci ve vergi ahlakı yüksek toplumlarda vergi ödevi yerine tam getirilirken vergi bilinci ve ahlakı düşük olan toplumlarda yükümlülükler yerine getirme noktasında eksik kaldıkları görülmektedir. Ancak her şekilde, vergi alacaklısı idare mükellefin yükümlülüklerini yerine getirmemesi durumunda ortaya çıkan vergi kayıp ve kaçığını engelleme adına mevzuat çerçevesinde gereken tedbirleri uygulamaktadır. Vergi bilinci ve vergi ahlakının önemini ortaya çıkarmayı amaçlayan bu çalışmada, idarenin bir uygulaması olan vergi ihbarının, vergi bilinci ve vergi ahlakına etkisi değerlendirilmiştir. Çalışmada vergi ihbarının etkin kullanılmadığı, vergi bilinci ve vergi ahlakının, vergi ihbar sistemine katkı sağlayacağı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Vergi Bilinci, Vergi Ahlakı, Vergi İhbarı, Vergi Kayıp ve Vergi Kaçakçılığı

¹ PhD., Alanya Aladdin Keykubat University, ozcan.karatay@alanya.edu.tr

EVALUATION OF TAX WHISTLEBLOWING IN THE CONTEXT OF TAX AWARENESS AND TAX ETHICS IN TURKEY

Abstract

Tax is the most important source of revenue for financing public services. In this respect, the tax must be fully collected and transferred to the budget. In order for the taxation process to be realized in a healthy way, the relations between the state and the taxpayer are of great importance at every stage of the taxation process. In this context, the state, which is the tax creditor, expects taxpayers to fully fulfill their obligations. In societies with high tax awareness and tax morality, tax obligations are fully fulfilled, while in societies with low tax awareness and morality, it is seen that they are incomplete in fulfilling their obligations. However, in any case, the tax creditor administration implements the necessary measures within the framework of the legislation in order to prevent tax losses and evasion that arise when the taxpayer does not fulfill its obligations. In this study, which aims to reveal the importance of tax awareness and tax morality, the effect of tax whistleblowing, which is a practice of the administration, on tax awareness and tax morality is evaluated. The study reveals that tax whistleblowing is not used effectively and that tax awareness and tax morality will contribute to the tax whistleblowing system.

Keywords: Tax Awareness, Tax Ethics, Tax Whistleblowing, Tax Loss and Tax Evasion

1. Giriş

Vergi, Anayasasının 73 maddesinde, vergi ödevi başlığı altında, “*Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür.*”(Resmi Gazete, 1982) şeklinde yer almaktadır. Bu maddeye göre vergi mükelleflerine kamu harcamalarının finansmanını karşılamak için mali güçleri oranında vergi ödemelerinin zorunlu bir ödeme olduğu görülmektedir. Ancak bu zorunluluk kamu gelirleri arasında en büyük paya sahip olan verginin ödenmesinde aksaklıklara yol açmakta mükellefleri vergiden kaçınma veya vergiyi kaçırma gibi davranışlara yöneltebilmektedir. Her iki durumda da devlet hazinesi vergi gelirinden mahrum kalmaktadır. Vergi gelirlerinde ortaya çıkan bu olumsuz durumun bertaraf edilmesi, tahsilat oranlarının artırılması için vergi kayıp ve kaçaklarının önlenmesi ve mükellefin vergiye uyumunun gerçekleşmesi şarttır. Vergi ödeme konusunda yükümlülüklerini bilen ve zamanında yerine getiren uyumlu mükelleflerin vergi bilinci ve vergi ahlakının yeterli olduğu aksi davranışlarda bulunan mükelleflerde ise yetersiz ya da tamamen eksik olduğu bilinmektedir. Vergi bilinci ve vergi ahlakı mükellefin vergi ödevine ilişkin tutumunu belirlemekte aynı zamanda topluma karşı sosyal sorumluluğun seviyesini de yansıtmaktadır.

Vergilemede adaletin sağlanması noktasında vergi uygulamalarının ve denetimlerinin yeterli olmasını beklemektedir. Bunun gerçekleşmemesi durumunda dürüst-uyumlu vergi mükellefleri vergiler konusunda farklı tepki göstermektedir. Bunlardan ilki vergi ödevini tam yerine getirmeyenlerin çıkarılan vergi affı kanunları kapsamında affedilmesi ile bir nevi ödüllendirildiği dolayısıyla idarenin, dürüst-uyumlu mükellefin yani kendisini dolaylı olarak cezalandırıldığını kabul etmesidir. Cezalandırıldığını düşünen dürüst-uyumlu mükellef, af beklentisi içine giren diğer uyumsuz mükellefe dönüşecektir. Diğer tepki ise sosyal sorumluluk bilinci içinde vergi kayıp ve kaçağına yol açanların ihbar ederek vergi alacaklısı idarenin yanında yer almaktır. Şüphesiz bunlardan ikincisi yani sorumluluk üstlenerek ihbarda bulunmak idarenin vergi alacağının korunması, kayıp ve kaçağın ortaya çıkarılması açısından daha değerli olmaktadır.

Vergi ihbarının, vergi bilinci ve vergi ahlakı perspektifinden ele alınması çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Sosyal sorumluluğun bir yansıması olarak vergi ihbarı kavramını vergi bilinci ve vergi ahlakı taşıyan mükellefler açısından değerlendirmesi çalışmanın önemini göstermektedir. Otokontrol mekanizması olarak, idarenin mükellef olması gerekmeksizin her vatandaş vergi denetiminin bir parçası olarak görmesi ve buna teşvik etmesi, vergi yükümlülüklerinin yerine getirilmesinde olumlu katkılar sağlayacaktır. Dolayısıyla, vergi

ahlakına ve vergi bilincine sahip mükelleflerin, vergi ihbarı ile vergi sisteminde ve vergi mükelleflerinin vergiye ilişkin tutumlarına etki edeceği varsayılmaktadır. Çalışma ile Türkiye’de mevzuat kapsamında vergi ihbarının yaygınlaşması ve bu konuda literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

2. Vergi İhbarı

İhbar kelime anlamı olarak bildirme, bildirim, haber verme, suçlu saydığı birini veya suç saydığı bir olayı yetkili makama gizlice bildirme, ele verme anlamına gelmektedir.(Türk Dil Kurumu, 2022). Vergi ihbarı, vergi kayıp ve kaçacağına ilişkin fiillerin ve bunları gerçekleştirilen kişilerin idareye bildirilmesi olarak tanımı yapılmaktadır. İhbarın gerçek delillere dayalı ve idareyi ikna edecek ciddi bulgulara dayalı içeriğe sahip olması şarttır. Türkiye’de vergi ihbarı, vergi ihbarı ikramiyesi ile birlikte mevzuatta 1905 sayılı, “*Menkul Ve Gayrimenkul Emval İle Bunların İntifa Haklarının Ve Daimi Haber Verenlere Verilecek İkramiye Hakkında Kanun*” ile yer almaktadır.

2.1. Vergi İhbarının Kapsamı

Vergi ihbarı 3071 sayılı “Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun” kapsamında yetkili idareye verilmek üzere yazılı bir dilekçe ile yapılabilmektedir. Sözlü ihbarlarda tutanağa geçirilmek suretiyle kayda alınarak vergi ihbarı olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, Gelir İdaresi Başkanlığı (GİB) vergi kayıp ve kaçacağına ilişkin ihbar bildirimine ilişkin kurumsal web sitesinde uygulama adresi (https://intvrg.gib.gov.tr/index_edevlet.jsp?gn=ihb) üzerinden ihbarlar değerlendirmektedir. GİB, İnternet Vergi Dairesi uygulamasına e-devlet uygulaması üzerinden de ihbar yapılabilmektedir. İnternet üzerinden yapılan başvurularda ihbar bildirimini ihbar girişi, ihbar belge gönderimi ve ihbar sonuç sorgulama yapabilmekte ve sırasıyla aşağıdaki bilgiler istenmektedir (GİB, 2022). İhbar girişinde istenen bilgiler şunlardır.

1-İletişim Bilgileri : Bu kısımda ihbarda bulunan kişilerin adres, telefon ve e-posta adresi gibi bilgiler istenmektedir. Bu bilgilerden adresi ili- ilçesi ile telefon bilgilerinin verilmesi zorunlu diğer bilgilerin verilmesi isteğe bağlı bırakılmıştır.

2- İhbar Konusu: Bu kısımda ihbar konusu seçilmektedir. On alt başlıkta konular sıralanmıştır.

Kaçak Ürün Bildirimi: Kaçakçılığa konu olabilecek ürünler olan, alkollü içecekler, sigara veya diğer tütün mamulleri, cep telefonu ve akaryakıt ürünleri ile ilgili, kaçakçılık kapsamında faaliyette bulunan kişi ya da kurumlar hakkında ihbar yapılabilmektedir.

Belge Düzeni : Mal veya hizmet alımı esnasında düzenlenmesi veya verilmesi gereken fatura, fiş vb. bir belgelerin verilmemesi durumunda ihbar yapılabilmektedir.

Sahte/Yanıltıcı Belge: Gerçekleşen bir işlem yapılmadığı halde bu işlemin gerçekleşmiş gibi belge düzenlenmesi ya da gerçek bir işleme dayanmasına karşın işlemin içeriği ya da miktarı itibarıyla yanıltıcı bilgiler içeren belgeleri düzenleyen kişi veya kurumlar ihbar edilebilmektedir.

Mükellefiyet Kaydı : İşyeri, faaliyetlerine ilişkin vergi dairesine yapılması gereken bildirimlerin yapmayan kişi veya kurumlar ihbar edilebilmektedir.

Vergi Dairesine Bildirimi Yapılmamış İşçi: Kayıt dışı işçi çalıştıran işyeri ve işveren ihbar edilebilmektedir.

Asgari Geçim İndirimi : İşyeri AGİ uygulaması yapmaması halinde ihbar bildirim yapılabilmektedir.

Ücret Ödemeleri : Ücret ödemelerinin elden verilerek kayıt dışına alan işyeri ve işveren ihbar edilebilmektedir.

Kira Gelirleri : Kira geliri elde edenlerin kira gelirini bildirmemeleri durumunda ihbar yapılabilmektedir.

Tapu Harcı / Değer Artış Kazancı: Gayrimenkullerin değerini olduğundan daha düşük beyan ederek verginin matrahının azalmasına yol açan kişi ve kurumlar ihbar edilebilmektedir.

Haksız Fiyat Artışı ve Stokçuluk: Enflasyonist dönemlerde kontrolsüz ve haksız fiyat artışlarına yapan ya da ürün stoklayan fırsatçı kişi ve kurumlar ihbar edilebilmektedir.

3- İhbar Edilen Kişi / Kurum Bilgileri: Bu kısımda ihbar edilen kişi ve kurumların T.C. kimlik / vergi kimlik numarası, ad soyadı / unvan, tabela unvanı, araç plaka no gibi bilgiler istenmektedir.

4- İhbar Edilen Kişi / Kurum Adres Bilgileri: Bu kısımda ihbarda edilen kişi ya da kurumların adres, telefon ve e-posta adresi gibi bilgileri istenmektedir. Bu bilgilerden adresi ili- ilçesi ve adres tarifinin verilmesi zorunlu diğer bilgilerin verilmesi isteğe bağlı bırakılmıştır.

5- İhbar Detayları : Bu kısımda ihbara ilişkin açıklamalara yer verilerek, ihbarcının kimlik bilgilerinin paylaşp paylaşmayacağı belirlenmektedir.

İhbar Belge Gönderimi : Bu kısımda ihbar kapsamında elde edilen ya da ihbar içeriğinde belirtilmeyen belgeler istenmektedir.

İhbar Sonuç Sorgulama: İhbar sonunda ihbar kayıt numarası ile ihbar sonucu öğrenilmektedir.

Vergi İletişim Merkezine (VİMER) telefonla ulaşarak vergi ihbarına ilişkin bildirim yapılabilmektedir. Türkiye içinden 189, yurt dışından 00903121891122 telefon numarasını ulaşarak vergi kayıp ve kaçağına ilişkin ihbar konusu Gelir İdaresine Başkanlığı'na bildirilmiş olmaktadır.

Hazine ve Maliye Bakanlığı Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı 'da vergi kayıp kaçağı ile ilgili ihbarları remi web sitesinde (<https://ihbar.vdk.gov.tr/Giris.aspx>) üzerinden almakta ve değerlendirmektedir. Muhbirin iletişim bilgileri, ihbar ikramiyesi talebine ilişkin talepleri ve ihbar edilen mükellefin bilgileri, ihbar hakkında açıklama ve ilgili belgeler talep edilmektedir.

İhbarcının vergi kayıp kaçakçılığının nasıl gerçekleştirildiğine dair sahip olduğu bilgilerin ve belgelerin inandırıcı olması yanında somut olmaları gerekmektedir. Bu bilgi ve belgeler dilekçe ekinde yer verilerek ilgili idareye teslim edilmesi gerekmektedir. İdarenin yapılan her ihbar karşılığında ikramiye ödemesi söz konusu değildir. İhbarcı, ihbar karşılığında ikramiye talep etmesi ile idare ihbar ödemek durumunda kalacaktır. Vergi ihbarının işleme alınabilmesi için ihbara konu olan vergilerin zamanaşımına uğramamış olmaları gerekmektedir (Taş, 2017, s. 179).

2.2. Vergi İhbarını Önemli Kılan Nedenler

Vergi kayıp ve kaçağının ihbarı, öncelikle sosyal sorumluluk üstlenen mükelleflerin toplumda yer aldığını göstermesi açısından dikkate değer bir konudur. Vergi ihbarının temel amacı, vergi kayıp ve kaçakçılığının önlenmesi olarak görülmektedir. Bir diğer amaç ise, vatandaşların ihbar yolu ile vergi konusunda aktif rol almaları sağlanmak ve vergi kayıp ve kaçağına karşı mücadelede değerlendirilmesidir. Vergi ihbarını önemli kılan nedenler şunlardır:

-Vergi kaybını azaltması: Vergi kaybı genel olarak, mükelleflerin kasıtlı ya da kasıtsız bir şekilde, vergi ödevlerini kısmen ya da tamamen yerine getirmemeleri halinde, potansiyel vergi hasılatı ile fiilen vergi hasılatı arasındaki fark olarak tanımlanabilir (Aydın, 2003). Bu açıdan vergi yükümlülüklerin ne şekilde olursa olsun tam olarak yerine getirmeyen mükellefin idareye ihbar edilmesi ile vergi kaybının azaltılması sağlanabilir.

-Vergi kaçakçılığının önlenmesine katkı sağlaması: Vergi Usul Kanunu 359 maddesinde vergi kaçakçılığı suçu düzenlenerek, vergi kaçakçılığı suçu kapsamında hangi fillerin olduğuna

yer verilmiştir (Öz ve Armağan, 2018, s.3). Bu fillerin ihbar edilmesi ile vergi kaçakçılığı suçlarının azalması ve vergi gelirlerinin artması mümkün olmaktadır.

-Vergi adaletine katkı sağlaması: Vergi adaleti, vergi yükünün mükellefler arasında adil olacak şekilde arasında dağıtılmasını ifade etmektedir. Vergi yükü fazla olan mükellef vergi adaletinin sağlanması için ihbarda bulunacak böylelikle vergi vermeyenlerin vergi ödemesi sağlanarak vergide adaleti sağlamak mümkün hale gelecektir.

-Vergiye gönüllü uyumu artırması: Vergi uyumu, vergi yükümlüsü olan mükelleflerin vergi ödevlerini tam ve doğru bir şekilde yerine getirmesi şeklinde tanımlanabilir (Tunçer, 2015). Vergi ihbarı ile vergi uyumu göstermeyen mükellefler uyum sağlamak zorunda kalacaktır. Kendi isteği ile vergi uyumu sağlamayan mükellefler ihbar ile ortaya çıkması ve ceza almaları söz konusu olduğundan vergiye gönüllü uyum sağlayacaklardır. Bu açıdan ihbar sistemi, vergiye gönüllü uyumun artırılmasına katkı sağlamaktadır.

-Vergi kaynaklarını ve gelirlerini artırması: Vergiler, gelir, harcama ve servet vergileri olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır (Öz vd., 2014). Türkiye’de uygulanan vergi sayısı oldukça fazla olmakla birlikte Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından yüz civarında vergi uygulanmaktadır (GİB, ty). Vergi türlerinin fazla olması önemli olmakla birlikte bu vergilerin tam olarak uygulanabilmesi için ihbar sisteminin uygulanması zorunlu olmaktadır. Dolayısıyla vergi ihbarı, vergi kaynaklarının korunması ve bu kaynaklardan elde edilen vergilerin artmasına katkı sağlayacaktır.

2.3. Vergi Ahlakı ve Vergi Bilinci

Vergi ahlakı, vergi ödeme yükümlülükleri olan mükelleflerin vergi konusunda sahip oldukları içsel motivasyonu şeklinde tanımlanmaktadır (Torgler, 2007, s.4). Dolayısıyla mükelleflerin verginin kendilerine yüklediği ve zorunlu olarak yerine getirilmesi beklenen yükümlülükler karşısında sergiledikleri genel tutumu başka bir deyişle vergi zihniyetini göstermektedir (Bilgin, 2011, s. 261). Vergi ahlakı bir tutum olarak görülse de vergi zihniyetini oluşturan bir çok etmen bulunmaktadır. Bu etmenler şunlardır (Öztürkçü Akçay ve Pınar, 2022).

Ekonomik yapı

Sosyo- kültürel ve demografik yapı

Siyasi yapı

Vergi yönetimi

Mükelleflerin ahlaki ve psikolojik durumu

Vergi bilinci öncelikle vergi yükümlülüklerinin farkına vardıktan sonra ortaya çıkan farkındalık olarak tanımlanabilir (Özen vd., 2015, s.280). Vergi bilinci, teknik olarak mükellefin vergi konusunda sahip olduğu bilgiyi ve bu bilgi ışığında oluşan algılarını ifade etmektedir (Teyyare, ve Kumbaşlı, 2016). Vergi bilinci anlık değişebilen ve oldukça değişken olabilen özelliğe sahiptir. Vergi bilincini etkileyen unsurlardan öne çıkanlar şunlardır (Uyanık, 2019).

Vergi psikolojisi

Vergi kültürü

Vergi gelirlerinin amacına uygun kullanılıp kullanılmadığı

Vergi ihbarını gerçekleştiren kişilerin vergi ahlakı ve vergi bilinci düzeylerinin yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır.

3. Türkiye’de Vergi İhbarının Vergi Bilinci ve Vergi Ahlakı Bağlamında Değerlendirilmesi

Türkiye'deki vergi ahlak düzeyine etki eden unsurlar, vergi ahlakını etkileyen faktörleri tek başına belirleyecek unsurlar olmadığı görülmektedir. Vergi ahlakı ile ilgili ulaşılan bazı sonuçlar kısaca şöyledir (Beşer ve Çetin, 2023, s.10-11).

Türkiye’de bireylerin yaşları arttıkça vergi ahlak düzeyinin artmaktadır.

Türkiye’de eğitim seviyesi arttıkça vergi ahlak düzeyi azalmaktadır

Türkiye’de dini inanç ile vergi ahlakı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Türkiye'de vergi ahlakı ve devlete duyulan güven arasındaki ilişkiye anlamlı bir ilişki yoktur.

Türkiye'de vergi ahlakı ile adalet sistemi ve mahkemelerine duyulan güven ile pozitif ilişki vardır.

Ekonomide yer alan bütün sektörler kendine has yöntemlerle vergi kayıp ve kaçığına yol açtıkları bilinmekle birlikte, kabul edilen bir gerçektir (Kumkale, 2015). Vergi sistemine zarar vere tüm bu sorunlarla mücadele etmek için vergi ihbarının etkin biçimde değerlendirilmesi gerekmektedir. Ancak ihbar davranışının ahlaki olmadığı, suç kapsamında olmasına rağmen vergi kaybına ve kaçığına yol açan kişi ve davranışların görmezden gelinmesi, ceza uygulamalarının ve ödül sisteminin yetersiz kalması, ihbar sisteminin sağlıklı işlemesine engel olmaktadır. Türkiye’de idare-mükellef arasında oluşan vergileme sürecinde üçüncü bir taraf dahil edilmeden dışarda tutulması benimsenmiştir. Vergi kayıp ve kaçıkla mücadelede ise üçüncü muhbir olarak değerlendirilerek vergileme süreci sonunda dikkate alınmaktadır.

Tablo 1: Türkiye’de Vergi İhbar Sayıları ve İhbar İkramesi Tutarları

Yıl	İkramesi Ödenen Kişi Sayısı	İhbar ikramiyesi Ödeneği
2018	391	6.396.266
2019	411	12.300.472
2020	249	12.345.691
2021	253	11.674.279
2022	251	12.390.551
Toplam	1555	55.107.259

Kaynak: GİB 2018-2021 Yılları Faaliyet Raporları

Vergi ihbar sisteminin daha aktif bir araç haline dönüştürülebilmesi ve değerlendirilebilmesi için en başta idarenin, vergi ahlakı ve vergi bilincinin geliştirmeye yönelik idari tedbirleri alması gerekmektedir. Bu sorumluluğu üstlenen kişilerin de idare tarafından korunması ve teşvik edilmesi de önem taşımaktadır. Ancak son beş yılda, ihbarda- bulunanlardan ikramiye ödenen kişi sayısının tablo 1’de görüldüğü üzere, toplamda 1555 kişi ile oldukça düşük gerçekleştiği aynı zamanda, ödenen ihbar ikramiyesinin de yıllara göre, ortalama artış oranının düşük olduğu, hatta 2021 yılında bu oranın azaldığı tablo 1’de anlaşılmaktadır.

Tablo 2: Faal Mükellef Sayıları

Yıllar	2018	2019	2020	2021	2022
Faal Mükellef Sayıları	5.738.531	5.891.369	6.224.018	6.580.091	6.921.593

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı 2022Yılı Faaliyet Raporu

Gelir İdaresi Başkanlığı 2018-2022 yılı faaliyet raporlarında da aktif mükellef sayısının her yıl artış gösterdiği tablo 2’de görülmektedir. Toplam nüfusun yaklaşık 85 milyon olan ülkemizde, mükellef sayısının yaklaşık 7 milyon olduğu ve nüfusun yaklaşık yüzde 8,3’nün vergi mükellefi olduğu görülmektedir. Türkiye’de 2022 yılında, idare tarafından mükellefler nezdinde 1.138.258 yaygın ve yoğun vergi denetimi yapılmasına karşın mükelleflerin büyük çoğunluğu denetim faaliyeti dışında kalmıştır. (GİB, 2022). Türkiye’de denetim elemanı sayısının az olması, idarenin yoğun iş yükü, denetim süreçlerinin uzun olması ve sık sık çıkarılan vergi afları, denetimlerin yetersiz kalmasının nedeni olmakta ve ihbar sistemini zorunlu hale getirmektedir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Vergi bilincinin ve vergi ahlakının oluşturulması ve vergi tahsilatlarını artırabilmesi artan kamu harcamalarını finanse edebilmesi açısından son derece önemlidir. Bu bağlamda vergi bilinci ve vergi ahlakı yüksek mükelleflerin sayının artırılması gerekmektedir. Verginin, devletin egemenlik gücüne dayalı ve zora dayalı bir kamu geliri olarak görülmesi, ödedikleri verginin karşılıksız olması gibi unsurlar, vergi mükelleflerinin vergi ödevini yerine getirirken hoşnutsuz olmalarına yol açmaktadır. Ancak verginin toplumun kalkınması ve refahı için gerekli bir ödeme aracı olduğu anlayışı ile ödendiğinde vergisel yükümlülüklerin yerine getirilmesi kolaylaşacaktır.

Vergi bilinci ve vergi ahlakı düzeyi ile vergi kaçakçılığı ilintilidir. Vergi bilinci ve ahlakı yüksek olanların vergi kaçırmadıkları, düşük olanların vergi kaçırma eğiliminde oldukları bilinmektedir. Bu kapsamda, vergi ihbarını gerçekleştiren, vergi bilinci ve vergi ahlakına sahip kişiler toplumun genel menfaatinin korunmasına adına hareket ettiklerinden teşvik edilmelidirler. Vergi alacaklısı olan idarenin, ihbarcıları – muhbirleri koruması ve ödüllendirmesi yoluyla bu teşvikler sağlanabilmektedir. Muhbirlerin aslında vergi ödevi konusunda bilinç sahibi oldukları ve ihbarda bulunarak elde edeceği ihbar ikramiyesinden çok idareye yardımcı olduklarını kabul etmek yanında, vergi ihbarı konusunda var olan mevzuatın kapsamını genişletmek ve ödenen ihbar ikramiyesi miktarını cazip olacak şekilde artırılması sağlanmalıdır.

Türkiye’de mükellef sayısının yeterli olmadığı buna ek olarak, denetlenen vergi mükelleflerin, toplam vergi mükellefi içinde oldukça az olduğu görülmektedir. Sonuç olarak idarenin vergi denetim konusunda etkin olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumda idarenin denetleyemediği ancak vergi kaybına yol açan veya vergi kaçakçılığı yapan kişilerin ilgili idareye ihbarını gerekmektedir. Türkiye’de, vergi ihbarının asılsız çıkması durumunda ihbarcının kimliği, idare tarafından, ihbar edilenin talebi üzerine bildirilmekte ve ihbarcı hakkında adli işlem başlatılmakta ayrıca mağdur olan taraf tazminat davası da açabilmektedir. Kasıtlı olarak ihbar sisteminin kullanılmasına yönelik bir tedbir olarak görülse de vergi ihbarı yapan muhbir, kimliğinin açığa çıkması ve kendisine yönelik adli dava açılma riski ile karşıya kalmak istemeyeceği gibi ihbarda bulunmaktan vazgeçebilecektir. Ayrıca ihbar ikramiyesinin;

- 15.000 liradan yukarı olan kısım için % 10 gibi düşük bir oranla hesaplanması,
- İkramiyenin üçte biri verginin tahakkuk edilmesi sırasında ve üçte ikisinin verginin tahsil edilmesinden sonra verilmesi,

- Hazine ve Maliye Bakanlığı çalışanları, takdir komisyonu üyesi ve vergi ile ilgili görevi bulunanlar ile meslekleri itibariyle öğrendikleri bilgileri ve sırları saklamak zorunda olan avukat, mali müşavir gibi kişilere verilmemesi, vergi bilinci ve vergi ahlakı ne kadar üst düzeyde olursa olsun mevzuatta ve uygulamada karşımıza çıkan bu durumlar, ihbar bildirimini yapacak olan kişileri caydırmakta ve ihbar bildiriminin yapılabilmesinin önünde büyük bir engel teşkil etmektedir.

Vergi denetiminde yaşanan sorunların ortadan kaldırılması, ihbar sistemine duyulan ihtiyacı azaltacaktır. Yine de vergi ahlakı ve vergi bilinci olan kişiler, her halükarda vergi kayıp ve kaçakçılığını bildirerek, ihbar sisteminin daha sağlıklı işlemesine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Aydın, S. (2003). Vergi Kaybı, Nedenleri Ve Yöntemleri. Vergi Sorunları Dergisi, (178), 19-26.

Bilgin, H. K. (2011). Vergi Ahlakının Teorik Çerçevesi . Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20 (2), 259-277.

Gelir İdaresi Başkanlığı (t.y). Vergi Türleri, https://intvrg.gib.gov.tr/vergi_turleri_tr.html, (Erişim Tarihi: 15.11.2023).

Gelir İdaresi Başkanlığı, (2023). 2022 Faaliyet Raporu https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2022/2022_faaliyet_raporu.pdf?id=1, (Erişim Tarihi: 15.11.2023).

Hızarcı Beşer, B. & Yiğit Çetin, U. (2023). Dünya Değerler Anket Verileri İle Türkiye’de Vergi Ahlakının Değişiminin İncelenmesi . Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi, (11), 1-13. Doi: 10.58627/Dpuiibf.1172010.

Kılıç, Ö. (2018). Türkiye’de Vergi Adaleti . Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, (66), 396-411.

Kumkale, R. (2015, 10 Mart). Toplumumuzda Vergi Kültürü Dünya Gazetesi, <https://www.dunya.com/kose-yazisi/toplumumuzda-vergi-kulturu/23206>. (Erişim Tarihi: 15.11.2023).

Öz, E. & Armağan, A. (2018). Yargı Organları Kararlarına Göre Vergi Kaçakçılığı Suçlarını Önlemede Adli Vergi Cezalarının Rolü . Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, (33) , 1-38.

- Öz, E. , Kutbay, H. & Buzkıran, D. (2014). Türk Servet Vergisi Sistemine Modern Bir Yaklaşım. Gümrük ve Ticaret Dergisi, (4), 86-99.
- Özen, A., Altunoğlu, B. K., & Öztornacı, E. (2015). Orta Öğretim Düzeyindeki Öğrencilerin Vergi Algılama Düzeylerine İlişkin Ampirik Bir Değerlendirme. Yönetim ve Ekonomi, 22(2), 279-289.
- Öztürkçü Akçay, A. & Pınar, R. (2022). Vergi Ahlakını Etkileyen Faktörler: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisans Öğrencileri Örneği. Dicle Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12 (23), 240-262.
- Teyyare, E. & Kumbaşı, E. (2016). Vergi Bilinci Ve Vergi Ahlakının Gelişmesinde Maliye Bölümü Eğitiminin Rolü . Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 16 (4), 1-30. Doı: 10.11616/Basbed.Vi.455401.
- Torgler, B. (2007). Tax Compliance and Tax Morale: A Theoretical and Empirical Analysis, England: Edward Elgar, Cornwall.
- Tunçer, M. (2002). Hükümet-Birey İlişkilerinin Vergi Uyumuna Etkisi ve Türkiye . Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 57 (3). DOI: 10.1501/SBFder_0000001760.
- Uyanık, A.(2019). Vergi Bilinci ve Vergiye Gönüllü Uyumun Vergi Gelirlerine Etkilerinin Değerlendirilmesi. Maliye Dergisi, 177:354-386
- Vergi Denetleme Kurulu, (t.y). VDK İhbar / Şikayet Giriş Formu, <https://ihbar.vdk.gov.tr/Giris.aspx>, (Erişim Tarihi: 15.01.2023).

EMPIRICAL ANALYSIS OF THE IMPLEMENTATION OF THE FOURTH INDUSTRIAL REVOLUTION IN THE ALBANIAN ECONOMY

Oltiana MUHARREMI¹, Filloreta MADANI², Marie Solange LOPES³, Ada ALIAJ⁴

Abstract

The adoption of the new fiscal policy, as well as the influence of Covid 19, brought about a significant transformation in the Albanian economy in terms of the utilization of fourth-generation technology. During this time, the adoption of new programs by enterprises to make sales and purchases, fiscalization, and tax reductions for the growth of the automation sector revolutionized the style of conducting business and had a significant influence on the Albanian economy. The pandemic caused significant changes throughout the globe, including human and economic losses, but there were also positives, such as technical improvement in many fields, as well as boosting online employment and expanding the internet business bubble. This paper demonstrates the rising significance of the fourth industrial revolution, how integral it has become in people's lives, and the impact it has on the Albanian economy.

Keywords: Keywords: Fiscal Policy, Fiscalization, Pandemic, Economy, Technology

¹ Assoc. Prof. Dr., Stonehill College, omuharremi@stonehill.edu

² Prof. Dr., University of Vlora, fmadani@gmail.com

³ Asst. Prof. Dr., Stonehill College, mlopes@stonehill.edu

⁴ Prof. Dr., Aleksander Moisiu University, aliajadai@yahoo.com

1. Introduction

The previous several decades have seen remarkable advancement in terms of technical process speeding and enhancement, as well as the incorporation of artificial intelligence aspects into our daily and professional lives. With smartphones, global information networks, and virtual reality as standard presences in everyday life, digital technologies have become a constant component in people's lives and activities, causing the entire society to become significantly dependent on digital technologies and their specific infrastructures. This has resulted in the creation of several new professions, which has raised the demand for new professionals in previously unknown domains for our society, employment, and rotation. The changes in the structure of the labor market, as well as the legal and contractual relationships that exist within it, have spurred concerns about polarization, the new social division of work, and the need for labor law reform. The labor market is polarized between highly professional jobs (characterized by the return of professionalism) and unskilled jobs, as a result of new technologies that, on the one hand, require more knowledge and skills and, on the other, tend to place machines instead of less skilled and more executive jobs. The utilization of current manufacturing skills within the framework of integration, and information technology, in the new era, plays an essential part in economic competitiveness. The fourth industrial revolution's technologies enable profitable collaboration, paving the way for the building of intelligent factories and altering the role of humans.

The convergence of several technologies attempts to enhance all manufacturing processes and areas of corporate administration. Since artificial intelligence has established various types of businesses such as commerce firms or internet businesses, the activity of local businesses has decreased. The local economy's composition—a concentration of high-tech industries over services such as tourism—can both influence the attraction of online commerce and the susceptibility of local businesses. Even the degree to which a town is physically isolated, which affects the availability of adjacent companies within driving distance, as well as the consequent rivalry of local enterprises after they are exposed to competition from E-commerce businesses, might be a factor. This study is the consequence of a lack of treatment of this issue by many authors. This document can be used as a starting point for future research investigations on the influence of technology on the economy.

2. Literature Review

The 21st-century global economy is a hotbed of innovation, technology, talent, skills, speed, efficiency, productivity, and satisfaction. In this century we saw a fundamental shift in labor market categories, with a significant movement toward the service sector. Increasing expectations for the quality of services and commodities created, on the one hand, and increasing needs for the speed with which services are realized, on the other, are some of the primary markers of corporate digitalization in our nation. As the need for new technologies in the execution of their business operations, such as production and research, as well as supply and sales, develops, the digitization process is perceived as demanding and costly for firms. According to the European Commission (2019), efforts to digitalize European industry are focusing on two key areas: the creation of European digital infrastructure and the improvement of the framework conditions for digital innovation. Furthermore, the Commission considers that the manufacturing industry and its links to the services sector are critical to the European economy, especially in the context of the New Industrial Revolution, which is focused on automation, algorithms, robots, big data, and so on.

Madani et al. (2023) discovered that using fourth-generation technologies digitally improved employment in Albania. They also stated that infrastructure investments in research, the circular economy, telecommunications, electricity, and transportation will enable the development of a new range of goods and services in a variety of domains, such as green and digital products, digital services linked to telemedicine, smart mobility, electric automobiles, and sustainable transportation. Following the pandemic, significant breakthroughs and advancements occurred in several fields, as well as a surge in the usage of e-banking services in Albania (Habibi et al. 2022).

Byrne et al., (2017) identified a more balanced approach, implying that technology innovation can result in both employment replacement and job growth. According to Acemoglu and Restrepo (2018), reduced labor scarcity stimulates producers to create additional jobs in areas where labor has a competitive advantage. In contrast to the manufacturing and agricultural industries, the service business demands more interpersonal skills than manual abilities. Digital technologies have had a significant influence on the service industry based on the opinion of several authors.

De la Fuente and Doménech (2006) emphasized the need to invest in human factor education in terms of productivity. Grigorescu et al. (2021) found that the effect of digitalization, especially human capital, is positive and statistically significant in connection to GDP per capita. Katz et al. (2014) conducted research to assess the whole impact of digitalization. A composite index was constructed for this purpose, based on six overarching components: affordability, infrastructure investment, network access, capacity, usage, and human capital, and was used as a proxy for technological advancement in 151 nations. Physical capital, labor, and the digitization index all had a beneficial influence on economic production, with "a ten-point increase in the Digitization Index having an approximately 3% impact on GDP for the period 2004-2011. Qureshi and Najjarht (2013) explored the relationship between per capita GDP growth and ICT usage in relatively tiny island republics. The study discovered a multiplier effect that causes increased levels of growth in ICT usage for every percentage rise in per capita GDP in nations between 2010 and 2012. However, the cycle is negative for 2009. The increased use of ICT for access to information, knowledge, and skills, as well as new market possibilities, has a cyclical impact that leads to future rises in per capita earnings. Digitalization has turned physical marketplaces and physical transactions into virtual ones, as well as corporate-centric systems into crowd-centric and collaborative economic systems, resulting in the digital economy. Trașcă et al. (2019) addressed critical features of how different digitalization methods employed by CEE9 enterprises contribute to their economic success. Digitalization has the potential to impact every aspect of a company's supply chain, including taxation, procurement, production, logistics, and customer interactions. Similarly, the transition to a digital economy makes new techniques to increase global competitiveness more accessible, as well as new opportunities for business and entrepreneurship. According to Pelari and Hoxhaj's (2021) research, the digital revolution is gradually becoming a driving element in societal development. In terms of the labor market, the post-pandemic digital revolution and sociocultural upheaval paved the way for three key transactions that are presently underway: the digital transition, the environmental transition, and the demographic transition.

3. The Impact of the Digital Economy in Albania

In comparison to industrialized nations, Albania's digitization and automation development rate is generally good, and in certain areas, it bears almost the same level and is at the same stage of growth. In Albania, the great majority of businesses (95.6%) and a sizable proportion of employees (28%) utilize computers for work reasons. There are 96.8% of businesses that have

Internet connectivity, and 7.1% of them sell things through the Internet. A wide range of public services are being digitized, providing not only convenience but also cost savings for both the state and the citizens (e.g., Albania). Cyber systems, mostly in banking networks, have advanced in the recent decade in the financial sector. There are 16 commercial banks in Albania, with 494 branches and agencies offering banking services in 7,911 digital devices, 800 ATMs, and 7,111 POS. Insurance firms have also increased their online services, as well as delivering digital goods such as car position identification via the satellite location identification system. Special commercial enterprises in many industries have implemented digital technology through specific expenditures to take advantage of the benefits it offers in terms of expanding capacity and lowering expenses.

3.1 Sectors Affected by the Fourth Industrial Revolution in Albania

Among the most notable services that have profited from the advantages of digitalization in Albania are:

3.1.1. Digitization of Financial Services

Increased usage of financial services and banking operations, as well as, in certain circumstances, entire digitalization of banking services, increased use of POS and ATMs, and increased use of cards and banking applications

3.1.2. Transfer of Services

The expansion of the "call center" business, which employs digitalization to move services from high-wage nations to Albania, where wages are more competitive.

3.1.3. Tourism Advantages

In the tourism industry, Albanian tour operators are increasingly using the most prominent portals for booking tourist services, such as Booking, Airbnb, and others. There is also a growth in the capacity and quality of tourism services, which is being targeted by public and private investments as well as favorable laws.

3.1.4. Public-Sector Digitization

In comparison to other nations in the area, digitalization of public services is pretty acceptable. The Albania system provides an ever-expanding range of services for businesses and individuals in real-time and at low cost, such as certificates, health cards, proof of contributions for the taxpayer's condition, modes of transportation and driving licenses, information, proofs,

and permission regarding real estate, and so on. Medicine digitization is progressing too, and a project to digitally transmit all medical advice, prescriptions, and other administrative functions is underway.

3.2 Impact on the Labor Market in Albania.

One of the biggest worries about the digitalization of work processes is the influence it would have on the amount of unemployment in Albania. For employees over the age of 50, work opportunities are dwindling and retention is tough. Albania bears both strengths and weaknesses in this process, as well as new chances and challenges.

The youthful age of the population makes it simpler to train for new occupations that require new digital technologies. The average age in Albania has risen to 37 years, yet the nation still has the second youngest population in Europe, after Kosovo.

The high degree of interaction between Albanian enterprises and their overseas partners enhances the level of technology penetration. All Albanian financial institutions are either part of or partner with large international financial organizations (such as Intesa San Paolo, Raiffeisen, Procredit, Sigal, and others). This implies that the digital technology that these major financial firms are among the first to apply reaches its investments or partners in Albania at the same time or within a short time.

Government assistance is provided. Albanian administrations have had a constructive attitude to the digitalization of public services, attempting to promote and use technology more and more for public services as service quality has improved.

3.3. Impact on Albanian Businesses

Small and medium-sized firms are more competitive. However, not everyone is capable of achieving digital transformation through the use of cutting-edge technology. When comparing large and small enterprises, SMEs have a lower level of technology implementation. Because of their high capital requirements, large firms have more chances to adopt new technologies and transform themselves into smart factories. This position may change in the future as these technologies become more accessible and desirable in terms of return on investment. Small and medium-sized businesses were also classed based on their capacity to create innovations in the field of fourth-generation technologies. SMEs typically lack the expertise necessary to integrate digitalization into their operations; in any event, they were forced to use remote work and

reduced working hours during the pandemic. The new technology of the fourth industrial revolution has benefited them in accomplishing their goal.

The significance of establishing universal standards in the industrial digitization process cannot be emphasized. This would substantially ease the process of technology adoption for SMEs and others. However, it has been stated that establishing a full standard for Industry 4.0 may take at least another decade, which may discourage SMEs due to the massive investments required to complete the process.

3.4 Covid-19 and Digital Transformation – Pillar of Economic Recovery

The COVID-19 outbreak has boosted corporate digital transformation efforts. It inspired firms to see digitization as a solution for company survival and a strong opportunity to decrease operating expenditures, rather than merely an added potential.

Although organizations see the advantages of digitization, they continue to lag in the formulation and implementation of digitalization strategies and action plans. The adoption of digital transformation by businesses arose because of the COVID-19 outbreak and the restrictive measures put in place to prevent it. However, digital transformation should be considered as a cornerstone of economic recovery, supported by concrete financial instruments and other measures. It is understandable that digitization is important and necessary in the economic sector, as well as in public administration and government. In 2019, internet utilization reached 93% (one of the highest in Europe). This extensive usage of the Internet can serve as a springboard for greater digitization of public-sector services. However, Albania lags in key digital transformation metrics such as broadband penetration, other digital technologies, and the digital readiness of the public administration and government. The creation of appropriate ICT infrastructure is a fundamental requirement for dealing with digitalization comprehensively and sustainably. Only 10% of organizations have a department of information technology. Businesses with more than 50 workers fall under this group. In recent years, companies have mostly invested to raise their level of digitization. The most substantial investments were in new software and hardware (more than 60% of all surveyed businesses). However, activities such as e-marketing and website construction have been undertaken to improve online visibility. IT security and related investments, on the other hand, are near the bottom of most organizations' priority lists. According to the corporations, this should not

change considerably in the future. There is little doubt that more explanation is necessary here, as IT security is a largely overlooked yet critical subject.

3.5 Challenges faced by counties in Albania

The fifth goal of Albania's Strategy for the Digital Agenda 2015-2020 is to foster innovation and technology for SMEs by increasing the number of enterprises that employ information technology by 50%. Based on EU industrial policy efforts, the emphasis is on maximizing the potential of technology in terms of demand and supply. SMEs' investments in information and communication technology generate conditions and opportunities for them to become more competitive. Despite this, towns continue to have limited financial resources to help current and emerging businesses.

The difficulty remains the support of enterprises through stimulating fiscal policies for the smooth operation of firms based on the economic potentials supplied by localities and regions, but also through specialized central institutions and hub centers for start-ups. Only 12 municipalities in Albania have co-financed attempts to start various enterprises in collaboration with programs funded by foreign governments.

The business climate has improved in several ways, and official employment declarations have grown, albeit informality remains high. Small business tax collections were 355 million Lek in 2019, representing a 12% increase from the previous year. According to the Assessment Report for Municipalities in the Process of Albanian Integration into the European Union for the Year 2019, 33 municipalities (54%) have carried out stimulating activities to promote the development of small businesses in a variety of areas in the implementation of local development plans.

Municipalities have collaborated on various projects with foreign money, providing up to 20% funding for some creative initiatives. Approximately 59% of municipalities report providing services to SMEs (Ministry of the Interior, 2020). In addition to boosting activities, the digitalization of procedures is presently being addressed as a result of the COVID-19 epidemic. As a result of minimizing the procedures for each instance, the business development environment improves. However, full implementation of electronic services for businesses remains a challenge due to a lack of necessary infrastructure, as well as numerous issues with businesses adapting to the benefits of these online services or finding alternative means and ways of providing the service in the case of the citizen digital gap. The electronic service,

provided through the government site e-Albania, has streamlined procedures and allows companies to be notified of unpaid local taxes and levies, as well as the option of paying them online. SMEs have done better in terms of tax collection, increasing the proportion of the local budget to more than 4% of GDP in 2020. According to the IMF (2020), macroeconomic and credit policies are insufficient in the context of a profound economic crisis caused by SMEs and labor market deficiencies. Many communities have responded to the crisis by implementing relief measures for both companies and households. According to the World Bank (2020), Albania has employed fiscal incentives, tax holidays, salary subsidies, credit lines, and social support to help the most disadvantaged individuals, especially small and medium-sized companies. In this setting, the position of local governments is precarious and offers additional challenges in terms of financial dealing with the continuation of local public service supply. As a result, the necessity for intervention and enhanced attention in financial management is deemed critical. The fall in revenue collection from local taxes and fees was mostly responsible for the 23.8% reduction in income from local resources. In yearly terms, revenue in both groups fell by around 23.7% and 24.6%, respectively. Under these conditions, the COVID-19 pandemic is anticipated to have had a detrimental impact on the solvency of both types of taxpayers. Tirana, the country's largest municipality with the highest number of enterprises and people, generates around 67% of local tax income. According to the Status Report on Local Public Finances for 2020, the year 2020 was remarkable because the enormous devastation caused by the earthquake that struck the country at the end of 2019 intersected with the immediate negative consequences of the COVID-19 health crisis. From 2017 to 2020, municipal tax income was predominantly characterized by two types of taxes: infrastructure impact tax on new development and immovable property tax (building, agricultural land, urban land, and so on) and both represented 85.7% of all revenues collected in 2020. Revenues from the simplified profit tax for small firms were previously an important source of income in the municipal budget (in 2015, revenues from this tax accounted for 24.7% of total revenues from local taxes, but by 2020, this figure had dropped to 2.6%). It is also recommended that this tax be repealed until 2029 to boost small enterprises.

4. Analysis and Methodology

In this chapter, we will conduct an empirical analysis of the influence of IR 4.0 technology on GDP levels in Albania. First, we will learn about the data sources and types, as well as the factors that will be evaluated. We will explore the chosen econometric model, its specifications,

and the rationale for the choice in this section of the research to obtain correct findings and fair interpretations of the data.

Basic Hypothesis: "The implementation of IR 4.0 technological developments by businesses has no impact on economic growth (GDP) in Albania".

Alternative hypothesis: "The implementation of IR 4.0 technological developments by businesses has an impact on economic growth (GDP) in Albania."

4.1. Source of Data and Time Frame of Research

The data utilized in the study are yearly secondary data provided by the World Bank and INSTAT. The research period spans five years, from 2015 to 2019. The time interval was selected in the way that we present a recent study, but also because of the publication of the data in the annual reports. The data from the World Bank were used, as well as the data collected from the questionnaire prepared by the authors. The processing of the data was done with the help of the EVIEWS program to show the relationships that exist between the variables taken in connection. It would be preferable if longer-term statistics could be provided, however, no data on the levels of technology use in our country's industries are accessible before 2015.

4.1.1. Variables

Two variables were chosen for our model: the independent variable is the Technology of the Fourth Industrial Revolution (X1) and the dependent variable is the Economic Growth = GDP (Y).

Both variables accompanied by the corresponding values were taken as the main sample for execution and for concluding a result regarding the impact that the implementation of the technologies of the fourth revolution has on the economic growth of GDP in Albania.

Table 1: Enterprises that use computers.

	Enterprises that use computers				
	2015	2016	2017	2018	2019
Total	95	95.6	96	97.3	97.5
Manufacturing industry	94.7	92.7	95.1	95	94.6
Electricity, gas, water, and waste treatment	100	99.3	90	100	100
Constructions	98.2	93.3	96.2	98.7	98.6
Wholesale and retail trade. Repair of automobiles and motorcycles	91.8	94.4	96.2	97.3	97.5
Transport and storage	98.4	99.3	100	100	100
Accommodation and food service activities	93	100	91	97.7	98.5
Information and communication	91.7	100	100	100	100
Real estate	91.6	100	100	100	100
Professional, scientific, and technical activities	100	100	100	94.6	100
Administrative and support services	97.8	100	100	97.8	97.6
Repair of computers and personal and family items	94.1	100	100	100	100

Source: (Instat)

4.2. The Econometric Model

To examine the obtained data, we use a basic linear regression model. Regression analysis is one of the most used tools for the analysis of business and other social and economic phenomena. The simple linear regression model has only one independent variable X. The method of least squares is used, in other words, the OLS method. "Best Fit" means to represent each point as well as possible in a straight line. So, the observed values and the values predicted by the line should be as close as possible, and the difference between them as small as possible. The Least Squares method minimizes the sum of the squares of the differences $y_i - \hat{y}_i$

$$\sum_{i=1}^n (y_i - \hat{y}_i)^2 = \text{minimum}$$

Because the data spans time, we will utilize a panel data model. The model that will be used in this paper is as follows: $GDP = f(\text{Technology } 4.0)$.

Symbolically, the preceding equation may be translated and represented as follows:

$$GDP = \beta_0 + \beta_1 \text{Technology } 4.0 + \varepsilon \quad \text{Eq. 1}$$

Where: GDP: dependent variable (Y)

Technology 4.0: independent variable (X_1)

ε = the components of the random error, which indicate the discrepancies that occur between the data from the theoretical model and those that occur in the economy, in other words, the stochastic term that reveals the impact of other factors.

β_0, β_1 = parameters of the regression model to be calculated, so that β_0 is the estimated value of the change in GDP levels that is not caused by the use of technology (that is, if it was not used at all) while β_1 is the average change in levels of GDP for the change of one unit in the levels of technology use (this change expressed as a percentage) during the period under review.

The equation indicates that the influence of technology on GDP levels should be positive, i.e. $\beta_1 > 0$. Thus, a boost in the use of technology in the economy is predicted to stimulate the increase in GDP levels. As a result, this study implies a positive link between using technology 4.0 and GDP levels.

4.3. Stationarity

Analysis is a process of working with data to summarize, describe, and explain the data to the research project's question or hypothesis. Before constructing the analysis, the stationarity test for the variables taken in the study should be done. This test shows the stability of the data for each variable. To identify the stationarity of the time series, we proceed with the Augmented Dickey-Fuller test presented as follows below:

Hypotheses

H_0 : Time series has unit root (non-stationary)

H_1 : The time series is stationary.

Decision criterion:

If $p > \alpha$, the basic hypothesis cannot be rejected.

If $p \leq \alpha$, the basic hypothesis is rejected (for $\alpha=0.05$)

4.3.1. Stationarity Test for GDP Time Series

H_0 : Employment series has unit root (non-stationary)

H_1 : The Employment series is stationary.

Null Hypothesis: D(GDP) has a unit root		
Exogenous: Constant		
Lag Length: 0 (Automatic based on SIC, MAXLAG=0)		
		t-Statistic
		Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-8.763748
Test critical values:	1% level	-8.033476
	5% level	-4.541245
	10% level	-3.380555

Table 2: Data analysis

Source: (Data elaborated by authors)

Based on the results generated by the EViews12 program where $p = 0.0321 < 0.05$, this means that the basic hypothesis is rejected, and the alternative hypothesis is accepted. So the GDP time series is stationary in level.

4.3.2 . Stationarity test for technology time series

H_0 : Technology series has unit root (non-stationary)

H_1 : Series Technology is stationary.

Decision criteria:

If $p > \alpha$, the basic hypothesis cannot be rejected.

If $p \leq \alpha$, the basic hypothesis is rejected (for $\alpha=0.05$)

Null Hypothesis: D (Technology) has a unit root		
Exogenous: Constant		
Lag Length: 0 (Automatic based on SIC, MAXLAG=0)		
		t-Statistic
		Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-8.593183
Test critical values:	1% level	-8.033476
	5% level	-4.541245
	10% level	-3.380555

Table 3: Data analysis

Source: (Data elaborated by authors)

In the specific case $p = 0.0084 < 0.05$, this means that the basic hypothesis is rejected, and the alternative hypothesis is accepted. So, the Technology time series is stationary in level.

4.4. Simple Linear Regression Equation

After the stationarity tests were done for both variables, it was seen that both variables taken in the study were stationary. Based on this result, the two stationary variables will be examined in the analysis.

Data were logarithmized and then entered into the Eviews12 program.

The simple linear regression model is an equation of the form:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \varepsilon \quad \text{Eq. 1}$$

$$GDP = \beta_0 + \beta_1 \text{Technology 4.0} + \varepsilon \quad \text{Eq. 2}$$

$$Y = 4.923952 + 0.053985x_1 \quad \text{Eq. 3}$$

4.5. Correlation Test

A correlation coefficient is a numerical measure of some type of correlation, meaning a statistical relationship between two variables. The variables can be two columns of a given set of observations, often called a sample, or two components of a multivariate random variable with a known distribution.

Table 4: Data analysis

	GDP (Y)	Technologies of the Fourth Industrial Revolution (X)
GDP (Y)	1.000000	0.992418
Technologies of the Fourth Industrial Revolution (X)	0.992418	1.000000

Source: (Data elaborated by authors)

In our case, the correlation coefficient between the dependent variable GDP and the independent variable Technologies of the fourth industrial revolution has a value equal to +0.99, a strong positive relationship that concludes that an increase in X will lead to an increase in Y -it. So we say and prove that the implementation of the Technologies of the fourth industrial revolution will bring an increase in GDP in Albania.

4.6. The heteroscedasticity Tests

We used the Breusch Pagan Godfrey Test to test heteroskedasticity in a linear regression model and assume that the error terms are normally distributed. Tests whether the error variance from a regression depends on the values of the independent variables.

Hypotheses for Breusch Pagan Godfrey

H₀: u_i have constant variance.

H₁: u_i do not have constant variance.

Criteria for making the decision:

If $p > \alpha$, the basic hypothesis cannot be rejected.

If $p \leq \alpha$, the basic hypothesis is rejected.

Table 5: Data analysis

Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey			
F-statistic	0.653800	Prob. F(1,3)	0.4779
Obs*R-squared	0.894685	Prob. Chi-Square(1)	0.3442
Scaled explained SS	0.160300	Prob. Chi-Square(1)	0.6889

Source: (Data elaborated by authors)

Observing the results presented by the Evieës 6 program, the probability value is equal to 0.3442. Knowing that the value of $\alpha = 0.05$, we conclude that $p > \alpha$. The basic hypothesis is not rejected, so u_i have constant variance. We are in the presence of homoscedasticity.

4.7. The normality test

The Jarque Bera (JB) test is one of the most often used to determine normality. In this study, the JB test for normality was also utilized to test the null hypothesis of the assumption of normal error distribution. If the residuals are normally distributed, the histogram should be bell-shaped, and the JB statistic should be insignificant. This indicates that the p-value must be larger than 0.05 to not reject the fundamental hypothesis of normality at the 5% level.

The hypotheses for the test are:

H₀: The residuals have a normal distribution.

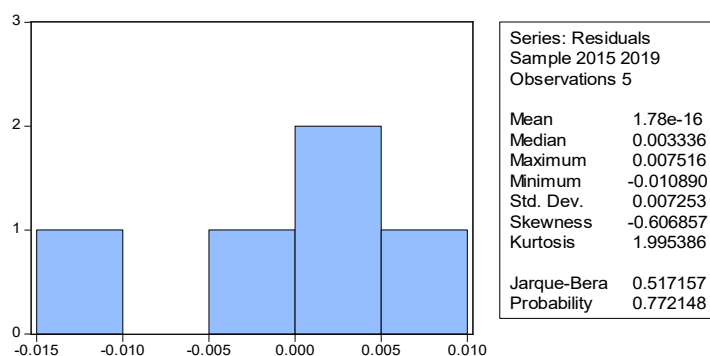
H₁: The residuals do not have a normal distribution.

Criteria for making the decision:

If $p > \alpha$, the basic hypothesis cannot be rejected.

If $p \leq \alpha$, the basic hypothesis is rejected (for $\alpha=0.05$)

Table 6: Data analysis

Source: (Data elaborated by authors)

Looking at the results generated by the EViews12 program, we see that the probability is 0.772148, so we do not reject the basic hypothesis ($0.772148 > 0.05$). The residuals in this model have a normal distribution.

4.8. Autocorrelation Test

Before interpreting the model, we test for autocorrelation or serial correlation. If there is a correlation between the error terms of different series, then the problem of serial correlation called autocorrelation appears. In our model to detect whether there is serial correlation or autocorrelation between the residuals, we use the Breusch–Godfrey test for higher-order serial correlation.

Hypotheses:

H_0 : There is no correlation between the error terms of higher orders.

H_1 : There is a correlation between the error terms of higher orders.

Decision criterion

If $p > \alpha$, the basic hypothesis cannot be rejected.

If $p \leq \alpha$, the basic hypothesis is rejected (for $\alpha=0.05$)

Table 7: Data analysis

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:			
F-statistic	0.832813	Prob. F(2,1)	0.6125
Obs*R-squared	3.124267	Prob. Chi-Square(2)	0.2097

Source: (Data elaborated by authors)

The basic hypothesis is rejected when $p \leq \alpha$, in the case of our work the value presented by data processing results from $0.2097 > 0.05$. We conclude that the basic hypothesis holds, that is, there is no correlation between the error terms of higher orders.

4.9. Interpretation of results

After we have proven the validity of the assumptions of the classic regression model, we can continue the work to evaluate in the specific case how much our model manages to explain the variation of the dependent variable. Thanks to data processing in the EViews 12 program using the Method of Least Squares we provided the following indicators:

Table 8: Data analysis

Dependent Variable: GDP Method: Least Squares Date: 06/22/23 Time: 20:48 Sample: 2015-2019 Included observations: 5				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	4.923952	0.371664	13.24840	0.0009
INDUSTRY	0.053985	0.003860	13.98551	0.0008
R-squared	0.984894	Mean dependent var		10.12160
Adjusted R-squared	0.979858	S.D. dependent var		0.059015
S.E. of regression	0.008375	Akaike info criterion		-6.437838
Sum squared resid	0.000210	Schwarz criterion		-6.594063
Log likelihood	18.09460	Hannan-Quinn criteria.		-6.857130
F-statistic	195.5945	Durbin-Āatson stat		2.896468
Prob (F-statistic)	0.000792			

Source: (Data elaborated by authors)

To evaluate how much the model manages to explain the variation of the dependent variable, the criterion R^2 or coefficient of determination is used. The closer this indicator is to 1, the more valid the model used is. In our case, as it appears from the results, the coefficient of determination, which shows the goodness of the approach, is 0.98. So, we can say that the variable selected to explain GDP levels explains it to an excellent extent, in other words about

98% of the phenomenon is explained by the factor taken into analysis. In the case that the model had more than one independent variable, we would refer to the modified R^2 value.

Fisher's criterion is used to assess the significance of the model. If it is greater than 5, then we say that the model is statistically significant.

Basic Hypothesis: H_0 "The implementation of IR 4.0 technological developments by businesses has no impact on economic growth (GDP) in Albania".

Alternative hypothesis: H_1 "The implementation of IR 4.0 technological developments by businesses has an impact on economic growth (GDP) in Albania."

Decision criteria:

If $p < 0.05$ reject H_0 and accept H_1 ,

If $p > 0.05$ H_0 cannot be rejected.

In our case, $p = 0.00792$, which is less than 0.05, leads us to reject the main hypothesis and adopt the alternative hypothesis: H_1 , "The implementation of IR 4.0 technological developments by businesses has an impact on economic growth (GDP) in Albania."

Fisher's criterion is used to assess the significance of the model. If it is greater than 5, then we say that the model is statistically significant. The total model is statistically significant since the F-statistic value is 195.5945 and the F-statistical probability is 0.00792. This is sufficient to conclude that the variables have a substantial connection.

Through probability, the null hypothesis was rejected and the alternative hypothesis was accepted, affirming the importance of the existence of a relationship between the variables. So the independent variable is related to the dependent variable. The variable "Technology" has a positive (+) sign, which means that it has a positive relationship with GDP. So, if we hold all other variables constant, a one-unit increase in the variable "Technologies of the fourth industrial revolution" will lead to an increase in the dependent variable GDP by 0.053985 units. So we conclude that GDP increases from the implementation of technologies of the fourth industrial revolution.

5. Conclusion

The twenty-first century, in which globalization and digital technologies are important factors in achieving economic growth, is causing major global changes, beginning with the creation of new jobs and rapid access to information and services, thus contributing to the development of the so-called digital society, which also ensures the population's well-being growth. Digital technologies enable businesses to do business in new ways that are more efficient and cost-effective, as well as to establish whole new market structures that, among other things, reduce transaction costs in traditional marketplaces.

The use of Industry 4.0 technologies brings innovation in production, safety, and product quality, more extensive information, time-saving, efficiency, and organizational effectiveness.

Automation can create new tasks and jobs in the industry that did not exist before, the impact of these forces has been positive for a long-term period.

The transformation of Industry 4.0 has led to the loss of millions of tax revenues through the penetration of electronic commerce, and tax authorities find it difficult to curb this loss.

The impact of electronic commerce in the same way as traditional businesses brings concerns and complications and this will limit their presence on the Internet resulting in big losses for these businesses as well as the economies of developing countries such as Albania

In Albania, special commercial companies in different sectors, among individual investments, have introduced digital technology that has increased capacity and reduced costs, small and medium-sized enterprises have increased competition thanks to Industry 4.0 technologies, and why large enterprises have a higher level of technology implementation

The Covid-19 pandemic has accelerated the digital transformation not only as an additional opportunity but actually as a choice for business survival, making it more competitive in the internal and external markets.

The relationship between gross domestic product and industry 4.0 in Albania is a linear relationship where the industry 4.0 variable has a positive sign, which means that it has a positive relationship with GDP, so if we keep all other variables constant, an increase of one unit in the variable Technologies of the fourth industrial revolution will lead to an increase in the dependent variable GDP by 0.053985 as a result GDP increases from the implementation of Industry 4.0 in businesses.

References

Acemoglu, D., Restrepo, P. (2018). Artificial Intelligence, Automation, and Work. In Agrawal A.K., Gans J. and Goldfarb A. (Eds.), *The Economics of Artificial Intelligence*, University of Chicago Press, Chicago.

Byrne, D., Corrado, C. (2017). ICT Services and Their Prices: What Do They Tell Us About Productivity and Technology? *International Productivity Monitor*, 33, 150–181. DOI: 10.17016/FEDS.2017.015r1

Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee, and The Committee of the Regions, EUR-Lex—52016DC0180—EN—EUR-Lex. Available online: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52016DC0180> (accessed on 20 February 2023).

De la Fuente, A., & Doménech, R. (2006). Human capital in growth regressions: how much difference does data quality make? *Journal of the European Economic Association*, 4(1), 1-36. <https://doi.org/10.1162/jeea.2006.4.1.1>

INSTRUMENT FOR PRE-ACCESSION ASSISTANCE (IPA II) 2014-2020, ALBANIA Civil Society Facility and Media Programme 2018-2019, available at https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2018-12/ipa_ii_2018-040-646.02_2019-040-647.02-csfmedia-albania.pdf

Grigorescu, A., Pelinescu, E., Ion A.E., Dutcas, M.F. (2021). Human Capital in Digital Economy: An Empirical Analysis of Central and Eastern European Countries from the European Union. *Sustainability*. 13(4):2020. <https://doi.org/10.3390/su13042020>

Habili, M., Muharremi, O., Hoxhaj, M. (2022). Analysis of the Variables Influencing People's Propensity to Use Online Banking Services in Albania. *International Journal of Finance & Banking Studies (2147-4486)*, 11(4), 58-65. <https://doi.org/10.20525/ijfbs.v11i4.2266>

Katz, R., Koutroumpis, P., Martin Callorda, F. (2014). Using a digitization index to measure the economic and social impact of digital agendas. *Info* 2014, 16, 32–44. <https://doi.org/10.1108/info-10-2013-0051>

Madani, F., Muharremi, O., Aliaj, A., Lopes, M.S. (2023). Empirical analysis of digitalization's impact on the Albanian labor market. *Economic and Social Development: Book of Proceedings*, 319-333.

Pelari, O. M., Hoxhaj, M. (2022). An Empirical Investigation of the Influence of the Pandemic on Albanian Internet Banking Service Usage. In *Artificial Intelligence for Sustainable Finance and Sustainable Technology: Proceedings of ICGER 2021 1* (pp. 139-148). Springer International Publishing.

Qureshi, S., Najjarht, L. (2013). A Model for ICT Capacity Building in Very Small Island States: How does ICT usage increase per capita incomes? In Proceedings of the SIG Glob Dev Sixth Annual Workshop, Milano, Italy, 14 December 2013. Available online: https://www.researchgate.net/publication/260336609_A_Model_for_ICT_Capacity_Building_in_Very_Small_Island_States_How_does_ICT_usage_increase_per_capita_incomes/link/0f317530cce39ec1bc000000/download (accessed on 2 October 2023)

“Status Report on Local Public Finances for 2020” available at <https://www.coplan.org/en/status-raporti-i-financave-publike-vendore-2020/>

Trașcă, D.L., Ștefan, G.M., Sahlian, D.N., Hoinaru, R., Șerban-Oprescu, G.L. (2019). Digitization and business activities. The struggle to catch up in Cee Countries. *Sustainability*, 11, 2204, <https://doi.org/10.3390/su11082204>

**DIETARY HABITS OF SERBIAN RESTAURANT GUESTS AFTER THE
RESTRICTIVE MEASURES OF THE COVID-19 PANDEMIC ARE RESCISSION.
ANALYSIS OF FOUR DESTINATIONS**

Vukolić DRAGAN¹, Tamara GAJIĆ², Snežana KNEŽEVIĆ³, Miloš ZRNIĆ⁴

Abstract

The coronavirus pandemic has led to the interruption of work in different parts of the world and, therefore, caused numerous changes in the way of life of people, including social interactions, the possibility of playing sports, and even the way of eating. The goal of the research was to determine the extent to which the COVID-19 pandemic influenced changes in eating habits among two groups of respondents - younger and older restaurant guests. The research was conducted from February to June 2023, on a total sample of 297 respondents. The results, obtained by ANOVA analysis, showed that the majority of respondents did not have a problem with food procurement, but a higher consumption of food was observed during the pandemic. It was especially emphasized that the respondents had a great need to eat in restaurants, especially the younger respondents. The research proved that the crisis situation of the pandemic did affect the change in the consumption of food in restaurants but also in general outside restaurants. The paper has wider social and scientific significance, as it can help in understanding changes in the behavior and habits of restaurant guests during crisis situations, such as a pandemic, but also after it.

Keywords: Food, Nutrition, Restaurants, COVID-19, Serbia

¹ Ph.Dc., University of Kragujevac, vukolicd@yahoo.com

² Ph.D., University of Kragujevac, tamara.gajic.1977@gmail.com

³ Ph.D., University of Kragujevac, lesta59@yahoo.com

⁴ Ph. D., College of Hotel Management-Belgrade, milos.zrnic85@gmail.com

1. Introduction

The Covid-19 pandemic presents a great challenge for societies. Although epidemics of infectious diseases have occurred throughout history, the world was not prepared for the outbreak that would occur in connection with the SARS-Cov2 virus (Augustynowicz et al., 2022). On March 11, 2020, the World Health Organization declared the Covid-19 pandemic a virus. From the very beginning, this pandemic had a great impact on the lives of all people on the planet, and in that sense, it caused numerous changes in the way of life. According to the data, the SARS-Cov2 virus is transmitted through droplets and directly when sneezing and coughing, as well as touching objects, like most viruses that affect the respiratory tract (Klissouras, 2012; Augustynowicz et al., 2022). As stated in many studies, since the beginning of the epidemic, anti-epidemic recommendations have been prescribed to reduce the spread of infection with the Covid-19 virus. Those measures included, in addition to enhanced personal hygiene measures and disinfection of the premises with appropriate disinfectants, staying at home as the basic way to limit people's exposure to the virus, i.e. better and to a greater extent physical isolation (Augustynowicz et al., 2022; Lamwong et al., 2022). The above has greatly influenced the lives of individuals, but it also leaves a great impact on the entire society. During quarantine, continuously hearing or reading about the pandemic can have effects on various aspects of people's lives. One of these very significant effects is on human nutrition (Smirmaul et al., 2020; Gajić et al., 2021; Vukolić et al., 2021; de Melo Souza et al., 2022; González-Calderón et al., 2022; Ahmed et al., 2023). So far, there is no evidence that food or food packaging is the source or route of transmission of the Covid-19 virus (Smirmaul et al., 2020; Gajić et al., 2021; Vukolić, 2020). In addition to social and physical activities, the pandemic has greatly affected the diet of many people. Everyday challenges during the pandemic were, among other things, getting food, preparing meals, and since the introduction of the quarantine drastically limited movement, it made outdoor physical activities difficult and completely prohibited staying in gyms, sports clubs, fitness centers and other facilities where possible that a larger number of people reside (Fernandez et al., 2018; Vukolić, 2020; de Melo Souza et al., 2022; González-Calderón et al., 2022).

Due to the fact that the way of life changed during the pandemic, most people were forced to adapt their diet to a greater or lesser extent. Among other things, the number of family members, the number of children, the number of members with a specific way of eating, but also the reduction or loss of financial income during the pandemic can affect the eating habits (de Melo

Souza et al., 2022; González-Calderón et al., 2022). A moderate, balanced and varied diet is especially important during epidemics, because proper nutrition can affect the body's ability to fight and recover from various infections (Smirmual et al., 2020).

In this context, maintaining immunity is of great importance for the health of the entire population. The recommendations of the World Health Organization during the pandemic refer to the moderate consumption of a variety of foods that include fruits and vegetables, whole grain cereals, legumes, moderate intake of meat, fish, eggs and milk; limited intake of salt, oil and fat, as well as sugar and sweetened beverages; then avoiding alcoholic beverages and taking in a sufficient amount of fluids, primarily water (de Melo Souza et al., 2022; González-Calderón et al., 2022; WHO, 2023).

Anti-epidemic measures also limit routine outdoor activities, including regular physical activity. Physical activity has a positive effect on more than forty biological markers - from the improvement of cognitive functions, the effect on blood vessels, blood pressure, bone density, to the effect on psychiatric diseases such as depression, anxiety, etc. (Fernandez et al., 2018; Gajić et al., 2020; Ammar et al., 2020; Pujia et al., 2021). The positive impact of moderate-intensity activity refers to the reduction of upper respiratory tract infections (Ammar et al., 2020; Fernandez et al., 2018; Green & Beck, 2017). Obese people are more susceptible to more serious clinical forms of the disease and are at a higher risk of hospitalization, due to chronic inflammation, a lower degree of altered immune response to infection, as well as consequent cardiometabolic comorbidities (Hargreaves, 1996; Ammar et al., 2020; Pujia et al., 2021). In some studies, a significant relationship between diet, physical activity and mood has been established (Ammar et al., 2020; Green & Beck, 2017). Numerous psychological problems such as anxiety in persons deprived of their liberty are reported in the literature (Lai et al., 2020). Disturbance in the level of stress hormones, caused by anxiety, economic insecurity, a drastic change in lifestyle habits and forced stay indoors affects the potential of the immune system and can also cause an increase in appetite (Lai et al., 2020; Lopez et al., 2018). Research conducted in China on the impact of post-pandemic isolation on mental health indicates that nearly 35% of residents show symptoms of post-traumatic stress disorder, with a higher proportion found to be women (Qui et al., 2020). At the University of Padua, at the Department of Molecular Medicine, it was found that out of 2000 respondents among employees and students, 49.6% did not significantly modify their diet during the pandemic, but 46.1% stated that they had more meals during the day (Scarmozzino & Visioli, 2020). There was also an

increased consumption of chocolate and ice cream (42.5%) as well as salty snacks (23.5%), and 42.7% attributed these increases to increased levels of anxiety. 21.2% of respondents increased their consumption of fresh fruits and vegetables (Scarmozzino & Visioli, 2020). Improper eating habits result in an increasing number of young people who have weight problems (Simić & Stanojević, 2020).

The purpose of this research was to examine whether restaurant guests in Serbia (in selected destinations) have changes in their eating habits, in order to find out how to improve the gastronomic offer in catering facilities. The research was carried out in selected destinations. The significance of the research is reflected in the enrichment of the scarce literature on the given topic and implies a practical contribution to the profession so that catering facilities can improve their offer to potential guests.

2. Literature Review

With regard to energy consumption, more or less physically active people also have certain nutritional requirements (Willett et al., 1997; Krauss et al., 2000). In addition to other important factors for maintaining immunity, which is very necessary in a pandemic and fighting the virus, there is also good health and physical predisposition (Willett et al., 1997; Krauss et al., 2000; Melzer et al., 2005). Adequate nutrition is a fundamental component (Tomanic, 2016; Stanojevic et al., 2020). Diet must be well planned and individually adapted based on body characteristics, tendency towards weight gain or weight loss, as well as frequency of physical activities (Krauss et al., 2000; Melzer et al., 2005). Studies have shown that a well-balanced ratio of macro- and micronutrients, with the support of supplements and adequate hydration, can significantly contribute to the fight against the Covid-19 virus, as well as play a key role in maintaining and strengthening immunity (Trajković-Pavlović et al., 2015; Pujia et al., 2021). An optimally designed diet and physical activity program contributes to a general improvement in health (Stanojević et al., 2020; Trajković-Pavlović et al., 2015). The body gets the energy needed for cellular functions during rest and muscular effort from carbohydrates, fats and proteins. Energy for muscle work can be created anaerobically, through the process of glycolysis, where glucose or glycogen are exclusively broken down, or aerobically, through the Krebs cycle, where the metabolic products of glycolysis are used together with fatty acids through the process of beta oxidation (Hall, 1992; Klissouras, 2012; Pujia et al., 2021; De Las Morenas Mateos & Lahoz-Beltra et al., 2023). When the body is at rest, most of the energy (about 60%) comes from fat burning, while the share of carbohydrates is significantly smaller

(about 35%). The remaining 5% on average comes from protein. During muscular effort, the relative participation of fuel in the production of the required energy depends on the intensity and duration of exercise, as well as on nutrition (Klissouras, 2012; Hall, 1992). The human body has a reserve of about 500 g of carbohydrates. The largest part of carbohydrates is stored in the form of glycogen in the muscles (about 450 g) and liver (about 50 g), and only 15 g in the form of glucose in the blood (Costill, 1988). A high-carb diet can almost double muscle and liver reserves, while a low-carb diet will have the opposite effect. The most important sources of carbohydrates are fruits, vegetables and cereals. Glucose and fructose are found in fruits and vegetables, while starch dominates in cereals (Costill, 1988; Melzer et al., 2005). In foods of animal origin, there is a negligible amount of carbohydrates (Trbović et al., 2014). Proteins or proteinaceous complex organic compounds of high molecular weight consist of amino acids. Proteins that contain all essential amino acids in the appropriate ratio have a great biological value, that is, they are complete. The best sources of protein are foods of animal origin: milk and milk products, eggs, meat, fish and mushrooms (Trbović et al., 2014). Fats are the ideal form through which cells can store and expend energy. One gram of fat contains about 9 kcal, twice as much as one gram of protein or carbohydrates. Fats are stored in the form of triglycerides in muscle cells (about 500 g) and adipocytes (about 14,000 g), while a negligible amount (0.4 g) in the plasma is in the form of free fatty acids (Gajić et al., 2021; Lopez et al., 2018). The source of fat is food of plant and animal origin. Of meat, pork and beef contain the most fat, and veal, chicken and turkey contain the least. Of the fish, eel and catfish have the most fat, while pike, trout, hake and other white fish have the least (Trajković-Pavlović et al., 2015; Trbović et al., 2014; Benardot, 2010).

Carbohydrates and fatty acids are the priority fuel that serves as a source of energy during exercise. With prolonged exercise, muscle glycogen reserves decrease, and proteins begin to be used. Amino acids are converted in the liver via gluconeogenesis and lead to oxidative processes (Schutz, 2011). Vitamins and minerals (micronutrients) are essential nutrients that participate in numerous physiological functions, but also in the synthesis and repair of muscle tissue during recovery from exercise and injuries (Trbović et al., 2014; Smith-Ryan et al., 2020). Prolonged sports activities increase the risk of oxidative stress and increase the production of free radicals. Intense physical activity stimulates antioxidant defenses, but people who exercise regularly should have enough antioxidants to counteract free radicals (Love et al., 2019; Smith-Ryan et al., 2020). Vitamins and minerals are antioxidants that reduce oxidative stress caused

during exercise (Love et al., 2019; Pingitore et al., 2015). There is ample evidence that improper intake of various minerals or vitamins can lead to various diseases, and therefore special attention should be paid to planning and proper intake of minerals. Also, the favorite seasoning in the diet - salt, if consumed in large quantities, can lead to an increase in average blood pressure, i.e. hypertension, and in severe cases, death (Love et al., 2019; Pingitore et al., 2015; Trbović et al., 2014). Good hydration enables maintaining the balance of intracellular and extracellular fluid in the body and forms the basis for unhindered physical activity (Trbović et al., 2014; Garber et al., 2011; Smith-Ryan et al., 2020). An adult needs 1.5 to 2 liters of water during the day because that amount is lost from the body. It is best to consume water of controlled origin (Pingitore et al., 2015; Garber et al., 2011; Love et al., 2019; Smith-Ryan et al., 2020).

Food has become recognized in the market as part of culture, consumed by the local population, as well as a potential component of local agricultural and economic development and as a regional factor influenced by consumption patterns and observed consumer preferences. That is why we should think globally and buy locally because local food has a positive effect on health because it is primarily of controlled origin (Wang et al., 2020; Vukolić, 2020; Vukolić et al., 2022; WHO, 2023).

The COVID-19 pandemic reached its peak when it disrupted the functioning of the majority of the population of many countries. Local and health authorities have recommended and/or implemented different strategies of epidemiological measures such as social or physical distancing, quarantine, extensive lockdown measures and the like (Chen et al., 2020; Rundle et al., 2020; Gajić et al., 2021b). Although necessary, such strategies can lead to multiple interrelated physical, mental, and psychological health problems (Scarmozzino & Visioli, 2020; Rundle et al., 2020; Brooks et al., 2020). Interrupting the daily routine can cause unwanted consequences for the health of entire families. This means that entire families are challenged to maintain a healthy lifestyle and quality of life (Qui et al., 2020; Scarmozzino & Visioli, 2020; Arab et al., 2019). An important challenge during and after a pandemic is managing factors that affect health, such as proper nutrition. Although families have the opportunity to cook more often at home, the lack of knowledge about what constitutes a healthy diet and the lack of cooking skills can lead individuals and families to increase the use and consumption of fast food delivery, which can be bad for the human body. Furthermore, this behavior leads to obesity and other eating disorders (Rundle et al., 2020; Schutz et al., 2019). Authors Smirmaul et al.

(2020) in their research highlight the following recommendations for improving nutrition: increase fruit consumption to 200 to 300 g or two to three portions per day, also 300 to 400 g of vegetables that are prepared in various ways (roasted, grilled, steamed and similar), consume 100 g to 150 g of cereals (whole grain) that should be added to the dish to improve taste, color and nutrients, beans and pulses are eaten in the form of paste while nuts, almonds and other similar fruits are eaten 20 g to 30 g as snacks and all that with obligatory hydration with water. In addition to the above, food hygiene must be observed because the virus can be picked up by touching contaminated objects and surfaces. In the research of Shutz et al. (2019) also lists six nutritional recommendations for improving the behavior of people related to nutrition, namely: developing culinary skills, introducing regular meals avoiding snacks and skipping meals, eating slowly smaller meals, eating carefully - take time and relax, listen to your favorite music , think about what you eat and be concentrated, eat sitting at the table and be aware of how the intensity of the feeling of hunger gradually decreases during the meal.

The authors of this paper relied on similar research by Stanojević et al., (2020) and Gajić et al., (2021), from which the questionnaire was taken. Accordingly, the authors defined the following hypotheses:

H0: There was a difference in food consumption habits before and after the pandemic in Serbian restaurants.

H1: There is a statistically significant difference between respondents according to gender in food consumption after the pandemic.

H2: There is a statistically significant difference in the consumption of certain dishes after the pandemic.

3. Methodology

The research was conducted from February to June 2023, and 297 respondents who stayed in restaurants in Belgrade, Novi Sad, Kraljevo and Sremska Mitrovica took part in the research. For the purposes of this research, a structured anonymous survey questionnaire was specially formulated, which contained questions from two parts. The first part contained questions with a demographic description of the respondents, and the second part related to food consumption after the lifting of restrictive measures in the Covid 19 pandemic. The reliability of the questionnaire was checked with the Cronbach's Alpha test, which must be greater than 0.07 in order for the questionnaire to be valid. ANOVA was used, which consists in examining the

variability of arithmetic means from several randomly selected samples, whereby the total variability (total variance) is separated into component parts, i.e. the variability resulting from the effect of the applied treatment and the random variability. Categorical variables (characteristics) are shown by relative (%) frequency. The central tendency of the numerical characteristics is shown by the arithmetic mean (m) and the dispersion by the standard deviation (sd). The frequency distribution of numerical features was examined with indicators of curvature (skewness) and elongation (kurtosis). Given that all variables are normally distributed, parametric statistics methods were used. One-way analysis of variance was used to examine the differences of the arithmetic means of multiple samples, one categorical variable with multiple modalities, and another interval-level variable. The chosen significance level is 0.05.

4. Results and Discussion

4.1. Sample Analysis

297 respondents, guests in restaurants, participated in the research, 125 (42.1%) respondents were male and 172 (57.9%) were female. The majority of respondents are aged 18 to 30, 95 (32%), followed by 91 (30.6%) respondents aged 31 to 45, 65 (21.9%) aged 46 to 59 and finally the least respondents are over 60 years old, 46 of them (15.5%). According to educational status, the majority of respondents have completed university or higher education, 176 of them (59.3%), followed by 110 (37%) who have completed a master's degree or PhD, and finally, the least number of respondents have completed secondary school, 11 of them (3.7%). The majority of respondents have an average salary of around 500 euros, 113 of them (38%), while the rest have slightly less, so 76 (25.6%) of the respondents have a salary of around 300 euros, 45 (15.2%) have a salary of around 400 euros, and 63 (21.2%) respondents have earnings of 700 and more euros.

5. Results

Reliability statistics are most often used when there are several questions in the questionnaire that are rated on a Likert scale. This reliability is investigated by Cronbach's Alpha, which must be greater than 0.07. In the case of this research, the value of this test is 0.822, which indicates the high reliability of the questionnaire (Table 1).

Table 1. Reliability statistics

Cronbach's Alpha	N of Items
0.822	12

Source: Author's

The question "Do you have dietary restrictions" yielded the following results: the largest number of 265 (89.22%) guests answered that they did not have any dietary restrictions. A smaller number, namely 9 (3.03%) answered that they have dietary restrictions due to illness, 8 (2.69%) have dietary restrictions due to economic reasons, while also 15 (5.05%) have dietary restrictions due to other reasons. The vast majority of guests, namely 295 of them (99.32%) said that they have no difficulties in procuring food, and 2 of them (0.67%) have certain difficulties, as can be seen in Table 2.

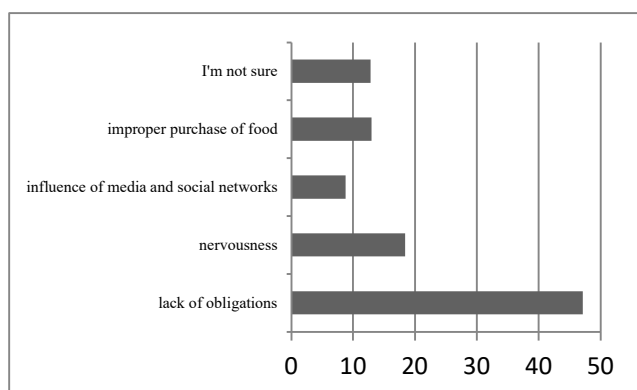
Table 2: Dietary restrictions

Criterion	N	%
I have no dietary restrictions after the pandemic	265	89,22
I have dietary restrictions due to illness	9	3,03
I have dietary restrictions due to economic reasons	8	2,69
I have limitations for other reasons	15	5,05
Do you have difficulty getting groceries?	Yes	2
	No	295
		99,32

Source: Author's

After the lifting of restrictive measures during the pandemic, more than half of the respondents consumed a larger amount of food than usual (69.7%). The largest number of respondents answered that it was for reasons such as boredom and lack of obligations (47.1%) and then because of nervousness caused by quarantine (18.4%). A smaller number of respondents declared that they consumed more food than usual due to the influence of the media and social networks (8.8%) and due to incorrect grocery shopping (13.0%) in order not to waste food.

Graph 1: The reason for consuming more food after the lifting of Covid19 measures (results are shown in %)

Source: Author's

The main questions during the survey were related to food consumption during and after the pandemic. On a Likert scale (from 1 to 5, i.e. - I disagree to completely agree), respondents had the opportunity to assess the extent to which they consumed certain foods correctly and according to dietary rules during the pandemic.

Table 3: Consumption of certain foods after the lifting of the restrictive measures of the pandemic

Criterion	m	sd
Fruit	2.39	1.258
Vegetables	3.12	1.965
Milk and milk products	1.44	1.336
Bread and pastries	3.05	1.077
Red meat (pork, veal...)	2.89	1.239
White meat (chicken, turkey...)	1.99	1.852
Fish and seafood meat	2.98	0.126
Salty snacks	4.01	1.397
Sweets	4.11	1.112
Cooked meals	4.01	1.009
Water	3.22	1.007

*m= arithmetic mean; sd=standard deviation

Source: Author's

From the previous table 3, it can be seen that the majority believe that they consume sufficient amounts of bread and pastries in relation to the time during the pandemic, followed by fruits and vegetables. Many respondents believe that they consume sufficient amounts of red meat, white meat and especially fish meat after the pandemic. It is assumed that the respondents consumed the most fruits and vegetables due to current trends in nutrition and especially propaganda on social networks and other means of information. It is believed that the use of larger quantities of dough and pastries stems from the culture of the people from these areas. It is interesting that many respondents increased their consumption of salty snacks and sweets after the lifting of the pandemic measures than usual, while they later reduced this habit. According to research, the main reason is the lack of responsibilities and time spent at home during the pandemic. Also, concern arises because many respondents stated that they do not consume enough water, which is absolutely necessary for maintaining health and the proper functioning of the human body, neither during nor after the pandemic. What stands out is that many respondents during the pandemic consumed more cooked meals than usual during regular duties than after the lifting of the pandemic pandemic measures.

In order to determine whether the physical activity of the examinees has anything to do with proper nutrition, the homogeneity of variance was first examined. The homogeneity of variance test found that this prerequisite was not met because the level of significance of the homogeneity test was higher than $\text{sig} = 0.005$, ie during the test it was $\text{sig} = 0.009$. Because of the aforementioned, the Brown-forsythe test was developed. The significance level of the Brown-forsythe test was $\text{sig} = 0.000$. The analysis of variance yielded the data that the value of $F = 87.158$, which is greater than 1, and therefore it can be concluded that physical activity affects the correct diet of the respondents. On the basis of the above, we come to the conclusion that hypothesis 2 is confirmed: there is a statistically significant difference in the consumption of certain foods before and after the pandemic.

Table 4: Tukey test - The influence of physical activity on the correct diet of the respondents

Physical activity	N	Subset for alpha = 0,05	
		1	2
Regular	290	1,02	
Irregular	7		2,29
Sig.		1,000	1,000

*N= the total number of; sig=significance

Source: Author's

Table 4 provides an insight into the results of the PostHoc test (TukeyHSD) and shows that respondents who have regular physical activity also practice a more correct diet compared to respondents who do not have regular physical activity. Although it has been confirmed in previous studies that, compared to men, women are more careful about their diet and that they consume larger amounts of fruit, vegetables, milk and dairy products, it is interesting that in this research it was found that the examined women reduced their intake of certain foods after the lifting of restrictive measures that were in force during the pandemic. There is no statistical association between increased intake of fruits, vegetables, fish, and cooked meals for women.

6. Conclusion

The global problem with the Covid-19 pandemic has affected most countries, so it has a great impact on the population of the Republic of Serbia. During the pandemic, it is of great importance to preserve health and strengthen immunity. Nutrition is one of the key factors in maintaining health. During the pandemic and all the measures being taken, many residents of different countries had problems with getting food and preparing meals. Various studies have come to the conclusion that the lack of culinary skills is one of the key problems of preparing healthy meals, which is reflected in the preservation of health during the pandemic. With regard to energy consumption, people also have certain nutritional requirements. Adequate nutrition is a fundamental component. Diet must be well planned and individually adjusted based on body characteristics, tendency to gain weight or lose weight, as well as frequency of physical activities.

The authors conducted research in the Republic of Serbia in four cities in order to determine whether the Covid-19 virus pandemic had an impact on changes in eating habits among subjects who visit restaurants. The respondents evaluated the given items, more precisely they expressed their attitude about how they ate during the pandemic compared to the time before it. Relying on similar researches and available literature, the authors approached the data processing and analysis through SPSS version 26.00 software.

Based on the presented research and various statistical analyses, the authors came to the conclusion that the respondents, i.e. the guests of Serbian restaurants, eat somewhat differently compared to the diet before and during the pandemic, which confirms the first research question that guests of Serbian restaurants have significantly changed their eating habits after abolition

of restrictive pandemic measures. There is no statistically significant difference when it comes to food consumption during the pandemic compared to the time after the pandemic between male and female respondents.

The way of eating certainly contributes to improving and preserving health as well as strengthening immunity, which is necessary in the fight against the Covid-19 virus. The results and conclusions of this study may contribute to better management of this or possibly a future pandemic or similar crisis both in this area and around the world. It is necessary to pay more attention to the influence of all factors and changes, thus creating an opportunity for the development of future studies, helping to understand whether the findings obtained in our country are coherent and consistent with other regions. Also, the practical contribution of this study can be reflected in the fact that it indicates the needs of restaurant guests, and the results of the research can be used by hospitality workers to improve their gastronomic offer.

References

Ahmed, J., AlSaleh, A., Ismail, L. C., Almuqahwi, A. A., AlOmer, H. W., AlAlhareth, I. M., ... & Al Dhaheri, A. S. (2023). Lifestyle and Dietary Patterns during the COVID-19 Lockdown in Bahrain: A Web-Based Cross-Sectional Study. *Nutrients*, *15*(11), 2543.

Ammar, A., Trabelsi, K., Müller, P., Bouaziz, B., Boukhris, O., Glenn, J. M., ... & Hökelmann, A. (2020). The effect of (poly) phenol-rich interventions on cognitive functions and neuroprotective measures in healthy aging adults: A systematic review and meta-analysis. *Journal of clinical medicine*, *9*(3), 835.

Arab, A., Mehrabani, S., Moradi, S., & Amani, R. (2019). The association between diet and mood: A systematic review of current literature. *Psychiatry research*, *271*, 428-437.

Augustynowicz, A., Bachurska, B., Wójcik, M., Borowska, M., Czerw, A., Opolski, J., ... & Pinkas, J. (2022). COVID-19—Infections and Immunization of Inmates in Penitentiary Institutions in Poland in 2021. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *19*(21), 13725.

Benardot, D. (2010). Napredna sportska ishrana, Beograd

Brooks, S.K., Webster, R.K., Smith, L.E. et al. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *Lancet*.395:912-920.

- Chen, P., Mao, L., Nassis, G.P., Harmer, P., Ainsworth, B.E., Li, F. (2020). Coronavirus disease (COVID-19): the need to maintain regular physical activity while taking precautions. *J Sport Health Sci*.9:103-104.
- Costill, D. L. (1988). Carbohydrates for exercise: dietary demands for optimal performance. *International journal of sports medicine*, 9(01), 1-18.
- De Las Morenas Mateos, C., & Lahoz-Beltra, R. (2023). Application of Graph Theory and Automata Modeling for the Study of the Evolution of Metabolic Pathways with Glycolysis and Krebs Cycle as Case Studies. *Computation*, 11(6), 107.
- de Melo Souza, T. C., Liboredo, J. C., Ferreira, L. G., Daniel, M. M., Di Renzo, L., Pivari, F., & Anastácio, L. R. (2022). Daily Habits of Brazilians at Different Moments of the COVID-19 Pandemic. *Nutrients*, 14(23), 5136.
- Fernández-Sanjurjo, M., de Gonzalo-Calvo, D., Fernández-García, B., Díez-Robles, S., Martínez-Canal, Á., Olmedillas, H., ... & Iglesias-Gutiérrez, E. (2018). Circulating microRNA as emerging biomarkers of exercise. *Exercise and Sport Sciences Reviews*, 46(3), 160-171.
- Gajic, T., Radovanovic, M., Tretiakova, T., Syromiatnikova, J. (2020). Creating brand confidence to gastronomic consumers through social networks – a report from Novi Sad. *Journal of Place Management and Development*, 14(1):32-42.
- Gajić, T., Vukolić, D., Delić-Jović, M., & Antonić, T. (2021). Promene navika u ishrani mladih tokom Covid-19 pandemije u Republici Srpskoj. *Sport i zdravlje*, 16(1), 25-40.
- Garber, C., Blissmer, B., Deschenes, M., Franklin, B., Lamonte, M., Lee, I., et al. (2011). Quantity and Quality of Exercise for Developing and Maintaining Cardiorespiratory, Musculoskeletal, and Neuromotor Fitness in Apparently Healthy Adults: Guidance for Prescribing Exercise, *Med & Sci in Sports & Exercise*.43(7)
- González-Calderón, M. J., Baile, J. I., & Izquierdo-Sotorrió, E. (2022). A comparative cross-sectional study of the consequences of the COVID-19 lockdown on women's health behaviors in Spain. *Nutrients*, 14(4), 846.
- Green, W. D., & Beck, M. A. (2017). Obesity altered T cell metabolism and the response to infection. *Current opinion in immunology*, 46, 1-7.
- Hall, C.M. (1992). Adventure, sport and health tourism. u: Hall C.M., Weiler B. [ur.] Special interest tourism, London: Belhaven press.141-158.

- Hargreaves, M. (1996). Physiological benefits of fluid and energy replacement during exercise. *Australian Journal of Nutrition and Dietetics*, 53:3-7.
- Klissouras, V. (2012). *Osnovi sportske fiziologije*; translated by Andjelkovic M. et al.; Dikic N. Beograd:Institut za sport
- Krauss, R. M., Eckel, R. H., Howard, B., Appel, L. J., Daniels, S. R., Deckelbaum, R. J., ... & Bazzarre, T. L. (2000). AHA Dietary Guidelines: revision 2000: A statement for healthcare professionals from the Nutrition Committee of the American Heart Association. *Circulation*, 102(18), 2284-2299.
- Lai, C. C., Shih, T. P., Ko, W. C., Tang, H. J., & Hsueh, P. R. (2020). Severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 (SARS-CoV-2) and coronavirus disease-2019 (COVID-19): The epidemic and the challenges. *International journal of antimicrobial agents*, 55(3), 105924.
- Lamwong, J., Pongsumpun, P., Tang, I. M., & Wongvanich, N. (2022). Vaccination's Role in Combating the Omicron Variant Outbreak in Thailand: An Optimal Control Approach. *Mathematics*, 10(20), 3899.
- López-Pérez, B., Deepröse, C., & Hanoch, Y. (2018). Prospective mental imagery as its link with anxiety and depression in prisoners. *PLoS One*, 13(3), e0191551.
- Love, H., Bhullar, N., Schutte, S. (2019). Psychological aspects of diet: Development and validation of three measures assessing dietary goal-desire incongruence, motivation, and satisfaction with dietary behavior. *Appetite*, 138:223-232.
- Melzer, K., Kayser, B., Saris, W. H., & Pichard, C. (2005). Effects of physical activity on food intake. *Clinical nutrition*, 24(6), 885-895.
- Pingitore, A., Lima, G. P. P., Mastorci, F., Quinones, A., Iervasi, G., & Vassalle, C. (2015). Exercise and oxidative stress: Potential effects of antioxidant dietary strategies in sports. *Nutrition*, 31(7-8), 916-922.
- Pujia, R., Ferro, Y., Maurotti, S., Khoory, J., Gazzaruso, C., Pujia, A., ... & Mazza, E. (2021). The effects of COVID-19 on the eating habits of children and adolescents in Italy: a pilot survey study. *Nutrients*, 13(8), 2641.
- Qiu, J., Shen, B., Zhao, M., Wang, Z., Xie, B., & Xu, Y. (2020). A nationwide survey of psychological distress among Chinese people in the COVID-19 epidemic: implications and policy recommendations. *General psychiatry*, 33(2).

Rundle, A. G., Park, Y., Herbstman, J. B., Kinsey, E. W., & Wang, Y. C. (2020). COVID-19 related school closings and risk of weight gain among children. *Obesity (Silver Spring, Md.)*, 28(6), 1008.

Scarmozzino, F., & Visioli, F. (2020). Covid-19 and the subsequent lockdown modified dietary habits of almost half the population in an Italian sample. *Foods*, 9(5), 675.

Schutz, D.D., Busetto, L., Dicker, D., et al. (2019). European practical and patient-centred guidelines for adult obesity management in primary care. *Obes Facts*, 12:40-66.

Schutz, Y. (2011). Protein turnover, ureagenesis and gluconeogenesis. *International Journal for Vitamin and Nutrition Research*, 81(2), 101.

Simić, P., Stanojević, S. (2020). Stavovi studentske populacije o nepravilnoj ishrani i gojaznosti. *Hrana i ishrana*, 61(2), 88-93.

Smirmaul, B., Chamon, F.R., Moraes, M.F., Rozin, G., Moreira, B.A., et al. (2020). Lifestyle Medicine During (and After) the Covid-19 Pandemic. *American Journal of Lifestyle Medicine*, 15(1),60-67.

Smith-Ryan, A. E., Hirsch, K. R., Saylor, H. E., Gould, L. M., & Blue, M. N. (2020). Nutritional considerations and strategies to facilitate injury recovery and rehabilitation. *Journal of athletic training*, 55(9), 918-930.

Stanojević, S.P., Kostić, A.Ž., Pešić, M.B. (2020). Ishrana studenata tokom karantina zbog COVID-19. *Hrana i ishrana*, 61(1):36-43.

Tomanić, M. (2016). Ishrana sportista. *Medical Youth*. 67(2):13-19.

Trajković-Pavlović, Lj., Popović, M.B., Bijelović, S.V., Velicki, R.S., Torović, L.D. (2015). Sadržaj soli u gotovoj hrani i flaširanoj prirodnoj izvorskoj i mineralnoj vodi na tržištu Novog Sada. *Srpski arhiv za celokupno lekarstvo*, 143(5-6):362-368.

Trbovic, B., Nikolic, M., Paunovic, S. (2014). Ishrana. Zavod za udzbenike i nastavna sredstva, Beograd. ISBN:978-86-17-18572-3

Vukolić, D. (2020). Gastronomski proizvodi u funkciji razvoja razlicitih oblika turizma u Sremskom okrugu. *Održivi razvoj*, 2(2):41-54.

Vukolić, D., Gajić, T., & Bugarčić, J. (2021). Zadovoljstvo gostiju ponudom evropskih internacionalnih jela i proizvoda u restoranima Srbije. *Turističko poslovanje*, (28), 27-38.

Vukolić, D., Gajić, T., & Penic, M. (2022). The effect of social networks on the development of gastronomy—the way forward to the development of gastronomy tourism in Serbia. *Journal of Tourism Futures*.

Wang, G., Zhang, Y., Zhao, J., Zhang, J., Jiang, F. (2020). Mitigate the effects of home confinement on children during the COVID-19 outbreak. *Lancet*. 395:945-947.

Willett, W. C., Howe, G. R., & Kushi, L. H. (1997). Adjustment for total energy intake in epidemiologic studies. *The American journal of clinical nutrition*, 65(4), S1220-S1228.

YALIN ÜRETİM SİSTEMİ İLE BEDENİ ARASINDA SIKIŞAN ÇALIŞANLARDA KAROSHI, KAROJİSATSU VE JOHATSU

Suzan URGAN¹, Aysel ÇETİNDERE FİLİZ²

Öz

1970'li yıllardan itibaren endüstriyel anlamda geliştirmiş oldukları üretim yönetimi yaklaşımları ile istikrarlı bir ekonomik büyüme potansiyeli ve yüksek verimlilik oranlarına sahip olan Japonya dünya çapında büyük bir ilgi görmüştür. Literatürde yalın üretim olarak bilinen ve ilk olarak temelleri Japonya'da Toyota Fabrikası'nda geliştirilen yöntemler modern Japon üretim yöntemleri olarak ifade edilmektedir. Bu yöntemler pek çok başarılı işletme tarafından uygulanmış ve önemli başarılar elde edilmiştir. Kalitenin iyileştirilerek verimliliğin ve dolayısıyla kârlılığın artırılması bu yöntemlerin işletmeler tarafından hayata geçirilmesinin nedeni olmuştur. Ancak bu yöntemlerin uygulanmasında en önemli katkısı olan çalışanların büyük bir fedakârlıkla ortaya koydukları çabanın sonucunda yaşadıkları çeşitli sağlık sorunları ve olumsuzlukların değerlendirildiği çok az çalışma bulunmaktadır. Bu nedenle Japonya'da işçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda karojisatsu, karoshi ve johatsu olarak ifade edilen kavramlar bu çalışma kapsamında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yalın Üretim, Karoshi, Karojisatsu, Johatsu

¹ Assoc. Prof. Dr., 19 Mayıs University, suzan.urgan@omu.edu.tr

² Assoc. Prof. Dr., 19 Mayıs University, aysel.cetindere@omu.edu.tr

KAROSHI, KAROJISATSU AND JOHATSU IN EMPLOYEES STRAPPED BETWEEN THE LEAN MANUFACTURING SYSTEM AND THEIR BODY

Abstract

Japan, which has a stable economic growth potential and high productivity rates with the production management approaches they have developed industrially since the 1970s, has attracted great attention worldwide. The methods known as lean production in the literature and whose foundations were first developed in the Toyota factory in Japan are referred to as modern Japanese production methods. These methods have been applied by many successful businesses, and significant success has been achieved. Increasing efficiency and therefore profitability by improving quality has been the reason why these methods have been implemented by businesses. However, there are very few studies evaluating the various health problems and negativities experienced by employees, who make the most important contribution to the implementation of these methods, as a result of their devoted efforts. For this reason, the concepts expressed as karojisatsu, karoshi, and johatsu regarding occupational health and safety in Japan are discussed within the scope of this study.

Key Words: Lean Manufacturing, Karoshi, Karojisatsu, Johatsu

1. Giriş

Son iki yüz yılda üretim sistemlerindeki değişimler sayesinde tüketiciye en fazla ürünün en kısa sürede ulaştırılması konusunda ciddi bir başarı sağlanmıştır. İnsanlığın başlangıcından günümüze kadar geçen süreç içerisinde gereksinimlerin karşılanabilmesi için üretim teknikleri sürekli değişmiştir. Bu değişimler örgütlerde yönetim sistemlerini, çalışan sağlığını, çalışan davranışlarını ve insan ile örgütü etkileyen her bir unsuru etkilemektedir.

Üretim sistemleri ile yönetici, personel ve işletme performansı ilişkilidir. Buradan hareketle olayların objektif ve fiziki bir gerçeklik olarak ele alındığı modernist yaklaşım zaman içinde yerini gerçekliklerin yargısal kökenli olarak ifade edildiği simbolist-yorumcu yaklaşıma bırakmıştır. Bu yaklaşım da post-modern yaklaşımlarla yerini değiştirmiştir. Post-modern yaklaşımlar olayların yapısını ve örgüsünü yeni paradigmalara açıklar ve radikal değişimleri içerir (Ülgen ve Mirze, 2010: 40). Postmodernizmin eleştirisi çelişkili ve kararsız oluşu ile ilgilidir. Evrensel olmayıp tehlikeli, parçalanmış ve yereldir. Sistem evrensel gerçeklikleri anlatmaktan uzak olduğu için eleştirilmektedir (Yıldırım, 2010: 382). Öyle ki teknoloji ve özellikle üretim sistemlerinde doğrusal kabul edilmeyen sıramalı değişimler insanları dar kalıplarla ve zor durumlarla karşı karşıya getirmektedir (Csikszentmihalyi, 2007: 111). Başka bir yönden organizasyonlar açısından bakıldığında klasik düzen insanı daha çok üretmeye zorlamaktaydı. Ne sosyal bir varlık olarak ne de psikolojisiyle var olmayan bireyin organizasyonda yeri yoktu. Makinenin bir dişlisi olarak üretim faktörleri içinde daha fazla üretmesi gereken bir unsurdur. İlerleyen dönemler itibarıyla insana önem verilmeye başlanıyor gibi görülse de temel mantık onun daha fazla üretebilmesi için duygularının ve çevresinin dikkate alınması gerektiğini ifade eden bir değişimle aslında aynı noktaya gelmekteydi. Dolayısıyla her değişim insanın üretim faktörü olarak daha çok üretmesi üzerine kurgulanmıştır (Urgan, 2019: 335). Üretim sistemleri içindeki insanın yeri makinenin bir dişlisi olmaktan makinenin kendisi olma yönündeki evrimle açıklanabilmektedir. Bu değişimlerde aynı kalan unsur ise çalışma süreleridir. Yani 100 yıl öncesinin ağır çalışma şartlarında fiziksel olarak uzun saatler çalışmanın izdüşümü günümüz esnek çalışma sistemleri içinde sınırı belirsiz çalışmalar olmuştur.

Çalışma süreleri, esneklikle ifade edilen belirli bir çerçevesi olmayan bir sistematikte ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla bu esneklik yeni teknolojilerde bir paradigma ile sunulmaktadır. 1960'larda ortaya çıkan robotik üretim sistemleri ve 1971'de ortaya çıkan mikroçiplerin oluşturduğu alt yapı ile tüm teknik süreçler esnek üretim sistemi kavramını ortaya çıkarmıştır.

Modern üretim sistemi olarak da ifade edilebilen esnek üretim sistemleri içinde yalın üretim, evden çalışma veya güçlendirilmiş personelle çalışma gibi unsurlar dikkati çekmektedir (Özoğlu, 2002: 3). Yalın ve esnek üretim gibi çalışma şekilleri öncelikli olarak ortaya çıktığı Japonya'da ve sistemi kullanan diğer ülkelerde ekonomik refahı kuşkusuz arttırmıştır. Ancak bu üretim sistemleri çerçevesinde part-time, evden ya da vardiyalı çalışanların sayısında büyük artış olmuştur. İşlerin gerekleri ağırlaşmış ve sosyal izolasyon ortaya çıkmıştır. Çalışanları etkileyen bu olumsuz şartların sonucu olarak karoshi ve karojisatsu gibi oldukça olumsuz örnekler ortaya çıkmıştır (Işık Erol, 2015: 16).

1960'ların ortalarından itibaren yapılan pek çok karşılaştırmalı çalışmada Japon çalışanların iş tatmini konusunda diğer ulusal çalışma gruplarına göre her zaman daha düşük puanlar aldığı görülmüştür. 1970'lerin başlarından bu yana bilim adamları Japon çalışanların nasıl bu kadar sadık iş davranışı sergileyebildiklerini buna rağmen uluslararası anketlerde sürekli olarak son derece düşük iş tatmini düzeyleri rapor edebildiklerini merak etmişlerdir (Meek, 2004: 312). Buradan hareketle çalışmada Japonların temel üretim yönetimi yaklaşımlarından olan yalın üretim sistemi ele alınacak ve bu sistemin çalışanları etkileyen olumsuz unsurları olarak 1990'lı yıllardan bu yana bilinen karoshi, karojisatsu ve johatsu kavramlarına yer verilecektir.

2. Yalın Üretim Sisteminin Özellikleri

1945 yılında Japon imalatçılarının içinde buldukları duruma bakıldığında kıtlığa yapılan vurguyu anlamak zor değildir. Savaştan sonra ülkenin yeniden inşası için gerekli olan maddi kaynaklar neredeyse yok denecek kadar azdı ancak elde kalan tek güç verilecek olan emektir. O dönemde iç pazarın satın alma gücünün yetersizliği nedeniyle yüksek maliyetli malların üretimi söz konusu olamazdı. Bu nedenle Japonlar, düşük maliyetli tüketim mallarının üretiminde maksimum üretkenliğe ulaşmanın yollarını aradılar ve ABD'de tanınmış bir istatistiksel kalite kontrol uzmanı olan W. Edwards Deming'den yüksek kalite ve üretkenliğin nasıl başarılabileceğini öğrendiler (Harber vd., 1990: 23). Japon sanayicilerinin modern üretim teknikleri konusunda bilgi sahibi olmaları 2. Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşmiştir. Nispeten yeni teknolojilerin çoğu Amerika Birleşik Devletleri'nden gelmiştir. Pek çok Amerikalı akademisyen ve sanayici Japonya'ya giderek Japon mühendislere, yöneticilere ve idarecilere bu prosedürlerle ilgili tavsiyelerde bulunmuştur. Ayrıca birçok Japon gözlem grubu çalışma ve gözlem yapmak için Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa'ya seyahat etmiştir (Hitomi, 1985: 49). Japon sanayisinin gücünün arkasında Amerika Birleşik Devletleri tarafından Japon sanayicilerine, mühendislerine ve pek çok yöneticiye özellikle kalite kontrol başta olmak üzere

endüstri mühendisliği konularında çeşitli tekniklerin aktarılmasıydı. Aktarılan bu teknikler Japonya'nın kendi yönetim anlayışı ile yoğrulup bugünkü niteliklere sahip bir anlayışa dönüşmüştür. Özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Japonya'nın endüstriyel anlamda kalkınmasında Amerika'dan öğrenilen bu teknikler oldukça etkili olmuştur. Yalın üretim yönetiminin gelişiminin arkasında yatan itici güç öğrenilen bu tekniklerin başarılı bir şekilde uygulanmasında yatmaktadır.

Japonya'nın savaş sonrası ekonomik koşullarıyla ilişkili olarak ortaya çıkan ve 1980'li yılların sonlarına kadar Toyota Üretim Sistemi (Toyota Production System-TPS) olarak anılan yalın üretimde amaç düşük maliyetli, kıt kaynakların tasarruflu bir şekilde kullanıldığı, müşteri tatmininin hedef olarak belirlendiği ve katma değer katkısı olmayan her türlü israftan arındırılmış bir sistem geliştirmek ve uygulamaktır (Zerenler ve İraz, 2006: 764). Yalın üretim, "Japon üretim yönetiminin çeşitli unsurlarını" bir araya getiren kapsamlı bir modeldir. Toyota Fabrikası'nda çalışan Japon mühendisler, Amerika Birleşik Devletleri'nde W. Edwards Deming, Joseph Juran ve diğerleri tarafından geliştirilen TKY kavramlarını uygulayarak yalın üretim tekniklerini geliştirmişlerdir (Landsbergis vd., 1999: 109). 1950'li yıllarda Eiji Toyoda ve Taiichi Ohno tarafından geliştirilen üretim tekniklerinin bir bütün olarak "yalın üretim" kavramıyla tanımlanması ilk defa Harvard Üniversitesi araştırmacılarından John Krafcik tarafından yapılmıştır. Krafcik, Toyota Motor fabrikasında geliştirilen tekniklerin özünü ifade etmek amacıyla bu kavramı kullanmıştır. Krafcik'in yalın üretim terimini kullanmasının nedeni yeni sistemin Fordist üretime göre her şeyi daha az talep etmesinden kaynaklanmaktadır (Türkan, 2010: 29). Fordizm ile karşılaştırıldığında yalın üretim anlayışında çalışanlara çok çeşitli sorumlulukların verildiği ve bu çalışanların bireysel olarak değil ekip halinde faaliyet gösterdiği, kalite kontrolden her bir çalışanın sorumlu olduğu, esnek düzenlemelerin yapılabildiği ve katılımcı yönetim anlayışının hâkim olduğu bir yapıda daha az stok, daha az alan, daha az malzeme hareketi ve daha az zaman gereksinimi söz konusudur (Forza, 1996: 42; Klier, 1993: 3). Yalın üretim sisteminin özellikleri 10 temel unsur üzerinden tablo 1'de gösterildiği gibi ifade edilmiştir.

Tablo 1. Yalın Üretim Sisteminin Temel Unsurları

Unsurlar	Tanımı
Ayar sürelerinin azaltılması	Bir ürünün üretiminden farklı bir ürünün üretimine geçiş süresinin azaltılması ile teslim süreleri kısalmış ve envanter azalır.
Envanterin ve israfın azaltılması	İsraf müşteriye değer katmayan her türlü faaliyettir. Fazla envanter önemli bir israftır ve öncelikli olarak azaltılması gerekmektedir.
Kanban çekme sistemleri	İş merkezlerinde kullanılmakta olan bir parçanın kullanımı ve tedarik edilmesi ile ilgili ihtiyacın görsel işaretlerle ifade edildiği bir kontrol sistemidir. Bu sistemde anlık kullanıma veya talebe göre gerekli parçalar tedarik kaynaklarından çekilmektedir.
Tedarikçi ortaklıkları	Yalın işletmeler, tasarım ve maliyet iyileştirme sorumluluklarını paylaşarak ve yüksek kaliteli parçaların zamanında teslimatına vurgu yaparak işbirliğine dayalı tedarikçi ilişkileri kurarlar.
Sürekli iyileştirme programı	Çalışanların ortak çabalarıyla süreçlerin ve ürünlerin kalitesini, maliyetlerini ve teslim sürelerini iyileştirmeye yönelik devam eden bir programdır. Genellikle 'kaizen' olarak ifade edilmektedir.
Karma model üretimi	Farklı ürünlerin ve ürün varyasyonlarının aynı hat üzerinde montajının yapılmasıdır. Seviyelendirilmiş üretim programları ile birleştirildiğinde çalışma yükleri dengelenmektedir. Bu durum teslim sürelerini ve stokları azaltmaktadır.
Toplam Kalite Yönetimi	İstatistiksel süreç kontrolü, kaynağında kalite (çalışanların kendilerini denetlemesi ve kusurlar ortaya çıkarsa hattı durdurması) ve teslimat öncesi tedarikçinin kalite kontrolünü sağlaması gibi teknikler aracılığıyla süreç ve ürün kalitesini iyileştirmeye yönelik entegre bir program yürütülmektedir.
Hata önleme (Poka-yoke) veya montaj için tasarım (Design for Assembly-DFA)	Yüksek güvenilirliğe sahip ürünler üretmek için çalışanların manuel iş yapmaları sırasında karar verme ve takdir yetkisi ortadan kaldırılmakta poka (hata) yoke (önleme) teknikleri devreye girmektedir. DFA, bir üründeki parçaları azaltmak, kaliteyi artırmak ve maliyetleri düşürmek için bilgisayara dayalı bir tasarım sistemidir.
Toplam üretken bakım (Total Productive Maintenance-TPM)	Makine arızalarının sıklığını ve süresini en aza indirmek için periyodik makine bakımı ve rulmanlar gibi bileşenlerin önceden değiştirilmesine yönelik yüksek düzeyde organize edilmiş bir programdır. Çalışma saatleri içinde rutin küçük bakımlar çalışanlar tarafından yapılmaktadır.
Standart operasyon prosedürü (Standard Operating Procedure-SOP)	Bir işin teknik yönden nasıl uygulanacağını ifade eden ayrıntılı prosedürlerin kurumsal öğrenmeye, eğitime ve ISO 9000 uyumluluğuna destek olmak üzere belgelenmesidir. Sürekli iyileştirmenin kümülatif etkisinin korunup sürdürülmesine yardımcı olur.

Kaynak: Conti vd., 2006: 1015.

Yalın üretim, üretkenlik ve kalitede “sürekli iyileştirme” (kaizen), “tam zamanında” (Just In Time-JIT) “envanter sistemleri” (kanban) ve “boşa harcanan” zaman ve hareketin (muda) ortadan kaldırılması yoluyla üretimin düzgün akışının önündeki engelleri azaltma girişimidir. Saatlik çalışanlardan oluşan küçük ekipler (kalite çemberleri) kalite ve üretkenlik sorunlarını çözmek için bir araya gelmektedir (Landsbergis vd., 1999: 109). Yalın üretim sistemi dengeli ve senkronize bir malzeme akışıyla çalışır. Malzeme, insan ve makine gibi "israf" olasılıklarının minimum düzeyde kullanımı bu akışın sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Bu durum performansı artırır ancak işin yoğunluğunu yani fiilen harcanan çalışma süresini artırır. Artan yoğunluk çalışanlar üzerinde stresi artırır. Ayrıca, kusursuz ürün ve süreç tasarımları için

kaliteyi iyileştirmek üzere kullanılan hata önleme (poka-yoke) teknikleri çalışanların yaptıkları iş üzerindeki kontrollerini azaltmakta ve zamanla vasıfsızlaştırılmasına yol açmaktadır (Conti vd., 2006: 1015). Yalın üretimin temel amacı, üretim sürecinin bir sonraki aşamasında ihtiyaç duyulduğunda gerekli hammaddelerin, alt montajların veya tamamlanmış ürünlerin tam olarak doğru miktar ve kalitede teslim edilmesi için katma değeri olmayan operasyonların ortadan kaldırılmasıdır. Bazı araştırmacılar yalın üretimin bir vasıfsızlaştırma ve iş yoğunlaştırma sistemi olduğunu ileri sürmekte bazıları ise "insanlığa saygıyı" artıran ve "sorumluluk ve bağlılık duygularını teşvik eden" zenginleştirilmiş zorlu işler yarattığına inanmaktadırlar (Jackson ve Mullarkey, 2000: 231). Klein (1989)'e göre yalın üretim uygulamalarında israfa neden olan operasyonların ortadan kaldırılmasının daha anlamlı ve etkili çalışmalara yol açtığı iddia edilse de aslında bu durum hat operatörleri arasında daha yüksek stres seviyelerinin oluşmasına yol açmaktadır. Çünkü bu sistemde çalışanların net ve katı bir şekilde belirlenmiş döngü sürelerine bağlı kalmaları ve talep dalgalandıkça değişikliklere anında uyum sağlamaları beklenmektedir. Ayrıca operatörlerin birden fazla makineden sorumlu olması da çalışanların farklı ekipman türlerine uyum sağlamada beceri eksikliği yaşamasına ve birden fazla makineyi çalıştırmaya karşı bir direnç göstermesine yol açabilmektedir.

3. Yalın Üretim Sisteminin Çalışanlar Üzerindeki Etkileri

Japonya'da çalışanların kendilerine ve işverenlerine karşı yüksek beklentilerinin olması çalışma hayatlarının bir parçası olarak onları ciddi stres yükü ile karşı karşıya bırakabilmektedir. Tatmin edici işler yapmak arzu edilen bir şey olabilir, ancak çalışanlar, şirketlerinin başarısını ve kendilerinin uzun vadeli iş güvenliğini sağlayabilmek için ne kadar zor olursa olsun görevlerini azami gayretle yapmaları gerektirdiğini çok önemserler. Çünkü bunun sadece işini yapma ya da ekonomik bir yükümlülüğü yerine getirme meselesi olarak değil, aynı zamanda kişinin akranlarına, üstlerine, şirketin kendisine ve şirkete karşı çok ciddi ve kaçınılmaz ahlaki yükümlülükler meselesi olduğunu düşünürler. Bu nedenle Japon çalışanlar, belirli iş görevlerinden ziyade işverenlerine, iş arkadaşlarına ve üstlerine karşı görev ve yükümlülüklerini yerine getirmeye son derece bağlıdırlar (Meek, 2004: 315). Japonya'da aşırı çalışmanın ana nedenlerinden bir diğeri de yalın üretim anlayışına duyulan derinden bağlılık olduğu düşünülmektedir. Müşteriye değer katmayan her şeyin ortadan kaldırılmasına odaklanan yalın üretim sisteminde yalnızca en iyi hizmetleri ve en kaliteli ürünleri üretmek değil aynı zamanda israf olarak adlandırılan her şeyin azaltılması hedeflenmektedir. Örneğin işleri kısaltarak işgücü maliyetini düşürmek, yürüme süresi, bekleme süresi, boş zaman, dinlenme ve

banyo molaları dahil olmak üzere gerçekleştirilen her tür faaliyet israf olarak kabul edilmekte ve ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. İsrafi azaltmak için çalışma alanlarının ve süreçlerinin incelenmesi konusunda büyük çaba sarf edilmektedir. Bu durum çalışanlar üzerinde ekstra baskı ve stres oluşturmaktadır. Ancak Japon çalışma kültürü bu ideolojiyle aşılabilmiştir dolayısıyla 24 saat çalışmak bu kültürde olumlu karşılanmaktadır (Gunnarsson, 2022: 17-18).

Yalın üretimin benimsenmesinin çalışanlar üzerinde ne ölçüde ve ne şekilde etkileri olacağı konusunda da bir fikir birliği yoktur (Forza, 1996: 45). Yalın üretim ekip çalışmasını ve katılımcı yönetimi içerir. Görevler her üyenin bakım, inceleme ve makine kurulumu da dahil olmak üzere ekipler tarafından yerine getirilir. Yalın üretim ekipler içerisinde yer alan çalışanların katılımını teşvik eder (Klier, 1993: 2). Womack vd. (1990)'e göre bu durum özellikle mavi yakalı çalışanların daha stresli bir şekilde çalışmasına yol açabilmektedir. Yalın üretimin temel hedeflerinden biri olan sorumluluğun tepe yönetimden alt basamaklara doğru daha çok verilmesi kişinin işini kontrol etme özgürlüğü sağlamaktadır. Bu durum üretkenliğin ve sorumluluk duygusunun artmasına yol açtığı gibi çalışanların hata yapması halinde maliyeti yüksek zararların yaşanması ihtimalini doğurmakta ve çalışanların daha stresli olmalarına neden olmaktadır. Huxley (2015)'e göre ekipler bir destek ve dostluk kaynağı olabildikleri gibi çalışanlar için istenmeyen olumsuz sonuçlara da yol açabilmektedirler. Ekipler bazı görevleri ekip arkadaşları kadar kolay veya hızlı bir şekilde yerine getiremeyen çalışanlar üzerinde aşırı baskı oluşturabilmektedir. Böyle bir durum özellikle de ekipte personel sayısının az olması veya ekip üyelerinden birinin olmaması halinde çok rahatsız edici olabilmektedir.

Ücrete dayalı olarak çalışılan üretim sistemlerinde ekipler üretim sistemine tamamen entegre olmaktadır. Bu durum üretim sürecinde yapılacak her türlü değişikliğin uygulamaya konulmadan önce ekipler ve üst yönetim tarafından kabul edilmesini gerektirdiği için çalışanların bireysel anlamda özerklik kaybı yaşamasına neden olmaktadır. Bir öneri yapıldıktan sonra uygulama yönetimin takdirine bağlıdır ve yalnızca verimlilik ile iş akışını iyileştiren değişiklikler kabul edilmektedir. Sağlık, güvenlik ya da iş yerinin “insanileştirilmesi” ile ilgili öneriler daha çok göz ardı edilmektedir (Azim, 2000: 211). Klein (1989)'e göre Japonya'da çalışanlar rutin olarak ekipler halinde organize edilir, ancak işyerinde yapılacak değişikliklere katılımları genellikle yapılandırılmış kalite kontrol çemberleri veya kaizen olarak ifade edilen iyileştirme ekipleri aracılığıyla yapılan süreç iyileştirme önerileriyle sınırlıdır. Yani çalışanların bireysel anlamda bağımsız olarak özyönetim uygulamalarına sahip olduklarını düşünmek oldukça zordur. Ekip yöneticileri bireysel özgürlüğün kaybedilmesi konusunda

endişelerini dile getirirken yaşanan bu değişimin insan odaklı olmaktan ziyade hayatta kalmak için daha fazla iş yapmaya yönelik bir değişim olduğunu ifade etmişlerdir. Womack (1996)'a göre yatay çalışma ekiplerinin oluşturulması aynı zamanda geleneksel anlamda ifade edilen kariyer yollarını da (örneğin ürün mühendisi, kalite uzmanı, lojistik uzmanı, bakım uzmanı) tehdit etmekte ve ciddi bir kariyer sorunu ortaya çıkabilmektedir. Bu durumda üretim sorunlarının temel nedenlerini ortaya çıkarmak üzere tanımlanan mesleklerin imajı etkilenebilmektedir.

Yalın üretim sisteminin çalışanları etkileyen olumsuz etkileri karoshi, karojisatsu ve johatsu kavramları üzerinden alt başlıklarda ele alınmıştır.

3.1. Karoshi

Karoshi ölüm anlamına gelen Japonca bir kelimedir. Tıp doktoru Tetsunojo Uehata tarafından ilk defa kullanılmıştır. Karoshide iş süreçleri normal olmayan bir şekilde devam etmektedir. Bununla beraber psikolojik açıdan sağlamlığını yitiren çalışanın normal yaşam ritmi bozulmaktadır. Bozulan bu ritim vücutta yorgunluk oluşturmaktadır. Olumsuz çalışma koşullarının devam etmesi ile beraber ölümcül bir çöküş ortaya çıkmaktadır ki karoshi kurbanları kalp yetmezliği, beyin kanaması veya miyokard enfarktüsü ile vefat etmektedir (Herbig ve Palumbo, 1994: 11). Japonya'da karoshi görülme sıklığının yüksek olmasının ana nedeni çalışma saatlerinin orantısız şekilde uzun olmasıdır. Ülkede Çalışma Bakanlığı'na yapılan resmi uluslararası karşılaştırmaya göre yıllık çalışma saatleri ABD veya İngiltere'den yaklaşık 200 saat fazladır. Almanya, Fransa ve Kuzey Avrupa ülkelerinden ise 400-500 saat daha fazladır (Kato, 1994: 46). Japonya Çalışma Bakanlığı'nın işgücü verilerine göre iş ile ilgili intiharlar 2011'den 2014 yılına kadar %45 artmıştır. İşe bağlı ölümlerde 29 yaşından küçük gençler ve kadınlar arasında %39'luk bir artış görülmektedir. Ülkedeki nüfus azlığı nedeniyle işgücüne olan talep artmış, mevcut işgücü daha fazla iş yapmak zorunda kalmıştır. Aynı şekilde karoshi nedeniyle meydana gelen ölümlerde tazminat talepleri de artış göstermiş, Mart 2015 tarihi itibarıyla 1456'ya ulaşmıştır (Asgari vd., 2017: 52-53).

Ayda 300 saatten fazla çalışan 41 yaşındaki suşi zinciri yöneticisi ve 30 yıllık Toshiba sistemleri mühendisi vefatlarından önceki son altı ayda 80 saatlik fazla çalışma yapmak zorunda kalmıştır. Toshiba sistem mühendisinin ölümüne kadar geçen süre olan 17 Ekim-15 Kasım arasında 103 saat 53 dakikalık fazla mesai yapmış olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu örneklerden hareketle karoshi aşırı stres nedeniyle insanın yaşam ritminin bozulması olarak ifade edilmektedir

(Gunnarsson, 2012: 9). Bireylerde tükenmişlik ve depresyon belirtileri görülebilmektedir. Bunların yanı sıra eklem ve boyun sertliği, konsantrasyon eksikliği, uykusuzluk, yorgunluk ve kronik depresyon görülmektedir (Asgari vd., 2017: 50).

Japon üretim sisteminin yapısal dinamikleri ve kültürel yapısı birleştiğinde çalışanları olumsuz olarak etkileyen karoshi görülmektedir. Özellikle esneklikle ifade edilen üretim sistemleri içinde, çalışanların kendilerine ve ailelerine ayıracakları zaman ile işe ayıracakları zaman arasındaki sınır kaybolmaktadır. Esnek üretim ya da yalın üretim sistemlerinin özünde az maliyet ile daha fazla kâr elde edebilme güdüsü vardır. Sistemde daha fazla işin az çalışan tarafından uzun saatler alsa dahi gerçekleştirilmesi ana dinamiklerdir. Esneklik; işlevsel, sayısal ya da zaman için söz konusu olsa da emek aleyhine bir durum ortaya çıkabilmektedir. İş tanımlarının belirginliğinin azalması, rotasyon, vardiya ya da fazla mesainin kullanılmasına yol açmaktadır (Özoğlu, 2002: 4). Esneklik yanında Japon kültürel yapısı uzun saatler çalışmaya adeta dini bir anlam yüklemektedir. Uzun saatler çalışmaya tepki gösterilmesi toplumsal olarak uygun bulunmamaktadır. Bu tür uzun çalışmaların kişiyi yücelteceğine dair inanış empoze edilmektedir. Her ne kadar günün çalışma şartlarında bu kurallardan vaz geçilmiş olsa bile etkilerinin devam ettiği görülmektedir (Herbig ve Polumbo, 1994: 14).

3.2. Karojisatsu

1980'li yıllarla beraber ortaya çıkan çalışma sistemleri nedeniyle işletmelerde az sayıda çalışana çok iş verilmeye başlanmıştır. Bu çalışma sistemi uzun ve yorucu vardiyaları gerektiren üretim sistemleri çerçevesinde şekillenmiştir. Ekonomik durgunluklarda israftan kaçınılan üretim sistemleri çalışanların işini kaybetmesine yol açmaktadır. Japon kültürünün çalışmaya attığı toplumsal baskı da göz önüne alındığında pek çok faktör bu intiharlarda rol oynamaktadır (Işık Erol, 2015: 23). Karojisatsuda hayatına son veren kişi işyerinin beklentileri için belirli şartları yerine getiremediğini varsayarak kendini suçlar. Bu kişiler ailelerine ve şirketlerine yerine getiremedikleri işler ve sebep oldukları sorumluluklar için özür ve pişmanlık içeren notlar bırakmışlardır. Ancak sözlerine işyerleri için “çok sorun var” cümleleri eklemişlerdir. Aslında şirketlerin yönetimini hedef almışlar, öfke ile kendi kendilerini yok etmişlerdir (Kawanishi, 2008: 65).

Japonya'da intihar vakalarının sayısının 1998'den 2003 yılına kadar 30000'den fazla olduğu ifade edilmektedir. Bu rakam aynı dönem trafik kazalarından ölenlerin yaklaşık 3,5 katıdır. Ülkede 2. Dünya Savaşı'ndan sonra orta yaşlı bireylerde yaşam beklentisinin en düşük

seviyelere indiği görülmektedir. 2002 yılı itibariyle ham intihar oranı 100.000 kişide 25.2 olarak tespit edilmiştir. Bu oranın %37.1'ini erkekler ve %13.9'unu kadınlar oluşturmuştur (Amagasa vd., 2005: 157). Japonya Ulusal Polis Teşkilatı'nın 2015 yılında sunmuş olduğu bir rapora göre 24.025 kişi intihar nedeniyle hayatını kaybetmiştir. İntihar eden %12'ye karşılık gelen 2159 kişinin doğrudan işle ilgili sorunlar yaşadığı ortaya çıkarılmıştır. Bu intihar vakalarının temelinde “işle ilgili sorunlar” ve “fazla çalışma nedeniyle bitkinlik” dikkati çekmektedir. İşle ilgili sorunların temelindeki uzun çalışma saatlerinin yol açtığı stres ve ağır iş yükü 20 ile 29 yaş arasındaki çalışanlarda da artmıştır. Öyle ki mesleki ruhsal bozuklukların Japonya'daki gençler arasında sık görüldüğü ifade edilmektedir (Yamauchi vd., 2017: 294). Stresli çalışma koşullarının neden olduğu aşırı çalışma kamu ya da özel tüm işletmelerin sorunu olmaktadır. Büro çalışanlarından orta ve üst düzey yöneticilere, 20'li yaşlardan 60'lı yaşlara kadar görülebilmektedir. Ayrıca daha çok erkek çalışanlarda görülmektedir. Japon işgücü piyasasında tam zamanlı çalışan kadınların azlığı bu vakalar için kadınların sayısını düşük tutmaktadır. Karojisatsu işleyen kişiler ölümlerinden 6 ay ile 1 yıl öncesine kadar uzun çalışma saatlerine maruz kalmış, tatil yapamamış ve oldukça olumsuz koşulların var olduğu iş ortamında ağır bir iş yükü altında çalışmak zorunda kalmıştır. Çalışanlar zor bir hedef için hem fiziksel hem zihinsel olarak olağanüstü baskı hissetmiş büyük bir sorumluluk almak zorunda kalmıştır (Kawanishi, 2008: 65).

Gerek karoshi gerek karojisatsu hukuki olarak aşırı çalışmanın bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Japon İşçi Kaza Tazminatı Sigorta Sistemi kapsamında işçi kasıtlı bir hareketle ölürse, hükümetin sigorta yardımı ödemesine izin verilmemektedir. Ancak artık yargı kararları karojisatsu nedeniyle vefat etmiş kişilerin yakınlarına sigorta yardımlarından yararlanma hakkı tanımıştır. İşverenin tazminat sorumluluğu da üç yasal bağlam ile yeniden şekillenmiştir. Birincisi Medeni Kanun kapsamında haksız fiil sorumluluğunun araştırılmasıdır. İkincisi malikin veya oturanın sorumluluğu maddesidir ki intihar eden kişiden malik sorumlu tutulur ve üçüncü koşul ise sözleşmeye dayalı ilişkilerde yükümlülüğün yerine getirilememesinden doğan sorumluluktur (Obata, 2000: 11). Karoshi mağdurlarının yakınları hukuki zeminde tazminat taleplerinde bulunmaktadır. 1991 yılında Tokyo Yüksek Mahkemesi kocası fazla çalışma nedeniyle ölen eşe tazminat hükmetmiştir. Her ne kadar bu örneklerle tazminat verilmesi söz konusu olsa da etkilenmenin ispatındaki zorluklar hak arama sürecini zorlaştırmaktadır (Işık Erol, 2015: 21).

3.3. Johatsu

Karoshi ve karojisatsu kadar önemli bir problem de johatsudur. Her yıl yaklaşık yüz bin Japon hiçbir iz bırakmadan ortadan kaybolmaktadır. Johatsu ya da buharlaşmış olarak ifade edilen bu bireyler utanç ve umutsuzlukla hareket eden işlerini kaybeden kişiler olarak bilinmektedir. Kavram Lena Maurger ve Stephane Remael'in *The Vanished: The "Evaporated People" of Japan in Stories and Photographs* kitabı ile tanınmıştır (Koyama, 2022). Johatsu ya da buharlaşan insanlar ortadan kaybolmayı veya kaybolmalarının organize edilmesini seçen, toplumdaki iz bırakmadan kaybolan ve çoğu durumda bir daha asla bulunamayan kişilerdir. Bu kişiler hiç kimsenin kendilerini tanıyamayacağı yerlere gitmektedir. Bu durum Japonya'da herkesin çok küçük yaşta itibaren büyük bir toplumsal baskıya maruz kalmaları sonucu ortaya çıkmaktadır. İşinde veya diğer faaliyetlerinde başarısızlık yaşayan kimse sosyal dışlanmayla karşı karşıya kalmaktadır. Öyle ki erkekler sosyal baskıdan kurtulmak için kendilerini yıllarca bir odaya kilitleyebilmektedir. Eğer bir işe girerlerse çok daha fazla çalışarak kendilerini ispatlamaya çalışmaktadır ki bu durum zaman içinde karoşi ile sonuçlanmaktadır. İş, aile ve kişisel problemleri arasında sıkışan birey için o kültürdeki tek alternatif intihar etmektir. İntihar etmeyen birey de ölmektense ortadan kaybolmayı tercih etmektedir (Shende, 2019).

Japonya gibi ABD, Almanya ve İngiltere dahil olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde Johatsu görülmektedir. Japonya'da johatsu yapmak isteyenler için şirketler bulunmaktadır. Japon yasaları özel hayatın dokunulmazlığına çok önem vermektedir. Bu yüzden johatsuya başvuruların kimlikleri ifşa edilmemekte ve bulunmaya çalışılmamaktadır. Sadece bir suç ya da kaza durumunda emniyet güçleri devreye girmektedir (Lufkin, 2021)

4. Sonuç

Japonya'da verilen bir görev karşısında şikâyet etmek veya işi reddetmek bencilliğin ve zayıf karakterin bir işareti olarak görülmektedir. Bu nedenle çalışanlar şirketin taleplerini sürekli arttırdığı bir kısır döngünün içinde sıkışıp kaldıklarında buna kaçınılmaz olarak daha çok çalışarak karşılık vermek zorunda kalmaktadır. İşletme açısından ya da toplum açısından fedakârlık olarak kabul edilen çaba, standart yapılması gereken bir sistematiğe dönüşmektedir. Dolayısıyla kanban sistemi ve kaizen gibi yenilikler bu zihniyetin ve durumun doğal uzantıları haline gelmektedir (Meek, 2004: 318-319). Bu zihniyetten hareketle ekip çalışmasına odaklı, kalite bilinciyle hareket eden ve kaliteyi her seferinde daha da arttırmaya yönelik çaba sarf eden

çalışanlar zaman içerisinde gerek yönetime gerekse çalışma arkadaşlarına daha fazla hesap vermek durumunda kalmakta ve bu durum iş stresini daha da arttırabilmektedir.

Uzun çalışma kültürünün ve “ücretsiz fazla mesai” uygulamasının yaygın olduğu, Japon iş etiği ve insan kaynakları yönetimi uygulamalarından etkilenen Japonya'da, yasal çalışma saatlerini ve fazla mesaiyi ihlal eden işverenlere yönelik yasal cezalar gibi katı bir kanun uygulama mekanizması bulunmamaktadır. Bu da işverenlerin çalışanlarını fazladan çalıştırarak bu açıdan yararlanmalarını kolaylaştırmaktadır (Kobayashi ve Middlemiss, 2009: 265). İşletme paydaşlarının aynı amaç doğrultusunda faaliyette bulunması arzu edilebilir bir durumdur. Ancak kabul edilmelidir ki bir işletme sahibi ile bir işçi aynı amaçta buluşamayacaktır. İşletme sahibinin motivasyonu kâr elde etmektir. İşçi ise uygun çalışma koşullarında belirli bir ücreti elde etmek istemektedir. Kâr güdüsü elde etmek isteyen bir patron çalışanlarının daha fazla çalışmasını mutlaka ister. Bu durumun Japon çalışma sistemlerinde olduğu gibi toplumsal kurallarla belirli bir sistematige dönüştüğü görülmektedir. Çalışma sürelerinin belirsizliği ve bireyden daha fazla performans beklenmesi zaman zaman çalışanların sağlıklarının bozulması ile sonuçlanmaktadır. Oysa insanlar daha iyi bir hayata sahip olabilmek için çalışmalıdır. Çalışma sürelerinin belirsizliğinin ve bazen fazladan çalışmanın önüne geçebilmek için çalışanların haklarının korunduğu bir anlayışla iş tanımlarının net bir şekilde yapıldığı çalışma kültürünün oluşturulması yalın üretim uygulamalarının da olumsuz etkilerini giderebilecektir. Çünkü yalın üretim başta olmak üzere esnek ve benzeri çalışma sistemleri çalışanların dinlenme ve çalışma süreleri arasındaki çizgiyi belirsiz hale getirmektedir. Bu durum bir baskı mekanizmasına dönüşebilmektedir. Çalışanlarda ortaya çıkan psikolojik ve fizyolojik rahatsızlıkların büyük bir kısmı çalışma koşullarındaki olumsuzluklarla ortaya çıkmaktadır. Tüm bunlarla beraber yöneticiler çalışma sürelerini bireyin iş ve yaşam dengesini gözeterek düzenlemek ve çalışanlar da kendileri için en iyi çalışma koşullarını oluşturmak için çaba sarf etmek zorundadırlar.

Bu çalışmada yalın üretim uygulamalarının olumsuz etkileri çalışanların stres düzeylerine bağlı olarak ortaya çıkan karoshi, karojisatsu ve johatsu kavramları üzerinden kavramsal düzeyde değerlendirilmiştir. İleride yapılacak çalışmalarda stres düzeyleri ile yalın üretim uygulamaları arasındaki ilişki farklı sektörlerde ve farklı demografik yapıya sahip çalışanlar üzerinde ampirik olarak değerlendirilebilir. Ayrıca farklı ülkelerde faaliyet gösteren işletmelerde yürütülecek karşılaştırmalı çalışmalar da konunun kapsamını genişletmek anlamında önerilmektedir.

Kaynakça

Amagasa, T., Nakayama, T. ve Takahashi, Y. (2005). Karojisatsu in Japan: Characteristics of 22 cases of work-related suicide. *J. Occup Health*, 47(2), 157-164.

Asgari, B. Pickar, P. ve Garay, V. (2017). Karoshi and karou-jisatsu in Japan: Causes, statistics and prevention mechanisms. *Asia Pacific Business & Economics Perspectives*, 4(2), 49-72.

Azim, M. T. (2000). *Human resource management in "lean production": A critical analysis. Indian Journal of Industrial Relations*, 36(2), 203-217.

Conti, R., Angelis, J., Cooper, C., Faragher, B. ve Gill, C. (2006). The effects of lean production on worker job stress. *International Journal of Operations & Production Management*, 26(9), 1013-1038.

Csikszentmihalyi, M. (2007). Mutluluğun geleceği, J. Brockman (Ed.), *Gelecek 50 yıl* (ss.107-117), İstanbul: NTV.

Forza, C. (1996). Work organization in lean production and traditional plants what are the differences? *International Journal of Operations & Production Management*, 16(2) 42-62.

Gunnarsson, J. H. (2022). *Death from overwork: The current state of karoshi in Japan*. BA thesis in Japanese language and culture. Faculty of Languages and Culture School of Humanities University of Iceland.

Harber, D., Samson, D. A., Sohal, A. S. ve Wirth, A. (1990). Just-in-time: The issue of implementation. *International Journal of Operations & Production Management*, 10(1), 21-30.

Herbig, P. A. ve Palumbo, F. A. (1994). Karoshi: Salaryman sudden death syndrome. *Journal of Managerial Psychology*, 9(7), 11-16.

Hitomi, K. (1985). The Japanese way of manufacturing and production management. *Technovation*, 3(1), 49-55.

Huxley, C. (2015). Three decades of lean production: Practice, ideology, and resistance. *International Journal of Sociology*, 45(2), 133-151.

Işık Erol, S. (2015). Japon çalışma hayatının iki büyük problemi: Karoshi ve karojisatsu. *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi*, 3(1), 15-31.

Jackson, P. R. ve Mullarkey, S. (2000). Lean production teams and health in garment manufacture. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5(2), 231-245.

- Kato, T. (1994). The political economy of Japanese karoshi (death from overwork). *Hitotsubashi Journal of Social Studies*, 26, 41-54.
- Kawanishi, Y. (2008). On karo-jisatsu (Suicide by overwork): Why do Japanese workers work themselves to death? *Int. J. Ment. Health*, 37, 61-74.
- Klein, J. (1989). The human cost of manufacturing reform. *Harvard Business Review*, 60-66.
- Klier, T. H. (1993). How lean manufacturing changes the way we understand the manufacturing sector. *Economic Perspectives*, 1-9.
- Kobayashi, T. ve Middlemiss, S. (2009). Employers' liability for occupational stress and death from overwork in the United States and the United Kingdom. *Common Law World Review*, 38(2), 137-169.
- Koyama, G. (2022). *Johatsu-The vanishing people in Japan*. <https://www.japanpi.com/blog/missing-persons/vanishing-people-japan> (Erişim Tarihi: 19.09.2023).
- Landsbergis, P. A., Cahill, J. ve Schnall, P. (1999). The impact of lean production and related new systems of work organization on worker health. *Journal of Occupational Health Psychology*, 4(2), 108.
- Lufkin, B. (2021). *Japonya'da insanlar neden ortadan kaybolup 'buharlaşmaya' karar veriyor?* <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57816889> (Erişim Tarihi: 19.09.2023).
- Meek, C. B. (2004). The dark side of Japanese management in the 1990s. *Journal of Managerial Psychology*, 19(3), 312-331.
- Obata, F. (2000). Karojisatsu-suicide as a result of overwork. *Japon Labor Bulletin*, 39(11), 8-15.
- Özoğlu, B. (2002). Eski köye yeni adet esneklik uygulamaları. *Türk Tabipler Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, 2-5.
- Shende, S. (2019). *Johatsu-An actual way to disappear*. <https://www.eatmy.news/2019/07/johatsu-japan.html> (Erişim Tarihi: 19.09.2023).
- Türkan, Ö. U. (2010). Üretimde yalın dönüşümün temel performans kriterleri. *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 28-41.
- Urgan, S. (2019). Transhumanism and positive psychological capital in organizational behavior. S. Şişman-Ugur & G. Kurubacak (Eds.), *Handbook of research on learning in the age of*

transhumanism (pp. 328-345). Hershey, PA: IGI Global. doi:10.4018/978-1-5225-8431-5.ch020.

Ülgen, H. ve Mirze, S. K. (2010). *İşletmelerde stratejik yönetim*. İstanbul: Beta Basım Yayın.

Womack, J. P., Jones, D. T. ve Roos, D. (1990). *The machine that changed the world*. New York: Rawson.

Womack, J. P. (1996). The psychology of lean production. *Applied Psychology: An International Review*, 45(2), 119-152.

Yamauchi, T., Yoshikawa, T., Takamoto, M., Sasaki, T. Matsumoto, S., Kyashima, K. ve Takahashi, M. (2017). Overwork-related disorders in Japan: Recent trends and development of national policy to promote preventive measures. *Industrial Health*, 55, 293-302.

Yıldırım, E. (2007). Örgüt kuramında yeni gelişmeler: Postmodern ve eleştirel bir bakış. S. Sargut ve Ş. Özen (Der.). *Örgüt kuramları* (ss.379-406). Ankara: İmge Yayınevi.

Zerenler M. ve İraz R. (2006). Japon yönetim anlayışı ve şirket ağları (keiretsu) analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 757-776.

DIRECTIONS FOR EFFICIENCY INCREASE IN OIL AND GAS RESOURCES USAGE IN AZERBAIJAN

Nasimi AHMADOV¹

The article analyzes the current state of oil and gas production, the peculiarities of the development of the oil refining industry, and identifies directions for efficiency increase in oil and gas resources usage in Azerbaijan. The study demonstrates that the yield on capital investments in the production of crude oil, natural gas, and oil products has declined. Reducing the cost of obtaining crude oil which accounts for 85-90% of the prime cost of oil products will allow more efficient use of resources in the oil and gas sector. Despite the high operating depth, the production rate of light oil products was found to be low. Consequently, the significance of enhancing the capacity of catalytic cracking, coking, hydrocracking, and expanding recycling processes in the refining complex is highlighted.

Keywords: Oil and Gas Production, Oil Refining, Capital Investments, Operating Depth, Deduction Percentage of Light Oil Products, Ecological Rent

¹ Asst.Prof.Dr., Institute of Economics of the Ministry of Science and Education- Azerbaijan,
nasimi_akhmedov@yahoo.com

AZERBAJCAN'DA PETROL VE GAZ KAYNAKLARININ KULLANIMINDA VERİMLİLİK ARTIŞI YÖNERGELERİ

Çalışmanın amacı Azerbaycan'da petrol ve gaz kaynaklarının kullanımında verimlilik artışına yönelik yönleri belirlemektir. Araştırma çalışması gruplandırma, bilimsel soyutlama, bilgi, doğrusal regresyon yöntemi, karşılaştırmalı, analitik-istatistiksel analiz ve diğer yöntemler temel alınarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma, ham petrol, doğal gaz ve petrol ürünleri üretimindeki sermaye yatırımlarının getirisinin düştüğünü göstermektedir. Petrol ürünlerinin ana maliyetinin %85-90'ını oluşturan ham petrolün elde edilme maliyetinin düşürülmesi, petrol ve gaz sektöründe kaynakların daha verimli kullanılmasına olanak sağlayacaktır. İşletme derinliğinin yüksek olmasına rağmen hafif yağ ürünlerinin üretim hızının düşük olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak, rafinaj kompleksinde katalitik kraking, koklaştırma, hidrokraking ve geri dönüşüm işlemlerinin genişletilmesi kapasitesinin artırılmasının önemi vurgulanmaktadır. Bazı ekonomik göstergelerin bazı petrol ve gaz yatakları ve kimya endüstrisi için mevcut olmaması çalışmanın sınırlılıklarındandır. Makalede petrol ve gaz üretiminin mevcut durumu analiz edilmekte, petrol rafinerisi endüstrisinin gelişiminin özellikleri ve Azerbaycan'da petrol ve gaz kaynaklarının kullanımında verimliliğin artırılmasına yönelik yönler kapsamlı bir şekilde incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Petrol Ve Gaz Üretimi, Petrol Rafinasyonu, Sermaye Yatırımları, İşletme Derinliği, Açık Renkli Petrol Ürünlerinin Çıktısı, Petrolün İmal Derinliği, Ekolojik Rant.

1. Introduction

The efficient use of oil and gas resources, which serve the development and progress of the country and the improvement of the people's welfare, became even more important after the restoration of the state independence of the Republic of Azerbaijan. The increase in the extraction and refining volumes of oil and gas, the strengthening of their role as chemical raw materials, the high efficiency of their use in all areas of the economy, the possibility of their exhaustion in a relatively short time, increasing the labor and material costs to increase oil and gas reserves and develop new oil and gas fields, the fact that oil and gas are irreplaceable resources demonstrate that it is important to reduce losses in the process of oil and gas production and preparation, and to use the potential opportunities of oil and gas in refining and the efficient use of oil and gas refining products.

The Strategic Roadmaps for the main sectors of the national economy and the main sectors of the economy adopted in Azerbaijan, which has rich hydrocarbon resources, highlight the oil and gas factor and prices as one of the global trends that will affect the development of the Azerbaijani economy in the medium and long term, as well as it is noted that the oil factor has an important effect on the achieved macroeconomic stability and prosperity (SRNE, 2023).

During 2000-2014, the economic growth model of active investment in fixed capital, which was realized at the expense of oil revenues, faced limited financial opportunities due to the sharp drop in oil prices in the world market from the end of 2014, which had a negative impact on the balance of payments and economic activity, the national currency was devalued twice, financial and fiscal risks arose. All this indicates that a transformation from a capital-based model to a productivity-efficiency-based growth model is necessary. In 2025, the country is expected to move from an efficiency-based model to an innovation-based model. This requires efficient and optimal use of oil and gas resources in the direction that will ensure sustainable and inclusive development of the national economy.

The purpose of the study is to determine the directions for efficiency increase in oil and gas resources usage in Azerbaijan. The article analyzes the development characteristics of oil and gas production and oil products production, considers the possibilities of applying ecological rent in the economic estimation of oil and gas resources, and determines the directions for increasing efficiency in the oil and gas sector.

2. The Current State of the Oil and Gas Production Industry

The city of Baku occupies an important place in oil and natural gas production in Azerbaijan. In 2010, the growth rate of oil production decreased compared to previous periods. Production has been declining since 2011. Thus, oil production in Baku in 2021 decreased by 31.8% compared to 2010.

Table 1. Oil production (including gas condensate) in the regions of Azerbaijan, thousand tons

	2010*	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Total in Azerbaijan	50692.1	41628	41050	38688	38814	37501	34532	34580
Baku city	49936.0	41084.9	40535.5	38183.0	38311.2	37000.7	34090.4	34125.8
Siyazan district	40.1	49.4	52.1	51.9	51.0	51.0	20.6	53.1
Neftchala district	48.4	40.4	34.8	33.0	34.0	33.6	31.4	29.2
Salyan district	221.8	178.1	169.1	162.5	155.9	149.5	138.9	134.5
Imishli district	31.4	17.0	14.8	13.4	12.8	11.4	4.1	-
Shirvan city	414.4	258.5	244.1	244.6	249.4	255.0	246.5	237.7

*Volume of commodity product

Source: Compiled based on Azstat (2023)

It can be seen from Table 2 that the volume of natural gas production in Baku was kept stable from 2008 to 2011, and continued to grow from 2012 to 2016, although in 2017 there was a 2.5% decrease compared to the previous year. Since 2018, there has been a high increase in production, and in 2021, natural gas production has increased by 2.6 times compared to 2010.

Table 2. Natural gas production in the regions of Azerbaijan, million cubic meters*

	2010 *	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Total in Azerbaijan	16673	29175	29331	28596	30490	35610	37140	43867
Baku city	16616	29095.9	29244.3	28508.6	30414.6	35545.8	37085.2	43810.5
Siyazan district	7.4	9.2	10.1	10.7	10.5	11.1	7.2	11.6
Neftchala district	26.4	1.1	1.0	1.1	1.2	1.0	0.8	0.6
Salyan district	14.1	48.4	56.1	54.0	41.4	27.3	22.5	18.3
Imishli district	--	0.6	0.4	0.4	0.6	0.3	0.1	-
Shirvan city	9.0	19.9	19.5	21.1	21.7	24.8	23.8	26.3

*Volume of commodity product

Source: Compiled based on Azstat (2023)

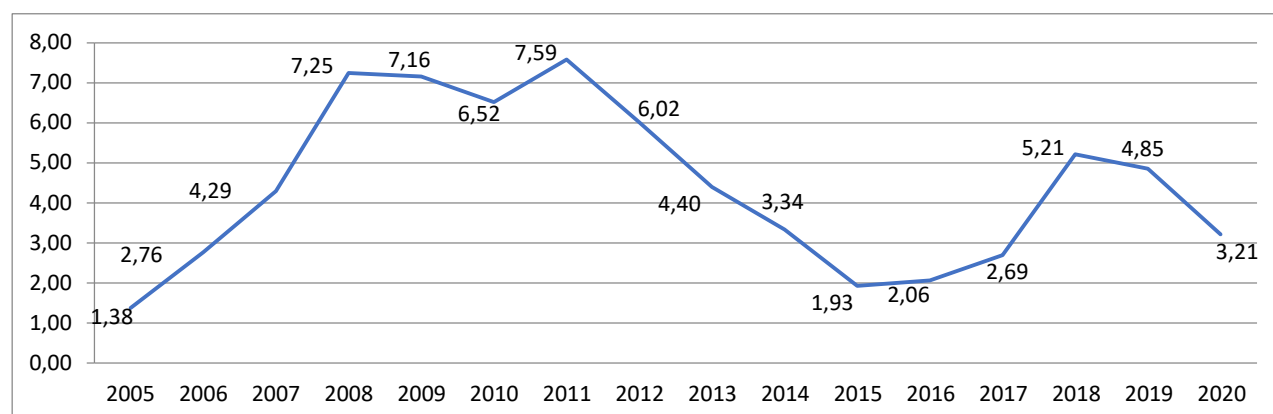
According to forecasts, during 2012-2035, crude oil production in Azerbaijan will decrease by 400,000 barrels/day, while liquefied natural gas production will increase by 150,000 barrels/day. During 2020-2040, natural gas production in Azerbaijan will increase from 25

billion cubic meters to 49 billion cubic meters, 0.65% of the world gas production in 2020 and 0.91% in 2040 will fall to Azerbaijan. In the future, with the development of other fields such as "Shahdeniz", deep gas layers in the Azeri-Chirag-Guneshli complex and Absheron, gas production in Azerbaijan is expected to reach 50 billion cubic meters in 2040 (World Energy Outlook, 2014).

In 2009-2016, the volume of investments in fixed capital in crude oil and natural gas production increased mainly due to foreign investments, while the share of domestic investments decreased. However, the volume of investments decreased in 2017-2021, which was mainly due to the decrease in foreign investments, therefore the specific weight of domestic investments increased.

While the yield on capital investments was 7.59 manats per 1 manat invested in crude oil and natural gas production in 2011, it decreased to 1.93 manats in 2011-2015 and increased to 5.21 in 2015-2018, but in 2019-2020, it decreased again to 3.21 manats.

Diagram 1. Yield on capital investments in crude oil and natural gas production, in manats

Source: Compiled by the author based on Azstat (2023).

In the period of current development of Azerbaijan's oil and gas industry, advanced, new techniques and technologies are widely used. New techniques and technologies are successfully applied in the field of exploration geophysics, drilling process, and field development and production.

In 2016, the expenses incurred on technological innovations were 179.6 thousand manats, 5.6% of which were product innovations, and 94.4% were process innovations, decreasing by 14.9 times compared to the previous year, of which 5, 6% was directed to the introduction and development of new products, services, new processes, 77.9% to the purchase of software, and 16.5% to the purchase of new technologies. In 2020, 63.8% of the expenditures on technological

innovations were in the form of product innovations and 36.2% were in the form of process innovations, which increased by 2.6 times compared to the previous year and amounted to 1001.1 thousand manats, of which 62.6% related to technological innovations, 36.3% was directed to the purchase of machinery and equipment, 1.2% to other expenses. In 2021, expenditures on technological innovations in the form of 22.2% product and 77.8% process innovations decreased by 47.1% compared to the previous year and amounted to 529.8 thousand manats, of which 8.8% was spent on the purchase of program funds, 22.0% was directed to the purchase of machinery and equipment related to technological innovations, 0.1% to the purchase of new technologies, 69.0% to the payment of services of external organizations, and 0.04% to other expenses. During the years 2004-2021, the highest limit of expenditures on technological innovations in the mining industry was 43,892 thousand manats in 2005 and was spent on the purchase of new technologies (Azstat, 2023).

Since up to 60% of the wells in the working fund of oil wells of the State Oil Company of the Republic of Azerbaijan (SOCAR) have a small flow rate and a very high degree of dilution, since they are operated at the final stage of development, the application of nanotechnology here can be of great benefit. The application of nanotechnologies in oil and gas extraction in recent times has given positive results. As a result of the application of nanotechnology at the "Absheronneft" oil and gas refinery, an average of 1.0-1.5 tons of additional oil was produced per day from each of the wells where it was applied. Watering in the wells has also decreased by 20-25%, and the filling factor of the pump has increased significantly. In 2008, 367 tons of additional oil was extracted from 48 wells in 3 months by injecting nanomaterials into the downhole space and formation in 48 wells of 5 mines at "Bibiheybatneft" Oil and Gas Extraction Department (OGED). In general, more than 667 tons of additional oil was produced from 56 wells of "Azneft" Production Union (PU). Conducted studies have confirmed the effectiveness of the application of nanotechnology in the oil industry of Azerbaijan, and by 2007, as a result of the application of nanotechnology, every 1 dollar invested brought 15-20 dollars of profit.

As a result of increasing oil and gas production, the acceleration of their removal from the worked fields requires the acceleration of all stages of the geological exploration work on bringing the resources to a higher category. As a result, with the expansion of the scale of geological exploration work, the demand for labor and material resources increases significantly and disproportionately. At the same time, the increase in annual production leads

to a decrease in the flow rate of wells and the decommissioning of deposits, which significantly increases the demand for drilling new wells to maintain the previous level of flow rate.

However, despite all this, it should be noted that the increase in oil extraction from the developed fields allows for a reduction in the demand for labor and material resources, which are necessary for providing the national economy with crude oil resources.

One of the most important directions of efficient use of oil and gas is their complex use. The appropriate volume of production is crucial when extracting oil from the subsoil. The problem of the complex use of oil and gas includes the use of resources (the level and coefficient of their extraction from the ground), the reduction of losses in the process of oil and gas production and preparation, the potential opportunities of oil and gas in treatment and the efficient use of oil and gas products by numerous consumers (Andrianov et al., 1988).

Complex use of oil and gas allows for saving oil and gas resources on the one hand, and on the other hand to save labor, material resources used in exploration, production, transportation, processing of crude oil and gas, and consumption of the final product. The complex use of oil and gas starts from mining and continues in treatment and ends in the process of product consumption.

Improving the use of oil and gas processing products as an important factor in increasing the rate of use of crude oil and natural gas, is based on preventing losses during the transportation of oil products, applying more modern processing technologies of oil and gas, constantly improving the equipment and technology using oil products, and constantly improving the engine park based on technically advanced resurrection. At this time, one of the main problems is the accurate and appropriate distribution of oil and gas raw materials between the areas where they will be used, that is, the production of oil products and petrochemical products, and the determination of the priority areas of fuel use (dry natural gas, fuel oil, etc.) (Andrianov et al., 1988). Such division of fields allows more efficient and complete use of oil and gas raw materials, and stimulates reduction of losses of oil and gas at all stages, starting from extraction in wells and consumption of the final product.

3. The Peculiarities of the Development of the Oil Refining Industry

In recent years, several reconstruction and modernization measures have been carried out to optimize the technical and economic indicators of Azerbaijan's oil refining industry, to effectively use the existing potential. Previously, 25-28% of the raw materials in the catalytic cracking unit were supplied from alternative sources, which reduced its processing quality and

led to an increase in costs. However, after the modernization of the primary processing unit at the Baku Oil Refinery named after Heydar Aliyev, the cracking unit began to be equipped with vacuum gas oil obtained only during primary processing and the cost of which was reduced to 10%, made it possible to reduce the cost of the target product by 10-12%. In recent years, the production of vacuum gas oil in that facility is 29-31%. Previously, the alkalization of jet engine fuel in facilities that were exposed to physical and moral wear, as well as far from the plant, caused product loss, increased operating costs, and alkaline waste created environmental problems in the Caspian Sea (28, p.52). The measures taken in the direction of cleaning vacuum-diesel products ensured an increase in the production and improvement of the quality of diesel fuel. At the same time, as a result of utilization of flue gases in technological facilities, the plant has significantly reduced heat energy consumption.

Starting in 2000, the transition of refinery plants from fuel oil mode to gas mode increased the efficiency of using furnace fuel raw materials and created conditions for increasing the production of valuable products in recycling facilities.

In recent years, in the relatively modern fuel refining facilities of the H. Aliyev Baku Oil Refinery, suitable motor fuels are produced from the recycling of all light distillates produced at the Azerneftiyag Oil Refinery (Khidirov and Babayev, 2015, p.55). Currently, reconstruction and modernization works have been started to adapt the fuel products produced at the plant to "Euro-5" standards, to create new bitumen production, and to continuously supply "Azerikimya" PU with gas raw materials. It is planned to modernize the main facilities and the general plant utilities, build several new facilities, and increase production capacity to 7.5 million tons per year in the refinery.

In 1994-1995 two modern primary processing units (AVT-2) with a capacity of 2.0 million tons each were put into operation at the Azerneftiyag Oil Refinery in order to increase the efficiency of crude oil processing and ensure the production of high-quality lubricant products. As a result, this made it possible to improve the quality indicators of distillates, increase the yield of light oil products by 11%, vacuum-diesel by 12%, fuel and energy resources spent on oil processing and technological losses to be significantly reduced, operating costs of 1t of raw materials decreased by 47%, and the cost of products decreased by 18%. In the second half of 2000, the commissioning of a bitumen unit with an annual output of 250 thousand tons at the plant is of great importance in meeting the growing demand for petroleum bitumen in the country's economy. In recent years, the consumption of heat energy for one ton of crude oil

processed in the plant's facilities has decreased by 35% (Khidirov and Babayev, 2015).

In 2021, compared to the previous year, the production of automobile gasoline was 8.5%, light petroleum products, light distillates - 57.7%, fuel oil - 72.6%, diesel fuel - 16.7%, lubricating oils - 60.2%, petroleum bitumen - increased by 30.1%, white oil - 2.1%, oil bitumen - decreased by 3.4%. In general, the average annual growth rate in 2015-2021 is 0.7% for the production of motor gasoline, 11.8% for light petroleum products, light distillates, 3.0% for diesel fuel, 51.0% for lubricants, 14.9% for petroleum bitumen, there was an average annual decrease in white oil production by 4.6% and fuel oil production by 5.5%.

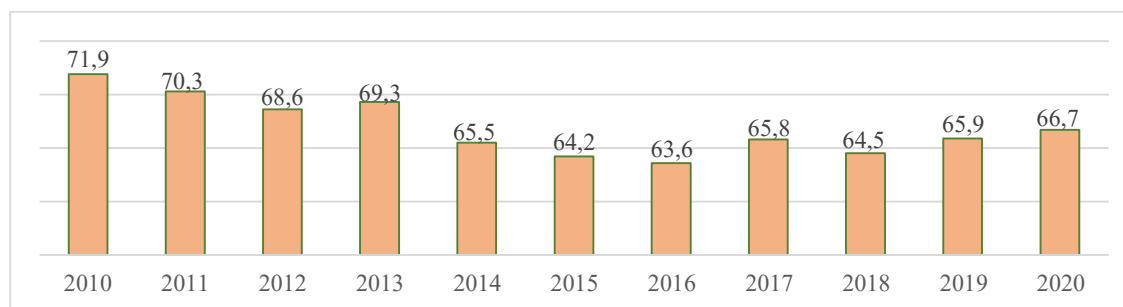
In recent years, furnace fuel oil has been recycled in order to increase the efficiency of its use and improve the performance of recycling facilities.

Table 3. Oil products in Azerbaijan (thousand tons)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Automobile gasoline	12	1295.	1297.	1407.	1238.	1223.	1153.	1215.	1185.	1161.	1166.	1265
	48.	5	0	1	3	9	1	2	6	4	8	.5
	9											
White oil	66	621.7	626.4	703.1	709.1	688.5	627.3	588.0	708.3	666.6	502.2	491.
	0.4											8
Stove fuel oil	22	235.0	274.0	279.0	206.0	324.3	399.0	236.1	106.6	126.5	61.6	106.
	0.6											3
(commodity)												
Petroleum bitumen	24	265.7	288.1	312.7	241.9	171.8	179.1	237.1	289.6	260.1	375.1	362.
	1.5											2
Petroleum coke	39	268.6	231.0	223.0	260.1	248.0	205.0	226.9	244.0	238.4	196.9	256.
	6.4											2
Lubricating oils	86.	91.1	63.2	47.2	54.1	25.7	9.7	39.2	52.4	35.6	36.4	58.3
	5											
Diesel fuel	24	2483	2368.	2495.	2946.	2053.	1881.	1849.	1957.	2080.	2068.	2414
	88	.3	8	4	2	4	9	1	4	2	6	.9
	.4											

Source: Compiled based on SOCAR and Azstat data.

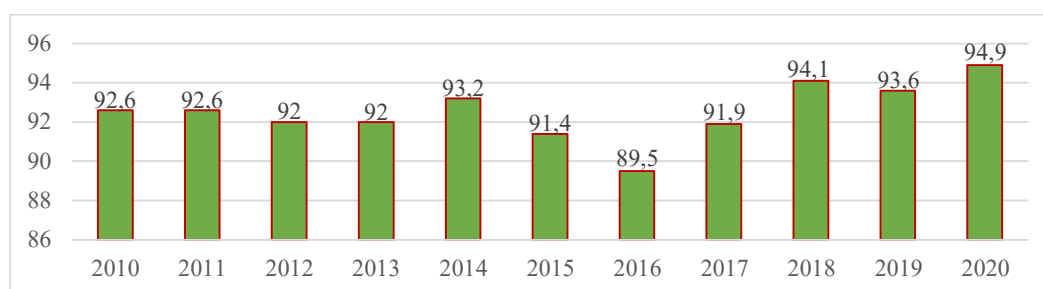
The increase in the production of light oil products has an important role in the increase of the value of the commodity product and the more efficient use of crude oil. Although the operating depth of oil has increased in recent years, the deduction percentage of light oil products has decreased.

Diagram 2. Deduction percentage of light oil products, %

Source: Compiled by the author based on Annual Reports of SOCAR for 2009-2020.

The percentage of deduction of light oil products decreased by 2.2% compared to the previous year and amounted to 54.4% in 2005, but from 2006 to 2010 it increased by 17.5% and reached 71.9%, with an annual growth trend. Although it decreased by 3.3% in 2011-2012 and increased by 0.7% in 2013, it decreased by 3.8% in 2014, 2.0% in 2015, and 0.6% in 2016 compared to the previous year. Compared to 2010, this decrease was 6.4 percent. Although the deduction percentage of light oil products increased to 66.7% in 2020, this figure is 5.2% lower than in 2010.

One of the most important indicators reflecting the efficiency level of crude oil refining is the operating depth. As can be seen from Diagram 3, although the oil operating depth increased to 93.2% in 2014, it decreased to 91.4% in 2015 and 89.5% in 2016. However, in 2020, the depth reached 94.9 percent, which was the highest rate from 1995 to 2020.

Diagram 3. Deduction percentage of light oil products, %

Source: Compiled by the author based on Annual Reports of SOCAR for 2009-2020.

The average indicator of the utilization of oil refining capacities in Azerbaijan was 64.9% in 2009-2019. The average indicator of 61.1% in 2009-2018 increased to 64.9% in 2019 due to the increase in the level of utilization of forces from 59% to 103%. This sharp increase is related to the reduction of oil refining capacity in the country, which was 205,000 barrels per day in 2009-2018, to 120,000 barrels per day in 2019, i.e. by 41.5%. In 2019, compared to the previous

year, the country's oil refineries experienced an increase in production by only 1.8%. Azerbaijan lags behind Kazakhstan (94.2%), Russia (89.2%), and Belarus (84.5%) among the CIS countries according to the average indicator of the level of utilization of oil refining capacities. In 2009-2012, Turkmenistan was ahead of Azerbaijan in this indicator, but since 2013, Azerbaijan has had higher indicators.

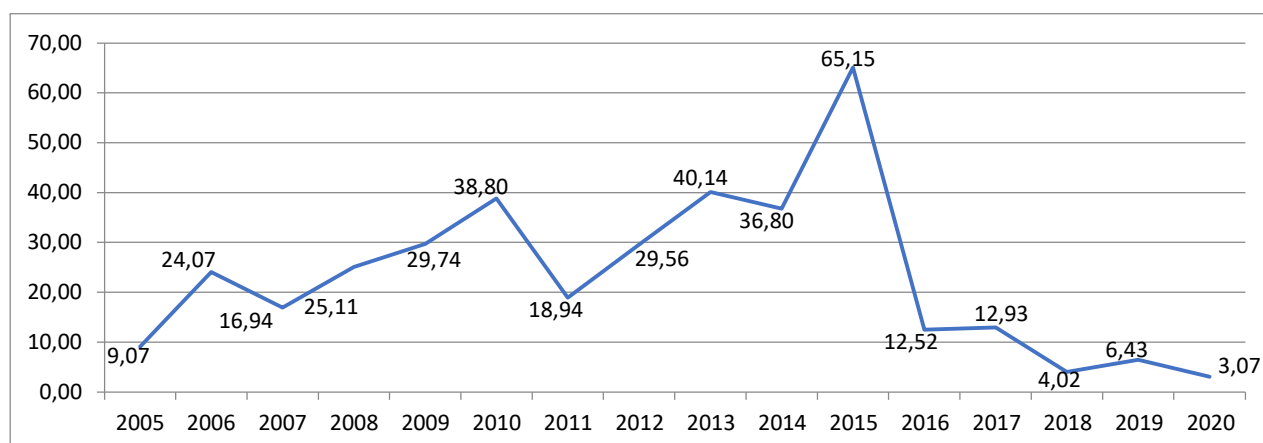
Table 4. Level of Utilization of Oil Refining Capacities

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Azerbaijan	0.59	0.60	0.62	0.60	0.64	0.66	0.63	0.58	0.57	0.59	1.03
Belarus	0.94	0.72	0.89	0.94	0.92	0.97	1.00	0.81	0.74	0.70	0.65
Kazakhstan	0.71	0.78	0.99	1.00	0.97	1.03	0.98	0.97	0.99	0.96	0.98
Russia	0.88	0.90	0.91	0.93	0.89	0.92	0.88	0.87	0.86	0.89	0.87
Turkmenistan	0.60	0.68	0.65	0.62	0.58	0.54	0.47	0.43	0.46	0.43	0.45
Uzbekistan	0.38	0.31	0.30	0.27	0.26	0.21	0.24	0.24	0.25	0.30	0.26
other CIS	0.3	0.21	0.3	0.2	0.17	0.14	0.18	0.20	0.21	0.26	0.15
General CIS	0.84	0.85	0.87	0.90	0.86	0.89	0.85	0.82	0.82	0.85	0.83
The world	0.79	0.81	0.80	0.81	0.80	0.80	0.82	0.82	0.83	0.83	0.82

Source: calculated by the author based on SR, 2020, p.28,29.

In 2020 compared to 2016, the deduction percentages of targeted products in the technological facilities of the refinery complex of SOCAR increased by 2.9% to 48.5% in the total primary processing unit, remained stable at 83.0% in the catalytic reforming unit, decreased by 0.7% to 60.8% in the gradual coking unit, decreased by 0.1% to 53.1% in the catalytic cracking unit, and remained stable at 99.6% in the bitumen production unit (SOCAR, 2016, p.29; SOCAR, 2020, p.37).

All of the investments in the oil refining industry directed to fixed capital in 2005-2021 are domestic investments, except for the foreign investment of 0.2 million manats in 2009. The yield on capital investments increased from 18.94 manats to 40.14 manats in 2011-2013, decreased to 36.8 manats in 2014, and reached 66.15 manats in 2015, but in 2016 it fell sharply to 12.51 manats, although in 2017 it slightly increased. It was 4.02 manats in 2018, 6.43 manats in 2019, and further decreased to 3.07 manats in 2020.

Diagram 4. Yield on Capital Investments in the Oil Refining Industry, in Manats

Source: Compiled by the author based on Azstat, 2023.

In 2010, 76.2% of the expenditures on technological innovations in the production of oil refining products in Azerbaijan were spent on the purchase of machines and equipment related to technological innovations, 18.0% on production planning and other types of production preparation for the release of new products, and 5.8% focused on education and training of employees related to innovation. In 2011, 60.6% was used for the introduction and development of new products, services, and new processes, 0.9% for the purchase of machines and equipment related to technological innovations, and 1.8% for training and training of employees related to innovation. , 36.5% was directed to scientific research and operations, 0.05% to the payment of services of external organizations, 0.08% to other expenses incurred for technological innovations.

In 2012, 7.4% of the costs incurred for technological innovations in the production of oil products were spent on the introduction and development of new products, services, new processes, and 92.6% were spent on scientific research and development (22, p.90-96; 27, pp. 65-68). In 2013, these costs were only in the form of product innovations and decreased by 4.8 times compared to the previous year and amounted to 551.2 thousand manats, which were entirely spent on the purchase of machines and equipment related to technological innovations. However, from 2014 to 2021, there was no technological innovation activity in the production of petroleum products.

4. Using Ecological Rent in Economic Evaluation of Oil and Gas Resources

As a result of applying high discount rates, an attempt is made to overexploit natural resources to quickly recover costs. Thus, when making an economic decision, it is preferable to significantly increase the current welfare. Therefore, future profits and possible losses, which

are typical for projects and programs with distant results and profits, are greatly reduced. Thus, at high discount rates, only the richest wealth and high efficiency of capital investments are ensured, but then future generations will have to use scarce, "poor" natural resources. Such an approach is contrary to the concept of sustainable development and its priorities of consideration of long-term results and the interests of future generations. In some scientific literatures, the use of high standard methods of discounting is considered cruel and discrimination of the future. In modern times, international organizations and many banks use fairly large discount rates of 8-12%. Adoption of low rates of discount also allows for meeting the needs of mineral raw materials at the expense of "poor" deposits. As a result, the efficiency of capital investments decreases, which is reflected in the efficiency of public production and, ultimately, the standard of living of the population, but the part of wealth with favorable mining and technical characteristics is kept in reserve for future generations of consumers (EN, 2003, p.206; Nazarov,1991, p.14).

The fact that there is a deep contradiction between ensuring high economic benefits and protection of the ecological environment, and sustainable development goals, makes it important to further develop research on the economic evaluation of natural resources based on the rent approach, and to switch to an economic-ecological accounting system. In this regard, using the method of determining the "ecological tax" of N. Klyuev, the author calculated for the first time the ecological rent indicators for the Absheron and Sheki-Zagatala economic regions of Azerbaijan (Ahmadov, 2017). As can be seen from the calculations, if the quantity of ecological rent has been 37,1902 in Baku and Absheron-Khizi economic regions, which have the main share of industrial output, total output, retail commodity turnover, investments in fixed capital, mainly due to natural oil rent in Azerbaijan. However the indicator of ecological rent has been 0,4117 in Sheki-Zagatala economic region these indicators are very low. The indicator of ecological rent for the Sheki-Zagatala economic region, which has a very small specific weight of the indicators mentioned above in the country, but has an important economic-ecological potential and produces a large amount of oxygen with a rich forest cover. The consumption of oil and gas resources by regions is also taken into account here. It is suggested that the ecological rent indicator be used as an important regional indicator of sustainable development. This indicator can also be considered as a coefficient of sustainable development in the economic valuation of natural resources, especially in the economic valuation of oil and

gas resources based on the rent approach. It can also be useful in determining environmental-economic efficiency and improving tax relations.

5. Directions for Improving Efficiency in the Oil and Gas Sector

It is necessary to clearly and expediently distribute oil and gas resources between the areas of its use, that is, the production of oil products and petrochemical products. Until the modernization of refineries is completed, it is not appropriate to transfer a large part of the oil produced by SOCAR to them for processing. Assessment made on the basis of data on the loading of technological facilities with raw materials in the refining complex demonstrate that the actual average loading of technological facilities according to the forecast in 2010 for SOCAR was 102.8%, while it was 104.9% at the Baku Oil Refinery and 100.7% at the Azerneftiyag Refinery, in 2016 it was 88.3% at SOCAR, including 92.9% at the Baku Oil Refinery, 82.4% at the Azerneftiyag Refinery, and in 2020 it was 101.7% at SOCAR, including 92.2% at the Baku Oil Refinery and 128.9% at the Azerneftiyag Refinery. As we can see, in 2010-2016, this figure decreased by 14.5% in the refinery complex. It decreased by 12.0% at the Baku Oil Refinery, and by 18.3% at the Azerneftiyag refinery. In 2020, compared to 2016, the average load in the general refining complex increased by 13.4%, and at the Azerneftiyag Oil Refinery - by 46.5%, however, at the Baku Oil Refinery it was still at a low level with a decrease of 0.7%. This reduces the efficiency of using the refining potential of crude oil (SOCAR, 2016; SOCAR, 2010; SOCAR, 2020).

It is necessary to increase spending on technological innovations in the form of product and process innovations in the country. Research and development costs in the industry are very low. No funds were spent in this direction in 2020-2021. In 2018, the highest amount of 9.94 million manats spent during the period 2005-2021 was mainly aimed at the installation and repair of machinery and equipment in the refining industry which is 795 times more than the previous year and, in 2019, only 22.4 thousand manats were focused on research and development in the mining industry. In 2014-2021, there was no technological innovation activity in petroleum production and in the chemical industry.

Most of the fields located onshore in Azerbaijan have undergone a long period of exploitation and are at the final stage of development. In some cases, the prime cost of 1 ton of oil in onshore fields exceeds 150 US dollars, while the average price of this indicator in offshore fields is 20 US dollars (Kadymov, 2006, p.175). As you can see, the cost of oil produced on land is significantly higher than in offshore fields.

Taking into account the presence of oil reserves that can still be extracted in large quantities in onshore fields and the fact that the oil produced from some fields has unique properties, improving the development of these fields, recalculating their reserves, increasing the efficiency of labor, energy, fuel, and capital funds usage, preventing material losses, improving field development projects, reducing production costs, and attracting national entrepreneurial capital to these fields as well as foreign investments is extremely important.

The average loading of facilities in Azerbaijan's oil refineries is at a low level. This indicator does not exceed 37-38% yearly. Considering that the use of oil, especially naphthenic hydrocarbons, in Azerikimya Production Union is more efficient than that of Baku Oil Refinery and Azerneftiyag Oil Refinery, determining the optimal limit of this loading can be considered one of the important issues. Until the modernization of refineries is completed, it is not appropriate to give these plants a large part of the oil produced by SOCAR for refining.

As a result of the modernization of oil refineries, a maximum increase in the depth of oil refining, an increase in the range of products, an increase in the quality of oil products, and bringing them to new European standards by increasing the level of technological processes will be ensured. In determining the amount of investment to be made for this purpose, an in-depth market analysis of refining products is needed. Directing investments into petrochemical enterprises, their shareholding, and effective management at these enterprises makes it possible to increase the efficiency of oil refining.

SOCAR investments in the petrochemical complex of foreign countries, commissioning of the Kulevi Oil terminal in Georgia and "Star" Oil Refinery with a capacity of 10 million tons of crude oil in Izmir, Turkey, the largest oil refinery in Turkey within the management of SOCAR to meet the demand for raw materials of the chemical company "Petkim" and eliminate its dependence on imports, its work under conditions of production integration with the Star refinery will create favorable conditions for more efficient use of our country's hydrocarbon reserves. It should be considered necessary to prevent the tendency of the country to strengthen its position as a crude oil exporter in the world market by developing the oil refining industry as a superior direction in the field of using the country's hydrocarbon resources.

Macroeconomic stability, which expresses the level of inflation and the stability of financial policy, is one of the important factors in the efficient use of oil and gas resources. In countries rich in depleting natural resources, public administration bodies must implement regulations by both price volatility and depletion of natural resources. When such countries face economic

risks, the most appropriate macroeconomic policy should consist of gradual adjustment. At this time, the country should have large budget reserves, low external risks, and a floating exchange rate. The ad-hoc fiscal policy system used in Azerbaijan is pro-cyclical, does not focus on long-term non-oil sustainability and is overly biased towards public investment.

Although Azerbaijan's non-resource primary budget balance (share in non-resource GDP) is expected to be 38% in 2016, it was recommended by IMF that NRPB should be 26% in the long term, based on the “Modified Permanent Income Hypothesis” model taking into account expected oil prices, fiscal revenues and depletion of natural resources until 2035. “The Modified Permanent Income Hypothesis” model can be used to guide optimal consumption-saving decisions. According to this model, large investments in the early years will have to be modified by fiscal adjustments. It should be noted that the share of state investments in GDP in Azerbaijan was 15% in 2008-2016.

According to the “Permanent Income Hypothesis” fiscal rule, the non-resource primary budget balance should be lower. In 2019, the country's non-oil primary budget balance was 30.4%, which cannot be considered acceptable. Thus, the stable balance over time is higher in the “Bird in Hand” fiscal rule than in the “Permanent Income Hypothesis” rule. This is due to the fact that according to the “Bird in Hand” rule, assets accumulate gradually and as they increase, the government may face a larger deficit in subsequent years. According to the “Permanent Income Hypothesis”, the government can create deficits by borrowing against future assets. As a result, the government has less capacity to accumulate financial assets. Therefore, government spending in the “Bird in Hand” rule in the first periods is lower than in the “Permanent Income Hypothesis” rule.

Thus, the primary budget balance in Azerbaijan should be stable, reducing dependence on price fluctuations of dwindling natural resources and eliminating pro-cyclicality.

6. Conclusion

Thus, recently the yield on capital investments in crude oil and natural gas production and the oil refining industry has been declining in Azerbaijan. It is necessary to improve the development of oil fields that have undergone a long period of exploitation, recalculate reserves, increase the efficiency of use of material, labor, material resources, and fixed assets, optimize wages and depreciation costs, and prevent losses of crude oil and natural gas resources.

Directing domestic investments in addition to foreign investment to the development of fields, involving small entrepreneurs in exploitation on preferential terms, restructuring oil and gas

extraction enterprises in the form of joint stock cooperation, as well as increasing domestic and foreign investment in refining are needed to improve the production performance of old fields. Restrictions faced by entrepreneurs in Azerbaijan in the way of innovation should be eliminated and small innovative entrepreneurship should be given a wide place. The restrictions that entrepreneurs in Azerbaijan face on the path of innovation must be eliminated and small innovative entrepreneurship must be given a wide space.

Lowering crude oil costs will enable efficient use of resources, as it accounts for 85-90% of the value of oil products. In 2014-2021, there was no technological innovation activity in the production of oil products and chemical industry. In addition to the mining industry, more funds should be allocated to technological innovation in the oil refining and chemical industries.

Despite the high operating depth, the deduction percentage of light oil products is low. It is important to increase the capacities of catalytic cracking, coking, and hydrocracking, and expand recycling processes in the refining complex. As indicators of efficiency in the petrochemical industry, it is appropriate to increase the yield percentage of targeted products in technological facilities, optimize the loading of raw materials, and carry out effective integration in the oil refining complex. Therefore, even at high crude oil prices, it would be useful to apply the technological projects of US refineries in Azerbaijan with a high margin, deduction percentage of light oil products higher than European standards, and a higher operating depth, with a complex scheme and large capital investment.

As gas production in the country is expected to increase in the future, it is possible to deepen the depth of oil refining and increase the deduction percentage of light oil products. Thus, transferring the foundations of energy security and environmental sustainability to renewable energy sources from mineral fuel will create favorable conditions for more efficient and complex use of oil and gas resources.

References

Ahmadov N. (2017). Comparative Estimation of Ecological Rent in Absheron and Sheki-Zagatala Economic Regions of Azerbaijan Republic_// European Journal of Sustainable Development, Vol. 6, № 4, p.81-94.

Aliyev T.N., Babayev M.T. (2003). Economic potential of oil and gas extraction industry enterprises. Baku: Azernashr, 267 p.

Andrianov V.M., Sokolova N.A., Uskov M.E. (1988). Kompleksnoye ispol'zovaniye syr'ya v promyshlennosti. M.: Ekonomika, 302 s.

- Atakishiyev M.J. (1998). Problems of efficient use of production potential in drilling. Baku. Azstat (2023). The official website of the State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan. <https://www.stat.gov.az/>. Access date: September, 2023.
- De Ferranti D., Perry E., Ledrman D., Maloney F. (2002). From natural resources to the knowledge economy: trade and job quality. The World Bank, Washington, DC, 186 p.
- EN (2003). Ecology and economics of nature use. Uchebnik dlya vuzov / Pod red. prof. E.V. Girusova, Prof. V.N. Lopatina. M.: YUNITI-DANA, Edinstvo, 519 c.
- Fomenko G.A., Fomenko M.A., Loshadkin K.A. (2000). The monetary valuation of natural resources and ecosystem services in the territorial development: adapting the methodological approaches of United Nations in Russia (scientific and practical recommendations), Yaroslavl, NPP "Cadastre" Press, 128 p.
- Hajizade E.M. (2008). Problems of diversification of business activity in fuel-energy complex // Azerbaijan Oil Industry, No. 5, pp. 59-62.
- Jeffrey D. Sachs, Andrew M. Warner (2001). The curse of natural resources // European Economic Review, vol. 45(4-6), May, p. 827-838.
- Kadymov A.G. (2006). *Economiçeskie problemı razvitiya energetiki Azerbajjana*. Baku: Elm, 252 p.
- Khidirov B.S, Babayev N.G. (2015). Some issues of technology modernization in the oil processing complex of the State Oil Company of the Republic of Azerbaijan // "Azerbaijan oil industry", No. 1, p.52.
- Markandia A.A. (1997). International experience information systems creation in the sphere of environmental management. In: *Environmental Management for Sustainable Development: Collected papers*. NPP "Kadastre" Press, Yaroslavl, pp. 137-139.
- Nabiyev N.A. (2000). *Economy, society and ecological environment*. Baku: Ağrıdag, 696 p.
- Nadirov A.A., Muradov Sh..M., Nuriyev A.Kh., Huseynov T.T. (2003). *Economy of Azerbaijan*. Baku: Elm, 341 p.
- Nazarov V.I. (1991). Main positions of methodology of economic estimation of oil and gas resources // *Economic assessment of oil and gas resources and forecasting of development of geologic exploration works: Collection of scientific works*. Leningrad, p. 10-17.

Rubio M. del Mar (2005). Value and Depreciation of Mineral Resources Over the Very Long Run: An Empirical Contrast of Different Methods. Economics Working Papers, University Pompey Fabra series, No. 867, May, 50 p.

Safarov G.A., Eyvazzade Y.T. (2011). Organization and technical service efficiency production in oil production // Oil, gas and business, No. 7, p. 20-23.

SOCAR (2016). Annual Report 2016. <https://www.socar.az/en/page/annual-reports>

SOCAR (2009). Annual Report 2009. <https://www.socar.az/en/page/annual-reports>

SOCAR (2014). Annual Report 2014 <https://www.socar.az/en/page/annual-reports>

SOCAR (2013). Annual Report 2013 <https://www.socar.az/en/page/annual-reports>

SOCAR (2010). Annual Report 2010 <https://www.socar.az/en/page/annual-reports>

SOCAR (2015). Annual Report 2015 <https://www.socar.az/en/page/annual-reports>

SOCAR (2017). Annual Report 2017. <https://www.socar.az/en/page/annual-reports>

SOCAR (2018). Annual Report 2018. <https://www.socar.az/en/page/annual-reports>

SOCAR (2019). Annual Report 2019. <https://www.socar.az/en/page/annual-reports>

SOCAR (2020). Annual Report 2020. <https://www.socar.az/en/page/annual-reports>

SR (2020). bp Statistical Review of World Energy 2020.

SRNE (2023). Strategic roadmaps for the national economy and the main sectors of the economy. / <http://www.e-ganun.az/framework/34254> Access date: June, 2023.

World Energy Outlook (2014). International Energy Agency. Paris, IEA publications, 748 p.

Yuzbashova G.Z., Abdullayev Z.S. (2006). Oil and gas strategy of Azerbaijan: problems and forecasts. Baku, 2006, 755 p.

SÜRDÜRÜLEBİLİR REFAHA DOĞRU MUTLU GEZEĞEN ENDEKSİ: ORTA VE DOĞU AVRUPA ÜLKELERİNDEN (CEESE) KANITLAR

Melahat BATU AĞIRKAYA¹

Öz

İktisat biliminin son zamanlarda ilgi odağı haline gelen mutluluk kavramı ülkelerin sürdürülebilir politikalarının belirlenmesinde ve uygulanmasında oldukça önem taşımaktadır. Ülkeler arasında mutluluk açısından çeşitli unsurlara bağlı büyük farklar vardır. Bu çalışmada refah, yaşam kalitesi ve ekolojik ayak izi gibi mutluluk göstergelerinin mutluluk üzerindeki etki derecelerini, mutluluk bakımından farklılık ve benzerliklerini belirleyerek sonuçların ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmada, ilk kez 2006 yılında Yeni Ekonomi Vakfı (New Economic Foundation) tarafından tanıtilen yeni nesil mutluluk endekslerinden Mutlu Gezegen Endeksi (HPI) değerleri ve refahın göstergesi olarak da Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) verileri kullanılmıştır. Karşılaştırma teorisi öngörüsünde Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri için (CEESE) 2010-2020 dönemi dikkatte alınarak karşılaştırma analizi ile betimsel analiz yöntemi uygulanmıştır. Mutluluk için yaşam beklentisi ve refahın yüksekliğinin yanı sıra ekolojik ayak izinin en düşük seviyede olması önemli koşuldur. Analiz sonuçları, en mutlu ülkelerin sırasıyla Moldova, Arnavutluk, Sırbistan, Romanya, Hırvatistan, Yunanistan ve Türkiye olduğu görülmektedir. Ülkelerin mutluluk hallerinde kişi başına düşen gelir, yaşam beklentisi ve refah yüksekliğinin yanı sıra ekolojik ayak izinin düşük olmasına bağlı olduğu saptanmıştır. En az mutlu ülkeler sırasıyla Letonya, Rusya, Litvanya ve Bulgaristan'dır. Ekolojik ayak izinin ön plana çıkması politika yapıcılara ve paydaşlarına bu yönde alınacak tedbirler ve uygulamalar noktasında farkındalık yaratacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mutluluk, Ekonomi, Refah, Yaşam Beklentisi, Ekolojik Ayak İzi, Sürdürülebilirlik

¹ Assoc.Prof.Dr., Iğdır University, melahatagirkaya@hotmail.com

HAPPY PLANET INDEX TOWARDS SUSTAINABLE PROSPERITY: EVIDENCE FROM CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES (CEESE)

Abstract

The concept of happiness, which has recently become the center of attention in economics, is of great importance in determining and implementing sustainable policies of countries. There are large differences between countries in terms of happiness due to various factors. In this study, it is aimed to determine the degree of impact of happiness indicators such as welfare, quality of life, ecological footprint on happiness and to reveal the results by determining the differences and similarities in terms of happiness. In the study, the Happy Planet Index (HPI) values, one of the new generation happiness indices first introduced by the New Economic Foundation in 2006, and Gross Domestic Product (GDP) data as an indicator of well-being are used. In the comparison theory projection, the descriptive analysis method was applied with comparative analysis for Central and Eastern European countries (CEESE) for the period 2010-2020. In addition to high life expectancy and prosperity, a low ecological footprint is an important condition for happiness. The results of the analysis show that the happiest countries are Moldova, Albania, Serbia, Romania, Croatia, Greece and Turkey. It is determined that the happiness of the countries depends on the high per capita income, life expectancy and welfare as well as the low ecological footprint. The least happy countries are Latvia, Russia, Lithuania and Bulgaria, respectively. It is thought that bringing the ecological footprint to the forefront will raise awareness among policymakers and stakeholders on the measures and practices to be taken in this direction.

Keywords: Happiness, Economy, Well-being, Life Expectancy, Ecological Footprint, Sustainability

1. Giriş

Dünyada yoğun araştırmalara konu olan mutluluk kavramı birçok bilim dalında olduğu gibi iktisat biliminin de ilgi odağı olmuştur. İktisat biliminde genel olarak mutluluk kavramı karşılaştırma teorisi ile açıklanmaktadır. Mutluluk ekonomik büyüme sonucu gerçekleşen refah düzeyinin yükselmesine bağlıdır. Mutluluğun önemli unsurlarından yaşam beklentisi sağlık ve refahı içine alan genel gelişmişlik göstergelerinden biridir. Refah piyasa mal ve hizmetlerin tüketimini, hane halkı, çevresel hizmetleri ve sosyal bağlılık gibi diğer piyasa dışı sonuçları içerir. Sürdürülebilir kalkınma ekonomik refahın gelecek nesillere eşit şekilde aktarımı ve devamlılığını sağlamaktır. Dünya ekonomisi büyürken, refah düzeyinin aynı ölçüde artmadığı ve hatta bazı ülkelerde düştüğü görülmektedir. Küreselleşmeyle artan dünya nüfusu doğal kaynakları tükenme noktasına getirmiştir. Ekosistemin artan tüketime cevap veremeyecek hale gelmesi biyolojik çeşitliliği tehdit eder hale gelmiştir. Çevre sorunlarının giderek artması bu sorunlara daha fazla dikkat çekilmesi noktasında “Ekolojik Ayak İzi” kavramını öne çıkarmıştır.

Literatürde yapılan araştırmalar incelendiğinde mutluluk kavramına ilişkin yaşam beklentisi, büyüme, demokrasi, gelir, eğitim ve demografik değişkenlerin iki ya da üçlü kombinasyonlar halinde farklı analiz yöntemleri ile incelendiği çok sayıda çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Ancak Mutlu Gezen Endeks (Refah, Yaşam beklentisi ve ekolojik ayak izi) değişkenleri ile Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin tamamını kapsayan 2010-2020 dönemini inceleyen hiçbir çalışmanın yapılmadığına rastlanmıştır. Bu nedenle çalışmanın farklı bir bakış açısıyla alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Giriş ve literatür kısmının ardından kavramsal ve teorik açıklamalara yer verilmiştir. Araştırmanın yöntem ve veri seti açıklanmıştır. Sonrasında ise elde edilen bulguların yorumlanması ve öneriler ile araştırma sonlandırılmıştır.

2.Literatür

Makro düzeyde mutluluk zenginlik, adalet ve özgürlük gibi toplumsal niteliklere bağlı iken mikro düzeyde mutluluk etkinlik, bağımsızlık ve sosyal beceriler gibi kişisel yeteneklere bağlıdır (Veenhoven, 1991: 128). Alan yazınında makro düzeyde zenginlik temelinde ilgili değişkenleri içeren çalışmalar incelenmiştir. Bu bağlamda; Acemoglu ve Johnson (2007) yaşam beklentisindeki artışın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini Birleşmiş Milletler Ulusal Halk Sağlığı verilerini kullanarak OLS Tahmini ile incelemişlerdir. Araştırmacılar, yaşam beklentisindeki artışın ekonomik büyüme üzerinde önemli bir artış yaratmadığı yönde bulgulara

ulaşmışlardır. Hami (2016) İran 1966-2013 dönemi için ekonomik büyümenin ortalama yaşam süresi üzerindeki etkisini Vektör Hata Düzeltme modelini ile analiz etmiştir. Elde edilen sonuçlar, İran'da ekonomik büyümenin yaşam beklentisi üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Cervellati ve Sunde (2013) Optimal eğitim ve yaşam boyu işgücü arzı üzerinde yaşam beklentisinin rolünü “*Ben Porath*” modeli ile incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre yaşam boyu işgücü arzında optimal eğitim artışının etkisinin daha uzun yaşam beklentisi için yeterli olmadığı yönde bulgulara ulaşılmıştır. Frey ve Stutzer (2000) İsviçre’de 1997 yılı için demokrasinin, demografik ve ekonomik faktörlerin bireysel refah üzerinde etkilerini incelemişlerdir. Elde edilen bulgular, kurumsal faktörlerin mutluluk üzerinde olumlu bir etki yarattığını ancak gelirin mutluluk üzerinde istatistiksel olarak anlamlı pozitif fakat daha küçük bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Blanchflower ve Oswald (2004), ABD ve İngiltere 1970-1990 dönemi için mutluluk seviyelerini Easterlin hipotezi temelinde araştırmışlardır. Sonuçlar, Amerika toplumundaki bazı grupların diğerlerine göre daha mutlu olduğu ve İngilizler açısından ise refahın mutluluk üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu yönde tespitlerde bulunmuşlardır. Selim (2008) Türkiye 2004 yılı için gelirin ve eğitimin mutluluk üzerindeki etkisini Multinomial Logit Model ile analiz etmiştir. Araştırmacı, gelirin ve eğitimin mutluluğu olumlu etkilediğine dair bulgulara ulaşmıştır. Beja (2014) Belçika, Danimarka, Hollanda, İrlanda, Almanya, Lüksemburg, İtalya ve Birleşik Krallık 1973-2012 dönemi için gelir ve mutluluk arasındaki ilişkiyi zaman serisi yöntem ile tahmin etmiştir. Elde edilen sonuçlara göre gelir ve mutluluk arasında uzun dönemde pozitif bir ilişki olduğu yönde saptamalar yapmıştır. Caner (2015) Türkiye 2003-2011 dönemi için mutluluğun belirleyicilerini analizi etmiştir. Araştırmacı, mutluluğun gelir, yaşam koşulları ve beklentilerle önemli ölçüde ilişkili olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Dumludağ vd (2016), Türkiye 2011 yılı TÜİK “Yaşam Memnuniyeti Anketi” verileri ile gelir farklılıklarının yaşam memnuniyeti üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Sonuçlara göre kırsal bölgelerdeki yaşamın, emekliliğin ve ev hanımlığının mutluluk üzerinde pozitif etkisi olduğunu, ancak kentsel bölgelerde yaşamın, boşanmış olmanın ve yalnız yaşamının mutluluk üzerinde negatif etkisi olduğunu tespit etmiştir. Servet (2017) Türkiye 2004-2014 dönemi için mutluluk seviyesi ile ekonomik ve sosyo-demografik değişkenler arasındaki ilişkiyi sıralı logit yöntemi ile analiz etmiştir. Araştırmacı, bekar erkeklerin mutluluğu artarken, evli erkeklerde mutluluk seviyelerinde azalma olduğu yönde bulgular elde edilmiştir. Öztürk ve Suluk (2020) G8 Ülkeleri 2012-2018 dönemi için ekonomik büyüme ve mutluluk arasındaki ilişkiyi Panel Veri Analizi ile

incelemişlerdir. Sonuçlarına göre, mutluluk ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Rus ve Blăjan (2021) Danimarka, Kosta Rika, Romanya ve Hindistan ülkeleri için ekonomik büyüme ile mutluluk arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Araştırmacılar, Romanya’da gelir arttıkça mutluluğun artmasına rağmen Hindistan için aynı durumun söz konusu olmadığı ve Danimarka ve Kosta Rika’da ise gelirin refah için tek gösterge olmadığı yönünde bulgulara ulaşmışlardır.

3. Teorik çerçeve

3.1. Mutluluk

Mutluluk memnuniyet, yoğun neşe, hoş duygular ve zihinsel iyilik halidir (Acharya vd, 2020: 2). Diğer bir ifadeyle bireyin bir bütün olarak yaşamının genel kalitesini olumlu olarak değerlendirme derecesi ya da geçmiş, şimdiki ve beklenen deneyimlerden oluşan bilişsel bir yapı olarak tanımlanabilir. Mutluluğun “*hedonik düzey*”, “*memnuniyet*” ve “*refah*” vb gibi bileşenleri vardır (Veenhoven, 1984: 22-27). Mutluluğun önemli bir bileşeni olan refah ekonomik büyüme olmaksızın gerçekleşmediği gibi kalıcılığı da büyüme koşuluna bağlıdır (Jackson, 2009: 7). Ekonomik refah en yaygın şekli ile ülkenin Gayri Safi Yurtiçi Hasılasıyla (GSMH) belirlenmektedir (Kuper ve Kuper, 1996: 227). Mutluluğun göreceli olduğu fikri Antik Yunan’ın Stoacı ve Epikürosçu filozoflarına kadar gitmektedir (Brickman ve Coates, 1978: 917). İktisat literatüründe mutluluk kavramı kişisel geliri vurgulayan “karşılaştırma teorisi” ile açıklanmıştır (Van Praag ve Kapteyn, 1973: 34 Easterlin, 1974: 98). Bu teori insan mutluluğunun, yaşam kalitesi standartları ile algılanan yaşam koşulları arasındaki karşılaştırmalar olduğunu ileri sürmektedir. Teori, mutluluğun gelir memnuniyetiyle ilgili olduğunu belirtmekte ve bireyin refahı geliriyle birlikte değişmektedir (Van Praag ve Kapteyn, 1973: 112; Easterlin, 1974: 118). Mutluluğun bir diğer önemli unsuru da yaşam beklentisidir. Bu kavram ülkenin sağlık ve refahını da içine alan genel gelişmişlik göstergelerinden biridir. Ülkeler arasında yüksek yaşam beklentisi yüksek kişi başına gelirle ilişkilidir (Bilir ve Gökdemir, 2018: 164; Bayın, 2016: 94). Mutluluk kavramı kendi içinde bazı değerleri barındırmaktadır. Bunlardan yaşam tatmini insanların hayatı boyunca elde ettiği iyi ve kötü tecrübelerin bir değerlendirmesidir. Yaşam tatmini” ile mutluk karıştırılabilir ancak burada dikkat edilmesi gereken husus şudur ki mutluluk kişinin tüm yaşamına yönelik bir tutumdur (Carbonell ve Frijters, 2004: 641). İlaveten mutluluk yaşamın tüm alanlarıyla ilgili olmasına rağmen memnuniyet sadece yaşamın bir alanıyla ilişkilendirilebilir; eğitimden, sağlıktan, aile hayatından vb. gibi (Çakıroğlu, 2007: 11).

3.2. Refah Ekolojik Ayak İzi ve Sürdürülebilirlik Üçgeni

Ekonomik büyüme refahın dolayısıyla da yaşam kalitesinin artırılmasında gerekli bir unsurdur (Helliwel vd., 2016: 10). Refah geniş şekil ile ekonomik üretimin (gelir) mümkün kıldığı piyasa mal ve hizmetlerinin tüketimine ek olarak, hane halkı, çevresel hizmetleri ve sosyal bağlılık gibi diğer piyasa dışı sonuçları da içermektedir. Refah kavramı, sürdürülebilirliğin ekonomik açıdan merkezi noktasıdır (Markulev ve Long, 2013: 2). Geleneksel ekonomik modeller, refah göstergesi olarak ekonomik bir değer olan mal ve hizmetlere sahipliği kullanmaktadırlar (Markulev ve Long, 2013: 4). Ancak sürdürülebilirliğin ekonomik boyutu içerisinde neoklasik görüşlerin ağırlığının daha fazla olduğu görülmektedir. Bu bakış açısında sürdürülebilir kalkınmanın hedefi, toplumların ekonomik refahını sürdürme ve gelecek nesillere eşit şekilde aktarımını sağlamaktır. Bu bağlamda bireysel refah; fayda, gelir ve tüketimin zaman içerisinde azalmaması ve sürdürülebilirliği olarak tanımlanmaktadır (Vivien, 2008: 2). Sürdürülebilirlik daha genel anlamıyla bir faaliyet veya süreci süresiz olarak sürdürebilme kapasitesini ifade etmektedir (Markulev ve Long, 2013: 1). Küresel bazda dünya ekonomisi bir yandan büyürken, halkın refah düzeyinin aynı ivmede artmadığı hatta bazı ülkelerde düştüğünü görmek mümkündür (Karcan, 2020:18). Ayrıca küreselleşmeyle birlikte artan dünya nüfusu ve ihtiyaçlar doğal kaynaklar üzerinde baskıyı artırmış ve artık doğanın “taşıma kapasitesi” sınırları aşılmıştır. Dünya ekosisteminin üretebileceğinden fazlasını tüketmesi sonucunda artan baskı, doğal yaşam alanlarının parçalanmasına ve farklılaşmasına neden olmakta, insanlığın biyolojik çeşitliliğini ve refahını tehdit etmektedir. Sürdürülebilir kalkınma ilkesine göre, bir ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınması, bugünün ihtiyaçlarının karşılanmasında gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama fırsatlarını etkilemeyecek şekilde yönlendirilmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda çevre sorunlarının gün geçtikçe artması ve çok farklı boyutlara ulaşması nedeniyle bu sorunlara daha fazla dikkat çekilmesi noktasında “Ekolojik Ayak İzi” gibi yeni kavramlar ortaya çıkmıştır. Ekolojik ayak izi, 1990’lı yılların başında Mathis Wackernagel ve William Rees tarafından geliştirilmiş bir ekolojik muhasebe ölçütüdür (Koru, 2012:14). Bu muhasebe ölçütü biyolojik kaynakların insanlar tarafından tüketimi ve bu tüketim nedeniyle oluşan atıkların (Mızık ve Avdan, 2020: 457) yok edilebilmesinde kullanılan biyolojik alanı gösteren bir ölçüdür (Kaypak, 2013: 156). Yaşadığınız ev, aldığınız elektronik eşyalar, tükettiğiniz parfüm vb. kimyasal ürünler hep ekolojik ayak izini artıran faktörlerdir. Ekolojik Ayak İzi = Tüketim x Üretim Alanı x Nüfus şeklinde hesaplanmaktadır. Ekolojik ayak izlerinin belirlenmesi insanın çevre üzerindeki etkilerini değerlendirebilmek açısından çok

önemlidir (Kaypak, 2013:155-56). Ekolojik Ayak İzi, doğa ve insan arasındaki ilişkiyi yeni bir bakış açısıyla ele almakta ve doğal kaynaklar üzerindeki baskının niceliğini ve bunun hangi etmenlerden kaynaklandığını ortaya koymaktadır (Ruževičius, 2010: 711).

4. Materyal ve Yöntem

Bu çalışmada Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri (CEESE) için mutluluğu belirleyen faktörleri tespit etmek ve sonuçların ortaya konulması amaçlanmıştır. Örneklem olarak Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin (CEESE)² tamamı alınmıştır. Ancak bu ülkelerden Makedonya ve Kosova'nın verilerine ulaşılmadığı için inceleme dışında bırakılmıştır. Yeni nesil mutluluk endeksleri; yaşam beklentisi, ekolojik ayak izi, gelir dağılımı, sürdürülebilir çevre gibi faktörleri dikkatte almaktadır (Çevik vd, 2019:181). Yeni nesil endekslerden mutlu gezegen endeksi ülkeleri sınırlı çevresel kaynakları kullanarak ne kadar verimli bir şekilde uzun ve mutlu yaşamlar sunduklarına göre sıralayan sürdürülebilir refahın bir ölçüsüdür. Bu çalışmada 2010-2020 dönemlerine ilişkin yeni nesil Mutlu Gezegen Endeksi yaşam beklentisi, ekolojik ayak izi, gelir dağılımı değişenlerine ait değerleri dikkatte alınarak karşılaştırma teorisi bağlamında betimsel analiz yöntemi uygulanmıştır. Mutlu Gezegen Endeksi İngiltere merkezli bir düşünce kuruluşu olan New Economic Foundation tarafından 2006 yılından itibaren, 2009, 2012 ve 2016 yıllarında hesaplanmıştır (Alkan ve Çilesiz, 2022:75). Mutlu Gezegen Endeksi (HPI) insan refahı ve çevresel etkiyi içine alan bir endeksidir. HPI değeri, yaşam memnuniyetinin, doğumda beklenen yaşam süresinin ve kişi başına düşen ekolojik ayak izinin bir fonksiyonudur. Ekonomik sistemde mutluluk için GSYH büyümesi önemli fakat yeterli olmadığından yaşam beklentisi ve refahın yüksek olması ekolojik ayak izinin ise düşük olması mutluluğun öncü faktörleri arasında sayılmaktadır (<https://happyplanetindex.org/countries/>). Mutlu Gezegen Endeksi = (Yaşam Beklentisi x İyi Olma Hali Deneyimleri) x Çıktıların Eşitsizliği / Ekolojik Ayak İzi şeklinde hesaplanmakta ve 0-100 arasında değerler almaktadır. 100'e yakın olan değerler daha yüksek seviyelerde mutluluğu ifade etmektedir (Çevik, vd., 2019: 190). En düşük maliyetle yaşamının mümkün olabileceği amaçlandığından gelişmiş ülkeler bu endekse dahil edilmemektedir (Günay ve Ata, 2018: 188; Çelik ve Cömertler, 2021: 19; Erarslan ve Yayar, 2022: 46; Alkan ve Çilesiz, 2022:73). Endeks daha düşük ekolojik ayak izi olan ülkelere daha yüksek puanlar vermek üzere ağırlıklandırılmıştır (Servet, 2018:11).

² Arnavutluk, Belarus, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Kosova, Letonya, Litvanya, Makedonya, Moldova, Karadağ, Polonya, Romanya, Rusya, Sırbistan, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, Türkiye, Ukrayna, Yunanistan

5. Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri Mutlu Gezegen Endeks Kanıtları

Tablo 1’de çalışmanın örneklemini oluşturan Arnavutluk’un 2010-2020 dönemi mutlu gezegen endeksi kapsamında yer alan yaşam beklentisi, refah ve ekolojik ayak izi değerleri verilmiştir. Mutlu gezegen endeksinde ülke mutluluk başarı sıralamasında en küçük “*mutlu değer*” en büyük “*mutsuz değer*” olarak ölçülmektedir. Mutlu gezegen endeks değerinde ekolojik ayak izi ön plana çıkmaktadır. Bu yeni nesil endekste yaşam beklentisi ve refahın yüksekliği her ne kadar önemli olsa da ekolojik ayak izinin düşük olması en önemli kıstas olarak görülmektedir. 2014 yılında yaşam beklentisinin diğer yıllara nazaran “*iyi*” olduğu refah seviyesinin 2010-2012 arası yıllarda “*orta*” 2013-2017 döneminde ise “*kötü*” olduğu görülmektedir. Ekolojik ayak izinin 2010-2020 dönemi için orta seviyede olduğu ve HPI değerine göre 2011’ de her ne kadar kişi başına düşen gelir diğer yıllara nazaran daha az olsa da yaşam beklentisi ve refahın iyi ekolojik ayak izinin orta seviyede olması ile HPI değeri 54,3 ile 100 değerine çok yakın olmadığı görülmektedir. İncelenen ülkeler arasında 8. sırada yer aldığı görülmektedir.

Tablo 1: Arnavutluk Mutlu Gezegen Endeks Değerleri (2010-2020)

Yıllar	Gelir	Yaşam Beklentisi	Refah	Ekolojik ayak izi	(HPI)	Sıralama (HPI)
2010	**	76,6	76,6	2,11	51,3	22
2011	11088	76,9	76,9	2,32	54,3	8
2012	11264	77,3	77,3	2,15	53,0	16
2013	11398	77,6	77,6	2,12	46,6	53
2014	11624	77,8	77,8	2,01	49,3	38
2015	11916	78,0	78,0	2,04	47,6	48
2016	12331	78,2	78,2	1,96	47,4	50
2017	12812	78,3	78,3	2,05	47,9	48
2018	13366	78,5	78,5	2,00	50,8	32
2019	13726	78,6	78,6	1,95	51,0	36
2020	**	78,1	78,1	1,79	54,3	**

Kaynak: Mutlu Gezegen Endeksi, **Not:** (**) Değer Yok ve **Bütün Tablolarda;** İyi (Yeşil renk), Orta (Sarı renk), Kötü (Kırmızı renk).

Tablo 2: Belarus Mutlu Gezegen Endeks Değerleri (2010-2020)

Yıllar	Gelir	Yaşam Beklentisi	Refah	Ekolojik ayak izi	(HPI)	Sıralama (HPI)
2010	**	70,8	5,53	4,48	38,0	93
2011	18252	71,4	5,23	4,19	37,8	102
2012	18577	72,1	5,75	4,68	39,0	99
2013	18760	72,7	5,88	4,60	40,4	90
2014	19067	73,2	5,81	4,69	40,0	94
2015	18308	73,7	5,72	4,00	42,3	84
2016	17823	74,0	5,18	3,92	39,8	96
2017	18280	74,3	5,55	4,20	40,9	96
2018	18885	74,6	5,23	4,17	39,4	109
2019	19249	74,8	5,82	4,11	42,9	89
2020	**	74,8	**	3,88	**	**

Kaynak: Mutlu Gezegen Endeksi

Belarus diğer adıyla Beyaz Rusya, Doğu Avrupa'da bulunan bir devlettir (T.C. Dış İşleri Bakanlığı: 2023). Tablo 2 görselinde 2010 ve 2020 döneminde yaşam beklentisi ve refahın orta düzeyde olduğu ancak ekolojik ayak izinin söz konusu dönemin tamamında kötü olduğu görülmektedir. Buna göre mutlu gezegen endeks değeri (HPI) 42,3 olması ülkenin 84. sırada yer alması onun mutlu ülke olmadığını göstermektedir.

Tablo 3: Bosna-Hersek Mutlu Gezegen Endeks Değerleri (2010-2020)

Yıllar	Gelir	Yaşam Beklentisi	Refah	Ekolojik ayak izi	(HPI)	Sıralama (HPI)
2010	**	76,0	4,67	3,13	41,6	74
2011	11213	76,2	4,99	3,42	42,4	70
2012	11294	76,4	4,77	3,31	41,5	82
2013	11736	76,6	5,12	3,32	43,8	70
2014	12105	76,7	5,25	3,26	44,9	66
2015	12671	76,9	5,12	3,36	43,6	74
2016	13236	77,0	5,18	3,62	42,9	80
2017	13798	77,1	5,09	3,49	42,9	83
2018	14433	77,3	5,89	3,51	47,7	54
2019	14922	77,4	6,02	3,65	47,8	54
2020	**	76,0	5,52	3,27	45,6	**

Kaynak: Mutlu Gezegen Endeksi

Tablo 3'te Bosna Hersek 2010-2020 dönemi için yaşam beklentisini iyi olduğu görülürken 1010-1012 arası dönemde refah seviyesinin kötü olduğu 2019 yılında bir toparlanmanın olduğu görülmektedir. 2010 yılına nazaran ekolojik ayak izinin diğer yıllarda yüksek olması HPI değerinin 47,8 olması nedeniyle ülkenin mutlu olmadığı 54. sırada olduğu görülmektedir. Ekolojik ayak izinin yüksek olması nedeniyle mutluluğu azalttığı söylenebilir.

Tablo 4: Bulgaristan Mutlu Gezegen Endeks Değerleri (2010-2020)

Yıllar	Gelir	Yaşam Beklentisi	Refah	Ekolojik ayak izi	(HPI)	Sıralama (HPI)
2010	**	73,7	3,91	3,53	34,2	110
2011	18024	73,9	3,88	3,46	34,2	120
2012	18193	74,1	4,22	3,38	36,5	112
2013	18335	74,3	3,99	3,18	36,1	112
2014	18807	74,5	4,44	3,27	38,5	102
2015	19683	74,6	4,87	3,41	40,4	93
2016	20579	74,7	4,84	3,44	40,1	95
2017	21456	74,8	5,10	3,64	40,9	95
2018	22279	74,9	5,10	3,70	40,6	98
2019	23266	75,0	5,11	3,83	40,1	106
2020	**	73,5	5,60	3,41	43,7	**

Kaynak: Mutlu Gezegen Endeksi

Tablo 4'de görselinde Bulgaristan endeks değerleri incelendiğinde 2010-2020 döneminde yaşam beklentisinin orta düzeyde ve refahın 2016 yılına kadar kötü olduğu görülmektedir. 2017 yılında ise orta seviyede bir iyileşmenin olduğu dikkat çekmektedir. Ekolojik ayak izinin (kişi başına düşen karbon ayak izi, karbon salınımı) 2013 yılı dışında kötü seviyelerde seyretmesi ülkenin mutluluk endeks değeri açısından HPI değerini düşürmüş olması nedeniyle mutlu bir ülke olmadığını göstermektedir.

Tablo 5: Hırvatistan mutlu gezegen endeks değerleri (2010-2020)

Yıllar	Gelir (\$)	Yaşam Beklentisi	Refah	Ekolojik ayak izi	(HPI)	Sıralama (HPI)
2010	**	76,8	5,60	3,88	44,5	54
2011	24394	77,1	5,39	4,00	42,9	67
2012	23883	77,3	6,03	3,90	47,0	46
2013	28843	77,5	5,89	3,80	46,8	52
2014	23858	77,7	5,38	3,58	44,9	64
2015	24641	77,9	5,21	3,74	43,1	79
2016	25682	78,0	5,42	3,90	43,7	74
2017	26886	78,2	5,34	3,72	44,2	74
2018	27889	78,3	5,54	3,66	45,5	72
2019	28845	78,5	5,63	3,64	46,2	65
2020	**	77,7	6,51	3,43	52,0	**

Kaynak: Mutlu Gezegen Endeksi

Tablo 5 görselinde 2010-2020 arası dönemde bir Orta Avrupa ilkesi olan Hırvatistan'ın yaşam beklentisinin iyi olduğu 2012 ve 2020 yıllarında refah seviyesinin iyi olduğu diğer yıllarda ise

orta düzeye ulaştığı görülmektedir. Söz konusu döneminin tamamında ekolojik ayak izinin kötü olması ülkenin Mutlu gezegen endeksi değerine göre 2020 yılının diğer yıllara nazaran daha mutlu olduğu söylenebilir.

Tablo 6: Çek Cumhuriyeti Mutlu Gezegen Endeks Değerleri (2010-2020)

Yıllar	Gelir (\$)	Yaşam Beklentisi	Refah	Ekolojik ayak izi (HPI)	Sıralama (HPI)	
2010	**	77,6	6,25	6,21	39,9	86
2011	34111	77,8	6,33	6,04	40,8	87
2012	33796	78,1	6,33	5,32	43,4	67
2013	33769	78,3	6,70	5,49	44,8	60
2014	34497	78,5	6,48	5,54	43,6	74
2015	36284	78,7	6,61	5,50	44,4	68
2016	37133	78,9	6,74	5,54	45,0	63
2017	38949	79,1	6,79	5,47	45,7	61
2018	40054	79,2	7,03	5,44	46,9	58
2019	40828	79,4	6,97	5,40	46,8	58
2020	**	78,4	6,90	4,70	48,6	**

Kaynak: Mutlu Gezegen Endeksi

Tablo 6' da yer alan Orta Avrupa ülkesi Çek Cumhuriyeti'nin 2010-2020 dönemi için yaşam beklentisi ve refahın "iyi" olduğu görülürken, ekolojik ayak izinin "kötü" olması nedeniyle mutlu ülke sıralamasında iyi bir yerde olmadığını göstermektedir.

Tablo 7: Estonya Mutlu Gezegen Endeks Değerleri (2010-2020)

Yıllar	Gelir	Yaşam Beklentisi	Refah	Ekolojik ayak izi (HPI)	Sıralama (HPI)	
2010	**	75,3	5,31	5,98	34,8	107
2011	28246	75,9	5,49	5,98	35,9	109
2012	29233	76,4	5,36	6,93	32,9	128
2013	29732	77,0	5,37	6,10	35,4	113
2014	30700	77,4	5,56	6,76	34,7	115
2015	31246	77,8	5,63	7,03	34,4	122
2016	32233	78,1	5,65	7,03	34,6	122
2017	33964	78,4	5,94	7,16	35,7	126
2018	35320	78,6	6,09	7,56	35,3	127
2019	36948	78,8	6,03	7,85	34,4	133
2020	**	78,4	6,45	6,80	38,9	**

Kaynak: Mutlu Gezegen Endeksi

Tablo 7'de 2010-2020 arası dönemde Estonya'da yaşam beklentisinin iyi olduğu, refahın 2017' ye kadar orta düzeyde 2018'den sonra ise iyi olduğu gözlenmektedir. Ekolojik ayak izinin 7,03

ve 7,85 değerleri ile çok yüksek seyretmesi dolayısıyla da Mutlu Gezegen Endeksi (HPI)'nin 35,4 olması nedeniyle ülkenin mutlu olmadığını göstermektedir.

Tablo 8: Macaristan Mutlu Gezegen Endeks Değerleri (2010-2020)

Yıllar	Gelir	Yaşam Beklentisi	Refah	Ekolojik ayak izi	(HPI)	Sıralama (HPI)
2010	**	74,5	4,73	3,12	41,1	81
2011	25051	74,8	4,92	3,46	40,9	86
2012	24833	75,1	4,68	2,93	41,8	77
2013	25365	75,4	4,91	3,21	42,2	82
2014	26504	75,7	5,18	3,53	42,6	79
2015	27587	76,0	5,34	3,45	44,0	71
2016	28261	76,3	5,45	3,78	43,3	76
2017	29559	76,5	6,07	3,67	47,6	51
2018	31197	76,7	5,94	3,85	45,9	67
2019	32640	76,9	6,00	4,07	45,4	69
2020	**	76,1	6,04	3,93	45,7	**

Kaynak: Mutlu Gezegen Endeksi

Tablo 8'de Orta Avrupa ülkesi Macaristan'ın yaşam beklentisinin 2010 ve 2011 yıllarında orta düzeyde iken 2012 yılında başlayan kişisel gelir artışına bağlı olarak yaşam beklentisinde gözle görülür bir gelişmenin olduğu gözlenmektedir. Refah seviyesinin 2010-2013 arası dönemde kötü olduğu, 2014-2016 yıllarında orta düzeyde bir seyir izlediği ve 2017'den sonra ise refahın arttığı görülmektedir. Ekolojik ayak izinin 2010, 2012 ve 2013 yıllarında orta düzeyde olduğu diğer yıllarda ise kötü olduğu gözlenmiştir. Bu durumla birlikte ülke mutluluk değeri bakımından 51. sırada yer aldığı söylenebilir.

Tablo 9: Letonya Mutlu Gezegen Endeks Değerleri (2010-2020)

Yıllar	Gelir	Yaşam Beklentisi	Refah	Ekolojik ayak izi	(HPI)	Sıralama (HPI)
2010	**	72,8	4,82	4,41	35,7	105
2011	22868	73,3	4,97	4,99	34,8	113
2012	24138	73,8	5,13	5,06	35,6	116
2013	24961	74,2	5,07	5,36	34,6	114
2014	25468	74,5	5,73	5,75	36,8	109
2015	26706	74,7	5,88	6,17	36,3	112
2016	27591	74,9	5,94	6,22	36,5	111
2017	28741	75,0	5,98	6,13	37,0	124
2018	30132	75,2	5,90	6,62	35,2	128
2019	30965	75,3	5,97	7,15	34,1	136
2020	**	75,3	6,23	6,61	36,7	**

Kaynak: Mutlu Gezegen Endeksi

Tablo 9’da 2010-2017 arası dönemde Letonya’nın yaşam beklentisi orta düzeyde iken 2018 yılı sonrasında arttığı görülmektedir. Refah düzeyinin 2010 ve 2011 yıllarında kötü olduğu 2012’den itibaren orta düzeyde bir seyir izlediği görülmektedir. Ancak bu olumlu duruma rağmen ekolojik ayak izinin kötü olması ülkenin 105. sırada yer almasına neden olmuştur.

Tablo 10: Litvanya Mutlu Gezegen Endeks Değerleri (2010-2020)

Yıllar	Gelir (\$)	Yaşam Beklentisi	Refah	Ekolojik ayak izi	(HPI)	Sıralama (HPI)
2010	**	72,8	5,07	4,79	35,8	104
2011	22868	73,3	5,43	4,99	37,2	106
2012	24138	73,7	5,77	5,10	38,6	100
2013	24961	74,1	5,60	4,87	38,8	98
2014	25468	74,6	6,13	5,42	39,9	96
2015	26706	74,9	5,71	5,46	37,8	103
2016	27591	75,2	5,87	5,42	38,8	99
2017	28741	75,5	6,27	5,86	39,5	105
2018	30132	75,7	6,31	6,14	38,8	115
2019	30965	75,9	6,06	6,42	36,9	125
2020	**	74,5	6,23	6,21	38,1	**

Kaynak: Mutlu Gezegen Endeksi

Tablo 10 görseline göre Litvanya’nın 2010-2015 arası dönemde yaşam beklentisi orta düzeyde iken 2016 yılı sonrası ise iyi olduğu görülmektedir. Refahın orta seviyede seyrettiği 2017 yılından itibaren ise bu seviyenin iyi olduğu gözlenirken ekolojik ayak izinin kötü olması nedeniyle ülkenin 2014 yılında 96. sırada yer aldığı görülmektedir. Tablo 11 görselinde Moldova’nın 2011 yılında kişi başına düşen geliri 9053 \$ iken gelirinin yıllar içinde artan bir seyir izlemesi yaşam beklentisi ve refahın orta düzeyde olmasına neden olmuştur. Bu ülkede dikkat çeken bir diğer nokta ise Arnavutluk gibi 8. sırada yer almasıyla bu ülkenin mutlu ülke kriterlerine daha yakın olduğu gözlenmektedir.

Tablo 11: Moldova Mutlu Gezegen Endeks Değerleri (2010-2020)

Yıllar	Gelir (\$)	Yaşam Beklentisi	Refah	Ekolojik ayak izi	(HPI)	Sıralama (HPI)
2010	**	69,6	5,59	1,76	50,1	26
2011	9053	70,1	5,79	1,72	52,1	18
2012	9001	70,6	6,00	1,64	54,2	8
2013	9817	71,0	5,76	1,75	52,2	17
2014	10314	71,3	5,92	1,77	53,4	15
2015	10361	71,5	6,02	1,53	55,8	8
2016	10943	71,6	5,58	1,70	51,6	27
2017	11651	71,7	5,33	1,87	48,9	40
2018	12363	71,8	5,68	1,97	50,6	33
2019	13022	71,9	5,80	2,04	51,0	37
2020	**	71,2	5,81	1,86	51,5	**

Kaynak: Mutlu Gezegen Endeksi

Tablo 11’de görüldüğü üzere Moldova’nın 2011 yılında kişi başına düşen geliri 9053 \$ iken gelirinin yıllar içinde artan bir seyir izlemesi yaşam beklentisi ve refahın orta düzeyde olmasına neden olmuştur. Bu ülkede dikkat çeken bir diğer nokta ise Arnavutluk gibi 8. sırada yer almasıyla bu ülkenin mutlu ülke kriterlerine daha yakın olduğu gözlenmektedir.

Tablo 12: Karadağ Mutlu Gezegen Endeks Değerleri (2010-2020)

Yıllar	Gelir	Yaşam Beklentisi	Refah	Ekolojik ayak izi	(HPI)	Sıralama (HPI)
2010	**	75,2	5,46	3,85	42,8	68
2011	17343	75,5	5,22	3,71	42,1	75
2012	16856	75,8	5,22	3,68	42,2	73
2013	17437	76,1	5,07	3,39	42,9	77
2014	17731	76,3	5,28	3,60	43,3	75
2015	18322	76,5	5,12	3,71	41,9	87
2016	18858	76,6	5,30	3,71	43,0	79
2017	19745	76,7	5,61	4,09	43,3	82
2018	20753	76,8	5,65	4,10	43,3	82
2019	21603	76,9	5,39	4,22	41,3	101
2020	**	75,7	5,72	3,77	44,3	**

Kaynak: Mutlu Gezegen Endeksi

Tablo 12 görselinde 2013 yılında Karadağ’ da kişi başına düşen gelir artışının izleyen yıllarda da devam ettiği buna bağlı olarak yaşam beklentisinin 2010-2020 döneminde iyi, refahın ise orta düzeyde olduğu görülmektedir. Ancak ekolojik ayak izinin kötü olması ülkenin mutluluk sıralamasında 2012 yılında 68. sırada yer almasına neden olmuştur.

Tablo 13: Polonya Mutlu Gezegen Endeks Değerleri (2010-2020)

Yıllar	Gelir	Yaşam Beklentisi	Refah	Ekolojik ayak izi	(HPI)	Sıralama (HPI)
2010	**	76,3	5,89	4,76	42,3	69
2011	25204	76,6	5,65	4,69	41,3	81
2012	25538	77,0	5,88	4,40	43,8	65
2013	25842	77,3	5,75	4,25	43,9	67
2014	26735	77,6	5,75	4,32	43,8	73
2015	27886	77,9	6,01	4,12	46,2	56
2016	28774	78,1	6,16	4,35	46,2	55
2017	30160	78,3	6,20	4,71	45,0	69
2018	31775	78,5	6,11	4,76	44,3	80
2019	33226	78,7	6,24	4,77	45,0	74
2020	**	77,3	6,14	4,43	44,9	**

Kaynak: Mutlu Gezegen Endeksi

Tablo 13 görseline bakıldığında Polonya'nın kişi başına düşen gelirin yıllar itibariyle artmasının yaşam beklentisini iyi yönde etkilediğini göstermektedir. Yine buna bağlı olarak 2014 yılına kadar orta düzeyde olan refah artışının 2015 yılında iyi olduğu ve bu olumlu durumun yıllar içinde de devam ettiği izlenmiştir. Ancak ekolojik ayak izinin kötü olması ülkenin mutluluk sıralamasında 55. sırada yer almasına sebep olmuştur.

Tablo 14: Romanya Mutlu Gezegen Endeks Değerleri (2010-2020)

Yıllar	Gelir (\$)	Yaşam Beklentisi	Refah	Ekolojik ayak izi	(HPI)	Sıralama (HPI)
2010	**	74,1	4,91	2,84	43,2	64
2011	20859	74,4	5,02	3,07	43,0	66
2012	21379	74,7	5,17	2,78	45,3	54
2013	22268	75,0	5,08	2,70	45,4	56
2014	23158	75,3	5,73	2,73	49,6	37
2015	23954	75,5	5,78	2,93	48,9	37
2016	25225	75,6	5,97	3,03	49,6	38
2017	27231	75,8	6,09	3,40	48,5	42
2018	28617	75,9	6,15	3,64	47,6	55
2019	29969	76,0	6,13	3,93	46,2	64
2020	**	74,6	**	3,72	43,2	**

Kaynak: Mutlu Gezegen Endeksi

Tablo 14 görselinde 2010-2013 arası dönemde yaşam beklentisi orta seviyede, 2014-2019 arasında iyi düzeyde olduğu görülmektedir. 2010 yılında refah düzeyinin kötü olduğu ancak 2011-2016 arası dönemde ekolojik ayak izinin orta olmasına bağlı olarak refahın da aynı yıllarda orta düzeyde olduğu gözlenmektedir. 2017 yılında ekolojik ayak izinde başlayan kötüleşme 2020'ye kadar devam etmiştir. Bu değerler bağlamında mutluluk sıralamasında 37. sırada yer almasına neden olmuştur.

Tablo 15: Rusya Mutlu Gezegen Endeks Değerleri (2010-2020)

Yıllar	Gelir (\$)	Yaşam Beklentisi	Refah	Ekolojik ayak izi	(HPI)	Sıralama (HPI))
2010	**	68,7	5,38	5,32	33,4	114
2011	25049	69,3	5,39	5,83	32,3	127
2012	26013	69,9	5,62	5,55	34,3	121
2013	26413	70,5	5,54	5,63	34,1	119
2014	26137	71,0	6,04	5,50	37,0	108
2015	25566	71,5	6,00	5,18	38,1	101
2016	25569	71,8	5,85	5,19	37,5	107
2017	26006	72,1	5,58	5,48	35,4	130
2018	26668	72,4	5,51	5,49	35,1	130
2019	27044	72,6	5,44	5,46	34,9	131
2020	**	70,4	5,50	5,05	35,1	**

Kaynak: Mutlu Gezegen Endeksi

Tablo 15 görselinde yer alan Rusya'nın 2010-2020 dönemi için hem yaşam beklentisinde hem de refah düzeyinde orta seviyede olduğu görülürken, ekolojik ayak izinin kötü olması nedeniyle ülkenin mutluk sıralamasında 101. sırada yer aldığı görülmektedir.

Tablo 16: Sırbistan Mutlu Gezegen Endeks Değerleri (2010-2020)

Yıllar	Gelir	Yaşam Beklentisi	Refah	Ekolojik ayak izi	(HPI)	Sıralama (HPI)
2010	**	74,1	74,1	3,01	39,7	89
2011	14971	74,4	74,4	3,19	41,2	83
2012	14942	74,6	74,6	2,89	44,6	58
2013	15449	74,9	74,9	3,02	43,9	68
2014	15275	75,1	75,1	2,85	44,9	63
2015	15628	75,3	75,3	2,86	46,2	57
2016	16234	75,5	75,5	2,95	48,6	43
2017	16664	75,7	75,7	2,75	45,7	62
2018	17509	75,8	75,8	2,68	51,2	29
2019	18351	76,0	76,0	2,69	53,2	26
2020	**	75,7	75,7	2,37	53,5	**

Kaynak: Mutlu Gezegen Endeksi

Tablo 16 görseline göre Sırbistan'ın aratan geliri ile birlikte 2010-2013 yılları arasında yaşam beklentisi ve refah düzeyinin orta düzeyde olduğu 2014-2020 dönemi arasında ise iyi olduğu görülmektedir. Burada her iki değişkenin olumlu seyri yanı sıra ekolojik ayak izinin de orta düzeyde olması ülke mutluluk endeksine olumlu yansımış ve 26. sırada yer almasını sağlamıştır.

Tablo 17: Slovenya Mutlu Gezegen Endeks Değerleri (2010-2020)

Yıllar	Gelir (\$)	Yaşam Beklentisi	Refah	Ekolojik ayak izi	(HPI)	Sıralama (HPI)
2010	**	79,4	6,08	5,10	44,0	57
2011	33680	79,7	6,04	5,08	43,8	58
2012	32723	80,0	6,06	4,68	45,6	52
2013	32342	80,3	5,97	4,57	45,8	54
2014	33205	80,5	5,68	4,59	44,1	71
2015	33913	80,7	5,74	4,87	43,4	77
2016	34970	80,9	5,94	4,87	44,5	67
2017	36622	81,0	6,17	4,90	45,8	60
2018	38090	81,2	6,25	4,99	45,8	71
2019	39030	81,3	6,67	5,05	47,9	53
2020	**	80,3	6,46	4,42	48,7	**

Kaynak: Mutlu Gezegen Endeksi

Tablo 17'ye göre Slovenya'nın 2010-2020 dönemi için yaşam beklentisinin iyi, refahın ilk üç yıl iyi olduğu ancak 2013-2016 arasında kapsayan dönemde orta düzeyde olduğu sonrasında ise iyi olduğu gözlenmektedir. Bu olumlu duruma rağmen ekolojik ayak izindeki olumsuzluk ülkenin mutluluk sıralamasında 52. sırada yer almasına neden olmuştur.

Tablo 18: Slovakya Cumhuriyeti Mutlu Gezegen Endeks Değerleri (2010-2020)

Yıllar	Gelir (\$)	Yaşam Beklentisi	Refah	Ekolojik ayak izi	(HPI)	Sıralama (HPI)
2010	**	75,5	6,05	4,55	43,5	60
2011	26191	75,8	5,95	4,76	42,2	74
2012	26422	76,1	5,91	4,14	44,5	59
2013	26791	76,3	5,94	4,35	44,0	65
2014	27472	76,6	6,14	4,33	45,3	58
2015	28768	76,8	6,16	4,15	46,2	55
2016	29343	77,0	5,99	4,15	45,3	60
2017	30189	77,2	6,37	4,41	46,4	56
2018	31284	77,4	6,24	4,35	45,9	68
2019	31965	77,5	6,24	4,22	46,6	61
2020	**	76,6	6,52	3,74	49,7	**

Kaynak: Mutlu Gezegen Endeksi

Tablo 18 görselinde Slovakya'nın 2010-2020 dönemi için yaşam beklentisi değerlerinin iyi olduğu ancak refahın ise 2011-2013 arasında orta düzeyde olduğu izleyen yıllarda ise iyi olduğu gözlenmektedir. Ancak ekolojik ayak izinin bu ülkede kötü olduğu ve bu durumun mutluluk endeksini olumsuz etkilemesiyle 55. sırada yer aldığı söylenebilir.

Tablo 19: Türkiye Mutlu Gezegen Endeks Değerleri (2010-2020)

Yıllar	Gelir (\$)	Yaşam Beklentisi	Refah	Ekolojik ayak izi	(HPI)	Sıralama (HPI)
2010	**	74,5	5,49	3,18	45,5	50
2011	22002	74,9	5,27	3,35	43,6	62
2012	22682	75,4	5,31	3,31	44,1	62
2013	24194	75,8	4,89	3,22	42,3	80
2014	24960	76,2	5,58	3,20	46,9	52
2015	26042	76,5	5,51	3,28	46,2	58
2016	26471	76,9	5,33	3,30	45,1	62
2017	28008	77,2	5,61	3,51	46,1	59
2018	28410	77,4	5,19	3,56	43,2	85
2019	28289	77,7	4,87	3,61	41,3	102
2020	**	77,4	4,86	3,43	41,7	**

Kaynak: Mutlu Gezegen Endeksi

Tablo 19 görselinde Türkiye'nin 2010 ve 2011 yıllarında yaşam beklentisi orta düzeyde iken, 2012-2020 döneminde iyi oldu tespit edilmiştir. Refah düzeyinin 2013, 2019 ve 2020'li yıllarda kötü, diğer yıllarda ise orta seviyede olduğu gözlenmektedir. Ekolojik ayak izinin 2010, 2013 ve 2014 yıllarında orta diğer yıllarda ise kötü olması HPI' nin 50. sırada yer almasına yol açmıştır.

Tablo 20: Ukrayna Mutlu Gezegen Endeks Değerleri (2010-2020)

Yıllar	Gelir (\$)	Yaşam Beklentisi	Refah	Ekolojik ayak izi	(HPI)	Sıralama (HPI)
2010	**	69,4	5,06	3,16	39,6	90
2011	12467	69,9	5,08	3,46	38,8	96
2012	12527	70,5	5,03	2,83	41,4	85
2013	12553	70,9	4,71	3,16	38,4	101
2014	12409	71,3	4,30	2,68	38,1	104
2015	11237	71,5	3,96	2,28	37,7	104
2016	11535	71,7	4,03	2,79	36,1	112
2017	11871	71,8	4,31	2,66	38,4	111
2018	12338	72,0	4,66	2,67	40,5	101
2019	12810	72,1	4,70	2,64	40,9	103
2020	**	71,8	5,27	2,56	44,6	**

Kaynak: Mutlu Gezegen Endeksi

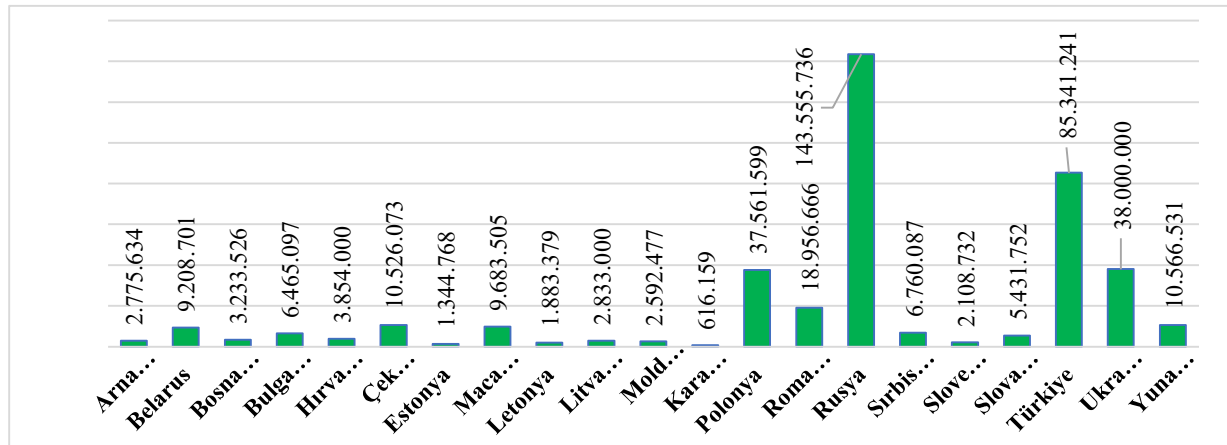
Tablo 20 görselinde 2010-2020 dönemi için Ukrayna'nın yaşam beklentisinin orta düzeyde olduğu, refahın ilk üç yıl orta ve sonraki yıllarda ise kötü olduğu görülmektedir. Ekolojik ayak izinin 2011 yılında kötü diğer yıllarda ise orta seviyede olması ülkenin 85. sırada yer almasına neden olmuştur.

Tablo 21: Yunanistan Mutlu Gezegen Endeks Değerleri (2010-2020)

Yıllar	Gelir (\$)	Yaşam Beklentisi	Refah	Ekolojik ayak izi	(HPI)	Sıralama (HPI)
2010	**	80,5	5,84	5,05	43,5	59
2011	31063	80,8	5,37	4,68	42,3	72
2012	28952	81,0	5,10	4,30	42,1	75
2013	28217	81,2	4,72	3,98	41,3	87
2014	28616	81,4	4,76	4,18	40,8	88
2015	28679	81,5	5,62	4,16	46,1	59
2016	28743	81,7	5,30	4,12	44,4	69
2017	29234	81,9	5,15	4,12	43,6	80
2018	29860	82,1	5,41	4,08	45,3	75
2019	30463	82,2	5,95	4,04	48,8	47
2020	**	81,7	5,79	3,21	51,5	**

Kaynak: Mutlu Gezegen Endeksi

Tablo 21 görseline göre Yunanistan'ın 2010-2020 arası dönemde yaşam beklentisinin iyi olduğu görülürken, 2013 ve 2014 yıllarında refah düzeyinin ve ekolojik ayak izinin kötü olması nedeniyle ülke mutluluk sıralamasında 47. sırada yer almıştır.

Şekil 1: Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri Nüfus değerleri (Milyon kişi, 2022)

Kaynak: Dünya Bankası, OECD

Şekil 1'e göre Orta ve Doğu Avrupa ülke nüfusları içinde en fazla nüfusun yaklaşık 144 milyon ile Rusya'ya ait olduğu görülmektedir. Rusya'nın ardından 85 milyon nüfusuyla Türkiye olduğu görülmektedir. Ayrıca Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri içinde 38 milyon nüfus ile Ukrayna ve 37 milyon nüfusu ile Polonya'nın takip ettiği görülmektedir. Mutlu ülke bağlamında değerlendirdiğimizde ekolojik ayak izinin düşük olması gerekmektedir. Ancak nüfus attıkça oluşturacağı ekolojik ayak izi de o kadar fazla olacağından Rusya, Türkiye, Ukrayna ve Polonya'nın neden mutsuz ülkeler olduğunu açıklamaktadır. Öte yandan nüfusu düşük

olmasına rağmen Letonya, Estonya ve Slovenya'da ekolojik ayak izinin yüksek olması nedeniyle söz konusu ülkelerin mutsuz ülkeler içinde yer aldığı görülmektedir.

6. Sonuç

Son yıllarda dünya ülkelerinin hızlı bir büyüme sürecine girmesi, refah ve mutluluk düzeyini artırırken beraberinde kaynaklara yönelik talebin hızla artmasına, biyolojik çeşitlilik üzerinde önemli baskılara ve dolayısıyla da ekolojik ayak izinin artmasına yol açmıştır. Ülkeler için sürdürülebilir bir gelecek ancak ekolojik ayak izini dengelenmekle mümkün olabilir. Öte yandan canlıların bütünü yaşam hakları göz önüne alındığında ekolojik ayak izinin düşük olması sürdürülebilir yaşamın devamı için gerekli ve önemli bir unsurdur. Bu bağlamda sürdürülebilirlik göstergesi olarak ekolojik ayak izinin toplumun geniş kesimlerince benimsenmesi gerekmektedir. Yaşam iyi koşullarda olursa mutlulukta elbette olacaktır. Yeni nesil mutluk endekslerinden mutlu gezegen endeksi incelendiğinde, mutlu olan ülkelerde genellikle yaşam beklentisi ve refahın yüksek olduğu ekolojik ayak izinin ise düşük seviyede kaldığı görülmektedir. Mutlu gezegen endeksinde yaşam beklentisi ve refah değerlerinin yüksek olması önemli olmasına karşın ekolojik ayak izinin yüksekliği ülkelerin mutluluğunu olumsuz yönde etkilemektedir. Sonuçlara göre mutlu ülkelerin sırasıyla Moldova, Arnavutluk, Sırbistan, Romanya, Hırvatistan, Yunanistan ve Türkiye olduğu görülmektedir. Söz konusu ülkelerin mutlu ülke olarak sıralanmasında yaşam beklentisi ve refahın yüksek olmasının yanı sıra en önemlisi ekolojik ayak izinin en düşük düzeyde olmasıdır. Öte yandan Moldova, Arnavutluk ve Sırbistan'ın nüfus miktarının diğer ülkeler nazaran düşük olması ekolojik ayak izinin neden düşük olduğunu açıklamaktadır. Türkiye'nin mutlu ülkeler arasında 7. sırada yer almasının en önemli nedeni 85 milyonluk nüfusun yarattığı ekolojik ayak izinin fazlalığıdır.

En az mutlu olan ülkeler ise sırasıyla Letonya, Rusya, Litvanya ve Bulgaristan olduğu görülmektedir. Bu ülkelerden Letonya, Litvanya ve Bulgaristan'ın düşük nüfus miktarlarına rağmen ekolojik ayak izinin yüksek olması onları mutsuz ülke sınıfına sokmuştur. Ancak mutlu olmayan ülkelere arasına giren Rusya yaşam beklentisi ve refahı orta düzeyde olmasına rağmen sahip olduğu yaklaşık 145 milyon nüfusu ile ekolojik ayak izinin neden yüksek olduğunu açıklar niteliktedir. Bu bağlamda ülkelerin her ne kadar yaşam beklentisi ve refahı iyi olsa da yaşamın devamlılığı açısından ekolojik ayak izinin düşük olması gerekmektedir. Bunu için nüfus artışının ve kaynakların kontrollü önemli olduğu gibi kirliliği azaltmaya yönelik gerekli önlemlerin uluslararası sorumluluk anlayışıyla, ülkeler ve paydaşlar tarafından barışçı yöntemlerle ele alınması canlıların ve geleceği sürdürülebilirliği için önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Ana, M., & Anthea, L. (2013). *On Sustainability: An Economic Approach*. Australian Government Productivity Commission.
- Acemoglu, D., & Johnson, S. (2007). Disease and development: The effect of life expectancy on economic growth. *Journal of Political Economy*, 115(6), 925–985.
- Acharya, M., Dumre, A., Poudel, P., & Chandra, S. (2020). Happiness Index; Current Status, Global Ranking and its Importance in the Government's Agenda 'Prosperous Nepal, Happy Nepali'. *Acta Scientific Agriculture*, 4(3), 1-3.
- Ada, F., & Frijters, P. (2004). How Important Is Methodology for The Estimates of The Determinants of Happiness. *The Economic Journal*, 114, 641-659.
- Alkan, F., & Çilesiz, N. (2022). "Mutluluk Ekonomisinin G7 Ülkeleri ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi". *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*(10), 71-82.
- Bayın, G. (2016). "Doğuştan ve ileri yaşta beklenen yaşam sürelerine etki eden faktörlerin belirlenmesi". *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, 20(3), 93-103.
- Beja, E. (2014). "Income growth and happiness: Reassessment of the Easterlin Paradox". *International Review of Economics*, 61(4), 329-346.
- Bilir, B., & Gökdemir, T. (2018). "Kalkınma Göstergeleri Çerçevesinde Yaşam Beklentisinin Yapısal Eşitlik Modeli İle İncelenmesi". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 163-167.
- Blanchflower, D., & Oswald, A. (2004). "Well-Being over Time in Britain and the USA". *Journal of Public Economics*, 88, 1359-1386.
- Brickman, P., & Coates, D. (1978). "Lottery Winners and Accident Victims: Is Happiness Relative?". *Journal of Personality and Social Psychology*, 36(8), 917-927.
- Caner, A. (2015). "Happiness, comparison effects, and expectations in Turkey". *Journal of Happiness Studies*, 16(5), 1323-1345.
- Cervellati, M., & Sunde, U. (2013). "Life Expectancy, Education, and Lifetime Labor Supply: A Review of Theory and Evidence". *Econometrica*, 81(5), 2055–2086.
- Çakıroğlu, A. (2007). *Relationship Between Quality of Life and Happiness in Turkey*. Middle East Technical University. Master Thesis, Ankara.
- Çelik, S., & Cömertler, N. (2021). "Investigation of Happiness of Countries with K-Means Clustering and Discriminant Analysis". *Journal of Current Researches on Business and Economics*, 11(1), 15-38.

- Çevik, N., Altınkeski, B., & Kantarcı, T. (2019). "Mutlu Gezegen Endeksi: Dünyanın En Mutlu Ülkelerinden Panel Veri Bulguları". *Iğd Üniv Sos Bilimler Dergisi*, 181-201.
- Dumludag, D., Gokdemir, O., & Giray, S. (2016). "Income comparison, collectivism and life satisfaction in Turkey". *Quality & Quantity*, 50(3), 955-98.
- Easterlin, R. (1973). *Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence*. University of Pennsylvania.
- Frey, B., & Stutzer, A. (2000). "Happiness, economy and institutions". *The Economic Journal*, 110 (466), 918-938.
- Günay, E., & Ata, O. (2018). "Gelir Mutluluk Getirir Mi? Ülkelerin Gelir ve Mutluluk Düzeyleri Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Değerlendirme". *Kesit Akademi Dergisi*, 17, 161-192.
- Hami, M. (2016). "Economic Growth and Life Expectancy: The Case of IRAN". *Studies In Business And Economics*, 11(1), 80-87.
- Happy Planet Index. (2023). <https://happyplanetindex.org/countries/> adresinden alındı (Erişim tarihi: 30.10.2023)
- Helliwell, J., Layard, R., & Sachs, J. (2017). *World Happiness Report*. <http://worldhappiness.report/ed/2017/> adresinden alındı (Erişim tarihi: 30.10.2023)
- Helliwell, J., Layard, R., & Sachs, J. (2016). *World happiness report 2016-update*. Sustainable Development Solutions Network.
- Jackson, T. (2009). *Prosperity without growth? The transition to a sustainable Economy* (1st edition b.). Sustainable Development Commission.
- Karacan, R. (2020). "Ekonomik Büyüme Refah Düzeyini Artırır mı? Hoşnutsuzluk Endeksi Yaklaşımı ile Test Edilmesi: Endonezya, İran ve Suudi Arabistan Örneği". *Journal of Emerging Economies and Policy*, 5(1), 17-22.
- Kaypak, Ş. (2013). "Ekolojik Ayak İzinden Çevre Barışına Bakmak". *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 6(1), 154-159.
- Koru, A. (2012). "Tüketimin Ayak İzleri: Dünyaya Bakış". *İktisat ve Toplum*(24), 13-19.
- Kuper, A., & Kuper, J. (2004). *The Social Science Encyclopedia*. New York (3rd edition b.). Routledge.
- Mızık, E., & Aydan, Z. (2020). "Sürdürülebilirliğin Temel Taşı: Ekolojik Ayak İzi". *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 6(2), 451-467.

- OECD Data. (2023). <https://data.oecd.org/pop/population.htm> adresinden alındı(Erişim Tarihi: 24.10.2023)
- Öztürk, S., & Suluk, S. (2020). Mutluluk Ekonomisi: G8 Ülkeleri Açısından Ekonomik Büyüme ve Mutluluk Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 37, 226-249.
- Rus, A., & Blăjan, A. (2021). "The Relationship Between Economic Growth And Happiness". *PressAcademia Procedia*, 14(1), 175-177.
- Ruževićus, J. (2010). Ecological Footprint as an Indicator of Sustainable Development. *Economics and Management*, 15, 711-717.
- Selim, S. (2008). "Türkiye'de Bireysel Mutluluk Kaynağı Olan Değerler Üzerine Bir Analiz: Multinomial Logit Model". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 345-35.
- Servet, O. (2017). "Mutluluğun Türkiye'deki Belirleyenlerinin Zaman içinde Değişimi." *Akdeniz Üniversitesi z İ.İ.B.F Dergisi*, 17(35), 16-42.
- Servet, O. (2018). "Dünya Ülkelerinde Mutluluğu Belirleyen Faktörler Üzerine Bir Uygulama: Sıralı Logit Model". *Journal of Emerging Economies and Policy*, 3(2), 1-22.
- Van Praag, B., & Kaptey , A. (1973)."Further evidence on the individual welfare function of income". *European Economic Review*, 4, 32-62.
- Veenhoven, R. (1984). *Conditions of Happiness*. Dordrecht.: D. Reidel Publishing Company.
- Veenhoven, R. (2003). Happiness. *he Psychologist.*, 16(3), 128-129.
- Vivien, F. (2008). Sustainable Development: An Overview of Economic Proposals. *SAPIENS*, 1(2), 1-8.
- World Data. (2023). <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#> adresinden alındı (Erişim Tarihi: 12.10.2023)

TÜRKİYE'DE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN OLUMSUZ MAKROEKONOMİK ETKİLERİNİN ÖNLENMESİ VE AZALTIMI İÇİN EKOLOJİK YENİLİĞİN ÖNEMİ

Gülçin GÜREŞÇİ¹, Ahmet OĞUZ²

Öz

Artan ekonomik faaliyetler nedeniyle hızlanan iklim değişikliği milli geliri azalmakta ve ülkeleri sürdürülebilir kalkınma hedeflerini ulaşılamaz hale getirmektedir. İklim değişikliğinin özellikle tarımsal üretim, emek verimliliği, mal fiyatları, sağlık, ekonomik büyüme ve toplumdaki ilişkiler açısından olumsuz etkileri söz konusudur. İklim değişikliğinin önüne geçebilmek için çevre politikaları bugünden düzenlenmez ve etkin olarak uygulanmaz ise başta az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler olmak üzere tüm ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınması üzerinde çok daha büyük olumsuz etkiler doğuracaktır. İklim değişikliği küresel ölçekte bir sorun olmakla birlikte her ülkenin kendi ülkesine özgü iklim değişikliğine neden olan faktörleri tespit ederek, gerekli önlemleri alması ve bunları uygulaması gerekmektedir. Özellikle üretimde döngüsel ekonomiye geçiş ve ekolojik yeniliklerin artırılmasının içinde olduğu İklim Değişikliği Adaptasyon Planlarının uygulanması gereklidir. Bu çalışmada özellikle iklim değişikliğinin sürdürülebilir kalkınma üzerindeki etkileri ve bu etkilerin ülkelerin giderilebilmesi için politika önerileri geliştirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Ekolojik Yenilik, İklim Değişikliği, Döngüsel Ekonomi

¹ Assoc.Prof.Dr., Dokuz Eylül University, gulcin.guresci@deu.edu.tr

² Assoc. Prof.Dr., Kütahya Dumlupınar University, ahmet.oguz@dpu.edu.tr

THE IMPORTANCE OF ECOLOGICAL INNOVATION FOR THE PREVENTION AND MITIGATION OF THE NEGATIVE MACROECONOMIC IMPACTS OF CLIMATE CHANGE IN TURKEY

Abstract

Climate change, which accelerates due to increased economic activities, decreases national income and makes countries' sustainable development goals unattainable. Climate change has negative effects especially in terms of agricultural production, labor productivity, commodity prices, health, economic growth and relations in society. If environmental policies are not regulated and effectively implemented in order to prevent climate change, it will have much greater negative effects on the economic growth and development of all countries, especially underdeveloped and developing countries. Although climate change is a problem on a global scale, each country needs to identify country-specific factors that cause climate change, take the necessary precautions and implement them. It is necessary to implement the Climate Change Adaptation Plans, which include the transition to a circular economy in production and increasing ecological innovations. In this study, specifically the effects of climate change on sustainable development and for mitigation some policy implications are developed.

Keywords: Sustainable Development, Eco-Innovation, Climate Change, Circular Economy

1. Giriş

İklim değişikliği olgusu hızla canlı yaşamını tehdit eder hale gelmeye başlamıştır. Özellikle son 30-40 yıla bakıldığında yaşanan afetlerin sıklığının ve yarattığı yıkımın artması yakın gelecekte insanların daha etkin önlemler almasını ve bu değişime hazırlıklı olunmasını gerektirmektedir. Aksi halde kitlesel olarak yaşanacak olan sorunlar insanlığı beklemektedir.

İklim değişikliğinin etkilerinin başında ekonomik yıkımlar, ölümler ve yerinden olma durumundaki artışlar gelmektedir. Özellikle hava sıcaklığındaki artış ve kuraklık insan yaşamının devamı için hayati öneme sahip olan tarımsal üretimi zorlaştırmaktadır. Gün geçtikçe yaşanan sel, fırtına, hortum gibi doğa olayları da şiddetini ve sıklığını arttırmakta, bu da insanların yaşadıkları bölgelerde güvenli olarak yaşamaları ve de üretim yapabilmeleri üzerinde artan risk oluşturmaktadır. Tüm bu olgulara hızlı nüfus artışı ve insanların doğayı aşırı kullanma eğilimleri de eklendiğinde durum daha da kötüleşmektedir.

Bu çalışmada öncelikle iklim değişikliğinin olumsuz makroekonomik etkileri üzerinde durulacaktır. Daha sonra ise doğrusal ekonomiden döngüsel ekonomiye geçişin önemi üzerinde durularak Avrupa Birliği ülkelerinin ekolojik yenilik indeksleri değerlendirilerek Türkiye'nin iklim değişikliğine adaptasyonu için politika önerileri geliştirilecektir.

İklim değişikliği küresel bir sorundur ve bu sorunun üstesinden gelebilmek için tüm ülkelerin işbirliği içinde çalışması büyük önem taşımaktadır. Çünkü bir ülkenin neden olduğu çevre kirliliği öncelikle komşu ülkeleri olmak üzere diğer tüm ülkeleri de etkilemektedir. Bu nedenle uluslararası hukuki düzenlemelerin yapılması önem taşımaktadır.

2. İklim Değişikliğinin Olumsuz Makroekonomik Etkilerinin Giderilmesinde Ekolojik Yenilik

Ekolojik yenilik kavramını ilk olarak Claude Fussler ve Peter James 1996 yılında tanımlamıştır. Buna göre ekolojik yenilik temel olarak çevresel etkileri azaltabilen ürün ve süreçlerdir (Fussler ve James, 1996). Eko-İnovasyon Gözlemine (EIO, 2012) göre ekolojik yenilik zararlı madde salınımını ve doğal kaynak kullanımını azaltan gelişmelerdir. Avrupa Birliği de ekolojik yenilik kavramının önemine yer vermektedir. Buna göre ekolojik yenilik üretimde çevresel iyileştirmelere yol açan düzenlemelerdir (European Commission, 2020). Bu düzenlemeler sayesinde üretimin neden olduğu çevresel zararlar azaltılabilir. Avrupa Komisyonu ekolojik yenilik kavramını “çevre üzerindeki etkileri azaltarak veya enerji dahil doğal kaynakların daha etkin ve sorumlu kullanımı ile sürdürülebilir kalkınma amacına yönelik önemli ve gösterilebilir

ilerlemeyi amaçlayan her tür yenilik faaliyetidir” şeklinde tanımlanmaktadır (European Comission, 2020). Yenilenebilir ve iyileştirici etkileriyle ekolojik yenilik sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilebilmesine katkıda bulunmaktadır (Andersen, 2010). Ekolojik yeniliğin çevresel olarak geliştirilmiş ürünlerin tasarlanması ve üretilmesi, kapalı döngünün sağlanması, çevre yönetim sistemi ve atık yönetim sisteminin geliştirilmesi, üretim zincirinin çevresel optimizasyonunun sağlanması, sistem inovasyonlarının gerçekleştirilmesi gibi hedefleri sürdürülebilir kalkınmanın temiz su ve sanitasyon, erişilebilir ve temiz enerji, sanayi, yenilikçilik ve altyapı, sürdürülebilir şehirler ve topluluklar, sorumlu üretim ve tüketim, iklim eylemi gibi hedefleri ile paraleldir (Ziolkowski, 2013: 155)(UNDP, 2020; UN, 2020). Ekolojik yenilik bağlamında edinilen hedeflerin çoğu sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi için belirlenen 17 hedef ile aynı doğrultudadır. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesinde gerekli olan çözümler ekolojik yenilik uygulamaları ile mümkün olabilir.

Ekolojik yenilik yoluyla çevresel etkilerin azaltımı özellikle iklim değişikliğinin olumsuz etkileri ile karşı karşıya olan dünyamız için büyük önem taşımaktadır. Ancak ekolojik yeniliğin gelişmesi ve yaygınlaşması önünde engeller bulunmaktadır. Bu engellerin temelde bu alan ile ilgili nitelikli işgücü ve yeterli altyapının oluşturulması ile ilgili eksiklikten kaynaklandığı söylenebilir. Bu alanda literatürde yapılan çalışmalar da henüz çok yaygınlaşmamıştır. Hala Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ekolojik yenilik indeksi hesaplanamamaktadır. Ülkelerin çevre ile ilgili verilerindeki eksiklik bu konuda çalışmaların yapılabilmesi ve mevcut durumun tam olarak ortaya konulabilmesinin önünde engel oluşturmaktadır. Bu alanda öncelikle yapılması gereken, ülkelerin ilgili verileri hesaplamaları ve paylaşımları yönünde gerekli düzenlemelerin yapılmasıdır. Bu sayede tüm ülkelerin mevcut durumu analiz edilerek eksik oldukları alanlar ile ilgili politikalar geliştirilebilir.

Hansen ve diğerleri üreticilerin ve tüketicilerin ekolojik yenilik kavramını içselleştirmesinin sürdürülebilir kalkınmayı sağlamada etkili olacağını ifade etmektedirler (Hansen ve diğerleri, 2009). Ekolojik yenilik, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına yönelik yenilik sürecidir (Rennings, 2000). Sürdürülebilir kalkınma ve ekolojik yenilik ilişkisi ile ilgili çalışmaların literatürde sınırlı olmasının yanında üzerinde fikir birliğinin olduğu kalıplaşmış bir model bulunmamaktadır. Yenilik süreci firma düzeyinde yapılan mikro bir olgu gibi düşünülmektedir. Bu kısmen doğrudur ancak bu yenilikler aslında tüm sektörü ve ulusal ekonomileri, ekolojik çevreyi ve diğer ülkeleri de bir bütün olarak etkilemektedir.

3. Türkiye'nin İklim Değişikliğine Adaptasyonu İçin Politika Önerileri

Döngüsel ekonomi kavramı David Pearce ve Kerry Turner (1989) tarafından geliştirilmiştir ve doğrusal ekonominin geri dönüşüm ve sürdürülebilirlik konularını önemsemediğini vurgulamışlardır. Ancak sadece atık yönetimi yeterli değildir ayrıca kaynak ve enerji tasarrufu sağlayacak yöntemler de geliştirilmelidir (Andrews, 2015). Döngüsel ekonomi eko-dizaynı da gerektirir. Bu da ekolojik yenilik konusudur.

Türkiye'nin doğrusal ekonomiden döngüsel ekonomiye geçişte önünde uzun bir yol bulunmaktadır. Ekolojik yenilik indeksi AB ülkeleri için hesaplanmakta ve yayınlanmaktadır. Ancak Türkiye için henüz hesaplanamamıştır. Çünkü indeks için gerekli bazı verilere Türkiye için ulaşılamamaktadır. Bu nedenle AB ülkeleri ile ilgili Türkiye'nin yeri ve durumu açısından bir değerlendirmeyi ekolojik yenilik indeksi üzerinden yapamamaktayız. Eco-Innovation Observatory (EIO), 2009 yılından beri AB'de ekolojik yenilik ile ilgili gelişmeleri takip etmektedir. EIO öncelikle ekolojik yeniliğin kavramsal olarak ülkeler tarafından anlaşılması, öneminin ortaya konulması ve gelişimi için ülkelerin ne yapması gerektiği ile ilgili çalışmalar yapmaktadır (European Commission, 2020: 4). Avrupa Birliğinde ekolojik yenilik değerlerine baktığımızda ekolojik yenilik performansı yüksek olan ülkelerde Ar-Ge personeline önemli yatırım yapan, akademik yayın ve patent sayılarında diğer ülkelere göre önde oldukları, ayrıca yeşil endüstriler ve yeşil işler ile ilgili düzenlemelerin de yüksek olduğunu görmekteyiz. Bu ülkelerin bu yaptıkları yatırım ve düzenlemeler sayesinde yakın gelecekte de ekolojik yenilik ile ilgili önemli atılımları yapması beklenmektedir. Öte yandan ekolojik yenilik indeksi düşük olan 11 ülkede ise diğer ülkeleri yakalama olasılığının yakın gelecekte düşük olduğu görülmektedir (European Commission, 2020: 6). Eurostat verilerine baktığımızda 2017'den beri AB'de en yüksek ekolojik yenilik indeksine sahip ülkelerin İsveç, Finlandiya, Almanya, Lüksemburg, Danimarka ve Norveç olduğu görülmektedir. Bu ülkeler AB ortalamasının ortalama 40 puan üzerindedir. Ekolojik yenilik indeksi en düşük olan ülkelerin ise Bulgaristan, Kıbrıs, Polonya, Estonya ve Macaristan olduğu görülmektedir. Bu ülkeler ise AB ortalamasının ortalama 40-60 puan altındadır.

Avrupa Birliği Europe 2020'ye dayanarak akılcı, sürdürülebilir ve kapsayıcı ekonomik büyüme anlayışını benimsemiştir. Bu stratejiye göre daha güçlendirici bir ekonomik sisteme geçilmesi hedeflenmiştir. Bu sistem stratejik ve çok uluslu olmalı, döngüsel ekonomi kavramını da desteklemelidir. Özellikle bazı alanlar üzerine yoğunlaşmaya başlanmıştır. Bu alanların başında ekolojik yenilik gelmektedir. Ekolojik yenilik, ürün, süreç, organizasyonel değişim

veya pazarlama çözümü geliştirilirken doğal kaynak kullanımını azaltmasıdır. Ayrıca bu yenilikler daha az atık üretmelidir (EIO, 2012: 8). Avrupa Birliğinde 2008 yılında başlayan AB girişimcilik ve Yenilik Programında özellikle Küçük ve Orta Boy İşletmeler (KOBİ)'in yenilik kapasitesini arttırmak için desteklenmesi öngörülmüştür. Ancak ekolojik yenilik kavramı ilk kez Avrupa Komisyonunun Rekabet ve Yenilik Çerçeve Programı 2007-2013'te kullanılmıştır. Bu programdan sonra AB'de ülkeler asıl üretimde önemli yapılanmalara başlamışlardır.

4. Sonuç ve Öneriler

Ekolojik yenilik sadece yenilikleri içermemektedir. Çevresel ve sosyo-ekonomik çıktıları da içeren ekolojik yenilik girdileri, ekolojik yenilik aktiviteleri ve ekolojik yenilik çıktıları da içeren 16 göstergeden oluşur. Teknolojinin akıllı kullanımı, iklim değişikliğinin olumsuz etkileri üzerinde de etkili olur. Çünkü iklim değişikliğinin insanların, firmaların ve şehirlerin adaptasyonu gerekir. İklim değişikliğine adaptasyon ise sadece üretim tekniklerini ve insanların hayat tarzlarını uyarlamak değil aynı zamanda risk önleme ve korunmayı da içerir. Bunun için sadece tek bir ülkede yapılan düzenlemeler değil uluslararası kavram birliği, ekolojik standartların oluşturulması ve bunlara uyumu denetleyen mekanizmaların kurulması önem taşır. Sürdürülebilir kalkınma tüm ülkelerin ana hedefi olmalı ve bu konuda eksikliklerin tüm sektörlerde tamamlanması konusunda ülkelere gerekli teşvikler sağlanmalıdır. Özel sektörün kendi başına yapamayacağı düzenlemelerde devlet desteği gereklidir.

Ekolojik yeniliğin gerçekleşmesi sürdürülebilir döngüsel ekonomi ile mümkün olabilecektir. Sürdürülebilir döngüsel ekonomiye geçiş için bazı alanlarda özellikle gelişimin sağlanması önemlidir. Akıllı trafik sistemlerinin geliştirilmesi, temiz enerjiye geçilmesi, daha uzun süreli kullanılabilen ürünlerin geliştirilmesi, yeniden kullanım yöntemlerinin geliştirilmesi, yeşil işlerin artması, doğal dünyanın genetik haritalanması, yeniden ormanlaştırmaya geçilmesi ve üreticiye yeni (çevreci) ürünler hakkında bilgiye ulaşabilecekleri dijital bir ortam oluşturmaktır (European Commission, 2020: 7).

Akıllı trafik sistemleri sayesinde araçların kullandığı yakıt miktarı düşecek, böylece hava kirliliği önemli ölçüde azaltılacaktır. Ayrıca dijitalleşen dijital lojistik ağı önemli zaman ve maliyet avantajı yaratır. Fosil akıt tüketiminin azaltılması ve daha düşük maliyetli olan temiz enerji kaynaklarına geçilmesi ile birlikte ülkelerin üzerindeki maliyet yükü azalacak, daha az çevreyi kirleten, daha düşük maliyetli ürünler üretilecektir. Bu sayede tüketici refahında da artış meydana gelecektir. Döngüsel ekonomide ürünlerin daha uzun süre kullanılabilir hale

getirilmesi temel hedeflerdendir. Bu sayede tüketiciler ürünü uzun süre kullanabildikleri için yeni ürün talebi önemli ölçüde düşer. Bu da doğal kaynakların daha az kullanılmasına yardım eder. Ayrıca döngüsel ekonomide ürünler üretilirken olabileceken az düzeyde atık yaratılması hedeflenir. Bu sayede üretimde çok az atık çıkar. Bu da çevre kirliliğini azaltan bir diğer etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Döngüsel ekonomide ürünlerin yeniden kullanımının sağlanması (ikinci el kullanım, başka bir şekilde dönüştürme gibi) dünyanın ihtiyaç duyduğu toplam üretim miktarını düşürecektir. Döngüsel ekonomide amaçlanan daha uzun süre kullanım, daha kaliteli ve dayanıklı ürünlerin geliştirilmesine imkan sağlayacaktır. Bu üretim yapısına uyum sağlamak için istihdamın da buna uyum sağlayabilmesi önemlidir. Bu sayede yeni iş alanları ortaya çıkmakta, çevreyi koruma amacıyla ortaya çıkan bu işler yeşil işler olarak adlandırılmaktadır. Bu sayede de dünya genelinde istihdamın artmaya başladığı ve işsizliğin azaldığı görülmektedir. Doğal hayatın genetik haritalanması sayesinde özellikle doğada önemi olan ve yok olma tehlikesi altında olan canlı türleri belirlenerek bu konuda önlemlerin alınması önem taşımaktadır. Özellikle ormanların aşırı kullanımının ve orman yangınlarının yarattığı olumsuz etkileri azaltmak için yeniden ormanlaştırma politikaları izlenmelidir. Tüketiciler yeni geliştirilen çevreci ürünler hakkında daha fazla bilgi edinebilir hale getirildiğinde ve bu ürünleri tercih etmeleri konusunda teşvik edilmeleri durumunda bu ürünlere olan talep artacaktır. Doğrusal ekonomi mantığında üretilen, sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile uyum sağlamayan ürünlere olan talebin azalması ile birlikte de şirketler döngüsel ekonomiye geçmek zorunda kalacaklardır. Bununla ilgili hükümetlerde firmalara bazı teşvikler ve de zorunluluklar getirerek çevreci yatırımlar yapmaları konusunda destek ve baskı mekanizmaları oluşturulmalıdır. Tüm bunlar sayesinde gezegenimiz ve üzerinde yaşayan canlı hayatı korunmuş olur.

Kaynakça

Andersen, M. S. (2007). An introductory note on the environmental economics of the circular economy. *Sustainability science*, 2(1): 133-140.

Andrews, D. (2015). The circular economy, design thinking and education for sustainability, *Local economy*, 30(3): 305-315.

EIO (2012). Methodological report. Eco-innovation observatory, Brussels, <http://www.eco-innovation.eu/index.php/reports/methodological-report> (12.08.2023).

Entrepreneurship and Innovation Programme (2008), <http://ec.europa.eu/environment/eco-innovation/discover/programme/index-en.html> (12.08.2023).

European Commission (2020). EIO biennial report. Eco-Innovation and digitalisation, Case Studies, environmental and policy lessons from EU member states for the EU Green Deal and the circular economy: 1-99.

European Commission Competitiveness and Innovation Framework Programme 2007 to 2013 (2007), <http://ec.europa.eu/cip/documents/index-en.html> (12.08.2023)

Eurostat (2023). (22.10.2023)

Fussler, C. & James, P. (1996). Driving eco-innovation: A breakthrough discipline for innovation and sustainability. London: Pitman Publishing.

Hansen, E., Grosse-Dunker, F. & Reichwald, R. (2009). Sustainability innovation cube: a framework to evaluate sustainability-oriented innovations. International Journal of Innovation Management. 13(4): 683-713.

Pearce, D. & Turner, K. (1989). Economics of natural resources and environment, John Hopkins university press, Maryland, USA.

Rennings, K. (2000). Redefining innovation eco-innovation research and the contribution from ecological economics. Ecological economics, 32: 319-332.

Ziolkowski, B. (2013). The world trends in eco innovation assessment. Modern management review. 17(20): 155.

“Çünkü ben buna değerim.” PSİKOLOJİK AYRICALIK KAVRAMININ BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Burcu AKDENİZ¹ Nezire Derya ERGUN ÖZLER² Ceren GİDERLER
KARAVELİOĞLU³

Öz

Psikolojik ayrıcalık, kişinin geçmişteki başarıları ve yeterlilikleri gibi objektif kriterlerden bağımsız olarak kendini herkesten önemli ve öncelikli kabul etmesi ve elde ettiğinden daha çoğunu hak ettiğine dair sürekli ve sarsılmaz inancıdır. Çalışmanın amacı, henüz sınırlı sayıda çalışmaya konu olan psikolojik ayrıcalık kavramına yönelik literatür taraması ve konu ile ilgili yapılmış akademik yayınların incelendiği bibliyometrik analiz aracılığıyla, konunun tarihsel gelişimini, işletme, yönetim ve örgütsel davranış alanlarına olası katkılarını ortaya koymaktır. Bu amaçla ön çalışma ile belirlenmiş anahtar kelimeler ile Web of Science (WoS) veri tabanındaki ilgili 322 yayın bibliyometrik analiz kullanılarak incelenmiş ve bulgular VOSviewer yazılımı ile görselleştirilmiştir. Konuya dair yayınların özellikle son 6 yılda artış gösterdiği ve uluslararası literatürde öneminin gittikçe artmakta olduğu gözlenmiştir. Elde edilen sonuçlar raporlanarak gelecekte yürütülecek çalışmalara yönelik öneriler ile araştırmanın sınırlılıkları sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik Ayrıcalık, İşyeri Ayrıcalığı, İşgören Ayrıcalığı, Literatür Taraması, Bibliyometrik Analiz

¹ Asst.Prof.Dr., Kütahya Dumlupınar University, burcu.akdeniz@dpu.edu.tr

² Assoc.Prof.Dr., Kütahya Dumlupınar University, derya.eozler@dpu.edu.tr

³ Prof.Dr., Kütahya Dumlupınar University, ceren.giderler@dpu.edu.tr

“Because I am worth it.” A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF PSYCHOLOGICAL ENTITLEMENT

Abstract

Psychological entitlement is the pervasive and strong belief of an individual that he/she deserves more than they receive as they are more important and privileged than others regardless of any objective criteria like previous achievements or skills they have. This study aims at describing historical development and potential contribution of this concept to business, management and organizational behavior literature using bibliometric analysis which is a method that helps scholars to review the related literature and the academic research thereof. To this end, using the predetermined keywords to detect the academic studies listed in Web of Science (WoS), 322 documents were reached. Afterwards, bibliometric analysis of these documents was conducted with VOSviewer software. It was concluded that the number of scientific research on this topic has been on the rise for six years, which reflects in increasing popularity for the concept. The results and limitations were reported together with recommendations for future research.

Keywords: *Psychological entitlement, Workplace entitlement, Employee entitlement, Literature review, Bibliometric analysis.*

1. Giriş

Alan yazın incelendiğinde, psikolojik ayrıcalık kavramının önceleri narsisizmin bir alt boyutu olarak incelendiği görülmektedir. Zamanla narsisizmden temel farklılıklarının olduğunun gözlenmesi ve iş hayatında sıkça rastlanmaya başlayan olumsuz özelliklerden biri haline gelmesi bu kavramın başlı başına bir örgütsel davranış konusu olarak incelenmesi sonucunu beraberinde getirmiştir.

Ayrıcalık kavramı üzerine araştırmalar öncelikle narsisizm literatürü çerçevesinde ortaya çıkmış olmakla beraber Campbell vd. (2004: 30) yürütmüş oldukları ampirik araştırma neticesinde “sürekli ve istikrarlı bir şekilde kişinin daha fazlasını hak ettiğini ve diğerlerinden farklı olduğunu düşünmesi” şeklinde tanımladıkları bu kavramın başlı başına incelenmesi gerektiği görüşünü ortaya koymuşlardır. Psikolojik ayrıcalık, herhangi bir karşılığı olması gerekmeksizin karşısındakinden ayrıcalıklı ve öncelikli bir muamele görme beklentisi içermektedir (Naumann, Minsky, ve Sturman, 2002) Bazı yazarlar tarafından bu kavramın, düşmanca tutumlar, gaddarlık, aç gözlülük, güç ve üstünlük ihtiyacı ile bağlantılı olduğu (Raskin ve Terry, 1988) ve kişinin sadece kendi çıkarına çalışmasının kişiler arası sorunlara neden olduğu (Moeller vd., 2009) ifade edilmiştir.

Vasat bir performans için övgü beklemek, olumsuz dönüt almaya tahammülsüzlük, tuhaf ve uçlarda ödül beklentileri işyerinde psikolojik ayrıcalık meselesinin yansımaları şeklinde görülmekte olup, gerek medya ve basında gerekse iş hayatında sıklıkla dile getirilen ve özellikle bugün 27-42 yaşları arasındaki “milenyum kuşağı”nın iş hayatına katılımından bu yana sıkça tartışılan bir konu haline gelmiştir (Harvey & Dasborough, 2015). Bugün 11-26 yaşları arasında olan Z kuşağının yavaş yavaş iş hayatında yerini alması ile önemi artan bu konu ile ilgili akademik çalışmaların özellikle yerli literatürde son derece kısıtlı olduğu görülmektedir. Neden olabileceği doğrudan ve dolaylı sorunlar ile işletmelerin yönetim ve insan kaynakları profesyonellerini zorlayan-zamanla daha da zorlayacağı düşünülen- bu konunun farklı araştırmalarla ele alınmasının gerekliliği açıktır.

Bir araştırma şirketi olan Resume Builder, Nisan ayında ABD'deki çeşitli sektörlerde yönetici pozisyonunda bulunan 1344 kişi ile 1997 yılı ve sonrasında doğmuş (Z kuşağı) çalışanları ile ilgili deneyimlerine dair bir anket çalışması yürütmüş ve söz konusu yaş grubundaki işgörenlerin, katılımcıların %79'u tarafından birlikte çalışılması en zor jenerasyon kabul edildiği sonucunu ortaya koymuştur. Araştırmaya katılan yönetici ve işletme sahipleri söz

konusu çalışanları ile ilgili olarak işten çıkarma nedenleri arasında ayrıcalık algısı ve çaba gösterme konusunda isteksizliğin yanı sıra motivasyon ve üretkenlik eksikliği konularına sıklıkla değinmişlerdir. Küresel bir kargo şirketinin üst düzey insan kaynakları yöneticisi "...dijital dünya ile ilgili her şeyi bildiklerini ve bana da öğretebileceklerini zannediyorlar. Sizden daha iyi, daha akıllı, daha becerikli olduklarını düşünüyorlar, hatta bunu yüzünüze de söylüyorlar" (Court, 2023) diyerek bu kişilerin ayrıcalık algılarını ve bu algının nedenlerini özetlemiştir.

Bu bilgiler doğrultusunda, mevcut çalışmanın amacı, psikolojik ayrıcalık konusunda yapılmış akademik çalışmaların bibliyometrik analizini gerçekleştirerek konunun bu alandaki dünü, bugünü ve yarınını ortaya koymaktır. Ayrıca en üretken ve en etkili yazarları, dergileri ve ülkeleri belirleyerek alanın genel görünümünü yansıtmak ve örgütsel davranış alanındaki araştırmacılar için genel bir çerçeve oluşturmak hedeflenmektedir. Buna göre araştırmada cevap aranacak sorular aşağıda sıralanmıştır:

- 1.Psikolojik ayrıcalık nedir ve neden örgütsel davranış alanında incelenmesi gerekir?
- 2.Psikolojik ayrıcalık konusundaki yayınların türleri ve yıllar itibariyle dağılımı nasıldır?
- 3.Psikolojik ayrıcalık konusuna katkıda bulunan bilim dalları hangileridir?
- 4.Psikolojik ayrıcalık kavramı konusunda en üretken (en fazla sayıda yayını olan) yazarlar, kurumlar ve ülkeler hangileridir?
- 5.Psikolojik ayrıcalık konusunda en etkili (en çok atıf alan) yazarlar, kurumlar ve ülkeler hangileridir?
- 6.Ülkeler arasındaki iş birliği ağları nasıldır?
- 7.Psikolojik ayrıcalık konusu ile birlikte en fazla araştırılan kavramlar nelerdir?

2. Kavramsal Çerçeve

Psikolojik ayrıcalık "kişinin istikrarlı bir şekilde gerçekte sergilediği performans düzeyinden bağımsız olarak kendisi ile ilgili son derece olumlu algılarına eşlik eden üst düzey övgü ve ödüllere layık olduğu inancına sahip olma eğilimi" (Harvey & Harris, 2010: 1640) olarak tanımlanmaktadır.

Kavramın "psikolojik ayrıcalık" şeklinde kullanılmasının amacı farklı alanlarda kullanılan "ayrıcalık" terimlerinden ayırt edilebilmesidir. Örneğin ekonomik ayrıcalıklar, bir değeri olan

emtia veya hizmetler karşılığında borçlanılan ödemeler; eşitlik ayrıcalığı, hakkaniyet kuramı bağlamında kişinin girdi çıktı oranı açısından kendisiyle benzer durumdaki diğerlerinden daha cazip oranda fayda arzu etmesi; meşru ayrıcalık ise tarafsız bir değerlendirmeye göre üst düzey performans ve başarı sergilenmesi nedeniyle kişide oluşan olumlu benlik algısı ve beklentileri ifade etmektedir (Harvey & Dasborough, 2015: 460).

Psikolojik ayrıcalığı işyeri ile sınırlamak için işyeri ayrıcalığı (workplace entitlement) ve işgören ayrıcalığı (employee entitlement) terimleri de kullanılmaktadır. İşyerinde bazı çalışanların işe dair becerileri konusunda gerçeklikten uzak ve üstün algılara sahip olmaları, ekonomik değeri olan ve olmayan ödülleri belirlemede uygulanan kriterleri hiç göz önünde bulundurmadan ayrıcalıklı muameleye layık olduklarına inanmaları işgören ayrıcalığının tanımıdır (Lagerund & Jordan, 2018). Ayrıcalık algısına sahip böylesi çalışanlar, sık sık işten izin almalarına rağmen ücretine zam bekleyen çalışan örneğinde olduğu gibi, fazladan bir çaba göstermedikleri halde fazladan fayda elde etmeyi beklemektedirler.

Psikolojik ayrıcalık sosyal davranış üzerine yaygın ve çoğunlukla yıkıcı bir etkiye sahiptir (Campbell vd., 2004). Psikolojik ayrıcalığa sahip bireylerde yardım etme davranışının daha nadir görüldüğü (Zitek vd., 2010) ve ilişkilerde fırsatçılık davranışına dair motivasyonun yüksek olduğuna (Malhotra ve Gino, 2011) dair görüşler ortaya konmuştur. Örgütsel vatandaşlık davranışı açısından bakıldığında psikolojik ayrıcalığı yüksek çalışanların diğerlerinin ihtiyaçlarını görmezden geleceği, diğerleri için kendi rahatını bozmaya isteksiz olacağı, buna karşılık ayrıcalığı düşük çalışanların daha az benmerkezci oldukları için örgütsel vatandaşlık davranışına daha yatkın olacakları belirtilmektedir (Si vd., 2023).

Psikolojik ayrıcalığın tamamen zararlı ve istenmeyen bir olgu olduğunu belirtmek çok da doğru bir yaklaşım olarak görülmemektedir. Bireylerin kendilerini diğerlerinden farklı kabul etmelerinin başarıya ulaşmalarında ve görevlerini tamamlamalarında onlara birtakım avantajlar sağlayabileceği, psikolojik ayrıcalığa sahip bu çalışanların diğerlerinden farklı düşünüp farklı davranabileceği ve bu yüzden de daha fazla yaratıcı fikirler ortaya koyarak bu fikirleri kabul ettirme konusunda ısrarlı olacakları ifade edilmektedir (Liu ve Zhou, 2021).

3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma sorularının yanıtlanması ve psikolojik ayrıcalık konusuna dikkat çekilmesi için öncelikle literatür taraması yapılarak kavram ana hatlarıyla ortaya konularak yönetim ve örgütsel davranış disiplinleri açısından önemi açıklanmaya çalışılmıştır. Ardından

bibliyometrik analiz ile psikolojik ayrıcalık kavramının tarihsel gelişimi, güncel durumu ve gelecekteki bilimsel araştırmalar ile ilgili olarak bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır.

Bibliyometrik analiz yönteminin tercih edilmesinin nedeni alan ile ilgili entelektüel yapılanmayı tarafsız bir şekilde ortaya çıkarabilmesidir (Xue vd., 2018). Bu analiz sayesinde araştırma konusu olan kavramın tarihsel gelişimi ve hangi temalar ile birlikte değerlendirildiği de anlaşılabilir (Khanra vd., 2020). Bibliyometrik analiz ilk defa Pritchard (1969) tarafından kullanılmış olup, bir araştırma konusunun çok disiplinli bir bakış açısından nasıl evrimleştiğinin anlaşılmasını sağlayan bir bilimsel metot olarak günümüze kadar ulaşmıştır (Khanra vd., 2020). Ayrıca bu metot sayesinde araştırma konularının sınırlarını, en etkili ve üretken yazarlarını, dergilerini ve kurumlarını belirlemek ve bu şekilde o konunun geleceğine ışık tutmak mümkün olabilmektedir (Donthu vd., 2021; Xue vd., 2018).

Bu çalışma, bibliyometrik analiz yönteminin işletme bilim dalından araştırmacılar tarafından nasıl yürütülmesi gerektiğine dair bir yol haritası sunan Donthu vd. (2021) tarafından belirlenen adımlar izlenerek yürütülmüştür.

Psikolojik ayrıcalığın tanımlanması ve araştırmada kullanılacak arama sözcükleri/anahtar kelimelerin oluşturulması için Google Akademikte en çok atıf almış ve en güncel makaleler taranmış ve ayrıntılı okumalar gerçekleştirilmiştir. Bu aşamada belirlenen anahtar kelimeler “psychological entitlement”, “employee entitlement”, “workplace entitlement”, “customer entitlement” ve “academic entitlement” olmak üzere 31.08.2023 tarihinde Web of Science (WoS) veri tabanına girilerek 322 sonuca ulaşılmıştır. Anahtar kelimeler dışında herhangi bir filtre kullanılmamıştır. Bu veriler öncelikle WoS veritabanının kendi analizleri ile değerlendirilmiş, ardından Wos viewer yazılımı ile belirli analizler gerçekleştirilerek araştırma sorularını yanıtlayacak haritalar elde edilmiştir. Öncelikle performans analizi yürütülerek alana katkıda bulunan yazar, ülke ve kuruluşların üretkenlik ve etkililik durumları incelenmiştir. Yayın sayıları üretkenlik, atıf sayıları ise etkililik kriteri olarak kullanılmaktadır (Donthu vd., 2021: 288). Ayrıca, literatürün makale, yazar, yayıncı, kelime gibi yapısal unsurları arasındaki bağlantıları sunmak amacıyla bilim haritalama uygulanmıştır (Öztürk ve Kurutkan, 2020).

4. Bulgular

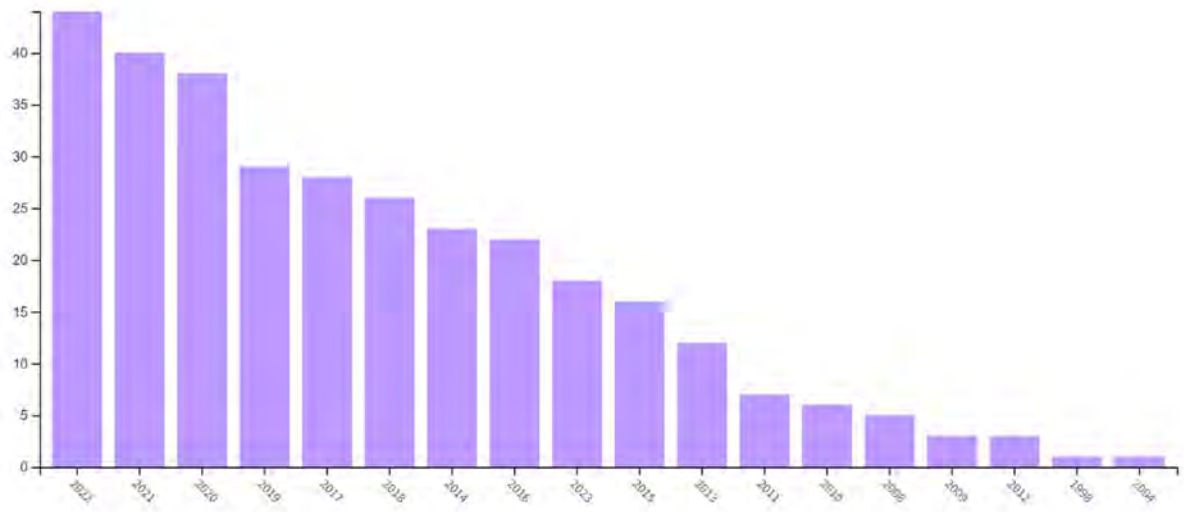
31.08.2023 tarihinde belirlenen anahtar kelimeler Web of Science (WoS) veri tabanına girilerek 322 sonuca ulaşılmıştır. Ulaşılan sonuçların 309 tanesi makale, 15 tanesi kabul almış (early

access) makale, 6'sı kitap bölümü, 4'ü bildiri, 3'ü editoryal materyal, 2'si derleme makalesi ve 2'si ise diğer kaynaklardır.

4.1. Yayınların Yıllara ve Bilim Dallarına Göre Dağılımı

Konu ile ilgili yapılan yayınların yıllara göre dağılımlarının incelenmesi konuyla ilgili araştırmaya başlama kararı verilmesi açısından faydalıdır. Bu amaçla WoS veri tabanından aşağıda Şekil 1' de görülen grafik elde edilmiştir.

Şekil 1. Yayınların yıllara göre dağılımı

Psikolojik ayrıcalık konusundaki yayınların 1998 ile 2023 yılları arasında yapıldığı, 2019 yılından itibaren yayın sayısının artış eğiliminde olduğu, en fazla yayının ise 2022 yılında yapıldığı görülmüştür. Şekil 1'de konunun geçmişinin çok eski olmadığı ancak öneminin yıllar itibariyle hızla arttığı görülmektedir.

Şekil 2. Yayınların bilim dallarına göre dağılımı

Farklı bilim dallarının psikolojik ayrıcalık kavramının gelişimine katkısı incelendiğinde Şekil 2’de de görüldüğü üzere 53 yayın ile en çok yönetim bilim dalının, 49’ar yayın ile de işletme ve sosyal psikoloji bilim dallarının bu konuyu inceleme alanı olarak seçtiği görülmektedir. Sırasıyla multidisipliner psikoloji yayınları, uygulamalı psikoloji, eğitim araştırmaları, eğitim psikolojisi, etik, iletişim, klinik psikoloji, eğitim bilimleri, konaklama spor ve turizm, farmakoloji, psikolojik gelişim ve psikiyatri alanından yayınlar kavramın evrimini şekillendirmiştir. Bu açıdan bakıldığında, psikolojik ayrıcalığın çok disiplinli bir yapısı olduğu sonucuna varmak mümkündür. Bu da konunun derinliği ve zenginliği açısından dikkat çekicidir. Gelecek yıllarda farklı disiplinlerin psikolojik ayrıcalık kavramını farklı şekillerde ele alarak literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

4.2. Kurumlar ve Ülkeler Açısından Verimlilik ve Etkililik

Psikolojik ayrıcalık konusunun kurumlar açısından genel değerlendirilmesi araştırmacılara literatürün daha iyi anlaşılması ve konu ile ilgili eğilimlerin dün, bugün ve yarının anlaşılması açısından faydalı olmaktadır.

Şekil 3. Yayınların kurumlara göre dağılımı

WoS veri tabanından elde edilen konuya dair en fazla sayıda araştırmanın yürütüldüğü kurumlara ilişkin tablo Şekil 3'te sunulmuştur. Konuya dair en fazla sayıda yayın yapılan kurumun 16 yayımla State University System of Florida olduğu, onu 11 yayımla Case Western Reserve University-Ohio'nun izlediği görülmektedir. Şekil 3'de görüldüğü üzere Avustralya'daki Griffith Üniversitesi hariç ilk 12 kurumun hepsi ABD'de bulunmaktadır.

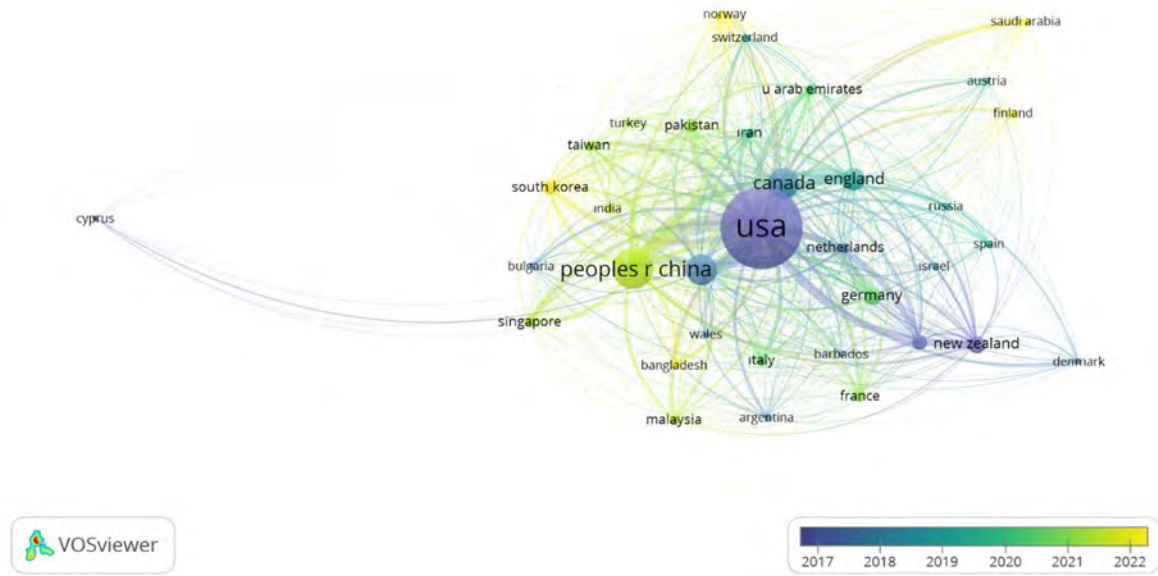
WoS viewer analizleri ile elde edilen ülkelere göre yayın ve atıf sayıları listeleri incelenmiş ve en üst sıralardaki ülkeler konu ile ilgili tarihsel gelişimin anlaşılması ve araştırmaların geleceğine dair bir fikir vermesi açısından değerlendirilmiştir. Ülkelere göre yayın sayıları incelendiğinde, en üretken ülkenin 188 yayımla ABD ve ikinci ülkenin 48 yayımla Çin olduğu, onu sırasıyla 29 yayımla Avustralya'nın, 27 yayımla Kanada'nın ve 14 yayımla İngiltere'nin izlediği görülmektedir. Etkililik açısından bakıldığında ise ilk sırada 5251 atıf ve 70022 toplam bağlantı gücü (total link strength) ile ABD gelmektedir. En yakın takipçisi 587 atıf ile Avustralya, 561 atıf ile Kanada olup onları 340 atıfla İngiltere, 304 atıfla Çin, 303 atıfla Yeni Zelanda, 123 atıfla Pakistan, 106 atıfla Almanya, 103 atıfla Singapur ve 101 atıfla Birleşik Arap Emirlikleri'nin izlediği görülmektedir.

4.3. Ülkeler arasındaki iş birliği ağları

Bilimsel araştırmaların hangi ülkelerde yoğunlaştığı, bu ülkelerin çevresinde oluşan araştırma ağlarının ve iş birliği kümelerinin belirlenmesi amacıyla ülkeler arası bibliyografik eşleşme

analizi yürütülmüş ve bibliyografik eşleşme haritası oluşturulmuştur. Oluşturulan harita aşağıda Şekil 4'de görülmektedir.

Şekil 4. Ülkeler Arası Bibliyografik Eşleşme Haritası

Yukarıda Şekil 4'de ülkeler arası bibliyografik eşleşme analizi sonucunda elde edilen katmanlı harita ülkelerin oluşturdukları kümeleri ve zamansal dağılımlarını renk kodları üzerinden sunmaktadır. Şekilde görüldüğü üzere, analiz sonucunda 36 ülkenin oluşturduğu 11 küme ve 610 bağlantı elde edilmiştir. Bu kümelerden odağında ABD olan birinci küme ile Avustralya olan ikinci kümenin 2017 ve 2018 yıllarını temsil ettiği, daha güncel olan sarı ve açık yeşil ile görselleşen Çin, Malezya, Bangladeş, Türkiye ve Norveç odaklı kümelerin ise 2021 sonrasını temsil ettikleri görülmektedir. Bu durum konu ile ilgili araştırmaların bu ülkelerde artmakta olduğunu göstermektedir.

4.4. Yayınların yazarlara göre dağılımı

Psikolojik ayrıcalık konusunda çalışma yapmayı planlayan araştırmacıların konu ile ilgili hali hazırda yazılmış önemli bilimsel makaleleri, kitapları ve en çok atıf yapılan yazarları bir arada bulabilecekleri bir kaynağa başvurmaları araştırmalarında işlerini oldukça kolaylaştıracaktır. Bu nedenle çalışmamız konunun önde gelen yazar ve dokümanlarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu amaçla WoS veri tabanından Şekil 5'te yazarlara göre yayınların sayısal

dağılımı tablosu ve sonrasında WoS viewer analizleri sonucunda elde edilen konu ile ilgili en üretken ve en etkili yazarların listesi aşağıda sunulmuştur.

Şekil 5 Yazar yayın sayıları

Konu ile ilgili en üretken yazarlar 10'ar eser ile Paul Harvey ve Julie J. Exline'dır. Joshua B. Grubbs ve Chris G. Sibley 6'şar eser, Sara J. Finney ve Amy B. Brunell 5'er esere sahiptir. En çok atıf alan en etkili yazarlar Mark L. Lukowitsky (2 eser, 708 atıf) ile Aaron, I. Pincus (2 eser, 708 atıf)'dur. Bu yazarları 675'er atıfla takip eden diğer yazarlar A. M. Bonacci, B. J. Bushman, W. K. Campbell, JJ. Exline ve J Shelton olmuş, P. Harvey ise 660 atıf almıştır. Son olarak en fazla atıf alan eser Campbell, W. K., Bonacci, A. M., Shelton, J., Exline, J. J. ve Bushman, B. J. tarafından 2004 yılında yayınlanan "Psychological entitlement: interpersonal consequences and validation of a self-report measure" isimli çalışmadır.

4.5. Ortak Kelime Analizi

Psikolojik ayrıcalık kavramının yönetim bilimi ve örgütsel davranış disiplinlerine olası katkılarının anlaşılması açısından bu kavram ile birlikte araştırılan konuların belirlenmesi amacıyla WoS viewer programı ile yazar anahtar kelimeleri birliktelik analizi yürütülmüştür. Çok sayıda anahtar kelime ile birlikte kullanıldığı görülen psikolojik ayrıcalık (87 kez) ve ayrıcalık (67) en sık kullanılan anahtar kelimeler olmuş, birlikte kullanılan diğer kelimeler sıklık sırasına göre akademik ayrıcalık (53), narsisizm (38), kişilik (22), öz-saygı (10), yüksek öğretim (10), etik olmayan örgüt yararına davranışlar (9), müşteri ayrıcalığı (9), istismarcı

5. Sonuç ve Tartışma

Psikolojik ayrıcalık konusuna dair en eski tarihli bilimsel çalışmanın 1998 yılına ait olması konunun nispeten yeni olduğunu ve yayınların sayısının sürekli artarak son 5 yılda en üst seviyeye ulaştığını göstermektedir. Bu durum psikolojik ayrıcalığın hem güncel hem de daha pek çok orijinal araştırma yürütülebilecek elverişli bir konu olduğunu göstermektedir. Konu ile ilgili araştırmaların psikoloji ve eğitim bilimleri alanlarında başlamış olduğu ancak son yıllarda işletme, yönetim ve örgütsel davranış disiplinleri araştırmacılarının konuya daha yoğun katkılarının olduğu gözlemlenmiştir. Bu nedenle psikolojik ayrıcalığın çok disiplinli bir yapısı olduğu sonucuna varılmıştır. Yine ülkeler ve kurumlar açısından değerlendirildiğinde başlangıçta ABD ve Kanada gibi batılı ülkelerin konuyla ilgili daha üretken kümeler oluşturdukları, son yıllarda ise odağın Güney Kore, Pakistan, Türkiye ve Çin gibi ülkelere kaymakta olduğu gözlenmiştir.

Konu ile ilgili en üretken yazarlar 10'ar eser ile Paul Harvey ve Julie J. Exline'dır. En etkili yazarlar ise 708'er atıf ile Mark L. Lukowitsky ve atıf Aaron, I. Pincus olmuştur. En üretken ve en etkili ülke ise ABD'dir.

Literatürde psikolojik ayrıcalık ile birlikte en sık kullanılan yönetim ve örgütsel davranış kavramları etik olmayan örgüt yararına davranışlar, istismarcı yönetim, minnet, stres, karanlık üçlü, işgören ayrıcalığı, iş tatmini, örgütsel sapma davranışı, örgütsel vatandaşlık davranışı ve milenyum kuşağı olmuştur. Daha az sıklıkta kullanılmakla beraber iş performansı, örgütsel adalet, örgütsel özdeşleşme, bilgi saklama davranışı, lider-takipçi etkileşimi, hizmetkar liderlik, makyavelizm ve örgütsel sapma davranışının da psikolojik ayrıcalık ile birlikte araştırılan güncel kavramlar olduğu görülmektedir. Literatürde konuya artan ilgi göz önünde bulundurulduğunda psikolojik ayrıcalık ile birlikte nispeten daha az ele alınan bu kavramlara dair araştırmaların hem bilimsel hem de uygulama anlamında alana önemli katkıları olacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmanın verileri, literatürdeki benzer araştırmalarda yapıldığı üzere WoS veri tabanından elde edilmiştir. Son derece güvenilir ve kapsayıcı bir veri tabanı olmakla birlikte, yapılmış her araştırmayı içermemesi muhtemeldir ve diğer veri tabanlarında bulunan ama burada bulunmayan yayınların analize dahil edilmesi mümkün olmamıştır. Bu durum araştırmanın en önemli kısıtıdır.

Kaynakça

- Campbell, W. K., Bonacci, A. M., Shelton, J., Exline, J. J. & Bushman, B. J. (2004). Psychological entitlement: interpersonal consequences and validation of a self-report measure, *Journal of Personality Assessment*, 83(1): 29-45.
- Court, A. (2023). "Report finds 'entitled' Gen Z the most difficult generation in workplaces", New York Post, <https://nypost.com/2023/04/21/gen-z-is-the-most-difficult-generation-in-the-workplace-poll/>, Erişim Tarihi: 17.08.2023.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N. & Marc Lim, W. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines, *Journal of Business Research* 133, 285-296.
- Harvey, P., & Harris, K. J. (2010). Frustration-based outcomes of entitlement and the influence of supervisor communication. *Human Relations*, 63, 1639-1660.
- Harvey, P., & Dasborough, M. T. (2015). Entitled to solutions: The need for research on workplace entitlement. *Journal of Organizational Behavior*, 36, 460-465.
- Khanra, S., Dhir, A., & Mantymaki, M., (2020). Big data analytics and enterprises: a bibliometric synthesis of the literature. *Enterp. Inf. Syst.* 14 (6), 737-768.
- Khanra, S., Dhir, A., Kaur, P., & Mantymaki, M., (2021). Bibliometric analysis and literature review of ecotourism: toward sustainable development. *Tour. Manag. Perspect.* 37, 100777.
- Langerud, D. H., & Jordan, P. J. (2018). Entitlement at work: Linking positive behaviors to employee entitlement. *Journal of Management & Organization*, 1-20.
- Liu, F. & Zhou, K. (2021). Idiosyncratic deals and creative deviance: the mediating role of psychological entitlement, *R&D Management* 51, 5, 433-446.
- Malhotra, D. & Gino, F. (2011) The pursuit of power corrupts: how investing in outside options motivates opportunism in relationships. *Administrative Science Quarterly*, 56, 559-592.
- Moeller, S. J., Crocker, J., & Bushman, B. J. (2009). Creating hostility and conflict: Effects of entitlement and self-image goals. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45, 448-557.
- Naumann, S. E., Minsky, B. D., & Sturman, M. C. (2002). The use of the concept "entitlement" in management literature: A historical review, synthesis, and discussion of compensation policy implications. *Human Resource Management Review*, 12, 145-166.

Öztürk, N ve Kurutkan, M. N. (2020). Kalite Yönetiminin Bibliyometrik Analiz Yöntemi ile İncelenmesi, *Journal of Innovative Healthcare Practices (JOINIHP)* 1(1), 1-13.

Qin, X., Chen, C., Yam, K. C., Huang, M., & Ju, D. (2020). The double-edged sword of leader humility: Investigating when and why leader humility promotes versus inhibits subordinate deviance. *Journal of Applied Psychology*, 105, 693-712.

Raskin, R., & Terry, H. (1988). A principal-components analysis of the Narcissistic Personality Inventory and further evidence of its construct validity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 890-902.

Si, W., Shi, S., Zhou, M. & Cai, Z. (2023). Taken for granted: When servant leadership may be negatively related to OCB via psychological entitlement, *Journal of Business Research*, 166, 114-122.

Xue, X., Wang, L., & Yang, R.J. (2018). Exploring the science of resilience: critical review and bibliometric analysis. *Natural Hazards* 90 (1), 477-510.

Zitek, E.M., Jordan, A.H., Monin, B., & Leach, F.R. (2010). Victim entitlement to behave selfishly. *Journal of Personality and Social Psychology*, 98, 245-255.

FAİZ VE DOLAR/TL DEĞİŞKENLERİ İLE KUR KORUMALI MEVDUAT ARASINDAKİ UZUN DÖNEM ASİMETRİK İLİŞKİ

Özge DEMİRKALE¹ Hüseyin SELİMLER²

Öz

Son yıllarda döviz kurlarında hareketlilik, enflasyondaki yükseliş, faiz oranlarındaki gelişim, enerji ithalatı, cari ve dış ticaret dengesindeki açık, rezervlerin seviyesi, döviz tevdiat hesaplarının toplam mevduat içindeki payı ve döviz kurunu belli seviyede tutma gayretleri dikkatleri kura çevirmiştir. Makro ihtiyati önlem olarak Kur Korumalı Mevduat (KKM) uygulamaya alınmıştır. Uygulamanın amacı olarak da Türk Lirasına istikrar kazandırmak, dolarizasyon eğilimini tersine çevirmek, döviz kurunun enflasyon üzerindeki baskısını hafifletmek ve kurlardaki oynaklık karşısında vatandaşların mağdur olmaması olarak açıklanmıştır. Bu çalışmada da, KKM mevzuatı, düzenlemeler ve uygulaması ele alınmış, BDDK tarafından bankacılık sektörü için açıklanan KKM hesap tutarının dolar kuru ve faiz oranı gelişimi ile ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada ARDL ve NARDL yöntemlerine göre değişkenler arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur Korumalı Mevduat, Faiz, Kur, ARDL ve NARDL Yöntemi

Jel Kod: E4, G0, G2

¹ Asst.Prof.Dr., İstanbul Aydın University, ozgedemirkale@aydin.edu.tr

² Prof.Dr., İstanbul Aydın University, huseyinselimler@aydin.edu.tr

LONG-TERM ASYMETRIC RELATIONSHIP BETWEEN INTEREST AND DOLLAR/TL VARIABLES AND FOREIGN CURRENCY-PROTECTED TL TIME DEPOSIT

Abstract

In recent years, the volatility in exchange rates, the rise in inflation, the development in interest rates, energy imports, the deficit in the current and foreign trade balance, the level of reserves, the share of foreign currency deposit accounts in total deposits and efforts to keep the exchange rate at a certain level have turned the attention to the exchange rate. As a macro prudential measure, Foreign Currency-Protected TL Time Deposit (KKM) has been put into practice. The purpose of the KKM is explained as stabilizing the Turkish Lira, reversing the dollarization trend, alleviating the pressure of the exchange rate on inflation, and protecting the citizens against the volatility in the exchange rates. In this study, KKM legislation, regulations and implementation are discussed, and the relationship between the KKM amount announced by the BRSA for the banking sector and the development of the dollar exchange rate and interest rate is examined. In the study, a long-term relationship was determined between the variables according to ARDL and NARDL methods. In the study, a long-term relationship was determined between the variables according to ARDL and NARDL methods.

Keywords: Foreign Currency-Protected TL Time Deposit, Interest, Exchange Rate, ARDL and NARDL Method

1. Giriş

Türkiye’de 2021 Eylül’de TCMB politika faizini %19’dan %18’e indirmiş aynı dönemde, enflasyon oranları da yukarı artış eğilimine girmiş ve 2021 yılsonu itibariyle TÜFE %36,08 seviyesine ulaşmıştır. TCMB rezervlerinde azalma, enflasyon ve kur seviyesindeki artışların piyasalarda yarattığı belirsizlik giderek artmıştır. Alternatif yatırım araçlarının getirilerinin enflasyon oranının altında kalması nedeniyle bireysel ve kurumsal yatırımcılar ile faaliyetlerini yabancı para ile yürütenler ihtiyaçları nedeniyle döviz talebini artırmıştır. 2021 Aralık ayı içinde 1 Dolar 18 TL’yi geçince önlem almak üzere 21.12.2021 itibariyle Kur Korumalı Mevduat (KKM) uygulamaya alınmıştır.

Yapılan açıklamalarda uygulamanın amacının, Türk lirasına istikrar kazandırmak, dolarizasyon eğilimini tersine çevirmek, döviz kurunun enflasyon üzerindeki baskısını hafifletmek ve kurlardaki oynaklık karşısında vatandaşların mağdur olmaması olarak açıklanmıştır. Tebliğin yayınladığı günlerde dolar / TL kuru 18 TL seviyesinden 10 TL seviyesine kadar inmiş, ardından gelen talepler ile tekrar artışa geçmiştir.

Kur Korumalı Mevduat (KKM) uygulaması ile ilgili 2022 ve 2023 yılı içerisinde birçok ilave ve değişiklikler yapılmak suretiyle uygulamanın kapsamı genişletilmiştir. Bu değişikliklerle amaçlanan döviz yönelmesi muhtemel paraların kur korumalı mevduata yönlendirilmesi ve çıkışların olmaması suretiyle kur artışının önüne geçmektir. Bu dönem içinde de 26 Mayıs 2023 tarihi itibariyle BDDK verilerine göre KKM’de ulaşılan tutar 2.498.727 milyon TL ve Dolar karşılığı 125.259 milyon dolar olmuştur.

Bu çalışmanın amaç ve kapsamı da, KKM uygulaması ve bu süreç içerisinde yapılan değişiklikleri incelemek, KKM’deki gelişimin faiz oranı ve kur artışı ile etkileşimini tespit etmektir. Bu amaçla 18.02.2022-26.05.2023 dönemi haftalık verileri kullanılarak kur korumalı mevduat, Dolar/TL ve faiz oranı arasındaki asimetrik ilişkiyi ARDL ve NARDL yöntemleri ile incelenmiştir. Bu çalışmanın özellikle Dolar/TL’nin kur korumalı mevduat üzerindeki simetrik etkisini NARDL yöntemi ve Dinamik Çarpan Etkisi testi kullanarak incelediği için literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde KKM uygulaması ve mevzuatı ile ilgili bilgi verilmiştir. Literatür araştırılmasının yapıldığı ikinci bölümden sonra çalışmanın yöntemi ve veri seti tanıtılmıştır. Çalışmanın son bölümünde analizden elde edilen bulgular ve sonuçlar tartışılmıştır.

2. Kur Korumalı Mevduat Uygulaması

Tasarruf sahiplerinin TL mevduatı öncelikle tercih etmesi ve banka bilançolarında toplam mevduat içerisinde TL mevduatın payının artırılması amacıyla 21.12.2021 tarihi ve 31696 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan (Türk Lirası Mevduat ve Katılım Hesaplarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkında Tebliğ: 2021/14) Kur Korumalı Mevduat ve Katılım Hesabı (KKM) uygulamaya alınmıştır. KKM uygulamasında, TL hesaplardan KKM'a dönüşümlerde Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın, YP hesaplardan dönüşecek KKM hesaplarında TCMB desteği vardır. Bu destek, hesaplardaki dönem başı ve dönem sonu kur artışlarının ilgili döneme isabet eden faiz getiri oranı üzerindeki artışların Hazine ve Maliye Bakanlığı veya TCMB tarafından karşılanması şeklinde gerçekleşmektedir.

TCMB tarafından yayımlanan 2022-I Enflasyon Raporu'nda KKM ile ilgili şu tespit ve ifadeler yer almıştır. KKM uygulaması ile gerek TL gerekse YP hesaplardan KKM hesaplarına dönüşümün sağlanarak, dolarizasyonu önlemek, uygulamadan faydalanacak bireylere asgari faiz oranı kadar bir getiri sunmak, kurdaki artışın dönemsel faiz oranı üzerindeki kısmının da ödenmesi amaçlanmıştır. Sistemin amacı tasarruf sahipleri açısından esaslı TL cinsi varlıklara yönelmesini teşvik etmeye ve Türk lirası cinsinden getiri sağlarken kur farkından doğabilecek kayıpların kamu tarafından telafi edilmesidir. Bununla birlikte bu uygulama ile döviz likiditesinin verimli kullanılmasını, bankaların bilançolarının iyileşmesini ve Merkez Bankası rezervlerinin güçlenmesini destekleyici nitelikte olduğu ifade edilmiştir.

KKM TL vadeli mevduata geçişlerde bankaların uygulayacağı asgari faiz oranının TCMB tarafından belirlenen bir hafta vadeli repo ihale faiz oranının altında olamayacağı, azami faiz oranının ise, politika faiz oranına ek 300 baz puan üzerinde olabileceği belirtilmiştir. Ancak, KKM bakiyesinde dönemsel gerilemeler ve artışların düşük gerçekleşmesi faiz oranlarında güncelleme ihtiyacı oluşturmuştur. Bunun üzerinde YP hesaplardan (DTH-döviz tevdiat hesapları) dönüşen tutarlara ilişkin faiz oranı üst sınırı TCMB tarafından 26.01.2023 tarihinde, TL hesaplardan dönüşen tutarlar için uygulanan faiz oranı üst sınırı da HMB tarafından 31.03.2023 itibariyle kaldırılmıştır. KKM hesaplarından elde edilen gelirlerde stopaj sınırlanarak söz konusu yeni finansal ürüne geçiş özendirilmeye çalışılmıştır.

Tablo 1 | Bankacılık Sektöründe Mevduat ve Kur Korumalı Mevduat Gelişimi

Milyon TL	Ara.21	Şub.22	Mar.22	Haz.22	Eyl.22	Ara.22	Mar.23	May.23
KKM Maliyeti - Toplam			11.700,4	2	4	0	94.723,8	97.008,4
Kur Korumalı Mevduat		469.230	610,427	1.018.1	1.400.7	1.415.3		
	5.303.34	5.538.97		97	58	02	1.701.063	2.498.727
Toplam Mevduat	8	4	5.972.340	6.796.1	8.052.5	8.865.7		10.299.06
	1.880.34	2.279.44		2.928.3	3.727.6	4.780.2		
TL Mevduat	2	4	2.501.605	66	79	54	5.899.646	6.241.571
	3.423.00	3.259.53		3.867.8	4.324.8	4.085.4		
YP Mevduat	6	0	3.470.735	29	62	56	4.056.606	4.057.497
YP Mev. / Toplam Mevd.	64,54	58,85	58.11	56,91	53,71	46,08	40,74	39,40
TL Mevduat / T.Mevduat	35,46	41,15	41.89	43,09	46,29	53,92	59,26	60,60
KKM / Toplam Mevduat		8,47	10.22	14,98	17,40	15,96	17,09	24,26

Kaynak: <http://www.bddk.org.tr/BultenHaftalik>

Tablodan da görüleceği üzere, 21 Aralık 2021 itibariyle uygulamaya alınan KKM'a ilişkin veriler Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) tarafından Şubat 2022 itibariyle yayınlanmaya başlanmıştır. Yine bu dönemde TCMB tarafından TL mevduatı toplam mevduat içindeki payına ilişkin oranlar verilmiş ve bu oranların tutturulmaması durumunda çeşitli uygulamalar ile bankaların bu doğrultuda hareket etmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bankalarda TL mevduatın toplam mevduata oranı, kredi büyümesi, kredi faizi oranının TCMB tarafından ilan edilen yıllık bileşik referans faiz oranının belli bir oranından büyük olması gibi durumlarda bankaların TL cinsinden menkul kıymet tesis etmesi istenmiştir (Resmi Gazete, 10.06.2022/31862). Bu düzenlemeler ile dolarizasyonu tersine çevrilmeye çalışılmakta, bu oranlar tuturmaya çalışan bankalar da müşterilere KKM ürününü pazarlamaya çalışmışlardır.

Mayıs 2023 itibariyle KKM'nin Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından desteklenen tutarı 97 milyar TL'dir. Kur Korumalı Mevduatın 26 Mayıs 2023 itibariyle Toplam Mevduat içindeki payı %24,26 TL mevduatın toplam mevduat içindeki payı %60,60 YP mevduatın toplam mevduat içindeki payı ise %39,40 seviyesindedir (www.bddk.org.tr). KKM uygulamasına başlanıldığı tarihlerde YP mevduatın toplam mevduat içindeki payı ortalama %64,54 idi.

KKM uygulaması ve gelişimi aşağıda ayrıntılı olarak ele alınmıştır:

2.1. Döviz Tevdiat Hesaplarından Kur Koruması Mevduat (KKM)'A Dönüşüm

21.12.2021 Tarihi itibariyle uygulamaya alınan TCMB 2021/14 no.lu tebliğin 4. ve 5. maddelerinde TCMB tarafından yapılan 21.12.2021 tarih ve 2021-62 sayılı duyuruda yer aldığı şekilde özetle şöyledir;

- Tebliğin amacı, yurtiçi yerleşik gerçek kişilerin döviz tevdiat hesapların TL mevduat ve katılım hesaplarına dönüşmesi halinde hesap sahiplerine sağlanacak desteğe ilişkin usul ve esasları düzenlemek olarak belirtilmiştir.
- 20.12.2021 tarihinde mevcut olan ABD Doları, Euro ve İngiliz Sterlini cinsinden döviz hesapları, hesap sahibinin talep etmesi halinde dönüşüm kuru üzerinden Türk lirasına çevrilir.
- Bankanın bu işlem sonucunda elde ettiği döviz dönüşüm kuru üzerinden Merkez Bankası tarafından satın alınır ve karşılığı Türk lirası ilgili bankaya aktarılır.
- Banka tarafından üç ve altı ay veya bir yıl vadeli Türk Lirası hesap açılır.
- Bankanın mevduat hesabına uygulayacağı faiz oranı Merkez Bankasınca belirlenen bir hafta vadeli repo ihale faiz oranının altında olamaz.
- Vade sonunda hesap sahibine anapara ile faiz veya kâr payı banka tarafından ödenir.
- Vade sonu kurunun dönüşüm kurundan yüksek olması ve kur farkı üzerinden hesaplanan tutarın banka tarafından ödenecek faiz veya kâr payından yüksek olması durumunda, kur farkı üzerinden hesaplanan tutardan faiz veya kâr payı düşülerek hesaplanan tutar Merkez Bankasınca mevduat veya katılma hesabı sahibine ödenmek üzere ilgili bankaya aktarılır.
- TL hesabından vadeden önce çekim yapılması halinde Merkez Bankasınca kur farkına ilişkin ödeme yapılmaz.
- Bu uygulama kapsamında açılan Türk lirası mevduat hesaplar belirtilen destekten bir defaya mahsus olarak faydalanabilir.

Uygulama devam ederken çeşitli ilave ve revizeler ile uygulama kapsamı genişletilmiş olup, yapılan düzenlemeler şöyledir; 11.01.2022 tarihinde yapılan değişiklik ile yurtiçi yerleşik tüzel kişi hesapları da uygulama kapsamına dahil edilmiştir. Tüzel kişiler için açılacak hesapların vadesi altı ay ve bir yıl vadeli olarak belirlenmiştir. (Resmi gazete, 11.01.2022 / 31716). 07.03.2022 tarihinde yapılan bir değişiklik ile yurtiçi gerçek ve tüzel kişiler için açılacak

hesapların vadesi üç ve altı ay veya bir yıl vadeli olarak belirlenmiştir (Resmi Gazete, 07.03.2022 / 31771). 03.04.2023 tarihinde TCMB Uygulama Talimatı ile yurtiçi gerçek ve tüzel kişileri için açılacak hesapların vadesi üç ve altı ay veya bir yıl olarak belirlenmiştir. (TCMB, 03.04.2023)

01.02.2022 tarihinde yapılan değişiklik ile Merkez bankası, bankanın mevduat hesabına uygulayacağı azami faiz oranını belirlemeye yetkili kılınmıştır (Resmi Gazete, 01.02.2023 / 31737).

22.03.2022 tarihinde yapılan değişiklik ile bu uygulama kapsamında açılan TL KKM hesapları belirtilen destekten bir defaya mahsus olarak faydalanabilirken değişiklik ile vade sonunda yenileme imkanı tanınmıştır.

08.04.2022 tarihinde yapılan değişiklik ile ilk uygulama esnasında 20.12.2021 tarihinde mevcut döviz tevdiat hesaplarının KKM'a dönüştürmede dikkate alınacağı belirtilmiş iken bu tarih 31.12.2021- 31.03.2022 tarihleri arası herhangi bir tarihte bankalardaki mevcut ABD doları, Euro ve İngiliz Sterlini cinsinden döviz tevdiat ve döviz cinsinden katılım fonu hesap bakiyeleri olarak genişletilmiştir. (Resmi gazete, 08.04.2022/31803). Çeşitli tarihlerde yapılan değişiklikler sonrası 01.04.2023 tarihinde yapılan değişiklik ile bu tarih aralığı 31.12.2021- 31.03.2023 olarak tekrar belirlenmiştir. (Resmi gazete, 01.04.2023/32150)

30.03.2023 tarihinde yapılan değişiklik ile banka tarafından yurt içi tüzel kişiler için bir aydan az olmamak üzere TCMB tarafından belirlenecek vadelerde hesap açılır denilmek suretiyle uzun süredir altı ay üstü açılan hesaplar altı ayın altında vade ile açılabileceği belirtilmiştir (Resmi Gazete, 30.03.2023 / 32148). Ancak buradaki vade değişikliği döviz yükümlüğü olan yani ithalat bedeli veya döviz kredisi geri ödemesi yükümlülüğü bulunan tüzel kişilere getirilmiştir.

TCMB tarafından bankalara gönderilen yazıda 26.01.2023 tarihi itibarıyla bankalar tarafından açılan vadeli TL mevduat hesaplarına uygulanacak azami faiz oranının, TCMB tarafından belirlenen bir hafta vadeli repo ihale faiz oranının altında olmamak koşuluyla bankalar tarafından belirlenebileceği ifade edildi.

2.2. TL Hesaplardan Kur Korunmalı Mevduata Dönüşüm

Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından 21.12.2021 ve 24.12.2021 tarihinde uygulamayı duyurmuş ve kapsamını açıklamıştır. İlgili basın duyurularında KKM uygulaması özellikleri özetle şöyledir;

- Uygulamadan, Türkiye’de yerleşik gerçek kişiler faydalanabilecek olup, uygulamadan birden fazla kez yararlanılması mümkün olacak ve alt/üst limit olmayacaktır.
 - KKM bankalar nezdinde bu nitelikte açılacak TL vadeli hesaplar şeklinde olacaktır.
 - 21.12.2021 tarihinden itibaren açılacaktır.
 - Üç ve altı ay veya bir yıl olmak üzere 4 farklı vadede olacaktır.
 - Bankaların, KKM’ye uygulayacağı asgari faiz oranı TCMB tarafından belirlenen bir hafta vadeli repo ihale faiz oranının altında olmayacak, azami faiz oranı ise asgari faiz oranının en fazla 300 bp üstünde belirlenebilecektir.
 - Bu hesaplarda esas alınacak vade başı/vade sonu kuru olarak, TCMB’nin açıkladığı döviz alış kurları kullanılacaktır.
 - Vade sonunda kur farkı desteğinin tamamı hesap sahibine aynı gün ödenecektir. Vade sonunda kur farkından kaynaklı bankalara ödeme yapılması gerekmesi halinde, bankalar tarafından ödenecek tutara ilişkin talepler TCMB’ye iletilecektir. Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından ödenecek kısım TCMB tarafından bankalara aynı gün aktarılacaktır.
 - Vadeden önce hesabın kapatılması halinde;
 - a. Hesabın kapatıldığı tarihte ilan edilen kurun vade başında esas alınan kurdan yüksek olması durumunda Hazine tarafından kur farkına ilişkin ödeme yapılmaz.
 - b. Hesabın kapatıldığı tarihte ilan edilen kurun vade başında esas alınan kurdan düşük olması durumunda, hesabın vadeden önce kapatıldığı tarihte ilan edilen döviz alış kurundan hesap bakiyesi güncellenir. Aradaki fark banka tarafından Hazineye aktarılmak üzere TCMB’nin ilgili TL hesabına aktarılır.
- 31.03.2023 tarih ve 32149 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 7016 sayılı Cumhurbaşkanı kararına göre, KKM’de politika faizinin 300 baz puan üstünde olacak şekilde belirlenen azami faiz uygulamasından vazgeçildi. Yeni karara göre kur korunmalı hesaplara ilişkin faiz oranı asgari oran uygulanacak asgari faiz oranı politika faizi oranında olacak, ancak üst faiz limiti

olmayacak. Böylece, dönüşen hesaplar için daha yüksek oranlarda faiz oranı verilmesi imkanı sağlanmış olmakla birlikte, TL'de KKM'ye dönüşen hesaplarda Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın ödemekle yükümlü olacağı Kur farkı ile faiz oranı arasındaki makas da daralmış oldu.

2.3. Altın Hesaplardan Kur Korunmalı Mevduata Dönüşüm

29.12.2021 tarih ve 31704 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Altın Hesaplarının Türk Lirası Mevduat ve Katılım Hesaplarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkında Tebliğ (2021/16) ile uygulamaya geçirilmiştir. Bu uygulama ile amaçlanan, yurtiçi yerleşikler gerçek kişilerin altın cinsinden mevduat ve katılım fonu hesaplarının TL vadeli mevduat ve katılma hesaplarına dönüşmesidir. 28.12.2021 itibariyle mevcut altın hesapları dikkate alınacak, üç ve altı ay veya bir yıl vadeli olarak hesaplar açılabilir. Altın hesaplarına hesabın açıldığı gün ve vade sonunda TCMB tarafından ilan edilen gram altın fiyatları dikkate alınacak ve bu uygulamadan bir defa yararlanılacağı belirtilmiştir.

11.01.2022 tarihinde yapılan değişiklik ile; tüzel kişiler uygulama kapsamına alınmış, altı ay ve bir yıl vadeli hesap açabilecekleri belirtilmiş, 31.12.2021 tarihi itibariyle mevcut altın hesapları dahil edilmiştir. Ayrıca, gerçek ve tüzel kişilerin bu tarihten sonra açılacak işlenmiş ve hurda altın karşılığı altın hesap bakiyeleri de dahil edilmiştir.(Resmi gazete, 11.02.2022/31716). Gerçek ve tüzel kişiler için vadeler üç ve altı ay veya bir yıl olarak belirlenmiş ve ayrıca hesapların dönem sonunda yenilebilmesi imkanı getirilmiştir. (Resmi gazete, 07.03.2022/31771).

2.4. Yuvam Hesaplardan Kur Korunmalı Mevduata Dönüşüm

Kur farkı, YUVAM hesabı açılırken Türk Lirasına dönüşümün gerçekleştirildiği tarihteki dönüşüm kuru ile vade bitimindeki vade sonu kuru esas alınarak hesaplanır. İlave getiri ise, hesap sahibinin döviz cinsinden anaparasını korumayı amaçlayan ve vade türlerine göre TCMB tarafından TL ödenecek ek tutar olup, üç ve altı ay veya bir yıl vadede sırasıyla %3,%4,%54 ve %6 ilave getiri oranıdır.(TCMB,2023)

20.12.2021 tarihinde ilan edildikten sonra kur korunmalı mevduatta genel olarak yapılan ve yukarıda yer alan açıklamalara özet olarak şu değişiklikler olmuştur;

- Yurt içi yerleşik gerçek ve tüzel kişiler ile yurt dışı yerleşik kişiler ve bu kişilerin yurtdışındaki şirketlerinin tasarrufları sırasıyla uygulama kapsamına alınmıştır.

- Bankadaki yabancı para, altın hesaplarının hesaplarda mevcut bakiyenin bulunduğu tarihi değiştirilmek suretiyle kapsama alınacak hesap miktarı artırılmıştır,
- Açılan kur korumalı hesaplara politika faizinden daha aşağıda faiz verilmeyeceği hükme bağlanmış, ancak üst sınır ilk önceleri politika faizi + 3 puan şeklinde uygulanırken, döviz tevdiat hesaplarından dönüştürülenler için 26 Ocak, TL hesaplardan dönüşenler için 1 Nisan 2023 tarihinde itibaren faiz üst sınırı kaldırılmıştır.
- İlk uygulamada bu hesapların bu uygulamadan 1 kez faydalanabileceği hükme bağlanmış iken daha sonra birden fazla faydalanabilme imkanı getirilmiştir.
- Vadelerde sınırlı değişiklik olmakla birlikte üç ay ve üzeri vadeler belirlenmiştir.
- Vade sonundan oluşan kur farkı, döviz tevdiat hesaplarından dönüşen KKM için TCMB tarafından, TK hesaplardan dönüşen hesaplardakiler ile Hazine ve Maliye bakanlığı tarafından yüklenilmiştir.
- Mevcut uygulamaları desteklemek amacıyla makro ihtiyati politika aracı olarak TL mevduatın toplam mevduat oranı içindeki payını artırıcı ve bunu destekleyici veya cezalandırıcı önlemler uygulamaya alınmıştır. Örneğin, menkul tesisi uygulaması, TL mevduatı belli bir oranında altında olan bankalara komisyon uygulaması gibi.

3. Literatür

Türkiye’de literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde makroekonomik faktörlerin kur korumalı mevduat üzerine etkisini inceleyen çalışmalar olmadığı ve/veya sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda literatür taraması makroekonomik faktörlerin dolarizasyona özellikle döviz mevduat hesapları üzerinden varlık dolarizasyonuna etkisini ekonometrik yöntemlerle araştıran çalışmalarla sınırlı tutulmuştur.

Ağaslan ve Gayaker (2019), enflasyon ve döviz kurunun dolarizasyonu açıklamada önemli bir katkı sağlamadığını tespit ederken Kocaman (2022) çalışmasında faiz ve enflasyon oranlarının dolarizasyonu pozitif etkilediğini tespit etmiştir. Yalta ve Yalta (2022), ise mevduat dolarizasyonu üzerinde döviz kuru ve enflasyon değişkenlerinin etkilerinin son yıllarda zayıfladığı bununla birlikte faiz oranının etkisinin ise güçlendiğini tespit etmişlerdir. Yılmaz ve Uysal (2019) tarafından yapılan çalışmada ise 2012-2018 yılları aylık verileri kullanarak dolarizasyon ve enflasyon arasındaki ilişkiyi incelemiş, varyans ayrıştırma sonuçlarına göre

enflasyon oranındaki değişimlerin %63'ünün dolarizasyon değişkeni tarafından açıklandığını tespit etmişlerdir.

Yamak ve Yamak (1997), 1986-1995 dönemi için yaptıkları çalışmada döviz kurunda meydana gelen bir artışın döviz cinsinden tutulan mevduat hesaplarının payını artırdığını tespit etmişlerdir. Sarı (2007), dolarizasyon ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi 1990-2006 dönemi için En Küçük Kareler yöntemi ve VAR yöntemini kullanarak araştırmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre döviz kurunun yükselmesi dolarizasyon sürecini hızlandırmaktadır. Kaya ve Açdoğuran (2017), BIST100 endeksi ile kredi ve mevduat dolarizasyonu arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında BIST100 endeksinde meydana gelen bir artışın dolarizasyonu azalttığı tespit edilmiştir. Barbuta vd. (2020), 2012-2018 yılları haftalık verileri kullanarak dolar kuru ve faiz oranlarının yabancı para mevduatlarının toplam mevduatlara oranı üzerindeki etkisini VAR yöntemi ile araştırmışlardır. Sonuç, döviz kurunda meydana gelen bir artışın dolarizasyonu azalttığı yönündedir. Aydınlık ve Aktaş (2022) tarafından yapılan araştırmada da döviz kurunun mevduat dolarizasyonunu pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Çakır vd. (2022), 2013-2021 yılları aylık verileri kullanarak yaptıkları çalışmalarında döviz kurunda meydana gelen bir azalışın dolarizasyonu artırdığını tespit etmişlerdir. Kolcu ve Yamak (2022), mevduat dolarizasyonunun uzun dönemde hem döviz kur artışlarından hem de düşüşlerinden doğru yönlü etkilendiğini tespit etmişlerdir. Karagöz (2023), 2013-2022 dönemi aylık verilerini kullanarak döviz kuru ve mevduat dolarizasyon oranı arasındaki ilişkiyi NARDL yöntemi ile incelemiştir. Araştırmanın sonuçları döviz kurundaki artışın dolarizasyon üzerinde etkisinin olmadığını, döviz kurundaki düşüşün ise dolarizasyonu artırdığını tespit etmiştir.

Ustaoglu (2021) çalışmasında mevduat dolarizasyonundan döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişki olduğunu saptamıştır. Beybur (2022), da çalışmasında dolarizasyon değişkeninden döviz kuruna tek yönlü bir ilişki tespit etmiştir. Alkan ve Şengül (2022), Ocak 2014- Aralık 2021 dönemini inceledikleri çalışmalarında döviz kuru ile gerçek, ticari ve resmi kuruluşların döviz tevdiat hesapları arasındaki ilişkiyi eşbütünleşme ve granger nedensellik analizi ile incelemiştir. Eşbütünleşme analizinin sonuçları döviz tevdiat hesapları arttıkça döviz kurunda oynaklığının arttığını göstermektedir. Buna göre Kur Korumalı Mevduat hesaplarının açılması ile dövizlerin çözülmesi döviz kurundaki oynaklığı düşüreceği ifade edilmektedir. Granger nedensellik testinde ise Gerçek kişi, Ticari müşteri ve Resmi Döviz Tevdiat Hesaplarından Döviz kuru oynaklığına doğru tek yönlü bir ilişki saptanmıştır.

4. Yöntem ve Veri Seti

ARDL modeli, Pesaran (1998), Pesaran ve Shin (1999), Pesaran vd. (2001) tarafından sınırlı gözlem sayısına sahip örneklerde değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisinin belirlenmesi için geliştirilmiştir. Engle ve Granger (1987), Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) eşbütünlük testlerindeki gibi değişkenlerin aynı derecede entegre olmalarına bağlı olmadan ARDL sınır testinin uygulanabilmesi mümkündür (Narayan ve Smyth, 2005).

Değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin araştırılması için Pesaran (2001) sınır testi yapılmasını önermiştir. Seviyesinde değişkenlere uygulanan Wald testi sonucunda F istatistiği değerleri tablo kritik değerlerinden küçük ise bu durumda sıfır hipotezi reddedilmeyecek ve seriler arasında bir eşbütünlük olmadığına karar verilecektir. Eğer sınır testi ile değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisi tespit edilmişse uzun ve kısa dönem ilişkilerin belirlenebilmesi için ARDL modelleri tahminine geçilmektedir. (Nayan ve Smyth, 2005). Kısıtsız hata düzeltme modeline ait genel denklem aşağıdaki gibidir (Pesaran vd., 2001):

$$\Delta y_t = c_0 + c_1 t + \pi_{yy} y_{t-1} + \pi_{yxx} X_{t-1} \sum_{i=1}^{p-1} \psi_i \Delta z_{t-i} + \omega \Delta x_t + \theta w_t + u_t \quad (1)$$

Modelde yer alan π_{yy} ve π_{yxx} uzun dönem çarpanları, c_0 parametre vektörünü, t trendi, w_t kontrol değişkeni, u_t hata terimini ifade etmektedir.

ARDL sınır testi için hipotezler aşağıdaki gibi oluşturulmalıdır (Pesaran vd., 2001):

H₀: Eşbütünlük yoktur

H₁: Eşbütünlük vardır

ARDL modeli eşbütünlük ilişkisinin araştırılacağı serilere ait uzun ve kısa dönem dinamiklerini değerlendirirken değişkenler arasında sadece doğrusal veya simetrik ilişki olduğunu varsaymaktadır. Bu anlamda ARDL'nin sağladığı avantajlara ek olarak Shin vd. (2011) tarafından geliştirilen NARDL modeli, standart ARDL yaklaşımının asimetric bir uzantısı olarak serilerdeki kısa ve uzun dönem asimetricin sorgulanmasına olanak sağlamaktadır. Bir başka ifadeye göre bu yaklaşımda, değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem asimetric ilişki üzerine odaklanılmakta ve açıklayıcı değişkenlerde meydana gelen “negatif” ve “pozitif” değişmelerin bağımlı değişken üzerinde oluşturduğu etkiler belirlenmektedir (Shahzad vd., 2017). NARDL eşbütünlük yöntemine temel oluşturan asimetric eşbütünlük modeli aşağıdaki gibi gösterilebilir (Shin vd. 2011):

$$y_t = \beta^+ X_t^+ + \beta^- X_t^- + u_t \quad (2)$$

Bu çalışmanın amacı kur korumalı mevduat, Dolar/TL ve faiz oranı arasındaki asimetrik ilişkiyi NARDL yöntemi ile incelemektir. 18.02.2022-26.05.2023 dönemi haftalık verilerin kullanıldığı çalışmada ARDL modeli kurularak değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki sınır testi ile araştırılmıştır. Dolar/TL ve faiz oranının kur korumalı mevduat üzerindeki simetrik etkisi NARDL testi ile incelenmiştir. Çalışmada ayrıca Dolar/TL'nin kur korumalı mevduat üzerindeki simetrik etkisini net bir şekilde ortaya koyabilmek amacıyla Dinamik Çarpan Etkisi testi uygulanmıştır.

Yöntemde kullanılan KKM tutarları BDDK tarafında haftalık olarak ilan edilen ve ilk açıklandığı tarih 18.02.2022 olup, 26.05.2023 tarihine kadar haftalık olarak elde edilmiş artış oranlarıdır. Dolar / TL kuru, BDDK tarafından TL KKM bakiyelerini dolar olarak ilan ederken kullandığı kur dikkate alınmıştır. Faiz oranı olarak, TCMB tarafından ilan edilen Bankalarca Mevduatlara Uygulanan Ağırlıklı Ortalama Faiz Oranları (Akım-)-Haftalık) faiz oranlarıdır.

5. Bulgular

Tablo 2; PP (Phillips & Perron) birim kök testi sonuçlarını göstermektedir. Birim kök testleri sonuçlarına göre KKM değişkeninin I(0), faiz ve döviz değişkenlerinin ise I(1) seviyesinde durağan oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 2| Değişkenlerin Birim Kök Testleri Sonuçları

	Seviye I(0)		Birinci Fark I(1)	
	Sabit	Sabit ve Trendli	Sabit	Sabit ve Trendli
Değişken	P-Değeri	P-Değeri	P-Değeri	P-Değeri
KKM	0.0001	0.0007	0.0000	0.0001
Faiz	0.9480	0.9260	0.0000	0.0000
Kur (\$/TL)	0.0642	0.5585	0.0000	0.0000

Tablo 3, ARDL modellerinde eşbütünleşme ilişkisinin varlığının araştırılması için Pesaran (2001) sınır testi yapılmasını önemlmiştir. Çalışmada sınır testi için katsayıların anlamlılığı toplu olarak test edildiğinde F-istatistik değerinin ARDL ve NARDL modellerinde alt ve üst sınır değerlerinin üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle modelde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ifade eden H0 hipotezi reddedilerek H1 hipotezi kabul edilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3 | ARDL ve NARDL Modeli Sınır Testi

Bağımlı Değişken: KKM	F İstatistiği	Anlamlılık Düzeyi				Sonuç
		%10		%5		
		I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	
ARDL	11.69000	2.63	3.35	3.1	3.87	Uzun dönem ilişki var
NARDL	7.174337	2.2	3.09	2.56	3.49	Uzun dönem ilişki var

Modelde değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi saptandığından Akaike bilgi kriterine göre kurulan ARDL modeli için değişkenlerin uzun dönemli ilişkisini yansıtan parametrelerin tahminine geçilmiştir. Modelde tanısal test sonuçlarına bakıldığında modelin otokorelasyon ve değişen varyans sorunu içermediği görülmektedir. Ramsey testi ile ise kurulan modelde doğru fonksiyonel formun kullanılması durumu sınanmaktadır. Modelin uzun dönem ilişkisinden elde edilen hata terimleri serisinin bir dönem gecikmeli değerini gösteren ECT-1 beklenildiği gibi negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu durum değişkenler arasında meydana gelen kısa dönemde sapmaların uzun dönemde %77'e kadarının dengeye geleceğini göstermektedir. ARDL modelinden elde edilen sonuçlara göre faiz ve kur değişkenlerinin uzun dönem tahmin sonuçlarının istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Buna göre KKM ile faiz değişkeni arasında uzun dönemde pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda faiz değişkenine ait katsayı 0,24 olarak pozitif ve %99 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. KKM ile \$/TL değişkeni arasında ise uzun dönemde negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna göre kur değişkenine ait katsayı -0.79 olarak negatif ve %99 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlıdır (Tablo 4).

Tablo 4 | ARDL Uzun Dönem Test Sonuçları

Bağımlı değişken: KKM Artış Oranı		
Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	P
<i>Faiz Oranı</i>	0.249500	0,00
\$/TL	-0.792461	0.0002
Sabit Terim	11.80273	0.0007
<i>ECT_{t-1}</i>	-0.779851	0.00
Tanısal Test İstatistikleri		
Breusch-Godfrey LM Testi Prob.		0.6100
Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey Prob.		0.2655
Ramsey Reset		0.0905
CUSUM testi		Kararlı

KKM üzerinde Dolar/TL ve faiz oranının simetrik etkisini test etmek için NARDL testine başvurulmuştur. NARDL modelinin sonuçları Tablo 5'te özetlenmiştir. Tablo 5'e göre, hata

düzeltilme terim katsayısı kabul edilen aralıktadır ($-1 < ECT < 0$) ve ECT 'nin ARDL modelinde olduğu gibi istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Tablo 5'e göre $\$/TL^{poz}$ katsayısı negatif ve $\$/TL^{neg}$ katsayısı ise pozitiftir. Ancak bu katsayılar istatistiksel olarak anlamlı değildir. $Faiz Oranı^{poz}$ değişkeninin katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Elde edilen bu sonuç ARDL yöntemi ile örtüşmektedir. Kur korumalı mevduat üzerinde Dolar/TL'nin simetrik etkisinin net anlaşılması için Dolar/TL'nin Kur korumalı mevduat üzerinde simetrik ve dinamik çarpan etkisi (Dynamic Multipliers effect) testi uygulanmıştır.

Tablo 5 | Uzun dönem NARDL Model sonuçları

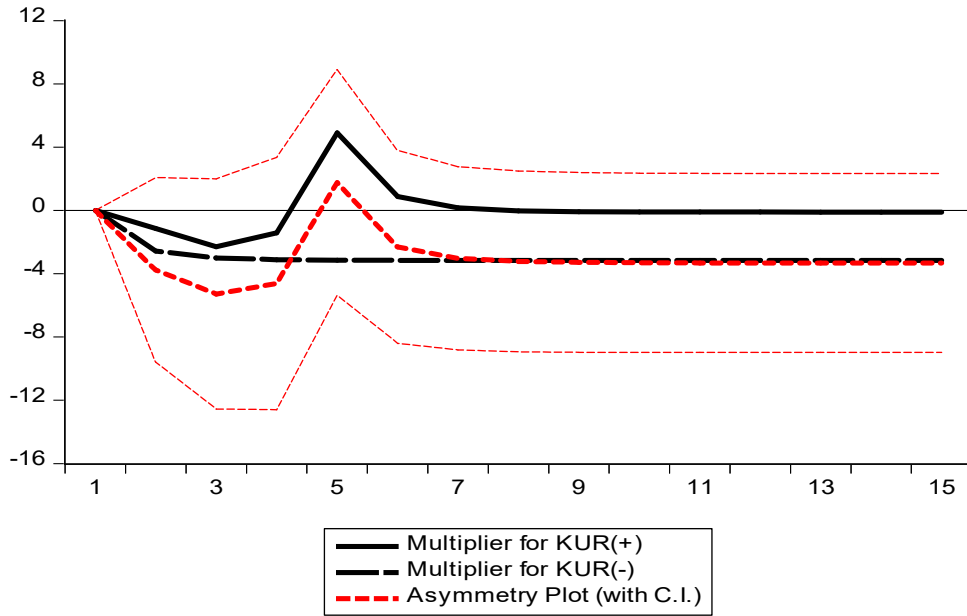
Uzun Dönem Katsayıları			
Değişken	Katsayılar	t-istatistiği	P
$\$/TL^{poz}$	-0.113119	2,10	0.8796
$\$/TL^{neg}$	3.231943	0,94	0.4149
$Faiz Oranı^{poz}$	0.249632	-1,08	0.0001
$Faiz Oranı^{neg}$	0.321552	1,55	0.2978
Sabit Terim	4.977438	6,35	0.0002
ECT_{t-1}	-0.794931	-3,16	0.0000
Tamsal Test İstatistikleri			
Breusch-Godfrey LM Testi	0.4782		
Heteroskedasticity Test: ARCH	0.7342		
CUSUM testi	Durağan		
CUSUM-SQ Testi	Durağan		

Dolar/TL ve Kur Korumalı Mevduat arasındaki genel asimetrileri görmeyen başka bir yöntemi Multiplier testine başvurmak. Bu test zaman içinde Kur Korumalı Mevduatta Dolar/TL'nin pozitif ve negatif toplamlarındaki asimetrik değişikliklerin dinamik çarpan etkisini (kısa vadeli ve uzun vadeli kombine) göstermektedir. Multiplier test sonuçları Şekil 1'de sunulmuştur. Kesik siyah çizgi, Kur korumalı Mevduatın Dolar/TL^{neg}'deki değişikliklere yüzde tepkiyi ve düz siyah çizgi, Kur korumalı Mevduatın Dolar/TL^{poz}'deki değişikliklere verdiği tepkiyi göstermektedir. Kesik kırmızı çizgi; pozitif bileşen ve negatif bileşen eğrisi arasındaki farkı göstermektedir. Bu eğri, Dolar/TL'de yaşanan pozitif ve negatif şoklarla bağlantılı dinamik çarpanların doğrusal karışımını gösteren bir asimetri eğrisini temsil etmektedir. Pozitif değişim eğrisi, belirli bir tahmin döneminde Kur korumalı Mevduatın pozitif Dolar/TL şokuna asimetrik olarak ayarlanması doğrultusunda bilgi verirken, negatif varyasyon eğrisi, bir tahmin

döneminde Kur korumalı Mevduatın negatif Dolar/TL şokuna asimetrik olarak ayarlanması hakkında bilgi vermektedir.

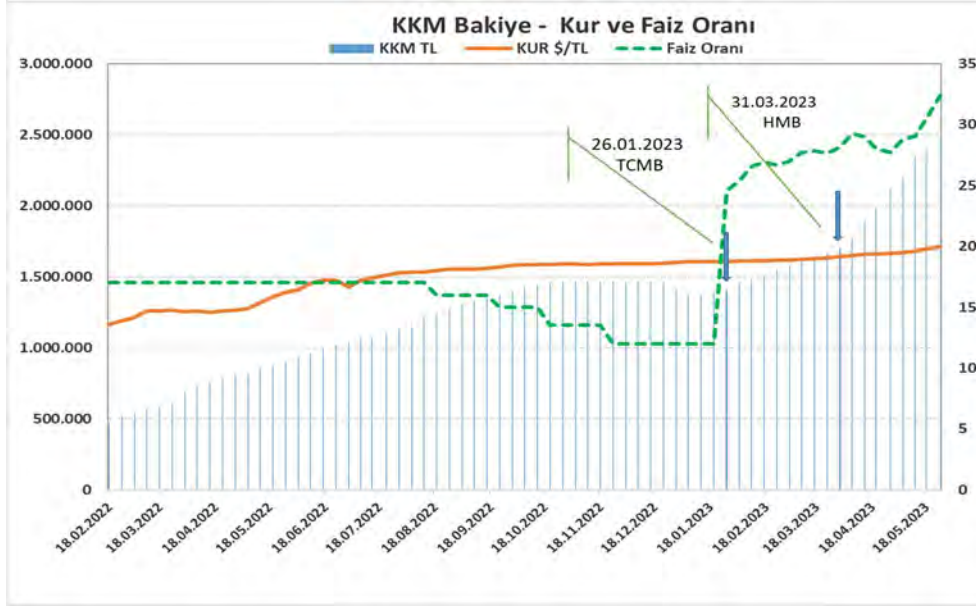
Dinamik çarpan test sonuçları şekil 1'de sunulmuştur. Dinamik çarpan test sonuçları uzun dönem ARDL test sonuçları ile örtüşmektedir. Sonuçlara göre negatif şok etkileri daha baskındır. Dolar/TL'ye verilen pozitif şoklarda ise kur korumalı mevduat üzerinde dördüncü döneme kadar negatif etki yaratmakta beşinci dönemden itibaren pozitif etki almakta ve denge değerine doğru yaklaşmaktadır. Ancak pozitif ve negatif şokların farkının etkisi negatif olmuştur bu bağlamda toplamda negatif etkilerin daha baskın olduğu ifade edilebilir.

Şekil 1 | Doğrusal Olmayan ARDL (NARDL) Tahmini Dinamik Çarpan Grafikleri

Test sonuçları yanında, KKM toplam tutarının BDDK tarafından açıklanmaya başlandığı Şubat 2022'den itibaren haftalık toplam bakiyesi, bakiyenin ilan edildiği günkü kur (BDDK'nın KKM tutarını dolara çevirirken dikkate aldığı kur) ve TCMB tarafından ilan edilen Bankalarca mevduatlara uygulanan faiz oranları dikkate alınarak aşağıdaki Şekil 2 ve 3 hazırlanmıştır. İlgili 3 veri yöntemin uygulanmasında kullanılan verilerdir.

Şekil 2 | KKM Toplam Tutarı, Kur ve Faiz Oranı

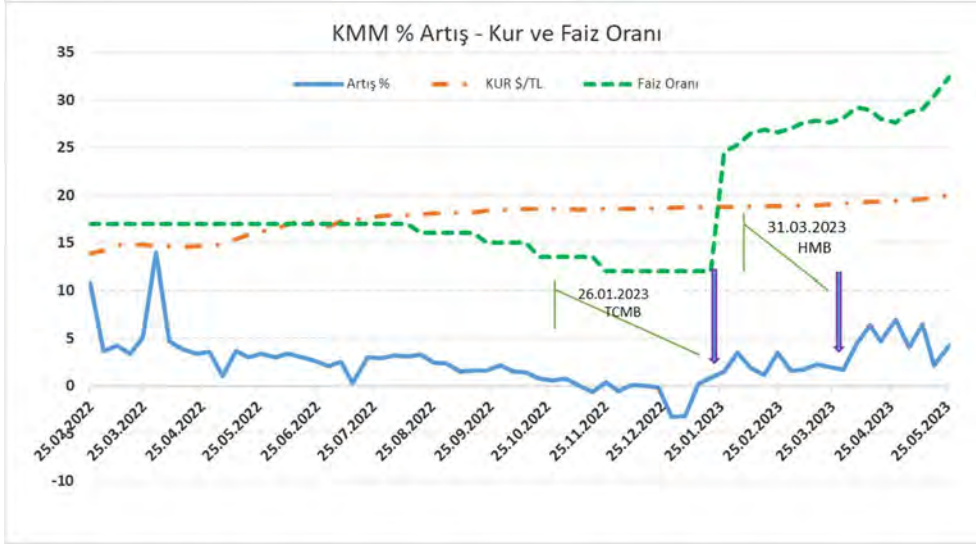
KKM toplam tutarında gerileme 06.01.2023 haftası verilerinde görülmekte olup, KKM tutarı 30.12.2022 tarihinde 1.415.302 milyon TL iken 06.01.2023 tarihinde 1.370.009 milyon TL'ye -%3,2 düşmüştür. 20.01.2023 itibariyle de -%3,2 düşüşle 1.385.645 milyon TL ve ardından TCMB tarafından desteklenen döviz tevdiat hesaplarında TL KKM hesabına dönüşen tutarlar için uygulanan politika faiz oranı + 3 puan uygulaması kaldırılmış ve faiz oranı limitinin kaldırılmasından sonra ilk veri 27.01.2023 tarihinde +%1,5 artışla 1.406.844 ve izleyen 03.02.2023 tarihinde de +%3,5 artışla 1.455.736 milyon TL olmuştur. 30.12.2022 tarihi itibariyle uygulanan faiz oranı politika faiz oranı %9 + 3 puan olmak üzere %12 idi. 26.01.2023 tarihi itibariyle faiz üst sınırı kalkınca, TCMB tarafından o hafta içinde açılan hesaplara uygulanan faiz oranları ortalama %24 civarında olduğu dikkate alınmıştır.

14 Ekim 2022 tarihine kadar KKM tutarı artış göstermiş ancak, bu süreçte Ağustos 2022 tarihine kadar faize üst sınır uygulanmakta ve oran %17 idi. Bu süreçte kurda da hareketin olduğu dönemde olması, menkul kıymet tesis oranının Haziran 2022 tarihinde uygulamaya alınması, bankaların sözlü olarak KKM'ye geçmesi konusunda faaliyet göstermesi için yönlendirilmesi, hesapların minimum 3 ay açıldığı dikkate alındığında faiz tahakkuk dönemlerinde hesapların tekrar KKM'de tutulması, kurda hareketlenme beklentisi gibi sebeplerin etkili olduğu bir süreçtir.

01.04.2023 itibariyle Hazine ve Maliye Bakanlığı destekli TL Mevduattan KKM'ye dönüşüm sağlanan hesaplarda da faiz üst sınırı 31.03.2023 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak

kaldırılmıştır. 31.03.2023 tarihinde 1.701.063 milyon TL olan KKM bakiyesi 26.05.2023 tarihindeki 2.49.727 milyon TL'li tutara ulaşınca kadar haftalık %4,9 artmıştır. 8 haftalık artış oranı da %46,9 olmuştur. Bu dönemde ise kur seviyesi nispeten 19,15 – 19,95 dolar/TL seviyesinde seyretmiştir.

Şekil 3 | KKM Haftalık Artış %, Kur ve Faiz Oranı

Şekilde 3'ten de görüleceği üzere, KKM'deki artış oranları dikkate alındığında 26 Ocak ve 31 Mart 2023 tarihlerinde KKM artış oranlarının önceki haftalık artış oranlarına göre sıçrama yaptığı görülmektedir. Yukarıda belirtildiği üzere uygulamanın ilk aylarında çeşitli faktörlerin de uygulamaya alınarak KKM'de artış sağlanmaya çalışıldığı da ifade edilmelidir.

6. Sonuç

Kur Korunmalı Mevduat (KKM) uygulaması 21.12.2021 tarihi itibarıyla uygulamaya alınmıştır. Uygulamanın amacı olarak, gerek TL gerekse YP hesaplardan KKM hesaplarına dönüşümün sağlanarak, dolarizasyonu önlemek ve tersine çevirmek böylece döviz kurunun enflasyon üzerindeki baskısını hafifletmek, uygulamadan faydalanacak bireylere asgari faiz oranı kadar bir getiri sunmak, Türk lirasına istikrar kazandırmak ve kurlardaki oynaklık karşısında vatandaşların mağdur olmaması olarak ifade edilmiştir.

KKM uygulaması kurda istikrar amaçlamakta ancak kurda istikrar sağladığı takdirde de etkinliğini yitirebilecek ve burada biriken tutarların çıkışının nasıl sağlanacağı üzerine odaklanması gereken bir sistemdir. Yatırımcısına asgari faiz oranı ve ilave olarak ta kur artışından faydalanma imkanı sağlaması ile öne çıkmıştır. 2022 yılında birkaç ay döviz kurunun 18-19 TL seviyesinde olması KKM'den çıkışları başlatmış bazı aylarda girişlerde azalma ortaya

çıkmiştir. Böylece, kur artışının etkili olmaması nedeniyle KKM'de politika faiz oranı + 3 puan şeklinde uygulanan azami faiz oranı uygulaması TCMB ve Hazine ve Maliye Bakanlığı destekli KKM'de sırasıyla 26.01.2023 ve 31.03.2023 itibariyle kaldırılmıştır. Ardından, KKM'ye girişler ivme kazanmıştır.

Bu çalışmanın amacı da kur korumalı mevduat, Dolar/TL ve faiz oranı arasındaki asimetrik ilişkiyi NARDL yöntemi ile incelemektir. 18.02.2022-26.05.2023 dönemi haftalık verilerin kullanıldığı çalışmada öncelikle ARDL modeli kurulmuş ve değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki sınır testi ile araştırılmıştır. Dolar/TL ve faiz oranının kur korumalı mevduat üzerindeki simetrik etkisi NARDL testi ile incelenmiştir. Çalışmada ayrıca Dolar/TL'nin kur korumalı mevduat üzerindeki simetrik etkisini net bir şekilde ortaya koyabilmek amacıyla Dinamik Çarpan Etkisi testi uygulanmıştır.

Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde döviz kuru, faiz oranının kur korumalı mevduat üzerindeki etkisini inceleyen çalışmaların sınırlı olduğu, çalışmaların döviz mevduat hesapları üzerinden yapıldığı tespit edilmiştir. Bu çalışma özellikle Dolar/TL'nin kur korumalı mevduat üzerindeki simetrik etkisini NARDL yöntemi ve Dinamik Çarpan Etkisi testi kullanarak incelendiği için literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmada ARDL ve NARDL yöntemlerine göre değişkenler arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir. ARDL modelinden elde edilen sonuçlara göre KKM ile faiz değişkeni arasında uzun dönemde pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır. Bu sonuçlar faiz oranlarının dolarizasyonu pozitif etkilediğini tespit eden Kocaman (2022), Yalta ve Yalta (2022) çalışmalarla benzerlik göstermektedir. KKM ile \$/TL değişkeni arasında ise uzun dönemde negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. NARDL modelinde *Faiz Oranı^{poz}* değişkeninin katsayısı pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Kur korumalı mevduat üzerinde Dolar/TL'nin simetrik etkisinin net anlaşılması için Dinamik çarpan testi uygulanmıştır. Dinamik çarpan test sonuçlarına göre kur korumalı mevduat üzerinde negatif şok etkilerinin daha baskın olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar döviz kurunda meydana gelen negatif bir şokun dolarizasyonu artırdığını tespit eden Çakır vd. (2022), Kolcu ve Yamak (2022) benzerlik göstermektedir.

Kaynakça

Ağaslan, E. ve Gayaker, S. (2019). Türkiye'de para ikamesinin belirleyicileri: doğrusal olmayan bir yaklaşım. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 362-387.

Alkan, U. Ve Şengül, A., (2022 Mayıs). Döviz tevdiat hesapları ve döviz kuru oynaklığı arasındaki nedensellik ilişkisi: Ekonometrik Analiz. ASEAD 9. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu, Antalya – Türkiye.

Aydınlık, Ü. ve Aktaş, R. (2022). Regional dollarization differences and determinants: The case of Turkey. *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 17(57), 295-315.

Barbuşa-Mişu, N., Güleç, T.C., Duramaz, S. ve Virlanuta, F.O. (2020). Determinants of dollarization of savings in the Turkish economy. sustainability. *MDPI, Open Access Journal*, 12(15), 1-16.

BDDK, Haftalık bankacılık sektörü verileri: temel gösterim, <http://www.bddk.org.tr/BultenHaftalik>, Erişim: 10.06.2023

Beybur, M. (2022). The relationship between the deposit dollarization in the turkish banking sector with usd/try exchange rate and consumer confidence index: 2012:01 – 2022:01. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 24(1), 86-99.

Çakır Yıldız N, Şarkaya İçellioğlu C, Tuna E (2022). Türkiye’de dolarizasyonun dinamik markov rejim değişim modeli ile analizi. *Mali Çözüm*, 171 - 197.

Hazine ve Maliye Bakanlığı (2023). Basın Bülteni: 21.12.2021, www.hmb.gov.tr; <https://www.hmb.gov.tr/duyuru/basin-aciklamasi-i-21-12-2021>

Hazine ve Maliye Bakanlığı (2023). Basın Bülteni: 24.12.2021, www.hmb.gov.tr; <https://www.hmb.gov.tr/duyuru/kur-korumali-tl-vadeli-mevduatlara-ve-katilma-hesaplarina-iliskin-uygulama-esaslari-hakkinda-basin-aciklamasi-i-24-12-2021>

Hazine ve Maliye Bakanlığı, (2021). Basın Açıklaması, 21.12.2021, <https://www.hmb.gov.tr/haberler/basin-aciklamasi-i-21-12-2021>, Erişim: 25.05.2023

Hazine ve Maliye Bakanlığı,(2021). Kur Korumalı TL Vadeli Mevduatlara ve Katılma Hesaplarına İlişkin Uygulama Esasları Hakkında Basın Açıklaması, 24.12.2021, <https://www.hmb.gov.tr/haberler/kur-korumali-tl-vadeli-mevduatlara-ve-katilma-hesaplarina-iliskin-uygulama-esaslari-hakkinda-basin-aciklamasi-i-24-12-2021>, Erişim: 29.05.2023

Karagöz, K.(2023). Türkiye’de döviz kurunun dolarizasyona asimetric etkisi, 1st International Conference on Frontiers in Academic Research, February 18-21, 2023, Konya, Turkey.

Kaya, E. ve Adooyuran, B. (2017). Finansal dolarizasyon unsurları olarak kredi dolarizasyonu ve mevduat dolarizasyonu ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişki. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 7(14), 325-344.

Kocaman, M. (2022). Türkiye’de dolarizasyon, enflasyon ve faiz ilişkisi: ardl sınır testi yaklaşımı, içinde ss.155-168. *İktisadi Konular Üzerine Seçme Yazılar* (içinde ss.155-168), Ş. Yıldız, D. Baysal Kurt, (Ed.) Nobel Yayınları, Ankara.

Kolcu, F., Yamak, R. (2022). Döviz kurunun mevduat dolarizasyonu üzerindeki asimetrik etkisi. *İzmir İktisat Dergisi*. 37(2). 481-500. Doi: 10.24988/ije.1005229.

Narayan, Paresh Kumar – Smyth, Russell (2005). Trade liberalization and economic growth in fiji. an empirical assessment using the ardl approach. *Journal of The Asia Pacific Economy*, 10(1), 96-115.

Pesaran, M. Hashem - Shin, Yongcheol - Smith, Richard J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, Vol 16, Issue 3, 289–326.

Pesaran, M. Hashem - Shin, Yongcheol (1999). An autoregressive distributed lag modelling approach to cointegration analysis, econometrics and economic theory in the 20th century: The Ragnar Frish Centennial Symposium. Ed. / Steinar Strom. Cambridge: *Cambridge University Press*, 371-413.

Resmi Gazete, Altın Hesaplarından Türk Lirası Mevduat ve Katılma Hesaplarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkında Tebliğ : (2021/16), 29.12.2021 tarih ve 31704 tarihli Resmi Gazete

Resmi Gazete, Altın Hesaplarından Türk Lirası Mevduat ve Katılma Hesaplarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkında Tebliğ : (2021/16)’de Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ (2022/2), 11.01.2022 tarih ve 31716 tarihli Resmi Gazete

Resmi Gazete, Altın Hesaplarından Türk Lirası Mevduat ve Katılma Hesaplarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkında Tebliğ : (2021/16)’de Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ (2022/10), 07.03.2022 tarih ve 31771 tarihli Resmi Gazete

Resmi Gazete, Menkul Kıymet Tesisi Hakkında Tebliğ, 10.06.2022 tarih ve 31862 tarihli Resmi Gazete

Resmi Gazete, Mevduat ve Katılma Hesaplarının Kur Artışlarına Karşı Desteklenmesine İlişkin Kararda Değişiklik Yapılması hakkında Karar, Karar No : 7016, 31.03.2023 tarih ve 32149 tarihli Resmi Gazete

Resmi Gazete, Türk Lirası Mevduat ve Katılım Hesaplarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkında Tebliğ : (2021/14), 21.12.2021 tarih ve 31696 tarihli Resmi Gazete

Resmi Gazete, Türk Lirası Mevduat ve Katılım Hesaplarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkında Tebliğ : (2021/14)'de Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ: 2022/1, 11.02.2022 tarih ve 31716 tarihli Resmi Gazete

Resmi Gazete, Türk Lirası Mevduat ve Katılım Hesaplarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkında Tebliğ : (2021/14)'de Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ: 2022/9, 07.03.2022 tarih ve 31771 tarihli Resmi Gazete

Resmi Gazete, Türk Lirası Mevduat ve Katılım Hesaplarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkında Tebliğ : (2021/14)'de Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ: 2022/5, 01.02.2022 tarih ve 31737 tarihli Resmi Gazete

Resmi Gazete, Türk Lirası Mevduat ve Katılım Hesaplarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkında Tebliğ : (2021/14)'de Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ: 2022/14, 22.03.2022 tarih ve 31786 tarihli Resmi Gazete

Resmi Gazete, Türk Lirası Mevduat ve Katılım Hesaplarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkında Tebliğ : (2021/14)'de Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ: 2022/16, 08.04.2022 tarih ve 31803 tarihli Resmi Gazete

Resmi Gazete, Türk Lirası Mevduat ve Katılım Hesaplarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkında Tebliğ : (2021/14)'de Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ: 2023/7, 01.04.2023 tarih ve 32150 tarihli Resmi Gazete

Resmi Gazete, Türk Lirası Mevduat ve Katılım Hesaplarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkında Tebliğ : (2021/14)'de Değişiklik Yapılmasına Dair Tebliğ: 2023/6, 30.03.2023 tarih ve 32148 tarihli Resmi Gazete

Sarı, İ. (2007). Makro ekonomik değişkenlerin dolarizasyon sürecine etkisi: ampirik bir yaklaşım. (Uzmanlık Yeterlilik Tezi). Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara.

Shin, Y., Yu, B. ve Greenwood-Nimmo, M. (2014). Modelling asymmetric cointegration and dynamic multipliers in a nonlinear ardl framework, W.C. Horrace and R.C. Sickles (Ed.), Festschrift in Honor of Peter Schmidt: Econometric Methods and Applications içinde (s. 281–314). *New York: Springer*

TCMB (2022). Enflasyon Raporu 2022-I : 27.01.2022, https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/7987b580-90b7-4b68-bed5-756722b1700f/ki22_i.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-7987b580-90b7-4b68-bed5-756722b1700f-nWqBAKK, Erişim : 01.06.2023

TCMB (2023). YUVAM Hesapları Hakkında Bilgilendirme, https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/b0a85140-2ba2-48ac-9f9d-3760fc6c07c2/Yuvam_Bilgilendirme_Kitapci.pdf?MOD=AJPERES, Erişim: 01.06.2023

TCMB (2023).Mevduat ve Katılma Hesaplarının Kur Artışlarına Karşı Desteklenmesine İlişkin Cumhurbaşkanı Kararı Hakkında Uygulama Talimatı-31.03.2023, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/52ac64ed-66c5-4837-b2d6-d1c9b0e596c1/Mevduat+ve+Katilma+Hesaplarinin+Kur+Artislarina+Karsi+Desteklenmesine+Iliskin+Cumhurbaskani+Karari+Hakkinda+Uygulama+Talimati.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-52ac64ed-66c5-4837-b2d6-d1c9b0e596c1-n-NOg7C> Erişim: 01.06.2023

TCMB (2023).Türk Lirası Mevduat ve Katılım Hesaplarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkında Tebliğe İlişkin Uygulama Talimatı- 03.04.2023, www.tcmb.gov.tr, Erişim: 01.06.2023

TCMB, (2023), Faiz İstatistikleri, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Faiz+Istatistikleri/Bankalarca+Acilan+Mevduat+%28Haftalik%29/>, Erişim: 20.06.2023

TCMB. (2021). Türk Lirası Mevduat ve Katılma Hesaplarına Dönüşümün Desteklenmesi Hakkında Tebliğ: 2021/14, 21 Aralık 2021 tarih ve 31696 sayılı (mükerrer) Resmi gazete.

Ustaoglu, Ü. (2021). The effect of foreign currency deposits of residents on the usd exchange rate: the effects of dollarization between 1986-2020. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 6(2.), 162-169.

Yalta, A. Y. ve Yalta, A. T. (2022). Deposit dollarization in turkey: a rolling window analysis. 28th Economic Research Forum (ERF) Annual Conference, March 2022.

Yamak, N. ve Yamak, R. (1997). Para ikamesi (dolarizasyon) ve Türkiye örneği. Doç. Dr. Yaman Aşıkoğlu'na Armağan, *SPK Yayın*, 56, 1-11.

Yılmaz, M. ve Uysal, D. (2019). Türkiye'de dolarizasyon ve enflasyon ilişkisi, *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 4(10), 286-306.

RESTORANLARDA ÇALIŞAN İŞGÖRENLERİN MESLEĞE İLİŞKİN ÖZ YETERLİLİKLERİNİN YAPICI SES ÇIKARMA ÜZERİNE ETKİSİ: ORDU İLİNDE BİR ÇALIŞMA

Eray TURPCU¹ Şerif Ahmet DEMİRDAĞ²

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, Ordu ilinde yiyecek-içecek restoranlarında çalışan işgörenlerin yaptıkları işe ilişkin öz yeterlilik ve yapıcı ses çıkarma durumlarını belirlemektir. Ayrıca, çalışanların öz yeterlilik algılarının yapıcı ses çıkarma durumuna etkisini belirlemek de çalışmanın diğer amacını oluşturmaktadır. Nicel araştırma deseninin kullanıldığı bu çalışmada, araştırmaya ait veriler, Ordu ilinde yiyecek-içecek restoranlarında çalışan 178 işgören üzerinde anket tekniği uygulanarak toplanmıştır. Söz konusu anketler, katılımcılara 5 Mayıs 2023 ve 28 Haziran 2023 tarihleri arasında dağıtılarak toplanmış ve IBM SPSS 22.0 paket analiz programıyla analiz edilerek değerlendirilmeye alınmıştır. Her iki ölçek için de geçerlilik analizinin yapıldığı bu çalışmada, araştırmacının ölçeklerine ilişkin güvenilirlik analizi sonuçları oldukça yüksek olarak elde edilmiştir. Bununla birlikte, işgörenlerin çalıştıkları restoranlarda hem öz yeterlilik algılarının hem de yapıcı ses çıkarma durumlarının da yüksek olduğu görülmüştür. Değişkenler arası ilişki değerlendirildiğinde, işgörenlerin öz yeterlilik ile yapıcı ses çıkarma durumları arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yapılan basit doğrusal regresyon analizine göre işgörenlerin çalıştıkları restoranlarda sahip oldukları öz yeterliliklerinin yapıcı ses çıkarma üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, çalışmadan elde edilen sonuçlara ilişkin ilgili taraflar için öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Öz yeterlilik, Yapıcı ses çıkarma, Yiyecek-içecek restoranları, Ordu.

¹ Asst.Prof.Dr., Giresun University, eray.turpcu@giresun.edu.tr

² Assoc.Prof.Dr., Giresun University, demirdagserifahmet@gmail.com

THE EFFECT OF THE JOB-RELATED SELF-EFFICIENCY OF EMPLOYEES WORKING IN RESTAURANTS ON CONSTRUCTIVE VOICE MAKING: A STUDY IN ORDU

Abstract

The main aim of this study is to determine the self-efficacy perception of employees working in food and beverage restaurants in Ordu and constructive voice regarding their work. In addition, determining the effect of employees' self-efficacy on constructive voice is another aim of the study. In this study, where a quantitative research design was used, the data of the research were collected by applying a survey technique on 178 employees working in food and beverage restaurants in Ordu. The aforementioned surveys were distributed to participants and collected between May 5, 2023 and June 28, 2023, and were analyzed and evaluated with the IBM SPSS 22.0 package analysis program. In this study, where validity analysis was conducted for both scales, the reliability analysis results for the scales of the research were obtained to be quite high. However, it has been observed that employees' self-efficacy perceptions and constructive voice levels are high in the restaurants where they work. When the relationship between variables was evaluated, it was determined that there was a positive and moderate relationship between employees' self-efficacy and their constructive voice. According to the simple linear regression analysis, it was concluded that the self-efficacy of the employees in the restaurants they work in had a significant effect on constructive voice. Additionally, suggestions are presented for interested parties regarding the results obtained from the study.

Key Words: Self-efficacy, Constructive voice, Food and beverage restaurants, Ordu.

1. Giriş

Hizmet sektörü içinde yer alan yiyecek-içecek işletmelerinde, tıpkı turizm sektöründe olduğu gibi insan faktörü oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Bu işletmelerde, insan faktörü tarafından üretilen ürünler yine insanlar tarafından tüketilmektedir. Sosyal insan ilişkilerinin yoğun yaşandığı bu tür işletmelerde, sadece kaliteli ürün üretilip sunulması çoğu zaman tek başına yeterli olmamaktadır. Aynı zamanda, beşerî ilişkileri güçlü, tecrübeli, yetenekli ve donanımlı personelin istihdamı da oldukça önemlidir. Çünkü, insan ilişkilerinin yoğun olduğu turizm sektöründe tecrübe ve mesleki bilgi ortaya çıkabilecek problemleri çözümünde kurtarıcı olabilmektedir. Pelit vd. (2016: 266) tarafından verilen örnek bu durumu açıklayıcı niteliktedir. Araştırmacılar, mutfakta hazırlanmış olan bir yiyeceğin kalitesinin ve görünümünün mükemmel seviyede olmasa bile, tüketiciye yüz yüze hizmet sunan bir servis personelinin bunu mükemmel hale getirebileceğinin altını çizmiştir. Diğer taraftan, mükemmel seviyede hazırlanmış olan bir yiyeceğin ise bilgisiz ve tecrübesiz bir personel tarafından kötü sunum ve davranışlarla berbat hale gelebileceği de aynı örnekte yer almaktadır. Ayrıca, söz konusu donanımlı ve mesleklerine ilişkin öz yeterlilik düzeyi yüksek olan işgörenlerin örgüt ve işleyişle ilgili yapıcı ses çıkarma kapsamında örgüte fayda sağlayacağı da açıktır. Buradan hareketle, mesleğe ilişkin öz yeterliliğin yapıcı ses çıkarma üzerinde etkisi olduğu varsayılmıştır. Nicel araştırma desenine uygun olarak tasarlanmış olan bu çalışmanın amacı, restoran işletmelerinde çalışan işgörenlerin mesleğe ilişkin öz yeterlilik ve yapıcı ses çıkarma düzeylerini belirlemek ve iki değişken arasındaki ilişki ve etkiyi ortaya koymaktır. Çalışmanın amacı doğrultusunda, öncelikle öz yeterlilik ve yapıcı ses çıkarma kavramlarına kısaca değinmek faydalı olacaktır.

Örgütlerde en önemli sermaye ve girdi rolünü üstlenen insan faktörü, örgütlerin varlıklarını sürdürebilmelerinde ve rekabet üstünlüğü sağlamalarında oldukça önemli bir etkiye sahiptir (Güçer ve Demirdağ, 2014: 12). Bu noktada, işletmelerde istihdam edilen personelin gerek beşerî ilişkilerde gerekse işle ilgili konularda yeterli donanıma sahip olması beklenmektedir. Çalışanların bu yönde donanıma sahip olması, aslında kendi öz yeterlilikleri ile yakından ilişkilidir. Kendini yetkin görme anlamına gelen öz yeterlilik kavramı Bandura (1986) tarafından “*bireylerin belirli alanlarda performanslarını sergilemek için gerekli etkinlikleri organize ederek başarılı bir şekilde yerine getirme kapasitesi hakkında bireyin kendisine yönelik kişisel yargısı*” şeklinde tanımlanmıştır. Aşkar ve Umay (2001: 1), öz yeterliliği yüksek olan bireylerin bir şeyleri başarmak için çoğunlukla daha fazla çaba gösterdiğini ve karşılaşılan olumsuzluklara yönelik çabuk pes etmediklerini, ısrarlı ve sabırlı davranışlar sergilediğini

belirtmektedir. Öz yeterlilik, belirli koşullarda bireyin sahip olduğu becerileri ile yapabileceklerine inanması ve farklı durumlarda bu becerilerini koordine etme ve yönetebilme konusundaki inancı ile ilgili bir kavramdır (Maddux, 2000: 4; Kızanıklı ve Silik, 2019: 271). Öz yeterlilik inancı, bireyin amaçlarını, kararlarını ve yaşam biçimini belirler ve böylelikle birey kendi kapasitesi hakkında rahatlıkla karar verebilecek duruma gelir (Cantürk Günhan ve Başer, 2007: 69). Dolayısıyla, öz yeterlilik hakkında bireyin yaşamı üzerinde belirli değişiklikler yapabilecek kadar etkili bir inanç (Arseven, 2016: 67) olduğu şeklinde yorum yapmak mümkündür. Öz yeterliliği daha kısa ve net bir ifadeyle nitelendirmek gerekirse, “bireylerin herhangi bir alanda herhangi bir iş için gerekli bilgi ve beceriye sahip olduğu konusundaki bireysel inançları” şeklinde betimlemek mümkündür (Güçer vd., 2017: 18). Sosyal öğrenme kuramı içinde algılanan öz yeterlilik teorisini Bandura (1977: 193), sırasıyla birey, davranış ve sonuçtan oluşan model ile yeterlik beklentileri (*efficacy expectations*) ve sonuç beklentileri (*outcome expectations*) olmak üzere iki temel faktör üzerine inşa etmiştir. Belirli bir davranışın belli sonuçlara yol açacağına dair olan beklenti sonuç beklentisini açıklarken, bir bireyin başarılı sonuçlar üretmesi için gerekli olan davranışları yerine getirmesine ilişkin inanç ise yeterlik beklentisini açıklamaktadır.

Davranış, insanların sahip olduğu yeterlilik düzeyi, fiziki ve sosyal çevresiyi algılama durumu ve bu çevreyle etkileşimi sonucunda oluşan tutum ile şekillenmektedir (Başaran, 2000: 21). Örgütlerde de bilgi, beceri ve yeterlilik konusunda kendisini donanımlı hisseden ve kendine güvenen bireyler, örgüt içi işlerin işleyişinde ve kararlarda olumlu yönde müdahalede bulunabilir ve böylelikle örgüte katkı sağlayabilirler. Örgüt üyelerinin bu türden davranışlarını pozitif ses çıkarma davranışı ile ilişkilendirmek mümkündür. Türkoğlu ve Özyılmaz Misican (2019: 1000), pozitif ses çıkarma davranışının, örgüt üyelerinin diğer örgüt üleriyle aynı düşüncede olmasa bile örgüt için yenilikçi düşünce ve önerilerini ortaya koyması, örgütün gelişimi ve verimliliği için yapıcı ve geliştirici öneriler sunması olarak ele alındığını belirtmektedir. Pozitif ses çıkarma, çalışanların işleriyle ilgili değerli bulduğu politikalar, programlar, hedefler, süreçler için desteklemek veya örgütün gelişimi, verimliliği ve değerini korumak için yapıcı ve geliştirici öneriler ortaya koyması ve bunu çeşitli biçimlerde diğer çalışma arkadaşları ve yöneticilerle gönüllü olarak paylaşması olarak nitelendirilmektedir (Çankır ve Semiz Çelik, 2018: 57). Genel anlamda örgütler açısından oldukça önemli bir örgütsel davranış olan pozitif ses çıkarma davranışı; örgütte alınan kararlara destek olma, gelişme ve değişimlere ayak uydurma, aynı zamanda diğer örgüt üyelerinin bu gelişme ve

değişimlere ayak uydurmalarını da teşvik etme, örgütün işleyişi ve verimliliği için gönüllü olarak öneri ve destek temelli davranışlar sergilemeyle ilgilidir. Pozitif ses çıkarma davranışının nispeten fazla olduğu örgütlerde rekabet avantajının da fazla olacağı düşünülebilir (Pekdemir vd., 2014: 334; Türkoğlu ve Özyılmaz Misican, 2019: 1001). Rekabet ortamının yoğun yaşandığı restoran işletmeleri gibi dinamik yapıdaki turizm işletmelerinde de bu türden örgütsel davranışlar oldukça önemlidir. Çünkü, bu tür işletmelerde tüketicilere doğrudan yüz-yüze hizmet sunan işgörenler, yönetici ya da sahiplere oranla işleyişe daha hakîm olabilmekte ve işleyişi daha yakından görmektedir. Yaptıkları işle ilgili olarak ortaya koyacakları yapıcı ses çıkarma davranışları örgütün işleyişi ve verimliliği açısından oldukça faydalı bir girişim olacaktır. Bunu yapabilecek olan örgüt üyeleri ise bilgi ve tecrübe konusunda kendine güvenen, öz yeterlilik düzeyleri yüksek olan örgüt üyeleridir. Bu noktada, bireylerin mesleklerine ilişkin öz yeterlilik düzeyleri ile yapıcı ses çıkarma davranışı arasında ilişki olabileceği düşünülmüş ve böyle bir çalışma yapma gereksinimi ortaya çıkmıştır. Çalışmanın amacı kapsamında mesleki öz yeterlilik ve yapıcı ses çıkarma kavramları ile ilgili yukarıdaki bilgiler ışığında, çalışmanın temel hipotezi şu şekilde geliştirilmiştir;

“H1: Restoranlarda çalışan işgörenlerin örgütsel mesleğe ilişkin öz yeterliliklerinin yapıcı ses çıkarma durumları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.”

2. Yöntem

Bu çalışmanın amacı, Ordu ilinde restoranlarda çalışan işgörenlerin mesleğe ilişkin öz yeterliliklerini ve yapıcı ses çıkarma davranışı düzeylerini belirlemek ve işgörenlerin mesleki öz yeterliliklerinin yapıcı ses çıkarma davranışı üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Anket tekniğinin kullanıldığı bu çalışmada, zaman, ulaşım ve maliyet gibi kısıtlardan dolayı kolayda örnekleme yöntemiyle 5 Mayıs-28 Haziran 2023 tarihleri arasında anket formları katılımcılara yüz yüze dağıtılmıştır. Katılımcılardan toplanan veriler IBM SPSS Statistics 22.0 istatistiksel paket programı vasıtasıyla çözümlenmiştir. Çalışmanın bir diğer kısıtı ise çalışmada sadece Ordu ilinin merkezinde faaliyet gösteren yiyecek-içecek restoranlarında çalışan 178 işgörenden veri toplanmıştır. Örneklemin evreni temsil etmesi açısından; örneklem grubu uygulanan madde sayısı ile ilişkilendirilmiş ve örneklem sayısının ölçme aracındaki madde sayısının en az on katı (Kline, 1994; Bryman ve Cramer, 2001; Çokluk vd., 2012) olması gerekliliği sonucuna ulaşılmıştır (15 madde x 10 = 150 işgören). Bu verilere göre, çalışmada 178 (178>150) işgörene ulaşılması örneklemin evreni temsil ettiğini gösterir niteliktedir. Araştırma verilerinin değerlendirilmesi aşamasında, işgörenlerin ölçeklere ilişkin ifadelerle yönelik düşüncelerini

belirlemek amacıyla mean (ortalama) analizi, işgörenlerin demografik özellikleri ile ölçekler arası ilişki için t-testi ve varyans analizi yapılmıştır. Ölçeklere ilişkin geçerlilik çalışması olarak her bir ölçek için açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ölçekler arası ilişkinin yönünü belirlemek amacıyla korelasyon analizi yapılırken, ölçekler arası etkiyi belirlemek amacıyla basit doğrusal regresyon analizi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonuçları değerlendirildikten sonra, bulgular doğrultusunda sonuçlar ortaya konarak ilgili işgörenler için öneriler sunulmuştur.

3. Bulgular ve Yorum

Çalışmanın evrenini temsil eden örneklem grubunu oluşturan Ordu ilinde restoran işletmelerinde çalışan işgörenlerin bireysel özelliklerine ilişkin veriler Tablo 1'de ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Bireysel Özelliklerine İlişkin Bulgular

Değişkenler	Gruplar	f	%	Değişkenler	Gruplar	f	%
Cinsiyeti	Kadın	71	39,9	Eğitim Durumu	İlkokul	8	4,5
	Erkek	107	60,1		Ortaokul	15	8,4
Yaşı	24 yaş ve altı	50	28,1	Ortalama Aylık Geliri (TL)	Lise	33	18,5
	25-34 yaş arası	75	42,1		Önlisans	97	54,5
	35-44 yaş arası	30	16,9		Lisans ve üstü	25	14
	45-54 yaş arası	15	8,4		11402 ve altı	87	48,9
	55 yaş ve üzeri	8	4,5		11403-14000	39	21,9
Medeni Durumu	Evli (Çocuklu)	72	40,4	14001-17000	26	14,6	
	Evli (Çocuksuz)	22	12,4	17001-20000	18	10,1	
	Bekâr	84	47,2	20001 ve üzeri	8	4,5	
Toplam		178	100			178	100

Tablo 1 incelendiğinde, yiyecek-içecek restoranlarında çalışan işgörenlerin %39,9'unun kadın, %60,1'inin ise erkek olduğu görülmektedir. Medeni durumları açısından

işgörenlerin %40,4'ü evli ve çocuk sahibi, %12,4'ü evli ve çocuksuz olup %47,2'si ise bekârdır. Bununla birlikte restoranda çalışan işgörenlerin %28,1'i 24 yaş ve altında, %42,1'i 25-34 yaş aralığında, %16,9'u 35-44 yaş aralığında, %8,4'ü 45-54 yaş aralığında olup %4,5'i ise 55 yaş ve üzerindedir. Eğitim durumu değişkeni açısından incelendiğinde, işgörenlerin %4,5'i ilkokul, %8,4'ü ortaokul, %18,5'i lise, %54,5'i önlisans ve %14'ü ise lisans ve üstü mezunu olduğu görülmektedir. Gelir durumları açısından incelendiğinde ise işgörenlerin büyük çoğunluğunun (%48,9) asgari ücret düzeyi olan 11402 TL ve altı civarında gelir elde ettiği anlaşılmaktadır. Bu oran, restoran işletmelerinde çalışan işgörenlerin büyük bir bölümünün asgari ücret düzeyinde çalıştığını göstermektedir.

3.1. Kullanılan Ölçeklere ilişkin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Bu çalışmada, işgörenlerin öz yeterlilik durumlarını belirlemek amacıyla Jerusalem ve Schwarzer (1979) tarafından oluşturulmuş olan, Yeşilay (1996) tarafından Türkçeye çevrilen ve Kendir ve Özkoç (2018) tarafından geçerliliği sağlanan 10 ifade ve tek boyuttan oluşan "Öz Yeterlilik" ölçeği kullanılmıştır. Bununla birlikte, işgörenlerin çalıştıkları restoranda yapıcı ses çıkarma durumlarının belirlenmesi için ise Maynes ve Podsakoff (2014) tarafından geliştirilen Erdoğan Aracı (2019) tarafından geçerliliği sağlanan 5 ifade ve tek boyuttan oluşan "Yapıcı Ses Çıkarma" ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan her iki ölçek için de 5'li Likert tipi değerlendirmeden faydalanılmıştır. Araştırmanın amacına uygun olarak kullanılan her iki ölçek için geçerlilik (açımlayıcı faktör analizi) ve güvenilirlik analizi yapılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçekler için yapılan geçerlilik ve güvenilirlik analizlerine ilişkin veriler Tablo 2 ve Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 2. Öz Yeterlilik Ölçeği Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Kaiser Meyer Olkin Ölçek Geçerliliği		0,887	
Bartlett Küresellik Testi	Ki Kare değeri		689,983
	df		45
	P değeri		0,000
Öz Yeterlilik Ölçek İfadeleri	Faktörün Yükleri	Faktörün Açıklayıcılığı (%)	Güvenilirlik (Cronbach Katsayısı)
1. Yeni bir durumla karşılaştığımda ne yapmam gerektiğini bilirim.	0,726		
2. Beklenmedik durumlarda nasıl davranmam gerektiğini her zaman bilirim.	0,758		
3. Her durumda kendimi kabul ettirecek çare ve yolları bulurum.	0,714		
4. Ne olursa olsun üstesinden gelirim.	0,676		
5. Zor sorunların çözümünü eğer gayret edersem her zaman başarırım.	0,682	47,254	0,873
6. Projelerimi gerçekleştirmek ve hedeflerime ulaşmak bana güç gelmez.	0,674		
7. Bir sorunla karşılaştığım zaman onu çözebilmeye yönelik birçok fikrim vardır.	0,658		
8. Zorlukları soğukkanlılıkla karşılarım, çünkü yeteneklerime her zaman güvenebilirim.	0,730		
9. Aniden ortaya çıkan sorunların üstesinden geleceğime inanıyorum.	0,533		
10. Her sorun için bir çözümüm vardır.	0,698		

Ordu ilinde yiyecek-içecek restoranlarında çalışan işgörenlerin öz yeterlilik durumlarını belirlemek amacıyla kullanılan ölçeğin geçerliliğinin test edilmesi için ilgili ölçeğe açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Tablo 2 incelendiğinde, öz yeterlilik ölçeğinin KMO değerinin 0,887, Bartlett küresellik testinin ise anlamlılık değerinin $p=0,000<0,005$ olduğu görülmektedir. Elde edilen bu iki değer öz yeterlilik ölçeği için açımlayıcı faktör analizi yapılmasının uygun olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, ölçeğin faktör açıklayıcılığının %47,254 olduğu ve bu durumun Büyüköztürk (2014: 135)'e göre tek faktörlü ölçeklerde yeterli kabul edildiği ayrıca tüm ifadelerin faktör yüklerinin 0,50'den yüksek olmasının Güriş ve Astar (2015: 422)'a göre iyi bir ölçü olarak kabul edilmesi ölçek açısından geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir. 10 ifade ve tek boyuttan oluşan ve geçerliliği sağlanan öz yeterlilik ölçeğinin

güvenilirlik analizi sonucu değerlendirildiğinde, ölçek ifadelerinin güvenilirlik (Cronbach alpha) katsayısı sonucu 0,873 olarak elde edilmiş ve durum Lorcu (2015: 208)'ya göre ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermiştir. Elde edilen bu sonuçlar Kendir ve Özkoç (2018)'un çalışmasındaki sonuçlarla benzerlik göstermektedir.

Tablo 3. Yapıcı Ses Çıkarma Ölçeği Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Kaiser Meyer Olkin Ölçek Geçerliliği		0,825	
Bartlett Küresellik Testi		Ki Kare değeri	289,095
		df	10
		P değeri	0,000
Yapıcı Ses Çıkarma Ölçek İfadeleri	Faktörün Yükleri	Faktörün Açıklayıcılığı (%)	Güvenilirlik (Cronbach Alpha) Katsayısı
1. İşyerinde işlerin yeni veya daha etkili hangi yollarla yapılacağı ile ilgili sık sık önerilerde bulunurum.	0,677		
2. İş projelerini daha iyi hale getirmek için çoğu kez öneriler sunarım.	0,712		
3. İşle ilgili sorunların nasıl giderileceği ile ilgili önerileri çoğu kez ifade ederim.	0,767	58,186	0,820
4. Çalışma yöntem ve uygulamalarının nasıl geliştirileceği ile ilgili sık sık önerilerde bulunurum.	0,836		
5. Düzenli olarak yeni veya etkili çalışma yöntemleri tasarlarım.	0,810		

Ordu ilinde yiyecek-içecek restoranlarında çalışan işgörenlerin yapıcı ses çıkarma durumlarını belirlemek amacıyla kullanılan ölçeğin geçerliliğinin test edilmesi için ilgili ölçeğe açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Tablo 3 incelendiğinde, öz yeterlilik ölçeğinin KMO değerinin 0,825, Bartlett küresellik testinin ise anlamlılık değerinin $p=0,000<0,005$ olduğu görülmektedir. Elde edilen bu iki değer yapıcı ses çıkarma ölçeği için açımlayıcı faktör analizi yapılmasının uygun olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte ölçeğin faktör açıklayıcılığının %58,186 olduğu ve bu durumun Büyüköztürk (2014: 135)'e göre tek faktörlü ölçeklerde yeterli kabul edildiği ayrıca tüm ifadelerin faktör yüklerinin 0,50'den yüksek olmasının Güriş ve Astar (2015: 422)'a göre iyi bir ölçü olarak kabul edilmesi ölçek açısından geçerliliğin sağlandığını göstermektedir.5 ifade ve tek boyuttan oluşan ve geçerliliği sağlanan yapıcı ses çıkarma ölçeğinin güvenilirlik analizi sonucu değerlendirildiğinde, ölçek ifadelerinin güvenilirlik

(Cronbach Alpha) katsayısı sonucu 0,820 olarak elde edilmiş ve durum ölçeğın Lorcu (2015: 208)'ya göre yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermiştir. Elde edilen bu sonuçlar Erdoğan Aracı (2019)'nın çalışmasındaki sonuçlarla benzerlik göstermektedir.

3.2. Katılımcılara Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 4 ve Tablo 5'te Ordu ilinde yiyecek-içecek restoranlarında çalışan işğörenlerin, öz yeterlilik ve yapıcı ses çıkarma durumları ile ilgili ifadelerine verdikleri cevapların ortalamaları ve standart sapma değerleri sunulmuştur. Tablodaki ortalama veriler yorumlanırken, Özdamar (2003: 32)'ın çalışmasındaki verilerden yararlanılmıştır.

Tablo 4. İşğörenlerin Öz Yeterlilik İfadelerine Verdikleri Yanıtların Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

İfadeler	Ort.	Std. Sapma
1. Yeni bir durumla karşılaştığımda ne yapmam gerektiğini bilirim.	3,78	0,98
2. Beklenmedik durumlarda nasıl davranmam gerektiğini her zaman bilirim.	3,87	0,87
3. Her durumda kendimi kabul ettirecek çare ve yolları bulurum.	3,82	0,82
4. Ne olursa olsun üstesinden gelirim.	3,83	0,90
5. Zor sorunların çözümünü eğer gayret edersem her zaman başarırım.	4,35	0,62
6. Projelerimi gerçekleştirmek ve hedeflerime ulaşmak bana güç gelmez.	3,79	0,84
7. Bir sorunla karşılaştığım zaman onu çözebilmeye yönelik birçok fikrim vardır.	4,21	0,73
8. Zorlukları soğukkanlılıkla karşılarım, çünkü yeteneklerime her zaman güvenebilirim.	4,15	0,69
9. Aniden ortaya çıkan sorunların üstesinden geleceğime inanıyorum.	3,98	0,68
10. Her sorun için bir çözümüm vardır.	4,03	0,72

Öz Yeterlilik ($\bar{x}=3,98$; s.s.= 0,541)

Tablo 4'te, işğörenlerin öz yeterlilik durumlarını belirlemek amacıyla ölçeğe ilişkin ifadelerine verilen cevapların ortalamasının $\bar{x}=3,98$ olduğu görülmektedir. Bu durum işğörenlerin çalıştıkları restoranda öz yeterlilikleri ile ilgili ifadelerine yüksek oranda katıldıklarını göstermektedir. Bununla birlikte, çalışan işğörenlerin öz yeterlilik durumları değerlendirildiğinde en yüksek ifadenin $\bar{x}=4,35$ ile "Zor sorunların çözümünü eğer gayret edersem her zaman başarırım" ifadesi olduğu, en düşük ifadenin ise $\bar{x}=3,78$ ile "Yeni bir

durumla karşılaştığımda ne yapmam gerektiğini bilirim” ifadesi olduğu görülmektedir. İşgörenlerin öz yeterliliklerine ilişkin bu ortalamalar, onların çalıştıkları restoranlarda öz yeterliliklerinin yüksek olduğunu ve bu durumun da hem kendileri hem de işletmeleri açısından olumlu olduğunu göstermektedir.

Tablo 5. İşgörenlerin Yapıcı Ses Çıkarma İfadelerine Verdikleri Yanıtların Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	İfadeler	Ort.	Std. Sapma
Yapıcı Ses Çıkarma ($\bar{x}=3,93$ s.s.=0,638)	1. İşyerinde işlerin yeni veya daha etkili hangi yollarla yapılacağı ile ilgili sık sık önerilerde bulunurum.	4,27	0,77
	2. İş projelerini daha iyi hale getirmek için çoğu kez öneriler sunarım.	3,88	0,81
	3. İşle ilgili sorunların nasıl giderileceği ile ilgili önerileri çoğu kez ifade ederim.	3,86	0,84
	4. Çalışma yöntem ve uygulamalarının nasıl geliştirileceği ile ilgili sık sık önerilerde bulunurum.	3,75	0,92
	5. Düzenli olarak yeni veya etkili çalışma yöntemleri tasarlarım.	3,93	0,83

Tablo 5’te, işgörenlerin yapıcı ses çıkarma durumlarını belirlemek amacıyla ölçeğe ilişkin ifadelerle verdikleri cevapların ortalamasının $\bar{x}=3,93$ olduğu görülmektedir. Bu durum işgörenlerin çalıştıkları restoranda yapıcı ses çıkarma ile ilgili ifadelerle yüksek oranda katıldıklarını göstermektedir. Bununla birlikte, çalışan işgörenlerin yapıcı ses çıkarma durumları değerlendirildiğinde en yüksek ifadenin $\bar{x}=4,27$ ile “İşyerinde işlerin yeni veya daha etkili hangi yollarla yapılacağı ile ilgili sık sık önerilerde bulunurum.” ifadesi olduğu, en düşük ifadenin ise $\bar{x}=3,75$ ile “Çalışma yöntem ve uygulamalarının nasıl geliştirileceği ile ilgili sık sık önerilerde bulunurum” ifadesi olduğu görülmektedir. İşgörenlerin çalıştıkları restoranda yapıcı ses çıkarma durumlarına ilişkin bu ortalamalar, onların çalıştıkları restoranlarda kendilerini ifade edebildiklerini, iş görenlerin de içinde bulunduğu ortak katılıma dayalı yönetim anlayışıyla öneri ve görüşlerini rahatlıkla sunabilmelerinin kendileri, üstleri ve işletmeleri açısından olumlu olduğunu göstermektedir.

3.3. Basıklık Çarpıklık Testi Sonuçları

İşgörenlerin demografik özellikleri ile öz yeterlilik ve yapıcı ses çıkarma durumları arasındaki ilişkinin analizinde verilerin normallik dağılımını test etmek amacıyla ölçeklerde yer alan ifadelerin basıklık ve çarpıklık katsayıları incelenmiştir. Kline (2011: 60), verilerin normallik

testinin kontrolü için çarpıklık (Skewness) ve basıklık (Kurtosis) katsayıları kullanılması belirtilmiştir. Araştırma ölçeklerine ilişkin basıklık ve çarpıklık katsayıları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Ölçeklere ilişkin Basıklık Çarpıklık Katsayıları

Ölçek	İfadeler	Basıklık	Çarpıklık
Öz Yeterlilik	1. Yeni bir durumla karşılaştığımda ne yapmam gerektiğini bilirim.	-0,904	0,524
	2. Beklenmedik durumlarda nasıl davranmam gerektiğini her zaman bilirim.	-0,942	0,938
	3. Her durumda kendimi kabul ettirecek çare ve yolları bulurum.	-0,817	0,708
	4. Ne olursa olsun üstesinden gelirim.	-0,540	-0,151
	5. Zor sorunların çözümünü eğer gayret edersem her zaman başarırım.	-0,547	0,143
	6. Projelerimi gerçekleştirmek ve hedeflerime ulaşmak bana güç gelmez.	-0,692	0,685
	7. Bir sorunla karşılaştığım zaman onu çözebilmeye yönelik birçok fikrim vardır.	-0,868	0,977
	8. Zorlukları soğukkanlılıkla karşılarım, çünkü yeteneklerime her zaman güvenebilirim.	-0,624	0,687
	9. Aniden ortaya çıkan sorunların üstesinden geleceğime inanıyorum.	-0,423	0,506
	10. Her sorun için bir çözümüm vardır.	-0,601	0,613
Yapıcı Ses Çıkarma	1. İşyerinde işlerin yeni veya daha etkili hangi yollarla yapılacağı ile ilgili sık sık önerilerde bulunurum.	-1,022	0,896
	2. İş projelerini daha iyi hale getirmek için çoğu kez öneriler sunarım.	-0,659	0,229
	3. İşle ilgili sorunların nasıl giderileceği ile ilgili önerileri çoğu kez ifade ederim.	-0,551	-0,093
	4. Çalışma yöntem ve uygulamalarının nasıl geliştirileceği ile ilgili sık sık önerilerde bulunurum.	-0,666	0,133
	5. Düzenli olarak yeni veya etkili çalışma yöntemleri tasarlarım.	-0,915	1,174

Tablo 6'da görüldüğü üzere, öz yeterlilik ölçeğine ilişkin çarpıklık katsayısı olan Skewness değerleri (+0,977) ile (-0,151) arasında değişirken, basıklık katsayısı olan Kurtosis değerleri ise (-0,942) ile (-0,423) arasında değişmektedir. Yapıcı ses çıkarma ölçeğinde ise çarpıklık katsayısı olan Skewness değerleri (+1,174) ile (-0,093) arasında değişirken, basıklık katsayısı olan Kurtosis değerleri ise (-0,551) ile (-1,022) arasında değişmektedir. Bu yüzden araştırmanın amacına uygun olarak kullanılan öz yeterlilik ve yapıcı ses çıkarma ölçeğinde kullanılan basıklık ve çarpıklık katsayıları (+1,5) ile (-1,5) arasında olduğundan normallik dağılımı sağlandığı görülmüştür. Bu durum, Tabachnick ve Fidell (2013)'e göre araştırmanın analizlerinde parametrik testler kullanılması gerektiğini göstermektedir.

3.4. t-Testi ve Varyans Analizi Sonuçları

Ordu ilinde yiyecek-içecek restoranlarında çalışan işgörenlerin demografik özellikleri (cinsiyet, medeni durum, yaş durumu, gelir durumu, eğitim durumu) ile öz yeterlilik ve yapıcı ses çıkarma

durumu arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla iki değişkenli veriler için t-testi ve üç ve daha fazla değişkenli veriler için ise varyans analizi yapılmıştır. Varyans analizinde anlamlı çıkan sonuçlar post hoc testlerinden Bonferroni testi kullanılarak analiz edilmiş ve yorumlanmıştır.

Tablo 7. İşgörenlerin Öz Yeterlilik ve Yapıcı Ses Çıkarma Durumları ile Cinsiyet Değişkenine İlişkin t-Testi

Ölçekler	Erkek		Kadın		t	p
	Ort.	Std. Sapma	Ort.	Std. Sapma		
<i>Öz Yeterlilik</i>	3,96	0,530	4,00	0,551	-0,425	0,672
<i>Yapıcı Ses Çıkarma</i>	3,90	0,648	3,95	0,633	-0,486	0,628

*p<0.05

İşgörenlerin cinsiyet değişkeni açısından öz yeterlilik ve yapıcı ses çıkarma durumlarına ilişkin t-testi sonuçlarına ilişkin veriler Tablo 7’de ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Tablo 7. incelendiğinde, işgörenlerin cinsiyet durumları ile öz yeterlilik durumları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p=0,672>0,05$). Bununla birlikte, işgörenlerin cinsiyet durumları ile yapıcı ses çıkarma durumları arasında da yine anlamlı farklılığa rastlanılmamıştır ($p=0,628>0,05$).

Tablo 8. İşgörenlerin Öz Yeterlilik ve Yapıcı Ses Çıkarma Durumları ile Medenî Durum Değişkenine İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Ölçekler	Değişkenler	n	Ort.	Std. Sapma	F	p	Bonferroni Testi Sonucu
<i>Öz Yeterlilik</i>	A. Evli ve Çocuklu	72	3,97	0,527	0,067	0,935	-
	B. Evli ve Çocuksuz	22	3,95	0,541			
	C. Bekâr	84	3,99	0,559			
<i>Yapıcı Ses Çıkarma</i>	A. Evli ve Çocuklu	72	3,93	0,690	0,074	0,929	-
	B. Evli ve Çocuksuz	22	3,97	0,556			
	C. Bekâr	84	3,91	0,617			

*p<0.05

İşgörenlerin medeni durum değişkeni açısından öz yeterlilik ve yapıcı ses çıkarma durumlarına ilişkin varyans analizi sonuçlarına ilişkin veriler Tablo 8’de ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Tablo

8 incelendiğinde, işgörenlerin medeni durumları ile öz yeterlilik durumları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p=0,935>0,05$). Bununla birlikte, işgörenlerin medeni durumları ile yapıcı ses çıkarma durumları arasında da yine anlamlı farklılığa rastlanılmamıştır ($p=0,929>0,05$).

Tablo 9. İşgörenlerin Öz Yeterlilik ve Yapıcı Ses Çıkarma Durumları ile Gelir Durumu Değişkenine İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Ölçekler	Değişkenler	n	Ort.	Std. Sapma	F	p	Bonferroni Testi Sonucu
<i>Öz Yeterlilik</i>	A. 11402 TL ve altı	87	4,02	0,525	0,682	0,605	-
	B. 11403 TL-14000 TL arası	39	3,93	0,665			
	C. 14001 TL-17000 TL arası	26	3,87	0,521			
	D. 17001 TL-20000 TL arası	18	3,96	0,377			
	E. 20001 TL ve üzeri	8	4,16	0,430			
<i>Yapıcı Ses Çıkarma</i>	A. 11402 TL ve altı	87	3,96	0,590	0,149	0,963	-
	B. 11403 TL-14000 TL arası	39	3,91	0,723			
	C. 14001 TL-17000 TL arası	26	3,85	0,716			
	D. 17001 TL-20000 TL arası	18	3,92	0,536			
	E. 20001 TL ve üzeri	8	3,90	0,770			

* $p<0.05$

İşgörenlerin gelir durumu değişkeni açısından öz yeterlilik ve yapıcı ses çıkarma durumlarına ilişkin varyans analizi sonuçlarına ilişkin veriler Tablo 9'da ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Tablo 9 incelendiğinde, işgörenlerin gelir durumları ile öz yeterlilik durumları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p=0,605>0,05$). Bununla birlikte, işgörenlerin gelir durumları ile yapıcı ses çıkarma durumları arasında da yine anlamlı farklılığa rastlanılmamıştır ($p=0,963>0,05$).

Tablo 10. İşgörenlerin Öz Yeterlilik ve Yapıcı Ses Çıkarma Durumları ile Yaş Durumu Değişkenine İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Ölçekler	Değişkenler	n	Ort.	Std. Sapma	F	p	Bonferroni Sonucu	Testi
Öz Yeterlilik	A. 24 yaş ve altı	44	3,99	0,602	1,767	0,138	-	
	B. 25-34 yaş arası	67	3,97	0,453				
	C. 35-44 yaş ve üzeri	36	4,01	0,613				
	D. 45-54 yaş arası	16	4,18	0,389				
	E. 55 yaş ve üzeri	15	3,68	0,611				
Yapıcı Ses Çıkarma	A. 24 yaş ve altı	44	3,92	0,588	2,526	0,043*	D>E	
	B. 25-34 yaş arası	67	3,89	0,643				
	C. 35-44 yaş ve üzeri	36	3,96	0,708				
	D. 45-54 yaş arası	16	4,31	0,364				
	E. 55 yaş ve üzeri	15	3,61	0,669				

*p<0.05

İşgörenlerin yaş durumu değişkeni açısından öz yeterlilik ve yapıcı ses çıkarma durumlarına ilişkin varyans analizi sonuçlarına ilişkin veriler Tablo 10'da ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Tablo 10 incelendiğinde, işgörenlerin yaş durumları ile öz yeterlilik durumları arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır ($p=0,138>0,05$). Bununla birlikte, işgörenlerin yaş durumları ile yapıcı ses çıkarma durumları arasında ise anlamlı farklılığa rastlanılmıştır ($p=0,043<0,05$). Bonferroni testi sonucu anlamlı çıkan farklılıklar değerlendirildiğinde, 45-54 yaş arası işgörenlerin (ort: 4,31) 55 yaş ve üzeri işgörenlere (ort: 3,61) oranla çalıştıkları restoranda yapıcı ses çıkarma durumlarının daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 11. İşgörenlerin Öz Yeterlilik ve Yapıcı Ses Çıkarma Durumları ile Eğitim Durumu Değişkenine İlişkin Varyans Analizi Sonuçları

Ölçekler	Değişkenler	n	Ort.	Std. Sapma	F	p	Bonferroni Testi Sonucu
Öz Yeterlilik	A. İlkokul	8	3,93	0,515	2,506	0,044*	E>C
	B. Ortaokul	16	4,06	0,419			
	C. Lise	37	3,76	0,641			
	D. Önlisans	92	4,00	0,494			
	E. Lisans ve üstü	25	4,16	0,559			
Yapıcı Ses Çıkarma	A. İlkokul	8	3,65	0,707	2,256	0,065	-
	B. Ortaokul	16	4,17	0,431			
	C. Lise	37	3,91	0,790			
	D. Önlisans	92	3,85	0,619			
	E. Lisans ve üstü	25	4,16	0,442			

*p<0.05

İşgörenlerin eğitim durumu değişkeni açısından öz yeterlilik ve yapıcı ses çıkarma durumlarına ilişkin varyans analizi sonuçlarına ilişkin veriler Tablo 11’de ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Tablo 11 incelendiğinde, işgörenlerin eğitim durumları ile öz yeterlilik durumları arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur ($p=0,044<0,05$). Bonferroni testi sonucu anlamlı çıkan farklılıklar değerlendirildiğinde, lisans ve üstü mezun olan işgörenlerin (ort: 4,16) lise mezunu işgörelere (ort: 3,76) oranla çalıştıkları restoranda öz yeterlilik durumlarının daha yüksek olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, işgörenlerin eğitim durumları ile yapıcı ses çıkarma durumları arasında ise anlamlı farklılığa rastlanılmamıştır ($p=0,065>0,05$).

3.5. Korelasyon Analizi Sonucu

Ordu ilinde faaliyet gösteren yiyecek-içecek restoranlarda çalışan işgörenlerin öz yeterlilik ve yapıcı ses çıkarma durumları arasındaki ilişkinin belirlenmesi amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Değişkenler arası ilişkinin belirlenmesi için yapılmış olan korelasyon analizinin sonucu Tablo 12’de sunulmuştur.

Tablo 12. İşgörenlerin Öz Yeterlilik ve Yapıcı Ses Çıkarma Durumları Arasındaki İlişkiye Ait Korelasyon Matrisi

Değişkenler	Korelasyon Katsayısı / Anamlılık / Belirlilik Katsayısı	Yapıcı Ses Çıkarma
Öz Yeterlilik	r	0,603**
	p	0,000***

*** p<0.001

Tablo 12'deki korelasyon analizi sonuçlarına göre, Ordu ilinde yiyecek-içecek restoranlarda çalışan işgörenlerin öz yeterlilik ve yapıcı ses çıkarma durumları arasında orta düzeyde (Ural ve Kılıç,2006) ve pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğunu belirtmek mümkündür ($r=0,603$; $p=0,000<0,001$). Diğer bir ifadeyle, iki değişken arasındaki pozitif yönlü ilişki durumuna göre, restoranlarda çalışan işgörenlerin öz yeterlilik durumundaki 1 birimlik artışın, onların yapıcı ses çıkarma durumlarında 0,603 birim oranında artışa yol açacağı anlamını taşımaktadır.

3.6. Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonucu

Ordu ilinde faaliyet gösteren yiyecek-içecek restoranlarda çalışan işgörenlerin öz yeterlilik ve yapıcı ses çıkarma durumları arasındaki etkinin belirlenmesi amacıyla basit doğrusal regresyon analizi yapılmıştır. Değişkenler arasındaki etkinin belirlenmesi ve araştırma hipotezinin test edilmesi amacıyla yapılmış olan basit doğrusal regresyon analizinin sonucu Tablo 13'te sunulmuştur.

Tablo 13. İşgörenlerin Öz Yeterlilik ve Yapıcı Ses Çıkarma Durumları Arasındaki Etkiye İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişken	β_j	S(b_j)	t	p	R ²	ANOVA
Sabit	1,972	0,203	9,699	0,000***	0,363	F=100,365
ÖZ YETERLİLİK	0,512	0,051	10,018	0,000***		p=0,000***

***: $p<0,001$; Bağımlı Değişken: Yapıcı Ses Çıkarma (YSS); Bağımsız Değişken: Öz yeterlilik (ÖY), R²: Belirlilik Katsayısı

Tablo 13'te sunulan basit doğrusal regresyon analizi sonuçlarına göre, öz yeterlilik ve yapıcı ses çıkarma durumlarına ilişkin model matematiksel olarak aşağıdaki gibi formüle edilebilir;

$$\text{ÖY} = 1,972 - 0,512 \times \text{YSS}$$

Tablo 13.'teki değerlere göre, işgörenlerin öz yeterlilik ve yapıcı ses çıkarma arasındaki ilişkiye yönelik basit doğrusal regresyon modelinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($F=100,365$; $p=0,000<0,001$). Basit doğrusal regresyon analizinden elde edilen bulgular, Ordu ilinde faaliyet gösteren yiyecek-içecek restoranlarda çalışan işgörenlerin öz yeterlilik durumlarının yapıcı ses çıkarma durumları üzerindeki toplam varyansın %36,3'ünü açıkladığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, işgörenlerin yapıcı ses çıkarma durumlarına ilişkin değişkenliğin %36,3'ü, işgörenlerin sahip olduğu öz yeterlilikleri tarafından açıklanmaktadır. Dolayısıyla elde edilen bu sonuçla, araştırmanın amacına uygun olarak geliştirilmiş olan “*H1: Restoranlarda çalışan işgörenlerin örgütsel mesleğe ilişkin öz yeterliliklerinin yapıcı ses çıkarma durumları üzerinde anlamlı bir etkisi vardır*” temel hipotezinin desteklendiğini gösteren bir sonuca ulaşıldığını belirtmek mümkündür.

4. Sonuç ve Öneriler

Yaşamın gereği olarak insanlar özel hayatında birçok problemle karşı karşıya kalmakta ve karşılaştıkları problemlerin çözümünde ne yapabileceklerini düşünmektedirler. Öz yeterliliği yüksek olan insanlar karşılaştıkları problemlere çözüm üretir ve hayatın akışına yönelik daha iyi seçimler yaparlar (Arpacı, 2022). Özel hayatta yaşanan bu problemlerin çok daha fazlası ile iş ortamında da karşılaşmaktadır. İş ortamında çalışan işgörenlerin yaptıkları işi tanımları ve yapılan işle ilgili kendine olan özgüvenleri onların problemlerle başa çıkmalarında etkili olmaktadır. Bu durum da onların mesleki anlamda öz yeterliliklerinin önemini ortaya koyar. Çünkü öz yeterliliği yüksek olan insanlar işletme içinde bir yandan zor durumlarla baş ederken diğer yandan işletmenin faydasına olacak konularda da fikir üretebilirler. Dolayısıyla, işgörenlerin sahip oldukları yüksek öz yeterlilik düzeyi onların çalıştıkları işletme ile ilgili konularda yapıcı ses çıkarma konusunda istekli olmasını sağlamaktadır. Yapılan araştırmada, Ordu ilinde yiyecek-içecek restoranlarında çalışan işgörenlerin, karşılaştıkları problemlerle başa çıkma ve işle ilgili fikirlerini ve yönlendirmelerini rahatça söyleyebilmelerine ilişkin öz yeterlilik ve yapıcı ses çıkarma davranışı ile diğer değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiş ve bu konularla ilgili alanyazındaki boşluk tamamlanmaya çalışılmıştır. Araştırmada işgörenlerin demografik özellikleri (cinsiyet, medeni durum, yaş durumu, eğitim durumu ve gelir durumu) belirlenmiş ve işgörenlerin çoğunun erkek olup, orta yaş denilebilecek 25-34 yaş aralığında bekar veya evli çocuklu oldukları görülmektedir. Bununla birlikte, işgörenlerin büyük bir çoğunluğu çalıştıkları restoranlarda asgari ücret almakta ve önlisans ile lisans ve lisansüstü mezunları çoğunluğu oluşturmaktadır. İş görenlerin demografik özellikleri ile öz yeterlilik ve

yapıcı ses çıkarma durumları arasındaki ilişkisi değerlendirildiğinde, öz yeterlilik durumu ile yaş durumları ve yapıcı ses çıkarma durumları ile eğitim durumu arasında anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bulgularda, 45-54 yaş arası işgörenlerin 55 yaş ve üzeri işgörelere oranla öz yeterliliklerinin daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum 45-54 yaş arası işgörenlerin 55 yaş ve üzeri işgörelere oranla daha fazla araştırmacı oldukları ve işe karşı yeni şeyler öğrenmeye yönelik motivasyonlarının daha yüksek olması ile açıklanabilir. Ayrıca, işgörenlerin yapıcı ses çıkarma ile eğitim durumu arasındaki ilişkide lisans ve lisansüstü mezunların lise mezunlarına oranla daha fazla yapıcı ses çıkardıkları görülmüştür. Bu da işgörenlerin eğitim durumlarının yükseldikçe işle ilgili bilgilerinin ve yönlendirmelerinin arttığını göstermektedir. Araştırmada, katılımcıların yapıcı ses çıkarma ve öz yeterlilikleri ile ilgili ifadelere yüksek oranda katıldıkları sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların bu ifadelere yüksek oranda katılım göstermesi, onların çalıştıkları restoranlarda kendilerini ifade edebildiklerini, işle ilgili öz yeterliliğe sahip olarak yönlendirmelerde bulduklarını, işgörenlerin de içinde bulunduğu ortak katılıma dayalı yönetim anlayışıyla öneri ve görüşlerini rahatlıkla sundukları ve özgüvenlerinin yükselmesi ile kendilerinin, üstlerinin ve işletmelerinin bu durumdan olumlu etkileneceğini göstermektedir. Bununla birlikte, çalışan işgörenlerin öz yeterlilik durumları ile yapıcı ses çıkarma durumları arasında orta düzeyde ve pozitif yönlü ilişki bulunmuştur. Basit doğrusal regresyon analizi sonucunda bu ilişkiyel durum değerlendirildiğinde, işgörenlerin yapıcı ses çıkarma durumlarına ilişkin değişimin %36,3'ü, çalıştıkları restoranda sahip oldukları öz yeterlilikleri tarafından açıklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Yani işgörenlerin öz yeterlilikleri arttıkça restoran içinde yapıcı ses çıkarma faaliyetleri ve işle ilgili yönlendirmeleri de artacaktır. Bu da sonuç olarak bu araştırmadan beklenen bir durumdur.

Araştırmadan elde edilen bulgular ve genel kapsamda literatürde yer alan bilgiler doğrultusunda çalışmaya ilişkin ilgili taraflara yönelik aşağıdaki öneriler sunulabilir;

- Çalışmanın sonucuna göre, işgörenlerin öz yeterlilikleri arttıkça, işletme içinde yapıcı anlamda ses çıkarma davranışlarının da arttığı görülmüştür. Bu yüzden öz yeterliliği yüksek olan işgörenlerin mesleki anlamda güvenleri de yüksek olup, üstler tarafından da desteklenmeleri ile kendilerini mesleki açıdan daha özgür hissettireceği için onların işletme ile ilgili konularda daha fazla sorumluluk alması sağlanabilir.

- Yöneticilerin öz yeterlilik kapsamında işgörenlere yönelik gerekli eğitim programlarının uygulanması ve personel güçlendirme ile astlarını güçlendirmesi işgörenlerin öz yeterliliklerini artırabileceği gibi aynı zamanda kendilerine olan güvenlerini de artırabilecektir.
- İşgörenlerin, yeni durumlarla karşılaştığında neler yapılması ile ilgili oryantasyon programlarının gerçekleştirilmesi işgörenlerin işe olan adaptasyonunu hızlandırabilir ve bu da öz yeterliliklerinin artmasına katkı sağlayabilir.
- İşgörenlerin mesleki öneri ve görüşlerinin değerlendirilmesi, işle ilgili konularda onların da fikirlerinin alınarak örgütsel kararlara katılması ile ortak bir yönetim anlayışının oluşturulması, onların hem öz yeterliliğinin hem de yapıcı ses çıkarma davranışlarının artmasını sağlayacaktır.
- Gelecekte yapılacak olan akademik çalışmalar daha farklı bölgelerde, farklı sınıflardaki restoranlarda, otel işletmelerinde veya seyahat acentelerinde de uygulanarak sonuçlar karşılaştırılabilir.

Kaynakça

- Arpacı, S. (2022). Turist rehberlerinin öz yeterlilik düzeylerinin incelenmesi. *Journal of Tourism Research Institute*, 3 (1), 59-70.
- Arseven, A. (2016). Öz yeterlilik: Bir kavram analizi. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 1(19), 63-80.
- Aşkar, P. & Umay, A. (2001). İlköğretim matematik öğretmenliği öğrencilerinin bilgisayarla ilgili öz yeterlilik algısı. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2001 (21), 1-8.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy theory: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191-215.
- Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A Social Cognitive Theory*, New Jersey: Englewood Cliffs, Prentice-Hall.
- Başaran İ. E. (2000). *Örgütsel Davranış*. Ankara: Umut Yayınevi.
- Bryman, A. & Cramer, D. (2002). *Quantitative data analysis with SPSS release 10 for Windows: A guide for social scientists*. NewYork: Routledge.
- Büyüköztürk, Ş., (2014). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Cantürk Günhan, B. & Başer, N. (2007). Geometriye yönelik öz-yeterlik ölçeğinin geliştirilmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2007(33), 68-76.

Çankır, B. & Semiz Çelik, D. (2018). Çalışan performansı ve mali performans: Pozitif ses çıkarma, psikolojik iyi-oluş ve çalışmaya tutkunluk ile ilişkileri ve otel işletmeleri örneği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 54-67.

Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ş. (2012). Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve lisrel uygulamaları. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Erdoğan Aracı, Ü. (2019). Etik liderlik ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide yapıcı ses çıkartma davranışının aracı rolü. *Turizm Akademik Dergisi*, 6 (1), 17-30.

Güçer, E. & Demirdağ, Ş. A. (2014). Organizational trust and job satisfaction: A study on hotels. *Business Management Dynamics*, 4(1), 12-28.

Güçer, E., Pelit, E., Demirdağ, Ş. A. & Keleş, Y. (2017). Sosyal kaytarmanın işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: Otel işletmelerinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 14-36.

Güriş, S. & Astar, M., (2015). Bilimsel araştırmalarda SPSS ile istatistik. İstanbul: DER Yayınları

Jerusalem, M. & Schwarzer, R. (1979). The general self-efficacy scale (GSE). <http://userpage.fu-berlin.de/health/engscal.htm>

Kendir, H. & Özkoç, A.G. (2018). Otel işletmelerinde çalışanların kariyer tatmini ve kariyer bağlılığı ilişkisinde öz yeterliliğin rolü. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(4), 78-112. DOI: 10.21325/jotags.2018.299

Kızanlıklılı, M. & Silik, C. E. (2019). Turizm eğitimi alan lisans öğrencilerinin öz yeterliklerinin akademik başarı ve bireysel özellikler açısından incelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 269-286.

Kline, P. (1994). An easy guide to factor analysis. New York: Routledge.

Kline, R. B. (2011). Principles and practice of structural equation modeling (3rd Edition). New York: The Guilford Press

Lorcu, F. (2015). Örneklerle veri analizi SPSS uygulamalı. Ankara: Detay Yayıncılık.

Maynes, T.D. & Podsakoff, P.M. (2014). Speaking more broadly: An examination of the nature, antecedents and consequences of an expanded set of employee voice behaviors. *Journal of Applied Psychology*, 99 (1), 87-112.

Maddux, J. E. (2000). Self-efficacy: The power of believing you can. İçinde: C. R. Snyder & S. J. Lopez (Eds.). *Handbook of positive psychology*. New York: Oxford University Press.

Özdamar, K. (2003). Modern bilimsel araştırma yöntemleri. Eskişehir: Kaan Kitabevi.

Pekdemir, I., Koçoğlu, M. & Gürkan, G.Ç. (2014). Özerklik ve ödüllendirme algılarının çalışan performansı üzerindeki etkisinde çalışanın inovasyona yönelik davranışının aracılık rolüne yönelik bir araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 43(2), 332-350.

Pelit, E., Demirdağ, Ş. A., Gökçe, Y. & Kılıç, İ. (2016). Turizm öğrencilerinin sektöre yönelik tutumlarının kariyer yapma isteklerine etkisi: staj yapan öğrenciler örneği. İçinde: H. Seçil Fettahlıoğlu ve Alican Afşar (Edt.) 3rd International Congress on Social Science, China to Adriatic (Tourism Management), ss.265-284, 27-28-29-30 Kasım 2016, Antalya.

Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). Using multivariate statistics. (6. Baskı). USA: Pearson Education Limited.

Türkoğlu, N. & Özyılmaz Misican, D. (2019). Çalışanların psikolojik rahatlık algısı, pozitif ses çıkarma davranışı ve işten ayrılma niyeti ilişkisi üzerine ampirik bir çalışma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 998-1010.

Ural, A. & Kılıç, İ. (2006). Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi. Ankara: Detay Yayıncılık.

Yeşilay, A. (1996). Turkish adaptation of the general perceived self-efficacy scale. <http://userpage.fu-berlin.de/~health/turk.htm>

NEW INSTITUTIONAL THEORY PERSPECTIVE: WATER SAFETY PLAN IMPLEMENTATIONS IN THAILAND, AUSTRALIA, INDONESIA AND NEPAL

Sasipha TANGWORACHAI¹ Fang-Yi LO²

Abstract

Water is essential for human life and is an increasingly scarce resource with global population increase and climate change. In recognition of access to water as a fundamental human right, the World Health Organization (WHO) formulated Water Safety Plans (WSPs) to be used by water organisations globally to ensure safe and secure water for human consumption. Whether and how water utility organizations use WSPs varies globally, however. We use case study analyses and institutional theory to explore the difference between water utility companies that are forced by regulations to adopt the WSP and those that are not, across four different countries. Our results show variation in WSP adoption based on the country's legal requirements. We suggest that government regulations are important for promoting the implementation of WSPs by utility organizations and to secure and supply clean water to customers. Such regulations would reduce conspiracy and avoidance actions by organizations that limit the use of WSPs.

Keywords: Institutional theory, Isomorphic pressure, Multiple Case Study, Strategic responses, Water Safety Plan

CITATION INFORMATION: Tangworachai, S. & Lo, F. (2023). New institutional theory perspective: Water Safety Plan implementations in Thailand, Australia, Indonesia and Nepal. *Procedia of Multidisciplinary Research*, 1(1), 1

¹ PhD., Feng Chia University, tangworachais@gmail.com

² National Sun Yat-sen University, fylo@cm.nsysu.edu.tw

1. Introduction

Access to safe drinking water and sanitation is a recognized human right (UN, 1966) and effectively-managed water services are essential for health (Hutton & Chase, 2017; UN DESA, 2022). Three billion people rely on water of unknown quality, placing them at risk of water-borne illnesses (UN DESA, 2022). Water-related infections have become the world's most disruptive causes of mortality and economic burden (Prüss-Ustün et al., 2014). Globally in 2020, 74% of people had access to safely managed drinking water and, given the current rate of progress, an increase to 81% is predicted by 2030 (UN DESA, 2022). However, safely managed sanitation services were only available to 54% of people by 2020 (UN DESA, 2022). Given increasing water scarcity, where demand exceeds supply due to climate change, mismanagement and contamination, population growth, agriculture, and industry, access to clean water has been prioritized under the United Nation's sustainable development goals (SDG) (UN, 2015).

To protect public health, the World Health Organization (WHO) recognizes that a satisfactory water supply, defined as "safe, adequate and accessible", is essential for human life (WHO, 2017). Since the turn of the century, the WHO has promoted Water Safety Plans (WSPs) as the most effective means of securing a consistent, safe, and acceptable drinking water supply (Baum, 2015). WSPs involve integrating proactive into all water supply measures, from source to user (Bartram, 2009), through risk assessment and management policies (WHO, 2023) to protect water sources and optimize operations (Hubbard et al., 2013). WHO have a proposed methodology for developing and implementing WSPs as key public policy tools, with extensive supporting documentation (Roeger and Tavares, 2018). While WSPs have been adopted by many water management organisations across the globe (String and Lantagne, 2016), including in Latin America and the Caribbean (Hubbard et al., 2013), Africa (Kanyesigye et al. 2019), Europe (Vieira 2011; WHO 2017), successful implementation requires leadership, technical knowledge, governance, and interagency collaboration (Roeger and Tavares, 2018). The European Union revised the European Directive on drinking water in January 2021, known as 2020/2184, recommending a risk-based approach in-line with WSPs along the full water supply chain (Dettori et al., 2022). The new directive has positively impacted the environment and increased consumer confidence to the extent that it has been proposed and an industry standard for human water consumption (Dettori et al., 2022).

How WSPs are implemented in water utility companies varies among country, utility company and area characteristics (e.g., rural vs urban), with selective adaption and implementation of the WSPs process (String and Lantagne, 2016) and variable success (e.g., Aghaei et al., 2017). Water utility companies are dependent on water as an environmental and external resource, the nature of which is likely influenced by organizational structure and strategies (Alkhuzaim et al., 2022), as per resource dependence theory (Pfeffer and Salancik, 1978). Institutional theory explores the adoption and establishment of formal structures, including policies, within organizations, such as water utility companies, and can therefore be used to explain organizational action (Lawrence and Shadnam, 2008). In their seminal work on institutional theory, DiMaggio and Powell (1983) questioned why and organisations become so similar – are isomorphic. The authors proposed that a set of common structures, such as the WSPs process, implemented among different organizations (e.g., water utility companies) act as isomorphic pressures, leading to change in the form of homogenization that promotes stability and survival (DiMaggio and Powell, 1983). DiMaggio and Powell (1983) identified three mechanistic pressures of institutional isomorphism: coercive, mimetic, and normative, which may provide insight into how institutions implement WSPs in relation to variable legal, cultural, and industrial pressures.

The current research looks at how WSPs are implemented in water utility companies worldwide via the prism of new institutional theory. This research is unique because it looks at the relationship between coercive, normative, and mimetic isomorphism and the adoption of WSPs by water utility companies across the globe. The primary question this research attempts to answer is how institutional pressure compels water utility firms to deploy WSPs and how they respond to this pressure.

2. Materials and Methods

The study's use of the New Institutional Theory (Dimaggio & Powell, 1983) offers us a useful lens through which to view the influence and efficacy of WSPs implementation in various water utility businesses across various nations.

According to the New Institutional Theory, there are external pressures on organisations to adhere to institutional norms, regulations, and expectations. Three different isomorphic pressures are encountered by water utility businesses within the study's context:

- **Coercive Pressure:** This type of pressure is brought on by external demands placed on organisations as well as regulatory restrictions. Previous studies highlighted stakeholder coercion, including pressure from governments and regulatory organisations.
- **Mimetic Pressure:** According to the New Institutional Theory, when faced with uncertainty, organisations frequently imitate the behaviours of others. Organisations will copy the actions of others to increase performance and decrease uncertainty.
- **Normative Pressure:** Professional networks and best practises are the main sources of normative pressure.

The Strategic Responses theory (Oliver, 1991) contributes to the understanding of how water utility businesses respond strategically to isomorphic pressures. Acquiescence, compromise, and avoidance are some examples of these reactions. These reactions, which let organisations respond to outside challenges while successfully managing their resources and restrictions.

In conclusion, the New Institutional Theory offers a theoretical framework that aids in explaining how isomorphic forces affect WSPs uptake and efficacy in water utility firms. It emphasises how crucial outside pressures, uncertainty, professional standards, and legal requirements are in influencing organisational behaviour and, ultimately, the calibre of water services offered to clients.

We took a multiple case study research design (Yin, 2009) to identify patterns and emergent themes to compare WSPs implementation by water utility companies operating in countries with and without government regulation. In this research, since we want to study in depth, we select *purposive sampling* (Patton, 2002) to studying information-rich cases yields insights and in-depth understanding rather than empirical generalizations. Using a qualitative approach, we conducted online semi-structured interviews with organisation managers questions based on previous literatures and combined the responses with additional data, to build case studies (Ebneyamini et al., 2018).

Organisations implementing WSPs without government regulations included Thailand's Metropolitan Waterworks Authority (MWA), and Provincial Waterworks Authority (PWA), both state run, and the PDMA Malang, Indonesia. To represent organisations implementing WSPs with government regulations, we included Coliban Water, Australia, and Amarapuri Water Supply and Lekhnath Small Town Water Supply, Nepal. Semi-structured interviews were conducted online (due to the pandemic) with senior managers (see Table 1) who are responsible

for WSPs implementation in each organization. We conducted 4 individual interviews from water utilities' employee in Thailand and then translate to English by translator. We conducted 4 individual interviews from international water utilities' employees using English.

Table 1 Details of each interview with the water utility firms

Case No.	Case	Title of interview	Work Experience	Respondents	Date	Length of interview (minutes)	Interview Type
1	Thailand: MWA	Engineer/ Manager	16 years	Interviewee A	22.12.2020	110	Call
2	Thailand: MWA	Engineer/ Manager	15 years	Interviewee B	27.12.2020	60	Call
3	Thailand: PWA	Scientist/ Manager	8 years	Interviewee C	06.01.2021	60	Call
4	Thailand: PWA	Engineer/ Manager	10 years	Interviewee D	20.01.2021	53	Call
5	Indonesia: PDMA Kota Malung	IT Manager	7 years	Interviewee E	19.02.2021	90	Video Call
6	Australia: Coliban	Manager	20 years	Interviewee F	25.01.2021	7 pages document*	Document
7	Amarapuri Water Supply	Amarapuri WSP Team	-	Interviewee G	07.2013	10 pages document*	Document
8	Nepal: Leknath	Project Manager	7 years	Interviewee H	19.02.2021 21.02.2021	60	Video Call

Source: Create by authors

* Respondents replied by sending their case study: we used these documents as our interviewee's response. We used e-mail to ask further questions if something was missing from the documents.

3. Results

3.1. Thailand: Metropolitan Waterworks Authority (MWA)

Thailand's Metropolitan Waterworks Authority (MWA) services over 10 million consumers in Bangkok and neighbouring jurisdictions (Nonthaburi and Samut Prakarn). Thai state enterprises,

such as water authorities, are controlled and their performance measured by the State Enterprise Policy Office (SEPO), which encourages them to have good processes and practices. Interviewees reported that there are no regulations or laws that refer to risk assessments required of water utility companies imposed by the Thai government. MWA uses WSPs as a reference for SEPO's monitoring to confirm standards, indicate coercive pressure at the stakeholder's level. Interviewee A said that there was resistance to WSPs adoption, suggesting an acquiescent strategic response, by stating that *"there's not few employees think that implementing WSPs is such a waste of time and do it as day-by-day operations but not helpful"*. MWA has an organizational strategy of relating WSPs deployment to employee by using "key performance indicators" (KPIs). Interviewee A stated: *"I think that most employees do it just to pass their KPIs. They won't do it if it's not in their KPIs"*.

Through the international committees of water utilities companies that MWA belongs, employees had the opportunity to attend international conferences. When the management team saw the WSPs guidelines were successful adopted by other companies, they chose to initiate approaches to improve performance and reduce risks arising from environmental uncertainty as indicated by Interviewee A's response: *"In 2011, WHO launched the 4th version of WSPs as a Drinking Water Guideline. Finally, we decided to slowly implement these guidelines in our processes: Raw water, Production Plant, Pumping station and Service Pipeline."* This suggests mimetic pressure in response to environmental uncertainty (Table 3).

Both MWA respondents (Interviewee A and B) said that the Department of Health (DoH) is being encouraged to become a water quality regulator:

We are trying to push the Department of Health to become a regulator in the WSPs. In the future, they will test our water and if the tap water's quality is good enough, they can issue a guaranteed certificate for us. (Interviewee A).

In the future, the DoH will audit MWA's water quality. If it is good enough, they can issue a guaranteed certificate for MWA to use as evidence to obtain awards, as stated by Interviewee B: *"We need the Department of Health to issue a certificate for us."* However, Interviewee A also reported that authoritative stakeholders could act contrary to recommendations, indicating an avoidance strategic response:

"The former governor had the policy to reduce the use of alum and control the turbidity of tap water to <1 NTU, ignoring the advice that WHO staff had previously recommended."

This was also indicated by Interviewee B:

Some guidelines cannot be done 100% following WSPs, for example there is a suggestion that drains and water pipe cannot be adjacent because there's a risk of contamination from drains to clean water in the pipelines... Our infrastructure is not suitable... So, we have our limitations.

3.2. Thailand: Provincial Waterworks Authority (PWA)

Thailand's Provincial Waterworks Authority (PWA) is responsible for the production and distribution of potable water for the regions of Thailand not covered by the MWA. PWA provides drinking-water services to 11.2 million consumers through 234 separate waterworks and 357 sub-stations spread across 74 provinces. Interviewee D reported that a pilot WSPs was adopted at Nakhon Nayok after being introduced to the PWA by NOXKOREA, a Korean Water Quality Management Company, stating: *"There was a problem with manganese in the raw water, so we tried to use WSPs to solve the problem. After that, we continued to develop and expand WSPs in more branches."*

In PWA, the external forces of SEPO and the UN's Sustainable Development Goals (SDG) were described by Interviewee D who said:

SDG keep pushing us about water sustainability... Today it seems like we did it to meet the needs of stakeholders. We report which processes we implemented WSPs...When it comes to government support, they mainly focus on stakeholders' satisfaction... If the customer's satisfaction is high enough to pass the criteria that SEPO required, government possibly give us more budget in the next fiscal year.

As was reported for Thailand's MWA, interviewees of the PWA reported the importance of WSPs for obtaining Thailand Quality Award (TQA), which represents a normative pressure (Table 3), for example, Interviewee D commented:

Recently, there's a policy deployed from government told us to try to obtain an award (TQA, TQC). WSPs is also an important tool that will allow us to win that award because the TQA criteria are defined that the organization must have systematic process. But we can freely choose which practice is suitable for us.

Under the questionnaire category of mimetic pressure, Interviewee C stated that they have a lot of training from other organisations. *"First editions of WSPs were hosted by a Malaysian company. The 2nd edition, we hired Korea's K-Water to be our mentor."* Thus, both interviewees

said that many international organisations trained Thai staff to conduct WSPs. Both respondents explained that the implementation of WSPs at the branch level was encouraged by the KPI system and the introduction of the new program, which created a normative force for the branches to become certified by the DoH. Interviewee C stated:

WSPs are also one of PWA's organization strategies. Also, employees must do so because it is their KPIs... In 2018, we decided to cooperate with the Department of Health to conduct a project to promote confidence in tap water quality "Water is life" ... Once passed, a staff from the Department of Health came to inspect the water production station according to 11 WSPs steps. And until now we have already been certified by the Department of Health 20 branches... This joint project with the Department of Health represents that we have an external agency come to audit our water quality... This makes our employees more alert to WSPs... Recently, the Department of Health also confirmed that the overall water quality of PWA improved after the joint project.

Consistently, Interviewee D confirmed the presence of normative pressures by commenting that: *"We are now driving WSPs into a basic process. Our goal is to tighten the system first before submitting the TQA"*. While PWA try to comply with WSPs requirements, policy is adapted to be more suitable when required, or for bargaining tactics, as highlighted by Interviewee D:

"When WHO gives advice that can't be done, we must try to explain our process to them, insist that the problem WHO mentioned is not true. We cannot completely 100% follow every steps WHO told us to do because they did not know our process in details."

The answers from respondents also show that if there is an audit from the WHO again, they will bring the audit team only to a "ready-to-audit" branch. This shows a signal of avoidance. Therefore, we can conclude that the strategic response of PWA used for the three isomorphic pressures is "acquiescence", "compromise" and "avoidance".

In conclusion, From Thailand's water utilities' perspective, there are activities those hints the role of WSPs in operational improvement. Respondents' response and documents provide detailed information on methodologies or protocols. However, without regulators, both organizations falls short in auditing water quality from third parties, which is crucial aspect of WSPs implementation. These aspects require further elaboration with upstream regulators.

3.3. Indonesia: PDAM Kota Malang

PDAM Kota Malang was established on June 4th, 1981, with 23-unit branches. The water services of PDAM cover 322,168 customers, equivalent to 13% of Indonesia's inhabitants, in 23 districts covering 117 villages. Interviewee E reported that he knew WSPs because the Indonesian government recommended them. PDAM staff have not been trained directly by WHO experts, but they have been taught by WHO-trained government officers and university professors. Interviewee E also mentioned that WSPs adoption had the advantage of bringing in government funding:

We are using our WSPs to maintenance our production system. It makes our reputation stronger, higher with our people. Because of higher reputation, the central government believes in our company, giving us more money to support our project... the people are using our water, the people know our water is safe, the ministry give their money to support us.

It therefore appears that maintaining drinking water quality is a primary reason that PDAM continuously implement WSPs. It is clear from the interview above that PDAM is highly dependent on the government. PDAM appeared to operate "Acquiescence" as a strategic response to the three types of isomorphic pressure. However, there is still evidence for some resistive strategy in use in the adoption process as PDAM chose to implement WSPs not in all of their process but only some due to not suitable infrastructures issue. PDAM also use a KPI system to encourage employees to adopt WSPs, as Interviewee E indicated:

Firstly, for WSPs, we developed SOP and KPI using our system. Every workers in our department has the mobile application, we call it a work order app. So, every job is going to them, and the job is given by the system... Because the step when the job is finished, they must take a picture of the job... they need to take a picture and upload into the app in every steps. If they do not take the picture, the job is not finished yet. Because the KPI is that. And the job is verified by their supervisor.

From the interviewee's responses, PDAM Kota Malang employs WSPs as WHO-recommended and underscores their commitment to maintaining water quality. However, although PDAM Kota Malang's strategic response to WSPs implementation aligns with "Acquiescence," emphasizing compliance with regulatory standards and the continuous improvement of water quality. PDAM doesn't implement WSPs in every processes, therefore, without regulations,

PDAM also choose 'compromise' as one of their strategic responses against WSPs implementation.

3.4. Australia: Coliban Water, Victoria

Coliban Water delivers drinking water, sewerage treatment, trade waste and recycled water services to over 160,00 residents and close to 7,000 businesses in north-central Victoria, Australia. According to questionnaire responses by Interviewee F, solid coercive pressure from regulations forces water utility companies in Australia to adopt WSPs:

Coliban Water developed and implemented a WSP... because it is the law in the state of Victoria that all water suppliers must develop and implement WSPs, and this is detailed in section 7 of the state's Safe Drinking Water Act 2003.

To verify that WSPs have been prepared and implemented as per the requirements of the Act and Regulations, the Act allows for independent audits of WSPs. It requires the water corporations and the DoH to produce publicly available annual reports on drinking-water quality and audit findings. Interviewee F stated, "In 2008, 10 out of 25 audits returned a result of non-compliance... WSPs had not been implemented as described within the plan... in 2009, 2 out of 25 audits returned a result of non-compliance, a substantial improvement." Thus, there was also coercive pressure from regulations after implementation, which further encouraged the program's performance.

The Act also requires water corporations to submit an annual report to the DoH and make this report available to the public. Further, the Act requires the DoH to produce an annual report giving a state-wide perspective on drinking water quality. According to Interviewee F:

Where a result of non-compliance is recorded, the Department contacts the non-compliant water corporation to discuss the issues identified by the auditor depending on the nature and severity of the findings. The Department may just require the water corporation to submit details of how they will address the findings, or they may require the corporation to enter into a formal undertaking with the Department, under section 30 of the Act.

Overall, water utility firms have no choice but to adopt WSPs with "Acquiescence" response. This indicates that the dominant pressure for Coliban Water to adopt WSPs was regulatory pressure, a form of coercive isomorphism. Coliban Water did not use KPI to encourage employees to implement WSPs but instead plan to improve employees' competency to serve

WSPs. This is evident from Interviewee F's response: *"In collaboration with the state's water corporations, the Department of Health developed a water treatment operator competency framework that details the agreed minimum standards."*

3.5. Nepal: Amarapuri Water Supply

Amarapuri Water Supply is one of Nepal's peri-urban water supply systems, supplying 1,531 households, with 1,180 private taps and 20 community taps. This case is derived from a case study developed by Interviewee G, a WHO intern involved in the WSP implementation at the water utility. The WSPs implementation at Amarapuri Water System occurred in 2010 when a pilot study was implemented by the government, referred to as Department of Water Supply and Sewerage Management (DWSS) and WHO. The pilot study undertook a national WSPs implementation, involving 20 different urban water locations, intended to test the DWSS/WHO's guidelines adapted from updated WHO guidelines. According to the Interviewee G, *"Although WSPs are not yet mandated by national legislation, it is recognized that WSPs would support achievement of these [water] quality standards and safeguard water safety by providing a framework to effectively manage and continuously improve the system."*

Amarapuri Water Supply used an 'acquiescence' strategic response, as the case study indicated the implementation was entirely in line with the DWSS/WHO and the auditor from WHO also agreed its success in implementing WSPs. Interviewee G indicated:

A 10-step WSPs approach was developed based on the WHO/IWA WSPs Manual. The Amarapuri WSPs team has completed all the ten steps highlighted in Nepal's WSPs program... In November 2011, the project was reviewed by an external WSPs expert as part of the WHO/AusAID Water Quality Partnership, which aims at supporting the sustainable scale up of WSPs in selected countries in the Asia Pacific region. The assessment confirmed the successful implementation of WSPs in Amarapuri. Consumer satisfaction has markedly increased since implementation of the WSPs.

3.6. Nepal: Lekhnath Small Town Water Supply

In Lekhnath Small Town Water Supply, WSPs had been introduced and supported by the government (DWSS) regulations. As per the Interviewee H's response:

Because the program is recommended by the government, the government also support frequently. For instance, during the construction of Lekhnath water, we had only one PST (Plain

Sedimentation Tank), one pressure filter. But this is not sufficient during the rainy season. Hence, the government is supportive in implementing the WSPs program.

Stakeholders (coercive pressure) in the form of the board committee, including end-users and their need for clean drinking water, drove Lekhnath Small Town Water Supply to implement WSPs:

Now due to implication of the WSPs, we are in a better position in supplying quality water to our customers. The introduction of WSPs has largely benefited our organization. We had really worked hard to maintain the quality by using the WSP trainings and programs and we aware people of our quality program.

In addition to government support, Lekhnath Small Town Water Supply has been supported by organisations, such as WHO, UN and Maynilad Water Service Inc, Philippines, and were in direct contact with WHO and WSP experts. This suggests normative pressures and is evident from Interviewee H's response:

All the executives are seriously inclined towards WSPs. They all are subjected to training from the DWSS government frequently...They even directly contact with users about the WSPs. Additionally, we meet the WHO WSP staff frequently and we have a direct contact with the key person of WHO. He frequently visits our office and provide trainings to our staff.

Interviewee H highlights that implementing the WSPs was challenging, but that there is a willingness to do so:

In the beginning, we were little bit hesitant in adding up the project to our system because of its seven modalities. The formation of the WSPs was quite difficult. Even after WHO added three more steps to the model which escalated the issue already existed. Then the rules, role and responsibilities given to individual involved in the WSPs. We also lack of manpower so it's difficult to monitor water quality continuously like mentioned in WSPs. But gradually, we got trainings and were semi clear about the plan. Now we are in a better position to operationalize WSPs.

In summary, both water utilities in Nepal emphasizes government support, stakeholder-driven motivation, which are related to coercive isomorphic pressure, and normative pressure from international organizations, and a willingness to adapt and improve water quality for their people by using WSPs implementation. Both utilities clearly choose 'Acquiescence' as their strategic responses towards isomorphic pressure.

Table 2 Summary of the institutional pressures and strategic responses of cases

<i>Water Supply Company</i>	MWA	PWA	PDAM Kota Malang	Coliban Water	Amarapuri Water Supply	Lekhnath Small Town Water Supply
<i>Country</i>	Thailand	Thailand	Indonesia	Australia	Nepal	Nepal
<i>Case Summary Section</i>	1.	2.	3.	4.	5.	6.
<i>WSP Regulatory Requirement?</i>	No	No	No	Yes	Yes*	Yes
Institutional Pressures						
Coercive Pressure						
Regulation				x	x *	x
Stakeholders	x	x	x	x	x	x
Mimetic Pressure						
Environment Uncertainty	x	x	x			
Successful experiences of other organisation	x	x				
Normative Pressure						
Certificate Standards	x	x	x			
Professional networks	x	x			x	
Ethics						x
Strategic Responses						
Acquiescence	x	x	x	x	x	x
Compromise	x	x	x			
Avoidance	x	x				
Defiance**						
Manipulation**						

Source: Create by authors

*Note: * Regulation pending at the time of case preparation*

*** No sign of these strategic responses in the case study*

4. Discussion

With a rapidly increasing global population and water scarcity, effective implementation of WHO's, WSPs are an important component for addressing UN's SDG of "Clean water and sanitation for all". The international variation observed in WSPs implementation (String and Lantagne, 2016) may result from differing isomorphic pressures (DiMaggio and Powell, 1983) and corresponding strategic responses (Oliver, 1991). Consistently, we found that isomorphic

pressures were reported by interviewees in each of the six water utility companies, spanning Thailand, Indonesia, Australia, and Nepal. While coercive pressure from stakeholders was a factor in the adoption of all WSPs, isomorphic pressure types and strategic responses varied among the water utility companies and influenced WSPs implementation. Understanding the internal and external isomorphic pressures acting during WSPs implementation is therefore likely important for increasing WSPs success rate (Roeger and Tavares, 2018).

Comparative isomorphic pressures of WSPs implementation

Coercive isomorphic pressure (DiMaggio and Powell, 1983; 2010) was present in all six water utility case studies, consistent with other public institutions, which are typically subjected to more oversight than private companies (Frumkin, 2004). The coercive isomorphic pressure was predominantly from stakeholders, such as resource dependency observed in Indonesia's PDAM, consistent with reports that stakeholder pressure can encourage companies to adopt environmental management practices (Mungai et al., 2022). Regulatory coercive isomorphic pressure was present in three water utility companies for which WSPs were a regulatory requirement (Coliban Water, Victoria, Australia; Lekhnath Small Town Water Supply, Nepal) or strongly advised by the government and WHO (Amarapuri Water Supply, Nepal), suggesting a strong influence of this institutional pressure (Frumkin, 2004; Othamn et al., 2011). Comparatively, Thailand's MWA lacked the legal requirement for WSPs but use it as a tool for monitoring standards, suggesting external coercion from SEPO at the regulatory level (Othamn et al., 2011).

Mimetic isomorphic pressure often occurs with uncertainty and in the presence or observation of successful experiences of other organisations (DiMaggio and Powell, 1983; Martínez-Ferrero and García-Sánchez, 2016). In the latter regard, companies are often considered to be under mimetic pressure from direct competitors (DiMaggio and Powell, 1983), which was absent from the water utility companies in the current study as they served specific jurisdictions and were state operated. Mimetic isomorphism was limited to the three companies for which WSPs were not a regulatory requirement and were therefore less impacted by coercive pressures (Martínez-Ferrero and García-Sánchez, 2016). The predominant form of mimetic isomorphic pressure came from environmental uncertainty (e.g., excess manganese in PWA), potentially consistent with the mimetic pressures observed in companies that face high environmental risk and have high corporate social responsibility to stakeholders (Armor-Esteban et al., 2018). For MWA, for example, mimetic pressure manifested through observing successful WSPs

implementation through an international water organization network and motivated actions towards mitigating environmental uncertainty. This is consistent with findings that companies experiencing similar challenges develop common policies (Armor-Esteban et al., 2018).

The action taken by MWA in response to observations of the international network may have been due, in part, to normative isomorphic pressures, where professional networks influence organizations in operating in a professionally correct and ethical way (Shi et al., 2008) (Martínez-Ferrero and García-Sánchez, 2016). Normative isomorphic pressures related to professional networks were also observed in Nepal's Lekhnath Small Town Water Supply. Normative pressures were predominantly observed, however, in the three water utility companies that lacked regulatory requirements to implement WSPs (MWA and PWA, Thailand, and PDAM, Indonesia), and particularly in relation to certificate standards and training. By obtaining certificates, water utility companies can gain legitimacy among the professional community and with stakeholders (Scott, 2008). These aspects were also highlighted as enablers in WSPs implementation in Uganda (Kanyesigye et al., 2019). Certificate standards are potentially not a significant influence for water utility companies that are under coercive pressures *via* monitoring and regulation by organizations upon which they are dependent (e.g., Australia, Coliban Water, Victoria; Nepal, Amarapuri Water Supply; Nepal, Lekhnath Small Town Water Supply; DiMaggio and Powell, 1983). In contrast, the implementation of WSPs encountered challenges in the absence of, or limited access to, certificates in without government regulations water utility companies (Kayser et al., 2019). The purpose of adopting WSPs appears to have changed somewhat over time. The move by the MWA to encourage the Department of Health (DoH) to become a water quality regulator suggests that normative pressure has arisen from the demand for awards within the water authorities.

Strategic responses to identified isomorphic pressures

Collectively, water utilities companies used three strategic responses to the isomorphic pressures surrounding WSPs implementation, including acquiescence, compromise and avoidance, as defined by Oliver (1991). Overall, all companies demonstrated acquiescence, and the three water utility companies that were required by regulations to implement WSPs (Coliban Water, Victoria, Australia; Amarapuri Water Supply, Nepal; Lekhnath Small Town Water Supply, Nepal), only displayed the acquiescence strategic response. By implementing employee key performance indicators (KPIs) aligned with WSPs implementation, MWA and PWA encouraged or coerced employees involved in WSPs management toward engagement with the

policy, therefore demonstrating acquiescence (Oliver, 1991). The three water utility companies not required to implement WSPs also used a secondary 'compromise' strategy, typically used in response to the need to balance conflicting demands or distribute limited resources (Oliver, 1991). The 'compromise' strategy involved adapting or changing guidelines or requirements for WSPs to meet the resource limitations or objectives of the organization. For example, in the MWA case, the modules in the WSPs implementation plan were adapted to meet the operating conditions and infrastructure limitations of the organization. This was also true at PWA, which had to adapt some of the WSPs modules to its own needs.

'Avoidance' strategies appeared to be used as a last resort, in cases where there was a conflict between the pressure to implement WSPs and the water company's resources and capabilities. In both instances of avoidance were reported in Thailand (MWA and PWA), demonstrating a "decoupling" between the WHO and the water utility companies. The MWA case identified specific areas where the organisations did not implement WHO requirements. However, their avoidance is likely based on limitations to the firm's technical ability or resources available for implementing the WSPs as proposed, consistent with findings from North Carolina, USA (Amjad et al. 2016). Organizations do not always embrace strategies, structures, and processes that enhance their performance but, instead, react to and seek ways to accommodate pressures following external scrutiny and regulation (Frumkin, 2004). This suggests that the new institutional theory's treatment of avoidance strategies could be expanded to explicitly address this type of conflict between external demands and internal resources (Amjad et al. 2016).

Theoretical implications

The results shows the issue of competitive pressure as a mimetic isomorphic pressure in public or non-profit organisations. The water utilities in this study are an example of a type of organisation that, while it may or may not be a private company, does not truly operate in a competitive environment. This may be relevant to the effect of mimetic isomorphic pressure being limited, primarily to situations where there was no overarching regulation and where there was a sudden uncertainty. Under these conditions, the water utilities seem to have sought out patterns to copy from other water utilities as a form of best practice.

Another theoretical insight is that mimetic isomorphic and normative isomorphic pressure are closely interrelated. For example, it is equally possible that adopting best practices from other water utilities could be characterised as mimetic isomorphic pressure (adopting the approach of

other organisations to deal with uncertainty) or normative isomorphic pressure (adopting professional best practices gained through training and learning processes). This suggests that more theoretical work may need to be done in differentiating between different forms of pressure. However, it may also be that the institutional context of water utilities, including heavy regulatory and stakeholder pressure and social expectations, itself creates a lack of clarity for the relatively minor effect of mimetic isomorphic pressure.

Suggestions to practitioners

The analysis underscores the significance of regulatory frameworks in driving WSPs adoption within water utilities. However, it also highlights a potential gap in areas lacking stringent laws or regulations, allowing companies to bypass certain guidelines. The impact of regulation on water quality is evident, as seen in cases like Australia, where government authorization for WSPs has influenced the quality of drinking water. Previous studies also showed that institutionalization of WSPs must be required to ensure water committees in villages and towns to implement improvements and abide by water quality regulations in Nepal (Khatri et al., 2011). Therefore, it is recommended that regulations and policies align with best practices, such as WHO guidelines, while considering the specific resource constraints faced by water utilities.

Additionally, practitioners are encouraged to leverage normative isomorphism, based on professional norms, to cultivate employee support for WSPs implementation. By promoting the importance of water quality for customer health, safety, and satisfaction through normative isomorphism, employees can be motivated to actively engage in ensuring water safety. This approach emphasizes the role of internal norms and perceptions in driving positive changes within water utilities. The value of international collaboration and partnerships among water utility companies for sharing information and best practices are also crucial for implement WSPs. Finally, the results underscores the dynamic nature of WSPs, emphasizing the need for continuous monitoring and adaptation to improve water safety procedures over time.

Limitations and future directions

While qualitative case study provides insights into certain operational aspects and strategic responses, however, the methodology limited the sample size of the study. As key pressures on water supply and demand are likely to differ among countries, regions and water suppliers, the small sample size prevented a detailed exploration of this variation and the relevant drivers. Interviewee bias was also difficult to identify because of the small sample size of both the

organizations per country and the people interviewed per organization, and potentially presents a further limitation. In future studies, including interviews with water utilities company employees across the hierarchical spectrum may help reduce interviewee bias. Similarly, while the case studies imply that regulatory requirements for WSPs increase substantial coercive pressure, leading to surrender to the regulatory demand, this cannot be directly demonstrated with the current methods. Taking a quantitative approach with greater sample sizes investigating the relationship between isomorphic pressures and WSPs implementation would help overcome this limitation.

Conclusions

This study explores the adoption of Water Safety Plans (WSPs) within water utility businesses across diverse regions, highlighting the pivotal influence of isomorphic pressures – normative, coercive, and mimetic – in shaping their implementation. Coercive pressure, primarily stemming from regulatory mandates, drives compliance, with water utilities aligning their practices with legal requirements, exemplified in countries like Australia where WSPs are obligatory. This underscores the potent impact of external regulatory forces on decision-making within these organizations.

Mimetic pressure, characterized by organizations emulating successful practices observed in their industry peers, is another key driver of WSPs adoption. For instance, the Metropolitan Waterworks Authority (MWA) in Thailand initiated its WSPs efforts after witnessing positive outcomes achieved by overseas counterparts. This exemplifies a strategic response to environmental uncertainty, driven by a desire to adhere to sector best practices. Additionally, normative pressure, stemming from professional networks, qualification criteria, and ethical considerations, plays a significant role in promoting WSPs implementation. Water utility companies actively pursue recognition and validation among stakeholders and within their professional ecosystems by adhering to established standards and obtaining certifications, thus upholding moral and professional standards.

In response to isomorphic pressures, organizations employ various strategic approaches. When regulatory mandates are in place, acquiescence is a common strategy. In the absence of statutory requirements, a compromise approach allows flexibility in adapting WSPs standards to meet specific organizational constraints and needs. Notably, resource-constrained circumstances may lead to the development of avoidance tactics, revealing the inherent tension between external

demands and internal resource availability. This research underscores the critical need to harmonize regulatory requirements with the diverse capabilities and resources of different water utility companies, urging policymakers to consider these practical constraints when formulating WSPs-related legislation and policies. Furthermore, organizations are strongly motivated to embrace WSPs and earn recognition within their professional domains due to normative pressures. In conclusion, this study offers profound insights into the intricate dynamics guiding WSPs implementation, with a strong emphasis on the substantial role of isomorphic pressures and the strategic responses employed by water utility corporations. This knowledge advances water safety, promotes universal access to clean drinking water, and aligns with global environmental objectives.

References

Aghaei M, Nabizadea R, Nasseria S, Naddafia K, Mahvia AH, Karimzadee S. Risk assessment of water supply system safety based on WHO Water Safety Plan; Case study: Ardabil, Iran. *Desalination Water Treat* 2017;80(2017):133-141.

Alkhuzaim, L., Kouhizadeh, M., & Sarkis, J. (2022). Resource and natural resource dependence theories in supply chains. In *Handbook of Theories for Purchasing, Supply Chain and Management Research* (pp. 153-167). Edward Elgar Publishing.

Amjad, U. Q., Luh, J., Baum, R., & Bartram, J. (2016). Water safety plans: bridges and barriers to implementation in North Carolina. *Journal of Water and Health*, 14(5), 816-826.

Amor-Esteban, V., Galindo-Villardón, MP. & García-Sánchez, IM. Industry mimetic isomorphism and sustainable development based on the X-STATIS and HJ-biplot methods. *Environ Sci Pollut Res* 25, 26192–26208 (2018). <https://doi.org/10.1007/s11356-018-2663-1>

Bartram, J. (2009). *Water safety plan manual: step-by-step risk management for drinking-water suppliers*.

Baum, R., Amjad, U., Luh, J., & Bartram, J. (2015). An examination of the potential added value of water safety plans to the United States national drinking water legislation. *International journal of hygiene and environmental health*, 218(8), 677–685. <https://doi.org/10.1016/j.ijheh.2014.12.004>

Caravella, K. D. (2011). Mimetic, coercive, and normative influences in institutionalization of organizational practices: The case of distance learning in higher education. *Florida Atlantic*

University.

Dettoni, M., Arghittu, A., Deiana, G., Castiglia, P., & Azara, A. (2022). The revised European Directive 2020/2184 on the quality of water intended for human consumption. A step forward in risk assessment, consumer safety and informative communication. *Environmental Research*, 209, 112773.

DiMaggio, P., & Powell, W. W. (2010). The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields (translated by G. Yudin). *Journal of Economic Sociology*, 11(1), 34–56. <https://doi.org/10.17323/1726-3247-2010-1-34-56>

Ebneyamini, S., & Sadeghi Moghadam, M. R. (2018). Toward Developing a Framework for Conducting Case Study Research. *International Journal of Qualitative Methods*, 17(1), 1–11. <https://doi.org/10.1177/1609406918817954>

Frumkin, P. (2004). Institutional Isomorphism and Public Sector Organizations. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 14(3), 283–307. <https://doi.org/10.1093/jopart/muh028>

Guidelines for Drinking-Water Quality: Fourth Edition Incorporating the First Addendum. (2017). World Health Organization.

Hubbard, B., Gelting, R., Portillo, M. D. C., Williams, T., & Torres, R. (2013). Awareness, adoption and implementation of the water safety plan methodology: insights from five Latin American and Caribbean experiences. *Journal of water, sanitation and hygiene for development*, 3(4), 541-548.

Hutton, G., & Chase, C. (2017). Water Supply, Sanitation, and Hygiene. In *Disease Control Priorities, Third Edition (Volume 7): Injury Prevention and Environmental Health* (pp. 171–198). The World Bank. https://doi.org/10.1596/978-1-4648-0522-6_ch9

Kanyesigye, C., Marks, S. J., Nakanjako, J., Kansiime, F., & Ferrero, G. (2019). Status of water safety plan development and implementation in Uganda. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(21), 4096.

Lawrence, T. B., & Shadnam, M. (2008). Institutional theory. *The international encyclopedia of communication*.

Kayser, G., Loret, J. F., Setty, K., Blaudin De Thé, C., Martin, J., Puigdomenech, C., & Bartram, J. (2019). Water safety plans for water supply utilities in China, Cuba, France, Morocco and

Spain: costs, benefits, and enabling environment elements. *Urban water journal*, 16(4), 277-288.

Martínez-Ferrero, J., & García-Sánchez, I. M. (2017). Coercive, normative and mimetic isomorphism as determinants of the voluntary assurance of sustainability reports. *International Business Review*, 26(1), 102-118.

Mungai, E. M., Ndiritu, S. W., & Rajwani, T. (2022). Environmental Dilemma? Explicating Stakeholder Engagement in Kenyan Firms. *Journal of African Business*, 1-23.

Oliver, C. (1991). Strategic Responses to Institutional Processes. *The Academy of Management Review*, 16(1), 145. <https://doi.org/10.2307/258610>

Othman, S., Darus, F. and Arshad, R. (2011), "The influence of coercive isomorphism on corporate social responsibility reporting and reputation", *Social Responsibility Journal*, Vol. 7 No. 1, pp. 119-135. <https://doi.org/10.1108/174711111111114585>

Pfeffer, J., & Salancik, G.R. 1978. *The external control of organizations: A resource dependence perspective*. New York : Harper & Row.

Prüss-Ustün, A., Bartram, J., Clasen, T., Colford, J. M., Cumming, O., Curtis, V., Bonjour, S., Dangour, A. D., De France, J., Fewtrell, L., Freeman, M. C., Gordon, B., Hunter, P. R., Johnston, R. B., Mathers, C., Mäusezahl, D., Medlicott, K., Neira, M., Stocks, M., ... Cairncross, S. (2014). Burden of disease from inadequate water, sanitation and hygiene in low- and middle-income settings: a retrospective analysis of data from 145 countries. *Tropical Medicine & International Health : TM & IH*, 19(8), 894–905. <https://doi.org/10.1111/TMI.12329>

Roeger, A., & Tavares, A. F. (2018). Water safety plans by utilities: A review of research on implementation. *Utilities Policy*, 53, 15-24.

Scott, W. (2008). Institutions and Organizations: Ideas and Interests. *Institutions and Organizations: Ideas and Interests*. https://digitalcommons.usu.edu/unf_research/55

Shi, W., Shambare, N., & Wang, J. (2008). The adoption of internet banking: An institutional theory perspective. *Journal of Financial Services Marketing*, 12(4), 272–286. <https://doi.org/10.1057/palgrave.fsm.4760081>

String, G., & Lantagne, D. (2016). A systematic review of outcomes and lessons learned from general, rural, and country-specific Water Safety Plan implementations. *Water Science and Technology: Water Supply*, 16(6), 1580-1594.

Tsoukalas, D. S., & Tsitsifli, S. (2018). A Critical Evaluation of Water Safety Plans (WSPs) and HACCP Implementation in Water Utilities. *Proceedings*, 2(11), 600. <https://doi.org/10.3390/proceedings2110600>

UN. (2015). *Water and Sanitation - United Nations Sustainable Development*. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/water-and-sanitation/>

Vieira, J. M. (2011). A strategic approach for Water Safety Plans implementation in Portugal. *Journal of Water and Health*, 9(1), 107-116.

Water safety plan manual: step-by-step risk management for drinking-water suppliers, second edition. Geneva: World Health Organization; 2023. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO.

World Health Organization. (2017). Global status report on water safety plans: a review of proactive risk assessment and risk management practices to ensure the safety of drinking-water. World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/255649>.

Yin, R. K. (2009). *Case study research: Design and methods* (Vol. 5). sage.

MANAGEMENT OF HUMAN RESOURCES, CHANGES AND CRISIS - IN SEARCH OF NEW SOLUTIONS FOR SUSTAINABLE ORGANIZATIONAL DEVELOPMENT

Valentin VASILEV¹

Abstract

The pace of change in society is unprecedented in its past. Every company, whether it is in the public or private sectors, operates in a setting and circumstance that is getting more and more complex. The growth of management science has experienced several upheavals in recent decades, ranging from one extreme to the other. As it were, there is a broad inclination to embrace the idea that dealing with people will always be crucial and that there is no magic bullet for excellent managerial performance. In this sense, the team approach's use in organizations has developed significantly as a management idea and has grown stronger in actuality. In this regard, the effectiveness of human resource management is key. In the context of the above, change management, in turn, is an indicator of the success of any organization in a crisis period. For a considerable amount of time, the work focused on creating a steady, lasting atmosphere, customary and unwavering duties, and the regular activities and behaviors of staff members. An understanding that seems quite archaic given what has transpired over the past two years. By the end of 2023, to find new solutions in a variety of ways, new trends will need to emerge. In an attempt to serve as a starting point for further investigation and the hunt for creative solutions in this area, the report offers some theories regarding the relationship between the efficacy of human resource management in contemporary organizations and the management of changes in crises.

Keywords: change management; crises; innovation; efficiency; Human Resources

¹ Prof.Dr., Higher School of Security and Economics, Plovdiv, Bulgaria, valentin.vasilev@vusi.bg

Introduction

In recent years, human resource management and organizational development have gone through pivotal and turbulent changes. Undoubtedly, from the reactions and decisions of the respective leaders, these processes took place in one way or another. But it was clear to everyone - management is changing.

The key aspects in human resource management today are the purposeful linking of objectives and metrics to measure results, increased accountability by achieving individual acceptance, prompt and persuasive action for a balanced approach to tasks and people. The crisis aspect of the prolonged and unpredictable pandemic, the technologically oriented and globalized society and business, the hybridity of changes are a strong factor of impact on management processes. And on the other hand, by itself, every crisis brings high levels of stress and anxiety, reduced motivation and staff turnover.

In such a context, the ability of the organization to adapt to changes, to manage the crisis situation as a component of the change and to successfully communicate each stage of the organizational processes is of critical importance.

The article focuses on finding the relationship between scientific research and achievements and their application and adaptability in human resource management, as well as on some significant trends for changes in the paradigms of these processes. A focus is placed on the practical dimensions of leadership research and examples and practices with broad applicability in contemporary organizations are presented. A leading emphasis of the presentation is the thesis that the successful relationship between scientific research and their practical approbation and a universal solution in search of sustainable development in modern organizations in all its dimensions, and this approach on the other hand guarantees sustainability in policies at the local and national level.

1. Human Resources Management - In Search Of New Solutions For Sustainable Organizational Development

The recent period, also called the “era of algorithms”, has brought remarkable transformations both in personal life and in the way of doing business. Developing and implementing digital technologies depend on the availability of human capital, a resource that is increasingly difficult to find. Countries are in competition for this resource, and attracting talent has become a goal often difficult to achieve. In this context, the current chapter seeks to evaluate human capital

contribution to the digital competitiveness of the EU countries and to describe the moderating role of digitization in the development of human capita (AULIA, K. Z., & NAWANGSARI, L. C.; 2023). Employees' bargaining power decreases as supply of labour increases and so many employees are working longer hours for fear of being made redundant. The current economic crisis has put immense pressures on organisations to rethink their priorities and to cut costs and let go of many employees. Employees found their jobs, and in some cases, their livelihoods in danger almost overnight. Thus, it is becoming increasingly blurred when work begins and where it ends. Unpredictable employee markets, tighter budgets, a demotivated and dissatisfied workforce put strains on effective delivery of HRM.

However, attracting and selecting the best candidates is neither an easy nor a cheap task. Recruitment and selection is a process where there are no one size fits all method and the process is subject to bias.

Once the decision is made on a candidate then the organisation is responsible for the candidate's fit within the organisational culture. A diverse workforce is an advantage for an organisation's competitiveness because employees from different backgrounds improve innovation, creativity and knowledge generation. However, careful HR planning and recruitment and selection processes are necessary to ensure the well-being of a new employee.

With the rapid development of technology in the era of digitalization, Industry 4.0 has become a reference for R&D studies in various sectors. The rapid development of technology makes the life of societies and people easier. For this reason, governments tend to develop their technologies and to encourage organizations in this field for this purpose. The concept of Industry 5.0 or Society 5.0 explains the revolution in people's lives with the development of the Fourth Industrial Revolution. Today, many interrelated factors are rapidly preparing people for a complex and volatile future. This situation is accepted as the "new normal" and is defined as VUCA-RR (Volatility, Uncertainty, Complexity, Ambiguity, Rapidity, Radicality). Variability refers to the increasing pace of change, uncertainty, unpredictability in life. (MERT, G., AKKAYA, B. AND ANDREEA, A.S.; 2023).

An interesting read in these processes can be indicated in a report by the "Chartered Institute of Personnel and Development" (CIPD) entitled "Next Generation HR" (<https://www.personneltoday.com/hr/cipd-publishes-next-generation-hr-research/>). In it, the authors draw attention to the significant changes that have occurred and attempt to outline the

future of HRM development in the context of accepting people as capital for the organization, and in some of their conclusions they are particularly categorical. The report said: "The caliber and experience set of HR practitioners who can deliver to this more expansive agenda is very different from much of our current population. Next Generation HR adds value by growing a culture of sustainable performance and agility to achieve business objectives. Next Generation HR purpose and practices are deeply embedded in the business value creation process.

However, the role of the "sustainability" component in management processes significantly changes the focus of the described challenges, directing them in a new way. In view of the ongoing expert debate on climate change, on the one hand, sustainability is becoming an important criterion for the effective management of organizations. On the other hand, the emergence and validation of the concept of Green Human Resource Management (GHRM) presents itself as a modern branch of HRM and combines human resource management with environmental management in one place. GHRM can be applied by organizations to implement corporate green strategies by providing opportunities and motivating employees to participate in environmental activities, and there is currently a real boom in interest in practices in this area.

The relationship "sustainable development and HRM" has another key feature. Every organization goes through stages of creation, changes, development in search of effective solutions. How successful the development will be depends on many factors inside and outside the organization, but above all on the ability of the organization to use the resources at its disposal as efficiently as possible, to have a clear goal, vision and mission and to promptly take into account the important changes that are happening around it and in which it inevitably participates. Successful organizational development implies understanding, in this modern reading it includes initiative and a clear knowledge of the current state of the organization, its needs, problems and successes, and this is exacerbated as a challenge under the influence of digitalization.

The basic factors of the creation, the development and the support of personal trust are:

- ✓ sincerity, determined as honesty and loyalty;
- ✓ competence, determined as expert and personal knowledge and abilities, determined and demanded from the given work position;
- ✓ continuity, defined as reliability, foresight and excellent solutions in overcoming the given situations;

✓ loyalty, determined as desirable motives, desires, aim to protect and keep the relations with someone;

✓ clarity, as a personal attitude and desire to share the ideas and information's freely;

Undoubtedly, in the coming decades, digitization will continue in all spheres of public life. In this regard, these processes definitely cover and will increasingly cover the management of human resources. Moreover, it is likely that the relationship between the expectations of the employees themselves and of the management of the organizations will be complicated in a number of directions. In such a context, the role of Green Human Resource Management is a bridge in these relationships and expectations. (AULIA, K. Z., & NAWANGSARI, L. C.; 2023).

Supported by the ability-motivation-opportunity model, the green HRM is expected to influence employees' organizational behavior in a positive direction . However, to date the literature on green HRM has been largely conceptual. The extent to which employees' perceptions of an organization's green HRM policies influence employee behavior and social and psychological processes in the workplace has not been sufficiently or thoroughly empirically studied, and its relationship and influence from digitalization processes is still less developed. The analysis of information and communication needs assesses the level of employee awareness of: their direct duties, organization development plans, mission and goal understanding, information related to people's social benefits. In this way, the partnership principle is implemented, according to which it is important to communicate with others as equal partners and look at them as people. (VASILEV, V., V. ARABADJIEVA; 2020).

The findings imply that people management and leadership, in different ways, play an essential role in fulfilling human potential. Based on the findings, we believe that green transformation leadership is an important requirement for HRM to enhance businesses' environmental performance through green innovation. The study also discovered that green innovation has an impact on a company's environmental performance.

As an emerging idea, the green HRM is conceptualized to clarify how it affects employees' workplace behaviors and is limited to one effect that indirectly affects employees' green workplace behaviors through the mediation of psychological green climate. Individual green values moderated the effects of psychological green climate on green workers outside the role, but not the effects of GHRM or psychological green climate on behavior. These findings suggest that green HRM influences employees' role and non-role behaviors in the workplace, but this manifests itself in different individual social and psychological processes. This focus is

undeniably relevant to the motivation of employees in organizations. The effective management of human resources is based on the use of modern methods, tools and instruments from the world and local practice in this field. Such management requires managers who have high morals, values and patterns of behavior, consistent with the stated values of the organization, who understand the significant effect of improving management and who work to improve the human resources system to achieve better results (*ICHEVA, M., & VASILEV, V., 2021; P. 914*)

The impact of globalization has changed the nature of work and employment through digitalization. Globalization represents a breakthrough with the introduction of new knowledge, cutting cross countries boundaries and increasing digitalized advancement. Technological advancement has improved the nature of work and the conditions of how this work are being carried out. (*CHANKOVA, D.; V.VASILEV: 2020*)

The crisis aspect of the long and unpredictable pandemic, military actions, technological and globalized society and business as well as the hybridity of changes are strong factors for influencing organizations. On the other hand, in itself, each crisis leads to high levels of stress and anxiety, reduced motivation and staff turnover, insecurity and uncertainty about the future, and today in a series of systemic crises (fundamental change) the impact is stronger, although, for them, the organization is rarely the "culprit" for what is happening. The influence in the development of information network society, contributes significantly. All these influencing factors suggest new challenges for public relations as a management function, outlining the strategic communication for effective involvement in human resource management through innovative methods. The need for innovative two-way communications and relationships with citizens and businesses in the context of successful branding presented another of this model's old „enemies“ to it. The new ways of collecting and sharing information are changing how people live, think, and operate in organizations. At all levels in society, demands and claims are increasing. Any organization's management must be ready for every possibility; in other words, we take a deep breath and prepare for the unexpected! Following Nasim Taleb's guide, a prepared mind did much better with the black swans of daily living. This calls for a reevaluation of a number of management models that were previously unquestioned, as well as the creation of fresh organizational beginning points, marketing strategies, and a clearer picture of management process efficiency. (*STEFANOVA, D. P., VASILEV, V. P., & EFREMOVSKI, I. P.; 2023*). Crisis situations, especially those related to human health and safety, are accompanied by processes of change that are fraught with emotions and insecurity. In particular, they affect

employees as a major part of the uncertainty process. Research shows that strategic public relations and transparent internal communications and relationships can:

- encourage employees to adopt control coping strategy to proactively manage changes.
- can reduce employees' change-related uncertainty.
- along with control coping strategy foster healthy relationships between employees and their organizations.

The dynamics of relations in organizations at the moment are like in a "pressure cooker". The constant changes, the pandemic pressure for new decisions and the unreinforced decision-making processes in such a volatile environment, have led to the formation of a radically different and unknown to practice and theory challenge to human resource management. In today's complex and changing environment, associated with constant changes in legislation, inflation, rising unemployment and the economy, global pandemics and crises, the challenge of finding new motivational messages and tools in everyday work is a daily task for management and is increasingly the biggest challenge for organizations in a holistic context. (ICHEVA, M., V. VASILEV: 2021).

2. Innovative approaches in management and wide application of "Job Shadowing"

An interesting and modern component of motivation can be "Job Shadowing" - a technique that is a method of adaptation, widely used *Internationally* (STOYKOV, S.; VASILEV, V. ; 2021). This method consists in the fact that the trainee is accompanied and becomes a "shadow" of an experienced employee in a real work environment, followed by it as a "shadow" during the working day. The trainer has the opportunity to discuss work situations not only with the employee to whom the "shadow" appears, but also with other team members, and receives feedback from everyone. In the foreign language literature Shadowing is seen as a way to optimize the social capital of the organization and leadership development, it is established not only as an innovative method of employee training, but also as a direction in the training of future managers, but also a means to continuously increase efficiency. activities in the organization as a whole.

Job Shadowing includes the following three stages:

1. Preparatory stage. At this stage, the "mentor" and the trainee define the learning objectives and desired outcomes, define their roles, and choose work situations to become a

source of new experience for the trainee, providing opportunities to learn and acquire habits and skills.

2. Implementation of the training project. The trainee monitors the behavior of the "mentor" in the work environment and situations.

3. Post-project activities - After the implementation of the project, the participants gather to discuss and evaluate the results.

In some literature sources the following positive factors are derived, allowing the Shadowing method to become an effective tool for developing the potential of the organization and employees.

1. The organizational reality, the real work process is used as a training ground, as a "training laboratory". The "mentor" and the "shadow" are involved in the work process, they are members of a team and learn from each other's experience.

2. The training is based on practice. In the process of Shadowing, the main elements of effective adult learning are brought together: gained real experience, reasoning / reflection / and discussion / feedback /.

3. Constant feedback between "mentor" and learner.

4. The expert knowledge of the "mentor" becomes more understandable for the learner. The learner is observed (and in some cases takes part) in the process of making managerial decisions, planning and others.

On the other hand, organizations faces challenges to ensure long-term supply from reliable sources in order to satisfy demand, which has been growing due to modern lifestyles and technological innovations. Simultaneously, attention needs to be paid to the Corporate Social Responsibility (CSR) and Sustainability of energy companies as they belong to the environmentally sensitive sector. Globalization, industrialization, and urbanization have triggered climate change, emissions, and pollutions. Both CSR and Sustainability address the responsible and sustainable use of resources while considering social, ecological, and economic dimensions of business practice. (GIGAURI, I., VASILEV, V.; 2022).

Along with the benefits of digitalization, there poses some challenges such as information workload, job loss and several other issues. Thus, it is pertinent that managers develop skills and attitudes to face these changes, and also supports the employees during this change period.

3. Conclusion

Strategic management is a management process necessary for the organization to move from the state in which it finds itself to the desired state (i.e., to realize its successful movement towards the future). It includes strategic decisions (they are long-term in nature) and strategic actions that are applied to formulate and implement strategies that ensure coherence in the system and between it and its environment, allowing to achieve the set goals.

Because the successful integrated model must contain the knowledge and abilities of people with integration thinking in it and for it, and not obedient performers whose mathematical knowledge has reached the level of simple arithmetic operation - "cuts" guaranteeing them a place in the teams to conduct the task. on the near election horizon next consecutive review of goals and objectives. (GIGAURI, I. & VASILEV, V. P.; 2023).

It is in the described prerequisites for the effectiveness of human resource management in crisis situations are part of the answers in defining a new vision in the management of these relationships, seeking and at the same time offering high commitment and emphasis on talented employees. The role of human resource management is increasingly important. Undoubtedly, the people who are at the forefront must find their own personal successful style. Ultimately, leadership is as much a journey to yourself. It means being aware of yourself. Any style can lead them to the right end point.

References

- Aulia, K. Z., & Nawangsari, L. C. (2023). Effects of Green Human Resource Management and Green Transformational Leadership towards Employee Sustainable Performance through Employee Green Behavior at Mercu Buana University. *European Journal of Business and Management Research*, 8(5), 181–186. <https://doi.org/10.24018/ejbmr.2023.8.5.2128>
- Chankova, D.; V.Vasilev (2020). LEADERSHIP AND DELIBERATIVE DEMOCRACY IN THE CHANGING WORLD: COMPATIBLE OR RECONCILABLE PARADIGMS ; „Perspectives of Law and Public Administration“; Volume 9, Issue 2, December 2020; ISSN 2601-7830; ISSN-L 2601-783; p. 209-219; International Conference “Perspectives of Business Law in the Third Millennium”; Xth edition; Retrieved from: <http://www.adjuris.ro/revista/an9nr2.html>
- Dimian, G.-C., Aceleanu, M.-I. and Mindrican, I.-M. (2023), "Human Resources in the Context of Digitalization", Akkaya, B., Apostu, S.A., Hysa, E. and Panait, M. (Ed.) Digitalization,

Sustainable Development, and Industry 5.0, Emerald Publishing Limited, Bingley, pp. 125-148.

<https://doi.org/10.1108/978-1-83753-190-520231008>

Gigauri, I. & Vasilev, V. P. (2023). Paradigm Shift in Corporate Responsibility to the New Era of ESG and Social Entrepreneurship. In A. Jean Vasile, M. Vasić, & P. Vukovic (Eds.), Sustainable Growth and Global Social Development in Competitive Economies (pp. 22-41). IGI Global.

<https://doi.org/10.4018/978-1-6684-8810-2.ch002>

Gigauri, I., Vasilev, V. (2022). Corporate Social Responsibility in the Energy Sector: Towards Sustainability. In: Khan, S.A.R., Panait, M., Puime Guillen, F., Raimi, L. (eds) Energy Transition. Industrial Ecology. Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-19-3540-4_10

Icheva, M., V. Vasilev (2021). THE TIME FOR THE NEXT STEPS IS HERE – FROM CLASSIC TO MODERN PARADIGMS IN MOTIVATION; International Journal of Social Science & Economic Research / IJSSER/; ISSN: 2455-8834; vol. 6, no. 3, (March 2021),; doi:10.46609/IJSSER.2021.v06i03.012; <https://ijsser.org/more2021.php?id=58>

Mert, G., Akkaya, B. and Andreea, A.S. (2023), "Digital Transformation and Management of VUCA-RR Environments in Perspective of Industry 5.0", Akkaya, B., Apostu, S.A., Hysa, E. and Panait, M. (Ed.) Digitalization, Sustainable Development, and Industry 5.0, Emerald Publishing Limited, Bingley, pp. 11-24. <https://doi.org/10.1108/978-1-83753-190-520231002>

Stefanova, D. P., Vasilev, V. P., & Efremovski, I. P. (2023). Re-Innovative Organizational Design: Sustainable Branding and Effective Communication – Applied Models in a World With New Borders/Without Borders. In I. Gigauri, M. Palazzo, & M. Ferri (Eds.), Handbook of Research on Achieving Sustainable Development Goals With Sustainable Marketing (pp. 112-127). IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-6684-8681-8.ch006>

Stoykov, S.; Vasilev, V. (2021). Prerequisites For Efficiency Of Human Resources Management In Crisis Situations (From Classic Theories To A New Vision). Politics & Security, 5(3), 15–21. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6402953>

Vasilev, V. (2021). Benchmarking As A Crisis Management Tool – From Theoretical Framework To Practical Application. Politics and security, 5(1), 94–105. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5638722>

Vasilev, V., V. Arabadjieva (2020). Internal Communications As a Tool For Effective Public Policies - From Theoretical Dilemmas to Practical Decisions; Revista Ciencias de la

Documentación; Vol 6 Núm 2 Julio - Diciembre 2020; p. 01-10; ISSN 0719-5753;
<http://bkp.cienciasdeladocumentacion.cl/gallery/ART%201%20VOL6JULDIC2020.pdf>

BİLİNÇLİ FARKINDALIĞIN ÖRGÜT ÇALIŞMALARINDAKİ YERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

İper İNCEKARA¹ İpek KALEMCI TÜZÜN²

Öz

Bu çalışmada bilinçli farkındalığın değişken olarak nasıl yer aldığını araştırmaktır. Örgütler farkındalık uygulamalarıyla, problem tanımayı, karar vermeyi, iletişimi, problem çözme becerilerini, stres yönetimini, takım çalışmasını ve öğrenmeyi geliştirebilir. Böylece, örgütler karşılaştığı karmaşık sorunların çözümünde faydalar sunan, örgüt çalışma alanı üretkenliği artırmak, olumlu çalışma kültürünü ve yeniliği teşvik etmek için bir araç olarak bilinçli farkındalık tutumunu değerlendirebilirler. Bilinçli farkındalığı benimsemenin sadece örgüt içindeki bireylere ve ilişkilere yapılan bir yatırım değil, aynı zamanda işletmenin uzun vadeli refahına ve itibarına da yapılan değerli bir yatırım olarak kabul edilebileceği varsayımı ile, örgütsel davranış alanında yapılan çalışmalarda “bilinçli farkındalık” anahtar kelimesi sorgularak sistematik arama yoluyla bu konuda 2010-2023 yıllarında yayımlanan 39 uluslararası makale değerlendirilmiştir. Bu makaleler yayınlandığı dergi, yayın yılı, yazar sayısı, dergi adı, araştırmanın hangi kuram/kuramsal çerçevede ele alındığı, bilinçli farkındalığın rolü, ele aldığı değişkenler ve sonucu gibi parametrelere göre kodlar ve temalar oluşturulmuş, veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Araştırma bulgularına göre,

Anahtar Kelimeler: *Bilinçli Farkındalık, İçerik Analizi, Yöneltilmiş Bilinçli Farkındalık*

¹ Student, Başkent University, iperincekara@gmail.com

² Prof.Dr., Başkent University, tuzun@baskent.edu.tr

AN EVALUATION OF THE ROLE OF MINDFULNESS IN ORGANIZATIONAL STUDIES

Abstract

The aim of this study is to investigate how mindfulness is involved as a variable. With mindfulness practices, organizations can improve problem recognition, decision-making, communication, problem-solving skills, stress management, teamwork and learning. With the assumption that adopting mindfulness can be considered not only as an investment in individuals and relationships within the organization, but also as a valuable investment in the long-term well-being and reputation of the in the field of organizational behavior have searched for the keyword "mindfulness" through a systematic search. 39 international articles published on this subject between 2010 and 2023 were evaluated. Codes and themes were created according to parameters such as the journal in which these articles were published, the year of publication, the number of authors, the name of the journal, the theory/theoretical framework in which the research was discussed, the role of mindfulness, the variables it addressed and the result, and the data were analyzed using the content analysis method.

Keywords: *Mindfulness, Content Analysis, Managerial Mindfulness*

1.Giriş

Bilinçli farkındalık, kökleri eski Budist felsefesinden gelen manevi geleneklerle ilişkilendirilen, son zamanlarda psikoloji, sağlık alanındaki araştırmaların ardından karar alma, yaratıcılık ve liderliğin gelişimine yönelik kuramsal perspektifle örgüt çalışma alanında görülmektedir (Ashforth ve Fried, 1988; Langer, 1989; Albert, 1990). Hızlı rekabet ortamında, değişen piyasalar, çoklu görevler ve artan karmaşıklıkla, istenen kurumsal hedeflere ulaşmak zorlu hale gelmiştir. Bu noktada farkındalık uygulamaları, insan kaynağını temel alarak bireyin düşüncelerinin, duygularının ve çevresinin tam olarak farkındalığıyla duygusal ve psikolojik iyi oluşu desteklemektedir (Glomb, Duffy, Bono ve Yang, 2011). Örgütlerde bilinçli farkındalık, kazandırılması gereken temel bir beceri, örgütün performans sonuçlarını ve sürdürülebilir başarısını etkileyen yönetsel bir yeterlidir ((Shonin, Van Gordon, Dunn, Singh ve Griffiths, 2014). Zihnin şimdiki ana yönlendirilmesiyle, dikkatle göreve odaklanma, yenilikçilik ve yaratıcılık, davranışlarını geliştirmede destekleyici bir uygulamadır (Yeganeh, ve Kolb, 2009). Gelişen bilinçli yaklaşım, tüm kademelerde çalışan davranışını şekillendirmede de yardımcı olmaktadır. Kişilerarası açık iletişimi, empati ve aktif dinlemenin gelişimiyle ekip uyumu kolaylaştırıcı rol üstlenmektedir (Jones, Bodie ve Hughes, 2019). Bilinçli farkındalık özellikle yöneticilerin çalışanlarıyla üretken çalışma ortamını sağlayacak iletişimi etkili hale getirmede etkili olabilmektedir (Burgoon, Berger ve Waldron, 2000). Bireysel farkındalığı gelişen yöneticiler kendilerini daha iyi anlayarak yönetebilir, çalışanlarının kaygılarının azalmasında ve gelişimlerinde daha güçlü olmalarında teşvik edebilirler (Roche ve Haar, 2014). Aynı zamanda anda farkındalık, objektif bakış açısıyla yönetsel kararlarda etkili ve bilinçli seçimler yapmayı kolaylaştırabilmektedir. Bu da önyargıda ve varsayımların farkına varılarak, doğru karar vermeyi gerektiren gerekli bilinç yapısını oluşumuna katkı sağlamaktadır (Waddock, 2016). Dahası farkındalık uygulamaları bir beceri olarak zorluklar karşısında dayanıklılık gösterebilmek için yardımcı bir araç haline de gelebilmektedir. Diğer taraftan, bireysel farkındalığı gelişen çalışanlar stresin belirtilerini erken fark ederek olumsuz duygu durumunu yönetmelerini ve yapıcı davranmalarını kolaylaştırmaktadır (Regehr, Glancy, Pitts ve LeBlanc, 2014). Aynı zamanda, objektif bakış açısıyla yönetsel kararlarda etkili ve bilinçli seçimler yapmayı teşvik ederken; önyargı ve varsayımların erken farkına varılmasını kolaylaştırarak, doğru karar vermeyi gerektiren gerekli bilinç yapısını oluşumuna katkı sağlamaktadır (Waddock, 2016). Bilinçli farkındalık uygulamaları, olumlu çalışma kültürünü destekleyerek, kurumsal gelişim stratejileriyle daha fazla bütünleştikçe, yalnızca bireysel refahı artırmayı

değil, aynı zamanda örgütlerin çalışma ve başarılı olma biçiminde dönüştürücü bir değişiklik sağlayabilir (Malinowski ve Lim, 2015). Bu kapsamda, yapılan bu çalışma ile örgütsel davranış çalışma alanında bilinçli farkındalığın yerini ve önemini ortaya koyabilmek amacıyla, ilgili alanda yayımlanmış 39 makale içerik analizi yöntemiyle incelenerek teorik yapıları, bilinçli farkındalığın ilişkisel olarak ele alındığı değişkenler ve örgütsel sonuçları ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Bilinçli Farkındalık

Erken dönem Budist metinlerinde, farkındalık kavramının kökleri özellikle de farkındalığı geliştirmeye yönelik temel öğretiler yer almaktadır (Anālayo, 2016). Doğu Asya'daki Zen uygulamalarıyla manevi disipline dönüştürülerek farkındalığın kapsamı genişlemiştir (Robins, 2002). İlk Budist metinlerinde, "sati" teriminden türetilen farkındalık, hatırlama anlamına gelmektedir. Kişinin bedeni, duyguları, düşünceleri ve dhammaları (veya fenomenleri) hakkındaki farkındalığın sürdürülmesidir (Grossman ve Van Dam, 2011). Farkındalığa yönelik geleneksel Doğu yaklaşımları, bilinçli farkındalığı, mevcut deneyimlerin farkındalığı ve yargısız kabulü olarak tanımlar (Kabat-Zinn, 2003; Bishop ve diğerleri, 2004). Batı farkındalığı, farkındalığı yargılayıcı olmayan, şimdiki an odaklı dikkatle birleştirerek Farkındalık Temelli Stres Azaltma (MBSR) programlarıyla uygulamaktadır (Kabat-Zinn, 2003a). Program Günlük yaşamda farkındalığın nasıl geliştirilebileceğine dair yol göstericidir. Langer (1989) çalışmasında, bilinçli farkındalığı, aktif esnek bir zihinle yeni şeylerin anlık farkındalığıyla durumlara tepki vermek olarak tanımlamaktadır. Farkındalık Temelli Bilişsel Terapide, farkındalık deneyimleri müdahale etmeden ve yargılamadan olduğu gibi olmasına izin vererek gözlemlenmenin bir yolu olarak görülmektedir (Segal, Williams, & Teasdale, 2002). Bu, kabul etme ve bırakma yönlerini vurgulamaktadır. Farkındalık, nezaket ve kabullenme ile ilişkilendirilmektedir (Shapiro, Carlson, Astin ve Freedman, 2006; Brown ve diğerleri, 2007). Amaç, meditasyon uygulaması yoluyla mevcut durum ve deneyimlere odaklanılarak kişisel farkındalığın geliştirilmesidir (Germer, Siegel ve Fulton, 2005). Farkındalığın, en temel yönlerinden biri, ayrıntıları göz ardı etmeden ortaya çıkan, düşüncelere ve duygulara odaklanarak anda kalmaktır. Böylelikle farkındalıkla, yargılayıcı olmayan bir tutum geliştirilerek, bireyin deneyimlerine karşı izleyici bir tutum geliştirilmesi istenmektedir (Kabat-Zinn, 2003b; Bishop ve diğerleri, 2004). Farkındalık uygulamalarına aktif çaba ile katılım gerçekleştirildiğinde, dikkatin odağa bilinçli niyetle yönlendirilmesiyle mevcut olma hali

sağlanmaktadır. Bu bilinçli katılım, şimdiki andaki deneyimlere bilinçli ve amaçlı bir odaklanmayı kolaylaştırır (Kabat-Zinn, 2003a; Brown ve diğerleri, 2007). Böylelikle şefkat, nezaket ve öz-şefkat kavramları giderek bilinç çerçevesine yerleşerek bir tutum olarak önce bireyin kendine sonra da çevresine karşı uygulayarak geliştirmesini teşvik etmektedir (Neff, 2003; Bränström, Kvillemo, Brandberg, ve Moskowitz, 2010).

2.2 Bilinçli Farkındalığın Teorik Yapısı

Çeşitli felsefe ve teoriler farkındalığın anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Budist felsefesine göre, acıdan kurtuluşun, Vispassana (iç görüş) geleneğine göre ise duygu ve düşüncelerin yargılayıcı olmayan, farkındalığı merkezine alan bir meditasyon uygulamasıdır (Cullen, 2011; Kabat-Zinn, 2015). Bilişsel psikolojide düşünce ve duygulara odaklanan, içinde bulunulan anın farkında olunan üstbilişsel bir süreçtir (Teasdale, 1999). *Öz-düzenleme teorisi* bağlamında bilinç, bireyin düşüncelerini, bedensel durumlarını ve duygularını hedeflere göre düzenleme yeteneğidir (Vohs ve Baumeister, 2004). Farkındalık istenen hedefler ve değerlere ulaşmada duygu ve düşünce düzenlemesini teşvik ederken, kendiliğinden gelişen tepkileri kontrolü ve bilinçli seçimler yapmasında yol göstericidir (Shapiro ve diğerleri, 2006). Farkındalık pratiği ve şimdiki ana odaklanma yoluyla bireylerin *iç ve dış kaynaklarını korumasına* ve yenilemesine yardımcı olur (Li, Xu, ve Cao, 2023). Böylelikle birey hem fiziksel sağlık, beceri, kişisel nitelikler gibi sahip olunan özellikleri anlık dikkat ve mevcudiyetle tanımlayarak, kaynakların korunmasını kolaylaştırabilir (Leroy, Anseel, Dimitrova ve Sels, 2013). Farkındalık aynı zamanda stres yönetimine katkı sağlarken, bireyin anda tam olarak mevcudiyetiyle kendine dönmek, şefkat gibi bireysel kaynaklarını geliştirmesine ve korunmasına katkı sağlamaktadır (Regehr, Glancy, Pitts ve LeBlanc, 2014). Diğer yandan, farkındalık kaynakları korumak için gereken dayanıklılığı ve adaptasyonu artırabilir. Bireyler, deneyimlere karşı sakin ve esnek şekilde yanıt vererek, yargılayıcı olmayan bir tutum geliştirebilir (Zivnuska, Kacmar, Ferguson ve Carlson, 2016). Farkındalık uygulamaları özelliği gereği, *iş talepleri ve kaynakları teorisi* kapsamında iş taleplerinin (iş yükü, zaman baskısı vb) çalışanlar üzerinde yarattığı stres ve gerginliğin azalmasına yardımcı olur (Bakker, Demerouti ve Schaufeli, 2003; Grover, Teo, Pick ve Roche, 2017). Sosyal destek, özerklik gibi iş kaynakları gibi, farkındalıkta iş taleplerinin çalışanlar üzerinde yarattığı olumsuz sonuçların etkisinin azalmasında dengeleyici olabilir (Van Woerkom, Bakker, ve Nishii, 2016). Örneğin, yargılayıcı olmayan, tepkisiz tutum geliştiren çalışanlar, iş taleplerinin zorlayıcı etkisiyle aralarında psikolojik mesafe yaratarak, daha etkili şekilde yanıt verebilir (Panditharathne ve Chen, 2021). *Öz-belirleme teorisi kapsamında,*

bireyin psikolojik ihtiyaçlarının özerklik, yeterlilik ve ilişki kurma ihtiyaçlarını karşılandığında motive olacağını öne sürmektedir. Bu kapsamda farkındalık özelliklerinden biri olan bireyin deneyimlerini yargılamadan kabul etmesini desteklemektedir (Ryan ve Donald, 2021). Bu da dış baskıların etkisini azaltarak, özerkliği desteklerken, farkındalıkla beraber öz düzenlemeyi geliştirir (Schult ve Ryan, 2015). Literatürde, farkındalığı gelişiminin desteklenmesi bilişsel davranışçı teori kapsamında kişisel farkındalığın artırılması, otomatik olarak gelişen olumsuz düşüncelere karşın teori kapsamında bilinçli bir hal ile çarptırılmış düşüncelerin anında tanımlanmasına olanak sağlamaktadır (Toneatto, Vettese ve Nguyen, 2007). Ayrıca Farkındalık Temelli Bilişsel Davranışçı terapi uygulamalarıyla, bireyin yargısız bakış açısıyla gözlemleyerek duygu ve düşüncelerini, öğrenilmiş düşünce kalıplarından çıkararak gerçekçi bakış açısıyla değiştirmesine yardımcı olabilir (Shonin ve diğerleri, 2014). *Üst bilişsel teori* kapsamında farkındalık, gözlem ve izleme yoluyla otomatik olarak gelişen düşünce kalıplarının ve bilişsel ön yargıların faydası olmayanların ayırımına varılmasını sağlar (Reina ve Kudesia, 2020). Ayrıca farkındalık uygulamaları, bireyin duygu ve düşüncelerine yönelik tepkilerini düzenleme dikkat ve odağı istenen yönde değiştirerek, üst bilişsel becerilerin düzenlenmesine yardımcı olur (Jankowsk ve Holas, 2014). *Durumsallık teorisi*, örgütlerin başarıya ulaşabilmedeki ön koşulunu dış çevredeki değişikliklere uyum sağladığında gerçekleşebileceğini ileri sürmektedir (Burnes, 1996). Bu kapsamda, çevresel belirsizliğe etkin ve hızlı şekilde yanıt verebilme kapasitesinde, farkındalık uygulamaları belirleyici olabilir (Nguyen ve Thanh Hoai, 2022). Şimdiki anın farkındalığıyla, çevresel ipuçlarının tarafsız ve tepkisiz bir bakış açısı geliştirir (Saphiro, Carlson ve Astin, 2006). *Rol teorisi*, çalışanların örgüt içerisinde yerine getirmekle yükümlü oldukları belirli rol ve sorumlulukları ifade etmektedir (Biddle, 1986). Bilinçli bireyler, kişisel farkındalıklarıyla rollerinin gerekliliklerini kolaylıkla yerine getirebilir Bu da örgütsel beklentilere uygun hareket etmelerini kolaylaştıracaktır. Örgüt içerisindeki farklı rollere sahip olan çalışanlar, üstlendikleri rollere yönelik beklentiler ve taleplerle karşılaştıklarında rol çatışmasıyla karşılaşabilirler (Valentine, Godkin ve Varca (2010). *Farkındalık teorisi* kapsamında, farkındalık pratiklerinin uygulanması, dikkat kabullenme, tepkisizlik, öz-şefkat gibi kavramların derinlemesine özümsemesini kapsar (Littman-Ovadia, Zilcha-Mano ve Langer, 2014). Bu kavramların uygulanmasıyla iç görü, duyguları düzenleme, şefkatli bir bakış açısı geliştirmesine yardımcı olur. Böylelikle duygu ve bedensel duyumlara odaklanarak, çevresel olaylara tepki vermeden gözlem yeteneğinin gelişmesini teşvik eder (Vago ve Silbersweig, 2012).

2.3 Yönetmel Alanda Bilinçli Farkındalık

Bireysel olarak iyi oluşu destekleyen bilinçli farkındalık, bireysel düzeyinde ötesinde örgütleri birçok yönden etkileyebilecek deneyimlere karşı yargılayıcı olmayan tutum geliştirerek anda tamamen mevcut olmayı ifade etmektedir (Reb, Narayanan ve Chaturvedi, 2014). Bilinçli farkındalık genel itibariyle bireysel gelişimle ilgili olarak ele alınsa da, örgütlerde faydaları göz önüne alındığında odak noktası hale gelmiştir. Özellikle konsantrasyon ve dikkatin sağlanması ve sürdürülmesiyle iletişim sorunlarının giderilmesi, çatışma yönetimi, empati ve duygusal zeka gelişimi, üretkenlik, problem çözme, yaratıcılık gibi örgütsel performansı ve çıktıları etkileyen sorunların çözümünde bir yol haritası sunmaktadır (Gueldner ve Feuerborn, 2016; Bernardez, Durán, Parejo, Juristo ve Ruiz-Cortés, 2020). Karar verme ve problem çözme yeteneklerinde yargılayıcı olmayan bir zihin yapısıyla, çalışanların zorluklara karşı yapıcı bir tavır ve bakış açısı geliştirmesinde katkı sağlar (Yeganeh ve Kolb, 2009). Bilinçli farkındalık uygulamaları, örgütlerde zihinsel ve duygusal stres yaratan unsurların yönetiminde, özellikle yöneticilerin duygularını stresli durumlarda kolaylıkla düzenlemelerine yardımcı olmaktadır (Hyland ve diğerleri, 2015). Ayrıca anlık tepkilerini kontrol ederek, doğru zamanda yanıt vermelerine ve düşünmelerine imkan sunmaktadır. Çalışanların konsantrasyonu arttırarak, dikkatin sağlanması ve sürdürülmesi, kendilerine verilen göreve odaklı hale gelmesiyle örgütsel çıktılarda üretkenlik artışı gerçekleşebilir (Sutcliffe, Vogus ve Dane, 2016). Ayrıca iletişim sorunlarının giderilmesiyle, örgütsel düzeyde yakalanan gelişmiş iletişim örgütlerin diğer bir avantajı haline gelebilir. Çalışanlar bireysel olarak farkındalığı uyguladıklarında, duyguların yönetimin kolaylaşmasıyla, dayanıklılığın artmasına ve tükenmişliğin azalmasıyla iş süreçlerini daha kolay yönetebilir hale gelecektir (Glomb ve diğerleri, 2011). Bu da çalışan iyi oluşunu desteklerken, iş yaşam dengesinin sağlanmasını kolaylaştırır (Schultz ve Ryan, 2015). Farkındalığın örgütsel ortamda önceliklendirilmesi, iş tatmini ve bağlılığın yanı sıra performans, üretkenlik gibi iş çıktılarına olumlu etkileyecektir (Sutcliffe ve diğerleri, 2016). Farkındalık uygulamalarıyla, bilinçli hale gelen çalışanlar, empatik iletişim gelişimiyle çalışma arkadaşlarıyla daha uzlaşmacı ve yapıcı davranışlar geliştirebilirler (Kay ve Skarlicki, 2020). Bu da çalışma ekiplerinin duygusal durumunu güçlendirerek, uyumu arttırarak ve çatışma çözümünde etkili olabilmektedir (Weick ve Roberts, 1993). Bilinçli örgüt yapısı, yenilikçi ve yaratıcı bakış açısına ortam sağlayarak, yapıcı ve olumlu örgüt kültürünün oluşumunu destekler (Ahlvik, 2019). Örgütler, farkındalık teknikleri eğitimleriyle, çalışanlarının günlük rutinleri içerisine farkındalık uygulamalarını dahil ederek, iş gücünü bilinçli ve üretken potansiyelini

ortaya çıkarmasını kolaylaştırır (Donaldson-Feilder, Lewis ve Yarker, 2019). Böylelikle bilinçli farkındalık hızlı değişen karmaşık ekonomik koşullara uyum sağlamada, çalışanların mevcut potansiyelinin açığa çıkmasında ve örgütleri başarılı olmasında bir araç haline gelmektedir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırma ile örgütlerde “bilinçli farkındalığın” incelenmesiyle teorik yapısı, ilişkisel olarak ele alındığı değişkenler ve örgütsel sonuçları ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, Google Scholar veri tabanında örgütlerde yer alan bilinçli farkındalık konulu makalelerin içerik analizi yapılmak istenmiştir. Araştırmanın evreni, Google Scholar örgüt çalışmalarında yayınlanan bilinçli farkındalık başlıklı makalelerden oluşmaktadır. Bilinçli farkındalıkla ilgili örgüt çalışma alanındaki teorik yapıların çeşitliliği ve içerik yeterliliği seçim kriterleri olarak dikkate alındı. Araştırma kapsamında Google Scholar veri tabanında arama motoruna “bilinçli farkındalık” anahtar kelimesi sorgularak sistematik arama yoluyla bu konuda 2010-2023 yıllarında yayımlanan toplam 39 uluslararası makale indirilerek çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Bu 39 makale örgüt çalışma alanında yapılmış bilinçli farkındalıkla ilgili arama sonuçları içerisinden kuramsal perspektifleri dikkate alınarak analiz için seçilmiştir. Bu makaleler yayımlandığı dergi, yayın yılı, yazar sayısı, dergi adı, araştırmanın hangi kuram/kuramsal çerçevede ele alındığı, bilinçli farkındalığın rolü, ele aldığı değişkenler ve sonucu gibi çeşitli parametrelere göre kodlar ve temalar oluşturulmuş ve veriler içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Verilerin analizi için QDA Miner 6 yazılımı kullanılarak grafikler aracılığıyla bulgular sunulmuştur. Araştırmanın güvenilirlik ve geçerliliği, içerik analizinin güvenilirliğini sağlamak için bilinçli farkındalıkla ilgili araştırma konusuna odaklanan önceki çalışmaların incelendiği kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Analizin geçerlilik ve güvenilirliğini arttırmak için, seçilen örneklem alt kümesine yönelik (n=10) uzman görüşünün alındığı, pilot test uygulamalarıyla başlangıç kodlama şeması geliştirilmiştir. Ardından (n=39) örneklemi için kodları standart hale getirmek, içerik geçerliliğini arttırmak için, bilinçli farkındalık konusunda uzman iki kişiden kapsam ve uygunluğu açısından değerlendirmeleri alınarak, geri bildirimleri doğrultusunda küçük değişikliklerle revize edilmiştir.

4. Bulgular

4.1. Makalelerin Yazar Sayılarına Göre Dağılımı

Araştırma sonuçlarına göre en çok dağılımı alan kodlar ağırlıklı olarak, %25,6 üç yazarlı, %23,1 dört yazarlı, %17,9 beş yazarlı, %12,8 iki yazarlı, %7,7 altı yazarlı, %7,7 tek yazarlı, %2,6 sekiz yazarlı ve %2,6 yedi yazarlı olarak görülmektedir.

4.2. Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı

Araştırma sonuçlarında makalelerin yıllara göre dağılımında ağırlık gösteren kodlar incelendiğinde, 2019-2021 yılları arasında % 34,2 2013-2015 yılı arasında %26,3, 2016-2018 % 21,1, 2022-2023 % 10,5, 2010-2012 %7,9 olarak dağılım göstermektedir.

4.3. Makalelerin Dergi İsimlerine Göre Dağılımı

Tablo 1’de Makalelerin dergi isimlerine göre dağılımı incelendiğinde yayın alanlarının örgütsel davranış, yönetim ve iş sağlığı alanında sıklık gösterdiği görülmektedir.

Tablo 1. Makalelerin Dergi İsimlerine Göre Dağılım

Kod	Sıklık	%
Journal of Business Ethics	1	0,40%
Academy of Management Learning & Education	1	0,40%
Journal of Management	1	0,40%
Journal of Applied Psychology	1	0,40%
Human Relations	1	0,40%
Journal of Vocational Behavior	1	0,40%
International Journal of Mental Health and Addiction volume	1	0,40%
Mindfulness	3	1,20%
Journal of Occupational Health Psychology	2	0,80%
Journal of Occupational and Organizational Psychology	1	0,80%
Journal of Employment Counseling	1	0,40%
Personality and Individual Differences	1	0,40%
Career Development International	1	0,40%
Journal of Management Development	1	0,40%
Stress & Health	1	0,40%
Journal of Employment Counseling	1	0,40%
Frontiers in psychology	2	0,80%
Journal of Business and Psychology	1	0,40%
Current Opinion in Psychology	1	0,40%

International Journal of Hospitality Management	2	0,80%
BMC Medical Education	1	0,40%
Organizational Behavior and Human Decision Processes	3	1,20%
Papeles del Psicólogo	1	0,40%
Organizational Psychology	1	0,40%
Academy of Management Review	1	0,40%
Journal of Theoretical Social Psychology	1	0,40%
International Journal of Contemporary Hospitality Management	1	0,40%
International Journal of Environmental Research and Public Health	1	0,40%
International Journal of Organizational Analysis	1	0,40%
International Journal of Project Management	1	0,40%
International Journal of Workplace Health Management	1	0,40%
Social Behavior and Personality: an international journal	1	0,40%

4.4. Makalelerin Teorilere Göre Dağılımları

Araştırmada yer alan makalelerin teorilere göre dağılımları incelendiğinde, ağırlık gösteren kodlar, %16,7 kaynakların korunması teorisi, %16,7 bilişsel davranışçı teori, %16,7 öz belirleme teorisi, %14,3 duygusal olaylar teorisi, %11,9 iş talepleri ve kaynakları teorisi, %9,5 öz düzenleme teorisi, %4,8 üst bilişsel teori, %4,8 rol teorisi, %2,4 sınır teorisi ve %2,4 durumsallık teorisidir.

4.5. Bilinçli Farkındalığın Örgütsel Sonuçlara Göre Dağılımı

Araştırma sonuçlarında bilinçli farkındalığın örgütsel sonuçlara göre dağılımında ağırlık gösteren kodlar %16,1 iş performansında artış, %16,1 farkındalığın tampon görevi, %12,9 psikolojik iyi oluşu destekler, %9,7 çalışan refahında olumlu etki, %9,7 işe bağlılıkta olumlu etki, %6,5 (yüksek farkındalık, ekip ve örgüt çalışmasını destekleyici, tükenmişliğin azalması, iş stresinin azalması, dikkatli görev yönetimi) ve %3,2 işten ayrılmadan azalış olarak yer almaktadır.

4.6. Makalelerin Değişkenlere Göre Dağılımı

Araştırma sonuçlarında makalelerin değişkenlere göre dağılımında ağırlık gösteren kodlar %21,2 tükenmişlik, %9,1 örgütsel farkındalık, %9,1 performans, %9,1 stres, %6,1 (iş tatmini, örgüt kültürü, bireysel farkındalık, psikolojik dayanıklılık, öz düzenleme, motivasyon çatışma yönetimi, liderlik davranışları), %3 psikolojik sermaye olarak yer almaktadır.

4.7. Bilinçli Farkındalığın Kuramsal Alt Yapısı

Araştırma sonuçlarında bilinçli Farkındalığın kuramsal alt yapısına yönelik ağırlık kodlar incelendiğinde, öz düzenleme teorisi kapsamında davranışları düzenleme, dikkati arttırarak odaklı hale getirme ve liderlik becerileri kazandırma; öz belirleme teorisi kapsamında, çalışanlarda istenen davranışı geliştirme, yardımcı, dikkati arttırma odaklı hale getirme, özerkliğin gelişmesi; bilişsel davranışçı teori kapsamında, performansı iyileştirici, bilişsel becerileri geliştirme, eğitim faaliyeti olarak uygulanması; sınır teorisi kapsamında, iş yaşam dengesini sağlayıcı; iş talepleri ve kaynakları teorisi, destekleyici-geliştirilebilir kaynak; üst bilişsel teori kapsamında bilişsel işleyişi şekillendirme/geliştirme/ yönetme; durumsallık teorisi kapsamında, çevresel uyarıcılara karşı duyarlılık; rol teorisi kapsamında, örgütsel rollerde yönlendirici; kaynakların korunması teorisi kaynakların korunmasında destekleyici; duygusal olaylar teorisi duyguları şekillendirme/geliştirme/ yönetme olarak yer almaktadır.

5. Sonuç ve Tartışma

Araştırmanın sonuçlarına göre, örgüt çalışma alanında bilinçli farkındalıkla ilgi yapılan bilimsel çalışmaların teorik dağılımları incelendiğinde, kaynakların korunması teorisi, bilişsel davranışçı teori, öz belirleme teorisi, duygusal olaylar teorisi, iş talepleri ve kaynakları teorisi, öz düzenleme teorisi, üst bilişsel teori, rol teorisi ve durumsallık teorisi ağırlıklı olarak sıralanmaktadır. Bu anlamda çıkan bulgular, kaynakların korunması teorisi kapsamında bilinçli farkındalık uygulamaları değerlendirildiğinde istikrar, bilişsel yetenekler ve dayanıklılık gibi kaynakların farkına varılmasını sağlamaktadır (Van Woerkom ve diğerleri, 2010). Bu da çalışanların kaynaklarını tanımasıyla, özellikle de stres etkenleri arttığında yapıcı bakış açısı geliştirme, zorluklarla baş etme konusunda donanımlı hale gelmelerine yardımcı olabilmektedir. Ayrıca çalışanların duygularını tanıyarak, dürtüsel veya savunmacı bir şekilde tepki vermek yerine durumlara dengeli ve becerikli bir şekilde yanıt vermelerine olanak tanıyabilir (Malinowski ve Lim, 2015). Bilişsel davranışçı teori kapsamında, bilinçli farkındalık çalışanların duygusal ve bilişsel yapısını olumsuz etkileyen düşünce ve davranışların yeniden yapılandırılması sağlanmaktadır (Toneatto, 2007). Böylelikle, çalışanların otomatik gelişen olumsuz davranış kalıplarının farkına varmasını işle ilgili stres faktörlerine karşı önceden önlem olarak azaltılmasında etkilidir. Aynı zamanda iletişim ve çatışma çözme becerilerini gelişimine ve daha uyumlu bir çalışma ortamı yaratmalarına yardımcı olabilir (Burgoon ve diğerleri, 2000). Öz belirleme teorisi kapsamında farkındalık uygulamaları, öz farkındalık ve öz düzenleme için araçlar sağlayarak çalışanların özerklik duygusunu geliştirebilir. Çalışanların,

farkındalık uygulamalarıyla öz yeterlilik gibi temel psikolojik ihtiyaçların karşılanmasıyla, işe yönelik daha yüksek motivasyon ve katılım sağlaması kolaylaşır. Bu da örgütün performans seviyesinin artmasına katkıda bulunmasını güçlendirecektir (Ryan ve Bradshaw, 2021). Duygusal olaylar teorisi kapsamında farkındalık uygulamaları, çalışanları duygusal tepkilerine daha uyumlu olmalarını sağlayacak tutum geliştirerek çalışma ortamında daha fazla yön verme ve tepki verme kapasitesi sağlar.

Araştırmanın bilinçli farkındalığın örgütsel çıktılarına yönelik bulguları, iş performansında artış, farkındalığın tampon görevi, psikolojik iyi oluşu destekler, iş refahında olumlu etki, işe bağlılıkta olumlu etki, yüksek farkındalık, ekip ve örgüt çalışmasını destekleyici, tükenmişliğin azalması, iş stresinin azalması, dikkatli görev yönetimi) ve işten ayrılmadan azalış olarak görülmektedir. Bu bağlamda, farkındalıklı çalışanlar, görevlere olan dikkatini sürdürme yeteneğini geliştirebilir ve sonuçta işle ilgili etkinliklerin tamamlanmasında doğruluğu ve performansın artmasına yol açabilir. Farkındalık uygulamaları bilişsel ve duygusal düzenlemeyle çalışanların yüksek stresli durumlarla başa çıkma konusunda daha donanımlı hale gelir (Ahlvik, 2019). Bu da, daha net düşünmeye, daha iyi problem çözmeye ve stres altında daha etkili karar vermeye etki ederek örgütsel performansa doğrudan katkı sağlayabilir. Farkındalık kazanan çalışanların, duyguların düzenlenmesi, bilişsel sağlığın etkin hale gelmesi ve stresin azalmasıyla hem günlük yaşamda hem örgüt ortamında psikolojik iyi oluşu sağlamaları kolaylaşacaktır. Çalışan refahı, çalışanların fiziksel, zihinsel ve duygusal sağlıkları da dahil olmak üzere genel durumunu ifade eder (Bränström ve diğerleri, 2021). Farkındalık uygulamalarının örgüt ortamına entegre edilmesiyle, çalışanlar verilen görevleri yerine getirirken daha fazla anlam bulan çalışmalar daha fazla tatmin duygusuna sahip olabilirler (Schultz ve diğerleri, 2015).

Araştırmanın makalelerin değişkenlere göre dağılımına yönelik bulguları tükenmişlik, örgütsel farkındalık, performans, stres, iş tatmini, örgüt kültürü, bireysel farkındalık, psikolojik dayanıklılık, öz düzenleme, motivasyon, çatışma yönetimi, liderlik davranışları, psikolojik sermaye olarak görülmektedir. Farkındalık, bireylerin stres etkenleriyle etkili bir şekilde başa çıkabilmeleri için başa çıkma mekanizmaları geliştirmektedir. Böylelikle çalışanların tükenmişliğe karşı koruyucu bir faktör olarak hareket edebilen artan psikolojik dayanıklılığın artmasına yardımcı olur (Kim ve Park, 2023). Örgütsel farkındalık, liderlik gelişimi, eğitim programları ve farkındalığa ve düşünmeye değer veren bir kültürün teşvik edilmesi de dahil olmak üzere uygulamaları kapsamaktadır (Ray, Baker ve Plowman, 2011). Örgüt içi farkındalık

eğitimi düzenlenerek konsantrasyon ve göreve odaklanma yeteneği gelişimiyle, üretkenlik ve performans artışına yol açabilir. Aynı zamanda farkındalık eğitimine katılan çalışanların stres düzeylerindeki azalmayla birlikte görev tamamlama, iş kalitesi ve son teslim tarihlerine uyma dahil olmak üzere daha yüksek düzeyde iş performansı sergileme eğiliminde olduklarını göstermiştir (Hyland, Lee ve Mills, 2015) Örgüt kültüründe farkındalık, şimdiki an farkındalığının ve bilinçli dikkatin işyeri ortamına entegre edilmesini ifade eder. Etkili bir şekilde uygulandığında farkındalık, bir organizasyonun kültürünü şekillendiren değerleri, davranışları ve normları olumlu yönde etkileyebilir.

Araştırmanın bir başka bulgusu bilinçli farkındalığın kuramsal alt yapısına yöneliktir. Öz düzenleme teorisi kapsamında farkındalık çalışanların davranışlarını düzenlemede geliştirici rol oynamaktadır. Aynı zamanda dikkatin artması ve odaklı hale gelmesiyle işe yönelik üretkenlik ve performans seviyelerinin artmasında güçlü bir faktör haline gelebilir (Vago ve Silbersweig 2012). Diğer taraftan, farkındalık uygulamaları, liderlik becerilerinin kazandırmasında etki yaratarak, ekip üyelerinin duygularına duyarlılığını artırabilir. Böylelikle, çalışanlarla daha etkili bir şekilde empati kurmasına, bağlantı kurmasına ve iletişim kurmasına olanak tanıyarak sonuçta daha uyumlu ve üretken bir çalışma ortamı yaratılmasını kolaylaştırabilir (Waddock, 2016). Öz belirleme teorisi kapsamında, farkındalık uygulamaları örgüt içerisinde istenen davranışların sergilenmesinde geliştirmesinde yönlendirici olabilir. Çalışanların şimdiki an farkındalığını geliştirerek ve bilişsel becerilerin gelişimiyle problem çözme ve bilinçli kararlar verme yeteneklerini geliştirebilirler. Aynı zamanda, çalışanların bağımsız kararlar alma ve kişinin eylemlerinin sorumluluğunu üstlenme yeteneğinin gelişimine de katkı sağlayabilir (Ryan ve diğerleri, 2021) Bilişsel davranışçı teori kapsamında, farkındalık odaklanmayı güçlendirerek, kaygıyı azaltarak ve yaratıcılığı teşvik ederek, mevcut performansın iyileşmesine katkı sağlayabilir. Bireyler, şimdiki an farkındalığını geliştirerek ve bilişsel işlevleri geliştirerek öğrenme, eleştirel düşünme ve bilinçli kararlar verme yeteneklerini geliştirebilirler. Örgütlerde bilinçli farkındalığın eğitim olarak uygulanması, pozitif bir çalışma kültürü geliştirme, çalışanların refahını artırma ve genel performansı yükseltme potansiyelini taşımaktadır (Segal ve diğerleri, 2002). Sınır teorisi kapsamında, anlık mevcudiyet, kişisel bakım ve etkin zaman yönetimi uygulamalarını benimseyerek, profesyonel ve kişisel yaşamlarının taleplerini daha kolay karşılamaları mümkün olabilmektedir (Junça-Silva ve diğerleri, 2021). Bilinçli farkındalık örgüt kültürünü, liderlik etkinliğini ve genel organizasyonel performansı geliştirmek için pratik stratejiler sağlayabilir. Farkındalığın

örgütsel politika ve uygulamalara dahil edilmesiyle üretken ve başarılı bir çalışma ortamı yaratılmasında kolaylaştırıcı bir tutum olarak geliştirilmesi kaçınılmaz olacaktır.

Kaynakça

Ashforth, B. E., & Fried, Y. (1988). *The mindlessness of organizational behaviors*. *Human Relations*, 41(4), 305-329.

Albert, S. (1990). Mindfulness, an important concept for organizations: *A book review essay on the work of Ellen Langer*.

Ahlvik, C. (2019). The power of awareness: Unlocking the potential of mindfulness in organizations.

Anālayo, B. (2016). Early Buddhist mindfulness and memory, the body, and pain. *Mindfulness*, 7(6), 1271-1280.

Bakker, A., Demerouti, E., & Schaufeli, W. (2003). Dual processes at work in a call centre: An application of the job demands–resources model. *European Journal of work and organizational psychology*, 12(4), 393-417.

Bernardez, B., Durán, A., Parejo, J. A., Juristo, N., & Ruiz–Cortés, A. (2020). Effects of mindfulness on conceptual modeling performance: A series of experiments. *IEEE Transactions on Software Engineering*, 48(2), 432-452.

Biddle, B. J. (1986). Recent developments in role theory. *Annual review of sociology*, 12(1), 67-92.

Bishop, S. R., Lau, M., Shapiro, S., Carlson, L., Anderson, N. D., Carmody, J., ... & Devins, G. (2004). Mindfulness: A proposed operational definition. *Clinical psychology: Science and practice*, 11(3), 230.

Bränström, R., Kvillemo, P., Brandberg, Y., & Moskowitz, J. T. (2010). Self-report mindfulness as a mediator of psychological well-being in a stress reduction intervention for cancer patients—A randomized study. *Annals of behavioral medicine*, 39(2), 151-161.

Burgoon, J. K., Berger, C. R., & Waldron, V. R. (2000). Mindfulness and interpersonal communication. *Journal of Social Issues*, 56(1), 105-127.

Cullen, M. (2011). Mindfulness-based interventions: An emerging phenomenon. *Mindfulness*, 2(3), 186-193.

- Donaldson-Feilder, E., Lewis, R., & Yarker, J. (2019). What outcomes have mindfulness and meditation interventions for managers and leaders achieved? A systematic review. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 28(1), 11-29.
- Germer, C. K., Siegel, R. D., & Fulton, P. R. (Eds.). (2005). *Mindfulness and psychotherapy*. The Guilford Press.
- Glomb, T. M., Duffy, M. K., Bono, J. E., & Yang, T. (2011). Mindfulness at work. In *Research in personnel and human resources management* (Vol. 30, pp. 115-157). Emerald Group Publishing Limited.
- Goodman, M. J., & Schorling, J. B. (2012). A mindfulness course decreases burnout and improves well-being among healthcare providers. *The International Journal of Psychiatry in Medicine*, 43(2), 119-128.
- Grossman, P., & Van Dam, N. T. (2011). Mindfulness, by any other name...: trials and tribulations of sati in western psychology and science. *Contemporary Buddhism*, 12(1), 219-239.
- Grover, S. L., Teo, S. T., Pick, D., & Roche, M. (2017). Mindfulness as a personal resource to reduce work stress in the job demands-resources model. *Stress and Health*, 33(4), 426-436.
- Gueldner, B. A., & Feuerborn, L. L. (2016). Integrating mindfulness-based practices into social and emotional learning: A case application. *Mindfulness*, 7(1), 164-175.
- Huston, D. C., Garland, E. L., & Farb, N. A. (2011). Mechanisms of mindfulness in communication training. *Journal of Applied Communication Research*, 39(4), 406-421.
- Hyland, P. K., Lee, R. A., & Mills, M. J. (2015). Mindfulness at work: A new approach to improving individual and organizational performance. *Industrial and organizational Psychology*, 8(4), 576-602.
- Jankowski, T., & Holas, P. (2014). Metacognitive model of mindfulness. *Consciousness and cognition*, 28, 64-80.
- Jones, S. M., Bodie, G. D., & Hughes, S. D. (2019). The impact of mindfulness on empathy, active listening, and perceived provisions of emotional support. *Communication Research*, 46(6), 838-865.

Junça-Silva, A., Pombeira, C., & Caetano, A. (2021). Testing the affective events theory: The mediating role of affect and the moderating role of mindfulness. *Applied Cognitive Psychology*, 35(4), 1075-1081.

Kabat-Zinn, J. (2003a). Mindfulness-based stress reduction (MBSR). *Constructivism in the Human Sciences*, 8(2), 73.

Kabat-Zinn, J. (2003b). Mindfulness-based interventions in context: past, present, and future.

Kabat-Zinn, J. (2015). *Mindfulness*, 6(6), 1481-1483.

Kay, A. A., & Skarlicki, D. P. (2020). Cultivating a conflict-positive workplace: How mindfulness facilitates constructive conflict management. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 159, 8-20.

Kim, J. S., & Park, H. J. (2023). How Service Employees' Mindfulness Links to Task Performance through Psychological Resilience, Deep Acting, and Customer-Oriented Behavior. *Behavioral Sciences*, 13(8), 657.

Kudesia, R. S., & Lau, J. (2020). Metacognitive practice: Understanding mindfulness as repeated attempts to understand mindfulness. In *The Routledge companion to mindfulness at work* (pp. 39-53). Routledge.

Langer, E. J. (1989). Minding matters: The consequences of mindlessness–mindfulness. In *Advances in experimental social psychology* (Vol. 22, pp. 137-173). Academic Press.

Lee, J. K., & Orsillo, S. M. (2014). Investigating cognitive flexibility as a potential mechanism of mindfulness in generalized anxiety disorder. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 45(1), 208-216.

Leroy, H., Anseel, F., Dimitrova, N. G., & Sels, L. (2013). Mindfulness, authentic functioning, and work engagement: A growth modeling approach. *Journal of Vocational Behavior*, 82(3), 238–247.

Li, D., Xu, Y., & Cao, S. (2023). How Does Trait Mindfulness Weaken the Effects of Risk Factors for Adolescent Smartphone Addiction? *A Moderated Mediation Model*. *Behavioral Sciences*, 13(7), 540.

Littman-Ovadia, H., Zilcha-Mano, S., & Langer, E. (2014). Vocational personalities and mindfulness. *Journal of Employment Counseling*, 51(4), 170-179.

- Malinowski, P., & Lim, H. J. (2015). Mindfulness at work: Positive affect, hope, and optimism mediate the relationship between dispositional mindfulness, work engagement, and well-being. *Mindfulness*, 6, 1250-1262.
- Nguyen, N. P., & Thanh Hoai, T. (2022). The impacts of digital transformation on data-based ethical decision-making and environmental performance in Vietnamese manufacturing firms: The moderating role of organizational mindfulness. *Cogent Business & Management*, 9(1), 2101315.
- Panditharathne, P. N. K. W., & Chen, Z. (2021). An integrative review on the research progress of mindfulness and its implications at the workplace. *Sustainability*, 13(24), 13852.
- Papies, E. K., Pronk, T. M., Keesman, M., & Barsalou, L. W. (2015). The benefits of simply observing: mindful attention modulates the link between motivation and behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 108(1), 148.
- Ray, J. L., Baker, L. T., & Plowman, D. A. (2011). Organizational mindfulness in business schools. *Academy of management learning & education*, 10(2), 188-203.
- Reb, J., Narayanan, J., & Chaturvedi, S. (2014). Leading mindfully: Two studies on the influence of supervisor trait mindfulness on employee well-being and performance. *Mindfulness*, 5, 36-45.
- Regehr, C., Glancy, D., Pitts, A., & LeBlanc, V. R. (2014). Interventions to reduce the consequences of stress in physicians: a review and meta-analysis. *The Journal of nervous and mental disease*, 202(5), 353-359.
- Reina, C. S., & Kudesia, R. S. (2020). Wherever you go, there you become: How mindfulness arises in everyday situations. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 159, 78-96.
- Roche, M., & Haar, J. M. (2013). A metamodel approach towards self-determination theory: A study of New Zealand managers' organisational citizenship behaviours. *The International Journal of Human Resource Management*, 24(18), 3397-3417.
- Roche, M., Haar, J. M., & Luthans, F. (2014). The role of mindfulness and psychological capital on the well-being of leaders. *Journal of Occupational Health Psychology*, 19(4), 476-489.

Ryan, R. M., Donald, J. N., & Bradshaw, E. L. (2021). Mindfulness and motivation: A process view using self-determination theory. *Current Directions in Psychological Science*, 30(4), 300-306.

Santisi, G., Magnano, P., Hichy, Z., & Ramaci, T. (2014). Metacognitive strategies and work motivation in teachers: An empirical study. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 116, 1227-1231.

Schultz, P. P., & Ryan, R. M. (2015). The “why,” “what,” and “how” of healthy self-regulation: Mindfulness and well-being from a self-determination theory perspective. *Handbook of mindfulness and self-regulation*, 81-94.

Segal, Z. V., Teasdale, J. D., Williams, J. M., & Gemar, M. C. (2002). The mindfulness-based cognitive therapy adherence scale: Inter-rater reliability, adherence to protocol and treatment distinctiveness. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 9(2), 131-138.

Shapiro, S. L., Carlson, L. E., Astin, J. A., & Freedman, B. (2006). Mechanisms of mindfulness. *Journal of clinical psychology*, 62(3), 373-386.

Shonin, E., Van Gordon, W., Dunn, T. J., Singh, N. N., & Griffiths, M. D. (2014). Meditation awareness training (MAT) for work-related wellbeing and job performance: *A randomised controlled trial. International Journal of Mental Health and Addiction*, 12, 806-823.

Sutcliffe, K. M., Vogus, T. J., & Dane, E. (2016). Mindfulness in organizations: A cross-level review. *Annual review of organizational psychology and organizational behavior*, 3, 55-81.

Teasdale, J. D. (1999). Metacognition, mindfulness and the modification of mood disorders. *Clinical Psychology & Psychotherapy: An International Journal of Theory & Practice*, 6(2), 146-155.

Toneatto, T., Vettese, L., & Nguyen, L. (2007). The role of mindfulness in the cognitive-behavioural treatment of problem gambling. *Journal of Gambling Issues*, 19(19), 91-100.

Vago, D. R., & Silbersweig, D. A. (2012). Self-awareness, self-regulation, and self-transcendence (S-ART): a framework for understanding the neurobiological mechanisms of mindfulness. *Frontiers in human neuroscience*, 6, 296.

Valentine, S., Godkin, L., & Varca, P. E. (2010). Role conflict, mindfulness, and organizational ethics in an education-based healthcare institution. *Journal of Business Ethics*, 94, 455-469.

- Van de Ven, A. H., Ganco, M., & Hinings, C. R. (2013). Returning to the frontier of contingency theory of al and institutional designs. *The Academy of Management Annals*, 7(1), 393-440.
- Van Woerkom, M., Bakker, A. B., & Nishii, L. H. (2016). Accumulative job demands and support for strength use: Fine-tuning the job demands-resources model using conservation of resources theory. *Journal of Applied Psychology*, 101(1), 141.
- Vohs, K. D., & Baumeister, R. F. (2004). Understanding self-regulation. *Handbook of self-regulation*, 19.
- Waddock, S. (2016). Mindfulness and integrity: The ongoing challenge of leadership development. *In Business Ethics* (pp. 110-126). Routledge.
- Weick, K. E., & Roberts, K. H. (1993). Collective mind in organizations: Heedful interrelating on flight decks. *Administrative science quarterly*, 357-381.
- Yeganeh, B., & Kolb, D. (2009). Mindfulness and experiential learning. *Handbook for Strategic HR*.
- Zivnuska, S., Kacmar, K. M., Ferguson, M., & Carlson, D. S. (2016). Mindfulness at work: Resource accumulation, well-being, and attitudes. *Career Development International*, 21(2), 106-124.

YENİLİKÇİ İŞ DAVRANIŞININ ORTAYA ÇIKIŞINDA ÜST BİLİŞSEL FARKINDALIĞIN ROLÜ: NİTEL BİR ARAŞTIRMA

İper İNCEKARA¹ Almula Umay KARAMANLIOĞLU²

Öz

Yenilikçi iş davranışı örgütün büyümesi, problem çözmesi, rekabet avantajı elde etmesi ve sürdürülebilirliğin sağlanmasında kritik bir rol oynar. Bireylerin düşünme, problem çözme ve yaratıcılık yeteneklerini kullanması örgütler için önem arz etmektedir. Üst bilişsel farkındalık tam da bu noktada çalışanların, bilişsel faaliyetlerine yönelik izleme, değerlendirme ve alternatif yaklaşımların değerlendirilmesinde ve problem çözümünde yeni stratejiler geliştirmesinde yardımcı olmaktadır. Bu doğrultuda yenilikçi iş davranışının ortaya çıkışında üst bilişsel farkındalığın nasıl bir rol üstlendiği araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Araştırmanın sonucuna göre üst bilişsel farkındalığın yenilikçi iş davranışlarının anlaşılması ve teşvik edilmesinde önemli bir rol oynadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Yenilikçi iş davranışı ve üst bilişsel farkındalığın ilişkisini gösteren sonuçlar, yenilikçi bir fikrin nerede ve nasıl kullanılacağını değerlendirme ve öngöründe bulunma, alternatifleri araştırma, öğrenme, sentezleme ve uyarlama konusunda destekleyici niteliktedir. Araştırmanın bir başka sonucu katılımcıların üst bilişsel farkındalık düzeylerinin çözüm alternatiflerini araştırma ve öğrenmede şemalama yönteminden yararlandıkları destekleyici niteliktedir. Araştırmanın yenilikçi iş davranışlarıyla ilgili sonucunda fikir üretme, fikir geliştirme, fikir gerçekleştirme ve fikir savunuculuğu boyutlarında ürüne yönelik sistem geliştirme, çözüm önerileri ve geçmiş deneyimlerden faydalanma gibi önemli göstergeler olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Üstbiliş, Üstbilişsel farkındalık, Yenilikçi iş davranışı

¹ Student, Başkent University, iperincekara@gmail.com

² PhD., Başkent University, umay.karamanlioglu@gmail.com

THE ROLE OF METACOGNITIVE AWARENESS IN THE EMERGENCE OF INNOVATIVE WORK BEHAVIOR: A QUALITATIVE RESEARCH

Abstract

Innovative work behavior plays a pivotal role in the organization's growth, problem solving, gaining competitive advantage, and ensuring sustainability. It is essential for organizations that individuals use their thinking, problem solving and creativity abilities. At this point, metacognitive awareness helps employees monitor, evaluate, and evaluate alternative approaches to their cognitive activities and develop new strategies for problem solving. In this vein, the aim of the research is to determine what kind of role metacognitive awareness plays in fostering the emergence of innovative work behavior. According to the results of the research, it has been found that metacognitive awareness plays a pivotal role in understanding and encouraging innovative work behaviors. The results showing the relationship between innovative work behavior and metacognitive awareness are supportive of evaluating where and how to use an innovative idea, making predictions, researching alternatives, learning, synthesizing, and adapting. Another result of the research is supportive of the participants' metacognitive awareness levels where they use the diagramming method in researching and learning solution alternatives. As a result of the research on innovative business behaviors, it has been demonstrated that there are vital indicators such as product-oriented system development, solution suggestions and benefiting from past experiences in the dimensions of idea generation, idea development, idea realization and idea advocacy.

Keywords: *Metacognition, Metacognitive awareness, Innovative work behavior*

1.Giriş

Örgütler hızla gelişen rekabetçi çalışma ortamında, sürekli olarak üretkenliği artırmanın ve yeniliği yönlendirmenin yollarını aramaktadır. Bu hedeflere ulaşmak için, çalışanların uyumu, yaratıcı düşüncelerini ve yenilikçi çözümlere katkıda bulunmalarını sağlayan temel beceri ve niteliklerin bir kombinasyonuna sahip olmaları esastır. Yenilikçi iş davranışları, bir örgüt içinde yeni fikirlerin üretilmesine, geliştirilmesine ve uygulanmasına katkıda bulunan bir dizi eylem ve davranış içerir (De Jong ve Den Hartog, 2010). Bu noktada yenilikçi çalışma davranışlarını teşvik etmede üstbilişsel farkındalık kritik önem taşıyan yönlerden birini ifade etmektedir. Üstbilişsel farkındalık, bireyin kendi bilişsel süreçlerini yansıtma ve düzenleme yeteneğini ifade eder (Romainville, 1994). Bireyin çeşitli görevleri başarmak için kullandığı düşüncelerin, duyguların ve stratejilerin farkındalığıdır. Bu farkındalık yapısı, düşüncelerin derinlemesine analizi, stratejilerin uygulanması yoluyla, bilişsel kaynakların etkili yönetimi yoluyla bireylerin yenilikçi çalışma davranışı yeteneklerinin geliştirilmesini desteklemektedir (Livingston, 2003; Hodgkinson ve Healey, 2011).

Üstbilişsel farkındalığın yenilikçi iş davranışının ortaya çıkmasındaki önemi göz önüne alındığında örgütsel bağlamda faydalı sonuçları vardır. Üstbilişi benimseyen ve teşvik eden örgütler, çalışanlarını eleştirel düşünme, değişen koşullara uyum sağlama ve karmaşık zorluklara yaratıcı bir şekilde yanıt verme konusunda güçlendirir (Hargrove ve Nietfeld, 2015). Üstbilişsel farkındalığı teşvik eden örgütler iş güçlerinin potansiyelini açığa çıkararak ve yenilikçi düşünce ve eylemleri besleyen bir ortam yaratılmasına yardımcı olur (Gull ve diğerleri, 2020). Bu anlamda yüksek üstbilişsel farkındalığa sahip olan çalışanların yeni bilgi aramada, iş süreçlerine eleştirel bir şekilde yansıtma ve alternatif çözümler denemede daha yenilikçi davranışlar sergileme eğiliminde olduğu düşünülebilir (Hargrove ve Nietfeld, 2015). Ayrıca, çalışanların bilişsel süreçlerini proaktif olarak izlemelerine, bilişsel süreçlerini yönetmelerine, problem çözme yeteneklerini geliştirerek, yenilikçi potansiyellerinin eyleme geçmesine yardımcı olur (Schraw, ve Dennison, 1994). Bu da çalışanları bilişsel ön yargılarının farkındalığıyla, alışılmış düşünce kalıplarının dışında fikirler üreterek örgütsel yeniliği destekleyecek yeterliliği sağlar hale getirmektedir (Kim ve Lee, 2018). Buradan yola çıkarak yenilikçi iş davranışının ortaya çıkışında üst bilişsel farkındalığın nasıl bir rol üstlendiği araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

2. Kuramsal Çerçeve

2.1. Üstbilgi ve Üstbilişsel Farkındalık

Üstbilgi kişinin kendisiyle ilgili algısal ve hafıza görevlerinde bilişsel işlemlerini tanıma yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Fleming ve Lau, 2014). Öğrenmeyle ilgili bilişsel süreçler üzerinde önemli bir kontrol mekanizması olan üst düzey düşünme biçimini ifade eder (Livingston, 2003). Üstbilgi, bilgi işleme ve problem çözmeyle ilgili bilişsel başarısızlıkların ve zorlukların ortaya çıkmasıyla kişilerin düşünme üzerinde nasıl kontrol edebileceklerini anlama ve bununla ilgili öğrenme süreçlerinin etkin bir şekilde gerçekleşmesinde önemlidir (Efklides ve Sideridis, 2009). Üstbilgi kavramının ilk gündeme gelmesi ve bilişsel psikoloji alanına girmesi John Flavell'in çalışmalarına dayanmaktadır (Flavell, 1976). Flavell (1979) çalışmasında, üstbilişsel bilgi ile üstbilişsel düzenleme arasındaki farkı bireylerin bilişsel süreçlerini nasıl izlediğine ve düzenlendiğine odak noktasından hareketle ortaya koymuştur. Bu doğrultuda üstbilginin yetenekleri geliştirme açısından önemli faydaları olduğu düşünülebilir. Çünkü kişilerin üstbilişsel becerilere sahip olması kendi bilişsel süreçlerinin kontrolü üzerinde sahip olduğu anlamına gelmektedir (Efklides ve Sideridis, 2009). Bu bağlamda, üstbilgi öğrenilen bilgiler doğrultusunda edindiği bilgileri planlama, izleme, değerlendirme ve farklı stratejiler geliştirme gibi birtakım becerileri içermektedir (Anderson ve Walker, 1991). Kişiye atfedilen bir özellik olarak üstbilişsel farkındalık bireyin bilinçli olarak düşüncelerini izlemesi yoluyla zihinsel işleyişe yönelik gözlem geliştirmesidir (Flavell, 1979). Bireyin güçlü ve zayıf yönlerinin farkında olarak düşünme ve öğrenme şekillerini düzenlemesi üst bilişsel farkındalık ile gerçekleşmektedir (Mokhtari ve Reichard, 2002). Aşağıdaki Şekil 2'de üstbilgi, üstbilişsel bilgi ve üstbilişsel düzenleme olarak iki boyutta gösterilmektedir (Young ve Fry, 2008).

Şekil 1. Üstbilgi

Biliş bilgisi, üstbilginin bir birleşeni olarak düşünülmektedir (Baker ve Brown, 1984). Bu anlamda *üstbilişsel bilgi boyutu* bireylerin kendi bilişleri hakkında bilgi düzeyini ifade eder (Schraw, 1998). Bilişin kısmını yansıtan öz bilgi türleri, kişinin bilişle ilgili kabiliyetlere olan inançların, süreçlerin, stratejilerin ve sorunları çözmeye kullanılan düzenleyici yöntemlerle ilgili bilgileri ve bunların kontrolünü içermektedir (Lin, Moore ve Zabrocky, 2000). Bir diğer

boyut olan *üstbilişsel düzenleme* boyutu, Flavell tarafından çok boyutlu bir yapı olarak ele alınmaktadır. Üstbilişsel düzenlemede bilişsel faaliyetler düzenlenmektedir. Bilişin düzenlenmesi, insanların bilişsel faaliyetlerini ne kadar iyi düzenlediklerini ifade eder (Meijer, Sleegers, Elshout-Mohr, Daalen-Kapteijns, Meeus ve Tempelaar, 2013). Bu doğrultuda üstbilişsel düzenleme planlama, izleme, değerlendirme, hata ayıklama ve bilgi yönetme gibi çok kapsamlı unsurları içermektedir (Nazarieh, 2016).

Yukarıdaki bilgiler ışığında üstbilişsel farkındalık örgüt çalışma alanında, problem çözme ve karar verme yeteneklerinin gelişiminde önemli rol oynamaktadır (Geiwitz, 1993). Bu anlamda üstbilişsel farkındalık ile bilişsel süreçlerin etkin yönlendirmesiyle çalışma alanında bilinçli karar alma, eylemlerin stratejik sonuçlarının planlanması, sorunların etkili şekilde çözülmesi, öğrenmeyi ve gelişmeyi teşvik etmesine olanak tanıyarak örgütsel alanda başarının sağlanmasında belirleyici rol üstlenebileceği düşünülmektedir (Papleontiou-Louca, 2003; Schraw ve Moshman, 1995). Yüksek üstbilişsel farkındalığa sahip çalışanların kendi bilişsel kaynaklarını daha iyi anlama eğiliminde oldukları göz önüne alındığında onların işyerinde yenilikçi fikirler üretmelerini ve uygulamalarını sağlamada önemli olduğu düşünülmektedir (Wenden, 1998). Bu anlamda üstbilişsel farkındalığı yüksek olan çalışanlar, yenilikçi davranışlar sergileme eğiliminde bulunarak, yeni bilgiyi aramak ve işe yönelik eleştirel bakış açısıyla alternatif çözümler getirme potansiyelleri artmaktadır.

2.2. Yenilikçi İş Davranışı

Yenilikçi iş davranışı, örgütlerin hızla değişen iş ortamına uyum sağlamaları, büyümeleri ve rekabetçi kalabilmelerinde son dönemde güncel ve aranan bir davranış haline gelmiştir. Örgüt içerisinde yeni eylemlerde bulunmayı desteklerken, yeni fikirlerin süreçlerin ve ürünlerin yaratılması ve teşvik edilmesini ifade etmektedir (De Jong, ve Den Hartog, 2008). Yenilikçi iş davranışını örgüt içerisinde çalışanların proaktif amaçlı ve yapıcı çabalarını yeni ürün, hizmet veya prosedür ortaya çıkarma yönlendirmeleri olarak tanımlanmaktadır (Woodman ve Schoenfeldt, 1990). Bireysel eylem ve davranışların, yeni fikirlerin üretilmesine ve uygulanmasında katkı sağlayacak şekilde yönlendirmesiyle yenilikçi iş davranışı ortaya çıkar (Farr ve Ford, 1990). Kanter (1988) yenilikçiliğin belirli örgütsel özellikler ve çalışma davranışlarıyla gerçekleştirilebileceğinden bahsetmektedir. Örgütlerde yenilik *bütünleştirici problem çözme, sınır genişletme, risk alma ve proaktif problem çözme davranışlarıyla* teşvik edilir. Bütünleştirici problem çözmede, işlevler arası iş birliğini ve yenilikçi çözümleri desteklemek üzere farklı departman ve görevlerden çalışanları bir araya getirerek teşvik

etmesinden oluşur (Kanter, 1989). *Sınır genişletme*, çalışanların örgütün dış çevresini oluşturan paydaşlarıyla (müşteriler, tedarikçiler, diğer örgütler) bağlantı içerisinde olmasıdır (Kanter, 1985). *Risk alma*, örgütlerin yeni ihtimalleri keşfedilmesine olanak sağlayarak çalışanların hata yapma ve olumsuz sonuçları göze alarak hareket etmelerini desteklemesi olarak düşünülebilir (Kanter, 1979). *Proaktif problem çözme ise*, potansiyel zorlukları ve fırsatların öngörülerek, problemler ortaya çıkmadan tedbir ve önlem alınmasını içermektedir (Parker, Williams ve Turner 2006). Bu davranış özelliklerinin sağlanmasıyla performans ve rekabet avantajı sağlayacak yenilikçi örgüt kültürünün oluşumunu sağlamış olur.

Yazında yenilikçi iş davranışı çeşitli şekilde ele alınmaktadır. Ven (1986) yenilikçi iş davranışını yeni bir fikrin ortaya çıkması, benimsenmesi, yöntem ve süreçlerin ihtiyaca göre yeniden düzenlenmesi, uygun stratejiler geliştirerek ortaya çıkabilecek dirençlerin kırılarak uygulamada başarı sağlanması unsurlarının önemine dikkat çekmiştir. De Jong, ve Den Hartog, (2010) çalışmalarında, yenilikçi iş davranışını dört boyutta ele almaktadır. Buna göre *fikir üretimi boyutu*, çalışanların yaratıcı düşünce ve yenilikçi konseptler geliştirerek mevcut sorun ve sürece yönelik iyileştirmede bulunarak çözüm ve alternatifler geliştirmesidir. *Fikir Geliştirme*, çalışanların meslektaşları, amirler veya karar vericilerle fikirlerinin kabul ve onay isteğiyle iletişim kurarak yeni fikirlerini tanıtarak savunması olarak düşünülmektedir. *Fikir Gerçekleştirme* boyutu, mevcut engellerin aşılması, proje yönetim becerisi ve iş birliği gibi konularının geliştirilmesiyle, yeni fikirlerin uygulanması eylemi göstermektedir. Bir diğer boyut *fikir Savunuculuğunda*, fikri geliştirme ve uygulama aşamalarında kaynakların etkin şekilde yönlendirilmesi, engellerin üstesinden gelinerek fikirlerin desteği alması için savunma sürecidir. Bu anlamda yenilikçi iş davranışı çalışanların örgütsel çıktıları da destekleyecek fırsatları keşfetme, problem çözme ve süreçleri iyileştirmeye yönelik olasılıklarını yüksek kılmada faydalıdır (Odoardi, 2014). Aşağıdaki Şekil 3'te yenilikçi iş davranışının dört boyutu yer almaktadır.

Şekil 2. Yenilikçi İş Davranışı

Örgüt içerisinde daha verimli ve kolaylaşan süreçlere, üretkenliğe yol açan yaratıcı çözümler, yeni yaklaşımların uygulama alanı bulunmasıyla yenilikçi iş davranışı gerçekleşmiş olur (Jong,

2007). Böylelikle fikren değer gören çalışanlar kendilerini güvende hissederek, güçlenir ve önerilerinin uygulanarak değer gördüğünü hissettiklerinde örgüte olan bağlılıkları da artar (Agarwal, 2014). Bu noktada örgütlerin, sürekli öğrenme ortamını yaratılmasında önemli olan yaratıcılığı, yeniliyi, bilgi paylaşımını ve risk almayı desteklemektedir (Tan, Van Dun ve Wilderom, 2021).

2.3. Üstbilişsel Farkındalık ve Yenilikçi İş Davranışı Etkileşimi

Üstbilişsel farkındalık, bilişsel süreçlerin izlenmesi ve yansıtma yeteneğinin gelişimiyle problem çözme, bilgileri düzenleme gibi süreçlere aktarımıyla gerçekleşmektedir (Pintrich, 2002; Schraw, 1998). Üstbilişsel farkındalık bireyin düşüncelerinin, duygularının ve çeşitli görevleri yerine getirmek için kullandığı stratejilerin farkındalığıdır. Sosyal bilişsel teori kapsamında, üstbilişsel farkındalığı yüksek olan bireylerin, bilişsel kaynakların etkili şekilde yönetimiyle bilişsel sürece yönelik etkili izleme ve kontrol ile yenilikçi davranışlara yönelik eylemleri gerçekleştirme olasılıkları artmaktadır (Zimmerman, 1990). Bu anlamda üstbilişsel farkındalıkla gelişen öz düzenleme ile çalışanların güçlü ve zayıf yönlerinin tanımlanması, dikkat ve çabalarını göreve etkin şekilde yönlendirilmesi bilinçli karar alma süreçlerine de yardımcı olmaktadır (Zimmerman, 2000). Örgüt içerisinde yeniliği teşvik etmede üstbilişsel yetenekler aktif olarak kullanılmak üzere geliştirilmektedir (Kim ve Lee, 2018). Böylelikle, yenilikçi fikirlerin ortaya çıkmasını ve uygulanmasını kolaylaştıracak, alternatif çözüm yolları ve esnek düşünce yapısı bireyin çevresel farkındalığının artmasıyla kolaylıkla gerçekleşmektedir (Gourgey, 2001).

Ayrıca, çalışanların güçlü ve zayıf yanlarını belirlemesi, iyileşmesi gereken alanlarının bulmasında üstbilişsel farkındalık derin bir anlayış sunmaktadır (Ellis, Denton ve Bond, 2014; Pintrich, 2002). Bu bağlamda gelişen öz-farkındalıkla eksik olduğu bilgileri tespit etmesi, problem çözmede yeni yaklaşımlar geliştirerek yenilikçi çözümü desteklemede yardımcı olmaktadır (Loksa, Ko, Jernigan, Oleson, Mendez, ve Burnett, 2016). Bununla birlikte, zaman ve kaynakların etkin yönetimde üstbilişsel beceri bireyi güçlü kılarken aynı zamanda faaliyetlerini belirledikleri hedefler doğrultusunda stratejik planlamasını kolaylıkla gerçekleştirebilirler (Papleontiou-Louca, 2003). Zorlukları gelişmiş öngörüyle tahmin ederek, uygun yaklaşımı geliştirmek üzere fikirlerini değerlendirerek gerekli düzenlemeleri yapabilirler (Conley, 2014). Ayrıca üstbilişsel farkındalığı yüksek olan bireyler, bilişsel süreçlerinin farkındalığıyla, geliştirecekleri stratejileri önyargı ve sınırlamalara göre şekillendirebilirler (Ku ve Ho, 2010). Bu da bireyi farklı perspektiflerden değerlendirmesine ve geleneksel düşünce

kalıplarının dışına çıkararak yenilikçi iş davranışının gelişimini hızlandırır (Amabile ve Pratt, 2016).

Yazında yapılan çalışmalar yenilikçi iş davranışı ve üstbilişsel farkındalık etkileşimde rolü olan gelişim zihniyeti kavramının önemine dikkat çekmiştir. Gelişim zihniyeti, bireyin yetenek, zekâ ve öğrenmesinin değiştirilebilmesi ve iyileştirilmesi olarak ifade edilmektedir (Liu ve Tong, 2022). Bu anlamda bireyler gelişim zihniyetiyle risk alma, zorlukları üstesinden gelme, olumsuz kabul edilecek deneyimleri fırsata çevirerek gelişimi için kullanmaya isteklidir (Sofiyan, Sembiring, Danilwan, Anggriani, ve Sudirman 2022). Ayrıca aldıkları geri bildirimler doğrultusunda yeni yaklaşımları denemeye açık hale gelerek gelişimleri için fırsata dönüştürme olasılıkları yüksek olduğu düşünülmektedir (Sofiyan, Sembiring, Danilwan, Anggriani, ve Sudirman 2022). Araştırma kapsamında kuramsal çerçevede sunulan perspektif doğrultusunda yenilikçi iş davranışının ortaya çıkışında üstbilişsel farkındalığın rolünü anlamak üzere aşağıdaki araştırma soruları yöneltilecek cevap aranmıştır.

AS1.Çalışanların üstbilişsel farkındalık düzeyleri nelerdir?

AS2.Çalışanların yenilikçi iş davranışlarının ortaya çıkmasında önemli olan göstergeler nelerdir?

AS3.Çalışanların üstbilişsel farkındalık düzeyleri yenilikçi iş davranışları arasında nasıl bir ilişki vardır?

3. Araştırmanın Yöntemi

3.1. Araştırmanın Amacı

Kuramsal temeller ışığında bu araştırmada yenilikçi iş davranışının ortaya çıkışında üst bilişsel farkındalığın rolü araştırılmak istenmiştir. Bu kapsamda çalışanların üst bilişsel farkındalık düzeyleri incelenerek onların problem çözme, yaratıcılık ve yenilikçilik açısından nasıl bir etkisi olduğu ele alınmaktadır. Bu doğrultuda çalışanların üst bilişsel farkındalıklarının onların yenilikçi iş davranışını geliştirmede potansiyellerinin nasıl kullandıkları ve ortaya çıkardıkları incelenmek istenmiştir.

3.2. Araştırmanın Deseni

Araştırma deseni çalışanların tecrübelerine derinlemesine odaklanan ve onların algılarını, duygularını ve eylemlerini şekillendiren yapı ve kalıpları ortaya çıkarmak amacıyla olgubilim tercih edilmiştir.

3.3. Araştırma Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini eğitim sektörü oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise kolayda örneklem yöntemi kullanılarak eğitim sektöründe hizmet veren 14 çalışan oluşturmaktadır.

3.4. Veri Toplama Tekniği

Araştırmada mülakat tekniği kullanılmıştır. Birinci kısımda üst bilişsel farkındalık ve yenilikçi iş davranışına yönelik sorulara yer almaktadır. İkinci kısımda ise, demografik bilgiler yer almaktadır.

3.5. Veri Analizi Tekniği

Araştırma soruları ve çalışmanın amacı doğrultusunda içerik analizi yöntemi tercih edilmiştir. Yöntemde içeriği sınıflandırmak için kavramları temsil eden kodlama şeması çıkarılmış, ardından kodlama listesine göre temalar oluşturulmuş, veriler gözden geçirilerek kod ve temalara göre düzenlenerek, QDA Miner 6 yazılımı kullanarak analiz gerçekleştirilmiştir.

3.6. Güvenilirlik ve Geçerlilik

Araştırmanın geçerliliğinde, kodlama kategorilerini belirlemek için kapsamlı literatür taraması gerçekleştirilmiş, mülakat soruları bu doğrultuda hazırlanmıştır. Kodlama şemasını için uzman görüşlerinden yararlanılarak pilot bir çalışma yapılmıştır. Kodlama şemasının araştırma sorularıyla uyumlu olduğu kontrol edilmiş, her kod için net tanımlar koyularak tutarlılık artırılmıştır. Araştırmanın güvenilirliği, kodlama süreci ayrıntılı olarak kayıt altına alınmıştır. Kodlama sürecine yönelik ise, farklı kodlayıcıların benzer sonuçlara ulaşma derecesi pilot çalışmalarla test edilmiştir. Sonuçlar doğrultusunda kodlayıcılar arasında fikir birliği sağlanarak veriler tutarlı hale getirilmiştir.

4. Bulgular

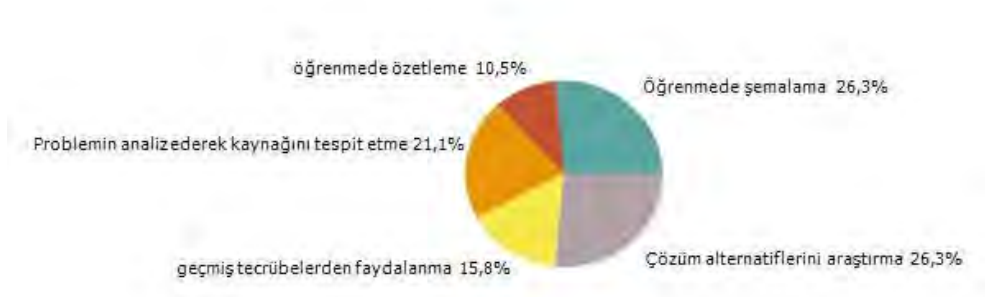
4.1. Üst Bilişsel Farkındalık

Aşağıdaki Şekil 4 ve Şekil 5'te üst bilişsel farkındalık değişkeninin boyutları olan *üst bilişsel bilgi* ve *üst bilişsel düzenleme* ile ilgili dağılımlar yer almaktadır.

4.1.1. Üst Bilişsel Bilgi

Aşağıdaki Şekil 4'te üst bilişsel bilgi ile ilgili dağılımlar yer almaktadır. Katılımcıların cevapları doğrultusunda en çok yüzdelik dağılımı alan kod %26,3'lük dilimlerle çözüm alternatiflerini araştırma ve öğrenmede şemalama gelmektedir. Daha sonra %21,1'lik dilimle problemin analiz

edilerek kaynağını tespit etme, %15,8'lik dilimle geçmiş tecrübelerden faydalanma ve %10,5'lik dilimle öğrenmede özetleme gelmektedir.

Şekil 3. Üst Bilişsel Bilgi

4.1.2. Üst Bilişsel Düzenleme

Aşağıdaki Şekil 5'te üst bilişsel bilgi ile ilgili dağılımlar yer almaktadır. Katılımcıların cevapları doğrultusunda en çok yüzdelik dağılımı alan kod %26'3'lük dilimle mevcut durum analizi gelmektedir. Daha sonra %15,8'lik dilimlerle çözüm yöntemlerini değerlendirme, alternatifleri değerlendirme, çözüm stratejisi seçme, uygulama ve kontrol etme gelmektedir. Ayrıca %10,5'lik dilimle benzer bilgi ve tecrübeye sahip olanlara danışma takip etmektedir.

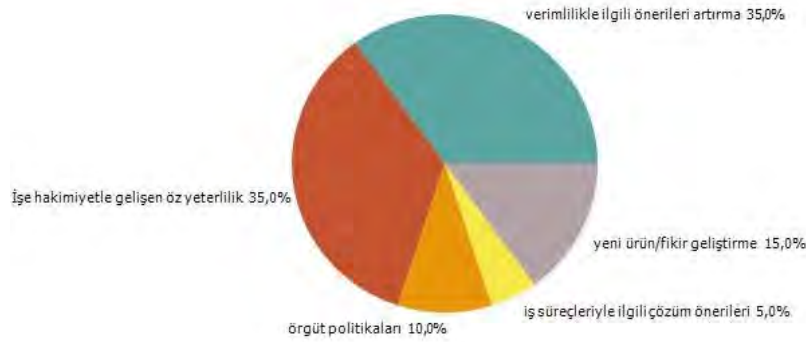
Şekil 4. Üst Bilişsel Düzenleme

4.2. Yenilikçi İş Davranışı

Aşağıdaki Şekil 6, Şekil 7, Şekil 8 ve Şekil 9'da yenilikçi iş davranışı değişkeninin boyutları yer almaktadır. Bu doğrultuda fikir üretme, fikir geliştirme, fikir gerçekleştirme ve fikir savunuculuğu ile ilgili dağılımlar gösterilmektedir.

4.2.1.Fikir Üretme

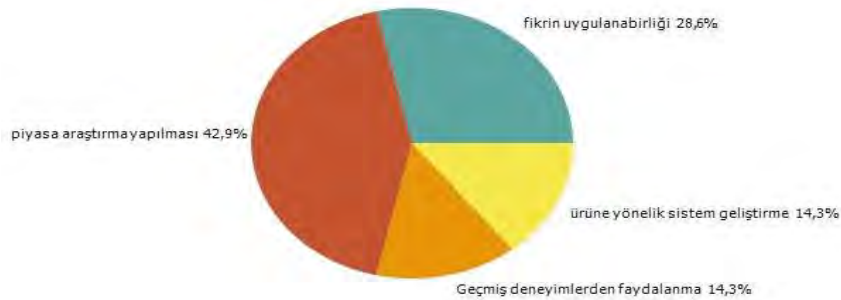
Aşağıdaki Şekil 6'da Fikir geliştirme ile ilgili dağılımlar yer almaktadır. Katılımcıların cevapları doğrultusunda en çok yüzdelik dağılımı alan kod %35'lik dilimlerle işe hakimiyetle gelişen öz yeterlilik ve verimlilikle ilgili önerileri artırma kodları yer almaktadır. Daha sonra %15'lik dilimlerle yeni ürün/fikir geliştirme yer alırken %10'luk bir dilimle örgüt politikaları ve %5'lik bir dilimle iş süreçleriyle ilgili çözüm önerileri yer almaktadır.

Şekil 5. Fikir Üretme

4.2.2.Fikir Geliştirme

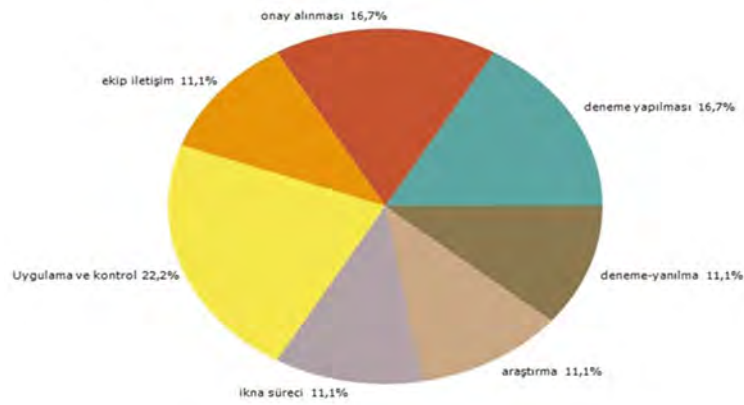
Aşağıdaki Şekil 7'de Fikir geliştirme ile ilgili dağılımlar yer almaktadır. Katılımcıların cevapları doğrultusunda en çok yüzdelik dağılımı alan kod %42,9'luk bir dilimle piyasa araştırma yapılmasıdır. Daha sonra %28,6'luk bir dilimle fikrin uygulanabilirliği yer alırken %14,3'lük dilimleri ürüne yönelik sistem geliştirme ve geçmiş deneyimlerden faydalanma gelmektedir.

Şekil 6. Fikir Geliştirme

4.2.3.Fikir Gerçekleştirme

Aşağıdaki Şekil 8'de Fikir gerçekleştirme ile ilgili dağılımlar yer almaktadır. Katılımcıların cevapları doğrultusunda en çok yüzdellik dağılımı alan kod %22,2'lik bir dilimle uygulama ve kontroldür. Daha sonra %16,7'lik dilimlerle onay alınması, deneme yapılması yer almaktadır. Ayrıca ekip iletişimi, deneme-yanılma, araştırma ve ikna süreci %11'1'lik dilimleri göstermektedir.

Şekil 7. Fikir Gerçekleştirme

4.2.4.Fikir Savunuculuğu

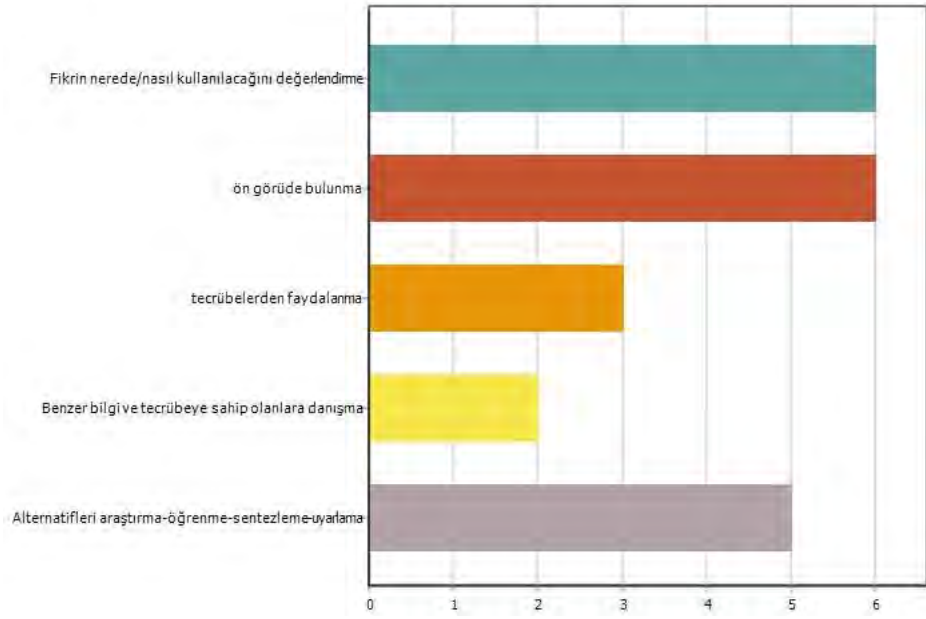
Aşağıdaki Şekil 9'da Fikir savunuculuğu ile ilgili dağılımlar yer almaktadır. Katılımcıların cevapları doğrultusunda en çok yüzdellik dağılımı alan kod %26,7'lik dilimle geribildirim ve fikrin yeniden ve fikrin savunulması düzenlenmesi yer almaktadır. Daha sonra %20'lik bir dilimle fikrin ön plana çıkarılması, %13,3'lük dilimlerle beyin fırtınası ve geri çekilme yer almaktadır.

Şekil 8. Fikir Savunuculuğu

4.3.Üst Bilişsel Farkındalık ve Yenilikçi İş Davranışı İlişkisi

Aşağıdaki Şekil 10'da üst bilişsel farkındalık ve yenilikçi iş davranışı ilişkisini gösteren dağılımlar yer almaktadır. Buna göre katılımcıların cevaplarına göre ne çok fikrin nerede ve nasıl kullanılacağını değerlendirme ve öngöründe bulunma en çok dağılımı yansıtırken alternatifleri araştırma, öğrenme, sentezleme ve uyarlama gelmektedir. Tecrübelerden faydalanma ve benzer bilgi ve tecrübeye sahip olanlara danışma kodları takip etmektedir.

Şekil 9. Üst Bilişsel Farkındalık ve Yenilikçi İş Davranışı İlişkisi

5. Sonuç ve Tartışma

Örgüt içerisinde yenilikçi davranışlarının ortaya çıkmasında üstbilişsel farkındalığın önemi bu çalışmada incelenmektedir. Üst bilişsel farkındalığın örgüt içerisinde yenilikçiliğin ortaya çıkması ve bununla ilgili süreçlerin takip edilmesi ve yönetilmesi üzerindeki etkileri bu çalışmada araştırılmak istenmiştir.

Araştırmanın sonucuna göre yenilikçi davranışı ve üst bilişsel farkındalık ilişkisinde önemli kodlar ortaya çıkarılmıştır. Bu ilişkide yenilikçi bir fikrin nerede ve nasıl kullanılacağını değerlendirme ve öngöründe bulunma katılımcılar arasında en çok dile getirilen cevapları oluşturmaktadır. Daha sonra üst bilişsel farkındalık ve yenilikçi iş davranışı ilişkisini ortaya çıkarma amacıyla sorulan soruya karşılık katılımcılar alternatifleri araştırma, öğrenme, sentezleme ve uyarlama ile ilgili konularda kendi görüşlerini belirtmiştir. Bununla birlikte bu ilişkide ortaya çıkan diğer önemli kodlar ise tecrübelerden faydalanma ve benzer bilgi ve

tecrübeye sahip olanlara danışmadır. Çalışanların bilişsel süreçlerini düzenleme yetenekleri, yeni fikirler üretmelerine, değişen koşullara uyum sağlamalarına ve zorlukların üstesinden gelmelerine olanak tanır (Mitsea, Drigas ve Mantas, 2021). Bu anlamda yüksek düzeyde üstbilişsel farkındalığa sahip olan çalışanların yaratıcı düşünme, problem çözme ve bilgi edinme ile ilgilenme olasılıkları daha yüksektir (Hargrove ve Nietfeld, 2015; Kuhn, 2000).

Araştırmanın bir diğer sonucu katılımcıların üst bilişsel farkındalık düzeylerini ortaya çıkarmaya yönelik sorularla ilgilidir. Bu doğrultuda katılımcıların üst bilişsel farkındalık düzeyleriyle ilgili sonuca göre üst bilişsel düzenleme ve üst bilişsel bilgi boyutlarını oluşturan kodlar ortaya çıkmıştır. Araştırmanın sonucu katılımcıların çözüm alternatiflerini araştırma ve öğrenmede şemalama yönteminden yararlandıkları tespit edilmiştir. Bununla birlikte problemin analiz edilerek kaynağını tespit etme, geçmiş tecrübelerden faydalanma ve öğrenmede özetleme gibi üst bilişsel bilgi düzeyini temsil eden kodlar araştırmada ortaya çıkan bulgulardır. Ayrıca katılımcıların üst bilişsel düzenleme boyutunu ortaya çıkaran kodlarda en çok dağılımı mevcut durum analizinin yapıldığını göstermektedir. Daha sonra çözüm yöntemlerini değerlendirme, alternatifleri değerlendirme, çözüm stratejisi seçme, uygulama ve kontrol, benzer bilgi ve tecrübeye sahip olanlara danışma araştırmanın bir başka bulgusudur. Buradan yola çıkarak çalışanların üstbilişsel farkındalık düzeyinin artmasıyla, düşünme ve öğrenme stratejilerine yönelik gelişme gösteren çalışanlar, doğru yargılarda bulunma, hataların düzeltilmesi ve nihayetinde performansın gelişmesine katkı sağlayarak etkililiklerini artırabileceği bulgusu destekleyici niteliktedir (Schraw, 1994). Bu doğrultuda örgütler eğitim, koçluk ve sürekli öğrenmeye ve kendini yansıtmaya değer veren bir ortam yaratarak çalışanları arasında üstbilişsel gelişimi teşvik ederek bir inovasyon kültürünü teşvik edebilir. Kendi düşünme süreçlerinin farkında olan çalışanlar özellikle karar alma süreçlerinde stratejik planlama yaparak etkili izleme ve değerlendirmeye verimli örgütsel sonuçlar almada etkin hale gelebilirler (Ku ve Ho, 2010). Aynı zamanda üstbilişsel farkındalık, stratejilerin görev taleplerine uygun olarak ne zaman ve nasıl uygulanacağına dair bilgiyi sağlayarak, uyarlamayı kolaylaştırır (Hartman, 2001). Böylelikle çalışanlar kendi düşünme süreçlerinin farkındalığıyla, karmaşık sorunlara çözüm bulma, uygun stratejileri geliştirerek kolaylıkla uyarlayabilirler. Bu noktada belirli bir alandaki uzmanlık geliştikçe üstbilişsel bilgi ve düzenlemenin de gelişmesi beklenebilir (Schraw, 1998:117).

Araştırmanın bir başka bulgusu çalışanların yenilikçi iş davranışlarının ortaya çıkmasıyla ilgilidir. Bu doğrultuda çalışanların yenilikçi iş davranışı ile ilgili fikir üretme, fikir geliştirme,

fikir gerçekleştirme ve fikir savunuculuğu boyutlarını kapsamaktadır. Araştırmanın sonucuna göre işe hakimiyetle gelişen öz yeterlilik ve verimlilikle ilgili önerileri artırma, yeni ürün/fikir geliştirme, örgüt politikaları, iş süreçleriyle ilgili çözüm önerileri, piyasa araştırma yapılması, fikrin uygulanabilirliği, ürüne yönelik sistem geliştirme ve geçmiş deneyimlerden faydalanma, uygulama ve kontroldür. Bununla birlikte, onay alınması, deneme yapılması, ekip iletişimi, deneme-yanılma, araştırma ve ikna süreci, geribildirim, fikrin savunulması ve düzenlemesi, fikrin ön plana çıkarılması, beyin fırtınası ve geri çekilme gibi kodlar araştırmanın yenilikçi iş davranışlarının ortaya çıkmasında önemli olduğunu göstermektedir. Buradan yola çıkarak ihtiyaca yönelik, sorunları gideren, ürün, süreç ve ortaya koyulan fikirlerle fayda sağlayan bir girişim çıktısı olarak düşünülebilir (De Jong ve De Hartog, 2010; Scott ve Bruce, 1994). Yenilikçi iş davranışını destekleyen örgütler, çalışanların risk almasında cesaretlendirerek, sürekli iyileştirmeyi sürdüren çalışma ortamı sunarak yaratıcılığın gelişimine katkı sağlayabilir. Bu da örgütlerin rekabet avantajı sağlayarak değişen piyasa koşullarına uyum sağlamaları açısından önemlidir (Amabile ve Pratt, 2016). Ayrıca, örgütsel hedeflere yönelik yöneticiler bilişsel ön yargılarının farkındalığıyla, örgütsel hedeflere ulaşılmasında ve elde edilen sonuçların işe yaramadığını fark ederek iyileştirilmesinde yardımcı olabilir (Al-Harthy, Was ve Isaacson, 2010). Aynı zamanda yöneticiler bilişsel anlamda güçlü ve zayıf yönlerini tanımlayarak öğrenme stratejilerini geliştirerek, iş süreçleri üzerinde sürekli iyileştirmeyi ve yeniliği teşvik edebilirler (Marshall-Mies, Fleishman, Martin, Zaccaro, Baughman ve McGee, 2000).

Bu araştırma ile örgüt içerisinde yenilikçilik ve üst bilişsel farkındalıkla ilgili iş süreçlerini anlama ve geliştirme isteyenler için önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu anlamda üst bilişsel farkındalığın davranışlar üzerindeki etkisini anlama ve çalışanların potansiyelini ortaya çıkarılmasında ve stratejiler geliştirilmesinde ilgili yazına ve araştırmacılara ışık tutabilecek bir temel sunmaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmalar üst bilişsel farkındalık süreçlerini liderlik becerileri ile ele alınması yenilikçi iş davranışının ortaya çıkmasında liderlik rolünün kapsam ve süreçleri bakımından yenilikçi davranışlarının teşvik edilmesinde ve stratejiler geliştirilmesinde önemli düşünülebilir.

Kaynakça

Agarwal, U. (2014). Linking justice, trust and innovative work behaviour to work engagement. *Personnel Review*, 43(1), 41-73.

- Al-Harthy, I. S., Was, C. A., & Isaacson, R. M. (2010). Goals, efficacy and metacognitive self-regulation a path analysis. *International Journal of Education*, 2(1), 1.
- Amabile, T. M., & Pratt, M. G. (2016). The dynamic componential model of creativity and innovation in organizations: Making progress, making meaning. *Research in organizational behavior*, 36, 157-183.
- Anderson, R. C., & Pearson, P. D. (1984). A schema-theoretic view of basic processes in reading comprehension. *Handbook of reading research*, 1, 255-291.
- Biggs, J. B. (1985). The role of metalearning in study processes. *British journal of educational psychology*, 55(3), 185-212.
- Conley, D. T. (2014). Learning Strategies as Metacognitive Factors: A Critical Review. *Educational Policy Improvement Center*.
- De Jong, J. P., & Den Hartog, D. N. (2008). Innovative work behavior: Measurement and validation. *EIM Business and Policy Research*, 8(1), 1-27.
- De Jong, J., & Den Hartog, D. (2010). Measuring innovative work behaviour. *Creativity and innovation management*, 19(1), 23-36.
- Drigas, A., & Mitsea, E. (2020). A metacognition based 8 pillars mindfulness model and training strategies. *Int. J. Recent Contributions Eng. Sci. IT*, 8(4), 4-17.
- Efklides, A., & Sideridis, G. D. (2009). Assessing cognitive failures. *European Journal of Psychological Assessment*, 25(2), 69-72.
- Ellis, A. K., Denton, D. W., & Bond, J. B. (2014). An analysis of research on metacognitive teaching strategies. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 116, 4015-4024.
- Farr, F. and Ford, C. (1990) Individual Innovation.
- Flavell, J. H. (1976). Metacognitive aspects of problem solving. *The nature of intelligence*.
- Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive–developmental inquiry. *American psychologist*, 34(10), 906.
- Fleming, S. M., & Lau, H. C. (2014). How to measure metacognition. *Frontiers in human neuroscience*, 8, 443.

- Geiwitz, J. (1993). *A conceptual model of metacognitive skills*. Technical Report 051-1). Pittsburgh: Advanced Scientific Concepts.
- Gourgey, A. F. (2001). Metacognition in basic skills instruction. *In Metacognition in learning and instruction: Theory, research and practice* (pp. 17-32). Dordrecht: Springer Netherlands.
- Grant, R. M., & Baden-Fuller, C. (2018). How to develop strategic management competency: Reconsidering the learning goals and knowledge requirements of the core strategy course. *Academy of Management Learning & Education*, 17(3), 322-338.
- Gull, I. A., Khan, A., & Sheikh, A. M. (2020). Employee engagement-performance relationship through innovative work behaviour and intention to stay. *International Journal of Information, Business and Management*, 12(4), 79-87.
- Hargrove, R. A., & Nietfeld, J. L. (2015). The impact of metacognitive instruction on creative problem solving. *The Journal of Experimental Education*, 83(3), 291-318.
- Hartman, H. J. (Ed.). (2001). *Metacognition in learning and instruction: Theory, research and practice* (Vol. 19). Springer Science & Business Media.
- Hodgkinson, G. P., & Healey, M. P. (2011). Psychological foundations of dynamic capabilities: Reflexion and reflection in strategic management. *Strategic management journal*, 32(13), 1500-1516.
- Jong, J. P. J. (2007). *Individual Innovation: The connection between leadership and employees' innovative work behavior*. Amsterdam, The Netherlands:: EIM.
- Kanter, R. (1985). Supporting innovation and venture development in established companies. *Journal of business venturing*, 1(1), 47-60.
- Kanter, R. M. (1979). Power failure in management circuits. *Classics of organization theory*, 342-351.
- Kanter, R. M. (1988). When A Thousand Flowers Bloom: Structural, Collective, and Social Conditions for Innovation in Organizations. In B. M. Staw & L. L. Cummings (Eds.), *Research in organizational behavior*.
- Kim, D., & Lee, D. (2018). Impacts of metacognition on innovative behaviors: Focus on the mediating effects of entrepreneurship. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, 4(2), 18.

- Ku, K. Y., & Ho, I. T. (2010). Metacognitive strategies that enhance critical thinking. *Metacognition and learning*, 5, 251-267.
- Lin, DeWayne Moore, Karen M. Zabucky, L. M. (2000). Metacomprehension knowledge and comprehension of expository and narrative texts among younger and older adults. *Educational Gerontology*, 26(8), 737-749.
- Livingston, J. A. (2003). Metacognition: An Overview.
- Loksa, D., Ko, A. J., Jernigan, W., Oleson, A., Mendez, C. J., & Burnett, M. M. (2016, May). Programming, problem solving, and self-awareness: Effects of explicit guidance. In *Proceedings of the 2016 CHI conference on human factors in computing systems* (pp. 1449-1461).
- Marshall-Mies, J. C., Fleishman, E. A., Martin, J. A., Zaccaro, S. J., Baughman, W. A., & McGee, M. L. (2000). Development and evaluation of cognitive and metacognitive measures for predicting leadership potential. *The Leadership Quarterly*, 11(1), 135-153.
- Meijer, J., Slegers, P., Elshout-Mohr, M., Daalen-Kapteijns, M. V., Meeus, W., & Tempelaar, D. (2013). The development of a questionnaire on metacognition for students in higher education. *Educational Research*, 55(1), 31-52.
- Mokhtari, K., & Reichard, C. A. (2002). Assessing students' metacognitive awareness of reading strategies. *Journal of educational psychology*, 94(2), 249.
- Nazarieh, M. (2016). A brief history of metacognition and principles of metacognitive instruction in learning. *BEST: Journal of Humanities, Arts, Medicine and Sciences*, 2(2), 61-64.
- Odoardi, C. (2014). The positive relationship between problem solving demand and innovative work behaviour in the health sector. *BPA-Applied Psychology Bulletin (Bollettino di Psicologia Applicata)*, 62(271).
- Papleontiou-Louca, E. (2003). The concept and instruction of metacognition. *Teacher development*, 7(1), 9-30.
- Parker, S. K., Williams, H. M., & Turner, N. (2006). Modeling the antecedents of proactive behavior at work. *Journal of applied psychology*, 91(3), 636.

- Pintrich, P. R. (2002). The role of metacognitive knowledge in learning, teaching, and assessing. *Theory into practice*, 41(4), 219-225.
- Pintrich, P. R., & Zusho, A. (2002). The development of academic self-regulation: The role of cognitive and motivational factors. In *Development of achievement motivation* (pp. 249-284). Academic Press.
- Romainville, M. (1994). Awareness of cognitive strategies: The relationship between university students' metacognition and their performance. *Studies in higher education*, 19(3), 359-366.
- Schraw, G. (1994). The effect of metacognitive knowledge on local and global monitoring. *Contemporary educational psychology*, 19(2), 143-154.
- Schraw, G. (1998). Promoting general metacognitive awareness. *Instructional science*, 26, 113-125.
- Schraw, G., & Dennison, R. S. (1994). Assessing metacognitive awareness. *Contemporary educational psychology*, 19(4), 460-475.
- Schraw, G., & Moshman, D. (1995). Metacognitive theories. *Educational psychology review*, 7, 351-371.
- Scott, S. G., & Bruce, R. A. (1994). Determinants of innovative behavior: A path model of individual innovation in the workplace. *Academy of management journal*, 37(3), 580-607..
- Sofiyan, S., Sembiring, R., Danilwan, Y., Anggriani, R., & Sudirman, A. (2022). Innovative Work Behavior and Its Impact on Teacher Performance: The Role of Organizational Culture and Self Efficacy as Predictors. *Journal of Education Research and Evaluation*, 6(1), 44-52.
- Tan, A. B., Van Dun, D. H., & Wilderom, C. P. (2021). Innovative work behavior in Singapore evoked by transformational leaders through innovation support and readiness. *Creativity and innovation management*, 30(4), 697-712.
- Van de Ven, A. H. (1986). Central problems in the management of innovation. *Management science*, 32(5), 590-607.
- Vovides, Y., Sanchez-Alonso, S., Mitropoulou, V., & Nickmans, G. (2007). The use of e-learning course management systems to support learning strategies and to improve self-regulated learning. *Educational Research Review*, 2(1), 64-74.

Wenden, A. L. (1998). Metacognitive knowledge and language learning1. *Applied linguistics*, 19(4), 515-537.

Woodman, R. W., & Schoenfeldt, L. F. (1990). An interactionist model of creative behavior. *The Journal of Creative Behavior*.

Young, A., & Fry, J. D. (2008). Metacognitive awareness and academic achievement in college students. *Journal of the Scholarship of Teaching and Learning*, 8(2), 1-10.

Zimmerman, B. J. (1990). Self-regulating academic learning and achievement: The emergence of a social cognitive perspective. *Educational psychology review*, 2, 173-201.

Zimmerman, B. J. (2000). Attaining self-regulation: A social cognitive perspective. In *Handbook of self-regulation* (pp. 13-39). Academic press.

MODERNİTENİN KRİZİNDE ANLAM MESELESİ¹**Rümeysa BİLEN² Hayrettin ÖZLER³****Öz**

Tarihin akışındaki süregelen parantezi kapatan yahut tarihin akışında yeni bir parantez açan modernite, karanlık çağın karşısına rasyonel aklı yerleştirerek kendisini aşkın bir zaferle donatır. Barbarlıktan çıkışın imkânını sunan bu zafer, insanlığa o güne dek sahip olmadığı bir muktedirliği verirken insanın ve yaratımlarının merkeze çekildiği bir düzenin oluşmasını sağlar. Yeni düzenin saiki herkesin eşit, özgür ve mutlu olduğu bir refah toplumu üzerinde yükselirken; iyinin, güzelin ve büyüğün dönemi olarak tanımladığımız moderniteye bugünden baktığımızda, onun vaatlerinin muğlak bir yerde konumlandığını görürüz. Modernitenin referansı olan nesnel akıl, modernitenin zaman içerisindeki dönüşümünde objektifliğini yitirerek hedeflerinden sapma eğilimi göstermiştir. Bu noktada modernite bir anlamda ideoloji veya bir tür *zeitgeist* evrilerek, belli söylemleri ve pratikleri meşrulaştırırken diğerlerini dışlayan normatif bir hal alır. Kendi vaatlerinden hatta kısmen yapı taşlarından sıyrılmakla kalmayan modernite, aynı zamanda mütemadî bir dönüşüm içindedir. Bu süregiden dönüşümler, toplumun sistem içerisinde hakikate içkin bir nüve bulmasını zorlaştırırken; farklı grupların, kimliklerin ve cemiyetlerin düzene tutunmasını da güçleştirir. Toplumun farklı katmanlarında anlam yaratabilme noktasında yeterlilik gösteremeyen modernite, kaçınılmaz olarak bir kriz haliyle karşı karşıya kalmıştır.

Bu çalışmada da evvela modernitenin düşünsel zemini sunulmuş olup geleneksel olanla kurduğu ilişki açığa çıkartılmaya çalışılmıştır. Ve bu bağlamda anlam meselesinin modernitenin krizine hangi biçimde etki ettiği irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aydınlanma, Geleneksel Düşünce, Modernite, Nesnel Akıl, Rasyonel Düşünce, Sekülerizm

¹ Bu çalışma, Rümeysa BİLEN tarafından Prof. Dr. Hayrettin ÖZLER danışmanlığında yürütülen “*Logos Yitimi ve Modernite Bağlamında Kamusal Alanı Yeniden Düşünmek*” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Expert, Kütahya Dumlupınar University, bilennrumeysa@gmail.com

³ Prof.Dr., Kütahya Dumlupınar University, hayrettin.ozler@dpu.edu.tr

THE ISSUE OF MEANING IN THE CRISIS OF MODERNITY

Abstract

Inaugurating a new era in history, modernity achieves a glorious victory by putting rational reason against the dark age. While this victory signifies liberation from barbarism, it also enables human beings to see the limits of their own rationality. Thus, human and human intellectual and scientific activities are put at the center. The basic motives of the new age are shaped by everyone being equal, free, and happy. However, the promises of modernity do not seem to be clearly realized when examined from today. Objective reason, the reference point of modernity, has lost its objectivity over time and abandoned its goals. Thus, modernity turned into an ideology, a zeitgeist, and excluded some layers of society. In addition, modernity, which is in constant change, has also failed to create its own truths. The lack of truth makes it difficult for different identities, groups, and communities to be included in the system. Inadequate in creating meaning for these groups, modernity could not escape from experiencing a crisis. In this study, first of all, the intellectual background of modernity and its relationship with the traditional are explained. In this context, how the issue of meaning affects the crisis of modernity is analyzed.

Keywords: Enlightenment, Traditional Thought, Modernity, Objective Reason, Rational Thought, Secularism

1. Giriş

Günümüzde -daha öncesinden farklı olarak- iyinin ve güzelin değil büyüğün ve görkemliliğin dönem olarak tanımladığımız modernite, genellikle Sanayi Devrimi ile başlayan radikal bir takım değişimleri işaret eder. Büyük sosyolojik devrimler, büyük ekonomik devrimler, büyük anlatılar, büyük kavramlar... Büyüklük kavramıyla pekiştirilen bu anlatılar, temelde yeniyi inşa edecek olan ve modernitenin esas tetikleyicisi olduğunu söyleyebileceğimiz bilimsel akla dair duyulan güçlü bir inançla ilgilidir. Modernitenin teknik ile olan organik ilişkisi onun kendine veya kendiliğine duyacağı inancın önüne geçerek kendisini araçlara duyulan bir inancın yansımalarına dönüştürür. Böylece modernitenin bilime ve tekniğe olan inancı, toplumu mutluluğa götürecek olan değil; mutluluğunu yaratmaya yönlendirecek bir araç olarak konumlanmasını sağlar. Böylece mutluluğu kendinde değil yarattığı araçlarda ve dolayılarda arayan modernite, her alanda olduğu gibi toplumun mutluluğunu da pozitivist değerlerle ele alarak modernitenin bir tavır biçimini almasına bu bağlamda da nihai olarak hedefinin bir nizam toplumuna evrilmesine sebep olur.

Ancak, bu evrim, geleneksel değerlerin ve normların sarsılmasıyla birlikte, bireylerin ve toplumların anlam arayışında bir krize sürüklenmesine neden olur. Bu karmaşıklığı çözmek ve anlamak için hem sosyoloji hem de felsefe, kritik bir perspektif sunar. Endüstrileşme, kentleşme ve teknolojik gelişmelerle karakterize edilen bir toplumsal dönem olan modernite, beraberinde bireyin kimlik oluşturma süreçlerinde ve yaşamın anlamını bulmada çeşitli zorlukları da getirmiştir. Bu noktada anlam krizi, bireylerin geleneksel değerlerin sorgulanması, kültürel çeşitlenme ve hızlı değişimler karşısında yaşadığı belirsizlik ve kaygı durumunu ifade eder. Bu kriz, bireyin kendi kimliğini anlama, değerlerini belirleme ve yaşamının anlamını bulma sürecinde ortaya çıkan zorlukları içerir. Ayrıca bireylerin, toplumların ve kültürlerin varlık nedenleri, değerleri ve normları üzerinde derin bir sorgulamayı da beraberinde getirir.

2. Modernitenin Düşünsel Zemini

Sosyal olana içkin birçok katmanı dönüştüren ve yeniden yapılandıran modernitenin doğuşu her ne kadar 17. Yüzyıla tekabül etse de kavramın, olgusal bir süreç olarak ele alınması onun fikrîsel arka planının ve krizlerinin ortaya konmasında oldukça önemli gözükmektedir. Modernitenin olgusal zemini; toplumsal, politik, ekonomik, kültürel olarak sıralayabileceğimiz ve birbiriyle girift halde bulunan değişimlere dayanır. Bu noktada modernitenin özüne inmek istediğimizde kendimizi ortaçağın son çeyreğinde gerçekleşen bir takım toplumsal gelişmelerin

ortasında buluruz. Bilhassa Rönesans ile birlikte burjuvazinin sanata ve tekniğe doğrudan müdahale etmesinin ardından matbaanın icadıyla daha da yükselen bu süreçte, genel havanın şüphecilik ve hümanizmle yoğurulduğunu söylemek mümkün olacaktır. Dönemin bu baskın havası, rasyonel düşünceye bir kapı aralar ve Charles Taylor'ın modern çağın öncüsü olarak tanımladığı (Taylor, 1996, s. 11) Descartes'ı derinden etkileyerek aydınlanmanın temellerinin atılmasına imkân tanır.

Dönemin başkaldıran ve sorgulayan çizgisi, özellikle Descartes'ın bilgi felsefesinin önemli bir tetikleyicisi olarak kendini gösterir. Çünkü ona göre bilgi, şüphe edilmesine imkân tanımayacak bir kesinlikte olmalıdır. Descartes'ı geleneksel düşünceden kopararak yeni bir çağın başlangıcına yerleştiren çıkış da tam olarak bu temelde gerçekleşir. Düşünür o güne değin elde ettiği bilgileri bir araya getirdiğinde kesinlikten uzak bir yere düşer, ona göre açığa çıkan tek kesinlik düşünüyor olması üzerinden ilerleyen kendi varlığıdır. Böylece *Cogito ergo sum* önermesiyle modernitenin epistemolojik zeminini oluşturan Descartes, geleneksel düşünceden kopuşu yaratacak olan beden/zihin düalizmini ortaya koyar ve bu doğrultuda idealar ile cisimler arasındaki ontolojik ayrımı keskinleştirir. Rasyonel düşüncenin ve modernitenin ön koşulu olan beden/zihin düalizmi, insanoğlunun başta evren olmak üzere kendi bedeni de dâhil etrafındaki her şeyi nesneleştirmesine olanak sağlar.

Tarihin bu noktasından itibaren insan, modernite öncesindeki evren anlayışından tamamen farklı bir yerde konumlanır. Pre-modern dönemde büyük varoluş zincirine dâhil olan, doğayla bütünleşik ve ontik-logos çerçevesinde biçimlenen insan olgusu, madde-ruh düalizmiyle birlikte artık evrenin dışında yer alan bir izleyici konumundadır. Geleneksel düşünce biçimiyle birlikte okuyabileceğimiz ontik logos kavrayışında, var oluş zincirine dair olan her şey bütünselliğin içindeki anlamıyla kaimdir. Bu kavrama biçiminde insan dâhil olmak üzere parçaların anlamlılığı, yalnızca bütün ile kurmuş olduğu bağlantılılık üzerinden ve onu oluşturmadaki amaçlarından kaynaklanmaktadır. Descartes'in önünü açtığı rasyonel düşünce biçimiyle evren artık mekanik bir algıyla okunmaya başlar. Ve böylelikle pre-modern dönemde hiyerarşik biçimde konumlanan doğa anlayışı, büyük varoluş zinciri ve parçalarının tüm anlamlılığı, insanın algı dünyasından tamamen kopuk bir biçime evrilir. Bu durum, 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren moderniteye dair en çok tartışılan ve eleştirel teoride önemli yer teşkil eden bağlantısız ve araçsal aklın tahakkümünün özüdür.

Modernitenin fikirsel zeminde yarattığı bu değişiklik, bir noktada onun kendinden öncekiyle olan kopuşunu da bizlere anlatır. Birçok şekilde tanımlayabildiğimiz modernite kavramının öne

çıkan kıstası, yenilik ve farklılıktır. Modernite yeniye kurarken eskiyi yıkar, en iyi koşulda ise onu kökten dönüştürür. Bu doğrultuda modernitenin kendini ikame etme şeklinin, çatışmacı bir tavırla biçimlendiğini söylemek mümkün olacaktır. O halde insanın merkeze alındığı ve onun yaratımlarına sonsuz bir güvenin inşa edildiği bu süreçte gelenekselle ilintili duran herhangi bir kavram, kurum, olgu kendine yer edinemez. Pre-moderne ait her şey artık mitolojik olanla, anlatıyla, bilinmezlikle aynı terazidedir. Bu terazinin yaratmış olduğu en önemli algı ise geleneksele içkin olanın insan aklını etkisizleştirdiği ve bu doğrultuda da korku yarattığıdır. Modernite tam da bu noktada insana bir inanç aşılar ve bağlantısız akıl ile bilinmezlikten, korkudan ve türlü baskılardan onu kurtaracağı saikiyle kendini var eder.

Modernitenin gelenekselle kurmuş olduğu dikotomik ilişki, aynı zamanda modernitenin kendini var etmedeki koşullarını da yaratır. Geleneksel öğretilerde referans noktası olan ilahilik, toplumu baştan sonra biçimlendirirken hakikatin ve bilginin de esas kaynağını oluşturur. İnsanın içinde bulunduğu evren, mutlak ve zorunlu bir varlık tarafından biçimlendirilmektedir. Bu ekseninde insan, bilgi ve hakikat üzerinde bir etkiye sahip olmamasının yanında ahlaki öğretilerini de metafiziksel kaynaklardan yahut toplumsal deneyimlerden edinir. Geleneksel düzende fail olmaktan yoksun bir yerde konumlanan insan, modern dönemde bu durumu tam tersine çevirir. David Harvey'in moderniteye dair aşağıdaki aktarımı bu bağlamdaki önemli bir toparlamayı içermektedir.

“Modernite projesi, Aydınlanma düşünürlerinin nesnel bilimi, evrensel ahlak ile hukuku ve kendi ayakları üzerinde duran sanatı, kendi iç mantıkları temelinde geliştirme konusunda gösterdikleri olağanüstü bir düşünsel çabadan ibarettir. Amaç, özgür ve yaratıcı biçimde çalışan çok sayıda bireyin katkıda bulunduğu bir bilgi birikimini, insanlığın özgürleşmesi ve günlük yaşamın zenginleşmesi yolunda kullanmaktır. Doğa üzerinde bilimsel hâkimiyet, kaynakların kıtlığından, yoksulluktan ve doğal afetin rasgele darbelerinden kurtuluşu vaat ediyordu. Rasyonel toplumsal örgütlenme biçimlerinin ve rasyonel düşünce tarzlarının gelişmesi, efsanenin, dinin, boş inancın akıldışılığın, iktidarın keyfi kullanımından ve kendi insan doğamızın karanlık yanından kurtuluşu vaat ediyordu. Ancak bu tür bir proje aracılığıyla, bütün insanlığın evrensel, sonsuz ve değişmez nitelikleri ortaya çıkarabilirdi.” (Harvey, 2019, s.25) Harvey'in moderniteye dair sıralamış olduğu tüm bu istençler yeni bir ufku ve hayat mefhumunu barındırmaktadır. İnsanın kendi hayatının hem referansı hem de yaratıcısı olduğu bu yeni mefhumun ise sekülerizm olduğunu söylemek mümkündür.

3. Sekülerizmin İdeolojik Boyutu

Sekülerizm kavramının en kolay tanımı, kuşkusuz ki dini kurumların devlet kurumlarından ayrılması ve onlar üzerinde herhangi bir etki alanının olmaması şeklinde yapılacaktır. Sekülerizmin bu teorik tanımlaması, genelde bağlantısız ve rasyonel aklın hâkimiyetinin bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Lakin Talal Asad'a göre bu teorik ayrım, yalnızca soyut boyutta ele alındığında ortaçağ Hristiyanlığında ve İslam imparatorluklarında da görülebilir. (Asad, 2016, s.11) Dolayısıyla sekülerizmi moderniteyle birlikte okuduğumuz bağlamda önemli olan, din-devlet ayrımı değil sekülerizmin yaratmayı hedeflediği yeni öğretiler olmalıdır. Büyünün bozulmasıyla birlikte kendi alanını yaratma imkânını bulan sekülerizm zaman içerisinde günlük hayattaki pratiklerden, kamusal alanın dizaynına, toplumun ontolojik sorgulamalarına kadar geniş bir erimde kendini muktedir kılarak bir yöntemler bütününe evrilir.

Geleneksel süreçten kopuşu sağlayacak olan bu yöntemler bütünü ise kendini en keskin biçimde devlet düzlemindeki siyasi örgütlenmelerde ve kamusal alanda göstermektedir. Sekülerizm anlatısına göre, pre-modern dönemde ilâhi sınırlamalar ve kurumlar tarafından belirlenen politik alan, toplumu da bu koşullar altında belirlemekte ve insanı bir sıkışmışlıkla baş başa bırakmaktadır. Bu doğrultuda demokrasi, söz hakkı ve özgürlük gibi kavramlar sekülerizmin söylem alanının temelini oluştururken insanı geleneksel düzendeki sıkışmışlıktan da kurtarır. Sekülerizmin kendini var ederken durmaksızın parlattığı bu kavramlar, aynı zamanda toplumu yüce ahlaki niteliklerle donatarak herkesin özgür ve eşit olduğu üst seviyedeki bir refah toplumuna da işaret eder. Yeni bir hayat mefhumunu ve ahlakiliği temsil eden sekülerizm, insanın var olduğu günden itibaren kendiyile ilerletmiş olduğu ontolojik sorgulamalarını da rasyonel aklı odağına alarak çözümler. Yeni düzende rasyonel akıl, insanın doğa karşısındaki acizliğinden, bilinmezlikten ve bilinmezin yarattığı korkulardan kurtulmanın tek çıkış kapısı konumundadır. Her türlü bilinmezlik rasyonel akılla çözümlendiğinde, insan kendisinin ve yaratımlarının efendisi olduğunda yüzyıllardır insanlıkla ilintisini kaybetmeyen korku, yerini mutluluğa bırakacaktır. Oysa Adorno'ya göre insanoğlu aklı merkeze almanın bedelini üzerlerinde hâkimiyet kurduğu nesnelere yabancılaşarak ödemektedir fakat ona göre bu egemenliğin neticeleri yabancılaşmadan çok daha öteye insanın ahlaki olarak yozlaşacağı bir yere kadar varmaktadır.

“Egemenliğin bedeli, insanların egemenlik altına aldıkları nesnelere yabancılaşmalarından ibaret değildir: Zihnin olgusallaşmasıyla bireyin kendisi ve diğer bireylerle olan ilişkileri de büyülenmiştir, Birey, ondan nesnel olarak beklenen alışılmış tepki ve işlevlerin kesişme noktası

olana dek küçülür. Animizm şeylere ruh vermiş, endüstriyalizm ise ruhları olgusallaştırmıştır. Kendi kendine işleyen ekonomik aygıt, topyekûn planlamaya geçmeden önce bile metaların insan davranışlarını belirleyen değerlerle bezenmelerini sağlar” (Adorno ve Horkheimer, 2010, s. 49).

Eleştirel teorinin sekülerizmle biçimlenmiş olan modern insana içkin bu tutumu Charles Taylor tarafından pek de kabul görmez ona göre, rasyonel düşüncede aklın öncelenmesi durumu daha iyi bir yaşamı var etmeyi de öncelediğinden ahlaki bir gelişmeyi de temsil eder. (Taylor, 2019, s. 120). Taylor’ın önümüze serdiği bu argüman modern insanın tüm değerlerden yalıtılmış, bağlantısız olmakla kendini var eden bir yerde durmadığını anlamak açısından önemlidir. Geleneksel ile modernitenin biçimlendirdiği ahlak anlayışını karşılaştırdığımızda nitelik açısından bir tartışma yürütebilme imkanına sahip olsak da burada değer yoksunluğundan çok, değerlerin farkı kaynaklardan türediği gerçeğiyle karşılaşırız. Değerler çerçevesi artık mitlerle, dinlerle, fizik ötesi olanlarla biçimlenmek yerine aydınlanmanın yeni mefhumunu temsil eden sekülerizm ile biçimlenir.

Sekülerizm yeni değerlerini yerleştirmek için kimi zaman açıktan hareket ederken kimi zaman da kültür endüstrisiyle, devletin ideolojik aygıtlarıyla ve söylem gücüyle kendini örtülü biçimde örür. Eagleton her türlü söylemsel sürecin ideolojik ilişkiler içinde kaydedildiğini ve bu ilişkiler ağının doğasında barındırmış olduğu baskıyla biçimleneceğini iddia etmektedir. Böylece bütün söylemsel formasyonların ortak temeli olduğunu düşündüğü dilin, bizzat kendisinin ideolojik çatışma alanı olduğunu belirtir. Çünkü dil hem tarihsel hem de toplumsal olması hasebiyle bir inşadır. (Eagleton, 1996). Söylemin anlam yerleştirme kudreti düşünüldüğünde dilin bizzat kendisinin ideolojik ilişkiler ağından doğan nitelikleri, egemen seküler söylemin tarafsızlığına da gölge düşürmektedir. Sekülerleşme teorisinin ve söylem gücünün toplumsal tüm kategorilerde yarattığı köklü değişim, Eagleton’un her türlü söylemsel formasyonun ideolojik ilişkiler bağı içinde şekillendiği iddiası üzerinden incelendiğinde; sekülerleşmenin, modernitenin yerleşmesindeki en önemli kollardan biri olduğu kesinleşecektir. Nitekim sekülerleşmeyi bir davranış biçimi ve tasavvur olarak ele aldığımızda onun açıkça batı modernitesinin dünyaya baktığı pencereyi bizlere aksettirdiğini ve geleneksele içkin her şeyin yıkımında retorik bir araçmışçasına işlevsel kılındığı net biçimde görülür. Sekülerizmin batı ile içinde bulunduğu ilişkiden çok; modernitenin bu ilişkinin sahip olduğu kültürel kodlar üzerine inşa edilen evrenselleşme çabası, batı-dışı toplumlar başta olmak üzere bu kültürel kodların dışında kalan her türlü kimlik ve grup için son tahlilde bir dayatmaya dönüşür. Sekülerizm

teorisine getirilen en yoğun eleştirilerin temeli de teorinin yergisel bağlamda ideolojik kaygılar taşıması ve böylece taraf olması üzerinden ilerler.

4. Modernitede Anlam Meselesi

Rasyonel aklın ve sekülerizmin yaratmış olduğu yeni ahlaki değerler ve pratikler bütünü, toplumun geniş ve farklı katmanlarına ulaşarak onları kapsamaktan çok kendini bu katmanlara dayatan bir görüntü çizer. Williams, modernitenin bu görüntüsü için onun referans noktası olan rasyonel aklın taşıdığı ahlaki değerlerin, toplumu ve hayatı yeniden biçimlendirecek nitelikte olmadığını aksine özünde rasyonaliteden oldukça uzak idealardan ve faaliyetlerden kendini var eden bir araç olduğunu belirtir. “Hatta biz, rasyonalite ile rasyonel olmama(nonrationality) arasındaki bu dikatominin/karşıtlığın bizatihi kendisinin, esasen davranışın, “rasyonel”den ibaret olan kültürümüzdeki meşruluğundan ve “rasyonel olmayan” davranışın gayrimeşruluğundan doğan ve nihai şekilde temellendirilememiş bulunan bir şey olduğunu bile söyleyebiliriz” (Williams, 2002, s. 231). Brown ise, rasyonalitenin tarihte yaşanagelmış hadiselerin meşrulaştırılmasında ihtiyaç duyulan retoriği sağlamasının yanında istenilmeyen seçeneklerin önünü kesmek yahut gündemin yeniden yaratılması için gerekli retoriği de üstlendiğini söyleyerek Williams’ı destekler gözükmektedir. (Brown, 2002, s. 230) Modernitenin bu tutumu, Foucault’ya göre 18. yüzyılda kendini açıktan göstermeye başlar. “On sekizinci yüzyıldan beri bir söylem patlaması olmuş ve tüm insan davranışları modern söylemin ve iktidar/bilgi rejimlerinin emperyalizmine maruz kalmışlardır. Foucault, Aydınlanmanın görevinin aklın politik iktidarını katmerlemek ve sonunda gündelik hayat uzamlarını fethedecek şekilde bu iktidarı tüm toplumsal alana yaymak olduğunu savunur” (Best ve Kellner, 2016, s. 66). Bu noktada modernitenin, özel alandan kamusal alana kadar geniş bir minvalde değişimin belirleyici dinamiğine evrildiğini söylemek mümkündür. Moderniteyle birlikte baş gösteren değişimlerin nosyonları yalnızca kavramsal boyutların sınırlarında kendini göstermez; kavramlarla birlikte her şeyin özüne sirayet ederek geçmişe ve geleneğe dair nüveleri de ortadan kaldırır. Yeni düzende geleneğin çağın dışında bırakılmasıyla birlikte modernitenin ve rasyonel olanın kendini olumlama imkanına eriştiğine de şahitlik ederiz. Bu olumlama Heidegger’e göre insan aklının ve özgürlüğünün kendi kendisini sergileme imkânını bulması üzerinden ilerler. Lakin aydınlanmanın rasyonel düşünce ve matematiksel doğa bilimleri tarafından tahakküm altına alınmış görüntüsü, onun her ne biçimde olursa olsun herhangi bir özgürlüğün faili olamayacağını gösterir (Zimmerman, 2011, s. 55).

Rasyonel seküler aklın özgürlük hususundaki tarafgirliği, bilhassa geleneksel ve teolojik olanın var olma çabasında kendini gösterir. Modernitenin yeni düzeninde teolojik olanın bireyselliği işgal etmesi ve onu dönüştürmesi sosyal olana içkin en istenmeyen senaryolardan biriyken, modernitenin ideolojik aygıtlarıyla bireysel olana sirayet ederek onu biçimlendirmesi ve bunun neticesinde önemli gelişmeler sağlanması ise kabul edilir. Burada meselenin bireyselliğin işgal edilmesinden çok teolojik olanın kendini var edebilmesiyle ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Seküler öğretisi kendisinin bireysel olana sirayet etmesini bir muhafaza etme hadisesi gibi yorumlarken teolojik olanın bu alanı yıkacağını belirtir. Talal Asad bu öğretinin apriori bir şekilde oluşturulması gerekliliğini ortaya koyan bir seküler benlik olduğu varsayımının sorunlu olduğunu belirtir. Buna istinaden, gerçeğinin göz ardı edilmesi durumunda dahi yapıcı nitelik taşıyan bir vazifede zorlama sorununun üstünde durulması gerektiğini söyler. (Asad, 2016, s. 222) Modernizmin vaatleri Asad'ın bizlere sunmuş olduğu tabloyla birlikte hem muğlaklaşmakta hem de moderniteyle birlikte elde edilen yaratımların yalnızca düzenin yaratmak istediği gruplar için işlevsel olduğunu ortaya koymaktadır. Sistemin dışarısında kalan her türlü kimlik için başlı başına bir var olma ve anlam krizine yol açacak bu durum aynı zamanda düzenli ve anlamlı bir ilerlemeden de yoksundur.

Modernitenin özel ve kamusal alanı belirlemesi bahsinde farklı zaman dilimleri mukayese edildiğinde, bu değişim fikri birbirlerinden oldukça uzak içerimlere sahip farklı temellerde tezahür eder. Bu nedenle moderniteyi tek başlık altında incelemek mümkün olmadığından çağımızda tekil modernite kavramını bir kenara bırakarak daha çok çoğul modernitelerden söz ederiz. Bauman'ın akışkan olarak tanımladığı modernitenin yeni düzeni belirli zaman kesitlerinde kesin ve doğru olarak öne sürdüğü argümanları yarın içerisinde anlamsız, garip ya da talihsiz birer yanlış olarak tanımlayabilmektedir (Bauman, 2011, s. 7). Modernitenin bu kaygan zemini onun meta-anlatı yaratmadaki yoksunluğunu açığa çıkartmakla birlikte topluma güvenilir, toparlayıcı bir anlam yaratma noksanlığını da gözler önüne serer. Durmaksızın bir dönüşüme tabi olan modernitenin bu bağlamda adeta boş bir gösterene, faydalı bir neolojizme evrildiği açıktır. Ivan Illich'e göre yenilik oranındaki artış ancak ve ancak anlam bütünlüğünü ve güvenliğini sağlayabiliyorsa bir değer taşır. (Illich, 2018, s. 98) Anlam bütünlüğünün kaybolduğu bu doğrultuda gerçek artık gerçekliğini yitirmeye başlar. Gerçek yerini sürekli bir büyü bozumuna, tregedyaya, ütopya ve distopya düalitesinin disjunctive bir sentezine dönüşürken değişimin hızı artık bir hedefe doğru yaklaşılmaya değil hedefin anlamının istikrarsızlaşmasına veya daha varmadan bir seraba dönüşmesine yol açan hız-sürat yarışına

evrilir. Burada toplumun gelenek ile arasındaki her türlü bağ ters-düz edilmiş ve yitirilmişken aynı zamanda yeniliği yaratmak için ihtiyaç duyulan dayanaklar da kendini gösteremez durumdadır. Bu noktada Horkheimer; felsefi, ahlaki, siyasal her düşüncede tarihsel köklerden kopma durumunun yeni bir mitoloji oluşturmanın ilk adımı olduğunu söyleyerek aydınlanmanın kendi hedeflerinden saparak bir hurafeler ve paranoyalar bütününe dönüşmesinin de temelini sunar. (Horkheimer, 2018, s. 74) Böylece modernitenin, gelenekten kopuşu sağlayacak olduğuna inandığı rasyonel ve araçsal akıl modern zamanlar içerisinde kendisini sağlam temellere oturtamamış ve yerini yüzergezer bir akla bırakmıştır. Modernite yahut modernlik insanın kendine ve aklına yönelmesi düzleminde yeni bir macerayı, gelişmeyi, hazzı, evrensel büyük dönüşümü temsil ederken bununla birlikte toplumun o güne değin elde ettiği yeteneklerini her türlü hakikati ve anlamı da yıkmıştır. Bu doğrultuda modernitenin yaratmış olduğu kamu ortamları ve yeni sosyal cemiyet içerisinde kazandığımız deneyimler her türlü sınıfsal katmanı, milli hudutları, politik ve geleneksel sistemleri boylamasına keser. Bu yönüyle modernitenin büyük evrensel bir birleşimi sağladığı görüntüsü açığa çıksa da belirtmek gerekir ki bu birleşim hali kökten bir biçimde paradoksal durmaktadır. Çünkü bu evrensel birlik, uyumsuzların bir araya gelişinden ibarettir. Marx'ın katı olan her şeyin buharlaşması olarak tanımladığı bu süreç; çözümleri, değişimleri, zıtlıkları ve mücadeleleri ile kendini hissettirir. (Berman, 2006, s. 15)

5. Sonuç

Politik, siyasal, toplumsal ve ahlaki olarak yeni bir dönüşümü temsil eden modernite, kendi yapısallığını inşa ederken öncekiyle olan ilişkiyi kökten reddeder. Bu reddediş halinin özünde modernitenin aydınlanmanın özgürlük, ilerleme, demokrasi gibi değerlerini şiar edinmesi yatmaktadır. Modern seküler algıda bu değerler, ontik olanla hiçbir şekilde ilişkilendirilemez niteliktedir. Aksine gelenekselde karşımıza çıkan toplumsal değerler baskı, bilenemezlik ve korku ekseninde ilerler. Bu doğrultuda eskiyi yıkmak, üstün aydınlanma değerlerinin toplumu yeniden inşa edebilmesi için zaruri bir hal almıştır. Bünyesinde geleneksele için hiçbir nüve barındırmayan modernite toplumu biçimlendirmek için yeni ahlaki kaynağı olan sekülerizmi dolaşıma sokar. Sekülerizm, rasyonel ve bağlantısız akılla birlikte insanın merkeze alındığı bir düzeni kurarken evren başta olmak üzere etrafındaki her şeyi de araçsallaştırır. Bu noktadan itibaren sekülerizm toplumun her katmanını düzenleme müktedirliğine erişir. Sosyolojik kimliklerden, ahlaki sınırlılıklara kadar her şeyi belirleyen modernite zaman içerisinde bir dayatma mekanizmasına evrilerek toplumdaki farklı grupların ve kimliklerin sistem dışında

birakılmasını sağlar. Sistemde varlık gösteremeyen bu gruplar için anlam ve varlık sorununu teşkil eden uyum ilkesinin yanında modernitenin süregelen dönüşümleri makul ve uygun görülen grup ve kimlikler için de bir anlam kargaşası yaratmaktadır. Bu noktada toplum o güne değin sahip olduğu tüm anlamları kaybetmesinin yanında içinde bulunduğu evrene ve kendisine karşı bir yabancılaşma haliyle baş başa kalır.

Kaynakça

Adorno, T., & Horkheimer, M. (2010). *Aydınlanmanın diyalektiği* (1. Basım). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Asad, T. (2016). *Sekülerliğin biçimleri* (2. Basım). İstanbul: Metis Yayınları.

Bauman, Z. (2011). *Akışkan modern dünyadan 44 mektup* (1. Basım). İstanbul: Habitus Yayıncılık.

Best, S., & Kellner, D. (2016). *Postmodern teori* (3. Basım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Eagleton, T. (1996). *İdeoloji* (1. Basım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Harvey, D. (2019). *Postmodernliğin durumu* (8. Basım). (S. Savran, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Horkheimer, M. (2018). *Akıl tutulması* (3. Basım). İstanbul: Metis Yayınları.

Illich, I. (2018). *Şenlikli toplum* (5. Basım). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Taylor, C. (1996). *Sources of the self* (1. Basım). Great Britain: Cambridge University Press.

----- (2019). *Seküler çağ* (3. Basım). (D. Körpe, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Williams, R. (2002). *Retorik, hermeneutik ve insan bilimleri* (1. Basım). H. Arslan içinde, *Retorik olarak akıl, Epistemoloji, Söylem ve Pratik Arasındaki İlişkiler Üzerine* İstanbul: Paradigma Yayınları

Zimmerman, M. E. (2011). *Heidegger moderniteyle hesaplaşma* (1. Basım). (H. Arslan, Çev.) İstanbul: Paradigma Yayıncılık

TÜRKİYE'DE ENFLASYON, FAİZ ORANI VE DÖVİZ KURU ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

Halit YALÇIN¹, Resul YAZICI²

Öz

Açık bütçe ve genişletici para politikası uygulamaları, beklentilerden kaynaklanan spekülasyon atakları gibi durumlarda genel olarak talep artışı yaşansa da ülke ekonomisinin yapısal yetersizlikleri ve doğal afetler gibi nedenlerden kaynaklanan arz sorunları sonucunda enflasyon kaçınılmazdır. Bir ekonomideki yapısal yetersizlikler, sorunlar genellikle ekonominin temel dinamikleriyle ilgilidir ve uzun vadeli etkilere sahiptir. Yetersizlikler, yukarıda kısaca sıralananlar dikkate alınmadan takip edilen politikalar, sorunların daha da derinleşmesine yol açar. Örneğin: Piyasa gerçekleriyle uygun olmayan şekilde faizlerin düşürülmesi, krediye erişimin kolaylaştırılması sonucunda borçlanmanın ucuz hale gelmesi, daha yüksek düzeyde tüketim ve yatırımı teşvik eder. Artan tüketim ve bunu karşılayacak yatırımlar iyi olmasına karşın buradaki ana sorun, faiz oranının ekonomik koşulların bir yansıması olmadan politika aracı olarak kullanılmak istenmesidir. Bu isteğin sonucunda finansal sistemdeki faiz, ülke dinamikleri, piyasa koşulları dışında ilan edilmiş olacaktır. Bu da ekonominin yapısal yetersizliklerine bağlı olarak enflasyon başta olmak üzere çeşitli sorunlara yol açacaktır. Öyle ki faizleri düşürerek ekonomide oluşturulan iyimser ortam, enflasyonun yüksek oranlara çıkmasına; özellikle dolarizasyon ve cari açık sorunu olan Türkiye gibi ekonomilerde portföy yatırımlarına artan gereksinim nedeniyle faizlerin daha da yükselmesine sebep olacaktır. Türkiye'de yaşanan 2001 krizi sonrasında 2002 yılında TCMB kanununda yapılan düzenlemeler ile kurumun araç bağımsızlığına sahip olması sonucunda döviz kurunu ve enflasyon oranlarını düşürmeye yönelik uygulamaya başladığı para politikaları, kurda volatilitiyi azaltmış, enflasyon oranlarının düşmesini sağlamıştır. Fakat 2016 yılından sonra döviz kurlarının yükselişe geçmesi, enflasyon oranlarını tekrar çift hanelere yükselmiştir. Bu durum, döviz kurlarının ve faiz oranlarının, enflasyon oranı ile ilişkisinin tespit edilmesini önemli hale getirmektedir. Bu bağlamda çalışmada enflasyonun nedenleri ve enflasyon oranı ile makroekonomik değişkenlerin ilişkilerinin araştırıldığı çalışmalar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon Oranı, Döviz Kuru, Faiz Oranı.

Jel Kodları: E31, F31, G12,

¹ Lec., Bilecik Şeyh Edebali University, halit.yalcin@bilecik.edu.tr

² Assoc.Prof.Dr., Bilecik Şeyh Edebali University, resul.yazici@bilecik.edu.tr

EVALUATION ON THE RELATIONSHIP BETWEEN INFLATION, INTEREST RATE AND EXCHANGE RATE IN TÜRKİYE

Abstract

Although there is a general increase in demand in situations such as open budget and expansionary monetary policy practices and speculative attacks caused by expectations, inflation is inevitable as a result of supply problems arising from reasons such as structural inadequacies of the national economy, natural disasters. Structural deficiencies and problems in an economy are generally related to the basic dynamics of the economy and have long-term effects. Policies followed without taking into account the inadequacies and those briefly listed above lead to further deepening of the problems. For example: Lowering interest rates that are not in line with market realities, and borrowing becoming cheaper as a result of easier access to credit, encourage higher levels of consumption and investment. Although increasing consumption and investments to meet it are good, the main problem here is that the interest rate is intended to be used as a policy tool without being a reflection of economic conditions. As a result of this request, the interest rate in the financial system will be declared outside the country dynamics and market conditions. This will lead to various problems, especially inflation, due to the structural inadequacies of the economy. So much so that the optimistic environment created in the economy by reducing interest rates caused inflation to rise to high rates; This will cause interest rates to rise further due to the increasing need for portfolio investments, especially in economies such as Turkey, which have dollarization and current account deficit problems. After the 2001 crisis in Turkey, the monetary policies it started to implement to reduce the exchange rate and inflation rates as a result of the regulations made in the CBRT law in 2002 and the institution's instrument independence, reduced the inflation rate and the volatility in the exchange rate. However, after 2016, exchange rates increased and inflation rates increased to double digits again. This situation makes it important to determine the relationship between exchange rates and interest rates and the inflation rate. In this context, the studies investigating the causes of inflation and the relationship between the inflation rate and macroeconomic variables were examined.

Key words: Inflation Rate, Exchange Rate, Interest Rate.

Jel Codes: E31, F31, G12,

1. Giriş

Kamunun genişletici maliye politikası tercihleri ve genişletici para politikası uygulamaları, beklentilerin sebep olduğu spekülâtif ataklar gibi durumlar sonucunda genel olarak talep artışı yaşanmasına rağmen ulusal ekonominin yapısal yetersizlikleri, mevsimsel ve doğal afetler, dışsal şoklar, arz zincirindeki bozulmalar, üretim kesintileri gibi nedenlerle ortaya çıkan arzdaki sorunlar sonucunda, fiyatlamalardaki bozulmaların sıkça enflasyona sebep olduğu görülür.

Bir ekonomideki yapısal yetersizlikler, sorunlar genellikle ekonominin temel dinamikleriyle ilgilidir ve uzun vadeli etkilere sahiptir. Yetersizlikler, yukarıda kısaca sıralanan sorunlar dikkate alınmadan takip edilen politikalar, sorunların daha da derinleşmesine yol açar. Örneğin: “Düşük faiz oranları kolay paranın işaretidir. Bu tür bir düşünceye sürüklenen merkez bankası faiz oranlarını düşürüyor. Bunu yaparken borçlanmayı nispeten ucuz hale getirir ve daha yüksek düzeyde tüketim ve yatırımı teşvik eder. Bu görüşün sorunu, faiz oranını ekonomik koşulların bir yansıması olmaktan ziyade bir politika aracı olarak kabul etmesidir (Caton, 2021). Bu kabulün sonucunda faiz, piyasa koşulları dışında oluşacaktır ki ekonominin yapısal yetersizliklerine bağlı olarak enflasyon başta olmak üzere çeşitli sorunlar ortaya çıkacaktır. Öyle ki faizleri düşürerek ekonomide oluşturulan iyimser ortam, enflasyonun yüksek oranlara çıkmasına; özellikle dolarizasyon ve cari açık sorunu olan Türkiye gibi ekonomilerde portföy yatırımlarına artan gereksinim nedeniyle faizlerin daha da yükselmesine yol açacaktır.

2001 ve 2002 yıllarında, TCMB'nin döviz ve enflasyon oranlarını düşürmeye yönelik uygulamaya başladığı para politikaları, hem döviz piyasalarında volatilitiyi azaltmış, hem de enflasyon oranlarının tek haneye düşmesini sağlamıştır. Bu başarılar sonucunda TCMB, döviz kurlarındaki oynaklığı azaltma imkânı bulmuş ve TÜFE enflasyon oranını 2012 yılında % 6,2'lik tarihi düşük seviyesine düşürmeyi başarmıştır. 2016 yılından sonra döviz kurlarının yükseliş eğilimine geçmesi ve enflasyon oranlarının tekrar çift hanelere yükselmesi, güncel durumda nominal döviz kurları ile enflasyon oranları arasındaki ilişkiye yönelik yeni akademik çalışmalar yapılmasının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır (Öner, 2018: 355).

Bu kapsamda çalışma giriş ve sonuç bölümleri ile birlikte altı ana başlıkta hazırlanmıştır. Çalışmada giriş bölümünün ardından üretici ve tüketici fiyatları bağlamında fiyatlama alışkanlıklarında yaşanan bozulmaların neden ve sonuçlarına yer verilmiştir. Fiyatlama alışkanlıklarında yaşanan bozulmaların giderilmesine yönelik çözüm önerileri incelenmiştir. Genel itibariyle enflasyonun nedenleri ile çözümlerinin açıklanması sonrasında ise faiz

oranlarının enflasyon oranı ile ilişkisi kuramsal boyutta incelenmiştir. Enflasyon oranı ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin araştırıldığı ampirik çalışmalara yer verilmiştir. Sonuç bölümünde ise genel değerlendirmeler ile öneriler bulunmaktadır.

2. Fiyatlama Alışkanlıklarında Yaşanan Bozulmaların Neden ve Sonuçları

Türkiye İstatistik Kurumu tarafından hesaplanan Tüketici Fiyatları Endeksi (TÜFE), belirli zaman dönemlerinde, hanehalklarının tüketim harcamalarında yer alan mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki değişimleri göstermektedir. Üretici Fiyatları Endeksi (ÜFE) ise tarım, imalat sanayi, madencilik ve enerji sektörlerinde üretimi yapılan malların, üretici tarafından yurtiçi peşin satış fiyatlarındaki değişimleri göstermektedir.

ÜFE ve TÜFE arasındaki makasın açılma nedenleri ve etkileri incelendiğinde, yapısal duruma, konjoktüre ait temel özellikler, ekonomik performans hakkında bilgiler elde edilebilmektedir. Tablo 1'de görüleceği üzere ÜFE ve TÜFE arasındaki makasın açılma nedenleri yapısal durumun bir sonucudur. Bunları kısaca şöyle özetleyebiliriz:

- **Arz-Talep Dengesizliği:** Arz-talep dengesizliği, ÜFE ve TÜFE arasındaki makasın açılmasına neden olabilir. En basit ifadesiyle talebin, arzdan fazla olması üretici fiyatlarını artırabilir. Şöyle ki: Artan talep sonucu üreticilerin, daha fazla üretim yapmak amaçlı fazlalaşan girdi talepleri onlara maliyet artışı olarak yansiyacaktır. Kısacası girdi fiyatlarının yükselmesi, ilk etapta ÜFE'yi artırabilir ki bu artışlar, mal veya hizmetin özelliğine, piyasa yapısına göre tüketici fiyatlarına da hemen veya gecikmeli yansiyabilir.

- **Mevsimsel Etkiler:** Meyve, sebze gibi ürünler veya turizm amaçlı hizmetler, mevsimsel dalgalanmalara bağımlı olabilir. Bu mevsimsel dalgalanmalar, ÜFE ve TÜFE arasındaki farkı açabilir. Örneğin, meyve ve sebzelerin yaz aylarında daha ucuz olması, kış aylarında pahalı olması; turizm hizmetlerinin ise yaz aylarında pahalı olması gibi.

- **Üretim - Dağıtım Maliyetlerinde Artış:** İç veya dış ticarete konu hammadde, işgücü, enerji gibi üretim maliyetlerindeki artışlar; döviz kuru istikrarsızlığı; tedarik zincirinde ortaya çıkan sorunlar, maliyetlerde artışlara yol açar ki bu da, ÜFE'deki fiyatları yükseltebilir. Bu yükselişler, hemen veya daha sonra; tam veya kısmen TÜFE'ye yansiyabilir.

3. Fiyatlama Alışkanlıklarında Yaşanan Bozulmaların Önlenebilmesi İçin Çözüm Önerileri

Bir ulusal ekonomide Tablo 1'de de görülen yapısal yetersizlikler sonucunda fiyatlama alışkanlıklarında yaşanan bozulmaların önlenebilmesi, enflasyonda ataletin kırılabilmesi, iktisadi istikrarı koruma ve tüketici refahını sağlama amacıyla aşağıdaki gibi çeşitli çözüm önerileri geliştirilebilir. Bu önerilerin, siyasi otoritenin uzun vadeli ve tavizsiz bakışına göre ve düzenleyici otoritelere yetki devrine göre başarıya ulaşabileceği unutulmamalıdır ki bu sayede, piyasa bozulmaları önlenebilir ve kalıcı istikrar sağlanabilir:

3.1. Mali ve Para Politikalarının İyileştirilmesi

Hükümetler ve merkez bankaları, ekonominin gidişatını izlemeli ve gerektiğinde mali ve para politikalarını ayarlamalıdır. Dengeleyici mali ve uygun para politikaları, fiyat istikrarını korumaya yardımcı olabilir. Bunun için de başta bağımsız bir merkez bankasının oluşturulması ve aşağıdaki başlıklarla bütünlük bir stratejinin incelenmesi gerekir:

- **Doğru, Açık ve Şeffaf İletişim:** Merkez bankaları ve ekonomi yöneticileri, enflasyon hedeflerini ve politika stratejilerini açık ve şeffaf bir şekilde ilan etmelidirler. Ekonomideki aktörlerin, finans piyasalarının, enflasyonun ne yönde hareket edeceği konusunda güvenilir bilgilere sahip olması önemlidir.
- **Enflasyonla Mücadele Kararlılığı ve Enflasyon Hedeflemesi:** Ekonomi yöneticileri ve merkez bankaları, enflasyonla mücadele konusunda kararlılık sergilemelidirler. Bunun için birçok ülke, enflasyon hedeflemesi politikasını benimsemiştir. Bu politika, merkez bankalarının enflasyon hedefini açıkça ilan ettiği ve politika araçlarını bu hedefe ulaşmak için kullandığı bir yaklaşımdır.
- **Enflasyon Endeksli Tahviller:** Enflasyonda geriye dönük değil, geleceğe yönelik bakılabilmelerini sağlamak için hükümetler, enflasyon endeksli tahvilleri (TÜFE endeksli tahviller olarak da bilinir) ihraç edebilirler. Bu tahviller, yatırımcılara enflasyona endeksli bir faiz oranı sunar ve enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde yatırımcıları korur.

3.2. Piyasa Düzenlemeleri ve Rekabet Politikalarının Güçlendirilmesine Yönelik Önlemler

Rekabet politikalarının güçlendirilmesi, piyasaların rekabetçi kalmasını sağlar. Dolayısıyla bu politikaların etkili bir şekilde uygulanması, fiyatların normal seviyelerde kalmasına yardımcı olabilir. Aynı şekilde makro ölçekte fiyat istikrarını korumak amacıyla uygun düzenleme ve

denetlemelerin kapsayıcı bir şekilde uygulanması da önemlidir. Zira bağımsız düzenleyici denetleyici kurumların oluşturulması ve çalıştırılması sayesinde kurumsal kapasitenin artırılması, hukuki belirsizliklerin kaldırılması tüm taraflara, piyasalara güven verecektir.

COVID-19 pandemisi sonrası yaşanan tedarik zincirindeki sorunlar ve jeopolitik gerginlikler, enerji başta olmak üzere birçok sektörü olumsuz etkilemektedir. Üretim maliyetlerini ve tedarik zincirinde istikrarı etkileyen bu faktörler üzerinde dikkatle çalışılarak, alternatifler oluşturulmasına, ithal ikamesi stratejisi geliştirilmeye çalışılarak, tedarik zincirindeki bozulmalar ve ham madde fiyatlarındaki dalgalanmalar minimize edilmelidir.

Tablo 1: Enflasyonun Yapısal ve Yapısal Olmayan Nedenlerine ve Çözüm Önerilerine Genel Bakış

Yapısal Nedenler	Çözüm Önerileri	Yapısal Olmayan Nedenler	Çözüm Önerileri
Arz-Talep Dengesizliği	Üretim Altyapısının Geliştirilmesi Sektörel Düzenlemeler Rekabet Politikaları Tasarruf Bilincinin Artırılması	Genişletici Para Politikası Uygulamaları	Merkez Bankası Bağımsızlığı Para Politikasının Etkinliği
Mevsimsel Etkiler	Mevsimsel Dalgalanmaların Dikkate Alınması Üretimden Tüketime ve Tedarik Zincirinde İstikrarın Sağlanması Veri ve Analitik Kapasitenin Geliştirilmesi Sosyal Ağlar ve Medyanın İzlenmesi Tüketicilerin Bilinçlendirilmesi	Döviz Kuru İstikrarsızlığı	Enflasyon Hedeflemesi
Dış Ticaret Fiyatlarından Kaynaklı Maliyet Baskıları	Verimliliği Artırma İthal Kontrolü İthal İkamesi	Beklentiler ve Spekülasyon	Doğru, Açık ve Şeffaf İletişimin Sağlanması
Fiyat - Ücret Artışları	Piyasalarda Rekabeti Artıracak Regülasyonlara Uygunluk Temel Tüketim Mal ve Hizmetlerinde Geçici Fiyat Kontrolleri Sosyal Güvenlik Sisteminin Geliştirilmesi		Bağımsız Düzenleyici Denetleyici Kurumların Oluşturulması ve Çalıştırılması Sayesinde Kurumsal Kapasitenin Artırılması, Hukuki Belirsizliklerin Kaldırılması
Kamunun Bütçe Açıkları ve Borç Yükünde Artış	Mali ve Para Politikalarının Koordinasyonu Bütçe Disiplini ve Harcamaların Kontrolü Bürokratik Reformlar	Dışsal Şoklar Jeopolitik Gerginlikler	Döviz Rezervlerinin Yönetiminin ve Dış Ticaret Politikasının Etkinliği
Döviz Kuru İstikrarsızlığı	Enflasyonla Mücadele Cari İşlemler Açığının Azaltılması Merkez Bankası Bağımsızlığı		

Tablo, yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Küresel finans krizinde olduğu gibi Covid-19 salgını döneminde de likidite sıkışıklığı, üretim düzeyinde azalış ve işsizlikte artış gibi ekonomik sorunlar ortaya çıkmıştır. Söz konusu sorunların çözümüne yönelik olarak genişletici politika uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda genişletici maliye politikası uygulaması yanında merkez bankaları faiz oranlarını düşürmüş ve kredi kanallarını genişletmişlerdir. Başlangıçta üretim ve istihdama yönelik uygulamalar ile enflasyon geri planda tutulmuştur. Zamanla genişletici politika uygulamalarının ekonomilerde toplam talebi arttırması, üretim düzeyi ve istihdam artışını da destekleyerek enflasyonist baskılara neden olmuştur. Enflasyonist baskıların çözümüne yönelik olarak başlangıçta uygulanan genişletici para politikası uygulamalarının aksine faiz oranları yükseltilerek daraltıcı para politikası tedbirleri uygulanmıştır. Dolayısıyla faiz ile enflasyon oranı arasındaki ilişkinin incelemesi önemli hale gelmiştir. Bu nedenle çalışmada enflasyon ile faiz oranı arasındaki ilişki ve makroekonomik değişkenler ile enflasyon arasındaki ilişkilerin araştırıldığı ampirik çalışmalara yer verilmiştir.

4. Tüketici Fiyat Endeksi ve Faiz oranı ilişkisini Araştıran Bazı Çalışmalar

Enflasyon faiz oranlarından başka birçok değişkenden etkilendiği gibi faiz oranları de başta yatırımlar olmak üzere başka birçok diğer değişkeni etkiler. Başka bir deyişle enflasyonla mücadele başka ara değişkenler kullanılabileceği gibi faiz oranlarını başta yatırım olmak üzere diğer makro iktisadi değişkenleri de değiştirdiği göz önünde bulundurulmalı ve bu ilişkilerin derecesi ve varlığı ortaya konulmalıdır (Yıldırım, 2016: 442).

Üretici ve tüketici fiyatları arasındaki geçişkenliğin daraltılmış endeks tanımlarıyla daha güçlü bulunması, temel enflasyon göstergelerine odaklanan para politikası uygulaması açısından önemlidir. Örneğin, özel kapsamlı fiyat göstergelerinden I endeksi ele alındığında, üretici fiyatlarının temel mal enflasyonuna geçişkenliği hususunda elde edilen bulgular, enflasyonun ana eğilimine ilişkin analiz ve tahmin süreçlerine katkı sağlayacak niteliktedir. Bununla birlikte I endeksinin, temel mallara ek olarak hizmet grubunu da içermesi nedeniyle, tek başına üretici fiyatlarından gelecek sinyallerin bilgi içeriğinin sınırlı kalacağı unutulmamalıdır (Atuk ve Diğ., 2013: 10).

Enflasyon ve nominal faiz arasındaki ilişki, Fisher'in (1930) çalışmasından itibaren iktisadi literatürde önemli bir yer edinmiştir. Faiz oranını enflasyon oranı mı etkiler? Yoksa enflasyon oranında faiz oranında meydana gelen değişimler mi etkilidir? Bu tartışmalar hala bir sonuca ulaşmamıştır. Fisher hipotezi genellikle yüksek enflasyonlu ülkeler için araştırma konusu

olmuştur. Bu ekonomiler incelendiğinde yüksek enflasyon dönemlerinde bilhassa faiz oranının da yüksek düzeylerde olduğu dikkat çekmektedir. Enflasyonun yüksek düzeylerde olduğu bir ekonomide mal ve hizmet fiyatlarındaki artış karşısında yatırımcılar varlıklarını daha güvenli ve kazançlı araçlara kaydırmak isteyecekler ve bu durum da faiz oranlarını doğrudan ve dolaylı olarak etkileyecektir. Enflasyondaki artışla birlikte yüksek faiz oranına etkisi olan diğer ekonomik unsurlar da bu ilişkinin yönünü tespit etmede önem taşımaktadır (Han, 2022: 21).

Enflasyon ile faiz oranları arasındaki ilişkide nedenselliğin enflasyon oranından faiz oranlarına yönelik olduğu görüşü Fisher etkisi olarak ele alınmaktadır. Buna göre enflasyon oranında yaşanan %1'lik bir artış nominal faiz oranlarında da %1'lik bir artışa neden olacaktır (Mankiw, 2010: 94-95).

Fisher etkisinin işleyiş mekanizması asimetriktir. Diğer bir ifadeyle nominal faiz oranları enflasyon üzerinde ters yönde etki oluştururken enflasyon oranındaki artış ise nominal faiz oranlarını arttırarak aynı yönde etki etmektedir. Bu bağlamda Fisher etkisi 2000'li yıllara kadar olan dönemde yaygın olarak kabul görmüştür (Bulut, 2022: 2638).

2008 küresel finans krizi sonrasında ekonomide talebin arttırılması amacıyla faiz oranları düşürülmüştür. Faiz oranlarının düşürülmesi ile enflasyon oranlarında yükselme beklentilerine rağmen düşük nominal faiz oranları ile hedeflenen düzeyin altında enflasyon oranlarının bir arada gözlemlenmesi Fisher denkleminin sorgulanmasına yol açmıştır. Geleneksel teoriye göre Fisher denkleminde enflasyondan faiz oranlarına yönelik nedensellik belirtilirken Neo-Fisher hipotezi değişkenler arasındaki nedenselliği tersine çevirmektedir (Krogsveen, 2023: 2-4). Neo-Fisher etkisine göre nominal faiz oranlarından enflasyon oranına yönelik nedensellik ilişkisi olmakla birlikte düşük faiz oranları düşük enflasyon oranlarına yol açmaktadır (Tayyar, 2019: 311).

5. Enflasyon Oranı İle Makroekonomik Değişkenler Arasındaki İlişkilerin Araştırıldığı Bazı Çalışmalar

Literatürde enflasyon oranı ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin varlığı ve yönü ile ilgili bir uzlaşma söz konusu değildir. Bu bağlamda özellikle enflasyon oranı, faiz oranı ve döviz kuru arasındaki ilişkilerin ampirik olarak analiz edildiği çalışmalara yer verilmiştir.

Asad, Ahmad ve Hussain (2012) çalışmalarında Pakistan ekonomisinde reel efektif döviz kurunun enflasyon üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Reel Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH), reel efektif döviz kuru, fiyatlar ve para arzına ilişkin zaman serisi verileri 1973-2007 periyodu

için en küçük kareler yöntemi ve regresyon analizi ile incelenmiştir. Çalışmada ifade edilen sonuçlar; reel efektif döviz kurunun enflasyon üzerinde etkili olduğu ve reel efektif döviz kuru ile enflasyon arasında güçlü olmakla birlikte pozitif bir ilişkinin olduğu şeklindedir.

Everaert (2014) Fisher etkisini 21 OECD ülkesinden oluşan bir örneklem üzerinde incelemiştir. 1983:01-2010:04 dönemi için nominal faiz oranı ve enflasyon oranı verileri panel eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Bulguların Fisher etkisini desteklediği ve bulgulara göre değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu belirtilmiştir.

Alper (2017) Türkiye ekonomisinde nominal faiz oranı ile enflasyon arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Mevduat faiz oranları ve enflasyon oranı verileri yıllık olarak 1973-2016 periyodu için eşbütünleşme tahmincisi ve eşbütünleşme yöntemleri ile araştırılmıştır. Çalışmada Türkiye ekonomisinde Fisher etkisinin geçerli ancak söz konusu etkinin zayıf olduğu ve enflasyon oranında meydana gelen %1 düzeyindeki artışın faiz oranını %0.77 düzeyinde arttırdığı ifade edilmiştir.

Monfared ve Akın (2017) İran ekonomisinde döviz kuru ile enflasyon arasındaki ilişkiyi Hendry Genel Spesifik Modelleme yöntemi ve Vektör Otoregresyon (VAR) yöntemi ile araştırmışlardır. Hendry yöntemi için 1976-2012 periyoduna ait yıllık veriler, VAR modeli için 1997:03-2011:04 dönemine ait çeyrek dönem verileri kullanılmıştır. Çalışmada döviz kuru ile enflasyon arasında doğrudan bir ilişkinin olduğu, para arzı ile döviz kurunun enflasyonu pozitif yönde etkilediği ve para arzının enflasyona katkısının döviz kurundan daha fazla olduğu belirtilmiştir.

Okur (2017) çalışmasında Türkiye ekonomisinde faiz oranı ile döviz kuru kanalının işleyişini araştırmıştır. Çeyrek dönem faiz oranı, enflasyon oranı ve reel efektif döviz kuru verileri 2008-2016 periyodu için Gregory-Hansen eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Çalışmada faiz oranı, döviz kuru ve enflasyon arasında nedensellik ilişkisinin olduğu, faiz oranı ile enflasyon oranı arasında iki yönlü ilişkinin olduğu ve döviz kuru kanalının enflasyon üzerinde etkili olduğu belirtilmiştir.

Akgül ve Özdemir (2018) çalışmalarında Türkiye'de faiz oranı ile döviz kurunun enflasyon oranı ile ilişkisinde merkez bankasının söylemleri ve siyasi söylemlerden hangisinin geçerli olduğunu incelemiştir. Tüketici fiyat endeksi (TÜFE), üretici fiyat endeksi, özel kapsamlı TÜFE enflasyonu, döviz kuru ve faiz oranı verileri 2003:01-2016:03 periyodu için Diks-Panchenko doğrusal olmayan nedensellik testleri ile incelenmiştir. Söylemlerin ikisinin de

geçerli olduğu dönemler olmakla birlikte söylemlerden yalnızca birinin geçerli olduğu dönemlerin bulunduğu ifade edilmiştir.

Demirgil ve Türkay (2018) Türkiye ekonomisinde faiz oranı ile enflasyon arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını analiz etmişlerdir. Nominal faiz oranı ve tüketici fiyat endeksi verileri aylık olarak 2003:01-2017:01 periyodu için ARDL sınır testi ile incelenmiştir. Ayrıca analizde nedensellik ilişkisinin yönünün belirlenmesi amacıyla Toda Yamamoto nedensellik testi kullanılmıştır. Bulgular, seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu, enflasyonun faizi istatistiksel olarak anlamlı seviyede ve pozitif yönde etkilediği, enflasyon oranında gerçekleşen %1 düzeyindeki artışın faiz oranını %0,48 düzeyinde arttırdığı ve nedensellik testi sonucuna göre enflasyon oranından faize yönelik nedensellik ilişkisinin olduğu şeklindedir.

Göçer ve Ongan (2020) İngiltere’de Fisher etkisini farklı bir metodolojik perspektiften incelemişlerdir. 1995:01-2008:09 ve 2008:10-2018:01 dönemi için verilerin analizinde doğrusal olmayan ARDL yöntemi uygulanmıştır. Çalışmada uzun vadeli asimetrik kısmi Fisher etkilerinin İngiltere için sadece ilk dönem için geçerli olduğu dolayısıyla enflasyon oranındaki yükselişlerin nominal faiz oranlarını artırırken, düşüşlerin kısa dönemde etkisinin olmadığı belirtilmiştir.

İşcan ve Kaygısız (2019) Türkiye’de döviz kuru, faiz oranı ve enflasyon oranı arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. TÜFE, reel efektif döviz kuru ve Devlet iç borçlanma senetleri (DİBS) faiz oranı verileri aylık olarak 2009:01-2017:12 periyodu için Vektör Otoregresif Modeli (VAR) ve Granger nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Döviz kurunun enflasyon ile faizin nedeni olduğu, enflasyonun ise faizin nedeni olduğu ve döviz kurunun enflasyon ile faiz oranı üzerinde önemli etken olduğu ifade edilmiştir.

Saykal (2021) Türkiye ekonomisinde döviz kurunda meydana gelen değişimlerin enflasyon hedeflemesi sürecine etkisini araştırmıştır. 2011:01-2019:12 periyoduna ilişkin veriler ARDL modeli ile analiz edilmiştir. Bulgular, döviz kurunda meydana gelen değişimlerin yurtiçi fiyatlar üzerinde etkili olduğu belirtilmiştir.

Yürük (2022) ARDL yöntemi ile enflasyon oranı, faiz oranı ve döviz kuru ilişkisini 2004-2021 periyodu için araştırmıştır. Kredi faizlerinde meydana gelen artışın kurdaki artıştan daha fazla enflasyonu arttırdığı, faizlerin enflasyon üzerinde oluşturduğu etkinin önemli olduğu ve kredi faiz oranları ile döviz kurunun %1 düzeyinde anlamlı olduğu belirtilmiştir.

Han (2022) Fisher hipotezinin Türkiye ekonomisinde geçerliliğini incelemiştir. Aylık veriler 2003:01-2021:09 periyodu için doğrusal olmayan eşbütünleşme testi ile analiz edilmiştir. Çalışmada hipotezin geçerli olmadığı ve enflasyon ile faiz oranı arasında uzun dönemli ilişkinin bulunmadığı belirtilmiştir.

Konak ve Peçe (2023) Türkiye ekonomisinde döviz kuru, faiz oranı ve enflasyon oranı arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Döviz kuru, TÜFE ve mevduat faiz oranları verileri aylık olarak 2011-2021 dönemi için Johansen eşbütünleşme testi ve Vektör Hata Düzeltme modeli ile analiz edilmiştir. Çalışmada, kısa dönemde enflasyon ile döviz kuru arasında çift yönlü ilişkinin olduğu, kısa dönemde faiz oranından enflasyona yönelik tek yönlü nedenselliğin olduğu ve uzun dönemde yalnızca enflasyon oranından döviz kuruna yönelik tek yönlü nedenselliğin olduğu belirtilmiştir.

Silitonga, Fajri ve Hutaria (2023) Çin ekonomisinde döviz kuru, faiz oranı ve enflasyon arasındaki ilişkiyi Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) sınır testi yöntemi ile analiz etmişlerdir. Bağımsız değişkenlerin faiz oranları ile TÜFE, bağımlı değişkenin ise döviz kurları olarak alındığı çalışmada 1987-2017 periyoduna ilişkin veriler incelenmiştir. Değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşmenin olduğu ve önceki dönemin enflasyonu ile faiz oranlarının döviz kurunun hareketi üzerinde etkiye sahip olduğu belirtilmiştir.

Dinç (2023) Türkiye'de enflasyon ile faiz oranı, döviz kuru ve para arzı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. TÜFE, nominal faiz oranı, nominal döviz kuru ve para arzı verileri 2000:01-2022:09 dönemi için kayan pencere zamana göre değişen nedensellik testi ile araştırılmıştır. Genel itibariyle enflasyon ile para arzı ve faiz oranı ile döviz kuru arasında güçlü bir ilişkinin olduğu, para arzı ile faiz oranı ve para arzı ile döviz kuru arasında nedensellik ilişkisinin zayıf olduğu ve döviz kuru ile faiz oranının enflasyonu en fazla etkileyen değişkenler olduğu belirtilmiştir.

Krogsveen (2023) Norveç ekonomisinde Neo-Fisher hipotezini araştırmıştır. Nominal faiz oranları ve enflasyon oranları verileri aylık olarak 2003:12-2020:02 periyodu için nedensellik testleri ile analiz edilmiştir. Granger nedensellik testlerinin sonuçlarının Neo-Fisher hipotezini desteklemediği ve sonuçların daha çok geleneksel görüşü desteklediği belirtilmiştir.

Anghelescu (2023) çalışmasında Romanya, Polonya ve Macaristan ekonomilerinde Neo-Fisher etkisinin varlığını araştırmıştır. Piyasa faiz oranı, tüketici fiyatları, kişi başına hâsıla ve döviz kuru verileri çeyrek dönem olarak 2000:02-2022:01 periyodu için VAR yöntemi ile analiz

edilmiştir. Faiz oranlarındaki arıza artışın etkilerine ilişkin yaygın görüşlerin aksine uygulanan yöntem bağlamında uzun vadeli kısıtlamalar ile tanımlanan para politikasının kalıcı daraltıcı uygulamalarının genişletici ve enflasyonist olduğunu gösterdiği belirtilmiştir.

Phiri (2023) Güney Afrika ekonomisinde Fisher etkisinin geçerliliğini incelemiştir. 2002:01-2021:02 enflasyon hedeflemesi döneminin analiz edildiği çalışmada tam bir Fisher etkisinin sadece finansal kriz öncesi dönemde geçerli olduğu ve faiz dinamiklerinin geleneksel Fisher etkisine uygun bir şekilde tutarlı pozitif senkronizasyona işaret ettiği belirtilmiştir.

6. Sonuç

Fiyatlar genel seviyesinin sürekli olarak yükselmesi enflasyon olarak isimlendirilmektedir. Artan talebin, toplam arz tarafından karşılanamaması durumunda talep enflasyonu oluşurken; üretim maliyetlerinde yaşanan artışların tüketici fiyatlarına yansması ile maliyet enflasyonu meydana gelmektedir. Talep kaynaklı enflasyonun çözümünde talebin kısılması amacıyla harcamaların azaltılması ve vergilerin artırılması gibi daraltıcı maliye politikası uygulamaları ile para arzının azaltılması ve faiz oranlarının yükseltilmesi gibi daraltıcı para politikası uygulamaları önerilmektedir. Ancak maliyet kaynaklı enflasyonun çözümünde ise üretimi teşvik eden ve üretim maliyetlerinin azaltılmasına yönelik uygulamalar öne çıkmaktadır. Bu konuda döviz kuru ile faiz oranı önemli bir yere sahiptir.

Türkiye ekonomisinde faiz oranları ile enflasyon arasında ilişki olduğuna dair çalışmalar bulunmaktadır. Fakat çalışma sonuçlarına göre faiz oranı ile enflasyon arasındaki nedensellik ilişkisi hakkında bir uzlaşma söz konusu değildir. Ayrıca bazı çalışmalarda, enflasyon ile faiz oranı arasında uzun dönemli ilişkinin bulunmadığı ileri sürülmüştür. Enflasyon ile mücadelede faiz oranlarının yükseltilmesi, borçlanmanın maliyetini artırarak talep düzeyinin azaltılmasına katkı sağlarken dışlama etkisine yol açarak planlanan yatırımların azalmasına neden olabilmektedir. Bu bağlamda faiz oranlarının artırılarak enflasyonun düşürülmesi, üretim düzeyinde ve istihdamda kayıplara neden olabilmektedir. Bu nedenle ekonomide faiz oranlarının, yatırım harcamaları üzerindeki etkilerinin belirlenmesi oldukça önemlidir. Yatırım harcamalarının faize olan duyarlılığının düşük olması durumunda faiz oranlarının, enflasyonun azaltılması amacıyla yükseltilmesinin yatırımlar üzerindeki azaltıcı etkisinin düşük düzeyde olmasını sağlarken yatırımların faize olan duyarlılığının yüksek olması ise tersi etkilere neden olabilmektedir. Dolayısıyla faiz oranlarının belirlenmesinde ilgili ekonomideki yatırımların faiz oranlarına yönelik duyarlılığının tespit edilmesi, cari açık gibi ekonominin yapısal sorunlarının

dikkate alınması, faiz oranı ile ilgili politikaların rasyonel biçimde tasarlanmasına katkı sağlayacaktır.

Döviz kuru, faiz oranı gibi makroekonomik değişkenler üzerinde oldukça etkili bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Döviz kurunda yaşanan değişimler, ülkenin dış ticaret hacmi üzerinde etkilere neden olabilmektedir. Döviz kurunun yükselmesi yani ulusal para biriminin değer kaybetmesi, ülkenin ihraç mallarının fiyatlarının yabancı piyasalarda düşmesini sağlayarak ihracatı arttırıcı etkilere neden olmaktadır. İhracatın artması da ülkede üretim düzeyini yükselterek enflasyonun düşürülmesine katkı sağlayabilmektedir. Ancak ihracatın artırılması için gereken girdilerde ithalata bağımlılığın yüksek olması durumunda ise artan döviz kuru ithalatı pahalılaştırarak maliyetlerin artmasına ve enflasyon oranının yükselmesine neden olabilmektedir. Bu nedenle ülkedeki üretim girdisinin, yerli veya yabancı kaynaklara olan bağımlılığı oldukça önemlidir.

Türkiye’de 1980 yılında alınan 24 Ocak kararları doğrultusunda faiz oranları serbestleştirilmiştir. 1989 yılında çıkarılan 32 sayılı karar ile Türk Lirası üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmıştır. Böylece Türk Lirası konvertibl bir para birimi haline gelmiştir. Söz konusu serbestleşme uygulamaları ile Türkiye’nin faiz oranlarına ve döviz kuruna bağlı kırılganlığı yükselmiştir. Özellikle 1994 yılında yaşanan ekonomik sorunlar ve beraberinde yükselen döviz kurunun etkisi ile enflasyon oranı yıllık üç haneli değerlere ulaşmıştır. İlerleyen yıllarda da döviz kurunda meydana gelen artış şokları sonrasında enflasyon oranı yükseliş göstermiştir. Bu bağlamda Türkiye ekonomisinde döviz kuru oldukça önemli bir yere sahiptir. Türkiye’nin ithalatında en büyük paya sahip olan kalemlerin girdiler olması döviz kurunun üretim maliyetleri üzerindeki etkisini öne çıkarmaktadır. 2021 yılının sonbahar aylarında politika faiz oranlarının düşürülmesi, döviz kurunun yükselmesi ve enflasyon oranının artması göz önünde bulundurulduğunda ülkede faiz oranlarının, döviz kurunun ve enflasyon oranlarının birbirleri ile ilişkisinin tespit edilmesi oldukça önemlidir. Değişkenler arasındaki ilişkinin doğru olarak tespit edilmesi, politika yapıcıların fiyat istikrarını sağlamaya yönelik uygulayacakları stratejilerin rasyonel olarak belirlenmesine ve söz konusu politikaların başarısına önemli katkı sağlayacaktır.

Özet olarak işin başında göstergeler tam okunmadığı, baskılandığı veya önemsenmediği durumlarda piyasa fiyatlarında sinyal etkisi oluşmadığı ve/veya zamanında müdahaleler yapılamadığı için gecikmelerin maliyeti çok daha yüksek olmaktadır.

Kaynakça

- Akgül, I., & Özdemir, S. (2018). Enflasyon-Faiz Oranı ve Enflasyon-Döviz Kuru İkilemi: GEG Programı Döneminde Türkiye Gerçeği. *Ege Academic Review*, 18(1).
- Alper, F. Ö. (2017, October). Türkiye'deki Enflasyon ve Nominal Faiz Oranı İlişkisinin Analizi: Bayer-Hanck Eşbütünleşme Testi. In ICPESS (International Congress on Politic, Economic and Social Studies) (No. 3).
- Angheliescu, C. (2023). Is there a Neo-Fisher Effect in the case of Selected Central and Eastern European Countries?. *Journal of Eastern Europe Research in Business and Economics*, <http://ibimapublishing.com/articles/JEERBE/2023/106863/> Vol. 2023 (2023), Article ID 106863.
- Asad, I., Ahmad, N., & Hussain, Z. (2012). Impact of real effective exchange rate on inflation in Pakistan. *Asian Economic and Financial Review*, 2(8), 983.
- Atuk, O., Öğünç, F., Özmen, M.U. ve Sarıkaya, Ç. (2013). Türkiye'de Üretici ve Tüketici Fiyatları Arasındaki İlişki Üzerine Bir Değerlendirme, TCMB Ekonomi Notları, 2013(21).
- Bulut, E. (2022). Neo-Fisher Hipotezinin Türkiye Ekonomisi İçin 2004-2020 Döneminde Geçerliliği. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 57(4), 2634-2656.
- Caton, J.L. (2021). Rising Interest Rates and Inflation, <https://www.aier.org/article/rising-interest-rates-and-inflation/> (18.10.2023).
- Demirgil, B., & Türkay, H. (2018). Enflasyon-Faiz İlişkisi Bir ARDL/Sınır Testi Uygulaması. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 515-528.
- Dinç, M. (2023). Enflasyon, Döviz Kuru, Faiz Oranı ve Para Arzı Arasındaki İlişki: Türkiye'den Kanıtlar. *Sosyal Bilimler Arastirmalari Dergisi*, 13(1).
- Everaert, G. (2014). A panel analysis of the fisher effect with an unobserved I (1) world real interest rate. *Economic modelling*, 41, 198-210.
- Göçer, I., & Ongan, S. (2020). The relationship between inflation and interest rates in the UK: The nonlinear ARDL approach. *Journal of Central Banking Theory and Practice*, 9(3), 77-86.
- Han, A. (2022). Türkiye'de Faiz ve Enflasyon Arasındaki İlişkinin Fisher Hipotezi Kapsamında Ampirik Olarak Sınanması. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 05-27.

- İşcan, H., & Kaygısız, A. D. (2019). Türkiye’de döviz kuru, enflasyon ve faiz oranı ilişkisi: 2009-2017 uygulaması. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (17), 581-604.
- Konak, A., & Peçe, M. A. (2023). Türkiye'de Faiz Oranı, Enflasyon Oranı ve Döviz Kuru Arasındaki Nedensellik Analizi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 27(1), 171-186.
- Krogsveen, M. (2023). Testing the Neo-Fisher Hypothesis in Norway (Master's thesis). <https://www.duo.uio.no/handle/10852/103359>
- Mankiw, N. G. (2010). *Macroeconomics*. Seventh Edition, New York, NY: Worth Publishers.
- Monfared, S., & Akin, F. (2017). The relationship between exchange rates and inflation: the case of Iran. *European Journal of Sustainable Development*, 6(4).
- Okur, A. (2017). Türkiye Ekonomisinde Faiz Oranı ve Döviz Kurunun Enflasyon Hedefi Üzerine Etkisi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 146-164.
- Öner, H. (2018). Döviz Kuru ve Enflasyon Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Uygulaması, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 343-358.
- Phiri, A. (2023). Fisher’s hypothesis in time–frequency space: a premier using South Africa as a case study. *Quality & Quantity*, 57(5), 4255-4284.
- Saykal, B. (2021). Döviz Kurlarındaki Değişimin Enflasyon Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Vergi Raporu*, 0(258), 101 - 116.
- Silitonga, B., Fajri, H. C., & Hutaria, T. (2023). China in Terms of Exchange Rate, Inflation and Interest Rate (Based on Database 2018). *Indonesian Journal of Banking and Financial Technology*, 1(2), 157-166.
- Sitompul, S., Ichsan, R. N., & Nasution, L. (2021). The Influence of Exchange Rate, Inflation, For the Results of the Development Assets of Islamic Banks.
- Tarı, R., Abasız, T., Pehlivanoglu, F. (2012). TEFE (ÜFE) - TÜFE Fiyat Endeksleri Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Frekans Alanı Yaklaşımı, *Akdeniz İİBF Dergisi*, 12 (24) , 1-15.
- Tayyar, A. E. (2019). Neo-Fisher Etkisi ve Türkiye Uygulaması. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20 (36), s. 307- 339.
- Yıldırım, C. (2016). Tüketici Fiyat Endeksi İle Faiz Oranı İlişkisinin Ekonometrik Bir İncelemesi, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2016(12), 431-445.

Yürük, M. F. (2022). Enflasyon, Döviz Kuru ve Faiz Oranlarının Ardl Sınır Testi İle Eşbütünleme Analizi (2004-2021). Finansal Piyasaların Evrimi içinde Editör: Mehmet Fatih Buğan, Ankara: Orion Kitabevi 381-398.

"TRANSPARENCY AND CONSUMERS' RIGHT IN BANKING INDUSTRY (CASE OF ALBANIA)"

Adriatik KOTORRI¹, Blisard ZANI²

Abstract

The increase of banking transparency and banking clients' protection is a situation with enlarged intensity in recent years. The regulators of the banking system, encouraged by the orientations of the Basel Accords, have seriously begun to take the achievement of the objective of banking regulation related to transparency and consumer protection. There are already cases of direct or indirect abuse of credit institutions with borrowers, depositors, and other users of banking services. The vast majority of borrowers in Albania do not know [in advance] the true costs of the loans they receive from a bank or other credit institutions. Frequently, banks and credit institutions refuse a loan to a subject for reasons unrelated to the debenture. Bank service commissions, at times unknown to consumers, have become a non-negotiable cost that is mostly resembling taxes and other fees. Phenomena of this nature, accompanied by a detailed observation of some rights that the law gives to consumers of banking services will be the focus of this paper. This paper aims to demonstrate the facts and consequences of this situation, as well as possible ways to improve it.

Keywords: Transparency, Banking Services, Banking Concurrency, Consumers' Rights

¹ Assoc.Prof.Dr., University of Tirana, adriatikkotorri@feut.edu.al

² Res.Asst.PhD., University of Tirana, blisard.zani@unitir.edu.al

1. Introduction

For more than 30 years after the economic transition [shifting from a centralized economy to an open market], the economic system in Albania, and especially the banking sector has developed not only in its dimensions, but also in the variety of products and services it offers. Decade after decade, especially after the banking financial crisis of 2007-2008, an increase in banking services is observed. The most prominent tendency continues to be the massification of bank accounts and payment instruments with which they are associated. The improvement of the legislation framework has also contributed to this process, by forcing the payment of all employees' salaries into bank accounts as well as requiring payments worth over 1.500 USD (150.000 ALL) to be made only through bank accounts. The Covid-19 pandemic made the users of banking services aware of the facilities and benefits that come from their use, which contributed to the increase in the number and volume of payments made with banking payment instruments.

Despite the developments, there still remains to be done in terms of further improvements. The objective in this direction would have been better achieved, if in this process there was a more correct perspective towards increasing transparency and respect for the rights of clients in the banking system in Albania. The bank clients should not only see themselves as beneficiaries in this process but should do more to support and the enlargement of banking products. Because of this point of view, we encounter high commissions in banking services, which in special cases go up to 2%. According to a simple evaluation, a business in Albania that has a net profit margin of 15%, if it uses a banking service for which it will have to pay a commission of 2% of the turnover, it will pay the bank an amount of 14% of his net profit. This cost is comparable to the current tax rate of 15% itself. A major part of the loan and deposit contracts include elements which in almost no case have been negotiated with the customers, thus constituting a cause for the violation of the rights of consumers and the relevant law. For its part, the regulatory and supervisory institution of the banking market, the Bank of Albania, is obliged to pay attention to the transparency of prices and conditions for the services that banks offer. In its role as a regulator, the Bank of Albania has an obligation to protect the interests of the public by guiding the banking system towards a low level of risk and a high level of transparency and correctness. Currently, in the Albanian banking market, there are banks that do not transparently and truthfully advertise the true (effective) prices of their products, especially loans and credits.

This not only affects the interests of the public but also affects the functioning of the banking system.

2. The Concepts of Consumers' Protection and Transparency

2.1. Consumers Protection of the Banking Services

There are several definitions regarding the concept of consumer protection of banking services. Basically, consumer protection refers to safeguards put in place by financial institutions and regulatory authorities to guarantee the rights and safety of customers in their banking transactions. This concept aims to prevent fraud, identity theft and other risks that customers may face while using banking services. Various researchers emphasize the importance of consumer rights, fraud prevention measures, regulatory framework, and innovative technologies to protect the interests of the clients. Further research and collaboration between banks, regulators and technology providers is essential to continuously improve customer protection in the ever-evolving banking landscape. According to the Albanian law "*On the protection of consumers*" in its article 4 "Consumer rights", it is determined that consumers in general, among other things, have the right to "...protect the economic interests..." as well as the right to "...receive information..." which in the banking sector is directly related to the protection of consumers' interests and the transparency that banks must provide for their services.

2.2. Banking Transparency

Various authors refer to banking transparency as the obligation of banks to provide accurate information about their activity and the products they offer to customers. More specific, the information should not lack data related to banking activities, the financial statements of the bank, as well as the risk that the bank represents to various actors, including customers, investors, regulators, and the general public. This information should of course be clear and easily accessible to the public.

According to the Albanian legislation framework "*On the Protection of Consumers*" in its article 7 "General Obligation of Information", it is defined that "Traders are obliged, within the limits of their respective activities, to provide consumers with complete and accurate information about the goods and services placed on the market or intended to be placed on the market". Of course, the merchant (bank in this case) must take care that these data "are true, correct and clear for all the characteristics of the goods and services, as well as for their trading conditions."

These data must contain characteristics such as the nature of activity, identity of the manufacturer, price, quality, quantity, utility, origin, term of use, method of production and use, method of maintenance and warranty of goods and services. Data related to the risks associated with the goods and services are also needed, when these risks are not understandable without the corresponding warning; general conditions of contracts offered to the consumer, etc.

2.3. Research Methodology

To carry out this study, primary and secondary data were used. Secondary data have been collected from public institutions with information about the activity of the banking system, such as the Bank of Albania, INSTAT [Institute of Statistics in Albania], the Ministry of Finance and Economy, the Albanian Association of Banks, etc. Primary data were collected from unstructured interviews with managers and experts of 12 second-tier banks in Albania. Specifically, 16 managers and customer service experts were interviewed. The following points were the focus of the interview:

- The categories of entities second level banks in Albania conclude contracts
- Categories of banking products
- The practical method of concluding a contract with the client
- Requests from customers of different categories to be informed about the terms of the contracts they have signed with the bank.
- The bank's approach in relation to transparency towards customers
- The bank's attention to the protection of the rights of consumers of banking services based on the requirements of the Consumer Protection Law and the regulatory acts of the Bank of Albania.
- The role of the corporate responsibility department in terms of transparency and protection of the rights of consumers of banking services.

Information gathered from unstructured interviews together with primary data analysis, legislation and various institutional publications were analyzed together. In order to achieve the following results, deduction was used as a research method, which is based on the authenticity of data collected from unstructured interviews, data from public institutions, as well as the knowledge and the authors competencies for this study.

2.4. Distinctive aspects of banking sector in Albania

The Albanian banking market has shown and is emphasizing some useless and sometimes harmful characteristics in terms of the price level and the relationship of rights and obligations that it establishes with consumers of banking services. In addition to the problems with non-profit loans (NPL-s) and the level of possible abuse of loans by managers or specialists of the second-tier banks themselves in Albania, in recent years a tendency to burden banking services with commissions, often illogical, has been highlighted. Some of the main characteristics can be listed as below:

- The interest rate for all forms of deposit has significantly decreased double its size during the period 2014-2015 and has remained at those low levels even after the upward trend of interest rates in 2022. Specifically, in the period March-April 2014 and September-November 2015, interest rates for bank deposits have fallen at almost the same amount for all banks of the Albanian banking system. At a certain viewpoint, this movement can be analyzed as a consequence of the easing directives coming from the Bank of Albania, which since 2011 has started to continuously lower the basic interest rate. But on the other side, these moves are seen with doubt as an internal agreement between bank managers (cartel) on the one-time and simultaneous way of lowering interest rates. This has even been commented on in the media as a way to transmit to customers (depositors) the costs of mismanagement (NPL-s) of banks. Moreover, the increase in the basic interest rate from 0.5% to 3% during the year 2022-2023 has not been reflected in the increase in interest rates for bank deposits.
- In the Albanian banking market, there is a fictitious number of current accounts. Compared to the countries of the EU and the region, in Albania it is very easy to encounter individuals with more than one bank account which they keep against their will. The reason is related to the unjustified commissions that banks demand for closing accounts.
- Commercial second-tier banks request and contract with the borrowing companies the condition to formalize the employees' salaries to the bank they are operating. In this way, employees open an account every time they change their workplace or every time their employer changes their bank, unnecessarily increasing the number of accounts available to a person.

2.5. Legal aspects to consumers rights

Apart from the technical and logical arguments which stand against some changes and conditions imposed on the banks in the contracts they will sign with their customers, there are also some legal clauses which stand against these changes. Thus, according to Law No. 29/2023 "On Income Tax on the Republic of Albania" in Article 50 "Non-deductible expenses and deduction limitations" in point k it is sanctioned that: *"expenses for salaries, bonuses and other forms of personal income related to work, paid work, including administrators and not made through the banking or electronic money system licensed by the Bank of Albania"*.

The actual law and in the same way the previous law of 2008, have given an impetus to the reduction of cash in the Albanian economy and there is a banking opportunity to increase the number of customers. This question given by Law is being misused to the detriment of banking consumers due to the commissions that banks apply if the citizen wants to close a bank account, which he opened to comply due to the law and not by his free will. The commercial bank can cover its administrative costs with the expenses it receives from the funds deposited in the account.

The Supervisory Council of the Bank of Albania, in order to protect the interests of banking products, has approved Regulation No. 29 dated 29.08.2008 of "On transparency for banking and financial products and services", which in article 1 of the regulation specifies that:

"The objective of this regulation is to determine the requirement on information security for the purchase of banking products and services, which is related to other regulatory subjects, in order to ensure transparency and customer protection."

In Article 5, point 4 of this regulation it is stated that: "When banks change the terms of contracts and/or their costs for financial products, every customer should be individually notified about the changes. This announcement should be implemented before the changes can be applied. It must contain accurate, complete information and be stated in a language understandable to the customer". *This article does not reserve the customer's right to choose whether to accept the new conditions or to terminate the contract without penalties from the banks!*

This contradicts letter "h" of point 4 of Article 27 "Unfair conditions" of law No. 9902, dated 17.4.2008 "On the protection of consumers", in which it is determined that: "Trader's rights are unfair terms in contracts, when:

h- provide for the price of the goods to be determined at the time of delivery or allow the seller of the goods or the service provider to increase the prices, in both cases, without giving the consumer the mutual right to cancel the contract, if the final price is much higher than the price that was agreed upon when the contract was concluded.

In addition to the change in the contractual conditions, many elements of the price of the banking service contracts, which are part of the special points of the standard contracts prepared by the bank, which the client must accept in their entirety, present a problem. Negotiation of terms and prices of banking services is offered only to preferential customers. In relation to this point, Article 27 "Unfair conditions" of law No. 9902, dated 17.4.2008 "On the protection of consumers", in point 1 states that: "The contractual condition, which has not been negotiated separately, is unfair if it causes significant and distinct inequalities in the rights and obligations of the parties, derived from the contract to the detriment of consumers". According to point 2 of this article, it is specified that: "A condition shall be considered as not separately negotiated, when it has been previously drawn up by the merchant and, as a consequence, the consumer has not been able to influence the content of the condition, especially in the text of the standard contract, previously formulated". According to Article 28 "Transparency requirements" of the same Law, point 2 states that: "In the case where the condition is considered unfair, it is considered invalid from the time the contract is concluded. Other contractual terms remain binding on the parties and further implementation of the contract is possible."

In this sense, the following points of banking contracts can be considered unfair conditions:

- a) Commissions for closing current account contracts as they are found in general contractual provisions where the bank reserves the right to change the financial conditions of the contract for reasons related to it (except when the variable interest rate of the loan changes). In this case, the customer has no possibility of influence on the change of this contractual condition as it is part of a standard contract previously formulated by the bank (merchant) and does not constitute the essence of the deposit or loan contract.
- b) Commissions for early repayment of bank loans. In this case, the condition is unfair since the loan contract carries the obligation to repay the amounts within a certain period. The penalty for early repayment is unfair as it is a condition not separately negotiated.

c) Increase in commissions for bank account services, bank cards, online services, etc., without reserving the right to the client to terminate the contract without penalty, after having paid off all contractual obligations to the bank. The bank reserves the right to change these commissions at specific points in a standard contract previously formulated by the bank (merchant) without specifying the customer's right to withdraw from the contract or to interrupt its further implementation. In relation to this point, in point g) of Article 27 "Unfair conditions" of the law "On consumer protection", it is stated that: "Trader's rights are unfair terms in contracts, when: g- enable the merchant to change the terms of the contract unilaterally, without a valid reason specified in the contract.

2.6. Banking Commissions – A Comparative Situation with the Region

One of the most obvious consequences of the level of competition and non-respect of consumer rights is the level of hidden prices in the form of commissions in the contracts that banks sign with customers. The prices of financial services and products applied by banks operating in Albania have recently been under the special attention of various institutions. In this logic, a study was done by the Albanian Association of Banks, which published a report "*On commissions and fees applied by banks in Albania*". In this report, the data of the banks of the same banking groups that operate in Albania and in the region have been studied. The aim was to compare the commission rates applied for the same banking services offered. Specifically, the analysis of this Report is based on the published data of 13 banks operating in Albania and 15 banks in the region, including the countries like Bulgaria, Kosovo, Croatia, Macedonia, Serbia, Greece, Romania, and Cyprus. While the main banking groups that operate both in our country and in the countries of the region, include Raiffeisen, ProCredit, Emporiki, First Investment, Alpha, Piraeus, and the National Bank of Greece.

Analyzing the published information of the banks, regarding the products and services they offer, different models of both the presentation of the information and the setting of fees and commissions are reported. In this way, we encounter the difficulty of comparing the prices set, since the identification of the same products is not easy, making it impossible to create a standardized information format for all financial products and services. For the purpose of this analysis, those easily identifiable services that are closely related to payments were taken into consideration: cards usage, accounts, interbank transfers and e-banking, comparing the respective fees and commissions applied for individual bank clients.

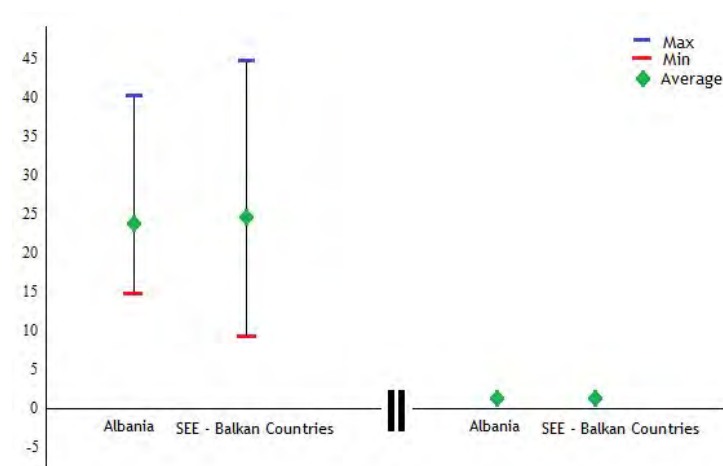
Due to the different macroeconomic indicators and the different characteristics of the banking systems for these countries, the comparison with the region is only intended to determine the level at which the service fees are in Albania and not to reach a conclusion if these fees are abusive and not - competitive. The conclusion whether these rates are competitive or not would require an accurate cost/benefit calculation from the second level banks or from the Bank of Albania.

The usage of cards

In general, banks in Albania do not apply commissions for cash withdrawals with debit cards from their own ATMs, while they apply a commission of 1 – 4 Euros for withdrawals made from ATMs of other banks and about 2 – 3% of the transaction amount for withdrawals from ATMs abroad. Comparing commissions related to cards, banks in Albania apply lower annual fees than the other banks in the region, as seen in the graph below.

Annual commissions Outside withdrawal fees

Chart 1: Commissions and fees for the usage of cards

(Source: Albanian Association of Banks)

Current accounts and term deposits

Banks in Albania do not charge commissions to their clients for opening accounts, as well as banks in Kosovo and Macedonia. While other banks studied in the region apply a commission of 1 – 5 euros. However, banks in our country charge customers high commissions for closing accounts, especially for current accounts. On the other hand, the commissions applied for the

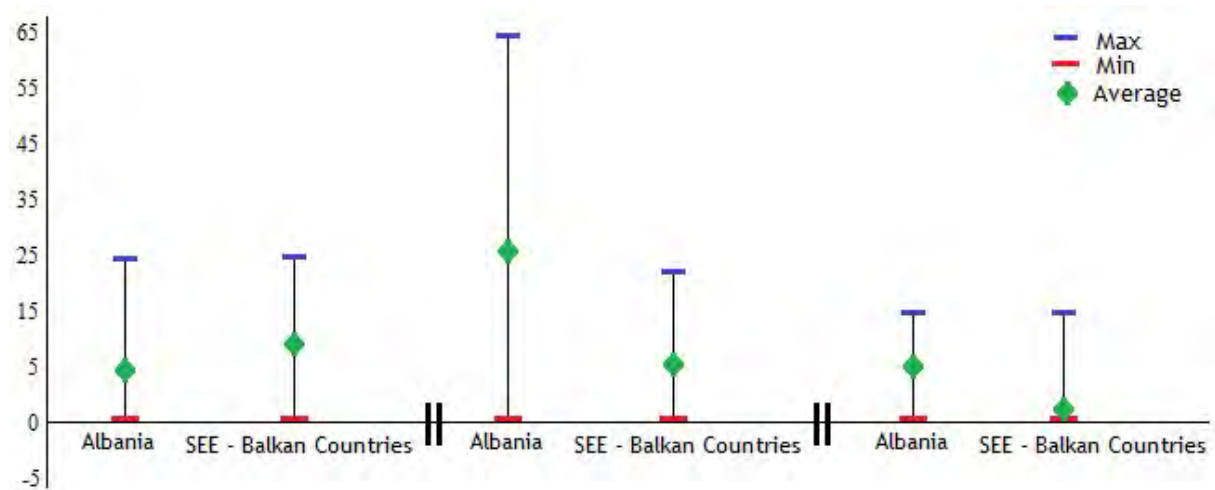
maintenance of current accounts are lower compared to the region. Only the minimum amounts that must remain deposited in current accounts are slightly higher in banks in Albania, while the minimum amounts required by the latter for time deposits are less than half of those required by banks in the region.

Closure

Maintenance

Minimal deposit

Chart 2: Fees of current accounts (in Euro)

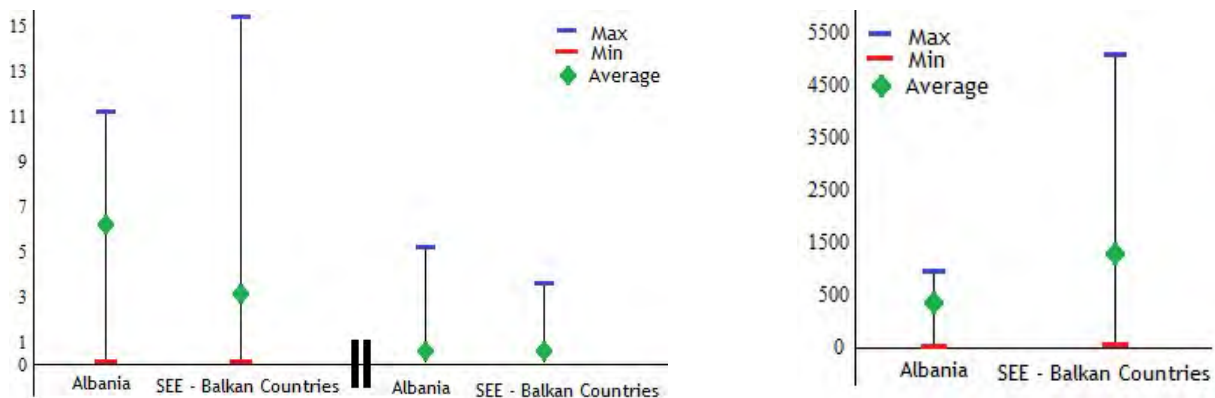
(Source: Albanian Association of Banks)

Closure

Maintenance

Minimal deposit

Chart 3: Fees of current accounts (in Euro)

(Source: Albanian Association of Banks)

E-banking commissions

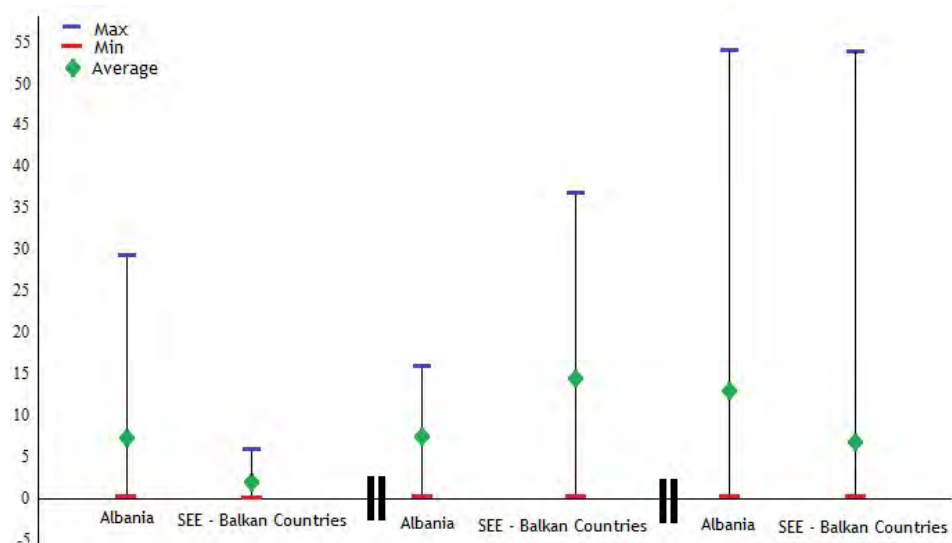
Banks in the Republic of Albania do not charge clients with registration commissions for electronic banking services. Apart from the annual commissions, which are generally maintenance commissions, which in Albania are on average twice those in the region, the other commissions for these services are almost the same in both groups of banks.

Registration fee

Annual fee

Transactions fee

Chart 4: E-banking commissions

(Source: Albanian Association of Banks)

3. Conclusions and recommendations

The above analysis of the situation of the rights of consumers of banking services in Albania, together with field measurements and comparisons with countries in the region, allows us to draw some conclusions. Firstly, there are legal gaps in Regulation No. 29 dated 29.08.2008 of "On transparency for banking and financial products and services" which create opportunities for banks to indirectly violate the rights of consumers of banking services. This makes it inconsistent with this regulation and the "Consumer Protection" law itself. In addition, there are procedural problems and in the content of the contracts which do not respect at least the law "On the protection of consumers", especially in terms of the conditions and prices of banking services. Moreover, the practice of concluding contracts between second level banks in Albania and their clients is almost the same in all banks. Initially, the contract is signed by the customer and after he has left the bank, sometime later, hours or days, it is signed by the bank

representative. After this moment, the contract is considered active, and the service begins to be offered to the client. In general, it does not happen that both parties, the bank client, and the representative of the complaint, are at the same time in front of each other to negotiate and sign the contract.

Furthermore, generally, from the three categories of clients who sign contracts in the bank, institutional clients (state entities and commercial companies) almost always withdraw the contracts signed in the bank, as these are signed by the bank's representative. While individual customers almost never ask for and withdraw their copy of the contract from the bank. Nor does the bank representative send a notice to the customer about signing the contract and calling him to collect his copy. Meanwhile, the prices of banking services in Albania differ at high levels compared to the countries of the region, this is of course a consequence not only of the limited level of concurrency but also of unfair methods of signing contracts to the detriment of the interests of consumers. So, regarding the prices, we can briefly conclude that:

- a. Banks in Albania do not apply a commission for opening accounts like many countries in the region but apply relatively high commissions for closing them. At the same time, the minimum amount of the account balance is the highest in the region, this is conditioned by the level of the closing commission. This applies not only to current accounts but also to term deposits in foreign currency, specifically Euro.
- b. The commission for e-banking services is almost double that of the region. In addition, the level of informing customers about this commission is at minimum levels, hindering in some way the expansion of this service.

Based on the above analysis and the conclusions drawn from it, some recommendations can be offered which can improve the situation of consumer rights protection in the Albanian banking system. Firstly, we recommend that it is necessary to change Article 5, point 4 of Regulation No. 29 dated 29.08.2008 of "On transparency for banking and financial products and services" where the right of the customer to have the right to interrupt the banking service in cases where changes in the conditions and prices of banking services are his disfavor. Secondly, the Bank of Albania, in its role as the supervisor of the banking system, should observe more closely the contracts signed between the second level banks and their clients. A new approach is needed regarding the time given to the consumer to read the contract and the level of negotiation of its terms, especially for loan contracts. The Bank of Albania should promote instruments and

practices in second-level banks that ensure that loan and deposit contracts are negotiated, and the parties enter into agreements of their own free will for each of its elements.

Furthermore, banks should review the commissions for closing accounts towards the logic of the market and the market economy. The level of commissions should be based on the costs that their closure causes for the bank. In addition, the Bank of Albania should observe more closely the phenomenon that is not at all healthy for the market. Every individual should carry his bank account to every job or project he undertakes. The widely used phenomenon of opening accounts for each workplace that the individual moves should be minimized. This would significantly reduce the number of fictitious accounts and the commissions that cause the consumer to close them. What's more, "fraud" in the banking system must be stopped. There are practices which indirectly deliberately hide the price of the service. Thus, for example, a practice has developed that banks do not apply a commission in the first months of using the e-banking service or current accounts, creating the impression of a free service. Additionally, the client is not even notified verbally at the time of signing or in writing later about the setting of the service fee. Special treatment with reasonable commissions is needed for students, pensioners and other low-income groups or individuals. The obligation to pay every commission for services at the university to the bank has led to the occurrence of absurd phenomena where for a 100 Albanian lek payment, a student is generally forced to pay another 50 – 200 Albanian lek service commission.

To conclude, the protection of consumers of banking services is not an approach only in the interest of consumers, but also in the interest of the commercial banks themselves, which should pay more attention and respect. Of course, in this challenge, the crucial and indisputable role belongs to the Bank of Albania in its central role in the banking system.

References

Albania, M. C. (1997). *Law no. 8269 "For Bank of Albania"*. Tirana, Albania: Official Journal of the Republic of Albania.

Albania, M. C. (2006). *Law no. 9662 "For Banks in the Republic of Albania"*. Tirana, Albania: Official Journal of the Republic of Albania.

Albania, M. C. (2008). *Law no. 9902 "For consumer protection"*. Tirana, Albania: Official Journal of the Republic of Albania.

Albania, M. C. (2023). *Law no. 29/2023 "On Revenue Tax"*. Tirana, Albania: Official Journal of the Republic of Albania.

Albania, S. C. (2008). *Regulation no. 29 "On transparency for banking and financial products and services"*. Tirana, Albania: Bank of Albania, Supervisory Council.

Albania, S. C. (2010). *Decree "On supervising mission" nr.71, dt. 13.10.2010*. Tirana, Albania: Supervisory Council of Bank of Albania.

Armstrong, M. (2008). Interactions between Competition and Consumer Policy. *Competition Policy International*, Volume 4, No. 1, Springer.

Authority, E. B. (2023). *"Consumer protection and financial innovation"*. Brussels, Belgium: European Banking Authority.

Bank for International Settlements, C. o. (January 2007). *General principles for international remittance services*. Basel, Switzerland: The World Bank; Bank for International Settlements.

Banks, A. A. (2021). *"On fees and commissions applied from banks in Albania"*. Tirana, Albania: Albanian Association of Banks.

Kotorri, A. (2015). *"Banking Management"*. Tirana: Kristalina LH Press.

Leskaj, B., & Kotorri, A. (2011). *"Money and Banking"*. Tirana, Albania: Kristalina LH Press.

Rutledge, S. (2010). Consumer Protection and Financial Literacy: Lessons from Nine Country Studies. *World Bank Policy Research*.

TÜRKİYE'DE 2018 VE SONRASINDA UYGULANAN “YENİ EKONOMİ POLİTİKALARININ” PARASAL AKTARIM MEKANİZMALARI ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

Havva Nesrin TİRYAKI¹

Öz

Türkiye’de 2018 yılı sonrasında uygulamaya konan yüksek dolar kuru ve düşük faiz politikaları ile ihracatı destekleme; reel sektöre sağlanan kredi bolluğu ile yurtiçi üretimi artırarak sürdürülebilir bir ekonomik büyüme; yüksek kur seviyesi sayesinde enflasyon üzerindeki kur baskısının azalmasıyla enflasyonun düşürülmesi hedeflenmişti. Aradan geçen süre içerisinde özellikle enflasyonun hızla yükselmesi, söz konusu programın en tartışılan ve eleştirilen yönü olmuştur. Parasal aktarım mekanizması ise, nominal para stokunda veya kısa vadeli nominal faiz oranındaki politika kaynaklı değişikliklerin toplam çıktı ve istihdam gibi reel değişkenler üzerindeki etkisini açıklamak için kullanılan bir kavramdır. Literatürde pek çok parasal aktarım mekanizması açıklanmıştır. Bunlar faiz, kredi, döviz kuru, varlık fiyatı ve beklenti kanalları şeklinde sıralanmaktadır. Çalışmada öncelikle bu kanalların işleyişi açıklanacak, ardından “yeni ekonomi politikaları”nın etkileri bu aktarım kanalları çerçevesinde değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Parasal Aktarım Mekanizması, Para Politikası, Türkiye

¹ Asst.Prof.Dr., Bilecik Şeyh Edebali University, nesrin.ozkan@bilecik.edu.tr

ANALYZING TÜRKİYE'S "NEW ECONOMIC POLICIES" IN 2018 AND BEYOND IN THE CONTEXT OF MONETARY TRANSMISSION MECHANISMS

Abstract

The Turkish government implemented high dollar exchange rates and low-interest policies after 2018 to support exports. This was done with the intention of promoting sustainable economic growth by stimulating domestic production through increased credit availability to the real sector. Additionally, the aim was to reduce inflationary pressures by reducing the impact of exchange rate fluctuations on inflation levels. During subsequent years, the program in issue has attracted significant attention and criticism mostly due to its substantial inflationary impact. The idea of a monetary transmission mechanism is used to explain the impact of policy-induced changes in the nominal money supply or short-term nominal interest rate on real variables, such as aggregate output and employment. The literature has extensively discussed various monetary transmission mechanisms. The channels above are often referred to as interest rate, credit, exchange rate, asset price, and expectation channels transmission mechanisms. This research will begin by explaining the channels above, followed by evaluating the impacts of "new economic policies" within the context of these transmission channels.

Keywords: Monetary Transmission Mechanism, Monetary Policy, Turkey

1. Giriş

Türkiye ekonomisi özellikle pandemi sonrasında enflasyon oranlarında ciddi artışlar yaşamaktadır. Bu sorunun nedenleri arasında dışsal faktörler kadar ülke içerisinde uygulanan özellikle para politikaları dikkat çekmektedir. 2018 yılında ilan edilen Yeni Ekonomi Politikaları'nın temel hedefleri her ne kadar enflasyon ile mücadele olsa da geride kalan dönemde daha çok genişletici politikalar uygulandığı gözlemlenmiştir. Bu uygulamaların amacı olarak üretim ve istihdam artışı olduğu görülmektedir. Fakat enflasyonla mücadele hedefine ulaşmak için ise çabaların sınırlı kaldığı söylenebilir.

Para politikalarının reel ekonomiye etkileri parasal aktarım kanalları çerçevesinde irdelenmektedir. Geleneksel modeller daha çok para görüşü olarak anılmakta ve merkez bankasının faiz oranlarında yaptığı değişikliklerin reel üretim, istihdam ve enflasyona etkileri Keynesyen ve monetarist yaklaşım çerçevesinde açıklanmaktadır. Alternatif modeller ise piyasa kusurları varsayımından yararlanarak bankaların kredi yaratma süreçlerinin de reel ekonomiye etkilerinin olacağını dolayısıyla merkez bankası politika değişikliklerinin reel ekonomideki etkilerini derinleştiren sonuçlar ortaya çıkarabileceğini açıklarlar.

Bu çalışmada ise öncelikle parasal aktarım mekanizmalarının teorik açıklamaları yapılmıştır. Ardından yeni ekonomi politikalarının temel hedefleri ve günümüze kadar makroekonomik değişkenlerde ortaya çıkan gelişmeler açıklanmıştır. Ardından bu sonuçlar parasal aktarım kanalları çerçevesinde değerlendirilmiştir.

2. Parasal Aktarım Mekanizması

Parasal aktarım mekanizması, nominal para stokunda veya kısa vadeli nominal faiz oranındaki politika kaynaklı değişikliklerin toplam çıktı ve istihdam gibi reel değişkenler üzerindeki etkisini açıklamak için kullanılan bir kavramdır (Ireland, 2005). 1960'lı yıllarda maliye politikalarının popüleritesini yitirmesiyle, ABD'de 1980'lerde gevşek para politikalarının ardından yaşanan yüksek enflasyon ortamı 1990'ların başında kullanılan faiz aracı ile giderilmiş, takip eden dönemlerde de ekonomi yönetiminde para politikası araçları yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Mishkin, 1995). Ardından 1990'lı yıllar boyunca para politikalarının reel sektörler üzerindeki etkilerini açıklamak için pek çok aktarım kanallarını açıklamaya yönelik teoriler ortaya atılmıştır.

2008'de tüm dünyayı etkileyen küresel finans krizi sonrasında, yeniden para politikaları araçları bütün ülke merkez bankalarının finansal istikrarı sağlamak için tutunduğu en önemli araç haline

gelmiştir. Para politikalarının çıktı seviyesi ve enflasyon üzerindeki etkilerini açıklamak için pek çok geçiş kanalları fikri ortaya atılmıştır.

2.1. Faiz Oranı Kanalı

Keynesyen parasal aktarım kanalı olarak da anılan faiz oranı kanalı temel olarak ekonominin yapısal durumuna bağlı olarak reel faizlerin tüketim ve yatırım üzerindeki etkilerini kapsar. Tipik bir IS-LM ile faiz haddi değişimlerinin harcamalara, reel üretim ve istihdama etkileri açıklanmaktadır. Taylor (1995)'e göre para politikasındaki bir değişikliğin reel GSYİH ve enflasyon üzerindeki etkisini açıklamak için finansal piyasa fiyatlarını kullanarak genellikle döviz kurları, uzun vadeli faiz oranları ve kısa vadeli faiz oranları olmak üzere üç fiyat türüne odaklanmak gerekir. Keynesyen parasal aktarım kanalında da IS-LM analizi çerçevesinde öncelikle kısa vadeli faiz oranlarındaki değişim ile aktarım kanalı başlamaktadır.

Merkez bankasının kısa vadeli nominal faiz oranında bir artışa gitmesi öncelikle uzun vadeli nominal faiz oranlarını artırır. Nominal faiz haddinde meydana gelen bir değişimin reel faiz haddine yansması rasyonel beklentiler ve ücretler ile mal fiyatlarındaki katılıklar varsayımları kullanılarak açıklanmaktadır (rasyonel beklentilere göre parasal aktarım sürecinde geçici ücret veya fiyat katılıkları varsayılmaktadır). Çünkü faiz oranlarının değişmesiyle yatırımcılar, beklentiler hipotezi tarafından tanımlandığı gibi, çeşitli vadelerdeki borçlanma araçlarının riske göre ayarlanmış beklenen getirilerindeki farkları arbitraj yaparak ortadan kaldırmaya çalışırlar. Nominal fiyatların ayarlanma süreci yavaş gerçekleştiği zaman, nominal faiz oranlarındaki bu değişimler reel faiz oranlarına da yansır. Nominal faiz haddinin artması durumunda reel faiz hadlerindeki artışlar yatırımcıların borçlanma maliyetlerini reel anlamda artıracığından yatırım harcamalarında düşme gerçekleşir. Benzer şekilde hane halkları da artan borçlanma maliyetleri sebebiyle dayanıklı tüketim eşyaları, otomobil ve konut gibi harcamalarını kısar. Sonuç olarak da toplam üretim ve istihdamda azalma yaşanır ve enflasyon haddi düşer (Mishkin, 1995; Taylor, 1995; Ireland, 2005).

Bernanke ve Gertler (1995), para politikası değişimlerine verilen tepkileri dört temel unsura dayandırmaktadır. Bunlardan ilki, beklenmeyene bir daraltıcı para politikası uygulamasının genellikle faiz oranları üzerinde yalnızca geçici etkileri olmasına rağmen, parasal bir sıkılaştırmadan sonra reel GSYİH'de ve fiyat düzeyinde sürekli düşüşler gerçekleşir. İkinci unsur, nihai talepteki düşüş, parasal sıkılaştırmanın ilk etkisi olarak ortaya çıkar ve politika değişikliğinden sonra da nispeten hızlı bir şekilde düşmeye devam eder. Üretimdeki azalmalar

ise, bir gecikmeyle nihai talebin düşüşünü takip etmektedir, çünkü önce kısa vadede stoklar artar. Ancak sonuçta stoklar düşer ve yatırımcıların stok yatırımlarından vazgeçmesiyle GSYİH'deki düşüşün büyük bir kısmı gerçekleşmiş olur. Üçüncü unsur, nihai talepteki en öncü ve en keskin düşüşler konut yatırımlarında meydana gelirken, dayanıklı ve dayanıksız mallar da dahil olmak üzere tüketim mallarına yapılan harcamalardaki düşüşler konut yatırımlarındaki düşüşleri takip eder. Bu unsurlardan sonuncusu ise sabit işletme yatırımlarının, parasal sıkılaştırmaya tepki olarak nihayetinde düşmesidir, ancak bu düşüş konut ve dayanıklı tüketim mallarındaki düşüşlerin ve hatta üretim ve faiz oranlarındaki düşüşlerin çoğunun gerisinde kalmaktadır.

Keynesyen bakış açısını yansıtan bu faiz oranı kanalına, Meltzer (1995) monetarist bir bakış açısıyla eleştiriler getirir. Meltzer (1995)'e göre monetaristler için aktarım sürecine ilişkin bu görüş aşırı derecede kısıtlayıcı ve mekaniktir. Çünkü ister sabit fiyatlı bir reel çıktı modeli, ister reel ve nominal değerler arasında ayırım yapmayan bir nominal çıktı modeli olsun, bu analiz bazı boşluklar bırakmaktadır. Nominal ve reel para stoklarını değiştiren bir parasal etki (para politikası değişimleri), tek bir kısa vadeli faiz oranını veya borçlanma maliyetini değiştirmekten daha fazlasını yapar. Parasal etkiler, çeşitli yerli ve yabancı varlıkların cari ve beklenen fiyatlarını değiştirir. Bu süreçte etkiler, faiz oranlarının, borçlanmanın ve döviz kurlarının vade yapısına göre değişir.

Ayrıca Meltzer (1995) IS-LM modeli kullanılarak açıklanan aktarım mekanizmasının göz ardı ettiği beş durumu şöyle açıklamaktadır: (1), IS-LM modeli, yeni yatırımlar gerçekleştikçe biriken sermaye ile varlık stoklarının ayarlanmasını ihmal etmektedir. (2), modelde yalnızca tek bir faiz oranı kullanılarak yapılan açıklamalarda bu faiz oranının para talebiyle ilgili olduğu düşünülen kısa vadeli bir oran mı, yoksa yatırım ve sermaye birikimiyle ilgili uzun vadeli bir oran mı olduğu açıklanmamıştır. (3), IS-LM modelinde finansal araçların rolü yoktur; para ya parasal tabandır ya da parasal tabanla doğru orantılıdır. (4), modelde, paranın tahviller dışında hangi varlıklarla ikame edilebileceği açık değildir. (5), kısa vadeli faiz oranlarındaki değişikliklerin çoğu geçici rahatsızlıklar yaratır ve harcama kararlarını etkilemezler. IS-LM analizi, bu hareketlerin sebep olduğu nominal ve reel getirilerdeki değişikliklerin kalıcı veya geçici olduğunu ayırmaz (Cengiz, 2010).

2.2. Döviz Kuru Kanalı

Faiz oranı kanalını açıklamada kullanılan IS-LM modelinde politika kaynaklı faiz haddi değişimlerinin etkileri dışı kapalı bir ekonomi çerçevesinde açıklanmaktadır. Oysa günümüzde finansal ve ticari serbestleşmeyle birlikte para politikasındaki değişiklikler döviz kuru aracılığı ile net ihracat üzerinden reel çıktı düzeyini etkilemektedir. Bu kanala ise döviz kuru kanalı adı verilmektedir (Mishkin, 1995).

Döviz kuru kanalı işleyişine göre yurtiçinde nominal faiz oranı yabancı faiz oranlarından daha yüksek olduğunda, yerli para birimi çeşitli borçlanma araçlarının (bu durumda iki para biriminin her biri cinsinden olan borçlanma araçlarının) riske göre ayarlanmış getirilerini eşitleyecek bir oranda kademeli olarak değer kaybetmelidir (Ireland, 2005). Mundell (1962)'nin faiz oranı paritesi olarak açıkladığı duruma göre iki ülke arasında gerçekleşen faiz oranı arasındaki fark bu iki ülke arasındaki döviz kurundaki beklenen değişim oranına eşit olduğunu belirtir. Eğer merkez bankası kısa vadeli faiz oranlarını yükseltirse, bu faiz oranı paritesi ilişkisine göre döviz kurunun düşeceği beklentilerinin yurt içi ve yurt dışı getiri oranlarını eşitleyebilmesi için döviz kurunun artması gerekir. Yurtiçi faiz oranı yükseldiğinde yerli para birimi cinsinden olan mevduatlar yabancı para cinsinden mevduatlara göre daha çekici hale gelir. Dolayısıyla yerel para cinsinden mevduatlarda diğer para cinsinden mevduatlara göre artış ve değerlendirme yaşanır. Yerli paranın değeri arttıkça yerli mallar yabancı mallardan daha pahalı hale gelir ve bu da net ihracatta ve toplam çıktıda düşüşe neden olur (Mishkin, 1995).

Taylor (1995)'e göre ücretlerin ve mal fiyatlarının yavaş ayarlanması nedeniyle nominal döviz kurundaki bir artış genellikle kısa vadede reel döviz kurunda bir artışa neden olur. Ancak uzun vadede fiyatlar ve/veya nominal döviz kurları ayarlandığında reel döviz kuru denge değerine yaklaşacaktır. Ayrıca kısa vadeli faiz oranı döviz kurunu ve uzun vadeli faiz oranını etkileyen birçok faktörden yalnızca birisidir ve kısa vadeli faiz oranının her ikisi üzerindeki etkilerinin belirsiz ve zaman içinde değişken olduğu unutulmamalıdır. Bu yüzden nominal faiz oranı ve nominal döviz kurunda meydana gelen değişiklikler bu değişkenlerin reel değerlerine yansdıktan sonra kısa vadede reel net ihracat, reel tüketim, reel yatırım ve reel GSYİH etkiler ancak uzun vadede ücret ve fiyatlardaki düzeltmelerle reel GSYİH normal düzeyine, reel döviz kuru ve reel faiz oranı ise esas düzeylerine geri döner.

2.3. Varlık Fiyatları Kanalı

Parasalıcı görüş aktarım mekanizmalarını açıklama konusunda isteksizdirler çünkü farklı iş döngülerinde aktarım mekanizmaları farklı gerçekleşebilir. Fakat geleneksel mekanizmalardan

özellikle varlık fiyatları kanalı içerisinde açıklanan Tobin'in q teorisi (Tobin, 1969) ve Ando ve Modigliani (1963)'nin yaşam döngüsü tüketim teorisi olmak üzere iki aktarım kanalına odaklanırlar (Mishkin, 1995).

Tobin'in q Teorisi

Tobin (1969)'in teorisinde q terimi firmaların piyasa değerinin sermayenin yenileme maliyetine oranı olarak tanımlanmaktadır. Modelde tanımlanan q değeri ne kadar yüksekse firmanın piyasa değeri, sermayenin yenileme maliyetine göre nispeten yüksektir. Böylece q değeri yükseldiğinde, şirketlerin hisse senedi ihracını en aza indirirken daha fazla yatırım ürünü alma eğiliminde olması nedeniyle yatırım harcamalarının artması beklenir. Diğer taraftan, q düşük olduğunda firmalar yeni yatırım malı satın almayacaktır çünkü firmaların piyasa değeri sermaye maliyetine göre düşüktür (Aygün, 2011).

Tobin'in q teorisi sayesinde para politikasıyla hisse senetlerinin değerlemesi üzerindeki etkiler açıklanarak yoluyla ekonomiyi etkilediği bir mekanizma açıklanabilir. Keynesyen görüşe göre, merkez bankasının faiz oranlarında indirim gitmesinin, bankanın ihraç ettiği tahvil getirilerindeki düşüş nedeniyle hisse senedine olan talebin artmasına neden olur. Dolayısıyla talepteki bu artış hisse senedi fiyatlarında yukarı yönlü bir hareket oluşmasına neden olmaktadır. Bu da q değerinin yükselmesine sebep olur ve firmaların yatırım harcamalarının artması yoluyla reel üretimde ve istihdam düzeyinde pozitif bir etki yaratır. Monetarist bakış açısı ise, örneğin para arzında yaşanan bir daralma olduğunda kişiler, ellerinde talep ettiği kadar para olduğunu fark eder ve bu parayı harcamalarını azaltarak elde etmeye çalışır. Kişilerin harcamalarını daraltabileceği alanlardan birisi de borsadır. Dolayısıyla harcamalardaki düşüş hisse senedine olan talebi düşürerek fiyatların düşmesine neden olur (Mishkin 1995).

Parasal sıkılaştırmanın ardından, hisse senedi fiyatlarındaki düşüş yoluyla menkul kıymet piyasaları arasındaki dengenin yeniden sağlanması gerekir. Daha düşük bir q değeriyle firmalar, yeni yatırım projelerini finanse etmek için yeni hisse senedi ihraç etmeyi daha az arzu edilecek; dolayısıyla yatırım, üretim ve istihdam düşer (Gedikli, 2017).

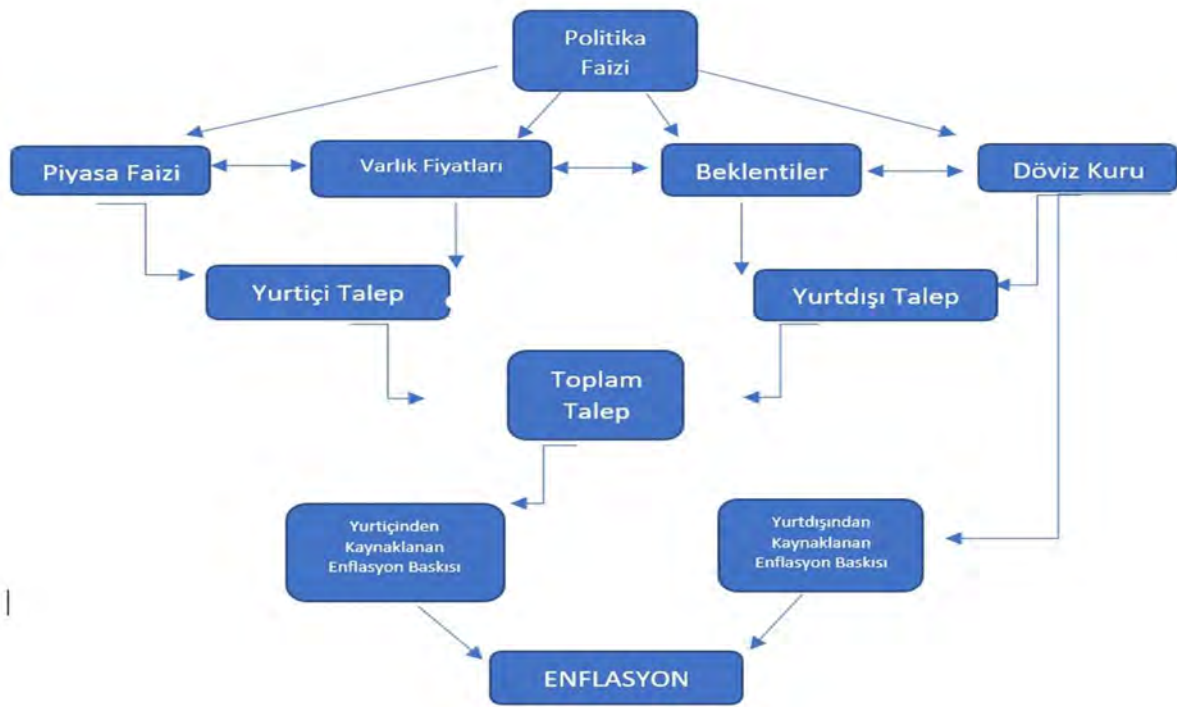
2.4. Yaşam Döngüsü Tüketim Teorisi

Ando ve Modigliani (1963)'nin yaşam döngüsü tüketim teorisi, tüketicinin harcamalarının temel belirleyicileri olarak gelirin yanı sıra servete de önem vermektedir. Bu yüzden de bu yaklaşım parasal bir aktarım kanalı olarak tanımlanmaktadır. Eğer hisse senedi fiyatları parasal bir

sıkılaştırmanın ardından düşerse, hanehalkının mali serveti de azalır, bu da tüketimde, üretimde ve istihdamda düşüşe yol açar (Ireland, 2005).

Modigliani'ye göre kişilerin tüketim harcamaları, kişilerin beşerî sermayesi, reel sermayesi ve finansal zenginlikten oluşan yaşam boyu kaynakları tarafından belirlenir. Finansal zenginliğin en önemli belirleyicilerinden birisi de kişinin sahibi olduğu hisse senetleridir. Parasal bir sıkılaştırma hisse senedi fiyatlarını düşürürse, kişilerin yaşam boyu kaynakları azaldığından tüketim harcamaları düşer ve reel üretim ve istihdam düzeyi düşer. Ayrıca para politikaları sadece hisse senedi fiyatlarını değil aynı zamanda arazi ve emlak fiyatlarını da etkileyerek kişilerin servetlerini değiştirebilir. Tobin'in q teorisi aynı zamanda yapılara ve konutlara da aynı şekilde uygulanır, böylece q teorisi mekanizması için açıklanan süreç işler. Arazi ve mülk değerlerinde düşüşe yol açan bir parasal daralma, bunların yenileme maliyetine göre piyasa değerini düşürür ve bunun sonucunda q değerindeki düşüş, yapı ve konut harcamalarında düşüşe yol açarak reel üretim ve istihdamı düşürür (Mishkin, 1995).

Şekil 1. Politika Faizinin Aktarım Kanalları ile Etkileri

Kaynak: Gedikli, 2017

2.5. Kredi Kanalı

Bernanke (1993)'a göre, geleneksel makroekonomik analiz içerisinde piyasa kusurları göz ardı edilerek, firmaların yatırım yapma isteği yalnızca sermayenin fiziksel verimliliği ve hanehalkının tasarruf arzusuna ve servet sahiplerinin likidite tercihine bağlı olan reel faiz oranı tarafından belirlenir. Yani kredi yaratma süreci, bankaların ve firmaların mali durumunun reel ekonomi üzerindeki etkisi göz ardı edilir. Oysa alternatif bakış açısına göre kredi yaratma kalitesindeki dalgalanmaların çıktı, istihdam ve yatırım gibi değişkenler üzerinde etkileri vardır.

Geleneksel yaklaşım ya da parasal yaklaşım olarak anılan bu görüşe göre para dışı varlıkların tamamı mükemmel ikameler olduğu varsayılır. Kişiler, portföylerindeki para ve para dışı varlıkların karışımına duyarlıyken, para dışı varlıkların neler olacağına karşı duyarlı değildirler. Benzer şekilde, firmaların sahip oldukları yükümlülüklerin türünü ya da iç fonlardan mı yoksa dış fonlardan mı finanse edildikleri göz ardı edilmektedir. Dolayısıyla, parasal ve parasal olmayan varlıkların bileşimindeki değişimlerden farklı olarak, kredi araçlarının bileşimini etkileyen faktörlerin ekonomi üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Oysa ekonomide para piyasası yatırım fonları ve tahvil fonları gibi arzı Merkez Bankası tarafından kontrol edilemeyen likit varlıklar bulunur. Ayrıca tüm özel kredi biçimleri aynı yani tam ikame edilebilir değildir. Firmaların ölçeğine bağlı olarak kullanabilecekleri kredi türleri farklılaşır. Benzer şekilde tasarruf sahiplerinin ellerinde tutabilecekleri kredi türleri de farklıdır. Bu farklılıkların kaynağı ise eksik bilgidir.

Geleneksel görüşe ikinci eleştiri ise para arzındaki değişikliklerin reel faiz oranlarını yalnızca nispeten kısa bir vadede etkileyebileceğini, ancak uzun ömürlü sermaye malları ve konut alımlarının öncelikle parasal faktörlerden nispeten bağımsız olan uzun vadeli reel faiz oranına bağlı olması gerektiğini ima etmesidir. Bu eleştirilerden hareketle eksik bilgi varsayımı ile parasal aktarım kanallarını açıklayan alternatif bakış açısı “kredi kanalı” ya da “borç verme kanalı” adı verilmektedir. (Bernanke, 1993)

2.6. Bilanço Kanalı

Bernanke ve Gertler (1995) makalesine dayanan bilanço kanalı borçluların karşı karşıya olduğu iç finansman ile dış finansman olanakları arasındaki fark olarak tanımlanan dış finansman priminin borçlunun mali durumuna bağlı olması gerektiği yönündeki teorik tahmine dayanmaktadır. Özellikle, borçlunun likit varlıklarının ve satılabilir teminatlarının toplamı

olarak tanımlanan net değeri ne kadar büyükse, dış finansman primi de o kadar düşük olmalıdır. Yani firma ne kadar güçlü bir finansal pozisyona sahipse yatırımının büyük kısmını kendi kendine finanse etmesi ya da borç verene daha büyük teminatlar sunarak aralarındaki çıkar çatışmasını azaltması beklenir. Borçluların mali pozisyonları dış finansman primini ve dolayısıyla karşılaştıkları genel kredi koşullarını etkilediğinden, borçluların bilançolarının kalitesindeki dalgalanmalar da benzer şekilde onların yatırım ve harcama kararlarını etkileyecektir.

Bu kanala göre, finansal piyasadaki aksaklıkların varlığında, bir firmanın bankalardan veya herhangi bir dış kaynaktan aldığı kredi maliyetinin, bilançosunun gücü bozulduğunda artar. Para politikasının firmanın bilançosu üzerindeki doğrudan etkisi, faiz oranlarındaki artışın firmanın değişken faizli borcunu ödemek için yapması gereken ödemeleri artırmaya çalıştığı durumlarda ortaya çıkar. Dolayısıyla, kısa vadeli faiz oranındaki politika kaynaklı bir artış, yalnızca geleneksel faiz oranı kanalıyla harcamaları hemen düşürmekle kalmaz, aynı zamanda, muhtemelen bir gecikmeyle, her firmanın sermaye maliyetini bilanço kanalı yoluyla yükseltir (Ireland, 2005).

Daraltıcı para politikasının etkisi iki şekilde ortaya çıkar. İlk olarak, borçluların kısa vadeli veya değişken faizli borçları olduğu ölçüde, yükselen faiz oranları faiz giderlerini doğrudan artırır, net nakit akışlarını azaltır ve borçlunun mali durumunu zayıflatır. İkincisi, artan faiz oranları aynı zamanda tipik olarak varlık fiyatlarındaki düşüşle de ilişkilidir; bu da diğer şeylerin yanı sıra borçlunun teminatının değerini azaltır. Bunlara ek olarak daraltıcı bir para politikası harcamaları azaltacağı için firmaların nakit akışlarını azaltarak firmaların finansman açığı yaşamasına neden olacağından firmaların net değerini ve kredi itibarını zayıflatır. Bu mekanizma, kredi kanalının harcamalar, özellikle de stok ve yatırım harcamaları üzerindeki etkisinin, ilk parasal sıkılaştırma döneminin ötesinde neden devam edebileceğini açıklar (Bernanke ve Gertler, 1995).

2.7. Banka Kredi Kanalı

Kashyap ve Stein (1994), geleneksel aktarım görüşünün sadece para ve tahvil olarak açıkladığı varlık çeşitliliğinin aksine parasal şokların etkilerini para, halka açık tahviller ve aracılı “krediler” olmak üzere üç varlık ile açıklamaktadır. Bu durumda bankalar sadece para yaratma değil aynı zamanda hane halkının sunamayacağı kredileri de sunar. Böylece para politikalarının

etkileri artık yalnızca tahvil piyasası faiz oranı üzerindeki etkisiyle değil, aynı zamanda aracılı kredi arzı üzerindeki bağımsız etkisiyle de işleyebilir.

Banka kredi kanalına ilişkin teori ve modeller, başta küçük bankalar olmak üzere pek çok banka için mevduatın birincil finansman kaynağı olduğunu, banka kredilerinin ise başta küçük işletmeler olmak üzere birçok işletme için yatırımların birincil finansman kaynağı olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla, önce banka rezervlerinin arzında, daha sonra da banka mevduatlarında daralmaya yol açan bir daraltıcı para politikası, özellikle mevduata bağımlı olan bankaların kredilerini kısmalarını, özellikle banka kredilerine bağımlı olan firmaların ise yatırım harcamalarını kısmalarını gerektirir. Bu yüzden bireysel bankaların ve firmaların karşı karşıya olduğu mali piyasa kusurları, toplamda, parasal sıkılaştırmanın ardından üretim ve istihdamdaki düşüşe katkıda bulur (Ireland, 2005).

Ancak bankalar sıkı para politikalarının etkilerini azaltmak için mevduat dışı kaynaklara başvurduklarında, banka kredi kanalının etkisi azalır. Bu kanal para politikalarının hane halkı ve firmalar üzerindeki etkilerinin yanı sıra finansal araçlar üzerindeki etkilerini de vurgular. Böylece faiz oranları dışında, parasal aktarım mekanizmasını etkileyen yeni bir kanal ortaya konmuştur (Aklan ve Nargeleçekenler, 2008).

2.8. Beklentiler Kanalı

Parasal aktarım mekanizmaları hem rasyonel hem de ileriye dönük ekonomik tutumları içerdiğinden, parasal aktarım mekanizmasının iyi işlemesi için temel kanallardan birisi de beklenti kanalıdır. Gelişmiş ve iyi işleyen finansal sistemlere sahip sanayileşmiş ulusların çoğunluğunda bu beklenti kanalı etkin bir şekilde kullanılmaktadır (Davoodi vd, 2013).

Beklentiler kanalı, ekonomik birimlerin gelecek dönemlere ilişkin başta enflasyon olmak üzere ekonomik şartlarda yaşanmasını bekledikleri değişimler aracılığıyla çalışan bir parasal aktarım kanalıdır (TCMB, 2023).

Örneğin, politika faizinde gelecekte değişiklik olacağına ilişkin beklentiler, orta ve uzun vadeli faiz oranlarını anında etkileyebilmektedir. Para politikası aynı zamanda ekonomik birimlerin gelecekteki enflasyon beklentilerine de rehberlik edebilir ve dolayısıyla fiyat gelişmelerini etkileyebilir (Davoodi vd., 2013).

3. Yeni Ekonomi Politikaları Ve Makroekonomik Değişkenlere Etkileri

Türkiye’de 2018 yılında ilan edilen yeni ekonomi programı planda 2019-2021 dönemini kapsamakta ancak uygulamaların birçoğu 2023 yılına kadar etmiştir. Bu programda bazı hedefler belirlenmiş ve bu hedeflere ulaşmak için de uygulanacak politikalar açıklanmıştır. Bu çalışmanın konusu gereği programda göze çarpan temel hedefler arasında sıkı para ve maliye politikaları ile enflasyonla mücadele, bankacılık sektörünün mali yapısına odaklanılarak reel sektörün kredi erişimine kolaylıklar sağlamak, yabancı tasarruflara olan bağımlılığın düşürülmesine yönelik politikalar belirlemek ve özellikle ihracat, turizm ve sanayi sektörü üretimini artırmaya yönelik politikalar bulunmaktadır (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2018).

Öncelikle GSYİH artış hedefi 2019 yılında %2,3 olması beklenirken, gerçekleşen büyüme %0,9 oranında gerçekleşmiştir. Raporda yer alan 2020 yılı için gerçekleşen büyüme oranı %1,8 iken %3,5 büyüme hedefinin altında gerçekleşmiştir. 2021 yılında ise %11,4 oranında bir büyüme ile hedef büyüme oranı olan %3,5’in çok üzerinde bir büyüme gerçekleşmiştir. 2022 yılında GSYİH oranı %5,5 artış göstermiştir.

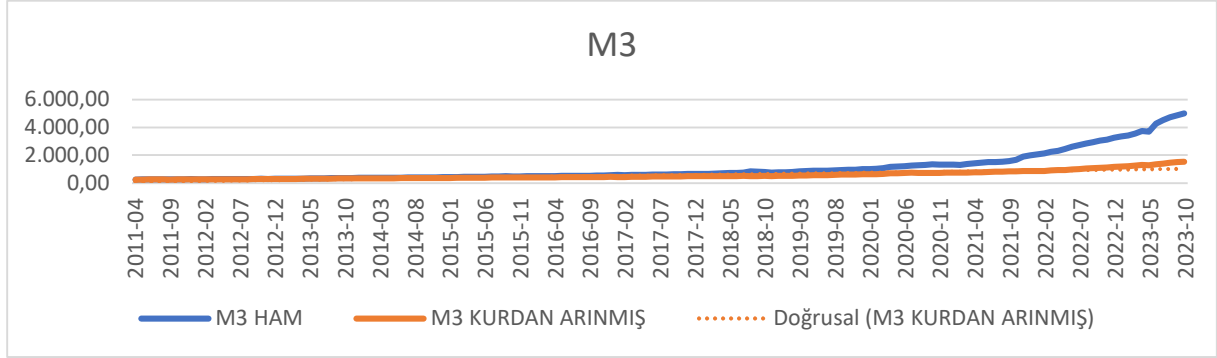
Bu programda sıkı para ve maliye politikaları ile tüketici enflasyonunun, 2021 yılı sonunda %6’ya düşürme hedefi göze çarparken bu dönemde enflasyon oranı 2019 yılı %11,84, 2020 yılı %20,9, 2021 yılı %36,8, 2022 yılı %64,27 seviyelerine ulaşmış ve Türkiye yüksek enflasyona sahip ülkeler arasında üst sıralara yükselmiştir.

Bunlara ek olarak bankacılık sisteminde sağlanan kredi kolaylıkları, döviz kurundaki yukarı yönlü hareketler sanayi üretimi ve ihracat üzerinde yarattığı baskılara dikkat çekilmiştir.

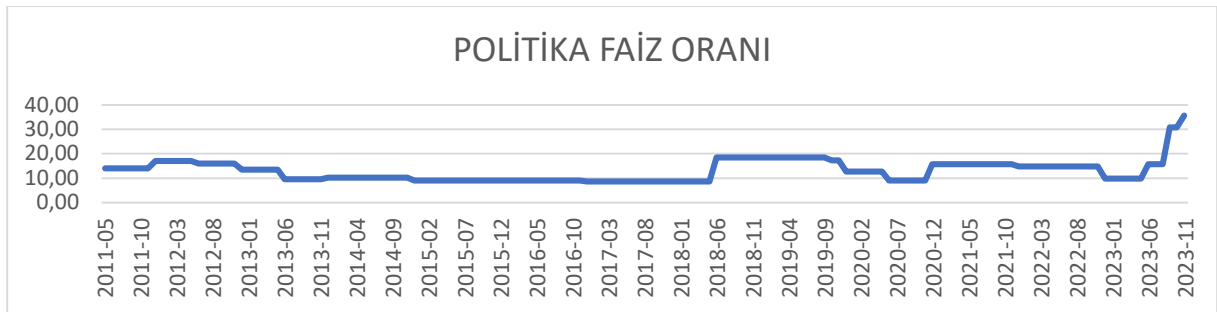
Bu açıklamalardan hareketle aşağıdaki grafiklerde anahtar makroekonomik değişkenlerdeki hareketlilikler yer almaktadır. Grafikler elde etmek için kullanılan tüm veriler TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi’nden² elde edilmiştir.

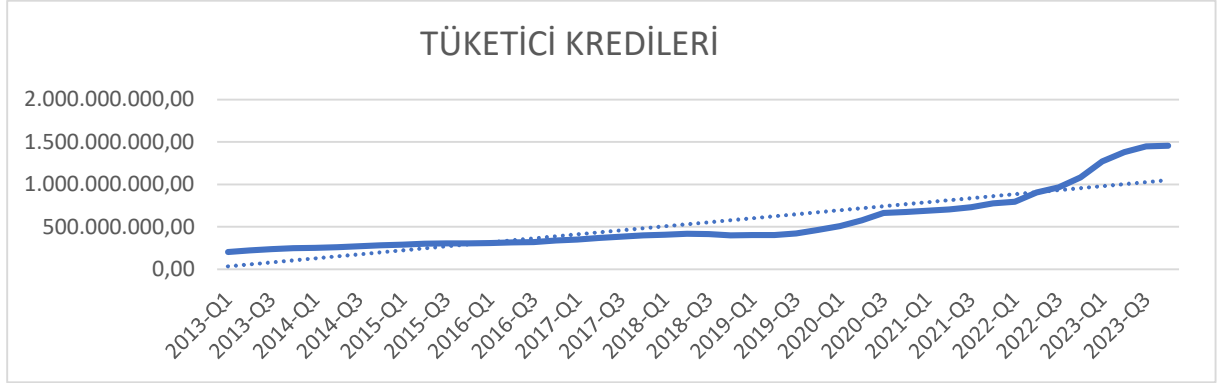
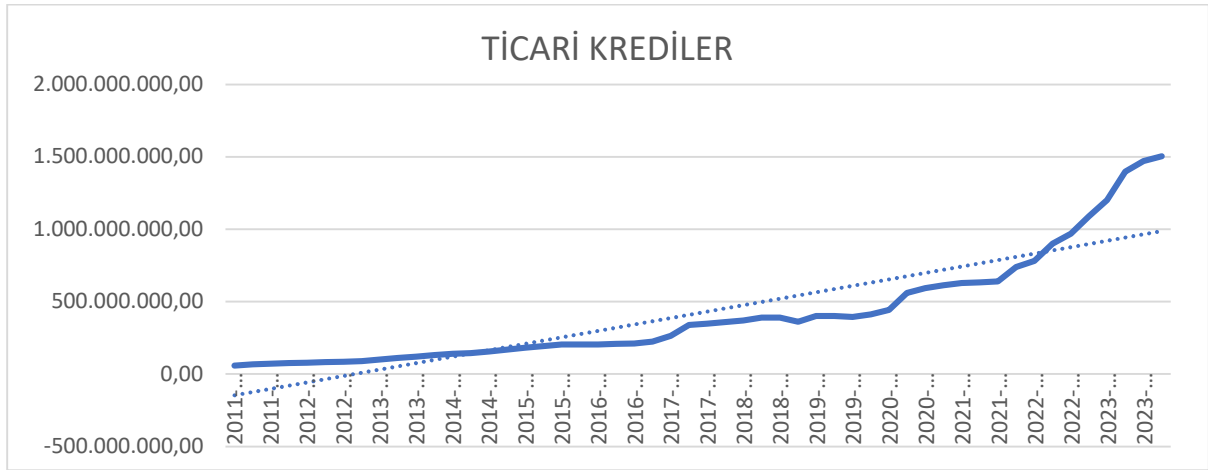
Grafik 1’de yer alan M3 verileri ile oluşturulmuş para arzı grafiğinde özellikle 2019 yılından sonra ham ve kur etkisinden arındırılmış M3 para arzında artışlar göze çarpmaktadır.

² <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>

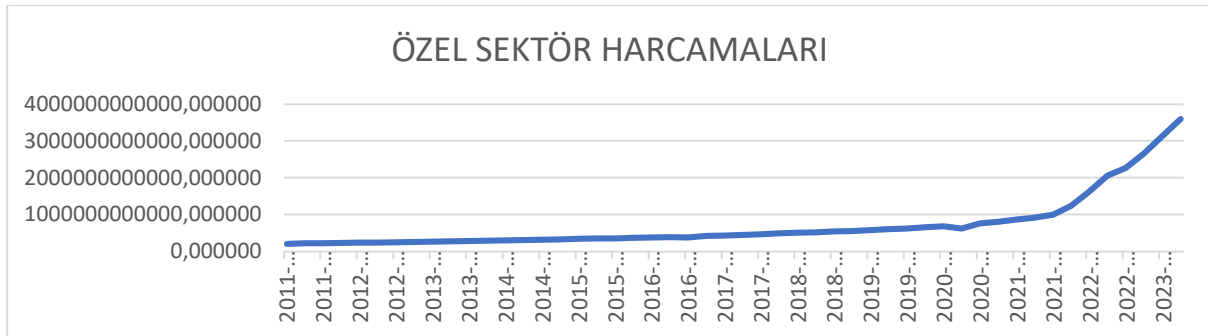
Grafik1. Para Arzı (M3)

Grafik 2’de ise TCMB politika faiz oranı verilerinde 2019 yılından 2023’ün ortalarına kadar düşük faiz politikalarının devam ettiği gözlemlenmektedir. Para arzı ve faiz oranı verilerinden hareketle bu dönemde program hedefinin aksine sıkılaştırıcı politikaların aksine daha genişletici politikalar uygulanmıştır. Bu durumun bir diğer yansıması ise tüketici ve ticari kredi kullanımlarında ortaya çıkmaktadır. Grafik 3 ve Grafik 4 sırasıyla tüketici ve ticari kredi verilerini içermektedir. Uygulanan para politikalarının kredilerdeki artışlara etkisi gözlemlenmektedir.

Grafik 2. Faiz Oranı

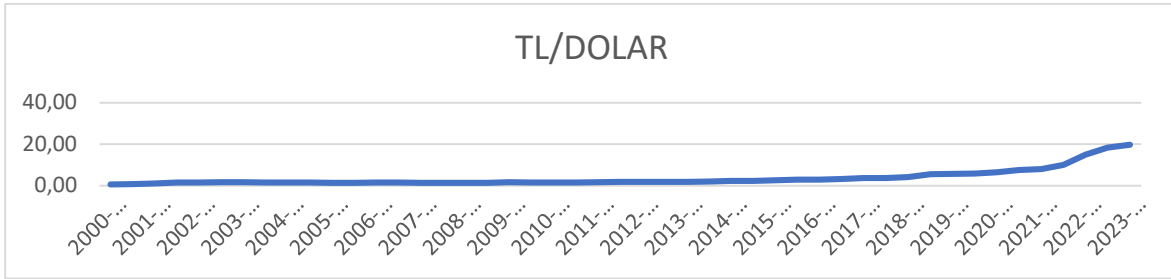
Grafik 3. Tüketici Kredileri**Grafik 4. Ticari Krediler**

Ayrıca parasal genişleme ile birlikte özel sektör tarafından yapılan harcamalar Grafik 5'te yer almaktadır. Burada 2021 yılından itibaren gerçekleşen keskin artış göze çarpmaktadır. Genişletici para politikalarının harcamalar üzerindeki beklenen etkisi ortaya çıkmıştır.

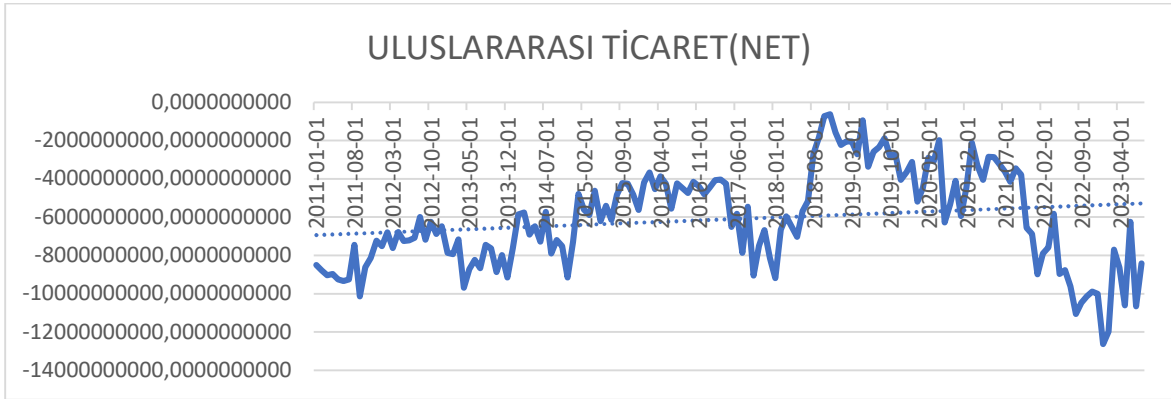
Grafik 5. Özel Sektör Harcamaları

Grafik 6’da ise TL/Dolar nominal döviz kuru verilerinden elde edilen grafik gösterilmektedir. Son yıllarda gerçekleşen kur yükselişi görsel olarak sunulmuştur. Yeni ekonomi programı çerçevesinde açık bir şekilde ihracatı destekleme hedefine uygun olarak kurdaki yükselişin etkilerini net ihracat üzerinde görebilmek adına Grafik 7’de net uluslararası ticaret verilerinden elde edilen grafik yer almaktadır. Burada 2021 yılının sonuna doğru ciddi bir düşüş gerçekleşmeye başlamış ve ardından trend çizgisinin altında seyreden uluslararası ticaret gözlenmektedir. Yükselen dolar kuru uluslararası ticarete negatif yansımıştır. Bu da hedeflenen program ile uygun bir sonuç değildir.

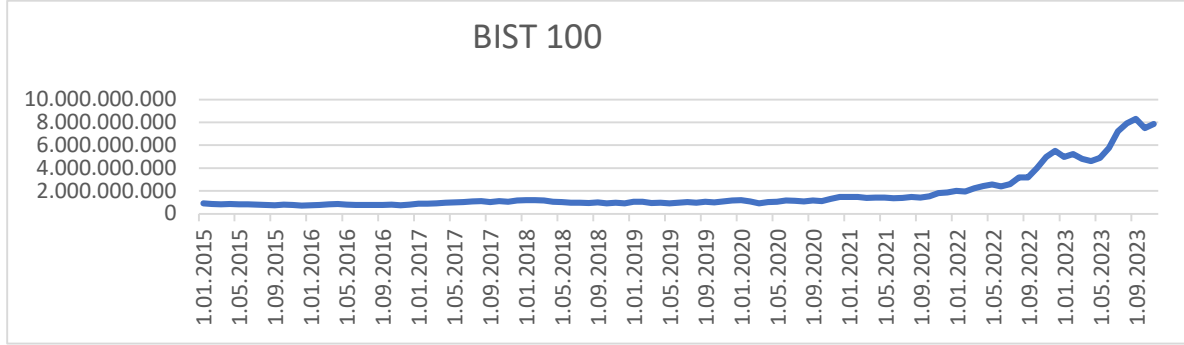
Grafik 6. Nominal Döviz Kuru

Grafik 7. Net Uluslararası Ticaret

Grafik 8’de BIST 100 endeksinin seyri verilmiştir. Bu veriler 2022 yılından itibaren borsada işlem gören şirketlerin piyasa değerlerinin arttığı gözlemlenebilmektedir.

Grafik 8. BIST 100

Son olarak Grafik 9 ise tüketici fiyat endeksi kullanılarak elde edilen enflasyon verisinin grafiği verilmiştir. Genişletici para ve maliye politikalarının makroekonomik değişkenler üzerindeki etkilerinin sonucu olarak enflasyon oranındaki dramatik artış gözlenmektedir.

4. Sonuç Ve Değerlendirme

Bu çalışmada para politikalarının reel ekonomiye etkilerini parasal aktarım kanalları çerçevesinde inceledikten sonra, Türkiye’de 2019 yılından itibaren uygulanan Yeni Ekonomi Politikaları programının makroekonomik değişkenlerine etkileri incelenmiş ve parasal aktarım kanalları çerçevesinde bu gelişmeler değerlendirmek amaçlanmıştır.

Programda her ne kadar hedef olarak enflasyonla mücadele için sıkılaştırma politikaları uygulanacağı belirtilse de aksine o dönemde iki haneli enflasyon oranları yaşanırken, turizm, ihracat ve sanayi sektörü gelirlerini artırmaya yönelik genişletici politikalar uygulandığı görülmüştür. Dolayısıyla bu politikaları geleneksel aktarım kanalları çerçevesinde değerlendirecek olursak faiz oranı kanalı ve varlık fiyatları kanalı sebebiyle üretim ve sonuç olarak enflasyon oranlarındaki artış açıklanabilmektedir.

Hisse senedi piyasasında BIST 100 endeksindeki gelişmeler Tobin’in q teorisi aktarım kanalı çerçevesinde yüksek bir q değerine işaret etmektedir ve dolayısıyla da üretim artışı beklentilerle doğru oranda gerçekleşmiştir. Ayrıca hisse fiyatlarındaki artış yaşam boyu tüketim döngüsü teorisi çerçevesinde özel sektör harcamalarını artırdığı söylenebilir.

Döviz kuru kanalında ise TL’nin değer kaybetmesi sonucunda ihracat oranının artması ve üretimin artması beklenirken net uluslararası ticarete azalmalar yaşanmıştır. Bu sonuç döviz kanalını etkileyen diğer unsurların araştırılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Kredi kanalına göre ise genişletici politikaların üretim etkileri beklenen sonuçlarla uyumludur.

Sonuç olarak Türkiye’de son yıllarda uygulanan politikalar hızla yükselen enflasyonun artmasında teoriyle uyumlu bir şekilde etkindir. Sadece içsel değil dışsal faktörler de fiyatlar genel düzeyinde gerçekleşen bu hareketlerde etkin rol oynamıştır. Ancak gittikçe artan bu enflasyon ivmesini yavaşlatmak için sıkılaştırıcı para politikalarına önem verilmelidir.

Kaynakça

Akkan, N., ve Nargeleçekenler, M. (2008). Para politikalarının banka kredi kanalı üzerindeki etkileri. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (39), 109-132.

Ando, A., ve Modigliani, F. (1963). The " life cycle" hypothesis of saving: Aggregate implications and tests. *The American economic review*, 53(1), 55-84.

Aygün, A. (2011). Para Politikalarının Likidite ve Gelir Etkisi: Türkiye Örneği (Yüksek Lisans Tezi).

https://acikbilim.yok.gov.tr/bitstream/handle/20.500.12812/132980/yokAcikBilim_399734.pdf?isAllowed=y&sequence=-1

Bernanke, B. S. (1993). Credit in the Macroeconomy. *Quarterly Review-Federal Reserve Bank of New York*, 18, 50-50.

Bernanke, Ben S., ve Mark Gertler. 1995. "Inside the Black Box: The Credit Channel of Monetary Policy Transmission." *Journal of Economic Perspectives*, 9 (4): 27-48.

Cengiz, V. (2010). Keynesyen ve monetarist görüşte parasal aktarım mekanizması: bir karşılaştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), 115-127.

Davoodi, M. H. R., Dixit, M. S., ve Pinter, G. (2013). *Monetary transmission mechanism in the East African Community: An empirical investigation*. International Monetary Fund.

Gedikli, A. (2017). Monetary transmission mechanism: An overview explanation. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (13), 472-517.

Hazine ve Maliye Bakanlığı, (2023.11.28). “Yeni Ekonomi Programı”, <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/10/Yeni-Ekonomi-Program%C4%B1-2019-2021.pdf> .

Ireland, P. N. (2010). Monetary transmission mechanism. In *Monetary economics* (pp. 216-223). London: Palgrave Macmillan UK.

Kashyap, A. K., ve Stein, J. C. (1994). Monetary policy and bank lending. In *Monetary policy* (pp. 221-261). The University of Chicago Press.

Meltzer, Allan H. 1995. Monetary, Credit and (Other) Transmission Processes: A Monetarist Perspective. *Journal of Economic Perspectives*, 9 (4): 49-72.

Mishkin, Frederic S. 1995. "Symposium on the Monetary Transmission Mechanism." *Journal of Economic Perspectives*, 9 (4): 3-10.

Mundell, R. A. (1962). The appropriate use of monetary and fiscal policy for internal and external stability. *Staff Papers*, 9, 70-79.

Taylor, John B. 1995. "The Monetary Transmission Mechanism: An Empirical Framework." *Journal of Economic Perspectives*, 9 (4): 11-26.

TCMB, (2023.11.08). "Parasal Aktarım Mekanizması", <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/4e99834e-179b-4a08-820c-f2b259032afd/ParasalAktarim.pdf?MOD=AJPERES>.

Tobin, J. (1969). A general equilibrium approach to monetary theory. *Journal of money, credit and banking*, 1(1), 15-29.

BABÜRLÜ DEVLETİ HÜKÜMDARI FERRUHSİYER DÖNEMİNDE ERKÂNI DEVLET (1713-1719)

Sevilay KARATAŞ YOZGAT¹

Öz

Anne tarafından Cengiz Han (1206-1227), baba tarafından Emir Timur'un (1370-1405) torunu olan Babür Şah'ın (1526-1530) kurmuş olduğu Babürlü Devleti, Evrengzib'in (1658-1707) vefatının ardından yükseliş döneminin sonuna gelmiştir. Bu çalışma, Evrengzib'in vefatından altı yıl sonra tahta çıkan Ferruhsiyer (1713-1719) dönemi ve saray siyasetindeki etkin isimler hakkında bilgiler sunmuştur. Ferruhsiyer'in (1713-1719) zevk ve eğlence hayatına dalan amcasını tahttan indirerek güçlü bir hükümdar olma imgesini kazanmasına rağmen edinmiş olduğu yanlış müttefikler sonucunda egemenlik haklarının kendinden daha çok devlet erkanında olması, bu sebeple de *kukla hükümdar* olarak adlandırılması, Babürlü Devleti'ni siyasal ve ekonomik anlamda ileri taşıyamamıştır. Böylelikle bu çalışmanın önemi; güçlü bir Türk devleti olan Babürlülerde, iktidar gücünün hükümdardan soylulara geçişini gün yüzüne çıkarmak ve Ferruhsiyer ile Bare (Barha) Seyyidlerinin arasındaki siyasi krizi incelemek olmuştur. Araştırılan bilgiler ışığında, Babürlü Devleti'nde cesareti ve gücü olmayan -tek başarısının amcası Cihandar Şah'ı (1712-1713) devirmek olan- Ferruhsiyer'in (1713-1719), güçlü bir aile olarak tanınan Bare Seyyidlerinin çıkarları doğrultusunda hareket etmek zorunda kaldığı ortaya çıkmıştır. Zira Ferruhsiyer, iktidar uğruna yanlış müttefikler edinmiştir. Ferruhsiyer, bu güçlü aileden kurtulmak adına dönemin önemli bürokratlarıyla iş birliği yapmaya çalışmışsa da hiç kimse Bare Seyyidlerine karşı bir hamle yapma cesaretinde bulunamamıştır. Bu sebeple Ferruhsiyer, sürekli Bare Seyyidlerinin istekleri üzerine kararlarını şekillendirmiştir. Ferruhsiyer'in içinde bulunduğu çalkantılı dönem kişiliğini de etkilemiş, böylelikle korkak ve güvensiz bir hükümdar olmuştur. Örneğin, ünvanlar vererek yücelttiği bürokratlar artık işine yaramadığı zaman, verdiği ünvanları kolaylıkla geri almıştır. Yine müttefiklik adına sözleştiği bürokratların arkasından gizlice başka bürokratlarla da anlaşmalar sağlamıştır. Bu durumun sebebi ise Ferruhsiyer'in yaptığı "gizli" anlaşmaların herkes tarafından rahatlıkla öğrenilmesi göndermiş olduğu elçilerin arkasından iş çevirmesi ve annesi dahil çevresindeki herkesin hükümdarın zararına eylemlerde bulunması olmuştur. Bu çalışma ile Babürlü Devleti'nde yıkılma emarelerinin ilk adımlarının nasıl atıldığını ortaya koymak amaçlanmıştır. Hanedan mensubu olmayan bir grup insanın devlet içerisinde ayrı bir iktidar gücü elde etmesi, Babürlülerin çöküşünü hızlandırmıştır. Tarama yöntemiyle elde edilen veriler sonucunda, Babürlü Devleti'nin çöküşünü hazırlayan etmenlerin çoğuna Ferruhsiyer döneminde rastlanıldığı ortaya çıkmıştır. Babürlü Devleti'nin (Ferruhsiyer döneminden itibaren) kendi vezirini azledememesi, vezirinden kurtulmak için düşmanla iş birliği içerisinde olması ve en önemlisi de bir Babürlü Devleti hükümdarının vezirine (ve vezirin ailesine) karşı hiçbir gücünün olmaması, devletin gücünün temelden sarsıldığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Babürlü Devleti, Ferruhsiyer, Bare (Barha) Seyyidleri, Siyasal Güç

¹ PhD., Independent Researcher-Türkiye, sevilaykaratas74@gmail.com

STATE OFFICIALS DURING THE PERIOD OF BABURID STATE RULER FARRUKHSIYAR

Abstract

The Baburid State, founded by Babur Shah (1526-1530), who was the grandson of Genghis Khan (1206-1227) on his mother's side and Amir Temur (1370-1405) on his father's side, after the death of Aurangzeb (1658-1707), it came to the end of its rise period. This study presented information about the period of Farrukhsiyar (1713-1719), who ascended to the throne six years after the death of Aurangzeb, and the influential names in palace politics.

Although Farrukhsiyar (1713-1719) had the image of being a strong ruler by dethroning his uncle who was engaged in pleasure and entertainment services the wrong allies he acquired resulted in the fact that the sovereign rights belonged to the state officials rather than himself and in this case he was called a puppet ruler which made the Baburid State system worse and could not be moved forward economically. Thus, the importance of this study; reveal the transition of power from the ruler to the nobles in the Baburids, a powerful Turkish state, and to examine the political crisis between Farrukhsiyar and Barha (Bare) Saiyids.

In the light of the researched information, it can be seen that Farrukhsiyar (1713-1719), who did not have the courage and power in the Baburid State -his only success was to overthrow his uncle Jahandar Shah (1712-1713)- had to act in line with the interests of the Barha Saiyids known as a powerful family has emerged. Because Farrukhsiyar made the wrong allies for the sake of power. Although Farrukhsiyar tried to cooperate with the important bureaucrats of the period in order to get rid of this powerful family no one had the courage to make a move against the Barha Saiyids. For this reason, Farrukhsiyar constantly shaped his decisions based on the requests of the Barha Saiyids.

The turbulent period that Farrukhsiyar was in also affected his personality, thus making him a cowardly and insecure ruler. For example, when the bureaucrats he glorified by giving titles were no longer useful to him, he easily took back their titles. He also secretly made agreements with other bureaucrats behind the backs of the bureaucrats with whom he made agreements in the name of alliance. The reason for this situation was that the "secret" agreements made by Farrukhsiyar were easily learned by everyone conspiring behind the backs of the messengers he sent and everyone around him, including his mother, acted to the detriment of the ruler.

This study aims to reveal how the first steps of the signs of collapse were taken in the Baburid State. Not being a member of the dynasty and gaining a separate ruling power within the state accelerated the collapse of the Baburids. As a result of the data obtained by the scanning method, it was revealed that most of the factors that prepared the collapse of the Baburid State were encountered during the Farrukhsiyar period. The fact that the Baburid State could not dismiss its own vizier (since the time of Farrukhsiyar), that it cooperated with the enemy to get rid of its vizier, and most importantly, that a Baburid State ruler had no power against his vizier (and the vizier's family), showed that the power of the state was fundamentally shaken.

Keywords: Baburid State, Farrukhsiyar, Barha Saiyids, Political Power

1. Giriş

17. yüzyılın sonları ve 18. yüzyılın başlarında, soylulara yönelik baskılar, iç zayıflıklarıyla birleşerek devletin ileri gelenleri arasında hizipçiliğin artmasına yol açmış ve Babürlü Devleti'ni alt üst etmiştir (Kazım, 2008, s. 7; Chandra, 1972, s. 19). Bu durum Babürlü hükümdarlarını da etkilemiştir. Örneğin I. Bahadır Şah'ın (1707-1712) tam 64 yaşında tahta oturması (Taşağıl, 1991, s. 455) ve belki de bu yüzden on beş kişiye makam ve ayrıcalık vermesi, Cihandar Şah'ın zevk (1712-1713) ve eğlenceye düşkünlüğü, Ferruhsiyer'in (1713-1719) ise kararsız bir hükümdar olarak anılması, Babürlü Devleti'nin ard arda tahta çıkan bu hükümdarlar döneminde çöküşünün başladığını göstermiştir (Kazım, 2008, s. 16; Afaq, 2010, s. 10). Böylelikle Babürlü Devleti'nin 18. yüzyıl hükümdarları, fetih ya da dış politikalar yerine kendi iç meseleleriyle ilgilendikleri için başarılarından çok başarısızlıklarla anılmaya başlamıştır.

Evrengzib'den sonra tahta geçen hükümdarların dönemi, kendi saltanatlarından daha çok, padişahı destekleyen ve bir kukla gibi kullanan beylerin egemenliği devri olmuştur (Bayur, 1987, s. 349). Babürlü tahtına oturan hükümdarları, kendi çıkarları uğruna kullanan ve devletin çöküşünü hızlandıran aile ise Bare Seyyidleridir. Kazım'a göre her ne kadar cesur ve yiğit savaşçılar olarak anlatılsalar da aslında hırsları ve güvenilmez oluşları ile ün kazanmışlardır (Kazım, 2008, s. 51). Evrengzib yazmış olduğu bir mektupta da yıllar öncesinden oğullarına Bare Seyyidleriyle ilgili şöyle öğütte bulunmuştur;

“Nimete lâyıık olan Bare Seyyidlerine, “Akrabalara haklarını verin”² ayetine göre muamele etmeli ve onları onurlandırmakta ve iltifat etmekte asla gevşeklik göstermemelisiniz. “Ben sizden akraba sevgisinden başka bir karşılık istemiyorum”³ diyen mübarek ayete göre, bu aileye duyulan sevgi, asla hürmette eksik kalmamanız gereken Peygambere duyulan minnettarlıktır hem bu dünyada hem de ahirette meyvesini verecektir. Ama Bare Seyyidleriyle uğraşırken son derece dikkatli olmalısın. Onlara gönülden aşık olmayın, ancak dışsal olarak rütbelerini yükseltmeyin, çünkü hükümetteki güçlü bir ortak yakında imparatorluğu kendisi için ele geçirmek isteyecektir. Eğer dizginleri ellerine almalarına çok az izin verirseniz, sonuç sizin utancınız olacaktır.” (Sarkar, 1917, s. 54).

Yukarıdaki mektuptan da anlaşılacağı üzere Evrengzib'ten sonra tahta çıkan hükümdarlar, Bare Seyyidlerine gerektiğinden fazla iltimas gösterdikleri için iktidardaki güçlerini kaybetmeye

² Rum Suresi 38. ayette geçmektedir (Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, 2018, s. 407).

³ Şura Suresi 23. ayette geçmektedir (Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli, 2018, s. 485).

başlamıştır. Hafı Han'a göre genç ve deneyimsiz bir şekilde tahta çıkan Ferruhsiyer (1713-1719), babası ve dedesinden uzakta devlet işlerinden habersiz yetiştirilmiştir. Bu yüzden sabrı ve sağlam fikirleri olmamıştır. En kötüsü ise Timurlu hanedanlığının soyundan gelen birine göre korkaklığa sahip olmuştur (Khâfi Khân, 1874, s. 730).

Çalışmada Ekbername, Maasir-ul Umera ve özellikle de Hafı Han'ın Muntakhab-ul-Lubâb eserinden sıkça yararlanılmıştır. Hafı Han'ın eleştirel yaklaşımları sayesinde Muntakhab-ul-Lubâb, bu döneme ışık tutan kıymetli bir eser olmuştur. Bununla beraber güncel literatürde ise Yusuf Hikmet Bayur, William Irvine, Satish Chandra ve Syed Ali Kazım bu döneme ışık tutan kıymetli bilgiler sunmuş ve bu sayede çalışmamızda bu bilgilerden istifade edilmiştir.

2. Amcasını Tahttan İndiren Bir Hükümdar: Ferruhsiyer

Evrengzib'den sonra tahta çıkan hükümdarlar, Babürlü Devleti'nin ilk beş padişahına nazaran genel olarak daha kısa süre saltanat sürmüştür. Örneğin I. Bahadır Şah (1707-1712) beş yıl (Nizami, 1995a, s. 537; Taşağıl, 1991, s. 455), Cihandar Şah (1712-1713) bir yıl (Konukçu, 1993, s. 537) ve Ferruhsiyer (1713-1719) ise altı yıl tahtta kalmıştır (Nizami, 1995b, s. 411). Bu bölümde Ferruhsiyer dönemi ve taht mücadelesi hakkında bilgiler sunulmuştur.

Evrengzib dönemi vezirlerinden Esad Han'ın oğlu Zülfikar Han⁴, vezirlik makamı karşılığında Cihandar Şah'ın (1712-1713) hükümdar olabilmesi için bir plan önermiştir. Bu plana göre ademi merkeziyetçilik sistemine geçilmesi ve devletin topraklarının dört kardeş arasında bölünmesi fikrini ortaya atmıştır. Zülfikar Han da dört kardeşin ortak veziri olmayı, Cihandar Şah ile birlikte sarayda kalmayı ve işlerini vekiller aracılığıyla halletmeyi düşünmüştür (Kazım, 2008, s. 48; Khâfi Khân, 1874, s. 685). Zaman içerisinde Cihandar Şah, şehzadeligi döneminden itibaren yanında olan Zülfikar Han sayesinde rakipleri ve kardeşleri olan Azim-üş Şan, Refi-üş Şan ve Cihan Şah'ı bertaraf ederek 29 Mart 1712 tarihinde tahta çıkmıştır (Bayur, 1987, s. 344-346). Cihandar Şah, borçlanmış olduğu Zülfikar Han'ı vezir yapmış, Zülfikar Han'ın babası Esad Han'ı (Evrengzib'in veziri) ise Vekil-i Mutlak tayin etmiştir (Kazım, 2008, s. 49).

Cihandar Şah (1712-1713), zevk ve eğlenceye düşkünlüğü ile tanınmış ve devlet hazinesini savurgan bir şekilde harcamıştır. Bu süreçte İmtiyaz Mahal ünvanını verdiği Lâl Künver (Kumari) isimli gözdesinin de etkisi altına girmiş ve onun uğruna yüksek paralar harcamıştır. Dönemin veziri Zülfikar Han'ın uğraşları da yetersiz kalınca, askerlerin maaşları da ödenemez

⁴ Başarılı bir bürokrat olan Zülfikar Han ve babası Esad Han, aslen İranlı olmalarına rağmen Hindistan'da doğmuştur (Kazım, 2008, s. 11).

hale gelmiştir (Konukçu, 1993, s. 537; Bayur, 1987, s. 347; Shâh Nawâz Khân & Abdul Hayy, 1979a, s. 197; Khâfi Khân, 1874, s. 689). Cihandar Şah'ın on bir aylık hükümdarlık döneminde devlet ve idare işlerine karşı tamamen kayıtsız kalması, halkın gözünde hükümdarın prestijini zayıflatmıştır (Kazım, 2008, s. 49). Bu durum, devlet hazinesinin tükenmesine, halkın hükümdara olan güveninin zedelenmesine ve en önemlisi de köklü temellere sahip Babürlü Devleti'nin güç kaybetmesine neden olmuştur.

Ferruhsiyer (1713-1719), büyük babası I. Bahadır Şah'ın (1707-1712) vefatını duyar duymaz babası Azim-üş Şan adına hutbe okutup para bastırmıştır. Ancak babasının, Cihandar Şah'a (1712-1713) yenildiğini ve vefat ettiğini duyunca, amcası Cihandar Şah'a karşı harekete geçmeye karar vermiştir (Bayur, 1987, s. 347; Kazım, 2008, s. 55; Lakhnawi & Askari, 1980, s. 4-5; Elliot & Dowson, 1877, s. 439). Dönemin ileri gelen nüfuzlu ve hatırı sayılır kişileri ile Bare Seyyidler (Hasan Ali ile Hüseyin Ali Han), bu süreçte Ferruhsiyer'e yardımcı olmuşlardır. Bu sayede Ferruhsiyer, kendisini Patna'da 7 Nisan 1712 tarihinde Babürlü Devleti'nin hükümdarı ilan etmiştir. İlk iş olarak adına hutbe okutmuş ve para bastırmıştır. Cihandar Şah, bu durum karşısında oğlu İzzeddin'i (Aaz-üd-Din) Patna'ya Ferruhsiyer'e karşı sefere göndermiş, ancak İzzeddin yenilerek 28 Kasım 1712'de Agra'ya kaçmıştır (Konukçu, 1993, s. 537).

Hafi Han'a göre, Cihandar Şah'ın (1712-1713) oğlu İzzeddin'in başında bulunduğu ordu 50.000⁵ kişiliktir (Khâfi Khân, 1874, s. 697). Buna rağmen Ferruhsiyer'in (1713-1719) bu savaşı kazanmasında, İzzeddin'in ve yanında bulunan Lütfullah Han ve Hoca Hüseyin Han Devran gibi beylerin de açık alanda savaş yönetecek bilgi, tecrübe ve cesaretlerinin olmaması da etkili olmuştur (Bayur, 1987, s. 350; Shâh Nawâz Khân & Abdul Hayy, 1979a, s. 197). Lütfullah Han ve Hoca Hüseyin Han Devran, İzzeddin'e savaş alanından kaçma öğüdünü vermişlerdir. Ancak İzzeddin, Timur soyundan olanların cenk meydanında vuruşmadan kaçmadıklarını söylemiş ve beylerin teklifini reddetmiştir. Bunun üzerine sanki Lal Künver'den (İmtiyaz Mahal) ve Cihandar Şah'ın beylerinden Ali Murat Han (Kökeltaş Han)'dan yazılmış uydurma mektupları bizzat Han Devran hazırlamış ve Şehzade İzzeddin'e sunmuştur. Bu sahte mektuplara göre Cihandar Şah ölmüş ve Şehzade İzzeddin'in gizlice başkente dönmesi istenmiştir. Bu mektuba inanan İzzeddin, aynı gece hanımı ve birkaç beyleriyle birlikte orduyu gizlice terk etmiştir. Ertesi gün, şehzadenin yokluğunu fark eden ordu dağılmış ve birçok kişi

⁵ Yusuf Hikmet Bayur, bu rakamın abartıldığını belirtmiştir (Bayur, 1987, s. 346).

Ferruhsiyer'in hizmetine girmiştir (Bayur, 1987, s. 350). Görüldüğü üzere, bir şehzadenin yönetmiş olduğu savaşta kendi özgür kararını verememesi, şehzadeye eşlik eden kumandanların ise bir kere bile savaşmadan savaş alanından kaçma düşüncesi içerisinde olması, Babürlü Devleti'nin lider, bürokrat ve kumandanlarının zayıflıklarını gün yüzüne çıkarmıştır.

Yine de kararlı olan Cihandar Şah (1712-1713), yeni bir ordu kurmuş ve veziri Zülfikar Han ile beraber 9 Aralık 1712 tarihinde Delhi'den Agra'ya sefer düzenlemiştir. Tam bir ay sonra 11 Ocak 1713 tarihinde gerçekleşen Samugarh savaşında Ferruhsiyer'e (1713-1719) yenilen Cihandar Şah kaçarak, veziri Zülfikar Han'ın babası Esed Han'a sığınmıştır. Esad Han ile babası Zülfikar Han ise Ferruhsiyer'in gözüne girebilmek adına 15 Ocak 1713 tarihinde Cihandar Şah'ı hapsedmişlerdir. Ferruhsiyer, babası ve babasının maiyetindekileri öldürme gerekçesiyle Cihandar Şah ve maiyetini 12 Şubat 1713 tarihinde idam ettirmiştir. 14 Şubat 1713 tarihinde ise Cihandar Şah'a ihanet eden veziri Zülfikar Şah da idam edilmiştir (Konukçu, 1993, s. 537; Bayur, 1987, s. 352-353; Malik, 1958, s. 15). Sonuç olarak on bir aylık kısa bir hükümdarlığın ardından Cihandar Şah, Bare Seyyidlerinin desteğini alan Ferruhsiyer tarafından tahttan indirilmiştir (Malik, 1958, s. 6).

Bayur'a göre, Cihandar Şah (1712-1713) bu süreçte yenilmek için ne yapılması gerekiyorsa hepsini yapmış, buna Türk beylerini *Tunani* ve *İrani* diye ayırmak da dahil olmuştur. Ayrıca Ferruhsiyer (1713-1719) ile Cihandar Şah'ın girişmiş olduğu savaş, Babürlü Devleti'nin son dönemlerinde içinde bulunduğu ahlaki durumu göstermekte ve devletin çöküş sebeplerini ortaya koymaktadır. Bu tarz ihanet ve davranışlar, yabancılarla savaşırken de meydana gelmiştir (Bayur, 1987, s. 350-352).

3. Ferruhsiyer Döneminde Devlet Siyasetinde Öne Çıkan İsimler

Ferruhsiyer (1713-1719), Babürlü tahtına çıktığında amcasına karşı vermiş olduğu mücadelede kendisine destek olan mütteliklerini yüksek memuriyetlere atamıştır (Konukçu, 1993, s. 537-538). Özelde ise Ferruhsiyer, hükümdarlığı Bare Seyyidlerine borçlu olmuştur (Malik, 1958, s. 11). Bu yüzden Ferruhsiyer'in tahta çıkışından (1713) Muhammed Şah'ın saltanatının ilk yılına kadar Bare Seyyidleri, Babürlü siyasetinde etkin isimler olmuştur (Kazım, 2008, s. 14).

3.1. Bare (Barha) Seyyidleri

Nesep itibariyle Hz. Ali'ye dayanan Bare Seyyidleri'nin atası Ebu'l Ferah (Abul Fazl Allami, 1997, s. 425), o dönemki yöneticilerin zulmünden dolayı Medine'yi terk ederek Irak'ta bulunan Vasik şehrine gitmiş (Kazım, 2008, s. 24; Irvine, 2020, s. 201), oradan da 13. yüzyılın sonu ya

da 14. yüzyılın başında Hindistan'a göç etmiştir. Bare Seyyidleri, Ekber Şah döneminde sahip oldukları on iki köyden⁶ ve veyahut inandıkları on iki⁷ imamdan dolayı bu isimle anılmıştır. Sahip oldukları topraklar sayesinde bölgenin en güçlü isimleri arasında yer alan Bare Seyyidleri, zaman içerisinde önemli mansıplar (mansab) olarak yüksek mevkilere gelmişlerdir (Özcan, 1992, s. 69). Yine asıl yükselişleri, Ekber Şah döneminde Bayram Han'ın siyasetten düştükten sonrasındır. Cihangir Şah ve Şah Cihan dönemlerinde ise kendilerine verilen makamlar sayesinde daha da güçlenmişlerdir (Kazım, 2008, s. 23-25). Ekber Şah zamanından itibaren bölgede evlenerek zaman içerisinde Hintlileşmişlerdir (Kazım, 2008, s. 141). Daha sonraki dönemlerde siyasi alanda Hintlilere önemli ayrıcalıklar vermelerinin sebebi de bu durum olmuştur.

Cihangir Şah döneminde Bare Seyyidlerinden Mahmut'a soylarının kaç nesil geriye gittiğini ve gerçekten Seyyid soyundan olup olmadıkları sorulmuştur. Seyyid Mahmut ise önünde yanan ateşin içine atlayarak "Eğer Seyyid soyundan isem yanmam, ancak değil isem yanarım." ifadelerini kullanmış ve bir saat kadar ateşin içinde kalmıştır. Ancak ayağındaki kadife terliklerinde bile yanmamıştır (Abul Fazl Allami, 1997, s. 425). Yine de Bare Seyyidlerinin gerçek anlamda Seyyid oldukları kanıtlanmamıştır (Abul Fazl Allami, 1997, s. 426).

Cihandar Şah'ın (1712-1713) devleti yönetemeyeceği kanaatine varan Mir Müşrif, Hacı Asım (Eşref Han), Ahmed Han (Gaziddin Han Galib Ceng) Raca Sidhist gibi Babürlü Devleti'nin ileri gelenleri, Bare Seyyidleri ile beraber Ferruhsiyer'in (1713-1719) tahta çıkmasında yardımcı olacaklarını belirtmiştir (Konukçu, 1993, s. 537). Ferruhsiyer'in girişmiş olduğu bu işte yanında hiçbir kimse ve güç yokken Bare Seyyidlerinden Hasan Ali (Abdullah Han)⁸ ve Hüseyin Ali Han adında iki kardeş, onun kazanmasında önemli yardımları olmuştur (Bayur, 1987, s. 348; Kazım, 2008, s. 60). Bu iki güçlü seyyidin Ferruhsiyer'in tarafına geçmesiyle birlikte birçok kişi de Cihandar Şah'a karşı Ferruhsiyer'in yanında saf tutmuştur (Bayur, 1987, s. 349). Dönemin önemli bürokratlarının Bare Seyyidlerinin tutumuna göre hareket etmesi, Bare Seyyidlerinin o dönemki nüfuzunu ortaya koymuştur.

Malik'e göre Ferruhsiyer (1713-1719); zayıf, kuşkulu, korkak, kararlarında değişkenlik gösteren ve bir bakıma kendisine güvenilmeyecek bir hükümdardır (Malik, 1958, s. 6). Bayur da Malik gibi düşünmüştür. Evrengzib'den Ferruhsiyer'e kadar Babürlü Devleti'nin

⁶ Kazım ve Irvine'ye göre Ebu'l Farah, Irak'tan Hindistan'a on iki oğluyla göç etmiş ve dört köye yerleşmiştir (Kazım, 2008, s. 50; Irvine, 2020, s. 201).

⁷ Hintçe "Barah" on iki anlamına gelmektedir (Abul Fazl Allami, 1997, s. 425).

⁸ Seyyid Hasan Ali, Evrengzib'in hükümdarlığında Han ünvanını almıştır (Shâh Nawâz Khân & Abdul Hayy, 1979b, s. 1055).

hükümdarları güvendikleri insanların nüfuzu altına girmiştir. Ferruhsiyer ise bunu başka bir şansının olmaması ve korkusundan dolayı yapmıştır. Dolayısıyla da iki seyyid kardeşin elinde kukla durumuna düşmüştür (Bayur, 1987, s. 352; Malik, 1958, s. 11). Ferruhsiyer ile Seyyid kardeşler arasındaki uzun süreli çatışma, Babürlü sarayını sürekli bir huzursuzluk ve alarm durumunda bırakmıştır (Kazım, 2008, s. 17). Bu yüzden de bu dönemde Barürlü sarayı karşılıklı entrikalarla dolu olmuştur (Malik, 1958, s. 6). Bu durumun temelinde ise Ferruhsiyerin baskın bir hükümdarlığının olmaması ve asıl gücün başkalarının elinde olması gerçeği yatmıştır.

Ferruhsiyer'in (1713-1719) tahta çıkmasından sonra Bare Seyyidler, Babürlü sarayında büyük bir nüfuzla sahip olmuşlardır (Konukçu, 1993, s. 537). Çünkü Ferruhsiyer, vezirlik görevi için Bare Seyyidlerine söz vermiştir (Irvine, 2020, s. 206; Elliot & Dowson, 1877, s. 443). Ferruhsiyer tahta çıkar çıkmaz Bare seyyidlerinden Hasan Ali (Abdullah Han), vezirlik görevini istemiştir. Ancak hükümdar, o makam için Gazi-üd-Din Han'a (Köse Ahmed Bey) söz vermiştir. Bu yüzden Seyyid Hasan Ali'ye *vekil-i mutlak* görevini önermiştir. Bu duruma razı olmayan Seyyid Hasan Ali, direnerek vezir olmuştur. Vezirliğin yanı sıra kendisine Nevvab Kutb-ül-Mülk Bahadır, Sipahsalar ve Zafer Ceng gibi ünvanlar da verilmiştir. Seyyid Hüseyin Ali Han ise Baş Bahşi (en üst ordu komutanı) olmuş ve Umdet-ül-Mülk, Firuz Ceng, Sipah Serdar ve Emir-ül-Umera ünvanlarını almıştır (Bayur, 1987, s. 352-353; Kazım, 2008, s. 62). Ancak Barha Seyyidler için, Babürlü Devleti'nden verilen hiçbir ünvan, "*Seyyid*" ünvanı kadar kıymetli olmamıştır (Abul Fazl Allami, 1997, s. 426).

Marvar Racası Acit Sing, Bahadır Şah'ın (1707-1712) vefatından sonra ayaklanmış, kendi topraklarında ezan okunmasını yasaklamış ve Babürlü toprağı olan Ecmir'i ilhak etmiştir. Ferruhsiyer (1713-1719), Raca'ya karşı Seyyid Hüseyin Ali'yi göndermiştir. Bu esnada Raca'ya da gizlice haber gönderilmiş ve eğer ki Seyyid Hüseyin Ali'yi yenebilirse, Hüseyin Ali'nin tüm mal varlığının kendisine verileceği buyrulmuştur⁹. Ancak Raca, Hüseyin Ali Han'a barış teklif etmiştir (Bayur, 1987, s. 353). Görüldüğü üzere Ferruhsiyer görevlendirmiş olduğu kumandanının arkasından düşmanına müttefiklik teklifinde bulunmuş, ancak düşmanı bile Bare Seyyidlerinin tarafında olmuştur.

Seyyid Hasan Ali (Abdullah Han), Ferruhsiyer'i (1713-1719) tahta çıkardığı için kendinde bir *hak* bulmuştur. Ferruhsiyer ise içten içe bu duruma razı olmamıştır. Önemli makamlar için Seyyid Hasan Ali'nin Ferruhsiyer'e danışmadan başkalarına söz vermesi, iki taraf arasındaki

⁹ Yaşanan bu olayla birlikte, devletin kendi komutanına karşı düşmanla iş birliği yapma siyaseti başlamıştır (Bayur, 1987, s. 353).

ipleri daha da germiştir (Bayur, 1987, s. 354). Zaman içerisinde Ferruhsiyer (1713-1719), mührünü Mir Cümle'ye (Kadı Abdullah Turani) vererek önemli devlet işlerini görmesini sağlamıştır. Bu süreçte Mir Cümle, padişah tarafından görevlendirildiği için vezir Seyyid Hasan Ali'nin nüfuzunu kırmaya başlamış, herhangi bir iş talebinde bulunanlar vezirin değil, Mir Cümle'nin kapısına gitmiştir. Vezir Seyyid Hasan Ali ise devlet işlerinden çok anlamadığı için hemşerisi ve yardımcısı olan Ratan Çand isimli bir Hindu'yu görevlendirmiştir. Böylelikle Mir Cümle'nin devlet idaresindeki gücü artarken, ismi rüşvet iddialarına karışan Ratan Çand'ın da illegal yollardan zenginleşmesinin önü kesilmiştir (Bayur, 1987, s. 354; Malik, 1958, s. 7). Ratan Çand, devletin mali işlerini alt üst etmiş ve ekonomik anlamda çöküş dönemi başlamıştır. Ratan Çand, hem rüşvet alıp hem de yarım yamalak yaptığı işler yüzünden hazineyi zarara sokmuş ve bir tahsildar tayin ederken iltizam sistemiyle hazineye aktarılması gereken para miktarını ticaret yapılan halktan tahsil etmiştir. Bu yüzden zaman içerisinde taşra halkından kanunlara bakılmaksızın haksız paralar toplanmıştır. Dolayısıyla halkın yoksullaştığı görülmüştür. Ayrıca Hindu Rata Çand'ın kadı tayinine kadar karışması, Müslümanları büyük sıkıntılara sokmuştur (Bayur, 1987, s. 360; Malik, 1958, s. 7).

Mir Cümle gibi Ferruhsiyer'in (1713-1719) safında olan bir diğer isim ise Bedahşan'lı Hoca Asım olmuştur. Hoca Asım, Ferruhsiyer'in şehzadeligi döneminden itibaren yanında bulunmuş ve kendini sevdirmiştir. Samsam-üd-devle Mansur Ceng ve Han Devran ünvanlarına sahip olmuştur (Bayur, 1987, s. 354-355). Son derece hırslı olan Mir Cümle, egemenlik gücünün Seyyid kardeşlerin elinde bulunmasından hoşnutsuz olmuştur. Hem Mir Cümle hem de Han Devran, Seyyid kardeşlerin kendi makamlarını işgal etmelerine de ayrı içerlemişlerdir. Bu yüzden de Seyyid kardeşlere karşı birlik olup onları yok etmeye karar vermişlerdir. Ferruhsiyer de bunun için Mir Cümle ile Han Devran'ın askeri gücünü arttırmıştır (Kazım, 2008, s. 68-70). Ferruhsiyer ve yakınlarının amacı ise Seyyid kardeşlere karşı Mir Cümle ile Han Devran'ı çatıştırmak olmuştur. Böylelikle Ferruhsiyer, iki tarafı da bertaraf edip gerçek anlamda egemenlik haklarına sahip olmak istemiştir. Ancak zaman içerisinde Ferruhsiyer ile yakınındakilerin, Seyyid kardeşleri öldürteceği iddiası ortada dolanmaya başlamıştır. Bu haberi, padişahın annesinin yaydığı düşünülmüştür. Çünkü Ferruhsiyer'i tahta çıkarmak için Seyyid kardeşlerle yapılan sözleşme yüzünden kendini Seyyidlere karşı bağımlı hissetmiştir. Bunu duyan Seyyid kardeşler, padişaha mektup yazarak bütün makam ve ünvanlarını bırakarak, buyrukları altındaki silahlı adamlarıyla birlikte kendi memleketlerine (Barha) dönmek için izin istemişlerdir. Ferruhsiyer ise Seyyid Kardeşlerin kendi askerleriyle birlikte gittikleri bölgede

ayaklanmalarından korkmuştur (Bayur, 1987, s. 355; Kazım, 2008, s. 72; Elliot & Dowson, 1877, s. 448).

Seyyid Hasan Ali'nin (Abdullah Han) boşalan vezirlik kadrosu için Mir Cümle ve Hasan Ali düşünülmüştür. Ancak ikisi de vezirlik makamını üstlenip Seyyid kardeşlere karşı durmaya cesaret edememiştir. Bunun üzerine Seyyid kardeşlerle tekrardan anlaşma yapılır. Eskisinden daha güçlü konuma gelen Seyyidler, saraya her geldiklerinde silahlı korumalarıyla bulunmuşlardır (Bayur, 1987, s. 357). Mir Cümle¹⁰, Hasan Ali, Serbülend Han ve Çin Kılıç Han Nizamülmülk gibi güçlü isimler, Bare Seyyidlerine karşı koymaya cesaret edemeyen devlet adamlarıdır (Bayur, 1987, s. 362-363). Bu yüzden Ferruhsiyer (1713-1719), Mir Cümle'nin rütbesini elinden almıştır (Irvine, 2020, s. 352). Zor durumda kalan Mir Cümle, baş düşmanı olan Seyyid Hasan Ali'den (Abdullah Han) yardım istemiştir. Hasan Ali'nin isteği üzerine Mir Cümle'nin unvan ve mansıbları iade edilmiştir. Böylelikle Seyyid Hasan Ali'nin (Abdullah Han) yolundan tehlikeli bir rakibi de çekilmiştir (Kazım, 2008, s. 77; Irvine, 2020, s. 332).

Bütün gücü elinde tutan Seyyid kardeşlerin önünde üç ihtimal vardır;

- a. Ferruhsiyer'i tahttan indirip tüm iktidar güçlerini kendileri üstlenmek,
- b. Ferruhsiyer'i tahttan indirip güvenebilecekleri ve kendi istediklerini yapacak Timurlu soyundan birini tahta çıkarmak,
- c. Ferruhsiyer'i korumak, ancak onu tüm iktidar güçlerinden mahrum bırakmak (Kazım, 2008, s. 83; Chandra, 1972, s. 138).

Zeki bir devlet adamı olan Abdullah Han, üçüncü seçeneği seçmiştir. Böylelikle zamanında Mehabet Han'ın Cihangir Şah'a davrandığı gibi¹¹ davranmak istemiş, yani devletin hükümdarını ellerinde bir mahkum gibi tutmak istemiştir (Chandra, 1972, s. 138). Ferruhsiyer (1713-1719), o kadar zor durumda kalmıştır ki kendisini Seyyid kardeşlere teslim etmiştir. Hal böyle olduğunda sarayın tüm odalarının anahtarları Seyyid kardeşlerin eline geçmiş, 30-40.000'e varan atlı birlikleri ile başkente konuşlanmış ve en önemlisi de Ferruhsiyer'in yüzüne karşı ikiyüzlü olduğunu söyleyerek çok ağır ithamlarda bulunmuşlardır. Sonuç olarak Babürlü sarayı tamamen Seyyidlerin eline geçmiştir. Marathaların¹², sarayda hükümdarı ziyarete giden Türk beylerini bozguna uğratması sonucu çıkan isyanda 1500 ile 2000 civarı sivil halk öldürülmüştür. Seyyid kardeşler, Ferruhsiyer'in yerine Babürlü hanedanlığından Şemseddin

¹⁰ Ferruhsiyer (1713-1719), birçok devlet adamına uyguladığı gibi Mir Cümle'ye de kıymetli ünvanlar vermiş, kızdığıında bu ünvanları geri almış, yeniden affettiğinde tekrardan ünvanlarını iade etmiştir (Bayur, 1987, s. 364).

¹¹ Detaylı bilgi için bkz. (Karataş Yozgat, 2023, s. 194-199; Karataş Yozgat & Kuş Büyüktaş, 2022, s. 221-223).

¹² Seyyid kardeşlerin yanında yer almışlardır (Kazım, 2008, s. 4).

Refüdderecât'ı (Bahadır Şah'ın (1707-1712) oğullarından Refi-üş-Şan'ın en küçük oğlu) tahta geçirmişlerdir (Mart 1719). Böylelikle yirmi yaşındaki Şemseddin Refüdderecât, iki Bare Seyyid'inin elinde bir kukla olarak kalmayı kabul eden ilk Babürlü hükümdarı olmuştur. Çıkan isyanda halk ve beylerden bazıları -cansiperane bir şekilde uğraşmasa da- Ferruhsiyer'i korumaya çalışmıştır. Ancak tüm saray Seyyid kardeşlerin elinde olduğundan Ferruhsiyer tahttan indirip 29 Nisan 1719¹³ tarihinde gözlerine iğne batırarak kör edilmiş¹⁴, ardından da idam edilmiştir¹⁵ (Bayur, 1987, s. 367-368; Irvine, 2020, s. 388-390; Kazım, 2008, s. 89; Malik, 1958, s. 31; Chandra, 1972, s. 142). Hafi Han, yaşanan bu olaydan ötürü iki Seyyid kardeşi kınamıştır (Khâfi Khân, 1874, s. 902). Bare Seyyidleri, Ferruhsiyer'den (1713-1719) itibaren dört hükümdar da sırasıyla tahta çıkarmış ve yönetimde bizzat kendileri etkin olmuşlardır. Muhammed Şah zamanında Bare Seyyidlerinin yönetimdeki etkinliği son bulmuş ve iki yıl arayla Seyyid kardeşler idam ettirilmiştir (Özcan, 1992, s. 69-70; Afaq, 2010, s. 2).

3.1.1. Bare Seyyidlerinin Politikaları

Şii olan Bare Seyyidleri, Hindistan topraklarında dini politikalarından ziyade siyasi roller taşımıştır. Çünkü böyle bir ailenin, Evrengzib'in saltanatının sonuna kadar Şii değil, Sünni oldukları sanılmıştır (Özcan, 1992, s. 70). Bare Seyyidleri, Ekber Şah dönemini anımsatan bir din politikasını izlemişlerdir. Örneğin 1713 tarihinde cizye vergisinin kaldırılması ve yeniden yürürlüğü girmesi, yine dayatmalar sonucunda 1719 tarihinde tekrar kaldırılması Seyyid kardeşlerin emri ile gerçekleşmiştir (Kazım, 2008, s. 4). Cizye vergisinin kaldırılmasını ilk olarak Seyyid Hüseyin Ali istemiş, Ferruhsiyer (1713-1719) ise bu isteği kabul etmiştir (Kazım, 2008, s. 66). Evrengzib döneminde başlayan Hindulardan toplanan Cizye vergisinin Bare Seyyidlerinin isteği üzerine kaldırılması, Seyyid kardeşlerin Hinduların desteğini bir kez daha kazanmasını sağlamıştır (Özcan, 1992, s. 70).

Seyyid kardeşler, Hinduların güvenini kazanarak onlara devlet teşkilatında önemli mevkiler vermiştir. Örneğin Ratan Çand, vezir Seyyid Hasan Ali'nin (Abdullah Han) divanı olarak göreve başlamıştır (Kazım, 2008, s. 4; Malik, 1958, s. 7). Dolayısıyla Bare Seyyidlerinin,

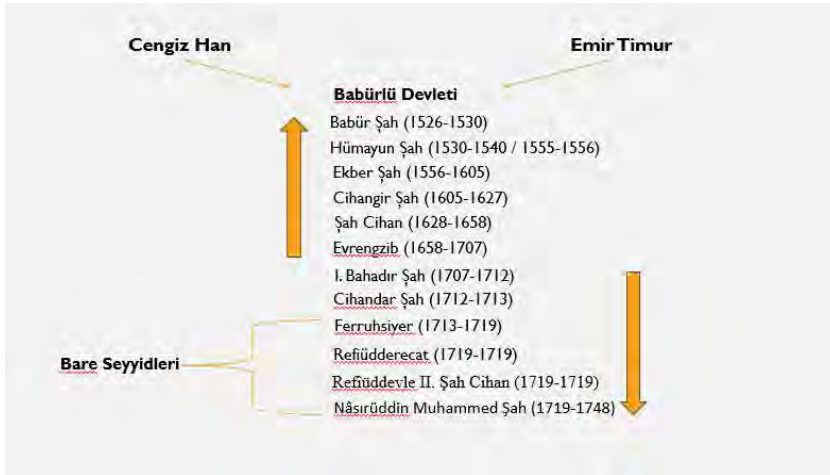
¹³ Malik'e göre Seyyid kardeşler, Ferruhsiyer'i 28 Şubat 1719 tarihinde tahttan indirmiştir (Malik, 1958, s. 17).

¹⁴ Seyyid kardeşler, Ferruhsiyer'i öldürmeden önce korkunç bir şekilde işkence etmişlerdir. Ferruhsiyer'e hapisanede uygulanan bu muamele, ülkenin her tarafında duyulmuş, halkın aklını karıştırmış ve tepkilere neden olmuştur. Delhi halkı, Seyyid kardeşlere olan tepkisini Marathalara karşı öfkelenerek göstermiştir (Kazım, 2008, s. 93-94; Irvine, 2020, s. 390).

¹⁵ Bayur, ilk olarak Ferruhsiyer'in idam edildiğini ardından da Şemseddin Refüdderecât'ın hükümdar ilan edildiğini belirtmiştir (Bayur, 1987, s. 367-368). Ancak Kazım'a göre ise ilk olarak Şemseddin Refüdderecât hükümdar ilan edilmiş, ardından Ferruhsiyer idam edilmiştir (Kazım, 2008, s. 89).

Babürlü Devleti'nin hükümdarları ile olan anlaşmazlıkları, yönetimdeki bilgisizlikleri, Hindu ve Maratha yanlısı davranmaları, politikalarının İslam karşıtı olduğu gerekçesiyle tepki toplamalarına sebep olmuştur (Kazım, 2008, s. 14; Malik, 1958, s. 11; Afaq, 2010, s. 9). Örneğin Seyyid kardeşlerin Marathalarla yapmış oldukları anlaşma, devletin çıkarlarına aykırı kabul edilmiştir. Seyyid Hüseyin Ali ile Marathaların anlaşmış olması, Ferruhsiyer'i (1713-1719) de siyasi anlamda ayrı bir krize sürüklemiştir (Kazım, 2008, s. 81; Khâfi Khân, 1874, s. 786).

Bare Seyyidleri, iktidarın asıl gücü olmayı hedeflemişlerdir. Babürlü Devleti tarihi boyunca vezirlerin bilinen görevlerinin çok ötesinde gerçek bir egemenlik peşine düşmüşlerdir. Dolayısıyla Ferruhsiyer (1713-1719) de Seyyid kardeşlerin emellerini gerçekleştirecek figüratif bir lider konumuna düşmüştür (Kazım, 2008, s. 67). Seyyid kardeşlerden Hasan Ali (Abdullah Han), Ferruhsiyer'in tahtta kalması, hutbenin hükümdar adına okunması ve paraların üzerinde de Ferruhsiyer'in isminin yazmasından yana olmuştur. Bu sayede devlet içerisindeki tüm önemli makamların ellerinde olacağından emin olmuştur (Chandra, 1972, s. 141). Ferruhsiyer'in tahta geçtiği 1713 yılından Muhammed Şah'ın saltanatının ilk yılı olan 1720 tarihine kadar Babürlü Devleti, Seyyid kardeşlerin yönetimi altında olmuştur (Afaq, 2010, s. 9). Devletin başında güçsüz bir hükümdarın varlığını fırsat bilen Bare Seyyidleri, on milyon rupi değerinde mal edinmişlerdir (Kazım, 2008, s. 120; Afaq, 2010, s. 79).

Kaynak: Görsel, yazar tarafından hazırlanmıştır.

Yukarıdaki görselden de anlaşılacağı üzere, Babürlü tarihinin önemli bir bölümünde etkinlik gösteren Bare Seyyidleri, devletin gerileme döneminde daha da güçlenmiştir. Özellikle Ferruhsiyer dönemiyle birlikte faaliyetlerini arttıran Bare Seyyidleri, kendisine karşı gelen dönemin hükümdarı Ferruhsiyer'i idam ettirmiş ve yerine sırasıyla Refiüdderecat (1719-1719),

Refüddeve II. Şah Cihan (1719-1719) ve Nâsırüddin Muhammed Şah (1719-1748) hükümdarlarını çıkarmıştır. Nâsırüddin Muhammed Şah, Bare Seyyidlerinin bu gidişatına bir dur diyerek onları idam ettirmiştir.

4. Sonuç

Babürlü Devleti, 18. yüzyılın başlamasıyla birlikte hem askeri hem de idari yapıda belirgin bir şekilde gerileme dönemine girmiştir. Hükümdarlar yavaş yavaş iktidar güçlerini kaybetmiş, söz hakkı başkalarının eline geçmiş ve Babürlü hanedanlığı, saygınlığını yitirmeye başlamıştır. Babürlü Devleti'nin 16. ve 17. yüzyıllarına bakıldığında, yaşanan taht değişikliklerinde devlet adamları Babürlü Devleti'nin selameti için en güçlü şehzadeyi desteklemişlerdir. 18. yüzyılın ilerleyen yıllarında ise devletin hırslanan ileri gelenleri, kendi siyasi emellerini gerçekleştirebilmek için şehzadeleri tahta çıkarmaya başlamışlardır. Hal böyle olduğunda Babürlü Devleti, yıllar içerisinde ihtişamını ve gücünü yitirmeye başlamıştır. Zaman içerisinde de siyaset ve maliyeden anlamayan insanların vezirlik gibi önemli mevkilere gelmesi üzerine hazine boşalmış ve devlet toprak kaybetmeye başlamıştır.

Evrengzib (1658-1707) döneminden itibaren Babürlü Devleti'nin ileri gelenleri arasında isimleri konuşulan Seyyid kardeşlerden Hasan Ali (Abdullah Han) ve Hüseyin Ali'nin Babürlü tarihine olumsuz anlamda etkileri çok fazla olmuştur. Gerçek anlamda *Seyyid* oldukları kanıtlanmasa da Bare Seyyidlerinin, cesur ve gözü kara tavırları, dönemin hükümdarlarına bile korku salmıştır. Bare Seyyidlerinin, Hindu ve Maratha yanlısı davranmaları, idari tecrübe eksiklikleri, Babürlü hükümdarları ile olan anlaşmazlıkları ve baskıcı ilişkileri, politikalarının İslam karşıtı olduğu gerekçesiyle tepki toplamalarına sebep olmuştur.

Babürlü Devleti'nin 1713 ile 1719 tarihleri arasındaki siyasi dünyası iki kutup arasında geçmiştir. Bu kutuplardan cesur, korkusuz ve güvenilir olan taraf Bare Seyyidleri iken korkak ve yine güvenilir olan ise devletin hükümdarı Ferruhsiyer (1713-1719) olmuştur. Bu yüzden Ferruhsiyer'in saltanatı boyunca gerçek güç Bare Seyyidlerinin elinde olmuştur. Hükümdar ile Seyyid kardeşler arasındaki ilişkiler samimiyetten uzak ve çıkar ilişkisine dayalı olmuştur. Seyyid kardeşler, vezirlik makamının bilinegelen görevlerinin çok ötesinde gerçek bir iktidar gücü istemişlerdir. Bare Seyyidleri, Ferruhsiyer döneminden Muhammed Şah'ın saltanatının ilk yılına kadar -takriben 1713-1720 yılları arasını kapsayan dönem- iktidar gücüne sahip olmuştur. Cengiz Han ile Emir Timur'un soyundan gelen Babürlü hanedanlığının mensubu olan Ferruhsiyer, adeta Seyyid kardeşlerin elinde kukla bir hükümdar olmuştur. Böylelikle

ellerindeki her istediklerini yaptırabildikleri hükümdar sayesinde terfi, atama ve azledilme gibi konularda sınırsız yetkilere sahip olmuşlardır. Ferruhsiyer istemese de Bare Seyyidler istedikleri kişiyi, istedikleri makama atama ve terfi hakkında bulunmuşlardır.

Ezcümle, Hasan Ali (Abdullah Han) ve Hüseyin Ali isimli iki Seyyid kardeşin, Ferruhsiyer (1713-1719) dönemi saray ve devlet siyasetine bütünüyle hakim olmaları, Babürlü Devleti'nin altın çağının geride kalmasına sebep olmuştur. Soylu bir aileye gereğinden fazla gösterilen ihtimam, bu ailenin giderek büyümesine ve devletin dahi karşı koyamayacağı bir güce ulaşmasına neden olmuştur. Yönetim, idare ve maliye konularından bihaber şekilde güç peşinde koşan Bare Seyyidlerine karşı ne devletin hükümdarı ne de ileri gelenleri karşı koymaya cesaret edememiştir. Hal böyle olduğunda Ferruhsiyer, Bare Seyyidlerine karşı kimi güçlü gördüyse onun tarafına geçmiş, ancak küçük bir kaybetme ihtimalinde bile safını değiştirmekten çekinmemiştir. Dolayısıyla Babürlü Devleti öyle bir döneme gelmiştir ki hükümdar, kendi atadığı devlet adamlarının arkasından işler çevirmiş, devlet siyasetinde kimsenin kimseye güveni kalmamıştır. Bu durum, halkın hem hükümdara hem de devletine karşı olan güvenini sarsmıştır. Zaman içerisinde siyaset, maliye ve sosyal düzendeki bozulmalar, devletin çöküşünün fitilini ateşlemiştir.

Kaynakça

Abul Fazl Allami. (1997). *The A-in-i Akbari* (Cilt I). (M. P. Lieut.-Colonel. D.C. Phillott, Dü., & H. Blochmann, Çev.) Delhi: Low Price Publications.

Afaq, N. (2010). *Life and Times of Bahadur Shah (1707-1712)*. Doctor of Philosophy, Aligarh: Aligarh Muslim University.

Bayur, Y. H. (1987). *Hindistan Tarihi II* (Cilt II). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Chandra, S. (1972). *Parties and Politics at the Mughal Court 1707-1740*. New Delhi: People's Publishing House.

Elliot, H. M., & Dowson, J. (1877). *The History of India as Told by Its Own Historians* (Cilt VII). London: Trübner and Co., 57 and 59, Ludgate Hill.

Irvine, W. (2020). *Later Mughals* (Cilt 1-2). (J. Sarkar, Dü.) New Delhi: Oriental Books Reprint Corporation.

Karataş Yozgat, S. (2023). *Babürlü Devleti'nde Siyasi Alanda Kadının Yeri ve Önemine Dair Analitik Bir Çalışma: Nur Cihan Begüm*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Zonguldak: Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karataş Yozgat, S., & Kuş Büyüktaş, C. (2022). Babürlülerde Harem ve Purdah Uygulamaları Çerçevesinde Nur Cihan Begüm. S. Batal (Dü.) içinde, *Sosyal & Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler III* (s. 205-231). Ankara: Gece Kitaplığı.

Kazım, S. A. (2008). *A Critical Study of the Role and Achievements of Sayyid Brothers*. Doctor of Philosophy, Aligarh: Department of History, Aligarh Muslim University.

Khâfi Khân. (1874). *The Muntakhab Al-Lubâb of Khafi Khan* (Cilt II). (M. K.-D. Ahmed, Dü.) Calcutta: Printed at the Urdoo Guide Press.

Konukçu, E. (1993). Cihandar Şah. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 7, s. 537-538. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli (32 b.). (2018). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Lakhnawi, S., & Askari, S. (1980). *Shâhnama Munawwar Kalâm*. Patna: Janaki Prakashan.

Malik, Z. (1958). *Muhammad Shah (1719-1748)*. Dostor of Philosophy, Aligarh: Aligarh Muslim University, Department of History.

Nizami, K. A. (1995a). Evrengzîb. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 11, s. 537-539. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Nizami, K. A. (1995b). Ferruhsiyer. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 12, s. 411. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Özcan, A. (1992). Bâre Seyyidleri. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 5, s. 69-70. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Sarkar, J. (1917). *Anecdotes of Aurangzib and Historical Essays*. Calcutta: M. C. Sarkar & Sons.

Shâh Nawâz Khân, & Abdul Hayy. (1979a). *The Maathir-ul-Umara* (Cilt 1). (B. Prashad, Dü., & H. Beveridge, Çev.) New Delhi: Janaki Prakashan.

Shâh Nawâz Khân, & Abdul Hayy. (1979b). *The Maathir-ul-Umera* (Cilt 2 (II)). (B. Prashad, Dü., & H. Beveridge, Çev.) New Delhi: Janaki Prakashan.

Taşığı, A. (1991). Bahadır Şah I. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 4, s. 455. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

EXPLORING THE RELATIONSHIP BETWEEN POLICY BIASES AND EFFECTIVE LEGAL INSTITUTIONS ON ENTERPRISES: A STUDY IN VIETNAM

Yu-Chun CHEN¹, Thang DINH²

Abstract

In public administration, the relationship between different policy attributes is often explored to gain practical insights. This paper investigates the intricate correlation between two critical factors in public administration: policy biases toward state-owned, foreign direct invested, or connected firms (referred to as "policy biases") and effective legal institutions for dispute resolution and maintaining law and order (referred to as "effective legal institutions"). These attributes play a significant role in shaping policy frameworks and have a substantial impact on the socio-political landscape of Vietnam. This study utilizes a mixed-methods approach, which combines quantitative and qualitative data collection and analysis techniques. Regression analysis, a quantitative method, is used to extract insights from the collected data. Theory-based analysis, a qualitative method, is used to support the explanation of the results. The data for this research was collected over a six-year period, from 2017 to 2022, from the official website of the Provincial Competitiveness Index (PCI) Vietnam. The PCI is an initiative of the Vietnam Chamber of Commerce and Industry that measures the competitiveness of provinces in Vietnam. This study illuminates a significant relationship between policy biases and effective legal institutions in municipalities of Vietnam. The statistical analysis provides a strong basis for understanding the interdependence of these two factors. The implications are profound, suggesting that addressing policy biases on enterprises can have positive effects on effective legal institutions and societal stability on enterprises as well. However, the intricacies of this relationship demand further research to establish a comprehensive concept of the issue. Understanding the interplay between economic and societal factors at the municipal level is of paramount importance for policy formulation and decision-making in pursuit of a prosperous, secure, and fair environment for businesses. The findings of this study have a number of important implications for both policymakers and businesses. For policymakers, the study highlights the close relationship between the two factors, thus in order to promote effective legal institutions, a healthy and fair business environment with no biases should be improved and reversed. This could also involve a number of measures, such as bribery attacking and decentralizing the decision-making power. For businesses, understanding the relationship between the two issues provides them with insights into dispute resolution practices and attitudes of the local government, thereby making investment risks more predictable.

Keywords: Policy Biases, Effective Legal Institutions, Enterprises, Fair

¹ Asst.Prof.Dr., National Formosa University, ycchen@nfu.edu.tw

² Student, National Formosa University, dinhthanglaw97@gmail.com

1. Introduction

Public administration is a multifaceted field that involves the orchestration of various policy attributes, each with its own set of implications and repercussions. This paper delves into the intricate relationship between two pivotal factors in public administration: policy biases and effective legal institutions. Policy biases refer to the preferences shown towards state-owned enterprises (SOEs), foreign direct investment firms, or those with political connections, while effective legal institutions encompass the mechanisms for dispute resolution and maintaining law and order. Both these factors significantly influence policy frameworks and, in turn, shape the socio-political landscape, particularly in Vietnam.

2. Literature Review

Policy bias, extensively explored in the realms of political economy and public administration, manifests when governments display favouritism toward specific social groups (Billig, 1985). This phenomenon is particularly evident in biases against certain racial groups, highlighting the inherent human tendency to categorize individuals, often resulting in the favouring of one group or issue to the detriment of others (Greene, Caracelli, & Graham, 1989).

Biases not only emerge during the process of public policy-making but also permeate the implementation processes (Zakiah Ahmad, Abdul Majid, & Azlan Shah Zaidi, 2001). In the process of policy-making, as policy biases are invariably rooted in inadequate policymakers' incentives, the prospective solutions have in common an attempt to get these incentives right (Bardhan, 2016; IMF, 2013). Regardless of advancement in policy design, research implemented in the 1970s demonstrated that significant deviations and shifts in objectives can occur during the execution phase (Pressman & Wildavsky, 1973). In addition, Liu (2023) discovered that public officials' attitudes are shaped by cognitive and motivational biases in the realm of policy implementation. In an experiment with policy professionals of the World Bank and the UK Department for International Development, authors found that policy professionals are susceptible to confirmation bias and framing bias, leading to inaccurate assessments and poor decision-making (Banuri, Dercon, & Gauri, 2019). These altogether can lead to unfair competition among industries, businesses, and regions, creating deviations from the intended equal treatment outlined in the making and implementation of laws and policies.

A cornerstone of any well-functioning society, effective legal institutions play a pivotal role in converting economic and social policies into tangible outcomes and serve as a means to

constrain government power and mitigate bias (World Bank Working Group, 2017; Helmke & Rose Ackerman, 2000). Djankov et al. (2003) emphasized the importance of efficient legal procedures for businesses, illustrating how legal institutions influence economic activity. As argued by Acemoglu and Johnson (2005), strong legal institutions can reduce the risk of expropriation, promoting investment and economic development. Conversely, in countries with poor legal institutions, achieving strong collaboration, sophisticated inputs, and higher-quality outputs is challenging Djankov et al. (2003). These nations tend to experience limited economic growth due to their ineffectiveness in benefiting from financial liberalization policies.

The intricate relationship between government policy bias and the effectiveness of legal institutions is multifaceted. In well-developed legal systems, multiple institutions, including courts, prosecutors, police, adjudicative bodies, and executive agencies, mutually scrutinize and hold each other accountable, ensuring power is exercised responsibly and in the public interest to promote accountability by empowering horizontal and vertical checks and balances (Sunstein, 2006). Upon such a mutual interaction, effective legal institutions can play a pivotal role in curbing government policy bias by providing a platform for individuals to contest discriminatory laws and regulations, holding government officials accountable for their actions (Huber, 2005). Meanwhile, biased governments may compromise the autonomy and efficacy of legal institutions, as seen in studies on judicial independence in Eastern Europe (Helmke & Rose-Ackerman, 2000). While bias in policy implementation is considered an abuse of power due to weak rules, La Porta et al. (2001) argues that a strong system of legal enforcement is expected to substitute for weak rules, since active and well-functioning courts can step in and rescue investors abused by the management.

In Vietnam, SOEs control key sectors, creating barriers for private enterprises (Tuyet & Ninh, 2023). Simultaneously, similarly to some other countries such as China, and Brazil (Huang, 2007; Christiansen et al., 2002), foreign direct investment (FDI) enterprises in Vietnam receive numerous government benefits, including lower taxes and other incentives due to the government's biases towards FDI enterprises (Vietnam's Government News, 2018). Meanwhile, the courts in Vietnam are known for limited independence due to the influence of the country's political features, particularly the court is influenced by the power of Vietnam's Communist Party and even administrative body (Nicholson & Quang, 2017), which means provincial legal institutions might interact with other local institutions. Numerous research indicate an interaction between the quality of a good legal institution system and the quality of the

government: He (2013) found that China, a country with certain similar state organization structure to Vietnam, highlight the courts' active role in shaping administrative governance through innovative tactics; Voigt (2016) finds that the effectiveness of courts correlates with the quality of administrative body; Johnson (2014) and Garoupa et al. (2012) claim that decisions of courts might be affected by the political interest of the government. In summary, although there has been limited research on the direct relationship between policy biases and the effectiveness of legal institutions, the existing literature suggest a potential relationship between those two and we thereby predict: in Vietnam, a provincial government that exhibits fewer policy biases on enterprises will have more effective legal institutions.

3. Methodology

This study employs a comprehensive mixed-methods approach, combining both quantitative and qualitative research techniques to investigate the nuanced relationship between policy biases and effective legal institutions in Vietnam. The aim is to provide a holistic understanding of the subject matter by utilizing empirical data alongside theoretical analysis. Data for this research was collected from the website of the Provincial Competitiveness Index (PCI) of Vietnam, at www.pcivietnam.vn/en/, which is an initiative by the Vietnam Chamber of Commerce and Industry (VCCI), spans a six-year period, from 2017 to 2022, with more than 10.000 thousand respondent enterprises in each year. For each sub-index, the scores in these 6 years are summed up for analysis. These sub-indexes measure the competitiveness of different provinces in Vietnam and provide valuable data related to the business environment and governance. The PCI survey offers a longitudinal perspective of enterprises on ten issues, amongst them are policy biases (sub-index 6) and legal institutions (sub-index 10). Despite the revision of specific indicators from 2021 in both those sub-indexes, the criteria for scoring each of them could be defined and the indexes are classified into the following groups:

- *Policy biases*: being defined as policy biases toward state-owned, foreign, or connected firms, reflecting: privileges to SOEs, privileges for FDI enterprises, economic resources in the hands of enterprises with strong connections to local authorities, preferential treatment to large companies.

- *Legal institutions*: being defined as fair and effective legal procedures for dispute resolution and maintaining law and order, reflecting: access to legal institutions, efficiency and timeliness of court system, costs of legal processes and fairness of court judgments.

From the indicators, it is visible that the score of policy biases is significantly influenced by the practices of the executive branch, whereas that of legal institutions is predominantly dependent on the functioning of the court system.

The indexes are both scored on a scale from low to high, reflecting the degree of good practice in these areas from poor to excellent. Therefore, it's important to clarify that a high score in the "Policy bias" index for a municipality indicates that the local government shows less bias towards businesses and has made positive strides in supporting them.

Quantitative analysis, in the form of linear regression analysis, is used to identify and quantify the correlation between two variables, policy biases and effective legal institutions. This method allows us to determine the strength and direction of this relationship

4. Findings and Discussion

Using regression computing between the indexes of Policy bias and Legal institutions, we have got a set of results as follows:

Table 1. Summary of Regression Statistics

SUMMARY OUTPUT

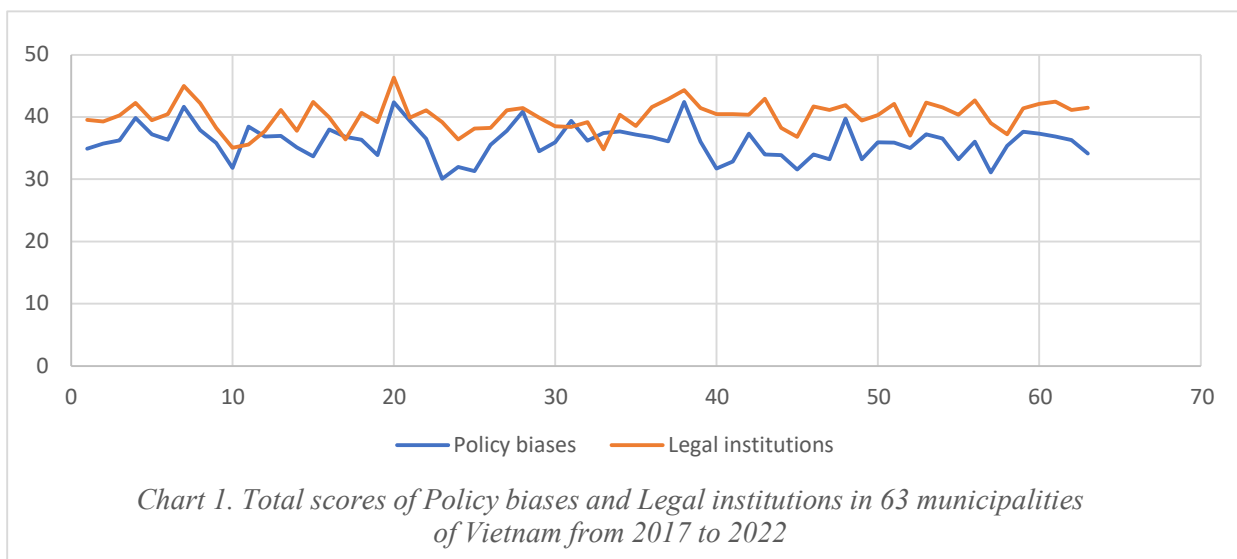
<i>Regression Statistics</i>	
Multiple R	0.4412
R Square	0.1947
Adjusted R Square	0.1815
Standard Error	2.4191
Observations	63.0000

ANOVA					
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Significance F</i>
Regression	1	86.28430011	86.2843	14.7442	0.000295313
Residual	61	356.9781214	5.8521		
Total	62	443.2624215			

	<i>Coefficients</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t Stat</i>	<i>P-value</i>	<i>Lower 95%</i>	<i>Upper 95%</i>
Intercept	15.42869244	5.368970367	2.87368	0.00558	4.692772668	26.164612
X Variable 1	0.512807747	0.133550208	3.83981	0.0003	0.245757601	0.7798579

The multiple R-value of 0.4412 suggests a positive correlation, indicating that municipalities characterized by policy biases also tend to excel in maintaining law and order through efficient legal institutions. The R-squared value (coefficient of determination) of 0.1946 further implies that approximately one-fifth of the variability in maintaining law and order can be attributed to

policy biases. As the goal of the study is simply to identify a relationship between two variables, such a low R-squared value is acceptable. The statistical significance of this correlation is reinforced by a low p-value of 0.0003 from an ANOVA table. The findings from this study are significant and have several implications. The quantitative analysis uncovers a noteworthy and positive correlation between policy biases and effective legal institutions. This suggests that municipalities with higher indexes of policy biases, meaning their competition environment is fairer, tend to excel in maintaining law and order through efficient legal institutions. This positive association is further confirmed by the covariance of 2.6708 between policy biases and effective legal institutions. The covariance indicates that as one factor increases, the other tends to increase as well, reinforcing the interdependence of these two critical components of public administration. The relationship between the score of Policy biases and Legal institutions are reflected in Chart 1 as a visualization supporting the findings; accordingly, there are many exceptions to the overall tendency of correlation between the trends of these two indexes.

In addition, upon analysing the correlation between every two PCI indexes, we discovered an extra finding that both Policy biases and Legal institutions indexes are correlated with those of Proactivity and Informal charges from a moderate to strong level.

Table 2. Correlation of four PCI indexes from 2017-2022

Correlation	Sub-Index 5: Informal charges	Sub-Index 6: Policy Bias	Sub-Index 7: Proactivity	Sub-Index 10: Legal Institutions
Sub-Index 5: Informal Charges	1.0000			
Sub-Index 6: Policy biases	0.4662	1.0000		
Sub-Index 7: Proactivity	0.6406	0.3611	1.0000	
Sub-Index 10: Legal institutions	0.5213	0.4412	0.6552	1.0000

The implications of these findings are profound. Municipalities that exhibit policy biases towards SOEs, FDIs, or connected firms appear to be less effective in upholding fair and efficient legal procedures and ensuring security. This can result in a range of negative consequences, including discouraging investment, stifling competition, and eroding public trust. Several factors may contribute to the observed correlation between policy biases and effective legal institutions. One possibility is that both administrative bodies and judicial bodies are influenced by the lead of Vietnam's Communist Party, therefore any resolution of this political party shall embrace the practice of both administrative bodies and legal institutions, causing similar practice quality. Another reason is with limited judicial independence, courts in Vietnam also tend to exhibit certain biases to practice the common goals of the government, as Nicholson, P., & Quang, N. H. (2017) suggested.

Moreover, this study also revealed potential relationships between policy biases and effective legal institutions with informal charges and the government's proactivity. Therefore, upon assessing the quality of a government regarding one factor, the other three factors could be used as a reference.

5. Limitations and Future Research

While the correlation between government policy bias and effective legal institutions is statistically significant ($p < 0.05$), the moderate strength of the correlation ($r = 0.4412$) indicates that other factors not included in the model may also influence effective legal institutions.

It is important to acknowledge the limitations of this study. The research is based on data from Vietnam, and the findings may not be readily generalizable to other contexts or countries. Additionally, the study relies on observational data, which, while useful for identifying

correlations, cannot establish causality. The R-squared value is low and the results have not been qualified for a model establishment, thus the results should be interpreted with caution. In addition, the correlation does not necessarily mean any causal relationship.

Future research could delve deeper into the mechanisms underlying the relationship between policy biases and effective legal institutions. This would involve examining the specific processes and dynamics that lead to the observed correlation and causal relationship. Additionally, the generalizability of these findings to other countries and regions should be explored to ascertain the broader applicability of these insights.

6. Practical Implications of the Findings

The findings of this study have substantial implications for both municipal governments and businesses in Vietnam. For municipal governments, it is crucial to recognize the relationship between policy biases and effective legal institutions, as well as the potential relationship with the government's proactivity and informal charges born by enterprises for improvement of PCI scores, to seek solutions for improving government's quality. For businesses, understanding the relationship between policy biases and effective legal institutions provides valuable insights into the practices and attitudes of local governments. This knowledge can help businesses assess investment risks and navigate the business environment more effectively.

7. Conclusion

In summary, this study sheds light on the significant relationship between policy biases and effective legal institutions in Vietnamese municipalities. The quantitative analysis provides a robust foundation for understanding the interdependence of these two factors, while the qualitative analysis offers deeper insights into the underlying mechanisms. The implications of these findings cannot be overstated. Addressing policy biases towards enterprises is essential for promoting effective legal institutions and ensuring societal stability. However, the complexity of this relationship warrants further research to develop a comprehensive understanding of the issue. The interplay between the government's attitudes towards different enterprise groups and the effectiveness of the judiciary system at the municipal level is of paramount importance for policy formulation and decision-making, with the ultimate goal of creating a prosperous, secure, and fair environment for businesses.

References

- Acemoglu, D., & Johnson, S. (2005). Unbundling institutions. *Journal of Political Economy*, 113(5), 949-995. <https://doi.org/10.1086/432166>
- Billig, M. (1985). Prejudice, categorization and particularization: From a perceptual to a rhetorical approach. *European Journal of Social Psychology*, 15(1), 79–103. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420150107>
- Christiansen, H., Oman, C., & Charlton, A. (2002, December 12). Policy-based competition for FDI: The case of Brazil. *International Conference on Regional Development and Foreign Investment*. <https://www.oecd.org/regional/regional-policy/2489894.pdf>
- Djankov, S., Porta, R. L., LopezdeSilanes, F., & Shleifer, A. (2000). *The regulation of entry*. National Bureau of Economic Research. <http://dx.doi.org/10.3386/w7892>
- Garoupa, N. M., Gili Saldaña, M., & Gomez-Pomar, F. (2012). Political influence and career judges: An empirical analysis of administrative review by the Spanish supreme court. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1877083>
- Greene, J. C., Caracelli, V. J., & Graham, W. F. (1989). Toward a conceptual framework for mixed-method evaluation designs. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, 11(3), 255–274. <https://doi.org/10.3102/01623737011003255>
- He, X. (2013). Judicial innovation and local politics: Judicialization of administrative governance in East China. *The China Journal*, 69, 20–42. <https://doi.org/10.1086/668805>
- Huang, Y. (2007). Ownership biases and FDI in China: Evidence from two provinces. *Business and Politics*, 9(1), 1–45. <https://doi.org/10.2202/1469-3569.1177>
- Johnson, G. (2011). Judicial deference and executive control over administrative agencies. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1881929>
- Liu, Bingsheng & Qin, Zengqiang & Zhang, Jinfeng, 2023. The effect of psychological bias on public officials' attitudes towards the implementation of policy instruments: evidence from survey experiments. *Journal of Public Policy*, Cambridge University Press, vol. 43(2), pages 261-283.

La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A., & Vishny, R. W. (2001). Law and finance. In *Corporate Governance* (pp. 26–68). Springer Berlin Heidelberg. http://dx.doi.org/10.1007/978-3-642-59499-1_3

Nicholson, P., & Quang, N. H. (2005). The Vietnamese Judiciary: The Politics of Appointment and Promotion. *Pacific Rim Law & Policy Journal*, 14(1), 1. Retrieved from <https://digitalcommons.law.uw.edu/wilj/vol14/iss1/2>

Nicholson, P., & Quang, N. H. (2017). Independence, impartiality and integrity of the judiciary in Vietnam. In *Asia-Pacific Judiciaries* (pp. 372–393). Cambridge University Press. <http://dx.doi.org/10.1017/9781316480946.019>

Sunkin, M. (2006). Judicial Review and Compliance with Administrative Law by Simon Halliday. *Legal Studies*, 26(1), 120–128. <https://doi.org/10.1111/j.1748-121x.2006.00003.x>

Tuyet, N. L. H., & Ninh, L. K. (2023). Competition and firm performance: Evidence from Vietnam. *RAUSP Management Journal*, 58(2), 111–124. <https://doi.org/10.1108/rausp-03-2022-0094>

Vietnam's Government News, & Thanh Hang. (2018, June 20). Many regulations differentiate the treatment of private enterprises from FDI. *Baohinhphu.vn*. <https://baohinhphu.vn/nhieuc-quy-dinh-phan-biet-doi-xu-dn-tu-nhan-hon-fdi-102240503.htm>

Voigt, S. (2016). Determinants of judicial efficiency: A survey. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2390704>

World Bank Working Group, (2017). *World Development Report 2017: Governance and the Law*. <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-0950-7>

Vosburgh, W. W., Pressman, J. L., & Wildavsky, A. (1973). Implementation. *University of California Press*, 19(2), 271. <https://doi.org/10.2307/2393905>

Zakiah Ahmad, N., Abdul Majid, M., & Azlan Shah Zaidi, M. (2001b). Agricultural and industrial development in Malaysia: Policy bias? *Humanomics*, 17(1), 61–76. <https://doi.org/10.1108/eb018860>

SOSYAL REFAH DEVLETİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMI EŞİTSİZLİĞİNİ ÖNLEMeye YÖNELİK POLİTİKALAR

Çiğdem BAL¹, İclal ÜNÜVAR²

Öz

18. ve 19. yüzyıl dönemleri yeni devletlerin kurulması, makineleşme ile seri üretime geçilmesi ve bunun sonucunda işsizlik oranlarındaki artışlarla birlikte emek gücüne olan ihtiyacın azalması çalışanları zorlu koşullara yönlendirerek bir değişim süreci yaratmıştır. Çalışma şartlarının ağırlaştırılması ve düşük ücret sebebiyle geçimlerinde zorlanan bireylere sosyal hakların tanınması refah devletin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Sosyal refah devleti, müdahaleci, düzenleyici, geliri yeniden dağıtıcı yönüyle sınırlı devlet anlayışına serbestlik getiren, devletin görev ve yetkilerini genişleterek sosyal yönden toplumun kalkınmasını sağlayan, bir devlet sistemidir. Kapitalizmin bir meta uygarlığı olması her şeyi paralılaştırması, insan toplum yaşamını bir ticaret nesnesi haline getirmesinin ardından 1929 buhranının yaşanmasıyla devletin ekonomiye müdahale etmesi bir zorunluluk haline gelerek, ekonomide devletin varlığı çalışanların lehine olmuştur. Bireyler üzerindeki adaletsizlikleri gidermek, fırsat eşitliğini sağlamak için devlet çeşitli politikalar uygulamaktadır. Devlet, vergi ve transfer harcamaları aracılığıyla gelir dağılımını doğrudan etkileyerek sosyal hizmetlere yönelik alt yapının geliştirilmesine ilişkin uyguladığı maliye politikası araçlarıyla gelir dağılımını düzenlemektedir. Bu çalışma kapitalist sistemin etkilerine maruz kalan ve dünya çağında etkiye neden olan sanayi devriminin getirdiği sonuçlar neticesinde adil gelir dağılımını nasıl geliştirebileceklerine yönelik politikaların nitel olarak araştırılmasına yöneliktir. Gelir eşitsizliğini önlemek için adil gelir dağılım politikaları ve sosyal refah devleti yapılanması alanında çeşitli görüşler çerçevesinde kapsamlı değerlendirme yapılarak ilgili literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Refah Devleti, Gelir Dağılımı, Adil Gelir Dağılımı Politikaları.

¹ Lec., Mersin University, cigdembal@mersin.edu.tr

² Assoc.Prof.Dr., Karamanoğlu Mehmetbey University, icogurcu@kmu.edu.tr

POLICIES TO PREVENT INCOME DISTRIBUTION INEQUALITY IN TURKEY IN THE CONTEXT OF SOCIAL WELFARE STATE

Abstract

The establishment of new states in the 18th and 19th centuries, the transition to mass production with mechanization, and the resulting increase in unemployment rates and the decrease in the need for labor force created a process of change by directing employees to difficult conditions. The granting of social rights to individuals who had difficulty making ends meet due to worsening working conditions and low wages paved the way for the formation of the welfare state. Social welfare state is a state system that liberalizes the limited state approach with its interventionist, regulatory and income redistributive aspects, and ensures the social development of the society by expanding the duties and powers of the state. After capitalism was a commodity civilization, monetized everything, and turned human social life into an object of commerce, and with the 1929 crisis, it became a necessity for the state to intervene in the economy, and the presence of the state in the economy was in favor of the employees.

The state implements various policies to eliminate injustices on individuals and ensure equality of opportunity. The state regulates income distribution through the fiscal policy tools it implements for the development of infrastructure for social services by directly affecting income distribution through taxes and transfer expenditures. This study aims to qualitatively investigate policies on how to improve fair income distribution as a result of the industrial revolution, which was exposed to the effects of the capitalist system and had an impact on the world. It is aimed to contribute to the relevant literature by making a comprehensive evaluation within the framework of various views in the field of fair income distribution policies and social welfare state structuring in order to prevent income inequality.

Keywords: Social Welfare State, Income Distribution, Fair Income Distribution Policies.

1. Giriş

Sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkan refah devlet anlayışı, kapitalist sistemin neden olduğu ekonomik sorunlara çözüm önerisi düşüncesi ile gelişim seyrini göstermiştir. Sosyal refah devleti yapısı her ülkede farklı temellerde ortaya çıkmıştır. Ülkeler arasında farklılık göstermesinin temel nedeni ülkelerin ekonomik yapısının birbirinden farklı olmasıdır. Sanayi devrimi ile başlayan ve ekonomik açıdan başarısı beklenen liberal kapitalist anlayış hem toplumsal açıdan hem de ekonomik açıdan hedeflenen başarıyı sağlamamıştır. Toplumsal açıdan; sosyal sınıflar arasındaki çatışmaların artması, ekonomik açıdan ise 1929 Ekonomik Krizi başarısızlığın göstergeleri arasında sayılmaktadır. Devlet bu noktada ekonomik ve sosyal sorunlara müdahale ederek bu sorunlara karşı politikalar üreten sosyal refah devleti konumunu üstlenmektedir (Bozkır Serdar, 2020: 19-22).

Refah devlet kavramı 19. Yy sonunda ilk kez Almanya'da ortaya çıkmasına karşın, Altın Çağ'ını 2. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşamıştır. Avrupa toplumlarında refah devleti kapsamı genişlemiştir. Kapsamı, etkinliği ve uygulaması sürecinde devlet ekonomik alana müdahale ederek tam istihdamı sağlama amacı gütmektedir. Ayrıca uygulamalar aracılığıyla emek piyasasının kontrolü amaçlanmıştır. Aynı zamanda temel toplumsal hizmetlerin tüm topluma ulaştırılmaya çalışılması ve alt sınıflara gelir transferinin sağlanması sosyal refah devletinin temel gayeleri arasında yerini almaktadır (Sallan Gül, 2004: 150). Bu sayede toplum refahının artırılması ve yaşam standartlarının yükseltilmesi amaçlanmaktadır. Ekonomik alanda yapılan müdahalelerde devletin piyasaya aktif katılımını öngören devlet anlayışıdır.

Tarihsel süreç içerisinde yaşanan ekonomik ve toplumsal gelişmeler devletin ekonomideki yerini artırmıştır. Bu sayede gelir dağılımındaki adaleti sağlama, tam istihdamı destekleme ve bunlar neticesinde ekonomik büyüme gerçekleştirmek refah devleti kapsamında değerlendirilmektedir. Sosyal devletin temel hedefi sınıf ve statü ayrımı yapmaksızın toplumun bireylerine düzenleyici ve yeniden dağıtımçı bir devlet anlayışını benimseyerek eşitlik sağlayan anlayıştır.

Devletler sosyal politika araçlarından olan aynı zamanda refahın sağlanması için halkın korunması amacı ile istihdam ve yoksullara yönelik müdahaleler yapmaktadır. Müdahalelerin temel amacı insanların sosyo-ekonomik durumları dikkate alınarak, onlara asgari bir yaşam düzeyi taahhüt etmektir. Bu doğrultuda adil gelir dağılımı dikkate alınarak adaletli bir ortamda birey ve toplumun mutluluğu esas alınmaktadır. Birey ve toplumun mutluluğu sosyal yaşamın temel gerekliliklerindedir. Sosyal devlet kavramı, toplumun sosyal refahını amaçlayan ve bu

doğrultuda müdahalelerde bulunmayı öngören bir sistemdir. Kamu yararını gözetmek amacıyla piyasa güçlerinin rollerini dengelemeye açılan bir devlet modelidir (Albayrak, 2017: 3).

1929 yılında ekonomik krizin patlak vermesi ve 1973 yılında yaşanan petrol krizi ile ekonomik büyüme yavaşlayarak işsizlik sorunu gündeme gelmiş, sosyal harcamaların kısıtlanmasını savunan bir ekonomi politikası ve rekabete dayanan bir piyasa ekonomisini gündeme gelmiştir (Bozkır Serdar, 2020: 23). Ortaya çıkan bunalımlı süreç halkın refahının arttırılmasını ve sosyal politika alanında uygulamaları gündeme getirmektedir. Küreselleşme süreci ve kapitalist yapının etkileri sosyo-ekonomik açıdan sorunları doğurarak, bireyler arasındaki gelir dağılımında eşitsizlikleri oluşturmaktadır.

Bu çalışma küreselleşmeyle birlikte kapitalizmin sinsi sömürücü etkilerine maruz kalan devlet yapılarının sosyal refah devleti anlayışı bağlamında gelir dağılımı eşitsizliklerini önlemeye yönelik uygulanabilir politikalara dair öngörülerin ortaya çıkarılmasını amaçlamaktadır. Çalışmanın konusu bu yönüyle iktisat biliminin temeli olan kıt kaynakların kullanımına yön verme konusunda önem teşkil etmektedir. Gelir dağılımının açıklayıcısı olan bölüşüm sorunu üzerinde çalışılması gereken konulardan birisidir. Araştırmanın amacının gerçekleşebilmesi için veri toplama tekniği dikkate alınarak literatür taraması gerçekleştirilmiştir.

2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada araştırma yöntemi olarak nitel araştırma kullanılmıştır. Araştırma için kullanılacak veriler nitel araştırma teknikleri çerçevesinde toplanmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgular neticesinde gelir eşitsizliğini önlemek için oluşturulan adil gelir dağılımı politikalarına değinilmiştir. Aynı zamanda sosyal refah devleti yapılanması alanında çeşitli görüşler çerçevesinde kapsamlı değerlendirme yapılması hedeflenerek ilgili literatüre katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

3. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma kapitalist sistemin etkilerine maruz kalan ve dünya çağında etkiye neden olan sanayi devriminin getirdiği sonuçlar neticesinde, sosyal refah devleti bağlamında adil gelir dağılımını nasıl gerçekleştirebileceklerine yönelik politikaların ortaya çıkması amacını taşımaktadır. Toplum içerisinde bulunan bireylerin refah düzeylerini iyileştirecek politika değişikliği, adil gelir dağılımı sisteminin aktif ve etkin işleyişini gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla belli bir gelir grubunda yer alan kişilerin gelir düzeylerindeki artış eşitsizliği ortaya çıkaracağı için tek bir

kişinin refah düzeyini olumsuz bir biçimde etkilemeden gelir dağılımı adaletinin iyileştirilmesi politikalarını zorunlu kılmaktadır.

4. Araştırmanın Problemi

Refah kavramı Türkçe'de bolluk, bereket içinde yaşamak anlamına gelmektedir. Refah devleti kavramı sosyal politika açısından önemli bir kavramdır. Refah devleti kavramı esas olarak sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkan kapitalizmin sebep olduğu ekonomik sonuçları azaltma düşüncesiyle vücut bulmuş bir yapıdır.

Refah devletinin temeli toplumsal iyinin ne olduğuna vurgu yapmaktadır. Ekonomik, siyasal ve sosyal unsurlarla bağlantısı olan refah devleti kavramı bireylerinin iyilik halinin sağlanmasını kendine görev edinmiştir. Refah devleti bu açıdan müdahaleci ve düzenleyici konumdadır. Aynı zamanda sınıflar arasındaki gelir dengesizliklerini müdahale aşamasında geliri yeniden dağıtıcı özelliği de bulunmaktadır.

Devlet terimi bünyesinde egemenlik, ülke ve millet unsurlarını barındırmaktadır. Bünyesinde barındırdığı egemenlik unsuru siyasi iktidarın soyut karşılığıdır. Bu da devleti iktidar konumundaki meşruluğunu simgelemektedir. Bu meşru zeminde kurallar yaratarak, bu kuralların uygulanmasını hükmetmektedir. Bu hükmetme yetkisini kullanırken devlet, sınırları dahilinde yaşayan bireylerden sorumlu özne konumundadır (Heywood, 2011: 125-128). Devletin temel amacı toplum içindeki var olan düzeni sağlamaktır. Bu düzeni sağlarken de bireyi her türlü tehlikeden korumayı temel amaç hedeflemektedir. Sınırları içerisinde barındırdığı bireylere insanca bir hayat sağlamalarına yardımcı olmak üzere; sosyal ve ekonomik alanda varlığını hissettiren sosyal güvenlik yasaları, sosyal sigortalar ve buna benzer sosyal yardım önlemlerini kullanmaktadır.

Sosyal devlet, bireylerin insan onuruna yaraşır bir şekilde yaşamasını kendine görev edinen bir yapıdır. Bu perspektiften bakıldığında ideal bir sosyal devlet algısı içerisinde yoksullukla mücadele, işsizlikle baş etme, adil gelir dağılımı, sosyal barışı sağlama gibi sosyal politika araçları ile düzenleyici olarak ekonomiye ve piyasaya dahil olmaktadır.

Tarihsel süreç içerisinde yaşanan 1929 ekonomik krizi ve 1973 petrol krizi ortaya karmaşa ve kriz ortamı çıkararak devlet müdahalelerinin gerekliliğine sebebiyet vermiştir. Bu müdahalelerin başında refah devlet anlayışının getirdiği politikalar gelmiştir. Bu doğrultuda refah devlet algısı müdahaleci ve düzenleyici bir konumda gelirin yeniden dağıtımını sağlayarak adil gelir dağılımını hedeflemektedir.

Toplumda bireyler arasında gelir dağılımındaki eşitsizlikleri önlemede önemli rol oynayan refah devlet yapısı adaleti sağlamada da önemli rol oynamaktadır. Gelir dağılımındaki eşitlik ve adalet sağlayacak politikalar belirlenmesinin yanında adil olmayan durumlara müdahale edilerek iyileştirmelerin nasıl yapılması gerektiği sorusuna cevap aranmaktadır.

4.1. Gelir Dağılımı

Bireyler birbirleriyle zihinsel ve fiziksel üstünlüklerinin bulunmadığı durumlarda eşittirler. Ancak böyle bir durum mümkün değildir. Çünkü bireylerin özellikleri birbirlerinin benzeri değildir. Tüm insanların aynı özelliklere ve imkanlara sahip olabilmesi mümkün değildir.

Gelir servetten farklı olarak tüm ekonomiye yönelik mal ve hizmet veya para sirkülasyonunu ifade etmektedir (Seyidoğlu, 1992: 293). Servetten farklı bir kavram olduğu için kazancın gelir sayılabilmesi üretime katılma şartına bağlıdır. Üretim faaliyetine katılan emek, üretim sonucunda ücret elde etmektedir.

Bir ülkede elde edilen milli gelirin bölüşüm şekline gelir dağılımı denir. Yani toplam gelirin ekonomi içerisinde bulunan kişiler arasındaki bölüşümüdür (Özbilen, 1998: 373) Gelir dağılımının dağıtım biçimi gelir seviyesinin düzeyi ile doğrudan ilgilidir. Aynı zamanda gelir dağılımı, kapitalist ekonomik yapıyla bağlantılı olup ekonominin büyüme hızı ve istihdamla ilişkisi mevcuttur.

Eşitsizliğin yer aldığı bir sistemde bireyler, diğer bireylerden farklı olarak gelir elde ediyorsa eşitlikten söz edilemez. Bu durum piyasada eşit bir dağılım sağlanamadığının göstergesi olmakla birlikte dağılımda adalet kavramından da bahsedilemez (Platz, 2020, 8). Eşitlik olmadan adalet kavramı anlama kazanmamaktadır (Schmidtz, 2006: 110). Eşit olmayan gelir dağılımı adaletsiz olmasının yanında sosyal olarak da haksızlık durumudur. Günümüz toplumlarında bireylerin elde ettikleri gelirler, kendi yeterliliklerinin yanı sıra miras elde etme durumları, ailelerin ekstra gelirleri gibi çeşitli faktörlere göre de değişmektedir. Dolayısıyla bireylerin toplam gelirden aldıkları paylar değişkenlik göstermektedir (Pigou, 1920: 696). Bu durum ise ülkedeki gelir dağılımının adaletinde problem olduğunun göstergesi olarak kabul edilir. Pigou'ya göre (1920); gelirin yeniden dağılmasını sağlamak için zenginlerden yoksullara gelir ve servet transferi yapılmalıdır. Bu sayede toplumsal refahın artacağı öne sürülmüştür

Gelir eşitsizliği ulusal gelirin eşit olarak dağılmamasına ve ülkenin farklı bölgelerinde yaşayan bireylerin gelirden ne oranda pay edindiklerini ve ülkelerin kalkınmışlık düzeylerinin gösterimi açısından açıklayıcıdır. Kişisel gelir dağılımı üretim faktörleri neticesinde gelirin birey grupları

arasında ne ölçüde bölüştüğüünün hesaplanması Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısını kullanılarak yapılmaktadır. Gini Katsayısı 0 ile 1 arasında değerler almaktadır. Bu değer eğer sıfıra eşitse bu durum ülkedeki gelir dağılımının eşit olduğunun göstergesi, bire eşit ise bu durum o ülkedeki gelir dağılımının adaletsiz olduğunun göstergesidir.

Gelir dağılımı türleri ortaya çıkan gelirin dağılımı noktasında fonksiyonel gelir dağılımı, coğrafi gelir dağılımı, kişisel gelir dağılımı ve sektörel gelir dağılımı olarak dört gruba ayrılmaktadır. Bunlardan fonksiyonel gelir dağılımı, gelirin üretim öğelerince paylaşımı, ulusal gelir içerisinde ücret, faiz, rant ve karın payları belirlendiğinde ulusal gelirin, çeşitli sosyo-ekonomik gruplar arasındaki paylaşımını göstermesi açısından önemlidir. Sektörel gelir dağılımı ise tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin ulusal gelirden aldıkları paylar, bunların uzun dönemdeki durumları, devletin hangi sektörler aleyhine ve hangi sektörler lehine ulusal gelirin dağılımını etkilediğini gösterir (Türk, 2003: 314 - 315).

Gelir dağılımının adil bir şekilde sağlanmasını üstlenen devlet yapısı makroekonomik istikrarı sağlayabilmek için ellerinde bulundurduğu vergileri ve harcamaları göz önünde bulundurmaktadır. Devlet sosyal bir gelişme sağlarken, bunun yanında ekonomik, siyasi gelişmeleri de dikkate alarak kendi görevleri doğrultusunda hareket etmektedir. Gelir dağılımı adaleti için elzem olan söz konusu mali araçlarla düşük gelirli gurupların, dezavantajlı gurupların desteklenmesi ve refahının arttırılması temel hedefler arasında sayılmaktadır.

Dünyada gelir eşitsizliğinin artış göstermesi ve bu eşitsizliğin giderilmesi için gelirin yeniden dağılımı gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Gelirin yeniden dağıtımını ile maliye politikaları dikkate alınarak vergiler, kamusal harcamalar ve transfer harcamaları gündeme gelmektedir. Devlet maliye politikası araçları ile gelirin yeniden dağıtımını gerçekleştirmektedir. Böylelikle devlet müdahalesi ile gelir dağılımında adalet sağlanmaya çalışılmaktadır (Bulut vd., 2019: 250)

4.2. Türkiye’de Gelir Dağılımı

1923 yılında Cumhuriyetin kurulmasıyla beraber geliştirilen ekonomi politikalarındaki aksaklıklar ve bu sorunlara çözüm amaçlı 1932 yılında ülke sanayisini destekleyici yatırımların oluşmasını sağlayacak uygulamalar gerçekleştirilmiştir. 1929 Büyük Buhran sonrası devletin ekonomiye müdahalesi aratarak, devletçilik faaliyetlerine geçilmiştir. Özel sermayenin yetersiz kalmasından ötürü Devletçilik modeliyle sanayileşme politikası benimsenmiştir (Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı, 2009: 15).

1930 yılında planlı ekonominin temelleri atılarak kalkınma planları çerçevesinde ekonominin tanımı esas alınmıştır. Bundan dolayı 1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur (Doğan, 2015: 145) Devlet Planlama Teşkilatının temel görevi ekonomik kalkınma hedeflerini belirlemek ve bu hedefler doğrultusunda planlar geliştirmek şeklinde belirtilmiştir (Özgüven, 1988: 232).

1963 yılında Devlet Planlama Teşkilatı Türkiye’de gelir dağılımına ilişkin ilk çalışmayı gerçekleştirmiştir. Yapılan Gelir Dağılımı Araştırması, o dönemdeki gelir vergisinin genel olmaması ve vergi kaçakçılığı sebebiyetiyle gerçek rakamları yansıtmamıştır. Elde edilen rakamlar neticesinde Türkiye’de yüksek oranda gelir eşitsizliği ortaya çıkmıştır.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsü tarafından 1968 yılında hem Türkiye için nüfus verilerine hem de gelir dağılımına ulaşmak için “Aile Yapısı ve Nüfus Sorunları” konusu içeriğince araştırma gerçekleştirilmiştir (Koratay ve Ersel, 1968). 1963 yılındaki araştırmaya istinaden daha kapsamlı bir araştırma olarak kişisel gelir dağılımını ölçmeye çalışmış ve araştırma Türkiye çapında kırsal, kentsel ve bölgesel farklılıkları ortaya çıkarmaya çalışmıştır.

1973- 1974 yıllarında Devlet Planlama Teşkilatı tarafından Hacettepe Üniversitesi’nce yapılan gelir dağılımı çalışmasında hanehalkı gelirlerine ilişkin veriler kullanılmıştır. Nüfusu 2000’den az olan kırsal yerlerin sosyo-ekonomik yapısını tespit etmek amacıyla gelir dağılımı araştırması yapılmıştır (Karaman, 1987: 28).

1978-1979 yıllarında “Kentsel Yerler Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi” araştırması ile kırsal alan dışında kalan nüfusu 10.000’den fazla olan yerleşim yerleri dikkate alınarak 40 yerleşim yeri üzerinde gelir dağılımı araştırması yapılmıştır.

1986 yılında TÜSİAD, Türkiye’de sosyo-ekonomik çerçevede gelir grupları, sektörler ve bölgeler itibariyle araştırmalar gerçekleştirmiştir (DİE, Gelir Dağılımı Araştırması: 63).

1987 yılında “Hanehalkı ve Tüketim Harcamaları Anketi” yapılarak, ilk defa Türkiye genelini kapsayan gelir ve tüketim farklılaşmasını belirlemek üzere anket yapılmıştır (DİE, 1987: 5).

1988 yılında yapılan gelir dağılımı araştırması neticesinde hanehalkının tüm üyelerinin net toplamı, ortalama kaç lira olduğunun tespiti yapılmıştır (Kongar, 1988: 1-4).

1963-1988 yılları arasında yapılan araştırmalarda aileler en düşük gelirden, en yüksek gelirliye kadar %20’lik dilimlere bölünmüştür.

Tablo 1: Kişisel Gelir Dağılımı (1963-1988)

Gelir Grupları	1963	1968	1973	1978	1983	1986	1987	1988
En düşük %20	4.5	3.0	3.5	2.84	2.63	3.9	5.2	3.1
2. %20	8.5	7.0	8.0	7.33	6.13	8.4	9.6	9.0
3. %20	11.5	10.0	12.5	12.99	12.59	12.6	14.0	12.2
4.%20	18.5	20.0	19.5	22.13	21.39	19.2	21.2	16.6
5. %20	57.0	60.0	56.0	56.5	54.71	55.9	50.0	59.1
Gini Katsayısı	0.55	0.56	0.51	0.51	0.52	0.46	0.43	-

Kaynak: Çavuşoğlu ve Hamurdan, 1966, Bulutay vd., 1971, DPT, 1976, Celasun, 1986, Esmer vd., 1986, DİE, 1987: 16, DİE, 1990, Kongar, 1989

Gİni katsayısı gelir dağılımı eşitsizliğini ölçmek için kullanılan bir ölçüttür. Katsayının aldığı değer sıfır ile bir arasında değişmektedir. Değerin sıfıra yakın olması gelir dağılımında eşitsizliğin az olduğunun göstergesi iken değer birine yakın olması ise gelir dağılımında eşitsizliğin fazla olduğunun göstergesidir. Tabloya göre 1963 yılında gini katsayısı 0.55 göstergesi gelir dağılımında 1987 yılına göre 0.43 göstergesi baz alınarak bir gelir dağılımı eşitsizliğini göstermektedir. Nispeten 1987 yılında 1963 yılına gelir dağılımı eşitsizliği azdır.

Türkiye ekonomisinin sanayileşme sürecindeki başarısızlıkları yapısal sorunları ardında getirmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarından beri devam eden gelir dağılımı eşitsizliği 1963-1988 yılları arasında tablodaki verilerle gösterilmiştir. 1963 yılında nüfusun en düşük seviyedeki %20'lik kısmı toplam gelirden %4.5'ini almakta iken yapılan iyileştirmeler neticesinde 1988 yılında aynı grup toplam gelirden %3.1'ini almaktadır. En yüksek seviyedeki %20'lik grup 1988 yılında toplam gelirden % 59.1'ini almaktadır. Tablodan anlaşılacağı üzere zengin daha zengin konumda fakir ise daha fakir konumdadır.

Bir ülkenin vatandaşları arasındaki dağıtım ve bölüşümün eşit olmaması hem düşünürlerin hem de iktisatçıların ilgisini çeken bir konu olmuştur. “Bir Adalet Kuramı” adlı eserinde Rawls (1971), daha kötü koşullarda bulunanları gözetererek özgürlük ve eşitlik kavramlarının tanımlanması gerektiğini ve zengin kesimin daha da zengin hale geldiğine dikkat çekerek, ücretler ve sosyal sermayenin toplum için önemli olduğuna, bunların zayıflamasının toplumun zararına olacağını belirtmektedir. Eşit olmayan bir toplum demokratik bir ortamda bulunamayacağı için, eşitsizlik kaçınılmaz bir sonuç olmaktadır (Beramendi ve Anderson, 2008: 23).

Eşitsizlik kavramı ele alınırken gelir dağılımı adaleti de ele alınmalıdır. Gelir dağılımı adaleti, devlet tarafından yapılan sosyal transferlerin bir sonucudur. Bu adaleti de bir ekonomide oluşan

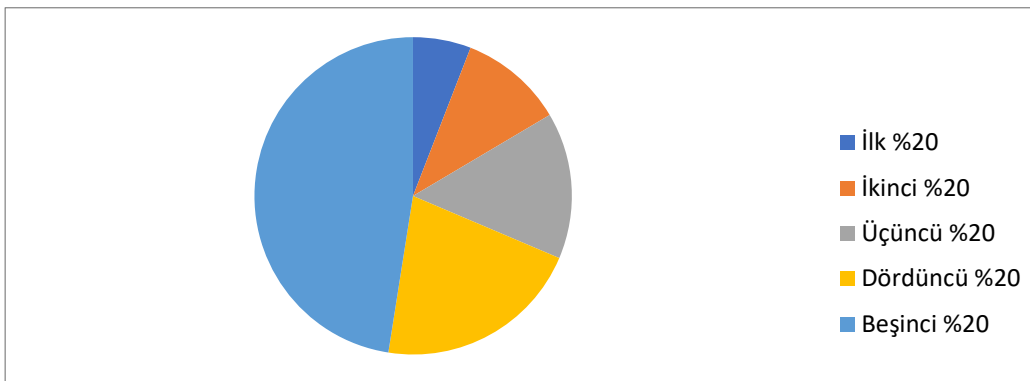
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın daha sonraki ikincil gelir dağılımında üretime katılmayanlara bölüştürülmesiyle sağlamaktadır.

21. yüzyılda içinde bulunduğumuz evrende eşitsizlikler beraberinde ahlaki, toplumsal ve politik sorunları yaratmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte mevcut eşitsizlikler derinleşerek, nüfusun büyük bir bölümü için eşitsiz bir ekonomik ortam bulunmaktadır (Blancard ve Rodrik, 2022: 9).

Küreselleşme sürecinin teorik arka planını neo-liberal politikalar oluşturmaktadır. “Büyüme için denge feda edilebilir.” tartışması gelir dağılımındaki adaleti sağlama ve dengeli kalkınma modellerini gözden çıkarmıştır. Fleming'e (1955) göre dengeli kalkınmanın başarısı pozitif dışsal ekonomilerin negatif dışsal ekonomileri ortadan kaldıracak ölçüde kuvvetli olmasına bağlıdır.

2022 yılı Dünya Eşitsizlik Raporu'na göre; “2021 yılında ortalama bir yetişkin birey, yılda 16.700 Avro (23.380 USD1 PPP) kazanıyor ve 72.900 Avroya (102.600 USD PPP) sahip. Ancak bu ortalamalar hem ülkeler arasındaki hem de ülkeler içerisindeki geniş eşitsizlikleri maskeliyor. Küresel nüfusun en zengin %10'u şu anda küresel gelirin %52'sini alırken, nüfusun en yoksul yarısı bunun ancak %8,5'ini kazanıyor. Küresel gelir dağılımının ilk %10'luk kısmındaki ortalama bir birey yılda 87.200 Avro (122.100 USD PPP) kazanırken, küresel gelir dağılımının en yoksul yarısından bir birey yılda 2.800 Avro (3.920 USD PPP) kazanıyor.” (URL1)

Şekil 1. Sıralı %20'lik Gruplara Göre Gelir Dağılımı

Kaynak: URL2

2020 anket yılı ve 2019 referans yılı verilerine göre Türkiye'de en zengin yüzde 20'lik kesim gelirin yüzde 47,5'i almaktadır. En yoksul yüzde 20'lik kesim ise gelirin sadece yüzde 5,9'unu almaktadır.

TÜİK'in sıralı yüzde 20'lik gruplar itibarıyla yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirinin dağılımı da Türkiye'de gelir adaletsizliği göstermektedir.

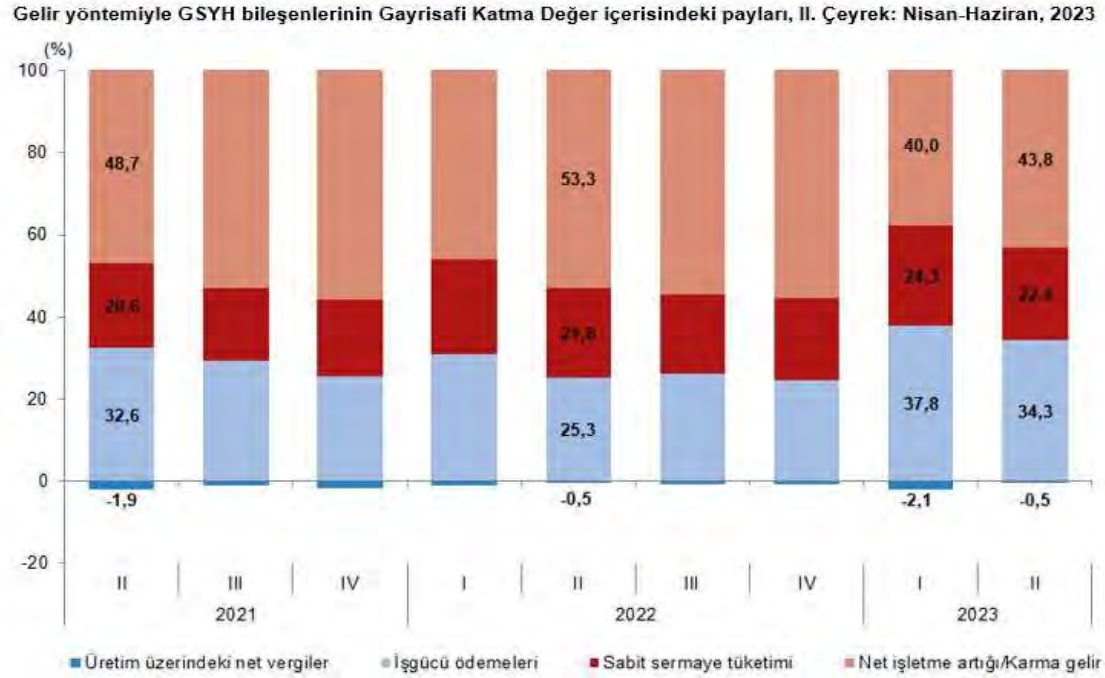
Tablo 2. Sıralı %20'lik Gruplar İtibarıyla Yıllık Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirinin Dağılımı (%), 2013-2022

Anket Yılı	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Gelir Referans Yılı	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
İlk %20 (En Düşük)	6,1	6,2	6,1	6,2	6,3	6,1	6,2	5,9	6,1	6,0
İkinci %20	10,7	10,9	10,7	10,6	10,7	10,6	10,9	10,6	10,8	10,4
Üçüncü %20	15,2	15,3	15,2	15,0	14,8	14,8	15,2	14,9	15,1	14,7
Dördüncü %20	21,4	21,7	21,5	21,1	20,9	20,9	21,4	21,1	21,3	20,9
Son %20 (En Yüksek)	46,6	45,9	46,5	47,2	47,4	47,6	46,3	47,5	46,7	48,0

Kaynak:URL3

TÜİK, 2021 yılı verilerine göre Merkez Bankası'nın faizi düşürmesi sebebiyle enflasyonun artması neticesinde gelir dağılımı bozulmuştur. Enflasyondaki bu hızlı yükseliş düşük gelirli ile yüksek gelirli arasındaki makası açmıştır. Düşük gelirlinin gelirden aldığı payın düşmesine, yüksek gelirlinin ise gelirden aldığı payın yükselmesine neden olmuştur. Buna göre 2021 yılında nüfusun en düşük gelirli yüzde 20'si gelirden %6 almıştır. Buna karşılık gelirden en yüksek payı alan yüzde 20 ise gelirin %48'ini almıştır.

Tablo 3. Gelir Yöntemiyle GSYH Bileşenlerinin Gayrisafi Katma Değer İçerisindeki Payları, 2. Çeyrek: Nisan-Haziran, 2023

Kaynak: URL4

Türkiye İstatistik Kurumu'nun açıkladığı GSYH verilerine göre; Türkiye ekonomisi yukarıdaki tablo baz alınarak 2023 yılının ikinci çeyreğinde büyüme göstermiştir. TÜİK'e göre büyüme oranı 2023'ün ikinci çeyreğinde %3,8 olarak kaydedilmiştir. Kişi başına düşen reel gelirden bir artış iktisadi büyümenin açıklayıcısıdır. Milli gelirin artması ve buna bağlı olarak üretim miktarlarındaki değişim kalkınmanın unsurlarını oluşturmaktadır (Taban ve Kar, 2016: 5-6). Tüm dünya ülkelerinde ekonomik kalkınmanın temelinde gelir dağılımının adaletli gerçekleşmesi yatmaktadır. Büyüme aynı zamanda ekonomik kalkınmanın göstergesidir. (Gönel, 2010: 10-11) Etkin ve adil bir şekilde gelir dağılımı adaletinin sağlanması ekonomik ve sosyal kalkınma açısından büyük önem arz etmektedir.

Gelir dağılımını ölçmek için kullanılan yüzde payları analizi, hanehalkı gruplarının toplam gelirden aldıkları payların yüzdelik dilimlere göre gösterimini vermektedir. Yüzde payları analizi ile gelir seviyesi en düşük olan kesimle gelir seviyesi en yüksek olan kesim karşılaştırılmaktadır. Böylelikle yüzdelik dilimlere göre yapılan ayırım neticesinde gelir eşitsizliği hesaplanmaktadır (Özdemir, 2007: 94)

Tablo 4. Eşdeğer Hanehalkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Gelir Dağılımı Göstergeleri 2014-2022

Anket yılı	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Gelir Referans Yılı	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
P80/P20 Oranı	7,4	7,6	7,7	7,5	7,8	7,4	8,0	7,6	7,9
P90/P10 Oranı	12,6	13,3	13,6	13,4	13,7	13,0	14,6	13,7	14,2
Gini Katsayısı	0,391	0,397	0,404	0,405	0,408	0,395	0,410	0,401	0,415
Gini Katsayısı (Sosyal Transferler Hariç)	0,446	0,454	0,465	0,468	0,473	0,463	0,470	0,482	0,487
Gini Katsayısı (Emekli ve dul-yetim maaşı dahil diğer tüm sosyal transfer gelirleri hariç)	0,399	0,406	0,412	0,414	0,417	0,405	0,420	0,419	0,423

Kaynak:URL5

Yukarıda belirtilen eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre gelir dağılımı göstergelerine göre en yüksek payı alan %10'luk kesim ile en düşük payı alan %10'luk kesim karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmaya göre; en yüksek gelir elde eden kesim ile en düşük gelir elde eden kesim arasında 14,2 kat oranında farklılık mevcuttur. Yani en yüksek gelir elde eden kesim 14,2 kat daha fazla gelir elde etmektedir. Anket yılı verilerine göre 2021 yılında bu oran 13,7 kat seviyesindedir. Tabloda belirtilen oran neticesinde gelir dağılımı düşük gelirli aleyhinde bozulmaktadır. Gini katsayısı verileri anket yılı baz alınarak 2022 yılında 0,415 düzeyindedir. 2021 yılında bu oran 0,401 düzeyindedir. Bir önceki yıl verilerine göre katsayı giderek sıfırdan uzaklaşmaktadır. Bu da gelir dağılımı adaletinin giderek bozulduğunun göstergesidir.

4.3. Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Ortaya Çıkardığı Sorunlar

Gelir dağılımı, bir ülkede yaratılan gelirin karar birimleri tarafından nasıl bölüştüğüdür. Ekonomik bir olgu olan gelir dağılımı nüfusun arttıkça toplumun sosyo-kültürel yapısına kadar

olan tüm bileşenleri etkilemektedir (Çakır, 2002: 91). Ücretlerin farklılaşması, aileden gelen servet değişiklikleri, piyasa koşulları, eğitim seviyesi, iş tecrübesinde oluşan farklılıklar gelir dağılımının Türkiye’de ve Dünya’da eşit olmadığını göstergesidir.

Sanayi devriminden sonra toplumlar iktisadi, sosyal ve siyasi yapılarında büyük değişimler yaşamıştır. Sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal değişimler birbiriyle bağlantılı olarak sosyal yapıyı etkilemiştir. Gelir, bu sosyal yapı üzerinde etkili bir mesele olarak kendini göstermiştir. Sanayileşmeyle beraber göç artışına bağlı olarak büyük bir işçi sınıfı oluşmuştur. Dolayısıyla 19. yüzyılın sonları hızlı bir toplumsal dönüşümü yaratmıştır. Bu toplumsal dönüşüm beraberinde hızlı kentleşme olgusunu tetiklemiştir.

Hızlı nüfus artışı ekonomiyi olumsuz bir şekilde etkileyerek gelir dağılımı verilerini kötüleştirmiştir. Ortaya çıkan toplumsal kesim işçi statüsünde olduğu için, kapitalist sistemin işçi nüfusu üzerinde olumsuz etkileri görülmeye başlamıştır. Kötü çalışma koşulları altında yaşamlarını sürdürmeye çalışan kesim piyasadan payını düşük ücretle almıştır. Başka bir deyişle, işçi statüsündeki artış yani yaşamını yalnız emeğiyle karşılayan bireylerin toplam üretimden aldıkları pay sınırlandırılmıştır. Emeğin payı bu süreçte baskılanmıştır (Baran, 1994: 42).

1929 Ekonomik Buhranıyla sarsılan piyasanın ücret ve çalışma şartlarının adil bir şekilde dengelenmesinin sağlanması için ciddi bir sosyal devlet anlayışının eksikliği kendini göstermiştir. Liberal ekonominin geçirdiği sarsıntı İkinci Dünya Savaşı ile etkisini daha da belli etmiştir. Bu dönemde Keynes’in geliştirdiği ekonomik politikalar refah devleti algısını kuvvetlendirmiştir. İnsanlık tarihi çok hızlı bir şekilde değiştiği için 1930’lar koruyucu refah devleti uygulamalarının benimsendiği yıllardır. Aynı zamanda savaşların yarattığı olumsuz etkiler devletin sosyal hayata ve ekonomisine müdahalesine gerekliliği arz etmiştir (Tokyo, 1997:5).

Keynes’in etkin talep üzerine geliştirmiş olduğu ekonomik sistem, fordist üretim sürecinin bir sonucu olarak doğmuştur. Keynes’e göre etkin talebin yüksek olması için, tüketim ve yatırımların da yüksek olması gerekmektedir. Bu durumda Keynes gelir dağılımının adaletsiz olduğu toplumlarda etkin talep düzeyinin de düşük olacağını vurgulamaktadır.

Birleşmiş Milletler’in 2006 yılında yayınladığı İnsani Gelişme Raporu’na göre “en düşük gelire sahip olan %20’lik kesim Dünya gelirinin %1,5’ini alırken en düşük %40’lık kesim dünya gelirinin sadece %5’ini almaktadır.” (UNDP, 2006)

2021 yılı Dünya Eşitsizlik Raporu'na göre; en yüksek gelire sahip olan %10'luk kesim toplam gelirden %52 almaktadır. Raporda Türkiye için en yüksek gelire sahip olan %10'luk kesim gelirin %54 oranında pay sahibidir (Channel, 2021) Adaletsiz artış eğilimini gösteren Gini Katsayısı dikkate alındığında AB ortalaması Türkiye için 0,43'tür (Europe Sustainable Development Solution, 2022).

2022-2023 Küresel Ücret Raporu açıklamasına göre; üretim sürecinde emeğin küresel rekabetin unsuru olması ve çok uluslu şirketlerin üretimlerini emek maliyetinin en ucuz olduğu ülkelere doğru kaydırması eşitsizlik olgusunu besler niteliktedir. Emek maliyetlerinin ucuz olmasının yanında enflasyonun yükselmesi, hayat pahalılığı açısından düşük gelirli grupları daha ağır etkilemektedir.

Bir ekonomideki gelir eşitsizliği toplam mal ve hizmet talebini düşürdüğünden temel ihtiyaçların karşılanmamasına sebebiyet vererek, yetersiz eğitim ve sağlık hizmetlerine, kötü beslenme, verimlilik azalması nedeniyle üretim düşmesine neden olur (Aykaç, 2013: 4; Karluk, 2005: 69)

Yoksulluk, insanların temel ihtiyaçlarını karşılayamama durumu olmakla birlikte gelir eşitsizliği artışının bir sonucudur. Sadece gelişmekte olan ülkelerin değil, gelişmiş ülkelerin de karşı karşıya kaldığı bir problem olup, doğru orantılı olarak bir ülkede gelir eşitsizliğinin azalması durumu yoksulluğun da azalacağı anlamına gelmektedir. Yoksullara yapılacak olan eğitim, sağlık, beslenme gibi temel ihtiyaçlarını karşılamaları için transfer ödemeleri yoksul bireylere gelirden pay almalarını sağlamaktadır. Yoksul bireylere gelirden pay almaları sağlanarak gelir eşitsizliğinde iyileşmeler yaratılarak yoksulluğun azaltılması amaçlanmaktadır. Gelir elde edilme noktasında yapılan müdahaleler gelir eşitsizliğinin dolayısıyla da yoksulluğu azaltmaktadır. Gelir eşitsizliği noktasında adil olmayan bir dağılım, ekonomik sorunların yanında sosyal ve psikolojik sorunlara da neden olur.

Gelir eşitsizliği bir ülkeyi ekonomik yapısından toplumsal yapısına kadar etkilemektedir. Demokratik toplumlarda zengin kesimde güç yarışı olarak görülürken, demokratik olmayan toplumlarda toplumsal huzursuzluğun artmasındaki temel sebep olarak eşitsizlik görülmektedir. Artan huzursuzluk durumları toplumda şiddet eylemlerinin artmasına ve sosyal memnuniyetsizliğin azalmasına neden olmaktadır. Toplumdaki huzurun azalması ekonomik büyümeyi de olumsuz etkilemektedir (Alesina ve Perotti, 1996: 1204-1205).

Toplumun önemli bir kısmının geçim sıkıntısı çekmesi memnuniyetsizliğe yol açarak ekonominin sağlıksız ve istikrarsız olmasına neden olur. İşsizlik ve yoksulluğun artmasına bağlı olarak iç talep düşmektedir.(Karluk, 2005: 70). Buna bağlı olarak yüksek düzeydeki gelir eşitsizliği ekonomik büyümenin azalmasına, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklara neden olmaktadır (Sönmez, 2001: 193-194).

4.4. Gelir Dağılımı Eşitsizliğini Önlemeye Yönelik Maliye Politikaları

Bir ülkede toplumsal barışı ve huzuru sağlayan etmenlerin başında gelir dağılımı gelmektedir. Maliye politikası, gelir dağılımı adaletinin sağlanması konusunda sosyal ve ekonomik amaçların yerine getirilebilmesi amacıyla bütçe politikası kullanılarak kamu gelir ve giderlerinin etkisinin değiştirilmesi konusunda kullanılan en etkili politikalardandır (Aksoy, 1991: 494). Devlet bu görevi hukuksal, mali ve parasal araçları kullanarak yerine getirmektedir. Bu araçları kullanarak kişilerin gelirine etki etmektedir. Gelir dağılımının adil olarak gerçekleşmemesi gelir eşitsizliğini doğurmaktadır. Devlet bu noktada refah devleti anlayışının gereği olarak müdahaleci ve iyileştirici rolü üstlenmektedir. Devletin eşitsizliği önlemek için maliye politikası araçları ile servet dağılımının, eğitim imkanlarının ve faktör fiyatlarının değiştirilmesi müdahale araçlarını uygulamaktadır.

Maliye politikalarının amacı, şüphesiz ülkelerin ekonomik, sosyo-ekonomik ve siyasi yapılarına göre farklılık göstermektedir. Bunların yanında ülkelerin coğrafi konumları ve kültürel düzeyleri de politikaların işleyiş şekillerinde farklılıklar yaratmaktadır. Tüm bunlara istinaden maliye politikalarının temel amacı; ekonomik istikrarın sağlanması, büyümenin gerçekleştirilmesi, kalkınmanın desteklenmesi ve adil gelir dağılımının sağlanmasıdır (Ulusoy, 2017: 23-24)

Bir dönem içerisinde meydana getirilen mal ve hizmetlerin bir toplumda üretim faktörleri arasındaki dağılımına gelir dağılımı denilmektedir. İnsanların toplu halde yaşamasıyla ortaya çıkmış olup, geçmişten günümüze ülkelerin önemle üzerinde durdukları konular arasında yerini almaktadır.

Sanayileşmeyle birlikte ülkelerin gelişmişlik seviyeleri birbirinden farklı olmasından dolayı gelir dağılımı yapıları da değişkenlik göstermiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ayrımı yapılmaksızın önemli bir iktisadi sorun olarak gündemi teşkil eden problem niteliğindedir.

Bir ülkede sosyal barışın sağlanması ve korunması, toplumsal refahın belirlenmesinde temel kriterdir. Bu kriterin sağlanabilmesi için gelir dağılımının adil olması gerekmektedir.

Adaletsizlik durumunda yaşanan eşitsizlikler beraberinde birçok ekonomik ve sosyal problemleri getirmektedir. Eşitsizlik toplumun bir kısmının gelirden fazla pay alması, bir kısmının ise almaması nedeniyle meydana gelmektedir. Bu iki uç kesim arasında satın alma gücü bakımından farklılıklar olmaktadır ve çözülmesi gereken sorunlar arasında yer almaktadır. Gelir dağılımında adalet sağlamak kendi akışında olabilecek bir yapı değildir. Farklı gelir grupları arasındaki farklılıkları ortadan kaldırmak için adil gelir dağılımı dengesinin kurulması gerekmektedir. Dengenin sağlanmaması durumunda ekonomik, sosyal ve politik problemler ortaya çıkarak ekonomik büyüme ve kalkınma olumsuz etkilenmektedir.

Literatürde gelir eşitsizliği ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, sosyal devlet anlayışının bir gereği olarak gelir dağılımını düzenleyen politikalar büyük öneme sahiptir. Devletin gelir dağılımında adaleti sağlamak için yaptığı müdahaleler maliye politikası araçlarıdır. Devlet vergiler ve kamu harcamaları araçlarını kullanarak eşitsizlikleri azaltmaya çalışmaktadır. Yapılan araştırmalar neticesinde vergilerin ve kamu harcamalarının gelir dağılımı üzerindeki etkilerine bakılmış ve vergi yükü dağılımın daha orantılı olduğu, kamu harcamalarının ise yoksul kesime fayda sağlayan özellikte olduğu politikalar sonucu ortaya çıkmıştır (Bulutluoğlu, 1988: 243, 244).

Vergiler, gelirin yeniden dağıtılması konusunda önem arz eden maliye politikası aracıdır. Dolaylı ve dolaysız vergiler olmak üzere 2'ye ayrılmaktadır. Dolaylı vergiler, mali ve hizmetler ile ekonomik işlemler üzerinden alınan vergi olup, dolaysız vergiler ise gelir ve servet üzerinden alınan vergilerdir. Gelir dağılımında adaleti sağlama konusunda dolaysız vergiler dolaylı vergilere göre etkili bir maliye politikası aracıdır. Bunun sebebi dolaysız vergilerde ödemenin gelir ve servet üzerinden alınmasından dolayı mükellefin mali gücü ile orantılı olmasıdır. Dolaylı vergiler ise tüketim üzerinden alındığı için, ödeyenin gelir ve servetinden bağımsız olmaktadır. Ayrıca bu vergileri tüketim üzerinden olması kişiselleştirme yapılmasını zorlaştırmaktadır (Edizdoğan, 1991: 189) Devletin temel finansman kaynağı olan vergiler gelirden karşılandığından dolayı, vergi ödemesi durumunda kişinin gelirinde o oranda azaltma yaratmaktadır. Bu durum oran ve matrahlarda ölçülülük ilkesi gereğince değişiklikler yapılması suretiyle gelir dağılımı adaletini sağlama çalışmalarındandır.

Kamu harcamaları, ülkenin kamusal hizmetlerinin gerçekleştirilebilmesi için yapılan maliye politikası aracıdır (Pınar, 2006: 33). Devletin ekonomik ve sosyal olarak üstlendiği kamusal faaliyetleri gerçekleştirmek için yaptığı harcamalardır (Susam, 2016: 169). Kamu

harcamaları borçlanma yoluyla finanse edilmesi, borçlanmanın hangi kesim tarafından yapıldığı açısından önemlidir. Ödenmesi gereken miktarın ekonomi üzerinde yaratacağı etki ödeme yapan kesimler tarafından farklılık gösterecektir. Bu doğrultuda kamu harcamalarının finansmanı vergiler üzerinden sağlanıyorsa, vergiyi ödeyen kesiminin satın alma gücünde azalma meydana gelecektir (Yılmaz, 2018: 353).

Sosyal refah devleti anlayışı bakımından ekonomik kalkınma ve büyüme kamu harcamalarının yarattıkları etkilerle de bağlantılıdır. Devlet ekonomide mal ve hizmet satın alarak reel harcamalar oluşturmaktadır. Bu yapılan reel harcamalar ekonomide gelir ve üretim akımına sebebiyet vererek GSMH doğrudan etkilenmektedir. Üretim faktörlerinin daha etkili ve verimli çalışması için mevcut üretim kapasitesini geliştiren harcamalara ise yatırım harcamaları denmektedir. Ekonomik kalkınma ve büyümenin zemini oluşturan yatırım harcamaları üretim artışını sağlayarak ekonomide önemli bir paya sahiptir. Yatırım harcamaları üretim faktörlerinin etkin kullanımı neticesinde işsizlikle etkili maliye politikası aracıdır (Öztürk, 2015: 146)

Sosyal refah devleti olmanın bir gereği olan harcama türlerinden bir diğeri transfer harcamalarıdır. Devletin ekonomiden mal ve hizmet satın almadan gerçekleştirdiği maliye politikası aracıdır (Akgül ve Yılmaz, 2013: 105). Transfer harcamaları mali, sosyal ve iktisadi transferler olarak üç grupta ele alınmaktadır. Sosyal transferler karşılıksız olup devletin refahı sürdürmeye yönelik belirli kişi ve gruplara yaptığı harcamalardır. İktisadi transferler, kamu borçlarının ödenmesi için yapılan harcamalardır. Mali transferler ise, teşvik ve sübvansiyon ödemelerini içeren harcamalardır. Teşvik ve sübvansiyon yatırımlarıyla üretim ve yatırımların büyümesi ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için önemlidir (Yılmaz, 2018: 72) Transfer harcamaları bünyesinde ailelere yapılan özel yardımlar, işsizlik sigortaları, dul ve yetim aylıkları, öğrenci bursları gibi çeşitli sosyal yardımlar yer almaktadır. Tüketime yapılan çeşitli destekler sayesinde geliri düşük olan kesimin gelirini önemli ölçüde yükseltmektedir (Susam, 2016: 189)

Devlet vergilerle ve kamu harcamalarıyla ekonomik ve sosyal hayata etki ederek gelir dağılımı iyileştirici politikalar yapmaktadır. Aynı zamanda harcama politikalarıyla da kişilerin ekonomik durumlarına da etki etmektedir. Devlet borçlanma yoluna giderek ekonomik ve mali ilişkilerin gelişim göstermesi amaçlanmaktadır. Kamu gelirlerinden olan borçlanma bir karşılığı olan ve zora dayalı olmayan bir maliye politikası aracıdır. Devletin yeterli gelir kaynağının olmaması durumunda başvurduğu borçlanma politikası, sosyal ve transfer harcamalarının finansmanını sağlamaktadır (Browning ve Johnson, 1979). Devlete borç verenler ile vergi verenlerin aynı

kişi olması gelir dağılımında bir adaletsizlik yaratmayacak olması fakat borç verenler ile vergi verenleri aynı kişi olmaması gelir dağılımının bozulmasına sebebiyet vermektedir (Eker vd., 1994: 255) Bu durum istidam ve gelir dağılımı üzerinde olumsuz etkilere sebep olmaktadır.

5. Sonuç

Günümüzde tüm dünyada gelir dağılımı sorunu var olup sadece ekonomik bir sorun olarak değerlendirilmemektedir. Topluma ekonomik sorunların yanında toplumsal sorunları da yüklemektedir. Adil bir gelir dağılımının sağlanamadığı ülkede sosyal refah devleti bağlamında vatandaşın iyi olma hali ve sosyal barış durumu sağlanamamaktadır.

Çalışma kapitalist sistemin etkilerine maruz kalan ve dünya çağında etkiye neden olan sanayi devriminin getirdiği sonuçlar neticesinde, sosyal refah devleti bağlamında adil gelir dağılımını nasıl gerçekleştirebileceklerine yönelik politikaların ortaya çıkması amacını taşımaktadır. Maliye politikası, devletin maliye politikası araçlarını kullanarak ekonominin tam istihdama ulaşmasını sağlamak, ekonomik dalgalanmaları en aza indirmek, adil bir servet ve gelir dağılımını oluşturmak için uyguladığı politikalarıdır. Hükümetlerin uyguladığı gelir dağılımı politikalarının gelir dağılımı üzerinde ne gibi etkilerinin olabileceği değerlendirilmektedir. Bu amaçla gelir dağılımı politikası araçları kavramsal düzeyde incelenmektedir.

Gelir dağılımında eşitsizliğin artması ekonomik ve sosyal sorunlar yaratmaktadır. Bu eşitsizliği giderilmesi toplam gelirden elde edilen payın adil bir şekilde paylaşımını sağlayacak politikaların geliştirilmesinden geçmektedir. Bunun için vergi politikalarıyla ve düşük gelirli kesime transferlerle denge sağlanmasına ihtiyacı doğurmaktadır. Dengenin sağlanamaması durumunda çözüme kavuşturulması gereken bir diğer sorun yoksulluk gündem gelmektedir. Bu sorunun çözümü sürdürülebilir istidam politikalarına ve sosyal adaleti sağlayacak adil politikalara dayanmaktadır. Yoksulluk genel olarak düşük yaşam kalitesinin göstergesidir. Toplumsal iyinin ne olduğuna ve nasıl olduğuna ilişkin iyi yaşama ait farklı bakış açılarını içeriğinde barından refah devleti, makro düzeyde müdahaleler yaparak sosyal değişimlere fırsat yaratmaktadır. Güçlendirme ve iyileştirme odaklı yapılan politikalar bireylerin eşit şekilde, adil bir gelir dağılımının olduğu toplumu desteklemektedir. Bireylerin iyilik halini yaratarak eşitsizliği azaltacak ve sosyal adaleti sağlayacak bir ortamı devlet maliye politikalarıyla yaratmaktadır.

Devletimiz ekonomik olanakları, adil bir gelir dağılım düzeyini belirleyen önemli unsurlardan biridir. Anayasanın 65. Maddesine göre; devlet ekonomik alandaki görevleri ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek kaynakların yeterliliği ölçüsünde yerine getirmektedir. Ekonomik gelişmişlik sadece iktisadi olarak değil, siyasi ve sosyal zemine de dayanmaktadır.

Kamu maliyesinin ekonomide temel rolü, ekonominin düzenli işleyişini bozacak unsurlara müdahale etmektir. Ortaya çıkacak herhangi bir kriz durumunu önlemeye yönelik önlemlerin alınması ve ekonomik düzenin yanında sosyal düzenin de korunması temel amaçlardandır.

Gelir dağılımının bozulması eşitsizlik yarattığından yoksulluk büyük bir problem olmaktadır. Buna bağlı olarak maliye politikalarının yanında yoksulluğu azaltıcı iktisat politikaların da gerekliliği aşikardır. Kamu harcamaları kapsamında yapılan sosyal yardımlar yoksullukla mücadelede etkin bir maliye politikası aracıdır. Yalnız sosyal yardımın alınabilmesi için sigortalı bir işte çalışmama koşuluna bağlı olması, bu durumda istihdama katılan bireylerin yardımının kesilmemesine neden olmaktadır. Bu anlamada teşvik edici tedbirlerin alınması gündemde yerini alabilir.

Uzun vadede etkin çözüm önerileri bırakmak için hazırlanacak araştırmaların makro düzeyde güçlendirici ve iyileştirici yöntemler üzerine olmalıdır. Sosyal adalet refah devletinin temel yapı taşını oluşturmaktadır ve bireylerin sağlıklı bir şekilde refahını temin edebilmek için hizmet standartlarının gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Eğitimin gelir dağılımı adaletsizliğini azaltmadaki katkısı büyüktür. Bir ülkede eğitim eşit olarak sağlanırsa birey açısından avantaj sağlayarak, eşit eğitim hakkı pozitif sonuçlar doğurmaktadır. Eğitim seviyesi arttıkça istidam düzeyinde de düzelme meydana gelmektedir. İstihdam artışı sayesinde işsizlik azalmaktadır. Bir ülke ekonomisinde gelir elde edemeyen kesim yoksulluk oranını arttırmaktadır ve bu artan yoksulluk oranı gelir dağılımı adaletini olumsuz yönde etkilemektedir. Bunun nedenle gelir dağılımı adaletini sağlamada yoksulluğu azaltıcı politikalara önem verilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Akgül, Yılmaz, G. (2013). Kamu Maliyesi. Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş 4. Baskı. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Aksoy, Ş. (1991). Kamu Maliyesi (Kamu Harcamaları- Kamu Gelirleri- Bütçe- Maliye Politikası). İstanbul. Filiz Kitabevi.

- Albayrak, E. (2017). Sosyal Devlet Modelleri: Sosyal Demokrat Model, İsveç-Norveç Örneği. Sosyal Çalışma Dergisi. 1(1). 64-100.
- Alesina, A. ve Perotti, R. (1996). Income Distribution, Political İnstability and İvestment. European economic review, 40(6), 1203-1228.
- Aykaç, M. (2013), Gelir dağılımı ile ilgili temel kavramlar. İçinde N. Gündoğan ve V. Canbey Özgüler (Edt.), Gelir dağılımı ve yoksulluk (s. 1-27). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Baran. T. (1994). Hızlı Nüfus Artışının Sosyo Ekonomik ve Çevresel Sorunları Semineri. İTO Yayın no: 1993-3. İstanbul.
- Beramendi, P. ve Anderson, J. (2008). "Income Equality and Democratic Represation", İçinde Democracy, Inequality and Represation, Ed. Beramendi ve Anderson, Russell Sage Foundation, New York, 3-24.
- Blanchard, O. ve Rodrik, D. (2022). Eşitsizlikle Mücadele: Devletin Rolünü Yeniden Düşünmek. Ankara: Efil Yayınevi.
- Bozkır S. A. (2017). "Sosyal Protesto ve Muhalefet Hareketleri" Sosyal Politika editör: Aysen Tokol ve Yusuf Alper, Bursa: Dora Yayıncılık, 8.Baskı, 25- 36.
- Browning, E. K. ve Johnson, W. R. (1979). The Distribution of the Tax Burden. Washington: American Enterprise Institute.
- Bulut, E., Yayla, N., Yaraşır, S., ve Çeviş, İ. (2019). Maliye politikalarının gelir dağılımı üzerindeki etkisi: Panel Veri Analizi. ICOAEF 6. International Conference On Applied Economics and Finance, 247-261.
- Bulutay, T., Timur, S. ve Ersel, H. (1971) Türkiye'de Gelir Dağılımı 1968, SBF, Ankara.
- Bulutoğlu, K. (1988). Kamu Ekonomisine Giriş- Devletin Ekonomik Bir Kurumu. Filiz Kitabevi.
- Celasun, M. (1986) "Income Distribution and Domestic Terms of Trade in Turkey", Metu Studies in Development, Vol:13, No:1-2
- Chancel, L. (2021). Dünya Eşitsizlik Raporu. World Inequality Lab.
- Çakır,Ö.,(2002) "Sosyal Dışlanma", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,C.4, S.5.

- Çavuşoğlu, T. ve Hamurdan, Y. (1966) Gelir Dağılımı Araştırması 1963, DPT, Ankara.
- DİE, (1990). 1987 Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Sonuçları– Gelir Dağılımı, Yay. No: 1441, Ankara.
- DİE (1996-2003-2004) “Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi Geçici Sonuçları:1994”, Haber Bülteni, Ankara.
- DPT (1976) “Gelir Dağılımı 1973”, Ankara
- Doğan, S. (2015). Türkiye Ekonomisi. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan eğitim Fakültesi. İstanbul.
- Edizdoğan, N. (1991). Kamu Maliyesi 2 (Kamu Gelirleri ve Vergi Teorisi). Ekin Kitabevi
- Eker, A., Altay, A. ve Sakal, M. (1994). Maliye Politikası. Teori-İlkeler ve Yöntemler, 2. Baskı, İzmir, Anadolu Matbaası.
- Esmer, Y., Fişek, H., ve Kalaycıoğlu E. (1986). Türkiye'de sosyoekonomik öncelikler, hane gelirleri, harcama ve sosyoekonomik ihtiyaçlar üzerine araştırma dizisi, 2(1), İstanbul: TÜSİAD Yayını.
- Europe Sustainable Development Solutions. (2022). Europe Sustainable Development Report 2022. Pica Publishing Limited.
- Fleming, J.M. (1955). “Dıştan İstifadeler ve Dengeli Büyüme Doktrini,” Economic Journal, LXV, June-1955, İçinde İktisadi Büyüme ve Gelişme, Seçme Yazılar, Çeviren: N. Karacan, İ.Ü. Yayın No: 1193-189-4, Sermet Matbaası, İstanbul, 1966.
- Gül, S. S. (2004). Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa!. İstanbul, Etik Yayınları.
- Karaman, İ. (1987). Gelir Dağılımı ve Türkiye’de Yapılan Gelir Dağılımı Çalışmaları 1959-1986, DPT No: 2076-SBF : 401.
- Karlık, S. R. (2005). Cumhuriyet’in İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisi’nde Yapısal Dönüşüm. 10. Baskı. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Kongar,E. (1989). Kamuoyu Araştırmalarına Göre, Türkiye 'de Gelir Dağılımı, 1988. TUSES Yayınları. İstanbul.
- Özbilen, Ş. (1998). Maliye politikası. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

Özdemir, Ç. (2017), Gelir Eşitsizliği Ölçüm Yöntemleri, (Ed.: E. İslamoğlu ve Ç. Özdemir), Gelir Dağılımı ve Yoksulluk, 2. Baskı, s.77-110, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Özgüven, Ali (1988), İktisadi Büyüme İktisadi Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması, Filiz Kitabevi, İstanbul.

Öztürk, N. (2015). Maliye Politikası. Güncellenmiş 3. Baskı. Bursa: Ekin Yayınevi, Temmuz 2015.

Platz, J. V. (2020). Theories of Distributive Justice: Who Gets What and Why, New York: Routledge Taylor and Francis Group.

Pınar, A. (2006). Maliye Politikası Teori ve Uygulama. 2. Baskı, Ankara: Naturel Yayınları, 2006, s.33.

Pigou, A. C. (1920). The Economics of Welfare, London, Macmillan and CO., Limited.

Rawls, J. (1971). *A Theory of Justice* Cambridge, MA: Harvard University Press

Seyidoğlu, H. (1992). Ekonomik terimler ansiklopedik sözlük. Ankara: Güzem Yayınları

Sönmez, M. (2001). Gelir Uçurumu: Türkiye'de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü. İstanbul: Om Yayınevi.

Susam, N. (2016). Kamu Maliyesi Temel Kavram ve Esaslar. 2. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları, 2016, s.169.

Türk İ. (2003). Maliye Politikası. Ankara: Turhan Yayınevi

Tokyol, A. (1997). Sosyal Politika, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları, Bursa.

Ulusoy, A. (2017), Maliye Politikası, 9. Baskı, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

UNDP. <https://www.undp.org/publications/undp-annual-report-2006> (Erişim Tarihi: 12.11.2023)

URL1:https://wir2022.wid.world/www-site/uploads/2021/12/Summary_WorldInequalityReport2022_Turkish.pdf (Erişim Tarihi: 11.11.2023)

URL2:<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-Dagilimi-Istatistikleri-2022-49745>(ErişimTarihi: 12.11.2023)

URL3:https://wir2022.wid.world/www-site/uploads/2021/12/Summary_WorldInequalityReport2022_Turkish.pdf (Erişim Tarihi: 12.11.2023)

URL4: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Donemsel-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-II.-Ceyrek:-Nisan---Haziran,-2023-49666#:~:text=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC%20%C3%B6demelerinin%20cari%20fiyatlarla%20Gayrisafi,tarihi%2030%20Kas%C4%B1m%202023't%C3%BCr.> (Erişim Tarihi: 12.11.2023)

URL5: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-Dagilimi-Istatistikleri-2022-49745> (Erişim Tarihi: 12.11.2023)

Yayın ve Temsil Dairesi Başkanlığı. (2009). Türkiye'nin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kalkınmasında DPT. Ankara.

Yılmaz, B. E. (2018). Maliye. Güncellenmiş ve Genişletilmiş 3. Basım, İstanbul: Der Yayınları.

BİRİNCİ BASAMAK SAĞLIK KURULUŞLARINDAN EĞİTİM ALAN ANNE VE ANNE ADAYLARININ SAĞLIK OKURYAZARLIĞININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Bahar ÇELİK¹, Elif BIYIK²

Öz

Kişilerin kendi sağlıkları ile ilgili doğru karar verebilmesi için bireylerin sağlık bilgisine ulaşması, bu bilgiyi doğru anlayıp yorumlaması son derece önemlidir. Bu da sağlık okuryazarlığı düzeyinin artırılması ile mümkündür. Bu çalışma ile birinci basamak sağlık kuruluşlarından eğitim alan anne ve anne adaylarının sağlık okuryazarlığı, sağlık algısı ve sağlıklı yaşam davranışlarının belirlenmesi ve aralarındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla tanımlayıcı tipte yapılmıştır. Bu çalışma ile Kütahya ilinde bulunan birinci basamak sağlık kuruluşlarından eğitim alan anne ve anne adaylarının eğitim sonrasında sağlık okuryazarlığı düzeylerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden anket yöntemi kullanılmıştır. Anket ölçeğinde Kuzan (2021) tarafından geliştirilen ve sağlık okuryazarlığına ilişkin “Temel ve İletişim”, Uygulama” ve “Kritik ve Değerlendirme” boyutlarından oluşan sorular kullanılmıştır. Araştırma kapsamında yüz yüze ve Google Form aracılığı 419 katılımcıya ulaşılmıştır. Çalışma sonunda katılımcıların sağlık okur yazarlığının demografik değişkenlere göre farklılık göstermediği, bireylerin temel iletişim düzeylerinin bireylerin uygulama düzeyleri üzerinde etili olduğu, bireylerin temel iletişim düzeylerinin bireylerin kritik/değerlendirme düzeyleri üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı, bireylerin uygulama düzeylerinin bireylerin kritik/değerlendirme düzeylerini etkilediği gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Okuryazarlığı, Birinci Basamak Sağlık Kuruluşları, Sağlık Eğitimi.

¹ Asst.Prof.Dr., Kütahya Health Sciences University, bahar.celik@ksbu.edu.tr

² Student, Kütahya Health Sciences University

EVALUATION OF HEALTH LITERACY OF MOTHERS AND EXPECTANT MOTHERS RECEIVING EDUCATION FROM PRIMARY HEALTH CARE ORGANIZATIONS

Abstract

In order for individuals to make the right decision about their own health, it is extremely important for individuals to access health information and to understand and interpret this information correctly. This is possible by increasing the level of health literacy. This descriptive study was conducted to determine the health literacy, health perception and healthy life behaviors of mothers and expectant mothers who received education from primary health care institutions and to examine the relationship between them.

With this study, it was aimed to evaluate the health literacy levels of mothers and expectant mothers who received training from primary health care institutions in Kütahya province after the training. Survey method, one of the quantitative research methods, was used in the study. In the questionnaire scale, questions developed by Kuzan (2021) and consisting of "Basic and Communication", "Application" and "Critical and Evaluation" dimensions related to health literacy were used. Within the scope of the study, 419 participants were reached face-to-face and via Google Form. At the end of the study, it was observed that the health literacy of the participants did not differ according to demographic variables, the basic communication levels of individuals had an effect on the application levels of individuals, the basic communication levels of individuals had no effect on the critical/evaluation levels of individuals, and the application levels of individuals affected the critical/evaluation levels of individuals.

Keywords: Health Literacy, Primary Health Care Organizations, Health Education.

1. Giriş

Sağlık okuryazarlığı düzeyi düşük olan kişilerin hastanede yatış sürelerinin uzun, gereksiz sağlık harcamalarının fazla ve lüzumsuz yere acil servise başvurma oranının yüksek olduğu görülmektedir (Baker vd., 1998). Ayrıca, bu kişilerde mortalite ve morbidite oranlarının yüksek olduğu ve koruyucu sağlık hizmetlerinden yeterince faydalanılmadığı anlaşılmaktadır (Sadeghi, 2013). Sağlık okuryazarlığı düşük olan bireyler, hastalıkla ilgili şikayetleri başladığında bu şikayetlerin önemini anlayamayıp hastaneye geç başvurmakta, sağlık personeline şikayetlerini tarif edememekte, hekimin kullandığı tıbbi terimleri anlayamamakta ve dolayısıyla tedavi süreci olumsuz etkilenmektedir. Ayrıca bu bireyler tavsiye edilen tedaviyi uygulamakta zorlanmaktadırlar. Rahatsızlığı kronik bir rahatsızlık ise tedaviyi sürdürmesi mümkün olmayacağından bireyler olumsuz durumlarla karşı karşıya kalmaktadırlar (Yılmaz, 2016).

Literatür incelendiğinde sağlık okuryazarlığı ile ilgili bir çok çalışma bulunmasına rağmen anne ve anne adaylarının sağlık okuryazarlığının incelenmesi ile ilgili az sayıda çalışma bulunmaktadır. Ayrıca Kütahya ili özelinde yapılmış bir çalışmaya rastlamamıştır. Bu nedenle çalışmanın hem anne ve anne adaylarına yönelik yapılan çalışmalar açısından hem de Kütahya il merkezinde yaşayan anne ve anne adaylarının birinci basamak sağlık kuruluşlarından alması gereken eğitimler ve sağlık okuryazarlığının katkıları ile ilgili farkındalıklarının artmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. Kuramsal Çerçeve

2.1. Sağlık Okuryazarlığı Kavramının Tanımı

Sağlık sektöründe yaşanan değişim ve gelişmelerle birlikte sağlık okuryazarlığı kavramı da değişim göstermektedir. Dirim'e (2021) göre önceleri bireylerin bir sağlık kurumuna başvurmasından itibaren başlayıp, tedavi sürecini tamamlayabilme becerisi olarak kabul edilen sağlık okuryazarlığı kavramı, azalana bulaşıcı hastalıklar ve artan kronik hastalıklar nedeniyle sağlığı koruma ve geliştirmenin önem kazanması ile birlikte sağlık okuryazarlığı tanımlaması da genişlemiştir (Dirim, 2021). Böylece sağlığı korumak ve hastalığa yakalanma riskini azaltmak için dengeli besin alımı, bağımlılık yaratıcı unsurlardan kaçınma, düzenli fiziksel hareket, hijyen, risk unsurlarından uzak durma, durumları karşılaştırma ve değerlendirme de sağlık okuryazarlığı içerisinde tanımlanmaya başlamıştır. Sağlık okuryazarlığına eklenen bu unsurlar artık sağlık okuryazarlığı kavramının sadece sağlık sektörünü içine alan tek sektörlü bir kavram olmaktan çıkarak farklı sektörleri içinde barındıran bir kavram haline dönüştüğünü

göstermektedir. Birinci Uluslararası Sağlıkın Teşviki ve Geliştirilmesi Konferansında da değinildiği gibi sağlığı geliştirme yaklaşımı, çok sektörlü bir yaklaşımdır. Dolayısıyla hem ulusal ulusal hem de yerel yönetimlerin ve ayrıca eğitim sistemi, sağlık sistemi gibi sistemlerin sağlığı geliştirmeye katkıda bulunması önem arz etmektedir (İzoğlu, 2017; Çiler Erbağ, 2015; WHO, 2013). Tüm bu gelişmelerden hareketle sağlık okuryazarlığını; kişileri daha sağlıklı olmaya teşvik edecek ve sağlığını sürdürmesini sağlayacak şekilde bilgiye ulaşabilme, anlamlandırma ve kullanma becerisini sağlayan yetenekler şeklinde tanımlamak mümkündür (Gökçe, 2021; Erkoç vd., 2011). Veya Sorensen ve arkadaşlarının belirttiği gibi “insanların kendi sağlıklarıyla ilgili kararlar almak, yaşam kalitelerini arttırmak ve hastalıkları önlemek için gerekli bilgiye ulaşip hayatına geçirecek motivasyon ve yeterlidir” şeklinde tanımlanabilir (Aslantekin ve Yumrutaş, 2014; Çopurlar ve Kartal, 2016; Sorensen, 2018).

2.2. Sağlık Okuryazarlığının Önemi

Günümüzde popülasyonun hızla artması, çeşitli nedenlerle göç dalgalarının yaşanması ve uluslararası hareketlilik nedeniyle etkileşimin çok fazla olması beraberinde sağlıkla ilgili birçok problemi getirmektedir. Popülasyonun artması, sağlık kuruluşlarında çok büyük yoğunluklara neden olurken göç dalgaları sağlık kuruluşlarında iletişimle ilgili problemlere ve farklı hastalıkların görülmesine neden olmaktadır. Bu nedenle sağlık okuryazarlığı; koruyucu sağlık hizmetlerinin kullanılıp, kişisel ve toplumsal sağlık çıktılarının iyi düzeyde gelişimi, kişilerin öz bakım düzeyinin gelişmesi ve sağlık alanındaki iletişimle ilgili sorunların çözülmesinde etkilidir (Sezer ve Kadioğlu, 2014; Yılmaz ve Tiraki, 2016).

Literatüre bakıldığında sağlık okuryazarlığı düzeyi düşük olan kişilerin hastanede yatış sürelerinin uzun, gereksiz sağlık harcamalarının fazla ve lüzumsuz acil servise başvurma oranının yüksek olduğu görülmektedir (Baker vd., 1998). Ayrıca, bu kişilerde mortalite ve morbidite oranlarının yüksek olduğu ve koruyucu sağlık hizmetlerinden yeterince faydalanılmadığı anlaşılmaktadır (Sadeghi, 2013). Sağlık okuryazarlığı düşük olan bireyler, hastalıkla ilgili şikayetleri başladığında bu şikayetlerin önemini anlayamayıp hastaneye geç başvurmakta, sağlık personeline şikayetlerini tarif edememekte, hekimin kullandığı tıbbi terimleri anlayamamakta ve dolayısıyla tedavi süreci olumsuz etkilenmektedir. Ayrıca bu bireyler tavsiye edilen tedaviyi uygulamakta zorlanmaktadırlar. Rahatsızlığı kronik bir rahatsızlık ise tedaviyi sürdürmesi mümkün olamayacağından bireyler olumsuz durumlarla karşı karşıya kalmaktadırlar (Yılmaz, 2016). Sağlık okuryazarlığı, kişilere önemli beceriler sunmaktadır. Bireyin bilgiyi araştırıp edinmesi ve hayatına geçirmesi kişisel sağlığını

geliştirmesi için katkı sağlamaktadır. Ayrıca bireyler, sağlık okuryazarlığı ile temel sağlık bilgilerini edindiklerinde kendisine ve ailesine daha iyi bakabilmekte ve sıhhati ile ilgili doğru ve yerinde kararlar verebilmektedir. Sağlık okuryazarlığının gelişimi için doğru ve güvenilir bilgiye ulaşabilmenin önemi büyüktür. Ancak edinilen bilgilerin sağlık davranışlarına dönüştürülmesi, doğru iletişim kanalları ile mümkündür. Hedef toplumun bilgiye ulaşma beceri ve isteği ile sağlık okuryazarlığı arasındaki uyumsuzluklar sorunu daha da arttırabilmektedir (Ceylan, 2020; Ak ve Baran Aksakal, 2018).

Son yıllarda tıp ve halk sağlığındaki gelişmelerle birlikte genel sağlık hizmetlerinde iyileşme yaşanmasına rağmen, yoksulluk, göç dalgaları, işsizlik, eğitim düzeyinin düşüklüğü, yanlış gelenekler ve inançlar, kıtlık, sağlıksız veya yetersiz gıda, savaş, iş kazaları, terör ve meslek hastalıkları gibi nedenlerden dolayı dünya çapında sağlık eşitsizlikleri artmaktadır ve bu eşitsizliklerin yalnızca sağlık hizmeti sunumu ile giderilmesi pek mümkün değildir. Sağlık hizmeti sunumunun yanında sağlık hizmetlerini daha ulaşılabilir bir hale getirmek, sınıfsal farklılıkları azaltmak ve sağlık hizmetlerini daha kapsayıcı hale getirmek ile sağlık eşitsizliklerini daha fazla azaltmak mümkündür (Şimşek ve Kılıç, 2012; Matsumoto, 2017).

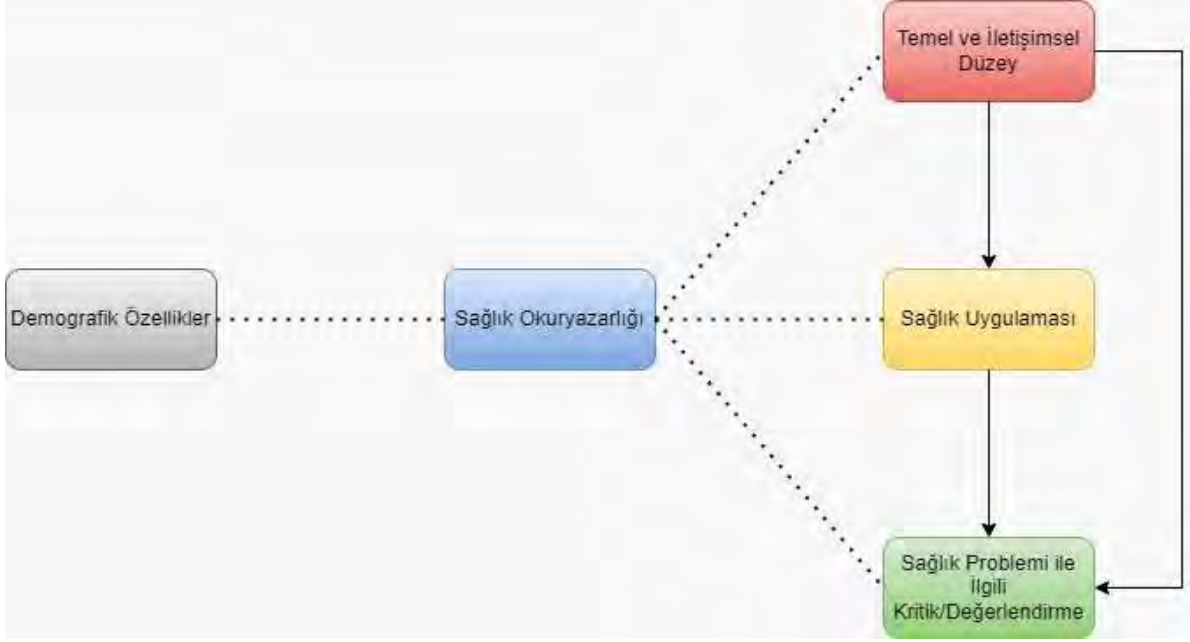
3. Yöntem

3.1. Örneklem ve Verilerin Toplanması

Bu çalışma ile birinci basamak sağlık kuruluşlarından eğitim alan anne ve anne adaylarının sağlık okuryazarlığının değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu nedenle, birinci basamak sağlık kuruluşlarından, en az bir kez eğitim almış, 18 yaş ve üzeri, Kütahya İl merkezinde ikamet eden anne ve anne adayları bu araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Araştırma evreninin tümüne ulaşmak zaman ve maliyet açısından zorlayıcı olduğundan kolayda örnekleme yoluyla veriler toplanmaya çalışılmıştır.

Anketler Google Form üzerinden oluşturularak online bir şekilde uygulanmıştır. Kütahya'da anket gönderilen katılımcıların 419'undan geri dönüt alınabilmektedir. Elde edilen anketlerde eksik bilgi olmadığından tüm anketler analize dahil edilmiştir. Anket formu iki ayrı bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde demografik bilgilerin yer aldığı 8 ifade yer alırken, ikinci bölümde Kuzan (2021) tarafından kullanılan Temel İletişim (13 ifade), Uygulama (6 ifade) ve Kritik ve Değerlendirme (9 ifade) alt boyutlarından oluşan toplam 34 ifade yer almaktadır. Katılımcılardan cevaplar 4'lü likert yöntemi ile alınmıştır.

3.2. Araştırma Modeli

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırmadan elde edilen veriler SPSS 16.0 programı ile analiz edilmiştir. Araştırma doğrultusunda şekil 1’de verilen araştırma modeli oluşturulmuş ve bu modele dayandırılarak aşağıdaki hipotezler kurulmuştur;

H₁: Bireylerin Sağlık Okuryazarlık Düzeyleri Demografik Özelliklerine Göre Farklılık Göstermektedir.

H₂: Bireylerin Sağlık Okuryazarlığına İlişkin Temel ve İletişimsel Düzeyleri, Bireylerin Sağlık Uygulamalarını Yapabilme Düzeylerini Etkilemektedir.

H₃: Bireylerin Sağlık Okuryazarlığına İlişkin Temel ve İletişimsel Düzeyleri, Bireylerin Sağlık Problemi ile İlgili Kritik/Değerlendirme Düzeylerini Etkilemektedir.

H₄: Bireyler ile Sağlık Uygulamalarını Yapabilme Düzeyleri, Bireylerin Sağlık Problemi ile İlgili Kritik/Değerlendirme Düzeylerini Etkilemektedir.

Araştırmada model olarak tanımlayıcı araştırma modeli, yöntem olarak da nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmanın ilk aşamasında frekans dağılımı yapılarak katılımcıların demografik yapısı anlaşılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın güvenilirliği için güvenilirlik analizi, yapı geçerliliği için ise faktör analizi yapılmıştır.

4. Bulgular

Tablo 1’de verilen frekans dağılımlarına bakıldığında yaş aralığı 41-45 yaş ve 46 yaş ve üzeri olan katılımcı sayısının daha yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcıların %75,7 oranında evli olduğu ve 2 çocuk sahibi olan annelerin %39,9 oranda olduğu görülmektedir. Katılımcıların çoğunluğunun lise mezunu (%25,3) ve lisans mezunu (%25,1) olduğu saptanmıştır. Katılımcıların meslek açısından dağılımına bakıldığında ağırlıklı olarak çalışmayan (%35,1) ve memur (%29,4) olan anne ve anne adaylarının katılım sağladığı görülmektedir. Katılımcıların %58,5’inin aile gelirlerinin giderlerine, denk olduğu görülmüştür. Son olarak, Katılımcıların birinci basamak sağlık kurumlarından alınan eğitimlere ilişkin dağılımına bakıldığında ağırlıklı olarak hijyen (%16,7), aşı (%15,5) ve ağız ve diş sağlığı (%14,3) eğitimlerinin alındığı görülmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişken	Frekans (%)	Değişken	Frekans (%)
Yaş		Mesleği	
18-25 Yaş	13,80	Çalışmıyor	35,10
26-30 Yaş	16,90	Öğrenci	9,30
31-35 Yaş	13,10	İşçi	13,60
36-40 Yaş	15,00	Memur	29,40
41-45 Yaş	20,30	Emekli	1,40
46 Yaş ve Üzeri	20,80	Çiftçi	0,50
Medeni Durum		Diğer	10,70
Bekar	24,30	Ailenin Gelir/Gider Oranı	
Evli	75,70	Gelir Giderden Az	28,40
Çocuk Sayısı		Gelir Gidere Denk	58,50
Yok	25,30	Gelir Giderden Fazla	13,10
1 Çocuk	18,90	B. B. Sağ. Kur. Aln. Eğ.	
2 Çocuk	39,90	Emzirme	8,80
3 Çocuk	12,20	Hijyen	16,70
4 Çocuk	3,60	Aşı	15,50
5 Çocuk ve üzeri	0,10	Ağız ve diş sağlığı	14,30
Eğitim Durumunuz		Kanser	11,70
Okuryazar değil	1,20	Akalıcı ilaç kullanımı	7,90
Okuryazar	3,80	Sağlıklı yaşam	8,60
İlköğretim	23,40	Üreme sağlığı	6,90
Lise	25,30	Sağlık okuryazarlığı	9,50
Ön lisans	18,40		
Lisans	25,10		
Lisans Üstü	2,90		

Tablo 2’de görüldüğü gibi birinci basamak sağlık kurumlarından eğitim alan anne ve anne adaylarına yönelik sağlık okuryazarlığının değerlendirilmesi ölçeğinin 3 boyutlu ve 34 maddeli

yapısına ilişkin güvenilirliği, iç tutarlık (Cronbach alfa) katsayısı ile hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre araştırmanın yeterli düzeyde güvenilirlik katsayısına (0,740) sahip olduğu söylenebilir (Tavşancıl, 2006). Her bir boyutun güvenilirliğine bakıldığında bireylerin, ölçülen özelliklerle ilgili temel İletişimsel ve Kritik değerlendirme sorularını anlayabildikleri, fakat Uygulama ile ilgili soruları anlayamadıkları görülmektedir

Tablo 2. Güvenilirlik Analizine İlişkin Sonuçlar

Ölçeğe İlişkin Cronbach Alpha Değeri		0,740
Boyutlara İlişkin Cronbach Alpha Değerleri	Temel İletişimsel	0,658
	Uygulama	0,096
	Kritik/Değerlendirme	0,748

Tablo 3'te verilen ortalamalar incelendiğinde ağırlıklı olarak ifadelerin yüksek düzeyde ortalamaya sahip olduğu, “Hastalandığınızda doktora gitmeden önce aktar, kırık-çıkıkçı gibi yerlere gider misiniz?” ve “Yakınlarınızdan birisi (akraba, komşu) kendisine iyi gelen bir ilacı size önerdiğinde kullanır mısınız” ifadelerinin ise düşük düzeyde bir ortalamaya sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Anket Sorularına Verilen Cevapların Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

İfadeler	X _{ort}	ss.
Eczacı tarafından ilaç kutuları üzerine işaretlenen çizgilerin ve yazıların ne anlama geldiğini tek başınıza anlayabilir misiniz?	3,40	0,80
Sağlıkla ilgili yazıları (kitap, broşür, medya yazıları) okurken anlamada zorlanır mısınız?	1,72	0,73
İnternet'ten sağlıkla ilgili ihtiyaç duyduğunuz bilgilere ulaşabilir misiniz?	2,97	0,90
Gıda ürünlerini alırken üzerindeki etiketlerde yazanları anlayabilir misiniz?	2,94	0,87
İlaçların prospektüsünü (ilaç kutularından çıkan reçeteyi) okur musunuz?	3,03	0,88
İlaçların prospektüsünü (ilaç kutularından çıkan reçeteyi) okuduğunuzda anlayabilir misiniz?	2,98	0,92
Hastane yatışı, ameliyat öncesi gibi durumlarda size verilen hasta formlarını tek başınıza doldurabilir misiniz?	3,38	0,83
Herhangi bir sağlık sorunuz olduğunda hangi bölüme gideceğinizi bilir misiniz?	3,39	0,72
Hastanede gideceğiniz yeri, tabelaları okuyarak bulabilir misiniz?	3,43	0,81
Sağlık personeli sağlığınıza ilgili bilgi verdiğinde anlamada zorlanır mısınız?	2,01	1,05
Acil bir durum olduğunda 112 Acil Hattı'nı arayıp durumu anlatabilir misiniz?	3,36	0,91
Hastalandığınızda telefon ya da İnternet aracılığıyla hastaneden randevu alırken yardıma ihtiyaç duyar mısınız?	1,77	1,01
Sağlıkla ilgili edindiğiniz bilgileri yakınlarınıza anlatabilir misiniz?	3,04	0,91
Doktorunuz şikâyetinizle ilgili tahlil istediğinde (kan, idrar, film) işlemleri yapmak için yardıma ihtiyaç duyar mısınız?	1,74	0,94
Doktorunuzun verdiği ilacı her gün saatine uyarak aksatmadan alır mısınız?	3,03	0,90
Yakınlarınızdan birisi (akraba, komşu) kendisine iyi gelen bir ilacı size önerdiğinde kullanır mısınız?	1,57	0,81
Hastalandığınızda doktora gitmeden önce aktar, kırık-çıkıkçı gibi yerlere gider misiniz?	1,55	0,79
Sağlığınıza iyi gelen bir bilgiyi (spor yapma, dengeli ve doğal beslenme) öğrendiğinizde kolaylıkla kendi hayatınıza uygulayabilir misiniz?	2,63	0,84
Sağlığınıza korumak için aşı yaptırır mısınız?	3,06	0,88
Şikâyetinizin doktora gitmeyi gerektirecek bir durum olup olmadığına karar verebilir misiniz?	3,09	0,82
Satın aldığınız gıda ürününün içeriğine bakarak sağlığınıza yararlı veya zararlı olduğuna karar verebilir misiniz?	3,03	0,86
Doktorunuzun size sunduğu farklı tedavi seçeneklerinden size uygun olanını seçebilir misiniz?	2,97	0,86
Çevrenizde sağlığınıza olumsuz etkisi olan şeylerin neler olduğuna karar verebilir misiniz?	3,16	0,76
Sağlık taramaları ile bir hastalığınızın erken teşhis edilmesinin devlet bütçesine fayda sağlayacağını düşünüyor musunuz?	3,07	0,92
İnternet'ten ulaştığınız sağlıkla ilgili bilgilerin doğru olup olmadığına karar verebilir misiniz?	2,77	0,93
Size ve ailenize yapılan aşının toplumdaki diğer insanlara da faydalı olacağını düşünüyor musunuz?	3,04	0,94

Yapılan faktör analizinde faktör yükü düşük olan veriler analizden çıkarılmış olsa dahi sorular istenen boyutlar altında toplanmamıştır. Faktör soruları çıkarılarak yapılan deneme yanılma testlerinden sonra faktör analizinin yapılmamasına karar verilmiştir.

Etki ve ilişki analizlerine geçilmeden önce normallik testi yapılarak basıklık (Kurtosis) ve çarpıklık (Skewness) düzeyini gösteren değerler incelenmiştir. Normallik testi %95 güven düzeyine göre gerçekleştirilmiş, basıklık ve çarpıklık değerleri de $\pm 1,5$ aralığına göre değerlendirilmiştir. Buna göre tablo 4 incelendiğinde; “Temel İletişim”, “Uygulama” ve “Kritik/Değerlendirme” boyutlarının normal dağılım gösterdiği anlaşılmaktadır. Basıklık ve çarpıklık değerlerine göre “Temel İletişim”, “Uygulama” ve “Kritik/Değerlendirme” boyutlarında parametrik testlerden t Testi ve Anova Testi kullanılmıştır.

Tablo 4. Herbir Boyuta İlişkin Basıklık ve Çarpıklık Değerleri değerler yazıldı

Ölçekler	Skewness (Çarpıklık)	Kurtosis (Basıklık)
Temel İletişim	-0,234	0,251
Uygulama	-0,473	0,408
Kritik/Değerlendirme	-0,096	0,078

Tablo 5'e göre, "Temel İletişim", "Uygulama" ve "Kritik/Değerlendirme" boyutlarına ilişkin Bağımsız Örneklem t Testi sonuçlarına bakıldığında, her üç boyutta da sigma değeri $p > 0,05$ olduğundan bekar ve evli katılımcıların verdikleri cevap ortalamalarında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.

Tablo 5. Bağımsız Örneklem t Testi

Ölçeğe İlişkin Boyutlar	Medeni Durum	X_{ort}	ss.	p.
Temel İletişim	Bekar	2,50	0,18	0,731
	Evli	2,48	0,17	
Uygulama	Bekar	2,20	0,42	0,964
	Evli	2,22	0,42	
Kritik/Değerlendirme	Bekar	2,27	0,36	0,090
	Evli	2,27	0,41	

Tablo 6'ye göre, "Temel İletişim", "Uygulama" ve "Kritik/Değerlendirme" boyutlarına ilişkin One Way Anova test sonuçlarına bakıldığında; Temel iletişim, Uygulama, Kritik/Değerlendirme boyutları ile demografik değişkenlerden yaş, çocuk sayısı, eğitim ve meslek arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır.

Tablo 6. One Way Anova Testi

Ölçeğe İlişkin Boyutlar	Yaş	p.	Anlam Durumu
Temel İletişim	Yaş	0,182	Anlamsız
	Çocuk sayısı	0,337	Anlamsız
	Eğitim	0,350	Anlamsız
	Meslek	0,672	Anlamsız
Uygulama	Yaş	0,967	Anlamsız
	Çocuk sayısı	0,167	Anlamsız
	Eğitim	0,139	Anlamsız
	Meslek	0,146	Anlamsız
Kritik/Değerlendirme	Yaş	0,695	Anlamsız
	Çocuk sayısı	0,309	Anlamsız
	Eğitim	0,664	Anlamsız
	Meslek	0,864	Anlamsız

Regresyon analizi sonucu elde edilen bulguların yer aldığı tablo 7 incelendiğinde, birinci basamak sağlık kuruluşundan eğitim almış anne ve anne adaylarının sağlık okuryazarlığı ile ilgili temel iletişimsel becerilerinin, uygulama ve kritik değerlendirme aşamasını anlamlı ($p<0,05$) bir şekilde etkilediği görülmektedir. Her bir değer incelendiğinde; temel ve iletişimsel becerilerin sağlık okuryazarlığını uygulama düzeyini %3,6 oranında etkilerken, kritik değerlendirme düzeyini %7,30 oranında etkilemektedir.

Tablo 7. Temel İletişimsel Faktörlerin Uygulama ve Kritik/Değerlendirme Düzeylerine Etkisi

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken	Modelin Özeti		ANOVA	Regresyon Katsayıları			Hipotez	Sonuç
		R	R2	F	Beta	t	p		
Temel İletişimsel	Uygulama	0,189	0,036	14,731	0,446	11,487	0,000	H2	KABUL
Temel İletişimsel	Kritik / Değerlendirme	0,083	0,007	2,173	0,083	9,710	0,000	H3	RED
Uygulama	Kritik / Değerlendirme	0,270	0,073	31,211	0,270	16,243	0,000	H4	KABUL

5. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Sağlık hizmetlerinin hasta merkezli olması, hastaların sistemde daha fazla yer alması, kendi bakımlarıyla daha aktif ilgilenmesi ve daha fazla sorumluluk alması için sağlık okuryazarlığı seviyelerinin yüksek olması gerekmektedir. 2003 yılında Türkiye'de sağlıkta dönüşüm programı uygulanmaya başlamıştır. Programın amacı, sağlık hizmetlerine erişimdeki eşitsizlikleri ortadan kaldırmak, halkın hizmetlere kolay erişimini artırmak ve sağlık maliyetlerini daha da azaltmaktır. Bu da ancak sağlık okuryazarlığının artırılması ile mümkündür.

Literatür incelendiğinde sağlık okuryazarlığı ile ilgili bir çok çalışma bulunmasına rağmen anne ve anne adaylarının sağlık okuryazarlığının incelenmesi ile ilgili az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu sebeple bu çalışma sağlık okuryazarlığı ile ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yapılan analizler sonucunda çalışmaya katılan kadınların yaş değişkenine göre sağlık okuryazarlığı değerlendirildiğinde sağlık okuryazarlığı ile yaş grubu arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Yapılan farklı bir çalışmada 28-37 yaş grubunun sağlık okuryazarlığının yüksek olduğu, 48-60 yaş grubunun ise sağlık okuryazarlık düzeyinin düşük olduğu tespit edilmiştir

(Güven, 2016). Soysal ve arkadaşları (2020) tarafından yapılmış çalışmada yaş değişkeni ile sağlık okuryazarlığı düzeyi karşılaştırılmış ve anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Değerli'nin (2018) yaptığı çalışmada ise yaş değişkeni ve sağlık okuryazarlığı düzeyi anlamlı farklılık bulunmuştur. Bu anlamda çalışmanın literatürdeki bazı araştırmalarla benzerlik gösterdiği, bazılarıyla ise farklılık gösterdiği söylenebilir.

Medeni durum ve sağlık okuryazarlığı değişkeni karşılaştırıldığında evli kadınların sağlık okuryazarlığı oranının bekar kadınlara göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Çocuk sayısı ile sağlık okuryazarlığı değişkeni incelendiğinde çocuk sayısı ile sağlık okuryazarlığı değişkeni arasında anlamlı fark görülmemiştir.

Meslek türü ve sağlık okuryazarlığı değişkeni incelendiğinde meslek türü ve sağlık okuryazarlığı arasında anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmüştür. Çalışmamızda sağlık okuryazarlığının en yüksek olduğu meslek türü memur ve işçi grubunda olduğu görülmektedir. Sağlık okuryazarlığının en düşük olduğu meslek türünün ise öğrenci ve diğer grupta bulunduğu belirlenmiştir. Literatürde yapılan bir çalışmada ise sağlık okuryazarlığı ve meslek türü değişkeni arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir (Öndeş, 2020).

Araştırmamız Kütahya'nın il merkezinde kısa bir zamanda belli sayıda anne ve anne adayına ulaşılarak gerçekleştirilmesine rağmen, eğitim düzeyinin yüksek, çalışan, genç ve orta yaş kadınlara ulaşılmış olması bu gruba ait sağlık okuryazarlığı hakkında bilgi vermektedir.

Sağlık okuryazarlığı ile ilgili literatür taramasında yerli çalışmaların yetersiz olduğu görülmüştür. Daha sonra yapılacak çalışmalara kaynak olabilmesi için sağlık okuryazarlığı çalışmalarının arttırılması, sağlık okuryazarlığını etkileyen faktörlerin incelenmesi ve bunların yanında sağlık okuryazarlığını destekleyen eğitimlerin verilmesi önerilmektedir.

Bunların yanında;

- Kadınların ziyaret ettiği aile sağlığı merkezlerinde çalışan ebe ve hemşirelere hizmet içi eğitimle sağlık okuryazarlığı eğitimi verilebilir,
- Aile Sağlığı Merkezlerinde banko ve sehpalarda bilgilendirici broşür, dergi bulundurulması ile sağlık okuryazarlığı desteklenebilir,
- Kadınlar sağlık okuryazarlığı hakkında bilgilendirilip okumaya özendirilebilir,
- Hemşirelik ve ebelik bölümlerinde eğitim müfredatına sağlık okuryazarlığı ders olarak eklenebilir,

- Sağlık okuryazarlığı destek çalışmalarında faydalı bulunan yöntemlerin kullanılması, farklı öğretim yöntemlerinin geliştirilmesi ve sürekli eğitim programı ile sağlık okuryazarlığı desteklenebilir,
- Sağlık okuryazarlığı düzeyi çeşitli faktörlerin etkisi altında değişebileceğinden, hedef kitlenin belirli aralıklarla ölçülüp desteklenebilir.

Kaynakça

Ak, N., & Baran Aksakal, F. N. (2020). Bazı Aile sağlığı merkezlerine başvuranların geleneksel ve tamamlayıcı tıp uygulamaları ile ilgili bazı bilgi ve tutumları. *Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Dergisi*, 3(2), 191-198.

Aslantekin, F., & Yumrutaş, M. (2014). Sağlık Okuryazarlığı ve Ölçümü. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 13(4).

Baker, D. W., Parker, R. M., Williams, M. V., & Clark, W. S. (1998). Health literacy and the risk of hospital admission. *J. Gen. Intern. Med.*, 13, 791-798.

Bulut, P. G. (2021). Sağlık çalışanlarında göz sağlığı okuryazarlığı ve sağlık okuryazarlığı arasındaki ilişkinin incelenmesi (Master's thesis, Biruni Üniversitesi).

Ceylan O. (2020). Sağlık Okuryazarlığının Değerlendirilmesinde Kullanılan Türkçe Ölçekler *Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Dergisi*, 1(2), 39-45.

Çiler Erbağ, G. (2015). Health Literacy as the Main Determinant of Health. *Ankara University Faculty of Health Sciences*, 3, 1-14.

Çopurlar, C. K., & Kartal, M. (2016). Sağlık Okuryazarlığı Nedir? Nasıl Değerlendirilir? Neden Önemli?. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 10 (1).

Değerli, H. (2018). *Toplumun Sağlık Okuryazarlık Düzeyinin Belirlenmesi ve Sağlık Hizmetlerine Yönelik Algılarına Etkisinin İncelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Isparta.

Dirim, A (2021). Bir işyerinde sağlık okuryazarlığı düzeyi ve ilişkili faktörler (Doktora Tezi). *Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Ana Bilim Dalı*. İzmir.

Erkoç, Y., Çom, S., Keskinçilic, B., & Karakaya, K. (2011). *sağlığın teşviki ve geliştirilmesi sözlüğü*. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı. ISBN 978-975-590-361-3 Bakanlık yayını: 814.

Güven, A. (2016). Sağlık okuryazarlığını etkileyen faktörler ve sağlık okuryazarlığı ile hasta güvenliği ilişkisi. Ankara: Hacettepe üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü sağlık kurumları yönetimi anabilim dalı, Yüksek Lisans Tezi,

İzoğlu, N., (2017). 15-17 Yaş Arası Ergenlerde Sağlık Okuryazarlığı. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi ve Eğitim Programı, Ankara.

Kuzan, R. (2021). *Sağlık Okuryazarlığı Değerlendirme Ölçeği Geliştirme Çalışması*. (Uzmanlık Tezi). Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Şanlıurfa.

Matsumoto M, & Nakayama K. (2017). Development of the health literacy on social determinants of health questionnaire in Japanese adults. *BMC Public Health*, 17(1), 1–11.

Öndeş, S. (2020). *18 Yaş Üstü Bireylerin Göz Sağlığı Okuryazarlığı Düzeyi ve İlişkili Faktörlerin Değerlendirilmesi*. (Uzmanlık Tezi). Kâtip Çelebi Üniversitesi Tıp Fakültesi Aile Hekimliği Anabilim Dalı, İzmir.

Sadeghi, S., Brooks, D., Stagg-Peterson, S., Goldstein, R. (2013). Growing awareness of the importance of health literacy in individuals with copd. *COPD*, 10: 72-78.

Sezer, A. ve Kadioğlu, H. (2014). Yetişkin Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği'nin Geliştirilmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 17, 165-170,

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunihem/issue/2666/34550> adresinden alındı.

Sorensen, K. (2018). Health Literacy: A Key Attribute for Urban Settings. *Optimizing Health Literacy for Improved Clinical Practices*, 1-16.

Soysal, A. ve Obuz, E. (2020). Sağlık okuryazarlığı: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi sağlık yönetimi öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 1198-1217.

Şimşek, H., & Kılıç, B. (2012). Sağlıkta eşitsizliklerle ilgili temel kavramlar. *Turkish Journal of Public Health*, 10(2), 116-127.

WHO. (2013). Health Literacy: The Solid Facts [Internet]. Denmark: WHO Regional Office for Europe;. Available from: http://www.euro.who.int/_data/assets/pdf_file/0008/190655/e96854.pdf.

Yılmaz, M. ve Tiraki, Z. (2016). Sağlık Okuryazarlığı Nedir? Nasıl Ölçülür?, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9, 142-147.

SAĞLIKTA ARTTIRILMIŞ GERÇEKLIK: BİBLİYOMETRİK ANALİZ

Çağla ÖZÇELİK¹, Bahar ÇELİK²

Öz

Çok boyutlu görüntüleme teknolojileri ve cihazlar kullanılarak kişilerde gerçeklik algısını oluşturan Arttırılmış gerçeklik (AG), teknoloji, üretim, ulaşım, eğitim ve sağlık gibi bir çok alanda köklü değişikliklere neden olmuştur. Sunmuş olduğu imkanlar sayesinde Arttırılmış Gerçekliğin hemen hemen tüm sektörlerin gelecekte yöneleceği bir trend haline gelmesi öngörülmektedir. Bu çalışmanın amacı, sağlık alanında arttırılmış gerçeklik konusunda yapılan ulusal yazın çalışmalarını sistematik bir literatür taramasıyla incelemektir. Bu amaçla, TR Dizin ve Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ) taranarak; başlığında, özetinde veya anahtar kelimelerinde arttırılmış gerçeklik kavramları geçen toplam 44 çalışma bibliyometrik analize tabi tutulmuştur. Elde edilen bulgulara göre 2010 yılından itibaren sağlıkla ilgili arttırılmış gerçeklik çalışmalarının artan bir ivme gösterdiği tespit edilmiştir. Sağlık sektöründe Arttırılmış Gerçeklik alanında yapılan çalışmalarda “eğitim”, “sanal gerçeklik”, “hemşire”, “3B”, “mobil” ve “tıp” anahtar kelimelerinin sıklıkla kullanıldığı görülmüştür. Çalışma, araştırma yöntemleri, veri toplama yöntemleri, veri analiz yöntemleri, örneklem hacmi, dergilerin yayın performansı, üniversitelerin tez yayımlama performansı gibi başlıkları ele alarak gelecek çalışmalara kaynak sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık, Arttırılmış Gerçeklik, Bibliyometrik Analiz, Ulusal Yazın

¹ Student, Kütahya Health Sciences University, caglakaynak@gmail.com

² Asst.Prof.Dr., Kütahya Health Sciences University, bahar.celik@ksbu.edu.tr

AUGMENTED REALITY IN HEALTH: BIBLIOMETRIC ANALYSIS

Abstract

Augmented reality (AR), which creates the perception of reality in people by using multi-dimensional imaging technologies and devices, has caused radical changes in many areas such as technology, production, education and health. Thanks to the opportunities it offers, Augmented Reality is expected to become a trend that almost all sectors will turn to in the future. The aim of this study is to examine national literature studies on augmented reality in the field of health through a systematic literature review. For this purpose, TR Index and National Thesis Center (YÖKTEZ) were scanned; A total of 44 studies containing the word augmented reality in their title, abstract or keywords were subjected to bibliometric analysis. According to the findings, it has been determined that health-related augmented reality studies have shown an increasing acceleration since 2010. In studies conducted in the field of Augmented Reality in the healthcare sector, it has been observed that the keywords "education", "virtual reality", "nurse", "3D", "mobile" and "medicine" are frequently used. The study provides resources for future studies by addressing topics such as research methods, data collection methods, data analysis methods, sample size, publication performance of journals, and thesis publishing performance of universities.

Keywords: Health, Augmented Reality, Bibliometric Analysis, National Literature

1. Giriş

Bilgisayar ağı sayesinde insanlar uzak yerlerdeki diğer kişilerle iletişim kurabilmekte, bilgiye erişebilmekte ve bilgi aktarabilmektedir. Bilgiye erişim konusunda da çeşitli engeller bulunmaktadır. Bunlar; pandemi, materyal eksikliği, mesafeler, konulara hakimiyetin zorluğu, insan gücü eksikliği vb. şeklinde sıralabilir. Bu engelleri aşmak için doğan ihtiyaçlar doğrultusunda çeşitli teknolojik gelişmeler olmuştur. Arttırılmış gerçeklik (AR) bu gelişmelerden biridir. Arttırılmış gerçeklik son yıllarda popülerlik kazanan ve birçok alanda gelişerek ve güncellenerek kullanılan bir teknolojidir. Kullanılan bazı alanlar; tıp (ameliyat uygulamaları vb.), eğlence sektörü, askeri uçak navigasyonu ve hedefleme, bilişim teknolojileri, moda, üretim, eğitim ve tasarım vb. şeklinde örneklendirilebilmektedir (Atasoy, 2018).

Arttırılmış gerçekliğin öngörülen fayda ve zararları bulunmaktadır. Fayları arasında kişisel bilgi ve tecrübenin artması, eş zamanlı bilgi paylaşımının sağlanabilmesi, oyunlardan alınan hazzın artması, hayal kurmayı geliştirmesi, gerçek dünyanın dijital ortamdaki yönelebilmesi yer almaktadır. Zararları ise, kişilerin sosyallikten bireyselliği çekilmesi, spam ve güvenlik tehdidinin oluşması ve teknolojinin maliyetli olması şeklinde sıralanabilmektedir (Atasoy, 2018).

2. Arttırılmış Gerçeklik

Arttırılmış gerçeklik (AR), teknoloji aracılığıyla iletilen dijital görsel öğelerin, sesin veya diğer duyu uyaranların kullanılmasıyla elde edilen, gerçek fiziksel dünyanın geliştirilmiş bir versiyonu olarak tanımlanabilir. Sanal gerçeklik (VR) ise gerçek hayattaki fiziksel ortamın bilgisayarlarla taklit edilerek oluşturulmuş gerçeğe çok benzeyen yapay ortamları ifade etmektedir. Sanal gerçekliğin amacı gerçeğe çok benzeyen koşullarla insan duyularını (görme, duyma, dokunma vb.) yanıltarak, gerçekte olmayan yapay bir ortam sunmaktadır. Arttırılmış gerçeklikte, Sanal gerçeklik bilgileri, gerçek dünyadaki nesnelere entegre edilerek köprü oluşturulur. AR kullanıcı ve bilgi arasında köprü kurarak bilgi akışını sağlar. (Malloy ve diğer.,2010).

Arttırılmış gerçeklikte kullanıcı hareketlerine göre sanal nesnenin sabit tutulması gerekmektedir ve aracı olan mobil cihazlardaki hareket sensörleriyle sağlanabilmektedir. Arttırılmış gerçekliğin hedeflerinden biri, fiziksel dünyanın belirli özelliklerini vurgulamak, bu özelliklerin anlaşılmasını arttırmak ve gerçek dünya uygulamalarına uygulanabilecek akıllı ve erişilebilir bilgiler elde etmektir.

İlk AR teknolojisi, 1968 yılında Harvard'da "bilgisayar grafiğinin babası" olarak anılan bilgisayar bilimcisi Ivan Sutherland tarafından baş kısmı takılan bir görüntüleme sistemi yaratmasıyla geliştirilmiştir. Sonraki yıllarda laboratuvarlar, şirketler ve ulusal ajanslar AR'yi giyilebilir cihazlar ve dijital ekranlar için daha da geliştirilmiştir (Javornik, 2016). Farklı sektörlerin ihtiyacına göre şekillendirilen AR, sürekli güncelleme sağlanması sayesinde geliştiği söylenebilmektedir.

3. Bibliyometrik Analiz

Alan Pritchard bibliyometrik terimini ilk kez 1969'da yayınlanan iki makalesinde "matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin kitaplara ve diğer iletişim ortamlarına uygulanması" olarak açıklamıştır (Pritchard, 1969, s. 349). Bibliyometri aynı zamanda literatür araştırması bağlamında yenilikçi bir yöntemi ifade eder ve en önemli faydaları, belirli bir alandaki birçok bilimsel yayının analiz edilmesi ve bunların genel özellikleri ile aralarındaki ilişkilerin görselleştirilmesi için tasarlanan yöntemlerle gerçekleştirilir (Zhang, 2020).

Bilimin hemen hemen tüm alanlarında, yayın ve alıntı verilerinin niceliksel analizi, gelişimini, önde gelen yazarları, kavramsal ve entelektüel haritaları ve eğilimleri değerlendirmek için kullanılmaktadır. Araştırma performansı değerlendirmesinde ayrıca bibliyometrik teknikler de kapsamlı bir şekilde kullanılmaktadır (Aria ve Cuccurullo, 2017). Dahası, bu niceliksel yöntemler aynı zamanda araştırmacıların, o alandaki zamansal ve kavramsal yörüngeleri araştırmak için farklı zaman dilimleri için bibliyometrik hesaplamalar yaparak hedeflenen bir literatürün tanımlayıcı analizlerini yapmalarına da olanak tanır. Bibliyometrik yaklaşım, potansiyel olarak binlerce çalışmayı kapsayan kapsamlı bir araştırma grubunun analizini kolaylaştırır.

Bu çalışmanın amacı ise sağlıkta arttırılmış gerçeklik alanında ulusal yazında yapılan çalışmaların bibliyometrik araştırma yapıları incelenerek ilgili alan yazına bu yolla katkı sağlanmasıdır.

4. Yöntem

Bu çalışmada Türkiye'de sağlık alanında arttırılmış gerçeklikle ilgili yazılan ve YÖKTEZ'de taranan tezler ve TR Dizin'de taranan makaleler nitel araştırma yöntemlerinden bibliyometrik analiz ile incelenmiştir. Bu araştırma ile şu araştırma sorularına yanıt aranmıştır;

- Sağlık alanında arttırılmış gerçeklik ile ilgili yapılan ve YÖKTEZ’de taranan tez çalışmalarıyla TR Dizinde taranan makalelerin yıllara göre dağılımı nasıldır?
- Sağlık alanında arttırılmış gerçeklik yazınına en fazla katkı sağlayan üniversiteler ve bu alanında makale yayınlayan dergiler hangileridir?
- Sağlık alanında arttırılmış gerçeklik ile ilgili yazılan tezler ve makalelerin yıllara göre anahtar kelimelerinin değişimi nasıldır?
- Sağlık alanında arttırılmış gerçeklik ile ilgili ulusal yazında en çok atıf alarak katkı sağlayan çalışma ve yazarlar hangileridir?
- Sağlık alanında arttırılmış gerçeklik ile ilgili ulusal yazında yapılan tezler ve makalelerin araştırma yöntemi, veri toplama yöntemi, veri analiz yöntemi, örneklem hacmine göre nasıl dağılmaktadır?

Araştırmanın ana kütesini YÖKTEZ’de taranan yüksek lisans, doktora ve tıpta uzmanlık düzeyindeki tezler ile TR Dizin’de taranan makaleler oluşturmaktadır. Örnekleme ise ilgili alanda ilk çalışmaların yapıldığı 2010 ile 2023 yılları arasındaki erişim izni bulunan tüm tezler ve makaleler oluşturmaktadır.

Taranan YÖKTEZ ve TR Dizin son kontrolün yapıldığı 18.10.2023 tarihinde güncellenerek çalışmaya son hali verilmiştir. TR Dizin ve YÖKTEZ’de taratıldığında arttırılmış gerçeklik alanında yazılmış 214’ü makale ve 96’sı tez olmak üzere toplam 310 çalışma incelenmiştir. Bu çalışmalar arasından bibliyometrik analize tabi tutulmak üzere “sağlık” ve yapılan literatür araştırmasında öne çıkan arttırılmış gerçeklik kapsamındaki kavramlardan “eğitim, “sanal gerçeklik”, “hemşire”, “3B” ve “tıp” kavramları anahtar kelimeler olarak belirlenmiştir. Söz konusu anahtar kelimeler TR Dizin ve YÖKTEZ’de taranmış ve arttırılmış gerçeklik kavramları geçen toplam 44 erişilebilir çalışmaya ulaşılmıştır.

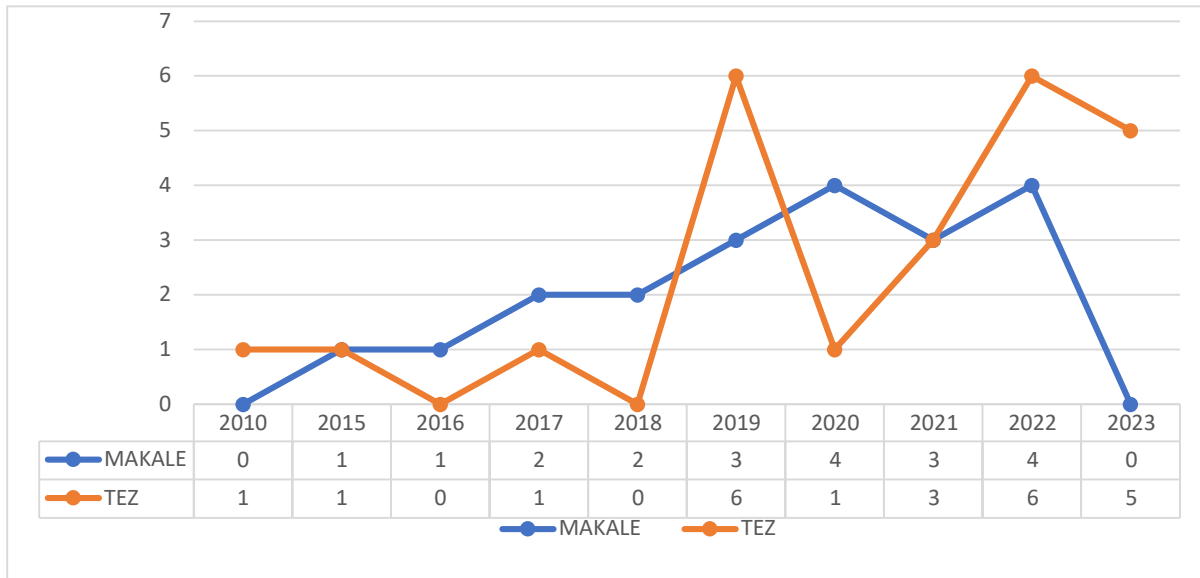
Araştırma sürecinde çalışmalar içerik analizi yöntemi ile güvenilirliğin sağlanabilmesi adına iki araştırmacı tarafından çalışmaların yılları, yıllara göre anahtar kelime kullanımı, atıf sayıları, yayımlandıkları üniversite veya dergiye göre incelenmiştir. Araştırmaya dahil edilen çalışmalar ayrıca, yazar sayıları, araştırma yöntemleri, örneklem hacmi, veri toplama yöntemi ve kullanılan veri analizi tekniğine göre kodlanmış ve analiz edilerek bulgular kısmında yorumlanmıştır.

5. Bulgular

Araştırma amaçları doğrultusunda, ulusal yazında yer alan sağıkta arttırılmış gerçeklik alanında yapılan çalışmalar araştırma kapsamını oluşturmaktadır. Araştırma kapsamına dahil edilen çalışmalar öncelikle yıllar itibariyle devamında ise, makale veya tez olacak şekilde; yıllara göre anahtar kelime kullanımı, atıf sayıları, en çok atıf alan çalışmalar, en çok yayın yapan dergi veya üniversiteler, yazar sayıları, araştırma yöntemleri, örneklem hacmi, veri toplama teknikleri ve veri analizi tekniklerine göre incelenmiş ve rapor olarak sunulmuştur.

5.1. Yıllara Göre Dağılım

Araştırma kriterine göre 2010-2023 yılları arasında yazılmış olup TR Dizin veri tabanında yer alan makalelerin ve YÖKTEZ veri tabanında yer alan tezlerin yıllara göre sayısal dağılımı verilmiştir.

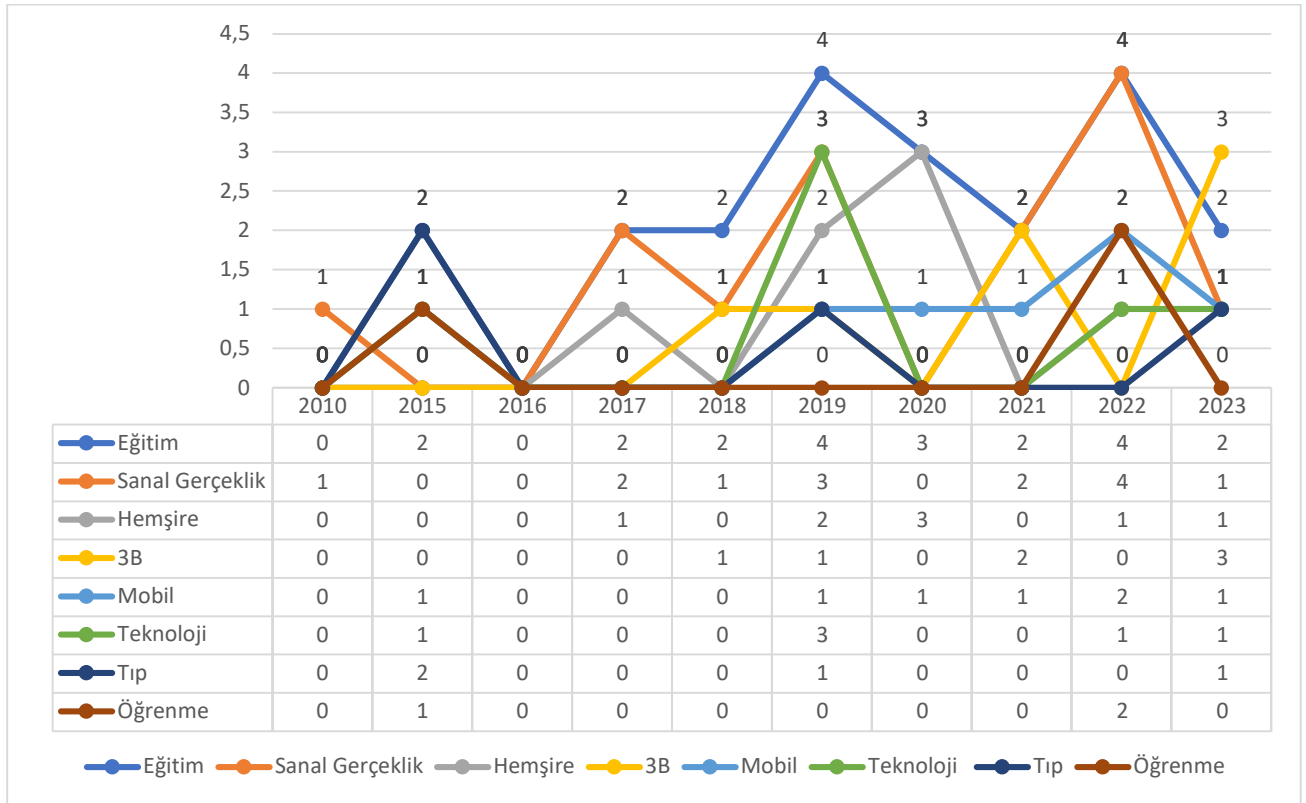

Şekil 1. Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Yıllara göre dağılıma bakıldığında yapılan ilk tez çalışmasının 2010, ilk makale çalışmasının 2015 yılında yapıldığı görülmüştür. Bu nedenle bibliyometrik analiz kapsamına 2010 yılı ile 2023 yılları arasında yapılan çalışmalar dahil edilmiştir. Sağlık alanındaki arttırılmış gerçeklikle ilgili en yoğun çalışmanın 6 tanesi tez, 4 tanesi makale olmak üzere en çok 2022 yılında gerçekleştirildiği görülmüştür.

5.2. Yıllara Göre Anahtar Kelimelerin Dağılımı

Şekil 2'de 2010-2023 yılları arasında yazılmış olup TR Dizin veri tabanında yer alan makalelerin ve YÖKTEZ veri tabanında yer alan tezlerin yıllara göre anahtar kelime kullanımının sayısal dağılımı verilmiştir.

Şekil 2. Anahtar Kelimelerin Yıllara Göre Dağılımı

Sağlıkta arttırılmış gerçeklik kapsamında öne çıkan kavramların anahtar kelime olarak yer alma sıklıkları incelendiğinde ilgi alanların anlaşılması da mümkün olacaktır. Tüm alt kavramlar arasında, eğitim kavramı toplam 21 çalışmada yer alarak en sık kullanılan anahtar kelime olmuştur. Sanal gerçeklik kavramı 12 çalışmada, hemşire terimi 8 çalışmada, 3B ve Mobil kelimelerinin 7 çalışmada, teknoloji kavramının 6 çalışmada ve tıp kavramının 4 çalışmada kullanıldığı görülmektedir. Anahtar kelimelerin dağılımında da görüleceği gibi arttırılmış gerçeklik teknolojisinin eğitim ile ilgili çalışmalarda daha çok kullanıldığı görülmektedir.

5.3. Çalışmaların Alınan Atıf Sayılarına Göre Dağılım

Tablo 1'de 2010-2023 yılları arasında yazılmış olup TR Dizin veri tabanında yer alan makalelerin ve YÖKTEZ veri tabanında yer alan tezlerin atıf sayılarına göre sayısal dağılımı verilmiştir.

Tablo 1. Çalışmaların Atıf Sayılarına Yönelik Dağılım

Atıf Sayısı	Tez	Makale
0	18	7
1-10	5	10
11-20	0	1
21-30	0	1
31-40	0	0
41-50	0	0
51 ve üzeri	1	1
Toplam	24	20

Tabloya göre hiç atıf almayan 18 tez ve 7 makale bulunmaktadır. En çok atıf alan makale 105 atıf, en çok atıf alan tez ise 65 atıf almıştır.

Tablo 2. En Çok Atıf Alan Makalelere İlişkin Bilgiler

Makale Adı	Yazar(lar)	Yıl	Dergi Adı	Atıf Sayısı
Application of Virtual, Augmented, and Mixed Reality to Urology	Hamacher A, Kim SJ, Cho ST, Pardeshi S, Lee SH, Eun S1, Whangbo TK	2016	International Neurourology Journal	105
21. Yüzyılda Hekimlik Eğitimi: Sanal Gerçeklik, Artırılmış Gerçeklik, Hologram	Recep ASLAN Saffet ERDOĞAN	2017	Kocatepe Veterinary Journal	30
Augmented Reality Supported Cervical Transpedicular Fixation on 3D-Printed Vertebrae Model: An Experimental Education Study	Mehmet Gazi BOYACI Uğur FİDAN Ahmet Fatih YURAN Serhat YILDIZHAN Furkan KAYA Omer KİMSESİZ Merve OZDİL Akın CENGİZ Adem ASLAN	2020	Turkish Neurosurgery	11
Artırılmış gerçekliğin tıpta ve çocuk cerrahisinde kullanımı	Musa Batuhan YOLCU Şenol EMRE Sinan CELAYİR	2018	Çocuk Cerrahisi Dergisi	8

Nazogastrik Tüp Uygulama Öğretiminde Yenilikçi Bir Yaklaşım: NAZO-AR	Merdiye ŞENDİR Hamiyet KIZIL	2019	Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi	6
Gelişmekte Olan Teknolojiler Sonucu Sağlıkta Oluşacak Yeni Meslekler	Güler Önder Emrah Önder Muhlis Özdemir	2019	Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	6
Virtual Reality and Augmented Reality in Psychiatric Disorders	Neşe ÖZKAN YILMAZ Fecir DURAN Uğur FİDAN	2021	Gazi University Journal of Science	4
Çocuk cerrahisi öğrenci eğitiminde üç boyutlu modellerin kullanılması: Süreç ve ilk izlenimler	Şenol EMRE Musa Batuhan YOLCU Sinan CELAYİR	2018	Çocuk Cerrahisi Dergisi	4

Tabloya göre en çok atıf alan çalışma “Application of Virtual, Augmented, and Mixed Reality to Urology” başlıklı Hamacher A, Kim SJ, Cho ST, Pardeshi S, Lee SH, Eun S1, Whangbo TK (2016) tarafından yapılan ve International Neurourology Journal yayımlanan makaledir.

Tablo 3. En Çok Atıf Alan Tezlerle İlişkin Bilgiler

Tez Adı	Yazar(lar)	Yıl	Üniversite Adı	Atıf Sayısı
Mobil artırılmış gerçeklikle anatomi öğreniminin tıp öğrencilerinin akademik başarıları ile bilişsel yüklerine etkisi ve öğrencilerin uygulamaya yönelik görüşleri	Sevda KÜÇÜK	2015	Atatürk Üniversitesi	65
Subkutan ilaç uygulama becerisine yönelik tasarlanan bilgisayar temelli simülasyon sisteminin öğrencilerin kaygı düzeyleri ve psikomotor beceri performansına etkisi	Handenur GÜNDOĞDU	2017	Sakarya Üniversitesi	4

Tablo 3’e göre Küçük (2015) tarafından yapılan “Mobil artırılmış gerçeklikle anatomi öğreniminin tıp öğrencilerinin akademik başarıları ile bilişsel yüklerine etkisi ve öğrencilerin uygulamaya yönelik görüşleri” başlıklı tez en çok atıf alan ikinci çalışma ve en çok atıf alan tezdur.

5.4. Dergilere Yönelik Makale Dağılımı

Tablo 4'te 2010-2023 yılları arasında yazılmış olup TR Dizin veri tabanında yer alan makalelerin yayımlandığı dergilere göre sayısal dağılımı verilmiştir.

Tablo 4. Dergilere Yönelik Makale Dağılımı

Dergi	Makale Dağılımı	
	Frekans (n)	Yüzde (%)
Çocuk Cerrahisi Dergisi	3	15
International Neurology Journal	1	5
Kocatepe Veterinary Journal	1	5
Journal of Scientific Reports-A	1	5
Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi	1	5
İstanbul Üniversitesi Yayınları	1	5
Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi	1	5
Balkan Medical Journal	1	5
Turkish Neurosurgery	1	5
Bilişim Teknolojileri Dergisi	1	5
Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi	1	5
Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi	1	5
Anatolian Journal of Cardiology	1	5
Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi	1	5
Gazi University Journal of Science	1	5
Diagnostic and Interventional Radiology	1	5
Klinik Bilimler Dergisi	1	5
Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi	1	5
Toplam	20	100

Sağlıkta arttırılmış gerçeklik alanında makale yayımlanmış dergiler incelendiğinde ilk sırada 3 makale ile “Çocuk Cerrahisi Dergisi” yer almaktadır. Diğer dergilerin bu kavram hakkında 1'er makale yayınladığı görülmüştür.

5.5. Üniversitelere Yönelik Tez Dağılımı

Tablo 5'te 2010-2023 yılları arasında yazılmış olup YÖKTEZ veri tabanında yer alan tezlerin üniversitelere göre sayısal dağılımı verilmiştir.

Tablo 5. Üniversitelere Yönelik Tez Dağılımı

Üniversite	Üniversite Dağılımı	
	Frekans	Yüzde
Dokuz Eylül Üniversitesi	3	13
Gazi Üniversitesi	3	13
Hacettepe Üniversitesi	2	8
İstanbul Üniversitesi	2	8
Karadeniz Teknik Üniversitesi	2	8
Sakarya Üniversitesi	2	8
Afyon Kocatepe Üniversitesi	1	4
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	1	4
Atatürk Üniversitesi	1	4
Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	1	4
Ege Üniversitesi	1	4
Gebze Teknik Üniversitesi	1	4
Konya Teknik Üniversitesi	1	4
Necmettin Erbakan Üniversitesi	1	4
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	1	4
Selçuk Üniversitesi	1	4
Toplam	24	100

Sağlıkta arttırılmış gerçeklik alanında en çok tez yayımlayan üniversiteler, Dokuz Eylül Üniversitesi (%13) ve Gazi Üniversitesi (%13) ve bunu sırasıyla Hacettepe Üniversitesi (%8) , İstanbul Üniversitesi (%8), Karadeniz Üniversitesi (%8) ve Sakarya Üniversitesi (%8) önemli oranlarla takip etmektedir.

5.6. Makalelerin Yazar Sayılarına Göre Dağılım

Tablo 6'da 2010-2023 yılları arasında yazılmış olup TR Dizin veri tabanında yer alan makalelerin yazar sayılarına göre sayısal dağılımı verilmiştir. Tablo 5 incelendiğinde dijital pazarlama alanında yapılan çalışmaların sıklıkla iki yazarlı olduğu gözlemlenebilir. Bunu tek yazarlı makaleler takip etmektedir.

Tablo 6. Makalelerin Yazar Sayılarına Göre Dağılım

Yazar Sayısı	Frekans (n)	Yüzde (%)
1	2	10
2	7	35
3	7	35
4	1	5
7	1	5
8	1	5
9	1	5

Tablo 6 incelendiğinde iki ve üçlü yazarlı makalelerin en yüksek sıklığa (%35) sahip olduğu gözlenirken bunu tek yazarlı makaleler (%10) takip etmektedir.

5.7. Araştırma Yöntemine Göre Dağılım

2010-2023 yılları arasında sağıkta arttırılmış gerçeklik alanında yazılmış olup TR Dizin veri tabanında taranan makalelerin ve YÖKTEZ veri tabanında taranan tezlerin araştırma yöntemlerine yönelik dağılımı Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Makalelerin Yazar Sayılarına Göre Dağılım

Kavramsal		Ampirik		Toplam		Yüzde	
Tez	Makale	Tez	Makale	Kavramsal	Ampirik	Kavramsal	Ampirik
0	14	24	6	14	30	32	68

Tablo 7’ye göre çalışmaların %68’ si (30) ampirik, %32’ü (14) kavramsal olarak hazırlanmıştır. Kavramsal çalışmaların (14) tamamını makaleler oluştururken yazılan tezlerin (34) tamamı ampirik yöntem ile gerçekleştirilmiştir.

5.8. Çalışmaların Örneklem Hacmine Göre Dağılımı

2010-2023 yılları arasında sağıkta arttırılmış gerçeklik alanındaki çalışmalardan TR Dizin veri tabanında yer alan makalelerin ve YÖKTEZ veri tabanında yer alan tezlerin örneklem hacmine yönelik sayısal dağılımı Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8. Makalelerin Yazar Sayılarına Göre Dağılım

Örneklem Hacmi	Tez	Makale	Toplam	Yüzde (%)
1-100	19	20	39	88
101-200	4	0	4	9
201-300	1	0	1	3
Toplam	24	20	44	100

Tabloya göre çalışmaların tamamı ele alındığında, toplamın % 88'ini (39) 1-100 kişilik örneklem hacimleriyle, yaklaşık %9'u (4) ise 101 ila 200 kişilik örneklem hacmiyle çalışılmıştır. En çok tercih edilen örneklem sayısı 1-100 kişilik olduğu görülmektedir.

5.9. Çalışmaların Veri Toplama Tekniklerine Göre Dağılımı

Tablo 9'da 2010-2023 yılları arasında TR Dizin veri tabanında yer alan sağlıkta arttırılmış gerçeklik makalelerinin ve YÖKTEZ veri tabanında yer alan sağlıkta arttırılmış gerçeklik tezlerin veri toplama tekniklerine göre dağılımına yer vermektedir.

Tablo 9. Çalışmaların Veri Toplama Tekniklerine Göre Dağılımı

Veri Toplama Yöntemi	Tez	Makale	Toplam	Yüzde (%)
Anket	7	1	8	19
Görüşme	4	0	4	9
Diğer	13	19	32	72
Toplam	24	20	44	100

Tablo 9 incelendiğinde çalışmaların %19'unda anket yoluyla veri topladığı görülmektedir. Tezlerin %29'unda, makalelerin %5'inde anket tekniği tercih edilmiştir. Görüşme tekniğinin toplam içindeki oranı %9 iken makalelerde görüşme tekniğinin hiç yer almadığı görülmektedir.

5.10. Çalışmaların Veri Analizi Tekniklerine Göre Dağılımı

Tablo 10'da, 2010-2023 yılları arasında TR Dizin veri tabanında yer alan sağlıkta arttırılmış gerçeklik makalelerinin ve YÖKTEZ veri tabanında yer alan sağlıkta arttırılmış gerçeklik tezlerin veri analiz tekniklerine göre dağılımına yer vermektedir.

Tablo 10. Çalışmaların Veri Analizi Tekniklerine Yönelik Dağılımı

Analiz Yöntemi	Tez	Makale	Toplam	Yüzde (%)
Faktör Analizi	0	0	0	0
Regresyon Analizi	0	0	0	0
İçerik Analizi	0	1	1	2
ANOVA	1	0	1	2
Tanımlayıcı İstatistikler	2	0	2	3
Ki-Kare Analizi	3	1	4	7
Korelasyon Analizi	5	0	5	8
T-Testi	5	0	5	8
Mann Withney U testi	5	0	5	8
Diğer Nitel Yöntemler	0	11	11	19
Diğer Nicel Yöntemler	20	6	26	43
Toplam	41	19	60	100

Tablo incelendiğinde, korelasyon analizi (%8), t-testi (%8) Mann Withney U testi (%8) ve Ki-kare Testi (%7) veri analizi için sıkça kullanıldığı görülmektedir. Çalışmaların büyük bir kısmı ise %43'i (26) diğer nicel yöntemler ve %19'u (11) ise diğer nitel yöntemler kullanarak veri analizi yaptığı görülmektedir.

6. Sonuç

Bu çalışma sağlıkta arttırılmış gerçeklik ile ilgili olarak Türkiye’de, ulusal yazında yer alan çalışmalarını inceleme amacıyla TR Dizin ve Ulusal Tez Merkezinde yer alan arttırılmış gerçeklik alanında yazılmış toplam 310 çalışma gözden geçirilmiştir. Bu çalışmalardan YÖKTEZ’de taranan ve erişime açık olan ilk tez çalışması 2010 yılında Özel tarafından Ruha Uğraş ERDOĞAN tarafından “Tıp ve mühendislik uygulamalarını amaçlayan üç boyutlu arttırılmış gerçeklik sistemi tasarımı ve geliştirilmesi” adı ile Dokuz Eylül Üniversitesi’nde yayımlanmıştır.

2015 yılında ise Sevda Küçük, Samet Kapakin, Yüksel Göktaş tarafından “Tıp Eğitimi Çoklu Ortam Uygulamalarında Yeni Bir Bakış Açısı: Arttırılmış Gerçeklik” adı ile Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi’nde dergisinde yayımlanmış, TR Dizinde taranan bir makale çalışmasıdır. Sağlıkta arttırılmış gerçeklik alanında yapılan çalışmalar 2019 yılından itibaren artış göstermiş ve 2023 sonunda alanda yapılan çalışmaların toplam sayısı 44’e ulaşmıştır. Yıllara göre sağlıkta arttırılmış gerçeklik alanındaki çalışmaların dağılımı incelendiğinde, bu alandaki çalışmaların 2023 ve sonrasındaki yıllarda da sayıca artması beklenmektedir.

Sağlıkta arttırılmış gerçeklik alanında en çok atıf alan çalışma “Application of Virtual, Augmented, and Mixed Reality to Urology” başlıklı Hamacher, Kim, Cho, Pardeshi, Lee, Eun ve Whangbo (2016) tarafından yapılan ve International Neurourology Journal’da yayımlanan makaledir. Küçük (2015) tarafından yapılan “Mobil arttırılmış gerçeklikle anatomi öğreniminin tıp öğrencilerinin akademik başarıları ile bilişsel yüklerine etkisi ve öğrencilerin uygulamaya yönelik görüşleri” başlıklı tez ise en çok atıf alan ikinci çalışma ve en çok atıf alan tezdır. Sağlıkta arttırılmış gerçeklik alanında makale yayımlanmış dergiler incelendiğinde ilk sırada “Çocuk Cerrahisi Dergisi” yer almaktadır.

Çalışmaların metodolojik altyapıları ele alındığında çoğunluğunun ampirik çalışmalardan oluştuğu görülmektedir. Ampirik çalışmalar bu alandaki çalışmalar için öncü veriler sağladığı için gelecekteki amprik çalışmaların sayısının artacağı düşünülmektedir

Alanda yayınlanmış tüm makale çalışmalarında ve tez çalışmalarının genelinde 1 ila 100 kişilik örneklerle tasarlanmış araştırmaların yaygın olduğu görülmektedir. Veri toplama yöntemi olarak anket ve görüşmeye daha az başvurulduğu ve diğer adı altında değerlendirilen gözlem ve teknikler kullanıldığı görülmüştür.

Çalışma konusunun henüz güncel olduğu ve bu yüzden alanda yapılmış çok fazla çalışma olmadığı için farklılaşan veri analizi yöntemleri 'diğer' adı altında değerlendirilmiştir. En çok başvuru alan veri analizi yönteminin nicel yöntemler olduğu görülmüştür. Bunu takip eden en çok kullanılan analiz yöntemleri ise korelasyon analizi, t-testi, Mann Withney U testi ve ki-kare testi olduğu görülmektedir.

Bu çalışmayla, Türkçe alan yazındaki sağlıkta artırılmış gerçeklik çalışmalarının incelenerek gelecek araştırmacılara bakış açısı oluşturmak amaçlanmıştır. Araştırma çalışma kapsamı gereği ulusal yazına odaklanmaktadır bu yüzden araştırma kısıtı olarak çalışmalar TR Dizin ve YÖKTEZ' de taranan çalışmalarla sınırlandırılmıştır. Sağlık alanındaki artırılmış gerçeklikle ilgili çalışma kapsamı genişlettiler diğer yayınların da araştırmaya dahil edilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of informetrics*, 11(4), 959-975.

Atasoy, S. N. (2018). Afiş tasarımlarında artırılmış gerçeklik uygulamaları.

Javornik, A. (2016). The mainstreaming of augmented reality: A brief history. *Harvard Business Review* (online version).

Malloy, K. M., & Milling, L. S. (2010). The effectiveness of virtual reality distraction for pain reduction: a systematic review. *Clinical psychology review*, 30(8), 1011-1018.

Pritchard, A. (1969). Statistical bibliography or Bibliometric. *Journal of documentation*, 25(4), 348-349.

Zhang, X. (2020). A bibliometric analysis of second language acquisition between 1997 and 2018. *Studies in Second Language Acquisition*, 42(1), 199-222.

TÜRKİYE AMBALAJ SEKTÖRÜNÜN SWOT ANALİZİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Elçin ŞEN SADAY¹, Habibe Yelda ŞENER², Ercan TAŞKIN³

Öz

Ambalaj hem ürünlerin üretim, dağıtım, taşıma ve depolama aşamalarında ürünlerin bozulmasını engelleyen ve ürünleri koruyan, hem de tüketiciyi şekil ve renk gibi unsurlar ile cezbeden önemli bir stratejik araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmamızın amacı, Türkiye'nin kâğıt ve cam ambalaj sektöründeki mevcut durumuna yönelik genel bir çerçeve çizebilmektedir. Çalışmanın amacı doğrultusunda, nitel araştırma yöntemine başvurulmuş, literatürden elde edilen bilgiler ışığında yapılan SWOT analizi ile Türkiye'deki kâğıt ve cam ambalaj sektörleri için ülkemizin güçlü ve zayıf yönleri ile pazardaki fırsat ve tehditler belirlenerek Türkiye'deki kâğıt ve cam ambalaj sektörlerinin profili çizilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonucunda, kâğıt ve cam ambalaj sektörlerinin gelecekte talebinin sürekli artacağı gerek çevreye duyarlılık gerekse sağlık bilinci sebebiyle daha çok tercih edilebileceği anlaşılmış olup ucuz ve kolay işlenebilir olan kâğıt ambalajın girdi maliyetlerinin yüksek olduğu ve hammadde için yurt dışına bağımlı olduğu; cam ambalaj için ise en önemli hususun ambalajın hafifletilmesi konusunda yapılacak AR-GE çalışmaları olduğu görülmüştür. Her iki sektör için de üretim maliyetlerinin ve AR-GE çalışmaları için gerekli bütçenin yüksek olduğu, maliyetlerin yüksekliği sebebiyle daha ucuz ve düşük kalite ürün temini için üretimden ziyade ithalata başvurulduğu, sektörlerde mevzuat eksikliği ve haksız rekabetin engellenmesi hususunda bazı adımların atılmasının da önem arz edebileceği şeklinde sonuçlara ulaşılmış ve çalışmamızda bu sonuçlara yönelik öneriler sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ambalaj, Dış Ticaret, SWOT Analizi

¹ Expert, Kütahya Dumlupınar University, elcinsensaday@outlook.com

² Prof.Dr., Kütahya Dumlupınar University, hyelda.sener@dpu.edu.tr

³ Prof.Dr., Kütahya Dumlupınar University, ercan.taskin@dpu.edu.tr

EVALUATION OF TURKEY'S PACKAGING SECTOR WITHIN FRAMEWORK OF SWOT ANALYSIS

Abstract

Packaging is an important strategic tool that both prevents spoilage and protects products during the production, distribution, transportation and storage stages of products and attracts consumers with elements such as shape and color. The aim of our study is to draw a general framework for the current situation in Turkey's paper and glass packaging sector. In line with the aim of the study, qualitative research method was used, and a SWOT analysis was conducted in the light of the information obtained from the literature to determine the strengths and weaknesses of Turkey's paper and glass packaging sectors in Turkey, as well as the opportunities and threats in the market, and to draw a profile of the paper and glass packaging sectors in Turkey. As a result of the study, it has been understood that the demand for paper and glass packaging sectors will increase continuously in the future and may be preferred more due to both environmental sensitivity and health awareness. It has been seen that the input costs of paper packaging, which is cheap and easy to process, are high and dependent on foreign countries for raw materials, while the most important issue for glass packaging is the R&D studies to be carried out on lightening the packaging. It has been concluded that the production costs and the budget required for R&D studies are high for both sectors, that imports are resorted to rather than production in order to supply cheaper and lower quality products due to the high costs, and that it may be important to take some steps to prevent lack of legislation and unfair competition in the sectors, and in our study, we tried to present suggestions for these results.

Keywords: Packaging, Foreign Trade, SWOT Analysis

1. Giriş

Gıda, içecek, kozmetik, ila gibi pek çok sektör için bir girdi oluşturan ambalaj sektörü, hızlı Şehirleşme, nüfusun artışı, tüketim alışkanlıklarının değişmesi, alışveriş eğiliminin artması gibi sebepler ile günümüzde önemli bir sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ambalaj hem ürünlerin üretim, dağıtım, taşıma ve depolama aşamalarında ürünlerin bozulmasını engelleyen ve ürünleri koruyan, hem de tüketiciyi Şekil ve renk gibi unsurlar ile cezbeden önemli bir stratejik araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Plastik, kğit-karton, metal, cam ve ahşap ambalaj olmak üzere genel olarak beş ana grupta sınıflandırılabilir olan ambalaj sektöründe son yıllarda tüketicilerde sağlık bilincinin, geri dönüşüme verilen önemin ve sürdürülebilirliğe olan hassasiyetin artması ile kğit ve cam ambalaj türleri tercih edilmeye başlanmıştır. Çalışmamızda bu sebepten dolayı kğit ve cam ambalaj sektörleri incelenmektedir.

Bu kapsamda çalışmamızın amacı, Türkiye'nin kğit ve cam ambalaj sektöründeki mevcut durumuna yönelik genel bir ereve çizebilmektedir. Çalışmanın amacı doğrultusunda, nitel araştırma yöntemine başvurulmuş, literatürden elde edilen bilgiler ışığında yapılan SWOT analizi ile Türkiye'deki kğit ve cam ambalaj sektörleri için ülkemizin güçlü ve zayıf yönleri ile pazardaki fırsat ve tehditler belirlenerek Türkiye'deki kğit ve cam ambalaj sektörlerinin profili çizilmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulguların yorumlanması ile Türkiye'deki kğit ve cam ambalaj sektörlerinin içinde bulunduğu mevcut duruma ilişkin öneriler geliştirilmeye çalışılmaktadır.

2. Kavramsal ereve

2.1. Ambalaj Sektörü ve Türkiye'deki Durumuna Genel Bakış

Ambalaj, sanayi devrimi sonrasında kitlesel üretim ve dağıtıma geçilmesi ile oluklu mukavva, karton, metal, cam ve plastik gibi malzemelerin üretim, dağıtım, taşıma ve depolama aşamalarında ürünün bozulmasının engellenmesi için bir araç olarak kullanılmıştır. Son dönemlerde ise evre bilincinin gelişmesi ile hem ürünü hem çevreyi koruma görevi olan ambalaj, ürüne cazibe kazandıran, değerini artıran ve içerisindeki ürünün ayrılmaz bir parçası olarak tüketiciyi cezbetme işlevi ile önemli bir unsur haline gelmiştir (Okur ve etinkaya, 2001, s. 50). Bir rnn Şeklinin, renklerinin, mesajının ve ambalajının marka kimliği üzerindeki etkisi büyük olduğu için ambalaj rekabet avantajı sağlayan bir stratejik araç olarak da önem arz etmektedir (Taşkın, Demireli ve etinkasap, 2014, s. 160-161).

Hızlı şehirleşme, nüfus artışı, yaşam standartlarının yükselmesi, kadınların iş hayatında daha fazla rol alması, tüketim alışkanlıkları değişimleri, alışveriş merkezlerinin yaygınlaşması ile perakende alışveriş eğiliminin artması ve ihracatın artması gibi sebepler ile Türkiye’de ambalaj sanayi hızlı gelişen bir sektör halini almıştır (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2020, s. 1-12).

Türkiye’de ambalaj malzemesi üreten yaklaşık 3000 firma mevcut olup bu firmalar daha çok İstanbul, İzmir, Bursa, Ankara, Konya, Kocaeli, Gaziantep, Adana, Kayseri ve Manisa’da faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekli firmalardır. Sektörde daha çok plastik, kâğıt-karton, metal, cam ve ahşap ambalaj olmak üzere beş ana grupta üretim yapan firmalar yer almaktadır (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2020, s. 1-12).

Ambalaj pazarı gıda, içecek, kozmetik ve sağlık ürünleri sektörlerine girdi sağlamaktadır (Şişecam, 2020, s. 47-48). Kâğıt, karton ve oluklu mukavva ürünleri de toplam ambalaj üretiminde önemli yer tutmaktadır (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2020, s. 1-12).

Son yıllarda geri dönüşüm kavramının da önem kazanmasıyla geri dönüşümlü ambalajlar da üretilmeye başlanmıştır. Bu, bir ürün ambalajını farklı bir amaç için yeniden kullanılacak şekilde tasarlayarak olabileceği gibi geri dönüştürülmüş atıklardan da yapılabilmektedir (Ersan, 2021, s. 689). Ayrıca ambalajlanması yapılacak malzemenin cinsine göre de biyobozunur ambalaj üretimi de söz konusu olmaktadır. Petrol ağırlıklı ambalajlar çevreyi kirlettiği için selüloz, nişasta, protein bazlı hammaddeler ambalaj yapımında da kullanılabilir. Örneğin yeşil biber, marul, domates, brokoli gibi tarımsal ürünlerdeki materyaller ile değişik özellikli ambalajlar üretmek mümkündür (Kılınç, Tomar ve Çağlar, 2017, s. 989; Söbeli, Uyarcan ve Kayaardi, 2019, s. 62).

2.1.1. Kâğıt Ambalaj Sektörü

Kâğıt sektörünün hammaddeleri orman ürünleri ve atık kâğıt sektörü olurken girdi sağladığı sektörler ise basım yayın ve ambalaj sektörleridir. Kâğıt ve kartonun ucuz ve kolay işlenebilir oluşu ambalaj sektöründe önemli bir yer tutmasına neden olmuştur. Türkiye’de kâğıt ambalaja dayalı sektörler gıda sektörü, ilaç sektörü, içecek sektörü, sigara sektörü, kozmetik sektörü ve gıda dışı ürünlere ilişkin sektörlerdir. En temel kâğıt ambalaj türleri ise sargılık kâğıtlar, kraft torbalar ve sigara kâğıtlarıdır. Karton ambalajlar genellikle çanta imalatında veya kutu halinde değişik sektörlerde kullanılmaktadır. Oluklu mukavva ambalajları dayanıklı ve düşük maliyetli olup yaş meyve-sebze, işlenmiş gıda ambalajlarında kullanılmakta, kimya, tekstil, beyaz eşya, inşaat, içecek ve tütün mamulleri gibi birçok sektör için de önem arz etmektedir. Kâğıt-karton

grubu perakende ticarete plastik malzeme grubuyla, tarım sektöründe ise ahşap ambalaj malzeme grubuyla sıkı bir rekabet içindedir. Kâğıdın hammaddesi selüloz yurt dışından temin edilmekte, yüksek teknoloji gerektiren tesislerde ise ülkemizde yetersiz kalabilmektedir. Kâğıt sektörü için atık kağıtların toplanması ve geri dönüşüm süreci önemli bir husus olup bu konuda çalışmalar yapılmalıdır. Kâğıt-karton malzeme grubundan ambalaj üretim sürecinde kullanılan pek çok yardımcı malzeme yurt içinden temin edilmekte, az miktarda yurtdışından ithal edilmektedir (Doğu Marmara Kalkınma Ajansı, 2020, s. 23-24).

2.1.2. Cam Ambalaj Sektörü

Cam ambalaj sağlıklı, karbon ayak izini azaltan, doğa dostu, geri dönüştürülerek sonsuz defa kullanılabilen ve sürdürülebilir bir ambalaj çeşididir. Sağlığa verilen önemin artışı ile son 10 yılda ambalaj pazarında, cam ambalaj tercihi iki kat artış kaydetmiştir. Gıda ve içecek sektörünün ambalaj pazarında girdi olduğu sektörlerin %90-95'i gıda ve içecek sektörü olup gıda sektörü en yüksek paya sahip sektör iken, içecek sektörü ikinci konumdadır. Cam ambalajın ikamesi ise, karton, kâğıt, metal ve plastik ambalajlardır. Eritme fırınından çıkan cam çeşitli işlemlerden geçirilerek cam ambalaj haline gelmektedir. Cam ambalaj sanayisinde ürün hafifletme, tasarım, ürün optimizasyonu, AR-GE faaliyetleri önemlidir. Türkiye'de cam sanayi hem ürün hafifletme hem de uluslararası tasarım ödülleri bakımından küresel pazarlarda etkindir. Sektörde gıda, içecek, ilaç sektörleri belirleyici sektörlerdendir (Şişecam, 2020, s. 47-48). Türkiye'de cam sanayi sektörü 1935 yılında Paşabahçe fabrikasının kurulması ile başlamıştır (Şişecam, 2020, s. 4). Türkiye cam sanayinde de gelişmiş üretim kaynaklarına sahip olup Türkiye Şişe ve Cam A.Ş. firması ile iç pazarda, Anadolu Cam A.Ş ile dış pazarda söz sahibi durumdadır (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2020, s. 1-12).

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

3.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmamızın amacı, kâğıt ve cam ambalaj sektöründe Türkiye'nin mevcut durumunu ortaya koymak ve Türkiye'nin bu sektörlerde tespit edilen güçlü ve zayıf yönleri ile bu sektörlerdeki fırsat ve tehditleri çerçevesinde öneriler sunmaktır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın amacı doğrultusunda **SWOT analizi** ile mevcut durum ortaya konulmuş ve SWOT analizi bulgularına dayanılarak çözüm ve öneriler sunulmaya çalışılmıştır.

3.3. Araştırma Bulguları

3.3.1. Kâğıt Ambalaj İçin SWOT Analizi

Güçlü Yönler: Kağıt ambalajın çok yaygın kullanım alanının olması, ülkemizde geçmiş yıllardan gelen kağıt endüstrisi mevcudiyeti, ülkemizde 48 adet kağıt fabrikasının üretimde bulunması ve yaklaşık olarak 2400 firmanın faaliyet göstermesi, tesislerin kağıt üretimi ve atık kağıt dönüştürme kapasitesi ile bu alanda kullanılan teknolojik, uzman kadro istihdamı, kaliteli üretim alt yapısı, Türkiye'nin ormancılık yapısı, kağıt ambalaj sektörü ile yaratılan ekonominin ihracata dayalı olması, kağıt ambalaj sektöründe Türkiye'nin güçlü yönleri olarak sunulabilmektedir (Sakarya ve Doğan, 2014, s. 52-53; Zaimoğlu, 2012, s. 15-16).

Zayıf Yönler: Ana hammadde olan selülozda ve üretim teknolojilerinde Türkiye'nin yurtdışına bağımlı olunması, orman potansiyelinin verimli kullanılmaması ve endüstriyel ormancılığın olmaması; selüloz-atık kağıt, enerji maliyetleri gibi kalemlerdeki yüksek maliyetler, sektörde yüksek maliyetler ile üretim yapan küçük ölçekli üretim kapasitesinin fazla oluşu, AR-GE'ye ayrılan bütçelerin sektörde yetersizliği ve yeni yatırımlar için yüksek yatırım giderleri, teknoloji yoğun bir sektör olduğu için süregelen yatırım-finansman ihtiyacı ile küçük ve orta ölçekli işletmelerin yaşadığı finansman tedariği sıkıntıları, Türkiye'nin kağıt ambalaj sektörü için zayıf yönleri arasında gösterilebilmektedir (Ankara Sanayi Odası [ASO], 2017a, s. 11; Sakarya ve Doğan, 2014, s. 52-53).

Fırsatlar: Ülkemizde Avrupa ülkelerine kıyasla kişi başı kağıt tüketiminin düşük oluşu, kağıt üretimi ile tuvalet kağıdı, A4 kağıdı, ambalaj gibi pek çok sektöre hizmet sunabilme potansiyeli, ülkemizin yabancı sermaye ve ileri teknoloji yatırımları için ilgi çekici oluşu ve Avrupa'da AB dışı üretim yapacak ülke arayışı, Türkiye'nin önemli bir üretim alternatifi olması, Türkiye'nin Ortadoğu ve Avrupa pazarlarına yakın oluşu, ülkemizin yakın doğusunda orman olmayışı sebebi ile komşu ülkelerde selüloz ve kağıt fabrikasının eksikliği, yakın ülkelerde iyileşen Türk malı imajı, Türkiye'nin genç nüfusu ile Türk girişimcisinin esnek ve hızlı hareket kabiliyeti, kağıt üretimi için selüloz hammaddeli tarım ürün atıklarının kullanılabilir oluşu, kağıt ambalaj kullanan ihracatta hızlı artış, atık kağıt ve ambalaj normlarında AB'ye uyumun getireceği katkı, sebze ve meyve ihracatındaki artışa paralel olarak ürünlerin ambalajlanmasında kullanılan kağıt, karton ve oluklu mukavvaya olan talebin de artışı, ortaya çıkan ürünün çevreci bir özelliği olması, dünyada geri dönüşüme verilen önem, kağıt ambalaj sektöründe Türkiye'nin karşılaştığı fırsatlar arasında sayılabilmektedir (Sakarya ve Doğan, 2014, s. 52-53).

Tehditler: Uzakdoğu'dan düşük kaliteli kâğıt ve kağıt ürünleri ithalatı, Kuzey Avrupa ülkeleri ve Rusya'da yüksek üretim kapasitesi-düşük hammadde ve enerji fiyatları sebebi ile rekabet gücünün düşük oluşu, sanayileşme ve dijitalleşme ile kağıt tüketiminin azalması, etkin uygulanmayan atık ve geri dönüşüm düzenlemeleri, üretimde kalite standardı eksikliği de tehditler arasındadır (İstanbul Sanayi Odası, 2015, s. 36-37; Sakarya ve Doğan, 2014, s. 52-53).

3.3.2. Cam Ambalaj İçin SWOT Analizi

Güçlü Yönler: Ülkemizde cam fabrikalarının mevcudiyeti ile teknoloji, üretim, pazarlama ve satış bilgisine hakim insan kaynağı, cam sektöründe bilgi birikimi, alt yapı ve uzmanlaşma, ölçek ekonomisinde ve en son teknolojilerle üretim yapan fabrikaların ülke genelinde olması, iç ve dış pazarlarda tüketicilerde yaratılan kalite algısı, ülkemizin lojistik konumu ve alt yapısı, hammadde ve yardımcı hammadde kullanımında yeterli kaynaklara sahip oluş, Türkiye'nin cam ambalaj sektöründeki güçlü yönleri olarak sıralanabilmektedir (ASO, 2017b, s. 15-18; Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği [TOBB], 2012, s. 53-54).

Zayıf Yönler: Yüksek enerji ve yakıt fiyatları ile sabit giderlerin ve navlun giderlerinin yüksek oluşu, kesintisiz ve tam kapasite üretim gerekliliği, sektörde yetersiz kurumsallaşma, kurulum sermayesinin büyük olması gerekliliği, yetersiz Ar-GE çabaları ve katma değerli ürün geliştirmeye kaynak ayıramama; verimliliğin arttırılmaması, uluslararası pazarlarda marka bilinirliğinin eksik olması zayıf yönler arasında sayılabilmektedir (ASO, 2017b, s. 15-18; TOBB, 2012, s. 53-54).

Fırsatlar: Cam ile çeşitli ürün üretebilme imkanı, kişi başına cam tüketiminin düşük olmasına rağmen iç pazarın büyümesi, maliyet düşürme, verimliliği arttırma ve ihracatını geliştirme potansiyeli, sürdürülebilirlik ve sağlıklı tüketim kavramlarının önem kazanması ile tüketicilerin cam ambalaj talebinin artışı, organik ürünlerin genelde cam ambalajda satışa sunulması, Balkanlar, Orta ve Doğu Avrupa, Rusya ve diğer BDT ülkeleri, Orta Doğu gibi gelişen pazarlara yakınlık nedeniyle hem bu pazarlara katma değeri yüksek ürünleri ihraç etme hem de bölgelere yatırım yapma potansiyeli, fırsatlar arasında gösterilebilmektedir (ASO, 2017b, s. 15-18; TOBB, 2012, s. 53-54).

Tehditler: Yetersiz teşvikler, sektörde yüksek maliyetler sebebiyle üretim yerine ithalat yapılması, Çin, Doğu Avrupa ve İran, Irak gibi Orta Doğu ülkelerinden yapılan ucuz, düşük kaliteli camın ithalatının sektörü zorlaması, haksız rekabet oluşması ve engellenmesi için gerekli olan mevzuat eksikliği, kredi maliyetlerinin yüksek oluşu, AB standartlarına uyum

konusunda denetimsiz ürünler sebebiyle yetersizlik, bölgesel ticaret alanlarının kurulması ve üye olmayan ülkelere yüksek gümrük vergisi uygulamaları tehditler arasında bulunmaktadır (ASO, 2017b, s. 15-18; TOBB, 2012, s. 53-54).

4. Sonuç ve Öneriler

SWOT Analizi çerçevesinde değerlendirildiğinde, kâğıt ambalaj sektöründe ülkemizde daha çok küçük ölçekli işletmelerin faaliyet gösterdiği, markalaşmanın olmadığı, bu işletmelerin yeterli finansmana erişiminde sıkıntı yaşadığı, yüksek teknoloji gereksinimi dolayısıyla teknoloji temininde, endüstriyel ormancılığın etkin yapılmaması dolayısıyla hammadde olan selülozun temininde dışarıya bağımlı olduğu anlaşılmıştır. Kâğıt ambalajlar çevre ve sağlık bilinci ile son dönemlerde daha çok tercih edilmektedir. Bu tür ambalajlar ucuz ve kolay işlenebilir. Ülkemizin lojistik potansiyeli ile ihracatı açısından avantaja sahip olduğu da görülmektedir. Girdi maliyetlerinin yüksekliği sebebiyle, düşük fiyatlı kâğıdın Uzak Doğu ülkelerinden temini sıkıntı yaratmaktadır. Teşviklerin yetersiz olduğu anlaşılmıştır.

SWOT Analizi çerçevesinde değerlendirildiğinde, cam ambalaj sektöründe Şişecam ve Anadolu Cam gibi köklü firmaların sektörde söz sahibi olduğu; yurt dışında tasarım ödülleri alındığı görülmüştür. Cam ambalajlar gıda, içecek, ilaç, kimya gibi sektörlerde talep edilmektedir. Organik gıda ve geri dönüşüm hassasiyetler cam ambalaja olan talebi arttırmaktadır. Tasarım konusunda Türkiye, küresel pazarda avantajlı olup cam ambalajı hafifletmek önemli bir unsurdur. Türkiye iş gücü ve üretim konusunda uzmanlıklara sahiptir. Ancak enerji ve yakıt fiyatları ile sabit giderlerin ve navlun giderlerinin yüksek oluşu gibi yüksek üretim maliyetleri sebebiyle üretim yerine düşük kalite ithalat yapılması, haksız rekabet oluşması ve engellenmesi için gerekli olan mevzuat eksikliği, kredi maliyetlerinin yüksek oluşu, AB standartlarına uyum konusunda denetimsiz ürünler sebebiyle yetersizlik, bölgesel ticaret alanlarının kurulması ve üye olmayan ülkelere yüksek gümrük vergisi uygulamaları gibi eksiklikler de söz konusudur.

Cam ambalaj ve kâğıt ambalaj sektörleri gelecek için talebi sürekli artan sektörler olup gerek çevreye duyarlılık gerekse sağlık bilinci sebebiyle tercih edilmektedir. Bu sektörler gıda, içecek, ilaç, kimya sektörleri ile ilişkilidir.

Kâğıt ambalaj sektörü için yapılan öneriler şu şekilde sıralanabilmektedir:

Ormanların verimli kullanılması ve endüstriyel ormancılık uygulamaları hammadde temini konusunda fayda sağlayabilecektir. Özellikle geri dönüşüme önem verilmesi, bu konuda

düzenlemeler yapılması, atık kağıtların daha etkin toplanmasını ve atık kâğıt ithalatını azaltabilecektir. Teşvikler sağlanması, finansmana erişimin kolaylaştırılması, haksız rekabetin azaltılması ve kalite standartlarının sağlanması da ithalatı azaltıp ihracatı arttırabilecek öneriler arasında sıralanabilmektedir.

Cam ambalaj sektörü için yapılan öneriler ise şu şekilde sıralanabilmektedir:

Kesintisiz üretime olanak sağlayacağından dolayı sabit giderlerin düşürülmesi cam sektörünün geleceği için önem arz etmektedir. Sektördeki firmaların kurumsallaşma ve markalaşma çalışmalarına ağırlık vermesinin de fayda sağlayacağına inanılmaktadır. Cam üretim tesislerinin kurulumu ve AR-GE çalışmaları yüksek maliyetlere ihtiyaç duyduğundan bu şirketlerin krediye erişimi konusunda bazı uygulamalara gidilmesi de önemli bir husus olarak göze çarpmıştır. Haksız rekabet oluşması ve engellenmesi için gerekli olan mevzuat düzenlemesi, AB standartlarına uyum konusunda ürünlerin denetlenmesi de öneriler arasında sıralanabilmektedir. Sağlık bilincinin artışı ile cam ambalaja yönelimin olması pazarda büyük bir fırsattır. Türkiye yatırım açısından cazip bir ülke olduğu için yatırımcı çekilmesi için çalışmalar yapılması da yüksek kurulum maliyetlerini hafifletebilecektir.

Kaynakça

- Ankara Sanayi Odası. (2017a). *Kâğıt ürünleri ve baskı işleri sektör raporu*. Ankara: ASO.
- Ankara Sanayi Odası. (2017b). *Cam ve cam ürünleri sektörü raporu*. Ankara: ASO.
- Doğu Marmara Kalkınma Ajansı (2020). Doğu Marmara kâğıt sektör raporu.
- Ersan, M. (2021). Ambalaj tasarımında sürdürülebilir bir alternatif olarak ileri dönüşüm. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 10(30), 679-692.
- İstanbul Sanayi Odası. (2015). *Kâğıt, kâğıt ürünleri, basım sanayi raporu*. İstanbul: İSO.
- Kılınç, M., Tomar, O. ve Çağlar, A. (2017). Biyobozunur gıda ambalaj malzemeleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 17(3), 988- 996.
- Okur, A. ve Çetinkaya, M. (2001). Türkiye plastik ambalaj sektöründe piyasa yapısının analizi. *Uluslararası Plastik ve Ambalaj Sergi Kongresi*, 50.
- Sakarya, S. ve Doğan, Ö. (2014). *Kâğıt-karton sektör raporu*. Orta Anadolu İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği.

Söbeli, C., Uyarcan, M. ve Kayaardi, S. (2019). Biyobozunur ambalaj materyallerinin gıda endüstrisinde kullanımı. *Plastik & Ambalaj Teknolojisi*, 57-64.

Şişecam (2020). *Cam sektör raporu*. “Dünya&Türkiye”. Şişecam Cam Sanayii.

Taşkın, E., Demireli, C. ve Çetinkasap, M. (2014). Marka-Maskot bütünleşmesi Turkcell örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (1) 159-166.

T.C. Ekonomi Bakanlığı. (2020). Ambalaj sektörü. *Sektör Notları*, 1-12.

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2020). *Cam sektörü raporu*.

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği. (2012). *Türkiye Cam ve Cam Ürünleri Sanayi Meclisi sektör raporu*. TOBB.

Zaimoğlu, S. (2012). *Türkiye kâğıt ve kağıt ürünleri sektör meclisi raporu*. Ankara: TOBB Yayınları.

VERGİ OKURYAZARLIĞINA KAVRAMSAL AÇIDAN BAKIŞ

Ayhan TURKOĞLU¹, Medet İĞDE²

Öz

Vergi, modern ekonomilerde çok önemli bir kavramdır. Vergi her bir kişi ve kurumun devlete ödediği kaynaktır. Kamu hizmeti yapan devlet, mal ve hizmet üretimi yaparken kamu kaynaklarını kullanmakta ve bu kaynakları sağlamada en önemli gelir kaynağı vergidir. Vergi gelirleri, toplumların ekonomik, sosyal ve kültürel yapısı ile doğrudan ilişkilidir. Gelir yaratımı, servetin yeniden dağıtımı, ekonomik istikrar, sosyal politika, kamu malları ve hizmetleri ve altyapı yatırımları gibi konular vergi kavramı açısından büyük öneme sahiptir. Verginin önemini anlaşılması için de vergi bilincinin ve vergi okuryazarlığının artırılması gerekmektedir. Okuryazarlık, bir konunun toplum tarafından anlamlandırılması ve anlaşılmasını sağlamaktadır. Okuryazarlık aynı zamanda bir konuda beceri kazandırmaktadır. Vergi okuryazarlığı, kurum ve kişilerin vergi ile ilgili bilgi ile tutumlarını belirlemedeki becerilerini ortaya çıkarmaktadır. Vergi gelirlerinin toplanmasında vergi okuryazarlığı ve buna bağlı olarak vergi farkındalığı oluşmaktadır. Vergi okuryazarlığı bireylerin, işletmelerin ve hükümetlerin mali durumlarını etkili bir şekilde yönetebilmelerini ve toplumun işleyişine katkıda bulunabilmelerini sağlamada hayati bir rol oynamaktadır. Yasalar uyumluluk ve uygulama, hükümetin hesap verebilirliği, finansal planlama ve yasal sorunlardan kaçınmak vb. içerikler vergi okuryazarlığı kavramı açısından dikkat edilmesi gerekmektedir. Vergisel farkındalık, vergi bilinci ile aynı anlamda da kullanılabilir. Vergi bilinci ya da farkındalığı verginin farkında olunması ve bireylerin vergi ile ilgili ödev ve sorumluluklarını yerine getirme isteği olarak ifade edilebilmektedir. Bu isteklerin yeterli ölçüde olması vergi ahlakının gelişmesine katkı sağlamaktadır. Vergi ödevinin yerine getirilmesinde verginin kavramsal çerçevesinin oluşturulması, önemli konuların belirlenmesi ve gelişmesinde ana unsurlardandır. Çalışmada vergi ve vergi okuryazarlığı kavramına detaylı bir şekilde değinerek vergi okuryazarlığı konusunda kapsamlı bir şekilde literatürdeki çalışmalar incelenmektedir. Çalışma sonucunda vergi ve okuryazarlık kavramları hakkında detaylı bilgi sahibi olunacak ve vergi okuryazarlığı kavramı ile ilgili yapılmış çalışmalar hakkında detaylı bilgi sahibi olunacaktır. Bu tür konuların ileriki çalışmalarda sadece literatürde kalmayıp kişi veya kurumlar üzerinde uygulama yapılabilmesi ve vergi okuryazarlık düzeylerini belirlemesi açısından önem kazanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Okuryazarlık, Vergi Okuryazarlığı, Vergi Farkındalığı, Vergi Bilinci

¹ Student, Gaziantep University, turkoglu_2727@hotmail.com

² Asst.Prof.Dr., Gaziantep University, igdemedet@hotmail.com

A CONCEPTUAL VIEW OF TAX LITERACY

Abstract

Tax is a very important concept in modern economies. Tax is the resource that each person and institution pay to the government. The state, which provides public services, uses public resources when producing goods and services, and the most important source of income in providing these resources is taxes. Tax revenues are directly related to the economic, social, and cultural structure of societies. Issues such as income generation, wealth redistribution, economic stability, social policy, public goods and services and infrastructure investments are of great importance in terms of the concept of tax. In order to understand the importance of taxes, tax awareness and tax literacy need to be increased. Literacy ensures that a subject is given meaning and understood by the society. Literacy also provides skills in a subject. Tax literacy reveals the ability of institutions and individuals to determine their tax-related knowledge and attitudes. In the collection of tax revenues, tax literacy and therefore tax awareness are formed. Tax literacy plays a vital role in ensuring that individuals, businesses, and governments can effectively manage their finances and contribute to the functioning of society. Laws compliance and enforcement, government accountability, financial planning and avoiding legal issues, etc. The contents need to be taken into consideration in terms of the concept of tax literacy. Tax awareness can also be used in the same sense as tax awareness. Tax consciousness or awareness can be expressed as being aware of taxes and the desire of individuals to fulfil their tax-related duties and responsibilities. Having these demands at a sufficient level contributes to the development of tax morale. Establishing the conceptual framework of tax is one of the main elements in determining and developing important issues in fulfilling the tax duty. In the study, the concept of tax and tax literacy is touched upon in detail and studies in the literature on tax literacy are examined comprehensively. As a result of the study, you will have detailed information about the concepts of tax and literacy and detailed information about the studies done on the concept of tax literacy. It is important that such issues not only remain in the literature in future studies, but also can be applied to individuals or institutions and determine tax literacy levels.

Keywords: Tax, Literacy, Tax Literacy, Tax Awareness, Tax Consciousness

1. Giriş

Günümüz dünyasında ülkelerin vergi sistemleri değişiklik göstermektedir. Bu değişiklik gelişmeleri de zorunlu kılmaktadır. Değişen ve gelişen bu vergi sistemlerinde vergi ile ilgili bireylerin bilgi ve okuryazarlık düzeylerinin farklı olduğu gözlemlenmektedir. Vergi okuryazarlığının artırılması gerekmektedir. Öncelikle vergi okuryazarlığı ile ilgili tanımlamaların tam ve yerinde olmalıdır.

Vergi kavramlarındaki karmaşıklığın azaltılması, vergi bilinci, ahlakı, okuryazarlığı verginin anlaşılması ve anlamlandırılması için ana unsurlar olmaktadır. Vergi okuryazarlığına detaylı olarak bakıldığında, vergi konusundaki eğitim düzeyi, vergiye muhatap olma seviyesi ve vergiden etkilenme gibi konular önem arz etmektedir.

Kamu kurumları açısından vergilerin tespiti, hesaplanması, toplanması vergi gelirlerinin devamlılığı ve kamu idaresinin kamu hizmetlerinin finansmanında önemli bir yere sahiptir. Vergilerin şeffaf ve eşit şekilde toplanabilmesi bu vergilerin anlaşılır olmasının sağlanması ile olabilmektedir. Vergilerin hızlı, anlaşılır ve öngörülebilir düzeyde toplanması için vergi okur yazarlığının da yeterli düzeyde olması gerekir.

Bu konulardaki çalışmalar vergi okuryazarlığına, buradan vergi adaletine, sonrasında yeterli vergi geliri elde etmeye ve sonunda kamu hizmetlerinin yeterince yerine getirilmesi ve toplumsal huzur ve refaha katkı sağlayacaktır. Vergi okuryazarlığı neticesinde sosyal denge, toplumsal eşitlik, dengeli vergilendirme gibi sonuçları olacaktır.

2. Vergi Kavramı

Kamu gelirlerinin en önemli kaynağı vergi gelirleridir. Vergiler, kamunun resmi gücünü kullanarak, bireyler ve vergi mükelleflerinden kanunla desteklenerek ve karşılık olmadan finansal durumuna göre almak durumunda olduğu parasal değerlerdir. Ülkemizde, vergi gelirlerinin payı %80'lere yaklaşmıştır. Anayasamızda vergi görevi olarak madde 73'te "Herkes kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre vergi ödemekle yükümlüdür." Bu maddeden anlaşılacağı gibi her bir vatandaşın yükümlü olduğu ödemedir. Buradan da verginin tanımı; vergi, kamu kurumlarının vergilendirme yetkisi ile kamu hizmetlerini yerine getirirken yaptığı giderleri karşılamak için, gerçek ve tüzel kişilerden, karşılık beklemezsizin kanun gücüne dayanarak aldığı meblağlardır (Çakır, 2012). Vergi kamu gelirleri için ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Vergi; kök anlamı olarak, bağışlanan, karşılık beklemeden verilen bir değerdir (Sayar, 1975, s. 77).

F.Neumark vergiyi “ iktisadi varlıkların kamu idaresi ile devlet kurumlarının karşılıksız transferi” diye tarif ederken, Halil Nadaroğlu ise; “devlet tarafından yetkilendirilen kamu kurumlarının kamu hizmetini sağlamak amacıyla, kanunlara dayanarak, bir hizmet karşılığı olmadan gerçek veya tüzel kişilerden aldıkları iktisadi tutarlardır.” olarak tanım vermişlerdir (Nadaroğlu, 2000 s. 217). Vergi, kamu hizmetlerinin sağlanması hususundaki konularda önemi ortaya çıkmaktadır.

2.1. Verginin Önemi

Verginin önemi toplumların bir arada yaşamasının neticesinde devlet olgusu ve devletin görevlerini yerine getirmesi hususundaki yeterliliklerini sağlaması açısından önem arz etmektedir. Mali, sosyal açıdan kamu gelirlerinin toplanması ana gelir unsuru vergi gelirleridir. Bunların yanı sıra gelir dağılımındaki adaletin sağlanması, enflasyonun ve işsizliğin düzenlenmesinde vergiler ve mali politikalar önemli ekonomik-sosyal sorunları çözümüne katkı sunmaktadır (Narçin, 2020).

2.2. Vergi Gelirleri

Vergiler alınma şekillerine göre, bazı amaçları vardır. Bu durum, 1982 anayasasında verginin amacının, kamu giderlerini karşılamak için alındığından bahsetmektedir. Başka bir tarifile, verginin mali hedefi, kamu hizmetlerinin karşılanması olarak ifade edilmektedir. Bu doğrultuda; vergi sisteminin en gerekli özelliği, kamu hizmetlerinin sağlanmasında zorunlu olan giderlerin karşılanması için yeterli gelirleri toplamaktır (Turhan, 1993, s.32). Buradan da vergi oranını ile vergi hasılatı arasındaki ilişki Amerikalı İktisatçı Arthur Laffer (Laffer eğrisi ile) açıklamıştır. Laffer eğrisi hipotezine göre vergi oranı artınca vergi gelirleri belli bir noktaya kadar artar. Arz yönlü bu eğriye göre vergi oranı artmaya devam ettiğinde vergi gelirleri azalmaktadır (Nadaroğlu, 2000 s. 217, s. 289).

2.3. Vergi Bilinci ve Ahlakı

Vergi bilinci; devletin idare ve yapım hizmetlerinin sağlanması ve verginin öneminin toplum tarafından bilinmesi, vergi ödevlerinin getirmedeki bilgi ve algı düzeyleridir (Akdoğan, 2011).

Vergi ahlakı ise; vergi yasalarına mükelleflerin gerçeğe en yakın şekilde yapma görevi konusundaki kazanımlarına uyum davranışlarının bütününe denilmektedir (Akdoğan, 2011). Toplumda vergi bilinci ile vergi ahlakı beraber sağlanırsa vergiye uyum açısından daha doğru etki olacaktır.

Modern vergi yaklaşımının uygulandığı ülkemizde, Beyan usulü vergi sistemi, vergi sorumluluk ve bildirimlerinin vergi mükellefinin kendisi tarafından beyanına dayanmaktadır. Bildirim ve beyanlar, kayıt ve belge düzeni, vergilendirme sürecindeki verginin tarh-tahakkuk-ödeme gibi tüm görev ve yükümlülükler vergi mükellefi tarafından yapılmaktadır (Ömürbek, Çiçek, & Çiçek, 2007, s.103-104).

2.4. Vergi Okuryazarlığı

Okuryazarlıkta şifre çözümü ve anlam eşleştirme bir fikri düşünme ve anlamlandırma (meaning construction) vardır (Potter, 2005). Okuryazarlık “toplumun anlamı etkin olarak ortaya koyma yeteneği” denilebilmektedir. Okuryazarlık mevcut zamanın bir becerisi olarak tanımlanmaktadır (Kurudayıoğlu & Güzel, 2010).

Vergi bir ülkenin siyasal, sosyal ve ekonomik durumuyla ilgilidir. Vergi ile vergi mükellefi arasında vergi mevzuatının belli bir ölçüde bilinmesi ve bilgi sahibi olmanın devamı gerekmektedir (Şenyüz, İstanbul–1992). Burada vergi bilincinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Vergi bilinci, kişilerin vergi algıları ve bu algılarla birlikte vergiye karşı gösterdiği davranışları ve farkındalığıdır. Vergi farkındalığı, bireylerin vergi mevzuatı değişikliği-uygulamaları ve vergi bilgisi olması ile ölçülebilmektedir. Vergi ile ilgili bilgilerin, farkındalığı ve vergi ödemenin gerekliliği kamu hizmetlerinin finansmanında kullanılmasını ifade etmektedir (Buyrukoğlu ve Erasa, 2012:121). Buradan da anlaşılacağı üzere vergi okuryazarlığı verginin bilinmesi, farkındalığı ve ödenmesine geçen bütün süreçleri değerlendirilip bilgi sahibi olunmasıdır. Dolayısı ile buradaki paydaşlar diyebileceğimiz bireyler, işletmeler, kamu kuruluşları olarak isimlendirebiliriz.

Vergi okuryazarlığı bireylerin, işletmelerin ve genel olarak halkın vergilendirmenin çeşitli yönlerine ilişkin sahip olduğu bilgi ve anlayışı ifade etmektedir. Vergilerle ilgili ilkelere, politikalara ve düzenlemelere aşina olmayı ve bu bilgiyi kişisel ve finansal karar alma süreçlerine uygulama becerisini içerir. Vergi okuryazarlığı, vergilerin nasıl hesaplandığı, uygulanan vergi türleri, mevcut kesintiler ve krediler ve vergilendirmenin bireyler ve işletmeler üzerindeki genel etkisi dahil olmak üzere bir dizi konuyu kapsar. Vergi okuryazarlığının temel bileşenleri şunları içerir:

a. Vergi Kavramlarını Anlamak:

- Çeşitli vergi türleri arasında ayırım yapmak (gelir vergisi, emlak vergisi, satış vergisi vb.).

➤ Vergiye tabi gelir, kesinti, alacak, muafiyet gibi temel vergi kavramlarını kavramak.

b. Dosyalama ve Uyumluluk:

➤ Vergi beyannamelerini doldurma sürecini bilmek ve uyumun önemini anlamak.

➤ Vergi beyanı için son tarihlerin ve uyumsuzluk nedeniyle ilgili cezaların farkında olmak.

c. Vergi planlaması:

➤ Finansal faaliyetleri vergi etkilerinin bilincinde olarak planlamak ve organize etmek.

➤ Yasal kesintiler ve krediler yoluyla vergi tasarrufu fırsatlarının belirlenmesi.

d. Vergilerin Ekonomik Etkisi:

➤ Vergilerin devlet gelirlerine ve kamu hizmetlerinin finansmanına nasıl katkıda bulunduğunu anlamak.

➤ Vergi politikalarının bireyler, işletmeler ve genel ekonomi üzerindeki ekonomik etkisinin tanınması.

e. Yasal Sorumluluklar:

➤ Vergiyle ilgili yasal yükümlülükleri bilmek.

➤ Vergi kaçakçılığı veya dolandırıcılığın sonuçlarını anlamak.

f. Finansal Karar Verme:

➤ Vergi hususlarını yatırımlar, emeklilik planlaması ve emlak planlaması gibi finansal kararlara entegre etmek.

➤ Çeşitli finansal işlemlerin vergisel etkilerinin değerlendirilmesi.

g. Vergi Kanunlarındaki Değişikliklerden Haberdar Olmak:

➤ Kişisel veya ticari finansmanı etkileyebilecek vergi kanunları ve düzenlemelerindeki değişiklikler hakkında bilgi sahibi olmak.

Vergi okuryazarlığı, bireylerin ve işletmelerin vergi sisteminin karmaşıklıklarını etkili bir şekilde yönetebilmeleri için gereklidir. Bireylere bilinçli kararlar verme, vergi yasalarına uyma ve vergi politikalarıyla ilgili tartışmalarda kendi çıkarlarını savunma yetkisi verir. Vergi okuryazarlığını geliştirmek genellikle hem bireysel hem de toplumsal düzeyde finansal refahı ve ekonomik güçlenmeyi teşvik etmenin bir yolu olarak görülmektedir.

3. Vergi Okuryazarlığı Kavramı

Vergi okuryazarlığı bireyler, işletmeler ve toplumlar için çeşitli nedenlerden dolayı çok önemlidir:

a. Vergi Kanunlarına Uyum:

Vergi düzenlemelerini ve yasalarını anlamak, bireylerin ve işletmelerin yasal yükümlülüklerini yerine getirmelerine yardımcı olur. Vergi okuryazarlığı, insanların doğru ve eksiksiz vergi beyannameleri vermesini sağlayarak cezalara veya yasal sorunlara yol açabilecek hata veya eksiklik riskini azaltır.

b. Finansal planlama:

Vergi okuryazarlığı finansal planlamada önemli bir rol oynamaktadır. Vergi etkilerine ilişkin bilgi, bireylerin yatırım tercihleri, emeklilik planlaması ve emlak planlaması gibi bilinçli finansal kararlar almasına olanak tanır. Potansiyel vergi indirimlerinin ve kredilerinin farkında olmak kişinin mali durumunun iyileştirilmesine katkıda bulunabilir.

c. Kaynak Tahsisi:

Hükümetler kamu hizmetlerini ve altyapıyı finanse etmek için vergileri kullanır. Vergi okuryazarlığı bireylerin ve işletmelerin vergi katkılarının nasıl kullanıldığını anlamalarına yardımcı olur. Bu bilgi, hükümet harcama öncelikleri hakkında bilinçli tartışmalara ve kararlara katkıda bulunabilir.

d. Vergi Dolandırıcılıklarından ve Dolandırıcılıktan Kaçınmak:

Vergi ilkelerine ilişkin temel bir anlayış, bireylerin vergi dolandırıcılıklarını ve sahtekarlıklarını tanımalarına ve bunlardan kaçınmasına yardımcı olur. Dolandırıcıların kullandığı yaygın taktiklerin farkında olmak, insanları mali kayıplara veya kimlik hırsızlığına yol açabilecek dolandırıcılıkların kurbanı olmaktan koruyabilir.

e. İş Karar Verme:

İşletmeler için vergi okuryazarlığı, stratejik kararlar alma açısından önemlidir. Buna iş yapısı, yatırımlar ve uluslararası operasyonlarla ilgili kararlar dahildir. Vergi etkilerini anlamak, işletmelerin vergi pozisyonlarını optimize etmelerine ve karlarını en üst düzeye çıkarmalarına olanak tanır.

f. Ekonomi Okuryazarlığı:

Vergi okuryazarlığı ekonomi okuryazarlığının bir bileşenidir. Vergilerin nasıl işlediğini anlayan bilgili bir vatandaş, ekonomi açısından daha okuryazar bir topluma katkıda bulunur. Bu da daha bilinçli kamusal söylem ve politika tartışmalarına yol açabilir.

g. Eşitliğin Teşvik Edilmesi:

Vergi politikalarının önemli sosyal ve ekonomik etkileri olabilir. Vergilerin nüfusun farklı kesimlerini nasıl etkilediğini anlamak, bireylerin vergi adaleti konusunda tartışmalara katılmasına ve sosyal ve ekonomik eşitliği teşvik eden politikaları savunmasına olanak tanır.

h. Yetkilendirme ve Sorumluluk:

Vergi okuryazarlığı, bireylere mali işlerinin kontrolünü ele alma ve vergi sorumluluklarından sorumlu olma yetkisi verir. Bilgili vatandaşlar, demokratik süreçlere katılma ve vergi politikalarında kendi değerleri ve çıkarlarıyla uyumlu değişiklikleri savunma konusunda daha donanımlıdır.

Özetle, vergi okuryazarlığı bireyler ve işletmelerin vergilendirmenin karmaşık dünyasında yol alabilmeleri için gereklidir. İnsanların bilinçli mali kararlar almalarını sağlar, vergi kanunlarına uyumu sağlar ve ekonomik ve sosyal açıdan daha okuryazar bir topluma katkıda bulunur.

3.1. Bireyler Açısından Vergi Okuryazarlığı

Bireyler açısından vergi okuryazarlığı, kişilerin vergiyle ilgili sahip oldukları bilgi ile pozitif algıları ve bunların sonucunda vergi ödevlerini yerine getirmelerindeki istekleridir (Sağlam, 2013). Bireyleri vergi farkındalığı, vergi bilinci-ahlakı vergi bilgileri ile okuryazarlık düzeyinde geliştirmeler yapabilmektedir.

Bireyin vergilendirmedeki karşılaşılabileceği sorunlar ve bunların nasıl çözüleceği ve etkinliğinin artırılmasına yönelik bilgilerin artırılması olarak tanımlama yapılabilmektedir (Puneet & Medury, 2013, Hindistan).

3.2. İşletmeler Açısından Vergi Okuryazarlığı

İşletmeler vergi ödevi ile ilgili olarak kamu hizmetleri konusundaki tüm kanaatler, işletmelerin kamuya olan vergi bildirim ve borçlarını yerine getirmedeki isteklerini etkilemektedir. İşletmelerin vergi okuryazarlığı düzeyi devlete olan bağlılıklarını arttırabilir ve bu bağlılık arttıkça vergiye olan uyumda da artışı olumlu yönde etkileyecektir. Vergi Mükellefi işletmeler kamu kurumlarının vergi okuryazarlığı bilgilendirme ve vergi bilinci gibi etmenlerden dolayı vergi okuryazarlık düzeylerinde değişkenlik olmaktadır (Çiçek, Karakaş, & Yıldız, 2008).

3.3. Kamu Kurumları Açısından Vergi Okuryazarlığı

Vergi ödevlerini düzenleyen vergi kanunlarının anlaşılır, sade olması ve vergi değişikliklerinin azlığı vergi okuryazarlığının kamu idaresi tarafından iyi yansıtılması gibi pozitif etkilere sebep olmaktadır. Vergilerin sık sık değişmesi mükellefte şahsi ve toplumsal özellikleri açısından vergi okuryazarlık ve farkındalıklarına göre ağır olarak hissedilip vergi tazyikine maruz kalmaktadır.

Vergi idaresinin vergi mükelleflerine karşı dürüst ve güvenilir bir paydaşlık neticesinde, kamu hizmetlerinin kullanılması ve vergilendirme, denetleme şeffaflığı yeterli düzeyde ise, olumlu etkileri olup vergi okuryazarlığına ve vergisel farkındalığına katkı sağlayacaktır. Ters durumda ise vergi uyumu ve vergi ahlaki gibi konularda dıştan etkili bir unsur olarak hissetmesi, zıtlık motivasyonu ile bireylerde vergi ödevindeki isteklilik motivasyonunu azaltacaktır (Çevik, 2012).

4. Literatür Çalışmaları

2015 yılında yapılan Yardımcıoğlu, Akpınar, Günay: Vergisel okuryazarlık ve vergi bilinci üzerine çalışılmıştır. Yaptığı anket sonuçlarına göre; vergisel okuryazarlık ve vergisel farkındalıkta, cinsiyet ve gelir gruplarına göre belirgin bir fark bulunamamıştır. Vergi okuryazarlık oranı %65 civarındadır.

Türegün, Gerçek, Gerger, Küçüksüleymanoğlu Şubat 2023: Vergi bilince ve okuryazarlığı çalışmasında vergi uyumu, ahlaki ve bilinci üzerine davranışları ölçme çalışması yapmıştır. Yerli ve yabancı literatür taraması yapılmış olup, anket sonuçlarında Marmara bölgesinde vergi okuryazarlığı oranı orta ve üzeri düzeyinde olan sanayi ve çalışan bireyler arasında % 85 civarında çıkmıştır.

2018 yılı Erdoğan Tayyare: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde vergi bilinirliği üzerine: Fakülte öğrencilerinin vergi okuryazarlığı ölçümü anket yöntemi ile yapılmıştır. Vergi mevzuatı ve uygulamaları konusundaki bilgi düzeyleri %75 civarında çıkmıştır.

Ömürbek, Çiçek 2007'deki inceleme ve tarama çalışmalarında vergi ile ilgili bilinç düzeyinin ölçülmesi değerlendirilmiştir. Bu anket sonuçlarında vergi uyumuna devlet faaliyetlerinin etkili olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Organ ve Yegen'e ait 2013 yılındaki çalışmada Muhasebe mesleğini icra edenlerde anket yapılarak 100 kişiye uygulanmış ve meslek mensuplarının lisans düzeyinde eğitim almaları etik ilkeler bağlamında uyumlarının yüksek olduğu gözlemlenmiştir.

Hırvatistan'daki 2015 yılındaki çalışmada finansal okuryazarlığın yan unsuru olarak denebilecek vergi okuryazarlığı, vergi etiği, vergiye uygun hareket etme ve vergi mevzuatının sade olmaması gibi problemlerde net sonuca varma konusu olabilecektir. Hırvatistan'da ceza müessesenin vergiye uyumuna katkı sağladığı vergi okuryazarlığının artırılması gerektiğini ve bunun sağlandığı ölçüde vergiye gönülle uyumun artacağı düşünülmüştür (Cvrlic, 2015, Hırvatistan).

Bhushan ve Medury, Hindistan'da 2013 yılında maaşlı çalışanlarla ilgili olarak yapılan çalışmada, katılanların vergi okuryazarlığının düşük olduğu, vergi okuryazarlık düzeyinin, demografik değişkenlere göre (cinsiyet-yaş-egitim-gelir) gibi değişkenlerden etkilenirken, coğrafi faktörlerin etkisi olmadığı tespit edilmiştir.

2019'da bölgesel okuryazarlık araştırmasında Kanada'da yaş ilerledikçe vergi bilincinin daha yüksek olduğu, yüksek eğitimde de aynı sonuca varılmıştır.

Cechvsky'nin 2018 yılında Avusturya'da yaptığı analizde vergi okuryazarlığı konusunda eğitim alan İşletme bölümü öğrencileri üzerinde yapılmıştır. Sonuçlarda vergi uyumuna uyulmanın pozitif olduğu fakat vergi kaçakçılığına ters etkisi olduğu tespiti yapılmıştır.

ABD'de 2009 yılında yapılan (Taxjazz) vergi okuryazarlığı projesi çok geniş yaş aralığındaki bireylerle yapılmış olup, vergi bilgisizliğini azaltmak ve gerçek vergi kararları üzerinedir. Hayat boyu isteğe bağlı vergiye uyumuna katkı sağlamaktadır.

İngiltere'de "CIOT" vergi kurumu tarafından yapılan araştırmada Üniversite düzeyinde vergi okuryazarlığı ve bilinci konusunda bilgi düzeylerinin yeterli olduğu ve çalışma hayatındaki kişilerde bu değerlerin daha iyi düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Türegün vd. 2022 yılındaki çalışmada Türkiye'de Vergi Okuryazarlığı skorunun ölçümü çalışmasında üniversite öğrencilerinde elde edilen bulgularda vergi okuryazarlığı %63 civarında bulunmuştur.

5. Sonuç

Öncelikle verginin tanımlanması, anlamlandırılması vergi okuryazarlığı için vergi bilinci ve ahlakının yanında en önemli bir farkındalık oluşturma sürecidir. Verimli bir vergi geliri elde

edebilmek için vatandaşlarda vergi okuryazarlığı ve vergisel farkındalık, vergi ahlakı, vergi bilinci gibi yeterliliklerinin artırılması gerekmektedir.

Vergi Okuryazarlığı ile ilgili vergi bilinci, vergi ahlakı, vergi farkındalığı konularında, üniversite öğrencileri, işletmeler, Kamu kurumu vergi uygulayıcıları, işletmeler ve meslek mensupları gibi paydaşlarla vergi bilinci ve vergi okuryazarlığı üzerine detaylı çalışmalar yapılacaktır. Gerek Türkiye'deki çalışmalarda gerekse Dünya'daki çalışmalarda vergi okuryazarlığı ile ilgili tanımlamalar çoğunlukla kısa ve vergi bilinci gibi konuların altında değerlendirilmektedir. Bu çalışmada vergi okuryazarlığının detaylı tanımlanması, vergi kanunları uyumu, finansal planlama, kaynak tahsisi, işe karar verme, vergi dolandırıcılığı, ekonomi okuryazarlığı, vergi eşitliği, yetki ve sorumluluk gibi çeşitli bilgilerin irdelenmiştir. Bunların yanı sıra verginin bireysel, kurumsal ve kamu idaresi tarafından okuryazarlığın değerlendirilmiştir. Çeşitli vergi ile ilgili taraflarla yapılacak görüşme ya da anket yöntemiyle yapılacak çalışmalar daha belirleyici bir sonuç elde edilmesini sağlaması beklenmektedir.

Kaynakça

Akdoğan, A. (2011). *Kamu Maliyesi, 14.Basım*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Buyrukoğlu, S., & Erasa, İ. (2012). Vergi Bilincinin Oluşmasında Mükellef Haklarının Yeri Ve Önemi. *Vergi Dünyası Dergisi, sayı 375*, ss.116-127.

Cvrlic, D. (2015, Hırvatistan). "Tax Literacy as An Instrument of Combating and Overcoming Tax System Complexity, Low Tax Morale and Tax Non-Compliance". *The Macrotheme Review*, 156/167.

Çevik, S. (2012). Mükellefin Devlet ve Toplumla Etkileşimi, Bireysel Normlar ve Vergi Ahlakı". *Maliye Dergisi, Sayı:163*.

Çiçek, H., Karakaş, M., & Yıldız, A. (2008). *Güneydoğu Anadolu bölgesinde vergi yükümlülerinin vergiyi algılama ve tutum analizi, Mükelleflerin Vergiye Karşı Tutum ve Davranışları*. Ankara: Maliye Bakanlığı.

Kurudayıoğlu, M., & Güzel, S. (2010, Güz). 21. Yüzyıl Okuryazarlık Türleri, Değişen Metin Algısı ve Türkçe Eğitimi. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi TÜBAR-XXVIII*.

Nadaroğlu, H. (2000 s. 217). *Kamu Maliyesi Teorisi*. İstanbul: 11.basım, Beta Yayınları.

Narçin, A. (2020). Mükelleflerin Vergiye Gönüllü Uyumunu Etkileyen Faktörler ve Vergiye Gönüllü Uyumunu Sağlamaya Yönelik Çalışmalar. *Yüksek Lisans Tezi* (s. s.97). İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Ömürbek, N., Çiçek, G. H., & Çiçek, S. (2007, s.103-104). *Vergi Bilinci Üzerine Bir İnceleme: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Yapılan Anketin Bulguları*. Kırklareli: Maliye Dergisi, Sayı 153.

Potter, J. (2005). *Media Literacy*. Los Angeles: Third Eddition, CA: Sage Publications.

Puneet, B., & Medury, Y. (2013, Hindistan). Determining Tax Literacy of Salaried Individuals - An Empirical Analysis. *IOSR Journal of Business and Management*, 76-80.

Sayar, N. (1975, s. 77). *Kamu Maliyesi-Kamu Gider ve Gelirleri Prensipler*. İstanbul: İ.İ.T.İ.A. Nihad Sayar-Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları, Sermet Matbaası.

Sağlam, M. (2013). Vergi Algısı ve Vergi Bilinci Üzerine Bir Araştırma: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinde Vergi Algısı ve Bilinci. *Sosyoekonomi/2013-1/130116*, 315-334.

Şenyüz, D. (1992). Maliye Mükellef İlişkilerinde Karşılaşılan Sorunlar. *Sayıştay Dergisi*, 211.

Şenyüz, D. (İstanbul-1992). Vergilemede İstikrar İlkesi ve Türk Vergi Mevzuatı. *Maliye Araştırma Konferansları (Prof.Dr. Bediü N. Feyzioğlu'na Armağan) Otuzbeşinci Seri*.

Türegün, F. B., Gerçek, A., Gerger, G. Ç., & Küçüksüleymanoğlu, R. (2023). Vergi Okuryazarlığı Skoru (VOS) Ölçeğinin Geliştirilmesi: Marmara Bölgesinde Alan Çalışması. *Maliye Araştırmaları* 5, 144-162.

TECHNOLOGY, INNOVATION AND UNEMPLOYMENT DYNAMICS IN MODERN ECONOMIES

Gülçin GÜREŞÇİ¹, Ahmet OĞUZ²

Abstract

In the information society, the driving force is information. Information can be constantly produced and increased; can be transported, divided, and shared within communication network. The success of the innovation process depends on the ability to reveal knowledge and transfer it to the new product. The synergistic effect of accumulated knowledge further accelerates knowledge production and utilization. Innovation requires a culture in which it can thrive, and each innovation has positive and negative returns and risks. There are two important theories that influence the development of technology and innovation policies, this study explains them in the light of the modern economies' problems. With the developments in technology and innovation, there will be some jobs being done by machines, and this will affect the labor demand. Some compensation mechanisms can be used to offset the labor-saving innovation process, and help to protect the labor force. In this study, we try to offer solutions to this problem. In this study, we try to improve some policies to decrease the negative effects of technology and innovation in modern economies.

Keywords: Technology, Innovation, Unemployment

¹ Assoc.Prof.Dr., Dokuz Eylül University, gulcin.guresci@deu.edu.tr

² Assoc. Prof.Dr., Kütahya Dumlupınar University, ahmet.oguz@dpu.edu.tr

MODERN EKONOMİLERDE TEKNOLOJİ, İNOVASYON VE İŞSİZLİK DİNAMİKLERİ

Öz

Bilgi toplumunda itici güç bilgidir. Bilgi sürekli olarak üretilebilir ve arttırılabilir; iletişim ağı içerisinde taşınabilir, bölünebilir ve paylaşılabilir. İnovasyon sürecinin başarısı bilginin açığa çıkartılarak yeni ürüne aktarılabilmesine bağlıdır. Birikmiş bilginin sinerjik etkisi, bilgi üretimini ve kullanımını daha da hızlandırır. İnovasyon, gelişebileceği bir kültür gerektirir ve her inovasyonun olumlu ve olumsuz getirileri ve riskleri vardır. Teknolojinin ve inovasyon politikalarının gelişimini etkileyen iki önemli teori vardır; bu çalışma bunları modern ekonomilerin sorunları ışığında açıklamaktadır. Teknoloji ve inovasyonun gelişmesiyle birlikte bazı işlerin makinelerle yapılması da iş gücü talebini etkileyecektir. İş gücünden tasarruf sağlayan inovasyon sürecini dengelemek ve iş gücünün korunmasına yardımcı olmak için bazı tazminat mekanizmaları kullanılabilir. Bu çalışmada modern ekonomilerde teknoloji ve inovasyonun olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik bazı politikalar geliştirmeye çalışıyoruz.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji, İnovasyon, İşsizlik

1. Introduction

Innovation is the realization of a new or significantly improved product (product or service)/process, a new marketing method, or a new organizational method. Innovation includes the ability to improve product quality, giving additional or distinctive features to the product, improving production efficiency and achieve high levels of automation (Akyos, 2007: 1). Today, the competitiveness of enterprises and countries depend on the innovation performance of individuals. The most fundamental justification for the continuous monitoring and improvement of innovation is that each innovation has positive and negative returns and risks. Therefore, it is not right to reject the innovations in the social and human sciences if they include harmful elements. But they should use after filtering and purifying. Studies should be carried out in order to identify and monitor the positive and negative effects of innovation. Necessary conditions for producing innovation (Celebi, 2007: 2-4):

- 1- To have a personality open to innovation and seeking inspiration with inner motivation. Because people whose inner motivation seeks approval, they are far to innovations,
- 2- To have high self-confidence and courage, and feel the power to withstand criticism,
- 3- There is no limitation, fear and feeling of forbidden in mind,
- 4- The person working on innovation (idea, model, brand, patent, approach, etc.) cannot predict exactly what the new information or product that will be produced can lead to. He cannot and should not narrow himself,
- 5- The innovators should warn the authorities and propose the initiation of the second process in order to ensure that the way in which innovation is presented to the society is appropriate for the culture and geography, before discussing and making it available for use,
- 6- It is necessary to be aware that the personalities in the first level will not be the same as the souls in the second and third stages. Therefore, it is also necessary to prevent people in the first step from intervening in the second and third step processes. Because innovative spirits should leave the public conscience and practitioners to what extent the innovations they produce will be used, so that there is no problem in carrying the innovation to the masses.

Science and technology policies pursued in the process of technological development are now considered together with the national innovation system developed by Schumpeterian /evolutionist economics and Freeman. Freeman's approach to innovation in the early 1980s with

a historical view (Lundvall, 2005: 12), List's in-depth innovation and national innovation concepts in the forefront of the concepts of innovation and the contribution of Schumpeterian/evolutionist economists with the contributions of national science and technology policies innovation system has been developed (Goker, 2004: 3). In today's globalizing world, although internationalism in innovation systems is discussed, innovation movements of companies are significantly affected by national innovation systems in their own countries (Pavitte and Patel, 110). Technological competition inevitably connects firms to national innovation systems and is based on government policies in the same way as national movements (Carlsson, 2003).

2. Innovation Management and Information Technology

With the contribution of some institutions such as the OECD, an institutional technological system is defined as a network of agents connected to each other in the economic field under a certain institutional infrastructure that covers the formation and diffusion of new technologies. In such a system, the performance of the technological development process is not only about how certain actors such as firms, research institutions and universities act; it also depends on how they interact with each other at the local, national and international levels as elements of the technological system. The effectiveness of the technological system is based on many factors such as conditions that encourage people, institutions and companies to learn, the effectiveness of the financing system and regulatory rules (Soyak, 2007: 1).

There are two important theories that influence the development of technology and innovation policies: Neo-classical theory and Schumpeterian / evolutionist theory. However, although Neoclassical theory dominated economics, technology and innovation remained inadequate in economics, and it was replaced by Schumpeterian/evolutionist economics after the 1980s. This approach, based on Schumpeter's studies, considers technological innovation as the engine of economic development in the long run (Guldiken, 2006: 2). According to Schumpeter, innovation is the main factor that creates economic change. Since technological innovation and learning are of central importance, the processes of producing, processing, storing and transmitting information are examined extensively. According to Evolutionist approach, technological development process is not as a simple linear process. Each stage of it is complicated (Taymaz, 2001: 13). And this process becomes more complex as technological developments progress. On the other hand, the use of information technologies has positive effects on innovation. According to Stroeken (2001: 3) positive effects of information

technologies on innovation ability were observed for Germany. But traditional enterprises use information and communication technologies at three different stages (Malhotra, 2000: 13):

-First stage is the automation stage. At this stage, automation of many workflows with information technologies will be done.

-The second stage is the rationalization stage. At this stage, the workflows are improved, and problematic issues will be solved.

-The third stage is the restructuring stage. At this stage, radical changes are made in the workflow. It is recommended that information on the actors and issues in the National Innovation Ecosystem be shared in this environment. The actors in this stage are SMEs, donor firms, public research institutions, universities and other large firms. This stage usually includes vertical relationships between these actors.

3. Unemployment Dynamics in Modern Economies related with the Technology and Innovation

Developments in technology and innovation in the 21st century have had a significant impact on the labor market. The rise of automation and artificial intelligence has brought changes in the labor market and unemployment has become a major problem in many countries, especially in developing countries. Technology is important for economic growth, and can create employment. But on the other hand, it can also lead to unemployment. Innovation activities are important, and in the long run, these activities make economies more efficient. But many workers are at risk of being replaced by machines; this is the main concern of the modern economics theory.

Many of theoretical studies indicate that there is a negative relationship between R&D and unemployment (Aghion & Howitt, 1992; Acemoğlu & Zilibotti, 1997; Acemoğlu, 1998; Aguilera & Barrera, 2016; World Bank Group, 2016). Because they mention that innovation activities and technology create new employment opportunities. On the other hand, Vivarelli (2014) mentions innovation causes to technological unemployment. Brynjolfsson and McAfee (2011) say that people with valuable skills will be desirable after the technological innovations.

4. Conclusions and Policy Recommendations

All public and private sector organizations that affect the speed and direction of innovation and technology development in a country, and their communication and interactions, constitute the

"Innovation System" of that country. In order to establish the National Innovation System, first of all, there must be (private and public) companies, research institutions, universities, support and bridge organizations, financing institutions and policy developing organizations that constitute this system and engage in technological innovation activities, and a positive relationship and interaction between these organizations. It must be realized (TÜBİTAK, 2003: 19). The national innovation system is effective for the growth and development of countries in the information society.

Development of technology with the help of innovations, the humanity faces with the problem that being replaced by machineries. In solving this problem, people's willingness to acquire new skills, education policies, and economic policies are important. Especially, trainings has important role to reduce technological unemployment.

The role of the governments should be analyzing the possible effects of technology and innovation on labor force. It would be much easier to overcome this problem if the sectors where people will lose their jobs over time are determined in advance.

References

Acemoglu, D., & Zilibotti, F. (1997). Was prometheus unbound by chance? Risk, diversification, and growth. *Journal of Political Economy*, 105(4), 709-751.

Acemoğlu, D. (1998). Yeni teknolojiler neden becerileri tamamlıyor? Yönlendirilmiş teknik değişim ve ücret eşitsizliği. *Üç Aylık Ekonomi Dergisi*, 113 (4), 1055-1089.

Aghion, P., & Howitt, P. (1992). A model of growth through creative destruction. *Econometrica*, 60(2), 323-351.

Aguilera, A., & Ramos Barrera, M. G. (2016). Technological unemployment: An approximation to The Latin American case. *AD-Minister*, (29), 58-78.

Akyos, M. (2007). Firma düzeyinde yenilikçilik ve bilgi yönetimi. Erisim: www.ref.advancity.net/En/Moduller/Makaleler/MakaleForm.aspx?KodAl=0&mdId=192 (10.09.2023)

Brynjolfsson, Erik & Andrew McAfee (2011). *Race against the Machine: How the Digital Revolution Is Accelerating Innovation, Driving Productivity and Irreversibly Transforming Employment and the Economy*. Lexington: Digital Frontier Press

- Carlsson, B. (2003). Internationalization of innovation systems: A survey of the literature, Science and Technology Policy Research. University of Sussex. Brighton.
- Celebi, B.(2007). Yenilik üretmek için zordur. Erisim: <http://www.genbilim.com/content/view/2604/39> (20 Nisan 2007).
- Goker, H. A. (2004). Pazar ekonomilerinde bilim ve teknoloji politikaları ve Türkiye, TMMOB Yayını, Ankara.
- Guldiken, N. (2006). Türkiye’de sanayi-teknoloji-kobi politikalarına elestirel bir yaklaşım. C.U. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 7(2). 2006
- Lundvall, B. A. (2005). National innovation systems-analytical concept and development tool. Dynamics of Industry and Innovation: Organizations. Networks and Systmes Conference. Copenhagen.
- Malhotra, Y. (2000). Knowledge management for e-business performance: Advancing information strategy to internet time, Information Strategy: The Excutive’s Journal.
- Pavitte, K. & Patel, P. (1999). “Global corporations and national systems of innovation: Who dominates whom?” Innovation Policy in a Global Economy, Cambridge University, Cambridge.
- Soyak, Alkan (2007). “Ulusal yenilik sistemi ve kurumsal arayislar: Teknoekonomi enstituleri”. Bilim ve Utopya Dergisi. 154.
- Stroeken, J.H.M. (2001). The adoption of IT by SMEs: The Dutch Case; Journal of Enterprising Culture. Vol.9.
- Taymaz, E. (2001). Ulusal yenilik sistemi: Türkiye imalat sanayiinde teknolojik değişim ve yenilik surecleri. TÜBİTAK/ TTGV/DİE. Ankara.
- TÜBİTAK (2003). Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu Dokuzuncu Toplantısı. Ankara.
- Vivarelli, Marco (2014). Innovation, employment and skills in advanced and developing countries: A survey of economic literature. *Journal of Economic Issues* 48: 123–54.
- World Bank Group, (2016). World development report 2016: Digital dividends. World Bank Publications.

İLHAM ALİYEV DÖNEMİ İÇ VE DIŞ POLİTİKADA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ROLÜ

Ziyadhan HASANOV¹, Agil MAMMADOV²

Öz

20 yıllık İlham Aliyev döneminde Azerbaycan'ın iç ve dış politikasında sivil toplum kuruluşlarının rolü incelenmeye çalışılmıştır. İlham Aliyev döneminde sivil toplum kuruluşlarının geçirdiği değişim ve dönüşüm göz önünde bulundurularak, iç ve dış politikadaki rolü irdelenmeye çalışılacaktır. Bu dönemde devlet-sivil toplum kuruluşları ilişkisi Fransız modeli bakış açısına uygun değerlendirmeye tabi tutulacaktır. 20 yıllık dönem sivil toplum kuruluşlarının gelişimi ve ya gelişmemesi iç ve dış politikaya yansımaları değerlendirilecektir.

Anahatar Kelimeler: Azerbaycan, Dış Politika, Sivil Toplum Kuruluşları

¹ PhD., Azerbaijan State University of Economics, ziyadhan@gmail.com

² Assoc.Prof., Azerbaijan State University of Economics

THE ROLE OF CIVIL SOCIETY ORGANIZATIONS IN DOMESTIC AND FOREIGN POLICY DURING İLHAM ALIYEV'S PERIOD

Abstract

The role of non-governmental organizations in the domestic and foreign policy of Azerbaijan during the 20-year period of Ilham Aliyev was tried to be examined. Considering the change and transformation of non-governmental organizations during the Ilham Aliyev period, their role in domestic and foreign policy will be examined. In this period, the relationship between state and non-governmental organizations will be evaluated in accordance with the French model perspective. The reflection of the development or lack of development of non-governmental organizations over the 20-year period on domestic and foreign policy will be evaluated.

Keywords: Azerbaijan, Foreign policy, Non-Governmental Organizations

1. Giriş

Azerbaycan gibi ülkelerin dış politikasının oluşumunda rejimin güvenliğinin korunması başta olmakla, devletin güvenliğinin sağlanması, devletin temel ihtiyaçları birincil, bölge insanının siyasi ve toplumsal tercihleri ise ikincil etkenler olarak ön plana çıktığı söylenebilir (Efegil, 2010, 42-43).

SSCB'den ayrılarak bağımsızlığını yeniden kazanan Azerbaycan birçok sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunlardan en önemlisi uluslararası sistemde tanınması ve kabul görmesi, bağımsızlığını dünyaya kabul ettirmesi, Rus askerlerinin Azerbaycan'dan çıkarılması, Karabağ savaşı, ekonomik sorunlar, hazarın statüsü, hazar denizinde petrol ve doğal gaz arama ve bu kaynakların uluslararası pazarlara taşınması gibi konular dış politika gündemini belirlemiştir. 2. Karabağ savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni durum sivil toplum kuruluşlarının amaç ve hedeflerini revize etmesine yol açacaktır. Bu konularla ilgili sivil toplum kuruluşlarının tutumu, aldıkları kararlar ve bu karar sürecinde sivil toplum kuruluşlarının rolünün olup olmadığı araştırılacaktır.

2. İç ve Dış Politika Kavramı

Ernst-Otto Czempiel politikanın iki boyutundan bahsederek, ülkelerin kendi iç toplumlarında cereyan eden politikayı iç politika adlandırırken, farklı ülkelerin toplumları arasındaki politikaya da dış politika adını vermektedir (İnat ve Balcı, 2007, 212-286).

Christopher Farrands'a göre, "Dış politika sosyal bir hadisedir. Karar verici seçkinlerin gücü ve otoriteyi kullanırken değerlerini, beklentilerini ve faraziyelerini" içerisinde buldukları toplumdan alırlar. Ülkelerin seçim sistemlerinin istikrar kazanması ve demokratik kanalların işleyişindeki iyileşmeler hükümetler tarafından alınan kararların toplumsal takibini ve kontrolünü artırmıştır. Bu nedenle küreselleşme ile birlikte hükümetlerin almış olduğu kararlar daha fazla toplumsal baskıya ve kontrole şekillenmeye başlamıştır.

Dolayısıyla iç siyasi yaşamda değişiklikler ve dış çevredeki değişiklikler iç politika ile dış politika arasında ayrım yapmayı zorlaştırmıştır. Ülkenin ücra bir köşesinde meydana gelen ekonomik, siyasi ve sosyal bir olay dış politikayı doğrudan etkiler hale gelmiştir. Küreselleşme sonucunda dış politika ile iç politika arasındaki sınır ortadan kalkmıştır.

Dış politika kararlarının karmaşık bir ekonomik sosyal ve siyasi işlemler zincirinin ürünü olduğu ve üretim aşamasındaki baskı gruplarının (politika birlikleri) ve toplumun bütün örgütlü

yapılarının etkili olduğu göz ardı edilemez. Toplumun bütün kesimlerinin etkilediği (ve etkilendiği) politikalar göz ardı edilmesi mümkün değildir.

Devletler dış politikalarında evrensel norm ve düşünceleri yerel ve milli düşüncelerle ikame ettirerek, ekonomik, sosyal ve siyasal konularda etkileşimle, insanların düşünce yapıları gelişir ve genişler. Morse, devlet ve egemenlik kavramları esrarını koruduğu halde iç ve dış politika arasındaki ayrımı kaldırmıştır. İkincisi, yüksek yoğunluklu siyasetle (ki güvenlik ve devletin bekası ile ilgili politikalar) düşük yoğunluklu siyaset (ki vatandaşların sağlığı ve sıhhati gibi konular) arasındaki ayrımın önemi azalmıştır. Çünkü ikincisi de en az birincisi kadar önemli hale gelmiştir. Ya da birincisinin geleceği ikincisindeki başarıya bağlıdır da diyebiliriz. Üçüncüsü karşılıklı bağımlılık arttıkça büyük güçlerin bile iç ve dış politikalarını artan ve gelişen kontrol mekanizmalarına rağmen, kontrol altında tutabilmeleri giderek zorlaşmaktadır ve daha da zorlaşacaktır” (Bakan, 2001, 9-30).

2.1. İç ve Dış Politikanın Karşılıklı Etkileşimi

Krell, devletlerin iç toplumsal yapılarının analiz merkezine oturan neoliberalizmin iç politikayla ilgilendiği gibi bir yanlış anlamamanın olmaması için, devlet aygıtının iç politikaya yönelik kararlarının şekillendiği “iç politikaya dair önceliklerin oluşum süreciyle” ilgilendiğinin altını çizmektedir. Bu tespitle bağlantılı olarak dış politika konusunda söz konusu olan bu önceliklerin oluşum sürecinin “dış politikanın iç yönü” olarak da tanımlanabileceğini belirten Krell, dış politikanın doğal olarak iç politikadan bağımsız düşünülemediğini ve neo liberalizmin, uluslararası sistemde gelişen olayların ve başka devletlerin eylemlerinin, dış politikada temel belirleyici olan iç toplumsal yapı üzerinde etkisi olabileceğini yadsımadığına işaret etmektedir (İnat ve Balcı, 2007, 212-286).

Dış politika, bir devletin diğer devlet ya da devlet gruplarına veya bir bölgeye veya genel olarak uluslararası sisteme yönelik çıktıları olarak tanımlanabilir. Dış politikayı tanımlarken kararların hangi durumda (olağan ve ya olağanüstü) alındığı, kararların ne tür amaçlar barındırdığı, kararların iç ve dış faktörlerden etkisi hangi eylem ve davranışlar sergileneceği göz önünde bulundurularak açıklanabilir (İşyar, 2009, 9). Dış politika, devletlerin uluslararası sistem içinde yetkili organ ve temsilcileri aracılığıyla, esas itibarıyla diğer devletlere yönelik olarak izledikleri siyaset ve davranışların tümü olarak tanımlanabilir (Tayfur, 2010, 73), (Kürkçüoğlu, 1980, 309-312).

Soğuk savaş sonrası uluslararası sistemde devlet dışı aktörlerin ortaya çıkmasıyla uluslararası ilişkiler alanı ve dolayısıyla dış politika çalışmalarının gündemi ve içeriği, geleneksel siyasi-askeri meselelerden, sosyal, kültürel, ekonomi ve diğer meselelere doğru kaymaya başlamıştır (Tayfur, 2010, 98-99). Bu kayışın en çarpıcı yanı, var olan yaklaşımların devlet merkezli bakış açılarından duyulan tatminsizlik olarak söylenebilir. Bu dönemde, uluslararası ilişkiler ve dış politika alanı yeni ortaya çıkan ulus ötesi ilişkiler, devlet dışı aktörlerin dünya siyasetindeki rolü, en az devletlerinki kadar önemli hale gelmişti. Ulus ötesi kuruluşlar ve hükümet ötesi örgütlenmeler dünya siyasetinde önemli roller oynamaktaydılar. Ancak, uluslararası sistemin bu yeni aktörlerinin rolleri devletlerinkinden biraz farklıydı. Bunlar, siyasi-askeri meselelerden çok ekonomik meselelerle ilgileniyorlardı. Bu yaklaşımlar hem de devlet merkezli ve siyasette egemen varsayımlara dayalı dış politika çalışmalarına önemli bir meydan okuma olarak değerlendirilebilir (Tayfur, 2010, 99).

Devletlerin dış politika alanında karar alma bağımsızlığı ve egemenliği her geçen gün zayıflayarak iç politika ile dış politika arasındaki sınır kaybolmaktadır. Bu durumu küreselleşme hızlandırarak devlet dışı aktörlerin özellikle sivil toplum kuruluşları ön plana çıkardığı görülmektedir. Devletin egemenlik alanı olarak kabul edilen dış politika küreselleşme ile birlikte yetki alanını diğer aktörlerle birlikte düzenlediği veya bu aktörleri dikkate almak zorunda kaldığı söylenebilir. Bu aktörlerin meydan okumalarına karşılık devletin yeni yetki alanları üreterek oluşan yeni şartlara uyum sağlamaya çalışmaktadır.

Dolayısıyla uluslararası sistemdeki farklılaşma ve yeni durum, küresel düzlemdeki değişime cevap olarak dış politika olgusunu da değiştirmeye çalışmıştır. Dış politikanın ilgi ve araştırma alanının genişlemesi ile devletler değişen dış ortama kendilerini uydurmaya başlamışlardır. Ayrıca, alt-ulusal gruplar dış politikanın demokratik bir biçimde oluşturulması talepleriyle de ilgilenmeye başlamıştır.

Diğer taraftan, devlet meşruiyetini ve etkisini devam ettirebilmek için değişimin önemli aktörleri olan uluslararası ve ulusal düzlemdeki devlet dışı aktörlerle bir pazarlık ve alışveriş ilişkisine de girmiştir. Devletin uluslararası ve ulusal talepler karşısında edilgen bir konum almayarak, kendini çevreleyen yeni koşulları kabul ederek ve ayarlamalar yaparak, bu durumdan faydalanma yolunu seçen etkin ve yaratıcı bir aktör olarak yeniden ortaya çıkmaya çalışmıştır.

Devletler dış politika analizi için hala çok önemli olmakla birlikte, uluslararası ilişkilerdeki tüm devlet dışı aktörler dış politikanın analizi için geçerli aktörlerdir. Dış politika analizi, realizmin tersine gücün azami seviyede artırılmasını devletlerarası ilişkilerdeki tek amaç olarak görmez. Güç, dış politika hedeflerini gerçekleştirmek için tek araç değildir; ayrıca, devletler her zaman tek bir sesle konuşan, tek bir hedefe yönelmiş monolitik birimler değildir ve dış politika analizinde güç, devlet ve güç kazanmanın dışında, farklı politika araçları, aktörleri ve motivasyonları vardır (Tayfur, 2010, 101-104).

Liberal bakış açısını açıklayan örümcek ağı modeli, devletin içsel etkenlerinin dış politikada etkili olduğunu ve devlet dışındaki aktörlerinde bu sürece katkıda buldukları açıklanmaktadır. Bu görüşe göre, dış politikaya etki eden toplumsal yapı üzerine inşa edilmiş sivil toplum kuruluşları devletin ulusal gücünün ve yapısının oluşmasına olumlu katkı sağladığı söylenebilir (İşyar, 2009, 21-24). Küreselleşme ile birlikte iç politika ile dış politika arasındaki sınır ortadan kalktığı için artık iç politikadaki herhangi bir değişikliğin dış politikayı, uluslararası sistemdeki değişikliğin de iç politikayı etkilediği söylenebilir. Dolayısıyla realistlerin yüksek politika olarak gördükleri dış politikanın artık yeni dönemde önceliklerinin, karar alma mekanizmalarının değiştiğini hatta uygulama yöntemlerinin de değiştiğini söylemek mümkündür. Küreselleşme ile birlikte devletlerin yanında diğer aktörlerinde artık dış politikada söz sahibi olduğu söylenebilir. Artık dış politika kara kutu olarak nitelenmemekte, diğer aktörlerin de bu politikaları oluşturma ve uygulanmasında büyük uğraşlar vermektedirler. Bu kapsamda dış politikanın tıpkı iç politika gibi içeride tasarlanan fakat iç politikadan farklı olarak ülke sınırları dışına yönelik olarak uygulanan bir politika olduğu söylenebilir.

2.2. Sivil Toplum Kuruluşları Kavramı

Sivil toplum kuruluşları; toplum yararına çalışan, demokrasinin gelişmesine katkı sağlayan, kâr amacı gütmeyen, devletten bağımsız hareket edebilen, bireylerin ortak amaç ve hedefleri açısından değerlendirildiğinde ise siyasal idareyi ve yönetimi kamuoyu oluşturmak suretiyle etkileyebilen bir örgütlenme türüdür (Harman, 2014, 344), (Yatkın, 2013, 163-188).

Sivil toplum kavramının geçirmiş olduğu değişim ve dönüşümler, Aristo, Locke, Paine, Ferguson, Tocueville, Bodin, Hobbes, Hegel, Marx ve Gramsci'nin düşünceleri doğrultusunda analiz edilerek üç temel bakış açısının olduğu söylenebilir. Sivil toplum ile devlet arasındaki ilişkinin düzenlenmesi ve her iki kurumun birbiri üzerindeki etkisini üç görüş çerçevesinde açıklanabilir.

Anglo-Sakson model, birey eksenli düşünce doğrultusunda hareket ederek, toplumun aşağıdan yukarıya doğru şekillendirilmesi sürecinde devletin aracı kurum olabileceğini savunmaktadırlar. Fransa modeli ise, devlet eksenli düşünce doğrultusunda hareket ederek, toplumun yukarıdan aşağıya doğru şekillendirildiği anlayışını ön plana çıkarmaktadır. Dolayısıyla sivil toplum-politik toplum ilişkisinin günümüzde de bu anlayışlara uygun olarak biçimlendiği söylenebilir (Aslan, 2010, 201). Bir başka deyişle sivil toplum modelleri çoğulcu sivil toplum, asgari devletçi sivil toplum ve katılımcı sivil toplum şeklinde de ifade edilebilir. Her üç modelin ortak amacı, merkezi devlet otoritesinin, toplumsal yaşama, siyasal ve yönetsel müdahalesini en aza indirmek olduğu söylenebilir (Abay, 2011, 272-273).

Otoriter ülkelerde sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkması olağanüstü koşullarda gerçekleşmektedir. Yapacakları ve programlarını sonuçlandırılması değişen şartlara ve koşullara göre değişmektedir. Otoriter ülkelerde toplumların sivil toplum kuruluşlarının destekleme gücünün olmayışı ve yönetim baskısı ile farklı şekillerde evrim geçirmektedirler. Otoriter ülkelerde sivil toplum kuruluşlarının devlet desteği olmadan kendi başına yapacakları projelerde toplum nezdinde karşılık bulamadıkları için genellikle yönetimin ve hakim ideolojinin propagandasını yapmaktan başka çaresi bulunmamaktadır. Bu türden oluşturulan sivil toplum kuruluşlarının asıl amacının topluma hizmet ettiği gerçeğinden uzaklaştıkça sadece devlet nezdinde dar çerçevede bilinen ve gittikçe hiçbir etkisinin olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Devlet eliyle kurulan, devletin propagandasını yapan, dönemin hakim görüşünü savunan sivil toplum kuruluşları kontrollü bir şekilde yapacakları faaliyetleri de toplumdan uzak bir grup dışına çıkmamaktadır. Belli bir gruba hizmet edecek ve bu grubun isteğinin toplumda karşılık bulması için çalışacaktır.

Yönetimin, toplumu tanınması ve toplumun düşüncesini anında bilmesi sivil toplum kuruluşları aracılığı ile mümkün iken, toplumun ihtiyaçları üzerine oluşmayan sivil toplum kuruluşları toplumu tanınması ve toplumun isteklerini yönetenlere aktarma olasılığını kaybetmektedir. Yönetime resmi kanallardan gelen bilgilerin de eksik ve yetersiz olması zaman içerisinde yönetim ile toplum (yöneten ile yönetilen) arasındaki uçurumun derinleşmesine yol açacaktır.

Yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkinin yapay ve yetersiz olması dolayısıyla devlet ile toplum arasındaki bilgi alış verişinin sağlanamaması sonucu düzenin korunması ve devamı açısından büyük tehlikelere götüreceği kesindir. Devleti yöneten bir grubun, toplumu daha yakından

tanınması ve toplumun isteklerini bilme merakı kendilerinin oluşturacağı sivil toplum kuruluşları aracılığıyla sorunun giderilmesini yeğlemektedirler.

Devletin oluşturduğu ve şemsiyesi altında bulundurduğu sivil toplum kuruluşlarının toplum tarafından tam olarak benimsenmemekte ve bir süre sonra aynı kısır döngü içerisine girileceği beklenmektedir. Toplumun kendi isteklerine uygun sivil toplum kuruluşları oluşturmaları ve benimsemeleri yukarıdan yapılan baskılarla değil aşağıdan yukarıya doğru oluşan tepkiler sonucu ortaya çıkması sonucu gerçekleşecektir (Doğan ve Mazlum, 2006, 13-14).

Fransız Modelinin Sivil Toplum Düşüncesi

İkinci bakış açısı ise Fransız modeli olarak tanımlanabilir. Fransız modeli, Bodin, Hobbes ve Hegel gibi düşünürlerin temsil ettiği devlet eksenli siyasal düşünce geleneğini temsil etmektedirler (Çaha, 2015). Bu bakış açısına göre, devlet yapının temel etkeni olarak egemenliğin devrinin söz konusu olmaması gerektiği çerçevesinde ele alarak sivil toplum ve sivil toplum kuruluşlarının devletin kontrolünde olmasını savunmaktadırlar. Bu görüş totaliter bir bakış açısı ile bireyi arka plana itmektedir. Fakat sivil toplum-devlet ayrışması tam olarak totaliter düşünce tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu gelenekte, sivil toplum, totaliter düşünce önünde bir engel olarak görüldüğünden, sivil toplumun ele geçirilmesi ve kontrol altına alınması üzerine yoğunlaşmıştır.

Jean Bodin, vatandaşlar üzerinde mutlak egemenliği bulunan ve kanunla kısıtlanamayan yarı-tanrısal bir devlet anlayışı geliştirerek, siyasal iktidarın elinde yoğunlaşan egemenliğin, sınırsız ve mutlak olmanın yanı sıra bölünmez ve devredilemez bir nitelik taşıması gerektiğini savunmuştur. Bu anlayışa göre, devlet yapılanmasında sivil topluma yer verilmemiştir. Bodin, sivil toplumu devletten bağımsız ya da devlete karşı özerk bir unsur olarak değil, devletin bir parçası olarak görmektedir. Bodin devletin egemenliği için, toplumu her yönüyle kuşatması gerektiğini savunmuştur. Devletin bir bütün yapısı içerisinde ara kurumların (sivil toplum kuruluşlarına) özerk alanlar oluşturmalarına karşı çıkmıştır.

Thomas Hobbes, bireyin barış içerisinde mutlu yaşaması devlet oluşumu ile ilgilidir. Her kesin bir biriyle savaş halinde olduğu bir ortamda güvenli yaşamı ancak devlet aracılığı ile sağlamak mümkündür. Devletin olmadığı bir ortamın güvensiz olduğu ve bireylerin bir birilerine hükmetme isteği sebebi ile toplumsal sözleşmeye mahkum kalmışlardır. Toplum sözleşmenin devleti ortaya çıkardığını ve artık geriye dönüşün mümkün olmadığını savunmuştur. Her türlü iktidarsızlık ya da birden fazla iktidar kötüdür; önemli olan iktidarın tek ve mutlak olmasıdır.

Hobbes devletin, tek yasa koyucu olarak egemenliği devredilemez ve sorgulanamaz ilkesini ön plana çıkararak, sivil topluma bu yapı içerisinde sınırlı bir rol biçmiştir. Toplumun ortaya çıkarabileceği özerk alanların tamamı yöneticinin iradesi doğrultusunda hareket etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Materyalist ve bireyci bir temelden hareket eden Hobbes, birey ve toplumu maddi dünyadaki gibi mekanik yasalarla açıklamaya çalışır. Ona göre, her şey cisimdir, toplum da yapay bir cisimdir.

Hobbes ve Rousseau, sivil toplumdaki oluşumları güçlü bir siyasal bünye oluşturmak için bir başlangıç noktası olarak kabul etmektedirler. Sivil toplumun örgütlenememiş bir politik alana denk düştüğünü, toplumsal sözleşmenin gerçekleştiği alan sivil toplumu oluşturmaktadır. Rousseau, toplumsal sözleşme yapıldıktan sonra bireysel iradenin genel irade içinde kaybolacağını ve genel iradenin ortaya çıkması ile siyasal toplum ve sivil toplumun birlikte doğacağını iddia etmiştir. Sivil toplumu siyasal topluma geçişte bir aşama olarak gören yazarlar, çeşitlilik ve farklılık üzerine inşa edilen sivil toplum, devlet oluşumu ile kuşatıcı ve kapsayıcı düşünce geliştirilerek toplumsal çeşitlilik ortadan kaldırılacaktır. Bu çeşitliliğin ortadan kaldırılması toplumun genel yarar ilkesi ile işlenecek ve bu işleme de devletin mutlak etkisi olacaktır. Bu yapı içerisinde farklı sesler, fikirler ve oluşumlar devlet için bir tehlike olarak görülerek güç kullanılarak genel iradeye uydurulacaktır. Devletin oluşumuyla sivil toplum tarihsel vazifesini yapmış ve yerini devletin kuşatıcı ve kapsayıcı şemsiyesine bırakmış olacaktır (Abay, 2011, 272-273).

Frederich Hegel, ilk defa 1821 yılında yazdığı “Hukuk Felsefesi” adlı eserinde sivil toplumu devletten ayırarak, aile ile devlet arasında kalan ahlaki hayatın alanı olarak görmüştür. Hegel sivil toplumu, ne özgürlüklerin teminatı ne de bir sözleşmeyle gelişmediğini aksine modern bir toplumda olgunlaşan sivil toplumu, pazar ekonomisi, sosyal sınıflar, ekonomik şirketler, bireyler vb. kurum ve kuruluşu kapsadığını ileri sürmüştür. Hegel’de farklılık, özel çıkar ve çatışma alanı olarak görür. Sivil toplumu aile ile devlet arasında bir alan olarak gören Hegel, bu alanda bireylerin, toplumsal sınıfların, her türlü toplumsal kurum ve kuruluşların sivil toplumu meydana getirdiğini ileri sürmektedir. Hegel, önceki düşünürlerin aksine, sivil toplumu kendi başına doğal bir durum olarak görmemekte, sivil toplumun korunmasını devlet düzenlemesine bırakmıştır (Çelikçi, 2015, 13-15). Hegel, devlete bağımlı olmayan sivil toplumu, farklı birey, grup, kurum ve kuruluşların bir mozaiğini oluşturduğunu söylemektedir. Devlete bağlı olmayan her tür kurum ve kuruluşun devleti kuşattığını ileri sürmektedir. Hegel’e göre sivil toplum, bireysel ihtiyaçları karşılamayı ve bireysel hakları korumayı prensip edinen

ulusal devletin siyasal ve legal çerçevesinde gelişen uzmanlaşmış kurallar, kurumlar, kuruluşlar ile grupların pratiklerinin ve davranışlarının karmaşık bir ağını oluşturur. Hegel, sivil toplumun modern dünyaya ait bir oluşum olduğunu, devletin ortaya çıkması ile bütün gelişiminin devletten sonra olduğunu ifade etmektedir. (<http://felsefeguncesi.blogspot.com/2013/01/hegel-sivil-toplum-devlet-ve-yurttaslk.html> Erişim Tarihi 18/07/17). Dolayısıyla sivil toplum kavramını modern devletin ve kapitalizmin gelişmesinden bağımsız ele alınamayacağı gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Hegel, sivil toplum alanının iki karakteristik özelliğinin olduğunu ifade etmiştir. “İlk olarak siyasal olanın karşısındaki sosyo ekonomik olan ve ikinci olarak, burjuva alanını göstermiştir. Devletin sivil toplumu koruması ve gerektiğinde düzenlemesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu anlayışa göre sivil toplumu ortadan kaldıracak bir devlet modelini savunmaktadır. Aynı zamanda sivil toplum alanını mutlak özgürlük alanı olarak tanımlamaktadır. Devleti yücelterek toplumsal gruplara ve sivil topluma bu yüce amaca hizmet etmesi gerektiğini telkin etmektedir (Abay, 2011, 272-273).

Hegel, sivil toplumu, devlete bağlı olarak tanımlarken, Karl Marx, devletin sivil topluma bağımlı olduğunu ve onun sivil toplum tarafından belirlendiğini varsaymıştır. Hem Hegel hem de Marx özel çıkarların çatıştığı bir alanı ifade eden sivil toplumu burjuva toplumu ile özdeş kabul etmelerine rağmen kavramı zıt anlamda kullanmaktadırlar. Hegel’e göre bu çözüm devlette bulunabilirdi, çünkü devlet evrensel doğruları dile getirmektedir. Marx, ise burjuvazi ile gelişen sivil toplumun, üretici güçlerin belli evrimsel gelişiminde ortaya çıkan bireyler arasındaki ekonomik ilişkilerin tümü olarak görmektedir (Aslan, 2010, 188-212).

3. İlham Aliyev Dönemi İç ve Dış Politikada STK'nın Rolü

Sovyetler Birliği döneminde olduğu gibi bağımsızlığını kazandıktan sonra da Azerbaycan'da, yöneten-yönetilen ilişkisinin değişmediği, bürokratik yönetim geleneğinin her alanını düzenleyen, güç kullanmaktan çekinmeyen devlet anlayışının aynı şekilde devam ettiği görülmektedir. Bağımsızlığın ilk yıllarında toplumsal gelişim sürecini tamamlayamayan Azerbaycan, Sovyet yönetim tarzına direnç göstererek sivil örgütlenmelere gitmeye çalışsa da kısa süre sonra yönetim değişikliği ile bu süreç engellenmiştir (Biber, 2006, 2-3).

1988 yılından itibaren Sovyetler Birliği içerisinde özellikle Azerbaycan'da sivil toplum kavramı, bireysel haklara vurgudan çok devletin demokratik olarak dönüştürülmesi bağlamında yeniden canlanmıştır. Bu süreçte temel referans, bireysel haklardan demokrasiye geçiş; sivil toplumun demokratik bir toplum yaratılmasında, devlet-toplum-birey ilişkilerinin demokratik

bir şekilde düzenlenmesinin sağlanmasındaki rolü önemlidir. Liberalleşme, devlet/parti ekseninde işleyen yapısını sivil topluma doğru yaygınlaşmasına yol açmış ve böylece hem sivil toplum hem de devlet demokratikleşme yoluna girmiştir. Sivil toplum, totaliter/otoriter rejimlerden demokrasiye geçiş sürecinin anahtar kavramı, demokratik toplum yönetiminin temel kurucu ögesi ve bireysel hak ve özgürlükler alanının genişlemesinin en önemli etkeni olarak kabul edilmektedir. Sivil toplum ayrıca meşruluğun, etkin ve verimli toplum yönetiminin, demokratik sorumluluk ilkesinin, şeffaf devlet örgütlenmesinin devlet-toplum ilişkilerinin düzenlenmesi sürecine yerleştirilmesini sağlayan bir alan olarak görülmektedir (Çaha, 2015).

Küreselleşme süreci ile birlikte uluslararası ve ulusal ortamların içeriğinin değişerek, devlet ve dış politika süreçleri üzerinde farklı taleplerde bulunan yeni aktörlerin ortaya çıktığı görülmüştür (Tayfur, 2010, 105). Bu taleplerden en önemlisi devletin elindeki gücün diğer aktörlerle paylaşması ve dış politika devletin tekelinden çıkarak yeni aktörlerle birlikte oluşturması gerektiği savunulmaktadır.

İlham Aliyev dönemi sivil toplum kuruluşları ile ilgili gelişmelere bakıldığında, yasal düzenlemelerin yeniden yapılanması ile faaliyetleri kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Diğer bir yandan hükümete yakınlığı ile bilinen sivil toplum kuruluşlarına belirli düzeyde kaynak aktarılmıştır. Devletin kaynak aktarması ve yönlendirmesi ile faaliyet yürüten sivil toplum kuruluşlarının iç ve dış politika kararlarında etkinliğinin sınırlı olduğu söylenebilir. Sivil toplum kuruluşları iç ve dış politika konusunda belirlenmiş olan gündeme göre tavır almakta faaliyetlerini bu noktada gerçekleştirmektedirler. Hükümetin izin verdiği ölçüde faaliyet gerçekleştirebilen sivil toplum kuruluşlarının, 27 Eylül-10 Kasım 2020 tarihinde (44 günlük) Karabağ Savaşı sonrasında iç ve dış politika kararlarının alınmasında yeni görevler verildiği ve ya izin verilen alanlarda faaliyetlerinin arttığı söylenebilir. Devletin kontrolünde sivil toplum kuruluşlarının Laçın koridorunda başlattıkları gösteriler dış politikanın temel gündem maddesini oluşturduğu söylenebilir. Sivil toplum kuruluşlarına biçilen bu görevlendirme devlet başkanının hedefleri doğrultusunda şekillenmektedir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın dış politikada temel hedef olarak belirttiği konu, Karabağ savaşı sonrasındaki durumun uluslararası sisteme kabul ettirilmesi olarak söylenebilir. Azerbaycan Ermenistan arasında barış anlaşmasının imzalanması ile Karabağ'ın statüsü uluslararası sistem tarafından tanınmasına çalışılmaktadır. Savaşın galibi olarak Azerbaycan'ın tazminat talep etmesi ve bölgedeki yeraltı ve yerüstü kaynakların kullanımının durdurulması istenmektedir. Karabağ'ın doğal kaynaklarının çıkarılması ve işlenmesi, Karabağ bölgesine Azerbaycan'ın izni olmadan İran ve

Rusya'dan askeri muhimmat taşınması, İran tırlarının Azerbaycan kontrol noktalarının kurallarına uygun arama faaliyetlerine tabi olmaması dış politikanın gündemini belirlemektedir. Laçın koridoru üzerinden Hankendi şehrine yük taşıyan tırların Azerbaycan tarafından kontrol edilmesini istemeyen İran, bölgedeki gelişmelerin çıkarlarına ters düştüğünü vurgulamaktadır. İran, Karabağ savaşı esnasında Ermenistan'ı açıkça destekleyerek silah tedarikinde bulunmuştur. İran, Zengezur koridorunun açılmasını kırmızı çizgisi olarak belirterek bölgede her hangi bir değişikliğin yapılmaması gerektiğini beyan etmektedir. Karabağ savaşı sonrasında Azerbaycan'ın tüm uyarılarına rağmen İran saldırgan dış politikası ile gündeme gelmiştir. Azerbaycan bölge üzerinde egemenlik vurgusu yaparak İran ve Rusya tarafından bölgeye gönderilen silahların denetlenmesini gerektiğini vurgulamaktadır. İran ve Rusya'ya dış işleri bakanlığı tarafından nota veya bildirimler yapılmasına rağmen Azerbaycan'ın egemenlik haklarının çiğnendiği görülmektedir. Halkın tamamının sürece destek vermesini sağlamak amacı ile sivil toplum kuruluşlarının politika oluşturma sürecine destek sağlaması ile İran ve Rusya'ya baskı uygulanmaya çalışılmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarının sürece dahil olması ile kamuoyunun tartışmalara katılması ve söz konusu devletler (Rusya, İran, Ermenistan) üzerinde daha fazla baskı uygulanabilmesi sağlanmaktadır.

Azerbaycan dış politikasının bir diğer temel gündem maddesi Zengezur koridorunun ulaşım açılması olarak söylenebilir. Zengezur koridorunun Azerbaycan için önemi; Nahçıvan ile kara bağlantısının sağlanması ve Türkiye ile direkt bağlantı oluşturulması, Çin ve Türk Cumhuriyetlerinden malların bu koridor aracılığı ile Avrupa'ya taşınması olarak söylenebilir. Zengezur koridoru, uluslararası sistemdeki başat güçlerin çıkarların kesiştiği nokta olarak siyasi ve ekonomik olarak Azerbaycan'a büyük katkı sağlayabilir.

4. Sonuç

Küreselleşme ile sivil toplum kuruluşlarının önemi ve rolünün arttığını varsayarak, devletler iç ve dış politikanın eylem düzeyine geçmesinde, uygulanmasında sivil toplum kuruluşları ile işbirliği yapmaları kaçınılmazdır. Devletler, sivil toplum kuruluşlarını yönlendirme ve kararların oluşumunda ve uygulanmasında katılım sağlayarak etkin bir iç ve dış politika üretme imkânının mümkün olabilir (İnat ve Balcı, 2007, 212-286).

“Zayıf toplum güçlü devlet” anlayışı totaliter ve otoriter devleti beslerken; “sınırlı devlet güçlü toplum” anlayışı ise sivil toplum ve demokratik süreci güçlendirmektedir. Bu bakımdan sivil

toplumun gelişmesi devletin faaliyet alanları itibariyle sınırlı olmasıyla yakından ilişkili bulunmaktadır (Çaha, 2015), (Çelikçi, 2015, 10-13).

Kaynakça

Abay, A.R. (2011). Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum Örgütleri. <http://baskanlikreferandumu.siyasaliletisim.org/wp-content/uploads/2011/01/siviltoplumvesivildayanisma.pdf> Erişim Tarihi 17/02/2018

Aslan, S. (2010). Sivil Toplum: Kavramsal Değişim ve Dönüşüm. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. Yaz-2010. Cilt: 9 Sayı: 33 <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/esosder/article/view/5000068337> Erişim Tarihi 08/02/2018

Bakan, S. (2001). Teoriler Işığında Politika. (der) İdris Bal. *21. Yüzyıl Eşiğinde Türk Dış Politikası*. 1. Baskı. İstanbul. Alfa Yayınları.

Biber, A. (2006). *Sivil Toplum Örgütlerinde Halkla İlişkiler*. Ankara. Nobel Yayıncılık.

Çaha, Ö. (2015). Liberal ve Sosyalist Ülkelerde Sivil Toplum. <https://sosyolojiden.files.wordpress.com/2015/09/sivil-toplum.pdf> Erişim Tarihi 05/11/2022

Çelikçi, A.S. (2015). Türkiye’de 1980 Sonrası Süreçte Sivil Toplumun Seyri: Liberal ve Gramsciyan Perspektiflerin Karşılaştırmalı Analizi. Editörler Hümeysra Dinçer, Ümit Güneş, *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-II (Siyaset-Uluslararası İlişkiler-İktisat-Sosyal Politika)*. Kütahya. <http://www.tlck.org.tr/iv-tlck-ii-kitap/> Erişim Tarihi 06/02/2018

Doğan, E. & Mazlum, S. C. (2006). *Türkiye’nin Dış Politikası: Yeni Sorunlar ve Yeni Aktörler; Sivil Toplum ve Dış Politika (Yeni Sorunlar; Yeni Aktörler)*. İstanbul. Bağlam Yayınları.

Efegil, E. (2010). *Dış Politika Analizi (Ders Notları)*. İstanbul. Gündoğan Yayınları.

Harman, S. (2014). Sivil Toplum Kuruluşlarının Turizm Sistemindeki İşlevleri Üzerine Bir İnceleme. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 26. Cilt: 11. Yıl: 2014, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/183207> Erişim Tarihi 11/02/2020

İnat, K. & Balcı, A. (2007). Dış Politika: Teorik Perspektifler. (der.) Zeynep Dağı *Uluslararası Politikayı Anlamak: Ulus devletten Küreselleşmeye*. İstanbul. Alfa Yayınları.

İşyar, Ö.G. (2009). Bilimsel Gelişme Tarihi Açısından Karşılaştırmalı Dış Politika Analizi: “Birinci Nesil” Çalışmalar, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt 5, Sayı: 18.

<https://www.acarindex.com/uluslararasi-hukuk-ve-politika/bilimsel-gelisme-tarihi-acisindan-karsilastirmali-dis-politika-analizi-birinci-nesil-calismalar-369716> Erişim Tarihi 11/10/2022

Kürkçüoğlu, Ömer (1980). “Dış Politika” Nedir? Türkiye’deki Dünü ve Bugünü. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. 35(01). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/3122/43369> Erişim Tarihi 11/10/2022

Tayfur, M. F. (2010). Dış Politika. Derleyen Atilla Eralp. *Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*. 5. Baskı. İstanbul. İletişim Yayınları.

Yatkın, A. (2013). Bölgesel Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşları ve Kadın Katılımı: Elazığ Örnekelele Araştırması. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: 23. Sayı: 2. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/715482> Erişim Tarihi 16/03/2022

(<http://felsefeguncesi.blogspot.com/2013/01/hegel-sivil-toplum-devlet-ve-yurttaslk.html> Erişim Tarihi 18/07/17).

AN ANALYSIS OF INDIA RETAIL MARKET: GROWTH, CHALLENGES AND OPPORTUNITIES AND FORECAST TO 2027

Sandeep KUMAR¹, Sweta BAKSHI²

Abstract

The emergence of several new competitors has made the Indian retail business one of the fastest-growing and most dynamic sectors. The key elements that attract multinational retail behemoths looking to expand into new markets are India's sizable middle class and its almost untapped retail market, which will accelerate the growth of the Indian retail industry. There were 1.2 million e-commerce transactions each day as of 2021. India's e-commerce population is predicted to grow from +150 million in 2020 to about 500 million by 2030. The Research Design of this Research Paper is Descriptive. The data type is secondary in nature. The Indian organized retail industry has been growing due to a number of causes, including urbanization, changing customer tastes and preferences, growing disposable income, changing demographics, and healthy economic growth. According to BCG, one factor influencing consumption is India's growing prosperity and population. By 2030, it is anticipated that household income would have increased by 40%. India's thriving retail market, along with its growing middle class, expanding consumer spending, and digital growth, make it a highly attractive destination for businesses seeking growth opportunities.

Keywords: Retail, E- Commerce, Retail Market Segmentation, Retail Growth, Forec, Growthast, Retail key Drivers, Retail

¹ Prof.Dr., GGSIP University, sandeep_rk07@rediffmail.com

² Dr., CCS University, swetabakshi@its.edu.in

1. Introduction

The emergence of several new competitors has made the Indian retail business one of the fastest-growing and most dynamic sectors. It contributes more than ten percent to the GDP of the nation and about eight percent of all jobs. In terms of retail travel, India is the fifth-largest destination worldwide. India came in at number 73 in the 2019 Business-to-Consumer (B2C) E-commerce Index published by the United Nations Conference on Trade and Development. According to the World Bank's Doing Business 2020 report, India is rated 63rd and is the fifth-largest retail destination worldwide. In India, the retail industry employs more than 35 million people and contributes more than 10% of the GDP of the nation. By 2030, it is anticipated to generate 25 million new employment. The key elements that attract multinational retail behemoths looking to expand into new markets are India's sizable middle class and its almost untapped retail market, which will accelerate the growth of the Indian retail industry. The spending power of urban Indian consumers is growing, and branded products in areas including clothing, makeup, footwear, watches, drinks, cuisine, and even jewelry are progressively becoming popular choices for work and pleasure. A new estimate by the Boston Consulting Group (BCG) projects that by 2032, the retail industry in India would be valued at an astounding US\$ 2 trillion.

In terms of retail travel, India is the fifth-largest destination worldwide. India was placed 17th in the FDI Confidence Index (after US, Canada, Germany, United Kingdom, China, Japan, France, Australia, Switzerland, and Italy).

One of the world's most exciting and developing markets is India. Multinational companies are eager to be the first to join the market and capitalize on India's large consumer base. A total of 23.25 million square feet of retail space, or about 60 shopping complexes, are anticipated to open for business between 2023 and 2025.

One of the greatest places to invest in retail real estate is India. India has the second-largest population in the world, 158 million middle-class homes, a growing urban population, expanding family incomes, connected rural consumers, and increased consumer expenditure are all contributing factors.

There were 1.2 million e-commerce transactions each day as of 2021. India's e-commerce population is predicted to grow from +150 million in 2020 to about 500 million by 2030. By 2030, the GMV of the e-commerce industry is projected to reach US\$ 350 billion.

2. Literature Review

Anjali Panda (2013) Retailing in India is going through an evolutionary stage and is one of the largest sectors in the global economy the current estimated value of the Indian retail sector is about 500 billion USD and expected to reach 1.3 trillion USD by 2020. India is termed as the nation of shopkeepers with about 15 million retail outlets of all kinds, but it is dominated by small neighbourhood grocery stores termed as kirana stores. Food and grocery constitute the major portion of Indian household consumptions. The understanding of the patronage behavior helps the modern retailers to focus and strengthen the elements of the retail offerings which is more valued by customers. An important factor which can lead to increased patronage at the modern retailers is customer relationship management activities like loyalty bonus/discounts, special customer cards and free-parking facility and so on.

Anil Kumar, Piyali Ghosh and Vibhuti Tripath (2010) The phenomenal growth of retail in India is reflected in the rapid increase in number of supermarkets, departmental stores and hypermarkets in the country. However, this unprecented growth trend has been challenged by the shadow of the current economic slowdown, which has raised a fear of dip in consumption and slowdown of growth for Indian organized retailers. Success will lie with those retailers that can drive customer loyalty by responding to the demands of the discerning consumer. The factors identified and store atmospherics and services. Retailers in designing their outlets with store attributes that would meet the expectations of shoppers and thus motivate them towards store patronage decisions.

Arun Kumar.G, Shivashankar.K.C and Dr.S.J.Manjunath (2012) Indian retail has traditionally has been an unorganized sector, where retailers lacked the means as well as the will to develop or expand. Retail could also never enjoy the support of the Indian consumer, who treats shopping as a form of leisure, enjoying the thrill of discovering bargains and discount deals in his own time. The western attitude of splurging, indulging and shop-till-you-drop has slowly entered the country and led to organized retailing. While in most countries it is the organized

3. Research Methodology

The Research Design of this Research Paper is Descriptive. The data type is secondary in nature.

4. Discussion

India's retail industry was growing at an exponential rate, with small towns as well as big cities and metropolises seeing retail expansion. The Indian organized retail industry has been growing due to a number of causes, including urbanization, changing customer tastes and preferences, growing disposable income, changing demographics, and healthy economic growth.

The Indian government has put in place a number of measures about rules, regulations, and policies to enhance the business environment and make it easier for international firms to form wholly owned subsidiaries in India.

It illustrates the data with charts, graphs, and tables, summarizing the value trends, with individual sector details in overall retail. The databook also reveals major retailers in each sector and their market share along with their price and market positioning in 2022.

Market Size (2022)	INR 91,891 billion
CAGR (2022-2027)	>13%
Historical Period	2017-2022
Forecast Period	2023-2027
Key Sectors	<ul style="list-style-type: none"> · Food & Grocery · Clothing & Footwear · Home · Electricals · Health & Beauty
Key Distribution Channels	<ul style="list-style-type: none"> · Convenience Stores (Including Independents) and Gas Stations · Food and Drinks Specialists · Online · Drug Stores and Health & Beauty Stores · Hypermarkets, Supermarkets & Hard Discounters

	<ul style="list-style-type: none"> · Clothing, Footwear, and Accessories Specialists · Electrical and electronics specialists · Other Specialist Retail
Leading Retailers	<ul style="list-style-type: none"> · Reliance Trends · AJIO.com · Reliance Fresh · D-Mart · Reliance Digital · Samsung · Herbalife · Medplus · Interio · Home Centre

Key Highlights

- Retail in India to grow at 13.3% CAGR over 2022-2027 driven by inflation and economic recovery.
- Online electricals sales share of India is expected to reach 54.5% in 2027, the highest among all sectors
- Home sector sales to grow by INR 8.4bn by 2027

India Retail Market Segmentation by Sectors

The key sectors in the India retail market are food & grocery, clothing & footwear, home, electricals, health & beauty, among others. Food & grocery had the highest value share in 2022. Moreover, electricals will have the highest growth rate during the forecast period.

India Retail Market Analysis by Sectors, 2022 (%)

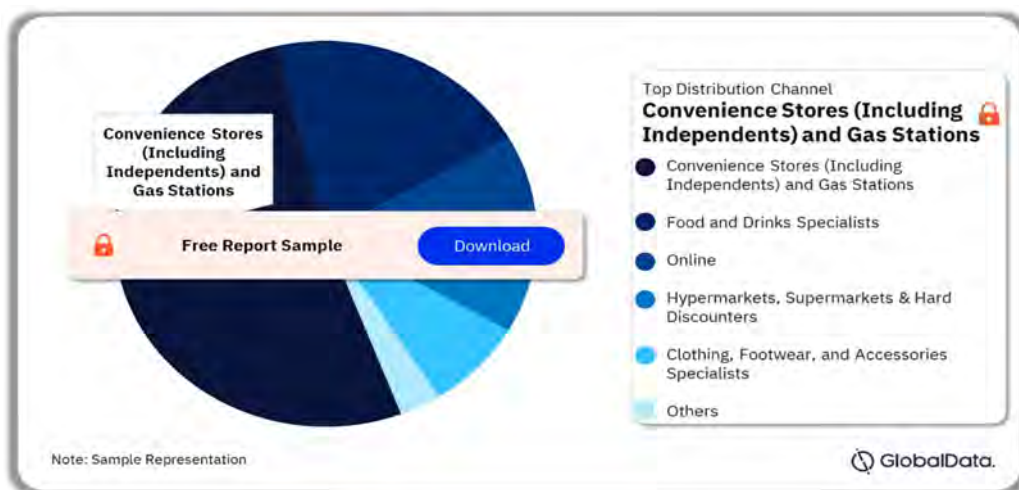

India Retail Market Segmentation by Distribution Channels

Some of the key distribution channels in the India retail market are convenience stores (including independents) and gas stations, food and drinks specialists, online, drug stores and health & beauty stores, hypermarkets, supermarkets & hard discounters, clothing, footwear, and

accessories specialists, electrical and electronics specialists, and other specialist retail. Convenience stores (including independents) and gas stations had the highest value share in 2022.

India Retail Market Analysis by Distribution Channels, 2022 (%)

India Retail Market - Competitive Landscape

Some of the leading retailers in the Indian retail market are Reliance Trends, AJIO.com, Reliance Fresh, D-Mart, Reliance Digital, Samsung, Herbalife, Medplus, Interio, and Home Centre.

India Retail Market Analysis by Retailers, 2022

The Indian retail industry is a key driver- Market insight:

The retail industry includes categories including Food & Grocery, Jewelry, Apparel, Furniture, Pharmacy, Mobile, Consumer Durables, Beauty & Personal Care, Footwear, and others. In FY 2022, the Food & Grocery sector held the largest market share in the Indian retail industry, with 61.67%. It is expected to increase to about 58.90% by FY 2027. In second place with 8.25

percent of the market in FY 2022 is the jewelry industry. The clothing sector is expected to increase its share of the overall market from 7.24% in FY 2022 to 8.13% in FY 2027, mostly due to increased disposable income.

The retail sector is encountering noteworthy obstacles as a result of the growing expenses linked to the extensive supplier chain. The network of producers, suppliers, and retailers engaged in the creation and delivery of a product is referred to as a supply chain. The supply chain grows longer as the retail sector grows internationally, which makes cost management and control more challenging. The majority of customers still like visiting exclusive brand outlets (EBOs) or multi-brand outlets (MBOs) to examine and contrast items. Before making a final purchase, customers usually visit any physical store since in-person product seeing, touching, and experiences, as well as live demonstrations, are important and influential during the purchasing process.

A multitude of variables, such as increasing urbanization, rising family incomes, connected rural clients, and increased consumer spending, are predicted to contribute to India's retail sector's rapid expansion. The retail industry, valued at INR 62.90 Tn in FY 2022, is expected to increase at a compound annual growth rate (CAGR) of 14.22% to reach INR 120.59 Tn by FY 2027. Apparel, textiles, fashion accessories, jewelry, watches, footwear, pharmaceuticals, health and beauty products, consumer durables, home appliances, cell phones, furnishings, utensils, furniture, food, grocery, catering, books, music, gifts, and entertainment are some of the main categories of the Indian retail industry.

Retail Market in India: What's Fueling Consumption?

India's retail market has a huge scope for growth and is projected to grow around 10 percent every year over the next decade. The Indian retail industry will then be worth a massive US\$2 trillion by the year 2032. In this article, we offer insights into key growth drivers and the top retail growth segments in India. India's consistent expansion in consumption was halted by the epidemic. The retail market had grown year after year for the previous ten years, but the emergence of Covid-19 and the ensuing adoption of virus-induced limitations had a significant impact on consumption patterns. As to the latest research by the Boston Consulting Group (BCG), the retail sector in India is expected to reach a remarkable valuation of US\$2 trillion by 2032, indicating that the industry is back on track.

The BCG report, "Racing towards the next wave of Retail in India," which was issued in late April, stated that it anticipates the retail sector in India will develop at a rate of 9–10 percent annually over the next ten years. The Group noted that the historic US\$2 trillion value was delayed by one to two years due to the interruption caused by the epidemic. In response to the research, BCG Managing Director and Senior Partner Abheek Singhi stated, "The Indian economy continues to be driven by consumption and we are observing that consumption growth is back in the positive territory after the two-year Covid pause."

Indian Consumption Growth and its Influencing Factors

Over the past ten years, socioeconomic advancements and a supportive environment—partially typified by the expansion of e-commerce platforms—have propelled steady increase in consumption.

According to BCG, one factor influencing consumption is India's growing prosperity and population. By 2030, it is anticipated that household income would have increased by 40% to an average of INR 732,000 annually, or about US\$9,500. Additionally, from 2010, when family income was INR 387,000 (just over US\$5,000 at the current exchange rate), this marks an almost twofold rise. Furthermore, India's household population is expected to increase further, from 289 million in 2020 to 354 million by 2030.

Additionally, BCG identifies accessibility as a facilitator of rising consumption. It emphasizes how Indian households are exposed to more information and advertising on television and the internet, and they have easier access to places of consumption such malls, shopping centers, and multiplexes. In reality, by the end of 2022, 100 new malls will be finished, according to reports in Indian media from 2020. These retail establishments have grown significantly over the past 20 years, from three in 2000 to over 600.

According to Invest India, a government-backed investment facilitation organization, the organized retail market in India grew by 50% between 2012 and 2020, despite the country's retail sector being primarily unorganized. The organized retail industry in India accounted for 12% of the overall retail market in 2020. Consequently, there is obviously opportunity for structured shops to expand. Invest India reports that the top three retail categories in terms of retail penetration are home and living (6%), consumer electronics (6%), and clothing and accessories (18%). In the upcoming years, these industries will probably push for more formalization.

The growing prevalence of the internet is another factor propelling the expansion of the retail business in India. According to Invest India, the country's projected annual gross merchandise value of US\$350 billion will make it the third largest online retail industry by 2030. Although e-commerce has been growing gradually throughout the nation, it really took off in the first half of 2021, perhaps helped by the special conditions brought on by Covid-19. Over the course of the six months, sales of smartphones accounted for over half of all sales, nearly a third of sales in various technological categories, and around a fifth of all sales of clothes.

In India, e-commerce is anticipated to keep expanding as TV and internet connectivity get better. While only 25% of Indian families do not now have TV connection, there is still plenty of space for expansion since it is projected that 80% of households would have internet access by 2026.

According to BCG, online sales in 2019 were just US\$29 billion; by 2026, however, they are predicted to rise significantly to US\$130 billion. The Group notes that between 2019 and 2021, the percentage of online sales increased by a factor of two to four, with the pandemic appearing to hasten the shift towards online retail. According to IBEF, the percentage of retail sales conducted online is predicted to increase from 4.7 percent in 2019 to 10.7 percent by 2024.

The retail business is driven by rising customer confidence, according to BCG. Nonetheless, the Consumer Confidence Index (CCI) indicates that consumer confidence has not yet recovered to pre-pandemic levels.

Trends and areas of growth in the upcoming ten years

As previously said, e-commerce is expected to keep growing worldwide, including in India. Given their familiarity with the online retail environment, established or multinational businesses stand to gain from this trend. But soon, smaller and native businesses may have more chances thanks to the Open Network for Digital Commerce (ONDC), a government-backed platform-agnostic network that is now in trial phase and will compete with platform aggregators like Amazon and Walmart-owned Flipkart.

According to a recent analysis by McKinsey & Company, online grocery stores will develop at a very rapid rate, and the arrival of Reliance and Tata will increase competition in this market.

Another expanding internet business is e-pharmacy. The pandemic has had a significant impact on the growth of this industry, and as consumer behavior changes, it is anticipated that online pharmaceutical retail will continue to expand.

In 2021, the Indian online fashion market expanded by 51%, according to a Unicommerce research. The epidemic may have contributed to the surge as well, but it is most likely the result of a long-term shift toward online retail, similar to trends we have observed elsewhere.

Another sizable sector with room to develop is social commerce. India is expected to experience a rise in e-commerce via social networking sites like Instagram because of its young population and high level of internet access. The social media behemoth has made significant investments in retail options available on their platform.

4. Conclusions

According to BCG, when we go through the Market share consolidation by leading retailers in Indian Retail Market, the top five companies in the sector barely hold a 5–7% market share in India. In contrast, the US and the UK have around 30-35 percent and 35-40 percent of the same percentage, respectively. If a result, market participants have a great chance to solidify their positions, especially if the Indian market gets more institutionalized or organized.

Though the afore mentioned growth areas have been identified, BCG anticipates that the Indian retail industry will expand in all directions, encompassing both traditional brick-and-mortar and digital environments.

India's thriving retail market, along with its growing middle class, expanding consumer spending, and digital growth, make it a highly attractive destination for businesses seeking growth opportunities. With the right strategy and approach, investing in the Indian retail market can prove to be a highly profitable decision for businesses looking to expand their global footprint.

References

Faldu , Rajesh (2012) "Comparative study of the selected apparel retail stores in the organized sector"; International journal of scientific and research publication; vol.2; issue.5; page no: 86-92.

Jhamb Deepika , Kiran Ravi (2011) "Organized retail in India-drivers facilitator and SWOT analysis"; Asian journal of management research; vol.2, issue-1, page no: 264-273.

Kumar Sandeep , Bakshi Sweta (2008) "Indian retailing – A Clash of Titans" Published by I.T.S. Ghaziabad, (Year 2008, Page 172-175)

Kumar Sandeep, Bakshi Sweta (2008)“Indian Retail Brand – A Name That Sells” Published by I.T.S Ghaziabad, (Year 2008, Page 248-254).

Kumar Sandeep,(2021) Reform, Perform and Transform of Indian Retail Market” published in International Journal of Advance and Innovative Research, ISSN ISSN 2394 - 7780 Volume 8, Issue 2 (I) (April - June 2021, Page no. 284-289).: <https://ssrn.com/abstract=3993610>

Kumar, Sandeep and Bagai, Smita, Consumer Behaviour in Fashion Retail Industry - Role of Ecommerce in Indian Fashion Retail Industry (September 1, 2018). Tecnia Journal of Management Studies Vol. 13 No. 2, October 2018 - March 2019, Available at SSRN.

Kumar, Sandeep and Bagai, Smita,(201&) A Study on Consumer Buying Behaviour in Organized Fashion Retail Outlets – Impact of Color (october 1, 2017). Tecnia Journal of Management Studies Vol. 12 No. 2, October 2017 - March 2018, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3993618>

Kumar, Sandeep and Bagai, Smita,(201() Consumer Behaviour in Fashion Retail Industry - Role of Ecommerce in Indian Fashion Retail Industry (September 1, 2018). Tecnia Journal of Management Studies Vol. 13 No. 2, October 2018 - March 2019, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3993610>

Kusuma.B, Durga Prasad and Srinivasa Rao.M (2013) “A study on organized retailing and its challenges and retail customer services”; Innovative journal of business and management; vol.2; page no: 97-102.

Nair, Lakshmi (2011) “Private Labels Brands in Food and Grocery: The Changing Perceptions of Consumers And Retailers in India”; Journal of Arts and Science and Commerce; Vol.2; Issue.1; Page no: 144-156.

Panda, Anali (2013) “Customer Patronage towards Food and Grocery Retail”; Global Journal of Management And Business Studies; Vol.3; No.9; Page no: 955-960.

Rani, Sushma (2013) “Retail industry in India-a study on growth development opportunities and challenges”; International journal of computing and corporate research; vol.3; issue-6; page no: 111-125.ail-sector-and-solve

<https://www.indianretailer.com/article/retail-business/retail-trends/how-data-analytics-can-transform-ret>

ONLINE SECONDHAND LUXURY SHOPPING: A SUSTAINABLE AND ACCESSIBLE TREND

İbrahim Halil EFENDİOĞLU¹

Abstract

The allure of luxury fashion is increasing daily, but the high price tags make this field accessible only to a minority group. However, luxury shopping has undergone a significant transformation with the emergence of online secondhand markets. This change not only facilitated access to high-quality fashion but also aligned with the global sustainability movement. Online platforms catering to secondhand luxury items have garnered significant attention recently. The most sought-after luxury products in these online markets include clothing, bags, shoes, accessories, and unique designs. The increased accessibility to these products has brought forward the sustainability and ethical aspects of secondhand shopping. The environmental impact of continual production in fast fashion and the luxury industry is increasingly under scrutiny. Consumers are becoming more conscious of the consequences of supporting an industry that generates excessive waste and carbon emissions. Secondhand luxury shopping is positively viewed as extending the lifespan of high-quality products and reducing the demand for new production, thus contributing to sustainability. One of the significant advantages of online secondhand luxury shopping is the ability to access a vast inventory from the comfort of one's home. Platforms like The RealReal, Vestiaire Collective, Rebag, Dolap, Oggusto, Gardrops, Givin, Secondi, and Beymen Reborn curate verified and high-quality products, contributing to sustainable fashion by offering a seamless shopping experience. These sites address concerns about reliability and authenticity that buyers might have had. Furthermore, the secondhand market not only allows individuals to buy but also to sell their used luxury items. This circular economy encourages sellers to earn money by giving a second life to their once-loved possessions while organizing their closets. This presents a win-win scenario, promoting sustainability and offering financial incentives. The trend of secondhand luxury shopping has found increased support among younger generations. Leading the way in sustainability and conscious consumption, Generation Y and Z prefer unique, vintage, and sustainable products. These younger demographics view secondhand luxury not just as an accessible route to high-quality brands but also as an expression of personal style and ethical values. Moreover, the COVID-19 pandemic accelerated online shopping, making the digital market a primary destination for luxury secondhand shopping. Limitations and restrictions on physical store experiences made the convenience, safety, and extensive options offered by online platforms even more attractive for secondhand luxury shopping. However, challenges persist in online secondhand luxury shopping. The risk of counterfeit products continues to raise concerns despite efforts to authenticate items. Additionally, size issues, condition disparities, and the inability to physically inspect items before purchase can deter potential buyers. Nevertheless, continuous technological advancements in authentication methods, detailed product descriptions, high-quality images, and flexible return policies address these challenges, ensuring a safer and more reliable shopping experience. The rise of online secondhand luxury shopping represents a significant shift in the fashion industry, not only in terms of accessibility but also in embracing a more sustainable approach to consumption. With the growing demand for environmentally conscious and economically accessible luxury, these platforms are poised to shape the future of fashion retail. The amalgamation of luxury, accessibility, and sustainability doesn't just symbolize a shopping revolution but also underscores a responsible consumption approach aiming for a more sustainable future.

Keywords: Second Hand Luxury Shopping, Sustainability, Second Hand Online

¹ Lec.PhD., Gaziantep University, efendioglu@gantep.edu.tr

1. Introduction

Luxury shopping is a consumption mode preferred by those seeking quality, brand consciousness, and prestige (Siu et al., 2016). The exorbitant prices of luxury items and their accessibility limited to a specific demographic have brought the concept of online second-hand luxury shopping to the forefront in recent years. Online second-hand luxury shopping is often chosen to acquire high-quality and branded products at more affordable prices. This shopping method provides consumers with access to luxury items within their budgets and promotes a sustainable consumption pattern. Second-hand luxury shopping extends the lifespan of high-quality products and restricts the demand for newly produced luxury items. Another advantage is the extensive inventory available to consumers (Turunen & Pöyry, 2019). The second-hand clothing market alone reached a sales volume of \$171 billion in 2022 and is projected to reach \$351 billion by 2027 (Smith, 2023). Moreover, the COVID-19 pandemic has accelerated online shopping and elevated online luxury second-hand shopping as a target (Halter & Nam, 2022).

Among the most preferred platforms in the market are The RealReal, Vestiaire Collective, Rebag, Sellier, Lampoo, 1stDibs, Rites, Retold, eBay, Vinted, HEWI, Harper's Bazaar, Reluxe, and Depop. Online platforms such as Sahibinden, Dolap, Gardrops, Beymen Reborn, ModaCruz, Oggusto, Givin, and Secondi are also favored in Turkey. These platforms curate quality products, providing quick access to a sustainable shopping experience (Boyner Group, 2018; Chan, 2023; Ducasse et al., 2019; Partal, 2022; Onur, 2020). Additionally, some platforms allow individuals to sell their used luxury items, encouraging sellers to give a second life to luxury products and earn money. Thus, the system operates on a win-win scenario with a different perspective (Turunen et al., 2020).

The trend of second-hand luxury shopping has garnered more support among younger generations. The popularity of second-hand luxury items is increasing among Generation Y and Generation Z, who are more willing to purchase them than older consumers (Aycock et al., 2023). The sustainability-conscious Generation Y and Z show greater interest in these products (Smith, 2023). These generations view second-hand luxury not only as an accessible way to high-quality brands but also as an expression of environmental awareness and ethical values (Aycock, 2021; Samba, 2021).

Purchasing second-hand luxury branded products often allows consumers to acquire them at a cost below their original prices. Additionally, certain luxury brand items, particular collection pieces, or limited-edition products can be appreciated over time. In addition to these benefits,

second-hand shopping is a way to use resources more efficiently and reduce waste production (Sun et al., 2021). However, some challenges persist in online second-hand luxury shopping. Mainly, concerns such as the risk of counterfeit products, promotional issues, and excessive wear of items create unease among consumers. Additionally, the inability to physically examine products before purchasing can discourage potential buyers (Lou et al., 2022).

While studies are addressing second-hand luxury items in the literature, the limited number of publications on consumers engaged in online second-hand luxury shopping motivates this study. The purpose of this research is to provide an in-depth exploration and synthesis of the topic of online second-hand luxury shopping by seeking answers to the following questions:

- In research focusing on online second-hand luxury shopping in the Scopus and Web of Science databases, what trends have emerged in the literature, and what are the critical focus areas?
- What research methods have been employed in online second-hand luxury shopping studies in the Scopus and Web of Science databases?
- What gaps exist in the literature on online second-hand luxury shopping in the Scopus and Web of Science databases, and what recommendations can be made for future studies?

In line with these objectives, this study will examine consumer behaviors in online second-hand luxury shopping and retailers' marketing strategies from different perspectives using the systematic literature review method. Based on the findings, recommendations will be provided for both marketers and future academics in this field.

2. Conceptual Framework

The allure of luxury brands, driven by quality and brand recognition, has increased the popularity of online second-hand luxury shopping in recent years. In this shopping mode, consumers can easily buy and sell used goods through online platforms, and businesses can participate in various scenarios (Turunen et al., 2018). The behavior of purchasing second-hand luxury items is associated with social ascent, environmental concerns, brand, price, quality, and unexpected gains (Kessous & Valette-Florence, 2019). Additionally, economic reasons, fashion interest, leisure, the curiosity of younger individuals in luxury shopping, and ecological concerns contribute to making this trend more contemporary (Valaei et al., 2023). Factors such as eco-consciousness and brand value also significantly influence this shopping behavior (Cernicova-Buca, 2022). On the other hand, the online second-hand shopping experience

positively affects attitude, trust, and intention to repurchase (Padmavathy et al., 2019). Loyalty intentions towards collaborative redistribution platforms also positively impact brand loyalty intentions (Swapana & Padmavathy, 2018).

Second-hand luxury shopping is rapidly growing due to digital developments, the pandemic, and generational preferences. Another reason for the significant growth of second-hand luxury product sales is sustainability. Consumer concerns about sustainability reshape perceptions and contribute to the development of the second-hand luxury fashion market. In the luxury fashion market, Generation Y and Generation Z purchasing decisions align with sustainability. These generations are more conscious of the negative environmental impact of luxury product production (Alves, 2023). Shifts towards more sustainable consumption drive second-hand luxury and vintage sales growth. For example, the fashion industry in the UK faces challenges such as resource scarcity that necessitate sustainable business practices. Second-hand products directly address the need for sustainable business practices in the face of environmental concerns. Understanding customer expectations and perceptions in second-hand luxury retail is crucial for customer satisfaction and profitability (Ryding, 2017).

Furthermore, the motivations of Generation Y and Generation Z in second-hand luxury fashion shopping differ in perceived values. From this perspective, economic, critical, fashion, and status-seeking motivations significantly influence the perceived value of online second-hand luxury fashion shopping. However, hedonic motivation does not have a significant impact on perceived value. Therefore, online second-hand luxury fashion retailers focus on trend-focused products for Generation Y and Generation Z consumers (Aycock, 2021). For instance, in their study, Jain & Rathi (2023) proposed a conceptual model based on the target framing theory to understand the intentions of Generation Z to purchase second-hand luxury items. The researchers provided empirical evidence of second-hand luxury consumption as an environmentally friendly behavior. They offered insights into young consumers' motivations and purchase decisions in a developing economy context. They also examined the role of egoistic and altruistic values on consumer attitudes, subjective norms, and risk perceptions. According to their results, egoistic and altruistic values significantly influenced Generation Z's attitudes and subjective norms toward purchasing second-hand luxury goods. Additionally, the consumer's perceived readiness was significantly influenced by attitudes but did not directly affect purchase intentions. Regarding risk perceptions, mainly when risk perception was low, it softened the relationship between subjective norms and the consumer's perceived readiness.

The study emphasizes the complexity of second-hand luxury consumption in a developing economy and contributes to understanding the environmentally friendly behaviors of young consumers.

3. Methodology

In the study, a systematic literature review method was employed. The systematic literature review method is a popular research approach that critically examines and analyzes the literature on a specific topic (Liberati et al., 2009). The literature review was conducted in October 2023 using the Web of Science and Scopus databases. The search used the keywords 'online,' 'second-hand,' and 'luxury.' For this review, the Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses (PRISMA) guidelines, as suggested by Moher et al. (2009), were utilized to identify and select academic publications that could be considered for full-text examination. Only academic publications written in English were included in the study. Accordingly, as shown in Figure 1, a total of 25 publications were identified, with 11 publications in Web of Science and 14 publications in Scopus.

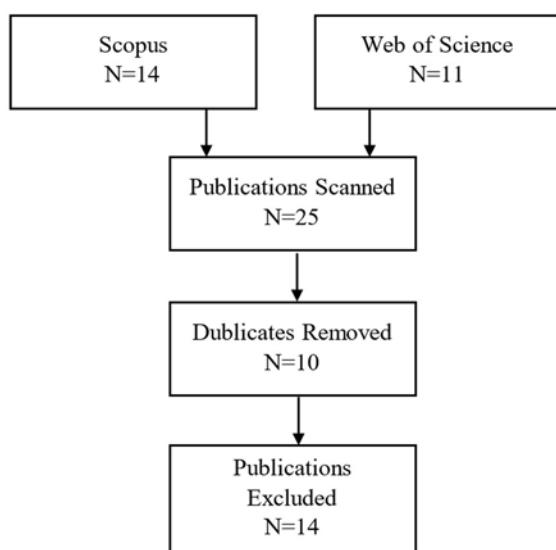

Figure 1. Databases search results

Subsequently, ten duplicated publications were removed from both databases. Additionally, one publication was excluded from the research based on inclusion and exclusion criteria. The inclusion and exclusion criteria are outlined in Table 1. Of the identified publications, 12 are articles, and 2 are conference papers.

Table 1. Inclusion and Exclusion Criteria

Inclusion Criteria	Exclusion Criteria	Reason
Web of Science and Scopus databases	Other databases	Reliability of databases
Articles and conference papers in Web of Science and Scopus	Books and book chapters on Web of Science and Scopus	Offering a more comprehensive perspective on the literature
Title, abstract, and keywords include the words “online,” “second hand,” and “luxury.”	Publications that do not contain the words “online,” “second hand,” and “luxury” in the title, abstract, and keywords	Going beyond the purpose of the research
Publications focusing on consumer and marketing in online second-hand luxury shopping	Çevrimiçi ikinci el lüks alışverişte tüketici ve pazarlama alanına odaklanmayan yayınlar	Being outside the scope of the research

4. Results

The marketing landscape surrounding online second-hand luxury shopping is dynamic and multifaceted. Analyzing marketing strategies employed by industry players, this review explores how businesses communicate the value proposition of pre-owned luxury items to consumers. Additionally, it investigates the role of digital platforms, social media, and influencer marketing in shaping the perception of second-hand luxury as a viable and desirable option. Understanding consumer behavior is crucial in deciphering the success of this trend. The literature review examines factors influencing consumers' decisions to engage in online second-hand luxury shopping. It explores the psychological motivations, social influences, and perceived benefits that drive consumers toward sustainable and accessible luxury consumption.

The year of publication, authors, titles, and sources of the publications included in the research are presented in Table 2. Prominent concepts in the publications include sustainability, fashion, perceived value in consumer behaviors, technology, interaction design, geographical and cultural differences, collaborative consumption, and the sharing economy.

Tablo 2. Araştırmaya Dahil Olan Yayınlar

Year	Authors	Publication Title	Source
2017	Cassidy, T.D.	Conceptualizing Sustained High-Quality Fashion Products in a Devalue-Dominated Marketplace	Fashion Practice
2019	Zampier, R.L., De Farias, R.C.P., Pinto, M.R.	Authenticity in discursive practices of the online market for second-hand luxury clothing	Qualitative Report
2019	Turunen, L.L.M., Pöyry, E.	Shopping with the resale value in mind: A study on second-hand luxury consumers	International Journal of Consumer Studies
2020	De Maio, B., & Coste-Manière, I.	The Impact of COVID-19 on Consumer Behavior in the Luxury Industry.	International Conference on Multidisciplinary Research
2020	Neerattiparambil, N. N., & Belli, S. M.	Why rent a dress?: A study on renting intention for fashion clothing products.	Indian Journal of Marketing
2021	Arrigo, E.	Collaborative consumption in the fashion industry: A systematic literature review and conceptual framework.	Journal of Cleaner Production
2021	Qi, W., & Yang, P.	Research on the Interaction Design of Mobile APP for Second-hand Luxury Goods Transaction	4th International Conference on Artificial Intelligence and Big Data (ICAIBD)
2022	Lan, L. H., & Watkins, J.	Pre-owned fashion as sustainable consumerism? Opportunities and challenges in the Vietnam market	Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal
2022	Lou, X., Chi, T., Janke, J., & Desch, G.	How do perceive value and risk affect purchase intention toward second-hand luxury goods? An empirical study of US consumers	Sustainability
2022	Slaton, K., & Pookulangara, S.	The Secondary Luxury Consumer: An Investigation into Online Consumption	Sustainability
2023	Aycock, M., Cho, E., & Kim, K.	"I like to buy pre-owned luxury fashion products": Understanding online second-hand luxury fashion shopping motivations and perceived value of young adult consumers	Journal of Global Fashion Marketing
2023	Kim-Vick, J., & Yu, U. J.	Impact of Digital Resale Platforms on brand new or second-hand luxury goods purchase intentions among US Gen Z consumers	International Journal of Fashion Design, Technology and Education
2023	Singh, K., & Basu, R.	Online consumer shopping behavior: A review and research agenda	International Journal of Consumer Studies
2024	Ki, C.-W.C., Li, C., Chenn, A.S., Chong, S.M., Cho, E.	Wise consumer choices in online secondhand luxury (OSHL) shopping: An integrated model of motivations, attitudes, and purchase intentions for OSHL as wise, conspicuous, and sustainable consumption	Journal of Retailing and Consumer Service

Cassidy (2017) discusses unsustainable practices arising from the devaluation of fashion due to overconsumption in the fashion industry and online auction culture. The study suggests a potentially optimistic future for luxury fashion brands by adopting online tools and consumer behavior trends toward sustainability. The research also analyzes the impact of online auctions

on the devaluation of fashion in the market. It also discusses the challenges luxury brands face in maintaining quality in a market driven by lower prices and accessibility. Exploring the concept of style competition and the potential to offer consumers more personalized fashion options, the study proposes a conceptual business model for luxury fashion brands to adapt to new technologies and consumer preferences for a sustainable future. A literature review of consumer profiles was conducted, including luxury, second-hand, and auction consumers. In this context, the study examined the effects of online auction culture on the pricing and accessibility of luxury goods. The research suggests that sustainable, high-quality fashion products can thrive in a devalued market by capitalizing on online culture and sustainability trends.

Zampier et al. (2019) investigate how authenticity is constructed through discursive practices in Brazil's online market for second-hand luxury clothing. They use critical discourse analysis to demonstrate how sociocultural factors and elite distinction references influence judgments of authenticity. The authors highlight the role of authenticity in the online market for second-hand luxury clothing in Brazil, enriching existing research with insights specific to the Brazilian context. The study conducted interviews in five stores in the online market in Brazil, providing a nuanced understanding of how stores legitimize themselves and their products in the online luxury second-hand market. Additionally, it discusses the influence of digital influencers on shaping consumer perceptions and legitimizing second-hand luxury items. In this context, sociocultural, historical, social, and cultural factors influence authenticity in the second-hand luxury market.

Turunen & Pöyry (2019) research second-hand luxury product purchases by focusing on consumer shopping styles and motivations. They conducted interviews with Finnish women to explore how consumers approach purchasing second-hand luxury items. The study also discusses the influence of peer pressure and impulsiveness in online purchasing decisions. Semi-structured interviews were used to collect data on consumer behaviors related to purchasing second-hand luxury items. The research findings highlight the importance of consumer behaviors, such as the thrill of discovery and shopping consciousness for fun in second-hand luxury shopping, focusing on price and quality considerations. However, the study also identifies that impulsive buying in the context of second-hand markets is driven by the unique nature of these markets and the fear of missing out.

De Maio & Coste-Manière (2020) investigate the shift in consumer behavior towards luxury goods due to COVID-19, focusing on the rise of online shopping, minimalism, sustainability, and changes in luxury experiences. The study also discusses strategies luxury brands can adopt to adapt to the post-pandemic market environment. The research employs a survey-based methodology with 255 participants from different demographic backgrounds. According to the research results, most consumers reduced spending on non-essential items due to the pandemic. Consumer priorities shifted towards brand transparency, ethics, and quality. Consumers have increased interest in sustainable practices and corporate social responsibility. The growth in online channels and the need for effective omnichannel strategies gave rise to second-hand luxury experiences.

Neerattiparambil & Belli (2020) focus on personality traits, attitudes, and perceptions of clothing rental to explore factors influencing women's intentions to engage in fashion clothing rental in India. The study identifies the role of thriftiness, perceived obsolescence, and past sustainable behavior in shaping rental intentions among female consumers. Examining psychological and social factors influencing the intention to engage in fashion clothing rental among Indian women, the study explores the impact of individual characteristics such as fashion innovativeness and thriftiness on rental intentions. The research surveyed 369 women interested in renting fashion clothing between January and May 2019. Planned behavior, fashion innovativeness, thriftiness, perceived obsolescence, and past sustainable behavior were analyzed through multiple regression. The findings suggest that thriftiness negatively impacted rental intentions, while past sustainable behavior positively influenced rental intentions. Perceived obsolescence had a positive impact on the intention to rent. Attitudes towards renting, subjective norms, and perceived behavioral control positively influenced rental intentions. However, the study did not find a significant impact of fashion innovativeness on rental intentions. Therefore, perceived obsolescence has a positive impact, and thriftiness hurts rental intentions. Attitude, subjective norms, and perceived behavioral control positively influence rental intentions. Past sustainable behavior and fashion innovativeness do not significantly influence rental intentions. In this regard, the authors suggest customized marketing strategies based on consumer profiles to increase participation in fashion rental and encourage the transition from ownership to experiential consumption.

Arrigo (2021) conducted a systematic literature review, analyzing 101 articles to explore collaborative consumption in the fashion industry from customer, business, and sustainability

perspectives. According to the research, collaborative consumption associated with the sharing economy promotes resource efficiency and cost savings and provides a sustainable alternative to traditional consumption in the fashion industry. Various forms of collaborative consumption, such as fashion rental and second-hand sales, have rapidly grown due to consumer habits emphasizing convenience and cost consciousness. Using systematic literature review and bibliometric analysis with descriptive statistics and content analysis, the research provides a comprehensive overview of collaborative fashion consumption literature and develops a conceptual framework to understand collaborative consumption in the fashion industry. The study offers insights into consumer behaviors and motivations for fashion consumption. Three research themes are identified: customer perspective, business perspective, and circular economy and sustainability perspective. The findings indicate a growth in research on collaborative consumption in fashion since 2012, with significant momentum from 2018 onward. Differences in perceptions of fashion rental among American and Chinese consumers are particularly highlighted. Collaborative consumption in fashion offers a sustainable consumption form that reduces environmental impact. The study synthesizes a holistic view through a systematic literature review, providing a conceptual framework for collaborative consumption modes in the fashion industry.

Qi & Yang (2021) investigated the user experience in second-hand luxury mobile applications by comparing the efficiency of two mobile applications for interaction design. The study emphasizes that luxury demand has increased with income and that the second-hand luxury market provides access to a high-quality lifestyle for low and middle-income levels. It is noted that different second-hand luxury e-commerce platforms exhibit variations in interaction design, influencing user experience. The study used experimental prototypes of Xianyu APP and Hongbulin APP for user interaction analysis. Real-time monitoring of user transactions was conducted using screen recording software for quantitative measurement, and subjective user experience evaluations were collected through surveys for qualitative measurement. User satisfaction and trust were analyzed by scoring specific transactions in the applications. Correlation analysis was performed between observed user behavior patterns during application usage, user satisfaction, and usage efficiency to assess interaction efficiency. A positive correlation was found between user satisfaction and trust in Hongbulin APP. Consequently, it was concluded that vertical platforms like Hongbulin provide users with a more efficient and comfortable interactive experience. To enhance user experience, the study recommends

focusing on simplified logical frameworks and visual designs that consider the psychology of luxury buyers.

Lan & Watkins (2022) investigate the growth and challenges of second-hand fashion SMEs in Vietnam, highlighting consumer motivations and sustainability perceptions in this market. The study also reveals the interest of young consumers in second-hand fashion due to their interest in uniqueness. Qualitative data were collected through semi-structured, in-depth interviews with founders or owners of second-hand fashion SMEs in Vietnam. The research, involving five individuals aged between 25 and 40, who are influencers in the industry and consumers, examines the motivations of second-hand fashion businesses and the impact of sustainable fashion narratives on consumer choices. According to the research findings, the key motivation for young Vietnamese consumers is a unique personal style, while older consumers seek branded and affordable luxury.

Lou et al. (2022) examine the factors influencing U.S. consumers' intentions to purchase second-hand luxury goods, emphasizing perceived value and risk. The study conducted online surveys with consumers and applied multiple regression analysis. The findings suggest that perceived emotional, social, quality and green values positively influence consumers' intentions to purchase second-hand luxury products. However, perceived economic value and perceived risk did not play a significant role in consumers' intentions to purchase second-hand luxury goods. Additionally, younger female consumers with lower education and income levels appear more adaptable to second-hand luxury goods. The study also reveals ecological awareness guides second-hand luxury consumption, particularly among young consumers. While the second-hand luxury market in the U.S. is well-established, it is less effective in influencing purchase decisions based on price benefits and perceived risk.

Slaton & Pookulangara (2022) aim to understand the consumption behaviors, beliefs, and purchase intentions of consumers engaging in second-hand luxury consumption in the context of online shopping. The study utilizes the Theory of Planned Behavior to explain consumer behavior in online second-hand luxury consumption. Researchers conducted an online survey and collected data from 270 consumers from Generation Y and Generation Z. Structural equation modeling was employed to analyze the data. The findings indicate that consumer beliefs, including environmental consciousness, frugality, online retailing, and fashion consciousness, positively influence consumers' attitudes and purchase intentions for second-hand luxury products from online secondary luxury retailers. Overall, the study provides

insights into the consumption behaviors of consumers who prefer second-hand luxury products in the context of online shopping and emphasizes the importance of consumer beliefs and the Theory of Planned Behavior framework in understanding attitudes and purchase intentions. Thus, the study contributes to the literature by using the Theory of Planned Behavior framework and combining the beliefs of consumers inclined towards second-hand luxury products.

Aycock et al. (2023) focus on examining young adult consumers' motivations and perceived values while shopping in online second-hand luxury fashion stores. The study aims to investigate the motivations and perceived values that lead young consumers to recommend online second-hand luxury fashion retailers and their willingness to purchase from these environments. The researchers used satisfaction theory and mental accounting theory in the study, collecting data from 190 participants through an online survey. Structural equation modeling was employed for data analysis. The study developed a theoretical framework using utility and satisfaction theory and mental accounting theory to explore motivations and perceived value in second-hand luxury fashion shopping. The findings suggest that critical and fashion motivations positively influence the perceived value of shopping at online second-hand luxury fashion retailers among young adult consumers. Additionally, perceived value significantly influences young adult consumers' willingness to recommend and purchase from these retailers. Furthermore, fashion motivation indirectly influences recommendation and purchase intentions through perceived value. Approximately 44% of participants had purchased one to five new luxury fashion products, indicating significant interest in the market. Overall, the results highlight the importance of perceived value in guiding young adult consumers' purchase intentions and willingness to recommend online second-hand luxury fashion retailers. The findings provide empirical evidence of the importance of perceived value for young consumers engaging in second-hand luxury shopping, offering managerial implications to enhance perceived value and appeal to these consumers.

Kim-Vick & Yu (2023) investigate the intentions of Gen Z consumers in the U.S. to purchase new or second-hand luxury products through digital resale platforms. The study focuses on examining the luxury purchasing intentions of Generation Z on digital resale platforms, considering their current situations and observing their potential adoption of luxury goods through traditional and digital channels. Targeting middle-class Gen Z consumers in the U.S., the study collected data from 452 users through an online survey. Scheffe, ANOVA tests, and post-hoc analysis were employed to compare purchase intentions among different ownership

groups. The research findings indicate that owners of second-hand luxury items have a higher intention to purchase on digital resale platforms than those with non-luxury or new luxury items. Gen Z consumers prefer P2P resale apps and online luxury consignment retailers over Facebook Marketplace and other online second-hand luxury retailers. However, no significant difference in purchase intentions was found between non-luxury and new luxury item owners. Gen Z's retail channel preferences are also shifting towards digital resale platforms, distinguishing them from previous generations. Gen Z consumers, especially those already owning second-hand luxury items, are likelier to purchase luxury items on digital resale platforms. Notable preferences were observed among owners of second-hand luxury items for P2P resale apps and online luxury consignment retailers. While traditional retail channels remain popular, digital second-hand sales platforms are gaining increasing interest due to Gen Z's technological knowledge and interest in sustainable consumption. The study provides insights into Gen Z's retail preferences and offers valuable insights for those targeting Gen Z consumers and the luxury resale industry.

In conclusion, both studies contribute to understanding key factors influencing young consumers, particularly Generation Z, in their intentions and motivations regarding second-hand luxury fashion consumption. The studies shed light on the significance of perceived value, motivations, and the role of digital platforms in shaping consumer behavior in the luxury resale market. The findings offer practical implications for retailers and marketers targeting these consumer segments.

Singh & Basu (2023) reviewed 197 online consumer shopping behavior articles in advanced countries. They used the SPAR-4-SLR systematic literature review protocol to collect data and applied the TCCM (Theory, Context, Characteristics, and Methodology) framework to structure the review. Content analysis was performed to evaluate the literature. According to the study, there is an observed density of research on the topic in advanced countries, particularly in the United States. The study suggests that future research directions in online consumer shopping behavior should include investigating second-hand products. Additionally, the need for further research on payment methods and online service quality in online second-hand shopping was emphasized. The study also highlighted the necessity for more theory-focused research in the field.

Ki et al. (2024) aimed to explore the attitudes, determinants of purchase, and motivating factors for Chinese consumers engaging in online second-hand luxury product shopping. The study

employed a mixed-methods approach to define this phenomenon as conspicuous and sustainable consumption. Thematic analysis of narratives from the Chinese question-and-answer platform Zhihu was conducted using the qualitative method. At the same time, quantitative data were collected through online surveys from 311 participants using Qualtrics and Sojump in the quantitative method. Harman's single-factor and collinearity tests were applied to address common method bias and variance inflation. Qualitative analysis revealed three attitude dimensions for online second-hand luxury product consumption among Chinese consumers: wise, conspicuous, and sustainable consumption perceptions. The vital motivational factors discovered were product features, personal values, and online platform features. Additionally, consumers were found to evaluate their consumption based on rational cues like price and preferred quality. Therefore, online second-hand luxury product purchasing was perceived as intelligent, allowing consumers to save money and feel satisfied with their expenditures. Chinese consumers were influenced by product features, personal values, and online platform features in their online second-hand luxury product consumption. They also perceived second-hand luxury products as innovative and sustainable choices. Income level was identified as a moderating factor, softening the relationship between these attitudes and online second-hand luxury product consumption and affecting repurchase intention. High income mitigated the impact of motivational online second-hand luxury product consumption. These findings guide online second-hand luxury product marketers to better engage with Chinese consumers in the digital market. In conclusion, the study presents an integrated model for motivation, attitude, and purchase intention in online second-hand luxury product consumption.

5. Background Analysis

The publications included in the research are presented in Table 3 with details such as study designs, methods, countries, document types, and citation counts. According to this, there is one publication in 2017, two publications in 2019, two publications in 2020, two publications in 2021, three publications in 2022, three publications in 2023, and one publication for the year 2024. One publication follows a theoretical study design, five follow a qualitative design, six follow a quantitative design, and two follow a mixed-methods study design. Moreover, various methods were employed in these publications, including Literature Review, Bibliometric Analysis, Critical and Text-Oriented Discourse Analysis, Content Analysis, chi-square and t-test, multiple regression analysis, Correlation Analysis, Semi-Structured Interview, Structural Equation Modeling, Scheffe test, ANOVA tests, and Post-Hoc Analysis, Thematic Analysis,

Single-Factor Test, and Collinearity Test Among these publications, the United States is the most frequently studied country, followed by China and India. Out of the total, 12 publications are articles, and 2 are conference papers. Notably, the work of Turunen & Pöyry (2019) received the highest number of citations among these publications.

Table 3. Classification of Publications

Authors	Study Design	Methods	Country	Document Type	Citation
Cassidy (2017)	Theoretical	Literature Review	İngiltere	Article	11
Zampier et al. (2019)	Qualitative	Eleştirel ve Metin Yönelimli Söylem Analizi	Brazil	Article	12
Turunen & Pöyry (2019)	Qualitative	İçerik Analizi	Finlandia	Article	94
De Maio & Coste-Manière (2020)	Quantitative	Anket, ki-kare ve t-testi	Fransa	Proceeding Paper	3
Neerattiparambil & Belli (2020)	Quantitative	Anket ve çoklu regresyon analizi	Hindistan	Article	4
Arrigo (2021)	Qualitative	Literature Review and Bibliometric Analysis	İtalya	Article	46
Qi & Yang (2021)	Quantitative and Qualitative	Anket, İçerik Analizi, Korelasyon Analizi	Çin	Proceeding Paper	1
Lan & Watkins (2022)	Qualitative	Semi-Structured Interview	Vietnam	Article	3
Lou et al. (2022)	Quantitative	Anket, Korelasyon ve Çoklu Regresyon Analizi	ABD	Article	2
Slaton & Pookulangara (2022)	Quantitative	Anket ve Structural Equation Modeling	ABD	Article	1
Aycock et al. (2023)	Quantitative	Anket ve Structural Equation Modeling	ABD	Article	4
Kim-Vick & Yu (2023)	Quantitative	Anket, Scheffe, ANOVA testleri ve Post-Hoc Analizi	ABD	Article	4
Singh & Basu (2023)	Qualitative	İçerik Analizi	Hindistan	Article	6
Ki et al. (2024)	Quantitative and Qualitative	Anket, Tematik Analiz, Tek Faktörlü Test ve Eşdoğrusallık Testi	Çin	Article	1

6. Conclusion and Future Research

The systematic literature review delves into online second-hand luxury shopping, exploring its nuances within business, marketing, and consumer behavior. This examination sheds light on the sustainable and accessible characteristics of this burgeoning trend. In conclusion, this systematic literature review provides a comprehensive overview of the landscape surrounding online second-hand luxury shopping. Integrating perspectives from business, marketing, and consumer behavior contributes to the academic discourse on the sustainable and accessible

nature of this evolving trend. As businesses continue to adapt to changing consumer preferences, the findings of this review offer valuable insights for practitioners and researchers alike.

In recent years, the luxury fashion industry has significantly transformed with the rise of online shopping, sustainability, and second-hand trends. The systematic literature review reveals that publications generally focus on consumer behaviors, beliefs, and purchase intentions, highlighting the surge of online second-hand luxury consumption. Furthermore, studies emphasize the role of sustainability and resource efficiency in online second-hand luxury shopping. Consumer beliefs such as minimalism, environmental awareness, and frugality positively influence attitudes and intentions toward purchasing online second-hand luxury items.

The majority of studies provide insights into collaborative consumption in the fashion industry. The COVID-19 pandemic has also shifted consumer priorities towards brand transparency, ethics, quality, and sustainability. In this context, the literature discusses the changes in consumer behavior towards second-hand luxury consumption due to COVID-19, proposing strategies for luxury brands to adapt to new market conditions. On the other hand, studies underscore the importance of interaction design efficiency in online second-hand luxury mobile applications, discussing user experience. The literature also presents models for consumer attitudes and determinants of purchasing second-hand luxury items online, incorporating motivation, attitude, and purchase intention.

The growth of the second-hand luxury market can be linked to the changing attitudes of consumers towards owning used luxury goods. Consumers are motivated by sustainable practices, the excitement of finding unique products, and the aspiration to access luxury brands at affordable prices. Buyers of second-hand luxury items are guided by functional, psychological, emotional, and symbolic factors. Additionally, the second-hand luxury market is undergoing a generational shift, with Millennials (Y generation) and Generation Z adopting these products faster, displaying a change in consumption habits with a priority on sustainability. Young consumers prioritize uniqueness in their second-hand luxury purchases, while older consumers seek branded and reasonably priced second-hand luxury items. Young consumers' motivations and perceived value significantly impact their willingness to recommend and purchase from online second-hand luxury fashion retailers.

Consumers perceive online second-hand luxury shopping as an innovative and sustainable consumption choice influenced by product features, personal values, and platform features. Therefore, online platforms have been crucial in providing second-hand luxury items. However, when engaging in second-hand luxury shopping, it is essential to shop through trustworthy platforms, stores, or sellers. Researching popular second-hand luxury shopping platforms or stores and checking references can ensure a secure shopping experience. Technological advancements in verification methods, detailed product descriptions, high-quality images, and flexible return policies are seen as promising for overcoming challenges. Finally, another crucial outcome of this research is the high research intensity on online second-hand luxury shopping behaviors in developed countries. From a business standpoint, the emergence of online second-hand luxury shopping has presented new opportunities and challenges. Companies operating in this space must navigate the delicate balance between catering to consumer demands for luxury goods and embracing sustainability. The study investigates how businesses strategically position themselves to capitalize on this trend while considering the economic and environmental implications. Understanding the socio-cultural factors that influence the authenticity judgments of marketers in the second-hand luxury market can help them engage with consumers more effectively, contributing to the growth of the industry. Particularly, catering to the unique style preferences of young consumers in the resale of luxury products will propel the sector forward. Second-hand luxury items attract attention due to motivations related to sustainability and cost savings. Therefore, emphasizing sustainability and affordability in the sector can be highlighted even more.

According to the literature review findings, future research in online second-hand luxury consumer shopping behavior, especially in payment methods and service quality, requires more theory-focused investigations. Online second-hand luxury consumer behavior research has predominantly concentrated on more developed countries. However, conducting these studies in developing countries will enrich the literature. Additionally, Generation Z shows a significant interest in digital sales platforms. The impact of Generation Z on intentions to purchase second-hand luxury items in this field can be analyzed across different online channels. Furthermore, there is a growing interest among young consumers in environmental impact, and future research focusing on sustainable collaborative consumption models is likely to receive attention in the literature.

On the other hand, examining the motivations and attitudes of consumers towards second-hand luxury goods in different cultural contexts will significantly enhance the literature. Literature reviews on second-hand luxury items emphasize the need to enhance consumer interaction design efficiency, indicating a gap in this area. Evaluating the user experience in second-hand luxury mobile applications will fill a significant gap in future research. Finally, it is observed in the publications that qualitative and quantitative studies are abundant, but a minority of mixed-method research combines both qualitative and quantitative methods. Academics researching second-hand luxury items are encouraged to employ mixed-method research approaches, combining qualitative and quantitative methods, to make a more substantial contribution to the literature in this field.

References

Alves, B. F. M. M. (2023). The Drivers of Second hand Luxury Fashion Consumption among Generation Z and Millennials: An Exploratory Study. [Master Thesis, Porto University]. <https://repositorio-aberto.up.pt/bitstream/10216/154757/2/648997.pdf>

Arrigo, E. (2021). Collaborative consumption in the fashion industry: A systematic literature review and conceptual framework. *Journal of Cleaner Production*, 325, 129261.

Aycock, M. B. (2021). Consumer motivations and perceived value in online second-hand luxury fashion shopping. [Master Thesis, University of Arkansas]. <https://www.proquest.com/docview/2540762725?pq-origsite=gscholar&fromopenview=true>

Aycock, M., Cho, E., & Kim, K. (2023). "I like to buy pre-owned luxury fashion products": Understanding online second-hand luxury fashion shopping motivations and perceived value of young adult consumers. *Journal of Global Fashion Marketing*, 1–23.

Boyner Group (2018). 2018 Annual Report & Sustainability Report. https://www.boynergrup.com/i/assets/boynergrup/pdf/boyner_2018_ENG.pdf (Access Date: 11.10.2023).

Cernicova-Buca, M. (2022). An Exploratory Study Into The Romanian Students' Motivations For Online Second-Hand Shopping. *Professional Communication and Translation Studies*, (15), 10-18.

Chan, E. (2023). 13 of The Best Second-Hand Sites To Shop Online. <https://www.vogue.co.uk/fashion/article/best-fashion-resale-sites>. (Access Date: 05.10.2023).

De Maio, B., & Coste-Manière, I. (2020, December). The Impact of COVID-19 on Consumer Behavior in the Luxury Industry. In *International Conference on Multidisciplinary Research* (Vol. 2020, pp. 169-178).

Ducasse, P., Finet, L., Gardet, C., Gasc, M., & Salaire, S. (2019). Why luxury brands should celebrate the preowned boom. BCG. <https://www.bcg.com/publications/2019/luxury-brands-should-celebrate-preowned-boom.aspx>. (Access Date: 10.10.2023).

Halter, G., & Nam, C. L. (2022, September). *Why Do Millennials and Generation Z Love the Second-Hand Luxury Products Despite the COVID-19 Pandemic?* In *International Textile and Apparel Association Annual Conference Proceedings* (Vol. 78, No. 1). Iowa State University Digital Press.

Kessous, A., & Valette-Florence, P. (2019). "From Prada to Nada": Consumers and their luxury products: A contrast between second-hand and first-hand luxury products. *Journal of Business Research*.

Ki, C. W. C., Li, C., Chenn, A. S., Chong, S. M., & Cho, E. (2024). Wise consumer choices in online secondhand luxury (OSHL) shopping: An integrated model of motivations, attitudes, and purchase intentions for OSHL as wise, conspicuous, and sustainable consumption. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 76, 103571.

Kim-Vick, J., & Yu, U. J. (2023). Impact of digital resale platforms on brand new or second-hand luxury goods purchase intentions among US Gen Z consumers. *International Journal of Fashion Design, Technology and Education*, 16(1), 57-69.

Lan, L. H., & Watkins, J. (2022). Pre-owned fashion as sustainable consumerism? Opportunities and challenges in the Vietnam market. *Journal of Fashion Marketing and Management: An International Journal*, (ahead-of-print), 1–18.

Liberati, A., Altman, D. G., Tetzlaff, J., Mulrow, C., Gøtzsche, P. C., Ioannidis, J. P., Clarke, M., Devereaux, P. J., Kleijnen, J. & Moher, D. (2009). The PRISMA Statement for Reporting Systematic Reviews Andmeta- Analyses of Studies That Evaluate Health Care Interventions: Explanation and Elaboration. *Journal of Clinical Epidemiology*, 62(10), 1-34.

Lou, X., Chi, T., Janke, J., & Desch, G. (2022). How do perceived value and risk affect purchase intention toward second-hand luxury goods? An empirical study of US consumers. *Sustainability*, 14(18), 11730.

- Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., Altman, D. G., & PRISMA Group*. (2009). Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: the PRISMA statement. *Annals of internal medicine*, 151(4), 264-269.
- Neerattiparambil, N. N., & Belli, S. M. (2020). Why rent a dress?: A study on renting intention for fashion clothing products. *Indian Journal of Marketing*, 50(2). 20-34
- Onur, D. A. (2020). Moda Tasarımında Döngüsel Ekonomi Kavramı ve Farklı Tasarım Seviyelerinde Benimsenen Stratejiler. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 10(1), 24-40.
- Padmavathy, C., Swapana, M., & Paul, J. (2019). Online second-hand shopping motivation– Conceptualization, scale development, and validation. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 51, 19-32.
- Partal, B. (2022). 2022’de Trend Haline Gelen İkinci El Kıyafet Modasını Üzerinizde Yaşatmayı Sağlayan Platformlar. <https://onedio.com/haber/2022-de-trend-haline-gelen-ikinci-el-kiyafet-modasini-uzerinizde-yasatmayi-saglayan-platformlar-1046709> (Access Date: 10.10.2023).
- Qi, W., & Yang, P. (2021, May). Research on the Interaction Design of Mobile APP for Second-hand Luxury Goods Transaction. In 2021 4th International Conference on Artificial Intelligence and Big Data (ICAIBD) (pp. 617-621). IEEE.
- Ryding, D., Wang, M., Fox, C., & Xu, Y. (2017). A review of secondhand luxury and vintage clothing. *Sustainability in Fashion: A Cradle to Upcycle Approach*, 245-266.
- Samba, I. A. (2021). L'achat des produits de luxe d'occasion: Quelle valeur perçue pour les consommateurs de la génération Z. *International Journal of Accounting, Finance, Auditing, Management and Economics*, 2(6), 487-500.
- Singh, K., & Basu, R. (2023). Online consumer shopping behaviour: A review and research agenda. *International Journal of Consumer Studies*, 47(3), 815-851.
- Siu, N. Y. M., Kwan, H. Y., & Zeng, C. Y. (2016). The role of brand equity and face saving in Chinese luxury consumption. *Journal of Consumer Marketing*, 33(4), 245-256.
- Slaton, K., & Pookulangara, S. (2022). The Secondary Luxury Consumer: An Investigation into Online Consumption. *Sustainability*, 14(21), 13744.

Smith, P. (2023). Value of the secondhand apparel market worldwide from 2021 to 2027. <https://www.statista.com/statistics/826162/apparel-resale-market-value-worldwide/> (Access Date: 03.10.2023).

Sun, J. J., Bellezza, S., & Paharia, N. (2021). Buy less, buy luxury: Understanding and overcoming product durability neglect for sustainable consumption. *Journal of Marketing*, 85(3), 28-43.

Swapana, M., & Padmavathy, C. (2018). Effect of online second-hand shopping experience on repurchase intention: Evidence from Indian shoppers. *International Journal of Asian Business and Information Management (IJABIM)*, 9(4), 36–47.

Turunen, L.L.M., Leipämaa-Leskinen, H., Sihvonen, J. (2018). Restructuring Secondhand Fashion from the Consumption Perspective. In: Ryding, D., Henninger, C., Blazquez Cano, M. (eds) *Vintage Luxury Fashion*. Palgrave Advances in Luxury. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-71985-6_2

Turunen, L. L. M., & Pöyry, E. (2019). Shopping with the resale value in mind: A study on second-hand luxury consumers. *International Journal of Consumer Studies*, 43(6), 549-556.

Turunen, L. L. M., Cervellon, M. C., & Carey, L. D. (2020). Selling second-hand luxury: Empowerment and enactment of social roles. *Journal of Business Research*, 116, 474-481.

Valaei, N., Bressolles, G., Fouladgaran, H.R.P., Shahgholian, A. (2023). A Cross-Cultural Investigation on Second-Hand Online Shopping Behaviour: An Abstract. In: Jochims, B., Allen, J. (eds) *Optimistic Marketing in Challenging Times: Serving Ever-Shifting Customer Needs*. AMSAC 2022. *Developments in Marketing Science: Proceedings of the Academy of Marketing Science*. Springer, Cham.

Zampier, R. L., Rita de Cássia, P. F., & Pinto, M. R. (2019). Authenticity in discursive practices of the online market for second-hand luxury clothing. *The Qualitative Report*, 24(12), 3125-3149.

RUSYA-UKRAYNA SAVAŞI SONRASI KÜRESEL ENERJİ KRİZİ VE DÜŞEŞ KAZANÇ: ENERJİ ŞİRKETLERİNİN AŞIRI KAZANÇLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Derya DEMİR¹

Öz

Covid-19 salgını ve sonrasında Rusya-Ukrayna Savaşının küresel ekonomiye en büyük etkisi küresel ekonomide enflasyon oranlarının artışı ve enerji krizi olmuştur. Covid-19 salgını sürecinde üretim ve enerji talebi azalırken, salgın etkisini yitirdikten sonra ikisi de artmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra Rusya-Ukrayna savaşı ile Rusya'nın Avrupa ülkelerine enerji ambargosu uygulayarak enerji arzını kısıması, doğalgazdan başlayarak tüm enerji kaynaklarının fiyatlarının yükselmesine sebep olmuştur. Bu esnada düşük maliyetle enerji üreten şirketler windfall profit/aşırı kazanç adı verilen anormal kârlar elde etmeye başlamışlardır. Neoliberalizm ve serbest ticaretin sonucunda şirketlerin birleşme satın almalar yoluyla büyümesi ve tekelleşmesiyle anormal kârlar elde etmesi söz konusu olabilmektedir. Bu durum özellikle savaş ve ekonomik kriz dönemlerinde daha çok ortaya çıkmaktadır. Enerji krizinin ve enerji fiyatlarının aşırı yükselmesi sonucu ortaya çıkan küresel enflasyon büyük enerji şirketlerinin kazançlarını anormal şekilde yükseltmiştir. Öte yandan yüksek fiyatlardan en fazla olumsuz etkilenen yoksul birey ve haneler olmuş, gelir eşitsizliği de artmıştır. Bu çalışmanın amacı son küresel enerji kriziyle birlikte enerji şirketlerinin elde ettikleri aşırı kazançların ve artan yoksulluk ile eşitsizliğin betimsel analiz yöntemiyle incelenmesidir.

Anahtar kelimeler: Enerji Şirketleri, Enerji Krizi, Düşeş Kazanç, Yoksulluk, Eşitsizlik.

¹ Asst.Prof.Dr., Tokat Gaziosmanpaşa University, derya.demir@gop.edu.tr

GLOBAL ENERGY CRISIS AND WINDFALL PROFIT AFTER THE RUSSIA-UKRAINE WAR: AN EXAMINATION OF ENERGY COMPANIES' WINDFALL PROFITS

Abstract

The biggest impact of the Covid-19 epidemic and the subsequent Russia-Ukraine War on the global economy is the increase in inflation rates and the energy crisis in the global economy. While production and energy demand decreased during the Covid-19 epidemic, both started to increase after the epidemic lost its effect. In addition, the Russia-Ukraine war and Russia's restriction of energy supply by imposing an energy embargo on European countries caused the prices of all energy resources, starting from natural gas, to rise. Meanwhile, companies that produce energy at low costs have started to make abnormal profits, called windfall profits. As a result of neoliberalism and free trade, companies can grow through mergers and acquisitions and gain abnormal profits by monopolizing. This situation occurs especially during times of war and economic crisis. Global inflation resulting from the energy crisis and excessive rise in energy prices has increased the earnings of major energy companies abnormally. The aim of this study is to examine monopolization in energy markets and the windfall profits gained by energy companies following the last global energy crisis, using a descriptive analysis method.

Keywords: Monopolization, Energy Companies, Energy Crisis, Windfall Profit

1. Giriş

Küresel enerji talebi dünyada çoğunlukla artış eğilimi göstermektedir. Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında enerji tüketimi ve talebi hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. Enerji kaynaklarının sınırlı, talebinin ise fazla olması, devletleri enerji kaynaklarını kontrol etme çabalarına yönlendirmiştir (Telli, 2019: 61). Teknolojinin gelişmesi, sanayileşme, ulaşım, altyapı ve uluslararası ticaretin artması gibi gelişmeler ile ülkeler arasında bilimsel, teknolojik ve kültürel etkileşim de artmıştır. Ülkeler enerji arzı ile enerji talebi arasındaki dengeyi sağlamakta güçlük yaşamışlardır. Aynı zamanda uluslararası alanda siyasi, askeri veya ekonomik olaylar yaşanması da enerji piyasalarını etkilemiştir. Bunun sonucunda hem arz tarafında hem de talep tarafında güvenlik sağlanamamıştır. Enerjinin doğru zamanda, verimli, kaliteli, kesintisiz olarak, çevreye duyarlı biçimde ve uygun fiyattan tüketiciye ulaştırılması, enerji arz güvenliği olarak nitelendirilmektedir (Erdoğan, 2016: 33). Enerjiyi ithal eden ülkeler açısından da enerji talep güvenliği önem taşımaktadır ve ithalatçı ülkenin, ithalat yaptığı ülkenin siyasi, ekonomik ve enerji piyasalarıyla ilişkilerinden etkilenmeden enerji kaynağına ulaşabilmesi anlamına gelir. Enerji ihracatçısı ülkeler, uluslararası alandaki siyasi, ekonomik ve askeri ilişkilere göre diğer ülkelerin zararına olacak şekilde kararlar alabilmektedir. 24 Şubat 2022'de başlayan Rusya-Ukrayna çatışması da küresel enerji ve gıda piyasalarını olumsuz etkilemiştir.

Rusya, küresel enerji üretiminin yaklaşık yüzde 10'undan sorumludur ve tüm fosil yakıtların önemli bir ihracatçısıdır. Küresel kömür ticaretinin hacimsel olarak yaklaşık yüzde 15'ini, küresel petrol ticaretinin yüzde 10'unu ve küresel petrol ticaretinin yüzde 8'ini Rusya oluşturmaktadır. (Benton et al. 2022: 10-11). 2021 yılında AB'nde tüketilen tüm enerjinin dörtte biri Avrupa için önemli bir tedarikçi olan Rusya'dan alınmıştır (www.iea.org). AB, gaz tüketiminin yüzde 90'ını ithal etmektedir; Rusya, bloğun doğalgaz ithalatının yüzde 41,1'ini (ve toplam AB tüketiminin yüzde 35'i) ve ithal petrolün yüzde 26,9'unu (tüketimin yüzde 25'i) ve kömürün yüzde 46,7'si (tüketimin yüzde 20'si) sağlamaktaydı. Rusya, AB'nin açık ara en büyük enerji tedarikçisidir ve AB, toplam enerji ihtiyacının yüzde 60'ını ithal etmektedir (Benton et al. 2022: 10-11).

Ukrayna'daki savaş birçok ülkede yukarı yönlü enerji arzını doğrudan etkilemiştir. Rusya'ya uygulanan yaptırımlar, yalnızca Avrupa gibi ithalat yapan bölgelere değil aynı zamanda dünyanın geri kalanına da enerji tedarikini engellemiştir; çünkü ithalatçı bölgeler Rusya'daki arz kaybını diğer bölgelerden ithalat yaparak telafi etmeye çalışmaktadır (Zakeri et al. 2022: 4).

Her iki olay da ya fiziksel aksaklıklar nedeniyle (salgın nedeniyle yaşanan ticari rahatsızlıklar veya savaş sonrası yaptırımlar) veya arz-talep ilişkileri (ilk karantinalar sırasında sifıra yakın petrol fiyatları ve savaşın neden olduğu belirsizlikler nedeniyle artan fiyatlar) ticari şoklara karşı küresel enerji tedarik zincirlerinin kırılmasını ortaya çıkarmıştır (Zakeri et al. 2022: 15). Rusya ile Ukrayna arasındaki çatışmanın başlamasından bu yana, Avrupa Birliği'ndeki toptan elektrik ve gaz fiyatları beş ila on beş kat artmış; bu durum, hane halkı ve işyerleri üzerinde ciddi olumsuz etkiler ortaya çıkarmıştır (Heussaff et al. 2022: 1). Krizin merkez üssü Avrupa iken, Avustralya gibi uzak ülkeler bile olumsuz etkilenmiştir (Simshauser, 2023: 1).

Doğalgazdan başlayarak tüm enerji kaynaklarının fiyatlarının yükselirken düşük maliyetle enerji üreten şirketler windfall profit/aşırı kazanç adı verilen anormal kârlar elde etmeye başlamışlardır. Neoliberalizm ve serbest ticaretin olumsuz etkilerinden biri şirketlerin birleşme satın almalar yoluyla büyümesi ve tekelleşmesi, piyasalarda yoğunlaşmanın artmasıdır. Bunun sonucunda tekel gücüne sahip şirketler anormal kârlar elde edebilmektedir. Bu durum ile özellikle savaş ve ekonomik kriz dönemlerinde daha çok karşılaşmaktadır. Enerji krizinin ve enerji fiyatlarının aşırı yükselmesi sonucu ortaya çıkan küresel enflasyon büyük enerji şirketlerinin kazançlarını anormal şekilde yükseltmiştir. Yüksek fiyatlardan en fazla olumsuz etkilenen ise reel olarak geliri azalan yoksul birey ve haneler olmuştur. Bu çalışmanın amacı enerji piyasalarında son küresel enerji kriziyle birlikte enerji şirketlerinin elde ettikleri aşırı kazançların betimsel analiz yöntemiyle incelenmesidir. Çalışmanın birinci bölümünde düşüş kazanç olgusunun kavramsal çerçevesine yer verilmiştir. İkinci bölümde enerji fiyat artışları, üçüncü bölümde küresel enerji krizinde büyük enerji şirketlerinin elde ettikleri kârların boyutu ele alınmıştır. Son bölümde ise yoksulluk ve eşitsizliğin durumu incelenmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

Kısıtlı enerji arzı sebebiyle tüketicilere yansıyan enerji fiyatları ciddi boyutta artarken enerji ve petrol devleri Ukrayna savaşı boyunca aşırı kârlar elde etmişlerdir. Bu aşırı kazanç “düşüş kazanç (windfall profit)” adı verilmektedir. Düşüş kazanç, kriz dönemlerinde ya da olağanüstü dönemlerde elde edilen beklenmedik kâr anlamına gelmektedir (Kavukçu, 2022:4; Hayes and Jung, 2022: 3). Beklenmedik kârlar, genellikle savaşlar, doğal afetler veya salgın hastalıklar gibi istisnai beklenmedik olaylardan kaynaklanmaktadır (Hebous et al. 2022: 7).

Literatürde kâr için çeşitli ifadelerin zengin bir kullanımı bulunmaktadır. Toplam kâr, normal getiri (güvenli getiri ile risk ayarlamasının toplamı) ve ekonomik rant (olağanüstü kâr)'tan

oluşan iki bileşenin toplamı olarak düşünülebilir (Hebous et al. 2022: 7). Ekonomik rant ya firmaya özgü özelliklerden (tekelci güç) ya da yere özgü ranttan (doğal kaynaklar) kaynaklanır. Bu kategorideki firmaların çoğu çok uluslu şirketlerdir ancak bazı yerli firmaların da büyük ekonomik rantları olabilir. Bazı çalışmalar firma pazar gücünün yoğunlaşmasının son yıllarda arttığını beyan etmektedir (Hebous et al. 2022: 3; De Loecker et al., 2020; IMF, 2019). Örneğin, ABD Ekonomik Analiz Bürosu, ABD merkezli çokuluslu şirketlerin toplam finansmanı ve faaliyetlerine ilişkin yıllık verileri yayınlamaktadır. Bu çok uluslu şirketler küresel fazla kârların yaklaşık üçte birinden sorumlu olarak görülmektedir (Hebous et al., 2022: 18; Beer et al., 2023: 1).

Enflasyonun yükselmesinde bazı firmaların pazar gücünün de ciddi etkisi söz konusudur. Böyle bir durum, hem güçlü firmaların fiyatlarını tamamen açık ve rekabetçi bir pazara göre daha fazla artırmaları durumunda ortaya çıkabilir hem de herhangi bir zamanda gerçekleşebilir, ancak genel olarak yüksek enflasyonun olduğu bir ortamda daha fazla geçerlidir (Menezes and Quiggin 2022). Bu tür kârlara “fazla kâr” adı verilmektedir (Hayes and Jung, 2022: 3). Açık ve tamamen rekabetçi piyasaların olduğu bir ekonomide, firmalar arasındaki rekabet fiyatları mümkün olduğu kadar düşük tutmaya baskı yaptığından, işletmelerin kâr marjlarını artırmaları kısıtlanacaktır. Büyük işletmelerin pazar gücü uzun süredir arttığı için ani enflasyon şokunu daha da kötüleştiriyor olabilirler. Nitekim işletmelerin kendileri de enflasyonist bir ortamda kârlarını yüksek tutmalarını sağlayan önemli bir fiyatlandırma gücüne sahip olduklarını belirtmişlerdir (www.economist.com).

Ayrıca arz kıtlığı nedeniyle de firmaların fiyatlandırma gücü artmaktadır. Piyasalar rekabetçi olmadığına, bir veya az sayıda şirketin hakimiyetinde olduklarında, firmalar pazar gücü kazanırlar. Firmalar bu durumda fiyatları ve kâr marjlarını artırmak için daha fazla alana sahip olur. Bu durumda, bazı firmaların rekabetçi bir piyasaya kıyasla “fazla kâr” elde etmesi beklenebilir (Menezes and Quiggin, 2022). Örneğin İngiltere'deki petrol ve gaz şirketleri, Rusya ile Ukrayna arasındaki çatışma ile ortaya çıkan arz kıtlığından büyük kârlar elde etmiştir. Bu artan kârların diğer tarafı ise hanelerin büyük enerji faturalarından zarar görmesidir. Yani, Ukrayna'daki savaşın enerji fiyatları üzerindeki küresel etkisi, dağıtım açısından çok büyük sonuçlar doğurmaktadır (Hayek and Jung, 2022: 7). Enerji kârları söz konusu olduğunda, haneler ağır darbe alırken şirketlerin Ukrayna'daki savaşın sonuçlarından yararlandığı iddia edilmektedir (Giles, 2022: 1).

3. Enerji Fiyat Artışları

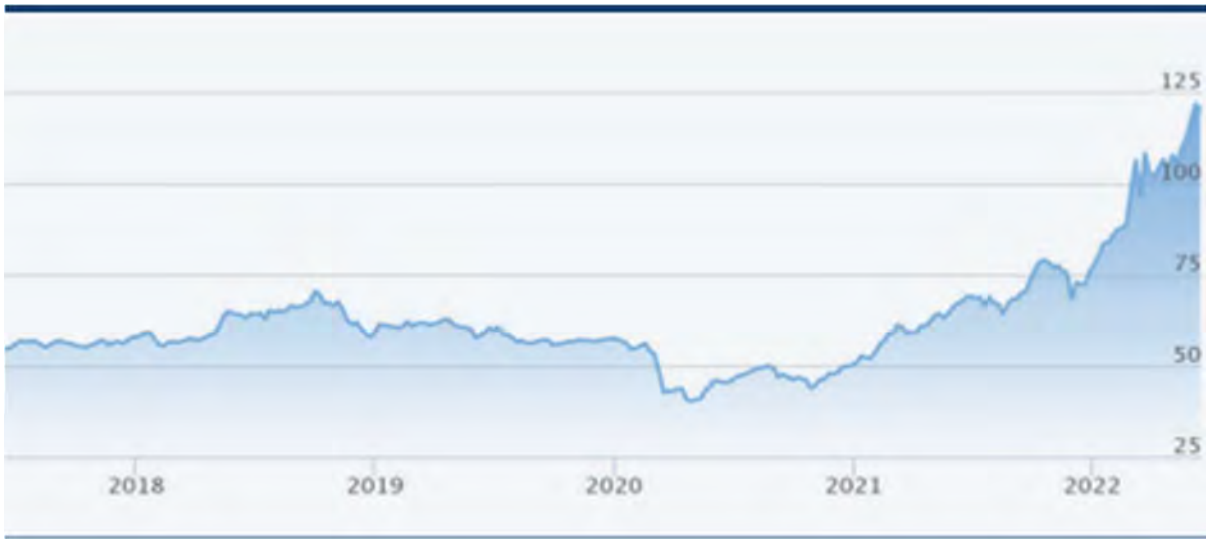
2019 yılından itibaren Covid-19 salgını, enerji talebinde ciddi dalgalanmalara, petrol fiyatlarında şoklara, enerji tedarik zincirlerinde aksamalara ve enerji yatırımlarının aksamasına yol açmıştır (Zakeri et al., 2022: 2). Mayıs 2020'de Covid-19 döneminde enerji enflasyonu -%11'e kadar düşmüş, Şubat 2021'e kadar da negatif oranlarda seyretmiştir (Bağış, 2022b: 39). 2021 yılı ikinci yarısından itibaren, Covid-19 salgını sonrasında hızlı normalleşme ile beraber talep artmaya başlamış, dünyanın çeşitli yerlerindeki hava koşulları, salgın sebebiyle ertelenen bakım çalışmaları, petrol ve gaz şirketleri ile ihracatçı ülkelerin daha önce aldığı yatırımları kısma kararları da enerji fiyatlarını yükseltmeye başlamıştır (www.iea.org). Artış eğilimine giren petrol fiyatlarında, 2022 yılı Şubat ayında başlayan Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan savaş ile birlikte yeni bir eşiğe gelinmiştir (Özdemir Daşcıoğlu, 2022: 2).

Rusya, Ukrayna ile savaştan aylar önce, 2021'de Avrupa'ya gaz tedarikini kesmeye başlamıştır. ABD ve AB, Rusya'ya bir dizi yaptırım uygulamış, birçok Avrupa ülkesi Rus gazı ithalatını aşamalı olarak tamamen durdurma kararlarını açıklamışlardır. ABD Avustralya ve Katar gemi kaynaklı LNG (sıvılaştırılmış doğalgaz) fiyatlarını yükselterek, arzı Asya'daki müşterilerinden uzaklaştırmıştır. Rusya da ihracat boru hatlarını giderek daha fazla kısmış ve kapatmıştır (www.iea.org). Rusya'nın Avrupa'ya Kuzey Akım boru hattından doğalgaz sevkiyatını süresiz olarak kesmesinden sonra elektrik ve doğalgaz fiyat artışları özellikle Avrupa'da hızlanmıştır. Avrupa ülkelerinin Rusya'dan doğalgaz ithalatı % 40'tan % 9'a düşerken, Avrupa'nın LNG ithalatı da %70 oranında artmıştır. Rusya'dan Avrupa'ya elektrik enerjisi ithali olmamasına rağmen elektrik fiyatları da çok yükselmiştir. Petrol, kömür ve doğalgaz gibi fosil yakıtlarının yanı sıra elektrik fiyatları da yükselmiştir. Elektrik; kömür, hidroelektrik, nükleer, rüzgâr ve güneş gibi farklı kaynaklardan üretilebilse de elektrik fiyatının belirlenmesinde doğalgazın fiyatı son derece etkilidir. Avrupa elektrik piyasasında itici güç doğalgazdır. Dolayısıyla Avrupa Rusya'nın gaz kesintileri karşısında daha savunmasız durumda kalmıştır. Avrupa ihtiyaç duyduğu doğalgazı ithal ederek karşılamaktadır. Buna karşılık ABD'nin yüksek miktarlarda doğalgaz fazlası bulunmaktadır (Kavukçu, 2022:3).

AB'nin Rusya'dan önemli miktarda enerji ithalatı olması nedeniyle (2019 yılında AB'ye ithal edilen doğalgazın yaklaşık %40'ı, petrolün %25'i ve kömürün %50'si Rusya'dan gelmiştir), jeopolitik çatışma bölgedeki enerji fiyatı krizini daha da kötüleştirmiştir (Zakeri et al., 2022: 1-2). Mart 2022'de ABD'de benzin fiyatları tüm zamanların rekorunu kırarak galon (1 galon = 3,9 litre) başına 4,17 dolar olmuş, Haziran 2022'de ise 5 doları geçmiştir. Enerji fiyat artışları üretim süreçlerinin en önemli girdisi olarak üretici enflasyonunu/üretim maliyetlerini ve

tüketilen mal ve hizmet enflasyonunu da yükseltmektedir. Üstelik Avrupa ülkelerinde enerji fiyat artışları tüketime doğrudan yansımıştır. Şubat 2022'de 94 dolar/varil olan Brent petrol, Haziran 2022'de 123 dolara kadar yükselmiş, sonrasında kısmen gerilemiştir (Şekil 1). Çin'deki yeni salgın dalgasının yol açtığı talep baskısıyla petrol fiyatları gerilese de genel olarak artış eğilimi göstermiştir. Brent petrol fiyatları, ABD piyasaya 30 milyon varil, IEA (Uluslararası Enerji Ajansı) üyesi devletler ise 60 milyon varil stratejik rezerv sunmalarına rağmen artmıştır. Brent petrolde en son 2008 yılında 147 dolar fiyatı ile rekor artış olmuştu (Bağış, 2022b: 40).

Şekil 1. Brent Petrol Fiyatları (2018-2022, Dolar)

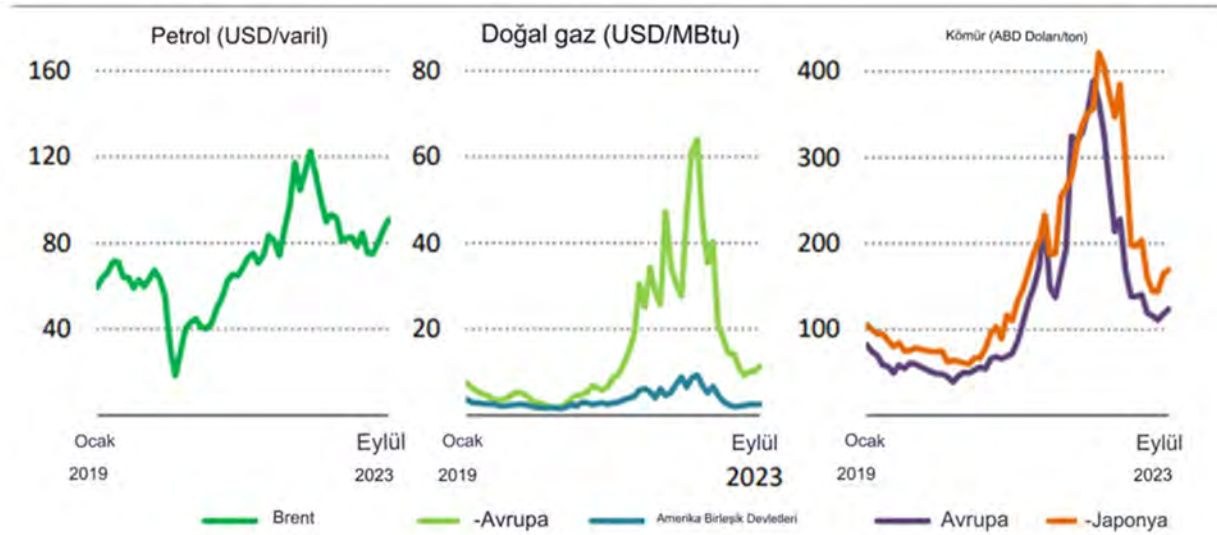

Kaynak: Bağış, 2022b: 41; Bloomberg.

AB'nde Şubat 2022'de enerji fiyat artışı yılda %27 oranıyla rekor düzeye çıkmıştır. Belçika gibi bazı ülkelerde ise artış oranı yaklaşık %67 olmuştur. Şubat 2022'de fiyat artışı doğalgazda %41, benzin ve motorin benzeri yakıtlarda %26, elektrikte %24 oranında gerçekleşmiştir (Bağış, 2022b: 39). Avrupa ülkelerinin Rusya'ya bağımlılıklarını ve doğalgaz tüketimlerini azaltmak için kömür kullanımına devam etmeleri ve kömür termik santrallerini yeniden devreye sokma çabasına girmeleriyle Avrupa kömür piyasalarında da fiyatlar yükselmiştir. 2008 krizinde 200 doları aşan kömür fiyatları, tüm zamanların en yüksek düzeyine çıkarak 400 dolardan fazla olmuştur (Şekil 2) (Özdemir Daşcıoğlu, 2022: 3-4). Doğalgaz fiyatlarının vadeli piyasalarda gerçekleşen artış oranı ise %70 olmuştur. Savaşın başladığı ilk haftada bile doğalgaz fiyatları %15 oranında yükselmiştir. Dünyanın en büyük doğalgaz üreticilerinden biri olan ABD'de 2008 yılından sonraki en yüksek seviyelerine çıkmıştır (Bağış, 2022b: 41).

2023 yılı ortasına gelindiğinde, fosil yakıt talebine ilişkin birçok gösterge, salgın öncesindeki durumuna geri dönmeye başlamıştır. Fosil yakıt fiyatları 2022'de hızla yükselmiş, ardından son aylarda kriz öncesi seviyelere geri dönmüştür. Doğalgaz talebi 2021 yılında 2019 seviyelerine yükselmiş ve çalkantılı bir 2022 yılının ardından istikrarlı seyretmiştir. Tüm petrol ürünlerine yönelik küresel talebin geri gelmesi biraz daha uzun sürse de 2019 seviyelerine geri dönmüş; en son toparlanan ise havacılık yakıtları olmuştur. Kömür talebi ise salgın sırasında düşmüş ancak 2022'de yeni bir rekor seviyeye ulaşmıştır. Aşırı dalgalanmaların yaşandığı bir dönemin ardından, piyasa dengeleri kırılğanlığını korusa da Şekil 2'de görüldüğü gibi fosil yakıt fiyatları 2023 yılının ilk yarısında ılımlı bir seyir izlemiştir (World Energy Outlook, 2023: 82).

Şekil 2: Petrol, Doğalgaz ve Kömür fiyatları Ocak 2019-Eylül 2023.

Not: Mbtu = Milyon İngiliz termal birimi. Nominal fiyatlar.

Kaynak: World Energy Outlook, 2023: 81.

Şekil 2'de görüldüğü gibi doğalgazın Avrupa'da düzenli olarak milyon İngiliz termal birimi (MBtu) başına 50 ABD dolarının üzerinde (petrolün varili başına 250 ABD dolarından fazla eşdeğer) fiyatlardan işlem gördüğü 2022'deki olağanüstü fiyat artışlarının ardından, Avrupa fiyatları tekrar varil başına 10 ABD doları civarına gerilemiştir. Ancak bu fiyatlar da geçtiğimiz on yıldaki fiyatlara kıyasla hala yüksektir. 2022 yılındaki ton başına 400 ABD Doları üzerindeki rekor fiyatların ardından buhar kömürü fiyatları yeniden ton başına 150 ABD Doları altına gerilemiştir (World Energy Outlook, 2023: 82).

4. Enerji Şirketlerinin Aşırı Kazançları

Son yıllarda yaşanan küresel gerginlikler ile Covid-19 salgın dönemi gibi olağanüstü olaylar yaşanmıştır. Enerji talebi de önce salgınla beraber üretimin azalması sebebiyle azalmış, sonrasında ise talep canlanması enerji fiyatlarını yükseltmiştir. Akabinde Rusya'nın Ukrayna savaşı ile birlikte Avrupa'ya doğalgaz ihracatında kesintiler yapması, enerji fiyatlarını tahmin edilemeyecek kadar yüksek seviyelere çıkarmıştır (Kavukçu, 2022:4). Ukrayna'daki savaş ve buna bağlı olarak 2022 yılı enerji krizinin geniş kapsamlı etkileri olmuştur. Örneğin deniz yoluyla taşınan kömür ve gaz fiyatları tarihsel ortalamalarının katlarına ulaşmıştır (Simshauser, 2023: 1). Bir yandan tüketicinin genel olarak ihtiyaç duyduğu ürün ve hizmetleri satın alma gücü düşmüş, öte yandan enerji üreten şirketlerin kârları aşırı yükselmiştir (Kavukçu, 2022:4).

Savaş sürecinde ABD gaz şirketlerinin ihracatında patlama yaşanmıştır. Bütün dünyada yakıt ve yaşam maliyeti artarken, petrol ve gaz şirketleri büyük kazanç elde etmiştir. Küresel petrol ve gaz endüstrisi 2022 yılında 4 trilyon dolar düzeyinde rekor kâr elde etmiştir. Avrupa'da ABD'den çıkarılan LNG'nin getirilmesi için projeler başlatılmış, Amerikan firması Westinghouse Polonya ve Ukrayna'da nükleer reaktör inşası için anlaşmalar yapmıştır. 2022 yılı gaz tarihinde en dinamik yıl olmuş, ihracat hacmi bakımından ABD Katar'ı geride bırakarak dünyanın en büyük LNG ihraç eden ülkesi olmuştur. ABD şirketlerinin hacmi 2022 yılında 2021'e göre iki kattan fazla artarak, Avrupa'ya LNG sevkiyatı 383'ten 841'e yükselmiştir. ABD, Avrupa'da pazar payı kazanırken, Rusya ise önemli bir pazarını kaybetmiştir (www.rollcall.com).

Özellikle fosil yakıt sektöründeki aşırı kârlar, gelirlerin yeniden dağılımına sebep olmuştur. Bu durum, kimin fayda sağladığı ve faturayı kimin ödediği sorusunu gündeme getirmektedir. Kazananlar arasında fosil yakıt şirketleri, fosil yakıt şirketlerinde hisse sahibi olan yüksek varlıklı haneler ve artan maliyetleri fiyatları ve karları artırmak için bahane olarak kullanabilen şirketler bulunmaktadır. Örneğin, dünyanın en büyük beş petrol şirketi yalnızca 2022'nin ikinci çeyreğinde 62 milyar doların üzerinde kar elde etmiştir. Bu, 1 yıl öncesine göre 20 milyar doların altındaki kazançlarına göre %250'den fazla bir artış anlamına gelmektedir. ABD'nin en büyük iki petrol şirketi Exxon Mobil ve Chevron, uzun tarihlerindeki en yüksek kârı bildirmiştir. 2022 yılında Exxon Mobil 23,3 ve Chevron sırasıyla 23,3 ve 17,9 milyar dolar kazanmıştır. Her ikisi de üç aylık kazançlarda önceki rekorları kırmıştır. Ham petrol fiyatları yaklaşık on yıldır görülmemiş seviyelere ulaşmış, Haziran 2022'de varil başına 120 dolar sınırını aşmış ve ardından bu yılın başlarında görülen seviyelere geri dönmüştür. Ancak kârların aksine fiyatlar rekor seviyelere ulaşmamıştır. Daha az petrol daha düşük maliyetlerle

üretilmekte ve yükselen fiyatlarla satılmaktadır; bu durumda düşük arz hacmi fiyatları yüksek tutmaya yardımcı olmaktadır. Yalnızca iki yıl içinde yatırım harcamaları (sermaye harcamaları) da neredeyse yarı yarıya azalmıştır (Weber, 2022: 152).

Exxon, Chevron, Total, Shell ve BP gibi petrol beş büyük petrol şirketi, 2022 yılı ikinci çeyreğinde toplam 62 milyar dolar kâr elde ettiklerini açıklamıştır. Savaş sebebiyle ciddi yaptırımlar uygulanmasına, Avrupa pazarlarına erişimi kısıtlanmasına rağmen Rus enerji şirketi Gazprom, 2022 yılının ilk altı ayında 42 milyar Euro kâr elde etmiştir. Büyük şirketlerin sahip oldukları tekel gücü sadece fiyat, maliyet ya da pazar payı gibi ekonomik faktörlere bağlı olarak ortaya çıkmamaktadır. Çok büyüyüp güçlenen şirketler, lobicilik faaliyetleri ile siyasi güç de elde etmektedirler (Gönültaş, 2023: 1).

Yüksek veya artan kârların enflasyonun artmasında önemli rolü vardır. Avrupa Merkez Bankası yönetim kurulunun Alman üyesi Schnabel, Mayıs 2022'de Avro Bölgesi'ndeki bazı sektörlerde "birim kârların benzeri görülmemiş bir hızla arttığını" vurgulamıştır (Schnabel, 2022). Gaz veya belirli emtialar gibi belirli pazarlardaki aşırı fiyat artışlarından büyük kazananlar olmuştur. Bu tür artışların bir sonucu olarak, Ukrayna'daki savaşın neden olduğu fiyat artışları da dahil olmak üzere bazı şirketlerin kârlarının milyarlarca lira arttığı görülmüştür (Hayes and Jung, 2022: 3).

Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen, son küresel enerji krizinde, enerji üreticisi şirketlerin düşük maliyete rağmen fazlasıyla yüksek kâr elde ettiklerini, hiç hesaba katmadıkları, hayal bile edemedikleri seviyede gelir kazandıklarını ifade etmiştir. Ayrıca sosyal piyasa ekonomisinde kâr elde edilmesinin iyi olduğunu ancak savaş gibi durumlarda, savaştan ve tüketicilerin sırtından yararlanarak olağanüstü rekor kârlar elde etmenin yanlış olduğunu belirtmiştir (www.ec.europa.eu).

Yüksek enflasyon dönemleri her zaman gelirin önemli ölçüde yeniden dağıtıldığı dönemler olmaktadır. Gelişmiş ekonomilerde on yılı aşkın süredir zayıf fiyat artışının ardından enflasyon geri dönmüştür. 2021 yazından bu yana birçok gelişmiş ülkede enflasyon oranları %10'dan fazla, yani merkez bankası enflasyon hedeflerinin çoğunun çok üzerinde görülmüştür. Son dönemdeki enflasyon artışının temel itici güçlerinin, Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesi sonucunda zirveye çıkan enerji fiyatlarının artmasıyla daha da güçlenen, tedarik zincirindeki aksaklıklar ve tüketici talebindeki değişimlerin Covid-19 salgınından kaynaklandığı konusunda geniş bir fikir birliği görülmektedir (Wildauer et al., 2023: 1; Blanchard and Bernanke, 2023;

Bräuning et.al., 2022; Kilian and Zhou, 2022a; Storm, 2022; Shapiro, 2022; Weber et.al., 2022). Çarpıcı bir olgu ise olumsuz şoklara çeşitli sektörlerde kâr marjlarındaki artışın eşlik etmesidir. Son kanıtlar, Shell ve BP gibi petrol şirketlerinin kârlarını belgelemektedir. BP, 2019'un ilk üç çeyreğindeki 14,9 milyar dolara kıyasla 2022'nin ilk üç çeyreğinde 30 milyar dolarlık rekor kâr bildirmiştir (Wildauer et al., 2023: 1).

Kâr paylarında ortaya çıkan artış, kriz dönemlerinin sadece kaybedenler değil kazananlar da yarattığını ortaya koymaktadır. Enerji fiyatlarındaki şoklar enerji firmalarının hem kâr marjlarını hem de kâr paylarını artırmalarına olanak tanırken, gelirin yeniden dağıtımını ile gelir dağılımında bozulmaya yol açmaktadır (Wildauer et al., 2023: 13). 2022 yılı 2. çeyreğinde Shell rekor kâr elde etmiş, 10 milyar Euro kâr açıklamıştır. Hane halkı faturalarla boğuşurken Shell ve Centrica toplam 11 milyar Euro kâr açıklamıştır. Hane halklarının ve ekonominin geri kalanının çoğunun aksine, Shell ve diğer büyük petrol ve gaz şirketleri için ticaretin hızla arttığı bir dönem olmuştur. Yüksek enerji fiyatları, enflasyonun İngiltere'de ve diğer birçok ülkede son 40 yılın en yüksek seviyelerine çıkmasına neden olmuş ve bu durum, dünyanın büyük bölümünde ekonomileri resesyona sürüklenme tehlikesini ortaya çıkarmıştır (Jolly, 2022: 1).

Başta petrol şirketleri olmak üzere büyük çokuluslu şirketlerin süper kârları veya beklenmedik kârları tartışma konusudur. Bu şirketlerden biri olan Total Enerji de 2022'nin ikinci çeyreğinde 5,7 milyar dolar net kâr elde etmiştir. Bu miktar, 2021 yılı ikinci çeyreğindeki kazancının (2,2 milyar dolar) iki katından daha fazla olup Ukrayna'daki savaş ve bunun fiyatlar üzerindeki etkisinin bir göstergesidir. Rusya'nın Ukrayna'yı işgalinin enerji piyasaları üzerindeki etkileri ikinci çeyrekte de devam etmiş ve petrol fiyatları çeyrek boyunca varil başına ortalama 110 doları aşmıştır. Tüm petrol ve gaz sektörü bundan faydalanmaktadır. Bir diğer büyük enerji şirketi Shell de, ikinci çeyrekte kârında beş kat artış bildirmiştir (www.francetvinfo.fr).

Tablo 1: 2018-2023 Döneminde Enerji Şirketlerinin Kârları (milyon \$) ve Kârlarındaki % Değişme

Şirket adı	2018	2019	2020	2021	2022
CNP (China National Petroleum)	-691 (-137)	2.271 (428,6)	4.443 (95.7)	4.575 (3)	9638 (110.6)
Royal Dutch Shell (İngiltere-Hollanda)	12.977 (183.7)	23.352 (79.9)	15.842 (-32.2)	-21.680 (-236.9)	20.101 (192,7)
BP (Birleşik Krallık)	3.389 (2847)	9383 (176.9)	4.026 (-57.1)	-20.305 (-604.3)	7.565 (137,2)
Exxon Mobil (ABD)	19.710 (151.4)	20.840 (5.7)	14.340 (-31.2)	-22.440 (-256.5)	23.040 (202,6)
Glencore (İsviçre)	5.777 (318.9)	3.408 (-41)	-404 (-111.9)	-1.903 (371.4)	4.974 (361,4)
Total Energies (Fransa)	8.631 (39.3)	11.446 (32.6)	11.267 (-1.6)	-7242 (-164.3)	16.032 (321,4)
Chevron (ABD)	9.195 (1950,1)	14.824 (61.2)	2.924 (-80.3)	-5.543 (-289.6)	15.625 (381,9)
Gazprom (Rusya)	12.250 (-13.9)	23.189 (89.4)	18.593 (-19.9)	1.872 (-89.9)	28.405 (1417.4)

Kaynak: www.fortune.com, 05.11.2023.

2020 ve 2021 yılında salgın sebebiyle kapanmalar ve talep düşüşü birçok şirketin zarar etmesine yol açmıştı (Tablo 1). 2022 yılında ise şirketler kapanma dönemindeki kazanç düşüşlerini fazlasıyla telafi etmişlerdir. Örneğin 2021 yılına göre 2022 yılında Chevron'un elde ettiği kârda yaklaşık %381, Glencore'nin kârında %361, Total Energies'in ise %321 artış olmuştur. Rusya'nın enerji devi Gazprom ise Avrupa'daki pazarını kaybetmesine rağmen kârını yaklaşık olarak %1417 oranında artırmıştır. Bu aşırı kazancın sebebinin yüksek nüfuslu Hindistan ve Çin pazarına yönelmesi olduğu düşünülmektedir.

Krizin merkez üssü Avrupa iken, Avustralya gibi uzak ülkeler de olumsuz etkilenmiştir (Simshauser, 2023: 1). Avustralya'daki LNG üreticileri, Ukrayna'daki savaş nedeniyle artan küresel gaz fiyatları sayesinde 2021-2022 mali yılında 40 milyar dolara varan beklenmedik kâr elde etmiştir. Avustralya Rekabet ve Tüketici Komisyonu'na göre bu 40 milyar dolarlık artış, üretim maliyetinde neredeyse hiç artış olmadan gerçekleşmiştir. Avustralya Enstitüsü İcra Direktörü Dr. Richard Denniss, hane halkları ve işletmeler artan faturalarla karşı karşıyayken, bu şirketlerin aslında Ukrayna'daki savaştan kâr elde ettiğini ifade etmiştir. LNG şirketlerinin, aynı miktarda gazı aynı müşterilere, maliyetlerinde neredeyse hiç artış olmadan satarak beklenmedik kârlar elde ettiğini, Avustralya halkının kendi ülkesinde kendi gazına çok fazla para ödediğini ve yurt dışına ihraç edilen gazdan adil bir pay alamadığını vurgulamıştır (Australia Institute Report, 2022).

5. Yoksulluk ve Eşitsizlik

Tekelleşmiş büyük şirketler ekonomik üstünlük için başta ABD ve Çin olmak üzere bazı ülkeler tarafından desteklenmektedir. Neoliberalizmin ve küreselleşmenin bir sonucu olarak hammadde ve finans gibi alanlarda giderek büyüyen ve tekelleşen şirketler rekabeti ortadan kaldırmakta, fırsat eşitliğine ve tüketicilere zarar vermektedir. Ekonomik kriz dönemlerinde de bir yanda bireylerin/hanelerin gelir düzeyi düşüp yoksulluk ve eşitsizlik artarken, çok az sayıda birey ve şirket ise kazanmaktadır. Son küresel enerji kriziyle yüksek enflasyon ve özellikle Avrupa'da enerji kıtlığı yaşanırken de tüketiciler krizin kaybedeni olmuş, kazanan ise birkaç büyük şirket olmuştur. Özellikle tüketiciler yüksek enerji fiyatlarından kaynaklanan çift haneli enflasyon ile mücadele etmektedir (Gönültaş, 2023: 1).

Geçtiğimiz yıla, dünyamız için giderek daha karmaşık hale gelen krizler (yoksulluk, eşitsizlik, açlık ve artan işsizlik) damgasını vurmuştur. Her durumda, en yoksul ve en savunmasız insanlar ve topluluklar en ağır darbeyi almaktadır (United Nations, 2023: 7). Savaşın yoksulluk oranları üzerindeki etkisi, Covid-19 salgınının yarattığı şoktan çok daha hızlı olmuştur. Yükselen enflasyon oranları, gelişmekte olan ülkelerdeki yoksul insanların sayısında Mart 2022'den bu yana geçen üç ayda 71 milyon artışa neden olmuştur (www.undp.org).

Salgın ve ardından savaş, birçok enerji üreticisi ve tüketicisinin değişken yakıt ve elektrik fiyatlarından zarar görmesine neden olmuştur (World Energy Outlook, 2023: 82). Covid-19 salgını, hem ülkeler içinde hem de ülkeler arasında mevcut olan eşitsizlik düzeylerini keskin bir şekilde artırmıştı (Benton et al., 2022: 24-25). Salgının tetiklediği ekonomik kriz ve Rusya-Ukrayna çatışması nedeniyle sosyoekonomik uçurum daha da açılmıştır. Covid-19 ve savaşın ortaya çıkardığı yükselen gıda ve enerji fiyatları küresel ölçekte eşitsizliği artırmıştır (Bağış, 2022a: 1). Enerji ithalatına bağımlı olan gelişmekte olan ülkeler, çatışma nedeniyle enerji fiyatlarındaki artışlardan zarar görmüştür. Enerji fiyatlarındaki artış, enflasyon ve ekonomik yavaşlamayla birleşince farklı bölgelerdeki yoksul kesimin satın alma gücü de azalmıştır (Zakeri et al., 2022: 10).

Avrupa tükettiği doğalgazın büyük bir kısmını Rusya'dan aldığı için Rusya'dan gaz ithalatının kesilmesi, Avrupa ülkelerinde doğalgaz faturalarını ciddi olarak etkilemiştir. Bundan en çok etkilenen ise yoksul haneler olmuştur (Kavukçu, 2022:3). Yüksek, orta ve düşük gelirli ülkelerde, salgının etkilerine karşı en savunmasız olanlar en yoksullar olmuştur. Başlangıç sırasında 2020'deki karantinalar nedeniyle düşük gelirli haneler, gelir kayıplarına dayanma

konusunda en düşük kapasiteye sahipti ve bu da orantısız bir şekilde bu gruplara yansımıştır. 2021'de karantinalar kaldırılıp ekonomiler toparlanmaya başladıkça, mallara yönelik küresel talep toparlanmış ancak gıda da dahil olmak üzere pek çok sektördeki tedarik zincirleri buna ayak uydurmakta zorlanmışlardır. Bu küresel enflasyon baskısına katkıda bulunmuştur. Salgın riskleri geriledikçe hükümetlerin genel ekonomik ve sosyal desteği azaltması, yaşam maliyetinde ortaya çıkan sıkışıklığa ekstra ivme kazandırmıştır. Ukrayna'daki çatışma, fiyat baskılarının tüketicileri birçok yönden etkilemesi nedeniyle yaşam maliyeti krizini büyütülmektedir. Gıda, yakıt ve diğer temel mallarda eş benzeri görülmemiş fiyat artışları, özellikle hükümetlerin sosyal güvenlik ağlarına yapılan harcamaları azaltmayı planladığı ve Avrupa'daki hükümetlerin savunma ve ulusal güvenlik harcamalarını artırmaya çalıştığı bir dönemde, dünya genelindeki halklar için sorun teşkil etmektedir (Benton et al., 2022: 24-25).

Yoksul haneler, yüksek enerji fiyatları bütçelerine yük getiren hükümetler ve girdi olarak fosil yakıtlara bağımlı olan ve maliyetlerinin keskin bir şekilde arttığını ve kârlarının düştüğünü gören firmalar küresel enerji krizinin kaybedenleri olmuştur. Fosil yakıt fiyatları, tüketici enflasyonunu hem hane halkının tüketim sepetindeki önemli kalemler arasında doğrudan, hem de petrol ve gazın diğer pek çok endüstride yaygın olarak kullanılan girdiler olması nedeniyle dolaylı olarak etkilemektedir. Bu, tüketicilerin yalnızca gaz ve ısınma için değil, aynı zamanda girdi maliyetlerinin arttığı diğer malların çoğunluğu için de yüksek fiyatlar ödemesi anlamına gelmektedir. Mevcut krizden önce enerji güvensizliğinin eşiğinde olan haneler, artık temel enerji ihtiyaçlarını karşılamakta bile zorluk yaşamaktadır. Weber (2022: 155), ABD kapsamında yaptığı çalışmada tüketici enflasyonu üzerinde en büyük etkinin petrol ve kömür ürünlerindeki fiyat patlamasından kaynaklandığı bulgusuna ulaşmıştır (Weber, 2022: 157). Avrupa İstatistik Ofisi tahminlerine göre Hollanda'da 2022 yılında fiyat artışlarına en büyük katkıyı sağlayan, toplam fiyat değişimine neredeyse yüzde 70 katkı sağlayan elektrik, gaz ve diğer yakıtlar olmuştur (www.ec.europa.eu).

Gelişmekte olan ülkelerdeki yüksek enerji fiyatları özellikle zarar vericidir çünkü nüfusun büyük bir kısmı zaten gelirlerinin daha yüksek bir yüzdesini çoğunlukla öncelikle yemek pişirmek veya ulaşım için ihtiyaç duyulan yakıtla harcamak zorunda kalmaktadır. Yüksek fiyatlar gelişmiş ülkeleri de etkilemektedir. Birleşik Krallık hükümeti, "yakıt yoksulu" haneleri, yakıt maliyetlerini karşılamak için gereken tutarı harcamaları durumunda yoksulluk sınırının altına düşecek olanlar olarak tanımlamaktadır. 2020 yılında hanelerin tahmini olarak %13,2 (3,16 milyon)'si yakıtla geçinmekteydi. Yoksulluk İngiltere'de %25, İskoçya'da %25,

Galler'de %12 ve Kuzey İrlanda'da yaklaşık %18 oranındadır. Bununla birlikte haneler için enerji tavan fiyatındaki son yüzde 54'lük artışın ve bunun sonucunda yurt içi enerji tüketimindeki artışın bir sonucu olarak tipik bir hane için yıllık enerji faturaları yaklaşık 700 Euro ile 2.000 Euro arasında gerçekleşmiştir (Benton et al., 2022: 27-28).

AB düzeyinde genel enflasyon 2022'de %9,2'ye ulaşmıştır. Yoksulluk ve gelir dağılımı bağlamında gıda, enerji ve ulaştırma gibi temel kalemlerin çok daha yüksek artışlar kaydetmiştir. Temel ihtiyaç maddelerinin fiyatları 2021'den 2022'ye %16,8 artmıştır. Enflasyonun, yüksek nominal artışlara rağmen AB ortalama harcanabilir gelirinde 2022 yılında (2021 yılına kıyasla) reel olarak %1,9 oranında bir düşüşe yol açtığı, çoğu ülkede negatif değerlere ulaştığı tahmin edilmektedir. Enflasyonun etkisi düşük gelirli haneler için muhtemelen daha güçlü olacaktır; zira temel ihtiyaçlar genel tüketimlerinin daha büyük bir kısmını temsil etmektedir ve bu hanelerin tüketimlerini ayarlamak için çok az marjları bulunmaktadır. Bir evin sıcak tutulmaması gibi öznel göstergeler, enerji krizinin en yoksul haneler üzerindeki etkisine dair iyi bir gösterge sağlamaktadır. Bir evi yeterince sıcak tutamadığını beyan eden hanelerin oranında 2022'de %2,4 artış olmuştur (www.ec.europa.eu). Kısa dönemde gaz fiyatları rekor düzeylerinden düşse de elektrik faturaları ve enflasyon yüksek seviyelerde seyretmeye, tüketicilerin harcama gücü ise azalmaya devam etmektedir (www.euronews.com).

6. Sonuç

Covid-19 salgını boyunca azalan üretim ve küresel enerji talebi kısıtlamaların kaldırılmasının ardından hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır. Artan üretim ve enerji talebi birçok ülkede enflasyon oranlarının yükselmesine yol açmıştır. Salgının etkisini yitirmesinin ardından Rusya ile Ukrayna arasındaki savaş da enerji arzında azalmaya sebep olmuş, küresel enflasyon oranını daha da yukarı taşımıştır. Bir yandan ABD ve AB, Rusya'ya yaptırımlar uygulamış ve birçok Avrupa ülkesi Rus doğalgazını aşamalı olarak durdurma kararı almışlardır. Diğer yandan Rusya ihracat boru hatlarını giderek daha fazla kısmış ve Kuzey Akım boru hattından Avrupa'ya doğalgaz sevkiyatını süresiz olarak kesmiştir. Bu gelişmeler sonucunda Avrupa'nın Rusya'dan doğalgaz ithalatı düşerken, Rusya dışından LNG ithalatı artmıştır. Petrol, kömür ve doğalgaz gibi fosil yakıtların yanı sıra Avrupa elektrik piyasasının itici gücü doğalgaz olduğu için elektrik fiyatları da yükselmiştir.

Enerji fiyatlarının yükselmesiyle tüketicilerin enerji ile birlikte diğer tüm ihtiyaçlarını karşılamada satın alma güçleri düşerken, kısıtlı enerji arzı ile düşük maliyete rağmen enerji üreten şirketlerin kârları aşırı yükselmiştir. Özellikle LNG şirketleri, aynı miktarda gazı aynı müşterilere, maliyetinde neredeyse hiçbir artış olmadan satarak beklenmedik kârlar elde etmişlerdir. Covid-19 salgın sürecinde talep düşüşü birçok şirketin zarar etmesine yol açmıştı. 2022 yılında ise şirketler salgın dönemindeki kazanç düşüşlerini fazlasıyla telafi etmişlerdir. 2021 yılına göre 2022 yılında Chevron'un elde ettiği kârda yaklaşık %381, Glencore'nin kârında %361, Total Energies'in ise %321 artış olmuştur. Rusya'nın enerji devi Gazprom ise Avrupa'daki pazarını kaybetmesine rağmen Hindistan ve Çin'e yönelerek kârını yaklaşık %1417 artırmıştır.

Neoliberalizm ve küreselleşmenin bir sonucu olarak büyüyen ve tekelleşen şirketlerin elde ettikleri kazanç üzerine Rusya-Ukrayna çatışmasını fırsata çevirerek aşırı kârlar elde etmeleri yoksul birey ve hanelere zarar vermektedir. Ekonomik kriz, savaş, afet ve benzeri olağanüstü dönemlerde çok az sayıda şirket aşırı kazanç elde etmekte ancak birey ve hanelerin gelir düzeyi, satın alma gücü düşmekte, yoksulluk ve eşitsizlik artmaktadır. Küresel enerji krizinin kazananı büyük enerji şirketleri olurken, kaybeden ise yoksul birey ve haneler ile girdi olarak fosil yakıtlara bağımlı olan firmalar olmuştur. Çalışmanın daha detaylı ve kapsamlı çalışmalar için yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Enerji krizinden etkilenen ülkelerin artan yoksulluk ve gelir eşitsizliği için hangi politikaları uyguladıkları, artan yoksulluk ve enerji yoksulluğu için neler yapıldığı, aşırı kârları önlemek amacıyla hangi yol ve yöntemlere başvurdukları detaylı olarak incelenebilir.

Kaynakça

Australia Institute Report. (2022). Gas Giants Reap \$40 Billion in Windfall War Profits. <https://australiainstitute.org.au/post/gas-giants-reap-40-billion-in-windfall-war-profits-report/>, 25.10.2023.

Bağış, B. (2022a). How the Global Pandemic Widens the Gap between the Poor and the Rich. Politics Today. 21 Şubat 2022. <https://politicstoday.org/global-covid19-pandemic-widens-the-gap-between-the-poor-and-the-rich/>, 31.10.2023.

Bağış, B. (2022b). Rusya-Ukrayna Savaşının Küresel Ekonomiye Ve Türkiye'ye Etkileri, Seta Rapor. <https://www.setav.org/rapor-rusya-ukrayna-savasinin-kuresel-ekonomiye-ve-turkiyeye-etkileri/>, 31.10.2023.

Beer, S., De Mooij, R., Hebous, S., Keen, M. and Liu, L. (2023). Exploring Residual Profit Allocation. *American Economic Journal: Economic Policy*. 15 (1): 70-109. DOI: 10.1257/pol.20200212

Benton, T. G., Froggatt, A. and Wellesley, L., Grafham, O., King, R., Morisetti, N., Nixey, J. and Schröder, P. (2022). The Ukraine War and Threats to Food and Energy Security Cascading Risks From Rising Prices and Supply Disruptions. *Environment and Society Programme*. Chatham House. <https://www.chathamhouse.org/2022/04/ukraine-war-and-threats-food-and-energy-security>, 31.10.2023.

Blanchard, O. J. and Bernanke, B. S. (2023). What Caused the U.S Pandemic-Era Inflation?. *Hutchins Center Working Paper*. No.31417. <https://www.nber.org/papers/w31417>, 13.11.2023.

Bräuning, F., Fillat, J.L. and Joaquim, G. (2022). Cost-Price Relationships in a Concentrated Economy. *Federal Reserve Bank of Boston Current Policy Perspectives*. <https://www.bostonfed.org/publications/current-policy-perspectives/2022/cost-price-relationships-in-a-concentrated-economy.aspx>, 13.11.2023.

De Loecker, J., Eeckhout, J. and Unger, G. (2020), The Rise of Market Power and the Macroeconomic Implications. *Quarterly Journal of Economics*. 135(2): 561–644 https://www.nber.org/system/files/working_papers/w23687/w23687.pdf, 20.10.2023.

Economist. (2021). Pricing Power Is Highly Prized On Wall Street. <https://www.economist.com/business/2021/11/06/pricing-power-is-highly-prized-on-wall-street>, 31.10.2023.

Erdoğan, S. (2016). *Arz Güvenliği Bakışı İle Türkiye'de Enerji Politikaları*. Ankara: Orion Kitabevi.

Giles C. (2022). The UK Needs A Windfall Profits Tax On North Sea Oil And Gas Companies. *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/d5ec54bb-5995-4a27-9056-cb04de9333c7>, 31.10.2023.

Gönültaş, B. (2023). Krizlerde Yaşam Maliyeti Artarken Tekelleşen Şirketler Karını Katlıyor. 7 Ocak. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/krizlerde-yasam-maliyeti-artarken-tekellese-sirketler-karini-katliyor/2781869>, 23.10.2023.

Hayes, C. and Jung, C. (2022). Prices and profits after the salgınc, IPPR and Common Wealth. <http://www.ippr.org/publications/prices-and-profits-after-the-salgınc>, 31.10.2023.

Hebous, S., Prihardini, D. and Vernon, N. (2022). Excess Profit Taxes: Historical Perspective and Contemporary Relevance. International Monetary Fund. WP/22/187.1-35. <https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2022/09/16/Excess-Profit-Taxes-Historical-Perspective-and-Contemporary-Relevance-523550>, 20.10.2023.

Heussaff, C., Tagliapietra, S., Zachmann, G. and Zettelmeyer, J. (2022). An assessment of Europe's Options to Reduce Energy Prices, Policy Contribution. 17/2022, Bruegel.1-14. <https://www.bruegel.org/policy-brief/assessment-europes-options-addressing-crisis-energy-markets>, 31.10.2023.

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/ov/speech_22_5493, 20.10.2023.

<https://rollcall.com/2023/02/23/war-in-ukraine-has-reshaped-global-energy-markets/>, 23.10.2023.

https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Early_estimates_of_income_inequalities#Key_findings, 21.11.2023.

<https://tr.euronews.com/2023/01/11/avrupada-rusyanin-ukrayna-iscaliyle-baslayan-enerji-krizi-sona-erdi-mi>, 29.10.2023.

https://www.francetvinfo.fr/economie/automobile/essence/totalenergies-annonce-un-benefice-de-5-6-milliards-d-euros-au-deuxieme-trimestre-2022-plus-que-double-sur-un-an_5281846.html, 18 Eylül 2022.

<https://www.undp.org/eurasia/press-releases/global-cost-living-crisis-catalyzed-war#:~:text=71%20million%20people%20in%20the,of%20the%20COVID%2D19%20pandemic.07.11.2023>.

IEA (International Energy Agency), <https://www.iea.org/topics/global-energy-crisis>, 24.01.2023.

IMF. (2019). The Rise of Corporate Market Power and Its Macroeconomic Effects. World Economic Outlook. Chapter 2. <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/WEO/2019/April/English/ch2.ashx>, 25.10.2023.

Jolly,J. (2022). Shell and Centrica Post Profits Totalling £11bn as Households Struggle with Bills. The Guardian, 28 Temmuz 2022. <https://www.theguardian.com/business/2022/jul/28/shell-posts-10bn-quarterly-profits-as>

Telli, A. (2019). Enerji Jeopolitik Perspektifinden Küresel Ve Bölgesel Güç Mücadelesinin Türkiye'ye Etkileri. *İktisadi, Teknik ve Strateji Boyutları ile Türkiye'de Enerji Sorunsalı* içinde. (Ed. S. H. Bostancı, D. Ç. Yıldırım, & E. Nişancı), Ekin Yayınevi, Ankara, 61982.

Weber, I. M. (2022). Big Oil's Profits and Inflation: Winners and Losers, 65(5-6), 151-159. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/05775132.2022.2156156?scroll=top&needAccess=true>, 22.10.2023.

Weber, I.M., Jauregui, J.L., Teixeira, L. and Pires, L.N. (2022). Inflation in Times of Overlapping Emergencies: Systematically Significant Prices from an Input-output Perspective. University of Massachusetts Amherst Economics Department Working Paper Series, University of Massachusetts Amherst. https://scholarworks.umass.edu/econ_workingpaper/340/, 05.11.2023.

Wildauer, R., Kohler, K., Aboobaker, A. and Guschanski, A. (2023). Energy Price Shocks, Conflict Inflation, And Income Distribution In A Three-Sector Model. *Energy Economics*, 127 (106982). 1-19. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0140988323004802>, 20.10.2023.

World Energy Outlook, 2023. <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2023>. 05.11.2023.

Zakeri, B.; Paulavets, K.; Barreto-Gomez, L.; Echeverri, L.G.; Pachauri, S.; Boza-Kiss, B.; Zimm, C.; Rogelj, J.; Creutzig, F.; Ürge-Vorsatz, D.; et al. Salgınc, War, and Global Energy Transitions. *Energies* 2022, 1-23. 15, 6114. <https://doi.org/10.3390/en15176114>.

ECONOMIC THOUGHT OF CONTEMPORARY MUSLIM SCIENTISTS**Hilmi DZAKI¹, Uswatun KHASANAH², Hilda SAFITRI³, Farhan AHNAF⁴,
Muhammad Aris SYAFI⁵****Abstract**

Muslim scholars today have been instrumental in developing a framework of economic thought that reflects Islamic values and is relevant to the global context. They emphasise the importance of ethics, justice and social welfare in economics, in line with Islamic principles. Contemporary Islamic scholars' economic thinking covers various aspects, such as Islamic financial systems, zakat, waqf, and trade based on Islamic principles. They also explore concepts such as distributional justice, poverty alleviation, and corporate social responsibility within the framework of Islamic economics. The purpose of writing this article is to describe the Economic Thought of Contemporary Muslim Scientists from the Figures Ahmad Adzhar Basyir, K.H. Sahal Mahfud, K.H. Abdullah bin Nuh, Muhammad Amin Azis. This writing method uses a literature review approach sourced from various articles, journals and books relevant to the research topic. This research brings together the contributions of several prominent Muslim scientists in the development of Islamic economic thought, such as Ahmad Adzhar Basyir, K.H. Sahal Mahfud, K.H. Abdullah bin Nuh, Muhammad Amin Azis. In addition, this article also discusses the challenges and opportunities faced by contemporary Muslim economic thought in disseminating their ideas in a diverse global society. Based on the description that has been presented, it can be concluded that the economic thought of contemporary Islamic science has an important value in creating a more just and sustainable economic system based on Islamic principles. Their efforts in combining religious values with economic science can provide valuable insights for the development of an inclusive and sustainable global economy.

Keywords: Economic Thought, Muslim Scientists

¹ Ph.D., State Islamic University, hilmidzaki@mhs.uingusdur.ac.id

² Ph.D., State Islamic University, uswatun@uinjkt.ac.id

³ Ph.D., State Islamic University, hildasafitri2526@gmail.com

⁴ Ph.D., State Islamic University, farhan.anhaf@uinjkt.ac.id

⁵ Ph.D., State Islamic University, m.aris.safii@uingusdur.ac.id

1. Introduction

The nature of Islamic economics has various points of view on Islamic economics. Despite the differences of opinion, all Muslim scientists have agreed that Islamic economics always puts forward the benefit in all units of activity. The presence of schools or schools in the history of economic thought generally aims to criticise, evaluate, and correct previous economic schools that are considered less able to solve economic problems. Islamic economics is also not spared from the schools of Muslim scientists.

Indonesia's presence of Islamic economics as a daily practice is assumed to coincide with the arrival of Islam through Arab, Persian and Indian traders. The science of Islamic Economics itself has a different perspective from various Muslim scientists in Indonesia such as the thoughts of Ahmad Adzhar Basyir, K.H. Sahal Mahfud, K.H. Abdullah bin Nuh, Muhammad Amin Azis.

2. Materials and Methods

The method used in this research is the literature review method. The literature review method or literature study is carried out by searching for research data or information through reading scientific journals, reference books and publication materials available in libraries and the internet. The nature of this research is descriptive analysis, namely the regular description of the data that has been obtained, then given an understanding and explanation so that it can be understood properly by the reader. To obtain data or issues the author processes data from a variety of internet issue sources. The various variations and reference sources available create the writing of this scientific article goes well.

3. Results and Discussion

3.1. K. H. Ahmad Azhar Basyir

3.1.1. Biography of K. H. Ahmad Azhar Basyir

Azhar Basyir, as Kyai Haji Ahmad Azhar Basyir, MA is often called. This intellectual scholar was born in Yogyakarta, 21 November 1928. His childhood grew and was raised in a society that strongly adheres to religious values. That is, in Kauman village. For 34 years, Azhar Basyir pursued his formal studies in the country and abroad. The son of Haji Muhammad Basyir and Siti Djilalah, he began his education at Muhammadiyah Suronatan Lower School, Yogyakarta. After graduating, Azhar Basyir then enrolled in Madrasah Salafiyah, Salafiyah Tremas Islamic Boarding School, Pacitan, East Java. A year later, Azhar Basyir moved to Madrasah Al-Fallah

Kauman and completed his junior high school education in 1944. He then continued his education at Madrasah Mubalighin III (Tabligh School) Muhammadiyah Yogyakarta and completed it in two years⁶.

In addition to traditional Islamic education, Azhar Basyir also studied at several modern schools owned by Muhammadiyah. Before achieving his position as a philosopher and expert on Islamic law, Azhar Basyir studied at Baghdad University in Iraq and Cairo University in Egypt. Having joined the combat troops of Battalion 36 Laskar Hizbullah and the Sabil War Force during the Dutch military aggression, Azhar Basyir's journey in Muhammadiyah was inseparable from the invitation of his father, Muhammad Basyir, when he served as Chairman of the Tarjih Assembly in 1949 so that his 19-year-old self joined the Assembly. "My father did not go to school, but was good at reciting the Koran. Latin writing is self-taught, but my father's Arabic writing is better than mine," said Azhar Basyir, recorded in the interview section of Muhammadiyah and the Journey of the Nation Volume IV by the Tempo Data and Analysis Centre (2019)⁷.

3.1.2. Economic Thought of K. H. Ahmad Azhar Basyir

According to Ahmad Azhar Basyir, Indonesia is currently entering the beginning phase, the phase of the emergence of Muslim awareness of Islamic principles, one of which is in the Islamic economic sector. This can be observed by the proliferation of Islamic banking services and various financial products labelled as sharia. The understanding and application of Islamic principles in Indonesia is still not evenly distributed, only in one group or one place. Even so, there is still hope for the future that the values of Islamic economics can be applied as a whole for Muslims in Indonesia. Ahmad Azhar Basyir often raises two concepts of thought in reviewing science in the field of fiqh, namely the importance of tajdid in various contemporary issues and the idea of firm rules in Islamic economics that are in harmony with time and place. Ahmad Azhar Basyir's framework in Islamic economic fiqh in Indonesia mentioned above has been widely used and used as a guide in various Islamic economic practices. Furthermore, it is our duty as Muslims to perpetuate the principles of sharia that have been broadcast by scholars and make it a guide to life.⁸

3.2. K.H. Sahal Mahfud

3.2.1. Biography K.H. Sahal Mahfud

⁶ Redaksi Muhammadiyah, "Kyai Haji Ahmad Azhar Basyir, MA (Ketua 1990 – 1995)," 2020.

⁷ Afandi, "Kyai Ahmad Azhar Basyir: Sosok Di Balik Tajdid Organisasi Persyarikatan Muhammadiyah," 2021.

⁸ Januariansyah Arfaizar, "Pemikiran Fikih Ekonomi Syariah Ahmad Azhar Basyir," 2022.

Muhammad Ahmad Sahal Mahfud, his full name, was born in Kajen, Margoyoso District, Pati Regency, Central Java on 17 December 1937. Sahal grew up in a strong pesantren tradition. His father was the leader of the Maslakul Huda Islamic Boarding School which was founded by his grandfather K.H.Abd.Salam in 1910 and his mother, Mrs Hj. Badriyah. The doctoral degree (doctor honoris causa he got from UIN Syarif Hidayatullah) is an honorary degree for his work in developing pesantren and society, especially in the field of fiqh through his phenomenal ideas, social fiqh. Furthermore, Kiai Sahal devoted himself as a teacher. He became a teacher at the Sarang Rembang Islamic boarding school (1958-1961), lecturer in specialised fiqh lectures in Kajen (1966-1970), lecturer at the Faculty of Tarbiyah Uncok Pati (1974-1976), lecturer at the Sharia faculty of IAIN Walisongo Semarang (1982-1985)⁹.

When he was 29 years old, he was trusted to lead the Maslakul Huda Islamic Boarding School in North Polgarut. At the same time, he was appointed Director of the Matha'liul Huda Islamic College replacing K.H. Abdullah Salam. Through this pesantren institution, Sahal articulated his social ideas. Through pesantren, Sahal believes that the problems of the people can be resolved. Therefore, since he received the relay of pesantren leadership, he began to make structural and discourse improvements.

This is intended to make the structure and discourse of pesantren, which has been monotonous, become constructive so that later it can accommodate and absorb new things in society with all the solutions. As a Muslim intellectual, Sahal has a high concern for the problems that arise in society. His expertise in the fields of fiqh, language and society is socialised through various opportunities including seminars, halaqah, bahtsul masâil, or presented in the form of writings published in the mass media. In NU organisational institutions, Sahal is noted as a very calculated cadre so that he is often given strategic positions. For example, Sahal has served as Khatib PC NU Pati, Ra'is Syuriah NU Central Java Region, Deputy Ra'is Am PBNU and was elected as Ra'is Am PBNU at the 30th Congress in Kediri¹⁰.

3.2.2. Economic Thought of K.H. Sahal Mahfud

In his view regarding zakat and its management mechanism, zakat is an institution to achieve justice in the sense that it is a mechanism to suppress capital accumulation in a small group of people. He said that zakat is one way to narrow the social gap that has the potential to cause

⁹ "Pemikiran Ekonomi Ilmuwan Muslim Indonesia," studocu.com, 2020, <https://www.studocu.com/id/document/institut-agama-islam-negeri-pekalongan/sejarah-pemikiran-ekonomi-islam/pemikiran-ekonomi-ilmuwan-muslim-indonesiakelompok-12/44331468>.

¹⁰ Muhammad Sultan Mubarak, *BUKU AJAR SEJARAH PEMIKIRAN EKONOMI ISLAM*, ed. Muhammad Taufiq Abadi (EUREKA MEDIA AKSARA, 2021).

chaos and disrupt the harmony of society. His opinion was not only rhetorical. Through the Pesantren and Community Development Agency (BPPM), Kyai Sahal has done many things about alleviating the problem of poverty, one of which is done through a programme to use zakat funds for productive activities. In this regard, it is interesting to pay attention to zakat funds for productive activities. The way he manages zakat (including infaq and sadaqah). First, Kyai Sahal inventoried or recorded the economic potential of Muslims to identify aghniya' and dhuafa groups. In its operation, Kyai Sahal involved experts in the field of research. After the mustahik and muzakki data is obtained, a committee is formed from people who are professionals in the field of economic development.

This committee is in charge of managing zakat from the muzakki. The funds are then given to the poor through the basic needs approach. This method is intended to find out the basic needs of the poor as well as trace the background of their poverty. So the committee's task is not only to provide capital to the poor, but also to equip them with skills and motivation. Apart from the basic need approach capital, Kyai Sahal also institutionalised daa zakat through cooperatives¹¹.

3.3. K.H. Abdullah bin Nuh

3.3.1. Biography K.H. Abdullah bin Nuh

K.H. Raden Abdullah bin Nuh was a figure of ulama, warrior, reporter, and educator who totally devoted himself to the interests of the people. Mama Abdullah, his nickname, was born in Bojong Meron Village, Cianjur City, on 30 June 1905 AD. Her father was Raden K.H. Mohammad Nuh bin Idris and her mother Nyi Raden Aisyah bin Raden Sumintapura. It is from this lineage that he belongs to the blue blood of the palace family.

In 1926, at the age of 22, his intelligence and ability to speak Arabic led him to study at Al-Azhar University in Cairo in the field of Jurisprudence, Faculty of Shari'ah and Madrasah Darul Ulum Al Ulya (Al-Adaab)¹².

While studying in Egypt, K.H. Abdullah Bin Nuh was a very intelligent person in managing his study time and independent. K.H. Abdullah Bin Nuh also studied the rules in the Shafi'i Mazhab because of his ability to speak Arabic. Day and night K.H. Abdullah bin Nuh almost no stop to learn, after learning from Jami'atul Azhar, back home only change clothes, then out again wearing pantolan, tie and wear torbus to follow the recitations outside Al Azhar¹³.

¹¹ "Pemikiran Ekonomi Ilmuwan Muslim Indonesia."

¹² Budi, "Biografi KH. Raden Abdullah Bin Nuh (Mama Abdullah)," laduni.id, 2022, <https://www.laduni.id/post/read/74169/biografi-kh-raden-abdullah-bin-nuh-mama-abdullah#>.

¹³ Mubarak, *BUKU AJAR SEJARAH PEMIKIRAN EKONOMI ISLAM*.

He passed away at the age of 84. There was practically no time wasted in his life. Everything was spent for the benefit of the people, nation and state. This charismatic Kiai passed away on 26 October 1987. His body was buried in the Al-Ghazali Bogor Islamic Boarding School complex¹⁴.

3.3.2. K.H. Abdullah bin Nuh

As an economic thinker as well as a scholar, he wrote a journal entitled "Zakat and the Modern World", where through his journal "Mama" as he is often called, he provides solutions to the problems of the third world, namely poverty through zakat. Where the zakat system based on the principles of the Koran is the way to achieve a prosperous society without poverty, and also the best way compared to capitalism and socialism. This zakat has been recognised by H.G. Weels-a British novelist, journalist, historian, and teacher through his words, "Islam has created a society more free from widespread cruelty and social oppression than any society had ever been in the world before" ("Islam has created a society free from widespread cruelty and social oppression, more free than any society had ever been in the world before") H.G. Weels. London, 1890 in this case, he mentions the moral spirit of zakat, as written in the biography of Mama Abdullah Bin Nuh by Syafii Antonio¹⁵.

3.4. Muhammad Amin Aziz

3.4.1. Biography Muhammad Amin Aziz

Muhammad Amin Aziz was born in Lhokseumawe Aceh on 117 December 1936 and passed away on Wednesday, 23 July 2014 at 03.00 WIB at the age of 78 at his residence in Jakarta. He was educated at the University of the Philippines Los Banos, Philippines and held a PhD in agricultural economics at IOWA State University, USA in 1978. He is known as one of the founders of Bank Muamalat Indonesia as the first Islamic bank in the country. At that time he was the Chairman of the Fundraising Team for the establishment of Bank Muamalat Indonesia. Bank Muamalat Indonesia (BMI) was established on 24 Rabiul Tsani 1412 H or 1 November 1991, initiated by the Indonesian Ulema Council (MUI) and the Government of Indonesia. BMI began its operations on 27 Syawal 1412 H or 1 May 1992 AD. The presence of Bank Muamalat paved the way for the growth of the Islamic financial industry in the country.

¹⁴ Budi, "Biografi KH. Raden Abdullah Bin Nuh (Mama Abdullah)."

¹⁵ Mubarak, *BUKU AJAR SEJARAH PEMIKIRAN EKONOMI ISLAM*.

Apart from being the founder of Bank Muamalat, Amin Aziz is also listed as the founder of the Indonesian Ulema Council's Institute for Food, Drug and Cosmetics Assessment (LPPOM MUI). In addition, he also co-founded the Indonesian Muslim Intellectuals Association (ICMI) and established the Small Business Incubation Centre (PINBUK), which was involved in the establishment of thousands of Baitul Mal wa Tamwil (BMT) in various regions across the country. It was in this latter organisation that he spent much of his contribution in advancing the Islamic microfinance industry in the country. He also wrote the book "The Power of Al-Fatihah" (2012), on the grounds that he was concerned about the condition of the social life of Muslims, especially the quality of their faith and worship, which is lacking so that they are unable to achieve noble believers. According to him, most Muslims do not understand the verses in the Quran¹⁶.

3.4.2. Economic Thought Muhammad Amin Aziz

Prof Amin Aziz is one of the figures who played a major role in the history of the development of Islamic economics in Indonesia. He was among the scholars who helped fight for the establishment of the first Islamic bank in the 1990s. This includes being the initiator of the Bank Interest and Banking Workshop in Cisarua, Bogor, which managed to raise funds of Rp 125.5 million as capital to hold the workshop at that time.

Amin Aziz has developed an Islamic economic theory that attempts to integrate Islamic economic principles with modern economic concepts. He focuses on the importance of social justice, sustainable development, and poverty alleviation in the Indonesian economic context. Amin Aziz has advocated for the development of the Islamic financial system in Indonesia, including Islamic banking, Islamic insurance, and Islamic capital markets. He is of the view that the Islamic financial system can support equitable and sustainable economic development.¹⁷

Based on M. Amin Aziz's ideas and thoughts above, he has smart strategies and thoughts on how to pioneer sharia banking as well as raise it to what it is today. When compared to other Islamic economic thinkers, M. Amin Aziz believes that in forming an Islamic economy, in this case Islamic banking, it must be formed from the grassroots, through the BMT movement. This became one of the references for Islamic banking to be formed in Indonesia, especially in the

¹⁶ "Mengenang Prof. Dr. M Amin Aziz, Pelopor Ekonomi Syariah Di Indonesia," mysharing.co, 2014, <https://myssharing.co/amin-aziz/>.

¹⁷ "Mengenang Prof. Dr. M Amin Aziz, Pelopor Ekonomi Syariah Di Indonesia."

formation of Bank Muamalat Indonesia as the first Islamic bank. This is what interests the author to conduct more in-depth research on the thinking of M. Amin Aziz in the development strategy of Islamic Banks in Indonesia which is researched and studied into a thesis entitled "Analysis of M. Amin Aziz's Thoughts and Strategies in the Development of Islamic Banks in Indonesia" (Study of the Founding Figures of Bank Muamalat Indonesia)¹⁸.

4. Conclusion

According to the intellectual pioneers of Islamic economics in Indonesia, there are at least three foundations of Islamic economics, namely the aqidah foundation, moral foundation, and juridical foundation. The principle of Islamic economics according to KH Ahmad Adzar Basyir is that God is the absolute owner of everything, there is a difference between halal and haram in seeking and utilising wealth and natural resources, the prohibition of accumulating wealth and not spending it or neglecting it, social security, zakat, the prohibition of usury, the principle of balance, the principle of equalising the role of government and regulating the economy in an effort to achieve social justice. K.H. Sahal Mahfud's view regarding zakat and its management mechanism is that zakat is an institution to achieve justice in the sense that it is a mechanism to suppress capital accumulation in a small group of people. He said that zakat is one way to narrow the social gap that has the potential to cause chaos and disrupt the harmony of society.

As an economic thinker and scholar, K.H. Abdullah bin Nuh wrote a journal entitled "Zakat and the Modern World", which through his journal provides solutions to the problems of the third world, namely poverty through zakat. Where the zakat system based on the principles of the Quran is the way to achieve a prosperous society without poverty, and also the best way compared to capitalism and socialism. Muhammad Amin Aziz believes that in forming an Islamic economy, in this case Islamic banking, it must be formed from the grassroots of the economy, through the BMT movement. This became one of the references for Islamic banking to be formed in Indonesia, especially in the formation of Bank Muamalat Indonesia as the first Islamic bank.

References

Afandi. "Kiai Ahmad Azhar Basyir: Sosok Di Balik Tajdid Organisasi Persyarikatan Muhammadiyah," 2021.

¹⁸ Mubarak, *BUKU AJAR SEJARAH PEMIKIRAN EKONOMI ISLAM*.

Arfaizar, Januariansyah. “Pemikiran Fikih Ekonomi Syariah Ahmad Azhar Basyir,” 2022.

Budi. “Biografi KH. Raden Abdullah Bin Nuh (Mama Abdullah).” laduni.id, 2022.
<https://www.laduni.id/post/read/74169/biografi-kh-raden-abdullah-bin-nuh-mama-abdullah#>.

Mubarok, Muhammad Sultan. *BUKU AJAR SEJARAH PEMIKIRAN EKONOMI ISLAM*. Edited by Muhammad Taufiq Abadi. EUREKA MEDIA AKSARA, 2021.

Muhammadiyah, Redaksi. “Kyai Haji Ahmad Azhar Basyir, MA (Ketua 1990 – 1995),” 2020.
mysharing.co. “Mengenang Prof. Dr. M Amin Aziz, Pelopor Ekonomi Syariah Di Indonesia,” 2014. <https://mysharing.co/amin-aziz/>.

studocu.com. “Pemikiran Ekonomi Ilmuwan Muslim Indonesia,” 2020.
<https://www.studocu.com/id/document/institut-agama-islam-negeri-pekalongan/sejarah-pemikiran-ekonomi-islam/pemikiran-ekonomi-ilmuwan-muslim-indonesiakelompok-12/44331468>.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE AÇISINDAN KRİPTO PARALAR

Fatma KILIÇ¹, Medet İĞDE²

Öz

Para ilk değiş tokuş aracı olarak kullanılmaktaydı. 21. yy 'da son sanayi devrimi ve 2020 yılında tüm dünyayı saran covid-19 salgınıyla para sadece değiş tokuş aracı olmaktan ziyade ülkelerin iktisadi güçlerinin değerlendirilmesi olarak biçimlendirilmektedir. Ülkelerin merkez bankaları acenteliğiyle birlikte fiziksel bir şekilde kontrol altına alınan ve basım merkezi bir kurum tarafından basılan paraya seçenek olarak kripto paralar son dönemlerde güncel hale gelmektedir. Endüstri 4.0 teknolojik gelişmeler ve dijitalleşmenin günümüzde meydana getirdiği yenilik olan blok zinciri teknolojisi, Satoshi Nakamoto olan birey ve bireylerin aracılığıyla teorik araştırmalar sonucunda güvenilir bir ödeme yöntemi olarak ortaya konulmuştur. Blok zincir teknolojisi kripto paraların ilki olan Bitcoin teknolojisini oluşturan yöntemdir, blok zincir teknolojisi birçok dijital teknolojide aynı vakitte bulunan ayrıntılı bir veri tabanı olarak nitelendirilmiştir. Blok Zincir Mekanizmasına kaydedilen verilen kaybolması, silinmesi, zarar verilmesi veya herhangi bir değişiklik yapılması söz konusu olamaz. Blok zincir teknolojisi gözle takip edilebilir, şeffaf, teknolojik aletlerle erişimi, güvenilirliği ve aynı zamanda seri ödemelerin yapılması ve maliyetin düşük olması ve en önemlisi zaman tasarrufu sağlanmaktadır. Çalışmada son zamanlarda kişilerin dikkatini çeken ve uygulaması seri şekilde artan kripto paralar kavramı detaylı kavramsal açıdan incelenmesi hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda ilk olarak paranın tanımı yapılmış ve dijitalleşme önemine vurgu yaparak kripto paralara neden ihtiyaç duyuldu ve nasıl ortaya çıktığı üzerinde açıklamalar yapılacaktır. Çalışma hem kavramsal hem de literatürdeki çalışmalar olarak kripto paralar hakkında gerekli bilgilere sahip olunması açısından önem kazanmaktadır. İleriki dönemlerde kripto varlıklar uygulama açısından muhasebeleştirilmesi ve vergilendirilmesi gibi uygulama boyutlarının değerlendirilebilmesi yönünden geliştirilebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Para, Dijitalleşme, Kripto Para, Blok Zincir

¹ Student, Gaziantep University, kilicfatma.2727@gmail.com

² Asst.Prof.Dr., Gaziantep University, igdemedet@hotmail.com

CRYPTO COINS IN TERMS OF CONCEPTUAL FRAMEWORK

Abstract

Money was used as the first medium of exchange. With the last industrial revolution in the 21st century and the Covid-19 epidemic that surrounded the whole world in 2020, money is shaped as an evaluation of the economic powers of countries rather than just a means of exchange. Crypto currencies have become popular recently as an alternative to money that is physically controlled by the central banks of the countries and printed by a central printing institution.

Blockchain technology, which is the innovation brought about by Industry 4.0 technological developments and digitalization today, has been revealed as a reliable payment method as a result of theoretical research by individuals and individuals such as Satoshi Nakamoto. Blockchain technology is the method that created Bitcoin technology, the first of crypto currencies. Blockchain technology is described as a detailed database that is also found in many digital technologies. The data recorded in the Block Chain Mechanism cannot be lost, deleted, damaged or changed in any way. Blockchain technology provides visual traceability, transparency, access with technological tools, reliability, rapid payments, low cost, and most importantly, time savings.

The aim of the study is to examine the concept of crypto currencies, which has attracted people's attention recently and whose application has increased rapidly, from a detailed conceptual perspective. In line with this goal, first the definition of money will be made and explanations will be made on why crypto currencies were needed and how they emerged, emphasizing the importance of digitalization.

The study gains importance in terms of having the necessary information about crypto currencies, both conceptually and as studies in the literature. In future periods, crypto assets can be improved in terms of evaluating application aspects such as accounting and taxation.

Keywords: Accounting, Money, Digitalization, Crypto currency, Block Chain

1. Giriş

Küreselleşen Dünya'da teknolojik gelişmelerin her geçen gün arttığı ve teknolojinin hızla gelişmesiyle her alanı etkilediği gibi mali sistemleri yakından etkilemiştir. Teknolojinin bu kadar ilerlemesi kalıplaşmış para birimlerinden ve tabirlerinde değişiklik olabileceği öngörülmektedir.

Dijitalleşen bu dönemde ödemeler, para transferleri ve ticaretlerin büyük kısmı internet sistemleri ile gerçekleştirilmektedir. Covid-19 salgınıyla birlikte teknolojik gelişmeler hayatımıza daha çok dâhil olmaya başlanmıştır. Salgın ile birlikte para transferleri ve değişim aracı olarak kullanılan metotlar yetersiz kalmış ve yapılan işlemler için maliyetler artış göstermiştir (*Taşkın, 2023:40*).

Yetersiz metotlar için yeni alternatifler arayışına geçilmiştir. Bu arayışlar sonucunda fiziksel olarak denetlenebilen ve merkezi kuruluş tarafından basılan paraya alternatif olarak sanal para kavramı gündemde yer almaya başlanmıştır.

Kripto paranın somut bir niteliği yoktur herhangi bir banka ya da hükümetler tarafından merkezi bir otoriteye gerek kalmadan bilgisayar gücüyle üretilen bir dijital finans varlığı olduğu söylenebilir (*Taşkın, 2023:4*). Kripto para sayesinde üçüncü kişilere ihtiyaç kalmadı böylelikle paranın kontrolü tamamen kişilerin eline geçmiştir. Sanal para işlemleri merkezi sistemi bağlı değildir bundan dolayı günümüzün en güvenli ve birçok kullanıcı bulunan Blok Zinciri sistemini kullanılmaktadır. Blok zincir sistemi herhangi merkezi bir otoriteye ihtiyaç duymadan hızlı ve şeffaf olarak gerçekleştirilebilmektedir.

Kripto paralar, gün geçtikçe bütün dünyaya adını duyurarak daha çok konuşulur hale gelmektedir. Japonya, Güney Amerika, Paraguay, Arjantin ve Uruguay gibi birçok ülkede fiziksel para yerine kripto paralar tercih edilebiliyor. Kripto paranın tercih edilmesinin sebebi kullanıcılara sağlamış olduğu avantajlardan kaynaklandığı söylenebilir. En büyük avantajlarından bahsetmek gerekirse; sanal paranın herhangi bir merkezi kuruluşa bağlı olmaması, gizlilik esasın şartlarını taşıması ve en önemlisi enflasyondan etkilenmemesidir. Birçok ülkede yasal olarak kabul edilmemesi fiyat istikrarının dengesiz olması, herhangi bir merkezi kuruluşa bağlı olmadığından denetlenememesi vb. gibi riskler oluşturduğundan sanal paraya karşı ön yargı olduğu söylenebilir.

Kripto para birimlerin son zamanlarda nakde eşdeğer varlıklar, stoklar ve maddi olmayan duran varlık olarak görülebilir olmasından bahsedilen varlıkların muhasebe bakımından nasıl işleme

alınacağına ile ilgili tartışmalar oluşmaya başlamıştır. Kripto paraların yevmiye kayıtları oluşturulup muhasebeleştirilmesi ve raporlanabilmesi dışında vergilendirilme kısmı da ayrı bir sorun teşkil etmektedir.

Çalışmamın amacı sanal paranın fiziksel para sistemlerinden ayrılması sebebiyle muhasebeleştirilmesi konusunda eksiklerin giderilmesine ait araştırmalar içermektedir. Kripto para kullanan ülkelerin, kripto para uzmanları ve kripto para kullanıcıların düşünceleri ve uygulamaları yorumlanması amaçlanmıştır. Sanal para konusunda devletlerin alacağı kararlar çok önemli olma sebebi, günümüzde uygulanan ekonomik sisteminin büyük oranda değişikliğe uğrayacağından çalışmanın önemi arz edilmektedir.

2. Para Kavramı, Paranın Tarihçesi ve Kripto Paranın Meydana Çıkma Süreci

Klasik olarak makbul görülen ilkel para, değiş tokuş simsar (aracı) olarak yaklaşık M.Ö 9000’li senelere kadar varlığından bahsetmek mümkündür. Para, latince “Pecunia” kelimesinin anlamı para olarak ifade edilmekteydi ve “Sığır” kelimesinin anlamından gelen pecus kelimesinden türetilmiştir. O dönemlerde para namına halk evcilleştirilmiş hayvanları kendi aralarında para gibi değiş tokuş yapıyorlardı. Bugün bazı Afrika devletlerinde hala sığırların bir takas aracı namına uygulanmasının esasında geçmişte uygulanan bu mekanizmanın varlığından bahsetmek mümkündür. M.Ö 1000-500 seneleri arasında çeşitli değiş tokuş aracı olarak da deniz kabuklarından yararlanmışlardır. Bu durumlara istinaden günümüz para kavramı fikrine geçişin yavaş yavaş oluştuğunu söyleyebiliriz. Evrende yararlanan değeri hükümet aracılığıyla güvence altına alınmış ilk para, Lidya Kralı Karun aracılığıyla basılan tarihte para olarak bilinmektedir (Tekin, 1992:47).

Dünyadaki ilk para

www.dunyanin_ilkleri.com/ilkler/dunyadaki-ilk-para.html

Karun aracılığıyla basılan bu para Karun'u evrenin en varlıklı kralı yaptığını söylemek mümkündür (*Sürmen, 2014*). Dünya tarihinde ilk defa basılı para olarak aşına bu paralar yüksek maksimum çıktı maliyetleri, maksimum çıktı için doğal sınırlar, büyük ölçülerin taşınma zorlukları ile paranın şekil değişimini yolculuğu başladığı söylenebilir (*Sürmen, 2014*). Bu değişim süreleri içerisinde bankaların altın, gümüş paraları kabul edip bunların bedellerini kâğıt para ihraç edilmesine neden olmuştur. Dünya tarihinde ilk kâğıt para Çin tarafından 806 senesinde üretilmiştir (*Ös, 2022*). Kâğıt para ile madeni para kıyaslandığında, önemsenmeyecek derecede düşük maksimum çıktı maliyeti ve taşınabilir özelliği ile kullanabilir hale getirilmiştir.

Paranın emtia paradan, itibari paraya derecesine dönemsel devamlılıkta gelişimine değinerek, teknolojinin gelişimiyle birlikte günümüzde yer alan SPB'lerin daha fazla tercih edilmeleri düşünülmektedir. Ekonomik kıymeti olan her işlemde değiş tokuş simsar olarak para sarf edildiğinde, para ve paraya benzer değerler iktisadi değerini oluşturan ana unsur olarak kabul edilmektedir. İktisadi kurama göre para toplumda sağladığı yarara göre tanımlamak mümkündür (*Üzer, 2017*).

Bir değer para namına imtiyaz edilmesi için bazı yükümlülükleri taşıması gerekmektedir (*Milnes, 1919*).

- “Genel Kabul Görmesi,
- Yasal Olması,
- Kolay Taşınır Olması,
- Dayanıklı Olması,
- Bölünebilir Olması,
- Değerini Koruyabilmesi,
- Borçlanmada Kullanabilmesi”

2.1. Paranın Tanımları ve Çeşitleri

Paranın belli başlı esas unsurları bulunmaktadır. Bunlar;

- Para, mübadele aracıdır/simsarıdır.
- Adisyon ve değer birimidir.
- Değer biriktirme ve teori aracıdır/simsarıdır.
- Ekonomiyi yürütme aracıdır.

İktisadi yürütmelerde paranın hareket tarzı içerisinde adına bahsetme imkânı bulan para kavramının çeşitli tasvirleri ve türleri bulunmaktadır.

Emtia Para

Emtia kelimesinin anlamı mal demektir. İktisadi olarak faydalandığımız biçimiyle altın, gümüş gibi madenler, petrol, doğalgaz gibi enerji kaynakları, tarım ürünleri vb. mallara emtia denir. Emtia paraları yapıldığı madene istinaden kendi değeri olduğu söylenebilir.

a. Temsili Para

Ekonomide gerekli görülen alanlarda altın ve gümüşe çevrilebilen ödeme araçları olarak tanımlanmaktadır. '*Kötü paranın iyi parayı kovması*' olarak adlandırılan Gresham Kanunu temsili para içerisinde yerini almıştır.

b. İtibari Para

Devlet hükümlerine dayalı olarak ortaya çıkartılan, altın, gümüş, bedeli olmayan, yetkili kişiler ve kurumlar altında imzası hâsıl yere ve düzenlediği kâğıdı imitasyon edilemeyeceği merkezi otoriteye güven duymaktadır. Mal ve hizmet alım satımı için kullanılan banka kâğıdı veya banknot olarak bilinmektedir. Bugün dolaşımda bulunan paranın şeklidir.

c. Alternatif Para

Geleneksel para sistemine alternatif olarak kullanılmaktadır. Alternatif paralar genel olarak yereldir. Kullanıldığı bölgelerde üretimi artırmak ve ticareti ilerletmek hedefleriyle oluşturulmuştur.

d. Dijital Para

Elektronik olarak muhafaza edilebilen, transfer edilebilen banknot paraları simgeleyen paralardır. *1949 senesinde Robert McNamara- 1960'lı senesinde Amerika Birleşik Devletleri'nde savunma bakanlığı yaptığını görmekteyiz. Bir akşam müşterisini yemeğe çıkarttığında ödeme yapmak isterken cüzdanını unuttuğunu fark etmiştir. Yaşadığı utanç nedeniyle "Diners Club" isimli bir kart çıkartmayı düşünmesiyle günümüzün dijital parasına giden yol başlangıcı başladığını söylemek mümkündür (Çakmak, 2019).*

İnternet tabanlı olan kredi kartları dijital para konusunda kullanılan varlıktır. Nakitsiz hayat, nakitsiz toplum olarak da dikkatleri çeken dijital para sistemi farklı uygulamalar yapıldığını söyleyebiliriz. '*Örneğin Bill& Melinda Gates Vakfının destek verdiği Birleşik Milletler Programı 2012-2017 seneleri arasında dijital ödemenin bilhassa kadın ve genç kızlar için daha güvenli, düşük hasılatlı insanlar içinde daha verimli olduğunu savunarak hem devletleri hem*

de özel sektörü dijital ödemeye benimsetmek ve geçme konusunda çalışmalar yaptığını vurgulayabiliriz.

Programa Afganistan, Kenya, Kolombiya, Malawi, Peru, Filipinler devletleri katılım sağlanmıştır.' (Çakmak,2019).

Dijital paralar geleneksel olan paranın tüm niteliklerini barındırmanın yanı sıra kendine ait yenilikleriyle belirli özelliklere sahiptir. Dijital paraların nitelikleri ve yapısı kullanıcılara işlem kolaylığı kazandırmaktadır.

e. Elektronik Para

Geleneksel banknot para ya da madeni para gibi kıymetli, kabul edilebilirlik, ticaret, borç alma ve borç verme işlerinde faaliyet gösteren bir değişim aracı ve bir döviz cinsi olarak tanımlanabilmektedir. Elektronik paranın bazı özelliklerine değinmek gerekirse;

- *Elektronik/mekanik para eritildiklerinde çok fazla değer kaybetmeyen altın ve gümüş paralar gibi değerini gram olarak içinde taşımaz, bir yerlerde altın gibi değerli bir karşılığı emanette olan bir belge de değildir.*
- *Elektronik/mekanik para niteliklerinin, taklidi zor olan ve ayrıntıları herkes tarafından bilinen fiziki bir nesne de değildir.*
- *Tüm elektronik/mekanik para onu geliştiren ve hayata kazandırılanlar tarafından kontrol altına alınır.*
- *Elektronik para hükümet veya kanun gözünde genel geçerliliği olan bir mübadele aracı değildir, buna istinaden yalnızca belli sınıflar içinde kullanıldığı söylenebilir.*

(https://tr.wikipedia.org/wiki/Elektronik_para)

f. Sanal Para

Sanal paralar varlığı ile algılanabilen gerçekliği olmayan dijital paralardır. *2014 yılında Avrupa Bankacılık Otoritesi sanal parayı "Merkez bankası veya kamu otoritesi aracılığıyla ihraç yapılmadığı, kendiliğinden veya hukuki kişiler tarafından ödeme, transfer, saklama ve elektronik transfer şekli için kabul gören, karşılığının olması da koşul olmayan değerlerin dijital sembolüdür." şeklinde tanımlamıştır. Amerika Hazine Bakanlığına göre ise sanal para " Asıl paranın tüm niteliklerini bir arada taşımadığı halde, bazı durumlarda ve ortamlarda para gibi kullanılabilen tahavvül medyasıdır." olarak tanımladığını söyleyebiliriz (Çakmak, 2019) .*

Sanal Para ve Elektronik Para arasında farklılıklar vardır. Aşağıdaki tablo da gösterilmiştir.

Elektronik Para	Sanal Para
<i>Kanun olarak ortaya çıkartılmaktadır.</i>	<i>Kanun bir düzenlemesi mevcut değildir. .</i>
<i>Kanun olarak düzenlenmiş elektronik para müesseseler tarafından çıkarılır.</i>	<i>Finansal alanda olmayan özel bireylerce ortaya çıkartılır.</i>
<i>Çıkarılan kişiler dışındakiler tarafından kabul edilmektedir.</i>	<i>Sanal bir topluluk içinde kabul edilmektedir.</i>
<i>Hesap birimi, kanun tedavülü olan para birimleridir; Türk Lirası, Dolar, Euro gibi.</i>	<i>Hesap birimi kanun tedavülü olmayan para birimleridir. Bitcoin gibi.</i>
<i>Arzı/Üretimi sabittir.</i>	<i>Arzı/Üretimi sabit değildir, çıkararının isteğine bağlıdır.</i>
<i>İtibari değeri güvence altına alınmıştır.</i>	<i>İtibari değeri güvence altına alınmamıştır.</i>
<i>Denetim altındadır.</i>	<i>Denetim yoktur.</i>
<i>İşlemsel açıdan risk oluşturabilir.</i>	<i>İşlemsel, hukuki, kredi ve tedavül kabiliyeti açısından risk oluşturabilir.</i>

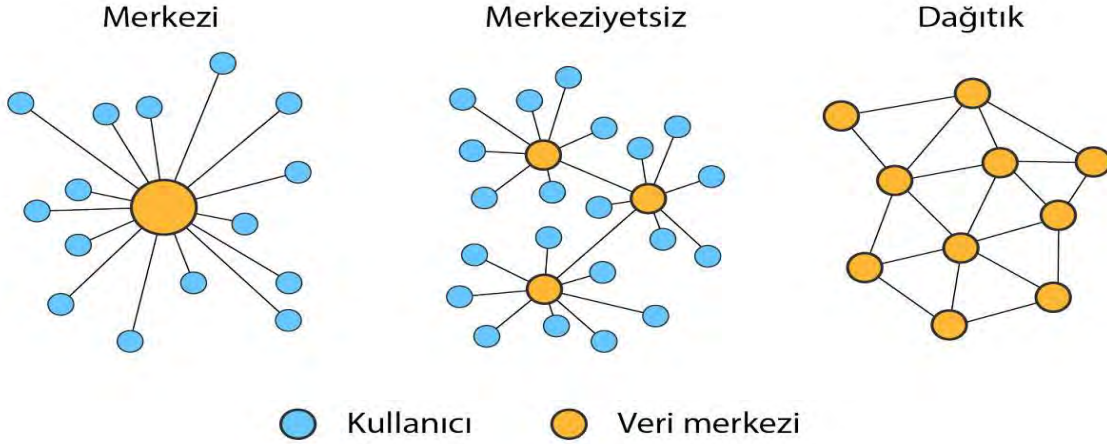
Kaynak: Polat vd., 2018:46

g. Kripto Para

Merkezi nitelik taşımayan sistem içinde olan, denetimi olmayan, dijitalleşen bu dönemde yeterli teknolojiyi bulduran her bir birey şifreleme metodu ile meydana çıkardığı sanal paraya kripto para olarak tanımlanmaktadır. Üreten bireyin tercihine dayalı olarak belirli bir sayıda veya sayısız olarak oluşturulan sanal paralar genellikle belirli bir sayıda üretiliyor. Sanal para kullanıcıların sanal cüzdanı vardır.

Günümüzde kullanılmakta olan kripto paralar, Blokchain teknoloji sistemiyle geliştirilmektedir. Tüm işlemler bu sistem sayesinde kullanıcılar arasında sağlanabilmektedir. Kripto paranın kıymeti, kullanıcıların yaptığı işlemleri sistem ne derece güvenli olduğunu göstermektedir. Kripto paraların bireyler tarafından kullanılmasında, para transferinde kişisel donelerin açıklanması, herhangi bir araç ya da teşkilatın olmaması, gizliliğiyle kullanıcıların ilgisini çekmiştir (Taşkın,2023).

Kripto paralar merkezi olmayan yapılar olup aşağıdaki şekilde gösterilmeye çalışılmıştır.

Kaynak: Taş ve Kiani. 2018:370

Kripto para birimi elektronik para türüdür. Elektronik paradan ayrı olarak bazı nitelikler taşımaktadır. Elektronik paranın en önemli özelliği yasal bir dayanağı bulunmaktadır fakat kripto paranın yasal bir dayanağı bulunmamaktadır. Kripto paralar Avrupa Merkez Bankası'nın açıklamasına göre dijital biçimde yer alan sanal para birimleri kısmında yer almaktadır.

IMF 2016 senesinde yayınladığı raporda para birimlerini bölümlendirmiştir.

Kaynak: Çetinkaya,2018, 14

3. Blockchain'in Endüstri 4.0 Teknolojisinin Kripto Paralar İle İlişkisi

Günümüzde teknolojinin bu kadar yaygınlaşması yaşama kazandırdığı bir diğer yenilik de Blok Zincir (Blockchain) teknolojisidir. Blok Zincir Teknolojisi, sahte namı Satoshi Nakamoto olan birey ve bireyler tarafından yapılan teorik inceleme sayesinde güvenilir bir ödeme mekanizması olduğu ortaya çıkartılmıştır (Ös ve Ercan, 2021).

Blok Zincir Teknolojisi kripto paraların ilki olarak bilinen Bitcoin teknolojinin görünmez kısmındaki düzenektir. Blok Zincir Teknolojisi birçok bilgisayarda aynı anda bulunan dağınık bir data alt temeli oluşturulduğu söylenebilmektedir. Blok Zincir Mekanizmasına kaydedilen,

doneler silinmesi, zarar verilmesi, değiştirilmesi ve tahrif edilmemesi mümkün değildir (*Dobrovnik 2018*).

Blockchain Teknolojisine yapılan her kayıt için tarih, saati ve evrak numarası mekanizmaya kaydedilerek takip edilebilmektedir. Tekrar yeni bir kayıt yapılacağı takdirde eski kaydı silmez ve bir link yardımıyla önceki ile birbirine bağlar. Mekanizmaya verilen blok zincir namı bu nitelikten gelmektedir (*Akben ve Çınar, 2018*).

Blok zincir teknolojisi, birey, müessese veya hükümet tarafından kontrol altına alınan bir mekanizma değildir. Dağıtık bir mekanizmaya haiz olmasına istinaden tüm doneler tüm kullanıcılar tarafından erişebilir ve tüm donelerin tüm kullanıcılara aynı anda ulaşılabilirliği açıktır (*Usta ve Doğantekin, 2018*). *Blok Zincir Teknolojisi, izlenebilir, şeffaf, erişim, güvenilirliği, hızlı ödeme, maliyet ve zaman tasarrufu sağlamaktadır* (*Ös ve Ercan, 2021*).

Blok Zincir Teknolojisinin en çok kullanılan ve hayata tatbik eden bir sanal para birimi özelliğindeki Bitcoin'dir. Bitcoin, merkezi olmayan bir dijital para birimi olarak bilinmektedir (*Nakamoto, 2008*). Açıklamak gerekirse, Bitcoin'in kullanılmasında merkezi bir sunucu yoktur, bankalar ve devletler gibi hiçbir müessese ya da birey Bitcoin'i kontrol altına almamaktadır.

Geleneksel ödeme prosedürlerinden farklı olarak, Bitcoin'in sağlandığı en büyük avantajının, herhangi bir merkezi birim veya devlet tarafından kontrol altında olmadığı, kullanıcıların üçüncü bir tarafa güvenmek zorunda kalmamaları sağlanabildiği kayıt altına alınmıştır (*Franco, 2014*).

'Bitcoin ağında bir işlemin nasıl yönetildiğine bir örnek vermek gerekirse: Bir kullanıcının (X), bir diğer kullanıcıya (Y) para transferi yaptığını varsayalım. Ağdaki her kullanıcı, kendi fonlarını kontrol eden bir kriptografik özel anahtara sahiptir. Bu nedenle para göndermek isteyen X kullanıcı öncelikle —1gr6U6... adresine 1 Bitcoin göndermek istiyorum mesajını imzalamak için kendi anahtarını kullanmaktadır. Bu imzalı mesaj, ağdaki her bir katılımcının bir kopyasını aldığı bir mesaj olarak ağ üzerinde yayınlanır. X'in bu mesajı alındığında, ağdaki düğümler temel olarak üç adım izlemektedir. İmza doğru ise mesaj onaylanır, eğer imza doğru değil ise mesaj reddedilir. Gönderen adresin işlemleri tamamlamak için yeterli paraya sahip olup olmadığı kontrol edilmekte ve eğer kullanıcının bakiyesi söz konusu işlemin gerçekleştirilmesi için yeterli değilse işlem geçersiz sayılmaktadır. Son olarak, fon bir adresten çıkarılıp diğer adrese yatırılmaktadır ve son adımda veri tabanı bu yeni bilgiler ile güncellenmektedir.' (*Taşkın, 2023*).

3.1. Kripto Para Cüzdanı

Kripto paralar sanal bir ortamda oluşsa da bireyler paraları muhafaza edebilmek için bir cüzdan ihtiyacı doğmaktadır. Gündelik hayatımızda her bireyin kullandığı cüzdan gibi kripto para cüzdanının şifresini sadece kullanıcının olan bir depolama mekanizması şeklinde görülebileceği söylenebilir. Bahsi geçen anahtar bu paranın sadece kullanıcıya ait olduğu gösteren güvenilir bir programdır. Bu anahtar genellikle 26 ile 35 karakter arasındaki rakamlarla harflerden ortaya çıkmakta ve QR kod ile gösterilmektedir (Taşkın, 2023).

(<https://www.btcturk.com/bilgi-platformu/kriptopara-cuzdani-nedir/>)

4. Blockchain'in Muhasebe Sistemleri Üzerindeki Etkisi

Blok Zincir Teknolojisinin nesnelere veya olayların ortak özelliklerini kapsayan ve ortak bir ad altına toplayan defterin güvenilirliğinin, onu muhafaza altına alarak merkezi denetçilerden olduğu bir noktadan, kayıt elde etmeyi yönlendiren mekanizmaya duyulan güvende ortaya çıkartıldığı bir noktaya doğru gerçekleşen faaliyettir.

İşlemleri otomatik olarak yürüten akıllı (dijital) sözleşmeler için var olan varlığı, tüm sözleşmelerin işleyişini kaynaktan etkileyebilecek programlanabilir bir defterin oluştuğunu gösterebilmektedir (Beck, 2017).

Blockchain bir muhasebe teknolojisidir (Deloitte, Consulting GmbH, 2016). Bu teknoloji, değerli mülkiyetlerinin devri hatasız mali bilgilerin yer aldığı defter kayıtlarının tutulması söylenebilmektedir. Muhasebecilik mesleğinin varoluşu genel olarak mali kaynakların değerlendirilmesi, teknoloji sistemiyle bildirim, incelenmesi ve raporlanması ile ilgilidir. Bu duruma istinaden muhasebe mesleği, mülkiyet üzerindeki hak ve yükümlülükleri belirleme, test etmek ve mali kaynakların en doğru şekilde tahsisinin planlanması olduğunu söyleyebiliriz.

Blockchain'in mali sistemler için önemli bir faktör olduğunu belirtilebilir. Blockchain aktif olarak kullanılabileceği mali sisteme geçişte muhasebe mesleği için birden fazla fırsat elde edilebileceğini göstermektedir. Muhasebeciler; düzensiz kuralların uygulanması, defter-kayıt tutma, belirli ölçülere, yasaya, kullanıma uygun kayıtlar belirlemek hususunda uzman kişiler olarak kabul edilmektedirler. Son olarak, muhasebe sektöründe kalıplaşmış temel becerilerin kapsamı da farklı bir boyut alacaktır. Uzlaşmak ve data kaynağı güvencesi gibi iş yükleri hafifletilebilmekte veya hiçbir şekilde ihtiyaç duymayarak ortadan kaldırılabilir teknoloji, danışmanlık üzerine etkinlikleri genişletilebilir (*El-Sayid 2018*).

5. Kripto Paranın Muhasebeleştirilmesi İle İlgili Literatür Çalışmaları

Yazarlar/Yıllar	Yapılan Çalışmaların Özeti
Raiborn ve Marcos (2015)	Bitcoin mekanizmasının nasıl işlevsel hale getirildiği üzerine olan çalışma, finansal muhasebe biçiminde bitcoin işlevlerinin muhasebe kalemlerinde kayıt altına alınmasında varlık sınıflandırması, madencilik, yatırım holdingleri, borsalar, şirkette yapılan işlemlerde devralma, devretme ve birleşme konularını ayrıntılı bir şekilde açıklamaya çalışılmıştır.
Serçemeli (2018)	Kripto paraların faydalanma şekline istinaden muhasebe kayıt mekanizmasının ticari mal, hazır değer, menkul kıymet olarak değerlendirilebilir, çalışmada; uluslararası kripto para birimlerin standartlarının oluşturulması ve uygulamaya geçirilmesi önerilmiştir.
Dizkırıcı ve Gökğöz (2018)	Kripto paranın özelliği nedeniyle yabancı para olarak kabul edilmesini uygun olduğunu belirtmiş çalışmada, kripto paralar için hazır değerler (muhasebe kodu:108) olarak kullanılması önerilmiştir.
Şahin (2018)	Kripto paraları maddi olmayan duran varlık olarak kabul edilip muhasebeleştirilmesinin uygun olacağı değerlendirdiği çalışmada, kripto paraların pozitif kur farklarının ve yeniden değerlendirme miktarların/ tutarların vergilendirilmesi gerektiği belirlenmiştir.
Prochazka (2018)	Kripto paraların UFRS boyutta muhasebede kayıt altına alınması konusunda birden fazla muhasebe örnekler ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Yapılan çalışmanın sonucunda kripto paranın esasa uygun kıymeti ile muhasebeleştirilmesinin finansal tablo kullanıcıları için gerçeğe uygun ve güvenilir bilgiyi elde edebilecekleri vurgulanmıştır.
Temelli (2019)	Kripto para birimlerinden bitcoin ve muhasebe açısından değerlendirilmesi çalışmada, bitcoin'in döviz, hazır değer, menkul kıymet ya da ticari mal biçiminde değerlendirilip muhasebe kayıtlarında yer verilmesi vurgulanmıştır.
Aslan (2020)	Muhasebe sisteminde global miktarda faaliyet gösteren çeşitli müesseselerin kripto parayı muhasebede kayıt altına almaya yönelik yaklaşımları yorumlamaya çalışılan çalışmada; kripto paraların nakit/nakit benzeri ve finansal araç olmadığı maddi olmayan duran varlık olarak kayıt altına almak en doğru yaklaşım olduğunu vurgulamıştır.
Özdemir (2020)	Kripto paraların kullanıldığı alana göre, yabancı para, değerli maden, menkul kıymet ve maddi olmayan duran varlık olarak değerlendirmeye çalıştığı ve muhasebe kayıtlarının nasıl yapılacağına örnekler verdiği çalışmada; kripto paraların muhasebede hangi hesapta kayıt altına aldığı değil, şeffaf, gerçeğe uygun, doğru, güvenilir bilginin nasıl elde edileceğini önemini ele almıştır.
Güdelci (2020)	UFRS çerçevesinden kripto paraların muhasebe açısından nasıl kayıt alınması gerektiğini değerlendirilen çalışmada; UMS 2 ve UMS 38'in kripto paranın varlığını maddi olmayan duran varlık olarak kapsam altına almanın en doğru yöntem olduğunu vurgulamıştır.

Yüksel (2020)	Kripto paraların muhasebe alanında nasıl kayıt altına alınmasına yönelik yapılan çalışmada; kripto varlıkların sınıflandırmasında standardizasyonun sağlanmasının, muhasebe sistemlerinde kayıt altına almak için yeni standartların hazırlanması ve bu standartlarına istinaden yasal düzenlemelerin yapılmasının yararlı olacağı önemi vurgulanmıştır.
Vincent & Wilkins (2020)	Kripto varlıkları ile yapılan işlemlerin yasal bir dayanağının olmaması, ek denetim risklerine sebep olabileceği çalışmada; denetime tabi alıcıların kripto para işlemleriyle ilgilenmesi durumunda, denetim firmasının kripto para farkındalığına sahip bir gelenek oluşturulması ve denetçilerin kripto paranın yeterlilik seviyelerinin herkes tarafından kabul ettirilmesi gerektiği vurgulanmıştır.
Yatsyk & Shvets (2020)	Kripto varlıkların çok farklı özellikleri taşımasından ve birden fazla türü olduğundan bahsedilen çalışmada, kripto varlıkları türlerine göre ayırmak ve analiz edilmesi gereken iki temel faktörün varlığına değinilmiştir. Birincisi kripto varlığın temel amacı ikincisi kripto varlıkları nasıl elde edildiği detaylı bir şekilde incelemeye çalışılmıştır.
Topaloğlu (2021)	Kripto paranın son dönemde yüksek oranda talep görmesi ve bu talebin gözlemlenmesi sonucunda ülkelerin yasal bir düzenleme getirilmesi vurgulanmıştır. Hükümetler kripto paralar arasındaki uyum sürecinin kolaylaşması ve hızlanmasını oluşturmak için küçük oranlı vergileri uygulanarak kripto para mekanizmasındaki işlemleri kayıt altına alınmasının oldukça yerinde olacağı düşünülmektedir.
Sayar vd. (2021)	Bitcoin'i mübadele aracı ve nakit paranın dijital sürümü olarak incelenen çalışmada; işletmelerde bulunan Bitcoin'in nakit hesap altında Türk parası ve yabancı paralardan ayırarak kripto para hesabı olarak işleme alınmasının gerekliliği vurgulanmıştır.
Ağ ve Gülhan (2022)	Kripto paraların muhasebe standartları açısından incelenen çalışmada; kripto paraların teorik amaçlı alım-satımını yapan işletmelerin 108 'Diğer Hazır Değerler' kalemini, kripto para madenciliği yapan işletmelerin ise 157 'Diğer Stoklar' kalemlerine yevmiye kayıtlarına yapılabileceği söylenmiştir.
Kızıl (2022)	Kripto paraların muhasebede nasıl kayıt altına alınması gerektiği konusunda örnek uygulamalarla ele alınan çalışmada; kripto varlıkların diğer stoklar, diğer maddi duran varlıklar, diğer menkul kıymetler, diğer maddi olmayan duran varlıklar, diğer hazır değerler, kripto paralar ve kripto varlıklar kalemi altında muhasebe kayıtların nasıl yapılacağı örnekleri öneri olarak sunulmuştur.
Koç (2022)	Kripto paraların TMS/TFRS açısından muhasebe sistemlerinde kayıt altına nasıl alınması gerektiğini açıklayan çalışmada; en elverişli hesabın maddi olmayan duran varlık olarak işleme alınması tespit edilmiştir.
Sezgin (2022)	Kripto paraların kayıt altına alınması için UMS/TMS 2 ve UMS/TMS 38 dahil ilgili tüm standartların kripto paralara da uygun bir şekilde güncellenmesi gerektiği vurgulanan çalışmada; kripto paraların yeni bir varlık çeşidi olarak değerlendirilmesi gerektiğinden UMS/TFRS boyutta yeni standartların ortaya konulması uygun olduğu önerilmiştir.
Dilek ve Doğan (2023)	Kripto paraların muhasebe sisteminde hangi hesaplarda izlenebileceği açıklanan çalışmada; kripto paraların kullanılan amaç doğrultusunda nakit ve nakit benzerleri olarak '100 Kasa', '108 Diğer Hazır Değerler', '104 Kripto Para' kalemlerinde veya stok kalemlerinde '153 Ticari Mallar' kaleminde muhasebe sisteminde kayıt altına alınacağı vurgulanmıştır.
Güney ve Şavlı (2023)	Kripto paraların varlık kaleminin değerlendirildiği ve örnek muhasebe kayıtların gösterildiği çalışmada; işletmelerin kripto varlıkları elde etme ve elde edildikten sonra ellerinde tutma hedeflerine göre yaklaşımlarından herhangi birini seçmeleri gerektiği vurgulanmıştır.
Kılıç ve Alataş (2023)	Kripto paraların muhasebe sisteminde öne çıkan hesap sınıflarının belirtildiği çalışmada; kripto paraların maddi olmayan duran varlık hesaplarında takip edilmesi tercih edilmiştir.

Sonuç

İnsanların gereksinimlerini karşılamak için verdikleri çabalar, insanlık tarihi süresince devamlı değişim göstermiştir. İnsanlar ilk süreçte yaşamlarını idame ettirmek için kendi gereksinimlerini üreterek ve doğadan bedelsiz bir şekilde temin etmeye çalışmışlardır. İlerleyen zamanla birlikte toplumsal bir mekanizma içerisinde yer almaya başlayan insanlar arasında ticari faaliyetler ortaya çıkmaya başlamıştır. Ticari faaliyetlerin ortaya çıkması ile birlikte insanlar gereksinimlerini kendileri üretememiş, gereksinimlerini üretim yapan insanlardan karşılamışlardır. Parasal sürecin başlamasına neden olan bu mekanizmada mübadele aracı olarak da isimlendirilen takas mekanizması kullanılmıştır.

İnsanlık tarihi kadar geçmişi olan para, ilk zamanlardaki kullanma şekline göre çok farklılıklar göstermiştir. İlerleyen dönemlerde teknoloji ile birlikte nasıl bir yapıya bürüneceğini tahmin etmek mümkün değildir. Dijitalleşen bu dönemde kripto paraların nasıl bir süreçten geçip günümüzde kabul görülmüş para yerini alacağını tahmin etmek pek mümkün değildir. Paranın temel faktörü olarak kabul edilen bir varlık olmasıdır. Kabul edilen ve güven duyulan para birimleri toplumlar tarafından kullanılıyor. Fakat kripto paraların tam anlamıyla paranın özelliklerini taşıyamaması ve güven duyulan bir para olmaması kullanımı kısıtlamaktadır.

Blockhain kavramı ilk olarak 2009 yılında ses dosyaları, görüntü dosyaları ve belgeleri kolaylıkla değiştirilebilen dijital varlıkların sürelerini mühürlemek ile alakalı teknolojik problemlere yönelik bir çözüm için ortaya çıkartılmış ve kavramsallaştırılmıştır. Blockhain teknolojisi ile bir dosyanın ne zaman kayıt edildiği ve içindeki bilgileri ne zaman değiştiği adım adım takip etmek mümkündür. Blockhain dijital bilgileri meydana çıkartan ve iştirak eden, halka açık, merkezi sistemi olmayan yani dağıtık defter olarak belirtmek ve aslında gerçekleştirilen dijital işlemlerin kayıtlarını oluşturmaktadır. Dağıtık bir mekanizmaya sahip olan Blockhain, merkezi bir kontrol ya da kayıt birimi yoktur. Gün içinde yapılan tüm işlemler bireylere ait dosyalarda kayıt altına alınmakta ve ağ kullanıcıları tarafından doğru olarak kesinleştirilmektedir.

2009 senesinden itibaren meydan çıkan kripto paralar covid 19 salgınıyla birlikte hızla dikkat çeken ve kullanımı yaygınlaştığını söylemek mümkündür. Kripto paralar her ülke için başka anlamlar ifade ediyor, bazı devletler tarafından yasal olmadığı düşünülerek yasaklanmış, bazıları tarafından düzenlemeler yapılmış, bazıları tarafından da para olarak kabul görülmemiştir. Kripto paraların en çok bilinen Bitcoin kendi mekanizmasını yaratmış ve birden

fazla sektör, iş ve yatırım imkânları sağlamıştır. Ülkemizde 19.547.962 Bitcoin'i kabul eden işletmenin varlığı, yapılan işin karşılığında maaş olarak Bitcoin alanlar, mallarını Bitcoin karşılığı satanların varlığından bahsetmek mümkündür. Bu mekanizmayı ticari hayatta ve günlük yaşantıda hızla kullanılması beraberinde muhasebeleştirilmesi, vergilendirilmesi ve denetim gibi konuların incelenmesi gerekmektedir.

Çalışmanın Amacı; Kripto paraların muhasebeleştirilmesi konusunda ise kullanım alanına ve taslağına bakılarak, özün önceliği görüşüne istinaden muhasebe sisteminde kayıt altına alma işleminin Bitcoin'in ticari mal, hazır değer, nakit/ nakit ve benzeri, menkul kıymet, maddi olmayan duran varlık ve stok olarak değerlendirmesine göre hesaplara işlenmelidir. Günümüzde ortak kabul edilerek gerçekleştirilmeye çalışılan muhasebe standartları, finansal raporlama standartları ve denetim standartları varlığını global anlamda kabul görülen uluslararası kripto para birimleri standartları düzenlenmesi ve uygulamaya geçirilmesi önerilmeye çalışılmıştır.

Kaynakça

- Ağ, A. ve Gülhan, Ü. (2022). TMS/TFRS kapsamında kripto paraların muhasebeleştirilmesi. Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 8 (1), 39-51
- Akben, İ. ve Çınar, S. (2018). Lojistik Ve Tedarik Zinciri Yönetiminde Blok Zinciri: Vaatler, Uygulamalar Ve Engeller. (ss.1452-1456). Anadolu I. Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar Kongresi. Diyarbakır, Türkiye
- Aslan, Ü. (2020). Kripto para muhasebesi üzerine yapılan tartışmalar ve finansal raporlama üzerindeki etkileri. TIDE AcademIA Research
- Beck, R., Avital, M., Rossi, M., & Thatcher, J. B. (2017). Blockchain Technology in Business and Information Systems Research. Business & Information Systems Engineering
- Çakmak, M. (2019) Kripto Paraların Gelişim Süreci, Blok Zincir Teknolojisi Ve Kripto Paraların Türkiye 'De Vergilendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Türkiye
- Çetinkaya, Ş, (2018)."Kripto Paraların Gelişimi ve Para Piyasalarındaki Yerinin Swot Analizi İle İncelenmesi".Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi.
- Deloitte Consulting GmbH. (2016). Blockchain Technology: A game-changer in accounting? Deloitte & Touche GmbH Wirtschaftsprüfungsgesellschaft.

- Dilek, Ş. ve Doğan, S. (2023). Kripto paralar ve muhasebeleştirilmesi üzerine bir inceleme. Uluslararası Bankacılık Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 6 (1), 71-95
- Dizkırıncı, A. S. ve Gökgez, A. (2018). Kripto para birimleri ve Türkiye’de bitcoin muhasebesi. Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies
- El-Sayid, M. H. (2018). Al-Tadkik El-Dahili Val-Mutagayirat Al-Teknolojiya Al-Haditha. Auditors Magazine
- Franco, P. (2014). Understanding Bitcoin: Cryptography, Engineering and Economics. John Wiley & Sons Ltd.
- Güdelci, E. (2020). UFRS kapsamında kripto para işlemlerinin muhasebeleştirilmesi: kripto paralar gerçekten para mı? Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 22 (2), 225-257.
- Güney, A. ve Şavlı, A. S. (2023). Kripto paraların muhasebeleştirilmesindeki yaklaşımlar. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, C-iasoS 2022 Special Issue, 11-28.
- Kılıç, İ. ve Alataş, A. (2023). Kripto varlıkların muhasebeleştirilmesi üzerine bir içerik analizi. Journal of Accounting and Taxation Studies, 16 (1), 157-183
- Kızıl, C. (2022). Kripto paraların muhasebeleştirilmesi hususunda uygulamalar, alternatif yaklaşımlar ve öneriler. Akademik Hassasiyetler, 9 (18), 107-129.
- Koç, F. (2022). Kripto paranın TMS/TFRS ile uyumlu olarak muhasebeleştirilmesine ilişkin yaklaşımlar. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 24 (2), 289-311.
- Marshall, L. (2018). Cryptoasset: Taxonomy Report. CryptoCompare. <https://www.cryptocompare.com/media/34478555/cryptocompare-cryptoassettaxonomy-report-2018.pdf>
- Ös, M. ve Ercan, C. (2021) Endüstrü 4.0 Teknolojileri ve Muhasebe Mesleği Kitabı, Adalet Yayınevi, Ankara.
- Ös, M. (2022), Covid -19 Pandemisinin Sanal Para Üzerindeki Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme, 3. International Dicle Scientific Research And Innovation Congress, Diyarbakır, Türkiye
- Özdemir, M. (2020). Kripto paraların muhasebesi üzerine öneriler. Özdemir, M. (Ed.), Muhasebe finans perspektifinde edönüşüm süreci (ss. 125-141). Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.

Polat, A., Yusufoglu, A. Ve Cakir, M. (2018) "Bitcoin Özelinde Sanal Paraların Türk Vergi Sistemi Karşısındaki Durumunun İncelenmesi", Vergi Dünyası Dergisi

Proczhazka, D. (2018), Accounting for Bitcoin and Other Cryptocurrencies under IFRS: A Comparison and Assessment of Competing Models, The International Journal of Digital Accounting Research

Sayar, A. R. Z., Ergüden, E. & Güven, V. (2021). Bitcoin işlemlerinin muhasebeleştirilmesi. Muhasebe ve Denetime Bakış, (64), 75-97.

Serçemeli, M. (2018). Kripto para birimlerinin muhasebeleştirilmesi ve vergilendirilmesi. Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar

Sezgin, H. (2022). Uluslararası muhasebe standartlarında kripto varlıkları sınıflandırma çabaları. Çelik, H ve Yılmaz, H. (Ed.), İktisat ve finans yazınında güncel eğilimler (ss. 117-132). Gazi Kitabevi.

Taş. O. ve Kiani F. (2018)"Blok Zinciri Teknolojisine Yapılan Saldırıları Üzerine Bir İnceleme".Bilişim Teknolojileri Dergisi.

Taşkın, Z. (2023) Kripto Paraların Muhasebeleştirilmesi ve Örnek Uygulamalar, Ankara, Türkiye

Temelli, F. (2019). Kripto para birimlerinden bitcoin ve muhasebe açısından değerlendirilmesi. İktisadi Yenilik Dergisi

Topaloğlu, B. (2021), Kripto Paraların Devlet Otoriteleriyle Entegrasyonu, Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı:4. 244-258.

Usta, A. ve Doğantekin, S. (2017). Blockchain 101. Bankalar Arası Kart Merkezi (BKM) Yayınları. İstanbul.

Üzer,B.,(2017),Sanal Para Birimleri,Uzmanlık Alan Tezi,TCMB,Ankara

Vincent, N. E. & Wilkins, A. M. (2020). Challenges when auditing cryptocurrencies. Current Issues in Auditing,14

Yatsyk, T., & Shvets, V. (2020). Cryptoassets as an emerging class of digital assets in the financial accounting. Economic Annals-XXI, 183 (5-6), 91-121

Yüksel, F. (2020). Kripto varlıklar ve IFRS kapsamında kripto paraların muhasebeleştirilmesi. Journal of Accounting and Taxation Studies, 13 (2), 445-453

İnternet Adresleri:

https://tr.wikipedia.org/wiki/Elektronik_para

<https://www.google.com/search?q=%0D%0A%28Bristol+Pound+to+be+withdrawn+from+circulation+in+September>

https://www.google.com/search?q=www.dunyan%C4%B1n+ilkleri.com%2Filkler%2Fdunyadaki-ilk-para.html&sca_esv=584679428&sxsrf

CUMHURİYETİN KURULUŞUNDAN GÜNÜMÜZE BİTLİS'TE EKONOMİK VE FİNANSAL GELİŞİM

Beyhan KILINÇER¹, Suat ÖZDAĞ²

Öz

Artan rekabet ortamında sürdürülebilirliğini korumak ve vatandaşlarının refah düzeyini geliştirmek hükümetlerin başlıca görevlerindedir. Ülkedeki her bir şehrin bu küresel rekabete mevcut katkısının ve potansiyelinin incelenmesi, hükümetçe verilebilecek teşvik ve desteklerin belirlenmesi, oluşturulacak politikaların ortaya konulması, basit bir ifadeyle bu görevin başarılmaması açılarından yol haritası niteliği taşımaktadır. Bu çalışmada bulunduğu konum itibarıyla birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, büyük savaşta Rus işgaline uğramış ve büyük yıkımlar yaşamış olan, tarihi yollar ve önemli bir geçiş merkezi konumunda bulunan Bitlis ilinin cumhuriyetin kuruluşundan günümüze dek ekonomik ve finansal gelişimi incelenmektedir. Bu gelişim tarım, sanayi, finans, hayvancılık ve diğer sektörel yatırımlar açısından ele alınmaktadır. Bu çalışmanın temel çıkış noktası, Bitlis ilinin tarihsel ekonomik ve finansal gelişim yolcuğuna ışık tutmak, geçmiş ve günümüz kıyaslaması yapılarak potansiyellerini ortaya çıkarmak, sektörel analizler yapılarak farklı iş kollarının çalışma alanlarını tespit etmek, ayrıca politika yapıcıların ve konuya ilişkin araştırmacıların gelecek planlamalarına yol haritası olarak katkı sağlayabilmektir. Bu amaçlarla çalışmada, 1) cumhuriyetin kuruluşu ve takip eden ilk yıllar (Atatürk dönemi), 2) 1939- 1999 dönemi ve 3) 2000 yılından günümüze kadarki yıllar, olmak üzere üç temel periyod esas alınmaktadır. Ayrıca, ekonomi, finans ve tarih disiplinlerinin bütünleşmesinden oluşan multidisipliner özelliği ile diğer çalışmalardan ayrılan bu çalışmada, Bitlis ilinin geçmiş ve bugün sahip olduğu iktisadi durum tartışılarak gelecek öngörülerini ile öneriler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Gelişme, Ekonomi, Yatırımlar, Cumhuriyet, Bitlis.

¹ Asst.Prof.Dr., Adıyaman University, bkilincer@adiyaman.edu.tr

² Asst.Prof.Dr., Bitlis Eren University, sozdag@beu.edu.tr

ECONOMIC AND FINANCIAL DEVELOPMENT IN BITLIS FROM THE FOUNDATION OF THE REPUBLIC TO THE PRESENT

Abstract

Maintaining sustainability in an increasingly competitive environment and improving the welfare of its citizens are among the main duties of governments. It serves as a road map in terms of examining the current contribution and potential of each city in the country to this global competition, determining the incentives and supports that can be given by the government, putting forward the policies to be created, and in simple words, achieving this task. In this study, the economic and financial development of Bitlis province, which has hosted many civilizations due to its location, was invaded by the Russians in the Great War and suffered great destruction, and is an important transit center with historical roads, is examined from the foundation of the republic to the present day. This development is discussed in terms of agriculture, industry, finance, animal husbandry and other sectoral investments. The main starting point of this study is to shed light on the historical economic and financial development journey of Bitlis province, to reveal its potentials by comparing past and present, to identify the working areas of different business lines by making sectoral analysis, and to contribute as a road map to the future planning of policy makers and researchers on the subject. For these purposes, three basic periods are taken as basis in the study: 1) the establishment of the republic and the first years that followed (Atatürk period), 2) the 1939-1999 period and 3) the years from 2000 to the present. In addition, in this study, which differs from other studies with its multidisciplinary feature consisting of the integration of economics, finance and history disciplines, the past and present economic situation of Bitlis province is discussed and future predictions and suggestions are presented.

Keywords: Financial Development, Economy, Investments, Republic, Bitlis.

1. Giriş

Son yüzyılda ekonomi ve üretim anlamında sürekli gerileme yaşayan bir devletin mirasçısı olarak teknoloji ve yetişmiş insan konusunda oldukça eksik olan yeni devlet, bu eksiklikleri gidermek ve üretimi arttırıp milli ekonomiyi gerçekleştirmek için çeşitli uygulamalara gitmiştir. Bunların başında kapitülasyonlar sayesinde ülkeyi sömüren yabancı şirketlerin denetim altına alınması, dış borçlar adı altında yabancı devletlerin baskısından kurtulmak, milli sermaye ile hareket etmek ve yatırımlar için destek verecek milli bankalar kurmak olmuştur. İlk zamanlar dışa açık bir ekonomi politikası izlense de 1929 krizi ve akabinde yaşanan sıkıntılar üzerine korumacı yani devletçi bir ekonomi modeline gidilmiştir. Bu amaçla çeşitli kanunlar ve teşvik planları uygulanmaya başlanmıştır.

Bitlis vilayeti; geçmişi ve kuruluşu çok eski yıllara dayanmakla birlikte, bulunduğu konum ve sahip olduğu coğrafi özellikler bakımından jeopolitik bir öneme sahiptir. Bu nedenle tarihte birçok devletin işgaline maruz kalmış, birçok medeniyete ve millete ev sahipliği yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Rus işgali ve Ermeni çetelerinin saldırısına maruz kalan Bitlis, bu savaşta büyük bir yıkım yaşamış ve adeta harabeye dönmüştür. Bu işgal sırasında binlerce Müslüman Bitlisli katliama maruz kalırken, yüzbinlerce kişi de evini ve yurdunu terk etmek zorunda kalmış, göç ederek iç bölgelere sığınmıştır. İşte bu işgalden sonra Bitlis bir daha eski mamur yapısına kavuşamamıştır. 23 Nisan 1920'de TBMM açıldıktan sonra şartlar gereği yapılan bazı idari değişiklikler ve 1923 yılında yine yapılan bazı düzenlemeler sonucunda Bitlis ili; Merkez, Ahlat, Mutki ve Hizan kazalarından müteşekkil bir vilayet olarak idari statüsüne devam etmiştir. Vilayetin 1923 yılında yüzölçümü, yaklaşık 6,225 km²'dir. 1926 yılında Muş vilayeti lağvedilerek kazaya tahvil edilmiş ve Bitlis'e bağlanmıştır. 1929 yılında cumhuriyet yönetimi, idari düzenlemede merkezîyetçiliği kabul eden bir yapı ortaya koymuştur. 1 Haziran 1929 tarihinde hazırlanan kanunla Muş vilayet merkezi konumuna getirilmiş Bitlis vilayeti kaldırılarak kazaya tahvil edilmiş ve yeni vilayet haline getirilen Muş vilayetine kaza olarak bağlanmıştır. Bitlis 1929-1936 yılları arasında Muş'a bağlı bir ilçe olarak idari yapısı devam etmiştir. 1936 yılında devletin siyasi ve idari politikaları çerçevesinde Bitlis tekrar vilayet haline getirilmiştir. 1936 yılında Bitlis ili; Merkez, Mutki, Hizan, Ahlat ve Tatvan kazalarından müteşekkil bir idari yapıya kavuşmuştur. 1953 yılında Ahlat'a bağlı Adilcevaz Bucağı ilçeye dönüştürülerek Bitlis'e bağlanmış ve Bitlis'in bu idari yapısı günümüze kadar devam etmiştir.

Bitlis ilinin coğrafi konumu ve yeryüzü şekilleri ile iklim yapısı, ekonomik faaliyetler üzerinde belirgin bir etkiye sahiptir. Bitlis ili, Türkiye'nin doğusunda bulunur ve Doğu Anadolu

Bölgesi'nin 14 ilinden biridir. Bu rakama Bitlis sınırları içerisinde kalan Van Gölünün 1.876 km²'lik kısmı da dahil edildiği takdirde toplam olarak İlin yüzölçümü 8.582 km² olmaktadır(URL-1). Bitlis, yüzölçümü bakımından Türkiye topraklarının %1'lik, Doğu Anadolu Bölgesi'nin ise %5,5'lik bölümünü oluşturmaktadır.

Bitlis İli deniz seviyesinden 1545 metre yüksekliktedir. Arazi, Anadolu yaylasına nazaran daha yüksek ve daha girintili çıkıntılıdır, arazisinin %71'i dağlık % 3'ü yayla, %10,4'ü ova , %15,6'sı dalgalı olup, değişik bir topografisi vardır. Bundan da anlaşılacağı üzere Bitlis İli Doğu Anadolu Bölgesinin en dağlık bir yerini teşkil etmektedir. Hatta Hizan ve Mutki İlçelerinde hiç ova bulunmamakta ve dağlık arazinin oranı %90'ı geçmektedir. Öyle ki, Türkiye'nin en yüksek ikinci dağı Süphan Dağı ile tarihi ve doğal öneme sahip Nemrut Dağı da Bitlis'te bulunmaktadır Ancak Adilcevaz ve Ahlat İlçeleri nispeten az dağlıktır. Buna mukabil ova olan sahalar bilhassa Adilcevaz'da daha fazladır (URL-3). Ayrıca Rahva Ovası, Arin Ovası ve Ahlat Ovası da geniş düzlüklerindedir. Türkiye'nin en büyük gölü olan Van Gölü'nün %65'lik kısmı Bitlis ili sınırları içerisinde bulunmaktadır. Ayrıca Nemrut Krater Gölü, Nazik Gölü, Aygır Gölü ve Arin Gölü gibi göller de il sınırları içinde yer almaktadır. Bitlis ilinde karasal iklim hâkimdir ve genel olarak bozkır bitki örtülerine sahiptir. Deniz seviyesinden yaklaşık 1500 metre yükseklikte bulunan Bitlis, Türkiye'nin en çok kar yağışı alan illerinden biridir. Bölgenin coğrafi yapısı ve iklim koşulları nedeni ile nüfus belirli bölgelerde toplanmıştır. Engebeli arazi yapısı ve zorlu hava koşulları burada yaşayan insanların hayatını her bakımdan doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir. Yine bu şartlardan dolayı üretim ve ekonomik faaliyetler sınırlı yerlerde ve belli dönemlerde yapılabilmektedir.

Cumhuriyetin kurulması ile köklü bir değişim ve dönüşüm yaşayan ülkede her alanda modernleşme hedefleri belirlenmiş ve bu yolda uygulamalara gidilmiştir. Türkiye'de yaşanan siyasi ve toplumsal değişimler, ekonomik alanı da büyük oranda etkilemiş olup batılılaşma ve teknolojik temelli üretime gidişin önemli etkenleri olmuştur. Türkiye genelinde yaşanan bu değişim ve dönüşüm her vilayette olduğu gibi Bitlis ilinde de çeşitli çalışmaların ve gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır. “Cumhuriyetten Günümüze Bitlis'te Ekonomik ve Finansal Gelişim” başlıklı bu çalışmada *Bitlis ilinin cumhuriyetin kuruluşundan günümüze dek ekonomik ve finansal gelişimi incelenmektedir. Bu gelişim tarım, sanayi, finans, hayvancılık ve diğer sektörel yatırımlar açısından ele alınmaktadır. Bu çalışmanın temel çıkış noktası, Bitlis ilinin tarihsel ekonomik ve finansal gelişim yolcuğuna ışık tutmak, geçmiş ve günümüz kıyaslaması yapılarak potansiyellerini ortaya çıkarmak, sektörel analizler yapılarak farklı iş*

kollarının çalışma alanlarını tespit etmek, ayrıca politika yapıcıların ve konuya ilişkin araştırmacıların gelecek planlamalarına yol haritası olarak katkı sağlayabilmektir. Bu amaçlarla çalışmada, 1) cumhuriyetin kuruluşu ve takip eden ilk yıllar (Atatürk dönemi), 2) 1939- 1999 dönemi ve 3) 2000 yılından günümüze kadarki yıllar, olmak üzere üç temel periyod esas alınmaktadır. Ayrıca, ekonomi, finans ve tarih disiplinlerinin bütünleşmesinden oluşan multidisipliner özelliği ile diğer çalışmalardan ayrılan bu çalışmada, Bitlis ilinin geçmiş ve bugün sahip olduğu iktisadi durum tartışılarak gelecek öngörülerini ile öneriler sunulmaktadır.

2. Atatürk Dönemi (1923-1938)

Bitlis, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce ekonomisi canlı ve ticaret bakımından hayli aktif bir vilayetti. İçinde binlerce dükkân barındıran şehir, üretim bakımından zengin çeşitlilik göstermekle beraber bölgenin ticaret merkezi konumundaydı. Büyük harpte Rus işgaline uğrayan Bitlis, her açıdan büyük bir yıkım yaşamıştır. Bu harpten sonra bir daha o eski canlı ve mamur günlerine uzunca zaman kavuşamamıştır. Bitlis, ticari açıdan eski önemini kaybettiği için halk daha çok tarım ve hayvancılık ile geçimini sağlamaya yönelmiştir. Dolayısıyla şehir ve kaza merkezlerinde çok az sayıda insan geçimini zanaat ve ticaret ile sağlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra ilk nüfus sayımı 28 Ekim 1927 tarihinde yapılmıştır. 1927 yılında yapılan genel nüfus sayımına göre Türkiye'nin nüfusu 13.648.270 kişidir. Bu nüfusun %24,20'si şehirlerde, %75,80'i ise kırsalda yaşamaktadır. 1927 nüfus sayımına göre Bitlis'in nüfusu ise (Bitlis, Ahlat, Hizan ve Mutki nüfusu) toplam 47.047 kişidir. Bunlardan 25.223 kişi erkek, 21.824 kişi ise kadındır. Bitlis'te 46.770 Müslüman, 275 Ermeni, 1 Hıristiyan ve 1 Yahudi yaşıyordu. Bu nüfusun ilçelere göre dağılımı ise şöyledir: 19.755 kişi Bitlis Merkez³, 7.959 kişi Ahlat, 8.408 kişi Hizan ve 10.925 kişi ise Mutki'de yaşamaktaydı. (Sertel, 2014).

Cumhuriyet döneminde Bitlis'te de ülkenin diğer illerinde olduğu gibi ulaşımda büyük sıkıntılar yaşanmaktaydı. Yollar çok bakımsız ve harap olmuş durumdaydı. Demiryolunun bulunmadığı Bitlis'te, Van Gölü'nde bile taşımacılık durma noktasına gelmişti. Karayolları ise hem savaşlarda yaşanan tahribat hem de bakımsızlıktan dolayı büyük oranda bozulmuş ve kullanılamaz duruma gelmişti. Bu nedenle ilçelere ve köylere ulaşım sağlamakta zorluklar yaşanıyordu. Ayrıca Bitlis'in sahip olduğu iklim şartları ve dağlık yeryüzü yapısı ulaşımı aşırı

³ Bu nüfus miktarı sadece şehir merkezinde yaşayan kişi sayısı olmayıp, Bitlis merkez kazasına bağlı tüm nahiye ve köyleri de kapsamaktadır. Bu nüfusun çoğu kırsalda ikamet etmekteydi.

derecede zorlaştıran önemli faktörlerin başında gelmekteydi. Bu dönemde hem hükümet hem de yerel yöneticiler yol yapımına çok önem vermiş, Bitlis'in diğer il ve ilçelerle olan bağlantısını sorunsuz bir şekilde sağlayabilmek için büyük çaba göstermişlerdir. 1927–1950 yılları arasında Bitlis ilinde şehir içi ve iller arası olmak üzere toplamda 446 km'lik yeni yol ve 50 adet köprü yapılmış olup, bu yol ve köprülerin toplam maliyeti 387.000 TL olmuştur (Kopar, 2013). Bitlis'in Tatvan ilçesinin Van Gölü'ne kıyısı olması hasebiyle Van Gölü üzerinde de ulaşım ve taşımacılık yapılmıştır. 1923 yılında Van, Erciş ve Tatvan iskelelerinde mevcut teknelerle yük taşımacılığı başlatılmıştır. Van Gölü üzerindeki bu taşımacılık, yolcu ve yük taşımacılığı olarak resmi ya da özel kişilerin motorlu-motorsuz taşıtları ile düzensiz bir şekilde sürdürülmüştür. 1928 yılında Van, Erciş merkezli Van Gölü Seyrüsefain İdaresi, Nafia Vekaleti'ne bağlı olarak kurulmuş ve göl üzerindeki taşımacılık belli bir düzen içerisinde yapılmıştır (Demirtaş, 2019).

1925-1928 yılları arasında Devlet Salnamesinde Bitlis'in ekonomik durumu hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Bitlis'in arazisi genel olarak dağlıktır ve tarım elverişli alanlar çok azdır. Vilayetin zirai üretim çeşitleri hububat, bakliyat, tütün vesairedir. Bitlis'in başlıca ithalatı manifatura, attar ürünleri, tuhafiyeye; ithalat merkezleri İstanbul ve Halep'tir. Diyarbakır, Erzurum gibi merkezlerden de istifade edilmiştir. Koyun, sığır, her türlü meyve, kürk deri çeşitleri, işlenmemiş ham deriler, kuru meyve, yağ, yün, peynir, tütün, ham maddeler vesaire başlıca ihracat ürünleridir. İthalat ve ihracatın 1 milyon lira üzerinde oynadığı tahmin edilmekteydi. Vilayetin bir senelik genel geliri 164.161 liradır. O dönemlerde Bitlis'te fabrika ve şirket yoktur (T.C. Devlet Salnamesi, 1925-1926; 517,518, 1926-1927;712). Bitlis Milletvekilleri Tefvik Temelli ve Süreyya Örguevren'in Ağustos 1938'de Bitlis ve ilçelerine yaptığı ziyaretler sonrasında kaleme aldıkları raporlarda; vilayet arazisinin ekseriyetle dağlık ve kıraç olduğu, zirai faaliyetlerin yeşil vadiler ile Ahlat, Adilcevaz ovalarına münhasır olduğu belirtilmiştir. Ayrıca hayvancılığa müsait olan arazide kışın fazlalığı hayvanat sahiplerini ya daha sıcak ve mutedil kışlık sahalara sürüklemeye veyahut yazdan uzun süren ağır kış mevsiminde hayvanlarının yiyeceklerini hazırlamaya mecbur kılmakta olduğu için bu muhiti kabiliyetten de istifadenin az olmasını sebep olduğu vurgulanmıştır. Bitlis vilâyetinde iptidai olarak ev sanayi ileridir. Yağ, bal, balmumu, hayvan yetişmektedir. Vilâyet dâhilinde zengin meşe ormanları da vardır. Zahire ihtiyacı mahallinden temin olunamamakla beraber Bitlis; çevre vilayetlere de bazı tarım ürünleri ihraç etmektedir (BCA; 24).

1927-1928 yıllarında Bitlis vilayetinin yüzölçümü 12.230 km² (Muş dahil edilmiş) olup bunun 5.000 km²'si ekili, geri kalanı ise ekili değildir.

Tablo 1. Bitlis Vilayetinin 1927-1928 Yıllarına Ait Ekili Ürünlerini Gösteren Çizelge.

Ürün	Ekildiği Alan (dönüm)	Üretilen Miktar (kg)
Buğday	181.110	24.502.285
Yonca	4.000	600.000
Pirinç	150	9.200
Fasulye/Bakla	3.323	437.200
Kitre	20	1.063
Tütün	704	69.918
Arpa	83.648	3.878.800
Çavdar	31.223	2.815.670
Mısır	3.965	757.000
Patates	6.157	206.725
Pamuk	300	1.500
Üzüm bağı asma	31.122	229.952
Arı Kovanı	13.125 adet	47.375
Darı	23.362	5.848.800

Tablo 2. Bitlis Vilayetinin 1928-1929 Yıllarına Ait Ekili Ürünlerini Gösteren Çizelge

Ürün	Ekildiği alan (dönüm)	Üretilen Miktar (kg)
Buğday	613.910	13.278.315
Yonca	34.065	462.186
Pirinç	221	18.109
Fasulye/Bakla	1.411	214.285
Tütün	726	74.477
Arpa	159.954	4.451.163
Çavdar	41.740	186.655
Mısır	650	143.900
Patates	3.710	243.950
Pamuk	350	3.550
Üzüm bağı asma	1.900	110.00
Arı Kovanı	13.715 adet	48.680
Darı	32.454	7.272.982
Kenevir	355	17.750

Kaynak: T.C. Devlet Yıllığı 1928-1929, 372.

Üretilen bu ürünlerin çoğu vilayet içinde temel gıda maddeleri olarak tüketilmiş olup pek az bir kısmı ihraç edilerek şehrin ekonomisine katkı sağlayabilmiştir. Aslında bir önceki yıla oranla ekili alanlar neredeyse iki katına, hatta bazı alanlarda 4 katından daha fazlaya çıkarılmıştır.

Mesela buğday ekim alanı iki katına çıkarılmışken, yonca ekim alanı ise neredeyse 8 katına çıkarılmıştır. Ancak ekilen ürünlerin yukarıda da bahsi geçtiği üzere pek az miktarı ihraç edilmiştir. Geriye kalanlar köylülerin ihtiyacına ancak yetebilmiştir. Bunun da başlıca sebebi artan nüfustur. Bunlarla beraber ekilemeyecek durumda olan arazilerin ekim alanlarına kazandırılması ise tarımda makineleşme sayesinde olmuştur. Pazar için üretimin daha çok yerel kent pazarlarıyla sınırlı olduğu doğuda tarımsal üretimin de oldukça ilkel yöntemlerle yapıldığı gözlemlenmiştir. Dönemle ilgili istatistikler sınırlı olmakla birlikte 1934'te bölge vilayetlerinde üretilen buğday ve arpanın aynı yıl Türkiye'nin üretiminde sırasıyla %17,2 ve %13,3 paya sahip olduğu belirlenmiştir. Muş ve Bitlis'te yetiştirilen tütünleri işlemek üzere 1927'de Bitlis'te İnhisarlar İdaresi tarafından bir tütün fabrikası kurulmuştur. Kurulduğu yıldaki kapasitesi 200 tondan fazla iken daha sonraki dönemlerde daha da arttırılarak 1.905 tona yükseltilmiştir. Bitlis ilinin 1929 senesi umumi geliri 217.920 lira, hususi geliri 286.541 lira, merkez ilçe belediyesinin geliri ise 29.745 lira olmuştur (Işık, 2023).

Bitlis ili bu dönemde tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlayan bir vilayetti. Hayvancılık halkın temel geçim kaynaklarından olup önemli üretim ve tüketim kolu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 3. Bitlis Vilayetinin 1928-1929 Yıllarına Ait Hayvancılık Verileri.

Cinsi	Adet	Cinsi	Adet
Kısrak	1.200	Öküz	21.462
At	848	Manda	2.114
Eşek	1.350	Koyun	103.269
Katır	110	Keçi	98.666
İnek	21.295		

Cumhuriyetin ilk sanayi sayımı 1927'de yapılmıştır. Bu sayımda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki 4 ve daha fazla çalışana sahip imalathanelerin sayısı 1.393 olarak tespit edilmiş ve bu sayının 22'si Bitlis'tedir. Bölge, çoğu atölye büyüklüğündeki imalathanelerle %10'luk bir paya sahiptir. Bu iş yerlerin çoğunluğu gıda, dokuma, kereste, metal dallarında yer almıştır. Yerel pazarlara yönelik dokuma, un, yağ, kuru yemiş üretimi, marangozluk, demircilik gibi faaliyetler bu iş yerlerinin temel uğraşı olmuştur. 1927 sanayi sayımında Bitlis'te 163 işletmede 389 kişinin çalıştığı belirtilmiştir. Ortalama 3 kişinin çalıştığı bu imalathanelerde büyük çoğunlukla gıda maddeleri, dokumalar ve metal eşyalar üretilmiştir. Köylülerle takas edilen mallar da büyük oranda bu ürünlerdi. Bununla beraber köylünün hayvansal ve tarımsal

ürünlerinin bir kısmı da köylerde dolaşan ve adına da “çerçi” denilen tüccarların getirdiği mallarla takas edilirdi. Cumhuriyetin ilanından sonra, ekonomisi yeniden gelişmeye başlayan Bitlis’te, ilk modern sanayi tesisinin kurulmasında hayli gecikilmiştir. 1932 yılı sonlarına doğru müteşebbislerin yatırımıyla bir un fabrikası yapımına başlanmıştır. 1933 yılında kurulabilen ve su gücüyle çalışan bu un fabrikası, bir Alman teknik ekibinin yardımıyla kurulan Barutçu Un Fabrikasıdır. Üretimine 1938 yılına kadar devam ettikten sonra, İkinci Dünya Savaşı nedeniyle devletleştirilmiş ve üretim 3. Ordu'nun ihtiyacına ayrılmıştır (Işık, 2023; 488-492).

3. II. Dünya Savaşı ve Sonrası (1939-1999)

Bu dönemde yapılan nüfus sayımına göre 1940 yılında Bitlis merkez ilçede yaşayan toplam erkek nüfusu 10.037, kadın 7.077 ve toplam 17.114 kişidir. Merkez ilçede nüfusun 12.002 kişisi şehir merkezinde, 5.112 kişi ise merkeze bağlı köylerde yaşamaktaydı. Bitlis’in merkez ilçe ve köylerinde yaşayan kişi sayısı; 26.014 erkek ve 25.697 kadın olmak üzere toplam nüfus 51.711’dir. İl genelinde erkek nüfusu 36.051 ve kadın 32.774 olmak üzere yekûn 68.825’tir. Yüzölçümü 5.482 km olup nüfus yoğunluğu ise 13 kişidir (T. C. Başbakanlık, 1941).

Bu dönemde tüm dünyada olduğu gibi Türkiye Devleti de Savaş vaziyeti almış ve planlamalarını bu minvalde yürütmüştür. Bitlis ilinin II. Dünya Savaşı esnasında üretim ve ekonomisinde pek fazla bir değişim olmamıştır. Tarım ürünlerinin ve hayvan ıslahının öncelik verildiği bu dönemde üretim konusunda çeşitli çalışmalar yapılamaya çalışılmıştır. Bu dönemde tarım ve hayvancılığın yanı sıra dokumacılık konusunda bazı ilerlemeler sağlanmıştır. Hizan, Mutki ve Tatvan ilçesinin Reşadiye bucağında köylüler kendi el tezgahlarında yün ve kıldan elbise şal eşarbi, şal, şalvar, Şepik gibi kaliteli giysiler üretmişlerdir. Bunun üzerine 1942 yılında İktisat Bakanlığı’nca Bitlis’e 55 dokuma tezgâhı gönderilmiş ve bunlar kullanılmak üzere dağıtılmıştır (BCA; 24). İldeki asıl değişim ve gelişimi 1950’lerden sonra görmek mümkündür. 1940’larda kurulan Tekel Tütün Fabrikası’nın gelişmesi ve ticaretin canlanması Bitlis’te gelişimi sağlamıştır ve bu vesileyle 1960 yılında Bitlis’te İş Bankası şubesi açılmıştır (Dideban, 1960;1,2).

1940 yılından itibaren Tekel Tütün Fabrikası yenilenmiş, binası ile günde 2.000 kg tütün ve 400 kg sigara üretebilecek bir kapasiteye ulaşmıştır. 1950 yılından itibaren fabrikanın makineleşmesini tamamlamasıyla birlikte el imalatı terk edilerek, yeni çeşitler üretilmeye başlanmıştır. Sigaralar; “Doğu Sigarası”, “Bitlis Sigarası”, “Asker Sigarası”, “Tatlı Sert” adı altında üretilmiştir (Doğruel ve Doğruel, 2000; 293, 294). 1958 yılında Bitlis Tütün

Fabrikası'ndan Tatvan, Van, Gevaş, Erciş, Muradiye, Ahlât ve Adilcevaz'a 1.070 ton, Muş, Bulanık, Varto, Karlıova, Bingöl, Solhan, Genç, Hizan ve Malazgirt'e 247 ton, Ağrı, Patnos, Doğubayazıt, Tutak, Diyadin, Hınıs, Tekman ve Karayazı'ya 126 258 ton tütün sevkiyatı yapılacağı belirtilmiştir. 31 Mayıs 1958 tarihinde Bitlis İnhisarlar Başmüdürlüğü'nde ihalesi yapılacak olan bu nakliyat, nakliyeciler arasında büyük ilgi uyandırmıştır (Dideban Gazetesi, 1958;2).

1960 yılında 129.012 olan Bitlis nüfusu, 1965 sayımlarına göre Bitlis nüfusu toplam 154.509 kişidir. 1967 Bitlis il yıllığında Bitlis'in ekonomisi ve finansal durumu hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Bitlis ilin yüzölçümü 6.706 km²'dir. Arazinin genel yapısı; %71 dağlık, %3 yayla, %10,4'ü ova ve %15,6'sı dalgalı yapı şeklindedir. Bu yılda yer alan bilgilere göre Bitlis ilinde kültüre (işlemeye) uygun topraklarının %0,7 bağ-bahçe, %38,52 mera, %38,77 orman, %22,49 tarla, %0,6 ağaçlık saha ve %0,9 ise sebze bahçelerinden oluşmaktadır. İl dahilinde kültüre elverişli olmayan araziler ise; %51 taşlık, %2 kumluk, %3,9 sazlık ve %43,1 de kayalıktır. Toplamda il topraklarının %78,6'sı kültür arazisi, %21,4'ü ise kültüre elverişli olmayan arazidir.

Tablo 4. 1960 Yılında Bitlis İlinde Kültüre Elverişli ve Elverişli Olmayan Arazi Miktarları

KÜLTÜRE ELVERİŞLİ ARAZİ MİKTARLARI (DÖNÜM)						
Mera	Orman	Tarla	Ağaçlık	Sebze Bahçeleri	Bağ-Bahçe	Toplam
1.698.149	1.709.198	991.327	2.744	3.891	3.139	4.408.448
KÜLTÜRE ELVERİŞLİ OLMAYAN ARAZİ MİKTARLARI (DÖNÜM)						
Taşlık	Kumluk	Sazlık	Kayalık	Taş Denizi	Çorak	Toplam
610.214	24.338	46.370	515.792	-	-	1.196.714

Kaynak: 1967 Yılı Bitlis İl Yıllığı.

İl dahilinde 154 traktör, 27 adet biçer-döver vardır. Bitlis ilinde 17.354 çifti ailesinde 5.455'i pulluk ve 1.205 karasaban toprak işleme aleti kullanılmaktadır. Ekilebilen arazinin çok az bir kısmı sulanabilmektedir. Arazilerin genelinde kuru tarım yapılmakta ve bazı arazilerde nadas usulü uygulanmaktadır. Bitlis'te genel olarak buğday, arpa, darı, çavdar, mısır, çeltik, fasulye, tütün ve patates yetiştirilmektedir.

Tablo 5. Bitlis Vilayetinin 1966 Yılına Ait Ekili Ürünlerini Gösteren Çizelge

Ürün	Üretilen Miktar (Ton)	Ürün	Üretilen Miktar (Ton)
Buğday	24.751	Lahana	148
Arpa	1.086	Salatalık	135
Pirinç/Çeltik	185	Patlıcan	95
Fasulye/Bakla	2.210	Domates	140
Tütün	444	Ceviz	657
Soğan	839	Dut	760
Çavdar	435	Erik	208
Mısır	82	A. Fıstığı	0,7
Patates	316	Üzüm	210
Nohut	49	Elma	262
Mercimek	67	Kiraz	135
Mahlut (Karışık Tahıl)	1.621	Vişne	79
Darı	1.487	Kayısı	459,5
Sarımsak	117	Şeftali	20,7
Fındık	103,2	Ayva	44,1
Badem	15,8	Armut	161

Kaynak: 1967 Yılı Bitlis İl Yıllığı.

Bitlis'te yetiştirilen endüstri bitkileri üretim içerisinde %7'lik bir orana sahip olup bu ürünler tütün, şeker pancarı ve kenevirden ibarettir. İlde arıcılık faaliyetleri önemli bir yere sahiptir. Bitlis dahilinde toplamda 17.637 adet kovan olup, 1966 yılında 170 ton bal elde edilmiştir.

Tablo 6. Bitlis Vilayetinin 1966 Yılına Ait Hayvancılık Verileri

Cinsi	Adet	Cinsi	Adet
At	4.075	Koyun	310.510
Katır	2.702	Tiftik Keçisi	23.164
Eşek	3.503	Hindi	1.400
Sığır (inek/öküz)	140.410	Kaz	1.180
Manda	8.423	Ördek	500
Kıl Keçisi	232.000	Tavuk/Horoz	39.100

Kaynak: 1967 Yılı Bitlis İl Yıllığı.

Bitlis ilinde genelde mera hayvancılığı yapılmaktadır. Bitlis'te yaklaşık olarak 3 milyon dönüm mera ve otlak alanı bulunmaktadır. Hayvan mevcudunun %83'ünü küçük baş, %14'nü büyükbaş ve %3'ünü de diğer hayvanlar teşkil etmektedir. Hayvancılığa bağlı olarak süt, yoğurt, yağ, yün, peynir ve et ürünleri elde edilmekte olup bu ürünler genellikle içi tüketimde kullanılmaktadır.

Bitlis ilinde ormancılık ve orman ürünleri de önemli bir faaliyet koludur. İl dahilinde toplam 125. 460 dekar ormanlık alan bulunmaktadır. Endüstri faaliyetleri olarak; Bitlis Tekel Tütün Fabrikası, Askeri Un fabrikası, Tatvan Liman İşletme Atölyeleri, halıcılık tezgâhları ve

marangozluk atölyeleri bulunmaktadır. Bitlis merkez ahalisinin %90 ticaret ve zanaatla meşguldür. O dönemde Bitlis ilinde 3 banka şubesi bulunmaktadır. T.C. Ziraat bankasının 1966 yılı plasmanı 1.000.000 TL (bir milyon)'dir ve tamamını kullanmıştır. Ayrıca banka 100.000 TL (yüz bin lira) zirai kredi vermiştir. İş Bankası Bitlis Şubesi 1960 yılında açılmıştır. 1966 yılı ticari plasmanı 1.400.000 TL (bir milyon dört yüz bin)'dir ve bunun %85'i kullanılmıştır. T.C. Halk Bankası Bitlis Şubesi 1964 yılında açılmıştır. Bankanın umumi plasmanı 2.163.000 TL (iki milyon yüz altmış üç bin)'dir. Bankanın ticari kredisi 912.000, mesleki kredisi 100.900 TL'dir. Bunların dışında Halk Bankası Esnaf Kefalet Kooperatifi ortaklarına 750.000, özel tertip, tesis ve işletme kredisi olarak da 400.000 TL kredi vermiştir. Bitlis merkezinde ticaret siciline kayıtlı 21 tüccar vardır (1967 Bitlis İl Yıllığı, 1968; 98-109).

4. Milenyumdan Günümüze (2000 Yılı ve Sonrası)

Bitlis nüfusu bir önceki yıla göre 1.711 kişi artarak 2022 yılına göre 353.988 kişiye ulaşmıştır. Nüfusu oluşturan erkek sayısı 182.927 iken kadın sayısı ise 171.061'dir. Yüzde olarak ise nüfusun %51,68'i erkek, %48,32'si ise kadındır.

Bitlis vilâyetinde toplam 133.051 hektar tarım alanı mevcuttur. 40.823 hektar alanda sulu tarım yapılmakta olup ekonomik olarak sulanan alan ise 31.764 hektar olarak belirlenmiştir (Bitlis Valiliği, 2018; 31). Bitlis'te 22.945 adet tarım işletmesi faaliyette bulunmaktadır. Bu işletmelerin tamamı aile işletmesidir. Burada tarım işletmeleri genellikle bitkisel ve hayvansal üretimi birlikte yapmakta ve bu işletmelerin oranı da %81'i bulmaktadır. Bu işletmeleri sırasıyla %41 ile yalnızca hayvansal üretim yapan işletmeler ve %5 ile yalnızca bitkisel üretim yapan işletmeler izlemektedir. Genelde kuru şartlarda yapılan tarımsal üretim yaygındır. Tarım potansiyelinin büyük bir kısmını hububat oluşturmakla beraber, sanayi bitkilerinden tütün ve pancar da önemli bir yer teşkil eder.

4.1. Tarım Alanı Durum Değerlendirmesi

İllere göre tarım alanları incelendiğinde yıllar itibarı ile ekili alanların miktarında artış gösterirken nadasa bırakılan tarım arazilerinde ise azalış görülmektedir. Bitlis ilinde meyve, baharat ve içecek bitkileri tarımının tahıl ve diğer bitkisel ürünlerin ekiminden daha fazla yapıldığı tespit edilmiştir.

Tablo 7. Bitlis İli Yıllar İtibarı ile Tarım Alanları (2017-2022) *

			Tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin alanı	Sebze bahçeleri alanı	Meyveler, içecek ve baharat bitkileri alanı	Nadas
			Ekilen alan			
		Toplam				
2022	TRB23 Bitlis	1 410 398	1 247 043	36 243	77 002	50 110
2021	TRB23 Bitlis	1 388 963	1 223 254	34 298	75 291	56 120
2020	TRB23 Bitlis	1 309 953	1 181 508	32 327	71 943	24 175
2019	TRB23 Bitlis	1 302 643	1 138 928	34 853	70 162	58 700
2018	TRB23 Bitlis	1 239 965	1 028 814	31 770	62 931	116 450
2017	TRB23 Bitlis	1 214 846	1 012 985	31 040	56 821	114 000

Kaynak: Tük.

*Dekar olarak gösterilmiştir.

2017 ile 2022 yılları verileri kıyaslandığında ekili arazi dekarının yaklaşık %16 oranında arttığı görülmektedir.

Sulama imkânları daha gelişmiş olan Adilcevaz, Ahlât, Güroymak ve Tatvan ilçelerinde pancar yetiştirilmektedir. Geniş tarım alanlarında genelde kuru şartlarda yapılan hububat tarımı içerisinde birinci sırayı buğday alır. Sulu tarım ürünlerini ise sırası ile şekerpancarı ve tütün oluşturur.

Tablo 8. Bitlis İlinde Yetiştiriciliği yapılan Başlıca Meyvelere ait Üretim Değerleri (2016 yılı)

Ürün Adı	Alanı (Da)	Üretim (Ton)	Miktarı	Birim (TL/Ton)	Fiyatı	Üretim Değeri (TL)
Fındık	4000	110		10000		1100000
Üzüm	1800	883		2000		1766000
Ceviz	27759	2714		12000		32568000
Elma	10346	4891		1500		7336500
Kiraz	978	417		3000		1251000
Armut	1572	1052		2000		2104000

Kaynak: URL-4.

Tablo 9. Bitlis İli İlçeleri Bazında Yetiştiriciliği Yapılan Başlıca Meyvelik Alanları (da) (2016 yılı)

Ürün Adı	Merkez	Ahlat	Adilcevaz	Güroymak	Hizan	Mutki	Tatvan	Toplam
Fındık	0	0	0	0	4000	0	0	4000
Üzüm	0	0	0	0	1800	0	0	1800
Ceviz	274	4000	7158	1010	11000	3067	1250	27759
Kiraz	172	400	153	40	15	28	170	978
Armut	97	123	205	20	60	1022	45	1572
Elma	385	1415	5142	150	175	2239	840	10346

Kaynak: URL-4.

Bitlis İlinde tarım, sosyal ve ekonomik hayatta önemli bir yere sahip olduğundan mevcut sanayi kuruluşlarının birçoğu tarıma dayalıdır. Çiftçi kayıt sistemine kayıtlı çiftçi sayısı 2016'da 8.856 kişi iken aynı yıl çiftçi kayıt sistemine kayıtlı arazi varlığı ise **867.419.04 dekar**dır. **Tarım ve Orman Müdürlüğü'nce açıklanan arazi dağılımı aşağıdaki gibidir:**

Tablo 10. Bitlis ilinin Arazi Dağılımı

ALAN TİPİ	Toplam Alan (ha)	İl Arazisine Oranı (%)
Tarıma Elverişsiz Alan	73.264	8,53
Tarıma Elverişli Alan	134.955	15,71
Orman Fundalık ve Dağ Alanı	164.756	19,18
Çayır Mera Alanları	297.662	34,66
Göl Alanı	187.600	21,84
TOPLAM	858.637	100,00

Kaynak: URL-4.

Bitlis ili 134.955 hektar tarım arazisi, 297.662 hektar çayır ve mera arazisi ve 164.756 hektar orman ve fundalık araziden meydana gelmektedir. Arazi dağılımında en fazla alanı %34,66 oranı ile çayır mera alanları ve ikinci olarak %21,84 oranı ile göl alanı kaplamaktadır.

Tablo 11. Bitlis ilinin Tarım Arazileri Dağılımı Tablosu

Tarım Alanlarının Dağılımı Kullanılış Şekli	Alan (Ha)	Tarım Alanları İçindeki Oranı (%)
Tarla Ürünleri	113.832	85
Nadas	11.969	9
Sebze Bahçeleri	2.980	2
Meyve-Bağ Arazisi	4.805	3
Tarıma Elverişli Kullanılmayan Alan	953	1
Toplam	134.539	100

Kaynak: URL-4.

Hayvancılığın geniş çapta yapılması dolayısıyla yem bitkileri üretimi de ilde önemli yer tutar. Bu nedenle yem bitkilerinden kısa hasat süresi ve besleyiciliği nedeniyle yonca en çok üretimi yapılan bitkisel üründür. Akabinde buğday başaklarının da yem için kullanılabilmesi nedeniyle de ikinci en çok üretilen ürün olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 12. Bitlis İli Ekonomik değeri olan Bitkisel Ürünler ve Yıllık Üretim Miktarları:

Ürün Adı	Merkez	Ahlat	Adilcevaz	Güroymak	Hizan	Mutki	Tatvan	Toplam(da)
Arpa	200	4885	824	9500	10	863	1694	17976
Buğday	4685	130222	91321	81276	1957	2304	47384	359149
Tütün	727	0	0	1550	0	1365	0	3642
Fasulye	200	12060	2800	0	200	0	15000	30260
Korunga	2780	10000	100000	1560	7819	0	8000	130159
Patates	242	38699	387	2612	19	0	11900	53859
Silajlık Mısır	300	650	400	15000	0	1500	1000	18850
Yonca	32263	62000	161872	29000	24946	87283	90000	487364
Ayçiçeği	0	3746	273	0	0	0	0	4019
Şeker Pancarı	0	10000	401	4000	0	0	8500	22901

Kaynak: URL-4.

Buğday üretimi üretim değeri bakımından ele alındığında ise patatesten sonra en çok değer yaratan ürün olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 13. 2016 Yılı Bitlis İlinde Üretilen Başlıca Tarla Ürünleri Üretim Değerleri

Ürün Adı	Üretim (Ton)	Verim (Kg/da)	Toplam (da)	Birim Fiyatı (TL/Ton)	Üretim Değeri (TL)
Arpa	2825	157	17976	700	1977500
Buğday	46571	130	359149	900	41913900
Patates	212490	3945	53859	700	148743000
Tütün	291	80	3642	600	174600
Fasulye (Kuru)	8114	269	30260	2000	16228000
Yonca (Yeşil Ot)	299538	615	487364	550	164745900
Şeker Pancarı	100395	4384	22901	190	19075050
Korunga(Yeşil Ot)	63259	486	130159	550	34792450
Ayçiçeği	885	220	4019	300	265500
Silaj Mısır	34687	4154	8350	120	4162440

Kaynak: URL-4.

2016 yılı verileri ile hazırlanmış olan İlçeler Bazında Yetiştiriciliği Yapılan Başlıca Sebze Ürünleri Ekim Alanları Tablosuna göre ürünler içerisinde ise domates ürününün en fazla ekim alanına sahip olduğu ve ilçeler arasında da Tatvan ilçesinin domates üretiminde öncü olduğu görülmektedir. Onu 2250 dekarlık alanı ile fasulye takip etmektedir. Ekim alanının fazla oluşundan kaynaklı en fazla üretim değeri yaratan ürün 31864400TL'lik değeri ile yine ilk sırada domates ve 5592500TL'lik değeri ile ikinci sırada fasulye olmaktadır (Bknz Tablo 14).

Tablo 14. 2016 yılı İlçeler Bazında Yetiştiriciliği Yapılan Başlıca Sebze Ürünleri Ekim Alanları (da)

Ürün Adı	Merkez	Tatvan	Adilcevaz	Güroymak	Hizan	Ahlat	Mutki	Toplam
Biber	85	500	0	890	200	0	120	1795
Domates	510	12000	2000	1250	205	4500	220	20685
Karpuz	0	10	600	720	0	0	0	1330
Kavun	0	0	500	85	0	0	0	585
Hıyar	650	100	0	560	350	0	0	1660
Fasulye (Taze)	220	1500	0	0	500	0	30	2250
Lahana (Beyaz)	60	0	0	365	0	0	0	425

Kaynak: URL-4.

Tablo 15. 2016 yılı Bitlis İlinde Yetiştiriciliği yapılan Başlıca Sebzelere ait Üretim Değerleri

Ürün Adı	Ekim Alanı (Da)	Üretim (Ton)	Miktarı	Birim (TL/Ton)	Fiyatı	Üretim Değeri (TL)
Domates	20685	79661		400		31864400
Biber	1795	2718		2000		5436000
Karpuz	1330	1348		500		674000
Kavun	585	1973		500		986500
Fasulye (Taze)	2250	2237		2500		5592500
Hıyar	1660	3940		1000		3940000
Lahana (Beyaz)	425	668		600		400800

Kaynak: URL-4.

4.2. Hayvancılık Alanı Durum Değerlendirmesi

Meyvecilik ise eskiden beri yapılmaktadır. İlin iklim koşulları bazı yıllar üretimi sınırlayıcı olmasına rağmen meyve sahaları daha ziyade donlardan fazla etkilenmeyen kesimlerde yapılmaktadır. Meyve olarak ceviz başta olmak üzere elma, armut, erik, üzüm gibi ürünler yetiştirilmektedir (Bitlis Valiliği, 2015; 48, 51). Bitlis'te sanayi gelişemediği için vilâyet ekonomisi büyük oranda hayvancılık ve hayvansal ürünler üzerinde büyük bir yoğunlaşma göstermektedir. Bu bağlamda, sanayisi son derece az olan Bitlis vilâyetinde tarım ve hayvancılığa bağlı gıda ve içecek imalatı, madencilik ve tarımsal ürünlerin sektörleri ön plana çıkmaktadır (Bitlis Valiliği, 2017; 11).

Tablo 16. 2016 Yılı Hayvansal Ürünler Üretimi ve Değerleri

Hayvan Irkı	Ürün Adı	Üretim (KG)	Miktarı	Birim (TL/KG)	Fiyatı	Toplam Üretim Değeri (TL)
Küçükbaş	Et	1.300.000		21		20.800.000,00
	Süt	30.000.000		2,25		45.000.000,00
Büyükbaş	Et	1.000.000		22,5		22.800.000,00
	Süt	37.500.000		1,75		43.125.000,00
Su ürünleri	Alabalık	358.269		8		2.866.151,00
	Yavru Balık	8.602.000		0,06		516.120,00
	Sazan Balığı	130		2,5		325.000,00
Arı	Bal	1.773.541		20		35.470.820,00
	Balmumu	83.46		1,5		125.190,00
Yapağı		750		2		1.500.000,00
Deri		160		2,5		400.000,00
Toplam						174.888.266,00

Tablo 15 incelendiğinde ise büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık faaliyetlerinde daha çok süt üretimine yönelik faaliyetler yürütüldüğü, ayrıca bal üretimi ile arıcılık faaliyetlerinin de oldukça önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Doğal soğuk su kaynakları ile de alabalık üreticiliğinin de gelişmekte olduğu gözlerden kaçmamaktadır. Ancak küçükbaş hayvancılığının toplam hayvancılık adeti bazında yaklaşık %93'lük bir varlığa sahip olduğu izlenmektedir.

Tablo 17. 2016 Yılı İl/İlçe Bazında Hayvan Varlığı

	Merkez	Adilcevaz	Ahlat	Güroymak	Hizan	Mutki	Tatvan	Toplam
Küçükbaş	97.190	110.000	101.786	132.740	134.825	137.085	119.500	833.126
Büyükbaş	10.700	6.088	8.780	11.200	8.038	10.946	8.700	64.452

Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı TRB2 Bölgesi Mevcut Ekonomik Dönüşüm ve Büyüme Eksenli Mevcut Durumu analizlerine göre (URL-5);

- Bitlis ilinde ekonomik yatırımların çoğunlukla küçükbaş hayvan varlığına dayalı olduğu,
- Tatvan'da İnşaat Sanayi yapı malzemesi olarak Ponza ve Perlit üretiminin, Mutki'de ise Defrakter sanayide ısıya dayanıklı malzeme olarak Distem üretiminin geliştiği,
- Bitlis Merkez ve Tatvan'ın çoğunluk arazisinin tarıma elverişli olduğu ancak, Ahlat ve Adilcevaz'ın ise kısmen kuru tarım arazisine sahip olduğu,
- Tatvan, Bitlis Merkez, Ahlat ve Adilcevaz üzerinden akan bir turizm koridoruna sahip olduğu,
- Tatvan ve Ahlat'ta meyve bahçeciliği faaliyetlerinin bulunduğu, ifade edilmiştir.

Bununla birlikte Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı TRB2 Bölgesi Mevcut Ekonomik Dönüşüm ve Büyüme Eksenli Strateji Durumu analizlerine göre ise (URL-5):

- Bitlis ilinde ekonomik yatırımların Bitlis Merkez, Tatvan, Mutki ve Ahlat'ta yoğunlaşılması,
- Bitlis Merkez'de zenginleştirme tesisin kurulumu (demir, grafit, disten vb ürünlerin çeşitli yöntemlerle zenginleştirilmeleri),
- Bitlis Merkez'de ihtisas OSB ve Tatvan'da madene dayalı İhtisas OSB kurulumu,
- Bitlis'te Maden kaynaklarını merkezi araştırma ve uygulama merkezinin ve laboratuvarının kurulumu,
- Tatvan'da meyve-sebze işleme tesisinin, Ahlat da ise patates işleme tesisinin kurulumu, stratejileri vurgulanmıştır.

Bununla birlikte bu dönemde Bitlis ilindeki sanayi sektörünün gelişimini desteklemek, yeni yatırımların yapılmasını teşvik etmek ve istihdam yaratmak, ilin sanayicilerinin maliyetlerini düşürmek ve rekabet gücünü artırabilmek adına çeşitli teşvikler verilmiştir. KDV istisnası, vergi indirimleri, düşük faizli kredi imkânı ile faiz desteği, sanayi yatırımcılarına uygun koşullarda arsa tahsisi, sanayi yatırımlarında enerji maliyetlerini düşürmek amacıyla enerji desteği, ayrıca Bitlis ilinde gerçekleştirilecek doğrudan yabancı yatırımlarına da vergi indirimi, gümrük muafiyeti gibi kolaylıklar sağlanmıştır.

4.3. Ekonomik ve Finansal Durum Değerlendirmesi

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu istatistiklerine göre Türkiye için genel finansal verilere 2002 yılı aralık ayından itibaren ulaşılmakta iken il bazlı finansal verilere ise 2007 Aralık ayından itibaren ulaşılmaktadır. Bununla birlikte Türkiye İstatistik Kurumunun da il bazlı verilerinin temini yönünden çalışmanın kısıtları bulunmaktadır. Bu sebeple araştırmacılar

tarafından düzenlenen tablolar verilerin temin edilebildiği taban ve tavan ay/yıl bilgilerine göre oluşturulmuştur.

Öncelikle Bitlis ilinde yer alan girişimlerin sayıları göz önünde bulundurulduğunda en fazla girişimin ticaret alanında olduğu ve bunu takiben ulaştırma ve depolama faaliyetlerinin yürütüldüğü ve inşaat sektörünün de Bitlis ili için önemli bir sektör olduğu görülmektedir.

Tablo 18. Girişim Faaliyetleri ve Sayıları

Girişim Faaliyeti	Girişim Sayısı
Girişim Sayıları->B. (Madencilik ve Taş Ocakçılığı)	39
Girişim Sayıları->A. (Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık)	71
Girişim Sayıları->C. (İmalat)	869
Girişim Sayıları->F. (İnşaat)	1078
Girişim Sayıları->G. (Toptan ve Perakende Ticaret; Motorlu Kara Taşıtlarının Ve Motosikletlerin Onarımı)	3272
Girişim Sayıları->H. (Ulaştırma ve Depolama)	2157
Girişim Sayıları->I. (Konaklama ve Yiyecek Hizmeti Faaliyetleri)	828
Girişim Sayıları->J. (Bilgi ve İletişim)	102
Girişim Sayıları->E. (Su Temini; Kanalizasyon, Atık Yönetimi Ve İyileştirme Faaliyetleri)	12
Girişim Sayıları->D. (Elektrik, Gaz, Buhar ve İklimlendirme Üretimi ve Dağıtım)	20
Girişim Sayıları->P. (Eğitim)	455
Girişim Sayıları->R. (Kültür, Sanat, Eğlence, Dinlenme ve Spor)	174
Girişim Sayıları->N. (İdari ve Destek Hizmet Faaliyetleri)	96
Girişim Sayıları->M. (Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler)	38
Girişim Sayıları->Q. (İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri)	60
Girişim Sayıları->K. (Finans ve Sigorta Faaliyetleri)	25
Girişim Sayıları->L. (Gayrimenkul Faaliyetleri)	21
Girişim Sayıları->S. (Diğer Hizmet Faaliyetleri)	1330
Toplam	10647

Kaynak: TÜİK, cip.tuik.gov.tr.

Tablo 19. Yıllara Göre Bitlis İli İthalat Verileri, 2013-2023 (Değer: Bin ABD \$)*

Yıl	Toplam	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
2023	1 640	313	227	403	115	307	174	18	84				
2022	1 385	32	128	222	58	170	74	165	113	71	94	78	182
2021	1 664	1	97	27	191	138	81	97	20	16	672	229	96
2020	1 333	90	132	324	152	-	87	84	67	121	204	10	61
2019	1 718	115	66	25	350	113	22	-	569	70	196	119	72
2018	3 186	1 933	21	5	30	-	56	559	102	3	263	49	165
2017	7 937	231	54	225	502	209	189	201	129	2 007	2 298	1 829	62
2016	16 092	91	300	2 145	152	3 195	8 813	59	274	141	169	681	71
2015	1 786	207	2	26	299	22	-	-	-	23	634	292	281
2014	2 622	-	31	642	229	333	585	331	64	60	111	127	110
2013	1 971	159	353	-	251	135	134	29	64	400	51	9	386

Kaynak: TÜİK.

*Tabloda yer alan aylık ithalat verileri yuvarlanmış değerlerdir.

2013-2023 yılları ithalat verileri tablosu incelendiğinde Bitlis ilince en fazla ithalatın 2016-2018 yılları arasında yapıldığı, sonraki yıllarda yakın bir seyir izlendiği görülmektedir. Son dönemde Bitlis'in ekonomik faaliyetleri şu şekildeydi:

Tarım ve Hayvancılık: Bitlis, tarım ve hayvancılık alanında oldukça önemli bir potansiyele sahiptir. Son dekantta da tarım ve hayvancılık faaliyetleri yoğun bir şekilde devam etmiştir. Başlıca tarım ürünleri arasında buğday, arpa, patates, şekerpancarı, meyve ve sebzeler yer almaktadır. Ayrıca küçükbaş ve büyükbaş hayvancılık da önemli bir ekonomik faaliyettir.

Turizm: Bitlis, doğal ve tarihi güzellikleriyle dikkat çeken bir turizm merkezidir. 2016 yılında da turizm faaliyetleri büyük bir ivme kazanmıştır. İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde yer alan tarihi ve turistik yerlerin yanı sıra Nemrut Dağı, Van Gölü, Ahlat Selçuklu Mezar Taşları, Bitlis Kalesi gibi yerler turistlerin ilgisini çekmiştir.

Sanayi: Bitlis'te sanayi faaliyetleri bu yıllarda da devam etmiştir. Hayvancılık, gıda, tekstil, çimento, inşaat malzemeleri, mobilya gibi sektörlerde faaliyet gösteren işletmeler bulunmaktadır. Ayrıca yatırım teşvikleri ve destekleriyle yeni sanayi tesisleri kurulması teşvik edilmiştir.

Madencilik: Bitlis, yeraltı kaynakları açısından zengin bir il olarak bilinir. Özellikle çeşitli madenlerin çıkarıldığı Bitlis'te, Son yıllarda da madencilik faaliyetleri yoğun bir şekilde devam etmiştir. Linyit, demir, mermer, fosfat ve pirit gibi madenlerin çıkarıldığı ilde, madenlerin işlenmesi ve ticareti de yapılmaktadır.

Hizmet Sektörü: Bitlis, hizmet sektörü açısından da gelişmiş bir ildir. Son dekantlarda da bankacılık, sigortacılık, sağlık, eğitim, turizm gibi sektörlerde hizmetler sunulmaya hızla devam edilmiştir.

Bu faaliyetlerin yanı sıra, Son yıllarda da Bitlis'e yönelik yatırımlar ve projeler gerçekleştirilmiştir. Özellikle tarım, hayvancılık ve turizm sektörlerinin desteklenmesi ve geliştirilmesi için teşvikler sağlanmıştır. 2018 yılında Bitlis'in ekonomik faaliyetleri genel olarak istikrarlı bir seyir izlemiş olsa da birkaç farklı sektörde değişimler gözlenmiştir.

Tarım ve Hayvancılık: Bitlis'in en önemli ekonomik faaliyetlerinden birisi tarım ve hayvancılıktır. Son dekantta tarım sektöründe, özellikle tahıl üretimi ve meyve yetiştiriciliği önemli bir artış kaydetmiştir. Bununla birlikte, kuraklık ve iklim değişiklikleri nedeniyle bazı ürünlerde düşüş yaşanmıştır.

Madencilik ve Enerji: Bitlis, maden potansiyeli açısından zengin bir bölgedir. Bu dönemde madencilik faaliyetleri devam etmiştir. Özellikle linyit ve taşkömürü madenciliği önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca, rüzgâr enerjisi potansiyeli de değerlendirilmeye başlanmıştır.

Turizm: Bitlis'in tarihi ve doğal güzelliklerine olan ilgi, turizm faaliyetlerinin artmasına yol açmıştır. Bu dönemde tarihi ve kültürel turizmde bir canlanma yaşanmış, şehirdeki otel ve restoranlar daha yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca, doğa turizmi de giderek daha fazla ilgi görmektedir.

Sanayi: Bitlis'in sanayi sektörü genel olarak gelişmeye devam etmektedir. Son yıllarda inşaat sektörü, gıda ve tekstil gibi sektörlerde büyüme gözlemlenmiştir. Buna karşın, bazı sanayi kollarında ise durgunluk yaşanmıştır.

Ticaret: Bitlis'in ticaret potansiyeli de artmaktadır. Bu dönemde halı ve kilim gibi el sanatları ürünleri, yöresel yiyecekler ve tarım ürünleri gibi ürünlerin ticareti daha da canlanmıştır. Ayrıca, bölgedeki işletmeler arasında iş birliği ve ihracat faaliyetleri de artmıştır.

Sonuç olarak, Son dekanтта Bitlis'in ekonomik faaliyetlerinde genel olarak bir artış ve canlanma görülmüştür. Ancak, bazı sektörlerde değişiklikler ve zorluklar yaşanmıştır. Bu değişimlerin devamında çevresel faktörler, siyasi istikrar ve ekonomik politikalar gibi birçok etkenin rol oynadığı söylenebilir.

Tablo 20. Yıllara Göre Bitlis İli İhracat Verileri, 2013-2023 (Değer: Bin ABD \$)

Yıl	Toplam	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim	Kasım	Aralık
2023	7 736	732	1 076	1 328	1 227	1 230	487	1 210	446				
2022	10 616	1 452	1 017	1 069	858	849	1 346	868	410	652	248	619	1 228
2021	8 079	732	267	921	446	253	1 279	488	532	1 401	473	353	934
2020	4 782	520	621	405	241	374	232	367	187	356	600	493	388
2019	5 379	609	222	492	628	483	56	1 076	269	41	825	427	250
2018	6 369	878	761	435	1 130	420	321	295	265	282	1 345	165	72
2017	3 989	6	395	387	215	228	443	426	114	653	470	335	316
2016	2 663	152	246	290	75	755	173	40	79	211	271	175	195
2015	3 534	51	1 060	369	30	20	379	420	147	207	369	160	323
2014	4 550	342	207	194	868	860	151	464	270	233	691	44	227
2013	3 471	435	21	345	383	98	376	173	323	479	358	149	330

Kaynak: Tüik.

*Tabloda yer alan aylık ihracat verileri yuvarlanmış değerlerdir.

2013-2023 yılları ihracat verilerine ilişkin tablo incelendiğinde ise Bitlis ilince en fazla ihracatın 2018 yılında yapıldığı, akabindeki iki yılda düşüş görülse de ihracat rakamlarının

ithalat rakamlarından fazla olduğu, il bazında 2018 yılı ve sonraki yıllarda dış ticaret fazlasının bulunduğu, 2021 ve 2022 yıllarında önemli bir ihracat artışı sağlandığı ve hatta 2023 yılında da ihracat rakamlarının yüksekliği dikkat çekmektedir. Bu da hükümetin finansal politikalarının ve kurlardaki yükselişin ihracata olan etkisini gözler önüne sermektedir. 2016 yılında Bitlis'in ekonomik faaliyetleri şu şekildeydi

Tablo 21. Bitlis İli Banka Şube Sayıları, Kredi ve Mevduat Toplamları (2007/12-2023/09)

Yıl	Ay	Şehir	Yurtiçi Şube Sayısı	Şubeye Düşen Nüfus	Kişi Başı Nakdi Kredi	Kişi Başı Takipteki Alacak	Kişi Başı Tasarruf Mevduatı	Kişi Başı Toplam Mevduat
2023	9	Bitlis	21	16.856	30478,62	382,37	13737,38	19038,95
2022	12	Bitlis	22	16.012	19110,88	376,01	9259,62	15363,71
2021	12	Bitlis	21	16.714	12020,05	389,93	5308,45	8005,03
2020	12	Bitlis	21	16.576	10731,36	375,71	3507,47	5219,53
2019	12	Bitlis	22	15.881	7334,50	316,37	2580,97	3924,25
2018	12	Bitlis	23	14.846	6390,97	301,26	1985,05	3096,98
2017	12	Bitlis	23	14.835	5737,50	198,91	1596,85	3089,55
2016	12	Bitlis	24	14.185	4794,58	188,48	1191,35	2304,10
2015	12	Bitlis	25	13.520	4395,38	115,89	1043,07	2007,19
2014	12	Bitlis	23	14.658	3895,95	79,01	840,66	1751,32
2013	12	Bitlis	23	14.663	3487,18	66,12	649,54	1586,27
2012	12	Bitlis	22	15.301	2852,59	40,80	547,80	1256,62
2011	12	Bitlis	21	15.655	2042,90	25,11	459,88	1136,50
2010	12	Bitlis	17	19.322	1355,77	27,25	486,77	1014,10
2009	12	Bitlis	14	23.349	680,43	32,26	300,41	564,92
2008	12	Bitlis	13	25.222	529,78	28,35	249,12	476,72
2007	12	Bitlis	13	25.222	382,67	24,83	203,70	395,53

Kaynak: URL-6.

*Kişi başı istatistikler, bin TL.

Bitlis İli banka şube sayıları, kredi ve mevduat toplamlarına ilişkin tabloda görüldüğü üzere şube sayılarında artışla birlikte kısmi azalışların da olduğu görülmüştür. 2007 yılsonu itibarı ile toplamda 327.886 kişi bankacılık hizmetlerinden faydalanırken 2023 yılı Eylül ayı itibarı ile 353.976 kişinin bankacılık hizmetlerinden faydalandığı görülmektedir. Bununla birlikte kişi başı nakdi kredi, takipteki alacaklar, tasarruf mevduatı, toplam mevduat kalemlerinin de yıllar itibarı ile artış sergilediği görülmektedir. Bu da yıllar itibarı ile finansal teknolojilerdeki gelişmelerle birlikte uygulanan hükümet politikalarının olumlu yansımalarının ve finansal kaynaklara ulaşma imkanının artmasının sektörün gelişimine katkı sağladığı ifade edilebilir.

Zira bu durum bu ildeki ekonomik faaliyetlerde de gelişmeler olduğunu ve daha fazla bankacılık hizmetine talep olduğunu gösterir. Ayrıca, daha fazla banka şubesi genellikle daha

fazla istihdam yaratır ve yerel ekonomiye de katkıda bulunur. Bununla birlikte, banka şubesi sayısının artması ve kredi miktarlarındaki artışların da aynı zamanda finansal hizmetlere erişim imkanlarının da arttığını gösterir. Bu durum, bireylerin tasarruf yapma, kredi kullanma ve finansal işlemlerini kolayca yapabilme gibi faaliyetlerini destekler. Bu nedenle, genel olarak banka şubesi sayısının, kredi ve mevduat miktarlarındaki artışların finansal gelişmeyi gösteren bir gösterge olarak kabul edilebilir. Ayrıca yıllar itibarı ile kişi başı takipteki alacak miktarında da artış sergilenmişse de bu artışlar kişi başı nakdi kredi tutarı ile birlikte değerlendirildiğinde kredi toplamı içerisindeki payın azalış gösterdiği görülmektedir. Zira 2007 yılında kişi başı takipteki alacakların kişi başı toplam nakdi krediye oranının %6,48 olduğu, 2023 yılında ise bu oranın %1,25'e gerilediği tespit edilmektedir.

4.4. Turizm Alanı Durum Değerlendirmesi

Dünyada en hızlı gelişen sektörlerden biri durumuna gelen turizm, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler açısından bir kalkınma aracı olarak görülmektedir. Bir yörenin sahip olduğu doğal varlıklar ve bu varlıkların çeşitliliği turistlerin o bölgeye gelmesinde önemli bir çekim unsuru oluşturmaktadır. Doğal kaynaklar bir ülkenin sahip olduğu en önemli turistik zenginlikler olup, insanların herhangi bir katkısı olmadan kendiliğinden oluşan çekiciliklerdir (Olçay & Araboğa, 2018; 946-961). Dolayısıyla turizm sektörü içsel büyüme için büyük bir fırsat olup, yerel niteliklere dayalı il ekonomisinin geliştirilmesinde bu sektörün canlandırılması büyük önem arz etmektedir. Bitlis'te diğer illerden farklı olarak coğrafik ve iklim şartlarından kaynaklı ekonomik yetersizlikler çok belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Bu dengesizliği gidermenin ve asgari seviyeye indirmenin en makul çözümü turizm potansiyellerini kullanmaktır. Bitlis'in dezavantajlarını turizm sayesinde minimize etme ve avantaja çevirme potansiyeli bulunmaktadır. Zira Bitlis coğrafi konumu sayesinde tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış ve günümüze birçok tarihi miras kalmıştır. Özellikle Urartu, Selçuklu ve Osmanlı'dan kalan tarihi yapıları ve kültürel değerleri ile ön plana çıkmaktadır (URL-7).

Tablo 22. Bitlis İli Turizm Potansiyelini Oluşturan Turizm Arz Kaynakları

Kış Turizmi	Bitlis Kayak Merkezi, Nemrut Dağı Kayak Merkezi, Sapkor (Dideban) Kayak Merkezi, Eren Üniversitesi Kayak Merkezi, Rahva Kayak Merkezi
Kültür Turizmi	El Aman Hanı, Han Hamamı, Hatuniye (Hazo) Hanı, Hüsrev Paşa Kervansarayı, Baş Han, Paşa Hamamı, Saray Hamamı, Ahlat Emir Bayındır Köprüsü, Bitlis Kalesi, Ahlat Sahil Kalesi, Adilcevaz Kef Kalesi, Adilcevaz Sah Kasrik (Narlidere) Köprüsü, il Kalesi, Tatvan Kalesi
İnanç Turizmi	Ulu Cami, Şerefiye İhlasiye Medresesi, Külliyesi, Emir Bayındır Kümbeti, Çifte Kümbet, Emir Ali Kümbeti, Usta Şagirt Kümbeti, Hatibiye Medresesi, Ahlat Harabeşehir’de bulunan Anadolu’nun ilk Budist tapınağı, Yusufiye Medresesi, Küfrevi Türbesi, Üryan Baba Türbesi, Abdurrahman Gazi Türbesi, Bitlis merkezde bulunan Hz. Zülküf Peygamberin mezarı
Av Turizmi	Kara Avcılığı: Van Gölü, Nazik Gölü ve Aygır Gölü Kıyıları, Van Gölü kıyıları, Arin Gölü, Tatvan Reşadiye Çevresi, Bitlis-Sarıkonak Çevresi, Göldüzü Çevresi, Aygır ve Nazik Gölü Çevresi Balık Avcılığı
Yayla Turizmi	Avaşor Yaylası, Susana Yaylası, Haydar Deresi Yaylası, Nemrut Yaylası, Sütey Yaylası, Süphan Yaylası, Nemrut Kuşhane Yaylası, Uludere Yaylası, Çıtak Yaylası, Şen Yaylası, Örenji Yaylası, Panor Yaylası, Harik Yaylası ve Meydan Yaylası, Duav Yaylası.
Sağlık ve Termal Turizm	Nemrut (Ilgöl) Jeotermal Alanı, Değirmen İçmesi, Acısu, Güroymak (Çukur) Kaplıcası, Ilıcak Kaplıcası, Köprüaltı Kaplıcası, Köçür Kaplıcası, Ilıcak Kaplıcası, Alemdar Kaplıcası, Yılan Dirilten Kaplıcası, Güroymak Budaklı Kaplıcası, Germav Ilısu Kaynak Grubu, Aşağı Kılavuz Kaynak Grubu
Kıyı Turizmi	Ahlat Plajları, Adilcevaz Plajları, Reşadiye Plajları, Tatvan Halk Plajı,
Kongre, Fuar ve Festival Turizmi	Bitlis Kurtuluş Günü Şenlikleri, Nemrut Dağı Karater Gölü Yayla Şenliği, Tatvan Doğu Anadolu Fuarı,
Dağ ve Doğa Yürüyüşü	Nemrut Dağı (Jeopark), Süphan Dağı
Kuş Gözlemciliği	Nemrut Gölü, Nazik Gölü, Van Gölü, Arin Gölü, Batmış Gölü, Uğur Boran Kuş Cenneti

2006’da yayınlanan “501 Must Visit Destinations” (Gidilmesi Görülmesi Gereken 501 Yer) isimli çalışmada ülkemizle ilgili aşağıda yer alan 14 yerin adı geçmektedir. Bu 14 yerden biri de Bitlis’tir Bitlis Kalesi, Ulu Cami, Şerefiye Külliyesi, İhlasiye Medresesi görülmesi gereken yerler arasında sıralansa da ilin potansiyelini ortaya çıkaracak faaliyetlerdeki zayıflık ve eksiklikler sebebiyle anlamlı bir gelişimi destekleyememiştir(Olcay & Araboğa, 2018; 946-961).

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere Bitlis, turizm potansiyeli açısından önemli derecede doğal ve tarihi kaynaklara sahiptir. Yörede yer alan Nemrut ve Süphan volkanik dağları ile Van, Nazik ve Nemrut gölleri araştırma sahasını turistler için cazip bir hale getirmekte, Ahlat Şehri’nde bulunan ve Urartu, Selçuklu, Akkoyunlu ve Osmanlı dönemlerine ait olan tarihi eserler de yöre turizmi için çok büyük bir önem taşımaktadır. (Elmastaş, 2001; 153-182). Yapılan araştırmalarda; Bitlis ilinin turizm çeşitlendirmesinin az olduğu, turizm gelişiminde turistik bölgelerde yeni ürün geliştirme ve ürün çeşitlendirme konusunda Bitlis’teki çalışmaların yetersiz kaldığı, Bitlis ilinin doğal, tarihi ve kültürel yapılarının turistik ürüne çevrilememiş olması nedeniyle yerel halkın turizm konusunda yeterince bilincinin gelişmemiş

olduğu, turizm yatırımlarının yeterli olmadığı ayrıca tanıtım ve reklamın yeterli olmadığı bilgilerine ulaşılmıştır (Olçay & Araboğa, 2018; 946-961).

5. Sonuç ve Öneriler

Birinci Dünya Savaşı sonrası dönem Bitlis için ekonomik açıdan oldukça zorlu süreç olmuştur. Bu dönemde Bitlis ilinde tarım, hayvancılık ve ticaret faaliyetleri ile geçimini sağlayan halkın büyük bir kısmı düşük gelir seviyeleri ile mücadele etmiştir. Her ne kadar iktisat politikaları ile toplum refahı artırılmaya çalışılsa da yetersiz bütçeler buna imkân tanımamıştır.

1938-1999 dönemi boyunca, Bitlis ilinin tarım sektörü oldukça önemli bir ekonomik faaliyet alanı olmuştur. İlde en çok yapılan tarımsal faaliyetler arasında buğday, arpa, patates, meyve ve sebzelerin yetiştirilmesi yer almaktadır. Ancak tarımın büyük bir kısmı sulama imkanlarının sınırlı olması nedeniyle yağışa bağımlı olarak gerçekleştirilmekte, bu da verimlilik açısından sınırlayıcı bir faktör oluşturmaktadır. Ayrıca hayvancılık faaliyetleri ön plana çıkarken, başta sığır, koyun ve keçi yetiştiriciliği olmak üzere hayvancılık faaliyetleri İl ekonomisine katkı sağlamıştır. İlde hayvancılığın büyük bir kısmı göçebe yaşayan aşiretler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde Bitlis ilinin ticaret alanında da sınırlı bir gelişme olduğu görülmektedir. İl merkezi olan Bitlis şehrindeki tarihi geçmiş ve konumu nedeniyle ticaret faaliyetleri mevcuttur. Ancak ilin coğrafi konumu ve ulaşım sorunları ticaret açısından sınırlayıcı bir faktör oluşturmuştur. 1960 sonrası dönemde dahi Bitlis ilinde ekonomik faaliyetler ve istihdam açısından önemli bir sektör olan sanayi sektörü oldukça sınırlı gelişme göstermiştir. İlde küçük ölçekli sanayi tesisleri bulunmaktadır, ancak sanayinin büyük bir kısmı tarım ve hayvancılığa dayalı küçük ölçekli işletmelerden oluşmaktadır.

2000 yıllarına gelinceye dek Bitlis'in ekonomik faaliyetlerinde tarım sektörünün ön plana çıktığı görülmektedir. İl genelinde tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yaygın olduğu ve tarım ürünleri ve hayvansal ürünlerin, bölgenin ana gelir kaynakları olduğu ifade edilebilmektedir. Bu dönemde finansal faaliyetler de daha yerel düzeyde gerçekleştirilmekte iken büyük ölçüde geleneksel bankacılık hizmetleri uygulanmaktaydı.

Ancak 2000'li yıllardan itibaren ise Bitlis'in ekonomik yapısında değişimlerin yaşandığı, tarım dışı sektörlerle yönelik yatırımların artmasıyla birlikte kalkınma ve büyüme sürecine girildiği, özellikle de ulaşım, ticaret ve inşaat sektöründe yapılan yatırımların, ekonomik faaliyetlerin çeşitlenmesinde büyük rol oynadığı gözlemlenmektedir.

Ayrıca turizm sektörü de Bitlis'in ekonomik yapısında önemli bir değişikliğe neden oldu. Bitlis'in doğal güzellikleri, tarihi ve kültürel zenginlikleri turistlerin dikkatini çekmeye başladı. Özellikle Nemrut Krater Gölü ve Ahlat Selçuklu Mezar Taşları gibi turistik destinasyonların da turizm endüstrisinin gelişmesine katkı sağladığı ifade edilebilir.

2000'lerin ortalarına gelindiğinde, Bitlis'in finans sektöründe de modernizasyonlar görülmeye başlandı. Bankaların ve diğer finans kuruluşlarının şube ve ATM sayılarında artışlarla birlikte daha geniş kapsamlı bir hizmet yelpazesi sunulmaya başlandı. Genel sistemlerdeki gelişmelerle birlikte sunulan diğer elektronik bankacılık hizmetleri de yaygınlaşmaya başladı. 2010'ların başından itibaren ise, mobil bankacılık uygulamaları ve online ödeme sistemleri gibi teknolojik yenilikler, finansal hizmetlere erişimi kolaylaştırdı ve geleneksel bankacılık dışındaki finansal alternatiflerin ortaya çıkışı Bitlis'in de finansal faaliyetlerinde dijitalleşme ve finansal teknolojilerin kolaylaşmasına fayda sağladı.

2020'lerde küresel pandemi (COVID-19) etkisiyle Bitlis ilinde de diğer illerde olduğu gibi finansal faaliyetler bir durgunluk dönemi yaşadı. Ekonomik belirsizlikler, işletmelerin kapanması ve işsizlik oranlarının yükselmesi gibi etkenler finansal faaliyetleri olumsuz etkiledi.

En önemlisi de Bitlis'in finansal faaliyetlerinde devlet politikalarının rolü önemli oldu. Yerel yönetimler ve hükümetin teşvikleri ve destekleri, bölgedeki finans sektörünün büyümesini ve çeşitlenmesini teşvik etti. Özellikle turizm sektörünün gelişimi için finansal desteklerin sağlanması turizm gelirlerinin artmasını sağlayan önemli bir faktör olmuştur.

Bu değişimlerin bir sonucu olarak, Bitlis'te finansal faaliyetler 2000-2023 dönemleri arasında önemli ölçüde gelişti ve çeşitlendi. Geleneksel bankacılık hizmetlerinin yanı sıra dijital ve alternatif finansal hizmetler de bölgedeki ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır.

Sonuç olarak, 2000-2023 yılları arasında Bitlis'in ekonomik faaliyetlerinde tarım sektöründen enerji ve turizm sektörlerine bir geçiş yaşandı. Tarıma dayalı ekonomi yerini enerji üretimi ve turizm sektörüne bıraktı. Bu değişimler, Bitlis'in ekonomik büyüme ve kalkınmasında önemli bir rol oynadı.

Bitlis ilinin potansiyelleri ve henüz istenilen hedeflere uzak olması hasebiyle, tüm incelenen veriler ışığı altında yapılan çıkarım ve öneriler şu şekilde sıralanabilir:

- **Finansal Faaliyetler Alanında Öneriler:**

- 1) İldeki yatırım ortamının iyileştirilmesi ve yatırımcıların çekilebilmesi ve hatta içerden yatırımların artırılabilmesi için girişim kurma, vergi, teşviklerin/desteklerin tanıtımı gibi rehberlik eğitimlerinin artırılması, bürokrasinin azaltılması sağlanabilir.
- 2) Girişimcilik ekosisteminin geliştirilmesi ve girişimcilerin desteklenmesi hususlarında eğitim programları, danışmanlık hizmetleri ve erişilebilir finansman kaynaklarının tanıtımlarının sağlanması ve iş birliği ve ağ oluşturma etkinliklerinin gerçekleştirilmesi sağlanabilir.
- 3) Eğitim ve beceri geliştirme: İldeki halka, finansal okuryazarlık eğitimlerinin verilmesi ve iş becerilerinin geliştirilmesi ile birlikte finansal planlama, tasarruf ve yatırım, borç yönetimi gibi konuları içeren mesleki eğitim programlarının sunulması sağlanabilir.
- 4) Ulaşım, iletişim, enerji ve su kaynakları gibi alanların iyileştirilerek iş kurma ortamının geliştirilebilmesi, diğer bir ifadeyle ildeki altyapının geliştirilmesi ile yatırımcıların ilgilerinin çekilebilmesi faaliyetleri yürütülebilir.
- 5) Çevre iller ve hatta uluslararası iş birliklerinin kurulabileceği projelerin geliştirebilmesi için üniversite, sanayi ve kamu iş birlikleri teşvik edilmeli, konuya yönelik proje yazma eğitimleri verilebilir. Bu iş birliklerinin ticareti, dolayısıyla ekonomik ve finansal gelişmeyi desteklenmesi beklenebilir.

▪ **Ekonomik Faaliyetler Alanında Öneriler**

- 1) Ekonomik Bakımdan Yerel endüstrilerin geliştirilebilmesi ve istihdamın artırılabilmesi için ildeki yerel işletmelere vergi indirimleri, kredi imkanları, teknoloji desteği gibi teşvikler sağlanabilir.
- 2) Mesleki eğitim programlarının artırılması ve istihdam sonuçlanan eğitimlerle yerli işgücünün yetiştirilmesi, mevcut ve gelecekteki iş taleplerine uygun nitelikli iş gücünün oluşturulması sağlanabilir. Bu sayede işsizlik oranı düşebilir ve işgücü verimliliği artırılabilir.
- 3) İlin altyapısı, ulaşım, enerji, iletişim gibi sektörleri destekleyecek şekilde çeşitli yatırımlarla geliştirilmelidir. Yeni yollar, demiryolları, enerji santralleri gibi projelerle altyapı iyileştirilerek, ilin rekabet gücü artırılabilir.
- 4) İldeki tarım arazilerinin verimliliğinin artırılması için modern tarım teknikleri ve teknolojilerinin kullanımı konusunda çiftçilere bilinçli tarım yapma konusunda eğitimler verilebilir. Tarım üretiminin artırılmasıyla birlikte, tarım ve gıda sanayisine yönelik yatırımlar da teşvik edilebilir.

5) İldeki üniversiteler, araştırma merkezleri ve işletmeler arasında iş birliği ve teknoloji transferini teşvik eden programlar oluşturularak inovasyon ve Ar-Ge faaliyetlerinin, ilin rekabet gücünü artırabilmesi ve yeni iş fırsatları yaratması için gerekli adımlar atılabilir.

6) Bitlis ilinin turizm potansiyelinin değerlendirilmesi için turizm sektörünün desteklenmesi bakımından çalışmalar yine çeşitli çevresel ve uluslararası iş birlikleri ile yürütülebilir. Üniversite ile işbirliği yapılarak hem tanıtım faaliyetleri profesyonel bir şekilde yapılabilir hem de kalifiyeli eleman yetişmesi sağlanabilir.

7) İldeki iş fırsatlarının ve teşviklerin tanıtımı konusunda girişimlerde bulunularak gerek yabancı gerek yerli yatırımcıların çekilmesi sağlanabilir ve böylece yerel ekonomi canlandırılarak, teknoloji transferi ve ihracat potansiyeli artırılabilir.

▪ **Hayvancılık Faaliyetleri Alanında Öneriler**

1) Çiftçilere yönelik eğitim programları düzenlemek ve bilgilerini artırmak hayvancılık üretimine olumlu katkı sağlayabilir. Ayrıca, modern ve etkili yöntemleri öğretmek, verimliliği artırabilir ve hayvan sağlığına dikkat çekebilir.

2) Hayvan ırklarının seçimi ve ıslahı konusunda çalışmalar yapılarak, hayvanların üretkenliği ve hastalıklara dayanıklılığın artırılabilir.

3) Coğrafi ve iklim koşullarına uygun farklı yem bitkilerin yetiştirilip yetiştirilemeyeceğinin araştırmaları yapılarak hayvanların beslenme kalitesini artırabilir ve maliyetleri düşürebilir.

4) Hayvancılık işletmelerinin ihracat potansiyellerini artırmak için pazarlama faaliyetleri, ticaret fuarlarına katılım, kooperatiflerin veya ortak girişimlerin oluşturulması gibi çeşitli iş birlikleri kurulabilmeli veya ihtiyaç duyulan bilgi açığını kapatıcı eğitimlerin düzenlenmesi sağlanabilir.

5) Hayvansal üretimi geliştirmek için hayvan barınakları, sulama sistemleri ve yem depoları gibi altyapı unsurlarının modernize edilmesi ve geliştirilmesi için finansal kaynaklara ulaşma maliyetlerinin düşürülmesi hayvancılık üretimini destekleyebilir.

6) İlde hayvan pazarı, hayvan borsası, kesim tesisleri, hayvan hastalıkları ile mücadele için veteriner hizmetleri gibi tesisler ve alanlar kurulabilir.

7) Hayvancılığın daha profesyonel ve bilimsel bir şekilde yapılabilmesi için üniversite ile iş birliği yapılabilir ve veterinerlik bölümü açılarak burada hem veteriner hekimlerin yetişmesi sağlanabilir hem de hayvancılık ile ilgili ileri teknoloji laboratuvarları kurularak araştırmalar yapılabilir.

▪ **Tarımsal Faaliyetler Alanında Öneriler**

- 1) İl bazında çiftçilerin ihtiyaç ve şikayetlerine odaklanılarak sürdürülebilir tarım uygulamalarını teşvik eden ve piyasa koşullarına uygun politikalar oluşturulabilir.
- 2) Tarımsal araştırma ve geliştirme faaliyetleri, yeni tarım teknolojileri ve yöntemlerinin geliştirilmesi için tarım işletmelerine Ar-Ge'ye yönelik çalışmaları için eğitim ve rehberlik desteği sağlanabilir.
- 3) Tarım sektörünün gelişimi için, su kaynaklarının yönetimi, sulama altyapısının geliştirilmesi, tarım ekipmanlarının modernizasyonu gibi tarımsal altyapı iyileştirmeleri ile tarımda verimliliğin artırılacağı faaliyetlerine odaklanılabilir.
- 4) Tarım sektörünün gelişimi için çiftçilere düşük faizli kredi imkanlarının sağlanmasının yanı sıra çiftçilerin finansal kaynaklara ulaşımı ve fon kaynakları yönetimi konularında çiftçiler bilinçlendirilebilir.
- 5) Tarımsal eğitimin teşvik edilmesi: Tarım sektörünün gelişimi için, genç nüfusa tarımsal eğitimin verilmesi ve sunulması önemlidir. Bu şekilde, tarımsal bilgi ve becerilere sahip yeni nesillerin yetiştirilmesi ve cazibesinin oluşturulması için tarım sektöründe kariyer ve eğitim fırsatları sağlanabilir.
- 6) Tarım sektörünün gelişimi için, çiftçilerin ürettikleri ürünleri pazarlama konusunda desteklenmeleri ve ticarete daha güçlü bağlantılar oluşturulması sağlanabilir.
- 7) Organik tarım, sağlıklı ve çevre dostu tarım uygulamaların teşvik edilmesi ve tarımda sürdürülebilirliği artırıcı faaliyetler yürütülebilir.
- 8) İlde yetişen tarım ürünlerine yönelik işletme ve fabrikalar kurularak bu ürünlerin sanayi kuruluşlarını destekleyici yapıya kavuşturulması istihdam ve gelir açısından önemli faydalar sağlayabilir.
- 9) Özellikle ilde yetişen ve çok kaliteli olan tütün bitkisinin yetiştirilmesi ve işletilmesi konusunda çalışmalar yapılarak ihracata yönelik çalışmalar yapılabilir.

▪ **Turizm Alanında Öneriler**

Tarihi, kültürel ve doğal güzelliklerin varoluşu ilin turizm gücü için önemlidir. Ancak ilin cazibesi, turizm sektöründe talebin niteliksel yönü, turizm konaklama tesislerinin doluluk oranı, doluluk oranının yıl içindeki dağılımı ve kalış süreleri gibi ölçütlerle değerlendirildiğinde İlin bu alanlarda rekabet düzeyi oldukça düşüktür. Bu sebeple ilin turizm potansiyelini ortaya çıkaracak ve geliştirecek temel öneriler şu şekilde sıralanabilir:

- 1) Konaklama süre ve sayılarında gelişim kaydedebilmek için konaklama tesislerinin, kültürel yeme-içme destinasyonlarının sayılarının artırılması konusunda teşvikler sağlanabilir.
- 2) Turizm açısından önemli görülen alanlarda düzenlemeler, güzergahlarda iyileştirilmeler yapılabilir.
- 3) İl ve ilçe kapsamındaki tüm turizm değerlerinin tanıtımları çalışmalarına ağırlık verilebilir.
- 4) Turizm değerlerinin zincir tur paketleriyle çevre il değerleriyle birlikte yapılması konusunda iller arasında iş birlikleri oluşturulabilir.
- 5) Tarihi güzelliklerin ve kültürel varlıkların ortaya çıkarılması, gerekli kazı ve araştırmaların yapılması konularında üniversiteler ve kamu kurumlarının iş birliklerini artıracak çalışmalar yapılabilir.
- 6) Doğu Anadolu turlarından daha fazla pay alınabilecek organizasyonlar düzenlenmek suretiyle tur paketleri genişletilerek/geliştirilerek turizm payının artırılabilmesi çalışmaları yapılabilir.
- 7) Halkın turizme katılımı için çeşitli eğitimler ve ürün ve/veya hizmet konusunda teşvikler sağlanabilir.

Dolayısıyla ilin mevcut ve potansiyel turizm kaynaklarının harekete geçirilerek turizm gelirlerinin artışı ve il ekonomisinin gelişimini sağlamak muhtemel olabilir.

Kaynakça

1967 Bitlis İl Yıllığı, Ajans-Türk Matbaacılık, Ankara,1968. s.98-10

BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 24.

BCA., 490, 01, 508, 2040, 2, s. 24.

Bitlis Valiliği, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Bitlis İli 2014 Yılı Çevre Durum Raporu,

Bitlis Valiliği, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü Yayınları, Bitlis 2015, s.48-51.

Bitlis Valiliği, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Bitlis İli 2016 Yılı Çevre Durum Raporu, Bitlis Valiliği, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü Yayınları, Bitlis 2017, s.11.

Bitlis Valiliği, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Bitlis İli 2017 Yılı Çevre Durum Raporu, Bitlis Valiliği, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü Yayınları, Bitlis 2018, s.31.

Demirtaş, M. (2019). Osmanlı'dan Cumhuriyete Tatvan İskelesinin Ulaşım ve Ticaret Faaliyetleri Bakımından Önemi. M. İ.-M. Demirtaş (Dü.) içinde, *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis, 1. Cilt*, (s. 351-352). Bitlis Eren Üniversitesi.

Dideban Gazetesi, (1958), Bitlis Tütün Fabrikasının Vilayet ve Kazalara Tütün Nakliyatı”, Y. 1, S. 191, 31 Mayıs 1958, s. 2.

Dideban, Y. 1960, “İş Bankası Şubesi Merasimle Açıldı”, 3, S. 655, 26 Ağustos 1960, s. 1-2.

Doğruel, Fatma & Doğruel, A.Suut. (2000). Osmanlı'dan Günümüze Tekel, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Vakfı Yay., İstanbul 2000, s. 293-294.

Elmastaş, Necmettin (2001). Ahlat Yöresinin Turizm Potansiyeli. Marmara Coğrafya Dergisi, S.3(1), s.153- 182.

Faaliyetleri Bakımından Önemi. M. İ.-M. Demirtaş (Dü.) içinde, *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis, 1. Cilt*, (s. 351-352). Bitlis Eren Üniversitesi.

Işık, Sedat. 2023, Tek Parti Döneminde Bitlis, Atatürk Üniversitesi Doktora Tezi, Erzurum, s.488-492.

Kopar, M. (2013). *Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1927-1950)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Olçay, Atınc, Araboğa, Yeşim. (2018). Bitlis İlinin Turizm Potansiyeli ve Yerel Halkın Turizm Olgusuna Bakış Açısı, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 11 Sayı: 57 Haziran 2018, s.946-961.

Sertel, S. (2014). 1927 Genel Nüfus Sayımı Sonuçlarına Göre Bitlis'in Nüfus Fonksiyonları. *Turkish Studies*, 9, 1015-1034.

T. C. Başbakanlık, *İstatistik Genel Müdürlüğü, 20 Ekim 1940 Genel Nüfus Sayımı*. (1941). İstanbul: Devlet Basımevi.

T.C. Devlet Salnamesi (1925-1926), 517-518; T.C. Devlet Salnamesi (1926-1927), 712.

T.C. Devlet Yıllığı 1928-1929, 372.

TÜİK, cip.tuik.gov.tr.

TÜİK.

URL-1 <https://www.beu.edu.tr/akademik/uygulama-ve-arastirma-merkezleri/nufus-ve-goc-uygulama-ve-arastirma-merkezi/menuler/mudurlugumuz/tanitim-ve-tarihce>.E.T.:01.10.2023.

URL-2 Bitlis İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2023.

URL-3 [BİTLİS TARİHÇESİ VE GENEL BAKIŞ \(bitlis.gov.tr\)](https://bitlis.gov.tr). E.T.:01.10.2023.

URL-4 <https://bitlis.tarimorman.gov.tr/>, E.T. 01.11.2023.

URL-5 <https://www.daka.org.tr/icerikler/mda>.E.T. 13.10.2023.

URL-6 <https://www.bddk.org.tr/BultenFinTurk>. E.T. 23.10.2023.

URL- 7 [Bitlis Tarihçesi ve Genel Bakış \(bitlis.gov.tr\)](https://bitlis.gov.tr), E.T. 24.10.2023.

MUHASEBE ALANINDA YAYINLANAN SEÇİLMİŞ BEŞ DERGİDE (2006-2023 YILLARI ARASINDA) İÇ DENETİM KONUSUNDA YAYINLANMIŞ MAKALELERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Niyazi Kurnaz¹, Yasemin Kaya²

Öz

Bu çalışma ile iç denetim konusunda yapılan ulusal ve uluslararası akademik çalışmalar incelenerek ve ulusal alan yazına yönelik en kapsamlı veri tabanlarından biri olan ULAKBİM TR Dizin veri tabanından elde edilen 67 makalenin bibliyometrik analizi yapılmıştır. Türkiye’de muhasebe ve denetim alanında yayınlanmakta olan seçili beş derginin 2006-2023 (Ağustos) yıllarını kapsayan iç denetim ve iç denetçi konu başlıklı makaleler incelenmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olan bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın amacı, iç denetime yönelik ulusal çalışmaların bibliyometrik analizinin yapılması ve literatüre katkıda bulunulması amaçlanmıştır. Bu kapsamda ULAKBİM TR Dizin platformundan alınan seçili beş dergi: Mali çözüm dergisi, denetişim dergisi, muhasebe bilim dünyası dergisi, muhasebe ve denetime bakış dergisi ve muhasebe ve finansman dergilerinde yayınlanan makaleler incelemeye dahil edilmiştir. Dergilerde yayınlanan makalelerin yayın yılı, yazar bilgileri, yayın türleri, yayın kaynakları, yayın yapan kurumlar, yayın sayfa aralıkları ve atıf analizleri bibliyometrik yöntem ile incelenmiştir. Araştırma kapsamına dahil edilen veriler Microsoft Excel programı aracılığıyla çalışmaların analizleri ve grafikleri oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Denetim, İç Denetim, Bibliyometrik Analiz

¹ Prof. Dr., Dumlupınar University, niyazi.kurnaz@dpu.edu.tr

² Student, Dumlupınar University, yaseminkayaa28@gmail.com

**BIOMETRIC ANALYSIS OF ARTICLES ON INTERNAL AUDIT PUBLISHED IN
FIVE SELECTED JOURNALS IN THE FIELD OF ACCOUNTING
(BETWEEN 2006-2023)**

Abstract

In this study, national and international academic studies on internal audit were examined and a bibliometric analysis of 67 articles obtained from the ULAKBİM TR Index database, one of the most comprehensive databases for the national literature, was conducted. The articles on internal audit and internal auditor covering the years 2006-2023 (August) of five selected journals published in the field of accounting and auditing in Turkey were analyzed. Bibliometric analysis method, which is one of the qualitative research methods, was used in the study. The aim of the study is to make a bibliometric analysis of national studies on internal audit and to contribute to the literature. In this context, five selected journals taken from ULAKBİM TR Index platform: Mali Çözüm (Financial Analyze), Denetim, Muhasebe Bilim Dünyası (The World of Accounting Science), Muhasebe ve Denetimime Bakış (Accounting and Auditing Review) and Muhasebe ve Finansman (The Journal of Accounting and Finance) were included in the analysis. The publication year, author information, publication types, publication sources, publishing institutions, publication page ranges and citation analysis of the articles published in the journals were analyzed by bibliometric method. The data included in the scope of the research were analyzed and graphs of the studies were created through Microsoft Excel program.

Keywords: Audit, Internal Audit, Bibliometric Analysis

1. Giriş

20. yüzyıl öncesi dönemde ticari hayatın kapsamı ve karmaşıklığı artmasıyla bilgi kullanıcılarının kararlarında ve yönetim kararlarında kullanılan muhasebe bilgilerinin doğruluğunu tespit edecek ve çalışanların dürüstlüğünü değerlendirecek farklı bir iç güvence fonksiyonuna ihtiyaç doğmuştur. 20.yüzyıl başlarında ise işletme içerisindeki açıklıkları kapatmak ve ihtiyaçların karşılanması için iç denetim fonksiyonunun kurulması öngörülmüştür. İç denetim fonksiyonu, başta savunma ve perakende sektörlerinde yerini alırken sonraki süreçlerde faaliyetlerini genişleterek sürdürmüştür. İç denetim kavramının günümüze kadar hızlı gelişmeler sağlayarak gelmesinin sebebi ise 1941 yılında Uluslararası İç Denetçiler Enstitüsünün kurulmasıdır (Yöndemli,2022,284).

Uluslararası iç denetçiler enstitüsü tarafından yayınlanan uluslararası mesleki uygulamalar çerçevesinde iç denetim bir işletmenin faaliyetlerini geliştirmek ayrıca işletmeye değer katmak için oluşturulmuştur, tarafsız güvence hizmeti ve danışmanlık faaliyeti olarak tanımlanmıştır. İç denetim üst yönetimin bir fonksiyonu olarak işletme içerisindeki faaliyetleri işletme içerisindeki uzman kişilerce değerlendirilir. Yönetime karar alıcıların ihtiyaç duyduğu bilgiyi sunan ve karar politikalarının oluşturulmasında katkı sağlayan ayrıca işletme içerisindeki iç kontrol ortamının etkinliğini ve verimliliğini artırma imkanı sunar. Aynı zamanda iç denetim fonksiyonu iç kontrol gibi bir kontrol mekanizmasıdır (Sabuncu,2017,165).

İç denetim fonksiyonu diğer denetim türleri gibi bağımsız, mesleki yeterliliğe sahip ve işletme sistemlerini derinlemesine bilen denetçiler tarafından gerçekleştirilir. Denetçinin işletme içerisindeki iç kontrol riskleri azaltmak, yönetim süreçlerinin verimli olduğuna ve kurumsal amaçlara ulaşabileceğine dair güvence sağlamalıdır (IIA,2022).

İç denetim mesleği ise muhasebe bilgi sisteminin ayrılmaz bir parçası olmasıyla birlikte yönetime güvence sağlayarak etkin kurumsal yönetimin uygulanmasında önemli bir rol oynar (Eulerich,2020,89).

Ülkemizde iç denetimin Türkiye İç Denetçiler Enstitüsünün TİDE 1994 yılında kurulmasıyla temelleri atılmıştır. Sonrasında 1995 yılında meslek örgütüne dönüşmüştür. 1996 yılında ise TİDE uluslararası iç denetçiler enstitüsü ve Avrupa iç denetim enstitüleri Konfederasyonunun üyesi olmuştur (TİDE,2022).

Ulusal ve uluslararası alanda gerek finansal krizler gerekse iç kontrol sisteminin yeniden sorgulanması ihtiyacı iç denetimin önemini giderek arttırmıştır. İç denetim alanında literatüre

geçmiş çeşitli araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde muhasebe ve denetimin disiplinlerine ilişkin birçok çalışma yapıldığı görülmüştür (Keleş,2022,43).

Keleş (2022) İç denetim konusundaki uluslararası çalışmaların görsel ağ haritalaması destekli biyometrik analizi adlı çalışmasında, en kapsamlı veri tabanlarından biri olan Scopus veri tabanından elde edilen iç denetim konu başlıklı 1.089 makale bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmiştir. Bibliyometrik analiz yöntemi VOSviewer programı aracılığıyla ortaya koyulmuştur.

Yöndemli (2022) Uluslararası iç denetim araştırmalarının bilim haritalaması tekniği ile incelenmesi adlı çalışmasında, iç denetim konusunda web of science veri tabanında yayınlanmış 354 makale bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir. En yoğun yazarlar, en fazla iş birliği yapan yazarlar, en fazla makale sayısı ve atıf sayısına sahip yazarlar ölçüleriyle bibliyometrik analiz yapılmıştır.

Yeşil Ve Akyüz (2018) Muhasebe alanındaki ulusal doktora tezlerinin bibliyometrik analizi adlı çalışmasında, Yükseköğretim Kurulu ulusal tez merkezinde muhasebe alanında yayınlanan 320 doktora tezi bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda en fazla tezin kayıtlı olduğu üniversiteler ve en fazla hangi konuların çalışıldığı incelenmiştir.

Kurbanova Ve Cavlak (2021) Blok zincir ve denetim alanındaki makalelerin bir bibliyometrik analizi adlı çalışmasında, blok zincir ve denetim alanında Scopus veri tabanından alınan yayınların en fazla hangi konular üzerine durulduğu, makale sayıları ve atıf sayıları incelenmiştir.

Ceylan (2021) Muhasebe alanında yayınlanan seçilmiş 5 dergide 2016 - 2020 yılları arasında denetim konusunda yayınlanmış makalelerin bibliyometrik analizi adlı çalışmasında, 2016 ve 2020 yılları arasında denetim konusunda yayınlanmış 143 makaleyi bibliyometrik analiz yöntemi ile incelemiştir. Muhasebe alanında seçilmiş 5 dergi kapsamında en fazla yayın sayısı, en fazla çalışma yılı, yazar cinsiyeti, yazar sayısı, çift yazarlık durumu ve tek yazarlık durumları incelenmiştir.

Dinç Ve Cengiz (2019) Mali çözüm dergisinde yayınlanan makalelerin bibliyometrik analizi adlı çalışmasında, mali çözüm dergisinde 2010 ve 2017 yılları arasında yayınlanan 225 makalenin bibliyometrik analizi yapılmıştır. Makale sayısı, atıf sayısı, yazarların çalıştıkları kurumlar, yazarların cinsiyeti ve unvan dağılımları incelenmiştir.

Yeşilçelebi, Altunel Ve Selimoğlu (2022) Covid- 19 sürecinde denetim alanında yayınlanan makalelerin görsel haritalama tekniği ile bibliyometrik analizi: 2020 ve 2022 yılları örneği adlı çalışmada, web of science core collection veri tabanında yer alan iç denetim ve bağımsız denetim konu başlıklı 2.912 makale bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir. 2020 ve 2022 yıllarını kapsayan çalışma yazarların yayın sayısı, atıf sayıları, yayınlandığı dergiler ve makalelerin ülkeleri açısından incelenmiştir.

Yücel (2021) Muhasebe konularında 2015-2020 yılları arasında Türkiye’de yayınlanmış makalelerin bibliyometrik analizi adlı çalışmada, 2015- 2020 yılları arasında 221 dergide ki 3.602 yayınlanan makaleleri bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmiştir. En fazla yayın sayısına sahip dergilerin, en çok yayın yapılan yılların, çift yazarlı ve tek yazarlı durumları incelenmiştir.

Solak Ve Faydal (2023) Denetim literatüründe dünya çapında eğilimler: bibliyometrik bir analiz adlı çalışmada, Web of Science veri tabanı üzerinde audit ve auditing kelimeleri kullanılarak elde edilen 11.940 makale bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmiştir. Veri setinin 1999-2021 yıllarını kapsamakta ve sadece İngilizce ve Türkçe dillerinde yazılmış olan bilimsel makaleleri kapsamaktadır.

Karavardar Ve Şahintürk (2020) Türkiye’de 2009-2019 yılları arasında iç denetim- iç kontrol konularında yayınlanmış akademik çalışmalar adlı çalışmada, 2009-2019 yılları arasını kapsayan iç denetim ve iç kontrol çalışmaları ile ilgili tez, makale ve kitaplar incelenmiştir. Akademik yayın yılları, yayımlandıkları dergiler, yayın yapan üniversiteler ve makale konularına göre parametreler oluşturularak bibliyometrik analiz yöntemi uygulanmıştır.

Behrend Ve Eulerich (2019) İç denetim araştırmalarının evrimi ve yayınlanmış dokümanların bibliyometrik analizi(1926-2016) adlı çalışmada, 1926-2016 yılları arasında önde gelen beş muhasebe dergisindeki toplam 170 makalenin bibliyometrik analizi yapılmıştır. 170 araştırma makalesinin atıf modellerini analiz etmek için atıf ve sosyal ağ analizini birleştirerek temel çalışmalara katkıda bulunmuştur. Analizin sonucunda ise iç denetim kalitesinin giderek önem kazandığını vurgulamıştır.

Pizzi, Venturelli Ve Macario (2021) Dijital dönüşümün iç denetim üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi: bibliyometrik bir analiz adlı çalışmada, 1985’den itibaren 2020 yılına kadar Scopusta yayınlanan 72 dergide denetim faaliyetleri konu başlıklı 105 makale

incelenmiştir. Makale başına ortalama atıf sayıları ve en fazla yayınlanan makale yılı incelenmiştir.

Uyar, Kılış Ve Köseoğlu (2019) Denetim disiplininin kavramsal yapısının ortak kelime analizi yoluyla araştırılması: uluslararası bir bakış açısı adlı çalışmada, 24 adet muhasebe ve denetim dergisinde yayınlanan 2.119 makalenin ortak anahtar kelime analiz yöntemiyle incelenmiştir. 200-2016 yıllarını kapsayan araştırma makalelerinde en fazla yayınlanan konuların iç kontrol, iç denetim ve finansal raporlama kalitesi olduğu sonucuna varılmıştır. İç kontrol ve iç denetim konularının giderek daha fazla alıntılı olduğu görülmüştür.

Ancak iç denetim konusundaki ulusal araştırmaların bibliyometrik analizine yönelik çok az bir araştırma olduğu tespit edilmiştir.

Nicel araştırma yöntemlerinden biri olan bibliyometrik analiz yöntemi kavramını ilk kez 1969 yılında Pricthar tarafından ortaya atılmıştır. Pricthar'a göre bibliyometri kitap ve diğer kaynakların özelliklerini belirlemede kullanılan matematiksel ve istatistiksel bir yöntemdir (Lawani,1981,294). Bibliyometrik analiz Zamanla önemli bir gelişme göstererek önemli hale gelmiştir. Gelişim göstererek günümüzdeki tanımına kavuşmuştur.

Bibliyometrik analiz yöntemi bir bibliyografik veriler üzerinde nicel, istatistiksel ve matematiksel tekniklerin uygulanmasını içeren sistematik bir literatür incelemesidir. Akademisyenlerin dergi ve makale üzerindeki eğilimleri ortaya çıkarabilmek ve araştırmanın bileşenlerini keşfetmek gibi nedenlerle bir biyometrik analiz yöntemini kullanmaktadır (Özkan,2023,102).

Bibliyometrik analiz yöntemi ile belirli bir alanda zaman içindeki eğilimleri ortaya çıkarırken alanlarla ilgili üretkenliğin oranlarını ortaya çıkartır. Bilimsel verileri analiz etmek için kullanılan bibliyometrik analiz yöntemi popüler ve titiz bir yöntemdir. Bu yöntem ile araştırmalar belirli özellikleri üzerinde (konu, yıl, yazar bilgileri, atıflar, kaynaklar gibi) incelenir ve mevcut duruma ilişkin saptamalar yapılır (Aşkun,Çizel,2019,39).

Bibliyometrik analiz yöntemi diğer yöntemlerden daha şeffaf sistematik ve değerlendirebilir bir inceleme süreci içeren yaklaşımdır. Böylece yapılan çalışmaların kalitesini ve karşılaştırma yapılabilmesini artırma potansiyeline sahiptir (Zupic,Cater,2015,430).

Bu doğrultuda iç denetime yönelik bibliyometrik analizinin yapılması ve bu şekilde literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

2. Yöntem

Günümüzde çeşitli alanlara ilişkin birçok farklı konuya yönelik yayınların yapıldığı ve bu yayınların yanında araştırmacılarına ilişkin çeşitli sayıda göstergenin ortaya çıkmasıyla birlikte bibliyometrik analiz yöntemi de önem kazanmıştır (Al,2008,265).

Bu doğrultuda birçok çalışma farklı parametreler ile ilişkilendirilerek aralarındaki ilişkilerin ortaya konuşabildiği bibliyometrik analiz çalışmaları son dönemde artış göstermiştir. Bibliyometrik analiz yöntemi yayınların kalitesini de miktarını değerlendirmek için ilişkisel, istatistiksel ve matematiksel yöntemler kullanılarak gerçekleştirilir (Şimşir,2021,14).

Ayrıca mevcut çalışmaların yönünü ve gelecek yönelimini sağlamaya yardımcı olarak araştırmacının alana değerli bir katkı yapmasını sağlar. Bu doğrultuda çalışmanın yöntemi nitel araştırma yöntemlerinden bibliyometrik analiz yöntemidir. Türkiye’de muhasebe ve denetim alanında yayın yapmakta olan ileri gelen 5 derginin 2006 ve 2023 (Ağustos) yıllarını kapsayan iç denetim ve iç denetçi konusunda yayınlanmış makalelerin bir bibliyometrik analizi yapılmıştır. Bu anlamda iç denetim alanında yayınlanmış çalışmalar incelenmiştir. Araştırma kapsamına dahil edilen dergiler mali çözüm dergisi, denetim dergisi, muhasebe bilim dünyası dergisi, muhasebe ve denetime bakış dergisi ve son olarak muhasebe ve finansman dergisi olmak üzere toplamda 5 dergi araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Çalışmanın evrenini oluşturan toplam 67 makale bibliyometrik analiz yöntemiyle sayısal verilere ve grafiklere dönüştürülmüştür. Veriler Microsoft Excel programına aktarılarak bu program aracılığı ile grafikler oluşturulmuştur.

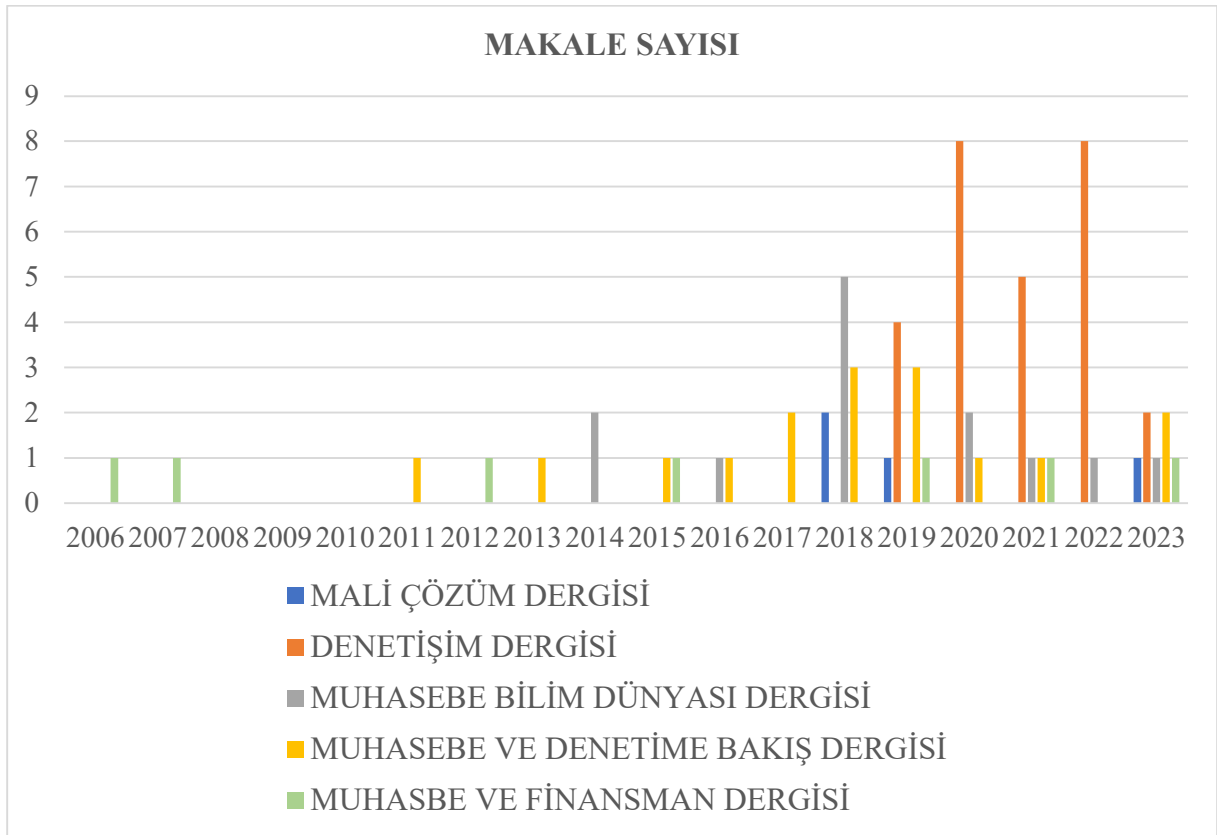
3. Bulgular Ve Değerlendirmeler

Çalışma kapsamına muhasebe ve denetim alanındaki iç denetim ve iç denetçi başlığı alanındaki gelişmeleri etkili bir şekilde yansıttığı kabul edilen seçili 5 dergiden oluşan 2006 ve 2023(Ağustos) yılları arasında yayınlanan makaleler araştırma örneklemini dahil edilmiştir. Ulak bilim TR dizin veri tabanından alınan 67 makalenin bibliyometrik analizi yapılmıştır.

Çalışmada aşağıdaki konular hakkında inceleme yapılarak grafik haline getirilmiştir.

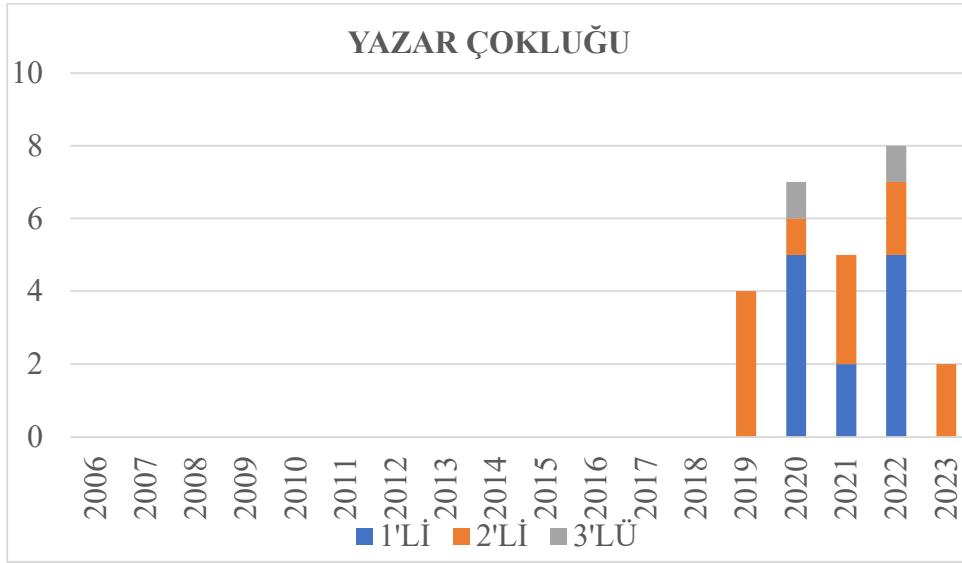
- Dergilerde yayınlanan iç denetim makale sayısı
- Seçili 5 derginin çoklu yazarlık durum sayısı
- Dergilerde yayın yapan yazarların bilgileri
- Makale sayılarındaki yazarların unvan dağılımları

- Dergilerde yayın yapan yazarların verimlilik sayıları
- Toplam yıl itibariyle makalelerdeki yazarların unvan dağılımı
- Yazarların çalıştığı kurumların yayın sayıları
- Yazarların yayınladığı makale tür tercihleri
- Yazarların yayınladığı makalelerin sayfa sayısı dağılımları
- Yazarların yayınladığı makalelerdeki kaynak dağılımları
- Yıllara göre yazarların kendilerine yaptıkları öz atıf sayıları
- Yıllara göre seçili 5 dergiye yapılan atıf sayıları

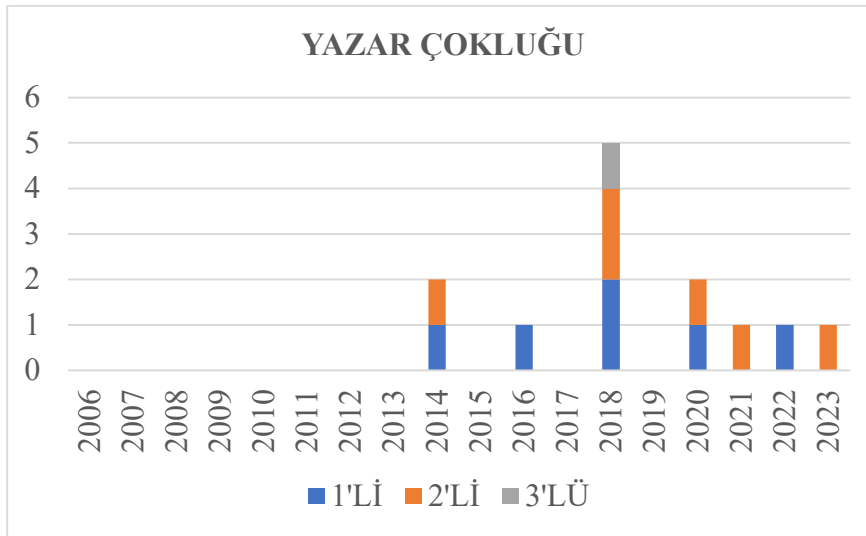
Grafik 1. Makale Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı

2006-2023(Ağustos) yılları arasında dergilerde iç denetim konu başlıklı toplam 67 makale yayınlanmıştır. Grafik 1'e göre en çok makalenin yayınlandığı yıl 2020(11), 2023 yılında (7), 2022 yılında (9), 2021 yılında (8), 2019 yılında (9), 2018 yılında (10), 2017 yılında (2), 2016 yılında (2), 2015 yılında (2), 2014 yılında (2), 2013 yılında (1), 2012 yılında (1), 2011 yılında (1), 2007 yılında (1),2006 yılında (1), 2010,2009 ve 2008 yıllarında makale sayısına rastlanılmamıştır.

Grafik 2. Denetişim Dergisinin Yazar Durumu

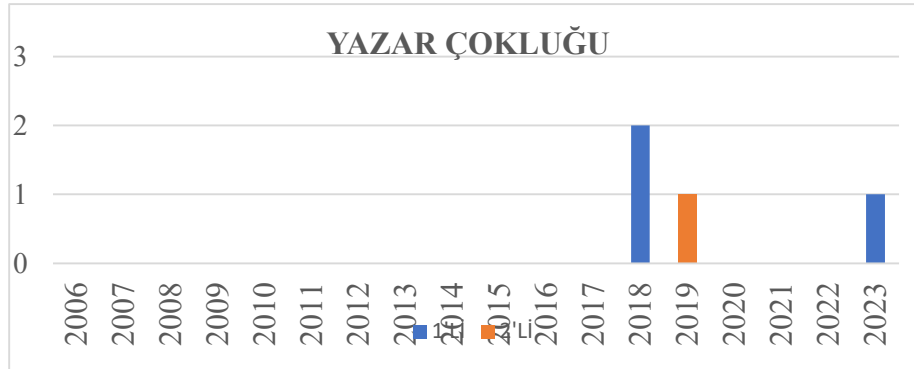
Dergide 2006,2007,2008,2009,2010,2011,2012,2013,2014,2015,2016,2017 ve 2018 yıllarında makale sayısı ve çoklu yazarlık durumuna rastlanılmamıştır.2019 yılında 2'li yazar (4), 2020 yılında 1'li yazar (5), 2'li yazar (1), 3'lü yazar (1), 2021 yılında 1'li yazar (2), 2'li yazar (3), 2022 yılında 1'li yazar (5), 2'li yazar (2), 3'lü yazar (1), 2023(Ağustos) yılında 2'li yazar (2), olmak üzere toplamda 27 makale yayınlanmıştır.

Grafik 3. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisinin Yazar Durumu

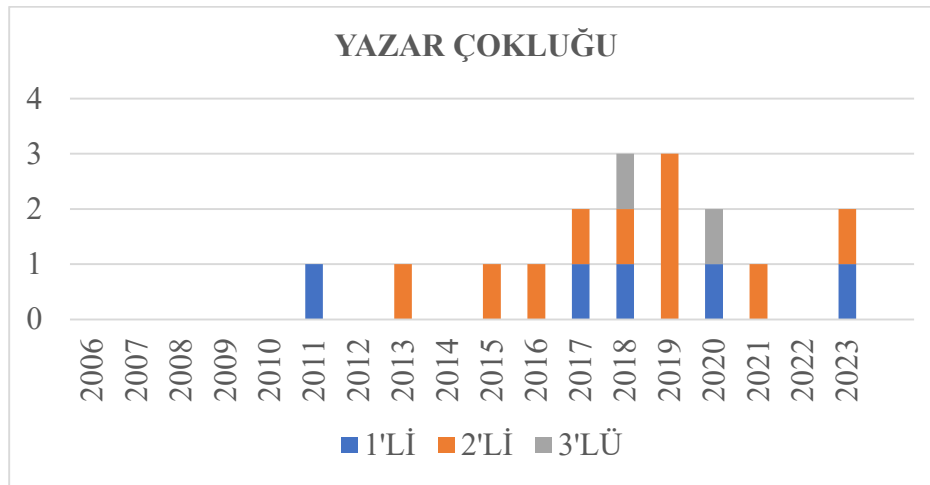
Dergide 2006,2007,2008,2009,2010,2011,2012,2013,2015,2017 ve 2019 yıllarında makale sayısı ve çoklu yazarlık durumuna rastlanılmamıştır. 2014 yılında 1'li yazar (1), 2'li yazar (2), 2016 yılında 1'li yazar (1), 2018 yılında 1'li yazar (2), 2'li yazar (2), 3'lü yazar (1), 2020 yılında

1'li yazar (1), 2'li yazar (1), 2021 yılında 2'li yazar (1), 2022 yılında 1'li yazar (1), 2023 yılında 2'li yazar (1), olmak üzere toplamda 12 makale yayınlanmıştır.

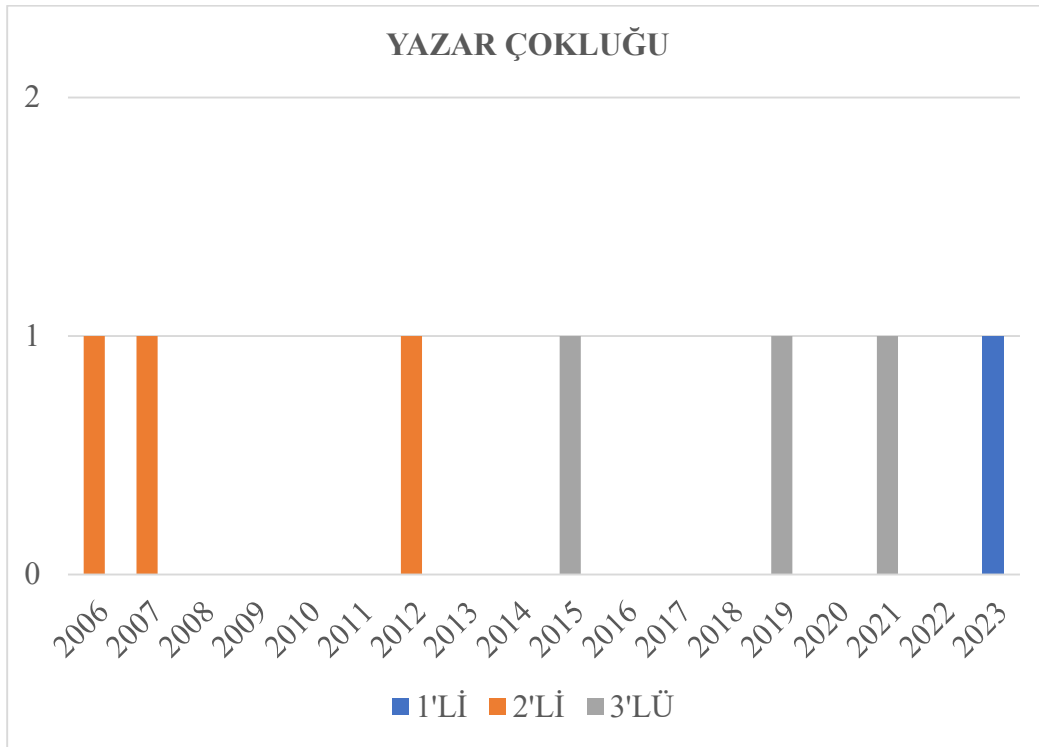
Grafik4. Mali Çözüm Dergisinin Yazar Durumu

Dergide 2006,2007,2008,2009,2010,2012,2013,2014,2015,2016,2017,2020,2021, ve 2022 yıllarında makale sayısı ve çoklu yazar durumuna rastlanılmamıştır. 2018 yılında 1'li yazar (2), 2019 yılında 2'li yazar (1), 2023 yılında 1'li yazar (1), olmak üzere toplamda 4 makale yayınlanmıştır.

Grafik 5. Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisinin Yazar Durumu

Dergide 2006,2007,2008,2009,2010,2012,2014 ve 2022 yıllarında makale sayısı ve çoklu yazar durumuna rastlanılmamıştır. 2011 yılında 1'li yazar (1), 2013 yılında 2'li yazar (1), 2015 yılında 2'li yazar (1), 2016 yılında 2'li yazar (1), 2017 yılında 1'li yazar (1), 2'li yazar (1), 2018 yılında 1'li yazar (1), 2'li yazar (1), 3'lü yazar (1), 2019 yılında 2'li yazar (3), 2020 yılında 1'li yazar (1), 3'lü yazar (1), 2021 yılında 2'li yazar (1), 2023 yılında 1'li yazar (1), 2'li yazar (1), olmak üzere toplamda 16 makale yayınlanmıştır.

Grafik 6. Muhasebe ve Finansman Dergisinin Yazar Durumu

Dergide 2008,2009,2010,2011,2013,2014,2016,2017,2018,2020 ve 2022 yıllarında makale sayısı ve çoklu yazar durumuna rastlanılmamıştır. 2006 yılında 2'li yazar (1), 2007 yılında 2'li yazar(1), 2012 yılında 2'li yazar (1), 2015 yılında 3'lü yazar (1), 2019 yılında 3'lü yazar (1), 2021 yılında 3'lü yazar (1), 2023 yılında 1'li yazar (1), olmak üzere toplamda 7 makale yayınlanmıştır.

Araştırma kapsamına dahil edilen 5 derginin yıllar itibariyle iç denetim konu başlıklı makale sayısı en fazla denetim dergisinde olup sonrasında ise muhasebe ve denetime bakış dergisinde iken, en az makale yayınlayan mali çözüm dergisi olduğu sonucuna varılmıştır.

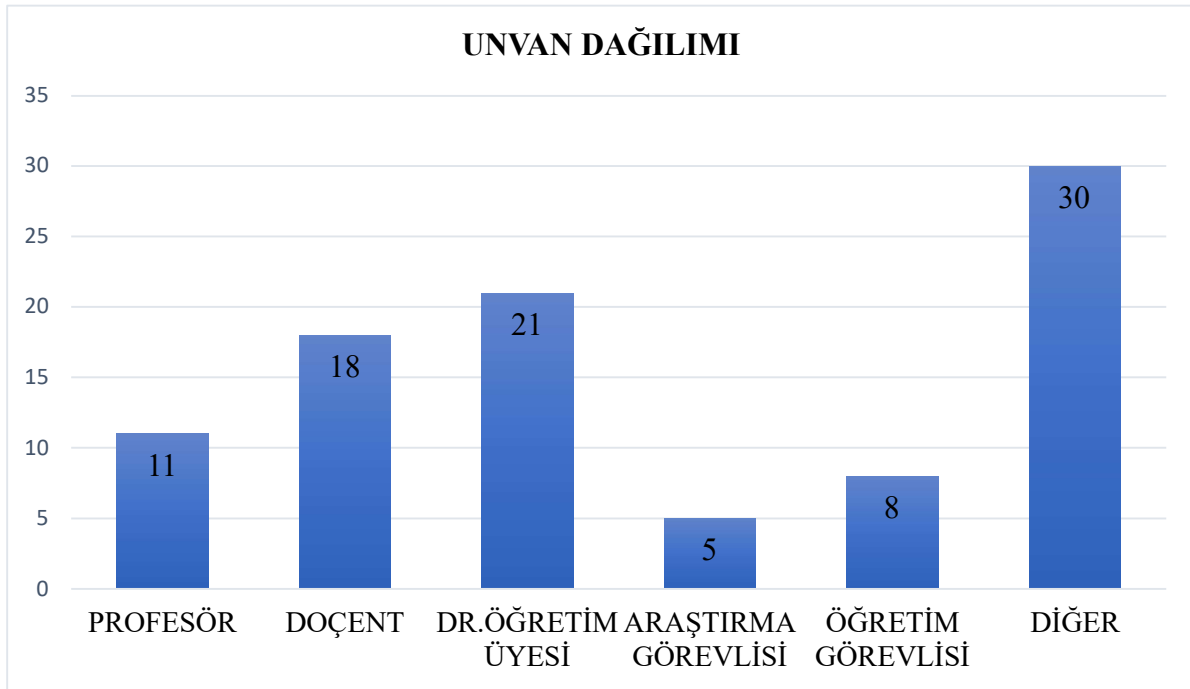
Tablo1. Yazarların Çalıştığı Kurum ve Unvan Dağılımı

YAZAR ADI	ÇALIŞTIĞI KURUM	YAZAR UNVANI
Banu Tarhan Mengi	Marmara Üniversitesi	Doç. Dr.
Burcu Özgül	Yıldız Teknik Üniversitesi	Doktora Öğrencisi
Mahmut Sami Öztürk	Süleyman Demirel Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi
Nazar Abdullah Saleh	Süleyman Demirel Üniversitesi	YL. Öğrenci
Tamer Aksoy	Yakın Doğu Üniversitesi	Doç. Dr.
Ayşe Yereli	Celal Bayar Üniversitesi	Doç. Dr.
Suat Kara	Balıkesir Üniversitesi	Öğr. Gör. Dr.
Sezen Uludağ	Anadolu Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr.
Şerafettin Sevim	Dumlupınar Üniversitesi	Prof. Dr.

Ayşenur Eliuz	Dumlupınar Üniversitesi	YL. Öğrenci
Yunus Kishalı	Kocaeli Üniversitesi	Prof. Dr.
Davut Pehlivanlı	İstanbul Üniversitesi	Arş. Gör.
Gözde Bircan	İstanbul Kültür Üniversitesi	Öğr. Gör.
Günay Deniz Dursun	İstanbul Aydın Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi
Rasim Hacıoğlu	İstanbul Üniversitesi	Dr. Öğrencisi
Mehmet Demir	Cumhuriyet Üniversitesi	Doç. Dr.
Mustafa Kısakürek	Kahramanmaraş Sütçü imam Üniversitesi	Doç. Dr.
Öznur Arslan	Cumhuriyet Üniversitesi	Öğr. Gör. Dr.
Nihat Akbulut	Milli Eğitim Bakanlığı İç Denetim Birimi Başkanlığı	Dr. Öğrenci
Çiçek Akyol	Ankara Sosyal bilimler üniversitesi	YL Öğrenci
Aydın Bağdat	Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi
Ali Erdost	Sakarya Uygulama Bilimler Üniversitesi	YL. Öğrenci
Hüseyin Özyiğit	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi
Murat Görmen	Milli Savunma Bakanlığı İç Denetim Bilimi Başkanlığı	İç Denetçi
Kezban Şimşek	Kastamonu Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi
Başak Ataman	Marmara Üniversitesi	Prof. Dr.
Onur Aytar	Hacettepe Üniversitesi	Dr. Öğrencisi
Paşa Bozkurt	Giresun Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi
Oya Korkmaz	Tarsus Üniversitesi	Doç. Dr.
Ali Deran	Tarsus Üniversitesi	Prof. Dr.
Orhan Veli Alıcı	Tarsus Üniversitesi	Doç. Dr.
Göksel Korkmaz	MSB Ankara	İç Denetçi
Ali Kasım Arkın	Düzce Üniversitesi	İç Denetçi
Seval Kardeş Selimoğlu	Anadolu Üniversitesi	Prof. Dr.
Mustafa Hakan Saldı	Anadolu Üniversitesi	Dr. Öğr.
Evrin Altuk	Trakya Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi
Halil İbrahim Özbilger	T.C. Ticaret Bakanlığı	İç Denetçi
Mustafa Akçıl	T.C. Ticaret Bakanlığı	İç Denetçi
Bülent Saraç	T.C. Ticaret Bakanlığı	İç Denetçi
Abdullah Uzun	Karadeniz Üniversitesi	Doç. Dr.
Hasibe Uzun	Karadeniz Üniversitesi	Dr. Öğrencisi
İlyas Turğay	Nişantaşı Üniversitesi	Öğr. Gör.
Sibel Doğan	Marmara Üniversitesi	Arş. Gör.
Banu Tarhan	Marmara Üniversitesi	Doç. Dr.
Neşegül Parlak	Ordu Üniversitesi	Öğr. Gör. Dr.
Melek Mandalas	İstanbul Aydın Üniversitesi	Dr. Öğrencisi
Esin Can	İstanbul Aydın Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi
Serhat Akmeşe	EY Danışmanlık Hizmetleri	SMMM
Ahmet Onay	Eskişehir Teknik Üniversitesi	Dr. Öğrencisi

Mehtap Altunel	Anadolu Üniversitesi	Dr. Öğrencisi
Mustafa Tefvik Kartal	Marmara Üniversitesi	Dr. Öğrencisi
Neşe Çoban Çelikkemir	Marmara Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi
Salih Kayıkçıoğlu	Işık Üniversitesi	Öğr. Gör.
Mustafa Savcı	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	Öğr. Üyesi.
Barış Aydemir	Artvin Çoruh üniversitesi	Öğr. Gör.
Yiğit Özbek	Gazi Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr.
Gül Yeşilçelebi	Gümüşhane Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi
Reşat Karcıoğlu	Atatürk Üniversitesi	Prof. Dr.
Ersin Kurnaz	Bayburt Üniversitesi	Yrd. Doç. Dr.
Alptuğ Güler	Düzce Üniversitesi	İç Denetçi
Çetin Karahan	Savunma Sanayi Başkanlığı	İç Denetçi
Aslan Tüfekçi	Gazi Üniversitesi	Doç. Dr.
Ahmet Kebeli	Düzce Üniversitesi	Dr. Öğrencisi
Ümmügülsüm Zor	Altınbaş Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi
Ümran Merkan	Altınbaş Üniversitesi	Dr. Öğrencisi
Caner Cengiz	Tarım Kredi Birlik A.Ş.	İç Denetçi
Bengi Ayrancı	İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi	Arş. Gör.
İbrahim Mert	İstanbul Aydın Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi
Yenal Arslan	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi
Şafak Ağdeniz	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	Doç. Dr.
Nurettin KOCA	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi
Zeynep Hatunoğlu	Tarsus Üniversitesi	Prof. Dr.
Tuğba Şavlı	Yeditepe Üniversitesi	Doç. Dr.
Cem Çetin	Marmara Üniversitesi	Öğrenci
Seçil Öztürk	Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi	Doç. Dr.
Sevim Tasasız	Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi	Öğrenci
Tuğçe Bayrak	Özen Grup danışmanlık Hizmetleri	SMMM
Birsel Sabuncu	Pamukkale Üniversitesi	Doç. Dr.
Gökhan Özer	Gebze Teknik Üniversitesi	Prof. Dr.
Mehmet Günlük	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi
Kübra Okutan	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	Öğrenci
Recep Güneş	İnönü Üniversitesi	Prof. Dr.
Hande Kaygusuzoğlu	İstanbul Üniversitesi	Arş. Gör.
Hakan Seldüz	Aksaray Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi
Nurullah Umarusman	Aksaray Üniversitesi	Doç. Dr.
Hakan Bayraktaroğlu	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Öğr. Gör.

Murat Kiracı	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	Prof. Dr.
Mustafa Gül	Gazi Osmanpaşa Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi
İsmail Kaban	Gazi Osmanpaşa Üniversitesi	Öğrenci
Hasan Türedi	İstanbul Ticaret Üniversitesi	Prof. Dr.
Filiz gürbüz	İstanbul Ticaret Üniversitesi	Öğrenci
Duygu Şengül Çelikay	Osmangazi Üniversitesi	Doç. Dr.

Grafik7. Makale Sayılarındaki Unvan Dağılımları

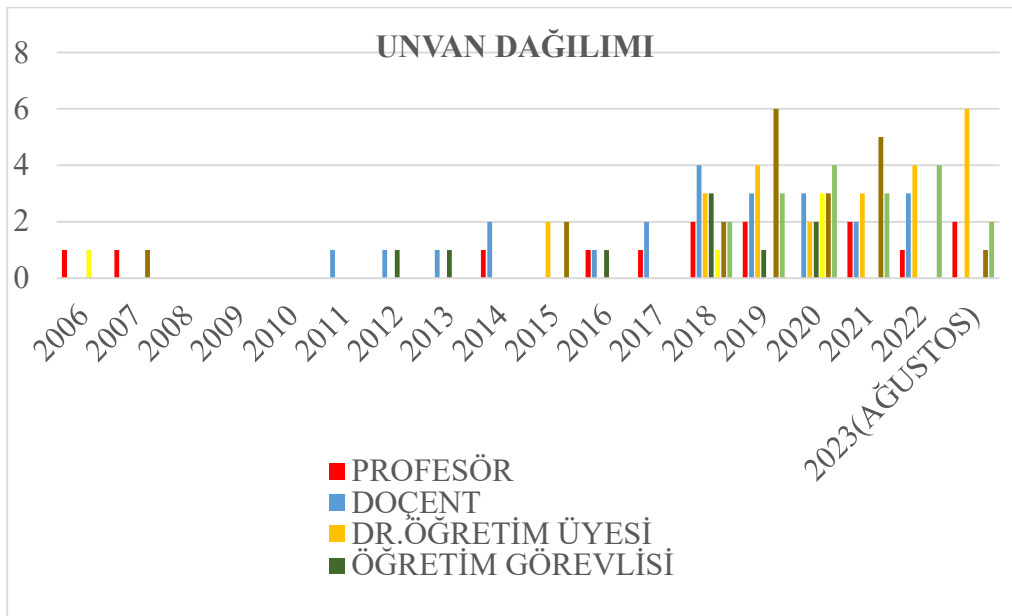
Dergilerde yayın yapan toplam 92 yazardan 11 tanesi (%12) Profesör, 18 tanesi (%19) Doçent, 21 tanesi (% 23) Dr. Öğr. Üyesi, 5 tanesi (%5) Araştırma Görevlisi, 30 tanesi (%32) SMMM, İç denetçi, lisansüstü öğrencisidir.

Tablo 2. Yazarların Verimliliğine Göre Dağılım

YAZAR ADI	YAYIN SAYISI	ÇALIŞTIĞI KURUM
Murat Görmen	5	Milli Savunma Bakanlığı
Sevval Selimoğlu	4	Anadolu Üniversitesi
Mustafa Hakan Saldı	2	Anadolu Üniversitesi
Ali Kasım Arkin	2	Düzce Üniversitesi
Rasim Hacıoğlu	2	İstanbul Aydın Üniversitesi
Günay Deniz Dursun	2	İstanbul Aydın Üniversitesi
Banu Tarhan Mengi	2	Marmara Üniversitesi
Sibel Doğan	2	Marmara Üniversitesi
Gül Yeşilçelebi	2	Gümüşhane Üniversitesi
Mehtap Altunel	2	Anadolu Üniversitesi
Halil İbrahim Özbilger	2	Ticaret Bakanlığı

Ahmet Onay	2	Eskişehir Teknik Üniversitesi
Şafak Ağdeniz	2	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Ümmügülsüm Zor	2	Altınbaş Üniversitesi
Murat Kiracı	2	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Duygu Şengül Çelikay	2	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Ayşe Yereli	2	Celal Bayar Üniversitesi
Suat Kara	2	Balıkesir Üniversitesi

Dergilerde yayınlanan 92 yazardan 74 tanesi (%81) bir makale, 16 tanesi (%17) iki makale, 1 tanesi (%1) dört makale ve yine 1 tanesi (%1) beş makale ile dergilere katkıda bulunmuştur.

Grafik 9. Yazarların Akademik Unvanlarına Göre Dağılım

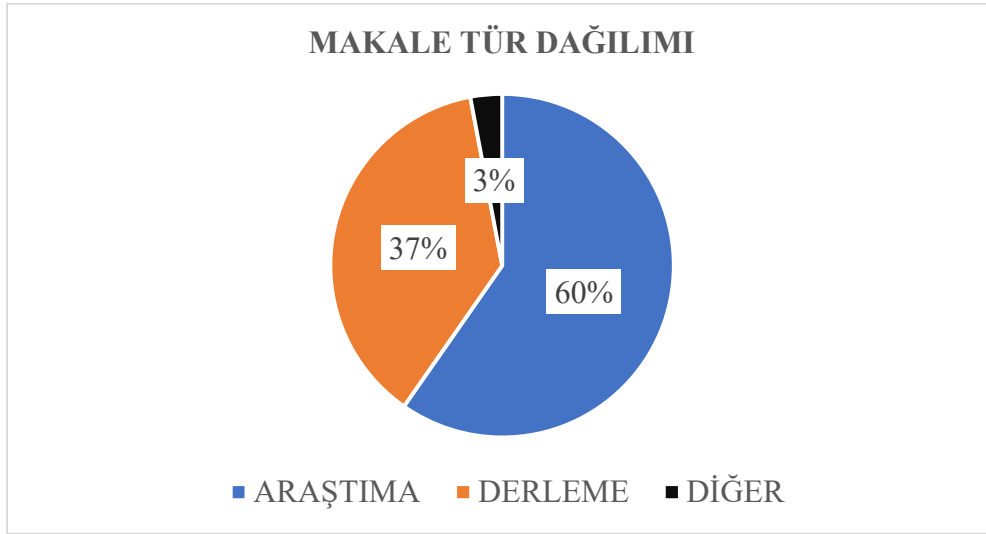
Yazarların akademik unvanlarını ele alınan yıllar itibariyle bakıldığında 2015 yılında (4), 2020 yılında (2), 2021 yılında (3), 2022 yılında (4), 2023 yılında (6), Dr. Öğr. Üyesi unvanına sahip yazarların çalışmalarının yer aldığı görülmüştür. Tüm yıllar göz önünde alındığında 24 Dr. Öğr. Üyesi unvanına sahip yazarların daha çok katkıda bulunduğu görülmüştür.

Dr. Öğr. Üyesi unvanını taşıyan yazarlardan sonra en fazla katkı yapan yazarların unvanları yıllar itibariyle değişmekle birlikte ağırlıklı olarak 23 Doçent (2018,2019,2020,2021,2022), ve sonrasında 18 İç denetçi (2018,2019,2020,2021,2022) olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 3. 2 veya Daha Fazla Yayına Sahip Kurumlar

SIRA	ÇALIŞILAN KURUMLAR	SAYI
1	Marmara Üniversitesi	6
2	Osmangazi Üniversitesi	3
3	Anadolu Üniversitesi	3
4	İstanbul Aydın Üniversitesi	3
5	Düzce Üniversitesi	3
6	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	2
7	Tarsus Üniversitesi	2
8	İstanbul Üniversitesi	2
9	Süleyman Demirel Üniversitesi	2
10	Gazi Üniversitesi	2

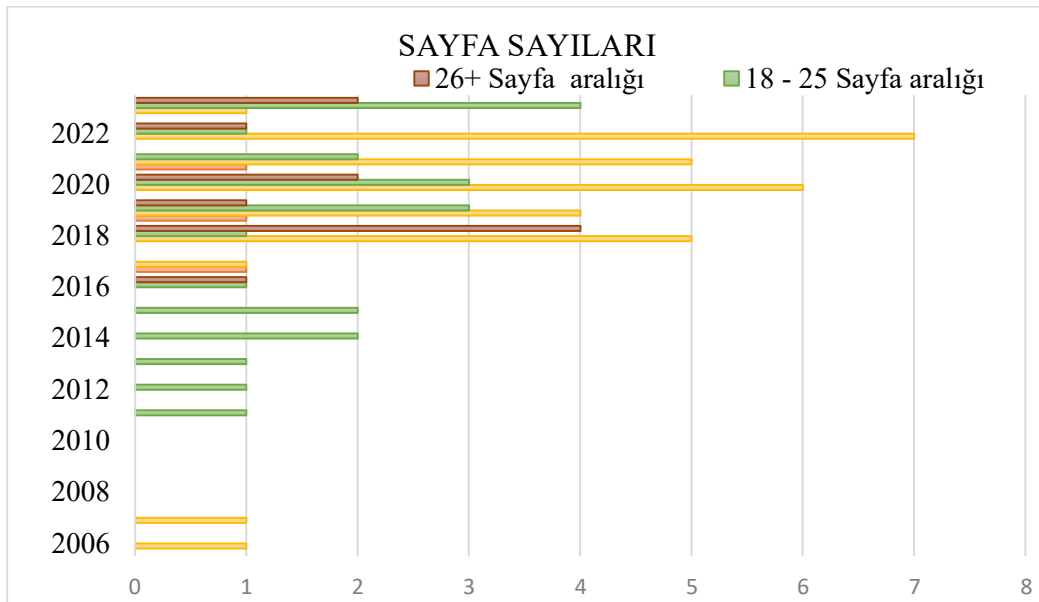
Dergilerde yayınlanan makalelerin yazarlarının görev yaptığı kurumların hepsi yerlidir. Ayrıca Ticaret Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığında çalışan iç denetçiler ve çeşitli özel sektörde çalışan kişilerinde yer aldığı görülmüştür. Bu doğrultuda yazarların çalıştığı kurumların içinde mi yoksa farklı üniversitelerle iş birliği yapıldığı konusunda daha çok aynı kurum tarafından yapılan yayın sayısının ağırlıklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İki yayının altında katkı yapan Üniversiteleri ise şu şekilde sıralayabiliriz: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Pamukkale Üniversitesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Gebze Üniversitesi, İnönü Üniversitesi, Aksaray Üniversitesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Bayburt Üniversitesi, Altınbaş Üniversitesi, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yeditepe Üniversitesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Yakın Doğu Üniversitesi, Celal Bayar Üniversitesi, Balıkesir Üniversitesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Dumlupınar Üniversitesi, Kocaeli Üniversitesi, İstanbul Kültür Üniversitesi, Cumhuriyet Üniversitesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Giresun Üniversitesi ve Ordu Üniversitesidir.

Grafik 11. Tercih Edilen Araştırma Türleri

Dergilerde yayınlanan makalelerin tercih edilen makale türlerinin yapılan çalışmaların niteliği hakkında bilgi sahibi olunmasını ve bir araştırma türü tercih edilerek o ülkedeki bilimsel araştırmaların seviyesi hakkında bilgi edinilmesine olanak sağlar(Kozak,1994,32).

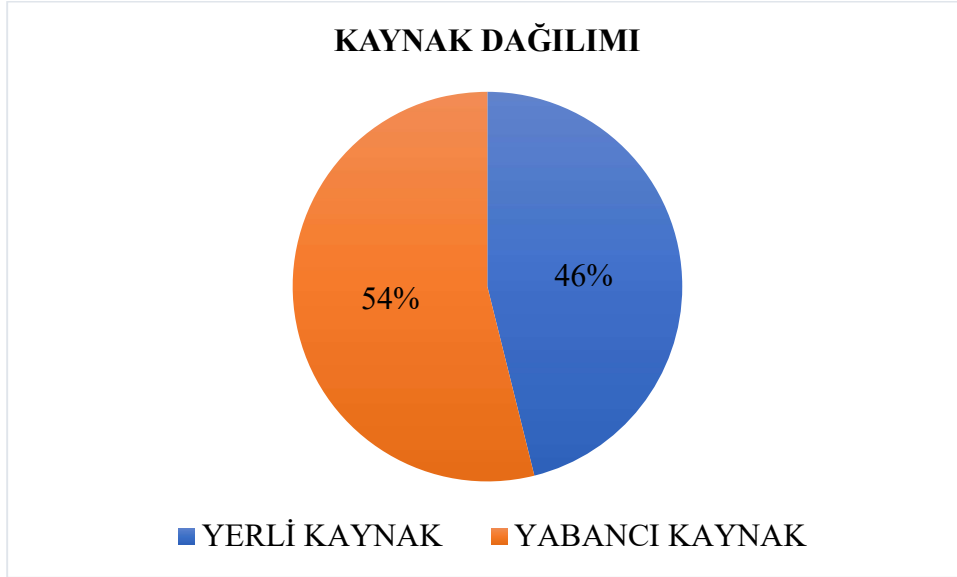
Araştırmaya dahil edilen 67 makaleden 40 tanesi (%60) araştırma makalesi, 25 tanesi (%37) derleme makalesi ve 2 tanesi (%2) diğer tür olarak kayıt edilmiştir.

Grafik 12. Sayfa Sayılarının Yıllar İtibariyle Dağılımı

Dergilerde 2006-2023(Ağustos) yılları arasında 67 makaleden 31 tanesi en fazla 10-17 sayfa aralığında yazıldığı, 11 makalenin 26+ sayfa aralığında yazıldığı ve 3 makalenin 2-9 sayfa aralığında yazıldığı sonucuna varılmıştır. Araştırmaya dahil edilen yıllar arasında toplam sayfa

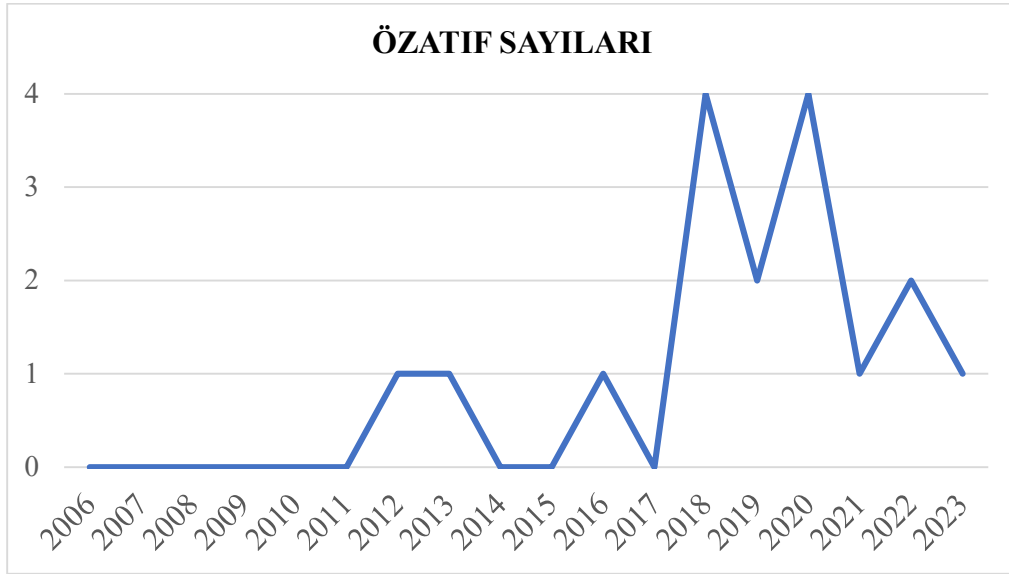
uzunluğu 2023(Ağustos) yılında 152, 2022 yılında 160, 2021 yılında 120, 2020 yılında 222, 2019 yılında 160, 2018 yılında 225, 2017 yılında 25, 2016 yılında 49, 2015 yılında 41, 2014 yılında 41, 2013 yılında 23, 2012 yılında 21, 2011 yılında 18, 2007 yılında 10 ve 2006 yılında 12 olmak üzere toplamda 1.279 sayfa olduğu bulunmuştur.

Grafik 13. Kaynakçada Kullanılan Kaynak Tür Sayısı

Araştırmaya dahil edilen yıllarda yayınlanan 67 makalede yararlanılan toplam yerli ve yabancı kaynak dağılımına bakıldığında yerli kaynak sayısının, 2006 yılında 19, 2007 yılında 19, 2011 yılında 9, 2012 yılında 6, 2013 yılında 10, 2014 yılında 6, 2015 yılında 26, 2016 yılında 32, 2017 yılında 16, 2018 yılında 169, 2019 yılında 153, 2020 yılında 180, 2021 yılında 131, 2022 yılında 161, 2023 yılında 93 olmak üzere toplamda 1.030 kaynak, yabancı kaynak sayısının ise 2006 yılında 16, 2007 yılında 4, 2011 yılında 2, 2012 yılında 9, 2013 yılında 12, 2014 yılında 41, 2015 yılında 37, 2016 yılında 7, 2017 yılında 7, 2018 yılında 190, 2019 yılında 165, 2020 yılında 132, 2021 yılında 93, 2022 yılında 285, 2023 yılında 203, olmak üzere toplamda 1.203 tane olduğu sonucuna varılmıştır.

Yerli ve yabancı kaynak kullanımına bakıldığında yabancı kaynakların daha fazla kullanıldığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca yerli kaynakların kullanımı 2018 yılından itibaren artmasıyla birlikte yabancı kaynak kullanımı da 2018 yılından itibaren artmaya başlamıştır.

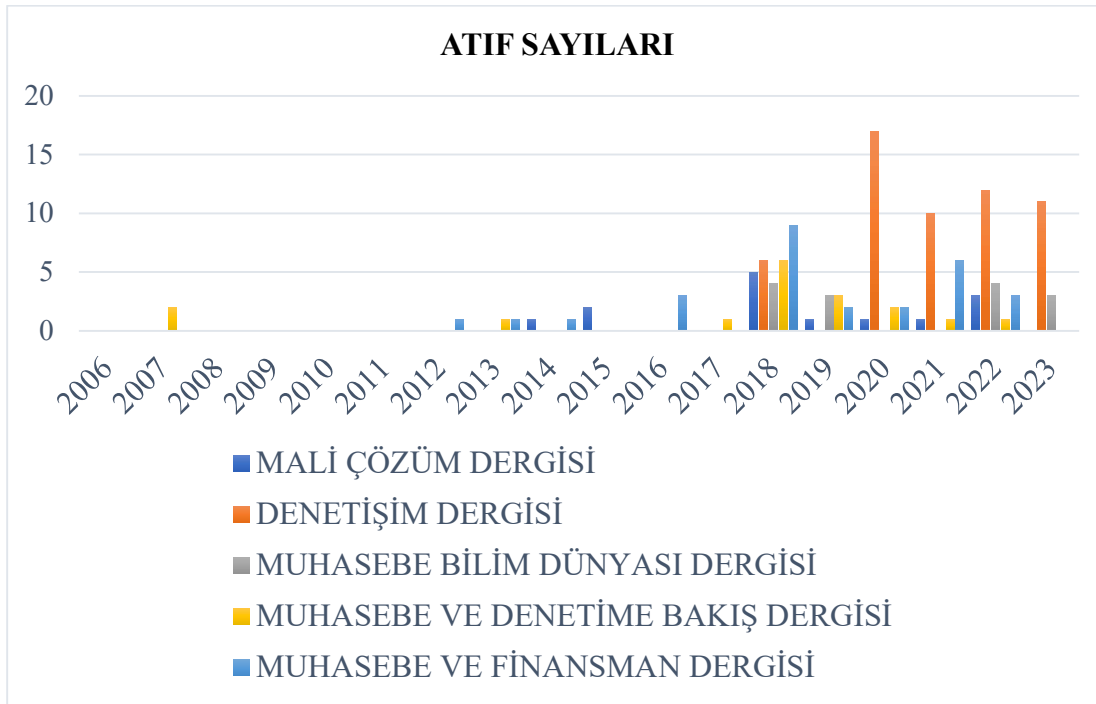

Grafik 14. Öz atıf Sayılarının Yıllara Göre Dağılımı

İç denetimin 1990'lı yıllardan itibaren özel sektörde uygulanmaya başlanması ve 2003 yılında kamu sektörünü de girmesiyle birlikte konu hakkında çalışmalar yıllar itibariyle ivme kazanarak artmıştır. Bunun sonucunda çalışmaların sayısının artmasıyla birlikte bu çalışmalarda yazarların kendine öz atıf sayılarının da artması son derece normal bir sonuçtur(Keleş,2022,44).

Öz atıf, atıf yapılan veya atıf yaparak yayınlanan makalede en az bir yazarın ortak olarak bulunmasını ifade etmektedir. Yazarın kendine yaptığı atıf tüm atıflar içinde önemli bir yer tutmaktadır(Polat,Sağlam,Sarı,2013,283).

Özellikle 2017 yılı ve sonrası söz konusu alanda yayınlanan eserlerdeki öz atıf sayısının her yıl arttığını ve en çok öz atıf sayısının 2018-2020 yıllarında zirve yaptığı görülmektedir. Yazarların kendilerine yaptıkları atıf sayıları 2012 yılında 1, 2013 yılında 1, 2016 yılında 1, 2018 yılında 4, 2019 yılında 2, 2020 yılında 4, 2021 yılında 1, 2022 yılında 2, 2023 (Ağustos) yılında 1, olmak üzere toplamda 17 öz atıf sayısı mevcuttur.

Grafik 15. Dergilere Yapılan Atıf sayıları

Araştırma kapsamına dahil edilen dergilerin muhasebe ve denetim alanında yüksek düzeyde farkındalığa sahip dergilerden olduğu kabul edilmektedir(Hotamışlı,Erem,2014,15).

Bu nedenle dergilerde yayınlanan iç denetim konulu makalelerin seçili dergilere atıfta bulunması başarı performansını artırmaktadır. Grafikten anlaşılacağı üzere 2007 yılında 2, 2012 yılında 1, 2013 yılında 2, 2014 yılında 2, 2015 yılında 2, 2016 yılında 3, 2017 yılında 1, 2018 yılında 30, 2019 yılında 9, 2020 yılında 22, 2021 yılında 18, 2022 yılında 23, 2023(Ağustos) yılında 14, atıf yapılarak toplamda 129 atıf mevcuttur.

Yılların geneline bakıldığında en fazla atıf yapılan derginin denetim dergisinin olduğu sonucuna varılmıştır. Toplamda dergilerin atıf sayıları mali çözüm derginin 14, denetim dergisinin 56, muhasebe bilim dünyası dergisinin 14, muhasebe ve denetime bakış dergisine ise 28 atıf yapıldığı tespit edilmiştir.

Sonuç

İç denetim literatürüne katkıda bulunmak amacıyla ve iç denetim fonksiyonunu bibliyometrik analiz yöntemiyle birleştirmek isteği doğrultusunda bu çalışma yapılmıştır. Gerek iç denetim kavramının öneminin vurgulanması gerekse bibliyometrik analiz yöntemini iç denetim fonksiyonuyla değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Bu araştırmada güncel denetim konusu olan iç denetim alanında yayınlanan seçili 5 derginin bibliyometrik analizi yapılmıştır. Bibliyometrik analiz yöntemi ile konunun sistematik ve verilere dayandırılarak öneminin vurgulanması amaçlanmıştır. Bibliyometrik analiz yöntemiyle işletim konu başlıklı makalelerin sayısal analizleri ve istatistikleri incelenmiştir. Bibliyometrik analiz yöntemi sayesinde bilimsel çalışmaların yayın yılları, çoklu yazarlık durumları, dergilerin atıf sayıları, yazarların öz atıf sayıları, yazarların bilgileri, yayın yapan kurumlar ve bilgileri, kullanılan kaynak türleri ve yayınlanan makale türleri gibi verilerin incelenmesiyle belirli bir disipline ait genel bir yapının ortaya konulması mümkün kılınmıştır.

Bu çalışma ile iç denetim konusu seçili 5 dergide yayınlanan çalışmalar ULAKBİLİM TR dizin platformunda yer alan toplam 67 makale incelenmiştir. 2006 – 2023 (Ağustos) yıllarını kapsayan iç denetim konu başlıklı makaleler incelenmiştir.

Araştırma evrenini oluşturan 67 makale mali çözüm dergisi denetişim dergisi, muhasebe bilim dünyası dergisi, muhasebe ve denetime bakış dergisi ve muhasebe ve finansman dergisinden alınmıştır.

Araştırmanın sonucunda 5 dergide yayınlanan iç denetimle ilgili makalelerin Mali Çözüm Dergisinde 4, Denetişim Dergisine 27, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisinde 12, Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisinde 16, Muhasebe ve Finansman dergisinde 7 makale yayımlandığı bulunmuştur.

Dergilerde yayınlanan makale yazarlarının Mali Çözüm Dergisinde en çok 1 yazarlı makale, Denetişim Dergisinden en çok 1 yazarlı ve 2 yazarlı makale, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisinde en çok 2 yazarlı makale, Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisinden en çok 2 yazarlı makale, Muhasebe ve Finansman dergisinde en çok 2 ve 3 yazarlı makale eşit sayıda bulunmuştur.

Makale gönderenlerin unvanlarına göre dağılım oranları ise Profesör %12, Doçent %19, Doktor Öğretim Üyesi %23, Araştırma Görevlisi %5 oranları ile dergilere katkıda bulunmuştur. En fazla katkı sağlayan unvan Doktor Öğretim Üyesi olduğu tespit edilmiştir.

Dergilere makale gönderen yazarların çalıştığı kurumlara bakıldığında 48 farklı üniversiteye karşımıza çıkmıştır. Üniversitelerin hepsinin yerli olmasıyla birlikte en fazla katkıyı 6 yayınlı Marmara Üniversitesi yapmıştır.

Yazarlara bakıldığında ise iç denetim konu başlıklar en çok makaleyi Murat Görmen adlı iç denetçi 5 makale göndermiştir.

Yılların geneline bakıldığında en çok makale 2020 yılında 11, en az makale ise 2008, 2009 ve 2010 yıllarında hiç makale yayınlanmamıştır.

Araştırmaya konu olan 67 makalenin 40 tanesi araştırma makalesi, 25 tanesi derleme makalesidir.

Makalelerde kullanılan kaynak sayılarına bakıldığında yabancı kaynak kullanım oranı daha fazla kullanıldığı görülmüştür. Yerli kaynakların toplamı 1.030 iken, yabancı kaynak sayısı 1.203 tane olduğu tespit edilmiştir.

En fazla makaleyi yıllar itibariyle 27 makale yayınlayarak Denetişim Dergisi olmuştur. Dergilerde yayınlanan makalelerdeki öz atıf sayılarının en fazla 2020 yılında 4 öz atıf sayısı olduğu tespit edilmiştir.

Son olarak araştırmaya dahil edilen yılların geneline bakıldığında en fazla atıf yapılan derginin 56 atıfla Denetişim Dergisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda; sistematik literatür incelemesi gibi farklı analiz yöntemleri uygulanarak, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke sınıflandırması yapılarak durum tespiti yapılması, büyük veri, bulut bilişim, makine öğrenmesi, Blokzincir, yapay zekâ gibi diğer teknoloji unsurlarının birlikte ele alınarak daha geniş bir görünümün elde edilmesi ve yukarıda yer alan hususlar ve hususlar dışında hangi boşlukların olduğu ortaya konarak akademisyen ve pratikte uygulayıcılar için farklı sonuçlarla muhasebe alanına katkı sağlanabilir.

Kaynakça

Al, U.,(2008). Bilimsel yayınların değerlendirilmesi: h-endeksi ve Türkiye'nin performansı, Bilgi Dünyası Dergisi, 9(2), 263-285.

Aslan, B.,(2010). Bir yönetim fonksiyonu olarak iç denetim, Sayıştay Dergisi, Sayı:77,63-86.

Aşkun, V.,Çize, R.,(2019). Kompleks problem çözme üzerine R programı ile bibliyometrik analizi, *Mediterranean Journal of Humanities*, 9(1),37-47.

Baker,H.,Kumar, S., Pattnaik, D., Pandey, N.,(2022). The journal of accounting and public policy at 40: A bibliometric analysis, *Journal of Accounting and Public Policy*, July 21, 1-30.

Behrend,J., Eulerich, M.,(2019). The evolution of internal audit research: a bibliometric analysis of published documents, *Accounting History Review*, 29:1, 103-139.

Dabbaoğlu, K., Özbey, S.,(2011). Bağımsız denetimde yetkilendirme ve kalite kontrol, *ABMYO Dergisi*,21,3-10.

Dalak, G.,(2000). Denetim ve kalite denetimi, *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, 65-79.

Durmuş, N., Taş, O.,(2008). SPK düzenlemeleri ve 3568 sayılı mevzuat kapsamında denetim, *Alfa Basım Yayınları*, 1. Basım.

Eulerich, A.,(2020). What is the value of internal auditing? -A literatue Review on Oualitative and Quantitative Persperctives, *Maandblad Voor Accountancy en Bedrijfse Conomie*,94(3-4),83-92.

Güredin, E.,(2008). Denetim ve güvence hizmetler Arıkan Yayınları, İstanbul.

Institute of Internal Auditors IIA(2022). What is Internal Audit?/
<https://www.theiia.org/en/aboutus/about-internal-audit>

Kaval, H.,(2008). Muhasebe denetimi, *Gazi Kitapevi*, Ankara.

Kepekçi, C.,(2000). Bağımsız Denetim, *Siyasal Kitapevi*,4.Baskı.

Kestane, A.,(2020). Kurumsal yönetim ve kurumsal kaynak planlaması uygulamaları ışığında iç denetim, *Gazi Kitapevi*,1.Baskı.

Kozak,N.,(1994). Anatolia Dergisinde yayınlanan yazılar üzerine bir inceleme, *Türk Turizm Yazını Araştırmaları* 2, Cilt:5, Aralık, Sayı:3, 22-33.

Kurnaz, N., Ercan, C., Kestane, A.,(2018). Muhasebe bilgi kalitesi ekseninde iç denetim ve bilgi ifşası, *Kastamonu Üniversitesi İktidadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*,151-169.

Lamboglia, R., Lavorato, B., Za, S.,(2022). Exploring the relationship between audit and technology. A bibliometric analysis, *Meditari Accountancy Research*, 26 October, ISSN: 2049-372X, 1234-1260.

Lawani,S.,M.,(1981).bibliometrics it the oretical foundations, methods and applications, *International Journal of Libraries and Information Services*, cilt:31,sayı:4,294-315.

Özbek, Ç.,(2012). İç denetim kurumsal yönetim risk yönetimi iç kontrol, *Türkiye İç Denetim Enstitüsü Yayınları*,Yayın:3.

Özkan, Ö.,(2023). Denetimde rotasyon çalışmalarının R programı ile bibliyometrik analizi, *Denetimde yeni trendler teori ve uygulamalar 2*, Özgür Yayınları,1-146.

Pizzi, S., Venturelli, A., Variale, M.,(2021). Assessing the impacts of dijital transformation on internal auditing: A bibliometric analysis, *Technology in Society*,67,101738,1-11.

Polat, C., Sağlam, M., Sarı, T.,(). Atatürk üniversitesi iktisadi ve idari bilimler dergisinin bibliyometrik analizi, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Sayı:27(2),273-288.

Sabuncu, B.,(2017).işletmelerde iç denetim ve iç kontrol ilişkisi, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(2), 161-174.

Santonastaso, R., Macchioni, R., Zagaria, C.,(2023). The conceptual structure of internal audit research Abibliometric analysis during 1991-2020, *Corpote Ownership and Control*, 20(2),34-48.

Secinaro, S., Dalmaz, F., Calandra, D.,(2021). Blockchain in the accounting and accountability fields: a bibliometric and coding analysis, *Accounting Auditing & Accountability Journal*, 35(9), 168-203.

Selimoğlu, S., Özbirecikli, M., Uzay, Ş.,(2019). Bağımsız Denetim, Nobel Akademik Yayıncılık, 3. Basım.

Sevim, Ş., Eliuz, A.,(2007). Denetim komitelerinin iç denetimin etkinliği üzerindeki rolleri ve İMKB’de bir araştırma, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*,Sayı:36,60-70

Şimşir, İ.,(2021). Bibliyometri ve bibliyometrik analize ilişkin kavramsal çerçeve, bir literatür incelemesi aracı olarak bibliyometrik analiz, *Ankara Nobel Bilimsel Eserler*.

Taylor, D.,H., Glezen, W.,(1997). Auditing an assertions approach, John Wilyand Sons, New York 7. basım (15 Ekim 1996) , 047113421X.

TİDE(2022). TİDE Kilometre Taşları./ <https://www.tide.org.tr/page/4/Kilometre> - Taslari

TİDE(2022). İç denetim tanımı.(Blog Yazısı). Erişim Adresi:<https://www.tide.org.tr/page/26/iç-denetimin-tanımı>.

Ulakbilim Cahit Arf Bilgi Merkezi(2022). Bibliyometrik Analiz Nedir? cabim.ulakbilim.gov.tr

Uyar, A., Kılıç, M., Köseoğlu, M.,A.,(2019). Exploring the conceptual structure of the auditing discipline through co-word analysis: An international perspective, International Journal of Auditing, DOI: 10.1111/ijau.12178

Yöndemli, S.,(2022). Uluslararası iç denetim araştırmalarının bilim haritalaması tekniği ile incelenmesi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı:53, 283-299.

Zupic, I., Cater, T.,(2015). Bibliometric methods in management and organization, Organizational Research Methods,18(3), 429-472.

YÖNETİM ALANINDAKİ DUYGUSAL ZEKA MAKALELERİNİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Meltem BAŞARAN¹, Özüm EĞİLMEZ²

Öz

İnsana dair araştırma ve incelemelerin sürekli gerçekleştirilmesiyle birlikte duygusal zeka da bu incelemelere dahil olmuş ve zaman içerisinde araştırmacılar tarafından konuya gösterilen ilgi artmıştır. Psikoloji biliminin inceleme alanındaki insan ve davranışlarının yönetim alanında değerlendirilmesi, duygusal zekayı da bu alandaki çalışma konularından biri haline getirmiştir. Çalışanların duygusal zekalarının artırılmasının iş yaşamına olumlu katkılar sağladığı çalışmalarla ortaya konmuştur. Bu çalışma da yönetim alanındaki duygusal zeka çalışmalarının bibliyometrik analizini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada örgütsel davranış konularından biri olan duygusal zeka konusunun Web of Science (SSCI, ESCI, BKCI-SSH, SCI-EXPANDED, CPCI-SSH) veri tabanında yer alan çalışmalardaki yöneliminin belirlenmesi ve ele alınış biçimlerine ilişkin bir çerçeve çizilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında RStudio programı aracılığıyla Biblioshiny: The Shiny App for Bibliometrix paketi kullanılarak veriler analiz edilmiş ve görselleştirilmiştir. Web of Science veri tabanında zaman sınırlaması olmaksızın yönetim alanındaki tüm yayınlanmış makaleler filtrelenerek elde edilen 546 makale çeşitli analizlerle incelenmiştir. Bulgular yorumlanarak alana ilişkin çalışma yapmak isteyenler için bakış açısı kazandırılması amaçlanmıştır. Aynı zamanda benzer çalışmalar için de önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Duygusal Zeka, Örgütsel Davranış, Bibliyometrik Analiz, Web of Science, R

¹ Lecturer, Bilecik Şeyh Edebali University, meltem.basaran@bilecik.edu.tr

² Assoc. Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali University, ozum.egilmez@bilecik.edu.tr

BIOMETRIC ANALYSIS OF EMOTIONAL INTELLIGENCE ARTICLES IN THE FIELD OF MANAGEMENT

Abstract

With the continuous conduct of human research and studies, Emotional Intelligence has been an increasing topic of interest shown by researchers. The evaluation of people and their behaviors in the field of management, within the field of psychology, has made Emotional Intelligence one of the study subjects in this field. Studies have shown that Emotional Intelligence of employees makes positive contributions to business life. This study reveals the bibliometric analysis of Emotional Intelligence studies in the field of management.

In this study, it is aimed to determine the orientation of the subject of Emotional Intelligence, one of the subjects of organizational behavior analyzing the studies in the Web of Science (SSCI, ESCI, BKCI-SSH, SCI-EXPANDED, CPCI-SSH) database and to draw a framework for how it is addressed. For this purpose, the data was analyzed and visualized using the Biblioshiny R Programme. 546 articles obtained and analyzed by filtering all published articles in the field of management in the Web of Science database without time limitation. By interpreting the findings, it is aimed to gain perspective for those who want to do research in the field. According to the findings, suggestions were made for further studies in the management field.

Keywords: Emotional Intelligence, Organizational Behaviour, Bibliometric Analysis, Web of Science, R

1. Giriş

Zeka türlerinden biri olan bilinen duygusal zekanın öneminin anlaşılması ve artmasıyla birlikte yönetim alanındaki çalışmalarda da benzer ilginin arttığı görülmüştür. Akademik makalelerde de ilginin arttığı görülmektedir. Türkiye’de indeks anlamında akademinin önem atfettiği Web of Science veri tabanındaki duygusal zeka konulu çalışmalar taranmış ve duygusal zeka alanındaki yönelimlere, süreçlere, uygulama alanlarına ilişkin bir çerçevenin oluşumuna katkı sağlamayı; yönetim alanında ortaya konmuş duygusal zeka çalışmalarının ilk yayımlandığı 1999 yılından itibaren literatürün yoğunlaştığı noktaları belirlemeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda çalışmanın bir diğer amacı da bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara çalışma yapılmasına ihtiyaç duyulabilecek konulara ilişkin fikirler sunmaktır.

Çalışmada öncelikle kavramsal çerçeve çizilmiştir. Sonrasında araştırmanın amacı, kapsamı, yöntemi, sınırlılıkları ve bulguları ele alınmıştır. Web of Science’da 1999-2023 yıllarında yayınlanan makaleler bibliyometrik analizle değerlendirilmiş ve görselleştirilmiştir.

Duygusal zeka ile ilgili yapılmış bibliyometrik analizler incelendiğinde, duygusal zeka ve tükenmişlik (Örs ve Çillioğlu Karademir, 2021); duygusal zeka ve liderlik (Hotamışlı ve Dilek, 2015); hemşirelik alanındaki duygusal zeka ile ilgili çalışmaları (Altun ve Yarar, 2019) içeren bibliyometrik analizler karşımıza çıkmaktadır. Web of Science’ta yer alan yönetim alanında ve yalnızca İngilizce dilinde yayınlanmış duygusal zeka makalelerinin bibliyometrik analizinin literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın, konuyla ilgili araştırma yapmak isteyenlere ve literatüre ilgili alan yazında daha önce ele alınmış çalışmaların yönünün gösterilmesi ve konu içerikleri bağlamında farkındalık yaratılması açısından katkıda bulunulması amaçlanmaktadır. Araştırma, Web of Science veri tabanındaki çalışmaları ele alması ve çalışmaların sadece yönetim alanındaki duygusal zeka makalelerini kapsamı bakımından sınırlılıklar içermektedir.

2. Kavramsal Çerçeve ve İlgili Çalışmalar

Duygusal zeka, bireyin kendisinde ve başkalarında duyguların tanınması, düzenlenmesiyle birlikte duygusal bilgiyi doğru ve verimli bir şekilde işleme kapasitesi olarak ifade edilmektedir. Bu bilgilerin işlenmesi bilişsel bilginin işlenmesinden farklıdır. Duygusal zeki bireyler, duygularını mantıksal olarak tutarlı bir duygusal işlevsellik modeline göre düzenleyen bireyler olarak tanımlanır (Mayer ve Salovey, 1995: 197).

Duygusal zeka, bir kere eğitim alınıp kazanılabilecek bir anlayışa dayanmamaktadır. Goleman (1998: 243), derin değişimden bahsetmektedir. Bu da kökleşmiş duygu, düşünce ve davranış alışkanlıklarının yeniden şekillendirilmesini içermektedir.

Duygusal beceriler aslında genetik bir bileşene sahiptir. Çalışmalar duygusal becerilerimizin doğuştan gelmekle birlikte onların nasıl görüldüğünde deneyimin önemli bir rol oynadığını ileri sürmektedir. Duygusal becerilerin 20'li yaşlarda kısmen belirlendiğini ve devam eden davranışlarımızın alışkanlıklar olduğunu göstermektedir. Hangi davranışın ne denli belirgin yaşandığıyla birlikte o davranışın beyne yerleşmesi daha fazla olmakta ve davranışların yönü de bu işleyişle tayin edilmektedir (Goleman, Boyatsiz, ve McKee, 2001: 7).

Duygusal zekanın dört bileşeni vardır (Goleman, Boyatsiz, ve McKee, 2001: 6): Öz farkındalık, öz yönetim, sosyal farkındalık ve ilişki yönetimi. Gola ve Martin (2020: 754) bu ayrımı kişisel yeterlilikler ve sosyal yeterlilikler şeklinde belirtmiştir. Öz farkındalık, bireyin kendi duygularını okuyabilme becerisidir. Bu bireyler kendi ruh hallerini doğru ölçmek için öz farkındalığı kullanırlar ve başkalarını nasıl etkilediklerini de sezgisel olarak bilirler. Öz yönetim, bireyin güvenilir ve uyarlanabilir yollarla duygularını kontrol etmesi, dürüstlük ve doğrulukla hareket etme becerisidir. Yankı uyandıran liderler kötü ruh halleri meydana geldiğinde öz yönetimi kullanarak bunun nereden geldiğini, ne kadar sürebileceğini bilir ve kötü ruh halinin o günü ele geçirmesine izin vermezler. Sosyal farkındalık, empati ve örgütsel sezginin içerdiği temel yetenekleri kapsamaktadır. Sosyal farkındalığı yüksek olanlar başkalarının duygularını hissetmekle birlikte onları önemsediklerini belli ederler. İlişki yönetimi, sağlıklı iletişim kurma, çatışmaları etkisiz hale getirme, güçlü kişisel ilişkileri kurma becerilerini içerir. İlişki yönetimi becerisi yüksek olanlar anlaşmazlıkları genelde mizah ve nezaket yoluyla çözerler.

Duygusal zeka bağlamında yapılmış çalışmaların incelenmesi duygusal zekanın önemini göstereceğini düşündürmektedir. Duygusal zekanın psikolojik güçlendirme ilişkisinin incelendiği çalışmada (Fettahlıoğlu ve Sünbül, 2015) iki kavram arasında çalışmada yer alan varsayımı destekleyen nitelikte ilişkinin ve etkileşimin olabileceği tespit edilmiştir. Aşçılara yönelik duygusal zeka ile çalışma iradesi arasındaki ilişki incelendiğinde pozitif ilişkinin var olduğu görülmüştür (Yumuk Mercan ve Yumuk Günay, 2023). Ateş ve Hızlı (2023)'nın çocukluk dönemi duygusal yaşantısı ve duygusal zeka kavramı çalışmasında çocukluk döneminde koşulsuz sevgi ve şefkat ile büyüyenlerin yetişkinlik döneminde duyguları yönetme becerilerine katkısının olduğu açıklanmıştır. Okul yöneticilerine ilişkin duygusal zeka becerilerinin çatışma yönetimi stratejilerini yordama gücü (Karamuk ve Dulay, 2023)

incelendiğinde anlamlı ve pozitif bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır. Yılmaz (2023), yalnızlık hissi ve duygusal zeka ilişkisini incelediği çalışmasında duygusal zekanın yalnızlık ve potansiyel negatif sonuçlarına karşı önleyici bir faktör olarak düşünülebileceğini tespit etmiştir. Duygusal zeka ile iş tatmini arasında anlamlı ve pozitif ilişkilerin tespit edildiği (Sirem, 2009; Çömez, 2012); duygusal zeka ile tükenmişlik arasında negatif yönde ilişkilerin tespit edildiği (Sirem, 2009; Yağcı, 2016; Alavinia ve Ahmadzadeh, 2012); duygusal zeka ile insana yönelik liderlik arasında anlamlı ve pozitif ilişkilerin (Acar, 2002) tespit edildiği çalışmalar mevcuttur.

3. Yöntem

Çalışmada, Web of Science veri tabanından (SSCI, ESCI, BKCI-SSH, SCI-EXPANDED, CPCI-SSH) elde edilen, başlığında “emotional intelligence” kavramını barındıran, İngilizce dilde yazılmış yönetim alanındaki çalışmalar incelenmiştir. Araştırmada herhangi bir zaman sınırlaması uygulanmamıştır. R programlaması ise elde edilen 546 yayınlanmış makale incelenerek verilerin yüzde değerleri, sıklık değerleri ve görselleştirmeleri sunulmuştur. Çalışma kapsamında kavramın genel resmini görebilmek adına aşağıdaki sorulara cevap verilmiştir:

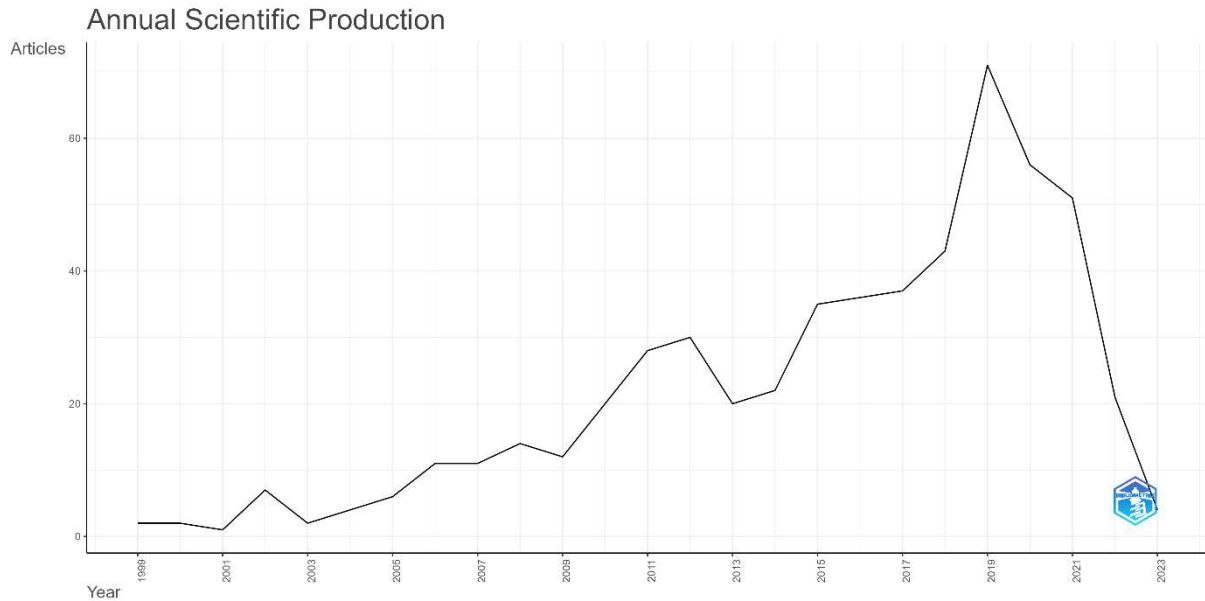
4. Analiz Ve Bulgular

Bu bölümde, elde edilen veriler RStudio açık kodlu yazılımın biblioshiny paketi kullanılarak analiz edilmiş, analiz sonuçları tablolar ve görsellerle sunulmuştur. İlk olarak Tablo 1’de duygusal zeka konulu çalışmalara ilişkin genel istatistiki bilgiler yer almaktadır. Tablo 1’de 1999-2023 yılları arasında duygusal zeka kavramını konu edinen 546 yayınlanmış makale bulunmaktadır. Bu makaleler 170 dergide yayınlanmıştır. Veri setinde alana ilişkin çalışma gerçekleştiren 1322 yazar ve bu yazarların 78’inin tek yazarlı yayınları oluşturduğu tespit edilmiştir. 1312 anahtar kelimenin kullanıldığı ve doküman başına ortalama atıf sayısının 40.08 olduğu analizler sonucu ortaya konmuştur.

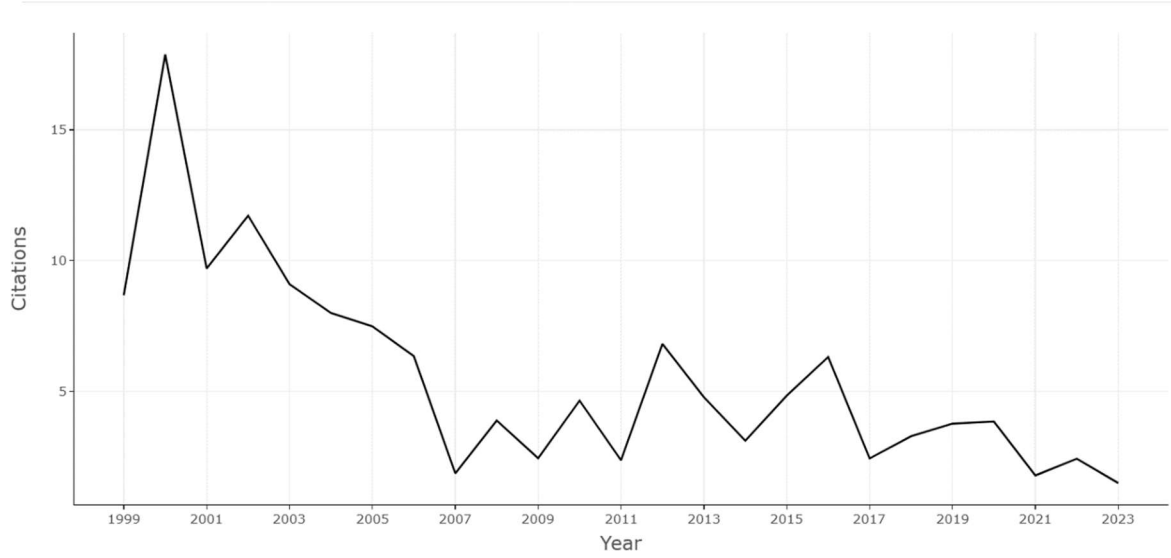
Tablo 3. Araştırma Verileri Hakkında İstatistikler

Veriler Hakkında Temel Bulgular	Sonuçlar
İncelenen Dönem	1999:2023
Kaynak Sayısı	170
Makale Sayısı	546
Yıllık Yayın Artış Oranı	2.93
Yazarların Anahtar Kelimeleri	1312
Yazar Sayısı	1322
Tek Yazarlı Dökümanların Yazar Sayısı	78
Uluslararası Ortak Yazarlar	26.56
Döküman Başına Ortak Yazarlar	2.74
Kaynaklar	31448
Yıllık Ortalama Makale Sayısı	7.5
Döküman Başına Ortalama Atıf Sayısı	40.08

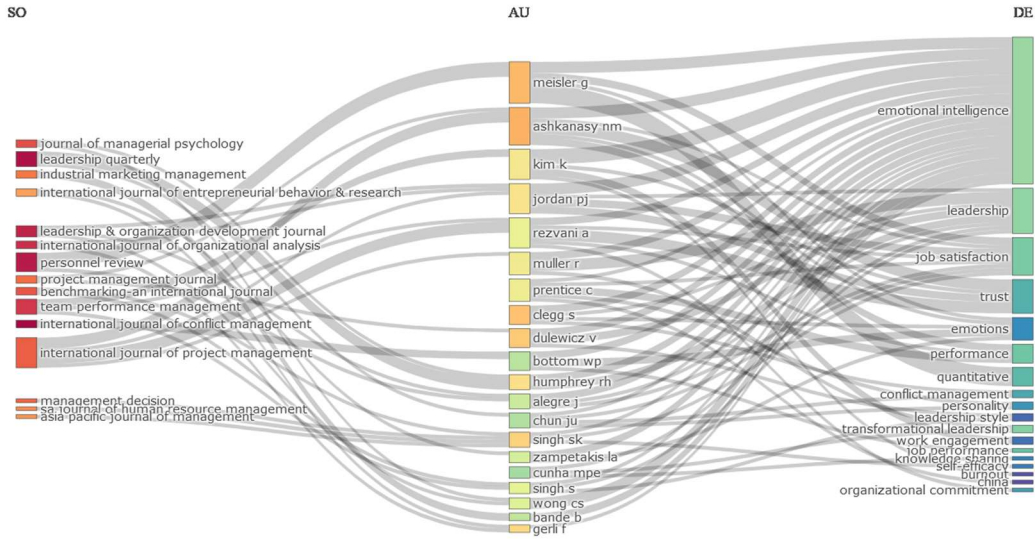
Aşağıdaki Şekil 1'de duygusal zeka kavramı ile ilgili çalışılmış yayınların yıllar içerisindeki dağılımı gösterilmektedir. Şekli incelediğimizde çalışmaların yayınlandığı ilk yıllardan 2023 yılına kadar en fazla yayının 2019 yılında gerçekleştirildiği ve bu sayının 71 olduğu görülmüştür. 1999 yılından 2019 yılına kadar zaman zaman artan, zaman zaman azalan bir grafik olsa da artışın 2010 yıllardan (4. Endüstri Devriminin olası etkisi) itibaren olduğunu görebilmekteyiz. 2019 sonrası düşüş ise pandemi ve kapanma kaynaklı olduğu düşünülebilir.

Şekil 1. Duygusal Zeka Konulu Makalelerin Yıllar İçerisindeki Dağılımı

Aşağıdaki şekilde (Şekil 2) duygusal zeka ile ilgili yazılmış makalelerin yıllık ortalama atıf sayıları gösterilmiştir. Buna göre yıllık ortalama atıf sayısının en fazla olduğu yılın 2000 yılı olduğu ve atıf sayısının da 17.9 olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 2. Duygusal Zeka Konulu Makalelerin Yıllık Ortalama Atıf Sayısı

Şekil 3. Three-Field Plot Analizi

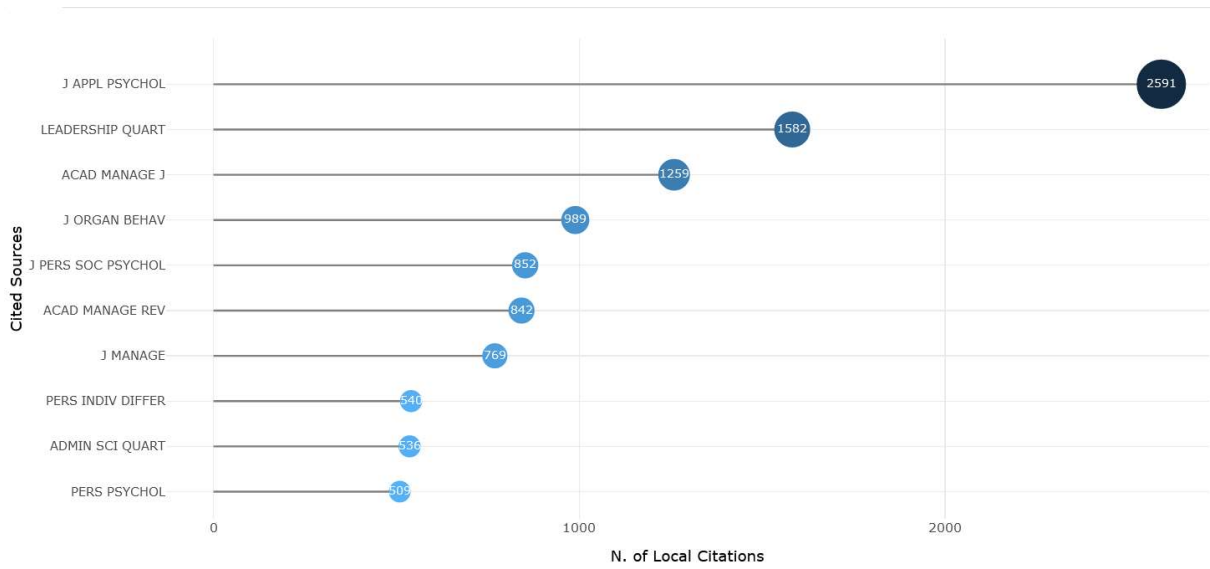
Şekil 3'te sol kısımda kaynaklar orta kısımda yazarlar ve sağ kısımda da anahtar kelimeler yer almaktadır. Bu şekil üç alanın birbiri ile olan ilişkisini göstermektedir. Kutucukların büyüklükleri ilişkilerin büyüklüğünü göstermektedir.

Alandaki etkin yazarlardan Meisler, çalışmalarını *Personnel Review* dergisinde yayımlamış ve *emotional intelligence, job satisfaction, quantitative, emotions* anahtar kelimelerini daha çok kullanmıştır. Aynı şekilde yine alandaki etkin yazarlardan Ashkanasy, çalışmalarını *International Journal of Project Management* ve *Project Management Journal* dergilerinde *job satisfaction, trust, performance, emotions* anahtar kelimelerini daha çok kullanmıştır.

Element	h_index	g_index	m_index	TC	NP	PY_start
LEADERSHIP QUARTERLY	18	22	0.818	2124	22	2002
INTERNATIONAL JOURNAL OF CONFLICT MANAGEMENT	12	22	0.545	514	22	2002
JOURNAL OF APPLIED PSYCHOLOGY	11	12	0.917	1586	12	2012
LEADERSHIP & ORGANIZATION DEVELOPMENT JOURNAL	10	14	0.769	325	14	2011
INTERNATIONAL JOURNAL OF PROJECT MANAGEMENT	9	9	1.125	380	9	2016
JOURNAL OF MANAGERIAL PSYCHOLOGY	9	10	0.563	678	10	2008
PERSONNEL REVIEW	9	16	0.563	287	16	2008
INDUSTRIAL MARKETING MANAGEMENT	8	8	0.800	307	8	2014
INTERNATIONAL JOURNAL OF CONTEMPORARY HOSPITALITY MANAGEMENT	8	8	0.615	465	8	2011
INTERNATIONAL JOURNAL OF ORGANIZATIONAL ANALYSIS	8	13	0.421	178	13	2005

Şekil 4. Veri Setindeki Dergilerin Etki Analizi

Şekil 4'te Leadership Quarterly dergisinin 18 h-index etki değeri ve toplam atıf sayısı ile ilk sırada yer aldığı, bunu sırasıyla 12 h-index etki değeriyle International Journal of Conflict Management ve 11 h-index etki değeriyle Journal of Applied Psychology dergilerinin takip ettiği görülmektedir. TC, toplam atıf sayısını; NP, toplam yayın sayısını ve PY-start da derginin hangi yılda yayına başladığını göstermektedir.

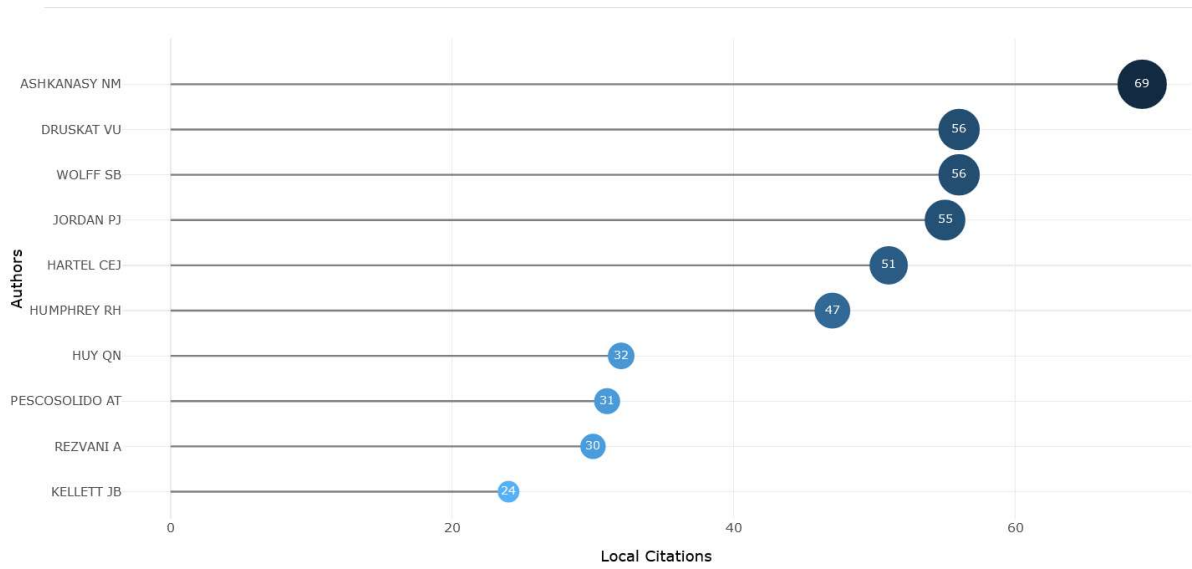
Şekil 5. Veri Setindeki Kaynakçaların Kaynaklarının En Etkinleri

Şekil 5'te veri setinin kaynakçalarındaki kaynakların/dergilerin en etkililerinin listelendiği görülmektedir. Bu şekilde alanın entelektüel olarak nasıl beslendiği görülmektedir. Toplam 31448 olan kaynakçanın en etkililerine baktığımızda sırasıyla “Journal of Applied Psychology”, “Leadership Quarterly” ve “Academy of Management Journal” öne çıkmaktadır.

Authors	Articles	Articles Fractionalized
ASHKANASY NM	8	2.75
MEISLER G	6	4.83
CLEGG S	5	1.70
DULEWICZ V	5	2.17
SINGH SK	5	2.33
GERLI F	4	1.25
HUMPHREY RH	4	2.00
JORDAN PJ	4	1.33
KIM K	4	1.37
MULLER R	4	1.28

Şekil 6. Duygusal Zeka Konusunda En Çok Yayın Yapan Yazarlar ve Katkı Dereceleri

Yukarıdaki şekilde duygusal zeka konusunda en çok yayın yapan yazarlar sırasıyla Ashkanasy NM., Meisler G., Clegg S. ve Dulewicz V. şeklinde sıralanmaktadır. İlk sırada yer alan Ashkanasy NM.'nin 8 yayınında 2.75 katkısının olduğunu ve bu yayınları farklı araştırmacılarla gerçekleştirmiş olduğu görülmektedir.

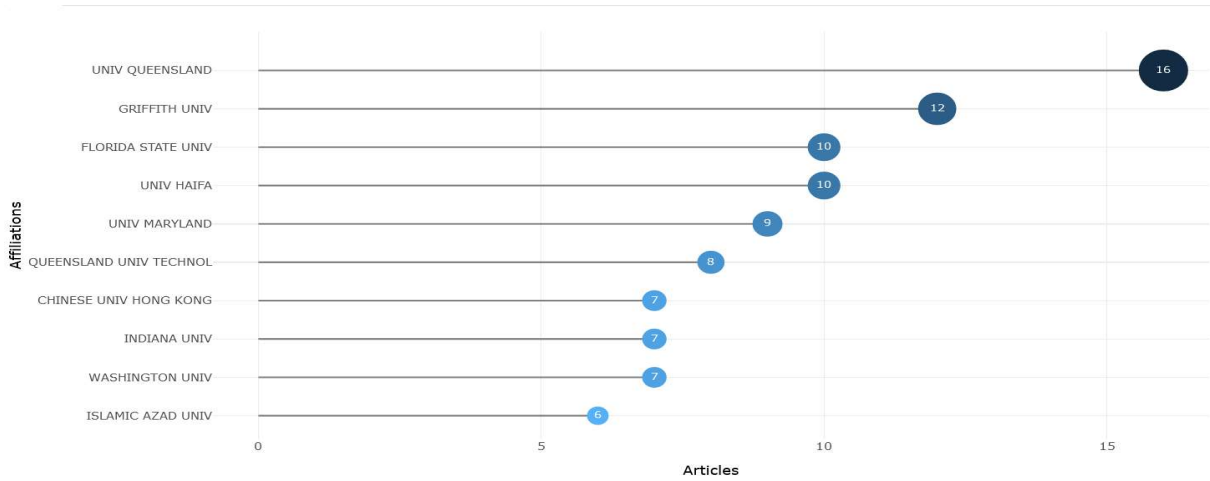
Şekil 7. Veri Setindeki En Çok Atıf Alan Yazarlar ve Atıf Sayıları

Yukarıdaki şekle göre veri setinde yer alan çalışmalar çerçevesinde alanda en çok atıf alan yazarlar Ashkanasy NM., Druskat VU. Ve Wolff SB. şeklinde atıf sayıları azalarak ilerlemektedir.

Element	h_index	g_index	m_index	TC	NP	PY_start
ASHKANASY NM	8	8	0.333	1173	8	2000
DULEWICZ V	5	5	0.263	248	5	2005
SINGH SK	5	5	0.278	308	5	2006
CLEGG S	4	5	0.286	98	5	2010
HUMPHREY RH	4	4	0.182	765	4	2002
JORDAN PJ	4	4	0.182	434	4	2002
MEISLER G	4	6	0.364	155	6	2013
MULLER R	4	4	0.267	151	4	2009
PRENTICE C	4	4	0.667	119	4	2018
REZVANI A	4	4	0.500	256	4	2016

Şekil 8. Yazarların Veri Seti İçerisindeki Sahip Oldukları Etki Değerleri

Şekil 8'e göre yazarların veri seti içerisinde hangi etki değerine sahip oldukları, toplam atıf sayıları, toplam yayın sayıları, hangi yıl yayına başladıklarına dair veriler yer almaktadır. İlk sırada yer alan Ashkanasy NM.'nin veri seti içerisinde ilk yayın yapmaya başlayan araştırmacı olduğu, toplam atıf sayısı incelendiğinde en fazla atıf sayısına sahip olan, etki değerinin ve toplam yayın sayısının da en fazla olduğu araştırmacı olduğu görülmektedir.

Şekil 9. Yazarların Çalıştığı Kurumlar

Country	Articles	SCP	MCP	Freq	MCP_Ratio
USA	143	122	21	0.262	0.147
CHINA	71	55	16	0.130	0.225
AUSTRALIA	37	23	14	0.068	0.378
INDIA	37	33	4	0.068	0.108
UNITED KINGDOM	28	19	9	0.051	0.321
KOREA	16	4	12	0.029	0.750
PAKISTAN	16	11	5	0.029	0.313
MALAYSIA	13	12	1	0.024	0.077
SOUTH AFRICA	13	13	0	0.024	0.000
SPAIN	12	10	2	0.022	0.167

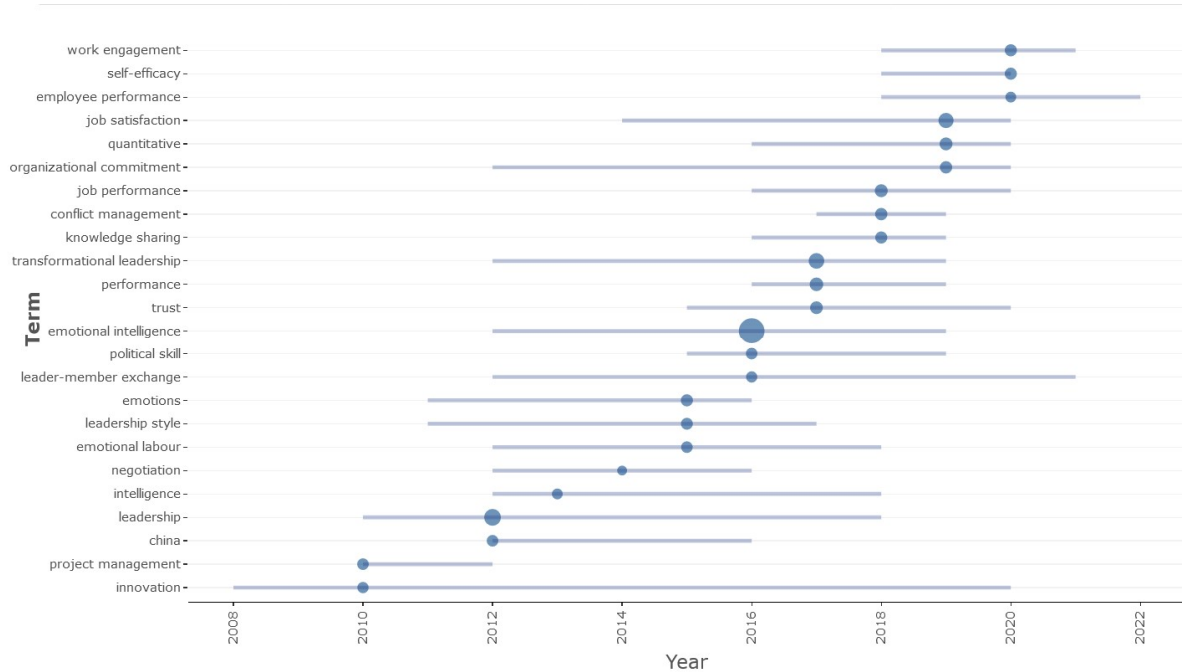
Şekil 10. Ülkelere Göre Yayınların Tek Yazarlı-Çok Yazarlı İnceleme Tablosu

Şekil 10'da makalelere katkı sunan yazarların hangi ülkelerden olduğunu gösterilmiştir. İlk sırada yer alan Amerika'da yapılan 143 çalışmanın 122 tanesi Amerika'da bulunan araştırmacılarla, 21 tanesi de çoklu katkı sağlayan (farklı ülkelerde çalışmalar yapan) araştırmacılarla gerçekleştirilmiştir. Güney Afrika'daki çalışmalara bakıldığında 13 çalışmanın da Güney Afrika'da çalışan araştırmacılarla gerçekleştiği görülmektedir.

Şekil 11. Yazarların en çok kullandığı anahtar kelimeler

Şekil 11’de duygusal zeka ile ilgili yapılan çalışmalarda en çok kullanılan anahtar kelimenin “emotional intelligence (duygusal zeka)” olduğu tespit edilmiştir. Bunun ardından en çok kullanılan anahtar kelimeler “leadership (liderlik)”, “transformational leadership (dönüşümcü liderlik)” ve “job satisfaction (iş tatmini)” şeklinde sıralanmaktadır.

Şekil 12. Anahtar kelimelerin popülaritesinin en yüksek olduğu zamanlar

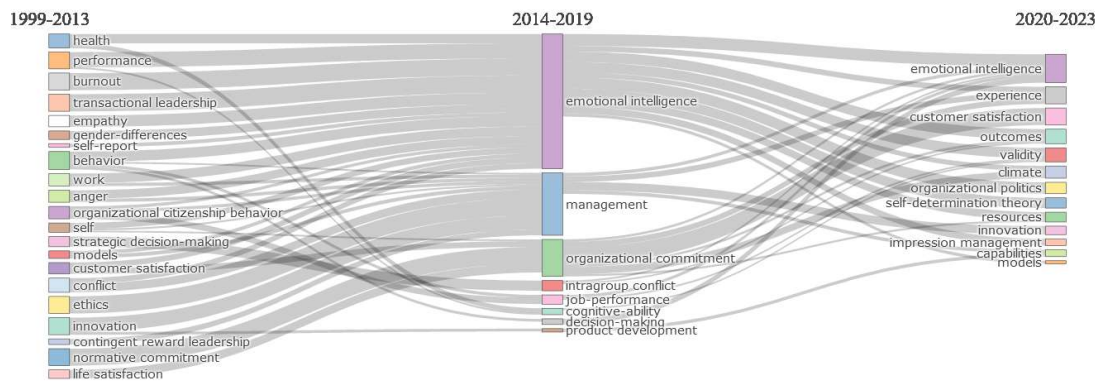
Anahtar kelimelerde en çok kullanılan kelimelerin popülaritelerinin yıllara göre incelenmesiyle birlikte duygusal zeka anahtar kelimesinin 2016 yılında, liderlik anahtar kelimesinin 2012

bulunmaktadır. Alanın en kuvvetli temaları bu bölümde bulunmaktadır. Motor temalarda geçen temalar; motivasyon, stres, lider performansı, ilişki kalitesi, davranış, öz düzenleme, bireysel farklılıklar gibi temalardır.

Niş temalar, merkezin dışında olmakla birlikte alan yazında yaygın olan temalardır. Şekilde sol üstte yer alır. Girişimcilik, yaratıcı performans, çalışanların bağlılığı, liderliğin ortaya çıkışı, çalışan davranışları temaları bu alanda bulunan temalardır.

Yaygınlığı ve merkeziliği düşük olan alan yeni ortaya çıkan ya da düşüşte olan temaların bulunduğu sol alt kısımdaki alandır. Otantik liderlik, sosyal ağlar, kurumsal kimlik, kurumsal kültür, liderlik davranışları bu alanda yer alan temalardandır.

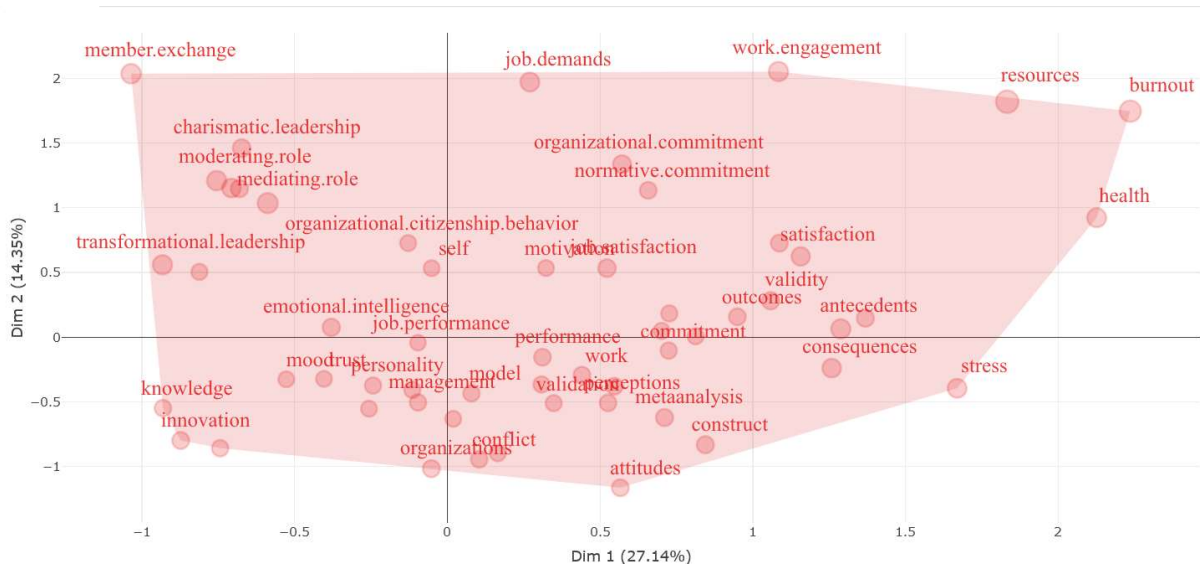
Temel temalara bakıldığında merkeziliği yüksek, yaygınlığı düşük temaların olduğu alandır. Motor temalarla ilişkili olan aynı zamanda onlarla daha az bağlantıda kullanılan; ilişkili olduğu için onlara yakın alanda bulunan temalardır. Bu alanda kurumsal vatandaşlık davranışı, tükenmişlik, kültürel zeka, olumsuz duygular, takım etkinliği, bilgi paylaşımı, bilgi yönetimi, performans, güven, yönetim anlaşmazlığı, yenilik, zeka, duygusal zeka temaları görülmektedir.

Şekil 15. Tematik Evrim

Duygusal zeka alanına ilişkin çalışmaların yıllık üretimlerine bakıldığında iki kırılma noktası dikkat çekmektedir. 2013 yılından itibaren yayınların arttığı ve 2019 yılından itibaren de yayınların sayılarında düşüş olduğu görülmüştür. Bu bilgiler çerçevesinde temaların evrimi dönemler olarak incelenmiştir. 1999-2013 yılları arasında kullanılan “health, performance, burnout, transactional leadership, empathy, gender-differences, self-report, behavior, work,

anger, organizational citizenship behavior, self, strategic decision-making, models, customer satisfaction, conflict” temaları önemini 2014-2019 yılları arasında “emotional intelligence”a dönüştürmüştür. Aynı şekilde 2014-2019 yılları arasında “emotional intelligence” teması önemini 2020-2023 yılları arasında “emotional intelligence, experience, outcomes, validity, climate, organizational politics, self-determination theory, resources, impression management ve models” temalarına dönüştürmüştür.

Şekil 16. Metin Temelli Faktör Analizi

Şekil 16’da yer alan çeşitli yönetim, organizasyon, örgütsel davranış, inovasyon alanları altında incelendiği bilinmekle birlikte, tüm kavramların tek faktör altında toplandığı görülmektedir.

5. Sonuç Ve Öneriler

Bu çalışmada Web of Science veri tabanında 1999-2023 yılları arasında yönetim alanında “emotional intelligence” başlığıyla yer alan yayınlanmış makaleler R programının Biblioshiny paketi ile analiz edilerek, literatüre katkıda bulunulmak istenmiştir.

Duygusal zeka konulu makalelerin en fazla 2019 yılında yayınlandığı; ilgili makalelerin yıllık ortalama atıf sayılarında belli bir artışın ya da azalışın takip edilmediği; alana ilişkin en etkin yazar olan Meisler’in çalışmalarını Personnel Review dergisinde yayınladığı ve en çok emotional intelligence, job satisfaction, quantitative, emotions anahtar kelimelerini kullandığı; veri setindeki dergilerden Leadership Quarterly’nin en yüksek etki analizine sahip olduğu; konuya ilişkin en çok yayın yapan ve en çok atıf alan yazarın Ashkanasy, NM. Olduğu;

emotional intelligence kavramının 2016 yılında popülaritesinin en yüksek düzeyde olduğu; 2014-2019 yılları arasında popüler olarak kullanılan “emotional intelligence” kavramının 2020-2023 yılları arasında farklı kavramlara evrildiği; konuyla ilgili ülkelerin iş birliği haritası incelendiğinde de Amerika’dan Kore’ye 16 çalışmanın olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada ön plana çıkan husus, atıf merkezinde olan dergilerin (Journal of Applied Psychology, Leadership Quarterly ve Academy of Management Journal) ve dolayısıyla yazarların alanlarında öncü ve prestijli dergiler oluşu, yayınların da bu anlamda ayrıntılı bir değerlendirme sürecinden geçmesi sebebiyle kavramın oluşumunda öncülük taşıdıkları görülmektedir.

Bu çalışma sadece Web of Science veri tabanındaki duygusal zeka çalışmaları ile gerçekleştirilmiştir. Diğer veri tabanlarında yer alan çalışmalar dahil edilerek daha kapsamlı çalışmalar gerçekleştirilebilir. Çalışma, yalnızca İngilizce dilindeki makaleleri kapsadığı için, İngiltere dışındaki dillerde yapılmış çalışmaları yansıtmamaktadır. Belli dil gruplarındaki ya da tüm dünya dillerindeki duygusal zeka makaleleri gelecek çalışmalar için uygulanabilir.

Kaynakça

- Acar, F., (2002). “Duygusal Zeka ve Liderlik”, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (12): 53-68.
- Alavınia, P. ve Ahmadzadeh, T., (2012). “Toward A Reappraisal Of The Bonds Between Emotional Intelligence And Burnout”, English Language Teaching, Published By Canadian Center Of Science And Education, 5(4):37-50.
- Altun, N., & Yazar, O. (2019). Hemşirelik Alanındaki Duygusal Zekâ İle İlgili Çalışmaların Bibliyometrik Analiz İle İncelenmesi. Anadolu Hemşirelik Ve Sağlık Bilimleri Dergisi, 22(3), 143-150.
- Ateş, B. & Hızlı, G. (2023). Çocukluk Dönemi Duygusal Yaşantısı ve Duygusal Zekâ Kavramı. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 0(16), 229-250. DOI: 10.32739/Uskudarsbd.9.16.127
- Faruk, ÖRS., & Karademir, A. Ç. Duygusal Zekâ ve Tükenmişlik: Bibliyometrik Bir Çalışma. Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi, (7), 1-15.
- Gola, C. H., & Martin, L. (2020). Creating An Emotional Intelligence Community of Practice: A Case Study For Academic Libraries. Journal of Library Administration, 60(7), 752-761.
- Goleman, D. (1998). Working With Emotional Intelligence. Bantam Books

Goleman, D., Boyatzis, R., & Mckee, A. (2001). Primal Leadership: The Hidden Driver Of Great Performance. *Harvard Business Review*, 79(11), 42-53.

Hotamışlı, M., & Dilek, E. F. E. (2015). Duygusal Zekâ ve Liderlik İlişkisi Bağlamındaki Çalışmaların Bibliyometrik Analiz İle İncelenmesi. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 101-121.

Karamuk, E. & Dulay, S. (2023). Öğretmenlerin Bakış Açısından Okul Yöneticilerinin Duygusal Zekâ Becerilerinin Çatışma Yönetimi Stratejilerini Yordama Gücü. *Milli Eğitim Dergisi*, 52 (239) , 2077-2106 . DOI: 10.37669/Milliegitim.1149350

Ömer Okan Fettahlıoğlu ve Banu Sünbül.(2015). Duygusal Zekanın Psikolojik Güçlendirme Üzerindeki Etkisi. *The Journal of Academic Social Science*

Salovey, P., Ve Mayer, JD. (1995). Emotional Intelligence And The Construction and Regulation of Feelings. *Applied And Preventive Psychology*, 4(3), 197-208.

Sirem, S. (2009), Duygusal Zeka Düzeyi ve İş Tatmini İlişkisinin Analizi: Afyonkarahisar İli Kamu Sağlık Çalışanlarına Yönelik Bir Uygulama. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yağcı, M. (2016), Türkiye’de Kamu Kurumlarında ve Özel Sektörde Çalışan Psikologların İş Doyumu, Mesleki Tükenmişlik ve Duygusal Zeka Düzeylerinin Karşılaştırılması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, S. (2023). Yalnızlık Hissi ve Duygusal Zekâ İlişkisi: İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Üzerinde Bir İnceleme. *Eskiyeni*, (50) , 723-746. DOI: 10.37697/Eskiyeni.1285503

Yumuk Mercan, Ç. & Yumuk Günay, G. (2023). Duygusal Zekâ İle Çalışma İradesi Arasındaki İlişki: Aşçılara Yönelik Bir Araştırma. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 321-340 . DOI: 10.26468/Trakyasobed.1267696

TÜRKİYE'DE ENFLASYON VE FAİZ ORANLARININ HİSSE SENEDİ PİYASASI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ANALİZİNE YÖNELİK BİR ÇALIŞMA

Esra N. KILCI¹

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye için, 2019:01-2023:07 döneminde, enflasyon ve faiz oranlarının hisse senedi piyasası üzerindeki etkisinin analiz edilmesidir. Analizde, tüketici fiyat endeksi ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ağırlıklı ortalama maliyet oranı bağımsız değişkenler; BİST100 endeksi ise bağımlı değişken olarak kullanılmaktadır. Serilerin durağanlığının Enders and Lee (2012) tarafından geliştirilen Fourier ADF testi ve geleneksel ADF testi kullanılarak test edilmesinin ardından, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki Banerjee ve diğ. (2017) tarafından geliştirilen eş-bütünleşme testi yardımıyla araştırılmaktadır. Analiz sonuçları, enflasyonunu ve faiz oranlarının borsa endeksi üzerinde uzun dönemli etkisi olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon, Faiz Oranı, Borsa Endeksi

¹ Assoc. Prof. Dr., İstanbul University-Cerrahpaşa, Department of Health Economics, esra.kilci@iuc.edu.tr

A STUDY ON THE ANALYSIS OF THE EFFECT OF INFLATION AND INTEREST RATES ON THE STOCK MARKET IN TÜRKİYE

Abstract

The aim of this study is to analyze the effect of inflation and interest rates on the stock market for Türkiye in the period of 2019:01-2023:07. In the analysis, the consumer price index and the weighted average cost ratio of the Central Bank of the Republic of Türkiye are independent variables while the BIST100 index is used as a dependent variable. After testing the stationary properties of the series using the Fourier ADF test and the traditional ADF test developed by Enders and Lee (2012), the long-term relationship between the variables is investigated by employing the co-integration test developed by Benarjee et al. (2017). The results of the analysis indicate that both inflation and interest rates have a long-term effect on the stock market index.

Keywords: Inflation, Interest Rate, Stock Market Index

1. Giriş

Finans teorisi, enflasyonun ve faiz oranlarının varlık fiyatları üzerinde pozitif etkisi olduğuna işaret etmektedir. Buna göre, enflasyon oranındaki yükseliş hisse senedi fiyatları üzerinde yukarı yönlü etkiye sahip olurken, faiz oranlarındaki artış ise hisse senedi endeksini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Türkiye’de, son beş yıllık dönemde, enflasyonun belirgin şekilde yükseldiği, 2022 yılında ise Türkiye İstatistik Kurumu’ndan sağlanan verilere göre %65’e yaklaştığı görülmektedir. Buna paralel olarak, hisse senedi endeksinin ciddi bir yükseliş kaydettiği görülmektedir. 2021 Eylül ayında 1.200 seviyesinden bulunan BIST-100 endeksi, 2022 Eylül ayında 3.600 değerini almıştır. Benzer şekilde, 2022 yılında faiz oranlarında %19 seviyesinde bulunan tahvil faiz oranlarının %13 seviyesine gerileyişinin, hisse senedi fiyatlarına olumlu yönde katkı yaptığı düşünülmektedir.

Hisse senedi endeksi, enflasyon ve faiz oranları bir ülkenin makroekonomik ve finansal görünümüne belirleyen önemli değişkenlerdir. Akademik literatürde, tahvil faiz oranları ile hisse senedi endeks değeri arasında negatif bir ilişki olduğuna işaret edilmektedir. Tahvil faiz oranları yükseldiği zaman, ekonomik birimler fonlarını hisse senedi piyasasından tahvil ve bono piyasasına kaydıracaklar veya tersi bir durumda, tahvil faiz oranlarındaki şiddetli bir düşüş, fonların hisse senedi piyasasına kaymasına, dolayısıyla hisse senedi fiyatlarında ciddi bir yükselişe yol açabilecektir. Berben ve Jansen (2005), Pan ve diğ. (2007), Kavkler ve Festic (2011) faiz oranlarındaki bir düşüşün borçlanma maliyetini düşürdüğünü ve bunun şirketlerin gelecek dönemde bekledikleri getirilerin üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca, yatırımcılar yatırımlarından daha yüksek bir getiri oranı bekledikleri için, faiz oranlarındaki bir artış hisse senedi işlemlerini daha pahalı hale getirecektir. Bu da talebin azalmasına yol açarak hisse senedi fiyatlarının düşmesine neden olabilecektir.

Lee (1992), Apergis ve Eleftheriou (2002), Maysami ve diğ. (2004), Erdem ve diğ. (2005), Humpe ve Macmillan (2009), Singh ve diğ. (2011), Pramod-Kumar and Puja (2012), Alam (2017), Bhuiyan ve Chowdhury (2020), Bassar ve diğ. (2021) enflasyon, faiz oranları ve hisse senedi endeksleri arasındaki karşılıklı etkileşimleri incelemişlerdir. Örneğin, Apergis ve Eleftheriou (2002), 1988-1999 döneminde Yunanistan için, hisse senedi fiyatları, enflasyon ve faiz oranları arasındaki ilişkiyi incelemiş ve hisse senedi fiyatları ve enflasyon arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Humpe ve Macmillan (2009) ABD ve Japonya için, sanayi üretim endeksi, tüketici fiyat endeksi, para arzı, uzun dönem faiz oranları ve hisse senedi fiyatları arasındaki uzun dönemli etkileşimi araştırmış; ülkeler arasında değişik sonuçlara

ulaşmıştır. Örneğin, ABD için, hisse senedi fiyatlarının sanayi üretim endeksi ve para arzı ile pozitif, tüketici fiyat endeksi ve uzun dönem faiz oranları ile negatif ilişkiye sahip olduğunu; diğer yandan, Japonya için, hisse senedi fiyatlarının para arzı ile negatif ilişkiye sahipken, sanayi üretim endeksinden olumlu etkilendiğini belirtmiştir. Pramod-Kumar ve Puja (2012), 1994:04-2011:06 döneminde, Hindistan için, üretici fiyat endeksi, para arzı, tahvil faiz oranları, döviz kurları ve sanayi üretim endeksi ile hisse senedi endeksi arasındaki uzun dönemli etkileşimi incelemiş; hisse senedi fiyatları ile para arzı ve sanayi üretim endeksi arasında pozitif bir ilişki, diğer yandan, hisse senedi fiyatları ile enflasyon arasında negatif bir ilişki olduğunu bulmuştur. Pramod-Kumar ve Puja (2012) ayrıca, döviz kurları ve faiz oranlarının hisse senedi fiyatları üzerinde bir etkisi olmadığını belirtmiştir. Benzer şekilde Hindistan hisse senedi endeksine odaklanan çalışmasında Alam (2017), Mart 2005 ve Nisan 2013 döneminde, enflasyon, kısa ve uzun dönemli faiz oranları, sanayi üretim endeksi, döviz kuru ve para arzı gibi seçili makroekonomik değişkenlerin hisse senedi endeksi üzerindeki etkisini araştırmış ve söz konusu değişkenler ile hisse senedi fiyatları arasında uzun dönemli ilişkilerin varlığını bulmuştur. Buna göre, enflasyon, para arzı ve sanayi üretim endeksi hisse senedi fiyatlarını pozitif yönde etkilerken; kısa ve uzun dönemli faiz oranları ile döviz kuru hisse senedi fiyatlarını negatif yönde etkilemektedir.

Bhuiyan ve Chowdhury (2020) ise, ABD ve Kanada için, 2000-2018 dönemi aylı verilerini kullanarak, para arzı, sanayi üretim endeksi, uzun dönem faiz oranları ile hisse senedi genel ve finans, sanayi, enerji gibi alt endeksler arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Çalışma sonuçları, ABD'de makroekonomik değişkenlerin genel ve alt endekslerin üzerinden anlamlı bir etkiye sahip olduğunu; para arzının hisse senedi endekslerini olumlu etkilerken, faiz oranının olumsuz etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Diğer yandan, Kanada için, makro ekonomik değişkenler ve hisse senedi endeksleri arasında açık bir etkileşim bulunamamıştır. Bir diğer çalışmada, Bassar ve diğ. (2021), Endonezya hisse senedi piyasasına odaklanmış, enflasyon oranı, döviz kuru, faiz oranı ve hisse senedi işlem hacminin borsa endeksi üzerindeki etkisini araştırmıştır. Ocak 2014 ve Aralık 2018 dönemini kapsayan analiz sonuçları, enflasyon oranı ve borsa işlem hacminin borsa endeksi üzerinde etkisi bulunmadığını; diğer yandan döviz kurları ve faiz oranlarının borsa endeksi üzerinde anlamlı ve negatif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

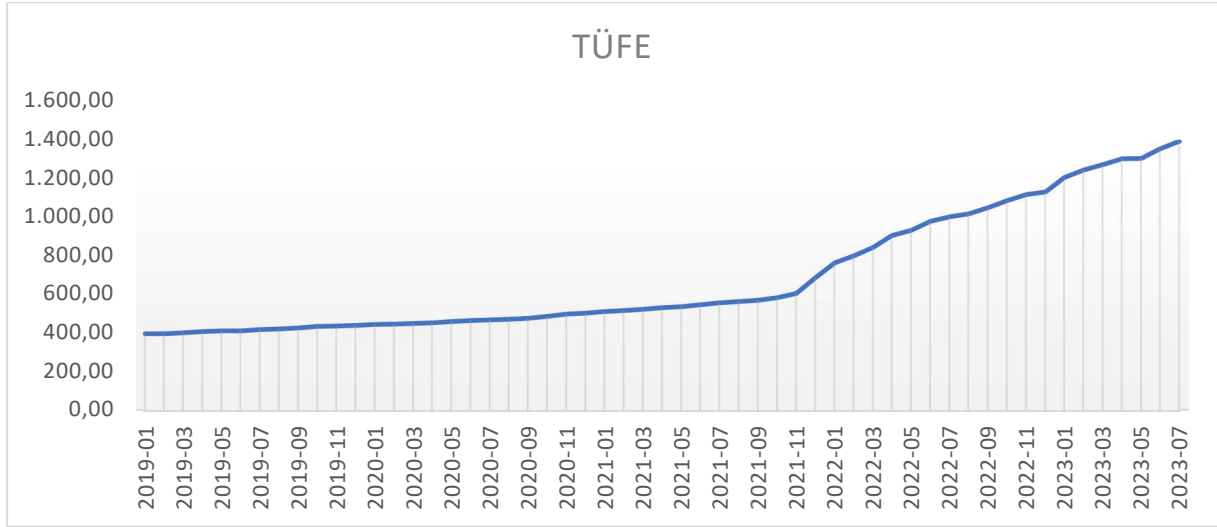
Çalışma aşağıdaki şekilde ilerlemektedir. 2. Bölümde ekonometrik yöntem, veri seti ve analiz sonuçlarına ilişkin bilgi verilirken, 3. Bölümde çalışmaya ilişkin genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

2. Ekonometrik Analiz

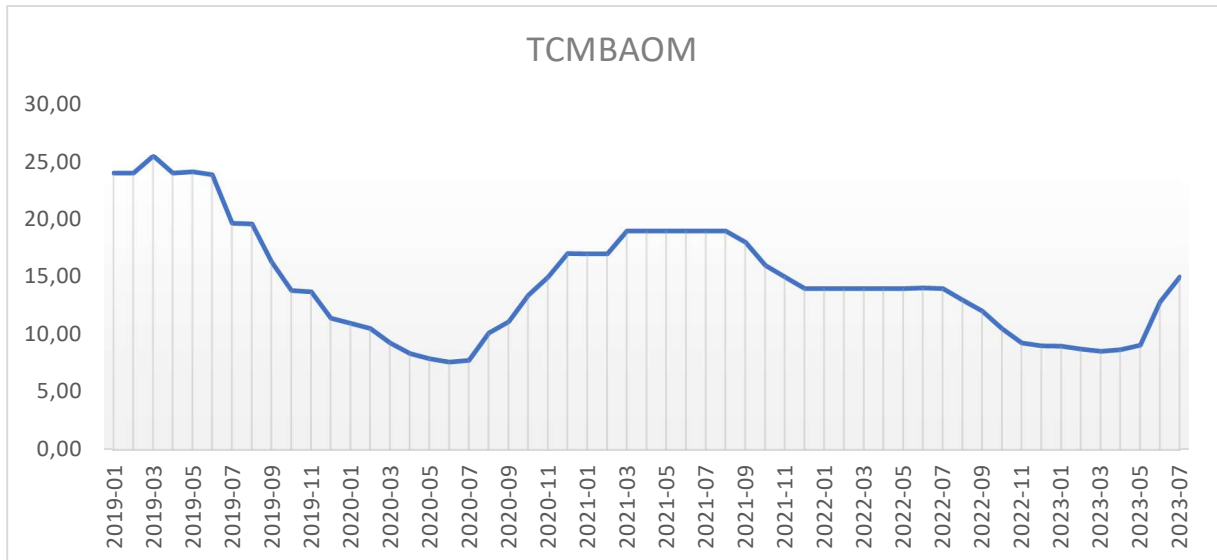
2.1. Veri Seti

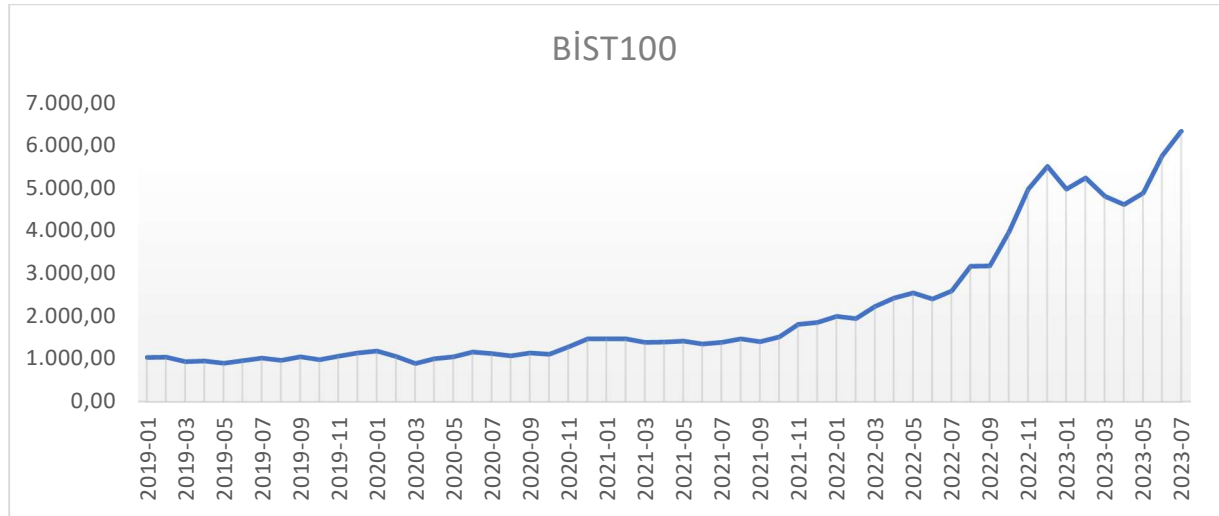
Bu çalışmada, 2019:01-2023:07 dönemi için, enflasyon ve faiz oranlarının hisse senedi piyasası üzerindeki etkisi araştırılmaktadır. Aşağıda, TÜFE, TCMB ağırlıklı ortalama faiz oranı ve BİST100 endeksinin 2019:01-2023:07 dönemindeki trendini içeren grafikler yer almaktadır.

Grafik 1. TÜFE Oranı

Grafik 2. TCMB Ağırlıklı Ortalama Faiz Oranı

Grafik 3. BİST 100 Endeksi

Kaynak: TCMB EVDS

Analizde kullanılan bağımlı-bağımsız değişkenler, söz konusu değişkenlerin kısaltmaları ve değişkenler arasında beklenen ilişki Tablo 1'de gösterilmektedir. Bu doğrultuda, bağımlı değişken olarak BİST ve bağımsız değişkenler olarak TÜFE ile FAİZ arasındaki ilişki analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden elde edilmiştir.

Tablo 1. Uygulamada Kullanılan Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler

	Değişkenler	Kısaltma	Beklenen Etki
Bağımlı Değişken	Borsa endeksi	BİST	
Bağımsız Değişken	Enflasyon	TÜFE	(+)
Bağımsız Değişken	Ağırlıklı ortalama faiz oranı	FAİZ	(+)

2.2. Yöntem ve Analiz

Bu çalışmada, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki, Fourier ADL eşbütünlük testi yardımıyla incelenmektedir. Öncelikle, serilerdeki entegrasyonun düzeyini belirlemek amacıyla birim kök testi yapılmaktadır. Ekonomik zaman serilerinin durağanlığının test edilmesi büyük öneme sahiptir. Bu nedenle, öncelikle, ADF ve Fourier ADF birim kök testleri yardımıyla serilerin durağanlığı test edilmektedir. Çalışmada Fourier ADF birim kök testi kullanılmasının amacı, bu yöntemin birden fazla yapısal değişimin düşük frekanslı Fourier fonksiyonlarıyla tahmin edilmesine olanak sağlamasıdır. Analizde yapısal kırılmalara odaklanan çalışmalar 1980'li yıllara kadar gitmektedir. Bu çerçevede, Perron (1989) ve Stock (1994) analizde yapısal değişimleri dikkate alarak daha güçlü test sonuçları bulmuştur. İzleyen

dönemde, Lee ve Strazicich (2003), Becker ve diğ. (2006), Narayan ve Popp (2010), yapısal değişimlerin dikkate alınmasıyla, birim kök testlerinin gücünün belirgin şekilde arttığına işaret etmişlerdir. Diğer birçok yöntemin aksine, Fourier ADF testi ile yapısal değişimin sayı ve konumunu bilmek zorunluluğu ortadan kalkmaktadır.

Enders ve Lee (2012), bir veya daha fazla yapısal değişimin düşük frekanslı Fourier fonksiyonlarıyla tahmin edilebileceğini belirtmektedir. Fourier ADF birim kök testinin uygulanması sırasında, yapısal değişimin konum ve sayısından ziyade, Fourier fonksiyonunun uygun frekans sayısının yani k değerinin tahmin edilmesi önem taşımaktadır.

Testin ilk aşamasında aşağıdaki model tahmin edilmektedir:

$$\Delta y_t = \rho y_{t-1} + \beta_1 + \beta_2 \text{ trend} + \beta_3 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_4 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + u_t \quad (1)$$

Burada t trendi, T örneklem sayısını ve $\pi = 3.1416$ 'yı ifade etmekte olup; k'nın optimal değerini bulabilmek için, k yerine 1-5 aralığındaki değerler kullanılıp model tahmin edilmekte ve en küçük KKT'yi veren k'ya ulaşılmaya çalışılmaktadır. Uygun olduğu tespit edilen k'nın olduğu modelde, otokorelasyon sorunu olması halinde, bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri modele dahil edilmektedir. Testte, trigonometrik terimlerin anlamlılığını sınamak için F testi kullanılmaktadır.

$$\beta_3 = \beta_4 = 0 \quad (2)$$

F test istatistiğinin anlamlı çıkması halinde, birim kök temel hipotezinin testi yapılmaktadır. Bu doğrultuda elde edilen test istatistikleri, Enders ve Lee (2012) makalesinde yer alan kritik değerler ile karşılaştırılmaktadır.

Tablo 2. ADF ve Fourier ADF Birim Kök Test Sonuçları

Seriler	Frekans(k)	MinKKT	Fourier ADF t-istatistiği	ADF t-istatistiği	Fourier ADF F-istatistiği
BIST	1	0.30125	-4,103	-1,582	6,592
FARKBIST	5	0.34287	-5,670	-6,668	2,693
TUFE	2	0.02079	-0,840	-0,994	2,380
FARKTUFE	2	0.01832	-4,441	-3,855	3,163
FAIZ	2	63,9039	-4,168	-3,035	6,382
FARKFAIZ	2	66,7644	-3,356	-4,592	2,900

Not: Tabloda, k, MinKKT değerini veren optimal frekans değerini göstermektedir. Çalışmada, Enders ve Lee (2012)'nin çalışmasında yer alan Tablo 1(a) ve Tablo 1(b) de belirtilen kritik değerler dikkate alınmaktadır. ADF t-istatistiği için kritik değerler ise, %1, %5 ve %10 için sırasıyla, -4,14, -3,49 ve -3,17'dir.

Test sonuçlarında göre, serilerin birim-köklü olduğu anlaşılmış olup; seriler farkları alındıktan sonra durağan hale gelmektedir. Farkları alındığında durağan hale gelen seriler için trigonometrik değerlerin anlamlılığı sınanmış; trigonometrik değerler anlamlı olmadığı görülmüştür. Ayrıca, ADF testi uygulanmış ve tüm değişkenler ilk düzeyde birim köklü iken, farkları alındığında durağan hale gelmiştir.

İzleyen aşamada ise, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını test etmek amacıyla Fourier ADL koentegrasyon testi kullanılmaktadır. Banerjee ve diğ. (2017) tarafından, ADL modeline Fourier fonksiyonlarının eklenmesiyle elde edilen FADL modeli aşağıda gösterilmektedir;

$$\Delta y_t = d(t) + \beta_1 y_{t-1} + \gamma_1 x_{t-1} + \phi' \Delta x_t + u_t$$

Modelde yer alan $d(t)$ aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır;

$$d(t) = \alpha_0 + \gamma_1 \sin(2\pi kt/T) + \gamma_2 \cos(2\pi kt/T) \quad (4)$$

Burada yer alan, t trendi, T örneklem sayısını ve k Fourier frekans değerini göstermektedir. Aşağıda yer alan ve eş bütünleşme olmadığını gösteren temel hipotez, t anlamlılık testiyle sınanabilmektedir;

$$H_0 : \beta_1 = 0$$

Uygun kritik değerler, Banerjee ve diğ. (2017) tarafından yapılan çalışmada yer almaktadır. Fourier ADL Eşbütünleşme Testi Sonuçları aşağıda gösterilmektedir.

Tablo 3. Fourier ADL Eşbütünleşme Test Sonuçları

İlişki	Frekans(k)	MinEKK Y	Fourier ADL t-istatistiği	Y nin gecikmesi	X in gecikmesi
TUFE-BIST	5	-1,971221	-5,480639	1	1
FAIZ-BIST	5	-1,932351	-5,194259	1	1

Not: Baerjee ve diğ. (2017)'nin çalışmasında yer alan Tablo 1(a) daki kritik değerler kullanılmıştır.

Tablo 3’de ye alan sonuçlar, TÜFE ve FAİZ ile BIST arasında eş bütünleşme ilişkisinin varlığına işaret etmektedir. Dolayısıyla, enflasyon ve ağırlıklı ortalama faiz oranı borsa endeksi üzerinde uzun dönemli etkiye sahiptir diyebiliriz. Eş bütünleşme tahmincilerini elde etmek için Phillips ve Hansen (1990) tarafından geliştirilen FMOLS (Full Modified OLS) tekniği kullanılmıştır.

Tablo 4. FMOLS Sonuçları

MODEL: BIST=f(TUFE, FAİZ)				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	Olasılık Değeri
TUFE	0,9332	0,530265	1,808526	0,0765
FAİZ	0,000561	0,008921	1,62841	0,09401

Tablo 4’de, BİST ile TÜFE arasında istatistiki olarak anlamlı ve pozitif; BIST ile FAİZ arasında ise anlamlı ve negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Buna göre, enflasyon oranındaki %1’lik bir artış borsa endeksinde %0,9’luk bir artışa neden olurken; ağırlıklı ortalama faiz oranındaki %1’lik bir artış, borsa endeksinde %0,0005 seviyesinde bir azalışa neden olmaktadır.

3. Sonuç

Türkiye için, 2019:01-2023:07 döneminde, enflasyon ve faiz oranlarının hisse senedi piyasası üzerindeki etkisinin analiz edildiği bu çalışmanın sonuçları, tüketici fiyat endeksi ve TCMB ağırlıklı ortalama faiz oranı ile BIST100 hisse senedi endeksi arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Buna göre, enflasyon oranı ve borsa arasında pozitif; faiz oranı ve borsa arasında ise negatif bir ilişki bulunmaktadır. Ayrıca, enflasyon oranındaki %1’lik bir artış borsa endeksinde %0,9’luk bir artışa neden olurken; ağırlıklı ortalama faiz oranındaki %1’lik bir artış, borsa endeksinde %0,0005 seviyesinde bir azalışa neden olmaktadır. Analiz sonuçları, finans teorisinin enflasyonun ve faiz oranlarının varlık fiyatları üzerinde pozitif etkisi olduğu; diğer yandan, faiz oranlarındaki artışın ise varlık fiyatlarını olumsuz yönde etkileyeceği varsayımı ile tutarlı görünmektedir.

Kaynakça

Alam, N. (2017). Analysis of the impact of select macroeconomic variables on the Indian Stock Market: A heteroscedastic cointegration approach. *Business and Economic Horizons*, 13(1), 119-127.

- Apergis, N. & Eleftheriou, S. (2002). Interest rates, inflation, and stock prices: the case of the Athens Stock Exchange. *Journal of Policy Modeling*, 24(3), 231-236.
- Bassar, T. S., Effendi, N., Hidayat, A. K., & Budiono, B. (2021). The effect of inflation rate, exchange rate, The Certificate of Bank Indonesia (SBI) interest rate and sharia stock trading volume on sharia stock performance in companies listed on the Indonesian Sharia Stock Index (ISSI). *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 8(3), 326.
- Becker, R., Enders, W. & Lee, J. (2006). “A Stationarity Test in The Presence of an Unknown Number of Smooth Breaks”, *Journal of Time Series Analysis* 27, pp. 381–409.
- Banerjee, P., Arčabić, V. & Lee, H. (2017) Fourier ADL Cointegration Test to Approximate Smooth Breaks with New Evidence from Crude Oil Market, *Economic Modelling* 67, 114-124.
- Berben, R.P. & Jansen, W.J. (2005) “Comovement in International Equity Markets: A Sectoral View“, *Journal of International Money and Finance*, 24, 832-857.
- Bhuiyan, E. M. & Chowdhury, M. (2020). Macroeconomic Variables and Stock Market Indices: Asymmetric Dynamics in the US and Canada. *Quarterly Review of Economics and Finance*, 77(2), 62-74.
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1981). “Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root”, *Econometrica*, 49, pp. 1057-1072.
- Enders, W. & Lee, J. (2012). “The Flexible Fourier Form and Dickey-Fuller Type Unit Root Tests”, *Economics Letters* 117, pp. 196-199.
- Erdem, C., Arslan, C. K. & Erdem, M. S. (2005). Effects of Macroeconomic Variables on Istanbul Stock Exchange Indexes, *Applied Financial Economics*, 15, 987-994.
- Humpe, A. & Macmillan, P. (2007). Can Macroeconomic Variables Explain Long Term Stock Market Movements? A Comparison of the US and Japan, CDMA Working Paper No. 07/20.
- Kavkler, A. & Festic, M. (2011). A tree-based approach to modelling stock exchange index returns in EU countries. *Ege Akademik Bakış*, 11, 1-8.
- Lee, B-S. (1992). Causal Relations Among Stock Returns, Interest Rates, Real Activity, and Inflation. *The Journal of Finance*, 47(4), 1591-1603.
- Lee, J. & M. Strazicich (2003), “Minimum LM Unit Root Test with Two Structural Breaks”, *Review of Economic and Statistics*, 85(4), 1082–1089.

Maysami, R.C., Howe, L.C. & Hamzah, M. A. (2004) "Relationship between Macroeconomic Variables and Stock Market Indices: Cointegration Evidence from Stock Exchange of Singapore's All-S Sector Indices" *Jurnal Pengurusan*, 24:47- 77.

Narayan, P. K. & Popp, S. (2010). "A New Unit Root Test with Two Structural Breaks in Level and Slope at Unknown Time", *Journal of Applied Statistics* 37(9), pp. 1425-1438.

Pan, M.S., Fok, R., Chi-Wing & Liu A.Y. (2007) "Dynamic Linkages Between Exchange Rates And Stock Prices: Evidence From East Asian Markets" *International Review of Economics and Finance*, 16:503-520.

Pedroni, P. (2001). Purchasing power parity tests in cointegrated panels. *Review of Economics Statistics*, 83(4), 727-731.

Perron, P. (1989). The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis, *Econometrica*, 57(6), 1361-1401.

Phillips, P. and Hansen, B. (1990) Statistical Inference in Instrumental Variables Regression with I(1) Processes. *Review of Economic Studies*, 57, 99-125.

Pramod-Kumar, N., & Puja, P. (2012). The impact of macroeconomic fundamentals on stock prices revisited: An evidence from Indian data. *Eurasian Journal of Business and Economics*, 5(10), 25-44.

Singh, T., Mehta, S., & Varsha, M. (2011). Macroeconomic factors and stock returns: Evidence from Taiwan. *Journal of economics and international finance*, 3, 217-227.

Stock, J.H. (1994) Unit Roots, Structural Breaks and Trends. *Handbook of Econometrics*, 4, 2739-2841.

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (2023). Elektronik Veri Dağıtım Sistemi – EVDS. <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?> adresinden ulaşılmıştır.

Türkiye İstatistik Kurumu (2023). İstatistik Veri Tabanı. <https://data.tuik.gov.tr/Search/Search?text=veri&dil=1> adresinden ulaşılmıştır.

DIFFERENT APPROACHES CONCERNING THE FRAMEWORK OF LEGAL REPORTS: ENVIRONMENTAL PROTECTION AND THE INSTRUMENTS USED IN ENVIRONMENTAL LAW

Igor TROFIMOV¹, Luminita DIACONU²

Abstract

Introduction: In the situation where the environmental issue is becoming an increasingly addressed issue, and the legislator in various legislative acts imposes new and new regulations with a nature of environmental protection, it becomes difficult to identify whether, being incorporated in the text of a certain law, a certain legal norm, belongs to environmental law or is a norm that belongs to the field which in substance represents the regulatory object of this law.

Aim it is often quite complicated to identify the boundary of environmental law regulations, especially since the norms of this branch are not always compactly found in environmental legislative acts. It must be recognized that the legal mechanisms for environmental protection change their appearance over time, becoming much more aggressive and relentless. They are often applied without taking into account certain traditional rules and presumptions that often do not ensure effective protection of the environment.

Findings: In such cases, it is necessary to understand that the regulatory mechanisms for environmental protection are a component of environmental law, even if they are based in other legislative acts and even if they are very similar to the mechanisms used in the regulation of other categories of legal relations.

Keywords: environment, environmental law, regulatory mechanisms and methods, legal report on environmental law

¹ Full professor, Chair of The Public Law Department from The Academy of Police of Republic of Moldova, trofimov@mail.ru.

² PhD student, The Academy of Economic Studies of Moldova, diaconulumi@yahoo.com

1. Introduction

In our contemporary law, in addition to many of the really important problems, we can also encounter "litigious" approaches, which traditionally have been going on for hundreds of years. One of these is related to the procedures and institutions that can be applied in a certain branch of law.

It is necessary to remember that in the theory of law, traditionally the branches of law are divided into branches of public law and private law.

From here comes the idea that some regulatory methods, as well as institutions of public law, are not applicable for solving the objectives that are in the arsenal of private law. And vice versa, most of the methods and institutions of private law have no applicability in public law relationships.

Such an approach was on the agenda of the day when the question regarding the nature of the institutions, was raised but also the content of environmental law regulations.

2. Methodology: Disputes Regarding Debatable Approaches

From the very beginning, it was quite difficult to get recognition of the existence of such a branch of law as environmental law. Even today, some specialists in traditional matters claim that environmental law is nothing more than a sub-branch of administrative law.

Although at the moment such approaches are already extremely rare, the claims regarding whether the institutions that are meant to ensure the protection of the environment belong in integrity only to environmental law or to other branches of law are still actual, anyway.

We could exemplify with the approach to the question regarding the ecological expertise. Some authors claim that this is an institution exclusively of environmental law, others argue that this is an institution of administrative law, but which is also applied in order to achieve the objectives of environmental protection.

Another segment in which such approaches are current, is that of reparative liability for environmental damage. Some consider that reparative liability is a civil one, others argue that we are facing a liability distinct from environmental law.

In any case, discussions on such topics do not stop even up to the present moment, and the set of arguments that researchers make do not always have a beneficial effect on the regulatory field. That being said, since scholars do not have a single opinion, neither does the legislator

have a definite position on how and what to regulate.

We must mention from the start that the method of regulating a branch of law is determined by the need to legislate certain categories of relationships in relation to the most effective mechanism for achieving the goal of legislating these relationships. The method of environmental law regulation is related to the needs of regulating the relations of use, conservation, development and protection of environmental components. As it is argued in specialized literature, the way the state acts on the social relations of environmental protection indicates the method of authoritarianism.¹ This fact dictates the priority need to establish mandatory norms in environmental law. The application of such regulatory methods is conditioned by the importance of the environmental problem, as well as due to the fact that this is a major issue of public interest. As a result, environmental law methods are public law regulation methods.²

However, claiming "purity" in the application of public law methods in solving environmental problems would be a fatal mistake.

3. Setting Mandatory Norms in Environmental Law

The idea from which we start is that in order to solve a specific problem for human society, such as the problem of environmental protection, which is a vital problem³, it also requires the application of specific rules. These rules do not always have a social foundation. This is because natural phenomena occur independently of human will and that any human intervention in the environment inevitably leads to changes. Therefore, the procedures used to solve these problems must include a spectrum that ensures the achievement of this goal, regardless of the fact of which field they belong to - either public law or private law. They must be the most categorical, drastic and even exclusive, so that in the end they exclude intervention or totally remove the danger or consequences of negative influences on the environment.

It is also undeniable that environmental law is not only a branch of domestic law, but also has an international significance.⁴ Even the rules that regulate the use and protection of

¹ E. Lupan, Dreptul Mediului, Ed. «Lumina Lex», București, 1996, Vol. I, P.126.

² Michel Prieur, Droit International Et Comparé De L'environnement, Formation À Distance, Campus Numérique "Envidroit" Tronc Commun Cours N°5 Les Principes Généraux Du Droit De L'environnement, P. 3.

³ Manuel Sur Les Droits De L'homme Et L'environnement (Manual On Human Rights And The Environment), Editions Du Conseil De L'europe F-67075 Strasbourg Cedex, 2006, 2012 1 Re Édition, 2006 2 E Édition, 2012 Imprimé Dans Les Ateliers Du Conseil De L'europe, P. 33.

⁴ Gh. Beleiu, Drept Civil Român. Introducere În Dreptul Civil. Subiectele Dreptului Civil, București, 1998, P.46.

environmental components cannot be reconciled with the rules of international law. This is largely due to the fact that environmental phenomena "do not know" and "do not obey" state borders.

Therefore, the question arises and is actual until today: Is environmental law a branch of law or is it an amalgam of legal norms from different branches of law? As we can see from the specialized literature, there are several opinions regarding the consideration of the legal nature of environmental law, including those that claim that environmental law is a branch of synthetic law. In this sense, even if we are aware that environmental law is a complex field of regulations, where procedures and methods are applied by administrative law, civil law, criminal law and contravention law, as well as other branches of law, however, it is not justified to speak of an inter branch field and not of a distinct branch of law.⁵

This is because, in our opinion, environmental law is characterized by the presence of its distinct regulatory object, which are the ratios of rational use, protection, conservation and development of the environmental components.⁶ In this sense, the need to ensure a rational use and protection of environmental factors dictates the realization of a combination of regulatory methods present in several branches of law. Environmental law is entitled to take up these methods, provided that their application provides efficiency and results. Therefore, the institutional framework will be composed of its own elements, but also of "the borrowed" ones, but adapted to the needs of environmental protection. Examples can be the institution of ecological expertise, the institution of responsibility for environmental law,⁷ etc.

However, when we "choose" the procedures for regulating environmental relations, we must take into account the fact that "people easily accept collective measures for environmental protection, but easily ignore measures that require individual discipline and personal efforts"⁸. That is why the measures that the legislator adopts at a certain stage, as a rule, are consistent with the level of intellectual development of society. Thus, when from the rostrum of the country's parliament, notes of derision will be heard regarding the importance of examining some draft laws related to the protection of natural environmental elements, so far, internal

⁵ I. Trofimov, G. Ardelean, A. Crețu, *Dreptul Mediului*, Ed. Editura Bons Offices, Chișinău, 2015, Pag 25

⁶ M. Duțu, *Dreptul Mediului*, Editura Economică, București, 1996, Pag. 40.

⁷ Igor Trofimov, «Răspunderea Ecologică - Concepție Contemporană», «Legea Și Viața» Nr. 11, Chișinău, 1997, P. 17-19; Ernest Lupan, Igor Trofimov, «Răspunderea De Dreptul Mediului», «Fiat Justiția» Nr. 1, Cluj-Napoca 1998, P. 207-217

⁸ Ernest Lupan, *Dreptul Mediului*, Ed. «Lumina Lex», București, 1996, Vol. I, P.45

environmental law will be characterized by an increased tolerance for polluting acts. Whereas on the contrary, when the level of society's perception regarding environmental issues will be more advanced, the less will be the legislative tolerance for polluting acts.

The researchers in the field, whose task is to propose and argue the necessity of imposing extraordinary measures to protect the environment, have had huge contribution to the realization of "intolerance". This is often done by "taking over" some institutions from other branches of law.

4. Proposed Solutions

Many times, the proposed solutions have been so extraordinary, that they are initially perceived by the majority as utopian. For example, in some specialized sources it is proposed to recognize religious norms as a source of environmental law. In this sense, it is argued that religious traditions around the world provide a basis for the right to the environment. Representatives of Buddhism, Christianity, Hinduism, Islam, Jainism, Judaism, Zoroastrianism and other religions, who belong to the Alliance of Religions and Conservation, a non-profit organization, found in religious traditions a common basis for land management. Thus, in ancient Buddhist chronicles dating from the third century BCE, they recount a sermon on Buddhism in which the son of Emperor Asoka of India asserted that "birds of the sky and animals have the same right to live and move in any part of the country. Another rule says that the Earth belongs to humans and all living things, and you are only the guardian of the Earth."⁹

Thus, the complexity and dynamics of social relations often imposes the need to regulate one and the same category of relations through the legal norms of different branches of law. This is also necessary starting from the fact that the branch of environmental law is a new one, and the appearance of new categories of legal relations, qualitatively new, makes it necessary to place them in the space of all other relations. Often this creates the wrong impression of a synthesis branch.

In the context of the above-mentioned, we find that the basic task of the legal science of environmental law is to reveal the criteria for identifying the categories of legal relations under environmental law, in order to delimit them from other categories of legal relations, a fact that produces effect both on the identification of environmental law relations from the multitude of

⁹ Ph. Billet, C. Billiet, D. Guihal, M. Pallemarts, M. Pâques, *Manuel Judiciaire De Droit De L'environnement*, Nairobi, 2006 P. 27

legal relations of other similar branches of law, as well as ensuring the correct application of the legislation in force. According to Professor Prieur, the recognition of the general interest related to the environment has its effects on the control of legality and the emergence of a public service for the environment aimed at ensuring an ecological public order.¹⁰

For the reasons stated above, often in the practice of environmental law reports, different situations arise, in which we are faced with the task of identifying whether a certain legal report, which has as its object environmental elements, is part of the category of environmental reports or, as the case may be, it is one of administrative, civil law, labor law, etc.

As for example, we could refer to the fact that in environmental law relations, property rights, already considerably worn out over time, create additional reasons to thin out, when it comes to acquisitions (protected areas), use (easements and constructions) or disposition. Although the administrative legislation indicates that the allocation of land for use or alienation is the exclusive competence of local councils or the Government, however, when discussing land, a big question mark appears – “are we facing an environmental law report or do we have a civil law relationship, whether we are facing a legal administrative law relationship?”¹¹

The solution regarding the identification of the nature of legal relationship, can be identified specifically through the lens of the legal mechanisms used, but also in relation to the purpose of the regulations. In this way, if we identify the fact that a specific rule aims to ensure the management of public affairs, such as the realization of an order for the adoption of decisions in a certain concrete field, then these reports are of an administrative nature, and therefore the legal norm is one of administrative law. However, if the norm in question aims to ensure the protection of an environmental factor, even if it incorporates apparently mechanisms of administrative law, then the report in question is a report of environmental law, and the legal norm is attributed to environmental law.

5. Provisions And Mechanisms

We could exemplify this fact with the provisions of article 25 of the Land Code of the Republic of Moldova¹², according to which land beneficiaries who do not cultivate the agricultural land

¹⁰ Emmanuel D. Kam Yogo, Manuel Judiciaire De Droit De L'environnement En Afrique, Institut De La Francophonie Pour Le Développement Durable (Ifdd) 2018 56, Rue Saint-Pierre, 3e Étage Québec (Québec) G1k 4a1, Canada, P.2

¹¹ Iancu Gheorghe. „Drepturile Fundamentale Și Protecția Mediului”, București 1998. P. 151.

¹² Codul Funciar, Nr. 828-Xii Din 25.12.91, Republicat: Monitorul Oficial Nr.107/817 Din 04.09.2001

for a year, will be summoned in writing by the local public authority regarding the need to cultivate the land, and when the beneficiary of the use of the land does not comply with this summons, may be penalized for contravention. If the land beneficiaries do not fulfill their obligations within the established term, they may lose the right of possession and use of the land by the decision of the court at the request of the landowner.¹³

In the example stated above, we see that although the legal norm establishes attributions for the authority of the local public administration, a matter that would give the possibility to think that we are close to an administrative law report, however this norm is one of environmental law, because it aims to ensure protecting the quality of lands (soils), which are subject to the danger of degradation as a result of the non-processing of agricultural land. This norm remains one of environmental laws, even if it operates with mechanisms specific to administrative law. In this case, environmental law "borrows" these mechanisms.

The question often arises as to which mechanisms can be "borrowed" by environmental law in order to ensure the regulatory framework. The answer to this question, we believe, has at least two aspects. First of all, environmental law is entitled to take over from other branches of law those regulatory mechanisms, which truly ensure the effective fulfillment of the purpose of protecting the environment. Secondly, it is rational to take over the mechanisms that are already used by the entities involved in the environmental protection process. The argument can even serve as the example given above, where in order to ensure the execution of the land processing obligation by the beneficiaries, the legislator gave the local public administration authorities the right to operate the summons, and in case of lack of reaction from the beneficiary of land use, the legislator offered the right to request the withdrawal of the right to land benefit through legal action. Such categories of documents do not represent anything new for local public administration authorities, and therefore no difficulties can arise in the process of applying these rules.

Results And Conclusions

In conclusion, we can mention that, ensuring the protection of the environment through legal means must be carried out in such a way that it does not count against the "boundaries" dictated by social-human values. Environmental conditions do not obey the values and rigors of the socio-human order. They have a distinct nature – independent of the psychological and social

¹³ Cotorobai M., Zamfir P., Ursu V. "Dreptul Funciar", Chişinău, 2001. P.48-49.

considerations of humanity. These "boundaries" must be broken there and to such an extent as to obtain a natural condition of human existence.

References

Codul Funciar, Nr. 828-XII Din 25.12.91, Republicat: Monitorul Oficial Nr.107/817 Din 04.09.2001;

E. Lupan, Dreptul Mediului, Ed. «Lumina Lex», București, 1996, Vol. I.

E. Lupan, I. Trofimov, «Răspunderea De Dreptul Mediului», «Fiat Justiția» Nr. 1, Cluj-Napoca 1998.

Emmanuel D. Kam Yogo, Manuel Judiciaire De Droit De L'environnement En Afrique, Institut De La Francophonie Pour Le Développement Durable (IFDD) 2018 56, Rue Saint-Pierre, 3e Étage Québec (Québec) G1K 4A1, Canada.

Gh. Beleiu, Drept Civil Român. Introducere În Dreptul Civil. Subiectele Dreptului Civil, București, 1998.

I. Gheorghe. „Drepturile Fundamentale Și Protecția Mediului”, București 1998.

I. Trofimov, «Răspunderea Ecologică - Concepție Contemporană», «Legea Și Viața» Nr. 11, Chișinău, 1997.

I. Trofimov, G. Ardelean, A. Crețu, Dreptul Mediului, Ed. Editura Bons Offices, Chișinău, 2015.

M. Cotorobai, P. Zamfi, V. Ursu, “Dreptul Funciar”, Chișinău, 2001.

M. Duțu, Dreptul Mediului, Editura Economică, București, 1996.

M. Prieur, Droit International Et Comparé De L'environnement, Formation À Distance, Campus Numérique "Envidroit" Tronc Commun Cours N°5 Les Principes Généraux Du Droit De L'environnement.

Manuel Sur Les Droits De L'homme Et L'environnement (Manual On Human Rights And The Environment), Editions Du Conseil De l'Europe F-67075 Strasbourg Cedex, 2006, 2012 1 Re Édition, 2006 2 E Édition, 2012 Imprimé Dans Les Ateliers Du Conseil De l'Europe.

Ph. Billet, C. Billiet, D. Guihal, M. Pallemarts, M. Pâques, Manuel Judiciaire De Droit De L'environnement, Nairobi, 2006.

LEGAL MECHANISMS FOR PATRIMONIAL RESPONSIBILITY IN ENVIRONMENTAL LAW

Luminita DIACONU¹

Abstract

Aim: The environmental issues are becoming an increasingly addressed issues nowadays. Thus, the legislators in various legislative acts impose new and new regulations with a nature of environmental protection, it becomes difficult to identify whether, being incorporated in the text of a certain law, a certain legal norm, belongs to environmental law or, it is a norm that belongs to the field which in substance represents the regulatory object of this law. In other words, it is often quite difficult to determine the boundary of environmental law regulations, especially since the norms of this branch are not always compactly found in environmental legislative acts.

Findings: It must be recognized that the legal mechanisms for environmental protection change their appearance over time, becoming much more aggressive and relentless. They are often used without taking into consideration certain traditional rules and presumptions that often do not ensure effective protection of the environment. In such cases, it is necessary to understand that the regulatory mechanisms for environmental protection are a component of environmental law, even if they are based in other legislative acts and even if they are very similar to the mechanisms used in the regulation of other categories of legal relations.

The lack of a clear procedure means that the environmental legislation remains unenforced. Although in other countries the problem of environmental protection has been raised to a much more important level, including the fact that objective and joint liability is established for damage caused to the environment.

Keywords: environmental law, patrimonial responsibility methods and regulations, contraventional law, liability.

¹ Phd Student, The Academy Of Economic Studies Of Moldova, diaconulumi@yahoo.com

1. Introduction

The possibility of maintaining a society in a viable state is conditioned by a series of factors, such as economic, geographic, political, historical, demographic, etc., and last, but not least the ecological one. Underestimating the importance of at least one of them would lead to the disintegration of society. The main role that law plays under these conditions is to ensure a space for the uniform and sustainable realization of all the factors of society's development. Although the problem regarding the achievement of an environmental use within reasonable limits has its beginning with the emergence of the possibility of man to use the industrial techniques, the awareness of the need to reflect these limits in a legal norm found its expression only in the contemporary period. Often, the adoption of some legal norms that establish limits on the use of environmental factors are the effect of ecological accidents, as a result of which people have suffered.

At the same time, it would be wrong to imagine that today we have the full possibility to effectively and fully use the law against and in defense of what is called "irrational use of the environment". The problem lies in the fact that today we are only at the beginning of the path of creation of a correct and effective legislative framework in order to solve the ecological problem. In such circumstances, we are put in the situation to use both the old procedures for regulating legal relations, as well as to invent new ones, which would allow us to avoid environmental degradation and revive its condition when this is still possible. These legal reports are characterized by the fact that they use new procedures in the legal regulation of environmental protection, and the consequences are the modification of the traditional aspect of many legal institutions. In this sense, the institution of legal responsibility also had to "suffer" from these consequences.

2. Legal Instruments and Procedures in Environmental Law

Legal responsibility appears as one of the means of great importance in the fight against environmental pollution. That is why we cannot remain indifferent to the rules according to which the legal relationship of responsibility in environmental law is developed.¹ Thus, we are faced with a situation where the rules of civil, criminal and contraventional liability are applied within the legal relations of environmental law.

¹ Lupan E. Consacrarea Caracterului Obiectiv Al Raspunderii Juridice Pentru Poluarea Mediului, "Analele Universitatii Din Oradea", Anul Iii, 1995, P.82.

Consequently, the problem of legal responsibility in environmental law reports is being addressed more and more frequently these days. This is due to new views in the doctrine on some elements of legal responsibility in environmental law reports, to which are added the findings of jurisprudence and judicial statistics which often demonstrate the ineffectiveness of the norms and methods currently existing. Sometimes, however, traditionalism gives way little by little, and we have the opportunity to enjoy some "non-traditional" regulations, which soon assert their superiority. We could cite as an example the principle of objective responsibility for environmental damage, which is enshrined in the article 81 of the Romanian Law no. 137/1995 on the protection of the environment, as well as in article 3 of the Law of the Republic of Moldova on the protection of the environment of 16.06.1993. 20 years ago, the legislation did not regulate the possibility of imposing liability for environmental damage based on objective damage, but it implied the application of the general rules, proper for the usual procedure for reparation of the damage - subjective responsibility. Today, however, the legal responsibility in environmental law reports, appears as a compartment of legal responsibility in general with the characteristics of a distinct form of responsibility.

The perspective within this category of reports aims, in our opinion, not only to establish the objective nature of liability for environmental damage, but also for criminal and contraventional one.² More than that, it would be necessary to implement specific procedural rules, which through their content would ensure a simplified and operational procedure for examining cases of environmental damage. We could even assume the fact that that principle of presumption applied axiomatically within the criminal procedure, would "suffer" in the compartment related to crimes against the environment, considering even the fact that such an idea was already launched in the mid-70s of the last century.³ Thus, if the authority that ensures the criminal prosecution would be entitled to ascertain only 3 elements of the crime component - the subject, the object and the objective side, and upon ascertaining them - the guilt would only be presumed, in such cases, the proof of the lack of guilt in criminal cases regarding environmental damage would fall to the perpetrator and not to the authority exercising criminal prosecution.

² Lupan E. Consacrarea Caracterului Obiectiv Al Raspunderii Juridice Pentru Poluarea Mediului," *Analele Universitatii Din Oradea*", Anul Iii, 1995, P.87-90.

³ Martincic E. *Garantarea Drepturilor Invinuitului In Examinarea Juridical In Prima Instant*, Chisinau, 1975, P.70-85.

However, a special place in the framework of legal liability in environmental law is the application of reparative liability measures, since the main task of environmental damage is placed precisely on reparative liability. The application of reparative liability measures in this case aims not only the condemnation of the facts by which a deviation from the legal norm was realized, but also the assurance of environmental stability. Considering the problem of environmental protection as a priority one, which concerns human existence itself, together with the awareness of the need to solve it as efficiently as possible, appeared the need of establishing the condition of the application of all possible procedures that would have a positive effect, however small, in solving it. As already mentioned, one of the characteristics of the institution of liability in environmental law relations is that almost all forms of liability are applied and applicable, including civil. with certain specific legal characters.

The key issue here is the correct assessment of whether the reparative liability in the case of environmental damage is a civil one or it can also be a separate liability - liability under environmental law. The need to make such an answer results not only from theoretical considerations. This implies a profound practical impact. Thus, it is particularly important to be aware that in a case of environmental pollution we apply the norms of the Civil Code or we apply the norms and rules enshrined in the acts that regulate relations related to the use and protection of the environment. We consider that we are in the period in which it is necessary to get rid of traditionalism, which prevents the development of new principles and rules for regulating environmental law relations. This is also necessary so as not to incorporate into pure civil liability some rules, which although apparently belong to civil law, even though, I am in favor of the environmental one, even if it refers to a damage repair procedure.

From the very beginning, we mention that we advocate for the opinion according to which the reparation of damages caused to the environment is carried out under the auspices of a liability specific to environmental law, different from the civil one.

Thus, if we were talking about a civil liability for environmental damage and not about the one specific to environmental law, we would have to argue that in a process of examining a request to repair the damage resulting from a polluting act, all would apply the rules of substantive and civil procedural law.

Following an examination of both the principles enshrined in the environmental legislation, which governs the repair of environmental damage, as well as the needs to achieve the goals of environmental protection, we note that the usual rules applicable to the repair of civil damage⁴ are inapplicable to the environmental damage recovery procedure. Consequently, the idea that all the rules provided by civil legislation are applicable to environmental damage repair reports cannot find a foundation and is easily countered. We will argue the hypothesis of the inapplicability of civil law rules for environmental damage repair, and through which therefore, we will substantiate a distinct liability - liability under environmental law, based on the following arguments:

- a) In a civil process, in the case of common law, the procedure is initiated only by the party that directly had to bear a damage, including of a patrimonial nature. In the case of environmental damage, the procedure for examining the matter regarding compensation can be initiated both by the person who has suffered a patrimonial damage resulting from the act of pollution, as well as by a public authority that has attributions and exercises certain functions in the field of environmental protection. In the same sense, legal action can also be submitted by a person who suffers because of the polluting act through ricochet. We are referring to some categories of environmental damage that some authors attribute to the category of neighborhood disturbances.⁵ Also, the civil process in cases of awarding compensations for the damages suffered as a result of an act of pollution can also be initiated by a third person, who did not suffer directly or mediated damage as a result of the act of pollution. This right to action - is based on the consecration in the Constitution of the person's right to a healthy and ecologically balanced environment. In the Republic of Moldova, the respective regulations are based in the Law on the Protection of the Environment, which in Article 30 establishes that the state recognizes all persons -physical persons the right to a healthy environment, for which purpose it ensures, in accordance with the legislation in force, the right to address, directly or through organizations, parties, movements, associations, environmental, administrative or judicial authorities in order to stop the actions that

⁴ Trofimov I.Diaconu L.Theoretical Repercussions Regarding The Determination Of Framework Of Legal Reports,Cej,2022vol.8,Nr.1,P.48.

⁵ Teodoroiu S.Raspunderea Civila Pentru Dauna Ecologica,Bucuresti,Lumina Lex,2003,P.57-61.

can cause damage to the environment, regardless of whether economic agents will be directly harmed or not.

- b) For civil damage, in a civil process, the party that caused the damage can be exonerated from liability, just as the parties can negotiate the amount of compensation by agreeing to reduce the reparations in relation to the actual value of the damage. In a process whose object is the cause of compensation following an environmental damage, the possibility to reduce, through negotiations or, to operate the exoneration of liability for environmental damage- is excluded Besides, the environmental legislation does not allow this, establishing the principle "the polluter pays" and the principle of "full compensation for the damage caused to the environment". This fact is rectified starting from the interest pursued by the parties in the compensation action. Thus, if in a common law case a problem is examined that it only concerns the private interest of the party and the plaintiff then in the process triggered by a claim for damages as a result of environmental damage, the given problem is of public interest, something that emerges from the content of the reports on environmental law and the nature of the defended objective.
- c) If in an ordinary civil trial in court the issue of the guilt of the person who caused the damage is to be examined, in the environmental damage lawsuit the issue of guilt is not even debated, since the responsibility for environmental damage has an objective character.⁶ Opposite to the principle of objective responsibility - regardless of fault - for environmental damage - in the doctrine, opinions are advanced such as it would be necessary to make a distinction between what concerns the application of criminal, civil and contraventional liability for violating the provisions of the Law on the Protection of the Environment and responsibility for causing environmental damage.⁷ The latter is discussed in the perspective of a distinct form of liability. The ones exposed above put us in the situation to conclude that the application of the rules of reparative liability in environmental law relations is characterized by certain particularities that distinguish this liability from the civil one. These particularities

⁶ Lupan E. Trofimov I.Raspunderea De Dreptul Mediului, Cluj Napoca, 1998, P.116.

⁷ Lupan E. Trofimov I.Raspunderea De Dreptul Mediului, Cluj Napoca, 1998, P.24-26.

are conditioned by the specificity of environmental law reports and the purpose of using the institution of legal responsibility to ensure the achievement of these goals.

We are well aware that when it is proposed to recognize the existence of a new liability (such as the environmental one), different from the already existing one (such as the civil one), not only a calculation is required, but also a deep analysis, in order to avoid fundamental errors. Although the official opinion still remains unchanged, we want to claim a recognition of the fact that the Moldovan legislator, as well as the Romanian one, have already recognized the existence of this responsibility.

Thus, through the text of article 81 of Law no. 137/1995 of Romania, it is declared that responsibility for the damage caused to the environment has an objective character, regardless of fault. In the same context, article 82 of the same law establishes that the violation of the provisions of this law attracts civil liability, contraventional or criminal as the case may be. The application of these rules can only be carried out in 2 aspects, totally excluding a 3rd option.

In the first hypothesis, if we do not recognize the reparative liability for environmental damage as a distinct one, specific to environmental law, then it would result that in the text of Article 81 of Law no. 137/1995 of Romania there is no mention of a liability distinct from the types of responsibility indicated in article 82 of the same law. Naturally, the question arises- What is the applicative function of article 81 of Law no. 137/1995? The result of this is that the exclusive role of the text of article 81 of Law no. 137/1995 would be the establishment of a principle - that of objective liability - applicable for civil liability. At the same time, we do not find the existence of any norms, rules or even phrases that would prevent us from attributing the rule of the objective nature of liability stated in article 81 of Law no. 137/1995 and to criminal and contraventional liability, and therefore to all types of liability indicated in article 82 of Law no. 137/1995. In the context of this hypothesis, not only civil liability will be applied objectively, but also criminal and contraventional one.

In the 2nd hypothesis - of a responsibility distinct from environmental law, we argue that the text of article 81 of Law no. 137/1995 gives the possibility to talk about a separate responsibility - which will be assigned a special place in the theory and legal practice as such a place was once dedicated to the institution of administrative litigation.

3. Conclusions

Today, in the Republic of Moldova, through the text of articles 3 and 30 of the Law of the Republic of Moldova on the protection of the environment, a distinct responsibility is revealed, which in the future, we hope, will be dedicated to a separate legal seat, and a distinct, more operative procedure, more effective one.

In the context of the above-mentioned, we find that the basic task of the legal science of environmental law is to reveal the criteria for identifying the categories of legal relations under environmental law, in order to delimit them from other categories of legal relations, a fact that produces effect both on the identification of environmental law relations from the multitude of legal relations of other similar branches of law, as well as ensuring the correct application of the legislation in force. According to Professor Prieur⁸, the recognition of the general interest related to the environment has its effects on the control of legality and the emergence of a public service for the environment aimed at ensuring an ecological public order.

For the reasons stated above, often in the practice of environmental law reports, different situations arise in which we are faced with the task of identifying whether a certain legal report, which has as its object environmental elements, is part of the category of environmental reports or, as the case may be it is one of administrative, civil law, labor law, etc.

The solution regarding the identification of the nature of legal relationship, can be identified specifically through the lens of the legal mechanisms used, but also in relation to the purpose of the regulations. In this way, if we identify the fact that a specific rule aims to ensure the management of public affairs, such as the realization of an order for the adoption of decisions in a certain concrete field, then these reports are of an administrative nature, and therefore the legal norm is one of administrative law. However, if the norm in question aims to ensure the protection of an environmental factor, even if it incorporates apparently mechanisms of administrative law, then the report in question is a report of environmental law, and the legal norm is attributed to environmental law.

In addition, the idea regarding the objective criminal and contraventional responsibility is no less valuable. Unfortunately, we have to wait, until this will destroy great barriers of the human mentality.

⁸ M. Prieur, 2019, Droit International Et Comparé De L'environnement, Formation À Distance, Campus Numérique "Envidroit" Tronc Commun Cours N°5 Les Principes Généraux Du Droit De L'environnement;

References

Lupan E. Consacrarea Caracterului Obiectiv Al Raspunderii Juridice Pentru Poluarea Mediului,”Analele Universitatii Din Oradea”,Anul Iii, 1995, P.82,87-90.

Lupan E. Trofimov I. Raspunderea De Dreptul Mediului,Cluj Napoka, 1998, P. 24-26, 116.

M. Prieur, 2019, Droit International Et Comparé De L'environnement, Formation À Distance, Campus Numérique “Envidroit” Tronc Commun Cours N°5 Les Principes Généraux Du Droit De L'environnement.

Martincic E. Garantarea Drepturilor Invinuitului In Examinarea Juridical In Prima Instant, Chisinau,1975, P.70-85.

Teodoroiu S. Raspunderea Civila Pentru Dauna Ecologica,Bucuresti,Lumina Lex, 2003, P.57-61.

Trofimov I. Diaconu L. Theoretical Repercussions Regarding the Determination Of Framework Of Legal Reports, Cej,2022vol.8, Nr.1, P.48.

YÖNETİM ALANINDAKİ DUYGUSAL ZEKA MAKALELERİNİN BIBLİYOMETRİK ANALİZİHata! Yer işareti tanımlanmamış.

Meltem BAŞARAN, Özüm EĞİLMEZ

TÜRKİYE'DE ENFLASYON VE FAİZ ORANLARININ HİSSE SENEDİ PİYASASI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN ANALİZİNE YÖNELİK BİR ÇALIŞMA Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
Esra N. KILCI

TÜRKİYE'DE AKILLI KENT YAKLAŞIMI VE KÜTAHYA ÖRNEĞİ Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
Erkan ÇAKIR

TÜRKİYE'DE AKILLI KENT YAKLAŞIMI VE KÜTAHYA ÖRNEĞİ

Dr. Erkan ÇAKIR¹

Öz

Genellikle "Kentleşme Yüzyılı" veya "Metropol Yüzyılı" olarak adlandırılan 21. yüzyılda, kentleşmenin hızlı temposu insanlık tarihinde benzeri görülmemiş rekorlar kırmaktadır. Bu çağ, kent olgusunu ve kentleşmeyi küresel önemin ön sıralarına yerleştirmektedir. Kentleşmenin zorluklarını ve fırsatlarını ele almak için ortaya çıkan sayısız yaklaşım arasında akıllı kent kavramı dünya çapında araştırmacılar ve uygulayıcılar tarafından büyük ilgi görmüştür. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hâkim olduğu bir çağda, akıllı kent paradigması, kent planlama, mimarlık, yönetim ve işletme gibi çeşitli disiplinler arasında köprü kuran karmaşık ve çok boyutlu bir yaklaşıma dönüşmektedir. Bu makale, akıllı şehir yaklaşımının hem teorik temellerini hem de pratik uygulamalarını küresel ve yerel olarak ve özellikle Kütahya bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kavramlar: Akıllı Kent, Belediye, Kütahya, Türkiye,

¹ Öğr. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Altıntaş MYO, erkan.cakir@dpu.edu.tr

SMART CITY APPROACH IN TURKEY AND THE CASE OF KÜTAHYA

Abstract

In the 21st century, often referred to as the 'century of urbanisation' or the 'century of the metropolis', the rapid pace of urbanisation is breaking records unprecedented in human history. This era places the urban phenomenon and urbanisation at the forefront of global concerns. Among the many approaches that have emerged to address the challenges and opportunities of urbanisation, the Smart City concept has attracted great interest from researchers and practitioners worldwide. In an era dominated by information and communication technologies, the smart city paradigm is evolving into a complex and multidimensional approach that bridges different disciplines such as urban planning, architecture, management and economics. This article aims to explore both the theoretical foundations and practical applications of the smart city approach globally and locally, and specifically in the context of Kütahya.

Keywords: Smart City, Municipality, Kütahya, Türkiye

1. Giriş

21.yüzyıl "Kentleşme Yüzyılı" veya "Metropol Yüzyılı" olarak adlandırılmakta ve bu yüzyılda kentleşmenin hızlı temposu insanlık tarihinde benzeri görülmemiş rekorlar kırmaktadır. Hızlı kentleşmenin, kentsel altyapı ve doğal kaynaklar üzerindeki artan baskı nedeniyle, kentsel sorunların temelini oluşturduğu gözlemlenmektedir. Kentlerin sürdürülebilir, sosyal, ekonomik ve çevresel gelişimi, aynı zamanda vatandaşlara yeterli kaynak sağlama sorumluluğu, hükümetler için önemli sorun alanlarıdır. Bu bağlamda, hükümetler ve kent yetkilileri, vatandaş taleplerini karşılamak adına yeni yaklaşımları değerlendirmekte; doğal çevre üzerindeki olumsuz etkileri en aza indirirken kaynakların etkili bir şekilde kullanımına odaklanmaktadır.

Yeşil kent, sürdürülebilir kent, karbon nötr kent ve akıllı kent gibi yaklaşımlar, kentleşme sorunlarına çözüm bulma amacı güderek, doğal kaynakların ve kentsel altyapının kullanımında devrim yaratma hedefiyle ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, son dönemde öne çıkan akıllı kent konsepti, bilgi teknolojilerini kullanarak kentsel zorlukların üstesinden gelmeyi, kentlerde sürdürülebilirliği artırmayı ve vatandaşların yaşam kalitesini iyileştirmeyi amaçlamaktadır.

Son yıllarda büyük popülerlik kazanan akıllı kentler konusunda bir dizi makale ve kitap yayınlanmıştır. Ancak, sürekli şekilde değişim ve dönüşüm geçiren akıllı kent yaklaşımı, yeni değerlendirmelere ve incelemelere ihtiyaç duymaktadır. Bu yaklaşımın çeyrek yüzyılı aşkın bir geçmişi vardır ve mevcut durumu ile gelecekteki eğilimleri anlamak hem akademik hem de uygulama alanlarında kritik bir öneme sahiptir.

Akıllı kentlerin neden bu kadar yaygınlık kazandığı sorusu akıllara getirildiğinde, bu eğilimin sayısız parametre tarafından etkilendiği ileri sürülebilir. Ancak, özellikle bilgi ve iletişim teknolojileri, sürdürülebilirlik ve çevresel endişeler, bu yaygınlaşmanın arkasındaki önemli faktörler arasında öne çıkmaktadır (Belaïd & Arora, 2024, s. 6). Akıllı kent yaklaşımı kısa süre içinde, kentsel gelişimin, ekonomik büyümenin ve rekabetçi ekonominin oluşumunun ana paradigması haline gelmiştir. Bunlara ek olarak akıllı kentler, hızla artan kentleşmeyle birlikte, yeni yaşam biçimleri ve politikalarını, artan nüfusun değişen taleplerini karşılama konusunda modernleşme eğilimi olarak görülmektedir.

Bu çalışma, akıllı kentlerin temel yapısını belirlemeyi hedefleyerek, mevcut literatürün detaylı bir incelemesini içermektedir. Bu bağlamda, akıllı kent konseptine dair bilim insanlarının görüşlerinden yola çıkılarak, bu fenomenin temel özelliklerini anlamak amaçlanmaktadır. Ayrıca, çalışma, Türkiye genelindeki akıllı kent yaklaşımının temel karakteristiklerini inceleyerek, özellikle Kütahya kenti üzerinden bir kentin akıllı kente dönüşümünü analiz

etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, literatür taraması, bilim insanlarının perspektifleri ve saha çalışmaları üzerinden kapsamlı bir çerçeve sunularak, akıllı kentlerin evrimi ve bu kapsamdaki yerel bir örneğin değerlendirilmesine yönelik bir yaklaşım sunulmaktadır.

2. Akıllı Kent Yaklaşımının Tarihsel Gelişimi

Dünyada nüfus ve kentleşme oranlarının artmasıyla birlikte çevresel bozulmadan sosyal eşitsizliklere, sürdürülemez enerji kullanımından doğal ve insan kaynaklı afetlere kadar karmaşık zorluklar ortaya çıkmıştır. Bu zorlukların azaltılması ve kentsel alanın daha dirençli hale getirilmesi, küresel sürdürülebilirlik bağlamının tanınması, iklim etkileşimlerinin anlaşılması ve teknolojik dönüşüm ile davranış değişikliğinin birleştirilmesi dahil olmak üzere çok sayıda strateji gerektirecektir. Bu kapsamda önemli bir strateji olarak ortaya çıkan akıllı kentler, yeni teknolojilerden yararlanarak bu zorlukların üstesinden gelmeyi ve kentleri daha sürdürülebilir, dirençli, çevre dostu ve yaşanabilir hale getirmeyi vaat etmektedir (Belaïd & Arora, 2024, s. 8).

“Akıllı kent” kavramı her ne kadar çağdaş bir kentleşme akımı gibi görünse kökleri eskilere dayanmaktadır. 1960'lı yılların başlarında kentler, kentsel verileri toplamak, yorumlamak ve görselleştirmek için teknolojiyi kullanmaktaydılar. Los Angeles Topluluk Analizi Bürosu'nun (Los Angeles Community Analysis Bureau) 1974'te hazırladığı “State of the City II: A Cluster Analysis of Los Angeles, City of Los Angeles”¹ başlıklı raporda, Los Angeles'ın 1960'lı yıllardan başlayarak kentsel politikalarla ilgili kararlar alınmasında yardımcı olmak amacıyla bilgisayar veritabanlarını, küme analizini ve kızılötesi hava fotoğrafçılığını nasıl kullandığı anlatılmaktadır (San Diego Regional, 2023).

Akıllı kent yaklaşımının öncüllerinden “bilgi kenti”ne yönelik ikinci gelişme 1963 yılında Japonya tarafından yapılmıştır. Eylül 1963'te Japon Kabinesi Tokyo yakınlarında “Tsukuba Bilim Kenti” projesini başlatmış ve bu proje ile “yeni bir ortamda üst düzey bilimsel araştırma ve eğitim için bir üs sağlamak” istenmiştir. Proje 1972 yılında fiilen başlamıştır (Bloom & Asano, 1981, s. 1240). Fransa'da 1970'li yıllarda bir “teknopol” olarak kurulan “Sophia Antipolis” bilgi kenti de “ekonomiyi, çevreyi, araştırmayı, bilimi ve sanatı bir araya getiren bir yer olarak dönemin öne çıkan akıllı kent öncüllerindedir (Barbera & Fassero, 2013, s. 218).

Akıllı kent kavramı ise ilk olarak 1993 yılında Singapur'un kendisini “akıllı kent” olarak tanıtmayla ortaya çıkmıştır Akıllı kent kavramının küresel ölçekte yaygınlaşmasından önce,

¹ Los Angeles Community Analysis Bureau, “State of the City II: A Cluster Analysis of Los Angeles,” City of Los Angeles, 1974

Singapur rekabet güçlerini artırmak için kentsel yönetimin dijitalleştirilmesi ve teknolojilerin kentsel gelişime dahil edilmesi üzerinde istikrarlı bir şekilde çalışmıştır (Heng & Low, 1993, s. 189). Akıllı kentlerin gelişmesinde önemli bir mihenk taşı da 1994 yılında (Damian & Phan, 2022, s. 2) yerel halk arasında internet kullanımını teşvik etmek için sanal ve dijital kent (De Digitale Stad - DDS) çalışmaları yapan Amsterdam'dır (Alberts ve diğ., 2017, s. 149).

Akıllı kentlerin gelişimine yönelik 2000'li yıllar sonrasında özel sektör kuruluşları da yatırım yapmaya başlamıştır. Özellikle Cisco ve IBM gibi büyük bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) şirketleri, akıllı şehir dijital altyapılarının oluşturulması üzerine kapsamlı araştırmalara ve girişimlere öncülük etmişlerdir. Cisco, 2005 yılında akıllı şehirlere yönelik beş yılda 25 milyon dolarlık bir araştırma fonu ayırarak bu alandaki çalışmalara destek sağlamıştır. Aynı şekilde, IBM 2008 yılında Smarter Planet projesi kapsamında, sensörlerin, ağların ve analitiklerin kentsel sorunlara uygulanmasını inceleyerek önemli araştırmalar gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede, 2009 yılında IBM, şehirlerin daha verimli çalışmasına katkıda bulunmak amacıyla 50 milyon dolarlık "Akıllı Şehirler" kampanyasını başlatmıştır (GlobalData, 2020).

Günümüzde, akıllı kent yaklaşımı Avrupa Kıtası'ndan Asya Kıtası'na, Batı ülkelerinden Doğu ülkelerine, gelişmiş ülkelere kadar geniş bir coğrafyada yaygınlaşmıştır. Bu yaklaşımın benimsenmesi, kentsel alanlarda yaşanan zorluklara çözüm arayışıyla birlikte ortaya çıkmış olup, başta Batı ülkeleri olmak üzere Asya ülkeleri ve gelişmekte olan diğer bölgelerde de hızla yayılmaktadır. Bu durum, farklı kültürler, coğrafyalar ve ekonomik koşullar altında akıllı kent uygulamalarının evrildiği ve çeşitlilik gösterdiği bir küresel perspektifi ortaya koymaktadır.

3. Akıllı Kent Kavramı

Akıllı kent yaklaşımının kavramsallaştırılmasına yönelik literatür incelendiğinde sayısız "akıllı kent" ya da "akıllı şehir" tanımı olduğu gözlemlenmektedir (T.C. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2020, s. 1). "Akıllı kent" kavramının evrensel olarak kabul görmüş bir tanımı bulunmamaktadır. Bu terim, daha dar bir perspektiften BİT'e odaklanan tanımlar içerebileceği gibi, daha geniş bir çerçevede şehir planlamasına bütünsel bir yaklaşım getiren tanımları da içermektedir (Sharman, 2016).

"Akıllı kent" kavramının tanımına dair yapılan tartışma ve çalışmalar, genel olarak, kentlerin teknolojiyi ve gelişimi nasıl benimsedikleri açısından farklılık gösteren üç evreden geçmiştir. Cohen (2015) bu süreci, "akıllı kent 1.0", "akıllı kent 2.0" ve "akıllı kent 3.0" olmak üzere üç

ana evre olarak ifade etmiştir. Bu evreler, akademik literatürde, akıllı kent kavramının gelişimi ve evrimi bağlamında incelenmekte ve analiz edilmektedir.

“Akıllı Kent 1.0” evresi, teknoloji ve telekomünikasyon sektörlerindeki şirketler akıllı kentlerin kavramsallaştırılmasına ve geliştirilmesine öncülük ettiği ilk dönem olarak kabul edilmektedir. BİT şirketleri, kentsel hizmetlerin verimliliğini artırmak amacıyla kentleri kendi çözümlerini uygulamaya (yoğun teknoloji kullanımı) teşvik etmeye çalıştıkları süreçtir. BİT şirketleri “Akıllı Kent 1.0” konseptinin kilit unsuruydu. Bu şirketler, teknoloji çözümlerinin etkilerini veya teknolojinin vatandaşların yaşam kalitesini nasıl etkileyebileceğini tam olarak anlayabilecek donanıma sahip olmayan kentlerde, çözümlerinin benimsenmesini teşvik etmişlerdir. Bu durum, ne için kullanabileceğini bile bilmeden en son Apple aygıtı için sırada bekleyenlere benzetilebilir. Sadece ona sahip olmak zorundalar (Cohen, 2015).

Akıllı kentlerin ilk aşaması tamamen teknoloji odaklıydı. Bu dönemde kent yönetimleri (belediyeler), teknolojinin olası sonuçlarını veya günlük yaşam üzerindeki etkilerini tam olarak anlayamamasına rağmen, teknolojinin kentlerde uygulanmasına odaklanmışlardır. Teknolojik çözümler çoğunlukla yerel topluluklara danışılmadan yukarıdan aşağıya uygulamaya konulmuştur. Projeler çoğu zaman bölge sakinlerinin gerçek ihtiyaçlarının anlaşılmasına ihtiyaç duyulmadan gerçekleştirilmiştir.

Akıllı kent 1.0 evresinde, akıllı kent kavramı; kentleşme sürecinin olumsuz etkilerine çözüm bulmak amacıyla, bilişim teknolojileri tabanlı kentsel hizmetlere ve yönetimine odaklanmaktadır. “Dijital/Sayısal Şehir” ve “Zeki/ Akıllı Şehir” kavramlarına referans veren akıllı kent; altyapı mekanizmalarının akıllı işletimlerine odaklanan sanal bir varlık olarak da tanımlanmaktadır. Diğer bir ifade ile akıllı kent, temelinde teknoloji tabanlı bir kenti ifade etmektedir. (Kayapınar, 2017, s. 15).

Akıllı kent yaklaşımının kavramsallaştırılmasında ikinci evre ise “Akıllı Kent 2.0” aşamasıdır. Bu evrede teknoloji şirketlerinin aksine yerel yönetimler ve kentler akıllı kent yaklaşımının şekillenmesine öncülük etmişlerdir. Bu evrede, ileri görüşlü belediye başkanları ve kent yöneticilerinin başını çektiği belediyeler, kentlerinin geleceğinin ne olacağını ve akıllı teknolojilerin ve diğer yeniliklerin uygulanmasındaki rolün ne olacağını belirlemeye yardımcı olma konusunda sorumluluk üstlenmişlerdir. Bu aşamada, kent yöneticileri yaşam kalitesini iyileştirmek için teknoloji çözümlerine giderek daha fazla odaklanmışlardır (Cohen, 2015). Genel olarak ifade etmek gerekirse “Akıllı Kentler 2.0”, kent yöneticilerinin akıllı kent projelerini uygulamak için inisiyatif aldıkları kent odaklı, teknoloji destekli bir modeldir.

Bugün olmasını beklediğimiz üçüncü evre ise, halkın bizzat katılımı ile gerçekleştirilen ve Akıllı Kent 3.0 olarak isimlendirilen dönemdir. Bu dönemde ise ne teknoloji sağlayıcılar ne de şehir liderleri kontrolü ele alıyor; bunun yerine vatandaş katılımı benimsenmektedir (Cohen, 2015). Farklı bir ifadeyle vatandaşların akıllı kent projelerinin tasarımına, geliştirilmesine ve uygulanmasına aktif olarak dahil oldukları anlamına gelmektedir. Kitle kaynak kullanımı platformları ve mobil uygulamalar gibi araçlar sayesinde vatandaşlar, karar alma sürecine doğrudan katılma ve yeniliklere etki etme fırsatına sahip olmaktadır. Bu yaklaşım, yeniliklerin uygulanmasını hızlandırdığı gibi, bunların toplumun gerçek beklenti ve ihtiyaçlarına uygun olmasını da sağlamaktadır (EXPO Katowice SA, 2023).

Akıllı kent 3.0'a en güzel örneklerden bir tanesi Kanada'da bulunan Vancouver kentidir. Vancouver, kentsel politika belirleme süreçlerinde vatandaş katılımını benimseyen akıllı bir kenttir. Kentin, "Vancouver Greenest City 2020 Eylem Planı" 30.000 vatandaşın sürece katılımı ile oluşturulmuştur (Cohen, 2015).

Akıllı kentin kavramının evriminde kullanılan "üç nesil akıllı kent" yaklaşımı, akıllı kentlerin teknosentrik deneylerden teknolojinin daha iyi ve daha sürdürülebilir kentsel yaşam için bir araç olduğu bütünleşmiş ekosistemlere nasıl dönüştüğünü göstermektedir. Bu evrim, yerel ihtiyaçları anlamının ve bunlara yanıt vermenin önemini ve vatandaşların kentlerinin geleceğini şekillendirmede oynadıkları rolü vurgulamaktadır (EXPO Katowice SA, 2023). Günümüzde akıllı kentlerin geldiği noktada, kent sakinlerinin yaşam kalitesini artırma hedefi, akıllı kent yaklaşımının temel amacını oluşturmaktadır. Bu hedef doğrultusunda bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanılması ise sadece bir araç olarak değil, aynı zamanda bu amacın başarılmasında kilit bir rol oynamaktadır.

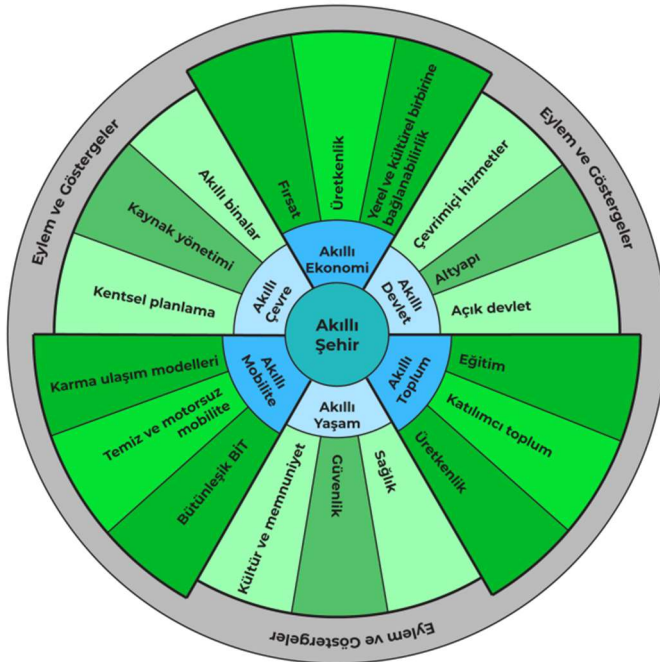
Akıllı kent uygulamaları, yaşam kalitesini artırmak, çevresel sürdürülebilirliği desteklemek ve kentlerin daha etkili yönetilmesini sağlamak gibi geniş bir perspektifi kapsamaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) akıllı kentleri, "vatandaşların refahını artırmak ve işbirliğine dayalı, çok paydaşlı bir sürecin parçası olarak daha verimli, sürdürülebilir ve kapsayıcı kentsel hizmetler ve ortamlar sunmak için dijitalleşmeden etkin bir şekilde yararlanan girişimler veya yaklaşımlar" olarak tanımlanmaktadır (OECD, 2018). Akıllı kentler, kentsel yaşam kalitesini artıran ve sürdürülebilirliği teşvik eden verimli ve etkili bir hizmet ortamı oluşturmak için dijital teknolojileri ve veri analitiğini kullanan yaklaşımlardır (Gracias ve diğ., 2023, s. 1725).

Akıllı kent yaklaşımının kavramsallaştırılmasında dünya genelindeki merkezi ya da yerel yönetim birimlerinin aynı anda akıllı kent 1.0, 2.0 ve 3.0 seviyelerinde olmaları güç bir durumdur. Genel olarak, mevcut durumu değerlendirdiğimizde, akıllı kent 2.0 seviyesinin daha yaygın bir şekilde benimsendiği görülmektedir. Akıllı kent 2.0, teknolojik çözümlerin ve dijital altyapının daha yaygın olarak entegre edildiği bir evrim seviyesini ifade etmektedir. Bu seviyede, şehirler genellikle daha akıllı ulaşım sistemleri, enerji yönetimi, çevresel sürdürülebilirlik uygulamaları ve diğer dijital hizmetlerle donatılmıştır. Ancak, akıllı kent 3.0 seviyesinin geniş çapta benimsenmesi için daha fazla çalışma ve adaptasyon süreci gerekmektedir.

4. Akıllı Kent Bileşenleri

Akıllı kentleri oluşturan temel bileşenler konusunda farklı görüşler ortaya atılsa da yaygın olarak Cohen'in "akıllı kentler çarkı" (smart cities wheel) kullanılmakta ve bu model Avrupa Birliği tarafından da kabul edilmektedir. Cohen'e (2012) göre (Şekil 1); akıllı yaşam (Smart living), akıllı mobilite (Smart mobility), akıllı yönetim (Smart Governance), akıllı çevre (Smart Environment), akıllı toplum (Smart people) ve akıllı ekonomi (Smart economy) akıllı kentleri ortaya çıkaran bileşenlerdir (Nair, 2019, s. 124).

Şekil 1: Akıllı Kent Çarkı

Kaynak: Cohen (2012) "What exactly is a Smart City" kaynağından (Ateş & Erinsel Önder, 2019) tarafından çeviri yapılmıştır.

Akıllı Yaşam (Smart Living): Yaşanabilir akıllı kentlerin tasarlanması için mekân yönetimi, sağlık, güvenlik ve turizm gibi başlıklar altındaki ihtiyaçların karşılanması gerekmektedir. Acil durum ve afet yönetiminin sağlanması, güvenli bir yaşamın sürdürülmesi, kültürel mekanların potansiyelinin keşfedilmesi ve korunması, kent turizminin canlandırılması ve kentin markalaşması ile kentsel dönüşümün kapsayıcı bir şekilde gerçekleştirilmesi akıllı yaşam altında odaklanılan ana konular arasındadır (TBB ve diğ., 2021, s. 18). Akıllı yaşam kavramı, kültürel, sağlık, konut, sosyal yaşam ve güvenlik gibi çeşitli boyutları kapsayarak bireylere daha nitelikli bir yaşam sunma hedefini taşımaktadır. Bu hedef, bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı yoluyla oluşturulan bir ortam aracılığıyla gerçekleştirilmektedir (Gürsoy, 2019, s. 62).

Akıllı Mobilite (Smart Mobility): Akıllı ulaşım sistemleri, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki yenilikleri ulaşım ağlarıyla entegre ederek, vatandaşların yaşamını kolaylaştırmaya odaklanmıştır. Özellikle kentlerde yaşayan bireyler için, zaman yönetiminin kritik bir öneme sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda, kent içi ulaşımın uygun zaman ve koşullarda planlanarak gerçekleştirilmesinin, zaman ve iş kaybını önleme potansiyeli daha iyi anlaşılmaktadır. Teknolojik yeniliklerin, kent ulaşım sistemlerine entegre edilmesiyle, kullanıcılara kaliteli ulaşım hizmeti sunulması ve kentsel yaşam konforunda artış sağlanması mümkün olacaktır (Şengül ve Yüksel Altıntaş, 2020, s. 488). Günümüzde büyük kentlerde kısmen uygulanan akıllı sinyalizasyon sistemleri ve trafik yönlendirmeleri, trafik yoğunluğunun azaltılması amacıyla yapılan çalışmaların gelecekte daha sistemli bir şekilde uygulanarak, ulaşımda enerji verimliliğini artırabileceği öngörülmektedir (Kabakçı, 2016).

Akıllı Yönetim (Smart Governance): Akıllı yönetim, kentin verimli ve etkin bir şekilde yönetilebilmesi için kamu, özel sektör ve sivil toplum birimlerini entegre eden bir yaklaşımı temsil eder. Bu çerçevede, akıllı süreçler, birlikte hareket edebilme yeteneği ve veri kullanımını içeren BİT altyapısı en uygun araçları sunmaktadır. Akıllı kentler, küresel bir ağa bağlı bir merkez olarak tanımlanabilir ve bu bağlamda uluslararası, ulusal ve bölgesel bağlantılar büyük öneme sahiptir. Bu durum, kentsel düzeyde akıllı hedeflere yönelik kamu, özel sektör ve STK'ların iş birliği ve ortaklıklarını içermektedir. Akıllı yönetim, şeffaflık, katılımcı karar alma, BİT ve e-devlet kullanımı ile ortaklaşa yaratılan e-hizmetleri içeren akıllı hedeflere ulaşmak için birbirini etkileyen faktörleri düzenleme veya bütünleştirme yeteneğine sahiptir (Demiral, 2018, ss. 68–69).

Akıllı Çevre (Smart Environment): Akıllı çevre kavramı, kentlerdeki kirlilik oranlarının azaltılması ve çevrenin korunması yoluyla kentin doğal güzelliklerinin artırılmasını ifade eder.

Teknolojik gelişmelerin enerji kullanımına entegre edilmesi, kaynak kullanım oranlarının azaltılması ve yenilenebilir enerji kaynaklarının artırılmasıyla yeşil bir kentin sürdürülebilirliği planlanmaktadır (Yıldırım, 2022). Akıllı çevre, yenilenebilir enerji kaynakları, BİT destekli enerji şebekeleri, ölçme, kirlilik kontrolü ve izleme, bina ve sosyal tesislerin yenilenmesi, yeşil binalar, yeşil kent gibi unsurları içerek, hem kaynakların etkin ve yeniden kullanımını hem de belirtilen hedeflere uygun kaynak değişimini kapsamaktadır. Bu bağlamda, kentsel hizmetler arasında uygulanan sokak aydınlatması, atık yönetimi, drenaj sistemleri ve su kaynakları sistemleri gibi uygulamalar, sistemin değerlendirilmesi, kirliliğin azaltılması ve su kalitesinin iyileştirilmesi adına başarılı örnekler olarak gösterilebilir (Demiral, 2018, s. 69).

Akıllı Vatandaş (Smart People): Akıllı kent vizyonunun başarılı bir şekilde hayata geçirilmesinde, o kentte yaşayan vatandaşların büyük bir rolü bulunmaktadır. Akıllı kentlerde yaşayan bireylerin yüksek bir bilinç düzeyine sahip olmaları ve aynı zamanda bilgi ve iletişim teknolojilerine entegre olmaları önemlidir. Zira, "akıllı vatandaş" kavramı, bireylerin akıllı şehir yaklaşımını benimsemelerini ve bu yaklaşıma katkıda bulunarak yönetim süreçlerine etkin bir şekilde katılımlarını vurgular. Akıllı şehirlerde katılımcılık genellikle e-katılımcılık olarak değerlendirilir. E-katılımcılık, bilgi ve iletişim teknolojilerinin sunduğu imkanların katılımcılığı artırmak için kullanılması olarak tanımlanır (Laleoğlu, 2021, s. 19).

Akıllı Ekonomi (Smart economy): Ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir ve çevre dostu bir şekilde gerçekleştirilmesi için bilgi ve iletişim destekli inovatif yaklaşımların benimsenmesi gereklidir. Bu bağlamda, yeni ürünlerin, hizmetlerin ve ticaret modellerinin oluşturulmasının yanı sıra, özellikle akıllı ekonomi perspektifi altında önemli bir unsuru oluşturan akıllı kümelenme, kamu, özel sektör ve akademi işbirliği ile ele alınmaktadır. Yenilikçi fikir programları, yerel yönetimlerle start-up'ları bir araya getiren merkezler, yatırımcı ve girişimciler arasında buluşmalar, ticareti geliştirmek için kullanılan bilgi yönetim platformları ve yoksulluğun azaltılmasına yönelik dayanışma programları, akıllı ekonomi alanındaki projelerin örnekleri arasında yer almaktadır (TBB ve diğ., 2021, s. 18).

5. Türkiye'de Akıllı Kent Yaklaşımı ve Uygulamaları

Türkiye'de ve dünya genelinde kentlerin hızla büyümesiyle birlikte, kentlerin karşılaştığı sorunlar her geçen gün artış göstermektedir. Plansız, çarpık ve yoğun kentleşme, altyapı eksiklikleri ve ulaşım sorunları gibi, Türkiye'nin gelişim sürecinde temel problemlerden olan unsurlar, kent sakinlerinin yaşamını giderek zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'deki büyük kentlerde mevcut olan karmaşıklık ve sorunların çözümü, küresel ölçekte önemli

kentlerdeki sürdürülebilir kentleşme stratejileri ve akıllı kent uygulamalarıyla benzer şekilde ele alınması gereken önemli bir konudur (Yılmaz, 2016, s. 2).

Türkiye, modern kentleşme eğilimlerine uyum sağlayabilmek ve mevcut kentleri daha yaşanabilir hale getirmek amacıyla akıllı kent yaklaşımını benimsemiş ve bu doğrultuda çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır. Türkiye'deki ilk akıllı kent uygulamaları, 2000'li yıllarda Yalova'da gerçekleştirilen "Bilişim Vadisi Projesi" ile başlamıştır. Türkiye'de, 2000'li yıllardan itibaren dünya genelindeki akıllı kent kavramı çerçevesinde, akıllı kente geçiş süreci ve bu kapsamda hayata geçirilen uygulamalar, hem kalkınma planları ve programlarında hem de strateji ve politika belgelerinde belirlenen hedeflerin merkezinde yer almaktadır.

Türkiye'de 2000'li yıllardan itibaren fiili olarak hayata geçirilmeye başlayan akıllı kent yaklaşımı hem yerel yönetim hem merkezi yönetim birimleri tarafından benimsenmiştir. Bu konuda yerel yönetim birimleri küçük çaplı akıllı kent uygulamaları ile faaliyete başlarken merkezi yönetim çeşitli strateji ve eylem planlarında akıllı kent politikalarına yer vermiştir. Bu belgelere örnek olarak; "e-Dönüşüm Türkiye Projesi Kısa Dönem Eylem Planı 2003", "Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları 2003-2023 Strateji Belgesi", "2006-2010 Bilgi Toplumu Stratejisi ve Eylem Planı", "Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı Stratejik Planı 2009-2013", "2010-2012 Orta Vadeli Program" "KENTGES Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi ve Eylem Planı 2010-2023", "Ulusal Akıllı Ulaşım Sistemleri Strateji Belgesi 2014-2023", "Ulusal e-Devlet Stratejisi ve Eylem Planı 2016-2019", "9, 10 ve 11. Kalkınma Planları", "Ulusal Geniş Bant Stratejisi ve Eylem Planı 2017-2020", "2019-2022 Ulusal Akıllı Kentler Stratejisi ve Eylem Planı Projesi 2018", "2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı" sayılabilir.

Strateji ve eylem planlarına ek olarak merkezi yönetim tarafından gerçekleştirilen önemli akıllı kent uygulamaları ulusal çapta e-devlet yerel çapta ise e-belediye projeleridir (Kaygısız ve Aydın, 2017, s. 63). Bu uygulamalar, kentlerin dijital dönüşümünü destekleyerek, vatandaşlara daha etkin ve hızlı hizmet sunma amacını taşımaktadır. E-devlet projeleri, kamu hizmetlerinin dijitalleştirilmesini ve elektronik ortamda erişilebilir kılınmasını hedeflerken, e-belediye projeleri ise yerel yönetimlerin bilgi teknolojilerini kullanarak kentsel süreçleri iyileştirmesine odaklanmaktadır. Bu kapsamda, akıllı kent anlayışının temelini oluşturan bu projeler, Türkiye'nin dijitalleşme sürecine önemli katkılarda bulunmaktadır.

Türkiye'de akıllı kentlere yönelik politika oluşturulması açısından "2019-2022 Ulusal Akıllı Kentler Stratejisi ve Eylem Planı" ve "2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem

Planı” strateji belgelerinin ayrı bir önemi bulunmaktadır. Çünkü bu eylem planları doğrudan ulusal çapta akıllı kent stratejilerinin nasıl olması gerektiğini belirlemeye yönelik spesifik planlardır.

2019-2022 Ulusal Akıllı Kentler Stratejisi ve Eylem Planı ile Türkiye'nin akıllı kent vizyonu, değerleri, stratejik amaçları ve hedefleri tanımlanmış olup, öncelikli eylemleri de tespit edilmiştir. Ayrıca Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı ve diğer bazı kurum ve kuruluşların başta ulaştırma ile enerji alanlarında altyapıların ve şebekelerin kendini yönetebilmesi, kent kaynaklarının etkin kullanımın sağlanması ve kentli nüfusa daha iyi hizmet sunulması gibi yürüttükleri ve hayata geçirdikleri projeleri bulunmaktadır (Mirghaemi, 2020, s. 42).

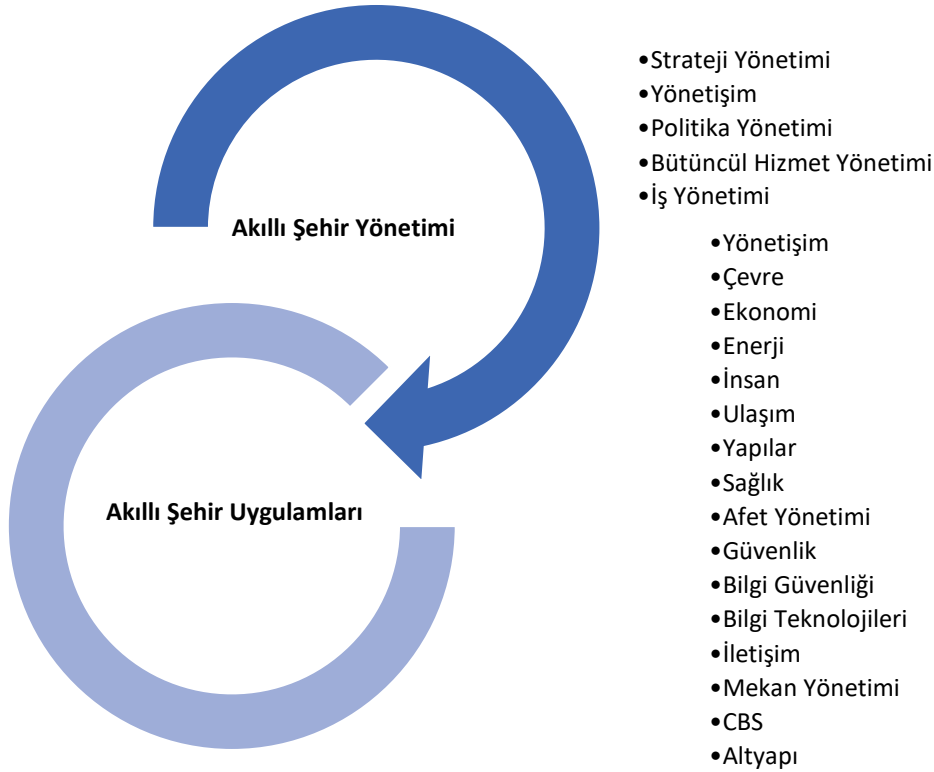
2019-2022 Ulusal Akıllı Kentler Stratejisi ve Eylem Planı'ndan sonra 2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı faaliyete geçirilmiştir. Eylem Planı, akıllı kent politikalarına ulusal düzeyde bütünlük kazandırmak amacıyla oluşturulmuştur. Bu plan, birlikte çalışabilme yeteneği kazanmayı ve belirlenen politikalarla uyumlu yatırımları önceliklendirerek yetkin ve üreten bir “Akıllı Şehir Ekosistemi” oluşturmayı hedeflemektedir. Strateji, paydaş ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde, geçmiş dönem tecrübelerini dikkate alarak, mevcut durumu değerlendiren ve uluslararası uygulamalara odaklanan bütüncül bir yaklaşım benimsemektedir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019, s. 20).

Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, “2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı” çerçevesinde Türkiye'deki kentlerin akıllı kente geçiş süreçlerini sistematik bir şekilde takip edebilmek amacıyla “Akıllı Şehirler Olgunluk Değerlendirme Modeli” projesini başlatmıştır. Bu proje bir tür akıllı kent endeksini ifade etmektedir. Bu projeye <https://sehirendeksi.gov.tr/> adresinden ulaşılabilmektedir.

“Akıllı Şehir Olgunluk Değerlendirme Projesi” 2021 yılında başlatılmış ve bu projeye veri sağlanması amacıyla 30 Büyükşehir Belediyesi ve 51 İl Belediyesine koordinatörler belirlenerek sisteme veri girişi sağlanmıştır. Bu sayede yerel yönetimler sisteme giriş yaparak kentleri adına performans göstergelerini sisteme yüklemişlerdir. Proje ile 81 kentin akıllı kent kabiliyetleri değerlendirilerek olgunluk seviyeleri tespit edilmekte ve raporlama çalışmaları yapılmaktadır. Akıllı Şehir Olgunluk Değerlendirme Raporlarında şehir bazında elde edilen veriler ışığında iyileştirilme önerileri sunulmaktadır. Bu doğrultuda “Akıllı Şehir Endeksi” oluşturulmaktadır (Akıllı Şehirler, 2021).

“Akıllı Şehirler Olgunluk Değerlendirme Modeli” kapsamında kentlerin kabiliyetlerinin değerlendirilebilmesi için akıllı şehir olgunluk seviyeleri tespit edilmiştir. Bu seviyeler aşağıda yer alan Tablo 1’de sunulmuştur. Bu unsurlardan beş tanesi akıllı şehir yönetimi ile ilgili iken 16 tanesi de akıllı şehir uygulamaları ile ilgilidir. Belirlenen unsurlar çerçevesinde “Ulusal Şehir Endeksi” oluşturulmuştur.

Tablo 1: Ulusal Akıllı Şehir Endeksi

Kaynak: <https://sehirendeksi.gov.tr/endeckpublic/>

Türkiye’de akıllı kent yaklaşımı, teknolojik gelişmelerin ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin birleşimiyle şekillenen bir stratejik odaklanma olarak öne çıkmaktadır. Ülke genelinde, büyük kentlerden küçük yerleşimlere kadar çeşitli yerel yönetimler, akıllı kent uygulamalarını hayata geçirme çabası içerisinde. Bu bağlamda, Türkiye, 2020-2023 Ulusal Akıllı Şehirler Stratejisi ve Eylem Planı aracılığıyla akıllı şehir projelerini koordine etmekte ve bir bütünlük sağlamaktadır.

6. Kütahya Akıllı Kent Yaklaşımı ve Uygulamaları

Ege Bölgesi’nin İç Batı Anadolu bölümünde yer alan Kütahya ili, 2022 yılı nüfus verilerine göre toplam 580.701 nüfusa sahiptir. Yüzölçümü 12.043 km² olan Kütahya ilinde kilometrekareye 48 insan düşmektedir. Kütahya nüfus yoğunluğu 48/km²’dir. Kütahya il

merkezinde ise 282.243 kişi yaşamaktadır. Kütahya nüfus açısından göç veren bir kent profiline sahiptir. Nüfus sayılarına yönelik bilgiler aşağıda yer alan Tablo 2'de ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Tablo 2: 2007-2022 Yılları Arası Kütahya Nüfusu

Yıl	Kütahya Nüfusu	Erkek Nüfusu	Kadın Nüfusu
2022	580.701	286.833	293.868
2021	578.640	284.739	293.901
2020	576.688	284.575	292.113
2019	579.257	285.020	294.237
2018	577.941	284.675	293.266
2017	572.256	282.661	289.595
2016	573.642	283.955	289.687
2015	571.463	282.816	288.647
2014	571.554	282.810	288.744
2013	572.059	283.574	288.485
2012	573.421	284.909	288.512
2011	564.264	279.162	285.102
2010	590.496	305.634	284.862
2009	571.804	285.911	285.893
2008	565.884	280.370	285.514
2007	583.910	296.167	287.743

Kaynak: <https://www.nufusu.com/il/kutahya-nufusu>

Kütahya Belediyesi, tarihi 30 Mayıs 1868'e dayanan köklü bir yerel yönetim birimi olup, uzun yıllardır etkili bir şekilde faaliyet göstermektedir. 2023 yılı itibariyle, bir belediye başkanı ve ona bağlı olarak görev yapan üç belediye başkan yardımcısı ile birlikte, bu birimlere entegre edilmiş 30 farklı müdürlükle geniş kapsamlı hizmet sunmaktadır (Kütahya Belediyesi, 2023). Bu müdürlükler, kentsel planlama, çevre koruma, kültür ve sanat, eğitim, sağlık, ulaşım, altyapı ve diğer önemli sektörlerde etkin bir şekilde faaliyet göstererek, kent sakinlerinin hayat kalitesini artırmayı amaçlamaktadır.

Kütahya Belediyesi, şeffaf ve hesap verebilir bir yönetim anlayışıyla, sadece günlük kamusal hizmetlerin ötesinde, sürdürülebilir kalkınma, çevre koruma ve toplumsal refahı artırma gibi uzun vadeli hedeflere odaklanan bir misyonla hareket etmektedir. Bu kapsamda belediyenin misyonu “Temiz, çağdaş, sosyal, tarihi ve kültürel değerlerimizin korunduğu, eğitim, turizm, termal, sağlık kenti bir Kütahya için katılımcı, şeffaf ve üretken belediyecilik anlayışının hakim kılınması” olarak ifade edilmektedir (Kütahya Belediyesi, 2023).

Kütahya Belediyesi, akıllı kent projelerine 2019 yılı itibariyle başlayarak, kısa bir zaman içerisinde kentsel hizmetleri geliştirmeyi amaçlayan birçok akıllı çözümler ve teknolojik

altyapıları entegre etmeye yönelik adımlar atmıştır. 2019'dan bu yana uygulamaya alınan akıllı kent projeleri, kentteki çeşitli hizmet alanlarında etkili ve verimli çözümler sunma amacını taşımaktadır. Kütahya Belediyesi, akıllı kent yaklaşımına yönelik faaliyet ve projelerini <https://akillisehir.kutahya.bel.tr/> internet adresi üzerinden “Yaşam kalitesi, esneklik ve herkes için için optimize edilmiş şehir” sloganı ile kent sakinlerine sunmaktadır. Site incelendiğinde 21 adet akıllı kent projesinin tamamlandığı anlaşılmaktadır. Bu projeler aşağıda yer alan Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Kütahya Akıllı Kent Uygulamaları

Ücretsiz Wifi Noktaları ve Şarj İstasyonları	Mobil Vezne	Şehir Kameraları	Parklara Güvenlik Kameraları
Su Yükleme Ki Yoksullara	Mobil Uygulama	Mezarlık Bilgi Sistemi	E-İmar
Su Depoları Kontrol Sistemi	Dijital Reklam Panoları	Engelli Şarj İstasyonları	Kent Rehberi Sistemi
Güneş Enerji Santralleri	Akıllı Otobüs Durağı	Akıllı Hizmet Binası	E Belediye Online Tahsilat
Akıllı Kavşak	Araç Takip Sistemi	Konteyner Çöp Doluluk Takip Sistemi	Akıllı Ulaşım
Panorama Kütahya	Elektrikli Otobüsler		

Kaynak: <https://akillisehir.kutahya.bel.tr/>

Kütahya Belediyesi tarafından hayata geçirilen akıllı kent uygulamalarının analizi yapıldığında, öncelikle bu uygulamaların akıllı kentin temel bileşenleri bağlamında belirli bir dağılım sergilediği gözlemlenmektedir. Akıllı yaşam, akıllı mobilite, akıllı yönetim, akıllı çevre, akıllı vatandaş ve akıllı ekonomi gibi ana başlıklar altında gruplandırılan bu uygulamalar, şehir yaşamını çeşitli perspektiflerden ele alarak bütünlük oluşturmayı hedeflemektedir.

Kütahya Belediyesinin yapmış olduğu akıllı kent faaliyetleri, Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı tarafından hazırlanan “Ulusal Akıllı Kent Endeksi” kapsamında belirli aralıklarla değerlendirilmiştir. İlk değerlendirme 2020 yılında yapılmış ve bu sıralama Kütahya Belediyesi 81 il belediyesi içinde 19. Sırada yer almıştır. 2021, 2022 ve 2023 yıllarında yapılan değerlendirmelerde ise sırasıyla 6, 5 ve 4. Sıralara doğru yükselmiştir. Endekste büyükşehir belediyeleri hariç tutulduğunda Kütahya belediyesinin 51 il belediyesi içinde birinci sırada yer aldığı gözükmemektedir (Şehir Endeksi, 2023).

Sonuç

Akıllı kent yaklaşımı 21. yüzyılda kentleşmeye yön verecek ana akım olarak hızla yayılmaktadır. Ancak, akıllı kent kavramının içeriği konusundaki tartışmalar hala net bir şekilde sonuçlanmamıştır. Akıllı kent 1.0, akıllı kent 2.0 ve akıllı kent 3.0 olarak kronolojik bir perspektifle sınıflandırılan akıllı kent kavramları, bu alandaki kavramsallaştırmaların tutarlı bir evrimini yansıtmaktadır. Bu kapsamda akıllı kent kavramı sadece bilgi ve iletişim teknolojilerine odaklayarak (teknosentrik) yapılan kavramsallaştırmadan bütüncül bir yapıda insan odaklı kavramsallaştırmaya doğru evrilmiştir.

Türkiye’de akıllı kent yaklaşımı dünyadaki kavramsallaştırma değişimine benzer şekilde ilerlemiştir. Türkiye’deki çoğu yerel yönetim biriminde gerçekleştirilen akıllı kent projeleri her ne kadar hala teknoloji odaklı olsada ya da farklı bir anlatımla akıllı kent 1.0 ifade etse de kavramı bütüncül şekilde kullanan yerel yönetim birimleri de mevcuttur. Türkiye genelinde ve özellikle Kütahya’da gerçekleştirilen akıllı kent uygulamaları, kentlerin sürdürülebilirlik, verimlilik ve yaşanabilirlik konularındaki temel zorlukları ele almak adına önemli adımlar içermektedir. Bu uygulamalar, şehirlerin hızla artan nüfusları ve gelişen teknolojiyle başa çıkabilmesi için gerekli olan akıllı çözümleri içermektedir.

Türkiye’de 2000’li yıllardan itibaren akıllı kent yaklaşımının benimsenmesi ve uygulamaların hayata geçirilmesi, sadece büyük metropollerde değil, aynı zamanda Kütahya gibi daha küçük yerleşim birimlerinde de kendisini göstermektedir. Bu, ülkenin genelinde daha adil bir kalkınma ve yaşam standartlarının yükseltilmesi amacı taşıyan bir stratejinin parçasıdır. Kütahya Belediyesi’nin 2019’dan bu yana hayata geçirdiği akıllı kent projeleri, kentteki yaşam kalitesini artırmak ve çeşitli hizmet alanlarında etkinlik sağlamak adına önemli adımlar içermektedir. Ücretsiz Wi-Fi noktaları, mobil vızne, güvenlik kameraları gibi uygulamalar, sadece teknolojik gelişmeleri entegre etmekle kalmayıp, aynı zamanda kent sakinlerinin günlük yaşamlarını kolaylaştırmaktadır.

“Akıllı Şehir Endeksi” değerlendirmelerinde Kütahya Belediyesi’nin sıralamasının zaman içinde yükselmesi, kentteki akıllı kent uygulamalarının etkili bir şekilde yönetilip geliştirildiğini göstermektedir. Kütahya, Türkiye’deki akıllı kent uygulamalarına öncülük eden kentlerden biridir. Bu başarı, sadece teknolojik altyapının değil, aynı zamanda yerel yönetimlerin vizyoner liderlik ve toplumsal katılımcı anlayışının bir sonucudur.

Sonuç olarak, Türkiye’de ve Kütahya özelinde gerçekleştirilen akıllı kent uygulamaları, kentlerin daha sürdürülebilir, güvenli ve yaşanabilir hale gelmesi adına önemli bir adımı temsil

etmektedir. Bu yöndeki çabaların artarak devam etmesi, teknolojinin ve akıllı çözümlerin toplumun her kesimine daha etkin bir şekilde ulaşmasını sağlayarak ülkenin genel kalkınmasına katkıda bulunacaktır.

Kaynakça

Akıllı Şehirler (2021, 15 Eylül). Şehir endeksi, <https://www.akillisehirler.gov.tr/2021/09/15/sehir-endeksi-yayinda/>

Alberts, G., Went, M., & Jansma, R. (2017). Archaeology of the Amsterdam digital city; why digital data are dynamic and should be treated accordingly. *Internet Histories*, 1(1-2), 146–159. <https://doi.org/10.1080/24701475.2017.1309852>

Ateş, M., & Erinsel Önder, D. (2018). ‘Akıllı şehir’ kavramı ve dönüşen anlamı bağlamında eleştiriler. *Megaron*, 4(1), 41–50. <https://doi.org/10.5505/megaron.2018.45087>

Barbera, F., & Fassero, S. (2013). The place-based nature of technological innovation: the case of Sophia Antipolis. *The Journal of Technology Transfer*, 38(3), 216–234. <https://doi.org/10.1007/s10961-011-9242-7>

Belaïd, F., & Arora, A. (Eds.). (2024). *Smart cities: social and environmental challenges and opportunities for local authorities*. Springer International Publishing. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-35664-3>

Bloom, J. L., & Asano, S. (1981). Tsukuba science city: Japan tries planned innovation. *Science*, 212, 1239–1247. <https://www.jstor.org/stable/1685782>

Cohen, B. (2012). What exactly is a smart city? <http://www.fastcoexist.com/1680538/what-exactly-is-a-smart-city>

Cohen, B. (2015). The 3 generations of smart cities. *FastCompany*. <https://www.fastcompany.com/3047795/the-3-generations-of-smart-cities>

Damian, D., & Phan, T. (2022). Introduction to smart cities in Asia: regulations, problems, and development. In T. Phan & D. Damian (Eds.), *SpringerBriefs in Geography. Smart Cities in Asia* (pp. 1–7). Springer Nature Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-19-1701-1_1

Demiral, B. (2018). Türkiye'nin akıllı kentler politikası: kamu politika belgeleri üzerinden bir inceleme. İçinde E. Akman, N. Negiz, Ç. Akman, & H. M. Kiriş (Eds.), *Dijital çağın etkisinde: kent- yönetim-siyaset* (1. Baskı., ss. 58–78). Ankara: Detay Yayıncılık.

- EXPO Katowice SA. (2023). Three generations of smart city: a journey from technology to community. <https://expo-katowice.com/three-generations-of-smart-city-a-journey-from-technology-to-community/>
- GlobalData. (2020). History of smart cities: Timeline. <https://www.verdict.co.uk/smart-cities-timeline/?cf-view&cf-closed>
- Gracias, J. S., Parnell, G. S., Specking, E., Pohl, E. A., & Buchanan, R. (2023). Smart cities: A structured literature review. *Smart Cities*, 6(4), 1719–1743. <https://doi.org/10.3390/smartcities6040080>
- Gürsoy, O. (2019). Akıllı kent yaklaşımı ve Türkiye'deki büyükşehirler için uygulama imkânları. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Heng, T. M., & Low, L. (1993). The intelligent city: Singapore achieving the next lap: Practitioners forum. *Technology Analysis & Strategic Management*, 5(2), 187–202.
- Kabakçı, O. K. (2016). Enerji verimliliğinde akıllı şehirlerin rolü, beklentiler ve trendler. İçinde A. Erkal & E. Acuner (Chairs), SBE16 İSTANBUL Uluslararası Sürdürülebilir Yapılı Çevre Konferansı. Symposium Conducted at the Meeting of Türkiye, İnşaat Malzemesi Sanayicileri Derneği – İMSAD, İstanbul.
- Kayapınar, Y. E. (2017). Akıllı şehirler ve uygulama örnekleri. *İTÜ Vakfı Dergisi*, 77, 14–19.
- Kaygısız, Ü., & Aydın, S. Z. (2017). Yönetişimde yeni bir ufuk olarak akıllı kentler. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(18), 56–81. <https://doi.org/10.20875/makusobed.292381>
- Laleoğlu, B. (2021). Akıllı şehirler, değişen şehir yönetimi ve Türkiye, SETA, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı (No. 179). İstanbul.
- Mirghaemi, S. A. (2020). Akıllı kentler üzerine bir inceleme: Türkiye örneği. *Beykent Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 12(2), 37–46. <https://doi.org/10.20854/bujse.628495>
- Nair, G. (2019). Akıllı kentler (Smart cities). İçinde Y. Alptekin (Ed.). *Kent, kentleşme, yeni kentleşme trendleri ve dünya şehir-sisteminin ortaya çıkışı* (1. Baskı, ss. 115–137). Gece Kitaplığı.

OECD. (2018). Housing dynamics in Korea. OECD Library. https://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/housing-dynamics-in-korea_9789264298880-en
<https://doi.org/10.1787/9789264298880-en>

San Diego Regional. (2023). Designing the future: AI-ML for smart, Thriving Cities. <https://storymaps.arcgis.com/stories/05322524faa34e34be62b1bf0ad7b660>

Sharman, J. (2016). Smart cities, future cities, sustainable cities. <https://www.thenbs.com/knowledge/smart-cities-future-cities-sustainable-cities>

Şehir Endeksi (2023, 11 Kasım). Şehir endeksi, <https://sehirendeksi.gov.tr/endekspublic/>

Şengül, R., & Yüksel Altıntaş, H. (2020). Akıllı kentin bir bileşeni olarak akıllı ulaşım uygulamalarının incelenmesi: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi örneği. Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD), 6(2), 487–502. <https://doi.org/10.46442/intjcss.716124>

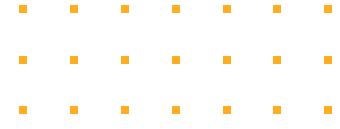
T.C. Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2020). Akıllı şehirler uluslararası örnekler inceleme ve Türkiye için uygun modellere ilişkin öneriler raporu. Ankara: T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2019). 2020-2023 ulusal akıllı şehirler stratejisi ve eylem planı. T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.

TBB, WWF, & EY (2021). Değer yaratmak için akıllı şehirler. Türkiye Belediyeler Birliği; Doğal Hayatı Koruma Vakfı, Ernst&Young Türkiye.

Yılmaz, E. (2016). Yeni bir hikâye Konya akıllı şehir olabilir mi?. Konya Ticaret Odası.

Contact Information

 +90-555-703 703 2

 info@emidworld.com

 www.emidworld.com

ISBN: 978-9-75712-050-6

